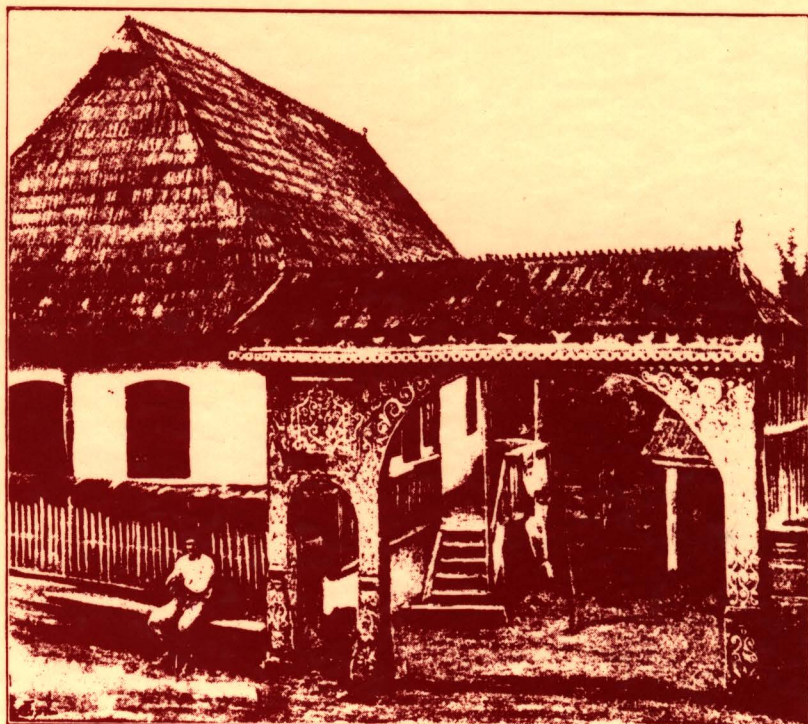

CSÍK-, GYERGYÓ-, KÁSZON-SZÉKEK (CSÍK MEGYE) FÖLDJÉNEK ÉS NÉPÉNEK TÖRTÉNETE 1918-IG

ÍRTA

DR. ENDES MIKLÓS

CSÍK-, GYERGYÓ-, KÁSZON-SZÉKEK
(CSÍK MEGYE) FÖLDJÉNEK
ÉS NÉPÉNEK TÖRTÉNETE 1918-IG

CSÍK-, GYERGYÓ-, KÁSZON-SZÉKEK
(CSÍK MEGYE) FÖLDJÉNEK
ÉS NÉPÉNEK TÖRTÉNETE 1918-IG

ÍRTA

DR. ENDES MIKLÓS

Megjelent a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával

ISBN 963 05 6689 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19—35.

A reprint kiadás az első kiadás (1938) alapján készült

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Budapest, 1994

Nyomdai táskaszám: 22671
Megjelent 57,9 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

SZERETETT
FELESÉGEMNEK

Előszó.

A legnagyobb szeretettel irtam meg ezt a művet, hisz Alcsikhoz köt családom multja, Csik—Gyergyó—Kászonhoz a gyermekkorom. Emlékeim 1876-ra nyúlnak vissza. Az utolsó hatvan évben szerepelt s ma is szereplő egyénekhez a szeretet és tisztelet fűznek. A csiki föld vonzó melegét tízévi távollét után is érzem s ez az érzés holtomig fennmarad. Ez a munka úttörő kíván lenni azok számára, akik Csik—Gyergyó—Kászon történelmével foglalkozni kívánnak, feltárván az általam elért forrásokat. Csiki testvéreim részére erőt és önbizalmat akar kisugárzni, amidőn azt szándékozik bizonyítani, hogy az ősi székely erőhöz, szorgalomhoz, kitartáshoz való ragaszkodás, az ősi hagyományok tisztelete s a régi alapon való észszerű fejlődés biztosítja a jövőt.

Forgassák, édes Testvéreim, e mű lapjait oly szeretettel, amivel én irtam.

A szíves olvasó figyelmét felkérem arra, hogy e mű első függelékében (501—519. lapokon): „El van-e döntve, hogy ki a „Csiki székely krónika“ szerzője?“ cím alatt a levéltári kutatások alapján a már lezártnak tartott álláspontra nézve sine ira et studio tettem meg észrevételeimet, az általam felsorakoztatott levéltári adatok nem keresés, hanem évekig tartó kutatás közben úgyszólván véletlenül jutottak birtokomba, a családi levéltáram adatain kívül. Midőn e tekintetben az uralkodó nézet kialakult, ez adatok rendelkezésre nem állottak.

A függelékben 520—540. lapokon közlésem Csik—Gyergyó—Kászon 1702. évi lustrumát, abból a gyakorlati célból, hogy a m. kir. belügyminisztérium által egyeseknek a székelységhez való tartozása és székely rendi állása legtöbb esetben ezen lustrum alapján bizonyíttatik s ebben a lustrumban levő őstől való leszármazást kell anyakönyvi kivonatokkal bizonyítani.

540—549. oldalakon találja az olvasó az 1809. évi nemesi felkelésre kötelezettek jegyzékét, ezt összevetve, a 253—257. lapokon felsorolt és 1838-ban homagiális esküt tettekkel, megállapítható Csik—Gyergyó—Kászonnak 1848-at közvetlenül megelőző időben a vezető társadalma.

Megjegyzem, hogy az országos levéltári adatokat 1918 előtt irtam össze.

Köszönetet mondok dr. Hóman Bálint m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter úr Önagyméltóságának értékes tanácsaiért, dr. Lukinich Imre budapesti egyetemi ny. r. tanár úrnak

azért, hogy művem mindkét kidolgozásban, tehát kétszer kéziratban átolvasni s azt megbírálni, s engem a munka felosztása s a nagy anyag célszerű megrövidítésével, a tartalomnak mégis emelésével, e mű értékesebbé tételére utasításokkal ellátni szíves volt.

Köszönetet mondok dr. Pál Gábor, dr. Hirsch Hugó, dr. Vámszer Géza, dr. tusnádi Élthes Gyula, dr. gyergyóremetei Balás Elek, csikszentmártoni Szabó István, dr. csekefalvi Fodor Antal uraknak, hogy adatok nyújtásával munkámat elősegítették; megköszönöm dr. farcádi Sándor László, ditrói Bajkó András szíves részvételét is, nemkülönben tordai Sándor László csendőrezredes, néhai dr. Gaál István belügyminiszteri titkár, dr. Csathó Béla m. kir. rendőrtanácsos uraknak, hogy művem kéziratában előforduló helyesírási-értelmi hibákat a már említett dr. Élthes Gyulával együtt időt és fáradságot nem kímélve, kiigazítani szívesek voltak; végül köszönetet mondok az előfizetőknek, kiknek áldozatkészsége a munka megjelenését lehetővé tette, az előfizetők gyűjtéséért pedig főként dr. Élthes Gyula, dr. vitéz gyergyóalfalvi Gereoffi Géza csendőrszázados, gözsfai Gözsi Péter, dr. Pittner Árpád, dr. Csiky Andor, dr. Kolumbán Géza, László Domokos és Szopos Dávid uraknak.

Hálával emlékezem meg a Magyar Tudományos Akadémia, a Széchenyi Nemzeti Múzeum, a Székesfővárosi Könyvtár, a református teológiai könyvtár s az Országos Levéltár vezetőségéről, az ő jóakaratauk és előzékenységük lehetővé tette a forrástanulmányokat.

Budapest, 1937 augusztus hó.

Endes Miklós.

BEVEZETÉS.

Csik történelmét eddig még nem írták meg, P. Loseiner Leonárd O. F. M., a csíksomlyói klostrom tagja a XIX. század elején két hatalmas kéziratban reánk maradt foliánsban megírta Csík földrajzát és Csík történelmével is foglalkozott, ez utóbbi főleg a Szent Ferenc-rend, abban kiváltképen a csíksomlyói zárda történetével foglalkozik, politikai eseményekre úgyszólván mellékesen tér ki, az eseményeket nagyon természetesen a saját kora szemüvegén át vizsgálja. Egy évtizede múlt el, hogy Erdélyben voltam utoljára. 1926 előtt nem gondoltam arra, hogy Csíkszék történelmét megírjam. Az indítékot erre az 1935. év augusztus végén megjelent nagy művem: „Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története” megírása közben nyertem. A forráskutatásaim során az Országos Levéltárban, a Székesfővárosban levő könyvtárakban és kéziratárakban, valamint a csíkszentmihályi Sándor-család és családom és más családok oklevélgyűjteményeiben oly gazdag adatokra találtam, amelyeknek részemről való elhallgatása úgyszólván csíki testvéreim ellen elkövetett bűn lett volna. Legnagyobb sajnálatomra az a törekvésem, hogy P. Loseiner művét eredetben olvashassam, hiábavalónak bizonyult. De Orbán Balázs „A Székelyföld leírása”-ban Csíkot tárgyaló kötetében, Benkő Károly 1853-ban megjelent „Csík—Gyergyó—Kászon leírása” című művében, továbbá dr. Balló István a csíksomlyói gimnázium „Értesítő”-jében megjelent dolgozataiban (Báthori Endre fejedelem, Teleki Mihály, A mádэфalvi veszedelem) s más írók, kik Loseiner kéziratait olvasni szerencsések voltak, hűségesen idézik, így egész bátran hivatkozhattam egyes helyeken P. Loseinerre is. Meg vagyok győződve, hogy a ferences atyák, akik Loseiner kéziratát őrzik, amennyiben e munka során valahol tévedtem volna, nem fognak késni a tévedés kiigazításával.

A mult század utolsó évtizedében csíkszentkirályi Vitos Mózes nyug. plébános kiadta a „Csíkmegyei füzetek”-et, amelyek hatalmas köteté nőtték ki magukat, itt is javarészt Csík földrajzát, őstermelését, ipar- és kereskedelmét és más földrajzi dolgokat tárgyal és javarészen a mondákkal foglalkozik, de tagadhatatlanul az előbb említett művekkel egyetemben rendkívül értékes adatokat nyújt Csík történelméhez.

A többi székek történelmét illetően pragmatikus történelem csak Udvarhelyszékről, illetve megyéről iratott, amelyet Jakab Elek és K. Szadeczky Lajos írtak meg. Orbán Balázs „Székelyföld leírása”-ban megtaláljuk Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-zék és Aranyosszék leírását, Benkő Károly megírta Csík, majd

„Marosszék leírása“-t, Háromszék története a millenniumkor Pótsa József főispán és társai által íratott meg. Mindezek a művek még a múlt században láttak napvilágot. Szadeczky K. Lajos „A székelység és alkotmányának története“ című műve 1927-ben látott napvilágot, de sokkal korábban íratott meg.

A magyar történettudomány ebben a században, főleg 1921 után rohamlépésekkel haladott előre. Különösen a szellemtörténelem fejlődött. Ennek a műnek nem lehet a feladata, hogy kiterjeszkedjék az egyetemes székelység történelmére, de multhatatlannul rá kell mutatnia erre, mivel Csík története csak ennek ismeretével érthető meg, de viszont tekintettel kell arra is lenni, hogy ez a mű lehetőleg rövid és tömör is legyen.

Óriási nehézség az, hogy az erdélyi székelységekre csak a XIII. századtól kezdve vannak okirati adataink, Csíkra nézve csak 1285-től. Ezen időket megelőző történelem megírására csak a hazai krónikák és Anonymus szűkszavú adataira vagyunk utalva. Ez az oka annak, hogy a székely eredetkérdés és letelepedés gordiusi csomóvá nőtte ki magát. E munkának nem lehet célja, hogy eme kérdéseknek irodalmát ismertesse, de annyit konstatálni kell, minthogy a mű keretében erre többször kell utalni, hogy ma már Hunfalvy Pálnak álláspontja, mely szerint a székelyek a magyar királyok által határőrzésre telepített magyarok, megcáfoltnak tekinthető. Hunfalvy álláspontja nyelvészeti okokon épül fel és a krónikák teljes lebecsülésén. Mintegy hatvan évig volt uralmon, csak 1921-ben sikerült néhai Gombocz Zoltánnak s Hóman Bálintnak s követőiknek a történelemtudományt a nyelvtudomány ágája alól felszabadítani s a nyelvtudományt, mint a történelem egyik segédtudományát értékelni. A mai történeti forrástudomány a turkológiával kapcsolatban kimutatta, hogy a magyar-székelyhűn kapcsolatnak történelmi alapja van. Anonymus a székelyeket a magyarokkal szemben Attila népének mondja, de Álmost és nemzetségét Attila törzséből származottnak. A krónikák, amelyeknek elseje az 1091-ben készült Szent László-kori Gesta volt, azt írják, hogy Árpáddal a magyarok másodszor jöttek be, első bejövetelük Attilával történt, ezt tünteti fel Verbőczy „Tripartitum“ III. r. 4. címe is. Ebből kiviláglik, hogy forrásaink Árpádot és utódait őshűn nemzetségből eredőnek tartják, a turkológia kimutatta, hogy Árpádnak és vezérkori utódainak nevei őstörök származásúak, a székelyekre nézve pedig megállapítást nyert, hogy a magyarral rokon török nép, „a székely nép“ jelentése Németh Gyula szerint¹ előkelő, herceg népe. A magyarság nyelvére nézve alapjában finnugor, mely még Kr. előtt messze keletre elsodoratván, az onugur törökség uralma alá került és ez szervezte be, a földművelési, etikai s társadalmi szavakat ettől kapta (betű, ír, szám, bűn, érdem stb.), majd a finnugor nép ezeket a szavakat

¹ Németh Gyula: A székelyek eredete. Századok, 1935. évf. szeptemberi szám.

a saját módja szerint ragozta, e két elemből alakult ki a magyar nyelv s Árpád idejében a magyarság a csatlakozott kabarokkal együtt egy nagy finnugor törzsből és hét török törzsből állott. A vezető elemek a magyar nyelven kívül beszélték a türköt s a török, bolgár nyelvet is.

A székely eredetkérdés eldöntve ma sincs. Egyes tekintélyes íróink ma is a Hunfalvy-felfogás hívei. Hóman Bálint s követői Pais Dezső, néhai Jakubovich Emil, Deér József, Asztalos Miklós már azt hirdetik, hogy a székelység a magyar-török törzsekkel rokon török nép, amelyet a magyarság a honfoglaláskor már itt talált. Anonymus a magyarokat csak a Vereckei-szoroson hozza be s a székelyeket a honfoglalás végén Ménmarót ellen vívott harcokban Kórógyérnél (Szentés mellett) csatlakoztatja Usubu és Velek seregéhez, a krónikák szerint a székelyek a magyarok elé mentek Ruténiába s a magyarokat ők vezették Erdélybe; a magyarok Erdélyben megpihenvén, indultak az Erdélyen túli részek elfoglalására. Ma már e források hitelessége bizonyítva van. Hóman Bálint nagyon helyesen akként egyeztetette: a magyarok Leó görög császárral kötött szövetség következtében megtámadták Simeon bolgárait s győzedelmesen harcoltak is. De időközben Leó császár a bolgárokkal békét kötött, ezáltal lehetővé tette, hogy Simeon a besenyőkkel szövetkezve a magyarokon bosszút állhasson. Ez megtörtént akkor, midőn Árpád Arnulf hívására magyar területre lépett és Szvatoplukot megtámadta, ekkor Simeon Levente, Árpád fia vezérlete alatt álló sereget megtámadta s az időközben szövetségesül nyert besenyőkkel együtt megverte. Árpád épp akkor érkezett vissza Atelközbe, midőn ez megtörtént, bár ő, aki törzseivel sokkal északibb vidéken volt, közvetlen veszélyben nem volt, szükségét látta annak, hogy népét az ok nélküli vérontástól megszabadítsa, ezért őt magyar törzsszel Kiev irányába vonult a Dnyeper mentén azzal az elhatározással, hogy a jól ismert Vereckei-szoroson Magyarország földjére lépjen. Árpád hadainak illetén előnyomulása a Pruth, Szereth és Al-Duna mentén tanyázó törzsek északi menekülésének útját elzárta, ha nem akartak a besenyők és bolgárok prédája lenni, kénytelenek voltak a Beszterce, Tatros és más hegyi patakok völgyén felhúzódni a Keleti-Kárpátok hirtelenül emelkedő magaslataira s a rengeteg erdőkön s úttalan havasokon a Tölgyesi-, Gyimesi-, Ojtozi- és Bodzai-szorosokon ezer veszély s nehéz természeti akadályok közt vergődtek át Erdélybe a Maros és Olt felső folyásához. Ha elgondoljuk azt, hogy e törzsekkel, nevezetesen Kál Horka, az új Gyula és legendás Botond törzsekkel jött óriási állatállománnyal s nagy szekereiken a családjaik, nem jöhettek vezetők nélkül, s ezek a vezetők csak a székelyek lehettek, akikről a krónika azt mondja, hogy a magyarok elé mentek Ruténiába. Ezek a törzsek az óriási fáradtság után Erdélyben bizonyára megpihentek, s a székelyek Erdély keletén hozzájuk csatlakoztak s őket a Küküllők, majd a Maros-völgyén a Marosnak a Tiszába ömléséig vezették, hol

e törzsek Árpádhoz csatlakoztak, az új Gyula törzse a Marospartján maradt Erdély nyugati részében, míg Kál Horka és a Botond törzsei a Dunán átkelven, a Kál Horka törzse a Balaton környékén, Botond törzse pedig Magyarország délnyugati részében telepedett meg, mindkét utóbbi törzs számos székelyt sodort magával, akiknek emlékét a dunántúli székelység, a soproni, vasi, tolnamegyei és baranyamegyei székelység tartotta fenn; új Gyula törzse majd a Szamos-mente meghódítására indult, az általa elsodort székelység emléke a bihari és az oda közeleső székelység emlékében maradt meg. A magyarok a Dunántúl találhattak olyan székely törzseket is, kik az avar birodalomnak voltak részei s Nagy Károly seregei elől nem menekültek el.

Az 1936. évben áttanulmányozván Deguignes, De Groot O. Franke, I. Marquart műveit és azokkal kapcsolatosan a kínai évkönyveknek általuk közölt adatait s megírtam „A hún-magyar azonosság kérdése a kínai évkönyvek és történet megvilágításában” című, még kiadatlan művemet s ebben a következő eredményre jutottam: a Tinglingek — Priscos onogurjai — mindhárom hún birodalom részei voltak, a Motun alapította Kr. előtt a második évszázad elején, Tsitki alapította Kr. születését néhány évtizeddel megelőző Altai-birodalom s később Kr. után 91-ben a kínaiak szeme elől „Isten tudja, hova” eltűnt hún birodalomnak is, ez utóbbi hún birodalom lett később Attila birodalmává. A most említett onogurok voltak a magyarok beszervezői, nyilvánvaló, hogy Attila hún birodalmának magyar alkotórészei is voltak. A bizánci írók az avarokat húnoknak tartották. Az avarok a magyarságnak Kubán-melléki hazáján átvonultak, bizonyára onnan sodortak el egyes törzsrészeket; hogy az avar uralom alatt már voltak magyarok, ezt az ásatások, éspedig az üllői és kiskőrösi ásatások kétséget kizáróan bizonyítják. Nincs kizárva az, hogy a hún s a források szerint, ezzel egynek vett avar birodalom onogur török-magyar törzseihez tartoztak a székelyek. Gr. Zichy István megállapítása szerint, a magyar nyelv már a Kr. utáni második században ki volt alakulva, így lesz megérthető az, hogy a honfoglaló magyarok és a székelyek egymást megértették. A letelepedés kérdését ekként gondolom el. Attila húnjainak megjelenése előtt Moldovában a Keleti-Kárpátok alját a nyugati gótok lakták, Erdélyben a Küküllők, a Maros-mentét a keleti gótok, a Zsil, Maros, Alsó-Tisza és Al-Duna által határolt területet a gepidák. Attila birodalmának szétbomlása után, 452 körül, a nyugati és keleti gótok már előzően elvándoroltak. A gepidák megmaradtak a jelzett területen, inkább nyugat felé terjeszkedtek, a mai Székelyföld, főként a Keleti-Kárpátok vidéke — üresen maradt. Így valószínűnek mutatkozik a krónikák azon előadása, hogy Ellák húnjai közül egy tömeg, mert a 3000 lovas csak jelképes szám, ez szolgálkkal és családtagokkal együtt kitehet 30,000-et is, a Keleti-Kárpátok tövében, a hegyek közé telepedett le. A krónikák azt is előadják, hogy a székelyek Árpád bejöveteleig

a Csíglamezején voltak. Bécsben 1839-ben megjelent Lenk Ignác „Lexikon” stb. című négykötetes műve, amelyben több mint 25 Zigla nevű helyet találtam, és pedig hegyeket, amelyek Fekete-tó, Zilah, Szilágysomlyó, Dés, Beszterce, Szászrégen, Nagyenyed, Marosújvár, Marosludas, Gyéres, a Gyalui-havasok és Vlegyásza nyugati része és Fekete-tó közti területet veszik körül. Így megtaláljuk benne azt a területet, amelyet Anonymus, meg a krónikák is ismernek Erdélyből, mely kelet felé, úgyszólván a Marosig terjed, tehát a székelyek a honfoglalás előtt, úgyszólván Erdély javarészét lakták, főleg északon. Attila birodalmának szétesése után a székelység Felcsík, Alcsík és Kézdiszék területeit szállotta meg, Udvarhelyszéket és Marosszéket pedig nyilván az előbb említett székelységgel kapcsolatos avar törzsrészek. Fehér megye apró darabokban még a legújabb időkben is elhúzódott úgyszólván a Keleti-Kárpátokig. Hozzá tartozott Csíkban Lázárfalva, a szomszédos Kézdiven Al- és Feltorja, Alsó- és Felsővolál, Karatna, Kanta, Peselnek, Kézdiszentlélek, Előpatak, Árapatak, Hidvég, Erősd, általában az úgynevezett Székföldje az Oltig, az Olt mentén Alsó-Rákos, sőt átnyúlt az Olton Fogaras irányában is, még a Felső-Olt mellett, a régi Zsombor és Gerebenenc községek, a mai Bikszád és Mikóújfalú is, ezek a községek nem tartoznak a Székelyföldre s a királyi várak tartozékai voltak. Az egyházi beosztás szerint, a Székelyföld a Mezőség közepétől a Keleti-Kárpátokig a telegdi főesperességet alkotta. Ezenkívül létezett a kézdi főesperesség is, mely nem szorítkozhatott ezen főesperesség mellett csak Kézdiszékre, nyilván átnyúlt az Ojtozi-szoroson keresztül a mai Moldovába a Szerethig, tehát az Attila-i székelység jórészt ezt is lakta. A Seps-i és Orbai-szék területe a gyulafehérvári főesperesi területnek sepsii alkerülete volt, nyilván erre a területre a székelység későbbben telepedett s ez lakatlan, erdős terület volt, de Fehér megyéhez tartozván, így jutott a gyulafehérvári főesperesség területéhez, ide a Szereth-melléki székelyek a Kárpátok keleti oldaláról akkor telepedhettek meg, midőn az úzok támadása következtében a XI. sz. közepe táján, régi lakhelyeiken való maradhatás tarthatatlan volt.

Csík elnevezésének eredetét a következőképen gondolom el. 1897-ben Janrindsev felfedezte Bilga kán emlékoszlopát, amelynek türk felírását Thomsenn és Radloff fejtették meg, e szerint az oszlop Kr. u. 722. évből való és azon Bilge keleti türk khagan életleírása foglaltatik. Bilge szájába a következő van adva: „36 éves koromban fellázdak ellenem a kirgizek, meg a csíkok, őket levertem”.²⁰ Radloff szerint a *tsik* egy régi török nép. Egy ilyen nevű török törzs adhatta a „Csík” nevet. A csík jelentése veres, nyilván a csík nép veres lovakon járt vagy Keleten lakott, amely égtájnak a kínaiaknál és a húnoknál a veres szín felelt meg.

²⁰ I. Marquart: Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig, 1898. 16. és 53. lap.

Tagányi Károlytól kezdve az újabb történetírás a székelyeket kizárólagosan tekinti Erdély honfoglalóinak. Ennek a kifejezője volt a székely összállásbirtok s a székelyeknek ezzel összefüggő, őstörök szokáson alapuló hadkötelezettsége és az ezzel járó adómentessége s 1562-ig mindenegyes székelyre kiterjedő kiváltságolt nemesség és a királyi jog hiánya, ami abban kulminált, hogy a XVI. sz.-ig a székely összékely birtokát hűtlenség esetén sem veszíthette el, mindezek kizárják azt, hogy a székelyeket a magyar királyok telepítették volna le a maguk földjére, sőt ellenkezőleg, amidőn a XIII. sz. végén, — a Szent Korona-tan uralmának kezdetén — midőn az aranyosszéki székelyek letelepítették, V. István és utódai a székelyek ősi szokásait tiszteletben tartván, a királyi jogot Aranyosszékre sem érvényesítették.

Amint említettem, Csík első okirati emléke csak 1285-ben fordul elő. Tárgyalni fogjuk először Csík földjének történetét s azután a csíki székelységet, amint azt forrásainkból meg tudjuk állapítani s az okiratok bizonyítják.

A tárgyalást a következő korszakokra osztjuk: I. 1571-ig, amidőn Erdély a magyar királyok alatt állott; II. 1571-től 1691-ig, midőn Erdély a nemzeti fejedelmek alatt állott; III. 1691-től 1867-ig, midőn Erdély Bécsből kormányozott koronataromány volt; IV. 1867-től 1918-ig, amely időben Erdély a centralizált Magyarország alkatrésze volt.

I.

1571-ig.

1. §. Csík földjének története.

Földrajzi tudományos tétel, hogy a Kárpátok körívén belül eső terület földtani, földrajzi egység, de ennek a területnek minden részlete nem egészen azonos történetű és szerkezetű. A Kárpátok ívén belül eső terület délkeleti sarka valóságos újabb egység az egységben. Erdély úgyszólván a Kárpát-erődítmény bástyás tornya.

Az ős Európa magva a tágabb értelemben vett „Orosz-tábla”. Ezt az ősi „pajzs”-ot a föld őskorában végbement kéregmozgások tetemesen megnövelték olymódon, hogy a felgyűrődések következtében kiemelkedett kéregdarabok a meglévő őspajzshoz hozzátapadtak. A földtörténeti ókor végén a Szudetták vidékével, továbbá a mai Spanyol-, Angol-, Francia- és Németország közepének jelentékeny darabjaival gyarapodott az ős Európa szárazulata. Eme földség s az indo-afrikai szárazulat közt a mai déli Európa törzsén át a hátsóindiai szigetvilágig elnyúlt medencét a föld középkorában és újkora elején tenger borította. Ez az ú. n. „Thetys”-tenger a mai Pireneusok, Alpok, Kárpátok, Balkán-hegység, Kaukázus, Himalája területén vonult végig, hol a kréta-időszakkor a harmadkor közepe tájáig a felsorolt lánchegységek gyűrődtek fel s a „Thetys”-medence tengertükre mindinkább sorvadt, majd kétfelé szakadt s valóságos hegytömegek jutottak a térszín felé. Ezek egyike a mai belső magyarországi, kelet-szerbiai, délbulgáriai és északkisázsiai területet foglalta magában, ez a Tisia-Rhodope szárazulat (Tisia a belső terület őshegysége, mely a föld mélyébe szakadt), ezt a kréta-időszakban a Thetys-tenger övezte. A kréta- s harmadkorban fontos szerepet játszott a kiemelkedett Tisia-tömb — ős Európa déli peremének idevágó szakasza. Az előbb említett „Orosz-táblá”-nak Dobrudsán át a mai Havasalföldig húzódó sarkantyú-forma félszigete, északon pedig a lengyel Közép-hegység révén a Szudetták területe, majd pedig a Cseh-masszivum volt a tartozéka.

Erdély földjének egyik legfontosabb jellemvonása a nagy különállás a körülötte fekvő összes szomszédos tájakkal szemben. Kelet felé a Keleti-Kárpátok és a Déli-Kárpátok bástyákat mutatnak, míg nyugat felé a keletmagyarországi Sziget-hegység tagjai (Bihar-csoport) között széles kapuk nyílnak a Magyar-Alföld felé. Erdély maga egy kis ország, kiterjedése 79,000 km², van központi nagyobb medencéje, ezenkívül kisebb peremmedencéi, pl. a *Csiki-medence*. Erdély földjén több kisebb külön táj van, a középső rész az Erdélyi-medence, melyet kisebb tájak öveznek, ilyenek a székelyföld apró medencéi is, amelyeket a Keleti-Kárpá-

tok láncai s egy belső, vulkáni vonulat zárnak közre. A középső táj az Erdélyi-medence, mely egész Erdély legmélyebben fekvő része, rajta a Maros kanyarog végig s két külön vidékre osztja: a Mezősége s a Küküllő-menti Domságra. A Maros a Mezőség déli peremén folyik, ettől délre esik. A Küküllők-mente dombvidék. Az Erdélyi-medence körül helyezkednek el Erdély gyönyörű kis tájai. Ezek közt legszebb a természet minden csodájával felékesített vidék — a Székelyföld, Erdély nagy bástyájának legjobban kihelyezett saroktornya. A Székelyföldet az Erdélyi-medence belsejétől elválasztó hegyvonulat egy hatalmas vulkánorsó, mely a Kelemen-havasoktól megszakítatlanul vonul a Hargitáig. A két vonulat között fekszenek a székely medencék: *Gyergyói-, Felcsiki-, Alcsiki-, Kászoni-, Háromszéki- és Barcasági-medencék.*

A Keleti-Kárpátokból a Nagy-Szamos völgyén vezetett az út a Radnai-hágóra, honnan Moldovába lehetett jutni, a Beszterce-völgyén pedig a Borgói-hágón a Borgói-szoroson vitt át. E két hegység anyaga kristályos kőzetekből áll, az innen kezdődő Gyergyói-havasok már inkább mészkőből állanak, majd délfelé a Keleti-Kárpátok nagy részét csaknem egyedül építi fel a fehér, merész sziklákba szökkenő mészkő, ami a székelyföldi havasoknak olyan festői, merész formákat kölcsönöz. A Gyergyói-havasok keleti lejtőjén vonult végig a régi magyar határ, innen Moldovába a Tölgyesi- és Békási-szorosok vezetnek. A Gyergyói-havasokban tűnt fel a Székelyföld ékeinek egyik legszebbike, a XIX. század elején hegycsuszamlással keletkezett gyönyörű Gyilkos-tó. A *Gyergyói-havasok* a Nagy-Hagymásban tetőznek (1793 m); itt kezdődnek a *Csiki-havasok*, ezek közt van a Gyimesi-szoros, mely a Tatros völgyében visz Moldovába. A *Csiki-havasok* tájképileg is nagyon szépek, keleti oldalukon a Nemere-havas (1627 m magas), Kászon szélén. E hely tele van savanyú vizekkel s a torjai Büdös-barlang is itt van.

Erdély vízrajza a harmadkori tenger korában alakult ki. Ekkor az Erdélyi-medencét elborító beltenger az Alföld tengerével két helyen volt tengeri csatornával összekötve. Egyik a Szilágyságon, a másik a Maros völgyén vezetett át. Az Erdélyi-beltenger főmedencéjével összeköttetésben állottak a peremi kis medencék öblei is: a *Gyergyói-, a Csiki-, Háromszéki-, Fogarasi-, Petrozsényi- és a Hátszegi-medencék.*

A harmadkori tenger levonulása, illetve kisósodása, kiszáradása után kezdték meg a kialakult folyók azt a nagy letaroló munkát, amelynek eredménye ma a Mezőségen, a Küküllő-menti dombságban, a Szilágyságban s a folyóvölgyekben látható. Az Olt egységes vízgyűjtőbe kapcsolta össze a *Csiki-medencéket*, *Háromszéki-, Barcasági- és a Fogarasi-medencéket*, átvágván az Erdélyi-havasokat, Vöröstoronynál a Havasalföldre megy; valószínű, hogy első időben a Marosba adta le vizét. Az Erdélyi-medence belseje északkeletről délnyugatra lejt, a folyóinak iránya is ilyen.

Az Erdélyi folyóvizeket három nagy vízgyűjtő szedi össze:

a Szamos, Maros és az Olt. Legnagyobb ezek közül a Maros, felső folyása a Gyergyói-medencében van. Nagyon bonyolult az Olt vízrendszere. Az Olt és a Maros forrásvidéke közé vulkáni anyagok tömege halmozódott fel, ez az Oltot dél felé kényszerítette a két *Csiki-medencén* át, innen a szűk Tusnádi-völgyön sziklatömegeken át ásta ki magát Háromszékre, a késői süllyedésű Barcasági-medencéből csak igen bonyolult módon talál ki a Fogarasi-medencébe a Vargyas és a Homoród vájta völgyek felhasználásával.

A medencék külső peremein eredő kisebb vízfolyások centrifugálisan futnak szét a környező, külső síkságokra. A Kelemen-havasok, *Gyergyói-havasok* s a *Csiki-havasok* külső lejtőin eredő folyók: az Aranyos-Beszterce, Békás-patak, Tatros-patak, Ojtozi-patak csak szűk, szurdokszerű szorosokon tudnak kijutni a hegyégekbe Moldova felé.

Vízrajzi tekintetben nagyon érdekes *Csik* helyzete. A Szamos a *Gyergyói-havasok* északi szélén ered, a *Csikot* és *Gyergyót* elválasztó Gréczes északi oldalán ered a Maros, délin pedig az Olt, a Hargitából pedig erednek a Kis- és Nagy-Küküllő. *Csik* tehát Erdély vizei eredetének centruma. Az Olt-, Beszterce-, Békás-, Tatros-, Uz-, stb. patakok *Csikot* kapcsolatba hozták Romániával, az Aranyos-Beszterce pedig Máramarossal is. Az említett folyók adták meg *Csik* ősi történetének a bázisát s a kapcsolatot Moldova és Havasalföld lakóival is, akikkel oly szoros kapcsolatban volt, hogy úgyszólván irányító befolyást gyakorolt. Ez lehet a Kr. u. XIV. századig a helyes történeti szemlélet alapja.

Erdély éghajlata leginkább a kárpáti magyar medence éghajlatához hasonlít, erősen kontinentális jelleggel aláhúzott hegyvidéki klímája van. Bár Erdély és Moldova közelebb esik a keleteurópai klímaterülethez, de mégis ebből kiveendő, mert élvezi a nyugati szelek övének áldásait, ez áll *Csikra* is, az Atlanti-óceán, nem a Fekete-tenger befolyása alatt áll. Az éghajlatának másik jellemvonása a nagy változatosság. *Csik*nek éghajlatát nagyban befolyásolják a Nemere, Borda s más havasok szelei, amelyek fagyos légtömeget hoznak. Az enyhébb idő májustól októberig tart, sokszor még májusban és októberben is fűteni kell. Nyáron a hőmérsék sokszor felmegy 30—35 fok C-ra, télen ugyanennyire esik le mínuszra.

Csik a csapadékot is nyugatról kapja, ritkán a Fekete-tenger felől. Éghajlata kiváló legelőket és erdőket tesz életképesé, úgy fenyves, mint lombos fákban.

Csik, mint általában Erdély, éghajlatánál és domborzatánál fogva mezőgazdasági termelés szempontjából nincsen különösen előnyös helyzetben, szántóföldje kevés, ami van, szorgalmas székely népe jól megműveli. A főgabona a rozs, zab, árpa, megteremnek azonban a búza és kukorica is, éspedig elég jó minőség-

ben. Értékes legelők és erdők vannak. *Csik* állattenyésztése szarvasmarha, juh, ló, sertés s vannak bivalyok is.¹

*Csik*ban az ősi időkben nagy szerepet játszott a réz. Volt vasbányászata is és nagy fatermelése, *Gyergyóban* divatozott a fausztatás. *Csik* ősi időktől kezdve kereskedelmi összeköttetésben állott úgy Nyugattal, mint Kelettel, sőt Nyugat és Kelet közt vízrajzi helyzeténél fogva központ volt. Itt találkoztak össze a nyugati erdő útjai Moldova és Havasalföld útjaival. Ez adja meg *Csik* őstörténetének kiindulópontját.

Erdély Európa szíve, valóságos természetes vár, belseje meglehetősen kedvező tagolású, jó megtelepülési lehetőséget nyújt. A folyó- és mellékvizek közt lévő vízvázalások majdnem mind könnyen megmászhatók, maguk a folyó- és a patak völgyek a maguk utolsó előtti, ú. n. városi teraszai révén az országutak közlekedési lehetőségeit nyújtják, amelyeket előmozdítanak az Erdélyből kisiető vizek s a mellettük levő szorosok, amiknek előnye, hogy Erdélyben nem keletkeztek szintelen, zárt kultúrák, mert az egyes részeknek egymás között való, aránylag könnyű érintkezési lehetőségei révén, lakói hamar kiismerték egymást, egymás anyagi, szellemi kultúrkincsét, s ha ennek dacára az egyes vidékek színézódése bizonyos árnyalati különbségeket tüntet is fel, ennek oka a külső viszonyok és a kultúrahordozók jellegzetességében található meg. Így pl. *Csik*ba a protestantizmus nem tudott behatolni, mert ennek a területnek zártabb jellege, külső képe sokkal jobban megfelelt a katolicizmus miszticizmusának. A kiváló közlekedési lehetőségek révén Erdély összeköttetésben volt a szomszédos népekkel s ezek útján a távolabbi vidékekkel. Erdély természeti javakban (fa, kő, fémek, só) bővelkedett, nagyon gyorsan mint központ kapcsolódott bele a távoli kereskedelembe is. Mindezek *Csik*ra is állottak. Erdélynek megvolt a része a régebbi kőkor alsó harmadában a nyugat-délnyugateurópai szakolca-kultúrában is, ebből az időből Kolozsvár, Magyaránás, Türe, Magyar-Sárd kolozsmegyei, Szentgerice marostordamegyei, Bujturi hunyadmegyei, Kistorony szebenmegyei, *Csiklovinai* hunyadmegyei községekből vannak leleteink. Erdély ez időben sűrűn lakottnak jelentkezik. Ezek a jégkor leletei, amelyet a steppék ideje váltott fel; ez időből a szitabodzai háromszék-megyei, szászlonai kolozsmegyei, homorodalmási udvarhely-megyei leletek maradtak fenn, a középső kőkorból a szatmár-megyei bikszádi s a jószáshelyi. Az újabb kőkorszakból pedig a hunyadmegyei tordosiak. Az aeneolithikum s rézkorban az ősember először a vörösrezt dolgozta fel, de ismerte az aranyat is. Erdélynek bőségesen volt aranya és reze. Réz természetállapotban nagy mennyiségben volt *Balánbányán*, hol az ércek közül a cup-

¹ Forrásmunkául szolgált Gaál István: Erdély földjének története. Történeti Erdély gyűjteményes mű. Budapest, 1936. 11—31. Fodor Ferenc: Erdély földrajza u. o. 33—70. Prinzi Gyula: Magyarország földrajza. Budapest, 1926.

rit, calcopirit is előfordult, ez utóbbi *Csikszentdomokoson* is. Balánbánya ezeken kívül még igen sok malachitot is szolgáltatott. Ez az idő a Kr. előtti harmadik évezred második fele. Mindezek ismeretét Erdély ekkor Keletről, mindenesetre a Kaukázus közvetítésével Mezopotámiából kapta. Az átmeneti periódus, mely az újabb kőkort a bronzkorral összeköti, két nagy alperiódusra oszlik. Az elsőt aeneolitikusnak vagy copronitikusnak (kőrézkori) nevezzük, ennek gyökere Erdélyben van; a második a valódi rézkor. Az aeneolitikus periódus is két alszakaszra tagolódik nálunk. Az elsőt a festett kerámia jellemzi, melyben különösen Háromszék gazdag és szoros kapcsolatban volt a szomszédos Moldovával. Nyugat felől már benyomultak Erdélybe a tiszai kultúra képviselői, kik ismerték a földművelést, állattenyésztést, halászatot és vadászatot. Nyomukban a vesszős, barázdás tűzdelésű és zsinédíszes stb. kerámika képviselői jelentek meg Erdélyben. Ezzel az áradattal szemben állottak a festett kerámika képviselői, kik a természettől védett pontokat szállották meg, pl. a háromszéki Étfalvát, hol a magaslat elő részén sáncgyűrűt emeltek, megtelepedtek a háromszéki Oltszemen is, mely az Olt jobbpartján Csíkhöz közel van, mely községet félkörüi árok véd. A háromszéki festett kerámikus telepek részbeni feltárása néhai László Ferenc érdeme. Festett kerámika-leletek vannak még Marosvásárhelyt, Pókafalván, Tordoson, Kolozsvárt s a Tordaihasadéokban.

A festés gondolata a testfestésben gyökerezik, ez Erdélyben pedig igen termékeny talajra talált. Erdélyben a kerámikával jelennek meg az első réz- és aranyholmik. Ilyeneket találtak a háromszéki Érösdön, a moldovai Cucuteniben, hol réztárgyakat találtak, amelyek egyelőre kisebb teriméjű, kevesebb anyagot felvevő ékszerek és eszközök s köztük egy babérlevél alakú tör. Ezek a tárgyak a dél-orosz sikon lakókkal testvér-nép képviselői voltak, akikkel egy kultúrközösségbe tartoztak Erdély keleti és középső felén lelt festett kerámika képviselői is. Ezeket az hozta Erdélybe, hogy Erdélynek vörösreze, aranya, sója s jó védelmi és települési lehetőségei voltak. Ezeket nyomon követhetjük Háromszéken, az Olt és Feketeügy mentén.

A rézkor művelődésében Erdély vezető szerepet játszott. Az egy- és kétélű rézsákányokat, ezeket a tipikus bányász-eszközöket pl. nyugat felé Szászországig, kelet felé a Kubán vidékéig, délen Bulgáriáig követhetjük s ezek Erdélyből származtak, innen kapta Kelet is e szerszámtípust. A szívidomú arany csüngő díszek s velük rokon függők, mik Közép-Európában felszínre kerültek, szintén Erdély földjén termettek, jórészt jó erdélyi aranyból készültek, de a gondolat Keletről, Mezopotámiából, Kaukázus és Dél-Oroszország közvetítésével jutott ide. Az erödsi réteggel egykorú a Kovács István által feltárt marosdécsei rézkori temető. Erdély ekkor nemcsak közvetített, de a maga erejéből is teremtett. A Kr. előtti harmadik évezred végén s a második

évezred elején a szélrózsa minden irányában kereskedelmi összeköttetésben állott, a főszerepet itt *Balánbánya és Csikszentdomokos* reze vitte. Ez érdekkörben mozgott Közép-Európából a Tiszáig minden.

A rézkorszak után a bronzkorszak következett. Erdélyi antimon bronzholmikat leltek a Kárpátokban. Erdélyben Kr. előtt a XVIII. században keletkeztek az első bronzholmik. Rengeteg a lelet, sokat vittek Moldovába s Havasalföldre is, szerszámokat, ékszereket és fegyvereket. A balták közül erdélyi típusúak, amelyeknek tokszája félholdasan kivágott, ezekből Sziléziába és Lengyelországba is jutott. Az erdélyi bronzkor fegyverekben szegény. Ebből a korból Sáromberkén egy ívelt pengéjű kard került elő, Mezősámsondon egy olasz rövid kard. Erdélyben sok helyen számos ékszer, karperec és csüngő dísz. Milyen nép viselte ezeket, nem tudjuk.

A vaskorban Erdély Kr. előtt a IX. és VIII. században ismerte meg a vasat, de a VII. században lett általánossá. A vaskornak két alperiódusa van: a régebbi hallstatti és az újabb kelta. A vaskori első periódusnak több művelődési központja van, Erdély szempontjából különösen az adriai vagy felsőolaszországi s az Erdélytől keletre fekvő s a skithákhoz fűződő centrumnak van elsőrendű fontossága. E mellett hallstatti beszüremlések is vannak. A skitha hatásokat Erdély előbb Moldova közvetítésével nyerte, majd midőn Havasalföld és Moldova skitha uralom alá került, közvetlenül. Az északolaszországiak s a hallstattiak Magyarország közvetítésével jutottak Erdélybe. A skitháknak nyugat felé való előtörésében a Kárpátok útjukat állották, de azok kapui is nyitva állottak, így megvolt a hatásuk. Megvolt ez a VII. század előtt is Kr. előtt, midőn Erdély földjét birtokba vették. De vannak Erdélyben X. és IX. századi emlékek is. Erdélyt a skithák hadászati berendezkedés kedvéért és természeti kincsei miatt foglalták el. Tőlük származó leletek számos helyen kerültek elő Háromszéken, Barcaságban, Mezőségben, a Maros, a Küküllők és Körösök völgyeiben. A sírleletek közül igen sok Háromszéken, Barcaságban, a Maros és a Küküllő völgyében, sőt Udvarhely megyében is, azokban jórészt fegyverzetek, kések, ékszerek, hajkarikák, bronzgombok voltak. A sírokból agyagedények, kétfülű tálak, csuprok. Rendszeresen feltárt temetők vannak e korból Marosvásárhelyen, Marosgombáson, Nagyenyeden. A skithaság Erdélyből a Tisza-vidékre (emődi lelet) s a Dunántúlra terjeszkedett. Tőlük származó leletek kerültek elő Maroscsapón, tőlük származik a híres aldobolyi kard is. Aldoboly Csiktől nincs messze. Bronzveder-maradványokat találtak Felsőorbón és Marosdécsén. Az Olt mentén Moldovába vezető kereskedelmi út bizonyítéka a *csikszentkirályi* bronzkincs, mely a Targu Ocna-i sóbánya felé jelzi az utat. Erdélynek a skitha-korszakban a lakossága már gyérebb, hisz sok háború zajlott le. A skithák uralma Kr. előtt a IV. században tűnik le s Erdélyben helyet ad a kelta uralom és műveltség-

nek. Erőszakos hódításukat csendes beszívargás előzte meg az Alpeselek vidékéről. Tőlük származó leletek vannak *Bálványosváron*, Sepsibesenyőn, Köpecen, Târgu Ocna, ez utóbbi arra mutat, hogy ide az Ojtozi-szoros közvetített. Ez időbeli lelet került napfényre Székelykeresztúron is.

Erdélyben a skitha betörések ellen földvárak épültek. Pl. Geluvára, a Hideg- és Melegsza mos összefolyásánál a szászfenesi Leánykavár. Az agatyrzok, akiket az őstörténelem Erdély lakóinak említ, skitha eredetűek, a dákok pedig rokontörzsek voltak a getákkal és a trákokkal, az északi fajhoz tartoztak, szőkéek, fehérbőrűek, kékszeműek, hosszúkás arcúak, magas, karcú termetűek voltak. Hatalmukat Traianus a Kr. u. II. század elején törte meg. Szereplésük részben az erdélyi őskorba, részben már a protohistorikus időbe esik.

Most vannak folyamatban a hunyadmegyei Kosztesden és környékén, valamint a muncseli Gredistyén létezett dák várak feltárását célzó ásatások. Kosztesden az eddig felszínre került eredmények három kultúrrejteget adnak: legrégibb a villanovai emlékek csoportja, mely egyezik a hasonló korú erdélyi temetők emlékeivel, tehát északitaliai hatásokat mutat, második a kelta réteg, mely Kr. előtti I. század derekáról származó fibulamaradványokkal határozható meg legbiztosabban; legerősebb a római kultúra hatását mutató réteg. Kr. u. 106-ban Erdély végleg a rómaiaké lesz, a római Dáciával véglegesen befejeződik az őskor.²

Legelőbb került római uralom alá Erdélynek a Feketeügy, Olt és a Déli-Kárpátok közé eső része, tehát már az első időben a római uralom *Csik* szomszédságába került. Innen haladt tovább, a rómaiak legvégül jutottak a Küküllő vonalára. Ez a rész Moesia Inferiorhoz tartozott s nem Dáciahoz. A rómaiak Dáciában az elnéptelenedett részeket szállták meg, azért telepítettek idegeneket oda, u. i. a dákok elvonultak, Dácia nem volt önálló gazdasági terület, hanem Illirikumnak egy része, a Székelyföldnek a mezőgazdaságban volt szerepe.³

Erdélyt a rómaiaknak 276-ban történt kivonulása után a terwingek szállják meg, akiket később nyugati gótoknak, visigótoknak neveztek. Ezeknek temetőjét tárta fel Kovács István Marosszentannán, sok agyagedény, ezüst-, bronz-, vascsatt, ezüst-, bronz-, vasfibulák, éfántcsontfésűk, ezüst- és vasszíjvégek, bronzkarpercek, ezüstkarikák, üvegpoharak, üvegpászta-, borostyánkő és karneolgyöngyök, füles ezüstcsüngők, vaskések, tűzcsiholásra való kovadarabok stb. kerültek elő, az egyik koráb-

² Erdély őskorát illetően a forrás Roska Márton: Erdély őskora. Történeti Erdély. 75—124. l.; Fettich Nándor: Az aldobolyi kard koráról; Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. Kolozsvár, I, II. 1926, 1927.; Roska Márton: A Székelyföld őskora. A székely nemzeti múzeum jub. évkönyve. Kolozsvár, 1929. 258—326. l.

³ Forrás: Buday Árpád: Erdély földjének római kora. Tört. Erdély. 127—147. l. és a Székely nemzeti múzeum jub. évkönyve.

ban feldúlt sírban vaskard is feküdt. E sírok a Kr. utáni III. század végéről és a IV. század elejéről valók. Ezzel egykorú temetőt tárt fel Kovács István Marosvásárhelyt, Roska Márton 1914-ben, Marosvörösmarton egy VI., VII. sz.-i gepida temetőt tárt fel. A gót és avar periódusból származik a marosgombási (Alsófehér megye) temetőből megmentett kilenc sír, egy lovastemetkezés és egy különálló lósír. Marosgombás a Maros balpartján van. A Kovács István által feltárt mezőbándi temető kora Kr. u. V.—VII. század s Kovács véleménye szerint ez a gepidák, avarok és baszteronok hagyatéka lehetett, ez a temető is lovastemetkezési. A sírokban talált fibulák Kr. előtti IV. sz.-ra is visszanyúlhatnak. E temetővel egykorú a marosvásárhelyi temető hat sírja s a veresmarti temető 17 sírja. Mindezek a sírok mind a Maros mentén, tehát a népek országútján vannak, lehetnek ezek hún sírok is, hisz a húnok is itt vonultak át. Az apahidai s a szilágysomlyói kincseletek azt igazolják, hogy a Szamos vonala is szerepet játszott s a Radnai-szoros a népvándorlás idején is jelentős volt.

Csik, Udvarhely és Háromszék mint Erdély kapui először látták a népvándorlás hullámain, számot tettek akkor is, ha a népek átkeléséül szolgáltak is, *Csik* felföldjei s a háromszéki róna megadta a letelepedésre is az életfeltételeket. Mivel Háromszéken többek közt a kézdivásárhelyi csikózábla, az albsi lánzdzás s a futásfalvi nyílhegyek kerültek elő, kétségtelen a húnok, avarok átvonulása. Erdély nemcsak átjáró, hanem pihenőhely is volt, amint azt a krónikáink a húnokra s a magyarokra is megállapították. Erdélyben a skithák is megtalálták a feltételeket, amint ezt a mezőbándi, marosvásárhelyi és marosgombási temetők bizonyítják.

Az erdélyi barlangokban, valamint a patakok diluviális teraszain oly kerámikai maradványok is kerültek felszínre, amelyek Kr. u. VIII. sz.-tól kezdve a szlávok hagyatékára mutatnak, jórészt Hunyad- és Biharban. A boigárok erdélyi létét a történelem már bebizonyította, akiknek az erdélyi sóbányák már a IX. sz. elején a birtokukba kerültek.⁴

Honfoglaláskori leletek kerültek elő 1895-ben Marosgombáson a Kismagura nyergén, a báró Zeyk-család sírkertjének színtezési munkálatai rendjén, éspedig egy honfoglaláskori kardos férfi sírja. 1901-ben Bodroghi János és Fogarassy Albert enyedi tanárok ugyanott egy pár honfoglalási sírt tártak fel és Bodroghi egy honfoglaláskori tűzhelyre akadt, ugyanitt 1912-ben Roska Márton három honfoglaláskori sírt tárt fel, korábban itt skitha-villanova temető volt. Éppily temetőre akadt Bodroghi János Magyarlapádon (Alsófehér megye), a Gorgány és Vár nevű hegyek közt el-

⁴ A népvándorlás korára nézve forrás Roska Márton: Erdély és a népvándorlás kora. Történeti Erdély 149—159. l.; Alföldi András: A gót mozgalom és Erdély feladása. Egyetemes Phil. Közl. 1929/30.; Fettich Nándor: Avarok művészete Magyarországon. Bpest, 1926.

terülő vízmosásos völgykatlanban. Tizenegy sírt találtak, amelyek egy része skitha-villanova eredetű. Tövis melletti Diódról (Alsófehér megye) Török Bertalan adományaként a gyulafehérvári múzeum egy vaslándzsacsúcsot, két kengyelt és egy vaszablát őriz, amik kétségtelenül lovassírból származnak. — Gyulafehérvárt két erdélyi honfoglalási temetőt fedeztek fel. Borosbenedekről hét hajkarikát és nyitott, lemezes karperecet vittek a Bethlenkollégium múzeumába, az alsófehérmegyei Borberekén két sodrott nyakperec és hajszorító-karika került felszínre, Nyirmezőn egy nyilcsúcs, Csáklyán egy nyílhegy, Hariban két kengyel és egy nyílhegy. Ezek mind a Maros és mellékvizei tájékáról valók. A Szamos-mentén Kolozsvárt a Zápolya-utcában Kovács István egy honfoglaláskori temetőt tárt fel. Roska Márton pedig a vajdahunyadi kincses szőlőhegyen 54, a tordaaranyosi Várfalván 57 Szent István-korabeli sírt ásott ki, amelyben honfoglaláskori nyílhegyeken kívül két kis máglyaszerű kőrakás volt, amelyek egy-egy lóállkapocs feküdt. A Székelyföldön eddig csak az eresztevényi (Háromszék megye) honfoglaláskori kengyel jött napfényre.

A háromszékmegyei Eresztevény községben a honfoglaláskori kengyellelet nem ok nélkül került ott felszínre. Abban a fontos kereskedelmi és vándorlási útban látott napvilágot, amelyet már az őskorban alaposan kitapostak s mely egyfelől Gyimes felől s különösen az Ojtozi-szoroson vezetett át a szomszédos Moldovába s ott elsősorban a Târgu Ocna sóbányáihoz. Ojtoz és Tatros elnevezése is Roska Márton⁵ szerint a sóval függ össze. Hogy az Ojtozi-szorost a rómaiak nagyra értékelték, mutatja, hogy mellette Berecken tábornok építettek. A háromszéki medencén végighömpölyögtek a keletről jövő összes kulturális, valamint népvándorláskori hullámok. Csak a honfoglaló magyarság kerülte volna el? Okunk van feltenni, hogy Háromszék s a Székelyföldnek egy része is beletartozhatott az első foglalás körébe. Megerősít ebben Orbán Baláznak azon adata,⁶ hogy általa Farcády Sándor feles számú I. Béla, Szent László, Kálmán király korabeli érmet küldött az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, amiket Homoródszentpál (Udvarhely megye) felső végén levő *Bélabánvára* határrészben talált.

Kétségtelen, hogy Erdély honfoglalása már a vezérek korában megkezdődött s kiterjedt a Maros-völgyén felfelé menve körülbelül az Aranyos vidékéig, a Szamos mentén Kolozsvár és Gyalu tájáig. Az eresztevényi leletről mondottakhoz csatlakozik Hóman Bálintnak e mű bevezetésében előadott ama megállapítása, hogy három magyar törzs a Tölgyesi-, Gyimesi- és Ojtozi-szorosokon jött be Erdély földjére. A honfoglaló magyarságnak óriási szarvasmarhaállománya volt, Moldovában bizonyára rá

⁵ Roska Márton: Honfoglalás és Erdély. Történeti Erdély 161—173. lap.

⁶ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. II. kötet 160. lap. 2. jegyzet.

volt utalva a Targu Ocna-i sóbányákra, amidőn az említett szorosokon Erdélybe lépett, nem hagyhatta elfoglalatlanul a rómaiak által is művelt szovátai sóbányákat, a Szamos mentén pedig a tordai és désaknai sóbányákat.

Nem áll tehát az, hogy Erdély nem volt honfoglaláskori szerzemény és Erdély csak később, Szent István, Szent László s Kálmán király foglalása következtében került magyar uralom alá, ebből folyik annak a tanításnak is a tarthatatlansága, hogy a székelyeket Szent László és Kálmán királyok telepítették volna le. A bevezetésben már megállapítottuk, hogy három honfoglaló magyar törzset a székelyek kalauzoltak be Erdélybe, a székelyek a magyarokhoz csatlakoztak, résztvettek a honfoglalási harcokban, sőt a magyarok részére hátvédül szolgáltak, hiszen a Székelyföld területére jutott három törzset az Aranyos-Beszterce-völgyén az Árpád vezérlete alatt bevonuló törzsektől alig 100 kilométernyi távolság választotta el, az összekötő kapocs ezek között a székelység volt. Ez a körülmény tette teljessé a honfoglalás taktikáját.

A székelyeknek nyugatról való telepítése nyelvészeti szempontból nagyon tetszetős, de a nyelvészet nem történelem.

Rátérve az eresztevényi és a homoródszentpáli leletek közt levő összefüggésre, az látszik valószínűnek, hogy az a magyar törzs, mely az Ojtozi-szoroson jött be, a Fekete-Úgy vonalán haladt az Oltig, onnan pedig a Homoród és Vargyas mentén jutott Homoródszentpálra, onnan Udvarhelyre, majd a Nagy-Küküllő mentén a Maros vonalra. Ugyanis Homoródszentpálon az érméken kívül még honfoglaláskori lándzsacsúcsokat és nyílhegyeket is találtak.

Csík, ahova a honfoglaló magyarok a Tölgyesi- és a Gyimesi-szoroson jutottak, a honfoglalás alkalmával jelentékeny szerepet töltött be.

Csík nevét megtaláljuk a marosszéki Csíkfalva, Csíkszentmárton, Dunántúl a Buda melletti Csíki-hegyek, Fejér megyében a mai Szabadbattyány helyén volt Csíkvár, Felső-Zemplénben pedig a Homonna körül levő Alsó-Csík és Felső-Csík községekben, Vas megye nyugatán Csík-patak nevében. Ennek nem lehet más magyarázata, mint hogy a magyarsághoz csíki székelyek is csatlakoztak, s mint a bevezetésben rámutattunk, a Csík név egy török törzs neve volt. Ez a törzs a honfoglaláskor vagy azután elszóródott s az előbb említett helyeknek ekként adta a nevét. Nem vitás, hogy a székelyek török eredetűek, az sem vitás, hogy a magyaroknak 7 törzse szintén ilyen, nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a Székelyföldön sok oly helynév fordul elő, mely Magyarországon is megvan. A régi török népeknél akárhányszor a helynevek személynévek is. Gróf Kun Géza⁷ említi 1205. évről „Levente fia Csík”. E szerint Csík személynév, de egyszersmind

⁷ Gr. Kun Géza: Relationes etc. II. 5.

nép- és helynév is s az előbb felsorolt helynevek beszélnek a csíkiek honfoglalási szerepéről is.

A csíki összemélynevek között találjuk: Bors, Pais, Cseke, Csaba, Bocskor, Beke, Fodor neveket. Anonymus a magyarokhoz csatlakozott kun nemzetségek közt (VIII. 10. caput.) felsorolja Borsu-t is. A Bors nemzetségben nagyon szokásos volt a Csaba név. Domanovszky Sándor és Kossányi Béla szerint a kabarok nem azonosíthatók Anonymus kunjaival. A kabarok emléke Baranya, Fejér, Nógrád, Szatmár, Szolnok-Doboka, Valkó, Vas és Zala megyékben maradt fenn, Székelyföldön nem. Arra kell következtetnünk, hogy a Székelyföldön Csík, illetve Kászonban előforduló Pais, Csaba, Bors nevek a kunokkal közös kapcsolatra mutatnak, a Beke név pedig a besenyőség kapcsolatára. A kászoniak raszja a csíkietől eltérő, inkább háromszéki jellegű. Kászon Moldova szélén van az Uzi-szoros mellett, így Kászonnak közvetlen érintkezése volt a besenyőkkel meg a kunokkal. Kászon földje Csíkhöz tartozott, de mindig el akart tőle szakadni, ez arra mutat, hogy a kászoniak talán 1050 körül, midőn az uzok a besenyő uralmat megdöntötték, Csík földjére telepedtek, amidőn a székelyek, akik a Szereth mellékén voltak, Sepsit, Orbait, az Erdővidéket meg a Szék földjét megszállották, a kászoniak nem tudtak a csíkiekkel összeszokni.

Gyergyónak a neve (Gyurgyevo) Ditro—Gyitro—Ditrovo—Gyitrovo, Szárhegy gyergyói községeknek a neve, többek közt arra mutat, hogy Gyergyó alapjában bolgár-szláv, a bolgár-szlávok oda nyilván a IX. század elején jutottak és ott a székelységgel összevegyültek s ők adták a Gyergyó, Ditro, Szárhegy, Belkény-Békény, Cohárd falu-, folyó- és hegyneveket. Felcsíkon a bolgár-szlávok emlékét őrzik Delne, Csomortán, Csobotfalva, Csicsó, Középcsikban Szereda, Taploca és Somlyó, Alcsíkon Tusnád községnevek, Tusnád mellett Kisharom- és Nagyharom-hegyek, majd Háromszékben Karatna, Kanta, Szacsva, Osdoia, Kovászna, Torja, Volál, Peselnek községnevek.⁸ Ezek a IX. század elején odatelepedett bolgár-szlávok emlékeit őrzik.

Ezek után következik annak az eldöntése, hogy a honfoglaláskor volt-e a Csíkban mai értelemben vett román? Nem vitatott dolog, hogy a románok őseiről úgy Moldovában, mint Havasalföldön csak a XIII. század második felétől lehet beszélni, úgy a moldovai, mint a havasalföldi fejedelemségek csak a XIV. században keletkeztek s mindkettőt bolgár, tatár és kun eredetű fejedelmek alapították. A románok őseiről az Al-Dunánál, az okiratok csak a XII. század végén tesznek említést, a magyar okiratok pedig a XIII. század végén, s az „Olaci” elnevezés a magyar okiratokban csak a XIII. század közepétől fordul elő. Anonymus és a krónikák által említett „Blacci” nem azonos a románok

⁸ Liebhardt Ottó: Ortsnamen des Szekler-Gebietes in Siebenbürgen. Balkan Archiv. (R. Gustav Weigand) Leipzig, 1927. B. III. S. 13. u. f.

őseivel, általában pásztornépet jelent, ily pásztorok voltak Dunántúl is „pastores Romanorum”. Pais Dezső⁹ szerint a Black = Bulak is bolgárpásztort jelentett. Maguk a román történetírók állapították meg, hogy a XIII. századig a románok ősei sohasem jönnek elő egyedül, hanem a bolgárok, besenyők és kunokkal kapcsolatban, és mint ezeknek alattvalói vannak feltüntetve és róluk, mint népi egyedről csak a XIV. századtól van szó. III. Béla kevés románt letelepített határőrzési célokra a mai Fogarasban. Ezek lettek a „Boeri veteres” ősei, maga a nép a XIII. század elején a Dunán átkelve, nyájait a havason legeltetve, szüremkedett be a Kárpátokba, főként a tatárjárás után. Csík—Gyergyó—Kászon hely-, víz- és hegyneveit Lenk Ignác császári és királyi altábornagynak Bécsben, 1839-ben „Lexikon” stb. cím alatt megjelent négykötetes művében betűrendben felsorolja. Lenket elfogultsággal vádolni nem lehet.

Mit bizonyít ez a felsorolás? Azt, hogy a román nevű helyek: Baltinul, Csalheolica Valye, Dandiu, Gornevalye, Kalautzas valye, Kalnas mare, Korbul, Korbul valye, Korbudjalu, Korbului valye, Krucse, Magura Kakuta, Opcina Re, Opcina, Opcina Albjirol, Opcina Seculor, Opcina Tarkucza, Orotva valye, Paltini, Paltinul Korbului, Poiana Ketomba Hemare, Poiana Morului, Prepoi, Roman valye, Romiatek, Sutacului, Szakedal valye, Paltinul Portos, Piatra Korbului, Piatra Rosu, Petrile Rosu, Szekui valye, Szuhardzel, Tarkucza, 506-ból 33, vagyis az összesnek 6⁰/₀-a. Mindezek a Moldovával határos helyeken s a Keleti-Kárpátoktól folytatólag a Kelemen-havasok nyúlványain fordulnak elő. Gyergyóditrótól Szászrégenig terjedő rész nem is tartozott a Székelyföldre, hanem a régi Torda vármegyéhez. A románok ősei a moldovai Keleti-Kárpátokon vonultak nyájikkal a Kelemen-havasokra. A XIX. sz.-ig Csík-Gyergyó- és Kászonban községet nem alkottak, hanem csak néhány házuk, tanyájuk volt. 1839-ben Tölgyes, Bélbor Dandui, Holló, Békás községek még nem léteztek, az a terület, ahol ezek a községek 1840 után felépültek, a székely községek tulajdonai voltak s a települők e községekkel quasi úrbéres viszonyba jutottak.

Éppígy telepések voltak az ú. n. csángók Csikszépvíz és Csikszentmihály községeknek Moldovával határos havas részein, ahova csak a XVIII. században telepedtek, menekülvén a fanarioták zsarolásaitól. Moldovában még sok csángó maradt, s csángók laknak a brassómezei Hétfaluban is, ez utóbbiakat a német lovagrend 1209—1226. év közt telepítette le. A csángók nem tartják magukat székelyeknek, a székelyek sem magukat csángóknak. A hétfalusi csángók besenyők voltak. Hétfalu, Brassó és Fogaras területe a XIII. sz. előtt Fehér megyéhez tartozott, nemkülönben a besenyők által lakott Alsó- és Felső-Torja, Alsó- és Felső-Volál, Karatna, Kanta, Peselnek, Szárazpatak, Szent-

⁹ Jancsó Benedek: Erdély története Cluj—Kolozsvár.

lélek, Nyárosd, Erősd, Árapatak, Előpatak, Hidvég, Alsó- és Felső-Rákos, háromszéki és nagyküüllőmegyei községek is, ezekről okirataink a XIII. sz. elejétől kezdve beszélnek. Moldovában visszamaradt a honfoglaló magyarság egy része is, sőt a XI. sz. közepéig nagyszámú székelység is lakta, nem lehet csodálkozni azon, hogy a besenyőség beléjük olvadt, megtartván azonban a saját népi öntudatát, s nyelve a magyarokétól és a székelyekétől éppúgy elütő, mint a kászoniaknak és háromszékieknek a nyelve a csíkiekétől és a gyergyóiakétól.

Ez volt a csíki székelység kialakulási története. A húnok és avaroktól a honfoglalásig élte a maga külön életét, a IX. sz. elején pedig bolgár-törökséggel és bolgár-szlávssággal vegyült és már rámutattunk honfoglalási szerepére és mint csatlakozott nép, részt vett a magyarság vezérkori vállalataiban s a magyarsággal összegyűlve, mint ú. n. nyugati székelység Magyarországon nyugati vidékein is előfordult a XV. sz.-ig. Erdélyben pedig csatlakozott voltánál fogva Erdély második nemzete lett és mint ilyen, nagyon természetesen, részt vett mindama harcokban, amelyek Erdélyben zajlottak le, vagy pedig oly külföldi vállalatokban, ahova a többi erdélyiek is mentek, pl. II. Endrének 1209. évi bulgáriai hadjárata.

Mindezek megállapítására nincs szükség, hogy az ú. n. Csíki székely krónikára hivatkozzunk. Hogy a csíki székelyek a pogánysághoz sokáig ragaszkodtak, kitűnik Zsigmond királynak az Aporok részére 1400-ban adott s a Bálványosvár adományozására vonatkozó okiratából. Hogy I. Béla megfordult a Székelyföldön, kitűnik a Homoródszentpál határán előforduló Bélabánvára nevű határrész elnevezéséből és abból, hogy ott honfoglalási leletek és Szent Istvántól Kálmán király idejéig tartó korból (1000—1114) származó érmék találtak. Ha Bélát I. Endre idejében a Székelyföldön Béla bánnak hívták, miért képtelenség a „Rabon bán” elnevezés? A Csíki székely krónikának nem lehet kisebb hitele, mint más XVI. sz.-beli oly okiratnak, amelyet négy, egyszerű székely, akik közt deáktalan emberek is vannak, hitelesít és nem is kíván több hitelt. Én csak azt háritom el, hogy hamisítás volna. Az Országos Levéltárban átnéztem az összes erdélyi királyi könyveket és protokollumokat, ezek alapján megállapítottam, hogy a *csíkszentmihályi Sándor-család leszármazása*, amint a Csíki székely krónika feltűnteti, 1500-ig visszamenve teljesen hiteles, továbbá alkalmam volt csíkszelnei *Bocskor Sámuel* által hitelesített (1724) családfát, mely szintén az Országos Levéltárban őriztetik, megtekinteni, amelyen a *csíkszentmihályi Sándor-család* leszármazása 898-tól kezdve a krónikának megfelelően van leírva. Tehát nem történhetett hamisítás 1796-ban. Még kiemelem azt, hogy Lázárfalva és a vele szomszédos háromszéki községekben a *csíkszentmihályi Sándor-*, továbbá a *sárhegyi Lázár-, altorjai Apor-* s a *hidvégi Nemes-család* osztozó atyafiak voltak. Lázárfalva a sárhegyi Lázárok alapítása.

Nem tartom kizártnak azt, hogy eredetileg e családok előkelő besenyők voltak, hisz a besenyőknek utolsó előkelő vezére *Lázár* volt és ezek beházasodás útján kerültek a Székelyföldre.

Nemcsak a *csíkszentmihályi Sándor-család* leszármazása látszik 1500-on túl meseszerűnek, hanem ilyen meseszerű az *Andrássyak*, a *Kálnokyak*, *Aporok*, sőt az *Esterházyak* leszármazása is. Hogy jutott az Esterházyak leszármazási táblájába Attila? Az Esterházy-család a csallóközi ősi Salamon-nemzetségből ered, ez a nemzetség pedig még a vezérek idejében Csallóközbe települt besenyőségből alakult ki és ezen az úton lett az Esterházy-családnak az ismert leszármazási hagyománya. A felsorolt eme családokra senki sem mondta, hogy a genealógiájuk hamisítva van. Így vagyunk a *csíkszentmihályi Sándor-családdal* is.

Nem kívánok a témával tovább foglalkozni, egyébként e téma részletesen kidolgozva kiadásra készen van. De mivel Csík történetével foglalkozunk, a téma mellett nem lehetett elsiklanom.¹⁰

A csíki székelységnek Árpád-kori emlékei megtalálhatók Csík templomaiban. U. i. érdekes jelenség, hogy Gyergyó északi végétől egészen Brassóig a XII. sz.-ban 12 km-nyi közökben templomok voltak, éspedig Magyarországon akkor divott nyugati köríves templomok, amely stílust Burgundiából s Olaszországból behívott szentbenedekrendi szerzetesek hozták magukkal. Maguk a templomok eltűntek, de az Árpád-kori templomokból az újabb templomokba egy-egy ajtót, egy-egy ablakkeretet befalaztak, egy-egy keresztelőkutat, egy-egy szenteltvíztartót megmentett a kegyelet. Az Árpádok korából egyetlen megmaradt építészeti emlék a háromszékmegyei rétyi mai református templom apsisa, megmaradt a típus még a háromszéki gelencei s a csíki menasági templomban is. Árpád-kori emlékek a csíkszentdomokosi templom mindkét bejáratának és sekrestyéjének ajtókerete, a nyugati torony alatti köríves ajtókeret a díszesebb; továbbá egy keresztelőkút és szenteltvíztartó; a csíkrákosi templomban a délirányú bejáró főkerete; a csíksomlyói Szent Péter-templomban két ajtókeret, a torony két oldalán épült két kisebb helyiségnek a szertárnak és a könyvtárnak bejárata: ebből a templomból származik a pálfalvi templom kőből készült Árpád-kori szenteltvíztartója. Árpád-kori emlék a csíkszentkirályi templomban a templomnak torony alatti nyugati ajtaja s a kő-keresztelőkút. A tusnádi templomban egy igen érdekes kő-keresztelőkút; a kozmásiban egy falba épített nyelű, kerekded fenekű szenteltvíztartó s románkori keresztelőkút; a nagykászoniban egy keresztelőkút. A menasági templom sekrestyéjének oromfalába van falazva egy kerek kölap, melynek közepén domború, kerekded díszítés van félkörökből képzett, csipkézett széllel és közepén nagyobb kerek lyukkal.

¹⁰ A Bocskor Sámuel által 1724-ben hitelesített genealógia található az Országos Levéltár Gyf. kápt. Centuria li. Nr. 107., leköszölve Sándor Imre a csíkszentmihályi Sándor-család levéltára. Kolozsvár, 1914. I. 261—264.

Ebből a díszített korongból keresztalakban négy keskeny, külső végein köralakban végződő világító rész indul ki. Ez egy XI. vagy XII. sz.-beli templomocska szerény apsis vagy chorus rózsája lehetett. Árpád-kori templom volt Csíkmindszenten, Gyergyószentmiklóson és Alfaluban, talán Szárhegyen is.¹¹

Árpád-kori emlékek Csíkban továbbá: Csíkrákoson Bogát, Csíkszentgyörgyön az Oriástető, Csomortányon Várdomb, Kászonimpéren Szetyevára és Bakmáj, Gyergyócsomafalván Várhegy, Kászonfeltizen Kővár, Lázárfalván Nagyharangtető, a Tusnádszoros alsó részén Csikibálványos, Csíksomlyón Nagysomlyó, Gyergyószentmiklóson Hiriipné, vagy Bothvára, Hargitán Pogányvár, Tusnádon Sólyomkővára, Zsögödön Várhegy, ezek ősi idő óta veszélyt jelző állomások voltak.

Csik földje Csík ősi történetét beszédesen mondja el nekünk. Minthogy e korról okirataink nincsenek, Csík történetét 1285-ig praehistorikumnak kell tekinteni.

2. §. Csík népének története 1285-től 1571-ig.

1283-ban a Moldovában maradt kunok Oldamur vezérlete alatt Erdélyen át Magyarországra törtek. IV. László s Loránd vajda Kolozsvár közelében, a Mezőségen a Hódos-tó mellett megverték őket, különösen a mai Cegei-tó mellett volt nagy vérontás. A kunok 1284-ben a nogai tatárokkal újból beütöttek s ekkor Torockót ostromolták, de a várat az aranyosi székelyek, kik alapjában kézdi székelyek voltak, de köztük egy-egy csíki is volt, a várat felmentették az ostromtól, ekkor adta nekik Torockai Vendel Torockó-várat, amelyet később Székelykőnek neveztek. 1285-ben a kunok harmadizben ütöttek be. Ekkor eljutottak Pestig, de újból megverettek s Erdélyen át futottak vissza, de előbb Szászregennél, majd Gyergyóban Tarkónél újabb vereség érte őket, ekkor a *gyergyói* és *csíki* székelyek zsákmányaikat elszedték s az általuk elhurcolt foglyokat kiszabadították.¹

Az első királyi oklevél, amelyben Csík előfordul, I. Károlynak 1324 július 17-én kiadott oklevele,² melyben a király elrendeli, hogy Lok-Kászon *Sándornak*, *Opor fiának* s általa *Egyednek*, *Sándor* testvére fiának adományozván s a csíkiek *László* maior exercitus, *Péter* — *Pál* — *Jakab* fiai, *Bene* — *Irgus* fia, *István* — *Phileud* fia, *Belus* — *Elthus* fia, *Bálint* — *Sándor* fia, *Buru* — *Márkus* fia, *Máté* — *Bánk* fia, *Jakab* — *Chumburd* fia, *Miklós* — *András*

¹¹ Köpeci Sebestyén József ismertetése a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubiláris évkönyvében. Sepsiszentgyörgy, 1929. 371. és köv. lapok.

¹ Kőváry László: Erdély történelme. Kolozsvár, 1859. I. 142. és köv. lapok. G. D. Teutsch: Geschichte der siebenb. Sachsen.

² Székely Oklevéltár. I. 42. l.

fia ellentmondottak, de kétszer megidézettvén, ők nem jelentek meg, tehát marasztaltassanak el s az adományosok iktattassanak be.

1324-ben vezetéknevek nem voltak, mégis meg lehet anynyit állapítani, hogy *Opor*, a későbbi *altorjai Apor-család* őse, *László* maior exercitus nyilván nemzetségnév, e tisztet csak főemberek viselték, szerepelnek *Jakab* fiai, *Irgus* fia, *Phileud* fia, *Elthus* fia, *Sándor* fia, *Márkus* fia, *Bánk* fia, *Chumburd* fia, *András* fia. Ezek ma *Jakab*, *Iregi*, *Feledi*, *Élthes*, *Sándor*, *Márk*, *Bánk*, *Csombor*, *András* nevek. Csikban ma is vannak *Jakab*-, *Élthes*-, *Sándor*-, *Márk*- és *András*-családok; a *Bánk*-név pedig előfordul *Bánkfalva* község nevében, az *Andrássi*-, *Sándor*-, *Élthes*- és a *Jakab*-családok már a középkorban tekintélyes szerephez jutottak és a templomi ülőhelyek nyilvántartásában régi időtől kezdve gyökérnevek.

Lok-Kászon fekvését *Szabó Károly Csíkszentgyörgy* és *Menaságban* határozta meg. *Csíkszentgyörgy* és *Menaság* közt tényleg van *Lok* nevű hely, de ez nem mond semmit, mert a „*Lok*” szláv szó, jelentése mező és rét. És sokhelyütt előfordul, de itt *Kászon* mellett fordul elő. *Lok-Kászon* fekvésére útmutatást ad *Péter*, erdélyi vajdának 1349 október 6-án kelt rendelete,³ amelyben megparancsolja az erdélyi káptalannak, hogy *Istvánt*, *Apor fiát* s *Miklóst*, *János fiát* — *Apor unokáját*, osztoztassa meg *Gergellyel*, *Miklóssal*, *Jakabbal* — *Sándor fiaival*, *Péterrel* — *János fiával*, *Lászlóval* — *István fiával* — *Pálos unokájával*, *Jakab* és *Péter-Fejér István fiaival*, *Peselnék* és *Szárzapaták* jószágon. A gyulafehérvári káptalan 1360 december 31-én.⁴ *Dénes* vajda ítélete alapján *Peselneki Lászlót* — *István fiát*, *Miklóssal* — *János fiával*, *Istvánnal* — *Opor fiával*, *Sándor fiaival* és azok rokonaival *Peselnék* és *Kászonpatak* közt fekvő részen s a *Bálványosvár* felén megosztotta, $\frac{3}{5}$ az *Aporoké*, $\frac{2}{5}$ *Peselneki Lászlóé* lett. 1363 március 31-én *Péter* alvajda *Kadocsnak* — *Apor fiának*, *Lászlónak* — *István fiának* — *Apor unokájának*, *Peselneki László* — *István fia* — *Pálus unokája* ellen folyó perben végítéletet hozván, utasítja a gyulafehérvári káptalant, hogy miután *Kadocs* időközben meghalt s jogai *Lászlóra* — *István fiára* szállottak, ezt iktassa be a kézdi székelyek földjén *Peselnék* helyiség felébe a hatalmaskodásért elítélt *Peselneki László* és fiai ellentmondását tekintetbe nem véve, a mást ellentmondókat idézze törvényzéke elé.

Ezen okiratban említett *Sándor fiai* — *Gergely*, *Miklós*, *Jakab*, *Egyed unokái* és *István fiai* — *Jakab* és *Péter*, azon *Sándor* és *Egyed* leszármazói, kik a fentírt 1324. évi okiratban előfordulnak. Tehát *Lok-Kászon* az 1360 december 31-én kelt okiratban említett és *Kászonpatak*—*Peselnék* közti terület *Kézdiszentlélek közelében* a ma is ismert *Kiskászon*. Kézdi-

³ U. o. III. 12. és köv. lap.

⁴ U. o. III. 13. lap.

szentlélektől kapta az Opor-családból kisarjadzott Dicsőszentmártoni Kézdi Sándor-család később a *Szentléleki* vezetéknevet. Ma is Kászon és a Szentlélek közti rétet és mezőt Kászon-rétjének nevezik.

Lászlónak az 1324. évi okiratban maior exercitus-i elnevezése azt bizonyítja, hogy ekkor Csíkban még fennállott a székely ősi alkotmány.

További történeti adat, hogy Besszarábiában, Moldovában, Havasalföldön és Krimben megtelepedett tatárok 1345-ben beütöttek Székelyföldre, I. Lajos király hadai: a háromszéki és a csíki székelyek a tatárokat legyőzték, vezérüket megölték, sok foglyot és kincset küldöttek Visegrádra. Ezután a csíki és a háromszéki székelyek támadták meg a tatárokat, akiket Erdély szomszédságából, Moldovából kiűztek. János minorita, ki I. Lajost harcaiban követte, a következőket mondja: „A székelyek által foglyul ejtett tatárok akként nyilatkoztak, hogy őket nem a székelyek győzték le, hanem a székelyek élén egy nagy lovon ülő és kezében bárdot tartó lovag (Szent László király), aki felett egy gyönyörű koronás szép királynő (Szűz Mária) lebegett.⁵

A csíki székelyek a többiekkel egyetemben résztvettek I. Lajosnak Layk havasalföldi vajda ellen vezetett hadjáratában is. Ebben a hadjáratban esett el az előbb említett László maior exercitus.

I. Lajos a nápolyi hadjárat előtt 1366-ban Görgényvárában tartózkodott, itt készítette elő a csíki és a többi székelyeket a hadjáratra és innen rendelte meg a hadjáratához szükséges gályákat.⁶

Zsigmond király az 1397. évi moldovai s török hadjárat alkalmával szintén volt Székelyföldön és ekkor adta meg Kászon részére a külön székké való alakulásra a privilégiumot, 1427-ben pedig a telet Brassó mellett, Rozsnyó-várában töltötte; április 28-án feleségével együtt Sepsiszentgyörgyön tartózkodott és az itt kelt egyik oklevelében megemlíti, hogy mindenik székely székben van egy város, ez azt mutatja, hogy Csíkszereda már létezett. A székely székek kialakulása az 1366—1427-ig terjedő időre esik.⁷ A székely törzsi szervezet a XIV. sz. közepéig teljesen fennállott, ekkor szűnik meg „Terra Csík” és helyébe a királyi hatalmat jelentő „sedes” jelenik meg.

Hunyadi János a székelyeket nagyon szerette, Csík iránt való kegyét abban mutatta ki méltánylásául a csíkieknek a szentimrei csatában tanúsított vitézségéért, hogy 1445-ben a csíksomlyai zárdát és templomot renováltatta és a csíksomlyói zárdának 32 confratert adományozott.

⁵ Mátyás Flórián: *Chronic. Dubnic.* 152. l.

⁶ I. Lajosnak Cornuzo Márk velencei herceghez írt levele; Datum in castro Gurgen in terra Siculorum. Bécsi Levéltár. Copia de Commemoriari. VIII. 248. l.

⁷ Székely Oklevéltár. III. 122. l.

1456 március 30-án V. László csikszentmártoni Betz Jakabnak és általa atyja testvéreinek, szentgyörgyi Betz Bálintnak és fiainak — Barabbás és Péternek s rokonainak — Árokpataki Simonnak, Szentsimoni Tamás és Máténak, néhai Galambfalvi István fiának — Antalnak, néhai Galambfalvi György fiainak — Andrásnak, Péternek, Gergelynek, végül Szenttamási Szilveszternek és fiának, Lázárnak címet adott.⁸ Csikban ez az első címeradományozás. Miháli Elek kéziratban levő genealógiájában két Andrásfi Györgyről, Andrásfi Jánosról és Andrásfi Mihályról emlékezik meg, kik a XV. sz. végén Csikban főemberek voltak s az akkor híres Betz-családba házasodtak. Továbbá elmondja azt is, hogy a gróf Lázár-familia is eredetére székely s predikátuma de Szárhegy — Kopasz — Fehérhegy; majd elágazván, más helyekről is neveztetett el, így Csikszenttamás, Szentanna, Gyalakuta, sőt egy helyen csikszentmihályi Lázár Bálint is említetik. A valóság az, hogy a későbbi grófi család ősi fészke Csikszenttamás. Az előbb említett Betz-címer használatát I. Ferenc József 1902-ben csikszentmártoni Bece Antal, Csik vármegye alispánjának s törvényes utódainak megengedte.

Hunyadi Mátyás király 1462 december 9-én megerősítette Zsigmond királynak Kászonra vonatkozó szabadságlevelét.⁹ 1463-ban, midőn Ali bég Erdélyre támadt, János, Szentgyörgy és Bazin grófja, erdélyi vajda, őt a csíki székelységgel verte vissza s ennek méltánylásául több csíki templomot restauráltatott. Ez időtájban az előkelő székely urak és lófők mint az egész Székelyföldön, úgy Csikban is, a népet elnyomták és már megindult az ősi székely szervezetnek felbomlása.

1467-ben I. Mátyás király a közjövödelmek fokozása iránt tett intézkedést, e miatt Farnosi Veres Benedek vezetése alatt ellene lázadás tört ki, mely a királyt detronizálni és helyébe az előbb említett János erdélyi vajdát kívánta trónra emelni, a király hirtelen Erdélyben megjelenvén, a lázadást leverte. Ebben a lázadásban a csíkiek közül részt vett: Tárkán Béla csíki székely is, kinek családjáról adataink nincsenek.

Mátyás király 1473-ban elrendelte, hogy a székelyeknél hadi szemlét és lustrumot tartsanak akként, hogy a lovasokat külön lajstromba vegyék és őket megkülönböztetésül primipilusoknak hívják s hogy a gyalogosok szintén külön írassanak össze, s ezt a felosztást egy primor se változtathassa meg infámia büntetésének terhe alatt; a székely felsőbb rendbe csak az ispán és vajda tudtával léphet, s primor csak akkor lehet, ha három székely öröksége van. Itt van legalizálva a három rend, amelyről még 1349-ben is van emlékünks. A székelységnél a tisztek viselése nemek és ágak szerint az előkelő családok közt örökletes volt, a tisztviselő-családok voltak a primorok, mire őket nagyobb vagyon is

⁸ Székely Oklevéltár. I. 170. l.

⁹ Kállay: A székelyek eredete. Nagyenyed, 1829. 188. l.

kötelezte, míg a lovas székelyek családja egy lovast volt köteles tisztességes lóval és fegyverzettel kiállítani, a primor-család 3—5 lovast, a nagy tömeg pedig gyalogos szolgálatot teljesített, a primori kiemelkedés össze volt kapcsolva a származás előkelőségével és személyi adottságokkal. A csiki székely lustrumok közt legteljesebb az 1614. évi; ismerünk egy 1569. évi összeírást is, ebben csak a főemberek és a lófők szerepelnek, 1602-ben Básta foganatosított egy összeírást, de ez nem teljes, mert sokan elmenekültek. 1643-ban készült I. Rákóczi György lustruma, 1681- és 1685-ben századok szerinti összeírás történt, az utolsó csiki teljes lustrum az 1702. évi. I. Mátyás uralkodása idejében Csikban főemberek voltak: *csíkszenttamási ill. szárhegyi Lázárak, csíkszentkirályi Andrásziak, zsögödi Mikók, csíkszentmihályi Sándorok, csíkszentmártoni és szentgyörgyi Betzek, ajnádi Bernárdok, szentléleki Czakók*, alig egy pár család.

Mátyás király 1475-ben István moldovai vajda segítségére *Magyar Balázs* erdélyi vajda és székely ispán vezetése alatt 5000 csiki székelyt rendelt. Az 1476. évi török támadást is főleg a csiki székelység vitézsége verte vissza. *Fraknoi Vilmos* olasz források alapján állapította meg:¹⁰ különös előszeretettel használta fel Mátyás király a székelyeket, kik ősidőktől a katonasághoz voltak szokva s keleten a legjobb íjászok hírében állottak, lovaik pedig felülmúlhatatlan sebességük által híresültek el.

1479 október 13-án volt a híres kenyérmezei ütközet, amelyben a csíkiek közül *csíkszentkirályi Andrászi Lázár* és *csíkszentmihályi Sándor Mihály* primorok tüntették ki magukat.

I. Ulászló király idejében, 1492-ben a székelyek, köztük a csíkiek semmisítették meg a Verestoronynál betörő törököket.¹¹

1482-től 1493-ig erdélyi vajda és székely ispán *Báthori István* volt, a kenyérmezei ütközet egyik hőse. I. Mátyásnak 1490-ben történt halála után ennek az embernek vagyonszerzési kedve féket nem ismert, a székelységet jogtalan adókkal sanyargatta s őket saját részére dolgoztatta, több mint tízezer ökröt választatott ki magának, Udvarhelyt és Marosvásárhelyt kastélyvárakat emelt, hova a székelyeket elzáratta s a tőlük összeharácsolt vagyont biztonságba helyezte s mint az egykori írásból kitűnik, rájuk küldötte a katonáit, mintha ők az ellenséges törökök volnának, katonáival őket kiraboltatta, minden igaz jogukból kiforgatta, közülük többet, különösen a főbbeket száműzetésbe küldötte. Mindezeket felsorolja az a panasz, amelyet a székelyek 1493-ban I. Ulászló királyhoz beadtak. Mindezekből főleg az udvarhelyszéki zetelakiaknak jutott ki, de e tekintetben a csíkiek sem maradtak hátrább. A panaszban többek közt elmondották azt is, hogy *Báthori* több székely székben azt cselekedte, hogy a székely fiúleányokat erőszakkal katonáihoz, familiárisaihoz adta feleségül,

¹⁰ Fraknoi Vilmos: Hunyadi Mátyás király élete. Bp., 1890. 314. l. (Történeti életrajzok.)

¹¹ Bonfin Dec. 5. Lib. III.

így idegen szolgáló elemet hurcolt be a székelyek közé. Ezekkel megtöltötte a Székelyföldet.¹²

Érdekes jogtörténeti emlék: 1505 szeptember havában *Lőrinc* nagyboldogasszonyi lelkész, csík- és gyergyószéki alesperes, *Lázár Bernárddal* és *Balázskó Ferencsel* mint közbíró ítélt a jenőfalvi határban az Olt és Csorgó nevű patak folyásának fenntartása és áradásának meggátlása tárgyában egyfelől *Barlok György* és *Demeter*, *Kajtár Tamás* s *Gegő Pál* közszekelyek, másfelől *Demeterfi Bálint* özvegye s fiai közt felmerült perben. Elrendelték, hogy „minden fogyatkozást és akadályt, mit az Olt folyása okoz, amidőn az utat elrontja, a pallón (hídon) alul *Demeterfi Bálintné* köteles a fiaival rendbehozni, de amit a Csorgó csinál, azt egész Jenőfalva majoros gazdái”. — Jelen voltak az ítélelhozatalnál *Benedek Mátvás*, *Ladó István* és *Atos János* bíró.

1495-ben *Bertalan* nagyboldogasszonyi plébános csík-gyergyószéki alesperes Szent Mihály arkangyal ünnepe előtti pénteken bizonyítja, hogy Csikszék primipilusai — bírái és kapitányai — névszerint *borsovai Fejér Máté*, *Delnei Ábrám*, *Ranci János*, *Delnei Vince Miklós*, *Antal Domokos Pál*, *Ranci György*, *Ábrámfi Tamás*, *Bertha Demeter*, *Szentmiklósi Kari Balázs* megjelentek előttük, mivel őket a kiváló *Lázár András* (az 1505. évi székely nemzetgyűlés elnöke), *Lázár Balázs*, *Blaskó János* és *Imre* küldötték a végett, hogy *jenőfalvi Kézműves György* és társai felpereseknek jenőfalvi *Kajtár Miklós* és társai alperesek ellen az Olton levő malmaik iránt indított perben a nevezett urak előtt létrejött egyezséget bizonyítsák.

A csiki s a többi székelyeknek *Báthori István* ellen emelt panasz csak pillanatnyi sikert hozott. Báthori az állásától felmentetett és helyét *Losonci László* s *Bélteke Drágfi Bertalan* foglalták el, de az elnyomatás nem változott. 1498-ban erdélyi vajda és székely ispán *Péter*, *Szentgyörgy* és *Bazin grófja* talán *János* fia lett. Ez 1499 elején Udvarhelyre székely nemzetgyűlést hívott össze, ezen a székelyek jogállásuk és kötelezettségeik fixírozására statutumot alkottak, amelyet II. Ulászló 1499 július 13-án helyben hagyott, ez a csiki székelység jogai és kötelezettségei tekintetében is több mint hatvan éven át irányadó volt. Az erre vonatkozó oklevél *nem kiváltságlevél, hanem a székely nemzetgyűlés által hozott statutum approbálása*, az 1466. évi zabolai nemzetgyűlés határozatainak a megújítása.

1501-ben *Cirjék Mihály* notáriussal találkozunk. A Cirjécsalád a legrégebb székely családok egyike, Sepsizoltán (Zoltánfalváról) írta magát s még a XIX. sz. elejéig létezett egy praediolum — Zoltánka Kálnok és Zoltán között; emléküik Kálnokon „a Cirjékek csereerdeje”, amelyet aztán a gróf Kálnoki-család szerzett meg, Zalánban „a Cirjékek kertje és jószágá”, Bodokban „Cirjék-

¹² Szekfű Gyula: A familiárisok és serviensek. Budapest, 1912. Székely Oklevéltár. III. 122—3. lap.

utca", továbbá a bodoki határban „a kilenc falu havasa” (Bodoki-hegyek), továbbá „Zoltán kútja”. A birtokokat *Cirjék Simon* fiscalis director (1580), ki egy Mikót Zoltánban a tanorok (a község belterületén lévő kaszáló)kapujában megölt, elvesztette. Ebből a családból egy *Ciriag János* nevű 1458-ban Florenben notárius volt, Dénes 1420-ban Sepsiszék főkapitánya, *Vitelius* főember, sepsiszéki királybíró I. Mátyás király idejében, *Antal* 1480 körül Háromszék, illetve az Olt-vidéki részek főkapitánya, ennek az Antalnak Ferenc fia útján unokája volt a fentemlített *Mihály*, kinek fia *Simeon* volt, II. Lajos kamarása, ennek fia pedig *Vitelius*, Csík főkapitánya. Ezzel kezdődött e nagynevű családnak, amelyet *Czerjék*, *Czirják*, *Cziríáknak*, *Cserjéknek* is hívtak, csiki szereplése s megtaláljuk később Csíknak igen sok falujában s ez a család annyira összenőtt a néppel, hogy nem találkozunk olyan adattal, hogy ebben a korban, amidőn a közszékelység a felsőbb rendekkel oly ellenségeskedésben volt, valamelyik tagja ellen büntető intézkedés történt volna, amint ez többek közt *Tamási Ferenc* és *Bernáttal* és *Márton Jánossal* megesett, akiket száműzésre ítélték.¹³

1506-ban ama zavargásban, amelyre az adott okot, hogy II. Ulászlónak a II. Lajos születésekor kijáró ökörsütést a székelység megadni nem akarta, a csiki székelyek is résztvettek, nyilván az erdélyi vajdák zsarolásai miatt való elkeseredésükben. A lázadó székelység végre is leveretett. De a felgyülemlett panaszok orvoslására a székelyek az agyagfalvi réten 1506-ban nemzetgyűlést tartottak, melyen Csíkot *Gyergyai Lázár András*, ki a nemzetgyűlés elnöke is volt, továbbá *Lázár Balázs*, *Blaskó János*, *Gyórfi Sándor* (tusnádi), *Betz Imre*, *Cakó János* képviselték. Itt a királynak hűséget esküdtek, szigorú büntetést szabtak a pártütőkre s kimondták, hogy ha sérelmeik lesznek, ne támadjon fel senki, hanem gyűljenek össze és ekként gondoskodjanak az orvoslásról.¹⁴

A három rend egyetértése csak kifelé volt ilyen erős, de befelé meglehetősen meglazult. A közszékelység elnyomása ezután is tartott. Ez különösen Csík-, Gyergyó- és Kászonban ment a végletekig, itt a közszékelység fellázadt és a nemesek házait feldúlta.

1510-ben *Szapolyai János* lett az erdélyi vajda, de a panaszok fennállottak. Végelkeseredésre akkor jutott a dolog, amikor Szapolyai János 1517-ben több birtokkal együtt II. Lajos által magának adományoztatta a kézdiszentléleki királyi várat minden hozzátartozójával együtt, mert ezek a dicsőszentmártoni Sándorcsalád kihalásával a királyi koronára szállottak. Szapolyai jóformán beékelődött a székelység szívébe, a székelyeket elnyomta s vagyonukban és személyükben megkárosította.¹⁵

¹³ Sz. Oktár. III. 133—5. l.

¹⁴ U. o. I. 313—7. l.

¹⁵ U. o. III. 176—7. l., 192—3. l., 198—9. l.

Az elégtelenség Csíkban volt a legnagyobb s 1519-ben felkelésben tört ki; a vajda Magyarországból gyorsan hazament s a felkelt székelységet a Homoród partján Daróc és Homoródszentpál között leverte, a főbbek egyrészt kivégeztette, másokat, többek közt a csíki *Blaskó Jánost* és *Imrét*, továbbá *Betz Imrét* száműzette.¹⁶ És 1519 június 27-én a székelység három rendje Prázmáron szoros szövetségre lépett, elhatározván, hogy a jövőben minden lázadást és pártütést közös erővel akadályoznak meg.¹⁷ Szapolyai János ez alkalommal bejárta a Székelyföldet s július 19-én Csíksomlyón volt s a ferencrendiek kolostorának szabadalmait a 32 confraterre nézve megerősítette.¹⁸ Ugyanekkor az előbb említett száműzöttek birtokait lefoglalta és az *Aporok-nak* adományozta, ezzel megkezdődött a királyi jognak a Székelyföldbe való behatolása, ami 1562-ben rendkívül gyászos eseményekre adott okot.¹⁹

A mohácsi vész után a székelység I. Ferdinánd pártjára állott, de azután elfeledte Szapolyai elnyomását s 1529 június 22-én a földvári csatában átpártolt a János király segítségére jövő moldovai vajdához s ezzel a csata sorsát eldöntötte. De ez a Péter moldovai vajda az akkori kor erkölcsének megfelelően Ferdinánddal is kacérkodott, aki neki Bálványos, Csicsókeresztúr, Küküllővár várakat adományozta s rábírta, hogy a székelyeket támadja meg, meg is tette, Háromszéket és Csíkot feldúlatta s a brassói tanács jelentése szerint 1529 február 4-én a Székelyföld füstben és lángban állott, romba és hamuba ontva. Teljes polgárháború dúlt, ekkor robbant ki a *Lázár Ferenc*-féle összeesküvés, a megtorló lépéseket somlyói *Báthori István* tette meg, aki Lázáron kívül kivégeztette *szentpáli Kornis* főszékelyt és *Bögözi Ferencet*, vagyonukat is elkoboztatta. A Székelyföld a két király harcában véráztatta föld volt.

1535-ben Szolimán török szultán *Péter* moldovai vajdát a Grittivel szemben tanúsított magatartása miatt bosszúból letette. Helyette testvérét, Istvánt tette vajdává. Péter félvén az elfogatástól, a trónról lemondott s egy éjjel a táborát elhagyta; Erdélybe menekült, mert Csicsókeresztúr várában voltak felesége és gyermekei. A Csíki-havasokon ment Erdélybe, egymaga bujdosott egy vezetékparipával, amelyen kincsei is voltak, sötét, járatlan utakon, az ág a fővegét leverte, a lova is elszaladt, egymagában maradt, csíki székely pásztorok vezették el Csicsó-varába.

Csíkmadarason 1592-ben kelt jártató levélben foglaltak szerint *dánfalvi Domokos Péter* a következőket vallotta: „emlékszem arra, mikor *Szulejmán* császár kikergette Péter vajdát Moldovából 1535-ben, akkoron a Barátosvizét és az Ecsét

¹⁶ U. o. III. 201—2. l.

¹⁷ U. o. I. 337—9. l.

¹⁸ U. o. I. 340—2. l.

¹⁹ U. o. II. 7, 8. l.

Dánfalvi György János fiával — Ferencel, s Ferenc Imre szemlélték vala meg, az moldovai *Péter* vajda szállott vala ekkor a Barátos-telekbe, — más névvel Magyaros-teleknek is hívják — ott szállott vala meg s lovát elszalasztja, gyalogi marad, *György János, Ferenc Imre* hozák be onnan a vezetéklövet *Szentmihályra*.²⁰

1539 december 17-én *Mailád István* erdélyi vajda, *Barlafi Demeter* csíkszentmihályi örökségét a *csíkszentmihályi Sándor Mihály* által képviselt véckei *Székely János* ellenében néhai *zsögödi Cakó Benedek* özvegyének ítélte meg. Ekkor *Mailád István* székely comes is volt. A vajda irata a kiváló *Andrássi Márton, szentpáli Kornis Miklós* és *csicsói Lázár Imréhez* van intézve. *Szentimrei Kovács Kelemen* lépett fel néhai *Cakó Benedek Margit* nevű özvegye s *Margit* nevű leánya, meg *Kristóf* fia érdekében.²¹ Szentgálon 1540 január 2-án *Kornis Miklós, Andrássi Márton, csíkszentmihályi Sándor Mihály, csicsói Lázár Imre, Geréb Imre, Kachay (Karchay?) Ferenc* és *Nyujthodi Gergely* konspirálnak *Mailád István* és *Balácsi Imre* erdélyi vajdákkal meg *Kendi Ferenc* tárnokmesterrel arra nézve, hogy *János* király halála esetén az utód választásában egyet értsenek,²² nyilván *Mailád István* a többieket saját céljára kívánta felhasználni.

Az említett conspiratio következtében a székelység az erdélyi fejedelemségre törő *Mailád István* vajdához csatlakozva *Ferdinánd* pártjára állott, 1541-ben hadat is adott *Izabella* királyné ellen.²³ Ennek szomorú következményét különösen Csík érezte meg, amelyet török-moldovai s havasalföldi hadak feldúltak. 1542 október 16-án kelt okirat szerint *csíkszentmihályi Sándor Mihály Fráter Györggyel* van összeköttetésben s ezt a moldovai dolgokról értesítette.²⁴ *Fráter György* 1546-ban Csík, Gyergyó és Kászon által kényszerítette adófizetésre a lázongó Orbai és Sepsiszéket.²⁵

1549-ben a török előtt köztudomásúvá vált *Fráter Györgynek* *Ferdinánd* megbizottaival való és Erdély átadására vonatkozó alkudozása, ekkor a szultán rendeletére a havasalföldi és a moldovai vajdák Erdélybe mentek. Az előbbi a Vöröstoronyi-szoroson át Szebennek tartott, ez utóbbi feldúlta a Barcaságot és Háromszéket, Csíkkozmas határán a Nyerges-hegy alatt a csíkieket megverte s rettenetes dúlás után 5000 fogollyal távozott.²⁶ Erre vonatkozik a következő tudósítás: „A királyné asszony (*Izabella*) behozá *Petruiti Pétert* a rácokkal, hogy kiveresse *Fráter*

²⁰ Benkő Károly: Csík—Gyergyó—Kászon leírása. Kolozsvár, 1853. II. 62.

²¹ Csíkszentmihályi Sándor-család levéltára. 3. 4. l. 22. u. o.

²² U. o. 5. 6. l.

²³ Székely krónika. Történelmi Tár. 1880. évf. 637. l.

²⁴ Csíkszentmihályi Sándor-család levéltára. 6. és 7. l.

²⁵ Sz. Okt. II. 74.

²⁶ Székely Krónika. Történelmi Tár. 1880. évf. 639. l.

Györgyöt. Fráter György fölveré a székelységet, rájuk szálla Fejérvárott, onnat bocsáták el a rácokat, azon esztendőben a királyné indítá a törököket. Budai basa Déván alul Ilyéig jöve, az havasbeliek is bejövének, azokat megverik. Budai basa elfuta, Talmács felül moldovai Ilye vajda a devesztelyi szandzsákkal jöve Háromszékre, nagy dülást, égetést, rablást tön, kastélyokat vervén fel, ekkor hadba vesze *Sándor István* a Nyerges alatt, így térének meg a moldovaiak Csíkba.²⁷

1551-ben *Fráter György* Erdélyt I. Ferdinándnak átadta. Ezután *somlyói Báthori István* 1551 augusztus 15-én arról értesítette Nádasdy Tamást, — I. Ferdinánd kancellárját — hogy *csíkszentmihályi Sándor Mihály* és felesége, *Betz Pál* és felesége, mivel úgy a moldovai, mint a havasalföldi vajda be akart törni, tőle kértek menedéket.²⁸ 1551 szeptember 30-án *Fráter György* arról értesíti *Castaldót*, hogy két előkelő székely, *csíkszentmihályi Sándor Mihály* és *Petki Bálint* a belső Székelyföldről hozzá mentek és tudtul adták, hogy van már 2000 emberük, erre ő megparancsolta, hogy a többi főember is jöjjön hozzá, hogy intézkedhessék az országról és rendjéről.²⁹

Két évvel *Fráter György* meggyilkolása után, 1553 vége felé a moldovaiak beütöttek és Csíkot újból kifosztották s *Lázár Bernád*ot magukkal hurcolták. Közben a székelyek lázongtak, de a beütés hírére hazamentek. 1553 március 14-én *Haller Castaldót* arról értesítette, hogy a moldovai vajda azért hivatta magához *Kornist*, hogy vele *János Zsigmond* visszahozatala felől értekezzen s a vajda meghagyta *Kornisnak*, hogy ebben az ügyben *Andrássi Mártonnal*, *csíkszentmihályi Sándor Mihállyal*, *Daczó Pállal*, *Kendi Antallal* és *Ferencsel* meg *Balassa Menyhárttal* találkozzék.³⁰ 1553 szeptember 2-án *somlyói Báthori István Nádasdy Tamást* arról értesítette, hogy a nemesség s a székelység nagyrésze *János Zsigmondhoz* pártolt a törökben bízva, *Kornis* és *csíkszentmihályi Sándor Mihály* s néhány székely igen ajánlják I. Ferdinánd király öfelségének magukat, de *Báthori* úgy gondolja, hogy sem fejüket, sem marhájukat nem vetik szerencsére, ha *Petrovit* bejöhet, vagy ha Moldova és Havasalföld megindul, bizony mind a királyfi — *János Zsigmond* — szolgálai lesznek.³¹

Kolozsvárt 1554 március 10-én *somlyói Báthori István* — a későbbi fejedelem atyja — *csíkszentmihályi Sándor Mihályt* *Nádasdy Tamás* kegyeibe ajánlja, ezeket írván: „Itt Székelyországban főember s Tekegyelmed után nekem is örömet ajánlotta magát mindenben, meg a többi főnép is. Kérem ezért Te-

²⁷ Sándor-család levéltára. 10. l., Történelmi Tár. 1899. évf. 632—8. l.

²⁸ U. o. 10. l.

²⁹ U. o. 11. és 12. l.

³⁰ U. o. 12. l. Történelmi. Tár. 1889. évf. 632—648. l.

³¹ Sándor-család levéltára 14. l. Tört. Tár. 1905. évf. 223—4. l.

kegyelmedet, mint bizodalmas uramat, lássa jókedvvel s legyen az ő dolgukban minden segítséggel Ófelségénél.³²

1553-ban a moldovai vajda újból feldúlta Csíkot. A székelység 1554 elején nagyon nyugtalankodott s a pozsonyi országgyűlésre *Bernáld Balázst* és *csíkszentmihályi Sándor Mihályt* küldötte követekül, e megbízatásukban *Nádasdy* által is támogatva, I. Ferdinándnál kieszközölték a székely szabadság megerősítését, a székelyek adómentességét, de az ökörsütés és a subsidium fenntartásával.³³

1539 óta követhetjük *Andrássi Márton* és *csíkszentmihályi Sándor Mihály* szereplését pontról-pontra. 1554-ben *Bernáld Balázssal* találkozunk, akinek hasonnevű öse 1514-ben Ajnádon kápolnát építtetett és érdekes Csík történetében, hogy már a XVI. sz. elején a háromszéki előkelő urakkal nagyon össze volt vegyülve.

1556 októberében az erdélyiek visszavitték *Izabellát* fiával, *János Szigmonnal* együtt. Az eléje küldött követségben a csíki székelyek közül ott voltak *Andrássi Márton*, *Betz Pál*, *Lázár Imre*. *Bornemissza Pál* I. Ferdinánd által kinevezett erdélyi püspök, *Izabellának* a hűségesküt letenni nem akarván, 1556 június 11-én Erdélyt elhagyta, az országgyűlés rendeletéből egyik kísérője *csíkszentmihályi Sándor Mihály* volt. *Izabella* fiával 1556 október 22-én érkezett Kolozsvárra. Egy névtelen feljegyzése szerint: „1556 Szent Gergely pápa napján esküdött meg az ország *János* király fiának a *Petrovics Pétert* választották a király fia helytartójának, azonban megvevék *Fejérvárt*, *Gyalut*, *Szentmihálykővét* a püspöktől, megszállták *Fehérvárt*, a püspök megadá, *Gyaluból* *Szent Barabbás* napján indula el a püspök, az ország képében adák melléje *Ombozi Miklóst*, *csíkszentmihályi Sándor Mihályt* és *Sükösd Benedeket*, hogy *Kassára* kísérjék. Úgy vevén föl mind a nemességet s mind a székelységet, az nyáron *Újvár* alatt vannak választások, *Andrássi Mártont*, *Betz Pált*, *Kacai Ferencet*, *Lázár Imrét*, a marosiak *Bernát Ferencet* választák a Székelyföldről *Lengyelországba* a királyné asszony után. 1558-ban ismét hívták az országot *Tordára*, ott szerzenek egy forint adót, a székelysége vetének 3000 forint summa pénzt, Csíkban *Sándor Mihály* uram felszedé. *Szent Mihály* napján gyűlés lön *Fejérvárt*, szerzenek 3 forint adót a török császárnak (török egy-egy véka búzát, egy-egy véka árpát) *Cserényi Árpád* szedte fel Csíkban.³⁴ Ez az adókimetés a székelyekre nagyon sérelmes volt, ehhez járult az 1557 február 6-i országgyűlés azon intézkedése, hogy hűtlenség esetén a székely is fejét és jószágát veszítse s amit a két nemzet határoz, az a harmadikat is kötelezi.³⁵ Ez utóbbi intézkedéssel törték meg a székely adómentességét. Az adófizetésbe

³² Sándor-család levéltára. 14, 15. l. Tört. Tár. 1905. évf. 226. l.

³³ Barabás Samu: Székely Oklevéltár. Bp. 1934. 285—8. l.

³⁴ Történelmi Tár. 1880. évf. 683, 684. l.

³⁵ E. O. E. II. 72.

a székelység beletörödni nem tudott, a székely községet még jobban elkésérítette az 1558 június 5-i gyulafehérvári országgyűlés azon intézkedése,³⁶ hogy a főnépet és lófóket a harcban való személyes megjelenésre, a községet pedig adófizetésre kötelezte. Ennek a következménye az lett, hogy a főnép és a lófők a jobbágyaikat az adófizetés alól kivonták s az egész adóteher a székely község vállaira nehezedett, az adó 99 dénárról 1 forint 50 dénárra emelkedett. *Izabella* királyné a székelyeket üldözte, mert a székelyek mindig *Fráter György* pártján voltak és nekik tudta be szenvedéseit. De a székelyek sorsa *Izabellának* 1559-ben bekövetkezett halálakor sem javult. Csak egy szikra kellett, hogy lánggra lobbanjon a lappangó tűz, ami csakhamar elkövetkezett. *Ferdinánd* és *János Zsigmond* közt folyton pártot változtató *Balassa Menyhárt* ismét *Ferdinándhoz* szegődvén, a székelyeket *János Zsigmond* ellen fellázította, a fellázadtak, akikhez *Aranyos-szék* nem csatlakozott, *János Zsigmond* detronizálását határozták el. A lázadás fegyveresen 1562-ben tört ki, amelyet azonban a fejedelem vérbefojtott. Ezt megelőzően *János Zsigmond* *Ferdinánd* csapataitól megveretve, Erdély elhagyására gondolt, e végzetes lépéstől *Báthori István*, a későbbi fejedelem tartotta vissza, ki ezáltal Erdélyt a legnagyobb veszélytől mentette meg, de egyszersmind az ő tanácsára történt a megtorlás is.

1560 október 1-én *János Zsigmond csikszentmihályi Sándor Mihályt*, *szenttamási Lázár Bernádot*, *taploczai Salamon Istvánt*, *Nagy Mátét*, *Jánosi Imrét*, *kozmasi Betz Pált*, *csicsói Lázár Jánost*, *szentkirályi Andrássi Mártont* annak felemlítésével, hogy néhai I. János király a Szent Mihály-hava előtti szombaton kezdve Szűz Mária születéséig terjedő időben szolgáltatott törvényt, így ő is némely urakkal, protonotáriánus és előkelő székely assessorokkal kíván törvényt tartani, kiküldötte a Jékei Péter által képviselt *Gegeo Bálint* felperesnek *Hogyai Bálint* által képviselt *Czakó (Czakó) Benedek* özvegye — a már fentebb említett *Margit* asszony elleni perben annak kiemelésével, hogy Udvarhelyszék kiküldöttei *Zombatfalvy János* követségével egy csiki örökségre nézve a végrendelet érvényesítése tárgyában eljártak, a dolog azonban nem a világi, hanem az egyházi bíróságot találván, abban a csiki egyházi törvényszék döntött is, az ítélet ellen felperes Udvarhelyszékre fellebbezett, azt adván elő, hogy a peresített javak több mint 40 forintot érnek s a *Csomortányi*-birtokban több mint 6 jobbágyát, ami az ú. n. „Danka örökségé”-nek hívatik, azt *Czakó Benedek* neki, felperesnek hagyta, de alperes a végrendeletet elfogadni nem akarja, ezt Udvarhelyszék kapitányai és assessorai megítélték, mondván: ha *Czakó Benedek* valamit a plébániára, vagy Egyházra hagyott, az tartozik az egyházi fórumra, alperes Udvarhelyszék ítélete ellen a királyi kúriához fellebbezett, vitatván, hogy a végrendeletnél becsületes emberek voltak

³⁶ E. O. E. II. 293.

jelen, *Czakó Benedek* a felperesnek nem hagyott semmit, felperes pedig *somlyói Zabó Benedekre* s más tanúkra hivatkozott, akik előtt *Czakó Benedek* a per tárgyát átengedte.

János Zsigmond 1561 február 10-én Csíkszék törvényszékének megparancsolta, hogy *hosszúaszói Xantus Jánosnak, Xantus Pál* ellen indított bizonyos örökségi perében, melyben *Xantus János* megnemjelenés okából pervesztes lett, új ítélet hozassék, a bírák ebben is *csíkszentkirályi Andrászi Márton* és *kozmasi Betz Pál* voltak.³⁷ Ebből a két okiratból kitűnik, hogy 1562-ben kik voltak Csík előkelői és vezetői.

A székely lázadást az 1562 június 20-i segesvári országgyűlés torolta meg, hol a csíkiek közül *sárhegyi Lázár János* és *Istvánt, Farkas Pált* — mint a nép elégedetlensége okait, *csíkszentkirályi Andrászi Márton*t mint lázítót elfogták és 1566-ig fogságban tartották. Ezen országgyűlés megújította a székelység fő- és jószágvesztésre vonatkozó 1557 február 6-i törvényt. Meghagyta a főnépet és a lófőket szabadságukban s kivette őket a dézsma fizetése alól, de jobbágyaikat, illetve földön lakóikat adó alá vetette, ők magukat kötelezte, hogy jó lóval, sisakkal, páncéllal, paizzsal s kopjával felszerelve menjenek harcba; a lófők egy, a főnép 2—5 lóval készüljenek fel, egy hónapig saját költségükön éljenek s csak ezután legyen igényük hópénzre. A közsékelységet „a fejedelem szabad birodalmának” nyilvánította. Ezzel a harmadik rendbeliek a fejedelem jobbágyaivá lettek. Elrendeltetett a porták összeírása s a székely só fejedelmi monopólium lett.³⁸ A főnép és a lófők jogi állapotra nézve a magyar nemesekkel azonosították. Ezzel megindult a székely székeknek megyei uniformizálása. A székelység megfélemezésére Udvarhelyen „Székely támad”, a Kézdivolyán melletti Vár-hegyen „Székelybánya” nevű várat építettek, mind a kettőben 400 lovas és ugyanannyi gyalog tétetett *Pekry Gábor* vezetése alatt, készen bármely pillanatban a kiütésre.³⁹ Ezentúl ezek a várak a székelység elnyomására is szolgáltak, u. i. a várnagyok a főnép s a nemeség jobbágyait is a várhoz tartozó szolgálatokra kényszerítették, székely örökségeket foglaltak le, egyes lófők birtokait a várhoz csatolták, sőt többet ezek közül várszolgálatra kényszerítettek s a kapitányok gyakran mustráltak, s akik jó felszereléssel nem jelentek meg, nagyon szigorúan büntették, sőt a székek bírászkodásába is beleelegyedtek.⁴⁰ A székek mindezek ellenére *János Zsigmond* 1564. és 1565. évi hadjárataira igen sok harcost adtak. *János Zsigmond* e hadjáratokban kiváló érdemet szerzett nemeseknek s lófőknek, Csík- és Gyergyóban igen sok jobbágyot adományozott s ezeknek a községből való kiszakításával kapitányait,

³⁷ Sándor-család levéltára. 18—20. I. Sz. Oklt. II. 158. I.

³⁸ E. O. E. II. 202—208. I.

³⁹ U. o. II. 160. I.

⁴⁰ U. o.

Losoncy Bánffy Pált s *Telegdi Mihályt* bizta meg.⁴¹ Ezzel a szerencsétlen székely község önérzetében nagyon súlyosan megáláztatott. Az adományozottak sok helyen a fejedelem jóságával is visszaéltek. Nem elégedtek meg a kapott birtokkal, hanem másokét, itt-ott még a lóföket is lefoglalták, sőt „az lófejek közé volnának Csíkszékben főképen, kik kardjokkal is meg akarnák magokat oltalmazni az mi jobbágyink ellen, az földben” — mondta *János Zsigmond* egyik rendeletében.⁴²

János Zsigmond 1569 november 2-án a csíkszentsimoni részjószágot csíkszentkirályi *Andrássi Márton* s fiának *Péternek* adományozta,⁴³ elrendelvén a beiktatást is.⁴⁴ 1569 december 31-én *Andrássi Mártonnak* adományozta egész Szentimrét és Szentkirályból 40 jobbágytelket.⁴⁵ Az ezekre vonatkozó okiratokból megismerjük a csíki előkelőket: *csicsói Lázár János, madéfalvi Antal Balázs, taplocai Salamon Tamás és Péter, szentgyörgyi Tamás Mihály, Cikó György* első; *boroszlói Adorján Péter, Imre Tamás, Adorján Albert, Cikó Mihály, mindszei Cikó Illés, Barta Bálint, szentléleki Csató János, Nagy Tamás, Nagy Sándor, szentkirályi Csató Mihály, Balázs Máté, Puskás János, Barabás Bálint, Antal Pál, szentimrei János Gergely, Fodor Benedek, Balló Lukács, kis Barabás Antal, nagy Barabás Antal, Benedek Ferenc, madéfalvi Antal Pál, kotormányi Pál András, szentgyörgyi Nagy Benedek, szentsimoni Endes Balázs, Pál Mihály, Cseke Imre lóföket.* Ez adományokra vonatkozó okiratokból volt megállapítható, *Imets Fülöp Jákob* által a gyulafehérvári káptalanban talált csíki összeírásnak 1569. évi kelete. A felsoroltak közül *Endes Balázs* egy 1552. évi okiratban is előfordul.⁴⁶ Úgy látszik, hogy ebben az időben Csatószeg politikailag is Szentsimonhoz tartozott, amennyiben a Szentsimon részére vonatkozó adomány Csatószegre is kiterjedt, mely ellen az előbb említett *Telegdi* kapitány ellentmondott, de *János Zsigmond* 1570 január 28-án az ellentmondást megsemmisítette.⁴⁷ *János Zsigmond* 1570 március 21-én megparancsolta *csatószegi Ince Péter, Miklós András* és *Illyés Andrásnak*, hogy *Andrássi Péter* ügyében *Darvas Benedeket* és *Andrást* Csíkszék legközelebbi törvényszékére idézék meg,⁴⁸ 1570 március 24-én ezekre nézve vallató parancsot bocsátott ki,⁴⁹ 1570 június 13-án pedig megparancsolta *szentkirályi Andrássi Péternek, szentimrei Fodor Gergelynek, s a Vitus-család több tagjának*, hogy *szentkirályi Bors György* — *Lukács* és — *Andrást* székely örökségeikben ne háborgassák s

⁴¹ Sz. Oklt. II. 208—210, 212—213. 1.

⁴² U. o. II. 265—8. 1.

⁴³ U. o. II. 253. 1.

⁴⁴ U. o. II. 254. 1.

⁴⁵ U. o. II. 257. 1. O. L. T. K. M. Lib. Reg. VI. 130, 131. 1.

⁴⁶ Sz. Oklt. II. 101. O. L. T. K. M. Lib. Reg. VI. 269. 1.

⁴⁷ Sz. Oklt. II. 287. 1.

⁴⁸ U. o. II. 286. 1.

⁴⁹ U. o. II. 294. 1.

hogy *Andrássi Péter* azoknak egy földjét adja vissza; hasonló intézkedést tett 1571 február 25-én is.⁵⁰ 1570 február 16-án új adományt ad *csikszentmártoni Jakab Andrásnak* szentmártoni, jakabfalvi, menasági, szentimrei, csekefalvi részjóságaira,⁵¹ 1570 április 7-én *oláhfalvi Ferenc Pál* Udvarhelyszéken Oláhfaluban, Homoródszentmártonon és Lövétén, Csikban, Somlyón és Zsögödön lévő részjóságára,⁵² 1570 április 28-án *várdotfalvi Balázs Pál* várdotfalvi, csobotfalvi, delnei, gyergyószentmiklósi részjóságaira, 1570 május 6-án *szentsimoni Márton Mihálynak* szentsimoni, szentimrei részjóságaira, *szentsimoni Cseke Mátyásnak* szentsimoni és kozmási részjóságaira, 1570 június 16-án *rákosi Mezei Mihály és Péter, amadéfalvi Mezei János, gyergyószentmiklósi Mezei Mártonnak* csikrákosfalvi és szépvízfalvi részjóságaira. Ez adományosok maguk vitték be birtokaikra a királyi jogot, úgy vélvén, hogy ez erősebb, mint az ősi székely örökség. Csikban a jobbágyságra süllyesztett székelyek telkei közül *János Zsigmond szárhegyi Lázár Istvánnak 57, szenttamási Lázár Farkas és Balázsnak* Jenőfalván 37 jobbágytelket adományozott el.

Ez adományozások Csikban oly zendülést keltettek, hogy a csikiek ősi jogaik kicsúfolása miatt fegyvert akartak ragadni, amelyről *Telegdi Mihály* főkapitány jelentést tett.⁵³

3. §. Kormányzat és közigazgatás.

Csikban hogy történt a letelepedés és milyen volt a székely ősi közszervezet, nem tudjuk. Meg van állapítva, hogy a székely török, illetve törökösen beszervezett nép volt, tehát letelepedési körülményeinek és szervezetének is ezekéhez hasonlóknak kellett lennie. A török törzrendszer kialakulása akként történt, hogy egy nagyhatalmú, vagyonos és szellemiekben is gazdag törzsfőnök útján egyik törzs kiemelkedett, amelyhez mind több és több törzs csatlakozott, különösen ha a hadi vállalatok sikerültek s az abban részvevőkre nagyobb osztalék jutott. Ekként jöttek létre a nagy hún, avar s mongol birodalmak. Az előzőekben már rámutattunk arra, hogy a székely népnek egy része Tsik nevű török nép volt, ez a nép telepedett le Moldova közelében, a Kárpátok nyugati oldalán, ezekhez társult később Gyergyóban a bolgár törökiség, majd később Csík „*szegelet földjén*“ a kászoniak. Mindháromnak eltérő raszja van. A csiki székely az e betűt a-nak ejti ki, inkább közép, sőt ennél is kisebb termetű, a gyergyainak a csikitől eltérő tájszavai vannak, ma is látszik rajta a törökös vonás, a kászoniak összevegyültek a besenyőkkel, majd az úzokkal, terme-

⁵⁰ Sz. Oklt. II. 298, 316. l.

⁵¹ O. L. T. K. M. Lib. Reg. VI. 205.

⁵² U. o. 241. l.

⁵³ Nemes Székely nemzet konstitúciói. Pest, 1819. 60. l.

tük magas, a ruházatuk a csíkiekétől eltérő. Az úzokra emlékeztet az *Úz* folyó. Tusnád közelében volt Szeretszeg, ez a Szereth folyó emlékére mutat. A székelység egy része már itt csatlakozhatott a magyarokhoz. A magyarok bejövetele előtt a biharmegyei s más tiszántúli székelyeket az Erdélyi-Érchegység körül levő valamelyik vezető törzs kapcsolta ezekhez s ennek a törzsfeje lehetett a székelység elismert vezetője. A kisebb — másodrangú törzseket a saját törzsfőjük kormányozta, a törzsek nemzetségekre oszlottak a nemzetségfő kormányzata alatt, a nemzetségek ágakra s ezek családokra. A székely lovas, harcos nép volt, mint más török népek, védelemre, hadi vállalatokra berendezkedve. Hadi szervezete, mint a török népeké általában tizesek, századok, ezredek és hadból állott. Nyilván egy vagy több törzs alkotott egy hadat. A hadnagy, ha a had több törzsből alakult, a legelőkelőbb törzsfő volt és mint a húnoknál volt, a csatlakozott törzsek élére ennek fiai és rokonai kerültek s ezek mellett a hangadást párthíveik s netáni alhadnagyaik vitték; a törzsfővel, illetve nemzetségfővel ezek gyakorolták a törzs, illetve a nemzetség keretén belül a hadvezetés mellett a bíraskodást is; ha valamely más törzssel merült fel ellentét, ők voltak a közvetítők. Nagyon valószínű, hogy a székelyeknél éppúgy, mint más török népeknél, nagyon régen megvolt a hatalomvivők kettőssége,¹ amelyre később a székely alkotmányban a hadnagy és bíró emlékeztetett, mely tisztek éppúgy, mint a húnoknál, bizonyos családhoz tapadtak és örökletesek voltak s a viselését illetően, bizonyos ciklus határozott meg. Ez a ciklus a marosszéki emlékek szerint 24 év volt, melynek hasonmását Kászonban is megtaláljuk. Ezen emlékek szerint a *bíróságot és hadnagyságot az viselte, akinek tulajdonába jutott az a lófőség, illetve székely örökség, amelyekhez a középkor folyamán eme tisztségek viselése tapadt, amelyek mint a marosszéki emlékek mutatják, elidegeníthetők* voltak és sokáig elhúzódó, heves perekre adtak okot. Csík- és Gyergyóban ezekre nézve nincs emlékünck, de látjuk azt, hogy a legutóbbi időkig megvolt a hajlam arra, hogy a tisztségek mindig egy és ugyanazon primor családból töltsenek be, s voltaképp a primorok a tisztviselő-családok voltak. Ha a tisztviselő-család elszegényedett vagy nem volt benne hivatalviselésre alkalmas ember, akkor tértek át más családokra.

Csik, Gyergyó és Kászonban a törzsszervezet a maga valóságában a XIV. sz. közepéig fennállott, ennek bizonyítéka 1324-ben említett *László maior exercitus*. Kászonban 1462-ben Lázár Bálintra ruházzák minden ágban a bíróságot és hadnagyságot, amelyek aztán átszállanak utódaira is, s később erre vonatkozólag oly megegyezés jött létre, hogy *Lázár Bálintot* a tisztviselés joga minden második évben illesse s a XVI. sz.-ban a *sárhegyi Lázárok*

¹ Alföldi Ede: A kettős királyság a nomádoknál. Károlyi Árpád emlékkönyv. Bp., 1933. 28—40.

a kászoni királybírószágot már családi tulajdonuknak is tekintik.

A törzsszervezeti bírót és hadnagyot Csíknak a XVI. sz. vége felé székké váló alakulásakor székhadnagy és székbíró váltották fel. A XV. sz. elején a székely község a két első rend elnyomása alól a király védelmébe menekült s a Szent Korona tanai el lévén terjedve, a székelyek nem idegenkedtek attól, hogy a király képében helyel-közzel az egyes székekben egy királybíró megjelenjék, aki közöttük kongregációt is tartson. Ezek állandósulván lett a királybíró, de hatásköre kevesebb volt, mint a hadnagynak, akit később kapitánynak neveztek, mert a királybíró nem dúlhatta meg a kapitányt, míg viszont, igen. Midőn I. Mátyás a szászoknak megengedte a királybíró-választást, nem volt akadályá annak, hogy a királybíró a székely székek is válasszák. Ennek következtében a régi székbíróból alkirálybíró lett és előttünk áll a székely alkotmány, a kapitány, királybíró és alkirálybíróval, később, midőn a XVI. sz.-ban a székely székekben több kerület — *Csíkban Felcsik, Alcsik, Gyergyó, Kászon* — keletkezett, már ugyanannyi alkirálybíró látunk és a szék egysége az ú. n. gyrás gyűlésekben és derék székekben maradt fenn. A királybíró és a kapitány hatásköre nem volt élesen elkülönítve, nagyon is összefolyt, csak annyit állapíthatunk meg, hogy a kapitány hatásköre főképp a haderő kiképzése, irányítása és vezetése volt, de igen sok adat van arra, hogy a kapitány a bíraskodásban is résztvett.

A székely hadnagy és bíró működését a nyilvánosság ellenőrizte. Első időben maga a nép, későbbi időben a székgyűlések s nemzetgyűlések. Nagyon régi szokás az, hogy a bíraskodásnak gyakorlója legyen a székbíró, székely ispán, vagy a király kiküldötte, 12 székülő — hites assessor közreműködése mellett történjék, akiket a szék állított oda, ez a szokás megfelelt az ősi magyar bíraskodásnak s a megyei bíraskodásnak is, ezek a székülők nemcsak a nyilvánosságot adták meg, hanem ők tájékoztatták az eljáró bírót a helyi viszonyokról s az ügynevezett köztudomású dolgokról s ítélet csak az ő meghallgatásuk mellett volt hozható.

Egy XVI. sz.-beli okiratból egy másik szervet ismerünk meg, 1569—71. években mezőmadarasi *Bernáld Ferenc* árvái a tábla ítélete ellen János Zsigmondhoz fellebbeztek az őket megillető lófőség ügyében „a tábla azt deliberalta, hogy amely Aágban, nembn *Bernáld Balázs (Bernáld Ferenc atyja)* lófőséget bírt, az Aág népével bizonyítsák a contradictorok, hogy az Aág népe² adta-e az ő eleiknek és a per tárgya a lófőséghez járó réteket?” Erre a felperesek ügyvédje azt felelte: „három nem a székelységben: Feuember, Lofeu, Keözség, három ilyen nembn osztják a tisztet köztük, az örökséget is; falunyilat a lófőnek kétannyt, a Feuembernek állapota szerint annál is többet adtak, ezenkívül mindenki irthatott; Aág népe soha senkinek sem

² „Ágaz.” Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László, Bpest, 1857. II. k. 285. l.

osztott örökséget, hanem tisztet, egy esztendeig hadnagyságot, egy esztendeig bíróságot, az egy főhadnagyot, egy főbíró, e két ember mellett lófejek ítéltek; a hadnagyság és bíróság series szerint járt minden széken, ezeknek társai voltak tízen. Ezeket a falvak elrendelték, hogy ki melyik falunak legyen praefectusa, ezekben a falukban melyik lófőnek jutott, más lófő ott bíróságot nem vehetett. Ezeket mondták Aág népének, kik ily szerben járó tisztségben egy társaságban voltak. Ezek nem mind egy községben voltak, hanem csak egy széken; amely faluba főember szállott vagy lófő, a falutól kért házhelyet, vagy pénzen vette, nyilföldet a falunak adni kellett, hadba sorjába mentek.”³

Ez az okirat nem mondja meg, hogy a hadnagyság és bíróság milyen series szerint járt. Az Aág népe, a hadnagy és bíró bizalmasai talán a bíraskodás s más hatósági cselekedetek előkészítői voltak, faluk szerint felosztva. Hatáskörükbe tartozott a bíróság és hadnagyság seriesének ellenőrzése is, őket tiszteletből „Ked“-nek nevezték.

Ezek az intézmények benyúlnak a székelység legrégebbi életébe, ezen nem változtat, hogy csak Marosszéken és Kászonban s e helyeken is csak a XV. sz. közepétől vannak emlékeink. A nemek és ágak neveit ma megfejtteni nem tudjuk, lehetnek ezek helynevek és személynevek egyaránt.

Marosszéken a nemek és ágak a következők voltak:

I. Adorján nem	1. Vacman	2. Telegd	3. Poson	4. Vaja	ága
II. Meggyes „	1. Meggyes	2. Kürth	3. Dudor	4. Gyarus	„
III. Jenő „	1. Balási	2. Uj	3. Szomoru	4. Boroszló	„
IV. Halom „	1. Halom	2. Naznan	3. Péter	4. Gyerő	„
V. Abram „	1. Gyerő	2. Uj	3. Nagy	4. Karácsony	„
VI. Örlöcz „	1. Eczken	2. Seprőd	3. Szováth	4. Bud	„

Előfordul Háromszéken Jenő nemzetség Besenyő ága a XV. sz. végén, Sepsiszéken 1427-ben egy nem Koronica ága, Kászonban 1642-ben megvan a hat nem s minden nemnek a négy ága, de névszerint csak Halom.

Csíkban a nemek és ágak emlékeit a következők őrzik: Jenő nemet a felcsíki Jenőfalva, Alcsíkon Bánkfalvának Jenő tizese; Boroszló ág nevét Mindszentnek ily nevű tizese, Ábrám nemét Felcsíkon eltűnt Ábrámfalva, Halom nemét Tusnádnak ily nevű határa, az Ecken ágat Eckenföldje, Eckenrétje, Eckenvize helynevek és Ecken nevű család; a Nagy ág neve lehet a török Jenő magyar fordítása is.

A 24-es szám emlékeztet Oguz 24 unokájára s arra, hogy a kínai források szerint a húnoknak 24 főméltósága volt. A nevek jelentését kutatni meddő munka. Keresztény nevek *Balácsi*, *Gyerő*, *Karácsony*, *Péter*; hogy újabb ágak is keletkeztek, bizonyosága az Uj név. A 24-es turnus kapcsolatban lehetett a hadszolgálat is, hisz ez is seriessel járt.

A székelység letelepedése nyilván a legkisebb hadi egység-

³ Sz. Oklt. II. 277. I.

gel, a tizzel kezdődött, ennek kebelében mindenik harcos egyenlő örökséget kapott — beltelket, rétet, szántót, a tisztviselők nyilván már eredetben többet, mint más. A gyalogosok kevesebbet, mint a lovasok. Mindenik harcosnak az övéről gondoskodnia kellett. Az idősebb fiúk rendesen a feleségük családjába szálltak, az ősiben a legifjabb fiú maradt benn, vagy ha nem így történt, a tizes a családból kiváló fiúnak adott házhelyet és örökséget. Éppígy, ha idegent vettek fel. A tizesekből lettek később a faluk s a tizesek ezek tizesei lettek; azok a csoportfelügyelők, vezetők, akik a hadnaggal és bíróval az érintkezést fenntartották s a tizesnek honvédelmi, közigazgatási s gazdasági ügyeit intézték s a rendeleteket végrehajtották, a vizályokat s panaszokat elintézték, vagy a felsőbb intézkedést továbbították, „tizes bíró” vagy röviden „tizes” nevet kaptak. Ezeket a tizes tagjai az érdemesebbek közül évente választották. A tizesek úgyszólván napjainkig fennmaradtak s az újabb időben a tizes bírónak a tizes polgárok segédkeztek, akiket a tizes családjai közül évről-évre kapuszám szerint jelöltek ki.

A székelyek is török-nomád nép voltak, nyáron egy bizonyos területet köröskörül vándoroltak, annak megfelelően, amint az állataik táplálékot nyertek a legelőkön. Télen pedig a nomád népek törvényei szerint a folyók mentére mentek, nyilván a kirgizeknél „Aul”-nak nevezett és az állatok — szarvasmarhák, lovak — közös megőrzésére szolgáló helyek úgy nyáron, mint télen a vízhez közel levő helyeken voltak, minden jel arra mutat, hogy Csíkban a legrégebbi letelepedés a Kárpátok nyugati oldalán volt; az Olt-melléki tizesek, illetve községek újabbak. Minthogy a szászok nem említik, hogy bejövetelükkor a székelyek nomadizáltak volna, ebből azt gondoljuk, hogy a csíki székelyek 1140 előtt le voltak telepedve s az 1332—7. évi pápai tized-jegyzékben megemlített községek már léteztek. Azok mellé létesülhettek új telepek is, amelyek új nevet kaptak, de az eredeti telepek — tizesek — és ezeknek régi neve, kevés eltéréssel máig is megvannak.

A tizesek neveit Bartalis Ágost nyomán⁴ a következőkben közlöm:

Csíkszentkirályon 1. Kéncseszeg (családnév), 2. Poklonfalva, 3. Tiva, 4. Kövecs, 5. Templom.

Csíkszentimrén: 1. Sándorszeg, 2. Pálszeg, 3. Tenkeszeg (családnév), 4. Oltelve, 5. Alszeg, 6. Felszeg, 7. Bedecs.

Csíkszentsimonban: 1. Bolhaszeg,⁵ 2. Kútszeg, 3. Kápolnaszeg.

Csatószege: 1. Felsőtíz, 2. Templomalja, 3. Nyomás, 4. Csutak.

⁴ Bartalis Ágost: Adatok a székelyföldi tizesek megismeréséhez. Csíki Lapok (Csíkszereda), 1933. évi 19. és 21. sz.

⁵ Csíkban Bolhaszegnek nevezik azokat a keményfából készült 4—5 szélen hosszú, 2 szélen széles lapos szegeket, amelyeket az újonnan épített faház falaiba sűrűen bevertek a célból, hogy az agyagtapasz jobban megálljon a falon.

Tusnádon: 1. Szerethszeg, 2. Bolyalja, 3. Közép, 4. Alszeg.
Kozmásón: 1. Felszeg, 2. Bodrog, 3. Alsó, 4. Felső, 5. Középtizes.

Kászonújfaluban: 1. Felszeg, 2. Középszeg, 3. Alszeg, 4. Ajnád, 5. Vasmat, 6. Hermánszeg.

Kászonjakabfalván: 1. Alszeg, 2. Tolcson, 3. Buta, 4. Borvíz-patak.

Kászonimpéren: 1. Fenyőalja, 2. Vizága, 3. Tekerő, 4. Bakmáj, 5. Dobj.

Kászonfeltizen: 1. Kővár, 2. Véresszer, 3. Pápaország, 4. Veresmart. Új tizesek: Mezőáltal és Gyöngyös.

Csekefalván: 1. Felszeg, 2. Középszeg, 3. Alszeg.

Csikszentmártonon: 1. Alszeg, Felszeg, Középszeg.

Bánkfalván: 1. Altizes, 2. Martonos, 3. Simószeg, 4. Ittkétfalva, 5. Kotormán.

Csikszentgyörgyön: 1. Körösményfalva, 2. Jenőfalva, 3. Háromtizes (Gálok, Lacok, Cikók). Ez utóbbiba olvadt bele az 1705-ben Akton és Gráven labanc vezérek katonái által elpusztított Monyasd tizes, Zata rég eltűnt, most szántóterület, csak a neve maradt fenn. A hagyomány szerint a Basa-család tizeze volt.

Menaságon: 1. Pottyond, 2. Felszeg, 3. Középszeg, 4. Alszeg, 5. Újfal.

Mindszenten: 1. Boroszló, 2. Nagyok, 3. Józsaák (családnevek, utóbbi kihalt), 4. Ambrus, 5. Hosszúaszó. Újabbak: Sallók, Bedők.

Szentléleken: 1. Boroszló, 2. Alszeg, 3. Fitód.

Csmortánban: 1. Alszeg, 2. Felszeg.

Madéfalván: 1. Vargaszeg, 2. Patakelve, 3. Alszeg, 4. Középtizes.

Dánfalván: 1. Tosára, 2. Középtíz, 3. Város, 4. Oltfalva.

Karczfalván: 1. Felszeg, 2. Alszeg, 3. Tószeg, 4. Ábrámfalva (a két utóbbit a tatárok 1694-ben elpusztították).

Jenőfalván: 1. Kövesucca, 2. Árokköze, 3. Hegymelléke.

Szenttamáson: 1. Alszeg, 2. Felszeg, 3. Középtizes.

Szentdomokoson: 1. Szedioka, 2. Garadosalja, 3. Solyomszeg, 4. Rézalja.

Szentmihályon: 1. Ajnád, 2. Alszeg, 3. Tőkeszeg (családnev), 4. Cibrefalva (1694-ben a tatárok elpusztították), Csík (Csegafalva).

Gyergyóújfalun: 1. Alszeg, 2. Kosza (családnev), 3. Fenyés, 4. Vezshágó, 5. Katrozsa, 6. Gálfalva (családnev). Új tizes: Felsőmaros.

Gyergyócsomafalván: 1. Alszeg, 2. Horcsok, 3. Inceloka, 4. Kakas, 5. Kosza, Új telep: Szászfalu (családnev).

Gyergyóremetén: 1. Alszeg, 2. Fenekalja, 3. Eszenyő, 4. Tulamaros.

Gyergyóalfaluban: 1. Feltíz, 2. Középtíz, 3. Altíz, 4. Dérlő

(Déllő), 5. Borzon-telep. Újabbak: Fülöpök-utcája, Ranczokvára, Beczevár, Gál-út, Avéd-út (családnevek), Belső-utca.

Ez a felsorolás nem kimerítő, de a továbbiak megértésére elégséges és igen sok helyen ezek a tizesek ma is léteznek s az ügykedvelő olvasó által még kibővíthető is. Sok faluban egyes erdőrészekre és havasokra nézve a tizesek jogalanyisága fennmaradt, sőt e tekintetben több község lett jogalannyá pl. Negyedfél megye havasai. Mikor lettek a tizesekből faluk, nem tudjuk, sőt azt sem, hogy e tekintetben a hadszervezet valamelyes befolyást gyakorolt-e, csak annyit tudunk, hogy később minden szék a maga kapitánya alatt vonult a fejedelem, vagy az általa kijelölt hadvezér zászlója alá és mindeniknek megvolt a maga meghatározott helye, a vezértől vagy jobbra, vagy balra, vagy mögötte, vagy előtte s maga a székelység mindig külön hadat alkotott és csatlakozott voltánál fogva még az 1562. évi jogkobzás után is megmaradt azon ősi szokás, hogy támadás esetén elől járt s a visszavonuláskor hátvéd volt. A székelység általában mindig szegény volt és silány fegyverzete nagyon is elütött a nyugatiakétól (1116, 1146 „Siculi vilissimi“). A csíki székelység zöménél sem volt másként, mert kevés volt a szántóföldje s vagyonos osztálya akként keletkezett, hogy vagy Nyugatról beházasodás útján jutottak oda vagyonosok, vagy pedig gazdag besenyők, majd kunok.

A székelység örökséghez tartozó belsőségek, rétek, szántók stb. az egy-egy tizes, majd a falu összes ingatlanait nem merítették ki, a fennmaradt terület a közösségé lett, ebből a művelhető területeket nyílföldeknek hívták, mert azokat nyílhúzással osztották szét, meg volt határozva a gyalogosnak juttandó legkisebb mennyiség, a lovas két-, sőt háromannyit kapott, a tisztségeket viselő előkelő osztály még többet. A nyílföldekért a közösség részére bizonyos taksát kellett fizetni; ha a belsőségek szaporodtak, akkor a nyílat mindenki visszabocsátotta és újabb felosztás történt. Mivel sok volt az erdőterület, az irtás meg volt engedve. A havasok és erdők a legújabb időkig a tizes, illetve a közös közös tulajdonában maradtak és azok használatára a közös szokás volt irányadó a fajzás, a makkoltatás stb. tekintetében. Már a legrégebbi időben találkozunk tilalmasokkal. A székelység eminenter lovasnép, legfontosabb állata a ló, a közös havasok, erdők belzeiteiben, havasi legelőkön a lovak nevelésére külön helyeket szakítottak ki. Ezek voltak az ú. n. *lókötő helyek*. Sőt a falvak belterületén az egyes termények művelésére külön területeket használtak fel, ilyenek pl. a káposztáskertek. A székelység hadi főszerepe a könnyű lovasság: ellenség kikémlése, gyors megtámadása, zavarba hozása, oly helyre való csalása, ahol a fő-sereg legjobban célba vehette. Ezt a harcolási módot a székelység Keletről hozta magával. A kínai évkönyvek szerint a húnok harcmódora teljesen hasonló volt. E harcmódort még a Kr. előtti századokban a kínaiak eltanulták, átvették a húnok fegyverzetét,

öltözetét, általában a húnoknak a kínaiakra nézve sok tekintetben irányító befolyásuk volt s a történelem bebizonyította, hogy a nyugati görög-perzsa műveltséget a húnok közvetítették a kínaiaknak. Az attilai húnok ezzel az adottsággal jelentek meg Európában, ahol ruházatukat, harcmódorukat előbb Bizánc, majd Nyugat vette át. Nem merész állítás, hogy a húnok, majd a magyarok általános műveltség dolgában Nyugatot meghaladták. Hatvan év volt szükséges ahhoz, míg Nyugat a magyarok vállalatait megszűntethette. A húnoknak s általában a török és törökösen beszervezett népeknek, így a magyaroknak s a székelyeknek is élete legnagyobb részben a lovaglásban telt el, legsajátosabb találmányuk a kengyel és a szíjvégek. A legújabb japán koreai ásatások éppoly kengyeleket és szíjvégeket hoztak a Kr. előtti vagy közvetlen utána való időkből napvilágra, aminők itt nálunk kerültek felszínre.

A székely a legrégebb emlékek szerint kiváló állattenyésztő nép volt, főként ökröket, marhákat tenyésztett. A húnok, avarok, magyarok vándorlásaikban nagy, magaskerekű szekereken utaztak, a család: feleség és gyerekek és öregek ezeken ültek s ezeket ökrök vontatták, a család harcos tagjai a szekerek mellett lovagoltak, a család a maga életét ezekben folytatta le. A szarvasmarhatenyésztő népek már a félnomád életen is túl vannak, ahol több ideig vannak, már a földet is művelés alá veszik. A magyarság több mint 300 évig volt a Kubán-melléki, több mint hatvan évig a Don-tövi hazájában. Mindenesetre már földművelő lett. Erős a meggyőződésem, hogy a magyarság a székelységet is ily állapotban találta. Ha voltak is elrajzások, a zöme azonban megmaradt a keletkárpati, illetve az erdélyi őshazában, sőt helyelközzel visszaáramlás is volt. A XIII. sz. első harmada után a kunok nomadizálása Magyarország nyugalmát teljesen felforgatta, ez azt mutatja, hogy a magyarság és a székelység ettől már rég elszokott, a XII. sz. közepén a szászok nem panaszozzák a magyarok nomadizálását, ez szintén azt bizonyítja, hogy már a XI. sz.-ban sem voltak nomádok. Teljesen elhibázott az, hogy egyes történétírók abból, hogy a székelyek a fejedelemnek házassága és első fia születésekor ökörajándékot adtak, arra következtetnek, hogy a székelyek a havasi juhpásztorok szintjén állottak. Ehhez hasonló tévvélemény volt az is, hogy a húnok és az ősmagyarok a húst a nyereg alatt puhították volna. V. Radloff, a kirgiz viszonyok egyik legalaposabb ismerője a helyszínen állapította meg, hogy a kirgizek s a többi nomád török népek a húst vékony szeletekre vágják s azokat raffiákkal áttűzve összekötik s a nyereg kápájára kötik, a hús a napon megszárad, sokáig eláll s Radloff hozzáteszi, hogy e népeknek is az inye olyan volt, mely nem szívlelhette a ló izzadtságával és szagával beitatott húst.

A székely törzsszervezet alapgondolata az volt, hogy *mindenegyének a tehetségét a köz szolgálatába kell állítani*. Az ősi székely örökségeknél az egyesek kezdetben csak haszon-

élvezői voltak; a tulajdonjog csak az ingó vagyronra terjedt ki. A székely örökségeknak az volt a hivatása, hogy a harcosoknak és családjaiknak megélhetést nyújtson s őket az összesség érdekeinek védelmére, a hadi szolgálatra képessé tegye. Ezt a csíki székelység annyira beidegezte, hogy a földjéhez legszívósabban ragaszkodott, igen sokáig visszaélésnek tekintette a föld eladását és megterhelését.

A tatárjárás pusztítása után a Székelyföldre is behatolt a gazdagodási vágy, *a hűbériség behatásával a vagyonosabb birtokarisztokrácia magához ragadta a vezetést*, egyesek a magyar megyékből házasodtak, vagy a megyebeliek házasodtak be a Székelyföldre, és kölcsönöket nyújtottak a rászorult, leszegényedett székelyeknek, kik ezért lekötötték magukat, ha nem is lettek jobbágyok, de tényleges állapotuk azoktól csak kevésben különbözött (*fejekötött székelyek*). Az 1466. évi zabolai nemzetgyűlés már panasolja a XV. sz. közepén elterjedt ezt a szokást s ekkor a székelység már természetesnek találja, hogy az előkelők a földönlakóikat felhasználják, csak az ellen tiltakoznak, hogy a kisebb társadalmi állású közszekelyeket *erre kényszerítsék*.

A tatárjáráskor a kun társadalom helyzetének megfelelt a székelyek állapota. A kunság is állattenyésztő volt. Ma is híres a moldovai marha. Nem kétséges, hogy ez az ott letelepedve volt besenyők, kunok, magyarok és székelyek hagyománya. Midőn a kunok 1239-ben bejöttek, szabadok voltak s a XIV. sz.-ig éppoly szabadok, mint az erdélyi székelyek, de a XIV. sz.-ban saját kapitányaik jobbágyai lettek; ez a székelységnél nem sikerült; az, hogy a székely jobbágyságra szorították, valamilyes módon a hadszolgálattól elvonassék, a köztudatban visszaélés volt.

A székely jogban alapelv volt, hogy ha valamely székelynek egy másik székely ellen panasa van, a panaszt az ellenfél nemzetségénél, vagy később a székénél kell megtennie. A régi húnoknál is az volt a szokás, ha a sértettnek a panaszolt nemzetsége kárpótlást nem nyújtott, hogy a sértett akárát nemcsak a panaszolt, hanem ennek nemzetségének bármely tagja ellen érvényesíthette. Az egyesek közt javarészt csak ingó javakra nézve lehetett jogvita. Az ingatlanokra nézve a nemzetségnek, később a tizesnek, majd a községnek lehetett vitája, e tekintetben az egyesek vitáiról csak a XIV. sz.-tól kezdve tudunk; mint a húnoknál, éppúgy a székelyeknél is, a tiszték feladata volt az ezek miatt kitérhető polgárháborúk elhárítása.

A székelység összetartó kapcsa a nemzetgyűlés volt. Az ősi húnokat a Tanjü (Sanjü) hatalma tartotta össze. A Tanjü-nek a *szent helyen három áldozatot kellett bemutatni, ezek közül a nyárin mindenkinek meg kellett jelennie*, ezek az áldozatok nemcsak az istentisztelet céljait szolgálták, hanem hadi szemlék is voltak, beszámolóok s a tervezendő hadi vállalatok és a helyzet megbeszélésére is szolgáltak. *Ezt az ősi hún szokást mentette át a Csíki székely krónika*, midőn a székelyek vérszerződésébe bele-

foglalja: aki a főrobombán áldozatára meg nem jelenik, kettéhasíttassék. A székely nemzetgyűlések a székely nemzet hűség-megnyilatkozási szervei voltak a XVIII. sz.-ig.

Ez az intézmény hiánytalanul átment a törzsszervezetből a területi székszervezetbe, a vajdák alatt ezeken tartatott a törvényt nap, illetve a generális kongregáció. Az egyes székek külső megnyilatkozási szerve a székgyűlés. A zabolai nemzetgyűlésen az 1466. évben elhatározták, *amint kezdetben volt*, Sepsí és Orbai széken is a nép ügyei elintézésére 12 esküdt választassék, egyrészt (egy-harmad) a főbbek, a primorok és primipilusok, két rész (kétharmad) a község — a gyalogok közül, ezek tiszte egy évig tartson s az egy év elteltével mások váltsák fel; ezen a törvényszéken a lófő (primipilus) vagyis a kapitány (sive capitaneus), a székbíró (iudex terrextris) s a királybíró is jelen legyen. Tehát e szervezet Kézdivében már megvolt, Sepsiben és Orbaiban még nem, valamelyes okból ezekben más szervezet volt, tehát ezekben az ősi törzsszervezet — a hadnagy meg a bíró — hatalma túltengésbe jutott. Ez időben Csíkban is megvolt már a székszervezet, a kászoniak ez alól akartak már szabadulni. Már előbb rámutattunk arra, hogy a 12 esküdt alkalmazása ősi szokás volt. Ennyi volt a király, nádor vagy más királyi kiküldött mellett, ha ezek törvényt napot tartottak. Ennyi ült a vajda, székely ispán mellett, ennyi a megyei ispán mellett; midőn a Székelyföldön a törzsszervezet halványulni kezd, nyilván ennyi ült a bíró és a hadnagy mellett is.

Magyarországon a királyi vármegye már a XIII. században átalakult nemesi vármegyévé, az ősi magyar nemesség s a királyi serviensek, várjobbágyok osztálya összeolvadt. A Székelyföldön kezdettől fogva csak egységes, ősi nemesség volt. A királyi hatalom hatása a Székelyföldön is megvolt; a székelynek jogában állott az ügyét fellebbezés útján a király elé vinni. A XIV. sz. elején, sőt a XIII. sz. végén is Kán László vajda oligarcha volt, a vajdák ekkor egyben székely ispánok is voltak, nem hihető, hogy hatalmukat valamelyes módon a székelyekre ki nem terjesztették. Alkalmas volt erre a székely nemzetgyűléseken való elnökölés, a fellebbviteli ügyekben való eljárás. A vajdák és ispánok a király tisztviselői voltak. Minthogy a magyarok és a székely főleg nem ismeri az ugrásokat és nem tűri, nincs kizárva, hogy a magyar királyság a székely törzsek főnökét tette először ispánná és csak azután másokat.

Az erdélyi vajda közvetlen kormányzása alatt állott Fehér megye, töredékekben a Székelyföldön is áthaladt. Csíkban ott volt Lázárfalva, Udvarhelyszéken Oláhfalva, régen királyi birtok volt, Háromszéken a Lázárfalvával szomszédos vidékek: Torja, Karatna, Volál, Kanta, Szárazpatak, Peselnek, Székföldje; a vajdák alá tartoztak a várak, így a csíkieket annyira érdeklő kézdiszentléleki vár is. Amint a vajda, illetve a székely ispán a székely nemzetgyűlésen befolyáshoz jutott, elküldötte megbízottait a kisebb székely terület, így Csík gyűléseire is, akiket aztán, mivel a vajda

— ispán — a király képviselője volt, *királybíráknak hívták*. Zsigmond király a székelyeket „királyi székelyei”-nek hívja. Nincs kétségem aziránt, hogy a székely törzsszervezet is már a XIII. sz. vége felé területi jelleget nyert s már ekkor megjelent Csikban *a kapitány és székbíró mellett a királybíró s a 12 esküdt*, s megnyerte a területi, széki jelleget. Ez az átalakulás a székely egységes ősfoglaló — *Erdélyben egyedül ősfoglaló* — nemesség keretében nem is volt oly nehéz, úgy a királynak, mint képviselőinek — a vajdának és ispánnak — s magának a székelységnek is az volt az érdeke, hogy a katonáskodó ősi szervezete fennmaradjon, fenn kellett maradnia az ősi birtokszervezetnek, mely lehetővé tette, *hogy minden székely az ország keleti részét védelmezhesse s a király vállalataiban is részt vehessen, hisz a székelység katonáskodni valójában csak akkor tud, ha mindeniküknek megvan a székely öröksége s léteznek a közös birtokok s ha megvan mindeniküknek a szabadsága, mert csak ez esetben lehet a királynak védelmére a hatalmas oligarchiák túlkapásai-val szemben, amennyiben nem válik az oligarchák magáncsapatává*. A székelység is jól tudta, hogy a hatalmas vajdával szemben egyedüli oltalma a király. Ezért volt mindig a székelység királytisztelő. A királyok is tiszteletben tartották saját érdekükben a székelyek szabadságát és szívesen beleegyeztek abba, hogy a székelyek maguk válasszák a királybíró, aki mellett *a régi székbíró alkirálybíró lett*, akinek állása nem azonosítható az első vármegyéék alispánjával, hisz ekkor az alispán az ispánnak vicéje volt, akit első időben az ispán nevezett ki. *Az alkirálybírói állás a megyei szolgabírónak felelt meg*. Az alkirálybíró a székely szék választotta, éppúgy, mint a megye a szolgabíró, mivel a királybíró is választatott, választási jogon lett az alkirálybíró, akadályoztatás esetében a királybíró helyettese, kit a későbbi időben *főkirálybíró*nak neveztek s a kapitány, midőn valamely székben alkaptány is volt, *főkapitány*nak. Eme főtisztviselőkhöz járult a XV. sz. vége felé a *jegyző*, — notarius — amely állásnak minden székben való megszervezését az 1562. évi segesvári országgyűlés kötelezővé tette.

Amint a magyar vármegyéék a XV. században két nagy kerületre: alsóra és felsőre szakadtak s ha két ispán volt kinevezve, egyik a felsőt, másik az alsót kormányozta s a megyék a négy szolgabírónak megfelelően négy járásra s a járasok a segédszolgabírók alatt körökre oszlottak, éppígy a Székelyföldön is megindultak a megoszlási folyamatok Sepsiszéken Miklósvárszékkal, Csikban Kászonnal. A felszabadulási hajlam mellett indíték lehetett a nagy távolság is. U. i. a bíraskodás mellett a királybíráknak és a kapitányoknak sok dolgot adott a katonáskodási nyilvántartás s a közigazgatás ügye-baja. Ez utóbbi, ha nem is oly értelemben mint ma, akkor is megvolt: a külföldről bejöttek, szorosok, vámok felügyelete, utak, hidak javítása stb.-t illetően. Ezek már írásbeli munkát is adtak, az említett tisztviselők mel-

lett ezért kezdenek feltűnni a notariusok is, kik kezdetben a királybírák, kapitányok tisztviselői voltak, de csakhamar széki tisztviselőkké váltak, megszervezésük előtt egyes kiküldöttek vitték fel a megfellebbezett ügyek iratait az illetékes fellebbezési fórumhoz.

A zabolai nemzetgyűlés határozatai közt már megvan az Udvarhelyszékhez való fellebbezhetés, mely fellebbezési bíróságot az 1506. és további nemzetgyűlések csak fejlesztettek. De már ősi jogelv, hogy a perek *csak az illetékes széknél kezdhetők*, vagyis illetékes bírójától az első fokon senki el nem vonható. Kimondatott a bírói felelősség is: ha az esküdtek tudva a törvény vagy az ősi szokás ellen cselekednének, vagy valamit eltitkolnának vagy meghamisítanak, — kinyomoztatván a dolog — a hon lakói (regnicolae) közakarata szerint méltó, hogy bőrük lehúzással és szalmával kitémessék.⁶ Hasonló elvet találunk Kézaynál is. További jogszabály volt, hogy senki másnak tisztét — hivatalát — annak beleegyezése nélkül el ne foglalja, feje és minden vagyonának (ingók) elvesztésének terhe alatt. A bírák és kapitányok rendelhetek maguk helyett helyettest, azonban csak egyet. Ha hadba utazó székely élelmet vagy más egyebet vett el mástól fizetetlenül, veszítse el kezét és szemét (tilos az ingyen-gazdálkodás); a hatalmas sem állhat meg a faluban a falusiak beleegyezése nélkül, hol öröksége és joga nincs; a szék-bíró csak három lovaskíséretet vihet magával. Aki a székely szabadság ellen tör s egyenetlenséget szít, a székely ispán fejét vehesse és fossa meg vagyonától.

Az 1499. évi statutumok szerint,⁷ Moldova ellen az egész székelység felkelni tartozott, és pedig 15 napig saját költségén; szabályoztatott a hadban való részvét más égtájakon s akként, hogy ha a hadat a király vagy maga vezeti, avagy más; kimondatott a székelyek adómentessége; intézkedés történt a hadi szemlére nézve, elrendeltetvén, hogy a kapitányok főszékelyek legyenek, később a kapitányválasztás megszűnt, a kijelölése a fejedelem kezébe csúszott át. A hadbavonultak kijelölése a székely autonómia jogkörébe tartozott, a hadból elmaradtat súlyosan megbírságotlák, máskép is megbüntették. Ha küllellenség támadt, a székelység az ispán belátása szerint volt köteles felkelni. Szabályoztatott az ökörsütés, amikor a király kiküldöttjei által bírói szék is volt tartható 15 napig, amelybe a *primorok* s más nemes székelyek, de nem fejekötöttek közül, 12 ülnököt kellett választani, a törvényszék élelméről a községek voltak kötelesek gondoskodni. Ha a székely a székelység ellen követ el hűtlenséget, a székely jogát veszítse el, ha pedig az ország s a király ellen követne el, veszítse el székely jogát és nemességét, *azok szálljanak a fiscusra, de ne adományozhassa az másnak, mint székelynek*

⁶ Kolozsvári és Óvári: Corpus statutorum. Bp., 1887. I. 2. és köv. lapok.

⁷ U. o. I. 7—13. l.

és köztük való birtokosnak, hogy a székelység ne apadjon. Ez az intézkedés rést út a székely jogon s utat nyitott a királyi jognak és az idegen elemeknek a Székelyföldre történt beszüremlésére. Végül az 1499. évi statutum a székely szabadság öréül a székely nemzetgyűlést tette.

Az 1506. évi agyagfalvi székely nemzetgyűlés hivatkozik a törvényt lábbal taposó királyi tisztviselők ellen gyakorolható ellenállási jogra, míg a királyhoz folyamodhatnak; kimondja, ha pedig valaki a székelység az első vagy lófőrendűek, vagy a tisztviselők közül ütne pártot, vagy arra gyűlést hirdetne és ez reá bebizonyosodik, az olyan, mint az igazságtól elszakadott — közbérgések megrontója, — aki hozzájuk méltatlan és nemzetük árulója, minden tisztességét — becsületét — veszítse el, ne legyen szabad őt soha törvénybe felvenni (megszűnik reá nézve a törvényes védelem), sem tisztet ne viselhessen és Székelyországban soha ne lakhassék, *de öröksége maradjon igaz örökösreire, az ilyeneknek más kegyelmet ne adhasson, csak a fejedelem és az egész székelység egyenlő akarattal, az ilyennek minden ingóbingó marhája prédára, kapsira hányassék s maga örök számkivetésre juttatassék.* Ha pedig ily árulásban a köznép közül való találattik, az is számkivettessék, javai prédáltassanak fel s kegyelmet senki, csak a fejedelem s az egész székelység adhasson. Ezek a határozatok gyergyói Lázár András elnöklete alatt hozattak.

Ötvenhat év mulva ezeket a székely lázadás megtorlásaként nem egyesekre, hanem Aranyosszék kivételével, az összes székelységre alkalmazták, több mint tízezer ember jutott jobbágyságra és az eladományozott székely jobbágyok földesúri hatóság alá, a szabad székely község javarészben úrbéres község lett, legalább is szabad és úrbéres együtt. A bennük élő főemberek és lófők compossessorok lettek, a székek a nemességükben meghagyott főemberek s lófők s majd azután a fejedelmileg felszabadított székelyek gyülekezete. De azért a tizesek és a közbirtokosságok közös vagyoni az idők viharait kiállották. Már a XV. sz.-ban tudunk a falusbírákról, a faluk esküdtjeiről, hogy a jegyző megvolt-e, nem tudjuk, de arra, hogy a plébános és a mester a község ügyeibe is befolytak, adataink vannak. A XIV. sz.-tól Csíknak politikai községei már megvannak. Bartalis meghatározása szerint, a tizesek a régi vérségen alapuló nemzetségi szervezetnek a letelepüléskor keletkezett alakulatai, melyek egészen a falu és szék kialakulásáig s ezeknek a vérségen alapuló nemzetségi szervezet helyébe léptéig (XIII. sz. közepe) ugyanazt a szerepet s hatáskört töltötték be s ugyanazon jogokat gyakorolták, mint a későbbi faluk, a tizes a falunak része, egyben elődje s a letelepüléssel egykorú. *A tizesek a falu és a szék kialakulásával, mint a honvédelemre kötelezett székelység katonai rendjének legkisebb alakjai fennmaradtak s 1848 után, mint az ősfoglalású vagyont kezelő tizes birtokosságok, részint mint közös gazdálkodást folytató*

társulatok, részint mint az egyházak patronusai, vagy mint egyszerű falurészek.

Csikszentgyörgyön, Körösményfalván, Jenőfalván és Háromtizesben, Bánkfalván, Ittkétfalván, Simonszegen, Mártonoson, Altíz és Kotormánytizesekben ez alakulatok — mint tizes birtokosságok — nemcsak a közös ingatlanvagyonot kezelik, hanem intézik a fajzást, a legeltetést, juhnyáj-gazdálkodást és közös apaállattartást, több helyen pedig a gazdasági ügyeket intézték.

Csodálatos, hogy Szászsebes vára építésére a nagyszebeni 1566 november 30-i országgyűlés által kivetett 25 dénáros adóbeszedési lajstromban következő tizesek fordulnak elő: *Bedecs, Poklondfalva, Körösményfalva, Ittkétfalva, Kotormány, Jenőfalva, Monyasd*.⁸ Minthogy ezek a tizesek Csíkban fordulnak elő, azt kell feltennünk, hogy valamikor Szászsebesbe a csíki székelység áramlott be és nem tehető fel, hogy Szászsebesből az 1200 körül épített városból települtek volna be e helyek.

Az 1332. évben készített pápai tizedjegyzék az egyházmegyéek neveit sorolja fel. Az egyházmegyéek pedig tudvalevően több községből alakultak, az a nézetem, hogy a tizesek nevei lehettek Csík első községeinek a nevei.

Egy XVI. sz.-beli feljegyzés szerint⁹ Zsigmond király 1390-ben Moldovába ment, a kászoniak öt nagy hűséggel szolgálták, a király kérdé őket: „hová valók?” — ők feleltek: „egy magának szakadt szegelettöldön való népek”. Kérték a királytól, hogy engedje meg nekik a Csíktól való elszakadást, a bíró- és hadnagyválasztást és széktartást. Zsigmond ezt megígérte, nekik erről levelet adott. Midőn a kászoniak ennek alapján széket akartak ülni, a csíki főnépek rájuk támadtak s közülük tizenkettőt elfogtak s ezeket megöléssel fenyegették, ha a Zsigmond által adott szabadságlevelet ki nem adják. A tizenkét ember a fenyegetést nem vette „pagicsára” (tréfára); hazaküldtek Kászónba s kérték az otthonvalókat, hogy a levelet adják ki, mit azok meg is tettek. Majd Zsigmond halála után Hunyadi Mátyás király idejében kászoni *Pataki Antal* lófőt, mivel Kászón szabadságában buzgólkodott, a csíkiek megfogták s felvitték Szenttamásra, a nagy *Lázár* házához, kinek *Bálint* fia volt. *Lázár Bálint Patakit* kiszabadította a fogságból s neki azt az ajánlatot tette, hogy ha őt Kászón befogadja, felszabadítja Kászont. *Patakit Lázár Bálint* még az éjjel lóháton Kászónba küldte. *Pataki* a népnél kivitte, hogy a nép maga fölé tette *Lázár Bálintot* azzal, hogy *mind a hat nemben birja egyszer a tisztet, amikor ez letelik, álljon a Halom-nembe, amikor eljön a Halom-nem tisztje, akkor a Halom-nembeliekkel birjon tisztet* és uralni fogják őt és maradékait, csak válassza el őket Csíktól. *Lázár Bálint* Kászónba költözött. A szentegyház alatt egy szobában telelt ki. Tavaszkor jeles helyet adtak neki, minden

⁸ Sz. Okl. IV. kötet, 46. l.

⁹ Sz. Okl. I. 297. l.

hozzátartozóval, hasznával, erdejével, mezejével, halas vizeivel, szénarétjével, szántóföldjeivel és minden hasznával — akármi néven neveztessek. — A király bejött Medgyesre. Két ítélő mestert küldött a Székelyföldre. Egyik *Gergely* mester, a másik *Bodó Gáspár*, hívták *Bodó* prépostnak is (tényleg *Bodó Miklós* székesfehérvári prépost, *Bodó Gáspár* lovászmester és *Derszánoczký Gergely* ítélőmester küldetett ki 1462-ben). Ezek Csíkba is bementek, *Lázár Bálint* elmondotta a szegeletföld baját. Az ítélőmesterek bizonytságot kívántak. *Lázár Bálint* azt felelte, hogy az egész szék jól tudja. Az ítélőmesterek úgy döntöttek, hogy Csík is nevezzon meg 24 embert, Kászon is annyit. Ezeket az ítélőmester elé hívták, akik őket egy csűrben, asztaglábbon ülve hallgatták ki. Ezek egy szentsimoni ember kivételével igazolták *Lázár Bálint* előadását. *Gergely* mester így szólott *Lázár Bálinthoz*: „Bálint! elvesztetted a pert“; *Lázár Bálint* felelé: „Uram! ha elvesztettem, mit tehetek róla? néha az ember a kővárát is elveszti.“ Mond ismét *Gergely* mester: „Ne félj, Bálint uram! a pert megnyerted; mind neked felelnék a tanúk.“ Erre *Lázár Bálint* levelet kért. De Medgyesre parancsolták, hol Kászon igazát a király előtt is bizonyította, aki 1462 december 9-én levélileg konfirmálta Zsigmond adományát. E közben a királyt *Lázár Bálintra* haragították. *Lázár* a szabadságlevelet másnak adta át. A király *Lázár Bálintot* megfogatta és Pököribe Tótországba (Pekri-család nevével egyez) küldte. A kászoniak kérelmére azonban hazaengedte és ő a szabadságlevelet barátjától megkapta. Ettől kezdve a kászoniak hadnagyot és bírót választhattak és széket ültek. De *Lázár Bálint* minden nemben még tisztet nem ülhetett. Meghalt, jött helyette a fia, *Lázár András*. Mikor az idő lejárt, a kászoniak a Halom-nembe akarták áttenni. Ekkor a Halom-nembeliek azt mondták: „Nem igazság az, hogy nekünk ökegyelmét osztóztársul adjátok s a többi nembeliek épen maradjanak, mert *Lázár Bálint* mindnyájunkért fáradt és költött. Végre úgy végeztek, hogy egy esztendőben *Lázár Bálint* maradékai bírák legyenek, a másik esztendőben se bírák, se hadnagyok, hanem ismét a harmadikban hadnagyok. *Lázár András* így bírta. Holta után *Lázár Ferenc* is bírta és használta s oltalmazták a falu népét szabadakarata szerint. *Lázár András* az 1506. évi agyagfalvi nemzetgyűlés elnöke volt, fiát, *Ferencet Szapolyai* hívei 1529-ben kivégeztették. Úgy látszik, az előbb ismertetett irat 1529 előtt íratott, mert *Lázár Ferenc* kivégzéséről nem emlékezik meg.

A XVI. sz.-tól kezdve beszélnek Csíkban derékszékről. A magyar megyék után a Székelyföldre is bement az „alszék“ intézménye. Amint a megyékben négy szolgabírói kerület volt, Csíkban négy alkirálybírótság keletkezett: *Alcsík*, *Felcsík*, *Gyergyó*, *Kászon*. Régi szervezet a királybíró és kapitány 12 esküdtel, derékszékkel, mely fellebbezési bírósággá alakult, s elsőfokon csak nagyjelentőségű ügyeket tárgyalt.

Hogy Csíkszereda mikor keletkezett, pontosan nem tudjuk.

Éppúgy mint Kézdivásárhelynek, Csíkszeredának sem volt területe, Taploca és Zsögöd községek területén épült. Legelső szabadalma 1558-ban Izabella királyné adománya és tekintettel az elszenvedett sok viszontagságra, a szeredai lakosokat kivette minden dézsma, díj, rendes és rendkívüli subsidium, kamaryereség alól, de a török császárnak és portának járó fizetéseket teljesíteni köteles volt. E szabadalomlevél Szeredát városnak nevezi. Elén régi időtől egy bíró és 12 esküdt állott.¹⁰

Csíkszék I. Lajos 1342 augusztus 8-án kelt oklevele szerint meg volt alakulva, ebben a király kérdést intéz a telegdi, csíki és kézdi székelyekhez, hogy a sepsiszéki székelyek nem az ő tanácsaikra hatalmaskodtak-e a hídvégi Bencenc (Nemes-család őse) unokáinak Zsombor, Gerebenenc (Bikszád, Mikóújfalú), Oltszem nevű birtokain. Az elnevezés „Siculorum de Telegd, de Csyki, de Kézd, de Sebus”.¹¹ A sedes Sebus 1366-ban fordul elő először,¹² Fel- és Alcsík pedig a XVI. században.¹⁸

1581-ben Gyergyóújfalú falutörvénye¹⁴ visszaütal a régi állapotr, „minthogy a falu a régi szabadság idején határozta, hogy a falu tudta nélkül senkinek sem szabad a falu határában, erdőn, mezőn magának jószágot bitangolni, ez mostantól fogva is így lesz, ilyen földet örökölni csak a falu tudtával lehet, csak a falu beleegyezésével. Ha valaki ilyet saját akaratilag vesz birtokba, minden marhája, öröksége a falué legyen.” Ez bizonyíték, hogy 1562 után is a székely községnek nagy hatalma volt, amidőn már a jobbágyságra süllyesztett székelyeket ki lehetett zárni s a falu ügyei a primorokra, primipilusokra, esetleg a pedes pixidariusokra maradtak, de úgy látszik, hogy az új földesurak a régi jogaikban a községet bántani nem merték, találunk jobbágy és fejedelmi jobbágy községi judexeket is. Ez időben Kászon irtással rendelkezett.¹⁵

A XVI. sz. hatvanas éveiben heves vita folyt egyfelől a szabadosok, másfelől a földesurak, jobbágyok közt. 1566-ban keservesen panaszojják a földesurak, hogy a király hivatalnokai a nyílföldet, szántót-rétet, amely az ő „földönlakóik” házához tartozik, éppúgy mint más falubeli lakosokéhoz, elveszik tőlük, pedig ők is úgy fizetik a földbért (nyílföld), az adót, mint a többi országglakók.¹⁶ Ez kétségbevonhatatlan bizonyítéka annak, hogy a Székelyföldön a közös vagyonban való részesedés a belsőség tartozéka volt és a községben belsőséggel nem bíró földesuraknak ez a joga a magukat lekötötték (földönlakók)

¹⁰ Sz. Oklt. II. 144–6, 221. l.

¹¹ Barabás Samu: Székely Oklevéltár, Bp., 1934. 18. l.

¹² U. o. 32. l.

¹³ Connerth: A székelyek alkotmánya a XVI. és XVII. sz.-ban. Balásy fordítása. Bp., 21. l.

¹⁴ Sz. Oklt. V. 127. (Art. 19.)

¹⁵ U. o. II. 240.

¹⁶ U. o. II. 183, 187, 192. l.

belsősegei után járó illetményekre született meg, 1569-ben János Zsigmond egyik levelében a következő magyarázatot kapjuk: „az osztó- vagy nyílföldek felosztására nagy köztük az egyenetlenkedés. Némelyek a mi parancsainkkal, ahogy a földet felosztották, meg vannak elégedve, mások a nemesek, kivált Csíkban a lófejek közt olyannak mutatkoztak, kik a mi jobbágyaink ellen (1562-ben szolgásra süllyesztett harmadik rend) a felosztás miatt nyílföldön karddal védekeztek; mások pedig a széki törvényszékeknél ilyen földekért pereskedtek, mondván, hogy tudniillik az ő földjükből adtak részt azoknak, ezért megterheltek a mi jobbágyaink is úgy a széki törvényszéknél, mint a mi táblánkon is, mikor ide fellebbeztek.”¹⁷ Úgy látszik, a fejedelem az osztó-, illetve a nyílföldek felosztását rendelte el, ami a két első rend rövidségére esett, akik ez ellen hevesen szólaltak fel.

Az 1639. évi csíkszentmihályi falutörvények szerint: sem a nyiresben, sem egyebütt levő kaszálókon, vagy nyílszántóföldeken a falu tudta nélkül senki semmit el ne zálogosítson, vagy másként el ne idegenítsen a nélkül, hogy a helység *tizesének* azt ne mondta volna meg. Ha a falubeliek nem veszik meg azt, akkor más falusi embereknek is el lehet adni. De más falusi embereknek azt nem lehet elzálogosítani, hanem csak a földek hasznát lehet eladni. Ha valaki azt ezelőtt zálogba adta és őt esztendő alatt nem váltotta vissza, ha a falu kiváltja, akkor ez a falué. Egy közepes nyíl ára 2 forint, a kicsié 1 forint. E szerint a nyílföldeket Szentmihályon nem évenként osztották ki;¹⁸ a bebírásnak tehát, ha a falu beleegyezik, nem volt akadálya.

Számosak a rendszabályok, amelyek a községi ügyeket rendezik, részint a falu lakosai, részint a szomszédos nemesek, vagy a széki köztisztviselők közbenjöttével. 1581-ben Gyergyó-újfalui lakosai „nemesek, darabontok, s mi vajda urunk (Báthori István a Miksával kötött szerződés szerint Erdély vajdája volt) jobbágyai s az egész falu tesznek efféle regulákat.¹⁹ Szóhoz jutottak ismét tehát a régi harmadik rendből, kik a fejedelem hadseregébe jutottak és darabontoknak neveztettek. A csíkszenttamási regulák²⁰ 1667-ből „ex communi consensu tisztességes emberek előtt ökegyelmek akarattjából, a falu bírása, esküdtjei és az egész lakosság jelenlétében“ állapították meg. 1639-ben Csíkszentmihály minden lakosát: „Nagyot és kicsinyet fejenként meghívna és egy pár nemesembert is, falutörvényeket hoznak s kimondják, ha azokat a megyebírák, esküdtek meg nem tartják, úgy a dullo büntesse meg őket.”²¹ Szóhoz jutottak tehát most újból a falu összes lakosai.

¹⁷ Sz. Okl. II. 25, 86. l.

¹⁸ U. o. VI. 66. l.

¹⁹ U. o. V. 124. l.

²⁰ U. o. VI. 63. l.

²¹ U. o. VI. 315, 358. l.

Csík, Gyergyó, Kászón constitutioi²² a régi szokásoknak 1650-ben való összegyűjtésekor azt rendelik, hogy oly faluk, amelyeknek határai a másik faluéba *bütülődnek* (ékelődnek), a széki tisztek tudta nélkül ne szabadíthassanak s elhatározzák, hogy a tarlón csak akkor szabad legeltetni, amikor onnan minden be van takarítva; a máskép cselekvőkre — legyenek azok faluk vagy egyesek — szigorú büntetést szabnak.

A csíkszentmártoni falutörvények 1660-ban meghatározták, hogy a *Nyomát* (határrész) kertek, mik az erdőben vannak, Szent Mihály napjáig nem szabadíthatók, a kerteket lebontani nem szabad.²³

A Csík, Gyergyó és Kászón régi szokáson alapuló falutörvényei szerint:²⁴ az erdő között nem szabad rétet vagy kaszálót bekeríteni többé; aki ilyen bekerített helyet nem birtokol 32 esztendő óta, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján engedje azt szabadjára.

Csíkszenttamás falutörvényei szerint²⁵ 1667-ben három forint büntetés alatt a „Keskeny-bükk”-öt senki se perzselje. Csíkszentmihály²⁶ 1639-ben 6 forint büntetés terhével hagyja meg, hogy tüzzel, égetéssel senki se merjen irtani; Szenttamás pedig meghagyja, hogy tölgy- vagy csererdőt, makkost senki le ne vágjon, el ne vigyen a falu tudta nélkül; szabad ugyan a falubeli gazdának kerek fej vagy kerek falra alkalmas eszközfát saját szükségére levágni, de ha vásárra találja vinni s a piacon eladja, ezért egy forinttal lakoljon. Szenttamás²⁷ pedig meghagyja, hogy az Olt vízében 3 forint pénzbüntetés terhe alatt saját jószágán túl senki se merjen szigonnyal, varsával vagy maszlaggal halászni, horog- és hadszerszámmal azonban halászhat.

Csík, Gyergyó és Kászónnak az ősi szokások összeírását tartalmazó törvénye²⁸ szerint: „Idáig is az volt a rend, hogy mindennemű baromnak pásztort tartsunk, amit a székgyűlés most is megerősített, hogy t. i. mindenféle rüdeg marhának, ló, tehénnel, borjával együtt és így az ökröknek is pásztort fogadjunk, ki a pásztornak nem adja számba marháját, azt a bíró büntesse meg. A XVIII. sz. elején kimondatott,²⁹ hogy a bíró legyen írástudó, nyilván ez régi követelmény volt; ugyancsak ugyanott ekkor hangsúlyoztatott a falunak az a régi kötelessége, hogy a ragadozó vadakat és a kártékony madarakat irtsák, Csík, Gyergyó és Kászónnak 1729-ben hozott határozata szerint min-

²² Kolozsvári és Óvári: A magyar helyhatóságok jogszabályai. Bp., 188. f. 1. 93. 1. art. 5.

²³ Sz. Oklt. II. 306. 1.

²⁴ Kolozsvári és Óvári: i. m. I. 92. 1. art. 4.

²⁵ Sz. Oklt. VI. 326. 1.

²⁶ U. o. VI. 358. 1.

²⁷ U. o. VI. 316. 1. art. 19.

²⁸ Kolozsvári és Óvári: i. m. I. 135. 1.

²⁹ U. o. I. 164. 1.

den falunak farkasgödrt kellett ásnia és 50 verébfejet időnként a széki aldullonak beszoáltatnia.

A községi esküdtek hivatala a XVI. sz.-ban nem volt általános. Látjuk Gyergyóújfalu törvényéből,³⁰ mely a Báthori Kristóf alatti országgyűlés végzéseihöz igazodik, hogy a szabály az volt, hogy válasszon minden falu 12 esküdtet, akik a tilalmas vetésre éberséggel vigyázni és minden belső és külső, azzal összefüggő dolgokra ügyelni tartoznak, úgyhogy a falu a 12 esküdtbíróval bírság által, amit a falu gazdái állapítanak meg maguk közt, büntessenek. Ezek már a XVI. sz. végén esküdtpolgároknak hívtak.

Gyergyó és Kászonnak constitutioi szerint:³¹ „az is szokásban volt eddig, hogy a falusbíró és polgárain kívül bizonyos számú hitest is választottunk a tilalmas határ őrzésére, amely szokás ezentűl is megtartandó úgy, hogy a nagyobb falukban a bíró mellett legyen hét esküdt s kisebb falukban kevesebb, kik a törvény ellen tevőket megbüntethetik, a károkat megbecsülik, marhát, mely kárt okoz, behajthatják stb.” Az esküdtek hivataloskodási ideje is egy évig tartott. A bíróval egyidőben kezdték a működést. Eleinte karácsonykor, később Szent Mihály napján.

Csikszentmihály falutörvényei³² megállapítják: bíró, polgár, esküdtek Szent György-napkor a hivatalaikat tegyék le, ez a szabálytól eltérés, de ha a falu okos, abban meghagyja: ez megengedhető, de ha nem, akkor annak helyébe, kit a falu nem hagy meg, más választandó.

Csik, Gyergyó, Kászonnak 1650. évi constitutioja szerint³³ az alkirálybíró évente kétszer tartozott (Fülöp- és Jakab- és Szent Demeter-napkor) a határt megszemlélni, a bíró és esküdt ügyelni tartoznak arra, nehogy valaki a tilalmasba marhát hajtson. 1667-ben pedig elhatározatott, hogy a bíró hívja össze és vezesse a felügyelést, melynek idejét a polgár vagy kisbíró által kihirdeteti, vagy a lakosoknak, mikor a templomból kijönnek, tudtul adhatja. A gyűlést szombat délután kell megtartani. A mulasztó bíró és esküdtek és polgárok megbüntetendők.³⁴ Csikszentmihálynak 1639. évi falutörvénye szerint a faluban 3 forintig lehet panaszolni, ilyen ügyben röviden és gyorsan kell eljárni.³⁵ Az ítéletet két esküdt, két falubeli lakos segítségével hajtja végre. Az 1676. évi szenttamási falutörvény szerint a szombati ülés elmaradása 3 forint büntetést vont maga után; ha hites maradt el, 70 dénárral büntetett.

Ezeket azért soroltam fel e helyen, mert mint régi szokások foglaltattak írásba.

³⁰ Sz. Oklt. VI. 124. l.

³¹ Kolozsvári és Óvári: i. m. I. 52.

³² Sz. Oklt. VI. 698. l. 25. art.

³³ Kolozsvári és Óvári: i. m. I. 93. l. art. 5.

³⁴ Sz. Oklt. V. 316. l.

³⁵ Sz. Oklt. VI. 69. l. art. 1.

Az 1562-ben elkobzott jószágok birtokosait nem kárpótolták semmivel, úgyhogy a lófők is nyomorba jutottak, Csíkban az elvett földeket a vashámorhoz csatolták.³⁶ A szabad székelyek várszolgálatra kényszerítették, oly szolgálatokat kellett tenniük, mik úgyszólván elviselhetetleneknek látszottak: nekik kellett a várnagyok és alárendeltjeik házát felépíteniük, elkertelniük, azok marháit eltartaniuk, vadászataikra hajtókul kimenniük, halászat- és madarászatkor kezökre dolgozniük, Csík- és Gyergyóból a halakat nekik kellett a hátukon elevenen átcipelniük a hegyek között, az asszonyoknak pedig szőni és fonni kellett a lent, kendert és a gyapjút, szállítani kellett továbbá a várnagyoknak tyúkot, libát, vajat, túrót, sajtot, gyümölcsöt és egyéb élelmi-szert, úgy bántak velük, mint a vár jobbágyaival, sőt a határon e tekintetben is túlmentek. Ráadásul a várkapitányok nem tartották meg pontosan az 1562. évi cikkeket: a hajdani földönlakókat, most már a lófők és primorok jobbágyait a várszolgálatra éppúgy befogták, mint azok szolgálait, akik adómentesek voltak s uraikat fegyveresen szokták a hadba kísérni, sőt az utóbbiaktól erőszakosan tizedet szedtek s a földönlakóknak és szolgálknak a réti szénafüvekből, a szántókból nem adták ki a részt (nyílföld), ami pedig őket uraik szerint, mint bármely más falubelit megillették; mi több, a szegény lófőket is várszolgálatra hívták, megadóztatták s ezenfelül hadiszolgálatra is kényszerítették.³⁷ 1571-ben végre *Báthori István* a kincstári jobbágyok szolgálatát rendezte és sok terhet levett vállaikról; kijelentése szerint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék kincstári jobbágyai kötelezték magukat, hogy évente három hónapig dolgoznak a vashámorban, azonkívül minden aratáskor egy hetet segítenek.³⁸ *János Zsigmond* 1566 június 11-én Maros-, Csík-, Gyergyó-, Udvarhelyszék egyes főnépeinek és lófőinek is kincstári jobbágyokat adományozott el.³⁹ Csík- és Gyergyóban 10 személynek 7 faluban 215-öt, átlag egy személynek 21-et. Az adományozottak tekintélyes családbeliek voltak, Csíkban a *Lázárok* és *Andrásiak*. *János Zsigmond* 1569-ben 24 adománylevelet bocsátott ki, ezek némelyikében jelentékeny számú jobbágyot adományozott el, Csíkban, mint láttuk, Szentsimon, Szentimre, Szentkirály összes közszekelyeit. *János Zsigmond* alatt ezek az eladományozások folyton folytak, csak első évben ő maga 1000 jobbágyot adományozott el. *Báthori István* alatt a hajdani közszekelyek még ennél is nagyobb számban kerültek a fiskus birtokába. Ezt bizonyítja az 1576. évi adóösszeírás.⁴⁰ E szerint Csík, Gyergyó, Kászonszék összes jobbágyai 2457 forint 75 dénár adót fizettek, ebből a fejedelem jobbágyai 1595 forint 75 dénárt, a nemeseké

³⁶ Sz. Oklt. III. 340. I.

³⁷ U. o. II. 186, 188. I. art. 11.

³⁸ U. o. III. 340. I.

³⁹ U. o. II. 208. I.

⁴⁰ U. o. IV. 38. I.

pedig 872 forintot, az arány e szerint 2:1; 176 névleg felsorolt faluból 41-ben még minden jobbágy a fejedelemé, minthogy az adó fejenként 50 dénár volt, a fenti adót 4900 jobbágy fizette. *Básta* alatt (1602. év) az arány 4800:450, Csík, Gyergyó, Kászon és Udvarhelyen mindössze 4500 jobbágy, Aranyosszék kivételével az egész Székelyföldön 9500 jobbágy-család volt, ezenfelül 5633 szabados (libertinus), még 856 jobbágy, kik az ősjobbágyok utódai voltak, kiknek ősei már 1576-ban a többi jobbágyok közé voltak sorolva és adót fizettek, ezenkívül még 630 darabont-család, kiket János Zsigmond utódai emeltek ki a jobbágyok közül. Ha a három rendet összeszámítjuk, az eredmény 7119 család, a lófők rendje pedig a darabontoknak és jobbágyoknak az ő rendjükbe való emelése dacára a sok háború alatt 1602-ig szaporodást nem mutat. A székelyek az összeírások, kivált a *Bástá*-é előtt elszöktek, ha ezeket tekintetbe vesszük, helyes a jobbágyoknak 1576-ban 9500 számban való meghatározása. Ha a 7119 számhoz az Acsádi Ignác⁴¹ helyes eljárása szerint hozzáadunk 33⁰/₀-ot azokra, kik *Básta* idejében odébb állottak, vagyis $7119 + 2349 = 9468$, megfelel a fenti 9500-nak. 1575 körül tehát a Székelyföldön 320 nemesi jobbágy s mintegy 6300 kincstári jobbágy volt, így 1566-tól, 1577-ig 200 jobbágy került magántulajdonos alá.

A kincstári jobbágyok zöméből e korban egy új név, új rend származott: a *darabontok rendje*. János Zsigmond a székely gyalogcsapatokat nem nélkülözhetette, ezért a legalkalmasabb kincstári jobbágyok közül egy csapatot válogatott össze és azokat különleges névvel és ranggal a darabontok rendjébe emelte.⁴² Ha magánember jobbágyát oda bevette, a tulajdonost kárpótolta, éppígy, ha valakit a magánjobbágyságból nemességre emelt,⁴³ ezért fejlődött ki az a szokás, hogy a jobbágy csak a földesúr beleegyezésével volt nemesíthető. A darabontok létszáma nagyon lassan emelkedett, *Básta* alatt csak 838-at tett ki. A fejedelmeket tisztán katonai okok indították a rend szervezésére. Jól fegyverzett, gyalogpuskás csapatra volt szükség. A szolgálat helyét és módját a fejedelem határozta meg, hisz a saját jobbágyai közül válogatta ki őket, azért teljesített velük oly szolgálatokat, amiket szabad székelyek sohasem tettek: várszolgálatra is alkalmazta őket, ami az Árpádok alatt megesezt a magyarországi székelyekkel. A fejedelem közülök zsoldoscsapatokat szervezett és ilyet az ország közepén tartani nagyon drága dolog lett volna, ezért a darabontokat várszolgálatra békében is alkalmazták.⁴⁴ 1591-ben Báthori Zsigmond az említett marosszéki, csiki, gyergyói és kászon-széki gyalogpuskásokat az udvarhelyi várban való állandó szol-

⁴¹ Acsádi Ignác: Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában 1720, 21. Bp., 1896.

⁴² Sz. Oklt. II. 245, 246, 255. l.

⁴³ U. o. V. 133, 134, 137, 138, 143, 164. l.

⁴⁴ Connerth: i. m. 126—132. l.

gálat alól felmentette, de kötelezte őket, hogy közelgő veszély idején a várkapitány parancsára haladéktalanul a vár védelmére siessenek, meghagyta, hogy a várkapitány a parancsait ne egyenesen a darabontokhoz, hanem ezek kapitányához intézze, ki azután továbbítsa.⁴⁵ E darabontoknak saját kapitányaik és tizedeseik voltak, kik közéjük tartoztak. Szóval a régi gyalogsági szervezet, a székely harmadik rendnek jobbágyságra való véglegesítése után így alakult át. Egy-egy községben a különleges jogi, érdek- és gazdasági közösségnek emlékét tartotta fenn.⁴⁶ A darabontok a széki bírászkodás alól igen korán szabadulni akartak, amikor a fejedelem a kapitány bírászkodását megengedte azon esetekre, amelyek a hadjárat vagy udvari szolgálat alatt merültek fel,⁴⁷ de más ügyekben a széki törvényszék volt illetékes. A darabont-rend a XVII. sz. kezdetén a szabadosokkal nem volt összeolvadva, önálló volt s a szabadosok alatta állottak.

Az 1562. évvel a két első rend helyzete is lényegesen megváltozott. Azzal, hogy az 1562. évi törvények következtében a földönlakók jobbágyok lettek s lófők és primorok a kincstári jobbágyokból (III. rend) adományokat kaptak, ezzel bekövetkezett a földönlakóknak jobbágygá tétele is, lófők és a primorok olyanok lettek, mint a megyei nemesek. A darabontokat a jobbágyokhoz viszonyítva, a köztudat és a hivatalos elnevezés szintén nemeseknek tartotta. A kevésjobbágyú és jobbágytalan lófők helyzete olyan lett, mint az egyházú nemeseké (nobiles unius sessionis). Egy 1569. évbéli oklevélben János Zsigmond azt mondja, hogy a lófők egyséssios nemeseknek tekintendők.⁴⁸ A lófők 1562 előtt csak lustrálás alapján lehettek, azután pedig ezenkívül a tanúsított vitézségért való jutalmazásul, vagy a király, illetve fejedelemnek tett valamely fontos és jelentékeny szolgálat elismeréséül. Nem ritkán kerültek közülük kincstári jobbágyok is. 1569 május 29-től november 17-ig János Zsigmond hat székelyt emelt a primipilusok sorába.⁴⁹ 1570-ben ötöt,⁵⁰ Báthori Zsigmond már 1601 március és június között negyvenet,⁵¹ hatnak közülük az adómentességet is biztosította.

A XVI. sz.-ban a lófők személy szerint az adófizetés alól fel voltak mentve, de a fejedelem parancsára a hadiszolgálatra bármely percben készen kellett lenniök. 1569-ben Csík, Gyergyó és Kászonban 514 lófő volt, mely 1602-ben 33 0/0 ráadással 804-re emelkedett. A hat székben a lófők száma 1602-ben szám szerint 2888 volt s a primipilusok mindjárt a jobbágyok után következtek.

A primorok a vármegyei jobbágyos nemesemberekkel állot-

⁴⁵ Jakab Elek: Udvarhely m. története. 293. l.

⁴⁶ Sz. Oklt. IV. 51, V. 110. l.

⁴⁷ U. o. IV. 52. l.

⁴⁸ U. o. II. 246. l.

⁴⁹ U. o. II. 256. l.

⁵⁰ U. o. II. 306. l.

⁵¹ U. o. V. 171. l.

tak egyrangban. I. Ferdinánd biztosai (Bornemissza és Wernherr) azt jelentették, hogy a primorok olyanok, mint Magyarországon a bárók. De őket a vagyon szempontjából ezekhez nem lehetett hasonlítani. 1576-ban Csík, Gyergyó és Kászonban többek közt a legtöbb adót fizették: Lázár István, Lázár Farkas, Lázár János, Mikó János, Becz Pál, Sándor István stb. Lázár Istvánnak 131, Lázár Farkasnak 47, Lázár Jánosnak 87, Mikó Jánosnak 12, Becz Pál árváinak 90, Sándor Istvánnak 12 jobbágya volt, másoknak 2 vagy 3. A jobbágyokon kívül a primorok nagy nemesi allodium felett is rendelkeztek, amelyek mint „siculica haereditas”-t örökölték, vagy mint a jövő korszakban Lázár Farkasnál látni fogjuk, vásároltak. A jobbágyok felett a primorok szabadon rendelkeztek, bár az eladási joguk később korlátozott. A primorok kötelességei 1562 után lényegileg nem változtak. A király parancsára birtokuknak megfelelő számú lovast kellett kiállítaniok. A többi székelyek felett a birtokuk erejénél és hagyományánál fogva túlsúlyuk volt. Tekintélyük s a régi állapotuk következtében, tekintettel vagyoni állapotukra a székekben a legmagasabb állásokat is viselték, az országgyűlésre követül küldettek, a fejedelmek tőlük tanácsot kértek, a székely nemzetgyűlésen Verancsics és Oláh Miklós szerint közbül körben ültek, a székely nép körülöttük állott, egyikük vezette a nemzetgyűlést. A fejedelem diplomáciai küldetésekre is alkalmazta őket.⁵² Nemességük örökös volt a régi székely jognál fogva is. 1569 óta van köztük nemesleves is. A legrégebbi ilyen nemeslevél 1569 július 3-án kelt, ilyenben címert is adtak.⁵³ Ez a nemesítésnek hivatott. A lófők jelzése is „nobiles” meg „agiles”,⁵⁴ sőt darabontok is hivatnak így.⁵⁵ A XVI. sz. jogi felfogása szerint a főnépek, lófejek és darabontok nemeseknek tartották. 1566-ban 56 primorról van szó, kik a fejedelmet hűségesen szolgálták, ezek közül Csíkra 9 esik; az 1602. évi lajstrom az egész Székelyföldön 162-öt sorol fel.

1562 után a két első rendnek sem ment egészen jól a dolga. A lázadásban főnépek is vettek részt, el is fogattak és évekig fogságban voltak. A „Székely támadt” (udvarhelyi) várkapitányai nem respektálták a lófők kiváltságait, mi miatt nagyon sok panasz hangzott el, a szegényeket a kincstári jobbágyokkal együtt várszolgálatra fogták, a várőldök kikanyarításánál földjeikből jogtalanul foglaltak, a királyi táblán a vármegyei nemesekkel egy kaptafára húzták őket, a székely törvények mellőzésével a hármaskönyv szerint ítélték az ügyeikben,⁵⁶ okirataik produkálására hívták fel őket, kik birtokaikat ősfoglalás során szereztek, így a

⁵² Sz. Oklt. II. 320. l.

⁵³ U. o. II. 266. l.

⁵⁴ Liber Reg. Sz. Oklt. V. 171. l.

⁵⁵ Sz. Oklt. V. 152. l.

⁵⁶ U. o. II. 237. l.

királyoktól és fejedelmektől írásaik nem voltak, ezért a zaklatások miatt a birtokaikra igen sokan új adományt kértek.⁵⁷

A székelyek a hadszolgálaton felül Erdély nyugati részeiben várak és városok őrzésére is rendeltettek, így Kolozsvár, Nagyvárad, Fehérvár, Déva, Huszt, Lippa, Karánsebes, Lugos, Jenő-(Boros) városokban, keleten pedig Görgénybe és Udvarhelyre. Ezeket a székelyeket praesidiumnak hívták, a székelyek az odavaló őrséget kisegítették.

A székelyek 1540-ben 1000 ember hadi kiállítására köteleztettek.⁵⁸ A tordai országgyűlés 1544-ben mindhárom nemzetet 2000 főnyi katonaság kiállítására kötelezte egyenként. Az 1554. évi marosvásárhelyi országgyűlés azt rendelte, hogy egy praesidium (őrség) állíttassék össze; a nemesek minden 16 kaputól egy lovaszt adjanak, a székelyek pedig a fegyverviselők egynegyedét, a szászok is megfelelő számút, a három nemzet összesen hat ezret, de ezenkívül az általános felkelés megmarad.⁵⁹ Ez ekkor célszerű volt. 1557-ben e célra a darabontok szerveztettek meg, létszámuk 1500 emberben állapított meg, tartózkodási helyül Torda, s a zsoldjuk fizetésére a három nemzet köteleztetett.⁶⁰ Az udvarhelyi vár körül csíki, gyergyói, kászoni és maroszéki darabontok teljesítettek szolgálatot. Az ú. n. kék darabontok a fehérvári udvarban, a fejedelem testőrségében szolgáltak.

Rendkívül fontos szerepe volt a székelyeknek, főleg a csíkieknek az ország dél- és délkeleti határainak a védelmében. Ebben az irányban éppoly határőrök voltak, mint Magyarország más szélein lakó magyarok. Ha hadba mentek, bizonyos számnak otthon kellett maradnia. Kászonszéket a hagyomány szerint Zsigmond király azért szakította el Csíktól, hogy a határra való felügyeletüket megkönnyítse. Ebből a célból a XVI. sz. folyamán az erdélyi fejedelmek a kászoniakat igen gyakran felmentik az *insurrectio* alól, hogy ne vonassanak el a moldovai határok felügyeletétől, melyből nagyrészt a csíkiekre hárult.

A székelyek 1562 előtt nem adóztak, az ökörsütést a királynak csak ajándékba adták. A székelyek adóztatása 1540-ben kísértetett meg. Erdély külön állami berendezkedése megkezdődvén, költségeihez mindhárom nemzetnek hozzá kellett járulnia, a székelyek közsegedelem (subsídium) adására köteleztettek.⁶¹ 1543-ban ökörsütés történt.⁶² 1544-ben Fráter György csak úgy fizethette meg a török szultán adóját, ha a székelyek újból ökörsütést engedtek.⁶³ Az 1545-i marosvásárhelyi országgyűlés adó-

⁵⁷ Sz. Oklt. II. 68. l.

⁵⁸ E. O. E. I. 40. art. 2.

⁵⁹ U. o. I. 519. l.

⁶⁰ U. o. II. 385. l.

⁶¹ U. o. I. 67. l.

⁶² U. o. I. 184. l.

⁶³ U. o. I. 91. l.

összeírást rendelt, a székelyek fegyverrel ellenállottak.⁶⁴ 1549-ben a székelyek a subsidiumból reájuk eső részt megfizették. 1556-ban 1000 emberből álló sereg eltartását vállalták. 1559-ben János Zsigmond már 12,000 forintról beszél. 1562-ben az adófizetés tekintetében a két első rend és a harmadik közt áthidalhatatlan ürré képződött, a harmadik rend adó alá vonását már 1558-ban megkísérelték.⁶⁵ Az adó alól a főnépek és a lófők földönlakóit felmentették, de a harmadik rendéit nem.⁶⁶ Ez az intézkedés a harmadik rendnél nagy visszatetszést szült. Sok panasz után az 1559 júniusi fehérvári országgyűlés a harmadik rend összeírását rendelte el. Ez a harmadik rend adómentességének elvesztését jelentette.⁶⁷ Ez ellen a harmadik rend kézzel-lábbal tiltakozott. Ez volt az 1562-i lázadás valódi oka. A lázadás leveretése után a székelység a vármegyei lakosokhoz hasonlóan hadakozók s adózók osztályára oszlott.

A harmadik rend 1562-től 1601-ig fizette a török adót, mely kapuként 99 dénár és 1 forint 50 krajcár között változott, a fejedelmi subsidiumot a fejedelmi gárda fenntartására, ezenfelül a zsoldosok, udvartartás, követségek és más egyebek fizetésére további 99 dénárt, némelykor többet is, ezenkívül 1 forint kapuadót, sőt rendkívüli adót is. Az összeírást a fejedelem kiküldöttei végezték a fejedelem s néha az országgyűlés utasítása szerint. 1562-ben a fejedelem küldött ki összeírókat.⁶⁸ Az összeírók által készített listák addig maradtak érvényben, míg a félreértések, változások, zavarok, új számlálást szükségessé nem tettek.

A székelyek kérésére 1564-ben új összeírás rendeltetett el. Ekkor minden jobbágy és földönlakó, kinek 6 forintot érő vagyona volt, adófizető lett. Az 1566. évi adó megszavazásánál már erre hivatkoztak.⁶⁹ 1571-ben újabb összeírás történt.⁷⁰

4. §. Egyházi szervezet.

Csik egyházi szervezetének legelső emléke az 1332—1337. években fogyanatosított pápai tized-behajtásról készített jegyzék.¹ Az ebből kitünő egyházi beosztás nyilván visszanyúl a legrégebbi időkre, a XI. sz.-ra is.

⁶⁴ E. O. E. I. 225—226. l.

⁶⁵ U. o. I. 103. l.

⁶⁶ U. o. II. 91. l.

⁶⁷ U. o. II. 118, 174, 186. l.

⁶⁸ U. o. II. 207. l.

⁶⁹ U. o. II. 301. l. art. 1.

⁷⁰ U. o. II. 474. l. art. 3.

¹ Ortvai Tivadar: Magyarország XIV. sz.-i egyházi földrajza. Bp., 1892. 628. és köv. l. Beke Antal: Erdélyi egyházmegye képe. Esztergom, 1894. 163. és köv. l. K. Sebastyén József cikke, Csíki Lapok. 1935. évf.

E szerint a Székelyföld három főesperesi kerület között oszlott meg. Sepsiszék, Erdővidék és Székföldje a gyulafehérvári főesperesi kerület sepsi alesperesi kerületéhez, Kézdiszék a kézdi főesperesi kerülethez, a Székelyföld többi része Aranyosszék kivételével a telegdi főesperesi kerülethez tartozott.

A telegdi főesperesi kerületnek három alesperesi kerülete volt: marosi, erdőháti és a csiki. A marosi Marósszék, erdőháti Udvarhelyszékre terjedt ki; e kettőnek neve földrajzi. Ósi székely neve van a telegdi, kézdi főesperességnek s a csiki alesperesi kerületnek.

Mindenesetre feltűnő, hogy az óriási kiterjedésű telegdi főesperesi kerület mellett, mely a Mezőség közepétől a Kárpátokig terjedt kelet felé, miért oly kicsiny a kézdi főesperesi kerület? Ez nem történhetett másként, mint hogy a kézdi főesperesi kerület kiterjedt a Szerethig. Arra a kérdésre, hogy Sepsiszék, Erdővidék és Székföldje miért tartozott a gyulafehérvári főesperesi kerülethez, a felelet az, hogy e területeket a székelyek esetleg irtás útján akkor telepítették meg, amidőn már a gyulafehérvári főesperesi kerület létezett. Talán akkor, amidőn az úzok Moldovát elfoglalták s a székelyek a Szereth mellékéről e területekre telepedtek, amelyek Fehér megyéhez tartoztak.

A csiki alesperesi kerületben a tized-jegyzék szerint a következő egyházközségek voltak: Delne, Gyergyószentmiklós vagy Alfalu, Kászon, Mindszent, Rákos, Kozmás, Szentgyörgy, Szentmárton, Szentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszentkirály, Szentlélek, Szentsimon, Szenttamás, Somlyó, Tarkó. Gyergyóban csak egy, Kászonban csak egy, Felcsíkon hét, Alcsíkon hét, összesen tizenhat plébánia volt. Ósi magyar neve Alfaluval együtt csak ötnak van. A tizedjegyzékben felsorolt 16 plébánián kívül látunk egy tizenhetediket: „Szentjános” nevűt is, ez a Delne és Csicsó közt fekvő Torda-völgyben ma is létezik, ma is Szentjánostemplomnak hívják. A fennebb (22. l.) felsorolt Árpád-kori templomok közt nincsenek a delnei, mindszentí, szentgyörgyi, szentmártoni, szentmihályi, szentmiklósi, szentléleki, szentsimoni és szenttamási templomok, összesen kilenc templom.

Benkő József azt vitatta, hogy Csík ősidőktől fogva a milkovi püspökséghez tartozott, de ennek történeti alapja nincs. A milkovi, illetve a kún püspökség 1227-ben alapított, Erdélybe nem nyúlt be. Amidőn a német lovagok 1209-ben Brassó és környékére jöttek, az erdélyi püspök az őt illető tizedet nekik adta, kivéve, amit a magyarok és székelyek kötelesek fizetni. Tehát az erdélyi püspök hatásköre kiterjedt egész Erdélyre, így Csík más püspökséghez sohasem tartozott. I. Mátyás 1466 június 17-én megparancsolta Aranyos-, Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-székeknek, hogy az erdélyi püspök részére ne $\frac{1}{16}$ -ban, hanem régi jó szokás szerint fizessenek.² Lakatos István

² Barabás Samu: Székely Oklevéltár. 1219—1776. Bp., 1934. 115. l.

„Siculia“ c. művében megemlíti, hogy az 1437. évi parasztfordalom idején a lázadás az erdélyi püspök összegyűjtött tizede miatt a székelyek közt is elharapódzott. Tusnádon 1571 előtt egy Árpád-házi kápolna volt. Madarason Madarasi Mihály pap 1500-ban templomot épített. A nagyboldogasszonyi templomban 1540—1570. évekből nagyon szép kelyhek s egy XV. sz.-beli monstrancia még megvannak, Ajnádon Szent István király tiszteletére a Bernáld-család 1514-ben templomot épített.

A vallásos erkölcsöknek a XVI. sz.-ban általános lazulása és a protestantizmus keletkezése Csíkban megtette a maga hatását. A XVI. sz. közepe táján *Bornemissza* püspök eltávolítása után a papok nagy része megházasodott s nagy paphiány következett be. 1562 után adományok révén protestáns urak is kerültek Csíkba, itt is az áttérések megkezdődtek, de Csík sajátos viszonyai és a ferences barátok buzgalma következtében a reformációnak térhódítása nem volt.

Csíkban *Báthori István* trónraléptekor Szenttamáson, Szentmihályon, Szentmiklóson, Somlyón, Szentgyörgyön, Menaságon, Szentmártonban, Kozmáson, Szentsimonon, Szentkirályon, Mindszenten, mindössze 11 helyen volt plébános, kik közül csak négy volt nőtlen, Gyergyóban, Szentmiklóson két pap volt, kik négy plébániát láttak el, közben *Lázár András* Gyergyóból a papokat elkergette, de később tettét megbánva, őket visszahívta s a templomokba az oltárokat visszarakatta; Kászonban csak egy pap volt.³

Csíkban csak a Szent Ferenc-rend települt meg. Hogy más szerzet ott lett volna, emlékünk nincs. Ennek oka nyilván a csíkiek szegénysége volt. A somlyói ferencrendi zárának legelső történeti nyoma Rómában 1444 január 27-én van, midőn IV. Jenő pápa a ferenceseknek az Erzsébetet látogató boldogságos Szűz Mária tiszteletére újjáépitendő, de még el nem készült temploma javára adakozóknak, kik július 1-én este s 2-án este közt (Sarlós Boldogasszony napján) gyónnak és áldoznak, búcsút engedélyezett. Ebből az tűnik ki, hogy már 1444 előtt volt Somlyón egy régi ferences templom. Helyes *P. György József* megállapítása,⁴ hogy a somlyói zárda megalapítása az 1400. év körül történt. A mikházai domus historia szerint a ferencesek előbb Hargitában a csicsói várban laktak. 1442-ben *Hunyadi János* is hozzájárult a templom és a zárda újjáépítéséhez és a zárda felsegítésére 32 confratert adományozott. Ezáltal honorálta a csíki székelységnek a marosszentimrei csatában tanúsított vitézségét. Nem kétséges, hogy a somlyói ferencesek salvatoriánusok voltak, innen a somlyói „Salvator“, továbbá e ferencesek observánsok, az ú. n. Cseribarátok voltak, akik Boszniából jöttek és 1373-ban engedélyt

³ Antonio Possevino S. J. Transilvania ed. Dr. Andr. Veress. Bp., 1900. 65—66. l.

⁴ György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj, Kolozsvár, 1930. 149. l.

nyertek, hogy Magyarország vagy azon túl is, Moldovában, Havasalföldön s Bosznia szélén hat új zárdát alapíthassanak. Mindenik újonnan alapítandó zárdának önálló joghatósága volt. A bákói zárdá (Moldova) Somlyóval mindig szoros kapcsolatban volt, nyilván innen alapítottatott s már 1410-ben fel volt építve. IV. Jenő pápa 1439-ben „Provide sancte” breve-jében *Benedek* szörényi püspöknek meghagyta, addig is, míg az elpusztult bákói püspökséget helyreállítják, személyesen s alkalmas megbízottai, különösen a boszniai ferencesek által gondoskodják arról, hogy Moldovában, Havasalföldön, meg a székelységben a nép papokban szükségét ne lásson.⁵

1523-ban alakult meg „a legszentebb Üdvözítőről nevezett” magyar provincia, amelynek 1525-ben történt felosztásakor az erdélyi 12 zárdá egyik custodiája lett. A somlyói zárdá Cík-Bilich nevet is viselt, midőn 1533-ban Erdélyt több custodiára osztották, Bákóval együtt a marosvásárhelyi custodiába került. 1535-ben Erdély ismét egy custodiává egyesült. 1556 után a szerzetek közül törvényileg egyedül a somlyói zárdá hagyatott meg.

Hunyadi János által kibocsátott előbb említett privilégiumot *I. Mátyás* is megerősítette s 1462-ben a székely ispánnak elrendelte, hogy a confratereket a rend tudta-híre és engedélye nélkül semminemű szolgálatra ne alkalmazza.⁶ Ezt II. Lajos nevében 1519-ben *Szapolyai János* erdélyi vajda is megerősítette. A confraterek neveit *Báthori Zsigmond* 1602. évi okiratából ismerjük: *Kardos Albert, Bálint Imre és Lőrinc, Kiskuna Ferenc, Pál Benedek és András* Taplocáról; *Petres Miklós és János* Várdotfalváról; *Gecő János és Tamás, Bakos Péter, Sükösd Péter* Csobotfalváról; *Imre Ferenc, János Péter, Füstös Lőrinc és Bálint, Miklós János, Sipos István és György, Kovács Tamás, Kánya Márton és János, Domokos János és Péter* Csomortánból; *Lajos György és András, Kristóf Péter és Márton, Botár András* Taplocáról; *Kósa Pál és Péter* Hosszúfaluból. Ezek meghatározott napokon fuvarral s kézi munkával segítették a kolostort s kötelezték magukat arra: „Ha veszekedők, zúgolódók és morgolódók találkoznának közöttük, a confraterek közül kiirtassanak és vettessenek.”

A templom mellett lévő zárdá keleti oldalát *Lázár Balázs* szárhegyi, 1506. év körül építtette. A templom hajója nyugati oldalához egy kápolnát építettek a harmadrendű nővérek s a clarissák részére, akiket a lutheránusok 1530-ban Brassóból elűztek.

Cserei Farkas a kéziratban levő „Geographia mariana regni Hungariae” c. alatt a XVIII. sz. vége felé írt művében mondja: „Van Csíkszékben Somlyó nevű hegy alatt Boldogasszonynak szép templom a pater franciskánusok klostromában, tiszteltetik abban a nagy oltáron a dicsőséges Szent Szűznek egy gyönyörű, csodálatos, faragott képe.”

⁵ György József: I. m. 65. l.

⁶ U. o. 164. l.

A szobor történetét P. György József helyes kritikával adja elő,⁷ azért ráutalok, csak röviden mondom el. Hívják „Segítő Mária”-nak, „Csodákkal ékeskedő Mária”-nak, „Csiki csodálatos Boldogasszony képe”-nek és „Sok csodákkal jeleskedő Mária”-nak. Eredete bizonytalan. *Péterffi Károly* (XVIII. sz. közepe) után P. *Lossteiner* írja, hogy Nagy Konstantin római császár a IV. sz. végén áttette székét Bizáncba s a város és templom díszítése végett festőket és szobrászokat vitt magával. Ezek faraghatták ezt a szobrot. P. *Eröss Modest* (1852) ehhez hozzáteszi, hogy midőn a törökök 1453-ban Konstantinápolyt elfoglalták, a szobrot a hívők a moldovai Bákóba vitték s az ottani ferencrendiek templomában helyezték el. Midőn a törökök 1520 körül a bákói kolostort is feldúlták, a menekülő ferencrendieknek sikerült a szobrot a többi templomfelszereléssel együtt Csíksomlyóra vinniök. A moldovai katolikusok 1744-ig tömegesen jártak Csíksomlyóra a búcsúra, hisz őseik Bákón ismerték a szép szobrot. P. *Veress Lajos* (meghalt 1763-ban) szerint a szobor már a mohácsi vész előtt is a katolikus székelyek kiváló tiszteletében részesült, u. i. a *Hunyadi János* által újraépített zárdatemplom védszentje akkor is az Istenanya volt. *Hunyadi* a marosszentimrei ütközetben a törökök fellett nyert diadalát Mária közbenjárásának tulajdonította s e szobrot is hálából készítette a csiki székelyek vitézségéért. A szobor hársfából készült, az ember nagyságát jóval meghaladja, 227 cm magas, testhez símuló s a derekon átkötött köntös fedi s a válláról palást csüng le, hajfürtjei térdig omlanak, kissé balra hajló fejét hármaskorona ékesíti, jobbkezében a királyi jogart, baljában a koronás kis Jézust tartja, aki jobbkezét áldásra emeli fel. A szobor egy fehér és kék csíkokkal festett félholdon áll, a félhold közepéből a Szűzanya méltóságát tagadó mester eretnek feje domborodik ki.

Oly sok viharos század alatt a szobor arca szépségéből mit sem veszített. Bizonyos karcolatok vannak az arcon, mik a XVI. és XVII. sz.-ban beütött török-tatár kegyetlenségek nyomai. Ezeket hiába akarták eltüntetni, sohasem sikerült. Sok csoda történt a szobor által, különösen 1567-ben és 1694-ben.

A szoborhoz fűződik a híres somlyói pünkösdi búcsú. Erről *Patrik János* (1741) „*Magna Hungariaeque adnexorum regnorum ac provinciarum domina*” művében írja: nemcsak Erdélyből, hanem Moldovából is sokan mennek Mária tisztelői; e csodálatos szobornak köszönik u. i., hogy a török beütéseket szerencsésen kiállották, sőt az is csodaszámba megy, hogy a csíkiek a *Szent István* király óta, *Gyula* legyőzése után felvett hitükben ily kiválóan buzgólkodnak és megmaradnak.

A pünkösdi búcsú eredetét *Cserői Farkas* (1780) említett művében ekként írja le: „A székelyek, amióta a scithiai pogányságból kitértek, mindekkorig a sokrendbeli bajok, veszedelmes

⁷ György József: i. m., 160. l.

idők és a fejedelmek változása között is az igaz hitben megmaradtak. Elfajulván tőle a *Blandrata György* dögletes tudománya után az ifjú *János* király, arra vetemedik, hogy már becsülete sem volt senkinek előtte, hacsak szentháromságtagadó nem volt, végzést is írva az 1566. esztendőben Szent András napjában, hogy az erdélyi birodalomban mindenek *Blandrata Györgytől* függjenek s a tőle választott papoktól hallgassanak, akik pedig ezeket háborítanák, mint hitetlenek, úgy büntetődjenek. E végzés mellé nem akarának állani a csiki székelyek; kerülgeti őket *János* király ígéretekkel s fenyegetésekkel is, de ügysem mehetne semmire velük; felmérgeledék azért s a következő 1567. esztendőben sok fegyveres népet bocsáta rájuk, hogy erőszakosan kitérjenek az igaz hitből. Vala Alfaluban egy buzgó lelkű, istenfélő megyés pap, *István* nevű. Ez jobbán is felbuztatá állhatatosságra a népet. Elszánák magukat, vagyonukat és életüket a régi szent hitűeknek oltalmára s halálra lönek készebbek, mint attól elszakadásra. Azt végezték, hogy ily utolsó veszedelemben az egész nép fejenként, kicsinytől fogva nagyig, házaikat, mindenüket odahagyván, e szentképhez gyülekezzenek s egy-szívvel-lélekkel könyörögjenek az Istenhez, hogy szentséges Édesanyjának — a magyarok régi Nagyszűzanyjának — érdemeiért tekintse őket ilyen nagy szükségükben. Egybe is gyülekezvén . . . s köszönték a boldogságos Szűzet az ő szentképében s alázatosan kérik, hogy segítené meg őket s nyerne malasztot szent Fiától a közelgő veszedelmek elhárítására. Híre érkezik azonban, hogy Udvarhely felől nyomulnának feléjük a hadak; ennél fogva kiválogatták maguk közül, valaki csak fegyvert foghatott s rendbe állították őket az ott kiterjedt mezőre; a fehérnépeknek, az öregeknek, a gyermekeknek megparancsolták, hogy míg odajárnak, ezen helyről el ne távozzanak, hanem imádják Istent és kérik, hogy tőlük a malasztok Anyjának érdemeiért mennyei segítségét meg ne vonja. A fegyveres nép hasonlókép imádkozva, eléje kezd vonulni *János* király hadának. Szembe találkozván, fegyverre kele közöttük a dolog, nem hagyá Isten az igaz ügyet, felülfordulának a csíkiek s a király hadának jórészét levágták, a többi nyakra-főre visszaszalada. Elvégződván a verekedés, visszafordulnak hazafelé a csíkiek s mikor közelgettek volna a klastromhoz, eléjük ment az ottan maradt nép, kimondhatatlan örömmel fogadták egymást s együtt zengő dicséretekkel a templomba sietének, hol a nagyhatalmú Szűznek szép képe előtt hálát adának az Úristennek, hogy őket az igaz hit üldözőitől megmentette. Történék a dolog 1567-ben pünkösdi szombatján. Annak emlékezetére most is minden esztendőben azon napon egybegyűlnek oda, de nemcsak Csikból."

A Nagyerdőn, ezen ütközet helyén, az ú. n. Lónyugató nevű helyen előbb egy kőkereszt, aztán egy fakereszt állott. E helyett báró *Henter Antal* egy emlékoszlopot akart állíttatni a győzelmet hirdető feliratos táblával. Ma P. *Simon Juccundián* gondos-

sága folytán Somlyón, a zárda előtti téren levő Nepomuki szent János-kápolna homlokzatán egy kőtábla látható e felírással: „Emlékére azon győzedelemnek, melyet 1567 pünkösdi szombatján ezen helyen nyert ifjabb János Zsigmond király hada ellen az maga szent hitét védelmező székely nép. Ezen alkotmányt emelte sepsiszentiványi Liber báró *Henter Antal* az Krisztus rendjének aranykeresztes vitéze, az apostoli királyi és császári Felső aranykolcsos híve s nemes anya Udvarhelyszék főkirálybírája. 1717.”

A csata és győzelem történeti igazságát elismerte *Kolozsvári Pál* jezsuita is, aki erről 1727-ben beszélt a nép előtt s épp az ő közbenjárására a kolozsvári jezsuiták megengedték *P. Péterfi Domokos* ferencrendinek, hogy Domus historiájukból ezt ki is írhasa. Ezt megőrizte az egész székely nemzet hagyománya.

A templom homlokzatán a kegyszobor hasonmása látható. Ezt *Rothenbacher Keresztély* brassói rézműves készítette rézből, négy évig tartó kalapálással, 260 cm magas és 1737 október 29-én tették fel a maga helyére.

Köpecsi *Sebestyén József* megállapítása szerint a Mária-szobor hármás koronájának az országalma Árpád-kori.⁸

A második középkori nagy építkezési korszak összeesik I. Mátyás király uralkodásának idejével. A lelkek a régi egyszerűséggel nem elégedtek meg. Nem töltötték be őket felbuzdulással a román stílus nyomott, nehézkes formái, naív korfestményei, faragványai. A kor szelleme tisztább, mélyebb, alkotni vágyóbb lett, alkotásaiban a magasságok felé törekedett s különösképen az építőművészetben érvényesülhetett. A csúcsíves (gót) stílus bölcsője Franciaország. Hazánkban az Anjouk alatt kezdődött francia befolyás alatt. Székelyföldön a Csíkhöz közel eső kézdíszentléleki templom az első nagyobb alkotás 1401-ből. E műstílus a Kárpátok vonulatáig tartott s a mi gótikus templomaink e szellem legkeletibb képviselői, a moldovai és munténiai templomok bizánci stílusúak és elrendezésük, belső relatiojuk nincs a gótikával. E templomok előképe az Athos-hegyen keletkezett, Szerbia-Bulgáriából terjedt el a román területekre, gótikus bennük a magasabb felépítés, a támasztó pillérek megjelenése, a köajtó és ablakkeretek s faragott kőrészletek.⁹ Hogy kik voltak ezeknek a készítői, még eldöntve nincs, Moldovában nagy *István* idejében épültek, szépek és tanulságosak. Az idő megfelelt *I. Mátyás* korának.¹⁰

Csíknak gótikus templomai nem nagyszabásúak, kevesebb dísszel épült falusi templomok. Mindenik egyhajós s ha keresztvagy néhol oldalhajóik is vannak, ezek újabb keletűek, leginkább a barokk-korszak toldalékai, mely korszak sokat rontott rajtuk; az ellenreformáció idején a jezsuita stílus a csúcsíves műstílus

⁸ A Székely Nemzeti Múzeum 50 éves emlékkönyve. 379. l.

⁹ U. o. 381. l.

¹⁰ G. Bals: Bisericile lui Stefan cel Mare 12. „A román műemlékek” kiadásában. XVIII. évf. 1925.

íránt ellenszenvvel viseltetett: magas ablakait befalaztatta, mért műveit kitördelte, csúcsíveit, gótikus diadalíveit kikerekítette. A kor zavarosságának jele, hogy a templomok lőrésesek, bástyáik várfallal vannak övezve s legtöbbször a falun kívül, magaslaton épült, az utóbbinak oka lehetett az is, hogy több község vagy tizes alkotván egy parochiát, a templom mindenik által megközelíthető legyen.

A *csíkszenttamási* templom a falun kívül álló, délre eső magaslaton épült, tornyának északnyugati támasztó pillére maradt meg egészben, a délnyugati csak felső részében, legfelül két nagy csúcsíves ablakának nyílása ép. E torony a teljesen elpusztított templom tengelyében volt ezzel összefüggésben, bár keleti fala nem volt a templom nyugati falára építve; a templom egyhajós s apsisa polygon záródású volt s boltozatos, a hajónak síma famennyezete lehetett, a templom egész belső hossza 18 m, a sekrestye nyomai kivehetők. A templom várfallal volt övezve, melynek baltere ma is temetőül szolgál. Építésének kora a XV. század Műemlékszámba megy itt az Abafi-kastély romja. Harangja megmaradt, 1495 év van rajta. Érdekes, hogy a Naskalat csúcsán az őrtorony romja ma is látható.¹¹

A *csíkrákosi* egyhajós csarnoktemplom polygon záródású apsisú, melynek alapja a tízszögnek négy oldala. A templomnak magas tornya van. E templom egyike a legnagyobb csíki templomoknak, mely a falun kívüli magaslaton lőréses és bástyás kőfalával a szemlélőben maradandó benyomást kelt. Arányainál és díszítésénél fogva egyik legjellegzetesebb késő gót templom. Külön érdekessége, hogy az apsis tengelye a hajó tengelyétől 8 fokra balra elhajlik, mely dr. *Léstyán József* véleménye szerint azt kívánja jelképezni, hogy a felfeszített s kiszenvedett Krisztus feje is így hanyatlott alá. Kereszthajója a barokk műstílus idejében épült (1756—1758), a sekrestye meggyújtatott. Ennek nyugati oldalához építettett egy kápolna, mely az északi keresztszárny. A templom diadalíves, ívelését egy-egy kis kőpárkány választja el függőleges oldalaitól. A két párkány közepét egy-egy, sajnos ma üres pajzsocska ékíti. Az apsis belseje szép bordázatával kellemes gótikus benyomást tesz. A boltívek gyámkövei félhengerdedek, felül csinos kapitellel, melyek kettős gótikus profilrozás fölött nyolcszögű lap felével fedettek s alul profilos félkúpban végződnek. Ezek némelyikén, valamint a diadalív párkányának közepén trianguláris, plasztikusan kidolgozott pajzsok vannak. A lecke-oldalon, a diadalívtől második pajzs mezejében a polja helyén kalapács látható. A többiekről a barokk türelmetlenség levette a címerképeket. A kalapácsos címer-képű pajzs-rózsával szemben levő Magyarország egyik *Hunyadi*-kori címer-típusát fedezte fel *Sebestyén József*, a sekrestyeajtón túl pedig a Hunyadi-

¹¹ Magyarország műemlékei. Szerk. Br. Förster Gyula. Bp., 1896. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. II. 88, 89. Gr. Lázár M.: A gróf Lázár-család.

holló körvonalait. Az apsis bordái három bolt zérókörben támaszkodnak. A legbelső — a záródásban — ötszirmú, teljes, tehát belsőszírom-koszorús rózsát mutat, a diadalív felőli szintén ilyen mért müben foglalva. Nagyon érdekes a közbelső zárókő. Ez *Sebestyén* szerint négykaralyos mért művében egy címerképes plasztikus és színezett háromszög pajzsot tartalmaz. A pajzs vörös mezejében egy fekvő, szárvaival lefordított aranyholdsarló van s ennek ölében alul egy ötágú aranycsillag. Bár a címerábrázolás hibás, mert a pajzsban a címerkép lefordult, mégis a Hunt-Pázmán nemzetség címerére kell gondolni, éspedig *János, Szentgyörgy és Bazin grófja*, erdélyi vajdáéra. Ez a *János* 1463-ban volt erdélyi vajda, midőn Erdély honvédelmi szervezete egy erdélyi generális congregation megalkottatott. Ugyancsak 1463-ban ez a vajda többnyire székelyekből álló táborával *Ali* basát kiverete. Ez a *János* gróf elnökölt a zabolai országgyűlésen (1466) és 1467-ben a *Veres Benedek*-féle összeesküvésnek király-jelöltje volt. Úgy látszik, hogy *János* gróf a székelyek iránti háláját leróni akarta, hozzájárult a csíkrákosi templom átépítéséhez. Nem egyedüli eset, hogy magyarországi főúr székely földön templomépítéshez hozzájárul, így a somlyói barátok temploma újjáépítéséhez *Hunyadi János* mellett *Báthori István* is hozzájárult. A rákosi templom hajója erősen barokkos. Mennyezete lapos stukkós, barokk-kori keletű a kórus felépítése, valamint a templom déli oldalán a kórus-feljáró és a boltíves, oszlopos folyosó, mely a déli bejárótól a kereszthajó külső szintjéig halad. *A déli bejáró kökerete románkori, jeléül annak, hogy a templom helyén is az Árpád-korban is templom volt.* A sekrestye ajtaja leszelt-ívű, gótikus. Az apsis ablakai közül egyiknek csúcsíves alakja van, mért művei azonban kitöröttek, a második befalaztatott, de igen szép mért műve megmaradt. Nagyon szép mért művű ablak nyílik a templom belsejéből a déli kereszthajó mennyezete felé a padlásra. A templomtorony négyoldalú terméskőből épült, bejárata egyszerű, lemetszett élű, csúcsíves kökeret; a templom oldalain emeletenként egy-egy lőrészterű világító rés van, ezek nem esnek pontosan egy függőleges vonalba, felül mind a négy oldalán egy-egy nagy csúcsíves nyílással (csíki torony-típus).

Rákos határában a meredek Bogát-hegyen, melyen hajdani erődítésekre mutató földbevágások és árokölások látszanak, áll egy kis kápolna, melynek alakja, polygon záródása, csúcsíves ablakai a XV. sz.-ra mutatnak. Egy XIII. sz.-i templom helyén épült, 1574-ben *Zabya Péter* bővítette ki. A templom felszerelésében megvan *Báthori András* pluvialéja aranyhízzéssel. A kápolna 1725-ben épült.

Kitől kapta a Bogát-hegy nevét? *Bogát* magyar vezértől-e, ki *Hóman* szerint a honfoglaláskor a Tatros völgyén, a Csíki-havasokon át jött Erdélybe, vagy mástól-e? Nem tudjuk. Neve-

zetes emlék a Cserey-udvarház (1667) és a Pogányvár nevű rom a Hargitán.¹²

A *csikkarcfalvi templom* a falun kívül, magas hegyfokon épült s magas körfallal van övezve, igen festői hatású. Barokk átalakítású, egyhajós, polygon záródású apsisú templom, külön a várfalba épített toronnyal. Apsisának záródása a nyolcszög, három oldala szép gótikus bordázattal. A hajó átalakításon ment át. A gótikus bordák gyámkövei tagozott kúpalakúak, különbözők. Legérdekesebb *Sebestyén* szerint az a gyámkő, mely az evangéliumi oldalon, a záródás kezdetének szögében van, ezen egy szakállas, de bajusztalan, befonott kontyú férfifej van kifaragva, nagy kerek kalappal. A templom a szentély meghagyásával 1796-ban építtetett újra. A szentély jórészt 1444-ben építtetett, erre enged következtetni -8-8-8- jelű felirat, amiből aztán azt következtették, hogy a magyarok bejövetelekor épült. Ezt *Németi József* főesperes *Farkas János Nepomuk* panaszja szerint 1796-ban eltávolította. Az apsis bordázatának két záróköve van, az egyik lapos, modern festéssel, a másik át van fúrva. Hajdani csúcsíves ablakai ma barokk stílűek. Régi ajtókeretei eltűntek, ma barokk stílűek ezek is. Régi szentségfülkéje az apsis evangéliumi oldalán megvan. Kétoldalú baldachin alatt üres szobor-fülkéje van, felül három fiális számár hátív fedi. A nagyon szép, gótikus, kehelyalakú kő-keresztelőkutat nem használják. E templomot erős, magas fal övezi, ép védő folyosókkal, lőrésekkel. Ennek donjonja, illetve kaputornya a templomtól külön épített torony, kívül egy kis elővárral. A torony külsejében barokk, belsejében azonban megtaláljuk az alacsonyabb XV. sz.-beli tornyot, nagy, befalazott, csúcsíves ablakaival. Ma Csík Nagyboldogasszony-temploma. Van egy aranyozott kelyhe „1540 *Thomas presbyter*“ felirattal. *Veszeli Károlynak* a Rómer-hagyatékhoz XXXIX. alatt csatolt levele szerint a kehely 1514-beli s van egy szentségmutató 1475-ből. A levél csatolva van a műemlékek bizottságánál.¹³

A *csikszentmihályi templom* egyhajós, polygon záródású apsisú, hozzáépített magas, karcsú toronnyal. A bordázatnak két záróköve van, a záródásbeli az érdekesebb. Erre egy tárcsapajzs van kifaragva, melynek mezejében nyelével lefelé a gerenda helyén kalapács van, amelynek nyelét jobb-haránt egy össze-csukott harapófog keresztelzi s jobboldalt egy szeg kíséri, ez az ábrázolás Krisztus szenvedését tünteti fel. A másik zárókövet Mária jelvénye: a rózsa ékesíti. A bolt-gyámkövek kehelyidomúak. Az evangéliumi oldalon lévő középsőn tárcsaalakú pajzs van kifaragva, kissé homorú lappal (a késő gót pajzsokra jellemző), melynek mezejében fekvő félhold s abban hatágú csillag a címerkép. A pajzs eredeti festéke vörös volt, a csillag sárga, a fél-

¹² Förster: Magyarország műemlékei; Orbán Balázs: i. m. 65—72; Fogarassy Mihály: Erdélyi róm. kat. egyházmegye sematizmusa. 1882.

¹³ Báró Förster: i. m.

hold színe meghatározhatatlan. Ebben *Sebestyén* a *Hunt-Pázmán* nemzetség címerére, éspedig a Rákosnál már említett *János*, *Szentgyörgy* és *Bazin grófja*, Erdély vajdáera ismert. E templomnak 1731-ben három oltára volt, a főoltáron Szent Mihálynak fából faragott szobrával, melyről a hagyomány egy 1731. évi jegyzőkönyv szerint az volt, hogy a székely nép megtérésekor faragták. 1785. évi 757. sz. püspöki irat szerint a vizitációkor a püspök azt állapította meg, hogy a nép úgy véli, hogy a templom 1188-ban épült; az újjáépítés valószínűen a XV. sz. közepe után történt, mert *János* vajda ideje 1457—1467-ig volt. Valamelyes átalakítás 1501-ben történhetett, amit a templom korusán talált rovás-írásos deszkadarabok igazoltak. A feliratot a XVIII. sz. elején *Szilágyi Sámuel* másolta le, legelőbb *Dezericzky Imre* közölte, de tévedésből csíkszentmiklósinak jelezte, utána mindenki folytatta e tévedést. 1932-ben Németh Gyula megnézte a budapesti Ráday-utcai ref. teológia könyvtárában az eredeti Szilágyi-másolatot és rectificálta. A deszkadarabokat Németi főesperes szerint Cseréy Farkas udvari tanácsos Bécsbe vitte, talán a Kunsthistorisches Museum-ban feltalálható. Szilágyi eredeti levelét magam is láttam. A templom tornyát az 1694. évi tatár rabságból való kiszabadulás emlékére hálából *Sándor Mihály*, *Sándor János* alkapitány testvére építtette. *Sándor János* és *Mihály* 1687-ben egy harangot öntöttek, 1665-ben pedig egyet *Sándor János* és *Endes Miklós*. A régi templom 1552-ben és 1819-ben bővített és restauráltatott. A templom tornya nagyon szép, az aijtája a XVI. sz. végéből való. A torony felső részén olvashatatlan felírások vannak. A templom is a falun kívül, magaslaton fekszik, a falu ma erre terjedt. A templom lőréses, alacsony kőfallal van övezve, melynek nyolc bástyája van. A mádэфalvi veszedelem emlék-keresztje a falba van téve a templom-kerítésben (1764), *Balásko* várának helye a Szenttamásra vezető úton.¹⁴

A *csíkszentmiklósi templom* ma egészen barokk, tornya azonban érintetlenül maradt, mely egyike a legszebb és leghatalmasabb XV. sz.-i gótikus csíki tornyoknak. A templomot lőréses és bástyás fal övezi. Talán 1498-ban épült, 1722-ben restauráltatott, a harmadik harangon 1689. évi felirattal *Kari esperes*, *Sükkösd György* és *Miklós Balázs* megyebírák s *Boltsch István* brassói harangöntő vannak megörökítve.¹⁵

Csikdelne határában van mezőn, egy magaslaton, magánosan, a várfallal övezett Szent János-templom. Késő gót tornyával jelentős alakításon nem ment át, egyhajós és polygon záródású apsisa van. Diadalíve csúcsíves, a boltgyámkövek kehelyidomúak, egyikükön,

¹⁴ Báró Förster: i. m.; Orbán Balázs: i. m. II. 73, 74.; Müller Fr.: Archiv des Vereins für Siebenbürgens Landeskunde N. F. IV. (1859) 236. Széphavasí templom. Hatósági jelzés: M. Biz. 1901—49. Ajnádon megvan Bernád-család kápolnája 1514-ben. (Orbán Balázs: i. m. II. 73.)

¹⁵ Förster i. m.; Veszeli Károly 1863 március 3-i levele a Römer-hagyatékhoz XXXIX. és XLII. alatt a M. Biz.-hoz csatolva.

a leckeoldalon lőfő-pajzsocska van kifaragva, mezejében latin kereszttel, ami olasz építőre mutat. Három boltív záróköve van, záródásbelin olaszos pajzs van, melynek alsó része letörött; a pajzsban domború szív s ezen egy lóherelevél-kereszt, melynek alsó szára kiszélesedve a szív síkjában enyészik. Ez vallásos jelvény. A középső zárókövön tárcsapajzs van, melynek baloldala letöredezett, ennek címerképe alkar, kezében talán fenyőtoaszt tart. A harmadik záróköben alul-felül kidomborodó téglalap van, benne egy futó farkassal. A templom ablakainak mért művei kitortek s a csúcsívek kerekké alakítottak. Csupán a hajó diadalív melletti és sekrestyeablakocskája csúcsíves, de nem mért műves. Ajtókeretei eredetiek. A déli késő gót. A szentségfülke átkerült a leckeoldalra s itt a *delnei Incze-család* stallumának hátamegett van, falusi munkának látszik, — népies gótika. A hajó festett mennyezete 1613-ban készült, a tornya a XV. sz. második feléből való, keskeny csúcsíves világító részei vannak, felül négy nagy csúcsíves nyílással. E templom nyilván olasz mester munkája. Renováltatott 1678-ban, tornya 1713-ban, falképei vannak. Régen Csíkcsicsó és Pálfalva temploma is volt.¹⁶

A *csikdelnei* kápolna, mely az országút mellett van a falu elején, a mostani templom és XV. sz.-beli. A XVII. és XVIII. sz. fordulóján átalakították, hajója polygon záródású, apsisa gótikus, diadalíve csúcsíves, ablakai gótikusak és XV. sz.-beliek.

A *csikzsögödi* templom szintén XV. sz.-i, kisebb templom, szép boltozott apsisal, ajtókkal, ablakokkal s támasztó pillér fedőlapokkal, a barokk-korszak sok átalakításával. A zsögödi *Mikó-család* építette. Nevezetesen itt még a Kisvártató nevű szikla-ormon levő vársáncok, Várhegy alján várfalak, várkápolna maradványai.¹⁷

A *csiksomlyói Szent Péter plébániai templom helyén Árpád-kori templom* volt, melyet a XV. sz. második felében késő gót templom követett, ennek egyik főemléke a torony, amelynek belsejében mind a keskeny gótikus világító rések, mind a négy felső csúcsíves nagy nyílás — befalazva — kivehetők. 1680-ban bővítettetett. Jelen alakját a XVIII. sz.-ban nyerte. Egyik harangja 1595-ből való.

A *somlyói ferencrendi templom* alapjait is a XV. sz. első felében rakták le, erre utal a leszelt ívű, késő gót kőajtókeret, mely a zárda földszinti keresztfolyosója, délkeleti szárnyának falába van beépítve. A zárda jelenlegi hatalmas épülete a monumentális templommal együtt barokk-kori emlékeink közt kiváló. A templom újjáépítése 1802-től 1876-ig tartott. A Salvator-kápolna is a XV. sz.-ban épült.

A *csikszentkirályi* templom helyén az *Árpád-korban román*

¹⁶ Fogarassy M. 1882. Schem. Huszka J. jelentése a M. Biz.-hoz. 1883. 8—18. Arch. ért. 1885—2121. Hatósági jel: M. Biz. 1901—176.

¹⁷ Orbán Balázs: i. m. II. 34, 35. Arch. ért. 1903—284. Mortian.

müzlésű templom volt, ezt a mostaninak nyugati kőajtó kerítése bizonyítja, a jelenlegi a XV. sz. második felében épült, bizonyítják hosszú, polygon záródású apsisa s annak záródásában a késő gót bordák s kívül a támpillér fedőlapok, keresztelőkútja román-kori. Csíkszentkirályon a temetőkápolnának leszelt ívű, késő gót kőajtókerete van, 1517. évszámmal. Egyik harangja 1512-ből való. Régi emlék a községben: az Andrásziak ősi kastélyának falai a Harom-teteje magaslaton.

A *csíkszentimrei* templom alapjában gótikus volt, de átalakítással barokk lett. E község határában lévő Szent Margit-kápolna XV. sz.-beli, két magas, keskeny, felül inkább háromszögben, mint csúcsívben végződő kőablak-kerettel a leszelt ívű késő gót ajtókerettel, a XVI. sz.-beli szép szárnyas oltárral.

A *csíkszentsimoni* — *csíkcsatószegei* templom késő gót apsisának polygon záródásában a három holdsüveg a bordák helyeivel megvan. A déli bejáró ajtókerete, valamint a sekrestyéé leszelt ívű, késő gót; a templom egyebekben teljesen barokk, azonban eredeti helyén megőrizte Csík legszebb gótikus szentségfülkéjét.

A *csíkverebesi* templom a XV. és XVI. sz. fordulójáról való, érdekes, régi szenteltvíztartója van.

A *csíkszentléleki* templom falun kívül, dombon van, várfallal övezve, festőies képpel; diadalíve csúcsíves, az apsisának szép gótikus hálóboltja van, zárókövek nélkül, a hajó boltozata barokk, az apsis ablakai csúcsívesek, mért műveiket azonban újabban kitörték. Nagyon érdekes és fontos az apsis evangéliumi oldalán az eredeti helyén lévő csúcsíves szentségfülkéje, mely falusi munka, népies gót. A Csíkszentlélek határában, a Csíkszereda felé vezető orszáút mellett épített csonka kapualakú, toronyszerű építmény „Vereskép” szintén XV. sz.-beli.¹⁸

A *csíkmindszenti* templomot lőréses fal övezi. Szép, középkori templom, polygon záródású, szépen boltozott apissal, barokkosan átalakított hajóval s újabb toronnyal, a diadalíve barokk. A XIV. sz.-ban épült. A *sekrestye külső faragott kővére 1230. és 1247. van vésvé*. Egyik harangja 1505-ből való.

A *menasági* templom Csíkban a legérdekesebb, védelemre épült, várfallal övezve; helyén Árpád-kori templom volt, melynek körablaka a mostani sekrestye oromfalába van falazva. A *mai templom apsisa az Árpád-kori alapra épült*, a nyolcszög három oldalával végződik. A mai templom építési kora a XV. sz. második fele; a régi korból való a kicsiny sekrestye is, csúcsív-metszetű boltozatával. A templom belseje szépséges freskóival egy régen letűnt kor poézisteljes és gazdag lelkiéletének emlékeit sugározza reánk, felejthetetlenül kedves és felemelő az a benyomás, amelyet e komoly s áhíttától megszentelt, kedves templom interieur a szemlélő lelkében megörökít. Diadalíve csúcsíves, a belső ív mezejében freskók vannak, apsis mennyezetének szép hálóbolto-

¹⁸ Hatósági jelzés: M. Biz. 1901—176.

zata van. A bolt-gyámkövek kehelyidomúak s mind más formájúak és díszítésűek. Az evangéliumi oldalon a záródás szögében lévön egy igen karcsú pajzs van plasztikusan kifaragva s ennek mezejében ismeretlen címerkép látható: félhold szarvaival balfelé fordulva, amelynek öbléből szárainál fogva oldalszerű fa tör elő, melynek csúcsa ékszerűen ki van hegyezve, e szarufa két szárának és csúcsának keresztmetszete tompaszögű háromszög s így a szarufa lapjai közén éles ormosak, a bordák kereszteződéseiben renaissance formájú pajzsocsokkák vannak felerősítve. Ezeknek címerképei nagyrészt fictívek és sokat veszítettek az 1655. évi restauráció alkalmával a netáni átfestés által. Az egyik pajzsban az ősi székely címer egyik változata van, éspedig vörös pajzsban, ennek baloldalán elötűnő felhőkből elötűrő, lefordított páncélos kar könyökével félkezében vörös szíven átszűrt egyenes kardot tartva, a pajzstokban sisak, a kar fölött levágott s ezek közt ívesen kikanyarított, a felső szögletek alatt a pajzs erősen elkarcsúsodik, oldalai lennebb a pajzs derekán könnyedén kikerekedve baloldalszögben futnak a hosszú-hegyes pajzstokba. A pajzs felső része homorú, dereka domború, lába felé ismét elhomorodik. A középső peremű csúcsaiból egy-egy éles borda fut a pajzstokba, a két borda közepén egyesül s innen ékszerűen enyészik az alsó csúcsokba. A bordáknak zárkövei nincsenek, ezek helyére hársfadorongok vannak felerősítve, festett, színes rozettákkal. A hajó megnyujtatott, barokkos átdolgozást kapott, lapos mennyezettel és barokk kórossal, a déli oldalon oldalhajó épült s ennek a diadalív mellett egy kis keskeny szegélyes csúcsívű oldalnyílása van a hajó felé s alsó fele elfalazva. *Orbán Balázs* szerint¹⁹ a freskók a következőket ábrázolják: közvetlen az oltár feletti kockában a nap és hold, ezentűl a négy próféta, négy evangélista s a következő szentképek: Mária Magdolna, Szent Borbála, Szent Katalin, Szent Ilona, Szent Margit, Szent Anna, Szent Klára. Mindenkinek neve minuskel betűkkel van odairva, igazolván a festmények régiségét. A templom díszöltözékei közt egyiket Mária Terézia hímezte. Ez és egy igen szép kehely Bécs egyik, de II. József által eltörölt kolostorából került ide, ezeket *Csedő Lázár* kancellár megszerezte s Menaság egyházmegyének ajándékozta.²⁰ A harangok 1582 s 1604. évbeliek.

A *csíkszentgyörgyi* bástyás, várfallal körűvelt templom nagyság és kidolgozottság tekintetében a csíkrákosi után következik. Nagyon szép középkori műemlék, talán a rákosi templommal együtt egy mester alkotása. Az apsisa a nyolcszög három oldalával záródik. Négy kerek és három triangularis záróköve van. A keresztbordák kerek záróköveinek lapjában sugárkörök vannak bevésve, a pajzsokban pedig, amelyeknek tengelye középkoriasan ferdén áll, a közelebbi renováció évszámái vannak felfestve. A

¹⁹ Orbán Balázs: Székelyföld leírása II. 40. l.

²⁰ Benkő Károly: Csík, Gyergyó és Kászon leírása. II. 133. l. A falképekről. Arch. Ért. 1885. évf. 212. l., 1890. évf. 340—5. lap; Az erdélyi róm. kat. egyházmegye 1882. évi sematizmusa. 61. l.

hajónak eredetileg lapos famennyezete volt, mely a XVI. sz. elején freskóval volt díszítve. A sekrestyének ajtaja egyszerű, leszelt ívű gótikus, ugyanilyen a torony alatti, valamint a cinteremből a parochia udvarába vezető is. Az apsisnak három szép mért műves ablaka maradt ránk, a déli ablak mért műve ritka a két ablakív feletti vízszintes tagozatánál fogva.

A *csikszentmártoni* lőréses, várfallal övezett templom újabbkori felépítése barokk. Helyén egy XV. sz.-i gótikus templom volt, amelynek szentségfülkéje a cinteremben a várfalba van befalazva. Nagyon szép a XVI. sz.-kori renaissance keresztelőkútja. A templomban egy 1525. évi Mária-szobor van, kisebbik harangja 1495-ből, mennyezetes szent széke 4565-ből. A hajó lapos mennyezete 1667-ből való. A falu szélén a Szentsimon felől vezető útszélen levő s a mai felépítésében XVIII. sz.-i barokk kápolna helyén XV. sz.-beli gótikus kápolna volt.²¹

A *csikkozmási* templom helyén, amint a szenteltvíztartója mutatja, Árpád-kori templom állott. Az Apor-család által épített templom apsisa most rövidebb, a nyolcszög három oldalával záródik. A diadalívének csúcsív felé hajló, tojásdad nyílású, belső felső mezejében magyaros, de kissé népies, sűrű virágmotívumfestés van, melynek csak középrésze táratott fel, az évszám 1573. Úgy látszik, hogy a diadalív nincs a régi helyén, a XVI. sz.-ban előrevitetett, hogy ezzel a hajó növekedjék. Az előző kétségtől csúcsíves volt, a két kerek zárókő lapjába sugárkör van bevésve. A boltozatnak érdekes gyámkövei vannak, az evangéliumi oldal harmadik consolszerű gyámkövének alján bajszos férfifej van kifaragva, mintha homloka felett sisakja felvont visérjének széle látszanék, vele szemben pedig egy nagyon megsérült úrifej van a gyámkő alján. Ezek lehetnek az *Apor-*, vagy a *Betz-család* tagjai. E két gyámkőre három borda támaszkodik, úgyhogy a két szélsőnek csak a széle fért el a fedőlapon, a három gyámkövön egy-egy ritkább pajzs van kifaragva, ezeknek alakja hatszög, amelynek két függőleges oldala hosszabb, mint az alsó és a felső, kissé befelé ívelt, mezejük homorú és hossz tengelyükön erős félhengerded borda vonul végig. Nagyon hasonlítanak a pajzsok *I. Mátyás* király pajzsához. A templomhajó barokk boltozatú és átalakítású. Az ajtó keretei XV. sz.-iak. Kozmásnak további érdekessége a nyergestetői vár.²²

A *nagykászoni* templom a falun kívüli magaslaton imponálólag hat. A mai XV. sz.-i templom helyén Árpád-kori templom volt, amit az Árpád-kori keresztelőkút s az apsis alaprajza bizonyít, ez u. i. szélesebb, mint a késő gót műstílus-korabeliek. Diadalívei csúcsívesek s ez a templom hasonlít a csikszentgyörgyi és rákosi templomokhoz. A hajó boltozata barokk, a torony új, a templom ajtóinak kőkerete XV. sz.-i. Érdekes a szokatlanul magas

²¹ Römer-hagyaték. XLVIII. sz. al. M. B.-hez csatolva.

²² Orbán Balázs: i. m. II. 44—49. l.

s egyszerű díszítésű gót szentségfülkéje a régi festés nyomaival. A jelek arra mutatnak, hogy a templomnak úgy külsején, mint belsején a vakolatréteg freskókat takar. Nagykászton nevezetessége továbbá a régi várnyomok. A Szetye-patak balpartján; Kászton-feltizen a polygon záródású Szent Katalin-kápolna. Feltizen felül a Bükkös-alján levő vár maradványai.²³

A gót stílus nyomait fel lehet találni a *tusnádi* templomban is. Tusnád határán van a Vártetej.

A *gyergyóalfalvi* templom alapépítménye a XIII. sz. első éveiből való. Egyik harangja pedig 1537-ből.²⁴

A *gyergyószentmiklósi* templom egyik harangja 1548-ban öntetett, a torony 1498-ban épült. A *békényloki* kolostor elpusztult. A Vároldala nevű dűlőben Hiripné várának nyomai látszanak.²⁵

Szárhegyen pedig XV. sz.-beli csúcsíves templom volt.

Fitőd és *Hosszúaszú* között kápolnarom látszik, a XV. sz.-ból való, ezenkívül még látszanak a Xantus Keresztély kápolnájának alapfalai a XVI. sz. elejéről.²⁶

Vacsárcsi és *Szentmihály* közt láthatók a csíkszentmihályi Sándor-család kúriájának nyomai, amelyek főleg a Csíki székely krónika vitájában híresültek el.²⁷

Szépvíz határán, a Pogány-havas előfokán a Szent László-kápolna romjai látszanak, a Szép-havas tetején pedig egy más kápolna romjai,²⁸ a Lapos-havastetőn a Szent János-kápolna romjai.²⁹

Mindezek bizonyítékai annak, hogy a csíki székelyeknek már a középkorban kiváló művészi és kulturális érzékük volt. A templomokkal kapcsolatban a műízlés kiváló bizonyítékai a csíki székely szárnyas oltárok is.³⁰ A *csíksomlyói* szárnyas oltáron a Madonnának szentekkel ábrázoló, fára festett képe a XV. sz. végéről való, valamikor a festett szárnyas oltár főrésze volt, amelynek a magyar szenteket ábrázoló szárnyai a múlt század nyolcvanas éveiben még léteztek. A nagyméretű kép a Madonnát kötrónuson ülve Szent Péter és Szent Pál közt ábrázolja, a feje felett lebegő angyalok koronát tartanak s lábai előtt parányi alakban ábrázolva a két nagy rendalapító: Szent Ferenc és Domonkos térdelnek. E kép szerzője olyan lehetett, aki a

²³ Orbán Balázs: i. m. II. 52—56. l. A Katalin-kápolnára hatósági jel: M. Biz. 1901—179.

²⁴ Hatósági jel: M. Biz. 1901—176.

²⁵ Orbán Balázs: i. m. II. 105—109.

²⁶ U. o. II. 32.

²⁷ U. o. II. 72.

²⁸ U. o. II. 75. 76.

²⁹ Hatósági jel: M. Biz. 1901—176. Utalok Köpeczi Sebestyén Józsefnek a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubiláris évkönyvében a székelyföldi templomokat tárgyaló értekezésére.

³⁰ U. azon műben 402. és köv. lapokon Divald Károlynak a csíki székely szárnyas oltárokról frt értekezésére hívom fel a figyelmet.

Kárpátokon túl is dolgozott. A kép némi egyezést mutat a Curtea de arges-i bizánci stílusú görögkeleti templom festményeinek merev pompájával, de az alakok felfogása és jellemzése már nyugati jellegű, a más székely szárnyas oltárok festményeinek megfelelően, a formák lapos kezelése s a vezető színezés inkább a nyugati miniaturára, mint bizánci hatásra vezethető vissza.

A *csíkszentléleki* hatalmas és végig festményeiből összerótt szárnyas oltáron, amelyet predelájának címeres felirata szerint 1519-ben a *Czakó-fivérek* (csíki főemberek) készíttettek, az oltár főrésze a Szentlélek eljövételét ábrázolja, a kőalakban Szűz Máriával együtt ülő apostolokkal, a belső szárnyképeket Szent Ferenc stigmatizációján kívül hármasan csoportosított szentek díszítik, a szárnyak külsején az oltár zárt állapotában Krisztus kínszenvedésének nyolc jelenete látható *Dürer* nyomán. A rajz darabos; az a hatalmas, erős drámaiság, kemény, de virító színezés és pompás dekoratív hatás jellemzi ezt az oltárt, amelynek mestere korlátlanul uralkodott művészetének eszközein, de csak annyira erőltette meg magát, amennyire a falusi templom félhomályába szánt művének dekoratív hatása megkövetelte.³¹

Hasonló kivitelű a *csíkmenasági* oltár, a szekrényébe foglalt szobrokkal és szárnyfestményekkel együtt. A szobrok a Madonnát ábrázolják, a feje felett koronát tartó, s már szinte barokk módon nyugtalan angyalokkal, a szekrényfalak fülkéiben egymás felett kettesével négy szentnek kisebb szobra áll, a passio képei a szárny külsején rikoltó színezésükkel és nyugtalan rajzokkal szinte Grünewaldra emlékeztetnek. Annál szelídebb harmónia hatja át a predella és az orom festményeit. Az előbbi Krisztus siratását ábrázolja az oltár felé hosszában faragott s aranyozott kacskaringós akantuszindák között; az orom áttört, lombos és delfines színű keretében Szent Annát látjuk Máriával és a kis Jézussal egy nagy szeretettel kidolgozott háttérben, havasi hegycsúcsot ábrázoló hangulatos erdei táj ölén. A szárnyak képei s az utóbbi két festmény nem egy mestertől s nem is egy időből valók. A szárnyképek, ha nem is egy műhelyben, de ugyanazon iskolából kerültek ki, mint az 1510-ben festett *csíkszentléleki* oltár. A predella és az orom képe későbbi, az oltár nyilván, mint a felírás jelzi, 1543-ban készült el teljesen. Maga a szekrény szobraival, szentképeivel s végig renaissance stílusú építményeivel 1520 körül készen lehetett. A *menasági* szárnyas oltár régen a templom főoltára volt. *Orbán Balázs* az oltárnak úgy alakjait, mint remek fametszvényeit tekintve, valódi műremeknek tartja. Az 1543. évet jelző felirat számjegyei minuskel jegyekkel vannak írva. Az oltár szekrényeszerűleg ajtókkal van ellátva, az ajtó kül- és belfelén csinos foglaltványú kockán van Krisztus élete, születésétől haláláig lefestve. Ezek oly szépek és élénkek, mintha csak néhány

³¹ Hatósági jel: M. Biz. 1901—176.

évvel ezelőtt készültek volna. A köríves tetőmű közepén Krisztus születése van lefestve.³²

Említésreméltó még a *csíkszentmártoni* Mária-szobor, amelyről már megemlékeztünk,³³ továbbá két oltárszárny nyolc szent festményével *Csikcsatószezen*.³⁴

5. §. Építészet, ipar és műveltség.

Csík templomi építészetét s művészetét az előző fejezet részletesen ismertette. Ismeretes, hogy a csíki székelység mennyire szerette és szereti a fát. Ez nagyon természetes, mert fára volt szüksége a legprimitívebb lakások építésénél, sőt a sátozkészítésnél is, a téli lakhelyek megépítésénél nem lehetett el nélküle. Csík házainak 95 0/0-a ma is fából van építve. Hogy Csíknak mindig legyen épületfája, ezekből is tartották fenn a közbirtokosság révén az erdőkre vonatkozó osztatlan tulajdonjogot.

A csíki székelység műveltségére nézve bizonyíték a csíki székely ház. Ezt a székelység senkitől nem tanulta, saját szükségleteinek megfelelően, saját elgondolása szerint alkotta meg. E tekintetben is más népekkel vannak bizonyos közösségek, amint az emberi szükségletek is közösek. Hogy a csíki székely lelkével mennyire össze volt nőve a ház s ahhoz kapcsolt telek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a csíki székely ezt az ő „élet”-ének hívja. A székelység a szászok bejövetele előtt már le volt telepedve, tehát a házépítést nem tőlük tanulta, hanem azt saját elgondolása szerint építette, mint a székely örökség fejét. A saját faragványaival — acanthus-levelekkel, cívódó állatokkal (oroszlán, griff) — látta el, éppolyanokkal, amelyek a VII. sz.-i avar szíjvegeken is láthatók, amelyek teljesen hasonlóak a Jeniszei-vidéki leletekhez, amely motívumokat a templomépítő művészek is ellestek s alkalmaztak is. A házat a csíki székelyek nem építették ki az utcáorba, itt a letelepedés, mint láttuk, úgy történt, hogy valódi vagy fiktív közös leszármazási hiten alapuló közösségben élők, — tizesek — így kisebb alakulatok szálltak meg területeket, tehát legelőbb kisebb-nagyobb tanyák alakultak. Az útmelletti házak későbbi korból valók. Az út és a ház között levő kis területet virágokkal díszítették. A lakóháztól elkülönült a gazdasági udvar a maga épületeivel s a kert is. A házba nem az utcáról, hanem az udvarból van a bejárat s majdnem minden háznak nagyobb eresze van, ahova száritanivalókat s egyes tárgyakat tesznek s az ereszből ezek megóvására záróhelyet is különítenek el. Sokhelyt az eresz a ház bejárója, sőt konyha és sütőház is. Az

³² Orbán Balázs: i. m. II. 41. l. Hatósági jel: M. Biz. 1890—60.

³³ Gyárfás István: Bathyanaeum. Brassó, 1911. 96. l.

³⁴ Huszka ismertetése. Arch. ért. 1885. évf. 12. 1886. évf. 131. l.

eresz után jön a lakószoba, az eresszel szemben való falon van a tűzhely, mely régen szabad tüzelő volt, belőle nyílik a ház faláról kívül ragasztott, zárt sütökemence (pest). Régen az eresz teljesen nyílt volt az udvar felé, vagy pedig fűrészelt mintájú deszkarács zárta el. A lakószoba volt a család régi tartózkodási helye, a lakószobának két ablaka az utcára, egy pedig az udvarra nyílt. A szoba bebútorozása az utca és az udvarfelőli falak szegletében a szeglettel összedolgozott pad vagy padláda, felette a szegelettéka, a pad előtt az asztal és székek. Az utcafelőli másik szegletben, a belső ablaktalan fal hosszában a magasra tornyosuló ágy, ennek lábánál a festett láda, a belső szegletben a mázos kemence, az ajtó és kemence közt kis vízpad, a szabad falakon fogasok tányérnak, pokálynak, egy-egy rúdon szóttas ruhára való. Ez volt az ősi forma, mely természetesen az igényekkel és a korról bővült és előkelőbb lett. A két első rend teljesen úgy élt, mint a nemes urak a vármegyékben. A csíki székelyek a házakat boronakötésben építették, alapfalat ritkán építettek, csak az alsó gerendasor alá tettek gerezdenként egy-egy követ, csak a jobbmódúak adtak a legelső gerendák alá külalappalat. A szoba gerendás mennyezetű, a jobbmódúaknál a gerendák díszesen ki vannak faragva, az építető neve és az építési év feltüntetésével; a szoba magassága $2\frac{1}{2}$ méter. A ház fedele meredek sátortető. A fedél csüngő, ereszes. A házfedél Csikban zszindely, a régi nagyobb alakú. Ezt faszeggel szegezték a léchez. A padló döngölt polyvás agyagú, a lakószobáé többnyire deszkázott volt régen is. A ház tornáca faragott faoszlopos, mellvédje fűrészelt, mintás deszkázás.¹ A házzal egyidős a galambbúgos, s a már említett faragványokkal díszített székely-kapu, mely a régi székely ősvallás emléke. Legtöbbjén ki van faragva a székely címert alkotó nap és hold.

Egymás házait a csíki székelyek közösen, szívességből építették fel, ezt kalának hívták, de ha számúztak valakit, közösen hányták is széjjel, s ha aztán megbékültek, újból közösen felépítették.

A csíki székelység ősművészete a fafaragás, a ház mennyezetes boronáinak a tornácoszlopok s a székely-kapuk kifaragásaiban, a sokféle díszfaragásban, csűrkapu-sarok faragott díszítésében, a fatornyokban, a temetőkben keresztet, gomhok, kopjafák készítésében jelentkezett. A csíkieknél megvolt az agyagművesség is, amelynek kedvelt színei sárgásfehér, zöld, kék, barna. Már réges-régen megvolt a kender- és gyapjúszövés a székely szöttekben, melynek színei vörös, ritkábban kék vagy fekete, de sohasem tarka. A testi fehérenemű fehér és sohasem színes. Csak a terítők, kendők, párnacsúpok színesek. A testi fehéreneműt himzés általában nem díszíti, legfeljebb a női ing nyakát, kézelőjét csipke;

¹ Kós Károly: A székely ház. Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubiláris emlékkönyve. 647—649. l.

pedig a székely hízművészet mindig magas fokon állott. A gyapjú-szöttemények fehér, szürke és barnásszürke harisnyapoztó, amiből harisnya, zeke, kurti s egyéb felsőruha készült, e ruhadaraboknak érdekes a vitézkötése, zsinórzata és paszomány készítése. A székely, ha egyszerű is, de mindig tiszta és csinos, hisz katonanép volt. Minthogy ősi időktől kezdve a székely férfiak az életüket a lovon töltötték, ezért viseltek szűk harisnyát és csizmát, és ebben különböztek a többi népektől. A székely gyapjúszöttemények között említésreméltók a festékesek, pokróc-, takarófelék, melyek józanul megmaradtak a szövőszék adta díszítő lehetőségek határain belül, alapszínük vörös s körülkerített zárformájúak; e kettőben van a keleti hatás a székelységnél. A szücsipar náluk régen megvolt.

A székelyföldi, illetve csiki népszokások közül megemlíthjük az ú. n. radina-t. A szomszédok, jóismerősök nevezetesebb alkalmakkor, így szülés, keresztelés alkalmával egymásnak ajándékol ételeket, kalácsokat, húsokat vittek. Ezt hívták radina-nak. Karácsonykor a család ma is megeszi a Mária radina-ját. A csiki székelység is ismerte az ú. n. áldomásokat, amikről a magyaroknál Anonymus oly sokat regél, ez sokáig fennmaradt, az ú. n. gyrás székek utáni ebédekben, ma csak a vásárcsücsökön látjuk. Az ősrégi székely szokások fennmaradtak a keresztelőknél, lakodalomnál, temetésekénél, toroknál. A csiki székelyeknek megvolt ősrégi nemzeti zenéjük, dalaik, táncuk, ritmusuk, temetésen siratójuk, búcsúztatóik. Ez alkalmakkor szólalt meg a székely népköltészet a ballada s a székely mesemondás, ezek mind a székely néplélek művészeti hajlamának megtestesülései voltak. A székely egyházak deákjai mindenkor a székely nép költői voltak.

Ebben a korban a nép tanítói a papok voltak, akikhez a somlyói barátok csatlakoztak. A papok neveltek maguknak kántort, deákot és ministránst, ők tanították a népet betűvetésre. A papok a püspöki papnöveldeből kerültek ki s nem egy székely fiú tanult a püspöki és a káptalani, avagy távollevő szerzetiskolákban.

Végül lássuk, mit mondott egy székely író a XVII. sz. végén a székelyekről, ami a XVI. sz.-ra is áll: „A közszekelyek különösen sajátkészítésű ruhában járnak, faházakban laknak, más népektől eltérő házi eszközeik vannak; van náluk ökör-, ló-, juhcsorda. Rendesen minden székelynek nagy a családja; a lakomákon különböző ételeket és italokat fogyasztanak, méhsört s égettet isznak, ha van, bort is. Különféle szertartásaik vannak lakodalomkor, különösen temetésekén, ekkor semmi költséget nem kímélnek és szokásaikat keményen be tartják, perlekedni készek s ebben kiválóan járatosak s éleselméjűek, ha a betűt nem is ismerik, mégis nagyon jó prókátorok. Az idegenekhez humánusak, szeretnek vendégeskedni. A lelkiügyekből s az ájtatosságokból, úgy ahogy kiveszik részüket a maguk egyszerűségében, de az ősi szokást itt is megkövetelik és örömet követik, még ha nem is érdemes. Földjük nem sok, kertjeikből kell magukat és övéiket

fenntartaniok. Sok náluk az ember, ha meg is fogyatkoznak a háborúban, ha kis ideig békében élhetnek, újból elérik a régi számot. Mind gazdák, volt köztük nagyobb birtokos is, de spectabilis kevés. A háborúban az öregek is nagyon merészek. A kapitányaikban, vezéreikben bíznak, ezeket minden utógondolat nélkül és feltétlenül követik. Mégis arra kell törekedni, hogy a hibákat elenyéztessék, az erényeket növeljék, mert ezáltal növekszik a nemzet dicsősége s jön gyorsabban az Isten országa, hol egyedül van nyugalom és tökéletesség!" Ez a székely író, székelyudvarhelyi Lakatos István csíkkozmási plébános, főesperes.

Csík karakterisztikonja az ősi dolgokhoz való ragaszkodás; nem megható-e az, hogy 1501-ben mesteremberek, kik a szentmihályi templom restaurációján dolgoztak, 1501-ben tudták és használták a székely rovásírást. Sokan gúnyolták Csíkot maradisággal, pedig a csíki szellem sohasem volt maradi, de szerette és tisztelte ősei szokását. Ez pedig a nemzetfenntartás legfőbb típusa.

II.

A nemzeti fejedelmek alatt.

1571—1691-ig.

6. §. A Báthoriak alatt.

Midőn *Báthori István* a trónra lépett, azon közös nyomás miatt, amelyet a fejedelmi tisztartók gyakoroltak, mind a három székely rend keserűséggel telt el. „A szegény községek” írják 1571 május 17-én Tövisről az ország rendjeinek, „voltanak oly istentelen való birodalmuk, inségek, nyomorúságok, nyúzások, fosztások, hogy az egyiptusbelieknek nyomorúságok, nyúzások, inségek kívül még írásban is nem találtaik ilyen inség, nyomorúság, fosztás, mint ezeken volt az istentelen tisztartók miatt, amelyeket semmi, sem szegény községük elé nem tudna számlálni és felírni . . . Úgyannyira megprédáltatott, hogy vagyon testek és lelkek, kiknek fohászkodásuk a hatalmas Istenhez felhatott; féltő, hogy az Úristen szörnnyű veszedelmes ostorát ne bocsássa országunkra.” A főnép és a lófők is annyi zaklatást, sarcolást szenvedtek, hogy hadakozásra és gyűléstartásra is alig képesek voltak. Panaszra nem lehetett menni. A főnép és lófők jobbágysait erőszakosan kényszerítették szolgálai munkára váraknál és hámoroknál. Lefoglalták a szántókat, kaszálókat, erdőket. A szemléken elvették a jó lovakat. Várhegy körül (Kézdipolyán mellett) elvették az ősi székely birtokokat. A szegény nép éhhalál szélén állott, mert mindenéből kiforgatták a lelketlen fejedelmi tisztartók.¹

Ilyen volt az állapot János Zsigmond halálakor. A székelemek három rendje ily hangulatban vonult fegyveresen 1571 május 21-én Tövisre, innen adták be az ország rendjeihez a fennírt tartalmú kérelmüket, hozzátevén még: „könyörgünk tikegyelmeteknek az élő Istenért, az Ó Szentfiáért, hogy tikegyelmetek ilyen nagy inségek, rabságokból őket (a harmadik rendet) szabadítsa meg, mert Istenüket is elfelejtették velük s nem szolgálhatják ilyen nagy rabságban!” s kérték az adományozások megszorítását. 1571 május 25-én választatott meg *Báthori István*, de sem ő, sem az országgyűlés a székelység érdekében nem tett semmit, a birtokadományok ügyét elhalasztotta.² A székelyek ekkor a vasbányákon és az adományosok birtokain állottak bosszút,³ d.e a forrongás tovább tartott. Az augusztusi országgyűlés az 1562

¹ Székely Oklevéltár II. 321—331. l.

² E. O. E. II. 475. l.

³ U. o. II. 157. l.

év megismétlésére — erőszakos letörésre gondolt.⁴ *Báthori István* ekkor Csík rovására megerősítette Kászonnak *I. Mátyás, II. Ulászló* s *II. János* által adott privilégiumát a hadnagy-, bíróválasztásra és széktartásra nézve és elrendelte, hogy Kászonszékből a perek egyenesen az ő udvarába vitessenek.⁵ *Báthori István* augusztus 21-én szentkirályi *Andrássi Péter* kérelmére átírta *II. Jánosnak* 1571 február 11-én kelt azon parancsát, melyben a csíki főtiszteknek meghagyatik, hogy az *Andrássi Péter* ügyében tanúskodni vonakodott *Tamás Mihály, Beke Jeromos*, (*Oremus*), *Lukács Tamás, Benedek Péter* csíki székelyeken 16—16 nehéz márka bírságot vegyen fel s őket tanúságtételre kényszerítse.⁶ 1571 augusztus 23-án *Daczó György* várhegyi kapitánynak, csicsói *Lázár János*, taploczai *Salamon Tamás, szentimrei Antal* hadnagy, előkelő csíki székelyeknek azt rendelte, hogy szentkirályi *Andrássi Márton* és *Péter* részére, kik szentsimoni *Kovács Márton, Márton Mihály* és *Beke Jeromos* ellen indított perben az elhalt király törvényszéke előtt úgy egyeztek ki, hogy ellenfeleik nekik bizonyos határidőre 116 forintot fizetnek, mint-hogy ezt nem tették, ez a pénz a jótállákon csatószege *Imre Péter*, kozmási *Potyó Péter*, szentsimoni *Illyés Ambrus* és szentimrei *Benedek Péteren* hajtassék be.⁷ Ezek a perek kapcsolatosak azokkal a mozgalmakkal, amelyeket a szentsimoni közrendűek közül *Andrássi Péter* részére való eladományozása okozott.

Báthori István 1571 október 28-án kozmási *Betz Pál*, Csík Gyergyó, Kászon királybírája s szentkirályi *Andrássi Péter* közt fennforgó hatalmaskodási kártételi perekben nyolc választott bírót küldött ki, kik között csíkiek voltak csicsói *Lázár János*, szentimrei *Antal* hadnagy, *Czikó Helie* (Illés), *Tamás Gergely*, mind-szenti *Bartók Bálint*, taploczai *Salamon Tamás*. Ezek *Báthori István* által *Andrássi Péter* részére 1574 augusztus 17-én kibocsátott vallató parancsban is szerepelnek.⁸

Ezen események után a forradalmi kitörés 1571 szeptemberében bekövetkezett. A csíki és gyergyói közsékelyek táborba szállottak, vezéreket választottak. A fejedelem békéltetése nem használt, ezért hadait Görgény és Udvarhely közt összevonta. Mielőtt azonban megérkezett volna, a súlyos megtorlástól félvén, a főnép és a lófők a felkelést Szent Ferenc napján leverték.⁹

A megoldás azonban csak ideiglenes volt, a csíki székely község csak tovább forrongott, a parázs a hamu alatt maradt, nemsokára megjött az alkalom, hogy kigyulladjon. *Miksa* császár *Báthori* fejedelemségébe nem nyugodott bele, helyette kegyencét *Békes Gáspárt* akarta Erdély vajdájává tenni. *Békes* ennek érde-

⁴ E. O. E. II. 482, 483. l.

⁵ Székely Oklevéltár III. 341. l.

⁶ U. o. III. 343. l.

⁷ U. o. III. 345. l.

⁸ U. o. III. 347, IV. 27. l.

⁹ Székely krónika, Tört. Tár. 1880. évf. 642. l.

kében mindent megtett, elsősorban az elégedetlen székelységben keresett híveket, eszükbe juttatta, hogy *Miksa* császár még 1566-ban megígérte az ősi székely szabadság visszaállítását.¹⁰ Már 1573-ban szerzett híveket, nemcsak a közszekelyek, hanem a lófők és főnépek között is. 1575 júliusban nyíltan fellépett *Báthori* ellen s *Miksa* császártól nyert sereggel Tordáig vonult, mint a Székely krónika elbeszéli: „Csíkban feltámad a község s a fejedelem a székelyeket Szent Péter napjára ülésbe idézte, de nem mentek, azonban idézte, hadba menjenek, a csíkiek időközben feltámadának, azt hitte a község, hisz hallotta, hogy *Békes Gáspár* a római császártól hozza az ősi szabadságot, amit elvesztett legyen akkor, *Andrássi Péter* elégette Csíkban a hámost s a sóaknát is; a csíki község feltámadott volt, a gyergyói lófejek is, valának velük több főnépek is: *Antal Pál*, *Antal Balázs*, *Simon János*, *Fejér Pál*, szentimrei *János György*, sok lófejekkel egyetemben. *Andrássi Péter* mellé a székelyeket hozzáhódoltatták; de a harc után (kerelőszentpáli csata) sokat felakasztának, akik megmaradtak, porrá törték. Ugyanekkor számkivetettek *Andrássi Péter*, *Salamon Tamás*, *Fejér Pál*, *Antal Balázs* és *Antal Pál*; *János Györgyöt* pedig felakaszták Szent Margit napján. Ugyanakkor a marosiak is feltámadának.”¹¹ Csíkban ugyanekkor vesztette el többek közt a birtokát *Texe János*, amelyet *Székely György* kapott.¹² Ekkor a közszekelyeken kívül 2000 lófi állott táborba *Báthori* ellen, míg *Báthori* mellett a többi székekből 800. A kerelőszentpáli ütközet 1575 július 7-én történt. A július 25-i kolozsvári országgyűlés a törvényszék ítéletét helybenhagyta, mely szerint *Andrássi Péter* s a többi csíki résztvevő fej- és jószágvesztéssel büntettetett, 34 székely kivégeztetett s 34-nek Szamosfalván az orra és a füle levágatott.

A székelység ezután megadta magát sorsának. *Andrássi Péter* elmenekült, *Miksa* kárpótolta, megkapta a krasznahorkai uradalmat, tőle származott a csíkszentkirályi s krasznahorkai *Andrássi*-család, mely oly sok nagy embert adott a magyar hazának.

Báthori István 1575 október 2-án meghagyja taploczai *Salamon Péter*, zsögödi *Mikó János*, somlyói *Antal Lukács*, szentimrei *Péter Bertalan* s szentmihályi *Sándor István* nemesek és agilisoknak, hogy agilis csíksomlyói *Székely Istvánnak* — a későbbi csíkszentimrei és pókakeresztúri Székely-család ősenek — ki az ellenséges német magyarországi hadak s a lázadó *Békes Gáspár* ellen mint Csík, Gyergyó, Kászon gyalogságának vezetője küzdött, a lázadó *Andrássi Péter* szentsimoni birtokából négy jobbágytelket „amelyeket most a bölcs és agilis *Endes Miklós*, *Veres János*, *Márton Orbán* s *Márton Bálint* elfoglalva tartanak, iktas-

¹⁰ Sz. Okt. II. 207, 208. 1.

¹¹ Székely krónika, i. m. 643. 1.

¹² Dr. Balló István: *Báthori Endre* bíbornok és erdélyi fejedelem. A csíksomlyói gimnázium 1898/9 évi értesítője 27. 1. 3. számú jegyzet.

sák be, mert a kolozsvári generális comitián örökös hűtlenség bűne miatt *Andrássi Péter* összes javai elvesztésével büntettetett.¹³ Az 1576. évi 50 dénáros adóösszeírásban, „Szépvízen, Szentmihályon, Amadéfalván és Vacharchban” bizonyos adómentenységgel a fejedelem mindenütt szerepel, mert ezekben még megvoltak az 1562-ben jobbágyságra süllyesztett és el nem adományozott közsékek is. Mind a négy községben a fejedelmen kívül mint adományosok fordulnak elő: Csíkszentmihályon *Sándor István*, Szépvízen *Sándor István*, Agoston *Pál*, Tamás *Miklós*, Jánosi *Tamás*, *Miklós Kálmán*, Szentmiklóson *Jánosi Tamás*, *Bálint Pál*, Madéfalván *Geréb János*, *Lázár Farkas*, *Kelemen Bertalan*, Szentmihályon még *Jánosi Péter*, *Jánosi Bertalan*, *Geréb János*, *Agoston Pál*, Vacharchiban *Lázár András*, *Imechi Ince*.¹⁴

1576-ban a lengyel királlyá választott *Báthori Istvánt* sok székely követte, így Csíkból többek közt *Lázár András*, *Bets Imre* és a csíki veres darabontok, kik közül igen sok Lengyelországban maradt.¹⁵ *Báthori Istvánnak* az erdélyi fejedelemségben helyettese *Báthori Kristóf* lett, ki 1577 április 28-án udvarhelyi id. *Literati Jánosnak*, zsögödi *Mikó Jánosnak*, szentmihályi *Sándor Istvánnak*, somlyói *Gegheő Bálintnak*, karcfalvi *Illyés Jánosnak*, dánfalvi *Damokos Péternek*, vacsárcsüi *Bíró Antalnak* elrendelte, hogy szenttamási *Lázár Farkast*, ki úgy István lengyel királynak, mint a mostani fejedelemnek híve, a jenőfalvi birtokba, kivéven a bányához tartozó *Vizi Miklós*, *Kovácsi Pál*, *Konc Gergely* munkásokat, nemkülönben a Szentdomokoson lakó *Vizi Mihály*, *Polyák Lukács*, *Barla János*, *Nagybenedek Bertalan*, *Jakab Gáspár*, *Nagy Tamás*, *Bácsi Miklós*, *Ince Tamás*, *Dienes György*, *Lukácsi Márton* jobbágyokat, Szenttamáson lakó *Vizi Palkó* jobbágyot, Madéfalván lakó *Bak Mátyás*, *Barabás Balázs*, *Sebestyén Ferenc*, *Babolcsai András*, *Nagy Miklós* jobbágyokat, Rákoson lakó *Madaras Péter* jobbágyot, kik a *Békes Gáspár* lázadásával hűtlenné vált *Antal Pál* jobbágyai voltak, iktassák be s *Lázár Farkas* a jenőfalvi, amadéfalvi, szenttamási, rákosi s a szentdomokosi birtokokat a szomszédok összehívása mellett vegye birtokba; a beiktatás ellen *Antal Pál* fia nevében *Barabás Imre* lófő Madéfalván, ezenkívül *Barlok István* jobbágy Jenőfalván, szenttamási *Attos Erzsébet* szintén Jenőfalvát illetően, Szentdomokoson pedig *Kedves Lukács* lófő és Gyergyószentmiklóson lakó *György Benedek* ellentmondottak. Ezeket az ellentmondásokat *Báthori Kristóf* megvizsgálta s 1578 május 13-án az előbbi rendelkezések végrehajtását rendelte el. Az érdekelt szomszéd lófők voltak: Jenőfalván *Ladó Péter*, *Gergely Tamás*, *Ladó Barabás*, *Lőrinc Domokos*, *Bálint Imre*, *Kaba Márton*, *Szentes Antal*, *Gergely Bálint*, *Péter Ferenc*, *Csonka Péter* bíró,

¹³ Csíkszentmihályi Sándor-család levéltára I. 20. l.

¹⁴ U. o. I. 25. l.

¹⁵ Székely krónika, i. m. 645. l.

Szenttamáson *Gurzó Máté* lófő, *Kedves Antal* jobbágy, *Guzorán Miklós* bíró, *Jakab István*, *Csomor Péter*, *Jakab János* jobbágyok, *Karcfalván Bíró János*, *Geréb bírása*, *Gidró Pál*, *Markos Ferenc*.¹⁶ A nyomorúság azt hozta magával, hogy sok szabad székely jobbágyul kötötte le magát. Így pl. 1577 szeptember 13-án a halálraítélt *Bató Ferenc Lázár Farkasnak* kötötte le magát.¹⁷

Báthori István jószágelkobzásaiba a menekültek sokáig nem nyugodtak bele s többen *Miksa*, utána pedig Rudolf császárhoz fordultak, akik *János Zsigmondnak* a székely községekre vonatkozó adományait megerősítették. Így pl. szentkirályi *Andrássi Márton* és *Péter* részére Szentkirályt, Szentimrét és Szentsimont illetően *I. Lipót* uralkodásáig (1695) több uralkodó.¹⁸

A Székely krónika azt jegyzi meg, hogy Csikban 1578-ban „nagy köeső volt, a kövek oly nagyságúak voltak, mint egy öreg dió, házakat, istállókat törtek be, lovat, disznót, barmot, juhokat ütöttek agyon. Ez Szent Jakab napján volt, délután 4 óraker”. Még ez is sujtotta az agyonsanyargatott népet.

Báthori Kristóf 1579 február 15-én csiksomlyói *Gegeő István* csiktaplocai házát minden adózás alól kivette s ezáltal az okirat szavai szerint nevezettet nemesítette. Tudomásom szerint Csikban ez az első eset, midőn a székely rendi állás megváltoztatásával magyar mintára nemesítés történt.¹⁹

A jobbágyságra szorított közsékelység helyzete mind zavarosabb és zavarosabb lett. 1580-ban *Nagy Miklós* öröksége felől, mely előbb a hűtlenné vált madéfalvi *Antal László* és *Ferenc* birtoka volt s azután *Lázár Farkasnak* adományoztatott, *Nagy Miklós* utódai a fejedelem jobbágyainak vallották magukat, ebből folyóan hosszabb pereskedés indult, amelyben a tanúvallatást *Balázsi János*, kadicfalvi *Tibáld Antal* és *Gergely*, *Geréb János*, bethlenfalvi *Sámuel János*, *Hogyai Lukács*, malomfalvi *Dánfi Mihály*, udvarhelyi *Békési Literati János*, karcfalvi *Illyés János*, *Bíró Pál*, *Gurzó Máté* és végül szenttamási *Kedves Lukács* végeztek.²⁰ Egy 1543. évi okirat szintén perből kifolyóan a régi nemzetségi szervezet emlékét őrzi, u. i. a csiksomortáni Ákos-örökség felett tartatott tanúvallatás.²¹

Báthori Zsigmond 1583-ban madéfalvi *Anthal Pál* részére Amadéfalván 16, Rákoson 6, Borsován 1 colonicális telket adományozott. Nevezettek a nótázás alól felmentve és 1586-ban madéfalvi *Antal Kristóf* és *Imrének* — *Antal Balázs* fiainak — a madéfalvi primipiláris kúriát, nemkülönben Udvarhelyszéken a

¹⁶ Sándor-család levéltár. 25—34.

¹⁷ Sz. Oklt. V. 109. Úgy ez, mint az előbbi az őrizetem alatt levő Endes-levéltárból vétetett.

¹⁸ Sz. Oklt. IV. 72, 124, 125, 126, 341. I. V. 156, 157. I.

¹⁹ Endes-levéltár.

²⁰ U. o.

²¹ Sz. Oklt. IV. 83. I.

kadicsfalvi és szenttamási primipilusi örökségre nézve is új adományt adott.²² Bár a csiki székelység sorsa mind rosszabbra fordult, a csiki székelyek mindamellett intenzívebben foglalkoztak a gazdasági ügyekkel, példa erre Gyergyóújfalunak 1581-ben alkotott törvénye.²³

Báthori Zsigmond 1583 december 14-én megerősítette a csíkmadarasi bányászok szabadságát.²⁴ 1583 október 10-én csíkszentgyörgyi *Kanja Pálnak*, 1585 április 28-án borsovai *Balogh Tamásnak* a plebsből s az ő és *Balogh Ferenc* házának az adózás alól való kivételével lófőiséget s 1584 január 19-én zsögödi *Albert Lőrincnek* peditátust ad.²⁵ 1583-ban csíkszentmártoni *Betz Imre*, Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírája 20 jobbágyos telket Szentsimonban, 13 jobbágytelkes birtokot Kászonimpérfalván, egy udvart és primipiláris örökséget Felsőfalván (Feltiz) kapott adományba.²⁶ Ugyancsak 1583-ban szentkirályi *Szemere Mihály* (más néven *Kétházi*), ki 1593-ban *Lázár Andrással* — *Bethlen Gábor* nevelő atyjával — volt csiki főkirálybíró, adományba kapta *Andrássi Péter* birtokainak egy részét, köztük a Szent-simonon lévő halastavat, mely az Udvarhelyi vár tartozéka lett.

1583-ban a csiki székelyek résztvettek *Báthori István* lengyel király orosz hadjáratában s az ott tanúsított vitézségéért gyergyó-szentmiklósfalvi *Pál György* nemességét és címet kapott,²⁷ melyet *Báthori Zsigmond* 1584-ben átírt. *Báthori István* 1583 szeptember 17-én vacsárcsii *Fejér Istvánnak* donatiót, 1586-ban csíkszentmártoni *Gergely Andrásnak* atyjára — *Péterre* — is kiterjedő primipilátust, 1586 június 22-én csikmenasági *Gál Antalnak* pedig peditátust adott.²⁸

1586-ban, midőn Csikban *Szemere Mihály* és *Betz Imre* királybírák s bányaparancsnok *Zavar Fridrich* volt, a sok nyomorúsághoz nagy éhség és drágaság is járult. Szenttamáson 1586 június 5-én, Úrnapján — kelt okirat szerint szenttamási *Sikesd Antal* s *Bíró Pál* bizonyítják, hogy *Széles Mihály* és *Opra Pálné* a nagy éhség és drágaság miatt a szenttamási határon lévő „két nap járás” földjüket szenttamási *Lázár Farkasnak* gabonáért örökáron eladták. Hasonlót igazolnak 1586 november 19-én szenttamási *Gurzó Máté* és *Tamás* és *Böjthe Antal*, szenttamási *György Tamás* és *Lőrincre* nézve, kik „egy nap járás” földjüket adták el *Lázár Farkasnak*, 1587 május 1-én szentkirályi *Szemere Mihály* főkirálybíró, *Lonc István*, *Székely István* bizonyítják, hogy *Kósa Bálint* lófő fejedelmi darabont adta el szenttamási örökségét *Lázár Farkasnak*, 1587 október 6-án szenttamási

²² O. L. T. Gyf. I. Lib. Reg. Sig. Báth. 95, 315. l.

²³ Sz. Oklt. V. 124. l.

²⁴ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. I. sic. Báth. 143. l.

²⁵ U. o. 121, 314, 169. l.

²⁶ U. o. 82, 156. l.

²⁷ O. L. T. Gyf. prot. I. Ádám 46. l.

²⁸ O. L. T. Gyf. I. Lib. Reg. Sig. Báth. 326. l., Lib. Reg. II. Sig. Báth. 26.

Bíró Pál nemesember, *Gecző Antal*, *Böjthe Pál* darabontok, *Opra Pál*, *Bíró János*, *Varga Balázs* tejedelmi jobbágyok bizonyítják, hogy *Csurra Mihók* magát *Lázár Farkasnak* jobbágyul leköötötte. 1587 november 28-án szenttamási *Bíró Gergely* és *Pál* bizonyítják, hogy *Akác Balázs* egy löért és két forintért egy földet adott el *Lázár Farkasnak*.²⁹ Ez a XVI. sz.-végi nyomor a székely társadalmi összetörödöttség képe.

1588 április 16-án kelt okirat szerint csíkszentmihályi *Sándor István*, vacsárcsii *Lázár András*, madarasi *Bogách János*, *Bíró Pál* szenttamási nemesemberek bizonyítják, hogy Madéfalván lakó *Antal Imre* — hűtlenség miatt 1575-ben a jószágától megfosztott *Antal Pál* fia — mostohájának — néhai *Antal Pál* özvegyének Szenttamáson lakó orbaiszéki *Zirchiai* (Szörcsei) *Borbála* nemeszemélynek — jegyruhában (hitbér), noha még az Isten neki szerencsét nem parancsolt, végkielégítésül három ház jobbágyot — Madéfalván *Tankó Sándort*, Rákoson *Pál Miklóst* és *Both Györgyöt* — ad. Ezzel szemben az özvegy az ő részjószágából, harmadrészből, házból, malomból, szántóföldekből, szénarétekből s mindenekből „kezét kiveszi s átadja *Antal Imrénék*, ha *Antal Imre* mégis háborgatná a három jobbágyban Szörcsei *Borbála* asszonyt, a jószág hasznáért tegyen le 100 forintot s az özvegy három ház jobbágy helyett kérhesse a jegyruháját”.³⁰ 1589 április 9-én kelt okirat szerint szentkirályi *Szemere Mihály* főkirálybíró, zsögödi *Mikó János* és *Pókai Jakab* bizonyítják, hogy szenttamási *Lázár Farkas* és csicsói *Lázár Ferenc* a maga édesanyja — néhai *Lázár János* özvegye, *Apor Margit* — nevében egyezsége léptek, mely szerint néhai *Lázár János* által *Lázár Farkastól* kölcsönvett 100 tallér fejében *Apor Margit* zálogba veti Borsován és Rákoson levő birtokát és jobbágyait.³¹

Báthori Zsigmond 1588 október 1-én csíkszentgyörgyi *Ferenc Kristófnak* peditátust adott.³²

Mint láttuk, *Szemere Mihály* és *Betz Imre* együtt voltak Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírái. *Lázár András* Kászon és a *Lázár-család* közt kötött egyezés következtében Kászon királybírája volt, aki maga helyett egy familiárisát tette meg királybírónak.³³ 1593-ban *Lázár András* Csík főkirálybírája s társa *Szemere Mihály* így nyilván *Betz Imre* helyébe lépett, tisztét 1597-ig viselte, fia volt a később nagy szerepet játszó *Lázár István*. A nagy éhség és szenvedés 1591-ben is tartott Csíkban, u. i. 1591 október 9-én szenttamási *Bíró Pál* s *Kedves Péter* bizonyítják, hogy „a fejedelem atyja (*Báthori Kristóf*) túlságosan rajta lévén s az éhségnek és drágaságnak gyakorlatos volta köztük folyván,

²⁹ Endes-levéltár.

³⁰ Sándor-család levéltára. I. 35, 36. l.

³¹ Endes-család levéltára.

³² O. L. T. Gyf. Lib. Reg. Sig. Báth. 31. l.

³³ Gr. *Lázár Miklós*: Gr. *Lázár-család* Kolozsvár, 1850. 129. l.

Bedő Péter kénytelen volt a szenttamási határon eladni egy földet 1 forintért és 30 pénzért *Lázár Farkasnak*.³⁴

Ezen előzmények után válik érthetővé *Báthori Zsigmondnak* 1591 december 22-én Csík, Gyergyó s Kászsónszékek részére adott kiváltságlevele. Eme székek gyalogrendje siralmasan panasolta a fő- és alkirálybíráktól való különféle megterhelését és nyomorgatását, a fejedelem azon okból, hogy a népet a fejedelem s az ország szolgálatára alkalmasabbá tegye, a marosszéki puskás gyalogosok részére 1591 június 4-én kiadott kiváltságleveléhez teljesen hasonló bocsátott ki, elmondja a fejedelem, hogy a székek és századosaiktól értesült arról, hogy mily nagy és szokatlan, többnyire új terhek nyomják őket, különösen az udvarhelyi vár őrzése által, amire őket a várkapitány századosaik által fejékként hívatta be és ilyenkor ez minden idejüket lefoglalja, e miatt saját családjuk dolgait, amikkel életüket fenntartják, elhanyagolni kénytelenek, ehhez járul a sok kegyetlen bírságolás és zsarolás, ami a kevés tehetségüket teljesen kimerítette, ha ebben orvoslás nem lesz, ők a kötelességüket tovább teljesíteni nem tudják. A fejedelem ezen megindult, s hogy őket a közszolgálatra alkalmasabbakká, készebbekké s jobban felkészültebbé tehesse, a következő engedményeket adta: „Ezután ne legyenek alávetve sem az udvarhelyi várkapitánynak, sem a szék királybíráinak, hanem csak a fejedelemnek és saját századosaiknak, kötelességük teljesítésében kövessék a századosuk rendeletét, ifjaik legyenek mentesek az udvarhelyi vár őrzésétől, igazítsák saját dolgaikat; ha vész híre jön, vagy követeket kell a szék területén átkísérni vagy valamely bűnöst elfogni, ez esetben az udvarhelyi várkapitánynak századosukhoz küldött rendeletére azonnal kötelesek a vár védelmére sietni és segídezni, ha szükséges, az ellenség visszaverésében; századosuk tudta nélkül a várkapitány parancsára sehoval menni nem lesznek kötelesek, de a századosuknak az érintett súlyos esetekben a várkapitány parancsát visszautasítani nem szabad, a várkapitány is óvakodjék őket feleslegesen munkára és szolgálatra szorítani; ügyeikben senki más, csak a puskás gyalogok századosai ítéljenek, a meg nem elégedő fél ügyét felviheti az udvarhelyi várkapitányhoz s onnan a fejedelem udvarába.”³⁵ A századosoknak kötelessége volt katonai ügyeik végzésén felül arra is ügyelni, hogy ezek a gyalogosok örökségeiket el ne idegenítsék. Birtokaik mindkét nemű magszakadás esetén azon rokonaikra szálljanak, melyek szintén gyalogrendűek. Ha a magszakadás fiágon történik és csak leány marad, a javak a leányra szálljanak és férjére, de ennek vagy gyalognak, vagy szabad idegennek kell lennie s nem a fejedelem, vagy valamely nemes szolgájának, s a vő a gyalogságban a meghalt ipja után következik.

³⁴ Endes-levéltár.

³⁵ Jakab Elek: Udvarhely megye története. 293. s köv. l. O. L. T. Lib. Reg. Báth. 1591. év 16, 17, 261. s 262. l.

A csiki székelység állapota e kiváltság után sem változott. *Báthori Zsigmond* 1591 március 17-én csikszentkirályi *Lestyán Bálintnak*, március 16-án szentimrei *Sánta Istvánnak*, március 29-én taplocai *Lajos Balázs* és *Miklósnak*, június 15-én szentléleki *Csiki Jánosnak*, taplocai *Kovács Péternek*, kászonújfalvi *Kovács Istvánnak*, július 14-én szentimrei *Gergely Péternek* lófőiséget, 1591 április 10-én kászonfelsőfalvi *Sigmond Györgynek*, július 19-én csikszentmártoni *Huszár Tamásnak* peditátust adott.³⁶ 1591 május 12-én csikszentmiklósi *Pókai Balásznak* és *Istvánnak* a csomortáni birtokokra, melyek *Albert Jánoséi* voltak, új adományt,³⁷ hasonlóképp július 8-án gyergyószentmiklósi *Kovács Péternek* gyergyószentmiklósi házára és örökségére,³⁸ 1594 április 4-én gyergyószentmiklósi *Karchia Balásznak* lófőiséget adott.³⁹ A csiki székelyek nyomora változatlan maradt, tovább is történtek jobbágyul lekötések, örökségeladások és elzálogosítások. Pl. jenőfalvi *Bernald János* magát *Markos Pál* és *Imre* előtt 1592 január 4-én *Lázár Farkasnak* lekötötte; szenttamási *Széles Máté* fejedelmi darabont szenttamási *Gurzó Tamás*, jenőfalvi *Márkos Pál* és *Seres András* előtt 1592 július 25-én egy földet 2 forintért adott el *Lázár Farkasnak*, szeptember 2-án *Benyó Mihály*, mivel a nagy drágaság miatt 2 forintnyi adósságát megfizetni nem tudta, madarasi *Borbély István* s *Lőrinc* deák — szenttamási iskolamester — előtt a szenttamási határban lévő két földjét örök áron eladta *Lázár Farkasnak*; *Tóke Mihály* Alsócsernátonban 1593 december 20-án alsócsernátoni *Beke Ferenc*, *Csiki Mihály*, *Csiki Miklós* s *Molnár Lőrinc* jelenlétében pere gondozásában magát *Lázár Farkasnak* jobbágyul lekötötte; Csikszenttamáson 1594 január 9-én *Molnár Balázs*, mivel *Lázár Farkas* „megmenté a haláltól s megfizeté *Balázs Jánosnak* az (elveszett) tömlőről“, jenőfalvi *Szász István* és szenttamási *Varga Ferenc* előtt magát jobbágyul lekötötte; havasalföldi *Mihály* 1594 január 28-án szenttamási *Gurzó Tamás*, *Gurzó János*, *Varga Balázs* és madarasi *Borbély István* előtt azon feltétellel, ha *Lázár Farkas* beleegyezik abba, hogy egyik jobbágyának, *Böre Benedeknek* leányát nőül vehesse, kötelezte magát, hogy megkeresztelkedik s magát *Lázár Farkasnak* jobbágyul leköti; 1595 május 25-én szenttamási *Kósa Lukács* az idők súlyossága miatt *Geréb Ferenc*, *Geréb János* s *Markos Pál* jelenlétében egy földjét 2 forintért *Lázár Farkasnak* eladni kényszerült.⁴⁰

Báthori Zsigmond, bár ingatag ember volt, — talán a XVI. sz. rettenetes viszonyai tették ilyenné — kedvet kapott Magyarországi egységének helyreállítására; a török védnökség alól szaba-

³⁶ U. o. Km. Lib. Reg. Sig. Báth. 188, 191, 206, 226, 279, 280, 299, 306, 307. l.

³⁷ U. o. 313. l.

³⁸ U. o. 323. l.

³⁹ Sz. Oklt. VI. 179. l.

⁴⁰ Endes-család levéltára.

dulni kívánt. A törökpártiakat, kik a változástól Erdély tönkremenetelét várták, a XVI. sz. módszere szerint kivégeztette, a moldovai s havasalföldi vajdákat felsőbbbsége alá vonta s magát Dácia királyának nevezte; 1595 augusztusában a török elleni hadjáratot megindította s ebben arra a székelysége támaszkodott, amelynek közszékelyeire nézve az 1594. évi gyulafehérvári országgyűlés a földesúri hatóságot megalapozta,⁴¹ s ezáltal a nemesség önkényének tágabb teret adott. A székelyek közt véres kardot hordoztatott körül⁴² s a székelyeket a régi szabadság visszaadásával csalogatta. A nép erre felkelt, de először is a földesurain állott bosszút. A nemesség ellenezte a régi szabadság megadását, *Zsigmond* elrendelte a székelyek hazatérését, erre ezek zúgolódni kezdtek, a fejedelem megrettent, Feketehalom alól *Bogáthi Boldizsárt* s *Toldi Istvánt* a székelyek közé küldötte s tömeges felkelést rendelt el, 22—24,000 szállott táborba,⁴³ de addig indulni nem akartak, míg a régi szabadságot vissza nem nyerik. *Zsigmond* szorult helyzetében, Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kászon, Sepsí, Kézdi és Orbai székek jobbaggyá lett székelyeinek a szabadságot visszaadta, őket csak adófizetésre és katonáskodásra kötelezte.⁴⁴

A székelység különösen Gyurgyevónál nagyon vitézül harcolt, de midőn visszatért, elnyomói udvarházait kíméletlenül feldúlta. Ez *Báthori Zsigmondnak* ürügyül szolgált arra, hogy a nemesség azon kívánságát, hogy a székely harmadik rendtől az imént megadott szabadságot visszavonja, teljesítse. A nemesség u. i. az adományozott birtokoktól megválni nem akart. Ez reá nézve egyébként gazdasági válsággal is járt volna. Az 1595. évi decemberi gyulafehérvári országgyűlés a székelységet a régi szolgáló állapotba visszavetette.⁴⁵ Ráadásul a nemesurak 1596-ban, midőn *Báthori Zsigmond* Prágában távol volt, székenként felkelve, megrohanták a szegény népet, nagy kegyetlenkedéseket, csonkításokat és öldöklést vittek véghez.⁴⁶

Az 1595. évi hadjáratra csíkszentkirályi *Bors János* megjegyzi: „Betörnek a lengyelek Moldovába és behozák *Jeremiás* vajdát Kisasszony napján, a mi királyunk (*Báthori Zsigmond*) kijöve Havasalföldjéről, Szent Márton-nap előtti szerdán beküldé a király Moldovába *István* vajdát egy rész hadjárataival, vele együtt *Imets Mátyással* Háromszéket, *Sándor István*, *Dezső Balinttal* Csíkot és Szucsavánál megütközvén *István* vajda az ellenséggel és igen megveretének s futá, ki eljöhett és kijött Moldovából. A harc volt Szent Lukács-nap előtt való kedden, azaz karácsony havának 12. napján. 1597 ama nagy emlékezetű,

⁴¹ E. O. E. III. 435, 436. 1.

⁴² Erdélyi történelmi adatok. I. 44. 1.

⁴³ Vannak, kik 40,000-re teszik. U. o. II. 19.

⁴⁴ E. O. E. III. 357, 359.

⁴⁵ U. o. III. 487, 488. 1.

⁴⁶ Erdélyország történetének tára. II. 47.

királyát és hazáját szerető gyergyói *Lázár András* a hadban elesett és meghalt Szent Gergely pápa nap után való pénteken. 1598-ban *Zsigmond* király kiment az országból Szent György havának 15. napján s minket fejenként *Rudolf* császár hűségének esketének a Várhegy előtt Szent György-nap előtt való vasárnap *Zsinyei Pongrác* úr kapitányságában, kivel a német először jött Erdélybe. 1599. A fölséges fejedelem *Mihály* vajda Havasalföldjéből kijöve nagy hadat hozza magával, Szent Lukács napján megszállá a Brassón felüli tartományt, elégette először is a vitézkedő úzoni *Béldi János* kastélyát, maga mellé hódította a községet, kik iszonyú öldökléseket tőnek Erdélynek több főbb és jeles népein. Házakat égetének, önnönmagukat kergeték, sokakat közülök iszonyúképpen kardra hányának, sok szép jeles asszonyok és leányok a nagy rettegés miatt halál árnyékára jutának. Másoknak szigorúbb levén állapotjuk, szokatlan bujdosással változnak. Ugyanezen esztendőben az erdélyi fejedelem ellene álla s támada *András Ferdinándnak*, kit (Andrást) *Mihály Fehérvár*hoz tartozó alvinci kastélyban meg akara öletni, a kardinál észrevé a fejedelem igyekezetét, szembeszállá a fejedelemmel Szent Simon napján, ahol *Mihály* vajda a hadját ellene támasztván, a kardinállal való népet levágatá, maga a kardinál Csíkba szaladt, hogy életét megtarthassa, de ó, fájdalom, a szentéletű kardinált Csíkban Szentdomokoson a „Pásztorbükke nevezetű havason csúfosan a szentdomokosiak megöleték, melyet megtudván a római szentséges pápa, Szentdomokost kiátkozta és egész Csíkban pénteket és szombatot a vajas ételektől is megbőjtölni parancsolta. Őlék meg *András* kardinált Szent Simon után való második vasárnapon, mely vasárnapon Háromszéken, Torján a nemesek házát égeték s kis *Apor Istvánt* levágák. 1600. év pünkösöd előtt való vasárnapon elfoglalák a két Torját, a kénköves bányával együtt *Zenyei Pongrác* úrnak, *Mikes Benedek*, *Kálnoki Bálint* és *Imets Mátyás* voltak a foglalók. A károsok voltak *Mihálc István* de Gelence, *Mihálc Ferenc*, *Mihálc Miklós*, *Mihálc István*, *Mihálc László*, *Basa Péterné Ilona*, *Apor Ferencné Baxa Fruzsina*, *Apor István*, *Apor Tamás*, *Apor János* és *Lőrinc*. Az erdélyi magyar urak a szászsággal ellene támadának *Mihály* vajdának, kiket a fejedelemnek istentelensége s törvénytelenége indíta fel, jóllehet *Mihály* vajda mellett állott a székelly község, de mégis szörnyűképpen megveretének és fegyverrel felkoncoltatának *Miriszló* és *Décs*e között Szent *Mihály* havának 18. napján. A vajda futva szaladt, hadát vágták s megszalasztván Csíkszékbe mentek, de a nemesek és a szászok nyomban követték őket, Csíkszék is a fejedelem mellé állván, Csíkszékben is sok károk levén, mert a föld népe levágattaték, égetteték s felpredáltaték.”⁴⁷

Ez egykorú tanúnak vallomása. Tagadhatatlan, hogy 1597-ben Erdélynek a legborzasztóbb évei következtek. 1597 december

⁴⁷ Erd. tört. tár. I. 171. és köv. l.

23-án *Báthori Zsigmond* a trónról lemondott, szerződésileg kötelezte magát, hogy Erdélyt átadja *Rudolfnak*. 1598 áprilisában *Zsigmond* az országot el is hagyta, de augusztus 20-án visszatért, 1599 januárban újból alkudozott *Rudolffal*. Az 1599. évre ezeket írja *Bethlen Farkas*: „Amit eddig *Zsigmond* fejedelem titkosan főzött, ezt az egészet ezen és a következő évekre a sors a nyomorúságok közös tavába dönté.”⁴⁸ 1599 április 6-án *Zsigmond* újból megegyezett *Rudolf* császárral.

Időközben az erdélyi ügyek nagyot változtak, *Zsigmond* hívására *Báthori Endre* bíbornok 1599 február 18-án Kolozsvárra érkezett, amit a bíbornok *Rudolf* császárral is közölt. Március 21-én *Zsigmond* a trónról lemondott s a rendekkel a bíbornokot megválasztatta fejedelemnek, március 28-án a szokásos eskük letétettek. E lépéssel *Zsigmond*, mint az egykorú Szamosközi István megjegyzi⁴⁹ „a császárt, Erdély rendjeit s végre saját követeit gyalázatos gonoszsággal játszotta ki”. *Báthori Endrét Rudolf* elismerni hajlandó nem volt, a tróntól való megfosztására *Mihály* vajdával fondorkodott s *Rudolf* s *Mihály* vajda közt 1599 júliusában szoros írgy jött létre s *Rudolf* Erdély rendjeit az ő hűségéhez való visszatérésre szólította fel, megígérvén részükre a régi szabadságot.⁵⁰

E közben a pápa, ki *Báthori Endre* bíbornoknak nagy jóakarója volt, *Malaspina* szt. szeverini püspököt beküldte, hogy a bíboros s a magyar király közt békét teremtsen. Ennek eredménye az lett, hogy a prágai udvar fondorkodásait csak alattomban folytatta. Végre is *Mihály* vajda ajánlkozott a bíboros megbuktatására, *Rudolf* október 6-án neki azt írta, hogy állandó támogatására számíthat, akármilyen történéjék.⁵¹ A pénzbeli segély sem maradt el. *Mihály* vajda a hadait, melyben sok székely és magyar volt, gyorsan összegyűjtötte s azt híresztelte, hogy Bulgária ellen készül, sőt *Báthori Endre* is küldött neki hadi szekereket.⁵² *Mihály* vajda Ploest előtt katonáit megeskette s október 18-án megindult, már 18-án a Bodza-szorosnál volt s a régi szabadság ígéretével felkelésre szította a székelységet. Háromszék, Csík és Gyergyó tömegesen kelt fel, a várhegyi várat lerontották és mintegy tízezeren álltak *Mihály* vajda zászlója alá.⁵³

1559 október 21-én épp a gyulafehérvári országgyűlés idején jött meg *Mihály* vajda beütésének híre. A vajdában vakon bízó *Báthori* csak most ocsudott fel vakságából s intézkedett hadai felültetése végett. *Malaspina* bíbornok a vajdát *Csajthi Izsák* útján visszatérésre hívta fel. A vajdával a követ Brassó és Foga-

⁴⁸ Bethlen Farkas IV. 182, 183.

⁴⁹ Szamosközi István történeti maradványok. Kiad. Szilágyi Sándor II. 201.

⁵⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente. V. III. p. 321. E. O. E. IV. 310, 311.

⁵¹ E. O. E. IV. 326, 327. I. Szadeczky K. Lajos: Mihály vajda 38—41. l

⁵² Szamosközi: i. m. II. 273.

⁵³ U. o. II. 300—302, 306—308. E. O. E. IV. 332. l.

ras közt Sárkánynál találkozott. A vajda kijelentette, hogy a császár parancsából jött, útját folytatta. *Endre* bíbornok mintegy 5—9,000 főnyi hadseregét Szebennél vonta össze, hová október 27-én *Mihály* vajda is megérkezett. Október 29-én, bár *Endre* és tábora hősiesen küzdött, az ütközet eldöntetlen maradt. Mivel *Kornis Gáspár* erdélyi fővezért elfogták, az erdélyi had elszéledt, *Szenterzsébet* mellett (Szeben megye) *Mihály* vajda lett a győztes, bár tulajdonképen megveretett.⁵⁴

A bíbornok még d. u. elhagyta a csatateret. Az volt a szándéka, hogy Moldován át Lengyelországba menjen s trónja visszafoglalására onnan hozzon hadsereget. Kísérői tanácsára Udvarhely felé vette útját, útjában sok nemes csatlakozott hozzá, de ő ezeket elbocsátotta, mintegy 150 főre rúgó csapattal ment. Ütközben a *Hargita* egyik szép völgyében telepedett le a bujdosó csapat. A bíbornok egy katonaköpenyre ülve, kínálgatta étellel-itallal kísérőit, e közben e jós ígékre fakadt: „Valamint Megváltónk, midőn magát engesztelő áldozatul a halálnak szentelte s utolsó vacsoráját a tanítványaival elköltötte, azok egyikétől elárultatott, úgy én is, mivel az árulók és szökevények mindnyájunkat e végveszedelembé döntöttek, romlásomnak talán e végső s némiképp ünnepélyes lakomájában veszek részt veletek s mintegy halotti torát tartom saját magamnak és hazámnak.”

Mihály vajda a fejedelem üldözését rendelte el. A csíkiek részint e hirre, részint pedig Ördög Balázs és társai biztatására tömegesen, mintegy 800-an felkeltek s Szentdomokoson túl az utat elállották és október 31-én az arra haladó fejedelmet megtámadták. A fejedelem kísérői vitézül harcoltak, de a túlnyomó erő győzött. Akik megmaradtak, menekültek s még sikerült a bíbornoknak az, hogy *Fekete Istvánt* fagallyakkal betakarja, hogy a sebesültet a támadók észre ne vegyék. Ezzel időt veszített, csak *Mikó Miklós* (hídvégi) maradt mellette, ketten szaladtak tovább s elcsigázva a fáradságtól, értek a Pásztorbükki nevű erdő-részbe. Itt *Endre* italt kért, a pásztor savóval kínálta meg, melyet a bíbornok jóízűen elfogyasztott s a pásztor vizért küldte. Nagyboldogasszonyi — karcfalvi — *Balázs Mihály* vagyis *Ördög Balázs* emberei ráakadtak a pásztorra, ki a bíbornokot elárulta. A bíbornok egy korhadttal fátörzsre hajtotta a fejét, *Mikó* örködött. Egyszerre csak hallatszott az üldözők lármája. Közben a hold kisütött, nem volt menekülés. *Mikó* a fejedelem rendeletére a székelyek elé ment és velük alkudozni kezdett, de ezek a fiatal *Mikót* összevagdalták. *Ördög Balázs* három társával a fejedelemre támadt, ki hősiesen védekezett, támadóit súlyosan megsebesítette, de *Ördög orvul támadt s a bíbornok fejére hatalmas ütést mért, mely balszeme felett taláta, erre a fejedelem összeesett, még élt, midőn gyűrűs ujját levágták s a haldoklónak fejét vették.* Társai közül előzően többek közt *Betz Tamás* és *Imre* testvéreket

⁵⁴ Szamosközi: i. m. 317, 341. l.

és *Lázár Imrét* (csíkiek voltak) szintén megölték. *Lázár Farkas* csíki főkirálybíró Gyulafehérvárra hurcolták *Mihály* vajda elé, hol kivégezték, holttestét Szenttamásra visszavitték, hol eltemették.

A gyilkosok *Báthori* Endre levágott fejét *Mihály* vajdához küldték, ezt *Malaspina* bíboros lefestette s a festményt elküldte *Rudolf* császárnak. A vajda a holttestet felkerestette s a fővel együtt Gyulafehérvárt díszesen eltemette.⁵⁵

A megölt bíboros kincseinek egy része Csíkban maradt, egyik casulája Szentdomokoson, a másik Karcfalván a mult században még megvolt az Egyház birtokában, a kelyhe és keresztje ma is megvan a karcfalvi plébánián, kardja pedig még jelen évszázadban is a csíkszenttamási Bogádi-család birtokában volt.⁵⁶

A gyilkosokat elérte az Isten büntető keze. *Mihály* vajdát 1601 augusztus 19-én Basta katonái a tordai táborban összevagdalták. Csíkszentdomokos határán három nemzedékig nem volt termés, a község Felcsikkal együtt hetenként három napi böjtre ítéltetett. A *Mihály* vajda által a székelyeknek adott szabadságot az 1600 október 18-i lécfalvi országgyűlés megsemmisítette. A székelység a régi szolgaságba visszaesett. *Báthori Endre* szenvedett meg a *Báthoriaknak* a székely nép ellen elkövetett minden bűneiért, az a *Báthori Endre*, ki fejedelemsége előtt az erdélyi katolicizmus egyik megmentője volt, a tudós és sokra hivatott ember, aki a magyar nemzetnek sok hasznot tudott volna tenni. A csíkiek közül a szenterzsébeti csatában elesett *Lázár István*, *Székely Mózes* a későbbi fejedelem pedig oroszlán módjára küzdött. A lécfalvi országgyűlés elrendelte, hogy a lebontott várhegyi várat Csík, Háromszék és Kézdivásárhely felépítse.

A székelység abban a hitben volt, hogy Mihály vajda Rudolf császár tábornoka és általa megtett erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond és Endre Rudolfnal szemben pártütők, ezért csatlakozott Mihály vajdához s ennek tudható be Báthori Endre meggyilkolása is. Nem fedí a tényeket, hogy Mihály vajda Erdélyt meghódította, ide Rudolf rendeletére és buzdítására ment be és az ő nevében ült be a fejedelmi székbe, őt személyes becsvágy vezette.

Báthori Zsigmondot Erdély 1601 február 3-án harmadszor is fejedelemmé választotta. 1601 június 24-én a Csíkszentdomokoson levő s a csíki fejedelmi vashámorban bírt jószágot tárnokmesterének, vajdaszentiványi *Bornemissza*, máskép *Büki Gáspárnak* adományozta.⁵⁷ Június 24-én lemhényi *Csomortányi Tamás*, Háromszék királybírája részére biztosítéklevelet adott arra az esetre, ha kozmási *Betz Tamás* leánya, Erzsébet meghal, Kozmás, Szentmárton, Szentgyörgy, Szentsimon, Szentimre, Csekefalva,

⁵⁵ Szamosközi: i. m. II. 366. l.

⁵⁶ P. Losteiner Leonard Chronológiája. 251. dr. Balló István i. m. 46. l.

⁵⁷ Sz. Oklt. IV. 148. l.

Menaság, Verebes, Tusnád és Kotormány csíkszéki Újfalu, Felsőfalu, Jakabfalva kászonszéki falvakban lévő birtokokat neki s mindkét ágú utódainak kihalása esetére fivérének, Csomortányi Jánosnak és utódainak fogja adományozni.⁵⁸ Ez időben 1600-tól Csík főkapitánya *Makó Gergely* — *Mihály* vajda egyik vezére — volt.

1601 augusztus 3-án *Básta Báthori Zsigmondot* Boroszlónál megverte, 2000 ember maradt a csatatéren, köztük *Petki István* is. *Báthori* Moldovába ment, de helyette *Székely Mózes* őrt állott. Augusztus 19-én *Básta Mihály* vajdát a keresztesmezei táborban megölette. Augusztus 31-én *Báthori Zsigmond* már Erdélyben Brassóban volt. *Básta* iszonyú pusztítást vitt véghez, *Báthori Zsigmond* mellé több mint 20,000 erdélyi sorakozott, de ezeket *Báthori* nem használta ki, *Básta* katonái tovább raboltak. *Báthori* pedig újból Rudolf-fal alkudozott. 1601 december 31-én kelt okiratában Csík, Gyergyó, Kászon összes lakosait a parasztállapotból, melybe az idők viszonytáságai miatt jutottak, felszabadítja s mindazon kiváltságokban és jogokban részesíti, melyeket őseik mint szabad székelyek, a régi magyar királyok idejében bírtak. Egyúttal szabályozta a kapitányválasztás jogát s a szék területén lakó nemesek jogviszonyait. Elrendelte, hogy praefectusokat és kapitányokat a köztük lakó nemesek közül válasszanak, és pedig a tekintélyesebbek közül hármat vagy négyet. Legyenek tekintettel, hogy ezeknek több évi tapasztalatuk legyen s a tisztségek ezek között váltakozzanak akként, hogy a fejedelem ezek közül kinevez kettőt. A birtokot minden rend szabadon birtokolja. A vassbányákat a fejedelem saját embereivel művelteti, ezáltal a szabadságot nem kisebbiti. A nemeseknek a székely felkeléskor ősi s vételi jogon jutott, vagy azután szerzett birtokait a birtokosok jogosan, de ne abszolút hatalommal bírják. A házakat, nemesi kúriákat, zselléreket, kerteket, nemesi allodiumokat, szántóföldeket, irtványokat, erdőket, legelőket, réteket, halastavakat, malmokat, más nevezetű helyeket bírják ők és örökösök; az elzálogosított földeket a zálogösszegekben adják vissza, másoknak tovább ne adják és ne zálogosítsák el.⁵⁹ A székelyek jogállapota tekintetében továbbiakban ez kiinduló pontul szolgált.

1602 július 26-án *Báthori Zsigmond* Erdélyt fedezet alatt elhagyta. *Básta* hozzá fogott a protestánsok s a török párt kiirtásához, katonái Erdélyt, Isten tudja hányadszor, végigpusztították. Hiába volt az 1603 január 25-i gyulafehérvári országgyűlés. *Petki János* és társainak a császárral való szövetsége. Ekkor kezdett szerepelni *Bethlen Gábor*, ki inkább számkivetésbe ment, semhogy *Básta* alatt éljen. 1603 április 23-án sereggel tért vissza s eleinte Fehérvárra ment, majd május 3-án hozzácsatlakozott *Székely Mózes*, ki török segítséggel érkezett. *Básta* ezeket tétlenül nézte,

⁵⁸ Sz. Oklt. IV. 149. l.

⁵⁹ U. o. IV. 150. l.

Székely Mózes Kolozsvárt és Besztercét hatalmába kerítette. Időközben 1603 február 28-án az országgyűlés megemlítette, hogy mikor *Báthori Zsigmond* fejedelem a székelyek szabadságát visszaadta, sok nemes vesztette el birtokát s a fejedelem más jószágok adományozásával ígerte kárpótlásukat s ezért kérik a császárt, hogy adja vissza nekik az elvett székely jobbágyaikat, vagy hasonló jószággal kárpótolja őket.

Csik szomorú állapotára bizonyoságot szolgáltat a csikszentgyörgyi anyakönyvben 1602-ben tett következő feljegyzés: „*Bástával* és *Báthori Zsigmonddal* való hosszú hadakozás miatt senki sem vetett, minden föld parlagon maradt s a következő esztendőben annyira megdrágult a gabona, hogy vékáját 25 aranyon fizették, akiknek volt. Iszonyatos csak rá is gondolni erre az időre, látni lehetett több helyen, hogy bűdös, holt embereken mint közprédán a veszett kutyák, az éhes emberek egymással civódtak. A fiútestvér a leánytestvérét darabokra vagdalta s annak egyrészét mézárszéken elárulta, más részét maga felfalatozta. Az atya tulajdon gyermekét, a gyermekek előregedett atyjukat megölték, hogy életüket fenntarthassák.”⁶⁰

Básta Radul moldovai vajdát hívta *Székely Mózes* ellen s felültette ellene *Rácz György* vezetése alatt a hajdúkat, *Rácz György* Földvárnál ütött tábort s a székelységet, mely *Székely Mózes* táborai miatt hazulról elmozdulni nem mert, csatlakozásra szólította fel, mire *Matis János* királybíró (Csíkban) és *Bedő István* vezérlete alatt Csikból és Háromszékről csapatokat kapott. 1603. július 15-én Radul is bejött, július 17-én lezajlott a brassói csata, mely *Szadeczky K. Lajos* szerint Erdély mohácsi vésze volt; elesett Erdély színe-virága és maga *Székely Mózes* is. Csík és Háromszék ekkor Erdély törvényes urának *Rudolfot* tekintette.

Ezután következett *Básta* rémuralma, melynek letörésére *Bethlen Gábor* a belgrádi basához ment. A bujdosók *Bethlent* fejedelemmé választották, mit a fővezér is helybenhagyott. *Básta* távozása után 1604 áprilisban a császári biztosok jöttek Erdélybe, a rablások okozta nyomor még csak nagyobbodott. E viszonyok láttára hidegült el *Bocskay István* a császár hűségétől. A menekültek hozzá folyamodtak. Bécs parancsára *Barbiani* cselet vetett *Bocskay* ellen, el akarta fogatni, de *Bethlen Gábor* erről *Bocskayt* értesítette. Midőn *Barbiani* a hajdúkkal zsoldjuk fejében Debrecent fel akarta dúlatni, a hajdúk *Bocskayhoz* csatlakoztak. Ekkor a sanyargatások és vallásüldözés miatt *Bocskay* megindította a szabadságharcot s 1604 október 19-én a török Erdély fejedelmévé elismerte, 5000 székely állott melléje. *Bástát* leveré s 1606 január 23-án megkötötte a bécsi békét. *Bocskay* a székelyek vitézségét nagyra becsülte és sorsuk javítására nézve intézkedett is.

1604-ben említetik Alcsík első királybírája, *szentgyörgyi Péter* deák. Kászon helyzete ez időben sem volt nyugvóponton.

⁶⁰ Erd. Tört. Tár. II. 33. I.

Báthori Zsigmond Gyulafehérváron 1589 november 29-én Kászon bírói és hadnagyi választási, széktartási kiváltságát megerősítette, hivatkozván *Báthori Istvánra*, aki a megerősítést *impéri Gáspár István* és felsőfalvi *Bernád Ferenc* kérésére teljesítette. A kászoniak részére *Mihály* vajda is adott 1600 február 9-én egy függő pecsétes s általa aláírt szabadalom-levelet, melyre nevét ekként írta alá: *Kunhgukatvó*.⁶¹

Bocskay István halála után *Rákóczi Zsigmond* választatott fejedelemmé, ki hogy a székelyeket megnyerje, *Petki János* indítványára rangemeléseket csinált. Így Csíkban 1607 március 23-án *csikszentkirályi Csathó Pétert* s *Mindszenti Pétert* március 27-én *tekerőpataki Ferenc Pétert*, március 20-án *szensimoni Holló Antalt*, június 22-én *bánkfalvi Bene Lőrincet*, — *Ferencet*, — *Jánost* és — *Antalt*, *körösményfalvi Ványolós Bernárdot* és *Tamást*, *bánkfalvi Péter Andrást*, *Gothard Tóbiást* (mind szentgyörgyiek), ugyancsak szentgyörgyi *bánkfalvi Ferenc Kristófot*, — *Pált* és — *Balázst* március 26-án, április 24-én *szensimoni Endes György* és *Pétert*, június 11-én *kászonújfalvi István Ferencet*, *Vitos Bálintot*, június 13-án *kászonfelsőfalusi Szabó Mátyást*, június 22-én *gyergyóalfalusi Domokos Albertet*, július 16-án *szép-vizi Dankó Pált*, augusztus 11-én *csobotfalvi Veres Benedeket*, *csikszentgyörgyenőfalvi Kovács Mártont* és *Györgyöt*, augusztus 2-án *csikszentgyörgyi-ittkétfalvi Bevithe Mártont*, augusztus 20-án *csikszentgyörgy-bánkfalvi Keönce Jánost*, július 22-én *gyergyóremetei Máthé Miklóst* lófősítette.⁶²

Rákóczi Zsigmond 1607 május 27-én *csíkrákosi Barthó Istvánnak*, ki a székely gyalogság vezére volt s 1607 május 16-án *szentléleki Matthis Jánosnak* armálist adott; 1607 október 1-én *Albert Tamásnak* és *testvérének Boros Mihálynak* szenttamási udvarházát mentesítette, november 21-én a *csikdánfalviakat*, kik *bányászattal* foglalkoztak, minden háborús felkelési, köz- és magántartozás alól az összes ottlakó nemesekre és agilisekre is kihatással felmentette.⁶³ Mindezekre okot *Rákóczi Zsigmondnak* a trónkövetelőkkel, ezek közt főleg *Homonnai Drugeth*-tel való küzdelme szolgáltatott. Ezekén kívül *Rákóczi Zsigmond* 1607 március 21-én *csikszentmihályi Csazmathi Imrét*, augusztus 10-én *csikcsekefalvi Veres Benedeket* lófősítette, június 14-én *Gyergyó-szentmiklós vásártartási jogát* szabályozta,⁶⁴ március 26-án *tekerőpataki Péter Ferencet* lófősítette.⁶⁵

Báthori Gábor erkölcsi viselkedésével sokan nem voltak megelégedve, többi közt visszahúzódott tőle *Bethlen Gábor* is, e miatt Báthori Bethlen életére tört, de Bethlen elmenekült,

⁶¹ Benkő Károly: Csík, Gyergyó, Kászon leírása. I. 67. l.

⁶² O. L. T. Gyf. IV. Lib. Reg. Rákóczi Zs. 7, 13, 17, 50, 52, 53, 64, 71, 121, 122, 132, 137, 153. l.

⁶³ U. o. 125, 127, 185, 203. l.

⁶⁴ U. o. 8, 121, 54. l.

⁶⁵ Sz. Oklt. VI. 179. l.

Báthori ekkor Bethlen híveit kezdte üldözni, többek közt a következő előkelő csiki urakat nótáztatta: *Petki Jánost, Kálnoki Jánost és Benedeket, Bernárd Ferencet, Damokos István és Ferencet*, kik csak *Bethlen Gábor* trónralépte után 1614 februárban tértek vissza.

Báthori Gábor 1611-ben Csík, Gyergyó, Kászon alkapitányává hídvégi Mikó Ferencet nevezte ki, aki ellen a csíkiek *Fodor Bálint* vezetése alatt tiltakoztak, Fodor Bálint társai voltak *Gurzó Márton* s madéfalvi *Kelemen Mihály*, ez utóbbi az 1608 április 9-i gyulafehérvári országgyűlés végzéseiben is említetik, 1611-ben csíki főkirálybíró volt; Mikó Ferenc mellett voltak *Bartalis Ferenc, Beke Oremus* (Jeromos) csíki székbíró, *Ince Balázs* főjegyző, *Kósa Balázs*. Ez után a rebellió után Mikó Ferenc 1613-ban Csík, Gyergyó, Kászon főkapitánya lett s e tiszteletet 1635-ig viselte. Megírta az 1594—1612. évi eseményeket, ő építtette, vagy megnagyobbította Csíkszeredában Mikóvárást.

Báthori Gábor nyilván azon okból, hogy a csíki székelysége a moldovai és havasalföldi vajdákkal szemben támaszkodhassék, mindjárt trónraléptekor, 1608 szeptember 12-én Csíkszereda kiváltságát megerősítette, 1608 június 4-én megújítván Izabella királynő által adott szabadalmat, ugyaneznap szentimrei *Gergely Mihályt* s csíkszentmártoni *Gothard Pétert* lőfősítette.⁶⁶ 1608 április 28-án csíktaplocai *Bodó Tamást*,⁶⁷ 1609 május 18-án csíkborsovai nemes és agilis *Demeter Pált* lőfősítette,⁶⁸ május 3-án a csíkdánfalviak kiváltságát megerősítette,⁶⁹ október 12-én csicsói *Kelemen Mihálynak* adományozta a madéfalvi, csicsói, rákosi, menasági és zsögödi fejedelmi jobbágyságokat.⁷⁰ 1610 január 18-án tusnádi *Pál Lőrincnek* lőfőséget ad,⁷¹ 1608 május 10-én megerősítette Kászon szabadságát, utalással Moldova közelségére és a szék hősi magatartására, Csíkszereda szabadalmát 1608 május 12-én újra megerősítette,⁷² 1608 április 28-án csíktaplocai *Bodó Tamásnak*,⁷³ 1610 április 30-án szárhegyi *Biró Antalnak* lőfőséget ad, 1611 július 14-én borsovai *Bene Balázst* nemesítette.⁷⁴

7. §. Bethlen Gábor és a Rákócziak alatt 1613—1661-ig.

Ahogy Bethlen Gábor a trónra lépett, a Habsburgok azonnal a megbuktatásához láttak, II. Mátyás hadseregét szervezett

⁶⁶ O. L. T. Gyf. V. Lib. Reg. Gáb. Báth. 28, 29. l.

⁶⁷ U. o. 70.

⁶⁸ U. o. 209.

⁶⁹ U. o. 227.

⁷⁰ U. o. 377.

⁷¹ U. o. 448.

⁷² U. o. 21. a., 21. b. l.

⁷³ U. o. 70. l.

⁷⁴ Sz. Oklt. VI. 74.

ellene s a lengyelt, tatárt, moldovai vajdát szövetségre bírta. Bethlen a császárral béketárgyalásokba kezdett, de időközben 1614-ben összeíratta a székelyeket, köztük a csíkieket is.

Az összeírás 1614 február 18-án kezdődött. S fejedelmi biztosok vezették. A hadszemle-könyvnek négy rovata van: főnép, lófő, puskás gyalog, felszabadítottak (libertini), a harmadik rovatba oldalvást vannak beiktatva az ősjobbágyok, 1562 előttiék, a fiscus által elfoglaltak s az elfoglalás utániak, a zsellérek, jövevények, a különböző rendek özvegyei, árvái s az elgyengültek. Ezen összeírásra támaszkodva adta ki Bethlen Gábor 1615 január 18-án a székelység személy szerinti felkelését szabályozó rendeletet. A fejedelem konstataulta, hogy *Bocskay* óta 6000 székely lett jobbágygyá a katonaság kikerülése végett a lófők és a főemberek csábitásaira, ezzel indokolta meg a kapuadót. A székelyeken rangemelésel is óhajtott segíteni. Csíkban 1614-ban 14 gyalogot nemesi exemptiokkal látott el, köztük csíkszentsimoni és csatószegei *Csathó Pétert* s egy *Lakatos* nevűt¹ 1614 március 6-án; csíkkozmasi *Erdő Imrénék* és *Balázsnak* március 10-én; *Bende Benedeknek*, mindszenti *Lőrinc Györgynek* június 26-án; csíktaplocai *Márton Tamásnak* lófőiséget adott² 1615 október 29-én; csíkszentléleki *Varga István*, göröcsfalvi *Fazekas Ferenc* és *Illést* 1615 december 26-án libertinusi állapotból nemesítettet.³ 1616 március 1-én gyergyószentmiklósi *Ereos Antalnak* pedítatust adott.⁴ 1618 december 2-án tusnádi *Raffai Ferencet* s általa Balázs, Jakab, János, Péter és Ferenc testvéreit, novemberben gyergyószentmiklósi *Bányász Györgyöt* s *Csóka Benedeket*, 1620 július 24-én csomortányi *Albert Istvánt*, 1620 július 6-án szentsimoni *Göte Andrást* lófősítette.⁵ 1620 december 25-én csíkszentsimoni *Endes György* lófőt, ki a II. Ferdinánd elleni felsőmagyarországi hadjáratban a csíki gyalogság vezetője volt, nemesi rangra emelte.⁶ E szerint a csíkiek *Bethlen Gábor* harcaiban vitézül részt vettek.

1562 után keletkezett állapotok megteremtették a székely nemesi osztályt — a székely arisztokráciát. A primorság csak reminiscencia lett s a primorok általában nobilisoknak hívtak, mely később a lófőkre is kiterjedt. Ősi katonarendnek egyébként csak a lófők maradtak meg. *Báthori Zsigmond*, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* fejedelmek helyreállították a harmadik vagy gyalog (pedites pixidarii) katonák rendjét, a felszabadítottakból és azokból, kik magukat kitüntették s a gyalog- illetve lófőrendbe emeltettek. Bethlen Gábor alatt a székely haderő annyira gyarapodott, hogy a fejedelem nagy harcaiban döntő súllyal bírt. A székely önkormányzat — törvényhozás, közigazgatás, igazság-

¹ O. L. T. Gyf. Prot. III. Taracközi 177. l.

² U. o. VII. Lib. Reg. Gábr. Beth. 125, 179, 181, 284. l.

³ U. o. VIII. Lib. Reg. Gábr. Beth. 79, 129. l.

⁴ U. o. 143. l.

⁵ U. o. Lib. Reg. XIII. Gábr. Beth. 71, 92, 185, 186. l.

⁶ U. o. 209. l.

szolgáltatás, szóval az egész közhatalom — a katonáskodáson nyugodott, de súlyát az adta meg, hogy mily mértékben szerepelt a nemzet haderejében. Jeles hadvezérek növekedése, diadalmas hadjáratok, új harcias nemzedék képződése, a székely birtok és hadképesség megszilárdulása voltak bizonyítékai annak, hogy a székelység szervezett és fegyelmezett katonanemzet.⁷ Ennek méltánylásául Bethlen Gábor Csíkban továbbra is folytatta a rangemeléséket. 1621 november 28-án csikborsovai *Fodor Bálintot*, *Tamást* és *Nikola Gergelyt*, 1621 november 26-án delnei *Kovács Ferencet*, 1622 júliusban delnei *Nagy Pétert* lófősítette,⁸ 1623 május 20-án gyergyószentmiklósi *Chyaak* és *Keölleő Péternek* nemességét adott,⁹ 1625 május 17-én szárhegyi *Fülöp Gergelynek* armálist ad,¹⁰ május 7-én csíkszentmiklósi *Erős Péternek* lófőséget, 1626 augusztus 1-én *Czürey al. Tusson* de Kászón Mihálynak nemességét, június 10-én kászónfelsőfalvi *István Máténak* peditátust, 1625 július 5-én gyergyószentmiklósi *Gaal Balázsnak*, augusztus 9-én gyergyóújfalusi *Adorján Andrásnak*, július 1-én delnei *Bartha Balázs*, — *János*, — *András*, — *István*, — *Ferenc*, — *György*, — *Péternek* lófőséget.¹¹ 1627 augusztus 20-án gyergyóalfalvi *Sövér Márton* lófősíti.¹² Csíkszentmihályi *Kósa Imre* és *Györgynek* 1627 március 4-én armálist ad.¹³ 1625 február 14-én ditrói *Csiki Ferencnek*, 1625 március 23-án gyergyóújfalusi *Kovács István* és *Péternek*, *Kartall Ferencnek*, 1625 augusztus 9-én gyergyószentmiklósi *Máté Ferencnek*, 1626 július 10-én csomafalvi *Ince Balázsnak*, augusztus 4-én kilyenfalvi *Bálint Istvánnak*, augusztus 20-án alfalusi *Magyari Györgynek*, szeptember 12-én gyergyószentmiklósi *Berecki Jánosnak*, 1627 augusztus 20-án alfalusi *Kövér Márton* és fiainak: *Mártonnak* és *Jánosnak*, 1627 december 18-án szárhegyi *Bartha András* és *Bélának*, 1629 június 1-én tekerőpataki *György Tamás* és fiának *Literatus* alias *Tamás*, szentmiklósi tanítónak lófőséget adományozott.¹⁴

Nagyon érdekes Bethlen Gábor alatt a következő nemesítés. Csíkverebesi *Kovatsy Péter* Literatust, ki fiával együtt Kolozsvárott tartózkodott, Vargyason 1624 június 14-én kelt okirat szerint, amelyet verebesi *Csikó Péter* foglalt írásba, sepsiszentiváni *Henter András* és felesége *Hadnagy Kata*, vargyasi *Daniel Mihály* auctoritása alatt *Daniel Péter* és *Mihály* háromszéki királybírák idején, fiával együtt a jobbágyságból szabadon bocsátotta. *Bethlen Gábor* 1625 május 2-án nevezetteket pedig armálistal nemesítette *a tudományos működésük elismeréséül*.¹⁵

⁷ Jakab Elek: Udvarhely megye története. 304. l.

⁸ O. L. T. Lib. Reg. XI. Gábr. Beth. 14, 15, 22. l.

⁹ U. o. VII. Lib. Reg. Gábr. Beth. 376. l.

¹⁰ U. o. Lib. Reg. XIII. Gábr. Beth. 12. l.

¹¹ U. o. 17, 27, 28, 37, 44, 48. l.

¹² U. o. 74. l.

¹³ U. o. XIV. Lib. Reg. Gábr. Beth. 12. l.

¹⁴ Sz. Oklt. VI. 179. l.

¹⁵ O. L. T. Km. 22. Majusz H. helyesen h. 1624—1627. 48. és köv. l.

Bethlen Gábor alatt hídvégi *Mikó Ferenc* főkapitány mellett Csikban főkirálybírák: madéfalvi *Kelemen Mihály*, utána *Lázár István*, alkaptány csíkszentimrei *Hadnagy Mátyás*, alcsíki alkirálybírák: szentgyörgyi *Péter* deák, tusnád-szerethszegi *Bocskor András*. Mikor *Kelemen Mihály* volt Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírája, még 1614 előtt, *Lázár István* tiltakozott *Kelemen Mihálynak* kászonszéki királybíráskodása ellen, azt magának igényelte. *Bethlen Gábor* még *Kelemen Mihály* életében *Lázár Istvánt* főkirálybíróvá tette. Egy 1647-beli vallató levél szerint szárhegyi *Literatus János*, gyergyói székesküdt jegyző, 60 éves, azt vallotta, hogy *Lázár András* Szemere Mihállyal együtt, voltak Csík főkirálybírái, *Lázár Andrásnak* Kászonban vicéje volt *Ambrus Tamás*, Felcsíkon pedig *Kelemen Bálint*, ez időtől kezdve Kászonszék a gyergyói Lázároktól függött, a bírságpénzt Kászonból Szárhegybe szolgáltatták. Egy kevés ideig *Kelemen Mihály* lett a főkirálybíró, ekkor *Lázár István* contradicált *Kelemen Mihálynak*, hogy Kászonban semmit sem hagy exekválni, mert az ott őseitől maradt tiszte, sőt sokáig a csíki királybírósgót sem engedí, mert az is törvényesen őt illeti. Nem sok idő múlva *Lázár István* lett egész Csík főkirálybírája s az ő idejében a kászoni bírságokat a vicéje szedte be. 1635-ben Csík választott királybírája *Damokos Tamás* — *Lázár Farkas* unokája. *Bethlen Gábor* 1615-ben nevezte ki *Lázár Istvánt* Csík főkirálybírájává.¹⁶ *Lázár István* Bethlen Gábor gyermekkori játszótársa volt, vele együtt növekedett Szárhegyen s *Lázár István* a csíki székelyekkel jelen volt Bethlen Gábor hadjárataiban s 1626-ban feleségével *Székely Ilonával* együtt jelen volt Bethlen Gábornak *Brandenburgi Katalinnal* 1626-ban kötött házassági ünnepélyén. Székely Ilona 1629-ben halt meg, *Lázár István* 1632-ben elvette *Mikola János* özvegyét, *Kovachoci Zsuzsannát*. A ma élő gróf *Lázár-család* a Székely Ilonával kötött házasságából származott le.

A tisztségek betöltésénél és adományozásánál Bethlen Gábort a politika irányította. Egyik hívének, *Kékedi Zsigmondnak* adományozta a rákosi, göröcsfalvi, madéfalvi s a szentkirályi fejedelmi jobbágyságot. A szentkirályiak felett 1630 februárban *Kékedi és Szemere Boldizsár* perelnek.¹⁷ *Lázár István* Bethlen Gábor unokatestvére volt.

Mikó Ferenc Bethlen Gábornak meghitt embere volt, úgy jutott Csíkba, hogy felesége *Pókai Anna* volt, *Bethlen Gábor* 1620 február 13-án a II. Ferdinánd elleni hadjárat idején a csíki hármort minden instrumentumával *Mikó Ferencnek* és feleségének, *Pókai Annának* adományozta.¹⁸ *Pókai Anna* a Csíkzsögödön lakó s az 1607. évi lustrumban földesúrként szereplő *Pókai-családból* származott, *Mikó Ferenc* pedig Zsögödön a *Pókai-*

¹⁶ Gr. *Lázár Miklós*: i. m. 139, 140. l.

¹⁷ O. L. T. Protokoll Gyf. Joh. Debreceni 58, 327. l.

¹⁸ U. o. 132. l.

birtokon lakott. Amint *Mikó Ferenc* történelmi munkájában írja, midőn Csíkba alkapitánnyá neveztetett, és Csicsón *Kelemen Mihály* főkirálybírónál megjelent, ez őt kelletlenül fogadta s a kinevezése ellen *Fodor Bálint* lófő a maga egyszerűségében az egész szék nevében tiltakozott, mert *Mikó Ferencnek* Csíkban birtoka nem volt. Csík alapjában *Mikó Ferenc* sohasem békült meg, mert 1618-ban *Pál Bálint Mikó Ferenc* erőszakosságai miatt tiltakozik, szerinte *Mikó* a lakosságot jobbágyságra süllyesztette.¹⁹ Csíknak ezt a magatartását Bethlen Gábor nem vette semmibe, de az adományozásoknál *Mikó Ferencet* mindig meghallgatta. 1614 január 17-én Gyergyószentmiklós vásárjogát *Lázár Istvánnak* adományozta, akinek atyja *Lázár András* Gyergyószentmiklóst egészben adományul kapta.²⁰ 1614-ben csíkszentgyörgyi *Dudor Péter* és *Mihálynak* s menaságújfalusi *Kossa Tamásnak* lófőséget adott.²¹

Bethlen Gábor uralkodása alatt Csíkban ahhoz képest nyugalom volt, moldovai és havasalföldi beütések nem voltak. 1622-ben március 29-én alkottatott Csíkszentmihály falutörvénye, mely *Török János* házánál hozatott és *Sándor Péter, Török Mihály, Bartalis Ferenc, Kósa György, Sándor Lőrinc, Pethő László, Koncz Bálint, Kelemen György, János Balázs, Buzás Tamás, Kósa Lukács, Varga Mátyás* s *Bernád Ferenc* által szövegeztetett és a mezei kártételekről intézkedik.²²

1624 január 17-én csíkszentmihályi *Sándor Péter*, szentmártoni *Balázs Benedek, Lázár István* Csík, Gyergyó és Kászon főkirálybírája ügyében járnak el s a fejedelem rendeletére elmentek *Mikó Ferenc* Csík, Gyergyó, Kászon főkapitányának zsögödi házához, aki Kászonjakabfalván lakó *Kajczia Péter* és *Máté, Menyhárt István* és *Lőrinc Gergely, György Pál* és *Gergely, Tamás* jobbágyokat csíki assessorokkal *Lázár Istvánnak* ítélte s ezeket *Lázár Istvánnak* átadták.²³ 1626 augusztus 26-án *Bethlen Gábor* a Lázárok érdekében megerősítette Kászonszék hadnagy- és bíróválasztási kiváltságát;²⁴ 1627 július 11-én csíkszentmihályi *Sándor Péter* és csicsói *Kelemen Mihály* csíkszéki esküdt assessorok *Lázár András* gyergyószentmiklói birtokának kiterjedéséről tartottak tanúvallomást.²⁵ 1628 július 11-én mezőmadarasi *Faragó András* mint néhai *Lázár János* leányának — *Annának* — gyámja — gondnoka, — ügyvédje, csíkrákosi *Mezei Miklós* által tiltakozik csíkjénőfalvi *Ladó Gergely* s *Barlok János* hadi foglalása ellen, hasonlóképp ezokból perli szenttamási *Siket Gergelyt, Bőjte Pált* és *Miklós Jánost*.

¹⁹ O. L. T. Protokoll Gyf. Joh. Debreceni

²⁰ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. VII. 10, 78. l.

²¹ U. o. Gyf. Prot. I—XLII. 304. l.

²² Sándor-család levéltára. I. 59—61. l.

²³ U. o. 62, 63. l.

²⁴ Székely Oklevéltár. IV. 227. l.

²⁵ Sándor-család levéltára. I. 63—69. l.

Bethlen Gábor alatt azonban a csiki székelyek jogi állapota nem változott.

Brandenburgi Katalin rövid uralkodása alatt 1631 január 14-én kászonfelsőfalvi *Bodó Jánost* és *Szeöc Györgyöt* lófősítette, nemkülönbén kászonjakabfalvi *Jákó Gergelyt* és *Georgi Pétert*.²⁶ Bethlen Gábor pedig 1626 július 10-én gyergyócsomafalvi *Ince Balázst*,²⁷ 1627 augusztus 4-én gyergyóalfalvi *Sövér Mártont* lófősítette.²⁸

I. Rákóczi György 1635 január 30-án *Mikó Ferenc* és *Toldalagi Mihály* belső tanácsosai által az összes székelység nevében előterjesztett kérelemre, mely a hadiszemlén is megújított, a székelyek ősi szabadságát visszaadta.²⁹ Az 1635. évi hadiszemlén felvett jegyzékben „primor” helyett „nemes” szerepel, s a jegyzék tartalmazza a lovasok (lófők), gyalogok rendjét, fiaikat, külön kitüntetve a régi és új lófőket és gyalogokat, továbbá a visszaperelteteket, özvegyeket, távollévőket, jobbágyokat, szolgálkat s magtalanokat és azokat, akik ezek örökségét tényleg bírják, időközben a más rendbe áthelyezetteket, szóval ez az összeírás nagyon részletes, ezenkívül még kezünkbe jutott I. Rákóczi György alatt az 1643. évben készült lustrum.³⁰

I. Rákóczi György a rangemelés és adományozás tekintetében folytatta Bethlen Gábor politikáját. Ők ketten teremtették meg azt a hatalmas székely nemességet (aristocrátiát), mely a nemzeti egységnek egyik derékoszlópa s a katonai és nemesi rend pedig a magyar korona s az állam egységének megingathatatlan alapja volt.

Csikban I. Rákóczi György alatt főkapitányok voltak: *Mikó Ferenc*, utána királyhalmi *Petki István*, főkirálybírák: *Lázár István* és *Damokos Tamás*, alkirálybírák Felcsíkon: szentmihályi *Sándor Mihály*, szentmihályi *Sándor Péter*, Alcsíkon: *Bors István*, szentgyörgyi *Karacsi György*, szentléleki-fitódi *Veres Ferenc*, ki előbb székelyjegyző volt, szentléleki *Czikó Ferenc*, csekefalvi *Latz István*, zsögödi *Mikó Ferenc* s csíkszentkirályi *Bors Gergely*; jegyzők pedig Felcsíkon: *Pesthi Márton*, Alcsíkon pedig rákosi *Pesthi István*.

I. Rákóczi György mindjárt uralkodása kezdetén a befolyásos vardotfalvi *Salamon Tamást* lófősítette,³¹ 1632 február 11-én pedig kászonimpérfalvi *Mátyás Péter* és *István* szabadosokat.³² 1633 április 24-én *Mikó Ferencnek* jószágokat inscribált, 1635 december 19-én Csikszereda szabadalmát megerősítette,³³ 1635

²⁶ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. Kath. Brand. et Geo. Rák. I. 238, 239. 1.

²⁷ U. o. Lib. Reg. XII. Gáb. Beth. 9. 1.

²⁸ U. o. 74. 1.

²⁹ U. o. XVIII. Lib. Reg. Georg. Rák. 134, 135. 1.

³⁰ O. L. T. Erd. püsp. lev. t. VI. a. szekr. fasc. 3. C. jegy.

³¹ U. o. Gyf. Lib. Reg. 19. Georg. Rák. I. 176. 1.

³² U. o. XVI. Lib. Reg. 240. 1.

³³ U. o. XVIII. Lib. Reg. 146. 1.

júniusban *Mikó Ferenc* indítványára kászonfeltízi *János Miklóst* nemesítette.³⁴ 1638 május 12-én csikdánfalvi *Kovács Mátyás, János, Ferenc* és *Györgynek* armálist adott,³⁵ 1640 november 14-én dánfalvi *Csáki Lőrinc* és *Jánosnak* hasonlókép.³⁶ 1647 április 5-én néhai *Lázár István* után Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírájává *Damokos Tamást* nevezte ki.³⁷ 1649 február 1-én csíkszentsimoni *Ince Jánost*, június 17-én vacsárcsii *Balás Tamást* lófősítette.³⁸ 1646 augusztus 24-én *Hadnagy Mátyás* csíkszentimrei főember végrendeletét hitelesítette.³⁹ Számtalan I. Rákóczi György alatt azon okiratok száma, amelyekkel a zavaros csiki birtokviszonyokat rendezí és továbbá Csíkot a betörő útonállóktól és tolvajoktól megtisztítja.

1636-ban *Mikó Ferenc* halála után Csík főkapitánya *Petki István* lett, ki mint királyhalmi említettik. Csicsói *Petki Farkas* királyhalmi előnevét előbb derzsi-re változtatta. *Petki István* a két Rákóczi György alatt még tanácsúr is volt, 1663-ban pedig *Béldi Pállal* helytartó, 1661-ben Ali basa őt fejedelemséggel kínálta meg, de nem fogadta el.⁴⁰ *Nemes János* diariuma szerint 1667 január 20-án halt meg a marosvásárhelyi országgyűlés idején. *Enyedi István* azt írja, hogy 1659-ben *Barcsai Akos* hűségére nem esküdött fel; fia, *Petki János* 1654-től csiki főkirálybíró volt.

I. Rákóczi György 1635 november 7-én lustrálás céljából Székelyföldön járt s Csíktusnádon lévő *Boldizsár Tamást*, ki ösjobbágy voltával nem élt, *Béldi Kelemennek* adta, 1635 február 16-án pedig ercsei *Toldalagi Mihály* tanácsúr és pókai *Sárosi János* — közügyek igazgatójának előterjesztésére alsócsernátoni *Damokos Istvánné* Lázár Juditnak a vajdaszentiváni *Faragó András* — a mezei hadak kapitánya és felesége *Bodoni Zsuzsa* elleni perben ítéletet hozott. *Lázár Judit* Lázár Farkasnak volt leánya, *Damokos István* pedig *Damokos Tamás* apja.

1635 november 4-én szenttamási *Saigó Ferenc* és *Böjthe Pál* jelentik Csíkszék főtisztjeinek, hogy alsócsernátoni *Damokos Istvánné* Lázár Judit kérésére Szenttamáson lakó *Szekeres Mátét* harmadnapra a derékszékre idézték.⁴¹ Ez az első okirat, amelyben a csiki derékszék előfordul.

Érdekességénél fogva közlöm az 1635 november 11-én kelt okiratot, amelyben csicsói *Petki Farkas* és szentmihályi *Sándor Péter* bizonyítják, hogy néhai *Mikó Ferenc* Mikóújvár nevű várában levő „elejükbe ment Szentimrén lakó nemzetes *Hadnagy Mátyás* ökegyelme s brenhidai *Huzár Mátyás* főasztalnok és

³⁴ O. L. P. XVIII. Lib. Reg.

³⁵ U. o. Lib. Reg. XIX. 49. l.

³⁶ U. o. Km. Prot. Maj. U. 2. 1627—1641. 72. l.

³⁷ U. o. Gyf. Lib. Reg. XXII. 7.

³⁸ U. o. Lib. Reg. XXIV. 57, 105. l.

³⁹ U. o. Gyf. Prot. XIV. 260. l.

⁴⁰ Bethlen János, Liber II. 1. c.

⁴¹ Endes-család levéltára.

Marosszék főkirálybirájának s . . . *I. Rákóczi György* két fiának — *György* és *Zsigmond*nak — közbenjárására *Thasaly Péter* nevű jobbágycsík, ki most *Huzár Mátyás* inasa, de azelőtt *Fehér vármegyében Karatnán* lakott, magára vállalta és cserébe adta *Huzár Mátyásnak* egy bujdosó emberért. *Huzár Mátyás Thasalyt* a jobbágyság alól felszabadította, feltételül kötvén ki, hogy a felszabadítottnak a bátyja, *Thasaly al. Torjai György* nem cselekszik *Hadnagy Mátyás* ellen a karatnai jobbágycsíkok elidegenítése iránt.⁴² 1635 december 13-án *Mikó Ferenc* halála után csíkszentgyörgyi *Daniel Márton* és *Mátyás* perbe idézték fiát, hidvégi *Mikó Józsefet* a néhai *Mikó Ferenc* által hatalmasul elfoglalt szentgyörgyi örökségek miatt. Ugyanezen a napon martonfalvi *Páncélos István* és *Balázs* perbe idézték hidvégi *Mikó Józsefet*, mert néhai *Mikó Ferenc* a martonfalvi határban a többek közt az ő földjére is ráépítette Mikóújvárat és őket sem pénzzel, sem másképp ki nem elégítette. Ezek az okiratok mutatják, hogy a főbb tisztviselők önkénykedése nem szünetelt.⁴³

Csíkszeredában 1637 június 18-án szárhegyi *Lázár István* Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírája, beögeózi *Farkas Ferenc* udvarhelyszéki vicekapitány, csíkszentmihályi *Sándor Péter* csíkszéki hites assessor bizonyítják, hogy csicsai *Petki Farkas* és csicsai *Csyerei Mihály* között az utóbbi illetlen magaviselete miatt nem kis egyenetlenség és visszavonás támadt, melyből törvényes processus is indult, de ez azonban békésen kiegyenlítődt. Az ebben az okiratban szereplő *Csyerei Mihály* Cserei Mihály történetírónak nagyatyja anyai ágról.⁴⁴

Lázár István I. Rákóczi Györgynek is hű embere volt, a harcaiban részt vett, de később a fejedelem kezét elvesztette. *Haller Gábor* naplójában 1637 december 1-én írja: „A bejárókban *Lázárt* és *Szaláncit* tették kalitkába; 1637-ben *Petki István* csíki főkapitány Csík, Gyergyó, Kászon tisztjeivel elfoglaltatta *Lázár Istvánnak* Gyergyóban levő minden javát. *Lázár István* a kolozsmonostori konvent előtt csak 1638-ban tiltakozott ez ellen.”⁴⁵ *Lázár István* 1644-ben halt meg, midőn *I. Rákóczi György* III. Ferdinánd ellen hadat vezetett, a palánki ütközet alkalmával való visszavonuláskor a Putnokhoz közel levő kövecses gömörmegeyi községi út mellett.⁴⁶

1639 február 10-én delnei *Ince Gáspár*, rákosi *Dániel* deák, szépvízi *Ince János* bizonyítása szerint „szentmihályi *Sándor Péter* úr, *Bartalis Ferenc*, *Török Mihály*, *Kósa Imre*, *Konc Bálint* uraimék, *Varga Mátyás* falusbíró, több egész falubeli esküdt emberekkel együtt az 1622 március 29-én hozott falutörvényt kiegészítették. Az előbb említett csíkszentmihályi *Török Mihály*,

⁴² Endes-család levéltára.

⁴³ U. o.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ Gr. *Lázár Miklós*: i. m. 142.

⁴⁶ *Haller Gábor* naplója.

a csíki lovasok hadnagya s általa fiai: Máté és András a lófő-ségből nemességre emeltettek és csíkszentmihályi házuk minden közteher alól kivétetett.⁴⁷ 1645 december 31-én pedig *I. Rákóczi György* megparancsolta fiának, Zsigmondnak, hogy taplocai *Geréb Ferencné Mihálc Ilona* és ennek mostohaanyja *Mihálc Demeterné* közt felmerült birtokperben hozzon ítéletet. Ebben az időben léptek a csíkszentmihályi *Törökök* és a taplocai *Gerébek* Csík vezetői körébe.

1647 június 19-én Csíkszeredában tanúvallatást tartatott alsócscernátoni *Damokos Tamás* Csík, Gyergyó és Kászton főkirálybírájának járó illetményekről, mely aztán csíkszentléleki *Nagy János* plébániáján folytattatott. E tanúvallatással érdekességénél fogva részletesen kell foglalkoznunk. Kihallgatott: szentmihályi *Sándor Péter*, felcsíki assessor, 60 éves, aki csíkszentmihályi *Sándor István* fia. Szolgált *Lázár István* királybíró mellett, ki hatóságát Kásztonban is gyakorolta, éspedig saját házában. Néha azonban a vicék házában is. A kapott jövedelmet magához vette, azonban abból a vicéknek nem adott, *Sándor Pétert* utasította, hogy igazságát vegye ki, ezt meg is tette. *Mikó Ferenc* főkapitány-nak és *Lázár Istvánnak* külön-külön vicéje volt, *Lázár Istvánnak* egyidejűleg *Nagy Pál*, azután *Szabó Mihály*. A vicék a jövedelmet *Lázár Istvánnak* beszolgáltatták. Mikor *Kelemen Mihály* volt a főkirálybíró, a kászoniak őt is elismerték. Amikor a fejedelemhez választott a szék, a kászoniak *Czyutak Pétert* választották, az akkori főkirálybíró választásának nem mondtak ellent.

Rákosi Mezei Miklós primipilus, 60 éves, vallotta, hogy midőn az elmúlt szombaton a főkapitány és főkirálybíró Kásztonban derékszéket tartottak, a kászoniak hangosan kiabálták, hogy *Damokos Tamást* főkirálybírájuknak el nem ismerik, neki illetményt nem adnak, hanem csak enni-inni. Ha odamegy, tegyen törvényt, a törvénybeli proventusot vegye fel, de ezenkívül nem adnak semmit, mert nekik privilégiumuk van s ahhoz tartják magukat. A proventus eddig köztük egy esztendőben *Lázár István* „uram számára jutott“, két esztendőben pedig a széké volt a kapitány úr részén kívül, mert az ki volt adva mindenkor, ugyanis *Lázár István* elődeivel a kászoniaknak privilégiumuk volt és contractusok. A mostani *Lázár Istvánt*, *Lázár István* főkirálybíró fiát elfogadták s néhai atyjának járt proventusot neki megígérték.“ Ez ellen *Damokos Tamás* tiltakozott és a kászoniak előtt felolvastatta a főkirálybírósgáról szóló donatiót, amely szerint Csík, Gyergyó, Kászton főkirálybírósgája tisztjének minden proventusát kapta, erre a kászoniak azt felelték, hogy tisztelik és becsülik a fejedelem parancsát, de proventusban semmit sem adnak. E szerint a kászoniak 200 év múlva is hivatkoztak *Lázár Bálinttal* való megállapodásukra és elértek annyit, hogy 1647-ben Kásztonban már tartottak derékszéket.

⁴⁷ Endes-levéltár.

Mint hogy eme tanúvallomásnál Csík vezető emberei hallgattak ki, a kihallgatottak neveit felsorolom: szentkirályi *Péter* deák, 80 éves, delnei *Ince Gáspár*, 46 éves, szentmihályi *Konc Bálint* lófő, 65 éves, madéfalvi *Cserei Mihály* nemes, 43 éves, szentsimoni ifj. *Veres Mihály* nemes, 44 éves, szentgyörgyi *Kelemen János* Alcsík esküdt assessora, 60 éves, szentkirályi *Bors Tamás* nemes, 41 éves, szentléleki nemes *Veres Ferenc* alcsíki assessor, 45 éves, szentsimoni *Beke János* nemes, 43 éves, szentgyörgyi *Csiszér Ferenc* primipilus, 39 éves, rákosi *Pesthi Márton* nemes, Csíkszék jegyzője, 52 éves, rákosi *Nagy Balázs* lófő, 50 éves, rákosi *Lázár Mihály* lófő, 35 éves, delnei *Csató György*, 35 éves, szépvízi *Csutak Péter* lófő, 41 éves, szentléleki al. boroszlói *Vitos Péter* nemes, 42 éves. A tanúvallatást *Czakó Ferenc* alcsíki alkirálybíró, *Literatus Balás*, alcsíki hites jegyző végezték.⁴⁸

A fent felsoroltakon kívül *I. Rákóczi György* 1631 július 18-án szárhegyi *Gáspár István és Jánosnak*, 1632 február 28-án csomafalvi *Szeöci Albert és Ferencnek*, 1632 július 1-én csomafalvi *Asztalos Mihály* és vejének *Csala Péternek*, 1632 augusztus 24-én remetei *Nagy György* és *Lackó Ferencnek* lófőséget adott, 1636 május 9-én szárhegyi *Nagy al. Szathmári Mihály*, 1636 január 8-án gyergyóúfalusi *Király Péter*, 1636 július 7-én kilyentalvi *Kaytár Péter*, 1636 december 16-án gyergyóalfalvi *Literáti János*, 1637 március 21-én szárhegyi *Szabó György*, 1637 március 22-én gyergyóújfalusi *Seovér János* fiai, *Péter, István, Mihály* és *György*, 1637 április 4-én szárhegyi id. és ifj. *Simon István*, 1637 október 18-án gyergyóalfalusi *Magyar János* és *György* szintén lófőséget kaptak⁴⁹. 1645 július 24-én Kászonban lustrum tartatott.⁵⁰ *I. Rákóczi György* halálához közel a jobbágyok közül nagyon sok csíki székelyt tett puskás gyaloggá.⁵¹

II. Rákóczi György a főkirálybíró-választásokba nagyon befolyt, sőt javaslatokat is tett, bár saját s nemkülönbén *Ferenc* fia választási feltételeiben biztosította a székelyeket, hogy részükre kapitányokat és királybírákat, generálisokat közülük és olyanokat ad, kik köztük laknak „megmaradván mindenekben a fejedelem iuris dictiója és méltósága“, de a királybírák választása a székelyek szabadságában álljon,⁵² és biztosította a székely örökségek sérthetlenségét.

II. Rákóczi György mindjárt uralkodása kezdetén 1649 november 4-én a csíkszeredai csizmadia céh privilégiumát,⁵³ 1649 október 30-án Csíkszeredát polgári és mezővárosi statusában meg-

⁴⁸ Sándor-család levéltára. I. 91—95. l.

⁴⁹ Sz. Oklt. VI. 138. l.

⁵⁰ U. o. VI. 176. l.

⁵¹ U. o. VI. 179. l.

⁵² E. O. E. XI. 143. l.

⁵³ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. XXIV. 186. l.

erősítette és csikszentsimoni *Csathó Istvánt*, csekefalvi *György Pétert* lófősítette.⁵⁴

Mikó Ferenc birtokszerzései miatt keletkezett perek még nem ültek el. Csicsón 1651 november 14-én kelt okirat szerint királyhalmi *Petki István* Csík, Gyergyó, Kászon főkapitánya ügyében szentmihályi *Sándor Péter*, szentmiklósi *Gurzó István* hites assessorok, szépvizi *Imre János* Felcsík vicekirálybírája igazolják, hogy *Petki István* főkapitánynak a Vasand kapujánál levő erdő végén egy kis telekhelyért pere volt. „Menaságfalvának Potttiand nevű részében a peres hely Menaság és Szentgyörgy megyéjének, *Monyasad* nevű részének határában van, szomszédai *Petki István* szántóföldei; a peres földet néhai *Mikó Ferenc* békében bírta, róla szállott *Petki Istvánra*, ki 1651-ig szintén békében bírta, melynek birtokában azonban potyondi emberek ekkor megzavarták, a kár megállapítása végett *Petki István* Fel- és Alcsíkról assessorokat és vicekirálybírákat hivatott fel, de 1651 november 14-én szentkirályi *Bors Gergely* vicekirálybíró, *Bors Tamás* esküdt assessor, szentimrei *Fodor Ferenc* esküdt assessor, szentgyörgyi *Kelemen János* esküdt assessor közbenjárására a hely kijáratván, van az *Vasand* erdőben, szomszédai külszélén szentkirályi *Bors Tamásné Boczjkor Erzsébet* asszonyra járó örökös föld, annak végében mindszei *Adorján János* s atyjafiai, balról Menaságról a Vasand-kapujára kimenő út az *Giepü-kert* mellett, melyet *Vasand-útjának* hívnak, a potyondiak átadták *Petki Istvánnak*.”⁵⁵

Lázár István és Székely Ilona fia, *Lázár István* 1651-ben mint a gyergyói lovasok hadnagya említették. Ekkor már a felesége *Petki Kata* volt, *Petki István* csíki főkapitány, II. Rákóczi György főudvarmestere és tanácsosa és jeles hadvezérének leánya. — *Lázár István* ipjához haláláig a legforróbb szeretettel ragaszkodott, viszont *Petki István* is, az istenfélő vő, bátor és művelteszű férfi iránt hasonló szeretetet tanúsított. *Lázár István* levelezésben állott Magyarország és Erdély jeleseivel, Moldova és Havasalföld főuraival, levelei óriási műveltségének a dokumentumai, veje gróf *Kálnoki Sámuel* az emléket ekkép örököltette meg: „Artibus eximiis primam exspolire Juventam Palladis in Castriis sacra Minerva dedit.”

1652-ben Kászonszék hatósági jogokat gyakorolt. 1652 június 30-án *Tuson Miklós*, *Kászoni Miklós*, *Csutak Péter* hites assessorok és *Rác Mihály* kászonszéki hites jegyző bizonyítják, hogy *Damokos Tamás* csík-, gyergyó-, kászonszéki főkirálybírónak egy cigánya megölése tárgyában tanúvallatást tartottak.⁵⁶ 1653 augusztus 31-én II. Rákóczi György, *Damokos Tamás*, Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírájának a határszélek megerősítésére ad utasítást.

⁵⁴ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. XXIV. 250. 1.

⁵⁵ Sándor-család levéltára. I. 96—100. 1.

⁵⁶ Endes-levéltár.

Midőn 1655-ben II. Rákóczi György *Besaraba Konstantin* segítségére fegyveresen Havasalföldre sietett, seregét *Lázár István* követte, apósával *Petki Istvánnal* s ott rendkívüli vitézséggel harcolt a törökök ellen.

Ezen hadjárat során II. Rákóczi György a csiki székelységben rendkívül nagyméretű rangemelést tett, amelyre a lófők számát rendkívül felemelte. 1655 június 7-én a stroesti táborban⁵⁷ csikborsovai *Abos Mihályt*, jenőfalvi *Abos Mihályt*, csikszentgyörgyi *Ábrám Jánost*, csikszenttamási *Akác Imrét* és *Istvánt*, csikjenőfalvi *Ambrus Pétert*, csikmadéfalvi *András Gergelyt*, csikrákosi *András Istvánt*, csikszentsimoni *András Jánost*, bánkfalvi *András Mihályt*, tusnádi *Antal Mihályt*, csikjenőfalvi *Atos Jánost*, csikszentimrei *Baló Györgyöt*, bánkfalvi *Balázs Gergelyt* és *Jánost*, vacsárcsii *Balás Györgyöt*, mindszei *Balázs Imrét*, csikszentgyörgyi *Balázs Istvánt*, csikkozmási *Balázs Jánost*, menasági *Bálint Györgyöt*, — *Istvánt*, — *Jánost*, pálfalvi *Bálint Mihályt*, csikszentkirályi *Balog Tamást*, csikszenttamási *Barna Gergelyt* és *Istvánt*, mindszei *Barla Jánost*, csikszentsimoni *Barabás Jánost* és *Barta Mihályt*, szentléleki *Bartha Miklóst*, delnei *Becze Pált*, szentkirályi *Beke Pétert*, csikszentmártoni *Bence Andrást*, — *Bálintot*, — *Jánost*, — *Miklóst* és — *Pált*, bánkfalvi *Benedek Jánost*, csikszentgyörgyi *Benkes Tamást*, tusnádi *Beteg Benedeket*, csikjenőfalvi *Biró Andrást*, menasági *Biró Benedeket*, — *Istvánt* és — *Jánost*, karcfalvi *Biró Jánost* és — *Pétert*, szentléleki *Biró Mártont*, Bolgár *Miklóst*, menasági *Bordi Pétert*, szenttamási *Boros Györgyöt*, szentmártoni *Bors Ferencet*, csikrákosi *Both Andrást* és *Pétert*, csikszenttamási *Böjthe Benedeket*, csikszentmihályi *Buzás Jánost*, tusnádi *Christó Györgyöt*, vacsárcsii *Cibre Andrást* és *Jánost*, csikcsekefalvi *Csaba Istvánt*, menasági *Csathó Mihályt*, mindszei *Csáka Ferencet*, csikszentgyörgyi *Császár Imrét*, amadéfalvi *Császár Jánost*, bánkfalvi *Császár Pétert*, tusnádi *Cserei Pétert*, csikszentkirályi *Csiszér György* és *Ferencet*, csikkozmási *Csoboth Bálintot*, csikszenttamási *Csoth Mátyást*, szentléleki *Csűr Pétert*, vacsárcsii *Damokos Andrást*, bánkfalvi *Dánel Gergelyt* és *Mihályt*, csikszentgyörgyi *Dánel Mihályt*, csekefalvi *Darvas Istvánt*, — *Mártont* és — *Pétert*, szentsimoni *Dávid Mártont*, kozmási *Dávid Mihályt*, szentimrei *Dobordán Mártont*, kozmási *Dobos Ferencet*, szentdomokosi *Dobos Mátét*, delnei *Domokos Lászlót*, menasági *Elekes Andrást*, szentmihályi *Eötvös Mihályt*, menasági *Erdély Mihályt*, vardotfalvi *Farkas Balázs Ferencet*, csikszentmártoni *Farkas Ferencet*, — *Jánost* és — *Pétert*, csikcsekefalvi *Fartó Pétert*, szentmihályi *Ferenc Balázst*, csikcsatószei *Ferenc Istvánt*, menasági *Ferenc Mihályt*, csikszentkirályi *Fodor Istvánt*, csikcsekefalvi *Fodor Mártont* és — *Miklóst*, menasági *Füstös Jánost*, csikszentmártoni *Füstös Pétert*,

⁵⁷ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. XXVI. 605. 1.

csíkszentkirályi *Gál András*t, gyergyószentmiklósi *Gál Ferenc*et és *Lőrinc*et, zsögödi *Gál István*t, — *Jánost*, — *Mátyást* és — *Péter*t, csekefalvi *Gáspár Mihály*t és *Péter*t, szentsimoni *Gáspár Tamást*, jenőfalvi *Gedő György*öt és *Mihály*t, menasági *Cegeő Péter*t, bánkfalvi *Gergely András*t és *Mátét*, mindszei *Gergely Imrét*, menasági *Gergely Pált*, menasági *Göde Balázst* és *Jánost*, szentsimoni *Göde István*t és *Mátyást*, göröcsfalvi *Göröcs Imrét*, szenttamási *Guzora Mátét*, menasági *György Bálint*ot és *Imrét*, szentmártoni *Ijgyártó Balázst* és *Gergely*t, szentimrei *Illés György*öt, göröcsfalvi *Imre Lőrinc*et, csekefalvi *Imreh Jánost*, kozmási *Imreh Pált*, menasági *Ince András*t, amadéfalvi *István Jánost*, menasági *István Jánost*, vacsárcsii *István Péter*t, szentkirályi *Jakab Lőrinc*et, szentmártoni *János András*t, menasági *János Ferenc*et és *Mihály*t, szentsimoni *János Mihály*t, szentmihályi *Jatkó Mihály*t, jenőfalvi *Jeremiás Mózes*t, zsögödi *Kaczos Miklós*t és *Tamást*, szentléleki *Kádár Mihály*t, szentgyörgyi *Kalócza Jánost*, jenőfalvi *Karda Jánost*, szentgyörgyi *Kató Márton*t, szentmihályi *Katona Péter*t, szentmártoni *Kedves Pált*, delnei *Kelemen Jakab*ot, szentdomokosi *Kis Jánost*, szenttamási *Korlát Tamást*, szentsimoni *Kóródi Péter*t, szentmihályi *Korpos Péter*t és *Miklós*t, szentdomokosi *Kós Márton*t, vacsárcsii *Kovács Jánost*, amadéfalvi *Kovács Mihály*t, bánkfalvi *Kovács Péter*t, szentsimoni *Kovács Péter*t, delnei *Ladó György*öt, szentmihályi *Lakatos György*öt és *Mihály*t, csatószei *László Miklós*t, szentléleki *Lázár Pált*, menasági *Literati Mihály*t, göröcsfalvi *Lőrinc Bálint*ot, menasági *Lőrinc István*t, gyergyószentmiklósi *Lőrinc Mihály*t, csomafalvi *Madarász Balázst*, gyergyószentmiklósi *Madarász Jánost*, csíkszentgyörgyi *Magyar Balázst* és *Jánost*, vardotfalvi *Markos András*t, szentsimoni *Márton Balázst*, — *Benedeket* és — *Ferenc*et, menasági *Márton Balázst* és *Miklós*t, csekefalvi *Márton Ferenc*et, szentkirályi *Márton Mihály*t, karcfalvi *Máté György*öt, szentmihályi *Máté Péter*t, göröcsfalvi *Máthé Tamást*, pálfalvi *Máthé Demeter*t és *György*öt, csatószei *Menyháth Pált*, szentsimoni *Mihály András*t, tusnádi *Mihály Benedeket*, szentkirályi *Mihály Ferenc*et, kozmási *Mihály Imrét*, menasági *Miklós Ferenc*et, szentléleki *Miklós Ferenc*et, csekefalvi *Miklós Péter*t, göröcsfalvi *Mikola Miklós*t, csicsói *Mocár Pált*, szenttamási *Molnár Bálint*ot és *Mihály*t, szentgyörgyi *Nagy Lőrinc*et, menasági *Nagy Lukács*ot, tusnádi *Nagy Miklós*t, mindszei *Nyirő Péter*t, szentgyörgyi *Okos Péter*t, menasági *Okos Tamást*, vardotfalvi *Orbán Ferenc*et és *György*öt, szenttamási *Palkó István*t, amadéfalvi *Pál Ferenc*et, rákosi *Pál György*öt, csatószei *Pál Jánost* és *Márton*t, szentkirályi *Pál György*öt és *Péter*t, menasági *Pál Péter*t, szentmihályi *Pál Tamást*, vacsárcsii *Péter Dániel*t, mindszei *Péter Ferenc*et, szentmártoni *Péter István*t, jenőfalvi *Péter Jánost*, szentdomokosi *Péter Jánost*, szentkirályi *Péter Jánost*, amadéfalvi *Péter Mihály*t, tusnádi *Petres István*t, szentgyörgyi *Petres Márton*t, pálfalvi *Piroska Lőrinc*et, rákosi

Ranc Jánost, tusnádi Ravasz Mihályt, szentmártoni Részeg Tamást, menasági Salamon Albertet, amadéfalvi Sándor Györgyöt, karcfalvi Sándor Pétert, csicsói Sánta Jánost és Mihályt, csekefalvi Sánta Mihályt, kozmási Sánta Tamást, csicsói Silló Balázst, szentgyörgyi Simó Jánost, vacsárcsii Simon Miklóst, delnei Simon Tamást, szentgyörgyi Sükösd Istvánt, bánkfalvi Szabó Andrást, amadéfalvi Szabó Györgyöt, zsögödi Szabó Jánost, szentgyörgyi Szabó Lőrincet, szentmártoni Szabó Mátét, szentmihályi Szabó Mihályt, bánkfalvi Szász Ferencet, zsögödi Szász Istvánt és Pétert, amadéfalvi Szentes Györgyöt, dánfalvi Szócs Mihályt, szentsimoni Szőke Andrást, szentdomokosi Tamás Bálintot, csomortáni Tamás Bálintot, jenőfalvi Tamás Gergely és Istvánt, szentkirályi Tamás Györgyöt, rákosi Tamás Jánost, szentgyörgyi Tancos Ferencet, szépvízi Tankó Mihályt, tusnádi Tompos Benedeket, szentmihályi Török Ferencet és Jánost, Urkon Pétert, menasági Ványolós Jánost, szentmihályi Váradi Lászlót, Varga Antalt, zsögödi Varga Benedeket, szentmihályi Vasmathi Jánost, menasági Veres Lőrincet, amadéfalvi Verő Lőrincet, szentsimoni Virágh Istvánt és Jánost és jenőfalvi Vizi Balázst lófósséggel tüntette ki.

II. Rákóczi György 1655 június 28-án a ploesti táborban⁵⁸ remetei *Bakos András és István, Balás István és János, gyszentmiklói Balázs Mihály, gyergyóújfalusi Barla György, — Mihály, — István és — Márton, csomafalvi Baráti János, tekerőpataki Bartalis Jakab, csomafalvi Borsos Mihály, kászonújfalusi Cirjék András, csíkszentmiklói Csáki János, gyergyószentmiklói Csergő András, csíkszentmiklói Demeter András, szentmihályi Dávid Márton, gyergyóújfalvi Elekes György, — Lázár és — Pál, gyergyóújfalvi Fábian János, remetei Ferenc János, gyszentmiklói Ferenc Mihály, Ferenc vagy Barla Balázs, kászonújfalusi Fodor Péter, gyergyószentmiklói Füle Pál, tekerőpataki Fülöp Péter, tekerőpataki Gál András, — János, — Mihály és — Péter, gyergyószentmiklói Gál Tamás, csomafalvi Gál István, kászonújfalusi Gergely István, András és — Mihály, csíkszentmiklói Gergely György, remetei György Mihály, tekerőpataki Hajdú István, Huszár János, csomafalvi Imre János, gyergyószentmiklói Imreh András és Péter, tekerőpataki István Benedek, remetei Ivacsó Péter, gyergyóújfalusi János Ferenc, tekerőpataki János György, kászonújfalvi Kerestély János és Péter, gyergyószentmiklói Kicsin János, gyergyóújfalusi Király György, Kis Péter György, — István és — Mihály, gyergyószentmiklói Köllő Ferenc, kászonújfalusi Kristóf Péter, remetei László András és László, gyergyószentmiklói Lázár Miklós, csíkszentmiklói Márk Mihály, tekerőpataki Máté Mátyás, gyergyóújfalusi Máthé Benedek, gyergyószentmiklói Mihály János és Tamás, gyergyóújfalusi Mihály Márton, tekerőpataki Miklós Benedek, remetei*

⁵⁸ O. L. T. Gyf. Lib. Reg. XXVI. 580. l.

Nagy Ferenc és István, gyergyóújfalusi Nagy Ferenc, csomafalvi Oláh Imre, remetei Pál Ferenc és István, gyergyóújfalusi Pál János, csomafalvi Pál János, kilyenfalvi Pál Mihály és Máté, csíkszentmiklósi Réti Mihály és Pál, gyergyószentmiklósi Selye Balázs, gyergyóújfalusi Simon István, gyergyószentmiklósi Szabó Mihály és Pál, remetei Székely István, gyergyószentmiklósi Tamás János, gyergyóújfalui Tóth János, tekerőpataki Tóth Mihály, csomafalvi Tőke András és csomortáni Vatha István részére lófőiséget adományozott.

1657-ben II. Rákóczi György békés uralkodásának vége szakadt, megindult a szerencsétlen lengyel háború, ami miatt Báthori István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György alkotásai tönkre mentek. Erdély — a szép kis szabad ország — Mohács óta mindig sóvárgó két szomszéd nagyhatalmú ármányának szabad prédája lett. E két hatalom politikájának közös célja a belviszály állandósítása s az ország elszegényesítése — volt, ennek pedig legbiztosabb eszköze, hogy önálló — erős — fejedelme ne legyen. Lázár István 1657-ben Rákóczit Lengyelországba is elkísérte, de a szerencsétlen háború után visszavonult szárhegyi jószágára.

Ez a szerencsétlen hadjárat sok csíki székelyt juttatott tatár rabságra. Elsősorban Damokos Tamás főkirálybíró. 1658 március 24-én Csíkszentsimonon a tatár rabságban levő uzoni Béldi Pál felesége tiltakozik Kozmás megyével szemben, mert a Kozmás felé befüggő Cserét eltiltották.⁵⁹ Jangiszálában 1662 december 20-án alsócsernátoni Damokos Tamás és csíkszentimrei Fodor Ferenc és baróti Bede Máté bizonyítják, hogy debreceni Bicó András annak fejében, hogy Fekete István kezessége mellett a tatár rabságból elbocsátották, kötelezettséget vállalt mind a maga, mind Fekete István bőszőrményi katona váltságdíjának megszerzésére. Egy pár nap múlva, 1662 december 23-án ugyancsak Jangiszálában kelt okirat szerint csíkszentimrei Fodor Ferenc és tarnóci Tarnóci András bizonyítják, hogy alsócsernátoni Damokos Tamás kezességet vállalt debreceni Bicó Andrásért, hogy az szabadon hazamehessen s a váltságdíjat megszerzhesse. 1665 május 25-én Kálnoki Mihály ír Damokos Tamásnak a tatár rabságból való kiváltása érdekében. 1666 február 9-én kelt okirat szerint váradi Udvarhelyi György és kilyeni Székely Bálint igazolják, hogy dési Makai Mihály 500 aranyat és 300 tallért adott kölcsön Kálnoki Mihály kezéhez Damokos Tamásnak a tatár rabságból való kiváltása végett, mellyel szemben Damokos Tamás zálogba adta mezőmadarasi jószágát.⁶⁰ Kozmási Kayca Péter és István sokáig sínylődtek a tatár rabságban.⁶¹ Damokos Tamás és társai 10 évig szenvedtek Krim-

⁵⁹ Sz. Oklt. V. 125. 1.

⁶⁰ Endes-levéltár.

⁶¹ Sz. Oklt. VI. 223; IV. 293, 297. 1.

ben. *Galga* szultán rabjai voltak, itt írták az említett leveleket. II. Rákóczi György kiváltásukra pénzt nem adott, vagy talán nem is tudott. Erdély 1665 november 1-én könyörgő iratot küldött a „Felséges tatár Kán”-nak, az aláírók közt volt *Petki István* is, ekkor Gyulát inscribálták.⁶²

A török szultán parancsot intézett Erdély rendjeihez, hogy mivel *Rákóczi* a népet az ő engedélye nélkül vitte Moldovába és Lengyelországba, vessék ki *Rákóczit* a székéből. *Rákóczi* 1657 október 26-án lemondott, fejedelemmé *Rédhey Ferenc* választatott meg. *Rákóczi* lemondását megbánta, újból akcióba lépett és *Rhédey* lemondása után 1658 március 25-én újból Erdély fejedelmévé választatott s I. Lipóttal alkudozni kezdett és mindent megtett arra, hogy uralmát újból megszilárdítsa, őt erre méltóvá tették családi hagyományai, személyes nagy tulajdonai, szabadságszeretete, erős nemzeti érzelmei.

Közben a török szultán Erdély ellen hadat indított, a budai basa *Rákóczi* letételét szorgalmazta. *Rákóczi* 1658-ban, júliusban a törökkel megütközött s az előcsapatokat megverte. Erre maga a nagyvezér indult *Rákóczi* ellen. *Mikes Kelemen* 1658 július 15-én arról értesítette *Lázár Istvánt*, hogy *István* vajda szerencsétlenül járt, azaz letéttetett.⁶³ 1658 augusztus 15—18-a között a tatár khán a silistriai basa, a moldovai és havasalföldi vajda kíséretében a Bodzai-szoroson berontott. Augusztus 16-án Segesvár tanácsa arról értesítette Nagyszében tanácsát, hogy az ellenség a Barcaságot, Háromszéket, a szász falvakat és városokat feldúlta.

Petki István Csikból Háromszék segélyére indult. A csíkiek *Damokos Tamás* rabságba esése után *Rákóczitól* nagyon elhúltak, mert a tatár rabok kiváltásában őket nem segítette. Egyébként azt is hallották, hogy a tatárok Moldovából Csíkba akarnak törni, ezért Brassó sorsa iránt érdeklődtek s nem éreztek kedvet otthonukat elhagyni.⁶⁴ Ráadásul Csikban elég sajnálatosan osztályharc is indult, 1657 július 15-én szentsimoni *Gaál Ferenc* ellen a nemesség elleni izgatás miatt per indult.⁶⁵

A tatárok, a moldovaiak és a havasalföldiek fél Erdélyt feldúlták, Fejérvárt és Enyedet felégették. A nagyvezér 1658 szeptember 4-én Borosjenőn az erdélyi követséget fogadta s többnapig huza-vona után *Rákóczi* elmozdításával *Barcsay Ákost* tette meg Erdély fejedelmévé. Ez a kényszernek engedett, az ellenség az országot elhagyta. *Barcsayt* az október 5-i segesvári országgyűlésen Erdély — Szilágyság — kapcsolt részek részvétlenül fogadták. Ennek következtében *Barcsay* november 1-én le akart mondani, de a jelenlévő török basa tiltakozott, kijelentvén, hogy neki *Rákóczinak* még a nevét is ki kell irtania. E jelenetre *Petki István* a csíkiekkel hazament, az erdélyi rendek azonban a török

⁶² O. L. T. Gyf. Prot. XVII. 62. l.

⁶³ Sz. Okl. VI. 225. l.

⁶⁴ U. o. VI. 217. l.

⁶⁵ U. o. VI. 207. l.

beavatkozást hangsúlyozva, *Barcsayt* elfogadták s elkészítették részére a feltételeket s elrendelték, hogy öt nap alatt mindenki *Barcsay* mellé álljon. *Rákóczi* a fejedelemségről lemondani nem akart, *Barcsay* ismét lemondásról beszélt, de a török basák nem engedték.

Az erdélyi nép *Barcsayt* erőtlennek tartotta, mert belement a súlyosabb adóztatásba; *Rákóczit* visszaóhajtották. *Rákóczi* kiáltványt adott ki, mire *Barcsay* felelt, *Rákóczi* még izgatóbb kiáltványt bocsátott ki, végtére 1659 elején *Rákóczi* lemondani késznek nyilatkozott, de elhatározását feltételekhez kötötte. Ezt a beszercei országgyűlés elfogadta. *Rákóczi* azonban továbbra is fejedelmi jogokat gyakorolt. Csík *Petki István* unszolására *Rákóczival* tartott és sarcot nem fizetett.

A szászsebesi 1659 május 24-én tartott országgyűlés kancellárrá *Bethlen Jánost* választotta s *II. Rákóczi Györgynek Rhédey* fejedelemsége óta kelt okleveleit megsemmisítette s a *Rákóczival* való érintkezést megtiltotta, a török porta rendelkezéseire *Rákóczitól* a jószágokat visszavette. Ekkor *Petki István* és *Barcsay* viszonyában változás állott be, bizonyítéka ennek az a címeres nemeslevél, amelyet *Barcsay Ákos Petki István* ajánlatára Szászsebesen 1659 június 15-én csíkszentsimoni *Endes Miklós* s általa atyja *Endes Bálint* lófők részére állított ki, mely szerint csíkszentsimoni *Endes Miklósnak*, „ki nemzetes királyhalmi *Petki István* legfőbb udvari és belső tanácsosnak, illetve Csík, Gyergyó, Kászon főkapitányi udvarának familiárisa, azokra a hű szolgálataira tekintettel, amelyeket ura oldalán sok évek óta minden alkalommal a hazának és fejedelmeknek minden időben és körülmények közt teljesített, amikre a jövőben is késznek ígérkezett, magyar nemesiséget adott, *Endes Miklóst* és atyját a többi lófők rendjéből kivévén, *Endes Miklós* után atyjának Bálintnak is Erdély s Magyarország valódi és kétségtelen nemesei sorába iktatását rendelte el és részükre címert adományozott.

Rákóczi a szászsebesi határozat miatt nagyon ingerült volt. *Barcsay* mustrát rendelt el. *Rákóczi* augusztus 20-án Ecsedről az erdélyi fejedelemség visszahódítására indult. *Barcsay* elmene-kült, *Rákóczi* szeptember 24-ére Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett, amelyen a három nemzet Sebes és Brassó városok kivételével megjelent, a csíkiek is *Lázár István* főkirálybíró vezetése alatt s *II. Rákóczi György* harmadízben is fejedelemmé választatott, de azzal a feltétellel, hogy a portától nem szakad el. *Rákóczi* azonban azonnal a török elleni szövetkezéshez kezdett úgy a havasalföldi, mint a moldovai vajdával. Dévát, ahol *Barcsay* felesége és testvére volt, ostrom alá vétette. A budai basa *Rákóczi* ellen hadat indított, s november 22-én *Rákóczit* megverte, *Barcsayhoz* azonban senki sem csatlakozott. 1660 május 22-én a Gyalu és Fenes közti ütközetben *II. Rákóczi György* megsebesült s Váradon 1666 július 7-én sebeibe belehalt. Még 1666

május 23-án kelt levelében megdicsérte a csík-, gyergyó- és kászon-székiek vitézségét és további kitartásra buzdította őket.

A török a sarcot nem kapta meg, e miatt *Barcsayt* letartóztatta, *Ali basa* tisztességes fogságban tartotta. *Barcsay* szabadon bocsátása után 1660 június 13-án a székelyek részére amnesztiát hirdetett, de a kolomposoknak — *Apor Lázár* és *Barabás Péternek* — felakasztását rendelte el. Azonban *Barcsay Ákos* testvére *Gáspár* a székely főbék ellen megtorló lépéseket tett s *Lázár Istvánt* — Csík főkirálybíróját — elfogatta s Görgény várába záratta. *Lázár István* azonban zárkája ablakrostélyát kivervén, elmenekült. *Barcsay Gáspár* 1660 augusztus 10-én *Kálnoki Mihály* csiki főkapitánynak és *Cserei Mihály* főkirálybírónak (a történetíró anyai nagyatyjának) elrendelte, hogy *Lázár Istvánt* vagy a feleségét fogassák el.⁶⁶

Gróf *Lázár Miklós*⁶⁷ *Lázár István* szerepét a következőleg írja le: „Szárhegyen találta *Lázár Istvánt* az 1658-ban az országba visszatért *II. Rákóczi Györgynek* január 20-án kelt levele, amelyben inti és kéri *Lázár Istvánt*, hogy noha ő rendeltetett ki a csíkiek felültetésére, mindazonáltal ne legyen áruló, hanem kövesse *Petki István* példáját, ki igaz híve. Levelét *Rákóczi* ekként fejezte be: „Mi nem vagyunk sógora kegyelmednek, mint *Rhédey* uram, de jó ura és fejedelme vagyunk és voltunk.“ *Rákóczi Lázár Istvánt* 1658 február havában elsőrendű aulae familiárisná nevezte ki s akként intézkedett, hogy az ezzel járó fizetést a csiki harmincadok jövedelméből fizessék ki. 1658-ban *Lázár István* mint a gyergyói lovasok százados hadnagya, az ország és annak helytartói rendelkezése a csiki hadak mustrálására küldetett ki s egyidejűleg vitte a csiki kapitányi tisztet is, mert *Petki István* helytartóvá neveztetett ki. Ekkor *Lázár István* a csíkszeredai várban lakott, mivel ő volt a gyámja a tatár rabságra jutott *Damokos Tamás* csiki főkirálybíró gyermekeinek, a csíkszeredai vár birtokához *Damokos Tamás* a felesége útján jutott, ki hidvégi *Mikó József* özvegye volt. A várat *Lázár István* a védelemre képessé tenni akarván, szükséges hadi szerekkel ellátni igyekezett. Midőn *Barcsay Ákos* Erdély fejedelme lett, *Lázár Istvánt* megnyerni akarván, 1659 január 18-án neki adományozta a gyergyószentmiklósi harmincadot, de mégsem lett híve; *Rákóczival* haláláig levelezett és *Rákóczinak* 1659 szeptemberben Kolozsváron és Tövisen kelt levelei következtében Gyergyóból Marosvásárhelyre ment. *Lázár István* *Nichne* koronáját vesztt és Erdélybe szökött havasalföldi vajda elfogatásával volt elfoglalva s *Petki Istvánt* is helyettesítette a csiki főkapitányságban, u. i. *Rákóczi* elrendelte Csíkszéknek „addig, míg *Petki* megérkezik, mindenekben *Lázár Istvántól* függjön.“ Ez akkor történt, amikor *Lázár István* Marosvásárhelyre érkezett. A marosvásárhelyi országgyűlésen *Lázár*

⁶⁶ Sz. Oklt. VI. 227. l.

⁶⁷ Gr. *Lázár Miklós*: i. m. 156. l.

István, Petki István, Kapi István, a Mikesek II. Rákóczi Györgyöt fejedelemmé kiáltották ki s *Lázár István Cserei Mihályt* elfogatta, mert a fejedelmet piszkos szavakkal illette, néhány százados kezességére azonban szabadon bocsátotta. *Lázár István* 1660 első hónapjaiban újból Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírája lett. Csíkban kaphatta *Rákóczinak* 1660 áprilisában a szebeni táborban kelt levelét, melyben hadakkal való kijövetelét rendeli el. A Felmernél lefolyt csatában nem volt jelen s július 18-án értesítette *II. Rákóczi György* haláláról a gyergyói alkirálybírót, aminek azonban sem ez, sem a székelység nem akart hitelt adni. *II. Rákóczi György* leveretése után *Barcsay Gáspár* helytartó *Lázár Istvánt* megnyerni óhajtván, *Székely István* hívét hozzáküldötte. Ez *Lázár Istvánt* se Görgényben, se Szárhegyen nem találván, levélben közölte *Barcsay Gáspárnak* azt a parancsát, hogy *Lázár István* a havasalföldi vajdát valamelyes okon Gyergyóba csalván, kerítse kézre s *Barcsay Ákos* mellett ültesse fel a székelységre. *Barcsay Gáspár Lázár Istvánt* később mégis elfogatta s Görgény várába záratta, ki onnan megszökött. Időközben *Barcsay Ákos Kálnoki Mihályt* tette meg Csík főkapitányává, főkirálybírójává pedig *Cserei Mihályt*. *Lázár Istvánnak* a fogságból megszökése megindította a forradalmat. Ugyanis hazatérvén, a csíki népet, amelyet már *Barcsay Gáspár* kegyetlensége elkeserített, felkelésre ösztönözte s augusztus 16-án Gyergyót elindította, Csíkot fellázította, Háromszéket fegyverre szólította és Csíkszereda várában a várra rontó *Kálnoki Mihály* főkapitányt elfogatta, *Cserei Mihály* főkirálybíró Madéfalván a nép dühének lett az áldozata.

Lázár István 1660 augusztus 26-án *Damokos Gábor* gyámfiának ezt írja: „Kegyelmed menteni jöjjön, mert rosszul van a dolog, most ideje egyszer, ha Kegyelmed elkezdette, ne ott vigye végbe, ha Kegyelmed az éjjel ki nem jő, azokat a szegény legényeket mind felnyársalják . . . de én tudom *Kálnoki Mihály* dühösségét, Kegyelmed eljöjjön, még Kegyelmed mellett fölkel Csík, de ha éjjel el nem jő Kegyelmed, másszor nem tudom, mint lesz a dolog. Háromszék is, ha meghallja ezt a dolgát, mindjárt fölkel.”

Barcsay Gáspár megrémülve, a fejedelemnél amnesztiát sürgetett, de a fejedelem ezt megtagadta. A székelység új fejedeleme — előbb *I. Rákóczi Ferencre*, majd *Kemény Jánosra* — gondolt. *Barcsay* a forradalom elnyomását rendelte el. *Barcsay Gáspár* 1660 október elején az udvarhelyiek segítségével a háromszékieket Barót és Köpec között a Cseme rétjén leverte. Hogy Csíkot megtörje, a köpeci táborból október 13-án kiáltványt bocsátott ki, melyben a csíkieket a fegyver letételére, *Lázár István* és a háromszéki *Székely Sámuel* kiszolgáltatására hívta fel. Majd a fejedelem is október 22-én Csík, Gyergyó, Kászon népéhez parancsot intézett, hogy a közöttük lévő árulókat s a pártütés fejeit

adják ki.⁶⁸ Csík azonban nem engedelmeskedett, főtisztjei megalázásában ősi jogai sérelmét látván, fegyvert fogott s Alcsikon Lázárfalván tábort ütven, a Nyergesi-szorost és hegyet megszállotta. *Barcsay Gáspár*, hogy a csíkieket elrémítse, Háromszéken akasztatott s táborával a csíki határhegyek alá Kászonvölgyébe nyomult.

A csíkiek 1660 október 19-én levelet küldöttek *Barcsay Gáspárnak*, kérvén, hogy várjon, míg az ország végez felettük, mert készek mind egy lábíg levágnatni magukat. Követük *P. Kászoni Márton* volt. *Barcsay* tüzzel-vassal felelt, a csíkiek *Kászoni Mártont* a fejedelemhez küldötték. Október 29-én fegyverszünet jött létre oly megállapodással, hogy a csíkieket, míg az országgyűlés felettük nem határozott, nem bántják. Ez az országgyűlés november 10-én nyílt meg Segesváron, hová elmentek *Barcsay Gáspár* tábora és a csíkiek követsége is. Ekkor hozatott az a törvény, hogy *a fejedelem a székelyek fölé főkapitányt nem székelyek közül is tehet*. Hogy a csíkiek felett mit határoztak, nem tudjuk. Lehet, semmit. Ugyanis elterjedt *Kemény János* jövetelének a híre, aki november 20-án a karokhoz és rendekhez levelet intézett, amelyben jövetelét jelentette, mit Aranyosmeggyesről két nap mulva egy kiáltványa követett. November 26-án *Kemény* már meg is jött, *Barcsay Gáspárt* Örményesen *Szentpáli János* által megölette s a fejedelmi sereget Buzánál szétverette.

A fegyverben maradt csíkiek élükön a kegyelemből kizárt *Lázár István*nal, *Kemény János* bejövetele hírére átmentek a Nagyerdőn s a *Barcsay*hoz hú Udvarhelyszéket pusztították, de *Kemény János* őket letiltotta. 1660 december 11-én *Barcsay Ákos* Görgényben lemondott. *Kemény* 1660 december 24-én a szászrégeni országgyűlésen a fejedelmi széket átvette. A szultán a választást 1661 február 16-án elfogadta, de utasította *Keményt* Simon nevű fiának túsul adására s kétévi sarc fizetésére. *Kemény* a töröktől elszakadni s magát *I. Lipót* védelmébe helyezni készült. A két *Barcsay*-testvér (*Ákos* és *András*) a fejleményekbe nem nyugodott bele s a törökkel levelezni kezdett, ezért perbe fogattak. *Barcsay Andrást* Fogarasban felakasztották s *Barcsay Ákost* pedig *Kövár*ra való szállítása közben *Répa* nevű falunál lelőtték.⁶⁹ De a török *Kemény János* szándékairól értesülvén, Erdély felé közeledett. Bécs *Keménynek* segítséget nem adott, ez ennek ellenére a székelységet *Pethi István* vezetésével hazaküldte s ő maga a megyei hadakkal *Bonchidára* húzódott. *Ali basa* felhívta az országot, hogy válasszon más fejedelmet. Mivel felhívásának nem lett fogantja, június 15-én 5000 tatárt hívott be. *Ali basa* törökjei és tatárjai Erdélyt elpusztították s *Ali basának* szeptember 3-án már 170,000 foglya volt. *Ali basa* fejedelmet keresett, többek közt a fejedelemséggel megkínálta *Pethi Istvánt* is. A Marosvásárhelyt összeült rendeknek meg-

⁶⁸ Sz. oklt. IV. 296.

⁶⁹ J. Bethlen 227. 1.

parancsolta, hogy válasszanak fejedelmet. 1661 szeptember 14-én a tatár-rabságból hazatért *Apafi Mihály* választatott meg. Időközben *Montecucoli* 50,000 emberrel Kemény segítségére ment, de *Apafi* megválasztását megtudván, visszafordult. *Kemény* is visszavonult s ezzel minden népszerűségét elvesztette. *Ali* basa azokat, kik *Apafit* fejedelemmé tették, hazabocsátotta s felhívta a székelyeket *Apafi* hűségére. A gyergyóiak *Lázár István*, a csíkiek *Petki István*, a háromszékiek *Béldi Pál* izgatása következtében ellenkeztek. *Ali* basa *Apafit* maga mellé vevén, a székelyek ellen indult. Udvarhely és Háromszék meghódolt, Csík még tartotta magát. *Ali* basa az eltorlaszolt utakat megkerülvén, *Ismail* basát küldte Csík ellen. Ez árutakon tört be s a csíkiek október 17-én arra ébredtek, hogy hátuk megett a falvak égnék. A nép hazaszaladt, *Petki* és *Lázár* Görgénybe menekültek. *Ali* basa három napig dúlatta Csíkot. *Apafit* 1661 november 20-án törvényesen fejedelemnek választották, *Keményt* letevén. *Kemény* sorsában nem nyugodott meg. Midőn *Ali* basa elvonulása értésére esett, *Petki István* s a többi tanácsúr javaslata ellenére arra határozta magát, hogy német segítséggel Erdélybe tör. *Apafinak* egyezkedés céljából hozzáküldött követeit pedig letartóztatta. Az *Apafi* segítségére sietett *Kucsuk* basa 1662 január 30-án Szöllősnél, Segesvár és Meggyes között, *Kemény* seregét megverte. *Kemény* lováról nyergestől lefordult, eltapostatott. *Kucsuk* basa az országban maradt, 1662 október 20-án a székelyeket is megadóztatták. *Apafi* csak 1664-ben erősödött meg.

Csik *Kemény János* mellett kitartott. *Kemény* 1661 július 5-én *Lázár Istvánt* hadi előkészületekre utasította, ezt megelőzően levélben megparancsolta neki, hogy szálljon Kászon felé, „lépjen” *Mikes Kelemennel* összeköttetésbe, de teljes készséggel maradjanak veszteg, *Lázár* kémlertesse ki Moldovát, hogy az ottani vagy a tatár hadak nem készülődnek-e betörésre; ha azok Havasalföld felé indulnának, *Lázár* vegye fel az összeköttetést *Mikessel*.⁷⁰

Apafi Mihály is számított a csíkiekre. *Apafit Henter András* 1661 december 7-én arról értesítette, hogy a csíkieket jobb hadi felkészülés végett hazabocsátotta és a mellette lévő *Dacót* kívánságukra kapitányukká tette; ha *Dacó* nem tetszenék, azt teszik meg, akit akarnak.⁷¹ A csíkiek azonban bécsi mesterkedésre *Apafi* hűségében meginogtak. 1662 január 27-én *Kucsuk* basa felszólította Csík, Gyergyó, Kászon közönségét, hogy *Apafinak* hódoljanak meg. Ez esetben kegyelméről biztosította, ellenkező esetben tüzzel-vassal megfenyegette.⁷² *Dacó* 1662. január 30-án *Apafinak* Csík és Háromszék meghódolását jelentette.⁷³ *Kucsuk* basa 1662 április 6-án *Lázár Istvánnak* *Keményhez* pártolásáért

⁷⁰ Sz. Okl. VI. 241. l.

⁷¹ U. o. 252. l.

⁷² U. o. 226. l.

⁷³ U. o. 269. l.

szemrehányást tett s *Apafi* iránt hűségre intette.⁷⁴ 1662 szeptember 25-én *Kantakuzén* vojnik s *Jordaki* spathár *Lázár Istvánnak* köszönetet mondottak, hogy a moldovai vajda és seregéről tudósítást küldött.⁷⁵

Erdély rendjei 1658-ban előre látták a bekövetkezendő súlyos szenvedéseket, december 13-án Segesvárt kelt feliratukban II. Rákóczi Györgynek súlyos szemrehányást tettek: „Tekintse meg Nagyságod a szegény hazának Nagyságod miatt utolsó romlásra és pusztulásra jutott állapotját, ne igyekezze mégis tovább rontani, avagy rontatni; szánja meg inkább s magát a maga magyarországi várai közül valamelyikben elvonva, hadait elbocsátván, hazánknak várait kezéből kibocsátván, azt két vajdáknak, akiknek maga mellett tartásával az fényes portának szemefényét szurkálni láttatik, hogy ne fogja pártját, inkább nyúljon azokhoz az egyenes eszközökhöz, melyek által a porta megengesztelődik. Mert ha Nagyságod ugyan nem szűnik feltett célját követni s a hatalmas nemzetnek tovább is ellene kezdi magát vetni, bizony igen félünk attól, nemcsak a maga méltóságos személyére és házára, hanem ez hazának megmaradt részecskéjére, sőt egész Magyarországra, hanem előbb is, de a jövő tavaszra vagy nyárra oly veszedelmet hoz, mely miá Nagyságod neve eltörőlhethetlen szomorú emlékekkel nevezetik az egész keresztény világban.” Ezt a csíkiek közül aláírták: *Cserei Mihály, Sándor János* csíki, *Czakó Ferenc, Fodor György*.⁷⁶ Hogy a csíkieknek joguk volt így beszélni, mutatja a csíkszentgyörgyi anyakönyvben az egykori következő feljegyzés: „1658-ban százezer embert vitt el a tatár Erdélyből. 1661-ben a török Marosvásárhelyt 170,000 erdélyi foglyot számlált össze, ezt *Kemény János* fejedelem okozta. Csikben 26 templom égett le egy nap, a somlyói klastrom is, hol 9000 székely keresett menedéket. Október 21-én a törökök 10,000 embert vittek el Csikből, még többet megöltek.” Éppígy ír *Losteiner* is.⁷⁷ „*Veres Lajos* pap kéziratában 100,000-nél többre teszi a tatároktól rabságra vetettek és még többre az elfutottak számát Csikban.” Még írja a következőket:⁷⁸ „*P. Kájoni János* kézírata szerint a bucsaki tatárok a törökökkel *Ismail* budai basa vezérletével a hegyek és havasok rejtettebb helyein Csikba jöven, melyet *Petki István* főkapitány Oláhfalutól kezdve jó őrizettel látott el. Midőn nem is vélnék a székelyek, őket rabszíjra fűzték és ölték nem-, idő- és korkülönbség nélkül.” *Losteiner* írja azt is,⁷⁹ hogy a csíksomlyói konventnek 1661 októberében történt

⁷⁴ Sz. Oklt. VI. 273. I.

⁷⁵ U. o. V. 285. I.

⁷⁶ Sándor-család levéltára.

⁷⁷ *Losteiner*: *Historia*, 360, 365. szakasz.

⁷⁸ *Losteiner*: Erdélyi konventekről írt kézirat. I. 12; *Benkő József*: *Transilvania specialis*. Kézirat. 343–347. I.; *Bethlen Farkas*: *Historia*. IV. 550. I.

⁷⁹ *Losteiner*: *Historia*, 365, 366. szakasz; *Benkő Károly*: *Csik, Gyergyó, Kászton leírása*. I. 68. I.

feldúlásakor négy páter öletett meg: P. Somlyai Miklós, 60 éves, Csomortán mellett vesztette életét, P. Pálfalvi Péter a megye fedele alatt megégettetett, P. Szentimrei Péter Fitód mellett az erdőben, P. Kolozsvári Sz. János a szép havasi hegyen lefejeztetett. *Becei Pál*, *Boszniai Illés*, *Görög Jakab*, *Makai Antal* ferencesek fogságba vettek, de kiszabadultak.

8. §. Apafi Mihály korszaka 1661—1691-ig.

Apafi az 1662. évi március 1-én tartott görgényszentimrei országgyűlésen *Kemény* híveit, ezek közt *Henter Pált* és *Damokos Jánost* nótáztatta. Majd az erdélyi várakból, ezek közt a kolozsváriból a *Kemény* alatt bejött német hadak kiszorításával volt elfoglalva és résztvett a töröknek a *Kemény* pártolása miatt Lápos elleni akciójában. Apafi 1661 június 8-án *Teleki Mihályt* fővezérré tette meg. *Teleki Mihály* Erdélyben *II. Rákóczi György* idejében kezdett szerepelni.

I. Apafi Mihály alatt Csík egyik vezető embere volt *Petki István*, kit a főkapitányi székben veje *Lázár István* követett, ki 1666-ig főkirálybíró is volt, amidőn *Damokos Tamás* a tatár fogságból hazatért. Főkapitánnyá 1669-ben *Dacó János* nevezetett ki, ki *Lázár Istvánnal* ellenséges lábon állott. Hazatérése után *Damokos Tamás* többször volt regalista (1675—1677-ig), majd újból főkirálybíró. Főkirálybírói állását már 1666-ban el akarta foglalni, de a fejedelem felkérésére, mivel a fejedelem *Lázár Istvánt* nem bocsátotta el, elállott. 1661-ben *Apor István* már Alcsík alkirálybírája volt. Csíkszentsimoni *Endes Miklós* az okiratokban 1663 óta mint Felcsík jegyzője szerepel. Ez *Petki István* és *Lázár István* intimusa, résztvesz Csík minden nevezetes eseményében, csíkszentmihályi *Török Máté* fiának *Gábornak* Anna nevű leányát vette el, így jutott Szentsimonról Szentmihályra. Az egyháziak közül P. *Domokos Kázmérral*, mint generális vikáriussal 1669-ben találkozunk. A világi papok közül 1669-ben P. *Philipchovich Pál* 1666-ban kezdi-, sepsi-, orbai-i főesperes, 20 év mulva Csíkrákoson van és az előkelő csíki urak bennfentes híve, Felcsíkon alkirálybíró *Sándor Mihály*, majd *Sándor János* (szentmihályiak), ez utóbbi a későbbi alkapitány.

Ebben a szomorú korszakban 1672-ben *Damokos Tamásnak* a fejedelem előtt tisztáznia kellett magát. Apafi ebben az évben csíkszentimrei *György Ferenc* részére, kit idősebb *Fodor Ferencné Szántó* Erzsébet, *Czerjék János*, *Füstös Péter*, csíkszentsimoni id. *Endes János*, kozmási *Literati Mihály* írásbeli közbenjárására szabadon bocsátott, lófőiséget adott. *György Ferenc* úgy látszik a tatár rabságban kötötte le magát és régi lófő volt.¹ Ekkor volt

¹ O. L. T. Gyf. Prot. 20. 146. 1. Ekkor szentmihályi *Sándor János* és szentgyörgyi *Fitz Bálint* a lippai országgyűlésen követek is voltak. *Sándor János* ezenfelül a csíki lófők duktora.

a tetőponton *Dacó János* és *Lázár István* közt a gyűlölködés, *Lázár Istvánt Dacó János Béli Pál* házánál hamishitűnek nevezte. *Lázár István Dacót* e miatt az ország rendjei előtt perbe idézte. *Lázár István* 1672-ben mint *Apafi főembere*, a fejedelem udvarában tartózkodott. Mint csíki főkirálybíró, a székgyűlések tartására innen ment Gyergyóba, 1673-ban szorosabb kapcsolatba került *Béli Pállal*, ennek ligáját 1674-ben aláírta. 1676-ban a *Bélivel* való kapcsolat miatt *Damokos Tamás* gyanússá vált s a fejedelem őt az udvarba felrendelte. 1676-ban *Béli Pál* elfogatótt, de *Apor István* és *Mikes Kelemen* kezességére szabadon bocsátatott. Elkezdtek suttogni *Lázár István* részességéről is. *Lázár* csak *Teleki Mihály* leghatározottabb megnyugtatóására jelent meg a fejedelmi udvarban, de később *Béli Pállal* szövetkezve határozott lépést tett a haza megszabadítására, a rossz tanácsosok, így *Teleki Mihály* megbuktatására. 1677 december 27-én Csík, Gyergyó, Kászon rendjei mentegetőznek, hogy ők a háromszékiekkel együtt nem konspirálnak s a szeredai gyűlésen a fejedelmet hűségükről biztosították. 1677-ben Csíkban pestis dühöngött, *Lázár István* feleségével Besztercére ment, innen *Damokos Tamással* s *Béli Pál* más híveivel levelezett. Innen merített felvilágosítás után Gyergyóba ment, október 14-én erről *Damokos Tamást* értesítette² és azt ígérte, hogy követni fogja, amit Csík határoz. Csík pedig megbízta *Lázár Istvánt*, hogy háromszékiekkel találkozzék. Gyergyói pedig nem nagyon volt hajlandó *Apafitól* elpártolni; *Lázár István* is gondolkodóba esett, egész Gyergyóban csak *Kopasz Ferencben* bízott. Maga részéről mindent elkövetett, hogy Gyergyót *Béli Pálnak* megnyerje. Fennen hirdette, hogy a fejedelem a kondíciókat megsértette, a török az adót elengedi s *Béli Pálnak* fejedelmi pálcát küld.

Gyergyó nem akart az összeesküvésben résztvenni, de mégis készült. *Lázár István* aggódni kezdett, az 1661. évi események megújulásától félve. Elment a fogarasi országgyűlésre. Itt őt *Dacó János* híresztelésével gyanúba keverte. *Lázár István* nyomozatot kért s kieszközölte, hogy ebből a célból két táblai hites jegyző küldessék ki Gyergyóba. A nyomozat teljesítettett, de *Lázár István* ellen terhelő bizonyítékot nem produkált. *Lázár István* azonban Gyergyóból kimozdulni nem mert, hiába írtak neki *Teleki Mihály* és *Naláci István* megnyugtató leveleket, 1678-ban január 21-én Achmed aga figyelmeztette Csík, Gyergyó, Kászon nagyjait, hogy a fejedelem hűségében maradjanak meg. *Lázár Istvánt* 1678 augusztus végén, vagy szeptember elején elfogták és vasraverve Fogarasra vitték, hol 1679 április 24-én meghalt. Halála után őt elítélték, a jószágait elkobozták, de később a fejedelem a fejedelemnő kérésére az árváknak visszaadta és a gyergyószentmiklósi várat 1679 október 7-én zálogba

² Sz. Okl. VI. 287, 376. I.

adta. *Lázár István* epitaphiumát az előbb említett *Philipchovich Pál* készítette.

Csikban 1671-ben találjuk az *Abafi-család* első emlékét. *Abafi János* elvette Damokos Erzsébetet, *Damokos Tamás* s második felesége Geréb Kata leányát, eként telepedett meg az *Abafi-család* Csíkszenttamáson. *Geréb Kata* előbb *Angyalosi István* felesége volt, anyja Angyalosi Erzsébetnek, csíkszentmihályi *Sándor János* feleségének. *Geréb Kata* az árapataki *Geréb-családból* származott. *Geréb János* és felesége *Bencser Anna* 1676-ban Csicsón laktak, ahova Taplocáról költöztek.

I. Apafi Mihály 1676 augusztus 12-én szentkirályi *Bekő István* — Péter és Gergelynek, szentléleki *Veres* al. *Fitódi Péternek* lófőséget adott.³

A *Béldi Pál*-féle összeesküvésben való részvétel miatt *Damokos Tamás* jószágát is elkobozták s a fejedelem 1678 szeptember 26-án iricsi *Fekete Mihálynak* elrendelte, hogy a *Damokos Tamás*-tól elkobzott és *Bethlen Farkasnak* adott mezőmadarasi jószágot bocsássa ki a kezéből.

1679 április 25-én Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírájává szentiványi *Henter Ferenc* neveztetett ki, ekkor alcsíki alkirálybíró, szentsimoni *Czerjék János*, felcsíki rákosi *Bodó Mihály*; hites assessor a többek közt: dánfalvi *Kovács Gergely*. Ekkor kezdett a sepsiszentiványi *Henter-családdal* együtt a csíkdánfalvi *Kovács-család* szerepelni. Csikban 1681-ben lustrum tartatott.

A korszakot jellemzi, hogy 1671-ben Szárhegyen sepsiszentiványi *Szentiványi Sámuel* fiscalis director, *Kertész György* és *Vasvári Mátyás* által tanúvallatást tartatott abban a kérdésben, vajjon *Dacó János*, mint főtiszt igényelheti-e, hogy a csíkiek az ő magánbirtokain fizetés nélkül dolgozzanak? A tanúvallatás rendén 212 tanút hallgattak ki. Ezek a tanúk azt vallották, hogy régi időben a vicetisztek azért, hogy a főtiszt kedvébe járjanak, szokásba hozták, ha szabad ember — még ha lófő is — meghal, és hadi szolgálatra képtelen fiai maradnak, ezek szekérszerekek legyenek s a maguk szekeren és marhájukon tartozzanak a főtisztek házához zsendelyt és egyebet vinni. *Dacó* főkapitány beiktatásakor azonban az emberek akadékoskodni kezdtek s ekkor azt végezték, hogy a főtisztnak az a falu fuvarozzon, hol a főtisztnak birtoka van. Ezt a derékszekeken is elfogadták, bár *Petki István* idejében nem volt szokásban. Kihallgattak még többek közt delnei *Ince András* felcsíki, szentsimoni *Czerjék András* alcsíki s *Literatus János* Kászon alkirálybírája, akik egyhangúlag vallották, hogy az emberek a főtisztek dolgait nem voltak kötelesek végezni, ha tették, jószántukból tették, ha kényszerítették őket, akkor zúgolódtak. 1676 június 9-én Csíkszenttamás megalkotta falutörvényét, intézkedvén a csereerdők vágatási tilalmáról, halászatról, erdei kártételekről, a templom útja megcsinálásáról, a falura hívásra

³ O. L. T. Gyf. Prot. XX. 226. l.

való megnevezés büntetéséről, a szombat délutáni törvény-tételről, kárletéről és kerítésekről.⁴

1681 után kezdődött Magyarországon *Thököly Imre* forradalma. Erdély rendjei 1682 november 21-én a ligát egyszersmindenkorra eltörölték. A török szultán 1683-ban Bécs ostromához az erdélyieket odarendelte. A csíkiek ekkor előbb Bécs alatt, majd Győr körül táboroztak. Ebben az időben lett *Apor Lázár* csíki főkapitány. *Apafi Mihály* rendeletére *Teleki Mihály* 1684-ben Csíkba ment a lustrum megtartására, mely 1685-ben ért véget. *Teleki Mihály* 1686 elején fölkelést rendelt el, a honvédelmi bizottmányba *Dacó János* csíki kapitány is kinevezetett kilencedmagával. *Mikes Benedek*, ki rövid ideig volt főkapitány, meghalt és utána *Teleki Mihály* lett Csík főkapitánya.

Erdély lassú halódását némileg az zavarta meg, hogy *Thököly* 1690 július elején megjelent Erdély határán és augusztus 15-én a töröcsvári német és maroszséki őrséget szétverte. *Heisler* tábornok a Csíki-, Ojtozi-, Bodzai-szorosokon fedezetül hagyott hadaival a Töröcsvári-szoroshoz sietett. Idejött — mint Erdély főtábornoka — *Teleki Mihály* is. *Thököly* óriási nehézségek között augusztus 21-ére mint Hannibál, a Havasalföldről áttört a Kárpátokon s Töröcsvár és Zernest közti völgybe ereszkedett, *Heisler*t megverte, az ütközetben *Teleki Mihály* is elesett, testét *Thököly* Görgénybe küldte özvegyéhez. *Thököly* szeptember 15-én beiktattatott az erdélyi fejedelemségbe.

Thököly diadalához hozzájárult az is, hogy a székelyek a kurucok ellen nem harcoltak.

1616 február 27-én *Bethlen Gábor* elrendelte Csík, Gyergyó, Kászón székek főkapitányának, főkirálybírájának, alkapitányának és alkirálybírájának, hogy kászónújfalusi *Darvas Miklóst* oltalmazza meg attól, hogy *Béldi Kelemen* hatalmasul jobbagyul elfogassa. Ezzel kapcsolatban *Peseineken* 1683 január 15-én eszternelki *Karakas Boldizsár* és *Szacsvai István* jelentik a fejedelemnek, hogy parancsára kászónújfalusi *Darvas István* ügyében tanúvallomást tartottak s a tanúk egybehangzóan bizonyították, hogy néhai *Baka Mátyásné Erzsébet*, *Baka Györgyné Orsolya*, *Darvas Istvánné Magdolna* és *Cipó Balázs* édestestvérek s kurtapataki *Cipó László* gyermekei voltak. Az 1616. évi okiratban említett *Darvas Miklós*nak fia volt *Darvas Mihály*, ennek fia pedig *Darvas István*. 1683 február 16-án kelt okirat szerint széki *Teleki Mihály* az erdélyi fejedelmi hadak főgenerálisa és zabolai *Mikes Kelemen*, Fehér megye főispánja ítéletileg kimondják, hogy kászónújfalvi *Darvas István*, ki „*Béldi Pál* hazája árultatásának alkalmatosságával hazánk szolgálatára törekedett, dacára *Béldi Kelemen* ellentmondásának, a fejedelem nemeslevele alapján⁵ nemességében továbbra is megmarad“.⁶

⁴ Sz. Okl. VI. 378. l.

⁵ O. L. T. Gyf. XXXIV. app. 285. l. 1679. év.

⁶ Endes-levéltár.

Ez a dolog kapcsolatban van a *Thököly Imre*-féle mozgalommal, mely miatt *Dacó János*, ki *Béldi Pálnak* híve volt, nótáztatott. *Dacó Jánossal* tartottak csíkszentmihályi *Sándor János*, csíkszentsimoni *Endes Miklós*. Csíkszentmihályi *Sándor János* 1685 december 15-én *Dacó Jánost* arról értesítette, hogy *Mikes* szombaton Csíkba érkezvén, elrendelte, hogy Felcsíknak csütörtökön, Alcsíknak pedig pénteken mustrája legyen. *Sándor János Mikes*t felkereste, de *Mikes* nem hozott elő semmit. *Sándor János* a többek közt írja: „*En* uram, nem tudom, hogy vagyunk a dologban, már kezdi panasszal s ki az kapitányunk, úgy látom, mindenkiben ujságok kezdenek lenni, kérem kegyelmedet, tudósítson mindenről, mihez tartjuk magunkat.” *Sándor János* és *Endes Miklós* együtt aláírt levélben 1686 február 1-én arról értesítik *Dacó Jánost*, hogy Csíkban ártalmas hírek nincsenek. *Erős György* még Jászvásárról nem érkezett meg, ami hírekkel fog érkezni, *Dacó*t azonnal értesítik; Csíkban az emberek esze ott jár, hogy *Apor Istvánt* válasszák meg főkirálybíróvá, amivel a fejedelem is egyetért. *Sándor János* 1686 február 14-én *Dacó Jánossal* tudatja, hogy a gyűlést nem tartották meg, de úgy tudja, hogy *Apor Istvánnak* adták a főkirálybíróvágot s értesíti *Dacó*t, hogy *Boros György* levelet hozott *Constantin Pasteliktől* és a zalicsári basától.⁷ Segesváron 1687 május 4-én *Demien Mózes* és *Galambfalvi János* jelentik a fejedelemnek, hogy vették borosjenői *Hegyesi István* fiscalis directortól a fejedelem rendeletét, melyben a fejedelemnek Nagyszebenben 1686 augusztus 20-án kelt ítéletlevele foglaltatik, mely szerint 1686 pünkösdkor *Dacó János* a római császár katonái ellenében Achmed pasához — a török császár hadseregének szerdárjához — követségbe küldetvén, a fejedelem iránti köteles hűségben nem maradt meg, hanem a lázadó *Thököly Imre* mellé állott, miáltal felségsértést követett el. Ennek következtében *Demien Mózes* és társa 1687-ben szentsimoni Egr. Dom. *Endes Miklós* felcsíki hites jegyző útján a certificatiót kiadatták és ez alapon *Dacó János* vacsárcsii, szentmihályi és borsovai birtokait átvették. A határokat bejárták szentmihályi *Sándor János* alkirálybíró, szentsimoni *Endes Miklós* jegyző, csíkszentmihályi *Illyés Ferenc*, szépvízi *Miklós Balázs* felcsíki esküdtt assessorokkal, *Bíró István* bíróval, *Varga Márton*, *Márton Ferenc* lófőkkel — madarasi lakosok esküdtekkel, — *Császár Balázs* bíró, *Salamon István* lófőkkel, rákosi *Nemes Illyéssel* (esküdtek), *Tamás Miklós*, *Girérd János*, *Abos Mihály*, — lófők, borsovai esküdtekkel, — *Ványolós János* bíróval, *György Ferenc*, *Lakatos Mihály* lófők, — göröcsfalvi esküdtekkel, — *Márton Mihály* bíró, *Orbán Mihály*, *Erős István* — lófők, csíkszentmihályi esküdtekkel, — *Tankó Péter* bíróval, *Márton Tamás* és *György Imre* — lófők, szépvízi esküdtekkel, — *Kósa Balázs* bíróval, *Nagy János* és *Kósa Tamás* lófők, szentmihályi esküdtekkel, —

⁷ Sándor-család levéltára. I. 142—145. l.

Imreh János bíróval, *Fodor Márton*, *Biró Mihály*, *Boldizsár Balázs* — lófők, vacsárcsii esküdtekkel — s nemes *Balázs Mátyással*.

Az 1687 július 26-án tartott országgyűlésre a „Domini magnates” közt csikszentmihályi *Sándor János* is meghívott.⁸ *Dacó Jánosnak* vacsárcsii birtoka egy 1692 január 27-én kelt irat szerint 1687-ben *Teleki Mihálynak* adományoztatott.⁹ Csikban a német katonaság részére gabona szedetett össze s ekkor csikszentsimoni *Endes Miklós* a csíki vashámor felügyelője lett.

A csikkozmási anyakönyv 51—53. lapjain a következő felírás foglaltatik: „Minekutána több borzasztó és siralmas jelek előzték meg a jövődő kimenetelét, mintegy emberekkel fenyegetőzvé, légháborodás, Rogáció (áldozócsütörtök előtt való közönséges könyörgő napon) körül, amelyeket hideggel ünnepelt a nép az 1689. és az 1690. években. Szent Péter és Pál előtti napokon a Szent Kozma és Demien-templomban (ezek tiszteletére lévén szentelve a kozmási egyház) kékkőszagú tűz ezt meg nem előzőtt dörgés nélküli mennykő hullott az eléggé ritkává vált légből 1689-ben. És viszont azon napon az 1690. évben lobbanással minden sérelem nélkül leesett a mennykő, közel a cinteremhez a Tekerti nevű szénafű felé, továbbá ezen cinterem napkeleti feléni kőfal ledült. 1690 nyarán igen keserves romlás érte a papi telket. Őt napig gyűltek itten gr. *Thököly Imre* táborai, melyekben tatárok, törökök, kurucok, amint hívták, régiek és újak, melléjük csatolva az erdélyi hadsereg, t. i. a székely, szászszékek és vármegyék, kiknek dühük úgy mint a pogányok és eretnekek, mindeneket letiporva hagyott e renddel. Midőn *Heisler* vezérükkel a németek a Borza-útszoros őrizetén lennének, a hegyeken erdélyi katonákkal *Matskási* tábornoksága alatt, gr. *Thököly Imre* sietve küldetvén a török császártól, török, tatár s havasalföldi seregével s tulajdon kurucaival, összesen mintegy 70,000-rel bejött Erdélybe az ismeretlen, kemény utakon, hegyeken, kősziklákön keresztül, Dohán (Tohán) faluhoz Töröcsvár közelében, hol elűzte az öröket 20. august., Szent István király ünnepén 1690-ben. Megütközött a következő napon, aug. 21-én, mely hétfőn volt, mintegy 5000 németekkel, Kézdi-, Sepsi-, Orbai-, Csík-, Gyergyó-, Kászón-, Udvarhely-, Maros-, Aranyosszékek székelyeivel és a forradalmasok — főképen Háromszék — segélyével győzött, mely ütközetben némelyek elestek, úgy mint az erdélyiek közül *Teleki Mihály*, *Kun István*, Kozmából két, Tusnádról hét lófőszékely; a németek közül gr. *Magni* stb. Mások rabságba vitettek, a németek közül *Heisler* tábornok, *Doria* ezredes, az erdélyiek és a székelyek közül sokan, kikből kilencvenen megváltattak, *Thökölytől* is elbocsáttattak, sokan pedig az erdőkön és hegyeken keresztül menekültek, elvesztek *Thököly* táborából 4500-an és az erdélyiek

⁸ Sándor-család levéltára. I. 145—149. l.

⁹ U. o. I. 150—152. l.

táborából 3008-an. 30. aug. a keresztényeket rabságba vivő pogányoktól félelmük miatt egész Háromszék, Csík-, Gyergyó-, Kászón- és Udvarhelyszék magukat oltalmazandó, s megtartandó, az erdőkbeni hegyekre futottak, hátrahagyván falujukat, a kozmásiakat, szentsimoniakat kivéve; azok is, hirtelenül rossz hírek támadván, elmentek az erdőbe, kevés férfiakat hagyván a falukban, de két napok múlva összejöttek. A hátramaradottaknak mind Háromszéken, mind Csíkban 30. aug. bátorságosítás adatván, ez alkalommal büntetlenül menekültek a pogányok rabságából. 25. aug. Magát aláadta *Thökölynek* az egész Sepsi, Kézdi, Orbai. 26-án Udvarhely- és Marosszék. Szent István király napja nyolcadán Csík, Gyergyó, Kászón. 29. aug. Keresztelő szent János lefejeztetése napján a kurucoknak egy része Tusnád környékére berontván, azoktól minden marhájukat elhajtván több ragadományokkal együtt estefelé a faluból elmentek. 30. aug. Mintegy törökök bejöttek őrizetre vegyesen kurucokkal Csíkba, kik közül némelyek visszamentek *Thökölyhez* a prázsmári táborába. Csík, Gyergyó, Kászón seregével 2. szept., Szent István király második ünnepén *Thökölynek* leendő hődolatra. 31. aug. Napkeletről sűrű tömegekkel jöven be a sáskák, Csíkban megállapodtak a Nagyerdőben, amelyek közül a nagyobbak akkorák voltak, mint a verebek. Ugyanaznap estefelé rettenetes szél támadván nyugatról, a mezőni szénaboglyákat, falvakbani épületeket széjjelhányták, eső nem volt, de éjtszakára és a második következő napon elég hullott, a sáskák pedig a zöld vetéseket megemésztették Felcsíkon egész Alcsíknak a közepéig. 5. szept. Feltetszett a hó a hegyeken, minden ártalom nélkül, ugyanezen napon kimozdult *Thököly* prázsmári állomásából egész hadával Károlyfehérvár felé, ottan szept. 12-én országgyűlést tartandó (de addig nem érkezhettek), Földváron éjtszakázott. 9. szept. A sáskáknak egy része Kozmás felé nyomult, a másik átment Kászónba és Sepsimálnásra, egy csapatjuk leülepedett emitt-amott a szentsimoni és kozmási erdőkben, előbb el sem pusztultak, míg a hó le nem esett és meg nem fagyott egész Csík—Gyergyóban november 24-ig. Gr. *Thököly Imre* Kereszténysziget (Szeben közelében) mezővárosnál állván seregével, visszaüzetett I. Leopold császár felsőmagyarországi tábornokától — gr. *Veteránitól*. — 26,000-re számítják táborát s visszatért Udvarhely mezővárosába, honnan szekereit átküldvén Csikszereďába és Zsögödre, minden hozzátartozóival csakhamar bejött keresztül a Mitácson. Seregét a kozmási papi telekre helyeztette. 14. okt. Ahol őt egész napokat mulatván, a megyének minden javait elfecsérelték. T. i. búzát, árpát, zabot s minden becsesebbet. A templom, kápolna és papi lak felforgattattak, a megye tornyából a nagyobb harang, úgy a tusnádi is elvitettek. Ugyanonnan és Lázárfalvából a templomi készültek, azoknak minden ékességei (a kozmási templomnak), az oltár egy része és más életszükségességeik, a megye tagjainak nagyobb részében földbe ásattak, két üveglaklakai, a

papi ház összeromboltattak, kisebb oltárai és szent szekrénye a nagyobbik oltárnak, a megyebeliek házai elégettettek, Kozmásdon 31 épületekkel együtt, Tusnádon 39, Szerethszenen 26, Lázárfalván 20, Verebesen csak 5 házak maradtak, a többiek mind elhamvasztattak, hárman ölettek meg a pogányok kezei által a megyebeliek közül, mások megsebesítettek nem kevesen ki is fosztattak. Az egész nép papjával ide-oda széledvén, az erdő-kön és rejtett helyeken lappangtak, rémben és félelemben, minekutána mindenik közülök házához visszatért, s már-már bátorságra lenni gondolták magukat. Megint rögtöni szorongattatástól elnyomatva nyögtek, ugyanis nov. 2-án a labancok vagy mint mások gondolják, a kurucok (minekutána maga *Thököly* a hozzátartozókkal a németek által kiűzetett és Erdélyből 26. okt. Havasalföldre kiment, elvivén az erdélyieket) berohantak két zászlóaljjal Torjára és sokat prédáltak lovakban, midőn éppen övéikhez hazatértek a vásárhelyi heti vásárról az emberek; onnan ugyanaznap átmentek Lázárfalvára, 3. nov. berontottak Kozmásra (jelen nem lévén a pap), Tusnádra, Szentmártonra, Szentsimonra, melyekben prédálásokat vittek végbe azokból, amiket előkaphattak, a kozmási pap háza kapuját összetörvén, ott is mit csak találtak, elrabolták, a szentmártoni papi lakból annak lovait elvitték és több ragadományaikkal hirtelen gazdagodtak, azután Szentsimonban viaskodtak, kik közül hárman elestének, a kurucok közül is némelyek terhesen megsebesítettek, kiknek hárma aztán a Mikácson temettetett el, a többiek a legsietőbb szaladással kimentek Bacon felé.¹⁰

9. §. Kormányzat és közigazgatás.

A székelység kibontakozott a magyartól eltérő törzsszervezete emlékeiből. Ősi szokásjogát a széki constitúciók s a falutörvények (Csíkszentmihály, Szenttamás, Gyergyóújfalu) örökölték meg. A székely társadalmi s nemzeti szervezet, alkotmány a magyarhoz simult, viszont arra is hatással volt. Ebben a korszakban a székely primorok „nobilis“-oknak nevezetnek, jogállásuk a magyar nemesével teljesen egyező lesz, a lófőké pedig az egyházi nemesekével a nagyobb vagyonú s több jobbágys lófőktől eltekintve, ez utóbbiak e korszak végén amúgy is a nobilisok, a primorok osztályába jutottak.

A fejedelmi korszak első felét, 1571-től 1635-ig, Csíkban is a régi székely szabadság után való harc tölti ki. A fejedelmek is rá lévén szorulva a székelyekre, úgy, ahogy tudtak, igyekeztek valamit tenni a székelyekért. Báthori István a darabontok intézményét tovább építette, a székely jobbágysok közül a kiválókat

¹⁰ Benkő Károly: i. m. II. 120—125.

veres darabontokká tette és tisztjeinek adományokat adott.¹ E veres darabontokról van Csíkban az a sok Veres-családnév. A veres darabontok állandó székely gyalogság voltak, századokba beosztva, parancsnokuk a székelyek főkapitánya s a fejedelem volt. Vitás ügyeikben a századosuk ítélte, másodfokban az udvarhelyi főkapitány, harmadfokban a fejedelmi tábla. A külső emberek ellen indított perekben pedig az illetékes bírák; egymás birtokára elővételi joguk volt; ha csak leányuk volt, ez lett az örökösük férjével együtt; ha a férj nem volt jobbágy, a leány atyja helyébe lépett a gyalogságnál. E darabontok közül sokan pixidariusi (pedes pixidarius) levéllel rangemelést kaptak.² Az előző fejezetben Csíkban több ilyen rangemelésről emlékeztünk meg.

Az 1602. évi Bástá-féle s az 1614. évi Bethlen Gábor-féle lustrumokban Csíkra nézve különböző rangjelzésekkel találkozunk: n=nemes, l=lófő, z=szabad, d=darabont, barátok, jobbágy fordulnak elő a Bástá-félében. A Bethlen Gábor-félében ezeken kívül: régi jobbágyok, konfiskált jobbágyok, zsellérek s a netáni testi fogvatkozások is fel vannak tüntetve. Ezeken kívül találkozunk solymárokkal és lovas puskásokkal. A nemesség után a lófők következnek, de ezek e korszak második felében már gyalogszolgálatra és községi bíróság viselésére kényszerítettek. E korszakban is a tisztviselői állásokat főleg a nemesek töltik be, de némelykor lófők is, és van adatunk arra is, hogy a lófők a gyalogság s mások a lovasság vezetői, őket terhelte békében a rájuk bízott hadsereg kiképzése és háborúban a vezetése. Ilyen volt pl. Alcsíkon 1620-ban csíkszentsimoni *Endes György* és ezen alapon lett nobilissá.

Csíkban 1571-ben csíkszentkirályi *Andrássi Péter* volt a főkirálybíró, csíkszentmihályi *Sándor István* hadseregparancsnok. Az *Andrássiak* nótázása után csíkszentmártoni *Becz Imre*, *Szemere Mihály* (másként *Kétházi*), *Kékedi Zsigmond*, *Thelegdi Mihály*, szárhegyi *Lázár András* és *István* viselték a tisztségeket a XVI. sz. végéig. Ezeken kívül 1691-ig a következőkkel találkozunk: *Angyalosi János* alcsíki alkirálybíró (1654), *Apor István* alcsíki alkirálybíró (1666), ez Csíkba akként jutott, hogy *Petki István* főkapitány volt a gyámja. *Bartalis Ferenc* lófő, csíki assessor (1601), *Beke Oremus* lófő (szentsimoni, 1601), székbíró, *Bethlen Gábor* főkapitány (1610), *Bernáld János* székbíró (1611), *Botskor András* tusnádszerethszegi alkirálybíró (1628), csíkszentkirályi *Bors István* alkirálybíró (1628), *Bors Gergely* alcsíki alkirálybíró (1630), ezek ekkor még lófők voltak; szentléleki *Czikó Ferenc* alcsíki alkirálybíró (1646), rákosi és madéfalvi *Cserei Mihály* főkirálybíró (1666), szentsimoni *Cirjék András* alcsíki alkirálybíró (1671), szentsimoni *Czerjék János* alcsíki alkirálybíró (1660), *Dacó János* csíki főkapitány (1663—80), *Damokos Tamás* főkirálybíró (1656),

¹ Sz. Okl. IV. 107. 1.

² U. o. IV. 213. l.; VI. 20—23. l.

szentsimoni *Endes György* csiki gyalogok vezetője (1620), szentsimoni *Endes Miklós* felcsiki nótárius (1663—1693), *Fodor Bálint* assessor (1611), szentimrei *Gergely* deák alcsiki alkirálybíró (1656), *Gurzó Márton* felcsiki assessor (1611), sepsiszentiváni *Henter Benedek* főkirálybíró (1682), delnei *Ince Balázs* felcsiki nótárius (1611), körispataki *Kálnoki Mihály* főkapitány (1660), csíkszentgyörgyi *Karacsi György* alcsiki alkirálybíró (1634), *Kelemen Mihály* csiki főkirálybíró (1611), csicsói és madéfalvi *Kósa Balázs* felcsiki assessor (1611), szárhegyi *Lázár István* csiki főkirálybíró (1659—1679), csicsói *Lázár Farkas* főkirálybíró (1597—99), ennek felesége volt mezőmadarasi *Bernáld Klára*, kinek jussán unokája, *Damokos Tamás* a XVII. sz. közepén is perel a mezőmadarasi jussért; csekefalvi *Latz István* alcsiki alkirálybíró (1644), *László Tamás* vagy szentimrei *Tamás* deák alcsiki alkirálybíró (1690), *Makó Gergely* csiki főkapitány (1600), *Matis János* főkapitány (1603—1609), hídvégi *Mikó Ferenc* 1611-ben alkapitány, 1613—1635-ig főkapitány, édesatyja volt *Mikó János*, ki *Báthori Endrénék* utolsó védője volt s közvetlen előtte gyilkoltatott meg; *Ferenc* fia *József* Csíkszögödön magtalanul halt meg; zsögödi *Mikó Ferenc* alcsiki alkirálybíró (1647), csíkszéki *Mihály Péter* és *Pongrác* alcsiki assessorok (1580), *Petki István* főkapitány (1636—1666), *Petki Gábor* főkapitány (1564), *Petki János* főkirálybíró (1654), szentgyörgyi *Péter* deák alcsiki alkirálybíró (1604—1616), csíkszentmihályi *Sándor Péter* felcsiki alkirálybíró (1614—1640), ennek fia *János* alkirálybíró és alkapitány (1690), másik fia *Mihály* alkirálybíró (1660), *Székely János* somlyói, a csiki lovasság vezetője (1600), *Székely Sámuel* csiki alkirálybíró (1660), *Szentpáli János* csiki főkapitány (1667), *Tompa István* csiki tiszt (1661), szentléleki *Veres Ferenc* alcsiki alkirálybíró (1636—1642). — Ebből a névsorból látjuk, hogy a források Gyergyóról hallgatnak, az 1603. évi Básta-féle összeírásban találtam szárhegyi *Nagy Tamás* alkapitányt.³ Már az alkirálybírák közt is találunk nem-csíkieket, a főkirálybírák és a főkapitányok s alkapitányok közt alig van csiki ember; a fejedelmek a helyzetet nagyon kihasználták és Csíkba a legmeghittebb embereiket küldötték, mert Csík sohasem volt megelégedve s lázadásra mindig kapható volt. Ezeknek a főtiszteknek azonnal pártszervezéshez kellett látni, aminőnek iskola-példája a hídvégi *Mikó Ferenc* elleni 1611. évi küzdelem. Egyébként az idegen főkirálybírákat és főkapitányokat legnagyobb részben Csík előkelő embereihez rokonság és örökösödés fűzte.

Csík, mint a többi székely szék, e korszakban is, a gyrás székekben élte a maga alkotmányos életét, itt iktatták be a főtiszteteket; annak, aki nem tetszett, szigorú szavakban volt része, *Mikó Ferenc* sohasem tudta elfelejteni ezeket a szavakat, amiket neki vacsárcsi *Fodor Bálint* lófó mondott a gyrás gyűlésen. Ezeken a gyűléseken alkották a helyhatósági jogszabályokat, amelyeknek

³ E. O. E. XVII. 430. 1.

egész sorozatát közli a *Kolozsvári és Óvári* által szerkesztett *Corpus statutorum* I. kötete. A gyrás gyűléseken adták ki az útlevelekhez szükséges bizonyítványokat, itt határoztak az egyesületi eskü értelmében a jogvédelemről, gondoskodtak a cirkálásról, a községekre ártalmas malmok megszemléltetéséről, lezáratásáról, a fejedelmek magánlevelei és nem hivatalos rendeletein alapuló jószágok visszaadásáról. Gondoskodtak az erőszakos tisztek megfélemezéséről, itt tették le a hódolati esküt s iktatták be a főtiszteket, innen folytatódtak a fiscus kezén levő jószágok visszaadása iránt a fejedelemhez, az özvegyi jogon kiszakított birtokok pusztítása esetén itt határozták meg az özvegy illetményét.⁴ Itt választották a tiszteket. Négyyszer ültek össze. Jogalkotás egyedül a helyhatósági szabályok hozatala volt, a többi közigazgatás. A gyrás székek egyidejűleg ülésezett a derékszék, mely fellebbezési bírósági fórum volt. Előadója a főjegyző volt, a XVII. sz. közepén Kászonban is tartottak derékszéket. E korszakban Alcsík, Felcsík, Gyergyó, Kászon alkirálybírák alatt egymásmellett működtek, mindenik alkirálybíró mellett volt nótárius s több-kevesebb assessor, ez utóbbiak szolgálatot tettek a derékszéknel és az úriszéknel is.

Az anyakönyvvezetést az egyházak végezték. Alkirálybírák feladata kiterjedt a cselédügy, közerkölcsiségre, vásári rendtartás és a koldulás ügyére. A szegénygondozás az egyház feladata volt. Intézkedéseket találunk orvosokra, kuruzslókra, bábákra, gyógyszerárakra vonatkozóan, vannak közbiztonsági szabályzatok, ellenőrizték a fiatalok multságait; a szék gondoskodott az utakról, a tilalmas utak elállításáról, a vízi utak akadálytalan használatáról. Az utak rendben tartása a község feladata volt. A széki tisztek örködték a postálkodás háborítatlansága és pontossága felett. A középítéssel is sokat kívánt, az ingyenes közmunkát a statutumok szabályozták, sok határozat hozatott erdő-ügyekben, a közös erdőhasználat, a részesedési arány tárgyában, szabályozták a nyílföldek használatát, szigorúan ellenőrizték a határhordák megtartását, büntették a kihágásokat, előfordultak halászati tilalmak is, nyilvántartották a vám- és harmincadhelyeket, ezeket a tisztviselők ellenőrizték, felügyelték a templom, a paplak s iskolák építését; az egyháziak segítségére siettek az egyházi jövedelmek behajtása s az egyházi bíraskodás gyakorlása körül. Sok megtorló szabályt találunk az ünnepek meg nem tartását, káromkodásokat s a templom közelében az istentisztelet ideje alatt tartott vásárokat illetően. A hadügy tekintetében ügyeltek a katonai kiképzésre, megvizsgálták a hadi szereket és felszerelést, mustrákat tartottak. Ezek a vezetők és a kapitány feladata volt s ezek vezették a sereget a kijelölt helyre.

A szék eszközölte az *adókirovást* (*dicatio*). A XVI. sz.-ban a királybírák, a XVII. sz.-ban már a perceptorok végezték. 1578

⁴ Utalok „Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története” cím alatt Bp. 1935-ben megjelent művem 186. és köv. lapjaira.

után a szék hajtotta végre a fiscalis jószágokra vonatkozó adókezelést, ellenőrizte a monopóliumokat (só, bőr, salétrom, kéneső, méz, élő marhával való külföldi kereskedés), a bérbe vett tizedeket, a rézpenzек forgalmát. A szék a maga szükségére pótdót vehetett ki, gyakorolta a községek felett való felügyeletet. A lustrumokban minden községnél találunk judexet, az 1614. évi összeírásban a községi összeírás élén a judex 6—12 esküdt polgárral foglal helyet. Esküdt polgárokkal már a XVI. sz.-ban is találkozunk.

A széki constitutiók mint Csík, Gyergyó, Kászon constitutiói említetnek. A falutörvényekkel a mult korszak tárgyalásánál foglalkoztunk.

Egyes fejedelmi levelek az egész székely nemzetről szólván, a székelyeket a szabadosok összességének nevezik, vagyis szabad székelyeknek. Szabad székelyek legtöbbször egyrangban állottak a darabontokkal, de ezeknél mégis többek voltak, mert a darabontok pedes pixidariusi adományokat is kaptak. A tényleges állapot az volt, hogy sok szabad lekötötte magát jobbágnak, így jogállapotuk megingott. Eme lekötések ellen *Báthori Gábor* és *Bethlen Gábor* hiába küzdöttek. *II. Rákóczi György* 1631-ben a tisztviselőknék hivatalvesztés terhével parancsolta meg, hogy hadkötelest jobbágságra ne engedjenek, kivéven a per alattiakat, kiknek pereit a fejedelmi tábla tárgyalja.⁵

A székely kivándorlás ekkor már felütötte a fejét. Különösen *II. Rákóczi György* alatt, mi miatt az adószedők panaszkodtak.⁶ Érdekes jelenség, hogy ebben a korszakban a lófők, mint ilyenek, címert nem kaptak. A lovas puskásokat *II. Rákóczi György* 1655-ben szervezte meg. A darabontok és zabadosok rendjéből kerültek ki, sokan a lófők közé emelkedtek. Amint az 1655. évi stroesti és ploesti táborokban történt óriási számú lófősitéseknél láttuk, Csíkban nagyon sokan lettek lófökké, de nekik a csatában gyalog is harcolniok kellett.⁷

A primorok száma is nőttön-nőtt. A hét székely székben 1602-ben 162, 1771-ben már 1149 volt. Csíkban 1602-ben 15, Gyergyó és Kászonban 0, 1614-ben Csíkban régi nemes 15, ezek közül Gyergyóban 1; 1602-ben Csíkban lófő 519, darabont 194, szabad székely 791, jobbágy 136, bányász 5, barátoké 18, Gyergyóban lófő 42, darabont 11, szabad székely 191, jobbágy 2. Ugyanis nagyon sokan távol voltak, ezért az összeírás 1603-ban megismételtetett; Kászonban lófő 44, darabont 24, szabad székely 84, jobbágy 12. 1614-ben Csík, Gyergyó és Kászonban régi nemes 15, lófő 758, ezenkívül adós és árva 143, pedites pixidarius 237, adós és árva 114, szabados 479, adós és árva 205, régi jobbágy 220, magát lekötött 82, konfiskált 5, zsellér 460, fegyveres szolgálatra kötelezve volt 1790 család; 1643-ban Csíkban 101 primor,

⁵ Sz. Oklt. V. 260. l.

⁶ E. O. E. XIII. 299. l. art. 43.

⁷ Sz. Oklt. VI. 203. l.

1682-ben 75 s 1701-ben csak Alcsikon 33 nemes, 37 egyházi nemes, 4 mágnás és 3 gróf volt. Az egyházi nemesek a régi székely birtokosok közül kerültek ki.

A székely nemesek elvileg egyenrangúak voltak a magyar nemesekkel, adómentesek, de azért sokszor terheltettek meg. Különös joguk a címerviselés volt, illetve őket a kocsmajog, mely kiterjedt bor- és sörárulásra,⁸ a sót ingyen kapták, a gonosztevők cirkálása alól fel voltak mentve, a falu határozatai ellen felszólalhattak, másoknál több nyílföldet kaptak, halászati jogot is szerezhettek.⁹ Testi büntetést rájuk kiszabni nem volt szabad, de annál nagyobb pénzbüntetést kaptak. Pl. Csikkozmaison egy nemes, ki vasárnap dolgoztatott, 6 forintra, a jobbágy 2 forintra, a káromkodásért a nemes egy forintra büntettetett, a jobbágy a községi fogházba zárattatott.¹⁰ A nemesnek hadi indulásra mindig készen kellett lennie, a fejedelem kezeírásával néhányan országgyűlésre is meghívtak, pl. csikszentmihályi *Sándor János* 1681-ben mint mágnás.¹¹

A solymárok a darabontok után következtek s a hadi szolgálat alól fel voltak mentve.¹²

A csiki székely jobbágyok 1601. év előtt birtokaikat megtartották, de elszegényedtek és zselléreké lettek, ezek sorsára jutottak az ősjobbágyok (1562. évbeliek) s az 1614 után eladományozottak, de az utóbbiak kevesen voltak. A lófőrend azonban megmaradt középrendnek, a többi ide olvadt be, jogaikat megőrizték, legtöbbször a konjunktúrákból hasznot nem húzott, a darabontok elfogytak. A székely jobbágyoknak jobb sorsuk volt, mint a megyeieknek, megvolt a perelhetési és örökösödési joguk.

A csiki székelyeket is terhelte őrszolgálat, voltak a fejedelmi udvarban Fehérvárt mint kék darabontok, vagyis testőrök (1587, 1590, 1594, 1611), voltak a görgényi várban is (1590, 1607, 1649).¹³

A kászoniaknak a határszolgálat révén sokáig sikerült az insurrectio alól szabadulniok, de 1604-ben ez eltöröltetett azzal, hogy a határőrzésre szükséges embereket hagyjanak otthon.¹⁴ *Báthori Gábor* aztán megengedte nekik, hogy a körülményekhez képest a hadi szolgálattól mentesek legyenek, de annál szigorúbban figyeljenek az utakra és az ösvényekre, amelyeken az ellenség beütni szokott, de nem sikerült ez sem, mert az országgyűlés ellenük s Dánfalva és Madaras ellen felszólalt.¹⁵ De végre is

⁸ C. C. P. III. T. 6. art. 2.

⁹ E. O. E. VIII. 324. l. 28. art.

¹⁰ Sz. Oklt. VI. 438. l.

¹¹ U. o. VII. 358, 12. l.

¹² U. o. IV. 287, 344, 346. l.; VII. 39, 57, 63, 92, 93. l.; IV. 287. l.

¹³ Sz. Oklt. V. 141, 145, 147.; IV. 112.; V. 275, 512. l.

¹⁴ E. O. E. V. 184. l.

¹⁵ Sz. Oklt. IV. 173. E. O. E. VI. 122. art. 19.

Báthori Gábor 1613-ban a kászoniakra nézve a régi kedvezményt fenntartotta.¹⁶

A felügyelet szempontjából a csíkiek és kászoniak hírszerzőket és kémlelőket tartottak.

1571-ben minden székely jobbágyot, kinek házán és marháján kívül 6 forint érője volt, 1 forint adó alá vettek, akinek a faluban egész telke volt, de nem volt 6 forint érője, 50 dénárral adóztatták, akinek fél telke nincs, sem marhája, az segítse a többieket. A falusbíró adómentes, éppígy a főemberek s a lófők béres szolgálói, de az oltalomért vagy egyébért szolgáló libertinusok megbecsülendők s a darabontok beírandók, de az adót tőlük behajtani nem kell. A kivetésre részletes utasítást adatott.¹⁷

1578-ban behozatott a porta adó: vagyis két pár ígás ökör, vagy egy pár lófogát, vagy 50 juh birtoka. Egy portára az adóegység 99 dénár volt. Az adómentesség 3 évre a tűzkárosultak részére is kiterjesztetett. 1599-ben a zsoldosok fizetésére a székelyeknek minden ötödik ember felkelése helyett 2 forint adót kellett fizetnie. Az adó-kirovást és beszédést a főkirálybíró végeztette a körökben levő tisztviselőkkel s a falusbíróval. A kör élén állott a duló, megfelelt a megyei segédszolgabírónak. A ház elpusztulása esetén az adó leiratott.¹⁸

Néhol tized-fizetés is fordult elő. Ezt illetően nagyon sok volt a panasz. Csíkban ez nagyon kivételes volt, mert a reformáció nem terjedt el, így nem volt secularisatio, legfeljebb az erdélyi püspököknek járó tized-hányadra terjedhetett ki, de Csíkban annál többet fordul elő a kepe. A kepe a Székelyföldön a gabona után járó egyházzolgáltatmány volt a pap részére, amelyet néhol pénzzel váltottak meg. Csík legtöbb községében, mint természeti szolgáltatvány, megvan ma is. Amennyiben a tized terményekben fizettetett gabonából, az 1556. évi secularisatio után a fejedelem erre is igényt tartott s magától értetendően ezzel az ország mindenfajta lakosát terhelte. Minden csomó, vagy kalongya búza, lencse, rozs után egy dénár járt, két kereszt zab után hasonlóan, akiknek gabonaneműjük nem volt, a marha-létszám után fizettek, a birtoktalan napszámosok csak 5 dénár fejadót. Az így begyűlt pénzt a konzervátorokhoz vitték. A székelyek közt ezt a hivatalt a XVI. sz. végén *Sayer János* kolozsvári lakos viselte.¹⁹

Ezeken felül a székelyeket terhelte a külföldi államokkal: a törökkel, a német császárral való diplomáciai érintkezésből az országra háruló kiadások $\frac{1}{3}$ -a. Ez a sok adóztatás a székelyeket, akik csak segedelemadáshoz voltak szokva, mód nélkül terhelte, akik 1602-től 1657-ig fuvaros és tenyeres munkát

¹⁶ E. O. E. V. 406. l.

¹⁷ Sz. Oklt. III. 335. art. 1—5. E. O. E. III. 127. art. 31.

¹⁸ U. o. IV. 299. III. 598. art. 5. 231. l. art. 31.

¹⁹ E. O. E. III. 420. l. art. 3—5.

is teljesítettek. Az 1657—1664. évek közt felmerült hadi költségek pedig őket rettentő nyomorba sodorták. Ezekből az adóztatásokból a primorok sem maradtak ki. A székely adómentesség a Leopold-i diploma 14. §-ába szintén csak elvi kijelentésnek maradt. Főként az 1680. és 1690. évek közt levő időben a császári csapatoknak fizetett sok rendkívüli szolgáltatmány és a csapatok harácsolása a csíki székelység javarészét koldusbotra juttatta.

Rendkívüli zavar származott a székely jobbágyságnak 1601-ben való felszabadulásakor. Ugyanis sok jobbágy már másod- vagy harmadkézbe került. A felszabadulás minden kárpótlási kötelezettség nélkül történt. A fejedelem joga azonban a magszakadás folytán gazdátlanul maradt birtokokra s a felségsértés és hűtlenség miatt elítéltek birtokaira, 1636-ig érintetlenül fennmaradt. Az ily jószágok eladományozása sem volt ritka. *I. Rákóczi Györgynek* 1636. évi kiváltságlevele csak a magszakadás esetére szüntette meg a korona háramlási jogát, az elkobzást azonban fenntartotta.²⁰ *A királyi jog tehát a Székelyföldön fennmaradt s bejutott az approbata constitutiókba is.*²¹ Az 1648. évi országgyűlés azon örökölt birtokokra és örökségekre, amelyek az 1636. évi privilégium szerint a magszakadás esetére sem szálltak a fiscusra, a hadi szolgálatról való elmaradás esetén az elkobozhatóságot megszüntette, de más esetekben az elkobzás megmaradt. A kincstári birtokok, amelyek közé a csíki vashámor is tartozott, nem csekély terjedelműek voltak. Ezeknek egy része visszaadott. 1645-ben még sok várföld volt s ezen sok jobbágy. A várföldeket a kapitányok erőszakkal is gyarapították. Egyesek még 1657-ben is igényeltek kárpótlást.

1636-ban a fiúleányság, mely 1562—1636-ig csak fejedelmi kiváltság útján volt gyakorolható, régi alakjában visszaállított. Megnehezítette a gazdasági viszonyokat eladás esetén a rokonok és a szomszédoknak a felkínálás elmulasztásából eredő perek rengeteg száma is, s továbbá azon visszaélésekből eredt sok jogvita, amiket az elzálogosításoknál követtek el. A lófők ugyanis a székely örökségek elidegeníthetlenségébe nem akartak belenyugodni.

A csíkiek meglehetősen zaklatásnak voltak kitéve a só szállítását illetően is, ami miatt igen sokszor keservesen panaszkodtak.

Csíknak a fejedelmi korban is egyetlen városa Csíkszereda volt. Az *Izabella* királyné által 1558-ban kiadott szabadalmat *Rákóczi Zsigmond* 1601 nov. 14-én, *Báthori Gábor* 1608 máj. 10-én, *I. Rákóczi György* 1635 dec. 19-én, *II. Rákóczi György* 1649 okt. 30-án, *Apafi Mihály* 1670 július 10-én megerősítették. E legutóbbi megerősítő levél gyergyószárhegyi *Lázár István* főkirálybíró s csíkszentsimoni *Endes Miklós*, felcsíki hites jegyző

²⁰ E. O. E. X. 163, 189, 191. I. Sz. Oklt. VI. 386, 388, I. E. O. E. XVI. 512, Sz. Oklt. VII. 357. I.

²¹ Apr. C. P. III. T. 76, art. 7.

tanúsítása szerint felsorolja a kapott szabadalmakat s bizonyítja, hogy a fejedelem levele Csík, Gyergyó, Kászonszéknek 1671 április 15-én tartott gyrás ülésén kihirdettetett. E fejedelmi levél Csíkszereda levéltárában kezeltetett. A csíkszeredaiakat Taploca és Zsögöd határán erdölési jog illette. Ezt *Apafi Mihálynak* 1674 szeptember 12-én, *Teleki Mihály* és zabolai *Mikes Kelemennek* 1681 február 15-én kelt ítéletlevele bizonyítja. Ennek eredete, hogy Csíkszereda Taploca és Zsögöd határán épült. A Csíkszeredában épült várról *Losteiner*²² ezt írja: „Csíkszereda, mint mondják, Taploca és Zsögöd szántóföldjein épült, a városhoz közeli várat *Mikó Ferenc*, Csík, Gyergyó, Kászon székek főkapitánya építtette és „Mikóvára” nevet adott neki, a XVII. sz.-beli okiratok „Mikóújvárnak hívják”. Az előző fejezetben láttuk, hogy azon földeknek tulajdonosai, amelyekre a vár épült, *Mikó Ferenc* halála után fiát *Mikó Józsefet* perelték. A várat 1661-ben a törökök és tatárok feldúlták s az 1714-ben építtetett újra.

A *Báthori Zsigmond* által 1595-ben a szabadságuktól megfosztott székelyek *Istváni Miklós* elbeszélése szerint²³ e várba gyülekeztek, de *Ravaszi György* őket szétverte és sokat közülök megcsonkíttatott és kivégeztetett. Úgy látszik, hogy a *Mikó Ferenc* által építtetett vár helyén létezett valamelyes régi erődítmény.

Csíkszeredában a fejedelmek idején az a gyakorlat fejlődött ki, ha valamelyik ház tulajdonosának halálakor nem maradt olyan rokona, aki az örökségbe azonnal be tudott telepedni, a telek a városra szállott, bár az elhaltak más községben lévő rokonai voltak. A csizmadia céh szabadalmát *II. Rákóczi György* 1649 november 4-én megerősítette.²⁴

Különleges dolog a következő: Csicsó, Madéfalva, Rákosszentegyháza s Oláhfalu között a Hargitára nézve határversengés támadván, 1676-ban a fehérvári országgyűlés bizottságot küldött ki, amelynek tagjai voltak: keresdi *Bethlen Gergely* fejedelmi tanácsos, Udvarhelyszék főkirálybírálya, Fogaras vidéke és vára főkapitánya, zabolai *Mikes Kelemen*, fejedelmi tanácsos és ítélmester, sepsiszentgyörgyi *Bacó János*, Csík, Gyergyó, Kászon főkapitánya, ábrahámfalvi *Ugron Ferenc* s *Daróci Márton* Kóhalomszék bírása, kik a helyszínére kimentek, s a négy falu lakosaival a határokat kijárták és elöttük a falvak egyezsége léptek 300 forint bírság kikötésével. Az ilyen kiküldöttségek legtöbbször a találkozót Csíkszeredában állapították meg. Csíkszeredának a közigazgatása a fejedelmi korszakban sem változott: egy bíró 12 tanácsossal.

Az örmények betelepülésének történetét *Illea Andrásnak*

²² Losteiner: Historia IV. rész. 1. cikk.

²³ Istváni Miklós: Historia 30. könyv.

²⁴ O. L. T. Gyf. XXIV. Lib. Reg. Georg. Rák. 186. I.

1764-ben írt munkája²⁵ következőkép beszéli el: 1669-ben a moldovai fejedelem ellen lázadás tört ki, a törökök a lengyelországi Komance vár megvívására mentek. Az örmények, kik közül 3000 család Örményország elpusztításakor és Ani örmény főváros feldúlásakor Moldovába ment, a többi pedig Lengyelországba menekült, a törökök beütésétől nagyon megijedvén, a szomszéd havasokba futottak s ott három évig kóboroltak az erdők és hegyek között szétszóródván. Ekkor többen közülük elhatározták, hogy Erdélybe mennek, *Apafi Mihály* a száműzötteknek lakhelyet és kereskedelmi kiváltságot adott, nagyobb részük Gyergyószentmiklóson, kisebb részük Szépvízen telepedett le, ugyanezt írja *Losteiner* is,²⁶ de hozzáteszi, hogy az örmények Moldovában 250 évig éltek, 1668-ban jöttek be, Moldovában két városuk volt, püspökük *Minas* a papjaikkal és tisztjeikkel Besztercébe ment, ekkor Gyergyószentmiklós és Szépvíz kiváltságos helyek lettek. Van adat arra is, hogy az örmények voltak Moldova városainak alapítói és már *I. Rákóczi Györggyel* tárgyalásba bocsátkoztak Erdélyen átbocsátásuk iránt.

Tusnád az 1595. évi fehérvári országgyűlés április 16-i végzése szerint már taksás hely volt.

10. §. Egyházi élet.

I. Általában s a plébániák.

Csík egyházi életéről a pápához intézett „memoriale”-ban 1591-ben Báthori András éppoly leírást adott,¹ aminőt Possevino 1580-ban írt. Tudniillik, hogy Csíkban 17 templom van 3000 családdal és 17 pap közül 12 nő. *Báthori Endre* bíbornok, mint a pápától és fejedelemtől is arra megbízott, ezekből a plébániákból egy esperességet szervezett, mely magában foglalta egész Csík, Gyergyó, Kászont, főesperessé *Gálffi Pál* kozmási plébánost nevezte ki. A bíboros a pápa elé részletes javaslatot terjesztett, amelynek lényege az volt, hogy az erdélyi egyházmegye kormányzatával püspökké szentelt ferencrendi szerzetesek bizassanak meg, e megbízottaknak székhelye a csíksomlyói kolostor lenne.

Az erdélyi egyházmegye akkor az említett csíki esperességből, néhány háromszéki községből alakult gelencei főesperességből s néhány udvarhelyi és marosszéki községből állott. 1556-ban *Bornemissza* püspök kiutasítása következtében a nyáj főpásztor nélkül maradt, e miatt el is széledt. Alig telt el 27 esztendő, már a szomorú esemény látható volt, amit Possevino jelentése tartal-

²⁵ Ilea András: *Ortus et progressus variorum in Datia, Gentium ac religionum* Kolozsvár, 62, 63. l.

²⁶ *Historia*. 384. cikk.

¹ *Veszeli Károly*: Erdélyi egyházmegyei adatok. Kolozsvár, 1860. 301. lap. (Ex coll. Bibl. vaticanae K. i. Batthyány p. 303.)

maz. A további tíz esztendő ezt csak fokozta. 1584-ben a Székelyföldön oly 10—20 éves fiatalok voltak, kik nem részesültek a keresztségben. Ennek oka *Báthori* jelentése szerint a püspök elüzetésén kívül még a paphiány is volt. Csíksomlyón 1572-ben négy felszentelt ferencrendi és három fráter élt. 1583-ban egész Székelyföldön mindössze 24 pap volt. Csíkban 1—1 pap: Szenttamáson, Szentmihályon, Szentmiklóson, Somlyón, Szentgyörgyön, Menaságon, Kozmásan, Szentsimonon, Szentkirályon, Mindszenten, Boldogasszonyfalván; 2—2: Gyergyószentmiklóson és Kászonyfaluban. Gyergyószentmiklóshoz négy plébánia tartozott. Az *espereseket a papok választották, s püspök hiányában a fejedelem erősítette meg.* A papokat ez időben a Leleszen tartózkodó csanádi püspök, vagy a kamenicsi (Lengyelország), vagy valamely moldovai püspök szentelte fel, a papi fegyelem lehanyaglott, a papok megházasodtak. De így is hála illeti őket, mert nekik köszönhető, hogy Csíkban a katolikus vallás fennmaradt. 1579-ben *Báthori István* közbenjárására Erdélybe bejöttek a jezsuiták, kik a lelkeskedő csekélyszámú papságnak nagy segítséget nyújtottak. Csíkban is tartottak missiókat, köztük főként a csíki származású *Ladó István*.

A bíboros által Csík esperesévé kinevezett *Gálffi Pálnak* kötelessége volt, hogy a házasságkötéseket vizsgálja meg, kétes esetekben döntsön s a papoknak ez ügyekben elkövetett tévedéseit helyrehozza, a szembeszállókat megbüntesse; a papokat évenként vizitálnia kellett, az üres plébániákat betölteni, már ez időben az *volt a szokás, hogy az egyházközségek papjaikat maguk választották, amíhez a csíki egyházközségeknek, mint patrónusoknak joguk is volt.* Ha komolyabb szembenállás mutatkozott, az esperesnek a világi hatóságokhoz kellett fordulniok, mint brachiumhoz.

Báthori Zsigmond 1598-ban *Náprágyi Demetert* nevezte ki, de ennek 1601-ben már el kellett Erdélyből mennie. Gyergyó életét a protestantizmus annyira megzavarta, hogy szárhegyi *Lázár András* átállott s négy plébániát elpusztított, később azonban visszatért és azokat újból helyreállította.²

Érdekes jelenség, hogy Gyergyószentmiklós 1586-ban *Fabián* pap részére *törvényt adott,* amelyben visszautal az 1499. évi *állapotokra* s e szabályzat 1677-ben javíttatott ki. Ebben a szabályzatban kimondatott, hogy a pap három napon túl távol ne legyen, a pap- és diákháznak építésében a tekerőpatakiak és kilyenfalviak is segítenek. A pap házát építsék fel a szentmiklósiak, a tekerőpatakiaknak marad a deák háza, a papnak a csürje. Ezek a végzések a piacon vasárnap való árulásról 1617-ben, a templomban való temetkezés eltiltásáról 1633-ban és 1672 március 6-án, a temetésről 1677-ben hozattak. 1680-ban pedig a generá-

² *Dr. Biró Vencel:* „Báthoriak kora, az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 90. lap.

lis visitatio alkalmával a következő végzés hozott: Jávahagyat-
tak ezen visitatio előtti végzések s elrendeltetett az ecclesia külső
és belső földjeire felügyelet. A földekről való levelek közt volt
1499-ből származó alapítványi földre vonatkozó *Gergelyffi György-
né*, Lucza asszonytól, 1631-ből pedig *Hobay Péternétől*; ezekhez
kapcsolódott a pap három földéről *Fábián* papra 1588, 1623. évi
s *Both Andrásné* testamentuma, az *Fábián* papnak adott törvény
1633-ból, aláírva ekként: *Georgium Soprony Jur Not., Nicolaus
Zily* parochus; továbbá határozat a templombeli jószágról 1630,
a karról (karzat az asszonyoknak 1633), a templombeli székekről
1620, a kőportáról, a kórus felőli rendszékekről, a status felé
való rendről, az alsó kőportán a haldoklók oltáránál a kőporta
előtt egy nagy szék, a kőportán alul, a halottak oltárán felül, a
prédikáló székek felől való székekről; az asszony nép székekről,
kiknek nincs az uruknak székek; az állóhelyekről 1652; a cin-
teremről s az kiket a templomba és kápolnába temettek régtől
fogva.³ Paphívás és papmarasztás emléke van Csíkszentmiklósnak
1690-ről, Csicsónak 1669 november 26-ról, ezeken kívül még e
korszakban van ily emléke Ditrónak és Szentdomokosnak is.

Az 1499. évre való utalás azt igazolja, hogy a XV. sz.-ban
Csíkban már szervezett egyházközségi élet volt, mert Gyergyó-
szentmiklós az egész Csík képét tünteti fel. Éppígy megvolt az
egyházi világiak gyülekezete (status), amiről *Báthori Endre* bibor-
nok a jelentésében meg is emlékezik.

Az esperesek a peres ügyeket 8 ülnökkel intézték, kik vilá-
giak is lehettek s a zsinatokon is szavuk volt. A templomban a
rendre a szent egyháziak ügyeltek.

Katolikus vikáriusról a XVII. sz. elején tudunk, ugyanis
ekkor a fejedelem hozzájárulásával csíkszentléleki *Fejér János*
szilágysomlyói plébános lett generális vikárius, ki 1627-ben consti-
tutiókat alkotott, ekkor vizsgálván a kozmási plébániát, beszünt-
tette, hogy egyeseknek a templom szentélyében állandó helye
legyen s elrendelte az alapítványok nyilvántartását, szabályozta a
pap és mester szolgálatát s az ünnepnapok megülését.⁴ Csíkban
a széki tisztek hozzájárulásával alkották a constitutiókat. Így pl.
Petki István, Csík, Gyergyó, Kászon főkapitányának hozzájárulá-
sával alkotottatott 1643 árpilis 5-én a szentgyörgynapi változásokra
vonatkozó constitutió, szabályozták a megyebírák és a szentegyház
fiai változását és feladatait, a pap és a deák bérét, az egy-
házmegye törvényét a földekről. Ugyancsak *Petki István* a szék-
ülőkkel, nemesekkel, primipilusokkal, elsőekkel, hatalmasokkal és
gyalogokkal 1650-ben gonosz visszaélések megszüntetése végett
hoz határozatokat: I. a paráznságban élők megbüntetéséről. II.
a templom és kápolnáknál részegeskedőkről, III. a megyebírák-
ról, IV. a rút szitkok büntetéséről (1650. október 24. Csíkszereda).

³ *Veszely*: i. m. I. 119. lap.

⁴ U. o. I. 19. lap.

Ebből a korból számos esperesi visitációs jegyzőkönyv maradt fenn; így Csíkszentmiklóson találtatott egy 1684 március 1-én felvett jegyzőkönyv, mely szerint Csíkszeredában P. *Philipcsovics Pál* házában jelen voltak: *Petki János, Damokos Tamás, Sándor János, Henter Benedek, adm. P. Kájoni János*, a csíki c. gvardiánja. Nevezett urak és Szentpéter-egyházmegye bírái: *Veres Péter* (a Csíki székely krónika 1695. évi példányának egyik tanúja), *Laczó Mihály* bíró és *Tamás János* közt pap és deák fogadási és ugyanott egy házassági ügyet tárgyaltak. Egy másik vikáriusi jegyzőkönyv szerint Szenttamáson 1669-ben szentdomokosi *Kustály János* házassági bemondásáért Endes Miklós kezeskedett.⁵

Erdélyi vikárius generálisaként említik a forrásaink: 1. *Fejérdi Márton* (1618), 2. a már említett csíkszentléleki *Fejér Miklós* (1630), 3. *Ferenczi Györgyöt* (1634—1641), 4. *Szalinai Istvánt* (1642, 1647, 1651), 5. *Sükösd Jánost* (1656), 6. *László Jánost* (1659), 7. *Domokos Kázmért* (1668), 8. *Szebelébi Bertalant*, (1678). Ezek közül *Szalinai István, Domokos Kázmér* ferencesek voltak s Erdély katolikus életét Csíksomlyóról igazgatták, közülük *Domokos Kázmér püspökké is volt szentelve*. A somlyói ferencesek működésével alább részletesen foglalkozunk.

E korszakban a következő csíki esperesekről tudtunk: 1. a fentebb említett *Gálffi Pál* (1592), 2. a generális vikáriusok közt említett *Sükösd János* (1652—1659), 3. csíkelnei *Kánya Balázs* (1659), 4. *Boldizsár István*, csíkkozmási plébános (1665), 5. csíkszenttamási *Gergely* nagyboldogasszonyi plébános (1669), 6. *Kánya Balázs* (1674), 1684-ben nagykászoni plébános, 7. gyergyószentmiklósi *Kari Péter* (1686), 1702 körül csíkszentmiklósi plébános.

Mint csíki születésű papokról van emlék: 1. csíkszentléleki *Forró Péterről*, ki 1620-ban udvarhelyi plébános és esperes volt, 2. gyergyói *Török Benedekről*, ki 1662—1666-ig volt udvarhelyi plébános és esperes, 3. szárhegyi *Mihály* jezsuitáról, másnéven *Almási Pálról*, ki 1669—1676-ig udvarhelyi esperes volt, 4. csíkpálfalvai *Péterről*, ki 1642-ben volt udvarhelyi plébános. *Erdély választott püspökei közül* is, kiket a m. kir. az erdélyi fejedelmek korszakában erdélyi püspökké kineveztek, de pápai megerősítést nem nyertek, többen voltak csíkiek, pl. *madéfalvi Szentandrás*i, másként *Csiki István* és *Pálfalvi Péter. Szentandrás (Csiki) István* 1618—1630-ig választott püspök s 1618 december 25-én Erdélyben létekor ruszkai *Kornis Boldizsár* és *Forró György* pap, fejedelmi biztosok közbejöttével Csík, Gyergyó, Kászoni papságával egyezséget kötött: maradjon meg az esperesi igazgatás, t. i. tekintettel a papság kis számára, a püspök ne szüntesse meg az esperesi jogkört; a cathedaticum legyen egy forint, t. i. ez volt a rendes; midőn az erdélyi püspök ezt 1445-ben feljebb emelte, ez ellen az erdélyi nemesség tiltakozott s vajdai generális kongregáció elé vitte mint sérelmet, *ebben nyilatkozott meg először*

⁵ Veszely: i. m. I. 293. lap.

Erdély katolikus világi eleme. A megegyezés további pontja: a püspökkel való meg nem egyezés — vita — esetén fellebbezni lehet a világi urakhoz, fejedelemhez; természetesen ez vagyoni ügyekre vonatkozott, megfelelt az akkori alkotmányi rendnek; a leges-ek (canoni törvények) elleni kihágások azonban canoni törvények szerint ítéltessenek; a megházasodott papok ne lakjanak a feleségükkel; a püspök a rendes úton kívül senkit se büntessen; a papok, ha külső helyre mennek, fegyvert hordozhassanak; a püspököt illető igazgatást a püspök végezze, az egyebeket az esperes az assessorokkal, onnan fellebbezés legyen a püspökhöz, az esperes mellé 8 assessor hivandó meg. De a megjelentek számra való tekintet nélkül dönthetnek. Az egyezséget aláírták *Mathias János*, Csík, Gyergyó, Kászon kapitánya, csicsói *Kelemen Mihály*, Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírája, szentimrei *Fodor Bálint*, *Csiki István*, semendriai püspök, *Ferenczi György*, Csík, Gyergyó, Kászon főesperese. *Texe Ferenc* pap, *András* kisasszonyi pap, *Thomas* kozmási pap, *Mihály* delnei pap, *Várad* *Gáspár* csíki klastromi gvardián, kisasszonyi pap, *Somlai Péter* delnei pap, *Árkosi Mihály* azért írta alá, hogy szabadsága legyen saját házában maradhatni, amíg akar békében, a főtisztelendő úr engedélye nélkül, kisasszonyi *Demeter*.⁶

Érdekes egyházmegyei határozat: 1618 június 6-án a csík-szentmiklósi egyházmegye bírái *Petki Farkasnénak* a templomban való állóhelyhez és székhez való jogát a *Bene-nemzetség joga alapján* megítélik. Szó van az okiratban a „*Bene*“-k gyökeréről és a „*Fejér*“-ek gyökeréről.⁷ Ehhez méltán csatlakozik a csíkkozsmási egyházmegyének 1692 január 3-án kelt anyakönyvi feljegyzése: az egyházi ügyekben régi szokás a megyebírák és szentegyházfiak választása. „Így volt ez 1608-ban *Tamás* pap idején is, most újabb szabályok hozattak a megye bíráiról és szentegyházfiairól, a törvények folyásáról, az építkezésekről, a megye jószága, szénafüvei és szántó földjeiről, a temetés rendjéről, a székek betételéről a templomba. Láttá *Fejér Miklós*, de *Csík-szentlélek*, szilágy-somlyói plébános, erdélyi generális vikárius” (1630). 1646-ban az egész megye végezte: „egy gyökerre egy székei legyenek: kozmási *Györffi*, *Benedek*, *Antal*, *Csobod* gyökernek, szerethszegi *Bocskor*, *Bartalis* gyökere, *tsunádi Kristók* gyökerének”.⁸

Ennek a korszaknak a végén volt csík-szentgyörgyi *Ilyés András* 1680—1690 közt esztergomi kanonok, aki később 1692-ben Erdély püspökévé neveztetett ki.

Az egyes plébániáknak e korszaki történelmére kevés adatunk van. 1670 április 14-én *P. István* és többen *Kristály István* szentdomokosi házában összejöttek a Guzrányi-telek megvásárlása végett, mely plébánia-helyül volt szolgálendő,⁹ a templom

⁶ Sz. Oklt. IV. 182. l.

⁷ U. o. IV. 199. l.

⁸ U. o. VI. 431. l.

⁹ Contract sub. n. 509. püspöki levéltár.

oltárát *Domokos Kázmér* felszentelte.¹⁰ Szentdomokoson született 1648-ban *Benkő Mátyás* a későbbi plébános, ki a kolozsvári és nagyszombati szemináriumban nevelkedett s 1731-ben szentdomokosi plébános volt.

A szentmihályi egyháznak 1823-ban történt visitatiója alkalmával báró *Szepesi Ignác* püspök a következőket írta sajátkezűleg a *Domus Historia*-ba: „a szentmihályi templom, ha hiteles a tornyon való felírás, 1103-ban építettett, bárhogy is legyen a dolog, a Szent Mihály tiszteletére szentelt templom modern formáját 1813-ban kapta, a templom tornyára „1715” van írva, volt abban egy harang ezzel a felírással: „*Curarunt Michael et Johannes Sandor et Nicolaus Endes p. Szent Mihály* 1666.”, de ez kétszer elhasadt és újjákészítettett, van most egy 60 fontos harangja, melyre az van írva: „*Fieri Curarunt in honorem sanctissimae Trinitatis Joannes et Michael Sandor A.* 1687.”¹¹ A tornyot *Sándor Mihály* építtette a tatár rabságból való (1694) kiszabadulása emlékére.

A szentmihályi templom újból 1630-ban építettett fel, 1686-ban *Kari Péter* volt a plébános.

A delnei templom oltárára és a szószékre 1613 van írva, renoválták 1672-től 1675-ig.

A nagyboldogasszonyi plébániának csíkszenttamási *Gergely* volt a XVII. században a plébánosa, kelyhei vannak 1540 és 1570-ből, monstranciája a XV. sz.-ból.¹²

A rákosi Kisasszony-templomot *Zablya Péter* 1574-ben renoválta.

A somlyói templom sokat szenvedett *Székely Mózes* idején 1601-ben, *Ali* basától 1661-ben és *Thököly Imrétől* 1690-ben és statutumok alkottattak 1669 május 23-án s 1674 május 29-én.

A csíkközmási templomot jóval a XV. sz. előtt az *Aporcsalád* építtette¹³ és dotálta, a torony 1653—1670-ig épült. 1592-ben *Gálffi Pál* vikárius generális volt a plébános és *Báthori Andrástól*, mint Csík, Gyergyó, Kászon főesperese, jogot nyert egyes házassági esetek kivizsgálására, eldöntésére, a papok tévedéseinek kiigazítására, azok vizsgálatára. *Fejér Miklós* vikárius generális ennek az egyháznak 1627 június 27-én történt vizsgálata alkalmával különböző intézkedéseket tett. 1690-ben az egyik harangját Kézdivásárhelyre vitték, a templom 1662-ben renováltattott, mert 1661-ben felégették.

A menasági templom 1655-ben kijavítottott.

Szentgyörgyön 1592-ben *Benedictus Presbíter* volt a plébános. Ennek az egyháznak jötevői voltak: *Illyés István* és *András püspökök*, *Csedő Mihály*, *esztergomi vikárius*, kik drága miseruhákat, monstranciákat s kelyheket ajándékoztak. *Illyés András*

¹⁰ Decret. visit. ex 1731.

¹¹ *Benkő Károly*: Csík, Gyergyó, Kászon leírása. II. 59. l.

¹² Veszely Károly levele 1863 március 3-án. Römer-hagyaték. XXXIX. sz. al. csatolva a műem. biz.-hoz.

¹³ Relatio Alex. Bernald par d. d. to. 12. júlii 1782 n. epp. 1096.

erdélyi, *Illyés István* szamandrai püspök 70 aranyat, *Csedő Mihály* 100 aranyat ajándékoztak, miknek értéke 1699-ben már 1000 forintra rúgott. Anyakönyvek 1684-től vezetettek és ott foglaltatik a következő feljegyzés: „Az északnyugati határban feküdt *Monyosd* nevű falu, az úgynevezett *Lok részletében*, a tatárok pusztították el, több épületének alapja most is létezik, ma helyén kaszáló van a *nevével*.” Ebből megtudjuk, hogy a „Lok” Menaság közelében is van, ez tévesztette meg Szabó Károlyt, midőn ezzel Kászton Lokot azonosította.

Szentmártonban 1592-ben *Moldvai István* volt a parochus. Az egyház okmányai 1690-ben november 3-án *Thököly* beütésekor elpusztultak, éppúgy történt Szentsimonban is.

Tusnádon 1571-ben volt egy kápolna, melyet *Thököly* hadai 1690-ben kifosztottak.

Gyergyóditróban a torony 1653-ban épült.

A gyergyószentmiklósi templom sokat szenvedett 1661-ben Ali basa tatárjaitól és 1690-ben *Thököly* seregétől.

A fejedelemség idején a katolikus életnek Csík volt a központja s ennek pedig mozgatói a ferencesek. Mint Katona írja, a várnai gyászos ütközet után a törökök a milkovi püspökséget, monostorokat, templomokat és más kegyes helyeket feldúlták, felégették, a papokat elhurcolták, ezeknek helyére IV. Jenő pápa a dominikánus és Szent Ferenc-rendi atyákat küldötte, kikre 1444-ben a hét székely szék lelki gondozását is bízta.¹⁴

II. A ferencesek élete.

A csíksomlyói ferences templom első feldúlása *Dobó István* és *Kendi Ferenc* vajdasága alatt 1553-ban volt.¹ Egy másik feldúlásról beszél *Gonzaga* miniszter generális (1579 június 6-tól 1587 május 16-ig). A zárda lassan épült fel a háború pusztítása miatt, a második feldúlás után alig tértek vissza a testvérek, következett a *Székely Mózes* hadai részéről való feldúlás s ekkor néhány szerzetest is kardélre hánytak s a kolostor annyira elnéptelenedett, hogy csak egy vak laikus testvér maradt meg benne. Újból csak 1626-ban kezdett népesedni, midőn *Váradi házfőnök* hét társával odament a *Sanctissimi Salvatoris Provincia* parancsából. Somlyó a Szent István első apostoli királyunkról nevezett Custodia egyik anyazárdája lett 1640-ben. A zárdát P. *Somlyai Miklós* házfőnök (1643—1648), valamint utóda P. *Domokos Kázmér* (1649—1650) renováltatta, ekkor az 1540. évben a templomhajó nyugati oldalához épített kápolna mellé, a kórus irányában 1649-ben Szent Mihály tiszteletére új kápolnát építettek, amelyet a XVIII. sz. elején szentkirályi *Bors Mihályné Mikó Judit* kibővítve, a kórossal egyvonalba hozatott.

¹⁴ Historia Critica Tomus XIII. p. 289—292.

¹ Bethlen Farkas: Historia ad 1553.

Ali basa 1661-ben, midőn Apafi Mihály fejedelemmé tette, mivel ezt a csikiek ellenezték, a zárdát felperzseltette, ennek borzalmasságairól már fentebb szóltunk. P. *Domokos Kázmér* 1662-ben a helyrehozatal munkáját megkezdte, amit 1664-ben szerencsésen be is fejezett. Ebben *Haller Péterné Pécsi Erzsébet* nagy segítségére volt, aki ekkor megkészíttette a nagy oltárt és Szent Antal oltárát, ugyanekkor *gróf Csáky Lászlóné, gróf Kálnoki Katalin* a Gábor arkangyal oltárát emeltette.² Ezen időben történt az orgona kijavítása is, amelyet 1664-ben fráter Kájoni János (Johannes Kájoni Valahus definitior actualis concionator, confessorius, p. t. guardianus Szárhegy) örökített meg. *Mikes Kelemen* háromszéki főkapitány a Szent Mihály-kápolnában oltárt állíttatott, a kápolnát *Mikes Mihály* pedig temetkezés céljaira restauráltatta, de a munkát *Mikes Kelemen* fejeztette be 1670-ben. *Kálnoki Istvánné Béli Anna* 1680-ban tornyot emeltetett és azt órával is felszereltette s ezenfelül a templomnak több egyházi ruhát ajándékozott. *Henter Ferenc*, csiki főkirálybíró megépíttette a Mindenszentek oltárát. Az utca felé eső és a szentély mellett üresen maradt részt Szent Ferenc-kápolnájának északra való megnyújtásával 1682-ben kiépítették s így a Hunyadi-templom négyszeres toldással $35'3 \times 18'6 = 655\text{m}^2$ területre terjedt ki. Az újonnan épített templom 1682 május 10-én szenteltetett fel, de 1690-ben *Thököly* kurucái a kolostorral együtt újból megrongálták. A csíksomlyói kolostor a nemzeti fejedelmek korában is nagy kedvezményekben részesült és nagy dézsma-járandóságot kapott. *Básta György* erdélyi tábornok 1602-ben elrendelte, hogy a zárda évente 10 q vasat, 32 köböl búzát, 6 hordó sört, 3 tömlő sajtot, 15 kövér sertést és 300 darab kőst kapjon, amelyeket a régi erdélyi fejedelmek is adtak. *Bethlen Gábor* 1616 február 18-án Zsögödön kelt rendeletével tisztelendő *Váradi Gábor* somlyói gvardián és utódainak a sófalvi bányából 100 darab kőst adományozott. Ezt az adományt I. Rákóczi György 1631-ben, II. Rákóczi György 1649-ben, Barcsai Ákos 1659-ben, I. Apafi Mihály 1662-ben megújította.

Házfőnökök voltak: 1640—1643. *Zágrábi András*, 1643—1648. *Somlyói Miklós*, 1649—1650. *Domokos Kázmér* (I.), 1651—1656. *Somlyói Miklós* (III.), 1658-ban *Taplocai István* (I.), 1659—1661. *Somlyói Miklós* (IV.), 1662—1664. *Taplocai István* (II.), 1665—1667. *Domokos Kázmér* excustos (II.), 1667—1674. *Taplocai István* (III.), 1675—1677. *Literati Bonaventura* (I.), 1678—1680. *Dóczi Imre*, 1681—1683. *Kájoni János* excustos, 1684—1686. *Orbán Ferenc* (I.), 1687-ben *Kálmándi Ferenc* (I.), 1690-ben *Orbán Ferenc* (II.), 1691—1692. *Literati Bonaventura* (II.).

Az erdélyi ferencrendi custodia megalapítását a somlyói

² György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930. 152. lap.

szerzetesek 1639-ben tették lehetővé, helyeselve *Szalainak* azt a tervét, hogy Erdélyben egy olyan új custodia alapíttassék, mely a haza javának előmozdítására alkalmas fiakat neveljen s az új custodia anyazárdájává a somlyói zárda legyen az erdélyi katolicizmus központjában, ezenfelül erdőkkel, havasokkal körülvéve, ami alkalmassá teszi az idő viszontagságai közt a fennmaradását és esetleg az újonnan létesülő zárdák tagjainak menedékhelye is lehet. E tervükhöz a somlyói szerzetesek az anyaprovincia hozzájárulását is megnyerték s a kétszáz éves együttlét után a magyarországi gyöngyösi provinciától elszakadtak, miután VIII. Orbán pápa az új custodia megalakulását 1640 február 3-án kelt brevéjében megengedte, amelynek kormányzósága Csíksomlyón volt. Szalainak 1652-ben történt halála után, a boszniai páterek keserves vizályt kezdettek, mely 1667-ig tartott. A rend kormányzósága 1678-ig Csíksomlyón, 1678-ban Mikházán, 1678—1690-ig Csíksomlyón, 1690-ben pedig Mikházán választatott meg. A custosok lakhelye 1667-ig Mikházán volt, az 1667. évben megválasztott *Jegenyei Ferenc* Somlyóra ment.

Csíksomlyón 1533-ban 14 rendtag volt. A hitújítás Erdélyben nagyon rohamosan terjedt. Csak a csíksomlyói ferencesek tudták feltartóztatni. „Ámbár sok bajok lón *János Zsigmond* királlyal a csikieknek, de soha a hit dolgában meg nem adták magukat és 1591-ben végeztetett, hogy a csikbeli klastrom több odavaló helyekkel együtt, mert hogy onnét ezideig semminemű időben a római vallás ki nem irtódott, az odavaló atyafiaknak lelkiismeretek megnyugtatására maradjanak ezen állapotban, mint ekkoráig voltak.”³

1640-ben, mikor a csíksomlyói zárda az új custodia anyazárdája lett, öt pap s egy laikus testvér volt benne, kiknek száma hovatovább gyarapodott. A csíksomlyói szerzetesek maguk neveltek maguknak munkatársakat és utódokat. A papnevelde 1649 óta *Domokos Kázmér* vezetése alatt működött, az első időben egytagozatú volt, vagyis csak noviciátusból állott, ebből fejlődött ki a bölcsészeti és hittudományi tagozat.

Erdélyben a katolikus tanítás a fejedelmek idejében a jezsuiták és ferencesek kezében volt, a jezsuiták többszörös kiűzetése következtében voltak idők, amidőn ez egészen a ferencesekre maradt. A ferences szerzet, ahol csak letelepedett, azonnal iskolát alapított. Így volt ez Csíksomlyón is, de mivel kevés tag volt, *alkalmaztak világi tanítókat is s ellátták ezenfelül Csíkot kántorokkal és tanítókkal.* A csíki papok jórészt a szomszéd magyar királysági, vagy esetleg más külföldi teológiától nyertek kiképzést, *közülük sok maradt Magyarországon,* ilyenek voltak a már említett Szentandrászi és Illyés testvérek, Csedő stb.

A ferencesek által vezetett csíksomlyói magasabb iskola alapítása jórészt 1626-ra tehető, midőn *Várad* *Gábor* hét szerze-

³ György József: i. m. 172. lap.

tessel Somlyóra ment, kik azután a magasabb iskolázásra alkalmas talajt készítettek elő és Somlyón a grammatikai és humanikus osztályokat is behozták. A magasabb tanulmányokat a csíki ifjak Moldovában szereztek meg, aminek azonban 1654-ben vége szakadt. 1642-ben az ifjúság már Magyarországra és Lengyelországra ment, vagy pedig erdélyi protestáns iskolákba. Mindezek a körülmények a csíksomlyói iskola fejlesztéséhez nagyban hozzájárultak. Minthogy a teendők ellátására a kevés szerzetes nem volt elegendő, világi magistereket alkalmaztak, akiket azonban ők maguk képeztek ki és a tanítás menetére is gondosan felügyeltek. Ezen magisterek a szerzet házában laktak és közülök többen be is léptek a szerzetbe. Már a XVII. sz. közepe táján tanítani kezdték a poézist. Mindezen legszebb törekvéseket az 1661. évi tatár betörés megsemmisítette. P. *Kájoni János* a P. *Domokos Kázmér* által begyűjtött alamizsnákból a templomot 1664-ben helyreállította, a többi épületek az iskolával együtt P. *Domokos Kázmér* a későbbi püspök, apostoli vikárius és utóda *Taplocai István*, későbbi bakói vikárius fáradozása eredményeként 1667-ben készültek el. A szerzet kérelmére a misszió kongregációja az iskolamester fizetésére évente 30 skudát utalt ki. Ebből P. *Jegenyei Ferenc* 1669-ben a somlyói iskolához két magistert nevezett ki. A tanulók száma 1690-ben 171 volt, és a somlyói iskola egyike volt az ország egyik legkiválóbb intézményeinek.⁴

Somlyónak anyazárdává lételeivel a szerzeteseinek az volt az igyekezete, hogy az általuk már létesített iskolákban az elemi és lassankint, fokozatosan a nyelvtan és humaniórák tanítása is meghonosuljon. Nagyon természetes, hogy első időben az iskolák részére faépületeket emeltek. Az 1661. évi tatárdulás után *Domokos Kázmér* az iskolát már 1667-ben helyreállította. *Barnerius* bíborosnak 1667 december 17-én kelt levele szerint a Sancta Congregatio de Propaganda az iskolamester részére 30 skudit adományozott évente, ez a hozzájárulás 1823-ig fennmaradt. 1693-ban már 170 tanítványuk volt. A gimnáziummal egykorú a seminárium — finövelde — is, tehát ennek keletkezési ideje szintén 1640.

Már 1678 előtt P. *Taplocai István* megalapította a kordaviselők társulatát, melynek tagja Csík-, Háromszék, Udvarhelyszék azon lakói voltak, kik Szent Ferenc nyomdokait követni akarták. Az 1702-ben készült díszes album emléklapja megfelel annak, amit jelezni akar, hogy t. i. ezen társulat mindkét rendbeli s minden rangú és rendű híveket vesz fel, mert a beiratkozott tagok közt az egyszerű hívek mellett ott találjuk a magasabb rangúakat is. Az 1562-beni és az azt követő események nem tudták megtörni a székely társadalomban a homogen tudatot. A társulat címlapján e sorok vannak: „Regestum Synopticum,

⁴ *Bándi Vazul*: A csíksomlyói róm. kat. főgimnázium története. 1895/96. évi értesítő. 1. és köv. lapjai.

in quo nomina exarata reperiuntur Illustrissimor. Rissimor, Magnificon, et R. dor, Spectabilium, par Illustrissimor, Praenobilium, Nobilium, D. nor, Dnarum que Albo con fraternitatis chordae inscriptae sunt ab anno 1700". A férfitagok sorát Rev. Dn. *Petrus Kari* archidiaconus Sedis Csík, a nőtagok sorát pedig Spectabilis Dna. *Kálnoki Borbála* Sp. Dni Petri *Apor* conjux nyitja meg.

Az óriási paphiányon a XVII. sz. elején segíteni akarván, *Kovasoczi* kancellár, *Toldalaghy* főkapitány, *Bálintit* kincstárnok kérvényt küldöttek be a magyar királyság területén lévő *Salvatorianus* provincialishoz, hogy az ő provinciájába tartozó csíksomlyói zárdába küldjön rendtagokat az erdélyi katolikus egyház felsegítésére. Ekkor jöttek a csaknem üres somlyói zárdába *P. Somlyai Miklós* és *P. Szeredai Márton*, kik testi épségük biztosítása céljából csak világi ruhában utazhattak s a később érkezett testvéreikkel egyetemben idejük nagyrésztét vidéki plébániákon töltötték, így pl. a kézdiszentléleki híveit *P. Zágrábi András* több éven át Csíkból adminisztrálta, *P. Remeteházi András* a Mikes-család udvarából gondozta Zabolát a környékével együtt s ott is halt meg.⁵

Óriási fontosságú volt a katolicizmus és a csíki székelység fejlődésére nézve az, hogy a csíksomlyói zárdában könyvnyomda és könyvkötészet létesített. Ennek rendkívül szükségét látván, *P. Kájoni* abból a célból is, hogy kéziratban lévő műveit is kinyomathassa, 1674-ben, majd 1675 elején a római Szentszékhez fordult nyomdavasárlási engedélyért, bízva abban, hogy kérésének teljesítését *P. Modestus* ki fogja eszközölni. Midőn Csíksomlyón 1675 augusztus 27-én custossá választották, azonnal hozzálátott egy nyomda beszerzéséhez, ebben neki *Kornis Gáspár* főkapitány és *Farkas Margit* segítettek azzal, hogy 110 forintot adtak nyomdavasárláshoz. Egy kis nyomdát alapított s azon elsőnek a 786 oldalra terjedő „*Cantionale Catholicum*” című magyar-latin kedvenc énekeskönyvét nyomatta ki, melynek kinyomatására csicsókeresztúri *Torma István* fedezetet nyújtott, amiért *Kájoni* az ő Typographiájának „Első Sengé”-jét neki ajánlotta. A fennmaradt nyomtatványokból megemlítésreméltó: „*Directorium seu Calendarium Offici Divini fr. Johannes Kájoni in Con. Csikiensi 1678. A—I. 9 iv négy levelenként.*

Rómában *P. Modestus* kieszközölte azt is, hogy a Máriánus-i provinciából egy könyvkötő mester 1676 június 27-én átléphessen az erdélyi ferencesek közé.

Csíksomlyón e korszakban a következő ferencesek haltak el: 1646 január 1-én *P. Korvini Márk*, *P. Török Imre*; 1647 január 7-én *P. Szeredai Márton*, 1657 október 23-án *fr. Kájoni János*, 1653 január 10-én *P. Siket Imre*, 1661 október 21-én *P. Somlyai Miklós* házfőnök, *fr. Dési János*, *P. Pálfalvi Péter*;

⁵ György József: i. m. 185. l.

1663 november 10-én fr. *Zágrábi Miklós*; 1677 június 28-án P. *Ferenci Didák*, 1677 június 4-én fr. *Bartholovits M.*; 1677 augusztus 10-én P. *Török Bernáth*; 1677 szeptember 5-én *Domokos Kázmér* püspök; 1678 szeptember 9-én P. *Taplocai István* vic. gen.; 1682 február 13-án P. *Mihály Ferenc*; 1684 január 15-én P. *Szebeni György*; 1689 június 7-én P. *Ogrzakovics Albert*.

Gyergyószárhegyen a Szármány-hegy oldalán ősidőktől fogva egy keresztalakban épített öt kápolna állott, melyeket a monda szerint a *Lázárok* egyik Rómából hazatért őse álmában történt szent megintés következtében építtetett, azokat erős védőfallal vette körül. E kápolnák őrizetére *idősebb Lázár István*, Csík, Gyergyó, Kászon főkapitánya 1642-ben P. *Kolozsvári Bertalan* magyarországi salvatorianus ferencest hívta meg, kihez 1643-ban P. *Esio Fulgentius* is csatlakozott, kit három évvel azelőtt alapított erdélyi custodia kormányzására küldtek Rómából, de P. *Szalina István*, az eddigi eustos a kormányzást neki át nem adta, P. *Esio* azonban nem tért vissza Rómába, hanem elment Szárhegyre P. *Bertalanhoz*, laikus testvérük a Salvatorianus Provinciából való fráter *Cslunai István* volt. Egy faházban laktak. 1646-ban fr. *István* és P. *Fulgentius* pestisben meghaltak, P. *Bertalan* egyedül maradt. 1648-ban I. *Rákóczi György* elrendelte, hogy Csíksomlyón és Mikházán lehetnek csak ferences zárdák, mire P. *Bertalan* is visszatért a provinciájába. A kápolnák őrzését egy zarándok remete vette át *Lázár István* kérésére P. *Újfalvi Albert* 1664-ben a csíki zárdából Szárhegyre küldetett. A szárhegyiek még abban az évben plébánossá választották. P. *Újfalvi előljárói* parancsára a P. *Bertalan* által 16 évvel azelőtt épített faházba költözött s átvette a kápolnák gondozását. Az 1665. évi gyűlés házfőnökké P. *Taplocai Istvánt* tette. Rómában P. *Modestus* e zárdát „Boldogasszony mennybemenetele” címmel (titulum ab Assumpta Virgine Deipara Loci) írta be. *Lázár István* ekkor atyja adományát megerősítette, 1665-ben P. *Taplocai István* mellé a kijelölt társak is megérkeztek. *Apafi Mihály* fejedelem azonban csak P. *Taplocai Istvánnak* engedte meg az ottmaradást, kit 1669-ben P. *Kájoni* váltott fel, ki a kápolnák közül a Mária-kápolnát cseréppel újból befedette s az összeomláshoz közel álló zárdát újból építette. Házfőnökök voltak: 1626—1648-ig, P. *Kolozsvári Bertalan*, 1649—1664-ig remeték lakták, 1664-ben P. *Újfalvi Albert* (I.), 1665-ben P. *Taplocai István* (I.), 1669-ben P. *Kájoni János* (I.), 1675-ben P. *Taplocai István* (II.), 1676-ban P. *Vásárhelyi Bernardin*, 1678-ban P. *Moldvai Lajos*, 1684-ben P. *Újfalvi Albert* excustos (II.), 1686-ban P. *Kájoni János* excustos (II.), meghalt 1687 április 23-án, 1690-ben P. *Újfalvi Albert* excustos (III.). A szárhegyi páterek a hitközség gyermekeit is oktatták. P. *Eseő Fulgentius* az alfalviakat is gondozta, 1646-ban köztük halt meg. Szárhegyen haltak meg: 1646 január 4-én fr. *Oszlinai István*, *Kájoni Jánost* már említettük, 1691 június 12-én P. *Bessei Pál*.

11. §. Kultúra.

Midőn Csík kultúrájáról írunk, igazat kell adnunk *Domokos Péter Pálnak*¹, hogy *Csikkal írónk hidegen bántak el*. Én is rámutatok arra, hogy *Erdélyi Pál* „Énekes könyveink a XVI. és XVII. században” című értekezésében három csíki kéziratot említ: a Jancsó Benedek kódexet, a Mihál Farkas gyűjteményét és a Bocskor kódexet; Seprődi János „Adalékok a Kájoni kódex történetéhez” c. értekezése szerint a Seregély Mátyás — Kájoni kódexet fedezi fel, fejti meg és magyarázza; *Domokos Péter Pál* pedig a csikcsobotfalvi Kájoni kéziratot találja meg és róla a „Zenei szemle” 1929. évi I. kötetében értekezik. *Domokos Péter Pál* megállapította, hogy a Jancsó Benedek kódexe csíkszentkirályi és rákosi iskolamesterek (*Petri András, Petri András György, Réti János* s még négy ismeretlen kéz) írták 1630—1663 között, s áll 217 magyar énekből s 9 latin hymnusból, s az első ismert csíki énekeskönyv. Megállapította azt is, hogy ez az énekeskönyv Kájoni forrása volt. A Jancsó Benedek kódexe után a Seregély Mátyás — Kájoni kódex következik időrendben (1639). A *Domokos Péter Pál* által felfedezett csobotfalvi Kájoni kódex szerinte a Kájoni cantionale eredeti kézírata, származási ideje 1651—1673. A fentebb már említett Cantionale Catholicum 1676-ban jelent meg. A *Mihál Farkas* gyűjteménye pedig 1670—1699 közt íródott, *Bocskor Jánosé* pedig 1716—1739 között. Mindeniknek anyaga a székely lélek, székely zene, székely vallásos ihlet, *élénk cáfolata annak az ősi felfogásnak, hogy nem volt ősi magyar-székely zene és ének*. Ha a székelység, köztük a csíki, épített románkori templomokat, majd azokat gótikus csúcsívekkel újította fel, eldugott falvaiban freskókat festetett s bevitte a templomaiba a szárnyas oltárokat, nem maradhatott el ezek mellől a művész templomok legfőbb kiegészítője, az orgona és az ének; hogy ezek ott voltak, az elmondottak bizonyítják. Sőt a fejedelmi korszakban Csík volt a katolikus élet központja, tehát ezeket Csík mentette át az utókornak.

A kultúrának fokmérője a jogalkotás is. Erdélyben egymással együtt élt a három nemzet, melyek beléletüket önállóan, egymástól függetlenül szabályozták, a király hallgatag, avagy kifejezett hozzájárulása mellett. Az önkormányzati határozatok — statutumokra nézve a székelyeknél van a legrégebb emlék, és pedig 1451-ből,² aztán jönnek a szászok 1469-ben,³ végül a magyarok 1508-ban.⁴ A XV. sz. közepétől kezdődőleg a jogszabályok codificatiójának korszaka következett be, ennek előfutárjai az 1451, 1466,

¹ A Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumi évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 1929. 102. oldal.

² Kolozsvári és Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Bp. 1885. I. 1. lap.

³ U. o. 505. lap.

⁴ U. o. 169. lap.

1499, 1505, 1506. évi székely constitutiók, a tulajdonképeni codificatio 1555-ben történt meg. A XVI. sz. elejének volt az alkotása Verböczy Hármaskönyve, mely tulajdonképen jogi tankönyv s e kornak felfogását adja egyházjogi és római jogi jogszabályokkal fűszerezve, a magyar jogszokásokat és e korszaki magyarság felfogását fedte; ebből értjük meg, hogy bár a királyi szentesítés 1514-ben elmaradt, *de a Hármaskönyv egyes részeiben még ma is él.* Verböczy a székelyek és szászok jogéletéről csak néhány sorban emlékszik meg, mert szerinte azok a jogszabályok, amik őket kötelezik, csak helyhatósági jogszabályok. *A székelyek a codificatióban is megelőzték a szászokat,* akiké törvényesen 1583-ban következett be. Az 1555. évi codificatio után egyes székely városok és székek külön jogszabályaikat összegyűjtötték és gyűjteménybe foglaltatták, ez történt 1604-ben Marosvásárhelyt, 1610—1718 közti időben Marosszéken, Csík, Gyergyó, Kászon constitúciói 1650-ben irattak össze, amelyek közül egy párat már érintettünk. Háromszék constitúciói 1703-ban irattak össze, a kézdivásárhelyieké 1703—1773 között, az udvarhelyi constitúciók pedig 1727-ben.

Csík, Gyergyó, Kászon constitúcióit, melyek 1650-ben *Petki István* főtisztisége alatt szedettek össze, részletesen ismertetjük.⁵ Ósi szokásnak mondják azt a tilalmat, hogy isteni szolgálat idején a templomok és kápolnák előtt részegeskedni, lármázni senkinek sem szabad. „De a sok értetlen emberek közül sokan nem azért mennek oda, hogy az Isten Őszentfelségét bűneikről engesztelnék, de sőt inkább haragra és bosszúállásra ingerlik, hogy ott nem a mise hallásra és isteni szolgálatra mennek oda, hanem jóidején a mise előtt elkezdik az égett boron az italt, kiki kiált közülük, ezért aki ezt teszi, megfogattassék és 12 forinttal büntettség” . . . A templomok és kápolnák mellett a mise és prédikáció befejezéséig nem szabad semmit sem árulni, ha valaki az áruit kirakná és árulná, a megye bírái (az egyházmegye tisztviselői, megyebíró stb.) az áruikat vegyék el, adják ki belőle a tisztet illető birságot.

Emléke ez annak, mivel a nép vasárnap gyülekezett össze isteni tiszteletre, misére, ekkor tartották a vásárokat is, *amiből „vasárnap“, azután pedig „vasárnap“ keletkezett.*

Régi végzés volt az is: „hogya az ifjaknak mind korcsmán éjjeli heverések s azért a leányrenden levőknek is guzsajosba való járások s az ifjakkal való gyülekezetek is szabad ne legyen”. Ha valahol ilyen gyülekezetet tartanának, tartoznak a bírák (falusbírák) és polgárok (esküdtek), sőt egyéb rendek is, a tisztnek megjelenteni, a tiszt a szállásadó emberen 12 forintot, a gyülekezeten levő ifjakon egy-egy forintot vegyen.

A vetéskertek (a határt és utakat elzáró kerítések) az állatok által okozható károk elleni megóvása céljából nem volt intézkedés

⁵ U. o. I. 90. lap.

és számtalan kár következett be, elrendelik tehát, hogy minden ember a vetéskerteket 8 arasz magasságra kertelje, erre a falusbírák és hitesek ügyeljenek s azokat, kik a rendet meg nem tartották, a káros részére egy-egy forint megfizetésére kötelezzék; ha a kertet nem húzták, ha nem az előírtat csinálták, 50—50 pénzre. A bírák és esküdtek ellenőrzésére a tisztek kétszer szálljanak ki, egyszer Fülöp és Jakab napja tájában, másodszor pedig szent Demeter-napkor. Ha a bírákat, esküdteket, vagy a falusi embereket mulasztáson érik, a tisztek vegyenek fel 12 forintot. A gyepükertek is az előbbi büntetés terhével renben tartandók. A tunsádiak régebben más rendszabályt csináltak, de mivel ők a többi csíki-vel egy főtiszt alatt vannak s a szék szabadságával a többivel egyenlőképen élnek, szintén tartsák magukat az e végzéshez, ha nem tennék, a főtiszt urak szorítsák rá.

Erdő alatt lakó egyes urak az erdők határán jogtalanul emelt kerítésekkel annyira elfoglalták a falu határait s marhalegeltető helyeit, hogy a marha ennivalót nem találván, az erdőbe bemegy s ezzel az emberek sok kárt vallanak a vadak miatt, némelyek sok hitvány helyet a hó leestéig betakarva tartanak. Eme bekertelt helyek Kisasszony napjáig felszabadítandók. Senki az erdők alatti kerthez az erdőből ne kerteljen oly helyet, amit 32 éve nem bír. Ha Kisasszony-nap után valaki a helyet nem szabadítja fel, ha nem terem rajta sarju, a falu felszabadíthatja. Ha valaki ellenkezik, a tiszt jogorvoslat kizárásával 12 forintra büntesse, minek kétharmada a tiszté, egyharmada a falué.

A 32 évi elévülési idő az 1451. évi constitutióban állapított meg. A legelők és az erdők közbirtokok voltak.

A tarlók szabadításáról nem volt rendelkezés, sokan marháikat idő-nap előtt kicsapták az ugarra, amikor kalongyák voltak künn s ezzel nagy károkat okoztak. A tarlót a tiszt híre nélkül, míg kalongya van künn, senki fel nem szabadíthatja. Aki ez ellen vét, a tiszt 12 forinttal büntesse. Ha magános levonja a vetéskertet, vagy ilyen bocsátja marháját a kalongyák közé, 6 forinttal büntessék. Ha ezt a bírságot a falu fel nem hajtja, a tiszt 12 forintot hajtson be a hiteseken. A tiszt híre nélkül a falu a határt nem szabadíthatja fel. Ha a falu határa más faluéval összefoly, a falu a tiszt híre nélkül fel is szabadítja, akkor sem szabad oda, a kalongyák közé marhát hajtani a fentebbi büntetés terhével. Ha valamely falunak oly határa van, hogy a vetéseken felül oly erdejük van, hol a marhájukat ezelőtt is legeltették, ezután is szabad marhájukat oda hajtani, de nem mások kárával, ezt is hozzátevéen: „mindíg Csíkban mindenütt, mikor aratunk, mindenkor az aratás idején vetünk is, mely vetéskor a marha sok károkat tesz, kiváltkép a dísznó”, azért végeztetett, mivel ekkor a marha a tarlóra nem bocsátható, minden falu őszi vetéskor fogadjon dísznópásztort, három hétig őriztesse, ne jártassák a vetésen, meddig a tarló be szabadul, akinek módja van az őriztetésre, őriztesse, hogy kárt

ne tegyen; ha pásztorot fogadnak, aki állatját nem adja, azon vegyenek egy forintot.

Ezek a szabályok a mezei rendészetnek ősrégi emlékei.

A liquid (nem vitatható) adósságot, ha az a 3 forintot meghaladta, a régi szabályok szerint az adós marháiból felhajtani nem lehetett, az végeztetett: ha az adós marháját leköti, szabadságában álljon a hitelezőnek, törvény (bírói eljárás) nélkül is, követelését az adóson felhajtani.

Ha valakinek valahol nincs beltelke és ahhoz járó szántó-földje és szénafüve, a falu határában használati joga ne legyen, a jobbágnak se legyen ily joga más falu határára (a harmadik rendből azok, kik jogaiktól megfosztattak), csak abban a faluban legyen joguk a közhöz, ahol laknak; a nemesemberek pedig ott jogot gyakorolhassanak, hol eddig gyakoroltak. Ez intézkedés a „bebírók“ ellen.

Búzát a szükség miatt kereskedőnek eladni nem szabad, csak odavaló embereknek, azok szükségére. Ha valaki ez ellen vét, azt a tisztek annyi áru-bírsággal sujtják, amennyi búzát eladott.

A bíraskodásnak Fel- és Alcsíkon való egyöntetűsége céljából végeztetett: csak 12 forintos, rövidjáratú perekben legyen fellebbezés, a hosszújáratúakban a derékszék tartsa meg a szabályokat. Felcsíkon az a szokás volt, hogy joga van a félnek egyszer, betegségére hivatkozva elnapolást kérni, ezután a szabály az legyen: aki csak színleli a betegséget, ha felperes, utasítsassék el a keresete, ha alperes, a kereset értelmében marasztaltassék el, s ez ellen jogorvoslat ne legyen, csak új ítélet (perújítás).

A végrehajtás először ingó vagyponra, aztán földhaszonélvezetre foganatosítható, csak legvégül székelly örökségre. Az ítélettel szemben csak egyszer lehet eltiltás. Ki többször igénybe veszi, a patvarkodás büntetésével sujtassék. Az eltiltás alkalmával köteles az illető az ítélt dolgot deponálni. Aki végrehajtás előtt ingó vagyont elrejt, becsü szerint, haladéktalanul zálogoltassék.

Rövidlejárátú perek soronkívül végeztessenek.

Elharapódzott az a visszaélés, hogy némelyek azokat, akiket valamely perben ellenük tanúkul adtak fel, csak azért, hogy ellenük ne tanúskodhassanak, megperelték, azért az végeztetett: hogy a tanúskodást csak az zárja ki, ha a feladott tanú ellen ugyanezen dologért perel a bizonyító fél ellenfele.

Ha valaki becsületét oltalmazza, csak a testvére nem fogadható el tanúnak, más rokona igen; más dologra nézve, bármely atyafi tanú lehet, kivéve, ha a perelt tárgy reá szállhat örökségkép. Jóság dolgában, latrokra való ügyben és mívesben az atyafi is lehet tanú.

A nyelveskedők perei rövidútú eljárással intéztessenek, jogorvoslat kizárásával, perújítás csak egyszer engedhető; amik csak eleven díjra vonatkoznak, a viceszékről fennebb nem vihetők.

Mivel a paráznság igen elterjedt, végeztetett: „a vétekből talált, legyen akár szabados, akár jobbágy, az első vétségért 3 forintra, a másodikért 6 forintra büntetessék, a harmadikért irgalom nélkül pellengéreztesse meg. Ez a büntetés érje a nemesember gyermekét is. Ha a nemesember gyermeke, vagy jobbágya büntetését nem akarná engedni, a megye bírójának, a tiszttel 12 forintot vehessen fel, ha a megyebírók ezt elhanyagolják, a tiszttel a Szentegyház fiaival ezeken hajtsanak fel 12 forintot. A paráznak kétszeri megváltási taksája a régi végzés szerint a templomba szolgáltatás, nem egyéb külső szükségre. A parázna személyeken pedig értetnek férfiak, leányzók, szabados asszonyi állatok, ahol pedig uras asszonyi állatokon, avagy férfiakon történik afféle dolog esni, ha az tisztéknek fizetendő bírsággal megváltható, abból a község is kapjon a szék határozata szerint, de tartassék meg a régi szabály, vagyis azok a férfiak, kiknek két feleségük van, azok az asszonyok, kiknek tudva két uruk van, nagy paráználkodók, házasságtörők, akik házasság s a szent házasságot sértik, legyenek akár férfiak, akár nők, a szokott büntetéssel sújtassanak s az életüket veszítsék el. Hatalma legyen a tisztéknek s megye bírójának akortól házára rámenni s a paráznakat kivenni.”

A szék már rég elhatározta, hogy senki a gazda híre nélkül és más ember pástortól juhot ne vegyen, se berbécset, se sajtot, tömlőt, ordát, se esztenákon, se másutt . . . De sok ember e tilalommal nem törődött, ezért végeztetett: ha a vicetisztek ilyenről értesülnek, ha a gazda az ilyen vásárlókat perelni nem is akarná, eljárassanak úgy a vásárlók, mint az eladók (oláhok) ellen és őket jogorvoslat kizárásával megbüntethessék.

„Vándorló és gazda nélkül való oláhokat sem esztenán, sem pedig pakulárok mellett ne tartsanak, ha kik ezt cselekszik, megbüntetődjenek.”

A gyűjtők (juhtej) rendtartásáról, tömlő komponálásáról, annak mértékéről az előírt szabály a gyűjtők hányadára megtartassék. Intézkedtek a moldovai és munténiai oláhokról, akik ottani földesuruktól megszökve, pakulárkodtak és egy-egy vagyonosabb embernek jobbágyságot lettek a célból, hogy menedékük legyen, ha ezekre valamely bűncselekmény rábizonyul, ne a földesuruk, hanem a tiszték büntessenek. Végül a constitutiók a behajtott marhákról rendelkeznek.

Csíkban már ezeitől számos kiváló pap és tudós került ki, kik elhagyván szülőföldjüket, hírnévre tettek szert és Csíknak dicsőséget hoztak. Ilyenek P. *Ladó Bálint* jezsuita, ki Báthori Zsigmond idejében Csíkban többször tartott missziót, továbbá hasznos tevékenységet fejtett ki Moldovában és Karánsebes vidékén; *csikmadéfalvi Szentandrás István*, másképp *Csiki István*, ki Madéfalván született, ferences lett, Bécsben és Lengyelországban tanult, mint missziós atya eredményesen működött a moldovai magyarságnál. Itt vette magához és Bécsben taníttatta, azután Rómában *Biutul Györgyöt*, ki később jezsuita lett és első volt a románok

közül, aki Rómában tanult. *Szentandrás*i később Dunántúlra került, s mint láttuk, Erdély választott püspöke lett; házánaál és költségén állandóan tizenkét erdélyi ifjút nevelt és taníttatott abból a célból, hogy hazakerülve a katolikus ügy oszlopai legyenek. *Szentandrás*i később győri kanonok s majd veszprémi püspök lett. Madéfalván kívül még három csiki község adott Erdélynek választott püspököket: Páifalva *Páifalvi Jánost* (1605—1663), Szentgyörgy a bőkezű, adományozó *Szentgyörgyi Ferencet* (1613—1662), ki török fogságban halt meg Temesvárott, azután *Ilyés Andrást*, végül Szenttamás *Szenttamási Mátét*, meghalt 1676-ban.⁶ Kiemelendő ferences szerzetes *Várad*i János, ki 1626-ban újjászervezte a somlyói iskolákat s a moldovai magyarságnál is megfordult, ebben követője lett *Taploc*i István, a moldovai csángó magyarság egyik legnagyobb jötevője, a pápának moldovai apostoli helytartója, meghalt Somlyón 1678-ban. Mint kiváló tudósokat, megemlítem csíkszentkirályi *Bors Jánost*, *Mikó Ferencet*, *Bethlen Gábort*, nagyajtai *Cserei Mihályt*. Kiváló egyháztudósok voltak: csíkszentgyörgyi *Ilyés András* és *István* püspökök. *Ilyés András* megírta magyarul és latinul a szentek életét, 1693-ban kiadta szentbeszédeit, magyarra fordította Roderik Alfonz, könyveit a keresztény erények gyakorlásáról és N. Avareinus könyveit Krisztus élete és tanításáról.

A fejedelmi korszak elején ment ki Csíkból Magyarországra az *Andrássi*-család, mely oly sok kiváló embert adott a hazának. S megszámlálhatatlan az a sok csíki ember, akik ezidőben Magyarországra mentek s ott alapítottak hírneves családokat, nagyon sokan a jezsuiták iskoláiban tanultak, hol a baccalaureatust is megszerezték.

Az 1610—1660. évig terjedő korban *Mindenszenti Benedek*, a viczei uradalom ura s *Erdélyi István* dobokai főispán, a gernyeszegi vár ura tartották a lelket az erdélyi katolikusokban. 1626-ban Erdélyből egyszerre két nemesi ifjú ment a nagyszombati egyetemre tanulni: kiskapusi *Gyerőfi Pál*, *Erdélyi István* rokona s marosjárai *Bálintfi Ferenc*, *Erdélyi István* szomszédja, akiket előzően *Újfalvi Albert* csíksomlyói szerzetes feljegyzése szerint *Erdélyi István* udvari papja tanított, akikkel együtt tanult mindig egy pár szegényebb sorsú ifjú is. Így került a gernyeszegi udvari pap keze alá egy eszes és szorgalmas *Székely Miklós* nevű fiú, aki *Gyerőfi Pált* és *Bálintfi Ferencet* Nagyszombatra is felkísérte, hogy nekik a tanulásban segítségükre legyen. *Nicolaus Székelyi* 1638-ban nem tért vissza társaival Erdélybe, hanem *Lósy Imre* esztergomi érsek szolgálatába állott és azt írja az *Exer citatio philosophica* című műve előszavában: „Türd, hogy mint bölcselő palástod alatt léphessek a nyilvánosság elé, sőt türd, hogy mint pártfogoltad palástid alá rejtőzhessem.” *Lósy*

⁶ Temesvári: Erdély választott püspökei a szamosújvári gimnázium 1913. évi értesítőjében. Dr. Bitai Árpád: Erdély jeles katolikus papjai. 16. és 17. lap.

Székely Miklóst pártfogásába fogadta, jogtudományra oktattatta és Kiscsétényben (Nyitra megye) egyházú nemes telket adományozott neki. Ugyancsak 1640 táján Pozsony megye délkeleti részén élt egy *Mailath Miklós* nevű Horvátországból eredt birtokos, kinek *Tamás* nevű fia 1623-ban meghalt s ez az úr 1640-ben 60—70 éves lehetett. *Lósy Imrének* 1642-ben történt halála után *Mailath Miklós Székely Miklóst* magához vette s őt 1643 április havában nemeslevélhez juttatta, melyben *Székely Miklós* nyilván adoptálás következtében magát székhelyi *Mailath Miklósnak* íratta s *Mailath Miklóstól* kapta a zavari udvarházat, későbbi birtokszerzeményei e körül vannak.⁷ 1683-ban kelt végrendeletében *székhelyi Mailath Miklós, a mai gróf Mailath-család őse elmondja, hogy szegény székely családból származott és szegény csíki rokonainak hagyományoz, végrendelete végrehajtásával megbizza Csík, Gyergyó, Kászon főtisztjeit és a csíkzsentsimoni papot.*⁸ *A székely őserő és kitartás volt az a mozgó erő, mely mindenha működött gróf Mailath Gusztáv Károly erdélyi püspökben.*

Csík székely népe a fejedelmi korszakban sem iparilag, sem gazdaságilag elmaradt nem volt, de megérezte a korszak sok háborús nyomorúságát s a beütések következtében a kifosztást. A fejedelmi korszak alatt alakultak ki azok a családok, kik azután Csíkban vezérszerepet vittek és részük volt Erdély közéletében. Igen sok csíki székely látogatta az erdélyi és a külföldi iskolákat s lett azután a két magyar haza kultúrájának fákvívője.

A honszeretet nemcsak a férfiakban, hanem a székely nőkben is élt. Nagyajtaji *Cserei Farkas* udvari tanácsos írja:⁹ „szárhegyi *Lázár Borbála, Apor Andrásné, Baróthi Kata Csáki Györgynek*, az erdélyi udvari karabélyos hadak főkapitányának elesége fegyverrel állott ellen a templomokban is erőszakot tenni akaró ellenségnek s arra másokat is biztatott s az ellenséget visszaverték. Egy gyergyószéki ditrói székely asszony 1658 Kísasszony-napja előtti csütörtökön, midőn látta, hogy a moldovaiak s a kozákok a tartománynak tüzzel és vassal való pusztítására beütöttek, jóllehet nehézkes volt, a férfiakkal együtt ellenük ment hazája oltalmazására az ütközetre, végigállá a verekedést s az ellenség közül hetet vere által ön maga is egy nyárrsal, nem is mutatta azon a napon asszonynak magát egyébbel, hanem csak a szüléssel, mert az ellenségnek öldöklése után ő a harcraól nagyvígan visszaérkezett és gyermeket szült; kár, hogy e hősnőnek nevét fel nem írták, őseitől származott hagyomány szerint, beszélük a gyergyóiak, hogy *Puskás Klára* volt.

⁷ Turul. 1888. évf. 89. lap.

⁸ Dr. Karácsonyi János: Gr. Mailath Gusztáv erdélyi püspök származása. Kolozsvár, 1925.

⁹ Cserei Farkas: Magyar és székely asszonyok törvénye. Kolozsvár, 1800. Előbeszéd. 5. és 6. lap.

III.

1691—1867-ig.

12. §. A Leopold-i diplomától II. Rákóczi Ferenc felkeléséig.
1691—1703-ig.

Az 1691-ben kibocsátott Leopold-i diploma következtében Erdély I. Leopold uralma alá jutott. Bár I. Leopoldot az uralom mint magyar királyt illette meg, de ő ezt Bécsből irányította a Bécsbe felvitt erdélyi udvari kancellária útján. Kolozsvárt központi erdélyi kormányzó szervül pedig a főkormányzók (gubernium) alkottatott, mely a fejedelmi tanács jogutódja lett. Eme két szerv igazgatta ezután Csík közigazgatását és kormányzatát is. A királybírák és kapitányok választása szintén a székely székek kezében maradt, de ezek a helytartó tanács útján csak kijelölést terjesztettek elő s a kijelölésnél mindenegyes állásnál tekintettel kellett lenni az illető szék vallási viszonyaira is. Ez utóbbi megszorítás Csíkban nem bírt jelentőséggel, mert egész Csík katolikus volt. A szék által kijelöltek a jóváhagyás leérkeztéig hivatalukat el nem foglalhatták és oda beiktathatók nem voltak. *II. Apafi Mihály* csak névleg volt fejedelem s 1696-ban a bécsi kormány Erdélyből eltávolította és haláláig Bécsben tartotta őrizet alatt. Erdélyben a teljhatalmú urak a vezénylő tábornokok voltak, előbb *Veteráni*, azután pedig *Rabutin*, főleg az utóbbi mindenbe beleszólott s majd Bécsből kiküldött bizottság állapította meg Erdély részére az adómenyiséget. A fejedelmi korszakban szűk keretre szorított katolicizmus ekkor kezdett erőteljesebben szervezkedni, főképen a világiak s mint megjegyezték: „*Mikes Mihály, Kálnoki Sámuel* és *Apor István* katolikus statust erigáltak“. E három főúrnak jelentős szerepe volt Csík életében. 1693-ban erdélyi püspökké csíkszentgyörgyi *Illyés András* neveztetett ki, ez talán azért, mert a guberniumban nem kapta meg az őt megillető helyet, később pedig a görög katolikus unió miatt nem sokat tartózkodott Erdélyben. A katolikusok világi vezére gróf *Apor István* volt, ki Csíknak főkapitánya és főkirálybírája, királyi kincstartó s habár névleg is, az erdélyi nemzeti hadak parancsnoka volt. A már említettekén kívül neki egyik dolgozó társa volt *Haller István*. Ezen főuraknak érdeme, hogy a katolicizmus régi fényét visszanyerte. Az 1703. évi gyulafehérvári országgyűlés már védekezett *Rákóczi Ferenc* akciójával szemben s kérte *Rabutint*, hogy az erdélyi hadakat hívja fegyverbe, amit az, nyilván politikai okokból, nem teljesített.

Thököly Erdélyből való kimenetelekor sok csíki székelyt

vitt magával, kik a sok nyomorúságot, szenvedést megúnván, 1694 áprilisában hazaindultak, telve sok aggodalommal, mert otthon maradt családjaikat miattuk a katonai főparancsnokság felügyelet alatt tartotta és sokféleképen zaklatta.

Otthon szomorú hír várta őket, a tatárok 1694 február 13-án és 15-én beütöttek Csíkba, Felcsíkot kirabolták és felégették és mintegy 7000, *Benkő József* szerint 12,000 embert hurcoltak fogságra. Ezt az eseményt *Lakatos István* csikkozsmási plébános, főesperes a csikkozsmási egyházközség anyakönyvében ekként írta le: „Gyászos tragédia. 1694 február 13-án, midőn Mars, a bujdosó csillag az égen Mercuriust elkerülni akara, egyszerre hirtelen 350 tatár betört, kik a Pruth és Szereth közt lappangva teleltek Moldovában s hét falut: Szentmihály, Szépvíz, Szentmiklós, Delne, Borsova, Vacsárcsi, Göröcsfalva falukat elhamvasztván, sok embert fogságba hurcoltak, sokat megöltek és sok barmot elhajtottak. Mindez hajnaltól délig történt. Ugyanekkor elhurcoltatott *P. Szépvízi Pál* plébános 1000 hívőjével, úgyhogy abban a parochiában csak hét lélek maradt (a második pusztításkor csak öt). Szépvíztől elhurcoltatott *Szöcs András* uram egész családjával s még igen sokan; február 15-én a beütés megismétlődött, de több tatár ütött be, kik Szentdomokostól Pálfalváig, Somlyóig, Taplocáig, az előbb említett falvakon kívül, reggeltől-estig még tíz falvat égettek, dúltak fel és raboltak ki. Elhurcoltattak nemzeti *Sándor János* úr egész családjával és jobbágyaival, nemzeti *Sándor Mihály* úr egész családjával és jobbágyaival, kivéven a feleségét, nemzeti *Endes György* úr egész családjával és jobbágyával, *Miklós Péter* uram felesége és családja, nemzeti *Ince Andrásné* úrnő egész családja és jobbágyai, férje kivételével, *Buzás András* uram egész családjával; csak örmény 120, nagyon sok itt lakó idegen és utas, kik ide temetésre jöttek. Több mint 7000 ember jutott nyomorult fogságba s igen sok pedig kardélre hányatott vagy megfagyott. A székely nemzet egy tribusa az állandó tizenkettőből reménytelenül egy-kettőre eltöröltetett, ellentállás nélkül.”¹

Cserei Farkas írja:² „1694-ben a tatárok Felcsíkba ütven, midőn Szentmiklóstra értek, egy lófő házába mentek, a gazdát feleségével együtt elfogták, de ezeknek szép, erős hajadon lánya nem adta meg magát, hanem fegyvert ragadván, ellentállott s kilenc tatárt megölt. Közben sok tatár gyűlt oda, a leányt a szülői kérlelni kezdték, hogy ne dobja oda életét s ossza meg sorsát szülőivel, ne hadakozzék. A leány azonban azt felelte, hogy nem engedí, hogy a tatárok erőszakot tegyenek rajta s tovább harcolt, sőt akkor is, midőn a tatárok egyik kezét levágták, ekkor a fegyvert hona alá szorítva küzdött, míg csak meg nem ölték.”

Losteiner szerint:³ „Csomortánban *Csomortáni István* az

¹ *Benkő Károly*: i. m. I. 74, 76. l.

² *Cserei Farkas*: Magyar és székely asszonyok törvénye. 207, 208. l.

³ *Losteiner*: Historia. 421. szakasz.

unokájának azt mesélte, hogy midőn a tatárok 1694-ben Csomortán felé közeledtek, ő néhány rokonával ellentállott. Az utat eláraszták s az ellenségnek a közeli erdőbe kellett visszavonulnia. Ő pedig utánuk ment, midőn visszatért, leselkedő tatárookra bukkant, egyet közülük lelőtt. Ezt a két társa csúfságul nem hagyta ott, hanem a ló farkához kötve, elvitték a szomszéd völgybe. A megölt tatár még e futásban is görcsösen tartva kezében a kardját azzal hadonászott.”

Losteiner még a következőket írja:⁴ „1694 február 14-én történetesen 330 tatár ütött be Felcsíkba. Égettek-raboltak Szentmihályon, Szépvízen, Delnén, Szentmiklóson, Borsován, Vacárcsin és Göröcsfalván. Február 15-én pedig még több tatár érkezett. Mindenkit kötélbe fűztek, akik ellentálltak, azokat levágták, vagy nyilakkal lelőtték. Midőn a tatárok már semmit sem kaptak Felcsíkon, gazdag préda reményében a somlyói kolostor kirablására indultak. A somlyói barátok nagy része félelmében Háromszékre futott. Csak a belga születésű *Nisette Ferenc*, ki kétszer viselte később 1699 és 1703-ban a provinciális custosságot s mindannyiszor három évig, maradt otthon, három vagy négy öreg fráterrel. Mint egy második Kapisztrán, viselte magát. Látván, hogy mindenki fél, vezérségre vállalkozott s az ottlevő nagyszámú tanulóifjúságot s az odamenekült férfiakat és asszonyokat felkészítette, ellentállásra buzdította, a maga módja szerint fel is fegyverezte. A fehérnepekkel azidőben viselni szokott fehér főkötőt letétette s azok helyébe fekete sapkaformájú főveget tétetett fel, akiknek ez nem jutott, hajadonfővel kellett maradniok. Akiknek tudott, fegyvert adott; akiknek pedig nem jutott, kötelet és hasáb-fákat. Ez után a templomból kihozatott egy nagy veres zászlót s a toronyra kitűzette s a toronyba felküldte a dobost több puskással. A sereget a kolostor kertjében egy távolból is látható dombra állította fel s úgy rendezte el, hogy legelől az élen állott a tanulóifjúság, középen voltak a férfiak, hátul a fehérnepek. Legelől iskolás dobokkal és zászlókkal a dobosok és zászlótartók mentek. Az élükön legelől kőrispataki gróf *Kálnoki Ádám*, háromszéki királybíró fia volt, ki a németektől a katonás dobolást megtanulta s a doboláshoz a legjobban értett. Így elkészítvén a sereget, *Nisette* az összegyűltekhöz beszédet intézett, felhíván őket, hogy bízzanak a jó Istenben s különösen helyüket el ne hagyják, el ne fussanak. Ekkor már a tatárok is készülődni kezdtek és felállították a táborukat. *Nisette* jeladására az övéi dobolni és énekelni kezdettek s meghúzták a harangot. Midőn a tatárok ezeket hallották, cselnek vették a dolgot, megzavarodtak és kétfelé oszlottak, a táboruk egy része hazafelé, a másik része Alcsíkba, Zsögödön át Szentkirályig futott, megijedvén a klastromi seregtől. A szentkirályiak sem hagyták magukat, eléjük mentek s midőn őket a murza fia, a rablók vezére el akarta kerülni, az Olt jegére

⁴ *Losteiner*: Historia. 418, 419, 422—424. szakasz.

szaladván, a szentkirályiak azt megölték. Ez ugyanis megragadta *Léstyán Miklóst*, kinek *Mátyás* nevű fia azonban a lováról lelőtte. Némelyek szerint több tatárnak is ez lett a sorsa. Ezt bizonyítja *Lajos* pap is (*Veres Lajos*). A tatárok vezéreiktől megfosztatván, nehogy gazdag prédájukat elveszítsék, ugyanaznap este hazáig Moldova felé folytonosan futottak-takarodtak, amint *Lakatos*, *Bzenszki* és *Veres* papok kézírataikban említik, *Nisette* 800 embert mentett meg a klastrommal együtt." A somlyói gimnázium évkönyveiben fel van jegyezve, hogy ekkor a tatárok három gimnáziumi tanulót, névszerint *Endes*, *Búzás* és *Miklós* nevűeket elraboltak. Ezek nyilván valamelyes okból otthon voltak szüleiknél.

*Cserei Farkas*⁵ írja: „Ismertem egy nemesembert a Székelyföldön, ki midőn látta volna, hogy feleségét elrablották és viszik a tatárok, a rejtekből, ahol minden veszedelem nélkül maradhatt volna (Szentmihályon), elément és felesége kedvéért a fejét kiszolgáltatta, rabságba esett s vigasztalására szolgált, ha ki nem is menthette élettársát az ellenség kezéből, legalább részese lehetett annak nyomorúságában. Szentsimoni *Endes György* volt ez és felesége pedig szentkirályi *Bors Anna*, kiknek fiuk vala *Endes Miklós* ítélőmester." Velük volt fogságban *Endes György* testvére *Endes Panna* is, kit a fogságból való kiszabadulása után szenttamási *Boros György* vett feleségül.

Mindezek közvetlen ténytanúk előadásából vették. *Benkő József*⁶ ezeket írja: „1694-ben, azon időben, midőn *Thököly Imre* a törököktől segítettven, az erdélyi fejedelemséget elfoglalta, a tatárok Csíkszéknek iszonyú vészt okoztak. Ugyanis a négy szék lakosai (Alcsík, Felcsík, Gyergyó és Kászón) néhány száz kőből gabonát adván, *Veteráni* erdélyi tábornoktól megnyerték, hogy visszahivatván a német katonák, reájuk bízott a határszélek őrizete. Ezt a tatárok kikémlélvén, a hóval magasan fedett hegyeken keresztül egy éjszaka Moldovából áttörtek. Akkor a szélső Szentmihályt (Gyimes felől jöttek) és utána más falvakat kifosztottak, felégettek, a nap feljötte előtt övéikhez visszatértek. A csíkiek és gyergyóiak ezen csapáson felindulván, a székeik alkapitánya *Sándor János* parancsából fegyvert ragadtak, de esztelenül, mert a hegyek alatt csak két napig táboroztak és visszatértek. A tatárok a harmadik napon nagyszeresen újból ott voltak és *Cserei Mihály* 70 éves nagyanyját, *Apor Helénát* Csíkrákoson elfogták, ki a tatár rabságban halt meg." Egyébként *Benkő József* utal *Cserei Mihály* Historia-jára. Ebből megállapíthatónak látom, hogy 1694-ben *Sándor János* már Taplocán lakott, mert, ha Szentmihályon lakik, már az első beütés alkalmával elfogatott volna.

Cserei Mihály, a történetíró, mindezeknek nem volt tanúja,

⁵ *Cserei Farkas*: i. m. 207, 208. lap.

⁶ *Benkő József*: Transilvania specialis. Kéziratban a M. Tud. Akad. Lev-tárában. I. 343—347. l.

erről nagyanyjától sem hallhatott semmit. Nagyanyja elvesztését *Sándor Jánosnak* tudta be. Cserei egyébként *Sándor Jánosra* haragudott, mert *Sándor János II. Rákóczi Ferencnek* egyik főembere, *Cserei Mihály* pedig labanc volt, egyébként *Sándor János* mint alkapitány, őt meg is kínoztta. Historia-jában *Sándor Jánosról* becsmérőleg nyilatkozik. Midőn ennek 1704-ben Moldovába való menekülését leírja, ezeket mondja: „*Sándor János* mint tatár hám menekült fiaival együtt.“ Úgy látszik, a Csiki székely krónikáról valamit tudott. *Cserei* azt mondja, hogy két nap mulva a székelyek azért tértek vissza, mert *Sándor János* a hópénzt tőlük megvonta. E kijelentés is ellenkezik a régi törvénnel, mert Erdély keleti határa lévén veszélyben, tizenöt napig saját költségükön voltak kötelesek táborozni. *Cserei* egyébként épp ilyen váddal illette *Apafi Mihályt*, *Teleki Mihályt* és *Apor Istvánt*. Egyébként ő maga teszi hozzá elbeszéléséhez, hogy *Duka*, moldovai fejedelem hazugsággal tartotta *Sándor Jánost* és hogy néhány székely őr volt a szorosban, de *Sándor Jánoshoz* a tatárok beütése hírével nem ezek, hanem egy pakulár jött. *Cserei* elbeszélése ellen szól az, hogy *Sándor János* nem menekült el, tehát neki saját érdekében mindent kellett tennie, hogy a veszedelem elkerültesse. Így a veszedelmet rajta kívüli okok idézték elő, t. i. a csiki sereg felült a cselnek és a hidegben nem maradt tovább ott. Egyébként *Sándor Jánost* az egykorú *Lakatos István* nem vádolja, továbbá nem foglaltatik gyász *Losteinernek* az egykori feljegyzések alapján írt történelmében sem.

A tatár rabságból legelőbb *Sándor Mihály* szabadult ki. *Cserei Mihály* és lécfalvi ifj. *Gyárfás István*, 1694 május 3-án közbírák Nagyszebenben, azt bizonyítják, hogy jelen voltak altorjai *Apor István* nagyszzebeni szállásán, midőn odament csikszentmihályi *Sándor Mihály*, ki 1694 február 15-én a tatárok által rabságba vitetett és Bucsákból pénzért és más egyébért kezesség mellett kibocsátatott, hogy a sarcot szerezze meg és azután menjen vissza. Minthogy a sarcot sem ő, sem felesége, sem rokonai megfizetni nem tudják, *Apor Istvánhoz* folyamodott, ki neki 2400 magyar forintot adott kölcsön, ebből 1600 forint után egy évi kamatot nem kívánt, de egy év mulva ezen összeg visszafizetendő lesz. Ha ez meg nem történék, ez likvidkövetelésnek tekintessék s minden jogorvoslat kizárásával *Apor István Sándor Mihály* és feleségének bármely jószágát lefoglaltathassa és életfogytig bírhasza, de halála után *Sándor Mihály* az 1600 forint letételével a jószágot *Apor István* örökösaitől visszaválthatja. A sarcot *Sándor Mihály* nem viheti be, míg meg nem szerzi mindehhez a felesége, csikzsögödi *Mikó Judit* hozzájárulását. A 800 forintért *Sándor Mihály* leköti Kézdiszéken Feltorján levő jószágát, minden tartozékaival, üléshegyekkel, ahhoz tartozó szántóföldekkel, szénafüvekkel, erdőkkel . . . Fehér megyében, Szárazpatakon levő *Szántó István* nevű jobbágyát két fiával, Felcsíkon, Szentmiklóson lévő két jobbágyát, *Somogyi Jánost* és *Somogyi*

Ferencet . . . Ezek kiváltásig *Apor István* birtokába mennek és maradnak, egy szárazpataki jobbágy pedig minden járandóságával *Apor István* életében nála marad 100 forintig, örökösei pedig ezt csak a 100 forint deponálása ellenében kötelesek kibocsátani. *Sándor Mihály* ezt a pénzt nem viheti ki Erdélyből, míg a felesége ehhez a kötéshez hozzá nem járul. Ez a hozzájárulás 1694 május 10-én Dicsőszentmártonban *Szabó János* és *Lengyel István* nemesemberek mellett megtörtént.⁷ *Cserői Mihály* ekkor *Apor István* titkára volt.

Sándor János 1694-ben kelt levelében értesíti bátyját, *Sándor Mihályt*, hogy *Katos Sándorné* elárulta, hogy *Sándor János* felesége is fogságban van; a tatárok *Endes Györgynéért* 400, *Endes Pannáért* 300 tallért kívánnak s ezek remélik, hogy *Boros György* megadja, mert *Endes Panna* szívesen lesz a felesége, akár szolgálója is. Irja továbbá *Sándor János* azt is, hogy a sarcra 1000 tallér kell részére, de a hetmán követel bélést 460 tallér értékben és legalább egy nyestbélést 60 tallérban; Gyulának, az inasnak hárman adnak 30 tallért, az ő részéről jár 2 sing posztó s 15 tallér, a tatár postának 18 tallér s egy mentének való posztó, a jászvásári postáknak már adtak 30 r. forintot, a borbélynak pedig, aki megnyírta, adott 4 tallért és 2 sing posztót; ha a vasat leveszik lábáról, 3 tallérba kerül; az abrak árában 7 tallérral adós s annak, aki lovon odamegy, 10 tallérral, egy mentének való posztóval s arra 13 ezüstös gombbal. A nyestbélést jár 400 tallér. A nyestbélés, hogy a hetmán ne keresse és vegye el a 60 tallért; egy rókamállal bélelt mente, egy ló, egy ezüstóra, egy pohár, négy mentének való posztó kell *Thimembet* murzának; az *Endes György* urának pedig 6 sing posztó, a hármat megadta már *Sándor Mihály*, egy r. forint a singje; a levelet adó embernek adjon abrakra *Sándor Mihály* 2 tallért, mert különben *Sándor Jánost* összerontja az eb; a két fiának pedig két kis nyestet, vagy egy nagyot.⁸

Borbereki *Ecsedi Péter*, székelykocsárdi *Püspöki Péter*, nagyjajtaji *Cserői Mihály* mint közbírák bizonyítják, hogy előttük Nagyszébenben *Apor István* szállásán megjelent néhai csikszenttamási *Damokos Tamás* özvegye, *Geréb Kata*, ki *Sándor János* feleségének, *Angyalosi Erzsébetnek* édesanyja, továbbá *Sándor János* fia, *István*, kik *Sándor Jánosnak* és feleségének tatár rabságából való kiváltásáért 800 tallért⁹ vesznek kölcsön *Apor Istvántól*, lekötik *Sándor Jánosnak* Felsőtorján lévő sessióit stb. és Szárazpatakon lévő jobbágyait, ezeket *Apor István* haláláig bírja és addig ezek ki sem válthatók. *Sándor János* és felesége *Apor Istvánt* pedig

⁷ Sándor-család levéltára. I. 154—156. l.

⁸ U. o. I. 157, 158. l.

⁹ 51 cike arany egyenként 2½ oroszlanos tallér = 127 drb. és fél oroszlanos tallér = 98 magyar arany.

ezek birtokában megvédik, ha ezt nem tennék, *Apor István* bármelyik birtokukat elfoglalhatja.¹⁰

Sándor János Bucsákban 1694-ben kelt levelében könyörög *Apor Istvánnal* s panaszol *Sándor Mihályra* és *Boros Györgyre*, mert a tatár a sarcot 1000 tallérról 3000-re emelte s ezenfelül kíván egy mentének való posztót, arra ezüstgombokat, egy lovat ezüstös kantárral, egy ezüstövet, egy ezüstös poharat, egy nagy embernek való menteposztót, egy nyestbélést vagy 460 tallért. Irja továbbá *Sándor János*: „Itt, nagyságos Uram, ehvel is meghalok, a tetvek is megesznek, sem ingem, sem lábravalóm, mezítelen vagyok. Már azt mondja, hogy soha Jászvásárra ki nem viszen, hanem hozzá *Falcura* (Pruth melletti falu), azzal fenyeget, hogy most kijön a chan, vagy a tatár channak ad vagy a *Zultának*.” A levelet *Sándor János* ekként címezte: „Tekintetes és nagyságos *Apor István* uramnak . . . nekem atyám helyén való jó uramnak.”¹¹ Irt még egy másik kelet nélküli levelet, mely szerint: „A tatár chan meghirdette Bucsákban, az kinek rabja van, adja el.” A rabságból való kiváltásra *Sándor Mihály* gróf *Mikes Mihálytól* is kér 800 forintot, aki ennek visszafizetését *Zabolán* 1698 január 6-án nyugtatta.¹²

Gyulafehérvárt 1698 június 29-én *Unger János* erdélyi fiscalis prefectus, hosszúaszói *Pápai Pál* és nagyajtai *Cserei Mihály* bizonyítják, hogy Gyulafehérvárt voltak országgyűlésen, és jelen voltak gróf altorjai *Apor István* kincstárnok szállásán *Récsei István* házában, amidőn *Sándor János*, Csik, Gyergyó, Kászon alkapitánya elismerte, hogy neki és feleségének a tatár rabságból való kiváltására kilyéni *Székely Ferenc* és abafalvi *Abafi János* jelenlétében *Apor István* 2000 tallért adott kölcsön s ő a felesége kötelező nyilatkozatához hozzájárult a somlyói, pálfalvi földekre, Szentmihály határában lévő *Naskalat* havasra, *Alcsíkon*, *Lázárfalván* lévő jószágra (ez *Sándor Jánosné Angyalosi Erzsébet* öröksége), *Kézdizsékben* *Feltorján*, *Fehér megyében* a *Szárazpatakon* lévő részjószágra vonatkozóan. Ezzel egyidejűleg *Sándor János* a 800 tallerra nézve *Apor Istvántól* időhaladékot kért.¹³ Egy 1702 október 30-án *Apor István* által *Sándor János*hoz írott levél e két férfiú között atyafiságos viszonyról tesz tanúságot.¹⁴

A Rákóczi-mozgalmak kedvezően haladván elő, 1701 augusztus 4-én csikszentkirályi *Bors Mihály*, alcsíki hites jegyző, *Csik Péter*, alcsíki assessor azt bizonyítják, hogy előttük *Sándor Jánosné*, *Angyalosi Erzsébet* kijelentette, hogy *Apor István* a lázárfalvi jószágát nem jogosan foglalta el s felhívásra *Apor* azt jelentette ki, hogy ezt a jószágot csak halála után veheti vissza, erre *Sándor Jánosné* a tanúk előtt a jószágot visszafoglalta. 1705

¹⁰ *Sándor*-család levéltára, I. 158—160. lap.

¹¹ U. o. I. 160, 161. lap.

¹² U. o. 163, 164. lap.

¹³ U. o. 167, 169. lap.

¹⁴ U. o. 184. lap.

szeptember 15-én Várdotfalván nemes *Sólyom Tamás*, *Bors Mihály* és *Csató János* azt bizonyítják, hogy 1694 május havában gróf *Apor István* a Csíkszék által a katonai kincstárnak beszállított gabona árát az egység szerint a tatár rabok kiváltására volt köteles fizetni, ekkor nevezettek a kiváltandó rabok neveit regestumba foglalták, ezek közé a csíkszépvízi *Szócs András* is felvettett. A pénz *Apor István* kezében volt, az egyezséghez a szék is hozzájárult.¹⁵

Nemsokára *Rabutin* tábornok Erdélyt visszafoglalta, *Sándor János* Moldovába menekült, hol nemsokára meg is halt. Csicsón 1705 szeptember 25-én kelt okiratban őt is és gróf *Apor István* is halottnak nevezik. Gróf *Petki Dávid*, *Henter Benedek*, Csík, Gyergyó és Kászon főkirálybírája és *Donáth György* bizonyítják, hogy 1705 szeptember 27-én Csicsóban gróf *Petki Dávid* udvarházában egyfelől *Apor Péter* — *Apor István* örököse — és másfelől néhai *Sándor János* házastársa *Angyalosi Erzsébet* ez utóbbi által elfoglalt lázárfalvi és somlyai jószágok használatára meg egyeztek, fennmaradván *Apor Péternek* az a joga, ha bizonyítékhoz jut, jogát bizonyíthassa.¹⁶ Hosszas pereskedés után az *Apor-család* ezen ingatlanok iránt folytatott perét elvesztette.

Csík, Gyergyó, Kászon, Csíkszeredában 1705 október 18-án tartott közgyűlésen szenttamási *Boros György*, szentmártoni *Szabó Balázs*, gyergyóalfalvi *László János*, kászonújfalvi *Csűrös Péter*, bánkfalvi *Literati Péter*, várdotfalvi *Benedek Péter* követeknek azt adta utasításul, hogy gróf *Apor István* a Csíkszék által szállított gabona fejében 16,000 r. forintot kapott a tatár rabok kiváltására; ki is váltott egy néhányat, de azok a sarcot jobbagyként szolgálják, némelyeknek a jószágá odaveszett, a követek az ügyet intézzék el.¹⁷

Cserei Mihály subjectiv érzelmeire nézve érdekes, hogy *Rákócziról*, *Bercsényiről* és ezek csíki vezérééről *Sándor Jánosról* Brassóban 1709-ben azt írta, hogy *Rákóczit* és *Bercsényit* a kétségbeesés, *Sándor Jánost* a prédáért való kapkodás vitte a forradalomba.¹⁸ Hogy *Apor István* mennyire értékelte *Sándor Jánost*, bizonyítja egy 1710 május 12-én kelt okirat. E szerint *Apor István* 1694-ben a már említett gabona árát főleg *Sándor János* kiváltásáért kapta és *Apor István* elsősorban őt akarta kiváltani. *Henter Benedek* azonban azt indítványozta a székgyűlésen, hogy minden szegénynek jusson belőle. Az okiratban foglalt tanúvallatás szerint szentkirályi *Bors Gergely*, ki 1694-ben *Apor István* szolgája volt, azt vallotta, hogy *Apor* 1694-ben Szebenben lakott s előtte delnei *Csató János*, szentimrei *Ince Tamás Gergely*, *Sólyom Tamásnak* s *Bors Mihály* csíki követnek azt az ajánlatot tette, hogy a széknek feles igénye van a császári

¹⁵ Sándor-család levéltára I. 191—193. lap.

¹⁶ U. o. 193, 194. lap.

¹⁷ U. o. 195. lap.

¹⁸ U. o. 197, 198. lap; Tört. Tár. 1906. évf. 445. lap.

kasszában, mely magazinális búzát és zabot rég nem adott. Ez a pénz fordítottassék a tatárok által elrabolt csíki székelyek kiváltására. A szék ezt elfogadta, *Apor* pedig megrendelte *Cseri Mihálynak* (titkárnak), hogy *Veteráni* generálisnak ilyértelmű folyamodást írjon s a követeket utasította, hogy az elrablottak neveit foglalják jegyzékbe. A követek szállásukra menvén, ezt megtették, midőn a jegyzéket *Apornak* átadták, ő azt átolvasván, *Szöcs Andrásra* nézve azt kérdezte, nincs-e *Szöcsnek* több gyermeke rabságban, mint amennyi fel van írva? Utasította a követeket, hogy *Szöcsnek* mindenik gyermekét írják be. Megvolt minden reménység arra, hogy a pénzt a kasszából megadják. A gabonabiztos házától kétizben kilenc ember vitt *Gazda Mihály* vezetésével abrakos tarisznyában pénzt. *Bors* azt gondolta, hogy ez a csíki búza ára, amelyet a szék a rabok kiváltására adott, amire mindenki a maga jószágát lekötötte. Executiók menvén a székre, a szék *Borsot Aporhoz* küldötte, hogy kérjen tőle 2000 forintot kölcsön. *Bors* erről a saját nevében kötelezvényt adván, a pénzt Cskba vitte. Később Gyulafehérvárt két év múlva *Gazda Bors*-tól a pénzt kérte, *Bors* arra hivatkozott, hogy a szék részéről adott kötelezvényt, egyébként is *Apor* a csíki búza árában *Haber* gabonabiztostól hozzávitt összegből adta a pénzt. A tanúvallatás során *Mikó János* azt vallotta, hogy *Apor* nehogy *Veteránit* a császárnál bevádolják, azt az ígéretet tette, hogy 20,000 forintot ad a rabok kiváltására. Ezt a pénzt nem a magáéból, hanem a szék pénzéből adta, akinek adott, a többi pedig nála maradt. *Csató János Bors Gergellyel s Henter Benedekkel* együtt egyezően adta elő, hogy *Apor* a szék pénzét *Sándor János* kiváltására akarta fordítani, de *Henter* azt indítványozta, hogy minden szegény kapjon belőle. *Máté Pál* szerint az *Apor* által kiváltott székely emberek kiszabadításuk után *Apor* részére dolgoztak. Hallotta, midőn *Apor* egyszer azt mondta: „miért dolgoztok oly ebül, haláлом után szabadok lesztek”. *Czerjék László* azt vallotta, hogy elrablott gyermekei kiváltásáért *Veteráni* generálishoz folyamodott, ez őt *Aporhoz* utasította, mondván, hogy *Apornak* kell a foglyok kiváltásáról gondoskodnia. A tanú csak hallomásból tudja, hogy a szék búzaigényét *Apor* felvette.¹⁹ Ezekből a forrásokból *Apor Istvánra* nézve lelkiismerettel hátrányos megállapításokat nem vonhatunk. Életében hallgattak. A forrásaink 7000—12,000 tatár fogolyról beszélnek, ezek kiváltására 20,000 tallér úgyszólván semmi. De azért ezek az ügyek még nagyon sokáig foglalkoztatták Csíkot. E tárgyban még 1753 március 22-én csikvacsárcsii *Balázs Sámuel*, *Bíró Albert* tanúvallatást eszközöltek. Ezen kihallgattatott csikszentmihályi *Sándor Péter* — *Sándor János* fia — 80 éves és még többen. *Sándor Péter* magától *Apor Istvántól* hallotta, hogy 1694-ben *Szöcs István* sarcába 100 aranyat adott. *Szöcs András* a rabságból kiszabadulva, 8—9 évig

¹⁹ U. o. 198, 202. (Sándor-család levéltára.)

szolgált *Apor Istvánt* somlyói udvarházában tisztartósággal, éppígy fia *Szócs Pál* is. Midőn 1701-ben *Sándor Péter* atyjával — *Jánossal* — s *Apor Istvánnal* Szebenből *Apor István* somlyai jószágára mentek, *Apor István Sándor Péter, Sándor János*, csikdelnei *Csató János* előtt így szólott *Szócs András*hoz: „Elengedem Kegyelmednek a 100 arany sarcot, mert becsületesen leszolgált.” *Damokos István* pedig *Apor Pétertől* hallotta, hogy *Lipót* császár *Apor Istvánnak* a kiváltásra 30,000 tallért adott. Ekként vallott a többi tanú is.

Mindezekhez csatolom az *Endes*-levéltárban található adatokat. 1694 június 9-én szentmártoni al. csekefalvi *Gáboosi Miklós* szentimrei iskolamester és szentimrei *Dénes János* lófők bizonyítják, hogy szentmihályi *Endes György* 1694 június 9-én szentimrei *László Tamás* deák házánál azt mondta, hogy Bucsákból, tatár rabságból jön s a váltságul fizetendő 475 oroszlanos tallér megszerzése végett engedték haza feleségét, szentkirályi *Bors Annát*, ki *Balázs Margitnak* — *László Tamás* deák feleségének — első házasságából, szentkirályi *Bors Jánostól* származó leánya volt, zálogba hagyta s *Endes György* 75 oroszlanos tallért vett kölcsön *László Tamás* deák és feleségétől, lekötven csíkszentimoni belső örökségét és jószágát, az ahhoz tartozó külső-belső tartozékokat, épületeket, ennek a belső teleknek szomszédja egyfelől Szentsimonon lakó *Endes Miklós* lófő, *Endes György* főember unokatestvére — belső örökös jószágá, másfelől az országút, ezenfelül 275 tallérért lekötötte szentmihályi örökségét is. Csíkszentsimoni *Endes György* egy kelet nélküli levélben (1705 előtt) kéri *Apor Istvánt* annak elismerésére, hogy a tatár rabságból való kiszabadításáért a tőle is felvett pénzt megfizette. *Endes György* és felesége, meg fia *Endes Miklós* (a későbbi ítélmester 1694 június 9-én felvett kölcsönből folyó ügyekre *László Tamás* deák jogutódaival: csíkszentimrei *László Pállal*, nagyajtai *Cserei Jánosné László Erzsébettel* 1727 április 15-én Szentkirályon *Kemenes István* csíkszentkirályi plébános és madéfalvi *Kelemen* deák előtt egyezséget kötöttek. Ezt követően *Endes György* halála után 1729 április 24-én *Endes Miklós* egyezett ki Csíkszentsimonon *Ince András* és *Ferenfi András* jelenlétében szentimrei *László Pállal*. A tatár rabváltságából a csíkszentmihályi *Sándorok* és *Apor István* örökösei közt perek keletkeztek, melyet tatár pernek hívtak, ez 1753-ban szünetelni kezdett, de 1772-ben újból felvették, 1848-ban még nem volt befejezve és csak az ősiség eltörlésével 1853-ban szűnt meg.

Az 1694. évi gyászos események után a főkormánysszék újból német katonaságot küldött Csíkba teletetés végett s 1696 szeptember 28-án a felügyelettel a főtiszteket bizta meg.²⁰ Csíknak a Moldovába való postálkodás és a katonaságnak tartása igen nagy költségeket okozott. Csík a katonatartásra 1695-ben

²⁰ Sz. Okt. VII. 1. 1.

9500, 1696-ban 1600, 1697—98-ban 1757, 1699—1700-ban 883 forintot fizetett.²¹ Ebben az időben a szék s német katonaság közt a közvetítést *Sándor János* alkapitány eszközölte.²² Az elszámolást rajta kívül aláírták csíkszentkirályi *Bors Mihály* esküdt jegyző, delnei *Csató János*, felcsiki *Both András* gyergyai alkirálybíró. Egy okirat szerint Csíkban volt *Leiningen* tábornok — az 1849. évi mártírnak őse — mint katonai parancsnok, ki mivel Csík a gyimesi passzus (szoros) munkásait fizetni nem akarta, Csíkot azzal akarta fizetésre szorítani, hogy a nem-fizetés esetére további két kompánia kiteleltetését helyezte kilátásba.²³ A Gyimesi-szoros építése 1698 elején kezdődött,²⁴ hová 1699-ben hajdúkat vezényeltek. 1699-ben Csík és Gyergyó sokat panaszol a német katonaság ellen,²⁵ vigasztalásul a főkormányzék megerősítette a solymárok szabadságát. 1699 október 6-án érkezett le Csíkba a főkormányzéknek az a rendelete, hogy az únió következtében a görögkatolikus papok recepta religio papjainak tekintendők.

A székely székeket nagy adóval is terhelték és azt a székek közt ekként osztották meg: 1700-ban Háromszéknek 33 %, Udvarhelynek 26 %, Marosszék és Csíknak 17—17 %, Aranyosszéknek 7 % arányban kellett hozzájárulni.²⁶ Az 1701 február 17-i országgyűlésen a székelyek adóztatása s a német katonák zsarolása miatt *Sándor János* és *Both István* követek protestáltak,²⁷ ennek következményeként vizsgálat rendeltetett el²⁸ s augusztus 9-én a katonaságnak a néppel szemben való viselkedése szabályoztatott.²⁹ Mindezek ellenére a katonaság Gyergyót 1702 január 28-án rendkívüli szolgáltatmányokra kötelezte,³⁰ e miatt 1702 december 9-én újabb panasz adatott be³¹ és 1703 március 8-án Csík, Gyergyó és Kászon a rendkívüli költségek megtérítését kérték.³² 1702 március 19-én *Henter Benedek* főkirálybíró, *Sándor János*, pókakeresztúri *Székely György*, csíki követek s *Both András* gyergyói követ, a gyulafehérvári országgyűléshez felségfolyamodványt adtak be.

Csíkot ama válságos időközön, melyek az erdélyi fejedelemség megszűnése és a bécsi kormányzat megalapozása következtében előállottak, a nagynevű Petki István nevelményei: *Apor István*, csíkszentmihályi *Sándor János*, csíkszentsimoni *Endes Miklós* vezették át, akik mellett szentkirályi *Bors Mihály*, delnei *Csató*

²¹ *Benkő Károly*: i. m. I. 76—82. lap.

²² *Sándor*-család levéltára. 166, 167. lap.

²³ U. o. 171. lap. 19. Sz. Oklt. VII. 2. l.

²⁴ Sz. Oklt. 17, 29. l.

²⁵ U. o. 37. lap.

²⁶ U. o. 44. lap.

²⁷ U. o. 24. lap.

²⁸ U. o. 69. lap.

²⁹ U. o. 87. lap.

³⁰ U. o. 108. lap.

³¹ U. o. 109. lap.

³² U. o. 110. lap.

János felcsíki alkirálybíró és *Both András* gyergyói alkirálybíró fejtettek ki nagy buzgalmat. *Apor István* 1666-ban már csíki alkirálybíró. Bécsbe, majd Konstantinápolyba küldetett, 1684-ben harmincados, 1685-ben *Petki István* fiának — *Jánosnak* — utóda Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírói székében, egyszersmind főkapitány is, de ő a főkirálybírói tisztelet akarván betölteni, a kapitányi tisztelet ellátására csíkszentmihályi *Sándor János* neveztetett ki. *Apor István* 1686 augusztus 12-én országos főadószedő, kevés idő múlva pedig bizottsági tanácsos, 1693 december 19-én tartományi főbiztos, 1694-ben kormányzékai tanácsos s ugyanezen évben báró, 1696 február 23-án kincstárnok s tordamegyei főispán és ugyanekkor grófi rangra emeltetett, a római pápa számtalan kitüntetéssel díszítette fel, 1699-ben az ország generálisa; 1704-ben magtalanul halt el, végrendeletében 342,850 forintot katolikus egyházi célokra hagyományozott, anyai birtokát 30,000 forinttal együtt *Apor Péternek* hagyta, többi vagyonát *Apor Péter* — *Lázár* és *Farkas* közt osztotta meg. Csíkszentmihályi *Sándor János* 1705-ben, 76 éves korában halt meg, az ő utódai a későbbben is virágzó csíkszentmihályi *Sándor*-család tagjai. Csíkszentsimoni *Endes Miklós* 1693-ban halt meg, Szentmihályon lakott ugyan, de szentsimoni ősi kúriáját s földjeit megtartotta, résztvett Csík minden kimagasló politikai és egyházi mozzanatában, fia *Endes György* minden tekintetben folytatta atyja örökét, visszatért ősei földjére Szentsimonra, őse az ezentúl Csíkban szerepelt csíkszentsimoni Endeseknek; szentkirályi *Bors Mihály* magtalanul halt meg; delnei *Csató János* őse, a későbbben szereplő csíkdelnei *Csatóknak*, pókakeresztúri *Székely György*, őse a Csíkban szereplő pókakeresztúri és csíkszentimrei *Székely*-családnak, *Both András* pedig a legendás hírű hősi gyergyói *Both*-családnak; ebben az időben jutottak előkelő szerepléshez a csíkszentdomokosi *Sándor*-, tusnádi *Élthes*-, szenttamási *Boros*-, nagyabafalvi *Abafi*-családok és tovább szerepelt a csíkzsögödi *Mikó*-család.

13. §. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt. 1703—1711-ig.

Midőn Csíkot a német katonaság leginkább szorongatta, kezdődött meg Erdélyben II. *Rákóczi Ferenc* szabadságharca. Hiába erőlködött *Rabutin*, hiába írt gróf *Apor István* intő leveleket, Csík *Rákóczi* pártjára állott, épp a Csík védelmével megbízott csíkszentmihályi *Sándor János* alkapitány s kászoni *Tamás* deák alkirálybíró buzdítása következtében. Gyergyót gróf *Apor István* Szebenből küldött intelmei által igyekezett a császár hűségében megtartani, azt kívánván, hogy a lázítókat fogják el és vigyék a guberniumba. Gyergyónak 1703 december 4-én írja: „Kegyelmetek mind emberséges emberek, azféle nyelveskedő, rossz embert maguk közt ne szenvedjék, ezeknek, és pedig köztük a

főindítóit kikeresve s hármat benne tudniillik az kezdőben mindjárt megfogasson és hogy annál is inkább mind a gubernium s mind az generális uram előtt Ófelségéhez való hűségeket s igaz kötelességeket kegyelmetek megmutassa, adja *Mikes* uram kezébe, hogy hozzák ide a gubernium eleibe,¹ de édes-kevés haszna lett a mindvégig császárpárti *Apor* intelmeinek. Az erdélyi főkormányozók egy keletnélküli iratban tudósítja *Rabutin* generálist: „hogy a székelységnek Feketehalomra Ófelsége hűségére való hívása jó eredménnyel fog járni, mind csak remélni lehet, az okosak megtérnek. A lázadás szítóit: *Henter Mihályt*, *Kálnoki Pétert*, *Literatus Tamást* (*Tamás* deák), *Lázár Jánost* és *Lázár Ferencet* vagy kiadják a megérdemelt büntetés megkapására, vagy ha személyesen akit el nem foghatnak, házaikban — javaikban tűz és egyebekkel őket félelmetes módon büntessék. Mi pedig ezekkel az emberekkel együtt nem élünk, sőt őket mint oly sok rossz szerzőit, Ófelsége ellenségeit, a sok nyomor és megbolondítás miatt teljes szívünkből kiátkozzuk . . .” Azonban indítványozták, hogy a székelységnek közbocsánat adassék.²

Időközben Erdélybe ment *Guthi István* kuruc kapitány, Fejérvárt meghódította, Marosvásárhelyt és Udvarhelyt birtokba vette. Székelyföld 1703 végén néhány erősség kivételével már Rákóczi-párton volt. *Guthi*, miután Székelyudvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette és Csíkba megüzente, hogy a hadak melléje jöjjenek, erre a csíki hadak ki is mentek. Valószínűleg ekkor történtek azok a prédálások, amiket a kurucok elkövettek, amikről *Cserai Mihály* ezeket írja: „*Apor Istvánnak* Csíkban minden jószágát és javait elprédálták. Csikból kijövéen Udvarhelyszékbe is, valahol a megszorult nemeseknek javait találták, mind elprédálták. A derzsi, musnai, szászkézdi s más helyeken való kastélyokba berakott, az urak — főnemesemberek ládáit felhasogatták, számtalan gyöngyöt és övet, ezüst és arany marhát, köntösöket, házi eszközöket találának, mind elvivék, ménest, ökröt, bivalyt, juhot egy néhány százat elhajtának. A falukat és kit száz, kit 300 forintokig megsarcoltatván, rettenetes ragadományokkal együtt Csíkba visszatérének.³

A csíkiek visszamenetel előtt 1704 elején az udvarhelyiekkal és a kurucokkal együtt Holdvilágig mentek, hol azonban megverettek, ez a helyzet nem változtatott, mert *Rákóczi* újabb segélyhadat küldött s az 1704 július 8-i országgyűlés *Rákóczit* Erdély fejedelmévé választotta. A fejedelmi diplomát országos küldöttség vitte Szeged alá. A küldöttségben gr. *Lázár Ferenc*, csíki főkirálybíró is részt vett. 1705 november végén *Rákóczi* csatát veszített, amelyet 1705 december 15-én a segesvári reactionarius országgyűlés követett, itt *Rákóczi* fejedelemségét meg-

¹ *Szádeczky Lajos*: Udvarhely megye története. 417, 418. lap.

² *Sándor-család levéltára*, I. 184—188. lap.

³ *Cserai* Históriaja. 327. l.

semmisítették s elrendelték I. Józsefnek a hűségeskü letételét. *Rákóczi* hívei széjjelszaladtak, ekkor menekült *Sándor János* társaival Moldovába, hol rövidesen meg is halt.

Ezen események előtt, 1704 március 6-án *Torockai István* a csíkszékiektől biztos tudósítást kért és nekik fegyveres segítséget ígért; 1704 április 15-én *Teleki Mihály* értesítette Csík, Gyergyó, Kászonn tisztjeit, hogy a labanc urak vagyonát konfiskáltatta s *Torockai* megbízása következtében Csíkba küldötte *Horvát Györgyöt*, kiről *Cserei* nem a leghízselgöbben nyilatkozik, és *Torockai* 1704 április 23-án a csíkieket értesítette a németnek porumbáki vereségéről, és 1704 május 20-án a csíkiektől 3 lovat kért.⁴

A segesvári országgyűlés után 1705 december 30-án *Graven* császári ezredes Várdotfalván *Rákóczi* hívei ellen rendeletet adott ki, a főkormánysház pedig 1706 január 4-én megküldötte Csík, Gyergyó és Kászonnak a király gráciájáról szóló levelet, miután a császár hűségére visszatértek.⁵ A labancvilág azonban nem tartott sokáig. Amint *Rabutin* 1706 július havában a magyarországi hadszíntérre rendeltetett, *Rákóczi* egyik vezére szép sereggel megjelent Erdélyben s a székely hadak felett Keresztesmezőn mustrát tartott s 1706 december 29-én felszólította a csíkieket, hogy gr. *Petki Dávidot* főkapitánynak ismerjék el és neki engedelmesskedjenek.

Rákóczi mozgalma Moldovára is kiterjedt, u. i. *Sándor János* ennek érdekében *Lupul* moldovai helytartóval összeköttetésben állott, ennek bizonyítéka a vajdának 1705 március 31-én *Sándor Jánoshoz* intézett levele, amelyben a törökországi, a tatárok, lengyelek, kozákok földjén való állapotokról tudósítást küld.⁶ Az 1706. évre írja *Cserei Mihály*, hogy *Tamás* deák a Gyimesben és a német hadseregben levő zsoldos hajdúkat a kurucokhoz csábította és elpanaszolja, hogy a németek kivonulása után a Moldovába ki nem szökött és a Csíki-havasok közt tartózkodó *Endes Mátyás*, *Veres András*, *Orbán István*, *Dezső Péter*, fosztogattak és reá — *Csereire* — is rontottak és *Cserei* előlük Braszóba menekült s majd Erdélybe jött gr. *Pekri György* s ekkor a németek idejében való tiszteket: gyergyói *Both Andrást*, *Abafi Lászlót*, *Naményi Sámuel*t, *Benkő Mihályt* Kővárba vitték. Csíkba a Moldovába menekültek visszatértek, az élükön volt *Horvát György*.

1707-ben megjelent *Akton* német parancsnok, *Mikes Mihály* Moldovába szaladt, *Akton* gr. *Petki Dávid* csicsói házát feldúlta. A csíkiek meghódoltak, a gyergyóiak nem. Gyergyóban Elekes András volt a kuruc királybíró. *Akton* odament, a székelyek elszaladtak és a rákosi örményt levágatták. A németek levágatták

⁴ Sz. Okl. VII. 121. lap.

⁵ U. o. 123. lap.

⁶ *Sándor*-család levéltára, I. 190. lap.

Both András, Sólyom Tamás nótáriust. Ezután a gyergyóiak gráciát kértek. Akton az elfutott nemesek házeit, köztük szárhegyi *Lázár Ferenc* kastélyát felégette. Mint *Cserei* mondja, Csíkszék sokat vétett a császár ellen, a nép elszaladt, de *Cserei* mint inspector, a milíciával Csíkszentimrén maradt. A generális Csík- és Háromszéken a tolvajok kiirtása végett a székelyekből alkotott sereget. A Csíkban azelőtt kuruc *Bocskor János* vezetésével *Cserei* is 4 hónapig bajoskodott a németekkel, vagyis a milíciával. De Csík újból feltámadott, a németektől a marhákat elvette. A németek újból Csíkba mentek, Kozmásan 28 hajdút levágtak, hadnagyukat, *Csulak Márton*t elfogták, *Bocskor Kelemen* házában Tusnádon levágták, Kászónújfaluban is egy néhány embert, s igen sok székely az erdőbe szaladt. Csíkban sok tekergő tolvaj kuruc volt, a madarasiak a gyergyói erdőbe szaladtak. Ekkor Gyergyóba bement egy *Fekete Vaszília* nevű híres moldovai tolvaj háromszázad magával. *Cserei* a németekkel Gyergyóba indult, hogy *Feketét* Alfaluban meglepje, amidőn Vaslábíig érkeztek, már hallották, hogy *Fekete* Görgénybe menekült. Ekkor *Csereit* a németek csíki főtisztté tették, de a csíkiek ellene remonstráltak, azonban többen rá akartak szavazni. *Cserei* ellen főképp Mikó János és alcsíki *Szabó Balázs* deák lázítottak. Ennek okát *Cserei* abban látta, hogy a csíkiek katolikusok s ő pedig református volt. A főkirálybíró-választáskor a szavazatok *Geréb János* és *Apor Péter* közt megoszlottak és végül is *Kászoni János* lett a királybíró.⁷

A csíkiek 1708 október 28-án és december 11-én akként határoztak, hogy a *Rákóczi*-forradalom idején a haza védelmére utak és ösvények bevágásáról, a szabadsággal élő rendek fegyveres kivonulásáról és a királyhoz követség küldéséről gondoskodás történjék.⁸

1708 végén még súlyosabb csapás jött Csíkra, Moldovából behurcolták Gyergyóba a pestist. A főkormányzék megtette az intézkedéseket, a szorosokat elzáratta, az utakat bevágatta és strázsákat állíttatott, hogy Gyergyóból se ki, se be senki ne járjon. A zár az 1709. év egész telén tartott, Gyergyó a sóból egészen kifogyott. Az óvintézkedések hiábavalóknak bizonyultak és a pestis az egész Székelyföldön elterjedt.

1706-ban a németek megtorlása odáig ment, hogy *Graven* ezredes a németekhez húzó *Apor Pétert* is elfogatta, aki Csík-somlyón tartózkodott, csak azért, mert kényszerhelyzetbe jutván, 1705 október 31-én megjelent *Rákóczinál*, de a zsbóí csata után *Rákóczival* minden összeköttetést megszakított és 1705 vége felé a menekülőkkel ő is Moldovába készült. *Graven* Csík-somlyón 1706 elején vetette fogságba *Apor Pétert*. *Apor* a fogságból 1707 július 11-én szabadult, visszanyervén hivatalát.

⁷ *Cserei* Históriaja, 340, 350, 366, 388, 391, 399, 411, 415. lap.

⁸ Sz. Oklt. VII. 137. lap.

Graven mások ellen is súlyos megtorlásokat alkalmazott, *Horvát Györgyöt* Moldovában fogták el.

Valódi kuruc hadakozás 1709-ben már nem volt s a kivándorlottak Moldovából és Havasalföldről kezdtek már visszazingálni. 1710-ben került Csíkba *Steinwil* generális és július 20-án kihirdette a király gráciáját az elbujdosottaknak hazájukba való recipiálása felől. Csík tisztjei megírták ezt a „tekintetes, nagyságos és nemzeti, Erdélyből Moldovába magukat recipiált nagyon kedves atyjukfiainak“, kérvén és intvén őket, „hogy ezen alkalmatosságot meg ne vessék, minden bizonytalan in contrarium fújdogáló haszontalan reménységekhez ragaszkodván mindezeideig.“⁹ Ezt megelőzően 1709 július 28-án *Kászoni János* főkirálybíró alatt intézkedés történt Moldovából feleszámaban a Havasokra jöttekről, akik az adó elől szöktek el; a főkormányzék pedig 1710 április 6-án a természetlenségről, pestisről és a lappangókról intézkedett.¹⁰

Csiksomlyón a csíki rendek, hogy az Isten a sok szenvedést eltávolítsa, határozatot hoztak az istenkáromlások megtorlására; 1710 november 10-én Csík újból a német katonaság téli szállása lett. 1711-ben *Cserei Mihály* Csikszékből Moldovába bujdosott nemeseket a császár kegyelméről biztosítva visszahívta, és pedig a következőket: *Sándor Mihály, Boros György, Radó György, Szegedi Pál, Csató János, Bocskor Mihály, Ince István, Veres András.*¹¹ Csíkban a császár hűségében maradtak: *Abaffi János, Abaffi László, Abaffi Sándor, Mikó János, Literáti György, id. Sándor Mihály, Sándor Mihály* (szentdomokosiak), *Bíró Márton, Balázs István, Literáti István, Literáti Balázs, Bocskor János, Bors Kelemen, Endes György, Literáti János, Lászlófi János, Lászlófi István, Sólyom István.* Félelemből felkeltek, de visszatértek: *Literáti Kelemen, Bors György, Cerjék László, Literáti Samu, Szabó József, László Pál, László Gábor, Tompos János, Kelemen Gábor, Kelemen István, Literáti Imre, Literáti József, Literáti Miklós Fejér Samu,* elfogatott *Bocskor Mihály,* de kegyelmet kapott. *Cserei Mihály* Görgény várába szaladt, hol a kurucok elfogták, 1705-ben a császár hűségére tért, a kurucok újból elfogták, a fogságból megszabadulván, Brassóba ment és itt kezdte megírni Historiáját. Ezután mindig a császár hűségén volt.¹²

1699-ben gr. *Apor István* a főkirálybíróaságról *Henter Benedek* javára lemondott. Csikszék ekkor *Lázár Ferencet* választotta meg főkirálybírónak. *Apor István,* mint *Cserei Mihály* írja,¹³ „Szörnyű szitkokkal levelet írta *Sándor Jánosnak, Tamás*

⁹ Sz. Oklt. VII. 151. 1.

¹⁰ U. o. 44. lap.

¹¹ U. o. 172. lap.

¹² U. o. 351. lap.

¹³ *Cserei Mihály:* Historia. 250. lap.

deáknak, *Csató Jánosnak* s a többi tiszteknek, hogy mindjárt kihányatja őket a tisztségből, ha nem revocálják a választást és *Henter Benedeket* nem acceptálják." Csikszék kénytelen volt elállani *Lázár Ferentől*, ki 1702 március 9-én *I. Lipóttól* grófságot nyert és Csík, Gyergyó, Kászon inspectora lett; 1703-ban a gubernium megbizta, hogy az erdélyi katonaság tartására a csiki és gyergyói örményektől 5000 forintot vegyen kölcsön. A kurucoknak Erdélybe jövelekor *Rabutin* tábornok a csiki és gyergyói szorosok s Csík—Gyergyó—Kászon székek felügyeletével bizta meg. Igyekezett e székeket a császár hűségében megtartani, de a kurucok jutottak túlsúlyra. Ezek elől *Lázár Ferenc* idegen két cseléd kíséretében lóháton egy általvetőben vivén kisfiát, Moldovába menekült. Még 1703-ban visszajött s Gyergyót a császár hűségére visszaeskette, fiát pedig nevelőjével együtt Balcestben, *Kantecuzeno Ilyés* moldovai főúr jószágán hagyta. Midőn ezt követően Gyergyó *II. Rákóczi Ferenc* zászlaja alá ment, gróf *Lázár Ferenc* is velük tartott s Csikban úgyszólván a legádázabb kuruc lett. *Rákóczi* híveivel élénk levelezést folytatott s oly nagy tevékenységet fejtett ki, hogy amidőn Csikszék a császártól 1704 április 23-án amnesztiát nyert, *Lázár Ferencet* az amnesztia alól kivették és vele együtt *Kálnoki Pétert*, *Henter Mihályt*, *Sándor Jánost* s *Tamás* deákat is. — *II. Rákóczi Ferenc* 1705 végén *Lázár Ferencet* Csík—Gyergyó—Kászon főkirálybírájává nevezte ki, melyet gróf *Pekri Lőrinc* Bákóban 1705 december 9-én írt levelében adott tudomására.¹⁴ — Az egész *Rákóczi*-forradalom alatt, mint csiki főkapitány szerepelt. *Rákóczi* szerencséjének letűnte után, Moldovába az említett *Balcest* faluba ment, honnan *Rákóczi* meghívta a huszti országgyűlésre. Ezután újból *Rákóczi* táborában van s többször harcolt *Bercsényi* mellett; jelen volt a fejedelem-beiktató 1707 március 28-i marosvásárhelyi országgyűlésen csiki főkapitányi minőségben, honnan a magyarországi elpártoltak visszahódítására követségbe küldetett. 1707-ben a Gyimesi-szoroson át feleségét Moldovába küldötte, ki a forradalom kezdetén Szentdemeterre ment anyjához. Később *Lázár Ferenc* maga is Moldovába ment. 1707 november elején *Thege* császári tábornok Erdélybe ment, s a hunyadi hegyeknél *Pekri Lőrincet* megverte. *Pekri Lőrinc* az erdélyi nemesség egyrészét Magyarországra menekítette, ezeknek Szatmár, Szolnok, Máramaros, Bereg, Ung megyék adtak szállást. Többen, így gróf *Mikes*, gróf *Petki David*, az említett *Lázár Ferenc*, *Henter Benedek*, *Mihály János*, *Thuri László*, *Imecs Mojzes*, *Sándor János* stb. már előbb Moldovába mentek.¹⁵ — 1708-ban *Akton* tábornok a szárhegyi kastélyt felgyújtatta s katonái elpusztították. *Lázár Ferenc* visszatérve, *Rákóczi* seregében volt, majd Moldovába ment, részint

¹⁴ Gróf *Lázár Miklós*: Gróf *Lázár*-család, 214. és 215. lap.

¹⁵ *Kálnoki Sámuel* krónikájának folytatása, 82. lap. *Spangár*.

ott Oknán, majd Podoliában tartózkodott. Az amnesztiából ki lévően rekesztve, csak feleségének rokonsága és nagy összeköttetése tette lehetővé, hogy 1711-ben visszatérhetett. Gróf *Steinwill* főhadai kormányzó 1711 július 9-én elkobzott javaiból a gyergyói, kászonszéki és csíkszentdomokosi javait, több maroszséki, torda- és kolozsmegyei birtokait visszaadatta a piricskei vámmal együtt. Ez utóbbit később ismét elvesztette. 1712-ben regalista Szebenben, 1713-ban az Udvarhelybe küldött bizottságba osztott be.

Csik—Gyergyó—Kászon 1710 október 13-án a Csikra kivetett 25,000 forint, 1500 köből búza, 300 köből zab és 1100 szekér széna felszedésére 800 ökör napszámot rótt ki; a közgyűlésen a repartitio eszközzésére bizottságot küldött ki, éspedig Felcsikra nézve *Gergely* deák alkirálybíró és szentmihályi *Sándor Mihály* hites jegyző, delnei *Csató János* és *Henter Benedek* nemesembereket, Alcsíkon nemes *Mikó Jánost*, *Balázs* deák alkirálybíró, *Bors Györgyöt*, *Endes Mihályt*, *Kelemen* deák nótáriust s kotormányi *Péter* deákot. 1711 január 7-én nemes *Sándor Mihály* s nemes delnei *Csató János* felcsiki hites assessorok a Moldovába menekült kurucok erőszakoskodásairól tanúvallatást tartottak Csík-Szépvízen, főként *Gegő Péter* erőszakoskodásáról és megállapították azt is, hogy *Cserei Mihály* hurcolásában ártatlan, Nyergesen a szászok felverésében nem volt ott, sőt kegyelmet akart szerezni. Csík-Taplocán 1711 február 21-én csíkdelnei *Csató János* nemes és Felcsík esküdt assessora, *Endes Mihály* primipilus, Alcsík esküdt assessora tartottak tanúvallatást, kik előtt *Boros Márton* csíkszépvízi primipilus vallotta, hogy abban az időben, amidőn Szentgyörgyön a császári katonák megölettek, jelen volt s látta, hogy a hajdúk Szeredában *Sándor Jánosnak* egy lovat kantárral, nyereggel, pokróccal vittek. Midőn a német javakat elárverelték, azokat *Endes Mátyás* írta össze és beküldte. A Csíkszeredában 1711 február 16-án tartott tanúvallomáson kihallgatott *Sándor Mihály* (csíkszentmihályi) felcsiki esküdt assessor s delnei *Csató János* azt vallották, hogy *Sándor János* meg akarta akadályozni, hogy a hajdúk a császári katonákat megöljék, de későn érkezett. *Literáti Sámuel* azt vallotta, hogy amidőn a somlyói zárdában gyűlés volt, a hadnagy két katonát küldött előre a hajdúk megvizsgálására, a hajdúk azokat le akarták fejezni, erre *Sándor Jánosné* és *Sándor Mihályné* sírni kezdettek s nagynehezen a hajdúk vezéreit rábeszélyték, hogy azokat bocsássák szabadon; *Sándor János* éppen a tanút küldötte a hadnagyhoz, hogy a hadnagy ne menjen oda, hanem meneküljön Moldovába s a tanú *Lőrinc* tisztelendő atyával együtt megmondotta a hadnagynak, ki Menaság felé futott. E vallomást megerősítették *Zsögödi Mikó János*, szentkirályi *Bors Gergely*, *Bíró*

Sándor.¹⁶ — A *Rákóczi*-forradalom leverése sok csiki embert üldözött ki.

A csiki kivándorlás már *I. Mátyás* idejében megkezdődött *Báthori István* vajda zsarnoksága miatt. Ez *II. Ulászló* első éveiben is tartott. Nagyobbmértű kivándorlások történtek: 1562-ben és 1602-ben.

14. §. A szatmári békétől a székely határórség szervezéséig. 1711—1762.

Csíknak ügyeit e korszak elején *Kászoni János* főkapitány és főkirálybíró egy személyben igazgatta, aki 1713-ban erdélyi kancellárrá neveztetvén ki, a szék ügyeinek intézése a már előzőleg kinevezett gróf *Kálnoki Adám* főkapitányra bízott.¹ — 1712-ben Csíkban tisztek voltak: csíkszentkirályi *Bors Gergely* alcsiki alkirálybíró, csíkszentmártoni (Szabó) *Literáti Kelemen* alcsiki hites assessor, csíkszentmártoni (Szabó) *Literáti Balázs* hasonlóan, *Czikó Ferenc* alcsiki hites jegyző, *Csatószegi Péter*, *Kotormányi Péter* hites assessorok;² — Felcsíkon pedig hites assessorok voltak: csíkszentdomokosi *Sándor Mihály*, taplocai *Nagy Bodó Mihály* primipilus, *Lajos János* primipilus, csobotfalvi *Gecző Mihály* primipilus, taplocai *Kardos János* libertinus.

Az 1715—1717. években is császári hadak voltak Csíkban. 1717 április 16-án elrendeltetett, hogy Temesvárra vonuljanak, ez előfutára volt *Savoyai Eugen* belgrádvidéki hadműveleteinek. Ezidőben nagy izgatás folyt *Rákóczi* nevében is, aminek letörésére a főkormányzók erélyesen intézkedett s 1717-ben Csík újból a katonaság téli szállásául kijelöltetett, ennek tetejében 1717 novemberében újból nagy pestisjárvány is volt,³ — mely 1719-ig tartott s mellette még szárazság és éhség is pusztított, mintegy 11,348 ember halt meg s a lakosság annyira megfogyott, hogy életben 14,438 ember maradt, a csikkozmási egyházmegye régi Domushistoriájának 74, 75. lapjain *Lukács Mihály* esperes-plébános a következőket jegyezte fel: „*Rövid és valódi elbeszélése a hosszú évek alatti csiki szomorú eseményeknek.* 1717 május 15-től 1719 szeptember 2-ig merőben akkora szárazság volt, hogy csak egyszer is a föld terményeinek természetésére nézve meg nem ázott, a földön annyira kiszáradtak a fűvek gyökei, úgy a fűké, és a nádaké is, hogy ahol meggyúlt, azok lassan égtek, a földben egy öl mélységre is füstölögve; némely helyeken egy esztendeig is és tovább is szünet nélkül; a tavak, kutak, kisebb folyók főképen kiapadtak, hogy egy csepp vizet sem lehetett

¹⁶ *Sándor*-család levéltára I. 203—205-ig, 224. lap.

¹ Sz. Oklt. VII. 195.

² *Endes*-levéltár.

³ Sz. Oklt. VII. 221.

kapni bennük. Csíkban nem oly kegyetlenül, de Erdélynek némely részeiben, mint a Mezőségen, közönségesen mind az emberek, mind a barmok szomjúságaiktól üldöztetve szülőtte földjeiket elhagyni, hogy a szomjúság őket el ne pusztítsa, máshova költözni kényszerültek. Szemmel láttam: olyan tavakban, melyek gyermekkoromban mélyek voltak, becses halakkal bővelkedtek, fél mérföldre is hosszabbakra terjedtek, a folyó 1720. év márcziusában egy csepp vizet sem lehetett találni. Ezekből természetesen következik, hogy minden őszi és tavaszi vetések, melyek táplálják az emberi nemet, úgy a gyümölcsfák is teljességgel semmit sem termettek. Innen 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, halatlan akkora éhség lett a mi hazánkban, hogy az éhségtől kényszerítette némely erősebbek erőszakkal, csoportosan gabonát s más eleséget tulajdonosaiktól elraboltak és elprédálták, hárs, bikk, cserfák hajait, a két utóbbiaknak makkjait, különböző gyökereket, nádat meg szalmát, polyvát is egybe vásárolva pogácsa, vagy kenyér formára megsütve enni kénytelenek voltak. A megdögölt lovaknak, kutyáknak testeit, sőt Háromszéken Osdola faluban az éhség miatt meghalt gyermekek elszáradt húsait ették némelyek; szóval akkora éhség volt, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy jóllehet lassan ágazhatott, vagyis terjedhetett a Tiszteknek, kik a pestiseket elzárolták, a fáradhatatlan szorgalmuk miatt, Csíkban 1719 januárjától fogva sarjadozott emitt-amott, mégis júliusban és augusztusban annyira hatolt, hogy szinte fele a lakosoknak pestisben veszett el. Ekkor történt, hogy leginkább 1717-ben a földbevetett őszi mag szárazban lappangva, mintha csak egy bezárt ládában tartatódott volna, egész esztendeig állott, annak utána csírázni kezdett és 1719-ben reménytelenül akkora gabonatermés lett, hogy a mi földünkön a természetben is ehhez hasonló nem olvashatni.⁴

Eme súlyos körülmények között a gubernium 1718 szeptember 11-én rendelkezett a kivándorlás megakadályozásáról,⁵ — 1718 november 18-án a pestis elleni óvintézkedésekről. 1718 december 9-én Csíkszék rendjei a nagy ínségre tekintettel a terhek könnyítéséért folyamodtak, amelyet 1719 elején megismételtek. 1719 január 24-én a rendek Csíkszék követeinek: szentimrei Székely György s mindszeni Czikó Ferencnek utasításukba felvették, hogy a követek szorgalmazzák az országgyűlésen a Leopoldi Diploma végrehajtását, a terhek könnyítését s hitelezőknek a szegénységen elkövetett zsarolása miatti panaszokat adják elő, amit ezek meg is tettek s a panaszokat a szék nevében aláírták. *Bors Mihály* alcsiki alkirálybíró, *Sándor Mihály* felcsiki hites jegyző, *Sólyom István* gyergyai alkirálybíró írták alá a szék határozatát. A pestis ellen intézkedések tétettek 1719 június

⁴ *Benkő Károly*: Csík—Gyergyó—Kászon leírása, I. 83, 87. lap.

⁵ Sz. Oklt. VII. 231. és köv. lapok.

28-án, 1719 augusztus 30-án, november 3-án, 1720 január 21-én, 22-én, ekkor felpanaszolták a földek csalárd elrablását is és a guberniumhoz újabb panasz adatott be 1720 május 8-án.

Eme vészerhes dolgok után érkezett Csíkszék rendjeihez a guberniumnak 1721 július 19-én kelt irata, amelyben tudatja a székkal, hogy a szatmári béke alkalmával a *Károlyi Sándortól* kölcsönként pénzt vissza kell fizetni és Csík a ráeső 850 magyar forintot hajtsa be. Ezt a szék fel is hajtotta s 1721 október 11-én *Kemény László* kezéhez Nagyszebenben kifizette.

Időközben Csíknak főkirálybírája, *Bornemissza János* al. Kászoni (kászoni) Bécsből lejött, hogy hivatalát tovább folytassa; a király azonban visszarendelte és utasította a széket, hogy a szék ajánljon hármat, akik közül egyet, *Bornemissza* el fog fogadni. Ekkor Csíknak főkapitánya nem volt. *III. Károly* trónra léptétől (1711) 1762-ig a székelyek katonai szolgálatot nem teljesítettek. A szék *Bornemissza Jánost* maradásra kérte, ha nem maradna, a főkirálybíróásra javaslatba hozta gróf *Lázár Ferencet*, gróf *Haller Jánost* és *Thoroczkay Jánost*, országgyűlési követekül *Henter Lászlót* és csíkszentmihályi *Sándor Pétert* választotta; három nap múlva, 1722 április 30-án a szék a főkirálybíróásra egyedül gróf *Lázár Ferencet* választotta. Ezt az ajánlatot *Bornemissza János* egy év múlva, 1723 április 28-án kelt válaszában nem fogadta el s a főkirálybírótságot továbbra is megtartotta. Gróf *Lázár Ferencnek* a Szárhegyen 1720 július 4-én kelt okirat szerint Szárhegy és Ditró községgel pere volt a „Várhegyalja” nevű helyre nézve. Ebben az okiratban szentmihályi *Sándor István* felcsiki alkirálybíró, gyergyóújfalvi *Sólyom István* gyergyószéki alkirálybíró, delnei *Csató János*, szentmártoni *Bocskor Mihály*, alfalvi *László János*, gyergyóújfalvi *Elekes János* és csomafalvi *Balló József* igazolták, hogy gróf *Lázár Ferenc* s *Nagy István* gyergyószárhegyi falus bíró, *Bartalis János* és *Fülöp János* primipilusok, szárhegyi lakosok, „Szárhegyfalva” képeben, *Csibi István* ifjabb, ditrói falus bíró, *Puskás Gábor*, *Siklódi Gábor* ditrói primipilusok, „Ditrófalva” képeben a Szárhegy falvának régi birodalmára, „Várhegyalja” nevű helyre meg egyeztek, hogy a szárhegyiek ezt a helyet békésen bírják, azonban „a Várhegy nyakán alul” helyet gróf *Lázár Ferenc* bírja, azok a szárhegyiek, kiknek Ditróban belső birtokuk van, a maguk kaszáló helyüket és orotásukat (irtásukat) „a Várhegyalja” nevű helyet a nyomás alatt is bírassák. Ennek felette vannak Szárhegynek és Ditrónak két egyenlő részre osztott havasai, melyeket eddig esztendőnként váltakozva bírta két falu, ezeket azután is így bírják, az utakat együttesen csinálják, ha valaki ezekre nézve pert tenne folyamatba, együttesen védjék meg; a haszonvételt egyik falu a másik nélkül nem adhatja el, meg kell a másikat

kínálnia, ki a haszonvételt az idegentől magához válthatja, erről 5—5 forintot s 100 arany kötbért tettek le.⁶

Gróf *Lázár Ferencnek* 1716-ban kezdte a gubernium *Rákóczi*-párti viselkedése miatt beszüntetett grófi címét újból megadni. *Lázár Ferencet* 1720-ban a kormány Moldovába küldötte, hogy a török kormány megbízottjaival a moldovai s az erdélyi határok közti egyenetlenségekről értekezzenek, s ezeket lehetőleg egyenlítse ki. *Lázár Ferenc* 1721-ben március 23-án az erdélyi királyi táblához ülnökké neveztetett ki. Ekkor báró *Bornemissza Jánosnak* — udvari kancellárnak — a csiki főtisztviségszóló lemondása után helyébe a szék *Lázár Ferencet* öhajította, de *Bornemissza gróf Haller Jánost* helyettesítette be, ki 1725-ben valóságos főkirálybíróvá ki is neveztetett.

A közgazdasági helyzetre élénk világot vet a guberniumnak 1723 augusztus 4-én kibocsátott rendelete, melyben azt írja, hogy a haza havasalföldi s moldovai zlottokkal úgy el van árasztva, hogy jódarabig egyéb pénz sem forog s meghatározza azok értékét 20 garasban.⁷

1726-ban, mint láttuk, Csíknak főkirálybírója gróf *Haller János*, kinek a csíksomlyói ferenceseknek erdélyi provinciává való alakulása körül voltak nagy érdemei, áldozatkész főúr volt. Ebben az évben Csík—Gyergyó—Kászon a guberniumhoz tett előterjesztésében elszegényedése miatt panaszkodik és ennek okául a következőket jelöli meg: a moldovai marhák behajtása, a marháknak és juhoknak odaát való hajtása, a moldovai barmoknak harmincad nélkül való áthozatala, Szeredában nincs ipar, kereskedés és pénzforgalom, a tisztek zsarolnak s a betelepített moldovaiak megszedik magukat s visszamennek Moldovába.⁸ — 1728 április 11-én Csík országgyűlési követeknek utasításul adja a plajások, vagyis a határszélbe küldött s a szék által kiküldött határőrök dolgainak elintézését. Ezek a plajások látták el a határ őrizetét úgyszólván a határőrség megszervezéséig (1764).⁹

1730. évben Moldovában újból pestis lépett fel s a gubernium november 29-én a közlekedést betiltotta.¹⁰ — 1734-ben elrendeltetett a mellék-szorosok eltorlaszolása. A szorosok a kirendelt felügyelők neveivel jegyzékbe foglalattak. Gyergyóban: *Opcsiná Holló Balázs János*, *ditrói Mezei György*, *Békás Magyaros rész: szentmiklósi Belényesi Kelemen*; *Felcsíkban: Damuk, Hosszúhavas, Ivántó szentdomokosi Sándor Péter*; *Tarhavas taplocai Domokos István*, *Csüges csicsói Kósa János*, *Farkashavas vacsárcsi Balázs Tamás*; *Alcsíkban: Borda menasági Lakatos András*, *Keresztes szentgyörgyi Bors János*; *Sólyomtár: szent-*

⁶ *Sándor*-család levéltára I. 250—253. lap.

⁷ Sz. Oklt. VII. 323.

⁸ *Endes*-levéltár és Sz. Oklt. VII. 327.

⁹ Sz. Oklt. VII. 336. lap.

¹⁰ U. o. VII. 351. lap.

györgyi Tompos János, Kárhágó mindszei *Bíró János*, Nagy-Saj, Kis-Saj kotormányi *Kovács Tamás*, Kászon: Uz kászonfelsőfalui *Bernárd István*, Baska: jakabfalvi *Literáti István* felügyelete alatt.¹¹

1734 június 11-én a gubernium elrendelte, hogy Csík—Gyergyó—Kászonban a katonakötelezettek s a tisztségre alkalmasokat írják össze.¹² — 1736-ban Csík és Kászon lakói a guberniumhoz folyamodtak, hogy tekintettel arra, miként a pestis, terméketlenség, tűz és katonatartás miatt elszegényedtek, adóik szállíttassanak le.¹³

Haller János főkirálybíró 1734 november 22-én Erdély főkormányzójává neveztetett ki, helyébe pedig 1737 március 21-én gróf *Lázár Ferenc*,¹⁴ — aki 1742-ben halt meg.

Ebben az időben, midőn a főkormányzók s az erdélyi kancellária nyelve a magyar helyett latin lett, a gubernium 1737 június 25-én Csík—Gyergyó—Kászon rendeihez oly értelmű rendeletet adott ki, „hogya a nemes-székek zászlói nem volnának, resolvált a gubernium, hogy Csík—Gyergyó—Kászon székek kettőt készíttessenek, vevén azért a commissiókat, azon zászlók készítését szorgalmasan munkába vegyék: a zászlók egyik felén legyen az kétféjű sas, sárga-fekete festéssel, arannyal színelve, a másik felén pedig az ország, vagyis a székek címere, készítésükről tudósítsák a guberniumot. *C. Johannes Haller* gub. Gabriel Alvinczi szekretárius.”¹⁵ — Ugyanekkor az erdélyi kancellár *Bornemissza János* volt.

Rákóczi Ferenc 1735 nagypéntekjén Rodostóban meghalt, fia, *Rákóczi József* behozatala érdekében mozgalom indult meg, ennek ellensúlyozására a gubernium rendeletet adott ki, melynek magyar fordítását Csík-székek megküldötte, ebben többek közt azt írja, hogy *Rákóczi József* „magát Erdély fejedelmének, s Magyarország hercegének nyegédségből nevezvén.”¹⁶

1738 június 9-én Csíkszentimre, Csíkszentsimon, gróf *Lázár Ferenc* főkirálybírónál terheik elengedése végett könyörögtek, Csík-szék szabad rendjei 1738 június 28-án báró *Apor Péter* háromszéki főkirálybíróhoz is adtak be folyamodást eziránt. 1738 október 2-án a főkormányzékot ostromolták kérelmeikkel. A főkormányzék 1739 január 2-án az „Isten csapásainak elhárítására” Csíkban böjtöt és mulatságok elkerülését rendelte el, majd ezt megismételte s a passzusokhoz mégis militiát küldött. 1739 szeptember 26-án pedig szigorúan elrendelte, hogy a plajások a határokat pontosan őrizzék s a gabonapálínkfőzést

¹¹ Sz. Oklt. VII. 375. lap.

¹² U. o. VII. 376. lap.

¹³ U. o. VII. 379. lap.

¹⁴ U. o. VII. 387. lap.

¹⁵ U. o. VII. 387. lap.

¹⁶ U. o. VII. 388. lap.

betiltotta.¹⁷ 1741-ben a csíki székelység terheinek könnyítése végett *gróf Lázár Ferenc* főkirálybíróhoz folyamodott.¹⁸

Az örmények autonómiájára vet világot Gyergyószentmiklóson 1733-ban kelt egy okirat, mely szerint gyergyóalfalusi *Györgyffi Gábor* és gyergyószentmiklósi *Berencsi János* arról tartottak tanúvallomást, hogy a Gyergyószentmiklóson lakó *Czifra András* „az örmény companiából kivetették és a temp-lomból kitiltották”.

I. Lipót, I. József s III. Károly királyok alatt Csíkot illető a következő kiváltságolások történtek. Az 1691—1848. évig terjedő királyi könyvek közül 1—681. lap 156/1698. szám alatt I. Lipót megerősítette Kászonszék szabadalmát, felsorolván az eddigi szabadalmakat; ebből érdekes az, hogy Kászonszék Kézdi-székkal hozatott kapcsolatba. Ez történt a Básta-féle, 1602. évi összeírásakor is. U. o. 753. lap 165/1698. sz. alatt kászoni *Nagy János* atyjával, *Péterrel* alias *Mihály* 1698. augusztus 22-én armálist kapott; a liber regius I. 858. lap 204/1701. szám alatt a csíksomlyói zárda nova donatit kapott az eddigi összes királyi privilégiumok felsorolásával, 1700. december 24-i kelettel, 1701. június 24-én hitelesítve Fr. *Fabian Bernard* részére, 1703. április 22-én az 5. liber regius 101. lapján 50/1703. szám alatt remetei *Veres Mihály* libertinus lófőséget kapott. U. o. a 104. lapon remetei *Bakos András* és *József*, András fiai, másik *András*, *József* és *Sámuel* kaptak lófőséget; a 213. lapon 113/1703. szám alatt *Csíkszereda* szabadalma újított meg az előzők felsorolásával; az 517. lapon 1/1714. szám alatt 1713. január 15-i kelettel gyergyóalfalusi *Rancz András* és *György* kaptak lófőséget. A 6. királyi könyv 143. lapján 66/1715. szám alatt 1715. augusztus 29-én csíkszentsimoni *Csató János* kap armálist; 305. lap 87/1716. szám alatt 1719. november 19-én gyergyószentmiklósi *Biró Péter* és *Pál* kap armálist, 1721. január 20-án egy más *Biró János*. A 470. oldalon 90/1717. szám alatt csíkszentsimoni *Endes Mihály*, *György* és *Péter* primipilusok kapnak armálist; a 7. királyi könyv 182. oldalán 12/1721. szám alatt 1721. február 10-én *Andrássi Péter* s *Ferenc* kászoni assessor, kászoni impérfalvi lófők kaptak armálist. A 491. lapon csíkszentmártoni *Antalfi János* erdélyi püspök bárósíttatik, 88/1724. szám alatt 1724. október 27-én. A 223. oldalon 46/1721. szám alatt 1721. április 16-án csíkmindszenti *Czikó Ferenc*, *Bertalan*, *László*, általuk nagybátyjuk, *Czikó Gergely* tanulás és palaestrinai érdeméért, s a hadban való szolgálatért nyernek armálist. A 179. oldalon 1721. február 10-én 11/1721. szám alatt kászonszékalfalvi *Lukács Péter* és *Mihály* kap armálist. A 188. lapon 13/1721. szám alatt 1721. február 10-én csíkcekefalvi *Veres Gábor*; a 8. királyi könyv 672. lapján 1739. augusztus

¹⁷ Sz. Oklt. VII. 391. lap.

¹⁸ U. o. VII. 408. lap.

25-én 143/1719. szám alatt csíkszentmihályi *Balla József* és *Mihály* kaptak armálist. 1718 november 15-én a 6. királyi könyv 793. lapján csiki *Borsos Miklós* és neje *Kajtár Erzsébet*, gyermekeik *Gergely*, *Judit*, *Anna*. 1701 június 13-án a 3. királyi könyv 369. lapján somlyói *Farkas János* s felesége *Szepszi Judit*, fia *Mihály*, testvérei *Péter* és *István* kapnak armálist, 1697 április 2-án az 1. királyi könyv 183. oldalán szentmártoni *Gothár János* és *Péter*, 1702 március 30-án a 4. királyi könyv 275. lapján szenttamási *Kedves Gergely* s fia *Pál*. 1702 március 9-én a 4. királyi könyv 238. lapján szárhegyi *Lázár Ferenc* s felesége *Csáky Zsuzsanna*, gyermekeik *József*, *Antal*, *Zsuzsanna* grófságot kaptak. 1718 december 8-án a 6. királyi könyv 787. lapján csiki (közelebbi megjelölés nincs) *Lukáts Péter*, felesége *Lukáts Katalin* s gyermekeik *János*, *György* és *Zsuzsanna*, 1697 április 2-án az 1. királyi könyv 178. lapján szentmártoni *Potyó Márton*, *Gergely* s fia *János*, 1699 március 28-án a 2. királyi könyv 44. lapján csíkszeredai *Szebeni János*, 1717 október 25-én a 6. királyi könyv 474. lapján csíki (közelebbi megjelölés nincsen) *Thamási János* és *István* kaptak armálist.

Csík, mint a többi székely szék lelkesedéssel viseltetett Mária Terézia kormányával szemben, bár szomorú sorsuk a királynő trónraléptekor sem enyhült, az adóteher sem kisebbedett. Köztörténelmi adataink Mária Terézia uralkodásának két első évtizedére (1740—1760-ig) Csíkra nézve hallgatnak.

Az alábbi okiratok Csík magas szellemi műveltségének emlékei.

1741 február 25-én csíkszentsimoni *Endes Mihály* alcsíki hites assessor csíkszatószegei *Péterffi Miklós*, néhai *Bors Anna Endes Györgyné* végrendelete tárgyában tartottak tanúvallomást. A jegyzőkönyv szerint *Endes Miklós* a csíksomlyói ferencrendi zárda főszindikusa s kora fiatalságától kezdve a pennájával szerezte kenyerét és szerzette vagyonát. Ezen okirat szerint a Bors-család jószágai adomány-birtokok (királyi nyilak) voltak.¹⁹

1741 augusztus 17-én a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának dékánja által kiállított bizonyítvány szerint csíkszenttamási *Abaffi Ferenc* a bölcsészeti tanfolyamot dicséretesen végezte s vallási kötelezettségeit a gyónással és szentáldozással együtt teljesítette.

A következők Csík vallási és tanügyi lelkesedésére vetnek világot.

Csíktaplocán 1742 január 19-én csíkszentmihályi *Sándor István* derékszéki elnök, *Szabó Ferenc*, kászonjakabfalvi *Péterffi István*, *Mikó György*, *Cserei István*, *Kovács Tamás*, szentsimoni *Endes Mihály* és csíkszentléleki *Bocskor János*, csíki assessorok bizonyítják, hogy *Bors Mihály* végrendelete miatt

¹⁹ *Endes*-család levéltára.

keletkezett perben a peres felek felmentették *Czikó Lászlót* a peres iratok átírása alól.²⁰ Ezzel kapcsolatos 1742 április 24-én csikszentsimoni *Endes Mihály* és *András Ferenc* királyi ítélőtáblai hites jegyzők jelentése arról, hogy őket csikszentsimoni *Endes Miklós*, a csiksomlyói konvent főszindikusa megbízta, hogy csikszentkirályi *Bors Tamást* az országgyűlésen perbe idézzék, ezért ők nevezett *Nikesch György* szebeni polgár házában felkeresték s a megjelenésre ígéretét vették. Csikszentkirályon 1743 március 7-én kelt okirat szerint szentkirályi *Bors Tamás*, *Simon* és *Lázár*, mint *Bors Mihály* törvényes öröksei, a végrendeleti örökösökkel — a pater franciskánusokkal — képviselve *Endes Miklós* főszindikus felperessel, taplocai (szentmihályi) *Sándor Péterrel*, mint a csiksomlyói tanuló szeminárium kurátorával, csiktaplocai *Lázár Antallal*, mint a konvent vicészindikusával kiegyeztek.²¹

1741-ben Gyergyószék követei tekerőpataki *Gáborffi István*, Csík pedig *Boros Ferenc* és *Abaffi Sándor* felszíki alkirálybíró.²² Amikor Mária Teréziát majdnem fél Európa megtámadta, Erdély is a királynő védelmére sietett s 1742-ben 1000 huszárt s 2000 gyalogost, majd 1744-ben újabban 1000 huszárt szavazott meg, az utóbbiak közül Udvarhelyszékre 31, Háromszékre 38, Csíkszékre 12, Maros- és Aranyosszékre 31 jutott.²³ Ezenfelül Csík, Gyergyó és Kászton 1740—1743. években 6—7000 forint adóösszegeket fizetett. A gubernium 1744 december 18-án utasította Csíkszéket, hogy a birtokos nemességre eső 12 lovas katonát állítsa ki.²⁴ 1745 június 14-én pedig a gubernium intézkedést tett a Moldovába való kiszökések megakadályozása tárgyában.

Az előbb említett *Endes Miklós* emelkedésére és ezáltal Csík befolyására nézve bizonyíték 1749 április 22-én kelt okirat, mely szerint csikszentsimoni *Endes Miklós* huzamosabb időn át a fiscalis directoratusban mint procurator működött és 1749-ben pedig már fiscalis director s ebben az okiratban az erdélyi udvari kancellária nevében *Bornemissza Ignáctól* utasítást kap, hogy a zalatnaiak és belényesiek perének elintézése céljából haladéktalanul Bécsbe utazzék.²⁵ Hasonló megbízatást kapott 1749 május 12-én. Ezen bécsi útja szolgált alkalmul annak kieszközlésére, hogy Mária Terézia 1749 december 18-án a csiksomlyói ferencrendi szerzet nyomdája kiváltságát megerősítette s megengedte, hogy a Hármaskönyv, továbbá az *Approbatok*, *Conpillatak*, *Articuli novellares*, privilégiumok s más megengedett könyvek és iratok kinyomassanak. *Endes Miklós*-

²⁰ *Endes*-család levéltára.

²¹ U. o.

²² Sz. Oklt. VII. 422. lap.

²³ *Szádeszky* közlése Századok 1900. évf. 198. lap.

²⁴ Sz. Oklt. VII. 424. lap.

²⁵ *Endes*-levéltár.

nak fiscalis directori tényleges kinevezése 1751 október 7-én kelt, 1754 július 15-én már protonotarius. E minőségben kiküldetései voltak sokszor Bécsbe és Londonba.²⁶ Ezt a tiszttét 1761-ben bekövetkezett haláláig viselte. Halálakor hivatalos kötelességet teljesített Szébenben.

Az 1756-ban megindult hétéves háború Csíkot sem hagyta érintetlenül, részt kellett vennie a háborúban. Bizonyítéka ennek báró *Bruckenthal* kormányzónak *Endes Miklóshoz* 1756 november 2-án kelt irata, melyben az ítélőmestert tudósítja, hogy a szorongatott királynő védelmére családjával nemes lovasokat állítson ki; továbbá *gr. Bethlen Gábor* kancellárnak 1758 január 3-án kelt irata *Endes Miklóst* felhívta, hogy a felállítandó gyalogezredek költségéhez hozzájáruljon; 1758 február 17-én *Bornemissza Ignác* kincstartó pedig arra utasította, hogy öfelsége hadi szükségleteire legalább 500 e. forintot kölcsön adjon. Nyilván így volt ez Csík minden előkelő és vagyonos emberével.

1758-ban Moldova felől nagyobb tatár sereg készült Csíkba beütni. A megrémült nép részint az erdőkbe menekült, részint Csíksomlyóra ment, hol *Botskor Pál* házfőnök vezetése alatt erélyes védelemre készült, részint *Haller Pál* vezetése alatt a fenyegetett szorosok védelmére sietett. A tatár beütés elmaradt, de *Haller Pál* visszajöve, Csíktaplocán a széteszlo csíkiek előtt következően nyilatkozott: „Nagyon kell sajnálni, hogy a szükséges fegyverekkel nincs felszerelve a székely nemzet, mely e szoros és a természetből őrségre megerősített helyen az egész kereszténység védőbástyája gyanánt állhatna.”²⁷ Vannak, akik azt hiszik, hogy Hallernek e szavai lettek volna a székely határőrség kezdeményezésének megindítója.

Mária Terézia uralkodásának első felében Csíkban a következő kiváltságolások történtek. A 9. kir. könyv 156. lapján *Bene al. Sámuel* de Nagykászon, szilágyosomlyói harmincados, 1742 augusztus 4-én, tusnádi *Betegh János* vitézségéért s általa fia *János*, gyimesi harmincados, *Antal* lófók, a 161. lapon 1749 december 19-én szentgyörgyi *Csedő Dávid* lófó, ki a theológiát és a philosophiát végezte, azután kancelláriai és guberniumi írnok, 12 évig esküdt jegyző, majd konziliárius volt, armálist kaptak. 1744 június 19-én az 528. lapon 110/744. sz. alatt csíktaplocai *Damokos István* kap armálist, mely kiterjed *Balázs Pál* javaira is, ez productionális per következménye volt. Eme kir. könyv 296—434. lapjain 67/1743. szám alatt fel vannak sorolva a Szent Ferenc-rend erdélyi összes conventjeinek és residentiajuknak adott kiváltságok az alapítók megemlékezésével; 100. lapon 399/1742. szám alatt 1742 július 20-án csíksomlyói *Gecző Mihály* és *Albert*, a 135. lapon 399/1742. szám alatt taplocai

²⁶ *Endes*-levéltár.

²⁷ *Losteiner*: *Chronologia*. 589.

Lázár Antal felcsiki notariusnak armálisa feleségével, *Márton Klárával*, fiaival, *Imre* és *Istvánnal*, leányai, *Klárával* és *Zsuzsannával*, mely szerint *Lázár Antal* azelőtt lófő volt s hivatalát 20 évig közmegelegedésre viselte, az adományozott címerben leopárd van. A 196. lapon 399/1742. szám alatt 1742 augusztus 4-én a kevésbbé nemes rendből csíkszentkirályi *Léstyán Máté* kincstári esküdt, ügyvéd kap armálist. Az 511. lapon 86/1744. szám alatt 1744 május 15-én ditrói *Puskás Tamás* s néhai *Gábor* testvérének unokái kápnak armálist, mert *Puskás Tamás* II. Rákóczi Ferenc felkelése idején hű volt az uralkodóhoz, küzdött a bonchidai hídnál, amelyen az ellenséget a Szamoson át átszorították; ekkor *Puskás* megsebesült s elfogták, az ellenség őt egy éjjel disznóólban tartotta, hol a disznók majdnem halálra marták; 30 évig Gyergyó assessora volt, azután pénztárnok, inspector és comissarius; a török háborúban gyergyói házát feldúlták és jelen volt a Gyimesből Moldovába behatolt hadseregben, hol életét veszélyeztette, az adománylevél szerint ezért kapta ő és fiai, *András*, *József*, *Jakab*, *Ferenc* és *János*, továbbá testvére, *Gábor* unokái: *Gábor* és *Mihály* az armálist. A ditrói *Puskás*-család tagjai eddig primipilusok voltak. *Puskás Balázs*, *István* és *Tamás* 1650 április 4-én kaptak lófőséget. A 165. lapon 399/1742. szám alatt csíkmadéfalvi *Zöld János* és nagybátyja, *Zöld Mihály* kaptak armálist hadi érdemeik elismeréséül, *Zöld János* feleségével, *Olthi Katalinnal*, fiaival: *András* és *Jánossal*, továbbá nagybátyjával, *Zöld Mátyással*, ennek feleségével, *Silló Erzsébettel* s ezek fiaival: *Antal*, *János* és *Istvánnal*, fivérével: *György* és *Andrással* együtt; eddig lófők voltak.

A 10. könyvben 174. oldalon 1753 május 21-én 168/1753. szám alatt *Mária Terézia* néhai delnei *Csathó Zsigmond*, erdélyi kancelláriai referens utódainak adományozott csíkmadarasi szénajövedelmet nevezett özvegyének rendelte kiadatni. A 290. lapon 377/1753. szám alatt 1753 október 29-én csíkszentgyörgyi *Csedő Antalnak* katonai érdemeiért, főleg az osztrák örökösödési háborúban tanúsított vitézségéért — t. i. Pálffi Leopoldregimentben zászlós volt s hősiesen küzdött, mint címzetes gyalogkapitány a Kálnoki erdélyi lovasregimenthez helyeztetett át, hol valóságos kapitány lett s résztvett a csehországi, sziléziai, belgiumi, hispániai, morva- és bajorországi hadjáratokban, a Pálffi-légióval lement Olaszországba és 19 évig harcolt s meg is sebesült — armális adományoztatott. A 307. lapon 413/1753. szám alatt 1753 november 26-án csíkszatószegei *Péterfi János* kap armálist. I. Lipótnak 1703-ban kelt privilégiuma megújításával megengedettett *Péter János* és *Imrének*, ez utóbbi *János* nevű fiának, ki Csíkban commissarius volt, hogy nevüket *Péterfire* változtassák; a 692. lapon 41. szám alatt 1753 december 22-én csíkkozsmási *Potyó Mihály* kap armálist feleségére,

Hadnagy Margitra, gyermekeire: *Antal, János, Péter, Ignác, Katalin, Erzsébet, Heléna s Borbálára* kihatással;

a 9. kir. könyv 140. lapján 1742 augusztus 4-én borsovai *Abos Ferenc* kap armálist, a 285. lapon 1742 március 26-án szépvízi *Barabás Mátyás* és fiai, *Antal* és *Mihály*;

a 10. kir. könyv 543. lapján 1758 november 26-án csíkszentkirályi *Józsa Antal*, kolosi táblabíró. feleségére, *Darvai Klárára*, leányára, *Terézre* s fivéreire, *Ferenc* és *Jánosra* kihatással;

a 9. kir. könyv. 176. lapján 1742 augusztus 4-én csíki (közelebbi megjelölés nélkül) *Kovács István*, a 781. lapon 1748 november 2-án *Kovács Tamás* és *Szilveszter* kaptak armálist, fiaikkal, *Dániel* és *Józseffel*, a 924. lapon 1752 október 26-án bánkfalvi *Kovács Tamás, József* és *Pál*.

Ebben a korszakban Csík vezetői voltak: csíkszentsimoni *Endes Miklós*, csíkszentgyörgyi *Csedő Dávid*, dítrói *Puskás Tamás*, csíkdelnei *Csathó Zsigmond*, csíkszentgyörgyi *Csedő Antal*, csíktaplocai *Lázár Antal*.

15. §. A székely határőrség szervezése. 1760—1764.

Biztos jelek vannak arra, hogy a bécsi kormányzat megbánta, hogy *Rákóczi Ferenc* felkelése után a székelységet lefegyverezte. Tapasztalnia kellett, hogy az ú. n. plájás, fogadott polgárőrség a székelységet nem pótolhatta. A plájások rendes zsoldot kaptak és hetenként váltattak fel. A határőrök az egészségügyi bizottmánytól függtek, melynek meghallgatásával a gubernium 1763 július 21-én ekként szervezte: felügyelőket kell választani s az örök pontos kiállításáról gondoskodni. A határőrök zsoldot kapnak. A felváltás hetenként történik. A fegyvertet a gubernium útján a katonai főparancsnokságtól kell kérni. A kivándorlókat a legközelebbi községbe kell visszakísérni. A felügyelők alkalmas emberek legyenek. Ezek öt naponként a guberniumnak és az egészségügyi bizottmánynak jelentést tegyenek.

A rendelet mellékletében következőképen jelöltettek meg a szükséges örök: 1. Kászonban a Baska-havasban 4 gyalog, Úzban 2 lovas, 1 tizedes és 6 gyalog, 2. Alcsíkon Sajban és Sovettén 4 gyalogos, Csobányosban 1 felügyelő, 1 tizedes, 4 gyalog, Pojana lui Stanban 4 gyalog, Apás-havasban 2 lovas, 1 tizedes, 4 gyalog. 3. Felcsíkon, Gyímesben: 2 lovas, 1 tizedes, 5 gyalogos, Bálintsarkán 4 gyalog, Epködben 1 tizedes, 4 gyalog, Meleg-havasban 1 felügyelő, 4 gyalog, Soroglyásban 2 lovas, 1 tizedes, 4 gyalog, Etzesomlyón 4 gyalog, Iványosban 1 tizedes, 1 gyalog. 4. Gyergyóban: Békásban 2 lovas, 1 tizedes, 4 gyalog,

Teleksorkon 4 gyalog, Paullinisban 4 gyalog, Pricskén 1 tizedes, 4 gyalog, Laposbükön 1 felügyelő, 4 gyalog, Borszéken 4 gyalog, Bükkhavason 2 lovas, 1 tizedes, 4 gyalog, Bélborban 4 lovas, 2 tizedes, 8 gyalog. A felügyelő zsoldja havi 15 rénes forint, a lovasé 4, a gyalogtizedesé 3 r. forint 10 kr, a gyalogé 2 r. f. 30 kr.¹ A szék az ennek megfelelő intézkedéseket meg is tette.²

Ebből látszik, hogy eme határőröknek a hivatása egészségügyi (vesztégzár) s vám szolgálata. A bécsi kormány azonban katonai határőr védelemre is gondolt. Sorkatonaságot odavinni nem akart. Már régebben kezdett egyesektől (*Bors Tamás*) puhatólódzni a székely határország felállításáról. A hét-éves háború vége felé ezt el is határozta. Egyébként ezzel már 1758-ban kísérletezett. A határország felállítását már 1761-ben a román vidékeken megkezdték, egyébként ez az Adriai-tengertől egészen Erdélyig már megvolt. A román vidékeken aránylag ez könnyen ment. Eme sikertől elkapatva fogott hozzá a bécsi kormány a Székelyföld keleti és déli részén a határország létesítéséhez, de azzal az intencióval, hogy ez a határország a sorkatonaság kiegészítő része legyen és szükség esetén másutt is teljesítsen háborús szolgálatot és esetleg a külföldi hadi vállalatokban is részt vegyen. Az elgondolás az volt, hogy vétessék igénybe a székelység hadi ereje és vitézsége, de a székely határőrök idegen tisztek alatt legyenek s a székely határőrök személyileg vétessenek ki a székely önkormányzati hatóságok alól és tisztán katonai hatóságok alá helyeztessenek. Ily irányban kapott báró *Buccov Adolf Miklós* tábornok megbízást. *Buccovnak* az volt a szándéka, hogy a székelyekből s a románokból 18 ezredet állít fel, de az adófizetést is meghagyja. 1762 júliusában br. *Schröder* ezredet, br. *Jósika Imre*, csernatonai *Zambler* századosokat és *Cserei György* hadnagyot Gyergyóba küldötte és ezeknek a támogatására *Buccov* mint guberniumi elnök utasította a rövid idővel azelőtt kinevezett br. *Bornemissza Pál* csíki főkirálybírókat és a csíki alkirálybírákat. Br. *Bornemissza* a feladat elvégzésére a következő pro memoria-t készítette: 1. „A székelyekhez kedvesnek kell lenni, de nem pajtáskodónak, ellenkező esetben elvesz a tekintély és nem engedik magukat kormányoztatni. 2. Közvetlenül nem kell tanácsot kérni, hanem kérdés és beszéd folyamán okosan kell belőlük valamit kivenni, de úgy, hogy észre ne vegyék, a kivett ésszel nem kell élni azonnal, hanem kevés idő múlva úgy kell felhasználni, mintha az ember magától tenné, mert ha észreveszik, ők akarnak dirigálni, amiből sok rossz származik. 3. Mindenkinek meg kell adni a becsületet, de csak a szükségeset beszélni, kevés tréfát üzni, azt csakhamar komolyra fordítani,

¹ Dr. *Balló István*: A madéfalvi veszedelem. A csíksomlyói főgimnázium 1905/6. évi értesítője. 2. és köv. lapok.

² Csíkszék felterjesztése a guberniumhoz. Szépvíz, 1763 szeptember 22.

mert különben a ló némelyiket elragadja. 4. Senki náluknál a tisztekre többet nem panaszol, sőt a tisztek ellen pártot is ütnek; soha az ellenfél meghallgatása nélkül előttük véleményt mondani nem szabad s akkor is a törvény és a méltányosság szerint intézkedni, mert különben az ember intrikába jut s vissza sem vonulhat. Tehát először csak általánosságban beszéljen az ember. 5. Akárhányszor discretioval az egyesek valamit ígérnek, de étel és italon kívül — rendes étkezésnél ezeket is — elvenni nem szabad semmit, mert különben az ember gyálatatba jut. A főtiszt arra is ügyeljen, hogy senkinek, ki körülötte van, discretioval ne adjanak semmit, mert különben a főtiszt az árát megadja. 6. A székelyek sok instanciát adnak be, ezekre gyorsan, igazságos választ kell adni, így lehet a népet magához édesíteni. Ha székely ember választ nem kap, zúgolódik. 7. Az alsóbb hatóságnak jobb, ha valaki a magasabbhoz akar fordulni, utánaézni a dolognak, sőt az illetőt alaptalan kérelem esetére büntetéssel fenyegetni és lebeszélni, mert különben az illető hatóság magának s a főtisztnek is több dolgot csinál. 8. Ha a főtiszt elnököl s valaki nem odatartozó dolgot beszél, vagy tréfálkozik, a főtiszt vágjon kellemetlen arcot, ha másként nem lehet, az illetőt utasítsa is rendre, mert másként nem lehet az illetőt rendbeszedni. 9. Most is sok assessor van, nem kell őket szaporítani. Az assessorságra a lófók nagyon vágynak, mert ezzel a kirovás alól szabadulnak, így az adózók fogynak, ami a királynál bajt csinál, ügyeljen hát a főtiszt, nehogy a lófók discretioval vegyék körül.”³

Báró *Bornemissa Pál*, ki ezen gondolatokkal foglalkozott, 1762 június 1-én *Buccov* rendeletére Nagyszebenbe utazott, hol 6-án megkapván az utasításokat, június 11-én hazaérkezett és július 24-én báró *Schröderrel* Gyergyóalfaluban volt. Július 22-én a falusbírákhoz szigorú rendeletet intézett, amelyben 500 frt büntetés terhe alatt megtiltja, hogy valaki házatól eltávozzék, és *Schröder* ezredessel a szék tudta nélkül Gyergyószentmiklóson július 26-án a munkát megkezdte. A népet 500 frt pénzbüntetés, fej- és jószágvesztés terhe alatt kényszerítették a megjelenésre. Az összesereglett nép előtt a bizottság egyik tagja beszédet tartott, magasztalván a székely vitézséget s egyúttal a fegyverfelvételre felszólította, mert a királynő rendeli a katonáskodást. 21 hónap alatt csak 3 hónapig kell szolgálni zsoldért, a szolgálat csak a határok őrzését s esetleg a tatárok elleni megvédését foglalja magában, gazdálkodásukat tehát nyugodtan folytathatják, semmi adót nem fizetnek a tavaszi és őszi termények után, barmaik felerésze után adót fizetnek, de hűségük tapasztalása esetén a királynő ez adót elengedi.⁴

³ *Dr. Szádeczky Kardoss Lajos*: A székely határőrség szervezése 1762—1764. Bp. 1908. 249, 250. lapon közölt okiratok.

⁴ *Lossteiner*: Chronologia. 621, 623. *Balló István*: i. m. 6—10 lap. *Szádeczky*: i. m. 255—259. lap.

A nép ezt, mivel sem a guberniumtól irás nem érkezett, sem székgyűlés ebben a tárgyban nem volt, gyanúsna találta s kijelentette, mindig szabad volt és katonai szolgálatra őket csak a törvényeik és kiváltságaik kötelezték. Ezeknek megfelelően hajlandók katonáskodni, de csak saját tisztjeikkel. Schröder a népet hiába kapacitálta, ennek ellenére a mérték alá állítást erőszakkal is megkezdte. A nép megrémülve, a mérésnek alávetette magát, de kérte az ígéreteknek írásban való kiadását. A mérés, úgy ahogy, megtörtént, a vonakodókat még súlyosabb büntetésekkel fenyegették. Maga a bizottság csak Gyergyószentmiklóson járt el, a gyergyói községek lakóit a kiküldött altisztek állították mérték alá, nemcsak a szabadokat (lófő és gyalog), hanem az armalistákat is. E munka 8 napig tartott.

Ezután Felcsík került sorra. A bizottság Szenttamásra ment, hova minden faluból 3—3 embert hívtak be. Ugyanazon események zajlottak le, mint Gyergyóban. Innen azonban a nép a főkirálybíróhoz kérést adott be, hogy régi sorsában megmaradhasson, de mivel semmi választ sem kapott, zavarba jött s az erőszakosan keresztülvitt összeírás s megmérés miatt aggodni kezdett.⁵

Schröder és tisztársai átmentek Háromszékre, Bardotzszékre s végül Udvarhelyszékre. De Udvarhelyszéken a működésük megtorpant. Ekkor szeptember 15-én maga *Buccov* sietett segítségükre *Haller Gábor* testőrparancsnok, egy guberniumi tanácsos és *Ernst* őrnagy kíséretében. De útja nem volt sikeres. Szeptember 18-án Csíkba utazott, ahol a kedélyek felzavarása sikerült és ezzel együtt a fegyver felvétele is sikerrel kecsegtetett. Csíkban *Schröderék* eltávozása után 14 nap mulva már megjelentek a fegyverosztogató német tiszték, közöttük a hírhedt *Caratto Manó* alezredes s *Römer* százados. Az előbbi Gyergyószentmiklósról, az utóbbi Szárhegyre ment. A többi községekbe is tiszték mentek. Ezek a szék megkeresése és guberniumi rendelet nélkül házakat kezdtek lefoglalni a maguk részére. *Caratto* a gyergyószentmiklósi törvényházra tett kezet, mely ellen *Túri István* alkirálybíró köteleességszerűen tiltakozott. Ezek a tiszték a fegyverfelvételre a népet ámitással igyekeztek rávenni, a nemesek és a tisztviselők ellen bujtogattak, akiknek a tekintélye e miatt majdnem egészen elveszett. Kászón Háromszékhez óhajtott csatlakozni. A tiszték nemesembereket is tartóztattak le minden jogos ok nélkül és a népet mindenféle nem katonai munkákra kényszerítették. Az elámitott nép minden keserűségéért a nemességet okolta s a nemeseket halállal is fenyegette, mint a régi székely szabadság elárulóit.

⁵ *Kovács Tamás*, Csík szék aljegyzője: *Deductio genuma rerum occasione erectionis militiae nationalis in sedibus Siculicis Csík, Gergo, et Kászón a mense junio anno 1762 actarum. Dr. Balló István: i. m. 10 és köv. Szádeczky: i. m. 27—281.*

Csíkszék tisztviselői szept. 2-án sérelmeik miatt a guberniumnál panaszt tettek. E panaszra az a válasz jött, hogy az igazságszolgáltatást elválasztják a katonai igazgatástól: a katonák személyi ügyekben a tisztek fennhatósága alá kerülnek; a tisztviselők pedig részletesen sorolják fel sérelmeiket; akinek magánsérelme van, annál keressen elégtételt, aki a sérelmet elkövette; a főkirálybíró is utasított, hogy a panasz tárgyában nyomozzon; ez azonban mit sem tett, sőt székgyűlést sem hívott össze. A tisztek bujtogatása a csíkiek forrongását még jobban tetőzte. Ezek után jött *Buccov* s a gyergyóiakat okt. 24-ére Gyergyószentmiklóstra rendelte. A nép már kora reggel össze volt gyűlve, de *Buccov* csak estefelé érkezett meg s tisztársaival s főkirálybíróval a Gyergyószentmiklós melletti mezőre ment, amelyet már a nép előzőnlött, *Buccov* tisztársaival és a főkirálybíróval a középben foglalt helyet s beszédet mondott, dicsőítvén a székelyek ősi vitézségét, a népet felszólította, hogy tegyen esküt. A néptömeg hallgatott, előlépett két szószóló: *Ambrus Ferenc* és *Bartalis Mátyás*, kik a kir. rendelet felmutatását kívánták és a katonai eskü szövegének a felolvasását, a katonai szolgálat módjának ismertetését és kijelentették, hogy csak az adóelengedése mellett és saját tiszteik vezetése alatt hajlandók katonáskodni. A nép óriási helyesléssel fogadta ezek beszédét. Másnap hajnalban a nép szónokait *Buccovhoz* hívták, aki azokat arannyal telt erszénnyel akarta lekenyerezni, de ezek azt visszautasították, erre *Buccov* a nép követeit letartóztatta. Ennek híre a nép között elterjedvén, a nép *Buccov* szállását körülözönlötte. *Buccov* erre a két követet elővezettette s újból puhítani kezdte, majd őket kivégzéssel fenyegette. Erre a két követ kijelentette, hogy inkább meghalnak, semhogy véreiket elárulják. Újabb fenyegetésre *Ambrus Ferenc* szelíden megjegyezte, „nem vall igen nagy kárt Gyergyó, ha engem felakasztanak is”. A tömeg izgalma már a tetőpontra hágott, *Buccov* szállásának kapuját betörték, ekkor *Buccov* a két követet kiküldötte a nép lecsendesítésére. *Ambrusék* fogsága alatt néhány tiszt vesztegetni kezdett a nép között, hogy egyeseket az eskü letételére bírjon. Erre a nép újból lázongani kezdett és újból berontott *Buccov* szállására, a csendesítésükre kiment *Bornemissza* főkirálybíró meg sem hallgatták. *Buccov* és tisztársai kénytelenek voltak az ebédet is otthagyni menekülni. A tömeg pedig halomszámra hányta össze a már elfogadott fegyvert és katonai felszerelést, amelyek ott heverték *Buccov* szállása előtt. *Buccov* rendeletet adott ki, hogy az elhányt fegyvert szedjék fel és adják vissza annak, akitől kapták. A nép a főkirálybíróat vádolta, hogy jóllehet kötelessége lett volna jogait megvédeni s a veszedelmet elhárítani, mégis veszedelembe sodorta: saját véreit elárulta.

Mindennek ellenére találkozott 40 ember, ki pénz és ígéretért *Buccovnak* az esküt még aznap este letette. Ezután

Buccov gyorsan Felcsíkba szaladt, magával vivén *Ambrust* és *Bartalíst*, akiket két hétig a szeredai várban fogva tartatott. *Ambrus* derekára *Buccov* parancsára egy székely határőr kardot kötött, de a hőselkü ember egy hónapig nem vetette le a ruháját, csak hogy a kardot, amelyet nem ő kötött fel, ne kelljen leoldania, megvárta míg a kardkötő magától leszakadt.⁶ *Buccov* úgy a felcsíkieket, mint az alcsíkieket okt. 26-ára a szeredai vár elé idézte. A megjelenteket *Buccov* felszólította az eskü letevésére. Majd *Bornemissza* főkirálybíró is beszédet tartott, de őt a nép rít szidalmakkal illette. A nép tiltakozására *Buccov* és *Ernst* őrnagy kijelentették, hogy ha inkább akarnak adózással, mint katonáskodással szolgálni, a fegyvert vigyék vissza oda, ahonnan kapták s szabadon mehetnek haza. Vesztegetésre és ijesztgetésre csak 7 szentimrei huszár volt hajlandó esküt tenni, akiktől az esküt *Buccov* Taplocán be is vette. Okt. 28-án *Buccov* Kézdivásárhelyre távozott, megparancsolván *Schrödernek*, hogy a főkirálybíróval faluról-falura menvén, a népet a fegyverfelvételt s az eskü letevésére beszéljék rá. A parancs végrehajtása sikerrel nem járt. *Schröder* eltávozott, meghagyván *Carattonak*, hogy az esküt letetteket vesse katonai fegyelem alá. A megvesztegetés addig haladt, hogy okt. 31-én a már esküt tett szentimrei hét huszáron kívül Szentimréről és Szentkirályról 99 ember ment fel Taplocára s *Caratto* előtt esküt tett. Ugyane napon *Caratto* *Sikó József* főesperes-plébános s *Márton János* tanító Gyergyószentmiklósról értesítették, hogy siessen oda, mert sokan hajlandók esküt tenni; rövid idő alatt Szépvízen, Csíkszentmiklóson, Delnén, Pálfalván, Madéfalván, Szentléleken és Menaságon kívül mindnyájan letették az esküt.⁷

Csíkszék a növekvő veszedelem láttára felterjesztést intézett az erdélyi kancelláriához. November 8-án pedig panaszt emelt a guberniumnál, hogy a tiszték a beesküdt határőröket saját fennhatóságuk alá vetették. Ugyancsak nov. 8-án a gubernium közölte a királynőnek nov. 1-én kiadott parancsát, mely szerint a határőrség felállítására sürgős, az ez ellen bujtogatókat meg kell büntetni, de senkit sem kell határőrségre kényszeríteni, mindenki önként jelentse szándékát s a gubernium elrendelte, hogy a szék tisztviselői azokat, kik a fegyvert felvették, de ismét visszaadták, mindenképen igyekezzenek rávenni a határőrszolgálatra. Egyébként a királynő nov. 8-án kelt leiratában dicséretleg emlékezett meg báró *Bornemissza Pálról*.

Csíkszéknek előbb említett panaszára a gubernium nov. 28-án válaszolt; válaszában a királynő részéről kegynek és kiüntetésnek tekinti a székely határőrség szervezését s elrendeli,

⁶ *Kovács Tamás*: i. m. Csík megye levéltárában. *Dr. Balló István*: i. m. 17. lap. *Losteiner*: Chronologia 603—607., Szent Ferenc-rend erd. tart. tört. 165—166. pont. *Szádeczky*: i. m. 294, 299. lap.

⁷ *Dr. Balló István*: i. m. 18. és köv. lapok; *Losteiner*: Chronologia, 609—610. p. Szent Ferenc-rend Erd. Tört. 166., 167. p. *Kovács Tamás*: i. m.

hogy a tisztviselők a katonasággal felmerült viszályokat a tisztekkel egyetértőleg intézzék el s a renDELETEhez mellékelte a határőr s nem határőr székelyek közt felmerült perek elintézésének szabályozását.⁸ Ez a szabályzat hangsúlyozza a határőr és nem határőr székelyek közt a testvériséget, ha mégis tetteges sérelmek merülnének fel, tilos azokat magánbosszú útján torolni meg, ha ki nem tudnának egyezni, akkor különböző eljárás köveTendő, amennyiben az ügy a kizárólagosan katonaszékelyeket vagy a katona és nem katonákat érdeklí, javakat, személyeket s vegyesen mind a kettőt tárgyzassa. Javakat tárgyzazók azok, amelyek akárkinek bárhol található vagyoni peres ügyeit foglalják magukban, minők az ingatlan javakra, azoknak elzalogosítására, elajándékozására s végahagyományozására vonatkozó esetek bármínemű törvényellenesség legyen ezekben, a királyi felségtől harmadik sérelmére történt adományozások felett megkezdett és folyamatban levő perek, az ellopott, elrabolt, elveszett, megtalált ingó javak visszakövetelése íránt indított perek, ezekhez számítva a szavatossági pereket is. Ezekre nézve az illetékeséget az alperes katona lakhelye határozza meg. A személyes perek a büntetendő cselekményekre írányulnak s a katonai törvényszék elé tartoznak. Vegyes ügyek azok, amelyek első tekintetre személyre vonatkozóknak látszanak, de mégis valamely tárgy visszakövetelésével vannak kapcsolatban, ilyenek a kölcsön, adás-vevés, letét, zálog, egyesség, társaság stb., továbbá, ha büntetendő cselekményekkel összefüggően kártérítést is igényelnek, végül az adókirovás elleni panaszok. Ezek felett vegyes bíróság intézkedik, melyben résztvesz az ezredparancsnok s a szék főtisztje, s a katonai hatóság s a főtiszt által egyenlő számban kijelölt tagok. Személyes perekben a jogorvoslat a fő katonai törvényszékhez, vegyes ügyekben, ha mindkét fél felbbez, a guberniumhoz terjesztendő fel.

A katonatisztek bujtogatása és féktelenkedése, bár a fenti rendelet őket kíméltre intette, semmit sem engedett intenzívításából. A szék tisztviselői nov. 12-én újból felíratot intéztek a guberniumhoz, de ez sem járt sikerrel. Csíkban a helyzet és a fejlettség hovatovább súlyosbodott, a tisztek bujtogatása és vesztegetése odajuttatta a dolgot, hogy a családi kötelék is felbomlott, apa fiúval kölcsönösen, testvér testvérral állott szemben. A falvak között halálos gyűlölködés keletkezett, katonák és nem katonák egymással szemben tettelegeskedtek, a nem katonák a tisztektől elégtételt nem kaptak, hanem csak bilincset, sokan kivándoroltak, vagy erdőkbe bujdosztak el. Ennek tetejébe még német katonaságot is helyeztek el a falvakban. A nép már a sorkatonasággal szembe akart szállani, ezt *Boros Ferenc*, felcsiki alkirálybíró intervenciója akasztotta meg.

A szék tisztikara dec. 2-án újból felírt a guberniumhoz. Ezt

⁸ *Lossteiner*: Chronologia 613. p.

megelőzőleg dec. 1-én kelt a királynő leirata, amelyben a *katonatisztek eljárását helyeselte és szigorú büntetéssel sujtotta azokat, akik a népet a fegyvertelvételeiről lebeszéltek, sőt jogot adott a közre nem működő fő- és alkirálybírók felfüggesztésére is*. A gubernium a legfelsőbb rendeletet továbbító leiratában *Fröhlich* őrnagynak — a Laudon-ezred egyik zászlóaljparancsnokának — ama parancsot is továbbította, hogy csíkszentkirályi *Bors Tamással* szálljon ki azokba a falvakba, melyek a fegyvert nem vették fel s nyomozza ki a vonakodás okát s *vegye rá a népet a fegyver felvételére s az esküre*. Ez sem járt sikerrel. Ezután a tisztek a negyvenöt éven felülieket is összeírták és tovább ingerelték a lakosságot, nemesi udvarházakba hatoltak be, a jobbágyokat a maguk részére munkára kényszerítették, többek közt betörték a csíkszentmártoni *Szabó Ferenc* alkirálybíró lakásába, csíkszenttamási *Boros Ferenc* alkirálybíró ezt akként kerülte el, hogy holmiját biztosabb helyre szállíttatta. *Szabó Ferenc* alcsíki és *Boros Ferenc* felcsíki alkirálybírók állásuktól fel is függesztettek, s ideiglenesen Felcsíkra csíkszentdomokosi *Sándor László* királyi számvevő s Alcsíkra *Bors Tamás* helyettesített be.

Ilyen szomorú viszonyok között Csík, Gyergyó és Kászón rendjei csíktaplocai *Lázár Imrét*, a szék főjegyzőjét 1762 végén Bécsbe küldték, hogy az udvarnál személyesen adja elő a sérelmeket. A gubernium bejelentette Bécsnek, hogy a Kálnoky-bizottság már kiszállott s *Lázár Imrének* a panaszát csak 1763 márciusában közölték a főhaditanáccsal s a guberniummal. *Lázár Imre* azt kérte, hogy panaszaira a királyi választ írásban adják ki, de siker nélkül. Ezután következett *Siskovics* és társainak kinevezése, *Lázár Imrét* pedig Bécsben visszatartották.

Boros Ferenc és *Szabó Ferenc* alkirálybírók felfüggesztéséről szóló királyi rendeleteket 1763 január 11-én Csíkvárdotfalván tartott székgyűlésen hirdették ki, melyet a székgyűlés mély meghatottsággal vett tudomásul. A gyűlés megnyitása után megjelent egy hadnagy s a gyűlés tárgya iránt érdeklődött, hogy *Carattonak* megjelentse, de a felvilágosítás megnyerése után el is távozott. Ezalatt a fegyveres nép mindenfelől összegyűlt s a kántor házáat, hol a gyűlést tartották, körülvette s a kaput erős őrséggel rakta meg. Majd egy küldöttség lépett be a terembe s a gyűlés okát kérdezte és a felülről jött választ kívánta hallani. Erre azt a feleletet kapták, hogy a tárgy a gyűlés tagjaira tartozik s majd a néppel is közlik. A küldöttek erre zúgni kezdtek s szemére hányták a jelenlevő nemeseknek, hogy minden szenedésüknek a nemesek és a tisztviselők az okai, mert mit sem tettek a megmérgetés és összeírás ellen. A küldöttek eltávoztak, de rövid idő múlva magukkal hozták 1740—1763-ig elszenvedett sérelmeik jegyzékét: a sokféle adózást, a kvártélyházak költségeit, a csíkszeredai várba való ingyen fahordást, a Gyímesiszorosban teljesített közmunkát; a küldöttek kijelentették, hogy

míg a sérelmekért kellő elégtételt nem nyernek, senkit sem bocsátanak ki. A tisztviselők azt felelték, hogy a sérelmek nagyon régiek, gyorsan nem orvosolhatók, ez utóbbira nézve időt kértek, a küldöttség azonban nem engedett, senki sem távozhatt el, ezért a gyűlés tagjai nagyobb biztonság okáért a szomszéd papi lakba mentek át. A nemesek és tisztviselők, köztük *Turi István* gyergyói alkirálybíró s csikszentdomokosi *Sándor László*, felcsiki adószedő, a szabadulás módjáról kezdtek tanácskozni. Eredményül egy levelet küldtek a közel lakó *Caratto*hoz. Ez estefelé meg is jelent s ígéretet tett, hogy szabad eltávozásukról gondoskodni fog, ezzel el is ment. A gyűlés tagjai távozni akartak, de a kapukhoz állított örök nem engedték. Ekkor kitűnvn, hogy *Caratto* nem akar rajtuk segíteni, szorongatott helyzetükben titokban az *Althan-ezred* hadnagyától kértek segítséget. A hadnagy *Caratto*hoz fordult, de semmi választ nem kapván, nem mozdult. Ezalatt beállott az éjtszaka, a gyűlés tagjainak rettegése percről-percre fokozódott. Egyszerre a felfegyverzett nép közül két tisztességes ember a paplakhoz lopózkodott s két tisztviselőt magukhoz kéretvén, tudtul adták, hogy a nép mindnyájukat meg akarja ölni s ha tehetik, meneküljenek. Elmondották azt is, hogy hírnökök mentek Al- és Felcsíkra, hogy a fellázadt népből azok, kik a fegyvert felvették, szintén csatlakozzanak. A gyűlés letartóztatott tagjait a lelki izgatottságon felül még nagy éhség is kezdte kínozni. Végére is éjjel az előbb említett hadnagy megjelent 50 vasas némettel s erről értesítette *Caratto*t. *Botskor Pál*, csiksomlyói házfőnök egy szerzetes társával felfogott kézzel iparkodott a népet lecsendesíteni s a hadnagy is kérte a népet, hogy az erőszaktól tartózkodjék. Közben a hadnagytól *Caratto*hoz küldött altiszt visszatért és a hadnagy csapatával eltávozott. De Isten mégsem engedte az ártatlan vér kiömlését, mert a két szerzetes kéréssel és könyörgéssel annyira vitte a dolgot, hogy a nép hajlandó volt a gyűlés tagjait szabadon bocsátani, ha kezeség mellett kötelezik magukat a kellő elégtételadásra, ha a fegyvert felvett jobbagyokat s azokat, kik szabadságukat vissza akarják szerezni, nem üldözik. A kezeséget csikszentdomokosi *Sándor László* felcsiki adószedő, szentmihályi *Sándor Mihály* és szentgyörgyi *Csedő Dávid* vállalták el. Ezenkívül a tisztviselők is kötelezték magukat, hogy ha a gubernium hozzájárul, e megegyezés felbontói ellen szigorú büntetést szabnak ki. A tisztviselők kénytelenek voltak azokat, kik a fegyvert nem vették fel, felvételre utasítani. A felfegyverkezett nép megkapta a tisztviselők kötelezvényét. *Stuppán* százados jelenlétében azzal a követeléssel állott elő, hogy a kapukat őrző 120 ember fejenként 1 garast kapjon. A tisztviselők ezt is megfizették, így a gyűlés tagjai végre január 12-én megszabadultak. De ezalatt egy fegyveres csapat Pálfalvára tört, de a lakosság visszaverte. Egy másik csapat a fegyvert fel nem vevő Csomortán ellen

támadt, rátörtek egy nemes házára, aki meneküléssel mentette meg életét, de lába megfagyott.⁹

1763 január 6-án tüzes szekeret láttak az égen. Csíkban a bajok odasúlyosodtak, hogy Csíkszék tisztviselői január 13-án Udvarhelyszéktől kértek segítséget, kérvén, hogy Udvarhelyszék küldjön követeket a királynőhöz, mert néplázadástól lehet tartani. A tömeg Udvarhelyszéken is mozgolódní kezdett s Udvarhelyszék február 8-án tartott székgyűlésén a sérelmeket emlékiratba foglalta s az emlékiratot két követ által felküldötte Bécsbe, de azok ott csak a kancelláriáig jutottak el. 1763 január 25-én *Bornemissza Pál* jelentést tett, hogy „a nép ellene is fellázadt s hogy ő január 21-én, midőn Gyergyóalfaluba hivatta a fel nem esküdteket, három katonatiszt, a plébános s néhány nemes s néhány felesküdt előtt minden igyekezettel buzdította a jelenvoltakat öfelsége akaratának teljesítésére, de sikertelenül. A nép számba sem vette, átkozta, árulónak s az összeírás okának nevezte, azt kiáltotta, köszönje meg, hogy bejutott Gyergyóba, ha Csíkba megy, eléri a bosszú. Visszafordult tehát, mert Csíkban (hol némely felesküdték a vicetiszteket nemcsak a gyűlésen gyalázatosan összepiszkolták, hanem *Bors Tamás* helyettes alkirálybíró kétízben akarták puskával lelőni, mi azonban szerencsére nem sikerült) mind a felesküdték, mind a fel nem esküdtek egymás között különböző emberöléseket követtek el s én ott nemcsak nagy méltatlanságot, hanem valószínűleg halált is szenvedtem volna, mert mindnyájan engem okoznak és gyűlölnék mind az összeírás, mind a fegyver felvétele miatt”.¹⁰ A főkormányszék 1763 január 28-án báró *Bornemissza Pálnak* elrendelte, hogy Háromszéken át menjen Kászónba, ott csatlakozván a Csíkba küldött (gr. Kálnoky-féle) bizottsághoz s a katonaság fel vagy fel nem vétele felett azzal tanácskozzék s a nép lecsillapítása és békességben tartása érdekében mindent megtegyen.¹¹

Felcsíkon *Boros Ferenc* utóda, *Balázs Adám*, *Szabó Ferencé Bors Lázár* lett, kászoni alkirálybíró pedig *Balási István* volt. A többi tisztviselők pedig, és pedig adószedők Felcsíkon csíkszentdomokosi *Sándor László*, Alcsíkon pedig szentgyörgyi *Csedő Dávid*. Valóságos assessorok: csíkszentmihályi *Sándor Gáspár*, szenttamási *Boros Elek*, *László Zsigmond*, zségödi *Mikó János*, *Kászoni Mihály*; számfeletti assessorok: *Endes Mihály*, *Horváth Sámuel*, *Czikó Gábor*, *Antal István*, *Bors György*, *Sándor Farkas*, *Szöts Péter*, *Kovács József*, *Botskor Elek*, *Barabás Antal*, *Mátéffi Mihály*, *Szilveszter Márton*, irnokok: *Zöld János*, *Bors Fülöp*, prokurátor: *Keresztes János*. Gyergyószékben: alkirálybíró *Túri István*, jegyző: *Baló István*, valóságos

⁹ *Kovács Tamás*: i. m.; *Szádeczky*: Udvarhely megye története. 500. l.

¹⁰ *Szádeczky*: A székely határország szervezése. 307. lap.

¹¹ U. o. 308—310. lap.

assessorok: *László János, László András, Túri László, Balló Ferenc, Puskás Jakab, Györffi András, Simó Ferenc*, számfellettiek: *Puskás András, Simon András, alfalvi Mikó László, Bernárd Abrahám, Galló Ferenc, Böge Márton, Puskás Ferenc, Györffi Elek, Böge István.*

A gubernium felterjesztése következtében 1763 elején egy polgári és katonai vegyes bizottság szállott ki, mely gr. *Kálnoky Antal* lovassági tábornokból, gr. *Nemes Jánosból, Ernst* alezre-desből, *Frank* hadbíróból és *Halmágyi István* guberniumi titkárból állott, de működése csak a peres felek kibékítésére szorítkozott.¹² Ez a bizottság Csikot illetőleg épp a legjobb időben küldetett ki, mert itt a nemesek s a tisztviselők üldözése egyre tartott, *Bors Tamás* házáat megtámadták, kirabolták, még az ajtókat is darabokra vagdalták; *Abafi Ferenc, Ferenci Ferenc, Czikó Gábor* és *Rafael, Léstyán József* s mások javait erőszakkal elvették és Csikban nemcsak a belbéke volt megzavarva, hanem éhség is ütötte fel a fejét. De a bizottság nem ezzel foglalkozott, hanem a fegyverek fel nem vételének okát kutatta, még a csíki papokat is megidézte *Salamon Imre* házához, de a vádlottak tisztázták magukat.¹³

A bizottság 1763 júniusig dolgozott, de kevés eredményel. Bécsből 1763 februáriusában báró *Siskovics* altábornagyot rendelték a Székelyföldre, hogy a helyzetről alapos tájékozást szerezzen. *Buccov* a fiaskót a széki tisztviselőkre és a népre hárította. *Siskovics Buccov* jelentésére reflektált, azt jelentette, hogy a székelyföldi zavarnak az oka, hogy a népet erőszakkal és fenyegetéssel kényszerítették a besorozásra és a német tisztek féktelenkedtek. A királynő 1763 május 6-án a székely határőrség szervezésével báró *Siskovics Józsefet*, gr. *Lázár János* országgyűlési elnököt s gr. *Bethlen Miklós* guberniumi tanácsost bízta meg, de azzal a feltétellel, hogy minden kényszerítést mellőzzenek. *Buccov* utóda a főparancsnokságban *Montoja* altábornagy, a gubernium elnökségében pedig báró *Bajthay József* erdélyi püspök lett. Ez utóbbi május 31-én rendeletet intézett Csíkszékhez, hogy azokat, kik a fegyvert megtartották, katonai fegyelem alatt kell tartani, akik visszaadták, azok maradjanak meg régi állapotukban, csak a határőrzésről kell gondoskodni.

A csíkiek és háromszékiek báró *Siskovics*hoz egy terjedelmes kérést adtak be, amelyben utaltak a székely szabadságra, mely földükön őket a 445. évtől megillette, elpanaszolták 1762-ben történt erőszakos besorozásukat, a királynői ígéret nem teljesítését s kérték öfelségét, hogy őket régi kiváltságaikban tartsa meg s mentse fel őket minden adótól, székely tiszteket adjon, ez esetben hajlandók a haza határán belül katonai

¹² *Losteiner*: Chronologia 615. pont. Dr. *Balló István*: i. m. 30. és köv. 1.

¹³ U. o.

szolgálatot teljesíteni; erről állítson ki őfelsége okiratot. Mindaddig, míg ez leérkezik, legyen szabad a fegyvert letenni s a régi helyzetben maradni, aminőben Udvarhely-, Maros- és Aranyosszék lakói vannak, akikkel mindig egy testet képeztek.¹⁴

Ezután a fegyvert tömegesen kezdték letenni, amit a gubernium mindenáron meg akart akadályozni, 1763 június 9-én kiadott pátensében megengedte, hogy mindenki abban az állapotban maradjon, amelyben a rendelet találja és utasítja a népet, mivel a királynő bizottságot rendelt ki, maradjon mindenki nyugodtan és minden bosszúállástól és kártételtől tartózkodjék. Akik a fegyvert megtartották, a hadi tiszteknek, akik letették, a polgári tisztviselőknél engedelmeskedjenek és büntetéssel fenyegette azokat, kik a rendelet ellen tesznek. E pátensnek melléklete volt az az utasítás, amelyet *Siskovics Carattonak* adott. Az utasítás szerint *a királynő nem helyesli a fegyver felvételét kényszerítő eszközöket*, tehát a jövőre tartózkodni kell azok bebörtönözésétől, kik a fegyvert letették, mert e miatt sokan vándoroltak ki és nagy rendetlenség származott s tudatja az utasítás, hogy a zavarok miatt Csíkba négy Okelli-ezredbeli század megy, melyeket úgy kell elhelyezni, hogy két század maradjon Csíkszeredában, kettő pedig Csíksomlyón s a körülötte lévő 4—5 faluban legyen, honnan szükség esetén máshová vihető; *Caratto* Csíksomlyón lakjék, innen azonnal tegyen jelentést, ha valami baj van; vigyázzon a határ rendes őrzésére s a tisztviselőkkel együtt a békesség fenntartására.

A gubernium elrendelte, hogy ezt a rendeletet és mellékletét községenként ki kell hirdetni s a népnek megmagyarázni s elrendelte, minthogy a szék jelentése szerint *270 családapa vándorolt ki*, ki kell nyomozni ezek neveit, a kivándorlás idejét s indokait, a határokat nagyobb gonddal kell őriztetni. Azokat, kik a népet fegyverletételre beszéltek, szigorúan meg kell büntetni, akik a fegyvert felvették, azok adóra és közterhek viselésére ne kényszeríttessenek.

Ez a rendelet azonban a kedélyeket nem nyugtatta meg. *Caratto* és társai tovább izgattak a tisztviselők és a nemesek ellen, azok tekintélyét teljesen lejáratták; ha a tisztviselők valakit megidéztek, az az ítéletet be sem várva eltávozott és fenyegetődött. A gyergyószentmiklósiak, midőn a pretoriális házat a tisztviselők visszanyerték, azzal fenyegetődtek, hogy ha a tisztviselők oda bemennek, rútabbul járnak, mint Csíkban. A nemesség ellen való lázítás s azok javainak elrablására való bujtogatás úton és útfélen akadálytalanul folyt. A gyergyószentmiklósiak vásár napján fegyveres erővel rakták meg a piacot, minden kereskedőtől vásárpénzt szedtek s a cikkek árát maximumálták. Ha valaki ellenkezett, kegyetlenül bántak vele; pl. *Biró Tamás* assessort május 23-án elfogták s csak 4 nap múlva

¹⁴ *Losteiner: Chronologia* 621—623. p. Dr. *Balló István*: i. m. 34. és köv.

bocsátották szabadon, *Portik Tamás* ditrói kántort katonai börtönbe záratták, *Borbély István* remetei tanítót s *György János* remetei bírót szintén bezárták, s az utóbbit meg is kínozták. A ditróiak, midőn a gubernium rendeletét előttük felolvasták, azt kiabálták, hogy nem kell hinni, „mert csak a nemes emberek hamis költése”. A kilyénfalviak mind lerakták a fegyvert s a falujokban lévő tiszthez betették, de amíg mezei munkán voltak, nemes *Benedek Lőrinc* gyalogőrmester 30 közlegénnyel megjelent a faluban, ételt-italt-pénzt követelt, a majorságot puszkáztatta s az ajtókat feltörette. Csak a kint dolgozó nép hazatérésének hírére távozott.

Gyergyószék panaszolta a guberniumnak, félni lehet, hogy a nép a nemességen kezdi a támadást.¹⁵ A fegyverfelvétel után a katonai beszállás terhei a kevésszámú csiki nemesség jobbágyaira neheztedek. A Pricskei-szorosban Gyergyóból havonként 10 gyalognak és 6 lovasnak kellett élelmet szállítani s a Gyergyóban levő katonaság számára a kenyeret Csikszerezadából bevitetni. A gabona ára többszörösére hágott, a lovaskatonaság a rétek fűtermését fellegeltette, a nemesek kénytelenek voltak jobbágyaikról gondoskodni.¹⁶ Alcsikon sem volt jobb a helyzet.

Ilyen viszonyok voltak a Szépvízen június 18-án tartott Csik-, Gyergyó- és Kászonszék gyűlésén, amelynek tárgya a panaszok előadása volt, kiemelve a katonatisztek erőszakosságát, az elfogatást, vasraveretést, amint ez Kozmáson *Botos Péterrel* és Bánkfalván *Bene Istvánnal* megtörtént. Panaszolták, hogy a felfegyverzett határőrök a faluk határát dúlják, a behajtott marháikat erőszakosan elveszik, az esküdteket megverik, bezárják, a községi utak gondozásáról nem akarnak tudni, sőt a falu közhelyeit saját tetszésük szerint kezdték felosztani. — Kívánják a katonatisztek kivételét, a régi székely szabadság visszaadását; panaszolják az adóztatást s azt, hogy költségükön minden megkérdetetésük nélkül drága kvártélyházakat építettek s némely tisztek erőszakkal magánosokhoz szállottak, a katonatisztek a határőröket széki tisztviselőiktől elvonták, nemkatonát is maguk elé idéznek, a szék pecsétes rendeleteit széttépik. Végül kérték a hivatalától felfüggesztett *Boros Ferenc* alkirálybírónak hivatalába való visszahelyezését.

A katonatisztek néhány határőrt Szebenbe küldöttek, ezek meggyőződven, miért akarják a fegyvert felvételni, hazatérve a fegyverüket visszaadták, másokkal is tömegesen lerakatták. Így történt Kozmáson és Tusnádon, Bánkfalván és Csekefalván is.¹⁷

A szépvízi székgyűlésből való felterjesztésre a gubernium

¹⁵ Dr. *Balló István*: i. m. 36.

¹⁶ Az eredeti okiratok Csik vármegye levéltárában.

¹⁷ *Lossteiner*: Chronologia 619. pont. Dr. *Balló István*: i. m. 39. és köv.

megróvást adott. A szépvízi közgyűlési határozatok után a széki tisztek is jelentést tettek, minthogy ebben a katonatisztek ellen súlyos panaszok foglaltattak, a gubernium vizsgálatot rendelt el. Hasonló zavargások voltak Udvarhelyszéken. A *Kálnok*-bizottság semmi érdemlegest nem végzett, csak felkavarta a forrongó lelkeket. E bizottság munkája *Siskovicsék* kinevezésével véget ért. *Siskovicsék* komolyan láttak a munkához s június 13-án előterjesztést tettek a királynőhöz, hogy a székely határőröknek a haza határain túl járjon zsold, a fegyverzetről és hozzávaló felszerelésről a királynő gondoskodjék. A határőrök mentesek legyenek minden közmunkától. Míg valamelyik családban katonaságra alkalmas van, a család a katonai előnyöket élvezze. A határőr adója a rendes adó egyharmadánál több nem lehet. Altisztek, dobosok, trombitások mentesek legyenek minden adótól. A nemzeti viselet maradjon meg, csak a zeke szegélye legyen sárga. Háború esetén a királynő a határőröknek csak egy részét rendelje ki. Háború esetén a határőr családja ne fizessen adót. A csatában elesettek özvegyeinek egész életükben adómentessége legyen. Bár egyelőre idegenek lesznek a tisztek, jövőre a hazafiak elsőbbséggel bírijanak. A tábori költségeket a katonai kincstár viselje. A fő- és altisztek ne zsarolhassák a határőröket. A magtalanul elhalt katona vagyona ne koboztassék el, hanem az örökösökre szálljon. A határőrség csak Háromszéken, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékekben állíttassék fel, mert e két székben két gyalogezred, 600—600 emberrel és 300—300 lovasal kitelik. Június 29-én a bizottság felhatalmazást kért, hogy még több kedvezményt ígérhessen.¹⁸

A katonatisztek a csíki székelyekkel megalázóan bántak, önkénykedtek, mik miatt a közhangulat csak még elkeseredettebbé vált. A királynő *Siskovics* és társai tervzetét először *Buccovval* közölte, majd megvitatta a főhaditanács s a kancellária is. 1763 október 8-án Mária Terézia királynő közli, hogy *elhatározta a határőrség felállítását, melynek nemcsak a határt kell oltalmaznia, hanem a belbékét is*. Határozott szándéka ezt a székely nemzet közt felállítani. Tudatja, hogy királyi biztosoknak kinevezte gr. *Lázár Jánost*, gr. *Bethlen Miklóst* s báró *Siskovics József* altábornagyot és megrendelte nekik, hogy a határőrséget Csikban, Háromszékben és Bardoczszékben felállítsák, *s azoknak, akik az általuk vállalt fegyvert letették s ez által esküjüket megszegték, ha egy hónap alatt a fegyvert újból felveszik és a felbujtóikat elárulják, kegyelmet ígért. Büntetésel fenyegeti azokat, kik nyiltan vagy titokban e rendelet ellen vétének*. Akik a fegyvert megtartották, azoknak egy évre adómentességet adott.¹⁹ *Ez az a rendelet, mely Erdély alkotmánya félrelökésével abszolút királyi ténnyel a határszéli katonaságra*

¹⁸ Gróf *Teleki Domokos*: Erdélyi határőrség szervezése 57. és köv. lapok.

¹⁹ Az eredeti Csík vármegye levéltárában. dr. *Balló István* i. m. 43. l.

törvényellenesen kényszerítette a székelyeket, őket nyelvüktől is megfosztván, idegen származású tiszteknek szolgáltatta ki, korlátozván őket szabad mozgásukban. E rendelet mellékletét alkotó szabályzatban meg volt állapítva, hogy a két gyalogezred 12 századdal, századonként 300 emberrel, egy huszárezred nyolc századdal s 1500 emberrel állítatik fel, a gyalogos zsoldja 4 kr., a lovasé 8 kr. A katonai felszerelésre *Siskovics* és társai előterjesztését fogadta el. A ruha fehér harisnya, fehér mellény, zeke és csákó, az ezredek pedig különböző színű hajtókát kapnak. A határőrök az egyházi hatóság alatt maradnak s az egyházi terheket viselni tartoznak. A gubernium utasította Csíkszéket, hogy a tisztviselők a biztosoknak segédkezzenek, ahová hívják, ott megjelenjenek, a rendeleteket pontosan teljesítsék s hozzák a nép tudomására, hogy a királynő hatalmat adott a bizottságnak teljes szigorral büntetni azokat, akik nyíltan vagy titkon a népet ellenszegülésre vagy fegyverlerakásra biztatják.²⁰

Csíkszék intézkedett a rendelet kihirdetése és az iránt, hogy a nép válaszát hallgassák meg s foglalják írásba. Alcsík néhány községét csatószegei *Péterffi Mihály*, alcsíki assessor járta be. Zsögöd és Szentimre hallgatott. Szentkirály, Szentsimon, Tunsád, Csatószeg protestált, az erőszakra hivatkozott és székgyűlést kívánt. Alcsík másik részét csíkszentléleki *Bocskor János* és bánkfalvi *Füstös Mihály* assessor járták be. Szentlélek azt felelte, hogy a királyi biztosok előtt ad feleletet, Mindszent pedig azt válaszolta, hogy a szék jegyzőjének ad feleletet. Bánkfalvi nemes *Füstös István* és szentsimoni *Endes György* előtt a menaságiak protestáltak. Ugyancsak *Füstös István* s csíkszentgyörgyi nemes *Tompos István*, alcsíki assessor előtt Bánkfalván szintén protestáltak. *Füstös István* és *Potyó Mihály* assessorok előtt a kozmásiak, a csekefalviak szintén a székely szabadságra hivatkozván a katonaság ellen nyilatkoztak. Éppilyen nyilatkozatot tettek a szentmihályiak, vacsártsiak, göröcsfalviak, rákosiak, madarasiak, karcfalviak, *Balázs Sámuel* és szépvízi *Szócs Péter* nemesek, felcsíki assessorok előtt. Felcsík többi községeiben borsovai *Egri József* előtt, a delneiek, pálfalviak, csomortániak, szentmiklósiak, várdotfalviak, taplocsaiak, madéfalviak, csicsóiak szintén a katonaság ellen nyilatkoztak. Mindezek december 1-én történtek.

Siskovics és társai november 23-án Csíksomlyóra érkeztek, *Caratto* és *Bornemissza* csatlakoztak a bizottsághoz, mely 50 Kálnoky-husár fedezete alatt november 26-án Dánfalvára, 27-én pedig Gyergyószentmiklósról érkezett. Gyergyószentmiklósra november 28-án maguk elé idézték *Sikó József* gyergyószentmiklósi főesperes-plébánost és felszólították, hogy a pap-

²⁰ A gubernium október 31-i rendelete Csík vármegye levéltárában *Balló István*: i. m. 44. l.

ságot erélyes közreműködésre bírja. November 29-én a község fegyveres és nemfegyveres lakói szigorú parancsra megjelentek a törzstiszti lakás udvarán, hol Okelli-gyalogság s két ágyú volt. A biztosok lendületes beszédekben ismertették az október 8-i nyílt parancsot és felhívták a népet, hogy az új összeírásra mindenki jelenjen meg. A bizottság november 30-án Tekerő-patakra, december 1-én Csomafalvára, 2-án Szárhegyre ment. Az alfalviakat és az újfalviakat Csomafalvára, a remeteieket december 3-ára Gyergyószentmiklósra idézték, a nyílt parancs ott is felolvastatott.

Miután a királyi parancs mindenütt kihirdettetett, december 5—16-ig az összeírás elkészítettett, mely az illetőnek nevét és korát, rendi állását, házat, földjeit és gyermekei nevét foglalta magában. Megtörténtek az előkészületek a zászlószentelésre, még két ágyút rendeltek be, a határőröket a legszükségesebb mozdulatokra megtanították s halállal fenyegették, ki a szentelés napján gyanús szót mer szólani.

December 18-ára a gyergyói határőrök bementek Gyergyószentmiklósra és a község melletti nyílt mezőn katonás rendben felállították, az Okelli-századok jobb- és balszárnya közé, középen a gyalogok, a szélen a huszárok, az egésznek két szárnyán a Kálnoky-huszárok foglaltak helyet. Ezután megtörtént a szemle, majd a biztosok, a hadi tisztok s a szék tisztviselői bementek az örmény templomba, mely e szertartásra mint alkalmas rendeltetett. A templomba bevitték a két új zászlót, egy e célra készített asztalra letették, melyek mellett a két zászlótartón kívül négy tiszt állott. *Caratto* tisztjárásával az oltár jobb- és baloldalán foglalt helyet. A misét *Sikó József* főesperes-plébános mondta, ki hű szolgálataiért érdemelet kapott. A mise után a zászlótartók kibontották a zászlókat s az oltárhoz léptek, hol *Sikó* a zászlókat megáldotta. A közönség ezután távozott a templomból s a felállított katonák előtt következett a szegbeverés. Az első három szeget a Szentháromság tiszteletére *Sikó* verte be, a negyediket báró *Siskovics* felesége, *Harker Borbála*, az ötödiket egy huszárhadnagy felesége, kettőt gr. *Lázár János*, egyiket a székely nemzet dicsőségére, a másikat a „királynő szeretete” jeligével, kettőt gr. *Behlen Miklós* az egész Erdélyi fejedelemség dicsőségére, *Siskovics* szintén kettőt, a katonai Terézia-rend kiskeresztjének s az elnöknek és haditanácsnak dicsőségére, *Bornemissza* főkirálybíró a két Csík, Gyergyó és Kászton székely székek díszére, *Halmágyi* egyet az erdélyi gubernium díszére, a másikat „az ellenség féltelme” jeligével, *Rehm* hadbiztos őfelsége díszére, *Caratto* a főparancsnok (*Buccov*) díszére (időközben *Buccov* visszahelyeztetett), *Ernst* alezredes a magyar nemzet dicsőségére, *Túri István* alkirálybíró és *Baló István* székjegyző a székely nemzet dicsőségére. Ezután *Winter* gyergyószentmiklósi százados, parancsnok a zászlókat a zászlótartóknak adta át. Ezután *Sikó*

a katonákhoz beszédet tartott, melyben a zászló jelentőségét fejtegette, valamint azt, mily hűséggel és kitartással kell alatta harcolniok. Azután *Siskovics* felolvasta a hadi szabályokat s a határőrök letették az esküt. Most gr. *Lázár János* tartott beszédet, figyelmeztette a katonákat, hogy esküjüket ne feledjék s rámutatott azokra a súlyos büntetésekre, melyek az esküszegőket érik. A közönség gr. *Lázár* beszéde után visszatért a templomba *Te Deum*-ra, ezután *Sikó* a Szentséggel ünnepélyes áldást adott a felesküdt katonákra. A szertartás végével a határőrök hazamentek, a kir. biztosok pedig a tisztekkel s a szék tisztviselőivel együtt a törzstiszti szállásra mentek, hol lakomát tartottak.²¹

A zászlószenteléssel a határőrség tényleg életbe lépett s a bizottság a határőrséget a községenkint kihirdetett rendeletében következőképen szabályozta. Minden egyházú nemes és szabad székely (lófő, darabont, pedes pixidarius, szabados) akár írták be, akár nem, katonai hatóság alá kerül. Gyalogszázadonkint 250, a huszároknál 150 személyig minden alkalmas ember besorozandó. Az elhaltakat a számfelettiek pótolják. Ha egy háztól többen vannak beírva, egy rész otthon marad. A fegyverhordozásra kötelezettek négy osztályba soroztattak: 1. fegyveresek, 2. számfelettiek, kik fegyvert nem kaptak, 3. utódok, vagyis a fiatalkorúak s 4. a rokkantak. A jobbagyok közül csak a szabad székelyekből lettek sorozhatók be. A gyalogos-, vagy huszárszolgálatot csak a parancsnok beleegyezésével lehet megváltoztatni. Az ellenszegülőkre halál, a szökevényekre pedig jószágvesztés vár.²²

Gyergyó után Csík következett. A királyi biztosok *Bornemissa* főkirálybíróval, *Bors Lázár* alkirálybíróval, *Sándor László* királyi adószedővel s *Balás Ádám* helyettes alkirálybíróval nagy katonai fedezet mellett Felcsikra mentek. Ezelőtt azonban 1763 december 24-én a gyergyói eredményről a királynőnek jelentést tettek és a panaszokat áttették az állandó törvényszékhez. December 26-án Szenttamáson a szentdomokosiak és jenőfalviak előtt is a parancsot felolvasták. De az összeírás alkalmával a bizottság azt a jelentést kapta, hogy a madéfalvi férfiak feleségüket és gyermekeiket hátrahagyva, a csomortáni Szalonka-völgybe mentek, mely a községtől egy órányira, a szépvízi határ közelében van. A bizottság erre madéfalvi *Zöld Jánost* azzal a rendelettel küldte Madéfalvára, hogy ezek a férfiak egy nap alatt térjenek vissza, mert a határőrség alól nem vonhatják ki magukat, különben a honmaradt asszonyokat és gyermekeket is kiűzi a faluból, házaikat lerontják, vagyonukat lefoglalják. A madéfalviak példáját a rákosiak és a madarasiak is követték. A bizottság fej- és jószágvesztés büntetése

²¹ *Benkő József*: Transylvania. 1833. évi kiadás. II. k. 544—547.

²² Gr. *Teleki Domokos*: A székely határőrség története. Bp., 1877. 87, 88. lap.

alatt megtiltotta, hogy valaki a szökevényeket befogadja, vagy nekik élelmet adjon és minden szökevényre egy aranyat tűzött ki. A falusbírákat kötelezte, hogy a községben bujkálókat fogassák el s ne engedjék, hogy a szökevények valamit magukkal vigyenek. A bizottság *Balás Ádámot* kiküldötte a Szalonkába, hogy megismételje a Madéfalván *Zöld János* által csak az asszonyokkal és gyermekekkel közölt parancsot. December 28-án a bizottság Dánfalvára ment, mert a madéfalviak közül senki sem tért vissza és egy Okelli-századot Madéfalvára küldött, hogy az előbbi fenyegetést teljesítvén, az otthonmaradt asszonyokat és gyermekeket kergesse ki a faluból. A parancsot a katonaság a legszigorúbb pontossággal végrehajtotta, nem törődve az asszonyok és a gyermekek sírásával s még azzal fenyegetődtek, hogy ha a férfiak vissza nem térnek, a házakat is lebontják. A bizottság *Bornemissza* főkirálybíró és csíkszentdomokosi *Sándor Lászlót* a csíkszeredaiakhoz küldötte, mert ezek a hír szerint meg akartak szökní s a bizottság megrendelte *Bornemisszáéknak*, hogy Csíkszeredából menjenek a Szalonkába s ígérjenek kegyelmet a visszatérőknek, s helyezzenek szigorú büntetést kilátásba a távolmaradóknak.

December 30-án *Balás Ádám* azt jelentette, hogy az elbujdosottak nem akarnak katonák lenni, míg őket a katonaság alól fel nem mentik, vissza sem térnek s nem hitték el, hogy miattuk ártatlan családjuknak is szenvedniök kellene. A nép a székhez folyamodott a katonaság alól való felmentés iránt, hivatkozva régi kiváltságára és valótlannak tartotta azt, hogy a királynő akarata az volna, hogy őt katonaságra szorítsa, s a nép kijelentette, ha választ nem kap, a királynőhöz folyamodik.

Ez a kérés a bizottsághoz került; ez Háromszékről két század Okelli-gyalogost s Udvarhelyszékről két század Trautmannsdorff-vasasnémetet kért. *Bornemissza* főkirálybíró pedig azt jelentette, hogy a szeredaiakat nyugalomban találván, felment Delnére s innen *Bors Lázár* alkirálybíró a Szalonkába küldötte, kinek a nép azt felelte, hogy a bizottságtól várja a választ. *Bors* visszaérkezése után pedig két ember kereste fel őt, hogy a választ januáriusig várják, mert már megúnták a hidegben nyomorogni, *de katonák nem lesznek*.

1764 január 1-én a népnek egy küldötte jelent meg a bizottság előtt, ez u. i. a szépvízi erdőbe ment fáért, ahol a bujdosók egy protestációt adtak át neki, tiltakozván a bizottság erőszakoskodása ellen, amelynek célja a székely kiváltság megsemmisítése s újból is kijelentik, hogy *ők katonáskodni nem akarnak*. Ezt a küldöttet másnap is kihallgatták s a bizottság azt üzenté a bujdosóknak, hogy a visszatérők kegyelmet kapnak. Januárius 2-án egy madéfalvi határőr egy borzsovai emberrel jelent meg a bizottság előtt s tudtul adta, hogy némely madéfalviak szeretnének visszatérni, ha kegyelmet kapnának, jelentette, hogy a nép vezetőinek szenttamási *Boros Ferenc*

alkirálybíró s *Beke István* delnei plébánost tartja. A bizottság erre a kegyelmet biztosító levelet megadta s különös kedvezményt ígért azoknak, kik a vezetőket kézre adják.²³

Január 2-án a biztosok Taplocára mentek, hol január 3-án azt a jelentést kapták, *hogy a bujdosókhoz a háromszékiek és udvarhelyszékiek is csatlakozni akarnak.* Január 2-án Csíkba induló Okelli-féle század már mintegy 800 főnyi, Csík felé vonuló fegyveres háromszékivel találkozott,²⁴ az udvarhelyieket sikerült lecsendesíteni. Mihelyt a bizottság a háromszékiek jöveteléről értesült, eléjük küldött és *szigorú fenyegetéssel szólította fel őket a visszatérésre.* A tömeg ennek ellenére továbbhaladt, még hozzája csatlakoztak a kászoniak is és egy menaságújfalui huszár által arra kérték a bizottságot, hogy hagyjon fel tervével, mert a nép tömeges kivándorlásától lehet tartani s azért jönnek oly tömegesen, hogy a csíkiekkel együtt adják elő a panaszukat. A bizottság január 4-én az Udvarhelyről érkezett két század Trautmannsdorff-vasasnémetet Szépvizre rendelte a nép szemmeltartására. Az ott portyázó Kálnoky-huszárok közül *Boros* őrmester jelentette, hogy a bujdosók az erdőről Szépvizre akarnak lejönni s kérelmüknek a készítője szépvízi *Szőcs Péter.* Ugyanaznap a bujdosók be is mentek Szépvizre s ott a vasasnémetekkel barátkoztak; egy Kálnoky-ezredbeli hadnagy figyelmeztette őket, hogy az ágyúk elé ne menjenek, de a bujdosó székelyek elkeseredve azt felelték, *hogy készek az ágyúig, sőt azokon is keresztül menni.* Erre a jelentésre a bizottság a taplocai kápolna mellé négy ágyút szegeztetett ki. A nép 5-én a háromszékiekkel és a kászoniakkal Madéfalvára vonult. Szám szerint ötezren voltak. A vasasnémetek körülportyázták a Madéfalvára menő tömeget, de fegyveres beavatkozásra okot nem találtak.

A nép a bizottságtól megnyugtató választ várt; hogy a bizottság közelében legyen, azért ment Madéfalvára. A bizottság pedig ezt a cselekedetüket vakmerőségnek tekintette és félt is a nagy néptömegetől s felhívta a tömeget, *hogy hajlandó-e a királyi parancsot meghallgatni, vagy nem, s megparancsolta a madéfalviaknak, hogy az idegeneknek szállást ne adjanak s a zavar okozóit szolgáltsák ki, ez esetre kegyelmet és pénzbeli jutalmat ígért, a háromszékieket pedig felhívta, hogy azonnal térjenek haza.* E rendeletet *Bornemissza* főkirálybíró vitte magával Madéfalvára. Január 6-án madéfalvi *László József* és kökői *Nagy József* arra kérték a bizottságot, hogy vízkereszt ünnepére való tekintettel várjanak a következő napig, amikor könyörgéseikkel lábaikhoz borulnak.

²³ Gr. *Teleki Domokos*: i. m. 89—96. lap. *Benkő József*: i. m. II. 548. lap. *Szádeczky*: A székely határország szervezése. 518—519. lap, 520—522. lap. Dr. *Balló István*: i. m. 54—56. lap.

²⁴ *Benkő József*: i. m. II. 550. lap.

Vízkereszt ünnepén *Siskovics, Lázár és Bethlen* tanácsot tartottak. *Siskovics és Bethlen Lázárral* szemben a fegyveres beavatkozásra szavaztak és szótöbbséggel elhatározták, hogy a kért haladékot nem adják meg, hanem a népet fegyverrel verik szét. *Siskovics* altábornagy hozzá is látott a „*hadíterv*“ elkészítéséhez. *Perszina* századossal Madéfalva fekvését kikémleltette s *Caratto* alezredesnek parancsot adott, hogy az Okelli-ezred zászlóaljával (1000 ember), a Trautmannsdorff-vasasokkal (300 ember), Kálnoky-huszárokkal (50 ember) s két ágyúval 1764 január 7-én hajnalban a falut támadja meg, az ellenállókat, különösen a háromszékieket vágassa le, a többit kergesse szét, ha szükséges, a falut gyujtassa fel. *Caratto* e parancs alapján még 6-án este kiadta a megfelelő rendelkezéseket, megparancsolván, hogy a katonák ne feküdjenek le, de minden percben legyenek készen az indulásra, de úgy, hogy a szállásadók gyanút ne fogjanak.

A nép abban a hitben volt, hogy kiküldötteik 7-én a bizottság elé kerülnek, késő estig tanácskozott s a községháza mellett lévő Székely Mihály-féle házban a kérelmét megszerkesztette, azután nyugalomra tért.

Caratto a katonaságot négy részre osztotta, egy ágyút s a gyalogság egyrészét Csicsón át az Olt jobb partjára küldötte. Ez a csapat körülvette a főutcát s az ágyút a főút felett uralgó magaslatra, a kápolna szomszédságában állította fel; a gyalogság másik része egy ágyúval a Taplocára vezető utat állotta el; a vasas németek a Vargaszegből Szépvízre, a huszárok a Rákosra vezető úton foglaltak állást. Január 7-én hajnali 4 órakor megdördültek az ágyúk.

A nép halálra rémülve futott az utcára, az első ágyúgolyó egy szobán át, a kemencét s a gyermekbölcsőt szétzúzva, a mellékszobán az alá az ágy alá repült, amelyben *Csorja* ügyvéd, a háromszékiek egyik vezetője feküdt. A vezetők azonnal kegyelemkérő levelet írtak *Boros Istvánnal* s abból a házból, hol előzőleg tanácskoztak, megindultak utolsó útjokra. *Boros* a levelet egy fehér kendővel együtt hosszú póznára tűzte s társaival együtt, kik fehér kendőt lobogtattak, Vargaszegen át vezető utcán az országút felé tartottak, hol a parancsnokot gyanították. Alig ért a küldöttség az országútra, megdördültek a katonák fegyverei, a legelső áldozat maga *Boros* volt s követték társai is.

Megkezdődvén a megszállás, a nép menekülni igyekezett. Egyrészük Udvarhely felé futott, más részük Taplocára menekült, a legnagyobb részük pedig Szépvízen át a Gyimes felé vezető úton akart szabadulni. Az Udvarhely felé menekülők a katonák puskája elé kerültek s ott veszték. Az Olt jegén menekülők alatt beszakadt a jég s a hullámsírba veszték. A Gyimes felé menekülők a vasas németek elé kerültek és itt iszonyú megszállás történt, a vasasnémetek, akikről azt hitték, hogy háromszékiek, irgalmatlanul lekasabolták. A gyalogság mindkét felől

behatolt a faluba, a férfiakat részint leölte, részint megsebesítette és elfogta. Az öldöklés közben a házakat is felgyújtották. Vargaszeg majdnem teljesen leégett. A megtámadott nép nem védekezett. Mindössze egy huszárhadnagy s egy vasasnémet kapott könnyebb sebet és egy lovat lőttek le, bár a székelységnek javarésze fel volt fegyverkezve, de a legnagyobb öldöklés közepette is azt kiabálták, hogy senki se álljon ellent, a fegyvereiket is elhányták és a meghódolás jeléül fehér kendőt lobogtattak s mégis a dühös katonák martalékai lettek. *Eme tények mellett könnyű dönteni a felett, hogy való-e a tett színhelyén jelen nem lévő Carattonak az a jelentése, hogy a nép ellenállott.*²⁵

Hajnali 4 órától reggel 9-ig tartott a rémes gyilkolás, a rablás, fosztogatás még tovább. A halottakon kívül sok sebesült pusztult el az erdőben. 29 sebesült a csiksomlyói klostromban keresett menedéket s ott a szerzetes atyák kötözgették a betegeket. Több mint 400 foglyot a szeredai várba kísérték, ott a háromszékieket mind visszatartották, a csíkiek közül községenként 3—3 embert. A bizottság a csíkieket a parancs teljesítésére utasította és halálbüntetés terhével parancsolta meg, hogy a háromszékieket házukba ne fogadják s nekik élelmet ne adjanak, őket, ahol találják, vigyék a bizottság elé. *Lossteiner* és *Benkő* a halottak számát 185-re teszik. A bizottság jegyzője: *Halmágyi István* 400-ra. Sokan pusztultak el az erdőn, mások az Oltban. Ebből következően dr. *Balló István* a halottak számát 500-ra, a sebesülteket 1000-re teszi.²⁶ A halottak eltemetésére a bizottság *Römer* századost küldötte ki. Madéfalva déli részén, az országút mellett hosszú sírt ástak s abba tették a *székely szabadság vértanúit*.

A bizottság a szomorú eseményekről január 12-én számolt be a gubernium útján, de a halottak számáról nem emlékezett meg. *1764 január 7-e méltán állítható 1562 júniusa mellé, mert mind a kettő a hazájáért rajongó és a sok harcban vért ontott csíki székely nép ellen elkövetett súlyos bűn volt, amelyeket csak a Macchiavelli-féle elv: „a cél szentesíti az eszközöket” magyarázhat meg.* Élénk példa erre gr. *Lázár János* által *Bajthay* erdélyi püspökhöz Taplocáról 1764 január 9-én írt leveléhez csatolt chronostichon és sírfelirat. A chronostichon a következő:

Castlgata seDItIo sICVLORVM.
(A székelyek megbüntetett támadása.)

²⁵ Dr. *Balló István*: i. m. 59—61. lap, gr. *Teleki Domokos*: i. m. 97—102. lap, *Benkő József*: i. m. II. 549. lap, *Lossteiner*: Chronologia. 628—631. p., *Heidendorf Conrad Mihály*: Önéletrajza. Közölve: „Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde.” Nagyszeben, 1879. évf. Neue Folge XV. k. 1. füzet 132., 133. lap.

²⁶ Dr. *Balló István*: i. m. 62. l.

A sírfelirat gr. *Teleki* fordításában a következő:

Kik a fejedelem fegyverétől vonakodtak
Csikmadéfalva tüzellel felgyújtatott,
A háromszéki nép alja és sepredéke
Velök csatlakozván levágtatott vagy elfogatott,
Január 7-én napkeltekor
Másoknak az engedelmességre örök például,
Hogy megtudják, hogy a fejedelmet büntetlen
bántani nem lehet.²⁷

Egy névtelen chronostichonja:

SICVLICIDIVM = székelyek legyilkolása (1764).

*A madéfalvi közös sír a székely szabadságszeretet szimboluma. 1562-ben a székelyek lázadók voltak, a megtorlás őket országgyűlés, tehát alkotmányos tényező útján érte. Madéfalván nem lázadtak fel, a bizottság útján a királynőt figyelmeztetni óhajtották, hogy ősi szabadságuk törvénytelenül koboztatott el. Erre a magyar királynak az országgyűlés hozzájárulása nélkül formális joga sem volt. A kegyelet a közös sírra 1904-ben köemléket állított, amelyet gyergyói Köllő Miklós mintázott, az ezen lévő márványtábla hirdeti: „Siculicidium. A határőrség szervezésekor Madéfalva határában 1764 január 7-én hajnalban a császári katonaság által védtelenül lekaszabolt csíki és háromszéki 200 székely vértanú emlékére, kik az ősi szabadság védelméért véreztek el, emelte az utókor hálás kegyelete.”²⁸ A márványtáblán még rajta van *Balló István*, akkori csiksomlyói főgimnáziumi tanár által írott következő vers:*

„Székely nép! Itt hullott őseid vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ére,
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szörnyűkép olták ki sok ártatlan éltét,
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékük nem vész el, örökre fennmarad,
Mert hű kegyeletben megtartod őseid,
Így él majd emlékük időtlen ideig.”

A madéfalvi vérfürdő után a csíki határőrség megszervezése gyorsan haladt. Január 10-én a bizottság Rákosra ment, 17-én *Sikó* főesperes négy zászlót szentelt fel és egész Felcsik beesküdünt. Ez alkalommal az ágyú, melyből díszlövést akartak tenni, széthányta magát s megölte a tüzért. A bizottság január 18-án Szentimrére ment báró *Henter Adám* házába, hol az alcsíkiak 21-én tették le az esküt. Kászonban az eskütételre

²⁷ Gr. *Teleki Domokos*: i. m. 107, 108. l.

²⁸ Szövegezte: dr. *Szádeczky Lajos*.

január 31-e tüzetett ki. A kászoniak *Mártonfi Mihályt* és társát küldötték a biztosokhoz s régi kiváltságaik alapján azt kérték, hogy külön törvényszékük maradjon meg és saját határuk őrzésén kívül máshová menni ne kényszeríttessenek. A bizottság későbbre halasztotta a választ, de a néppel az esküt letétette.

Csikban, Gyergyóban és Kászonban közben 4982 családapát írtak össze, ezekből alakult meg az első székely határőrgyalogezred, melynek parancsnoka *Caratto* alezredes lett, Csík-szereda székhellyel. Az ezred 12 századból állott, melyek következőleg voltak elosztva: 1. Kászonszéki század: Kászonszék, százados lakása Feltizen, főhadnagya Újfaluban, hadnagya Jakabfalván. 2. Kozmási század: Kozmás, Tusnád, Szentsimon, Lázárfalva, Verebes, Kozmásdon százados, Tusnádon főhadnagya, Szentsimonon hadnagya. 3. Szentimrei század: Szentimre, Csekefalva, Csatószeg, Szentkirály, Szentimrén százados, Csekefalván főhadnagya, Csatószezen hadnagya. 4. Szentgyörgyi század: Szentgyörgy, Menaság, Bánkfalva, Szentmárton, százados Taplogyörgyön, főhadnagya Menaságon, hadnagya Bánkfalván. 5. Taploccai század: Taploca, Somlyó (Várdotfalva, Csobotfalva), Szentlélek, Csík-szereda, Zsögöd, Csomortán, Mindszent. Ez a törzsszázad. 6. Szentmihályi század: Szentmihály, Szentmiklós, Delne, Pálfalva, Szépviz, Vacsárcsi, Göröcsfalva, Borsova, százados Szentmihályon, főhadnagya Szentmiklóson, hadnagya Delnén. 7. Rákosi század: Rákos, Madaras, Madéfalva, Dánfalva, Csicsó, Rákoson őrnagy és százados, Madarason főhadnagya, Madéfalván hadnagya. 8. Szenttamási század: Szenttamás, Szentdomokos, Jenőfalva, Karcfalva. Százados Szenttamáson, főhadnagya Szentdomokoson, hadnagya Jenőfalván. 9. Tekerőpataki század: Tekerőpatak, Gyergyószentmiklós, Tekerőpatakon alezredes, tisztek Gyergyószentmiklóson. 10. Gyergyóújfalvi század: Újfalva, Kilyénfalva, Szárhegy, Gyergyóújfaluban százados, Kilyénfalván főhadnagya, Szárhegyen hadnagya. 11. Alfalvi század: Alfalu, Csomafalva. 12. Ditrői század: Ditró, Remete. A 12 századból 3 zászlóalj alakult: 1. alsíki századok, 2. felsíkiak, 3. gyergyóiak.²⁹

Mielőtt a bizottság Csikból távozott, megjelent előtte *Bornemissa* főkirálybíró s a felmentését kérte. A kérését a bizottság felterjesztette, de a felmentését csak 1765 áprilisban kapta meg, utóda báró *Henter Adám* lett.

A székely és román határőrök közül alakíttatott meg a székely huszárezred (a későbbi 11. számú Württemberg-huszárezred) Sepsiszentgyörgy székhellyel, első parancsnoka *Reich Fülöp* alezredes lett. Az ezred szintén 12 századot számlált, melynek parancsnokai Csikban: 1. Gyergyószentmiklóson, 2. Dánfalván, 3. Szentmihályon, Kézdiszékben, 4. Szentléleken, 5. Lécfalván, 6. Alsócsernátonban, Sepsiszékben, 7. Gidófalván,

²⁹ *Benkő József*: i. m. II. 102., 103. lap.

Miklósvárszéken, 8. Nagyajtán, Fogaras kerületben, 9. Dézsán, Hunyad megyében, 10. Dobrán, Fehér megyében, 11. Tövisen, 12. Torda megyében, Egerbegyén voltak.³⁰ A két gyalog és egy huszárezredből egy dandár alakult, amelynek parancsnoka marosnémeti gr. *Gyulay Sámuel* vezérőrnagy lett.

A királynő 1764 március 24-én adta ki a határőrség számára a haditörvényt és a katonai szabályzatot. Az előző a katonai büntető törvénykönyv. Az utóbbi pedig a határőrök kötelességeit állapította meg. A határőrség feladatává tette békében és háborúban a határt védeni, a rablókat üldözni, a csempészetet és a kivándorlást megakadályozni, általában a katonai főparancsnokság és a hadi tisztek parancsait végrehajtani. További főintézkedése volt, hogy az elhalt határőr birtoka csak a katonai szolgálat kötelezettségével örökölhető s minden határőr katonai fennhatóság alatt áll, a személyi és anyagi vegyes ügyek a szék, illetőleg a polgári és katonai bíróság elé tartoznak, pálcabüntetés tilos. A tisztí szállásokra szükséges anyagot a határőrök és a nemkatonák ingyen hordják. A katonák minden ünnep- és vasárnap a legközelebbi tisztnél gyűlnek össze gyakorlatra. Az ezred parancsnoka az ezredet évenként négyszer, a századparancsnok pedig minden hóban vizsgálja meg a századát.

Az egyenruhával való ellátás úgy történt, hogy egyelőre a székely ruhát látták el vörös hajtókával, nemsokára azonban rendes egyenruhát hoztak be, a huszárok részére kéket, a gyalogosok részére olyat, aminőt a magyar ezredek viseltek. Az egyenruha árát a szegény székelyeknek kellett drágán megfizetni.³¹

A madéfalvi veszedelemnek következménye volt a megindult bűnvizsgálat. Báró *Siskovics* Taplocáról 1764 január 9-én kelt jelentésében a népnek összesereglését felkelésnek tüntette fel s azt jelentette, hogy „úgy 2000 főnyi tömegnek több mint fele tüzelő fegyverrel volt ellátva és azért ment Madéfalvára, hogy az udvarhelyiek is csatlakozhassanak. Miután a fenyegetés nem használt, a bizottság a további teendők felett tanácskozott. Megfontolta: 1. a rendet tartó legénység is ingadozni kezdett, 2. az összesereglett nép naponta gyarapodik, 3. mihelyt az élelme elfogy, rabláshoz folyamodik, 4. ha még több ember csatlakozik, a tömeg féktelenkedni kezd, 5. Háromszéken új csoportosulások történtek, már úgy látszott, hogy puskaport is gyártanak, 6. ha a nyugtalanság le is csendesítették, s a fegyver a nép közt kiosztatik is, a jövőben veszedelmesebb felkelés lesz, mert a nép a kérvényben vakmerően azt írta, ha fegyver felvételére kényszerítenének is, a jövődre nem lesznek kötelezve, hanem minden következmények ellen protestálnak,

³⁰ *Benkő J.*: i. m. II. 110—111. lap.

³¹ *Losteiner*: Chronologia. 638. p., dr. *Balló István*: i. m. 67. lap.

ezért a bizottság elhatározta az engedetlen és lázongó tömeg szétveretését... Caratto alezredes hajnalban a falut körülvette s minthogy a nép a faluból kifelé tüzelni kezdett, kénytelen volt a falut felgyújtatni és csaknem felét leégetni, ezek és néhány ágyúlövés által a nép a házakból kiüzetett. A népet aztán a huszárok és dragonyosok szétugrasztották, úgyhogy főként a háromszékiek, akik el tudtak menekülni, aznap véres fővel futottak haza. Az al- és felcsíkiak hazamentek s kegyelemért esdekelnék. Mintegy 400 ember fogságba került, de gondolom, a nagy számra tekintettel, haza fogjuk bocsátani, minden faluból egy-egy embert tartunk vissza vallatás s a felkelés okainak kipuhatólása végett... Minden körülmény arra vallott, hogy a nép veszedelmes szándékot táplál, miért is ez a példaadás úgy a jelen, mint a jövő számára szükséges volt. Az elfogottak valamása szerint háromszéki főkolomposok: *Balogh László, Óvári János, Csorja János*. Azt hiszik, e két utóbbi elesett. A legfőbb kolompos *Olasz Sámuel*, ki őket összetoborozta, de ez útközben visszatért, elfogatása iránt intézkedés történt. A csíkiek vezetői: szépvízi *Miklós György*, madéfalvi *Szilveszter Tamás*. Legfőbb tanácsadók voltak: *Beke István* delnei, *Zöld Péter* csikszenléleki plébánosok, akiket *Bajthay* püspök Fehérvárra idézett. A bizottság most már tovább fog működni. Ha azok a madéfalvi nemesemberek, kiknek háza leégett, károk megtérítéséért folyamodnak, kérelmeikkel utasíttassanak el, máskor ne adjanak a rossz tanácsokra.”³² Éppígy jelentést tett a bizottság január 12-én a királynőnek. Mint a jelentés mondja: „E napig a megölték nem voltak megszámlálhatók, mert a holttestek a mezőn szerteszéjjel heverték, némelyeket már a rokonok tisztességes eltemetés végett elvittek.”

A királynő a madéfalvi zendülés és vérengzésre 1764 január 28-án és február 6-án kelt rendeleteiben bűnvizsgáló bizottságot rendelt ki „a felcsíki váratlan eset s a zavarok korifeusai, zászlóvivői, a többi bujtozatok s tanácsadók — mint az izgalom és bujtoztatás fundamentomai —” megbüntetésére. Elrendelte, hogy a bizottság hét tagból álljon, vegyesen katonákból és polgáriakból, egy jegyzőből és két hadbíróból. A katonai tagokat báró *Buccov*, *Siskoviccsal* egyetértően nevezze ki, a polgári tagokat pedig a gubernium a főhadibiztossággal egyetértvén s ügyelvén arra, hogy a bizottságba ne kerüljön olyan, aki Csík, Háromszék, vagy Udvarhelyszéken valamelyik birtokossal rokonságban van, vagy ő maga ott birtokos. A nyomozásban a körülményekhez képest kínvallatást is lehet alkalmazni, a bűnösök feljelentőinek 100 forintot lehet ígérni és fizetni, a bűnösöket testi fenyítéssel, jószágvesztéssel, halállal lehet büntetni; a bizottság kövessen el mindent egészen a tortúráig, hogy a

³² Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése. 526—533. I. Erdélyi kancellária. 1764. évi N. 2., 12., 15., 45. sz. iratok.

valóság kideríttessék, esetleg kérjen a főbiztosságtól utasítást; a bűnösökkel szemben rövid úton, a honi törvények formaságának nem szoros követésével járjon el s a büntetést végre is hajthatja. Az ítéleteket megokolásukkal a királyi bizottság véleményével a guberniumhoz s onnan a királyi fölséghez kell felterjeszteni, de nem fellebbezés alapján, hanem hivatalból.³³

Báró *Bornemissza Pál* emlékiratában azt hangoztatta, hogy ő a madéfalvi vérontást illetően a bizottság határozatáról nem tudott.³⁴ *Caratto* 1764 február 15-én a szék tisztjeit arra kérte, hogy a szék és a törvényszéktől kibocsátandó rendeletek vele és általa közöltessenek a néppel.³⁵ A határőr szervező bizottság február 18-án Csík, Gyergyó, Kászonszék tisztjeinek megtiltotta az együttes panaszkodást és értesítette őket a bűnvizsgáló bizottság jöveteléről. Március 4-én a királynő nyílt parancsot adott ki a kivándorlás megakadályozása tárgyában. A határőr szervező bizottság értesítette a széket 1764 március 25-én a bűnvizsgáló bizottság megalakulásáról és Csíkba indulásáról. A bűnvizsgáló bizottság ekként alakult meg: Elnök: báró *Roth*, katonai ülnökök: *Schwartz* alezredes, *Szilvássy* és *Cinceszberger* századosok, polgári ülnökök: gróf *Teleki Károly*, belső Szolnok vármegye főispánja, báró *Jozsinczi Mihály* és *Ribicei Adám* s ugyanaznap a bizottság részére kiadatott az utasítás s a lázadók vezérének kézrekerítésére 100 frt jutalom tűzetett ki s Csík, Gyergyó, Kászonszék utasított, hogy a bizottság rendelkezésére álljon.³⁶

A bűnvizsgáló bizottság Taplocán működött. *Caratto* alezredes 1764 június 14-én jelentette *Siskovicsnak*, hogy a gyulafehérvári fogságából Moldovába szökött *Zöld Péter* szentléleki lelkész unokatestvérével, *Zöld Mátyással* együtt atyja házában, Madéfalván elfogatott s kérte ezeknek Szebenbe való kísértetését. 1764 június 17-én a királynő báró *Buccov* elhalálása következtében az erdélyi hadak főparancsnokává és a főkormányzók elnökévé gr. *Hadik Andrást*, a Mária Terézia-rend nagykeresztését nevezte ki.³⁷

Báró *Roth*, a bűnvizsgáló bizottság elnöke Taplocán 1764 június 27-én s július 10-én kelt rendeletében megtiltotta a Moldovába szököttekkel való érintkezést és utasította a széki tiszteket, hogy a Moldovába szökött taplocai *Lázár Istvánt* és szépvizi *Szöcs Istvánt* a maga rendje és módja szerint idézzék meg.

A Moldovába menekültek egy 1764. évi jegyzék szerint még a következők voltak: Szépvizről: *Imre Mihály*, *Becze Péter*, *Páll István*, *Szakács Lukács*, *Becze János*, *Bara Tamás*, *Becze*

³³ Erdélyi kancellária. N. 45., 63. sz. iratok.

³⁴ *Szádeczky*: i. m. 557—561. l.

³⁵ U. o. 567—568. l.

³⁶ Erdélyi kancellária. 1764. N. 126., 176. sz. iratok.

³⁷ U. o. 1764. N. 449. sz. iratok.

József, Boros Mihály, Boros Péter; Csíkszentmiklósról: Tamás János, Balogh János, Szabó Ferenc, Szabó Péter, Szabó Simon; Madéfalváról: Zöld József, Tamás János, Tamás Antal; Borsováról: Farkas Mihály és György.

A kihallgatások rendjén a bizottság kérdései ezek voltak: Miért nem akarnak határőrök lenni? Miért tették le a fegyvert, ha már egyszer elfogadták? Kik bujtogatták fel, hogy Madéfalvára menjenek? Miért gyűltek Madéfalván össze? A legtöbben azt felelték, úgy tudták, hogy hazájukon kívül is kell katonáskodni s még a mellett adót is fizetni. A bizottság ülésein jelen volt a székbeli állandó törvényszék elnöke s egyik assessor vagy jegyző. Dr. *Balló István* után²⁸ közölhetem a következő megidézettek nevét: delnei *Bocskor Elek*, szépvizi *Barabás Antal* nemesek 1764 május 19-ére, *Kovács Tamás*, a szék jegyzője szintén május 19-ére, csíkszentkirályi *Bors Fülöp* és szépvizi *Bors Péter* június 4-ére, szépvizi nemes *Szőcs János* özvegye, *Szőcs Péter* anyja június 18-ára, csíkszentkirályi *Bors Tamás* június 13-ára, ez letartóztatásba is helyeztetett, dánfalvi *Kovács József* július 3-ára, *Imre József* és *Veres Mihály* július 23-ára. Elítélés, börtön, botozás jutott csaknem mind-egyiknek. A vizsgálat Csíkban szeptember végéig tartott. Október 2-án a bizottság Kézdiszékbe ment, de innen is intézkedett még a csíkiekről. 1765 február 1-én a bizottság Uzonból idézte meg a Moldovába menekült szépvizi *Becze Jánost*, taploccai *Lázár Istvánt*, madéfalvi *György Józsefet*, menasági *Bálinth Györgyöt* és *Istvánt*.

A bűnvizsgáló bizottság mint vádlottakat maga elé idézte csíktaploccai *Lázár Imre* főjegyzőt s testvérét *Istvánt*, ezek taploccai *Lázár Antal* széki jegyző fiai voltak, kik atyjukkal együtt kaptak nemességet. *Lázár Imrének* a bűne az volt, hogy mint küldött, 1762 végén a csíkiek kérelmét Bécsbe vitte. Bécsben másfél évig tartották vissza s mikor onnan elindult, elrendelték felelősségrevonását és hivatalától való felfüggesztését. A bizottság *Lázár Imrét* hivatalvesztésre ítélte. *Lázár Imre* ekkor Hunyad megyébe távozott, ahol gr. *Haller János* volt csíki főkirálybíró s azután gubernátor özvegye 500 r. frt fizetéssel jószágainak igazgatójává tette. *Lázár Imrétől* származtak a hunyadmegyei *Lázárok*, kik megtartották a taploccai előnevet s majd *Lázár Imre* fia, *Pál* visszatért Csíkba és ettől származott le később itt is a dicső pályát megfutott csíktaploccai *Lázár-család*.

Lázár Istvánt, Lázár Imre testvérét azzal vádolták, hogy 1763-ban a fegyverletételre nyílt felhívást köröztetett s a május hóban kiadott nyílt parancsot, mely a határőrség önkéntes felállítását rendelte el, júliusban a Szépvízen tartott gyűlésen több emberrel közölte. *Lázár István* Moldovába menekült, amiért

²⁸ Dr. *Balló István*: i. m. 70. lap.

1765 február 27-én száműzetésre és jószágvesztésre ítéltetett, 1765 december 14-én a többiekkel együtt kegyelmet nyert. Csikból ő is eltávozott, leszármazói ma is élnek és a csíktaplociai előnevet viselik.

A bűnvizsgálati bizottság működése megkezdésekor a megsebesült foglyokat szabadlára helyezte, de kihallgatásuknál a patensben megengedett kényszervallatást igénybe vette, a közsékelyek vallomásaiból azt állapította meg, hogy a nép bujtogatói főleg a csíki plébánosok, nevezetesen *Beke István* delnei, *Zöld Péter* szentléleki, *Némethi József* szentmihályi és *Szász somlyai* plébános (esperes) voltak. A papok kihallgatására külön bizottság alakult, amelybe *Bajthay* püspök egyházi tagként *Sikó József* gyergyói esperest nevezte ki, e bizottságnak katonatagja *Gajzler* székely huszárezredbeli kapitány, polgári tagja pedig *Endes Mihály* királyi táblai fogalmazó volt.³⁹

A bűnvizsgáló bizottság 1764 június 19-én fogságban mindössze 9 csikit tartott vissza: *Ferenc Antal* csíkszentmiklósi, *Mihály Jakab* menasági, *Léstyán* szentkirályi, *Biró István* vacsárscsii, *Miklós György* szépvizi, *Geczó István* és *Tamás* taplociai, *Péter János* és *Kovács* csatószegei lakosokat; a háromszékiek közül hetet: *Lőrinc Antal* torjai, *Nagy György* polyáni, *Barabás Elek* és *Bartos István* albisi, *Mátyás Ferenc* feldobolyi, *Thoma László* papolci, *Horvát László* gidófalvi lakosokat.

Caratto és tisztársai feljelentésére vizsgálat indult *Bornemissza Pál* és a csíki széki tisztek ellen, mert az 1764 június 18-án tartott székgyűlésen készített panaszban *Carattoékat* ezek a közbéke megrontóinak nevezték s az iratot báró *Bornemissza Pál* elfogadta s a guberniumhoz felterjesztette. Ebben az ügyben elsőrendű vádlott báró *Bornemissza Pál* volt, utána következett *Bors Fülöp*.⁴⁰

A papok közül nagyon kompromittálva volt *Zöld Péter*, aki azzal volt vádolva, hogy a népet fegyverletételre bujtogatta. *Zöld* elismert annyit, hogy a csíki falvakban a fegyvert fel nem vevő népet a fegyveres határőrök kihágásainak megfékezésére feleskette. *Beke István* delnei plébánost az erdőkben való bujkálás értelmi szerzőségével vádolták. E két plébánost *Bajthay* püspök Fehérvárt vizsgálati fogságba helyezte. Fogságuk alatt a fegyvert elfogadott nép házukat kifosztotta. Ennek hírére hazaszöktek, a püspök ellenük elfogatósi parancsot bocsátott ki. *Beke* önként visszatért, *Zöld Péter* pedig faluról-falura bujdosott, de 1764 húsvét napján (április 22-e) elfogták, de sikerült megszöknie, azonban nagy kár érte, mert bundája, amelybe 74 arany volt bevarrva, üldözői kezébe került. Április 27-én újból elfogták s ekkor a katonatisztek *Szász József* espereshez vitték. Innen is megszökött s Moldovába menekült, Somlyón

³⁹ *Szádeczky*: A székely határőrség szervezése. 207. lap.

⁴⁰ *Heidendorff*: i. h. 140. lap.

hagyván misemondó ruháit és könyveit 150 frt értékben. A honvágytól hajtva szintén szökésben lévő *Zöld Mihály* unokatestvérével együtt visszatért atyja házához, Madéfalvára. *Caratto* azonban lesette, így alig hajtotta pihenőre fejét, elfogták, atyjával, *Zöld Jánossal*, fivérével, ifj. *Zöld Jánossal* és *Zöld Mátyással* együtt s felvitték Csíkszeredába. Szeredában vallomásában több főurat bajba kevert, többek közt a határőrszervező bizottság két grófi tagját: gr. *Bethlen Miklóst* és gr. *Lázár Jánost* is. Vallomását azzal kezdte, hogy midőn Csíkszék gyűlésének tagjai Somlyón 1763 január 11-én a parochiába voltak rekesztve, ezektől az éjjel segítségkérő levelet kapott, kik azt írták, hogy *Buccov* a királynő szándéka ellenére a nemességet a Székelyföldön kigyomlálni igyekszik. Majd csiktaplocai *Lázár Istvántól* Szebenből keltezve levelet kapott, amelyben *Lázár* őt a nemesség védelmére biztatta. *Zöld Péter* arra nézve, hogy a királynő a határőrséget csak az önként jelentkezőkből akarta megalkotni s az egész dolgot csak *Buccov* erőszakolta, a többek közt *Seebergre* és gr. *Bethlen Miklóstra* hivatkozott. Azt állította, hogy *Bethlen Miklós* azt mondta, hogy testvére, gr. *Bethlen Gábor* kancellár azt írta, hogy akadályozza meg *Buccov* tervének kivitelét, mert a királynőnek nem célja a székelységet katonaságra kényszeríteni. *Zöld Péter Lázár István* levelét másoknak is megmutatta, látván a fegyvert felvetteknek sok kihágását, a fegyvert fel nem vettekét kölcsönös védelemre eskette fel, de nem arra, hogy ne vállalják a katonaságot. A mindszentiek *Biró Jánost* és több társát hozzáküldötték, hogy őket is eskettesse meg. Ezt meg is tette; majd *Biró János* útján csíkszentkirályi *Bors Tamástól* levelet kapott, melynek tartalma szerint *Bors Fröhlich* alezredesnél úgy értesült, hogy a királynő csak önkéntes katonaságot akar, *Bors* azt tanácsolta, hogy legcélszerűbb volna, ha a fegyvert fel nem vettek egyesült erővel zaboláznák meg a fosztogatókat és *Bors* jónak látta, hogy Felcsik lakosai is felesketiessenek közös védelemre, *Zöld* tehát menjen oda, mert a nemesség örök hálára lesz kötelezve. *Zöld* el is ment s a felcsíkiektől az esküt ki is vette, de kijelentette, hogy ő nem a fegyver fel nem vételére esket. Másnap azonban *Szász János* csíksomlyói esperes tanácsára a felcsíkieket az eskü alól felmentette. Az esketés miatt a püspök *Zöldet* Szebenbe idézte és meg is büntette. Szebenben *Zöld Lázár Istvántól* egy felségrendeletet kapott azzal, hogy azt Csík mindegyik falujában hirdettesse ki, Csíkba hazatérvén meg is tette. Egyébként Szebenben gr. *Tholdalagi László*, *Cseri Elek* és *Dombi Jánostól* úgy hallotta, hogy a királynő az önkéntesekből akarja a határőrséget. Joggal mondta tehát ő is azoknak, akik tőle tudakozódtak. Majd *Zöldet* a *Kálnoky*-féle bizottság elé hívták Somlyóra. Ebben a tudatban őt gr. *Kálnoky* is megerősítette. Miután a püspöktől értesült, hogy a főlség a katonaságot mindenkép akarja, senkit sem beszélt le,

sőt a kérdezősködőknek azt mondta, hogy a katonaságnak meg kell lenni. Az erdőben bujdosókat visszahívni törekedett annak ellenére, hogy csikszentkirályi *Bors Lázár* azt mondta, hogy *Koródi Domokost* azért küldték hozzá a mágnások, hogy senki a fegyvert fel ne vegye. Moldovába futásának okait a püspöknek fogja elmondani.⁴¹

Zöld Péter sajátkezűleg írt vallomását, majd az örködő tisztt, a fogház igazgatója s az örök jelenlétében tollbamondással ekként egészítette ki: midőn ő csiktaplocai *Lázár István* erdélyi kamarai gyakornoknál tisztelgett, 1763 március havában, gr. *Lázár János* neki azt mondta, hogy a királynő a székelyeket katonaságra kényszeríteni nem akarja, hogy ezt mindenki saját elhatározására bizza. 1764 január 8-án — a madéfalvi vérengzés utáni napon — *Zöld Beke István* delnei plébánossal gr. *Lázár János*hoz ment, aki ekként nyilatkozott: „Amit akkor mondtam, mondás maradjon, mindenkinek fel kell venni a fegyvert, ez a királynő akarata.” Ugyanekkor *Zöld* és *Beke* kérték gr. *Lázár Jánost*, hogy a püspök által való megidézést egy-két nappal halasztassa el. Ezt gr. *Lázár* megtagadta, azt ígervén, hogy levelet ír a guberniumhoz és a püspökhöz, mely *Zöldet* és *Bekét* mentesíteni fogja. Hisz a református papok az előző évben nagyobb bünt követtek el.

Zöld Péter azt is vallotta, hogy gr. *Lázár Jánost* a papok Somlyón felkeresték és megkérdezték, hogy fel kell-e venni a fegyvert, vagy nem, erre gr. *Lázár János* azt felelte: minden jó magyarnak kérni kellene, hogy fegyvereztessék fel, gr. *Lázár* az egész magyar nemzetet fegyverben szeretné látni, mert akkor akár jobbra, akár balra fordulva, saját javukra harcolhatnának. *Zöld* 1763 márciusában meglátogatta gr. *Bethlen Miklósné Csáky Katalin* grófnőt s a grófnő azon kérdésükre, hogy mit tegyenek a székelyek a fegyverfelvétellel, azt felelte, hogy amennyire ő tudja, a királynő senkit sem kényszerít, gr. *Bethlen Miklós* épp akkor lépett a szobába s ezt megerősítette. Midőn a madéfalvi mészárlás után *Bethlent* felkereste és tőle pártfogást kért, ez *Zöldnek* azt felelte, hogy ír a püspöknek s nem lesz baja a mult évi vétkeiért. *Cserei Farkas* s *Bornemissza Ignác* is akként nyilatkoztak, hogy a királynő nem erőszakolja a katonaságot.

Caratto Zöld Péternek ezt a vallomását felküldötte *Siskovicshoz*, ki aztán a bűnvizsgáló bizottsághoz tétette át; mint-hogy *Siskovics* ezt nem az udvarhoz küldötte, ő maga is gyanússá vált.⁴²

Zöld Péter vallomásának jegyzőkönyvei a püspökhöz küldettek, *Zöld János* július 5-én hallgattatott ki. A főbizottság július 25-én hozott ítélete szerint idősebb és ifjabb *Zöld János*

⁴¹ A főbizottság júl. 7-i jegyzőkönyve.

⁴² *Halmágyi István* naplója. 129. lap.

háromszoros bünt követtek el: *Zöld Mátyás* személyében szökött katonát rejtegettek, Moldovából tilos utakon bejövöket fogadtak el és köztörvény ellen Moldovába szökötteket rejtegettek; ifj. *Zöld Jánosra* enyhítő körülmény, hogy testvéri szeretetből cselekedett, testi halállal nem lehet büntetni, de polgárival, vagyis hivatalvesztéssel igen, továbbá ingó és ingatlan vagyona felének elkobzásával, illetve értékének letételével; az öreg *Zöld János* öreg korára, gyengeségére és arra való tekintettel, hogy a befogadás előzetes tudtán kívül történt, felmentett. *Bors Fülöp* 200 frt pénzbírságra s 6 hónapi várfogságra ítéltetett, mert lázító iratokat fogadott el és azokat továbbította.

Időközben a királynő akként intézkedett, hogy a madéfalvi esetből kifolyó ítéleteket gr. *Hadik András* kormányzó főparancsnok elnöklete alatt gr. *Haller* és *Hutter* tanácsosok *Franck* hadbíró előadása mellett felülvizsgálják s e felülvizsgáló bizottsághoz jegyzőül *Halmágyi István* rendeltetett ki. Ez a bizottság 1765 januártól működött.

A felülvizsgáló bizottság ifj. *Zöld Jánost* hivatalvesztésre és 1 évi fogságra ítélte, *Bors Fülöpöt* 200 frt pénzbüntetésre, *Lázár Istvánt* száműzetésre s a neki királyi joggal adományozott apai és anyai javak konfiskálására ítélte azzal, hogy *Lázár István* javait rokonai visszaválthatják, *Lestyán Miklóst*, *Biró Istvánt*, *Ferenc Antalt*, *Mihály Jakabot* pedig 2 évi fogságra ítélte; az öreg *Zöld János* felmentését fenntartotta, báró *Bornemisszát* és a csíki tiszteket, továbbá *Bors Tamást* felmentette. *Zöld Pétert* és *Beke Istvánt* a papi törvényszék 1765 március 8-án a felségsértés alól felmentette, de mindkettőt lázadásban, *Zöldet* pedig ezenfelül még összeesküvés szervezésében is bűnösnek mondotta ki és mindkettőjüket 4 évi fogságra s papi javadalmaiktól való megfosztásra ítélte akként, hogy egy évet súlyos, hármat pedig könnyebb fogságban töltsenek s kimondott az is, hogy kiszabadulásuk után a Székelyföldön papok nem lehetnek, másutt is csak akkor, ha különös érdemeket szereznek; a szigorú ítélet ellen mindketten a kalocsai érsekhez fellebbeztek, de siker nélkül.⁴³

Beke a reá kimért büntetést kiállotta, majd lelkeszséget nyert s 1774-ben a kolozsvári liceumon az egyházjog tanára lett, 1776-ban Csicsókeresztúrra ment plébánosnak, hol 1777-ben meghalt. *Zöld Péter* 1765 június 24-én a fogságból megszökött és Moldovába ment, hol a kibujdosott honfitársainak lelkesze lett, majd visszatérvén delnei pap lett, később a rákosi plébániát nyerte el; a moldovai csángók helyzetéről rendkívül érdekes és kiváló jelentést tett, miáltal rájuk irányította a figyelmet.

Bár a királynő 1764 március 3-án a kivándorlás meggátolására pátenst bocsátott ki, az tovább fokozódott. *Zöld Mátyás* szerint ennek oka volt a büntudat, a szegénység, a nép nem

⁴³ Erdélyi kancellária 1765. N. 164.

bírta egyszerre a katonáskodást és az adófizetést, élmét nem bírta megszerezni, további ok volt a katonaság elleni ellen-szenv, nem tűrhették idegen tisztek alatt a fegyvergyakorlatot s ezenfelül a szokatlan egyenruha viselését. A királynő 1765 december 14-én a vizsgálat alá vontakra általános amnesztiát hirdetett, kiterjesztvén azt *Lázár Istvánra* és mindazokra, kik Moldovából hazajönni akartak. A Moldovába menekültek helyzetükkel meg lévén elégedve, nem akartak visszatérni. Abban a reményben, hogy *Zöld Péterrel* sok visszatér, *Zöldnek* is kegyelmet adtak, ki 1768-ban híveivel vissza is tért és 100 arany jutalmat kapott. Gr. *Hadik András* e menekülteknek egy részét, mint bukovinai parancsnok, Bukovinába telepítette le, hol ezek megalkották Andrásfalvát, Hadikfalvát, Istensegítsét. Egyébként *Hadik* a székely határőrséget nagyon szerette s 1766-ban, a visitatio alkalmával meg is dicsérte. A székely határőrség a tűzpróbát az 1778. és 79. évi bajor örökösödési háborúban fényesen kiállotta. Erről és a további nagyszerű fegyvertényeiről később fogunk megemlékezni.

16. §. A székely határőrség első harmadában és az állandó tábla idejében. 1765—1790-ig.

A csiki székelységet a határőrség szervezése mellett izgatottságban tartotta gr. *Bethlen Gábor* adórendszere, továbbá az ősi székszervezet helyébe a tabula continua felállítása.

A székelyeknél a nemzeti fejedelmek alatt ötféle adó divatozott: 1. fejedelmi, 2. török porta, 3. őrizetek számára, 4. várak megerősítésére, 5. közönséges szükségekre. Ezek 1578-ig kapuszám szerint egyformák voltak, 1578—1608-ig egy kapunak az számított, akinek 60 forint erője volt, 1608—1666-ig tíz gazda tett egy kaput. Az adó 1689-ig felhágott kapunként 250 írt-ra. A leopoldi diplomával Erdély adója békében 50,000 aranyra, háborúban 500,000 frt-ra kontingentáltatott. Ez összegek a törvényhatóságokra és egyénekre repartitio útján osztattak szét. 1754-ben új adórendszer hozatott be, mely szerint az egy házú nemesek, ha két jobbágyuk sincs, vagy pedig akik 1753-ban kaptak armálist, ha tíz szolgájuk sincs, főszámra adóztassanak. Továbbá egy elsőosztályú közönséges szántóföldtől 20, második osztályútól 16, harmadik osztályútól 12, negyedik osztályútól 8, egy jármos ökörtől, nyerges, hámos lótól 24, csikótól, tinótól 15, sertéstől 5, egy méhkastól 3 kr fizettesék; főpénzben tehát az armálisták, lófők, gyalogok, szabadosok 4, a zsellérek 3, a jobbágyok 2 rénes forintot adjanak. A csiki székelység a *Bethlen*-adórendszer minden hibáját érezte és ez nagyon hozzájárult elszegényedéséhez.

Losteiner pedig azt jegyezte meg, hogy a katonák sze-

mélyi állapota a nemesekétől nagyon eltért, bár ők is jogos birtokosok az örökségeikben, de azért külállamtól függnek s a személyük ellen indított büntető keresetek az idegen katonatisztek elé kerülnek, akiknek feltétlenül engedelmeskedni kötelesek. Az ú. n. vegyes törvényszékek 1773-ban már nem működtek és az ide utalt ügyek polgári törvényszék elé kerültek. Egy névtelen 1773-ban az 1. sz. székely gyalogezredről írja: „Csik- és Gyergyószékben 52 faluban szétszórva, vegyesen a polgárokkal élnek, éspedig szűk völgyekben, terméketlen földön, állapotuk nem kedvező, egyikük sem tiszta katona. A Maroson való tutajozás nyujt nekik valamelyes kis keresetforrást, az emberek szegények, sok a kivándorlás. Itt sem a szolgálat célszerűsége, hanem a felállítás könnyebbsége lebegett a szervezéskor szem előtt, mert csak a szabad székelyeket vették fel. Az elégedetlenség közöttük igen nagy, mert a határszolgálat lehetetlen alapokon nyugszik. A legénység igen középszerű mértékű. Láttuk az osztályokat és egy zászlóaljzat Csikszeredában. A két gyergyói osztály kétségkívül a legjobban van kiképezve, bár ez a legszegényebb. Ennek a stabnak tisztjei, az ezredest kivéve, ki nagyon derék embernek látszik, nem a legjobbak. Itt a szolgálat nem oly rettenetes, az emberek háromszor, mindig 14 napra mennek őrszolgálatra. Az elégedetlenség ezek arcáról is leri... A székely huszárezredről nem lehet megmondani, hogy hol van, mert mindegyik székely székben, továbbá Fehér, Torda és Hunyad megyében, a Fogarasi kerületben szét van szórva 761 faluban, tehát úgyszólván az egész országban, úgyhogy nincs tiszt, aki felügyeletet gyakorolhatna felettük, annál kevésbbé egy vezérkari tiszt. A háromszékiek a legjobbak. (Ezt az író Kézdivásárhelyt látta.) Gyakorlatról szó sem lehet, sok a rossz ló, a lovakat maguknak kell szerezni és tartani. Katonai gyakorlatra mégis jók voltak, ez *Baranyai* őrnagy érdeme. Az emberek nincsenek, nem is lehetnek megelégedve. A polgári hatóságtól nincs segítségük, a katonaiak részéről a nagy szétszórtság miatt nincs segítségre mód. Egyébiránt nagy a kivándorlás.”¹

Az egy házú nemesek, helyzetükkel nem lévén megelégedve, a guberniumhoz memorialet intéztek. A határőrséggel még az a kellemetlenség is járt, hogy megindult a productiónalis perek áradata és sok nemes is productióra szorítottatott. Ezek közt a csikszentkirályi *Benedek*-család is.² Csikban a közbiztonság még évek mulva sem erősödött meg, erre mutat az, hogy 1766 augusztus 17-én a csiki kereskedő társaság panaszkodik azért, mert a vásárokon magukkal hordani szokott vásári sátorok kellőképen megőve nincsenek.³

¹ *Szádeczky*: A székely határőrség szervezése. 637—642. lap.

² O. L. T. 1765. N. 254. Erd. kancellária.

³ U. o. 1766. N. 345.

Az előző fejezetben láttuk, hogy a határőrség szervezésekor miként volt megalakítva az állandó tábla, amelyben a közigazgatási és bírósági ügyek elintézésére a szék tisztviselői s a megválasztott assessorok voltak hivatva. A gyrás székekre csak a tisztviselő- s követválasztások s a felsőbb rendeletek tudomásul vétele tartozott. Kászonimpérfalvi *Balássi József* 1766 november 26-án azért panaszolt, hogy a birtokosság nem kapott elég helyet az állandó táblán.⁴ Az előző fejezetben közölt szemlényekben annyi változás történt, hogy 1767 október 11-én az állandó táblai assessorokban *Boros Ferenc*, *Endes Mihály*, *Biró Albert*, *Potyó Mihály* megerősítettek.⁵ Az 1766-ban produkáltak még a kászonfelsőfalvi *Lukács*, csíkszentkirályi *Lésztján*, 1767-ben a madéfalvi *Zöld*, 1754-ben a szárhegyi *Bartalis* és a szentmártoni *Botskor*-családok,⁶ e kellemetlenségek mellett Csíkra nézve örvendetes volt, hogy 1768 december 24-én csiktusnádi *Élthes István* guberniumi fogalmazóvá⁷ s 1769 április 8-án csíkszentkirályi *Bors Lázár* királyi pénztárnokká neveztetett ki.⁸

A határőrség szervezése következtében 1768 november 26-án a gyimesi vám rendeztetett.⁹ 1771-ben Csíkszék már oda jutott, hogy a természészüke és a nagy szegénység miatt adóelengedést kért.¹⁰ E szomorú helyzetben sem kímélték Csik nemeseit a katonatisztek, mert 1772-ben csíkszentdomokosi *Sándor László* pert indítani volt kénytelen, u. i. a katonaság azt a patakot, amely a szenttamási malmát hajtotta, teljesen önkényüleg eldugta.¹¹ Ehhez csatlakozott, hogy 1773-ban a csíki parochusok a határőrség felállítása szülte zavarok miatt kénytelenek voltak az őket és a kántorokat illető birtokok összeírását kérni.¹²

1773-ban *II. József*, mint anyjának uralkodó társa, Erdélyt beutazta, volt Csíkban, Gyergyóban, meg Kászonban is. A madéfalvi közös sírra helyezett emlékre a hatalom a következő feliratot tette: „Domita Siculorum superbia hic jacet”; valaki azonban ugyanennek az emléeknek a hátára ezt írta:

„Itt emelt magának a gonoszság oltárt,
Mondd el hóhérinkra a CIX. zsoldárt.”

Ezt a feliratot *II. József* ez útjában meglátta és az emléket eltávolíttatta,¹³ de a vértanúk sírja mégsem maradt jel-

⁴ O. L. T. Erd. c. 1766. N. 510.

⁵ U. o. 1767. N. 509.

⁶ U. o. 1766. N. 240, 332; 1767. N. 106; 1772. N. 815, 847.

⁷ U. o. 1768. N. 509.

⁸ U. o. 1769. N. 197.

⁹ U. o. 1768. N. 471.

¹⁰ U. o. 1771. N. 41, 67.

¹¹ U. o. 1772. N. 68, 160.

¹² U. o. 1773. N. 235.

¹³ Dr. Balló István: i. m. 75. l.

telenül, mert 1769-ben nagyajtai *Cserői Zsuzsanna* egy keresztet állíttatott oda, éspedig ez a kereszt Csicsó felé a legelső volt. Ez a kereszt megmaradt. *II. József* ugyanezen útja alatt Csíkban több templom újjáépítésére adakozott.

Ebben az időben látszik Csíkban a közigazgatással való törődés is. 1774-ben rendes orvosi állást létesítettek.¹⁴ Ugyanabban az évben az foglalkoztatta Csík közigazgatását, hogy a mai Hargita-fürdőnél kénes eruptio történt.¹⁵ Továbbá a kereskedelmi forgalom megindulására nézve bizonyíték, hogy több község, így pl. Csíkszentimre és Kozmás 1775-ben,¹⁶ 1776-ban a csíkszentgyörgyiek¹⁷ vásártartást kértek és továbbá a csíkgyimesi vám újból rendeztetett.¹⁸

A székely határőrség megszervezése után tíz év múlva is akkora volt a német tisztek hatalma, hogy a gubernium aziránt intézkedett, hogy a csíksomlyói iskolákban egyesek kívánatára a német nyelv taníttassék.¹⁹ Egyes előkelőbb székelyek is beléptek a katonaságba, így 1776-ban *Sándor László* kérte a felvételét s ruhájára költséget is kapott.²⁰

Az 1776. évi productionalis áradat Csíkot sem hagyta érintetlenül. Ekkor szépvízi *Miklós*-család produkált,²¹ *Tankó János*, *Imre János*, *Orbán Péter* nemesemberek a közterhek alól való felmentésüket kérték,²² *Zöld János* pedig többek közt a gyimesi harmincadot is kérte,²³ a várdotfalvi *Markos*- és *Keresztes*-család produkált.²⁴

1777-ben Csíkban alkirálybírák lettek: *Boros Elek*, *Kovács Tamás*, assessorok pedig: *Csedő Dávid*, *Kovács Simon*, jegyzővé neveztetett *Zöld János*.²⁵ Szenttamás, Szentimre és Somlyó a templomépítésre költséget kértek a guberniumtól.²⁶ Ugyanezen évben a határőrezredparancsnokság felterjesztésére a hadi tanács panaszt emelt a királynőnél, hogy a csíksomlyói iskolákban a fiatalság csekély oktatást kap s a kancellária jelentést kíván arról, hogy miként élelmezik a szemináriumban a növendékeket, az fenntartható-e s van-e alkalmuk a növendékeknek tanulni.²⁷ Ez évben a közbiztonságot egyes román szőkevény családok is veszélyeztették. Ugyanis csíkszentmihályi *Sándor*

¹⁴ O. L. T. Erd. c. 1774. N. 109.

¹⁵ U. o. 1774. N. 1255, 1775, N. 682.

¹⁶ U. o. 1775. N. 56, 991.

¹⁷ U. o. 1777. N. 529.

¹⁸ U. o. 1775. N. 1070.

¹⁹ U. o. 1775. N. 508.

²⁰ U. o. 1776. N. 163, 188, 950.

²¹ U. o. 1776. N. 529.

²² U. o.

²³ U. o. 1776. N. 858.

²⁴ U. o. 1776. N. 527, 540.

²⁵ U. o. 1777. N. 281, 775, 1349.

²⁶ U. o. 1777. N. 228, 1206, 1738.

²⁷ U. o. 1777. N. 1452.

Mihály és Tar Zsigmond az ezek által okozott káraik megértését kérik.²⁸

1778-ban Csík közigazgatását Csíkszereda és Zsögöd között a fajzasi és makkoltatási jogra nézve támadt egyenlenség foglalkoztatta, mely a régi gyakorlatnak megfelelően szabályoztatott.²⁹ Ugyanezen évben Csíkból elköltözött csíktapolcai *Lázár Imre Pál* nevű fiának alkalmazása iránt kérést adott be a guberniumhoz.³⁰ 1779-ben az erdélyi kancellária a csíksomlyói tanulóifjúság vizsgálati és osztályozása iránt érdeklődött.³¹ Ugyanezen évben Csíkszék magának pecsétet kért, felterjesztette az emblemákat, de ezeket a kancellária nem fogadta el, újak csináltatását rendelte el, éppígy járt Gyergyó, Miklósvár és Bardotzszék is.³² Ezzel egyidejűleg a szeredai és a somlyói kápolnák építésére segély utaltatott ki, a gyimesi vám helyreállítatott, de a kancellária azzal szomorította el a csíkieket, hogy a csíksomlyói iskolák oktatási tervét bekívánta.³³

Már nemcsak a csíki határőrök versengtek egymással, hanem a csíkiek a szomszéd bardotzszékiekkel, u. i. 1779-ben Csíkszentkirály, Szentimre és Csatószeg kérelmet adtak be az udvari kancelláriához, hogy Bardotzszékekkel szemben a határok rendeztessenek.³⁴

1779-ben van első nyoma Csíkban a mozgó bíróságnak, amelyhez Felcsíkon szenttamási *Boros Elek* s Alcsíkon bánfalvi *Kovács Tamás* kinevezettek.³⁵

Mária Terézia életének alkonyán az az örvendetes esemény történt, hogy a csíksomlyói iskolában jutalmak tűzettek ki. De ez az öröm kevés volt ahhoz a bánathoz, melyet a csíki nemesi rendeknek a katonai túlkapások okoztak, melyek miatt újból panaszt emeltek. Ugyanebben az évben csíkszentmihályi *Sándor Gáspár* és *Czikó Rafael* assessorokká neveztettek ki s az elemi iskoláknak 400 forint segély adatott s a provinciális és katonai kasszához Csíkszeredából három munkaerő rendeltetett ki.³⁶

Mária Terézia uralkodásának második felét báró *Bornemissza Pál* főkirálybírósa kezdte meg. Utána jött báró *Henter Adám*. *Mária Terézia* uralkodása alatt Felcsíkon alkirálybírák voltak: illyefalvi *Biális (Olasz) János* (1751), szenttamási *Boros Ferenc* (1759), felfüggesztés ideje alatt 1763 és 64-ben *Balázs Adám*, szentmihályi *Sándor Gáspár* (1771), homoródszentmártoni *Biró Gábor* (1773); alcsíki alkirálybírák: szentkirályi *Bors*

²⁸ O. L. T. Erd. c. 1777. N. 1708.

²⁹ U. o. 1778. N. 85, 957.

³⁰ U. o. 1778. N. 1050.

³¹ U. o. 1779. N. 1478.

³² U. o. 1779. N. 1123.

³³ U. o. 1779. N. 870.

³⁴ U. o. 1779. N. 674.

³⁵ U. o. 1779. N. 994.

³⁶ U. o. 1780. N. 409, 434, 1050.

Tamás (1744), *Horváth József* (1745), szentgyörgyi *Csedő Dávid* (1751), szentmártoni *Szabó Ferenc* (1758), felfüggesztés idején 1763—64-ben szentkirályi *Bors Tamás*, bánkfalvi *Kovács Tamás* (1774); kászoni alkirálybírák: impérfalvi *Balassi István* (1756), nagykászoni *Kászoni Mihály* (1764), impérfalvi *Balassi József* (1777); Gyergyóban: tekerőpataki *Gáborffi Gábor* (1756), *Túri István* (1764), *Baló István* (1771). Jegyzők Felcsikon: csiktaplocai *Lázár Antal* (1742), csiktaplocai *Lázár Imre* (1763—1764), szentdomokosi *Boros Elek* (1771); Alcsíkon *Czikó Ráfael* (1763), bánkfalvi *Kovács Tamás* (1771); Kászomban *Kászoni Mihály* (1756); Gyergyóban szentdomokosi *Sándor László* (1764), *Bors Lázár* (1771).

Csikra nézve óriási csapás volt, hogy 1770 második felében Moldovából és a Havasalföldről Gyergyóba behurcoltatt a pestis, hol félévig dühöngött a kór, úgyannyira, hogy Csík és Gyergyó között a közlekedést 1771 január 28-án el kellett zárni. Ez Gyergyót gazdaságilag tönkre tette, annál is inkább, mert a sajátos gyergyói viszonyok miatt Gyergyóban nem lehetett a hármas határ rendszert létesíteni; hogy több szántó álljon rendelkezésre, *Caratto* ezredes 1771 július 2-án azt a meg nem okolható intézkedést teszi, hogy a falvakhoz közel lévő erdők kiirtassanak és szántóföldekké alakíttassanak; Gyergyóban még 1771 június havában is szedte a pestisjárvány áldozatait. Hogy még teljesebb legyen a csiki székelység zaklatása, 1771 augusztus havában az orosz szövetséggel kapcsolatban szóba került Csík, Gyergyó és Kászon személyes felkelése, s decemberben elrendeltetett, hogy a nemesek nemességük igazolása végett okmányaikat a királyi táblánál mutassák be; 1772 április 3-án pedig a gubernium elrendeli, hogy semmiféle könyvet sem szabad ki nyomtatni, míg a vizsgáló bizottság azt nem engedélyezi, ezt megelőzően 1771 november 20-án a szent ferencrendiek zárdájában lévő nyomda ügyében kívánt jelentést.

A Moldovába és Havasalföldre való kivándorlás, mely a határország szervezésével kezdetét vette, folyton-folyvást tartott, ezt a guberniumnak majdnem minden évben kiadott rendelkezései sem tudták megakasztani. Az 1774. évben az mutatkozott célirányosnak, hogy a szőkevényeknek teljes amnesztia adassék. 1776-ban jobbágyösszeírás teljesített, alig találtatott birtokos, akinek tíznél több jobbágya volt, sőt ezek is el-elszökdöstek, bár 1775 december 21-én 1656 szám alatt a királynő rendeletet bocsátott ki, hogy azok, kik a népet félrevezetik és szökésre csábítják, vagy azok, kik titkos ösvényen átszöknek, ha enyhítő körülmények nincsenek, örökös vármunkával, súlyosabb esetekben pedig halállal büntetessenek. Ekkor a nép helyzetét az is súlyosbította, hogy 1776-ban újból kiütött a pestis; *Caratto* ezredes a szántók szaporítására vonatkozó azon rendelkezését, hogy az erdők irtassanak, az Olt mellékére is kiterjesztette; ebben az időben a dánfalvi és madarasi vasbányák még üzem-

ben voltak, amelyeknek megvizsgálására csíkszentdomokosi *Sándor László* küldetett ki, ez jelentését szeptember 18-án tette meg.

1778 június 10-én a gubernium elrendelte, hogy a székely légiókból 200—200 katonát kell Kolozsváron és Szilágysomlyón keresztül Trencsén vidékére indíttatni.

A határőrség megszervezése után, 1769 augusztus havában a magyar koronatarományok s Törökország közt a határjárás bevégeztetett s a határjelek kitétettek. Ekkor Csíkszék határvonalán Moldovától több olyan havasi birtokrész szereztetett vissza, amelyeket a XVII. és XVIII. századbéli zavaros viszonyok közt a moldovai birtokosok jogtalanul eltulajdonítottak, amelyekre vonatkozóan ezt a tényt mindkét állam (magyar és török) kiküldöttei elismerték. E visszafoglalt havasrészek egyelőre uratlanok lettek s alig tíz év alatt az erősebb községek és hatalmasabb családok a szegény, fegyvert viselő nép kizárásával azokat elfoglalták, ami miatt a nép katonai hatóságnál panaszt emelt, mert ruházatról és lovakról nekik kellett gondoskodni és ez óriási kiadásaikba került, ami a szegény családokra nézve egyenlő volt a tönkretétellel. Ilyen körülmények között kellett a székely határőrezredek egy zászlóaljának 1778 és 1779-ben a bajor örökösödési háborúban résztvenniök. A Trencsénbe irányított zászlóaljak Csehországba vitettek s az 1. számú csíki gyalogezred Lewin mellett a „Gillern“ nevet viselő gránátos zászlóalj ellen a támadásban vitézül viselte magát s úgy a gyalog, mint a lovas zászlóalj több mint egy évi háborúskodás alatt magát többször kitüntette.

Mária Terézia uralkodásának második felében következő kiváltságolások történtek. A 10. királyi könyv 712. lapján 1762 december 20-án csíkszentimrei *Antal János* és *István*, csíkszentimrei *Antal István* fiai — egyik miklósvári, a másik alcsíki esküdt assessor — 41/1761. sz. alatt armálist kaptak, *János* feleségére, *Bede Juditra*, *István* feleségére, *Tamási Máriára*, *János* fiára, *Istvánra*, ennek feleségére, *Benedek Rebekára*, leányára, *Rebekára*, az előbb említett *István* gyermekeire: *Erzsébet*, *Katalin*, *Klára*, *István*, *Anna*, *Zsuzsanna* és *Borbálára*, kik *Thamási Máriától* születtek, kihatással. A 697. lapon 1761 január 26-án 41/1761. sz. alatt csíkpálfalvi *Biró Adalbert* felcsíki assessor kapott armálist, első feleségétől, *Lázár Klárától* származott *József*, *János*, *Sámuel*, *Rozália*, második feleségétől, *Bors Annától* született *Dániel* és *Anna* gyermekeire is kihatással. A 687. lapon ugyanakkor gyergyóújfalusi *Borsos György*, a 727. lapon 1761 június 10-én csíkszentgyörgyi *Györffi József*, a 702. lapon gyergyócsomafalvi *Rókai János* és felesége, *Kajtár Ilona*, *Csata Erzsébettől* született *Ferenc* fivére fia, *Péter* s ennek leányai, *Margit* és *Erzsébet* kaptak armálist.

A 11. királyi könyvben, a 485. lapon 1777 október 1-én 1196/1777. szám alatt csíkbánkfalvi *Keresztes János* alcsíki

assessor, kinek atyja *Kelemen* zászlótartó volt, kap armálist, *János* és *Imre* fiaival és feleségével, ki csíkszentkirályi nemes *Bors Gergely* leánya. Az 502. lapon 1775 március 17-én 302/1775. szám alatt a királynő csíkszentgyörgy-bánkfalvi *Tóbi Zsigmond* vasvármegyei, szentmártoni lakos részére nemesi bizonyítványt állíttatott ki. Ebben meg van állapítva, hogy 1607 június 12-én *Tóbi Gotthard, Mihály, Domokos, Mihály* és *Márton* fiai kaptak nemességet. *Tóbi Mihály* mint világi klerikus ment Vas vármegyébe. *Márton* fia volt *István*, ezé *Ferenc*, ezé *Antal, István, József, Márton* és *Ferenc, Ferenc* fia *János*, ezé *Gotthard, Gotthard* fia pedig *Zsigmond*, akinek részére a bizonyítvány kiadatott.

A 12. királyi könyv 33. lapján 1780 május 24-én *Kövér János* és *Kajetán* gyergyószentmiklósi kereskedők, *János* feleségére, *Izsák Máriára* s gyermekeikre: *György, Teréz, Anna, Mária* és *Rozáliára* kihatással kaptak armálist.

A gubernium 1780 december 9-én tudatta, hogy *Mária Terézia* 1780 november 29-én meghalt. *II. József* már 1780 december 9-én császári pátenst bocsátott ki, hogy a szerzeteseknek és klastromoknak 1500 frt-nál több vagyona nem lehet.

1781-ben *Henter Adám* főkirálybíró meghalt. Helyettese *Biró András* alkirálybíró lett. Főkirálybíróvá 1782-ben csíkszentdomokosi *Sándor László* neveztetett ki. Alatta Gyergyószentmiklóson normális iskola állíttatott fel és a borszéki szekérút megépítése megkezdett, u. i. ez időben gyógyulás céljából Borszék látogatása már megkezdődött. 1783-ban *II. József* Erdélyt és Csíkot is meglátogatta. Ugyanezen évben *II. József* kifejezetten szakított *Mária Terézia* csendes abszolútizmusával és teljesen alkotmányellenes módon 1783 május havában a székely székeket eltörölte és azoknak önkényesen való kikerekítésével megyei szervezetet adott, Csíkot Udvarhellyel Udvarhely megyébe olvasztotta s az új megye főispánjává csíkszentdomokosi *Sándor Lászlót* nevezte ki és Csíknak megfelelő pecsétet adott s mozgó bírakká *Boros Elek* és *Kovács Tamás* alkirálybírákat s assessorrá *Mátéfi Domokost* nevezte ki,³⁷ Somlyóra pedig katonaság küldetett.³⁸ Mindszent pedig a templom javítására költséget kapott. 1784-ben Csíknak az adóhátraléka nagyon felszaporodott. Ekkor nem annyira Somlyó, hanem Szereda volt a központ, melynek bírása *Hász József* volt; Szentgyörgy vásártartási jogának a megerősítését kérte, Madfalva pedig kápolnát építtetett.

1785 szeptember 22-én küldetett meg Csíknak *II. József* által a jobbágyokról kiadott rendelet. 1785 november 11-én *László Elek* gyergyói alszolgabíró jelenti az udvarhelyi állandó táblának és a főispánnak, hogy a jobbágyok az említett rendelet

³⁷ O. L. T. Erd. cancell. 1783. N. 88.

³⁸ U. o. 1783. N. 1461.

kihirdetése után nem akarnak a földesuraknak szolgálni, hanem egymást bujtogatják azzal, hogy többet nem tartoznak szolgálni s úton és útfélen azt beszélik, hogy az a hely, hol laknak, az övék lesz s a katonák közül többen a népet lázítják s azokat, akik a földesuraknak szolgálnak, megveréssel fenyegetik. A jelentéshez csatoltatott *Mikó László* gyergyói járási főnöknek a jelentéssel teljesen egyező irata is. 1786-ban csíkszentdomokosi *Sándor János* helyettes levéltárnokká neveztetett ki, de ugyanazon évben csíkszentdomokosi *Sándor László* főispán meghalt. 1787-ben Csíkban nagy inség uralkodott, mégis Szereda vára akkor javítottatott ki. 1788-ban Csík, Gyergyó, Kászon az iskolákra, főleg a somlyóira és a gyergyószentmiklósira nézve nagyobb javadalmazást kért. A kormány a csíksomlyói iskolákat „nagyobbaknak” ismerte el.

Csík és Udvarhely mint közös megye, 1784 október 11. és 12-én tartott derékszéken alakult meg, amelyen megjelentek báró *Bánffy Farkas*, az országos rendek elnöke és báró *Kemény Farkas* tartományi biztos, mint főkormányászeki biztosok. Az egyesült megyének a címere a két szék egyesített címere lett.

II. József 1790 január 28-án összes rendeleteit, a vallási ügy és a jobbágyságra kibocsátottak kivételével visszavonta, ekkor Csíkszék halottaiból feltámadott, ezekben az években Csíkra nézve alig maradt okirat. Annyit tudunk, hogy a *Mária Terézia* végső éveiben működött rendszer, bár szűkebb keretben, tovább működött. Csíkot inkább *II. József* alatt az iskolák kérdésében kiadott rendeletek zavarták meg.

A csíki nép panaszának következtében *II. József* 1783 május 27-én 3680. szám alatt kelt legfelsőbb elhatározásával a török birodalomtól visszaszerzett havasrészeket a határőrkatonaság javára és előmenetelére adományozta. Eme legfelsőbb elhatározás következtében a katonai hatóságok az általuk helyesnek vélt módon a visszaszerzettnek gondolt havasrészeket elfoglalták. A régebbi birtokosokkal e miatt bonyodalom támadt s a magyar királyi erdélyi kancellária 1785 december 5-én 14860, 1786. évi június 9-én 149. és július 3-án 6890. szám alatt elrendelte, hogy mindazoknak, kik a katonaság által elfoglalt bármelyik havasrésznek 1769 előtt tetteles és jogos birtoklását hitelesen igazolják, igazolt birtokuk adassék vissza s e célból a követelő feleknek egyévi határidő tűzetett ki, ami a polgári hatóságok által közhírré is tétetett. Ezek felett csak 1813 október 29-én hozatott ítélet, addig a katonaság az általa elfoglalt havasrészeket tovább kezelte és gondoskodott a határőrök ruházatáról és lóbeszerzéséről is.

A székely határőrség résztvett az 1788—90. évi hadjáratban, főként az erdélyi szorosok védelménél Moldova és Havasalföld harcterein. A csíkiek résztvettek: a Griblestinél, Tornestnél, Adjudnál és Foksáninál történt harcokban. Ez utóbbi helyen a Szent János-kolostor körüli harcokban történt, hogy

jenőfalvi *Biró János* közhusár megsebesült s két török kezébe került, ezek kirabolták, a ruházatát is el akarták venni az új csizmájával együtt, őt a földre nyomták, hogy a csizmáját lehúzzák. Míg ezzel vesződtek, *Biró* karabélyával az egyik törököt lelőtte, a másik futásnak eredt, *Biró* gyorsan töltött, a futó törököt is lelőtte, másnap a törököktől elvett fegyverekkel, mint diadaljelvényekkel jelentkezett. Ezekben a harcokban arany vitézségi érmet kapott gyergyóujfalusi *Ferenc Ignác* örmester, ki mint hadnagy 1796 július 14-én hősi halált halt Elstadtnál, ekkor mindszenti *Czikó Ferenc* főhadnagy szakaszában szolgált. Ezüstérmeket kaptak: szépvízi *Deák János*, bánkfalvi *Koncsag István*, kászonimpéri *Balázs Antal*, csíkszentgyörgyi *Bálint Ferenc*, bánkfalvi *Tóbi István*, vacsárcsii *Bodor József*, szárhegyi *Ferenci József*, csíkszentkirályi *Jósa Ferenc*, várdotfalvi *Bartalis Albert*, csíkszentgyörgyi *Nagy Antal*, szentimrei *Baló Ferenc*, csíkszentmiklósi *Szabó Tamás*, *Erős Gergely* és *Erős Mihály*, madarasi *Bogács János*, taplocai *György Pál Ferenc*, kilyénfalvi *György Sándor*, szárhegyi *Ferenc András*. *Lajos János* székely őrnagy Oknáig nyomult előre. Foksaninál elesetek: csicsói *Becze György*, felcsík-jenőfalvi *Gecző Márton*. 1788 július 20-án Bulkánál elesetek: tekerőpataki *Forika Ferenc* tizedes, *Gál Ferenc*, csomortányi *Biró Zsigmond*, kászonimpéri *Balás Antal*, kászonujfalvi *László József*, csíkszentimrei *Balló Albert*, tusnádi *Sántha István*, *Csiszér József*, szentkirályi *Simon János*, menasági *Erdély Mihály*, csíkszentmártoni *Részegh János*, a Bodzai-szorosnál pedig július 16. és 17-én *Kotormányi Albert* tizedes és csíkszentgyörgyi *Bálint András*. Augusztus 25-én Jassitól északra Onesti irányában elesett gyergyószentmiklósi *Köllő Albert*, 1789 augusztus 3-án a bodzai ütközetben pedig szárhegyi *Ferenc Antal* tizedes, 1790 július 8-án Giurgovo ostrománál csíkszentmihályi *Koncz Ferenc*, gyergyóujfalusi *Deák Antal*, *Máté Adám*, *Kovács Antal*, csíkjenőfalvi *Erős Mátyás*, *Márton József* s csíkszentmiklósi *Szabó Tamás*.

**17. §. A székely határőrség utolsó hatvan évében,
a régi alkotmány és Csíkszék visszaállítása után. 1790—1848.**

II. József halála után Csíkszék főkirálybírájává homoród-szentmártoni *Biró Gábor* neveztetett ki, ki azelőtt Felcsík jegyzője, majd alkirálybírája volt. A nemzeti feléledés korszaka Csíkban súlyos megpróbáltatások közt indult meg, u. i. Gyergyóból azt jelentették, hogy „oly ragadozó nyavalya indult meg, hogy rövid idő alatt 1200 ember halt meg.” A gubernium elrendelte a főtisztnek, hogy azt a phisikus és a szék chirurgusával, *Backmannal* vizsgálta meg s a meghaltakról tegyen jelentést. A jelentés szerint Gyergyóban 162 ember halt meg.

Zemplénből és Hegyaljából parasztlázadás indult el, mely Erdélyben is elharapódzott. Sárosi maroszekéi királybíró megkereste Udvarhelyt, ez pedig Csíkot. Postákat állítottak fel, hogy Csíkkal gyors összeköttetésük legyen s kérték a csíkieket, hogy mennél nagyobb erőt állítsanak ki, hogy ha a szükség kívánná, szegény szomszéd atyjukfiainak is (a magyarországiaknak), kik inkább tűzben vannak, együttes erővel segíthessenek.¹

Az 1790. évi reformidőben Csík is megmozdult s az 1790 december 12-én tartott kolozsvári országgyűlésen — ekkor már a gubernium is Kolozsvárt volt — a követei ott voltak. *Ez az országgyűlés elvben beiktatta Magyarországgal az uniót és megakarta szüntetni a székely határőrséget, az adófizetési kötelezettség s ország határán túl való katonáskodás eltörlésével.* E tárgyban megalkottatott az 1791. évi IV. törvénycikk. A király nem szentesítette, hanem a határőrséget illetőleg egy bizottságot küldetett ki. Erre a *rendek megalkották az 1792. évi XVIII. törvénycikket, amely szerint a székely lófő és gyalogrend az adótól mentesített s a katonáskodásra nézve a törvényes mód állítottatott vissza. II. Lipót, bár elismerte, hogy a határőr katonaság szervezése hibás, a törvényt mégsem szentesítette. I. Ferenc alatt a mozdulatlanság úgyszólván a megmerevedésig vált uralkodóvá, így a határőrség megszüntetése sok huza-vona után dugába dőlt.* A székely nemesség ezután a székely határőr ezredbeli idegen származású tisztek elmozdítása iránt indított mozgalmat. Ezzel szemben a hadi szemlék ürügye alatt a századosok összevonták a katonáskodó székelységet s nyilatkozatokat irattak alá velük, hogy a katonai renddel és állapotokkal meg vannak elégedve s változtatást nem kívánnak. Az értelmesek az aláírást megtagadták, mire a tisztek kényszereszközökhez nyúltak s vasraveréssel s börtönnel büntették a vonakodókat.² Csíkszék erre gyűlést hívott össze, elhatározta az *1764 előtti állapot visszaállításának sürgetését* s a tisztek eljárása ellen az elfogottak érdekében tiltakozó feliratot küldött a guberniumhoz. A feliratot több katonáskodó székely is aláírta. A gubernium vizsgálatot indított, az eredmény sok székely katona bebörtönözése és Csíkszék megdorgálása lett.

Mindezek ellenére 1793-tól kezdve a székelység nagy véráldozatokat hozott. A székely huszárok 1793 október 13-án a lauterbergi sáncok bevételénél az első hadoszlopban harcoltak s a Rajnán átkeltek. 1794 őszén Vorus vidékén harcoltak, 1795-ben Mannheim szerencsés ostrománál tüntették ki magukat, az osztrák hadi jelentések magasztalva emlegetik őket. 1796 szeptember 3-án a würzburgi csatában szereztek dicsőséget. Ugyan-

¹ Szádeczky: Udvarhely megye története. 541, 542. lap.

² Szádeczky: A székely nemzet történelme és alkotmánya. Bp. 1927. 355, 356. lap.

ezen évben a Rajna mellett működő székely gyalogosztályok arattak szép sikereket s a székely határőrség két gyalog százada Krakkó elfoglalásánál vett részt; 1799-ben a székely huszárok újból a Rajna mellett harcolnak. 1800-ban egy székely határőr zászlóalj részint a német, részint az olasz harctereken, majd Tirolban volt, 1800 elején átkelt a Piaven. 1805-ben a csíki gyalogezred két zászlóalja résztvett az austerlitz-i véres ütközetben és ott a legdicséretesebben viselte magát. Az 1809. évi nemesi felkelés alkalmával a rendek a székely határőrséget eltöröltetni kívánták, de *I. Ferenc* nem fogadta el, a nemesi felkelő seregben sok csíki székely vett részt. A székely határőrezredek a lengyelországi hadjáratokban is harcoltak. Nyolc székely huszárszázad és két székely gyalogszázad kelt át a szorosokon, Krakkót megszállva Varsóig nyomult előre. Sandomirba való bevonuláskor a Crapatiwi-kapunál a dízsorfallat a székely huszárezred alkotta. Harcoltak Lemberg-nél és Tarnopolnál, különösen a kikémlésben volt szerepük.

Napoleon orosz hadjáratában, mivel Ausztria ekkor *Napoleon* szövetségese volt, a székely határőr ezredek részt nem vettek, de Bukovinában és Galiciában állomásoztak. Az 1813. évi összeszámolás szerint a csíki határőr ezredben 3314 lélek volt, ezenfelül a huszárok.

Az oroszországi katasztrófa után kialakult koalícióban Ausztria is résztvett. A híres lipcsei csatában (1813 október 16—19.) a csíki határőr gyalogezrednek két zászlóalja s a székely huszárok hat százada vett részt, az osztrák hadi jelentések szerint ezek a legkitartóbb vitézség által tüntették ki magukat, éppígy a rajnamelletti Frankfurt vidékén vívott harcokban is. 1814-ben résztvettek az olasz-, német- és franciaországi hadjáratokban, sőt Párizsba is betörték. *Napoleon*nak Elba-szigetéről való visszatérése után a székely határőrök újból mozgósítottak s résztvettek azokban a franciaországi harcokban, amelyek *Napoleon* uralmát végleg megdőntötték. Ezekben a harcokban a székely gyalogezredek egy-egy zászlóalja és a huszárezrednek hat százada vett részt. Ezekből a harcokból a csíki székelységekre nézve az emlékeink a következők.

1793-ban a franciák ellen indultak madéfalvi *Székely Antal*, *Simon Antal* I. osztályú századosok, gergyóujfalvi *Györffi Mihály* II. osztályú százados, mindszenti *Czikó Ferenc* főhadnagy, delnei *Ince István*, szárhegyi gr. *Lázár Lajos*, ditrói *Lukács Antal* és *József*, szentkirályi *Lestyán József*, kásonyujfalvi *Barta István* hadnagyok. 1793 október 26-án a Wanzenuanál vívott ütközetben a huszárok közül *Salló* őrmester veszéllyel nem törődve, báró *Szentkereszthy Sámuel* századparancsnokát megmentette; szárhegyi *Gáspár Dániel*, *Kovács Ádám*, az említett *Salló* őrmester ezüstérmét kaptak, gr. *Lázár Lajos* hadnagy megsebesült, szentimrei *Balló András* pedig hősi halált halt. A wanzenauai úton Hard felé haladva, november 23-án egy gú-

nyolódó francia kihívására *Szabó Elek* tizedes kiugrott a sorból s a gúnyolódót levágta.

1794 június 19-én Schweidenheim és Weingarten között *Barna József* foglyul esett. Ugyanis ezrede élén vágatván, a franciák körülfogták. Karcfalvi *Karda János* káplár látván ezredese veszedelmét, ott termett, az ezredese és az ellenség közé ugrott, az ellenséges vágásokat felfogván, néhány dragonyost lever a lováról és kiszabadítja ezredesét. A hadi jelentések gyakran emlegetik *Karda Jánost*, mint vakmerő vitézt. Az ellenség legjobb vitézeit párviadalra hívta. Amikor egy nagytestű vértés kiállott, a két arcvonala közötti téren kettéhasította, ezért arany vitézségi érmet kapott. Várdotfalvai *Bartalis József* káplár karcfalvi *Gál Sándor* közhuszárt madéfalvi *Olthi János* támogatásával hat ellenséges lovas közül kivágta. Ugyanezek ketten egy Vécsey-ezredbeli huszárt szabadítottak ki fényes bravúrral egy nagyobb ellenséges tömegből. Csíkszentimrei *Csató László* tizedes nem törődve a halállal, a tüzelő tüzérséget egyedül rohanja meg s több tüzért lekaszabol. Delnei *Lázár István* tizedes június 19-i ütközetben *Dániel* alezredest vágta ki és szabadította meg az ellenség tömegéből. Valamennyien ezüst vitézségi érmet kaptak.

A Necker-jobbparti ütközetekben 1795 szeptemberében, midőn az ellenség a balparton 8000, a jobbparton 12,000 emberrel nyomult előre, a székely huszárok az ellenséges lovasság első támadását visszaverték. Midőn a tüzérségi fedezet alatt nagyobb ellenséges csapat érkezett, a székely huszárok az ellenség közé vágattak s 1000-nél több franciát lekaszabolnak, *Dufour* tábornokot 19 tisztjével és 500 emberével elfogták. Itt gr. *Lázár Lajos* és menaságújfalusi *Bálint Pál* őrmester megsebesültek. A tábornok elfogásánál *Keresztes Mátyás* és menasági *Jakab Péter* működtek közre. *Málnási Sámuel* őrmester, *Albert Mihály* tizedes, csatószegei *Ince János*, szentkirályi *Szöke András* az ellenálló tüzéreket lekaszabolván vagy elfogván, három löszerkocsit elfoglaltak. *Albert Mihály* benyomult az ellenséges gyalogság közé, a zászlóaljparancsnokot levágta, ezzel az egész zászlóaljat zavarba hozta, *Ince János* és *Szöke András* a megsebesült gr. *Tholdalaghi Zsigmond* főhadnagyot az elkeseredett küzdelemből kivágták s a kötözőhelyre vitték. A Necker balpartján dánfalvi *Szabó János* és kászonimpéri *Balázs Antal* tizedesek oly hévvel kaszabolják az ellenséget, hogy nem vették észre, hogy a századuktól elszakadtak és hogy megsebesülvén már-már fogságba esnek; észreveszi ám ezt bánkfalvi *Keresztes Márton* őrmester, nem tudván elhagyni a gondozása alatt lévő huszárokat, berontott az ellenség közé s mind a kettőt kimentette, maga mellé vévén több huszárt, köztük gyergyóújfalvi *Pál Dávidot* is. E küzdelmekben halt meg csatószegei *Bors István*, csekefalvi *Péter Ferenc*. Csicsói *Salló Antal* hadnagy alól a lovat lötték ki. A franciáknak az október 18-i vereség ellenére sike-

rült Galgenberget elfoglalni. De október 25-én *Mészáros* báró tábornok nagyrészt lovassággal, — két székely huszár századdal — megtámadta és kiüzte őket, ekkor ditrói *Simon Antal* hadnagy tüntette ki magát. E csatában vérzett el *Balló Miklós*. November 11-én Lombsheimnél taplocai *Lázár Imre* hadnagy fontos felderítéseket végzett, kászonujfalvi *Kotró János* pedig az ütközetben elesett. December 11-én Fischlengennél csik-csicsói *Búzás Antal* őrmester tüntette ki magát, valóságos hősként támadván meg az ellenséges gyalogságot, a parancsnokot levágta és 70 embert foglyul ejtett.

1796 június 14-én Elstadtnál *Czikó Ferenc* főhadnagy szakaszából elesett *Siklódi Antal*. Az eggersheimi csatában pedig gyergyóujfalusi *Sólyom Imre* és *Máté Imre* Renchennél hősi halált haltak, továbbá a török háborúban mint őrmester vitézségi érmet nyert gyergyóujfalusi *Ferenc Ignác*, csikbánkfalvi *Koncsagh Tamás*, ditrói *Puskás Adám*; megsebesültek: gr. *Lázár Lajos* és ditrói *Simon Imre* hadnagyok s 68 közhuszár. Parancsnokaikhoz való ragaszkodásuknak fényes jelét adták *Fejér Pál*, gyergyóalfalvi *Kis Mátyás*, delnei *Kovács János* huszárok, kik *Biró* ezredest az ellenség kezéből kimentették. Csikszentkirályi *Balogh Márton* társával madéfalvi *Szentes József* főhadnagyot, kinek lovát leszúrták és így fogságba esett, kiszabadította. *Balogh* saját lovát adta a főhadnagynak és magát gyalog vágta ki. Ugyanezt tette csikszenttamási *Kovács József* huszár, gyergyóujfalvi *Györffi Mihály* századossal. Gyergyóalfalvi *Barics Mihály* több ágyút mentett meg. Július 5-én kiváló ügyesség jeleit adták dánfalvi *Kajtár Tamás* és madéfalvi *Sárosi András*. *Simon* százados éjjel Wildbad közelébe érve, nagy tábort vett észre, tábori tüzek mellett. Nem tudta megállapítani, vajjon a szövetséges szászoké-e vagy az ellenségé, az ömlítetteket küldötte ki kém szemlére. Ezek gyalog indultak el, majd hason csúszva megközelítették a tábori tüzeket és ügyesen kikémleltek mindent. Megjelentették, hogy az ellenség tábortüzei; fejenként 12 aranyat kaptak. Augusztus 2-án az ellenség Horchenlochnál *Lichtenstein* tábornok seregét minden oldalról megtámadta, különösen a balszárnyon keletkezett elkeseredett küzdelem, amelyet *Ince István* hadnagy dicséretesen védelmezett. Augusztus 5-én Bopfingennél nagy védelmi szerep jutott *Salló Antal* hadnagynak, ki nagyszámú ellenséget kaszabolt le és harminc gránátos foglyot ejtett. Augusztusban a franciák Bamberg városra hadisarcot vetettek, a város fizetni nem tudván, hetvenkét polgárt elfogtak. Ekkor *Lichtenstein* herceg tábornok egy osztály Kinsky-lovas, egy osztály Albert-karabélyos és két szakasz székely huszárt küldött Bamberg ellen. A huszárokat *Györffi Mihály* százados és *Bartha István* hadnagy vezették, a huszárok a tűszokat kiszabadították és 80 franciát elfogtak, ekkor esett el kilyénfalvi *Ambrus Márton* huszár; augusztus 29-én, midőn a székely huszárok Etmannál 30 szekér közkórházi és egyéb

anyagot zsákmányoltak, csomafalvi *Péter Mihály* és *Csata János* vesztették életüket.

1799 szeptember 22-én *Bayer* százados és gr. *Lázár Lajos* főhadnagy egy félszázad székely és egy osztag mainzi huszárt Rheingaugauba küldöttek a rekviráló franciák széjjelveretése céljából. *Bayer* százados megtudván, hogy az ellenséges csapat Rüdersheimban van, rájuk ütött, gr. *Lázár Lajos* pedig a falut a másik oldalról támadta meg, elfogtak egy századost, két hadnagyot, egy törzs- és négy más őrmestert és ezenfelül 75 embert. Október 4-én viszont az ellenség ütött Sindlingennél előőrseinkre, ekkor *Siklódi* és *Barabás* tizedesek elestek. A székely ezred vesztesége 1799-ben holtakban, sebesültekben és foglyokban 208 főre rúgott. Jenőfalvi *Erős Ferenc* 1799 április 2-án Sulznál egy bajtársa életét mentette meg. Június 29-én kásonujfalvi *Róka András* huszár a Majna partján jövő ellenséges dzsidásokra ütésakor első volt, aki a Majnán átúsztatott s a két őrtálló dzsidást hirtelen megrohanván, levágta, úgy hogy a főcsapat semmit sem vett észre és a rajtaütés végrehajtható volt. Kásonujfalvi *Szabó József* tizedes minden alkalommal hőiesen viselkedett s 1799 október 12-én Gross-Gerálnál lefegyverzett és fogságba jutott szakaszparancsnokát, csíkszentkirályi *Lestyán János* főhadnagyot bravúrosan kiszabadította. Csíkszépvízi *Deák János* tizedes hasonlóan Hőchstnél *Bartha Istvánt* mentette ki egy ellenséges szakasz kezéből, csíkszentkirályi *Lestyán Péter* tizedest pedig augusztus 26-án Heidelbergnél csíkszentgyörgyi *Bálint Ignác* tizedes, akinek elfogatásakor a készpénzét és a zsebóráját a franciák elrabolták s *Lestyán Péter* ezeket a franciákat foglyul is ejtette. Allítólag csíkszentgyörgyi *Bálint Ignác* volt a rastadti merénylet végrehajtója 1799 április 28-án, amelyet *Metternich* herceg rendelt el, hogy a francia küldöttek kezébe jutott nagyösszegű hadisarc elvételessék.³

1800 június 4-én elesett *Székely Sándor* százados, másnap Hallersheimnél gyergyóremetei *György István*, ditrói *Csiki János*, dánfalvi *Csiki Adám*, mindszei *Biró János*, alfalvi *Kis Pál*, gyergyóujfalusi *Nagy András* huszárok estek el. Ezüst vitézségi érmet kaptak: csíkszentgyörgyi *Bálint Ignác*, *Fekete Sándor* tizedesek, *Hankó Mihály*, szentimrei *Csató István*, *Vitályos Antal*, menaságujfalvi *Bálint Péter*, július 12-én az ysenburgi rohamban elestek: kásonimpérfalvi *Balázs Adám*, Kersbachnál szentimrei *György András* és szentmártoni *Részegh András*.

1805 november 5-én Pottenbrunnál hősi halált haltak: csekefalvi *Györffy Pál*, csatószei *Bors Károly*; súlyosan megsebesültek: szépvízi *Deák József* hadnagy, a legénységből bánkfalvi *Keresztes Antal* hadapród, *Keresztes Márton* fia. Novem-

³ Csíki Lapok. XLIV. évf. 1932 március 13-án megjelent 11. számában *Bartalis Agost* közleménye.

ber 15-én Gaunersdorfnál az ellenséges gyalog- és lovasoszlopokkal szemben az 1. sz. székely gyalogezred teljesítette az előrsi szolgálatot és 17-én Erdbergnél. Ekkor esett el a Sibrik-féle őrzőparatba kiküldött gyergyócsomafalvi *Orbán* őrmester s november 18-án mindenkinek meglepődésére ezredéhez bevonult gr. *Lázár Lajos* főhadnagy elveszettnek hitt szakaszával. Ez a kitűnő tiszt merészséggel és óvatossággal áttörte magát az ellenséges táborokon a nélkül, hogy egy embert is elveszített volna. A december 2-i híres austerlitz-i ütközetben báró *Geringer* ezredes, egy golyó őt halántékon találván, eszméletlenül összerogyott, szárhegyi *Szabó Máté* és *Kemenes Miklós*, *Solt Ignác* hozzárohantak, biztonságba helyezték s a kötözőhelyre vitték. Az ezred egész nap harcban állott, mégis csak keveset vesztett, de kotormányi *Albert József* tizedes elesett.

1813-ban a székely huszárezredben csíki származású tisztek voltak: csíkszentkirályi *Léstyán József*, *Bors Ferenc* II. osztályú századosok, szépvizi *Deák József*, gyergyószentmiklósi *Kemenes Dávid*, szárhegyi *Oláh Zsigmond*, szárhegyi *Gáspár Sámuel*, kászonujfalvi *Szabó András*, csíkszentkirályi *Szöke András*, gyergyóujfalusi *Ferenci Antal* hadnagyok, szárhegyi *Gáspár Dániel*, szenttamási *Ambrus János*, menasági *Adorján János* állományvezetők. A határon visszahagyattak: szárhegyi *Gencsi György* és gyergyócsomafalvi *Czirják János* hadnagyok. Az aschaffenburgi és a mürzburgi hidaknál október 31-én vívott ütközetekben elesetek: kászonimpéri *Balázs Antal*, dánfalvi *Lukács Péter*, pálfalvi *Salamon Antal*; sebeibe behalt csobotfalvi *Bartalis János*; kitüntették magukat: szentkirályi *Bors Ferenc* százados, szárhegyi *Oláh Zsigmond* hadnagy, a legénységből delnei *Lázár András* tizedes. Ez utóbbi *Bors Ferenc* százados mellett volt, midőn ez alól a lovat kilőtték és ez fogásba került, de *Lázár András* kimentette; csíkszentkirályi *Demeter Imre* pedig a századosának a saját lovát adta s magának egyet az ellenségtől szerzett zsákmányul, ezért 4 arany jutalmat kapott; továbbá a felderítés alkalmával az ellenség három huszárt elfogott, erre szentimrei *Csató József* tizedes maga mellé vette *Sárosi András*, *Olti János*, bánkfalvi *Albert József* huszárokat, velük az ellenséget megrohanta s a három elfogott huszárt kivágta és egy francia őrmestert lovastul együtt elfogott. *Csató József* a bajor ágyúk bátor védelmezése közben megsebesült, ezért vitézségi érmet kapott. 1813 december 24-én Saint Croix melletti ütközetben elesetek: kászonimpéri *Bálint Ignác* tizedes, dánfalvi *Gál János*, *Zsigmond Lajos*, csíkszentkirályi *Rácz István*, *Flinta János*, *Mátyás Péter*, gyergyóalfalvi *Gál Ferenc*, *Jakabos István*, csatószegei *Incze János*, delnei *Lázár Ferenc*, jenőfalvi *Etős Mihály*, *Szabó Sándor*, *Marton András*, *Mészáros Tamás*, szárhegyi *Kovács János*, kászonaltizi *Paál Sándor*, dánfalvi *Szabó András*, kászonujfalvi *László József*, *Róka Mihály*, *Fülöp János*, kászonimpéri *Mihály István*, *Balázs Antal*, ditrói

Kovács Bálint. *Schreiber* ezredes több sebtől vérezve lováról lebukott, *Vallants* őrmester, delnei *Lázár Ferenc*, kászonujfalvi *Fülöp Ferenc* az ellenség kezéből kiszedték s a biztos fogságból kimentették. A lipcsei csatában csikmadéfalvi *Istváni Antal* huszárcapitány parancsnokát, *Estei Ferdinánd* főherceget élete kockáztatásával az ellenség gyűrűjéből kivágta és a biztos fogságból megmentette.

1814 február havában Lusingnennél sok csíki huszár esett el, többek közt gyergyóujfalvi *Nagy József* tizedes, *Kis Pál*, csomafalvi *Orbán János*, karcfalvi *Karda Mátyás*, jenőfalvi *Kozma János*, menasági *Ince Dávid*, gyergyóujfalvi *Paál András*, *Nagy Mózes*, jenőfalvi *Szabó György*, szentkirályi *Bors Bálint*, *Rácz Péter*; megsebesült tusnádi *Sántha István*. *Csedő István* tizedes, midőn katonáinkat az ellenség visszaszorította, a legerősebb tűzben több huszárt gyűjtött össze s ezekkel az ellenségre vetvén magát, azt visszaűzte, néhány foglyul ejtett bajtársát pedig kiszabadította, *Sántha Imre* ezüst vitézségi érmet kapott azért, mert őrmesterét és néhány huszárt a fogságból kiszabadított, dánfalvi *Erős György* hasonlóan azért, mert midőn az ellenség túlerejével az előcsapatra ütött, az ellenség lovassága soraiba ugratott, annak parancsnokát levágta s az ellenség előnyomulását megakadályozta. Szenttamási *Balla Albert* arany vitézségi érmet kapott; midőn Troyesből kivonultak, egy súlyosan megsebesült bajtársát a városból kihozta és 24 orosz málhás kocsit, az ellenség által elvett két tarackot, két bajtársa segítségével visszaszerzett. Szenttamási *Biró Gábor* ezüst vitézségi érmet kapott; bár maga is meg volt sebesülve, egy sebesült bajtársának segítségére sietett és azt az ellenség fogságából kiszabadította és ezt egy másikkal is megmentette. Gyergyószentmiklósi *Burján Péter* huszárnak a lovát leszúrták, gyalogosan harcolt tovább, megsebesülvén tovább harcolt, egy ellenséges dzsidást ledöfött, annak lovára pattant s megsebesülten is minden rohamban résztvett. Gyergyószentmiklósi *Gergely István* az egyik ellenséges parancsnokot, ki csapatával a huszárszázad oldalába akart támadni, kardjával leterítette, ezzel bajtársait annyira fellelkesítette, hogy azok a támadó ellenséget megfutamították. Csíkszentimrei *Balló Ferencet* több ellenséges katona elfogta, fegyvereitől megfosztotta, ezek közül kettő *Ballóval* vitte a fegyvereket is. *Balló* útközben egyik kísérőjének ugrott pusztá kézzel, annak kardját kirántotta s mindkét kísérőjét a lovukról leütötte, ekkor a szerep megcserélődött, *Balló* ejtette foglyul a kísérőket, jutalma az aranyérem lett. Március 1-én Vandouvresnél *Csüdör László* és bánkfalvi *Keresztes Antal* tüntették ki magukat. *Csüdör* három ellenséges lovas, kik a századparancsnokot körülvették, s már-már foglyul ejtették, levágta és a többi ellenséges katona kardvágásait kivédte, századparancsnokát kihozta a tolongásból. *Keresztes* pedig épp jókor érkezett a hadnagya segítségére, ez leölt lova

mellett tehetetlenül feküdt, a francia gyalogosok puskatussal épp agyon akarták ütni; *Keresztes* huszár közójük vágott, egy pillanat alatt néhányat lekaszabolt, a többit megszalasztotta; a jutalma 6 arany lett. Csíkszentgyörgyi *Balog Mihály Péter* és *Demeter István* huszárok a leghevesebb fegyvertűzben önként vállalkoztak, hogy ágyúik részére tüzérségi anyagot visznek. Az 1814 március 23-i *Cour de Manges-i ütközet után a székely huszárok 1814 április 2-án bevonultak Párizsba.*

A székely huszárezred mintegy 200 csatában és ütközetben vett részt. Halottakban és sebesültekben több mint 1000 embert veszített. Szívükben volt ez az 1670-ben írt vers:

Székelyföld	Jaj de szép
Mindég zöld	Székely nép!
Házam ott,	Székely vér
Szívem ott!	Magyar ér. ⁴

Ezen háborúk alatt Csík a bürokratizmus képét mutatja. 1792-ben Csíkszeredában a pénztárnokság eltöröltetett s az adóelőírással és szedéssel díjazás mellett egy ifjabb tanácsbelire bizatott;⁵ a gubernium 1793-ban végtére Csík pecsétjét elfogadta.⁶ Ebben az évben madéfalvi *Zöld János* felcsíki, pókakeresztúri *Székely Elek* alcsíki, *Baló István* gyergyói, *Kászoni Mihály* kászoni alkirálybírák lettek, *Balázs Tamás Kovács Ferenc* és *Potyó Ignác* pedig jegyzők. A bécsi központi kormányzat a székektől is elvette a pénzkezelést s 1793-ban akként intézkedett, hogy Csíkszék a tartományi adóalapból kapjon pénzt a házi pénztárába.⁷ Csík 1794-ben kapta meg pecsétjéről a diplomát.⁸

1794-ben Bánkfalvát nagy tűz pusztította el. Ehhez a szenvedéshez járult, hogy a katonai hatóságok a szék által hozott ítéletek végrehajtását is megakadályozták és egyes régi nemes családokat hadi szolgálatra akartak fogni és ezeket productiora kényszerítették, többek közt a csiktusnádi *Élthes*-familiát is.⁹ Ebben az évben Csíkszék panaszolt azért is, mert a katonaság *a revindikált havasokat kizárólagos tulajdonának tekintette.*¹⁰ Ez utóbbi panaszt 1796-ban is megismételte. 1796-ban Csíknak igen nagy adóhátraléka volt, ezt még fokozta az, hogy Moldovából újból terjedni kezdett a pestis, e miatt a vámörzésre és az ösvények elállására 1797-ben újból plájás öröklet kellett

⁴ A verset gelencei *Szőke Ambrus* írta. A csíki 1. sz. határőr gyalogezred és a székely huszárezred fegyvertényeit *Bogács Dénes* és *Bartalís Agoston* által a Csíki Lapok 1932. évf.-ban közreadott becses közleményekből merítettem.

⁵ O. L. T. Erd. canc. 1792. N. 2697.

⁶ U. o. 1793. N. 2597, 3384, 3146, 3584, 4126, 4320, 3645.

⁷ U. o. 1793. N. 2129.

⁸ U. o. 1794. N. 137.

⁹ U. o. 1794. 2581.

¹⁰ U. o. 1795. N. 1126, 1172.

állítani; a szentléleki és a szentdomokosi templom pedig restaurációra szorultak, ennek fedezésére a kancelláriától segílyt kértek, 1798-ban hasonlóképen a plájások díjazására¹¹ s a vicekirálybírák mozgó törvényszékeinek fedezésére,¹² s újból panaszolnia kellett a széknek, hogy *a katonatisztek nem engedik az ítéletek végrehajtását*. Csíkszék 1799-ben a királyi pénztárnok-ságra taplocpai *Lázár Ferencet* ajánlotta.

Az 1799 június 20—22-én Szépvízen tartott gyrás gyűlésen *Biró Gábor* főtiszt elnökölt, itt elsősorban a moldovaiak által elkövetett károk miatt panaszoltak s feleskették a következő assessorokat: *Zöld János*, alfalvi *Mikó László*, *László Elek*, szentmihályi *Sándor Ignác*, *Kovács Gergely*, *Ferenci István*, *Kovács Ferenc*, *Fejér István*, kászonimpérfalvi *Balassi József*, *Czikó József*, *Barabás József*, *Bocskor Adám* nemeseket, *Salamon József*, *Csedő István*, *Péter Béla*, *Illyés Antal* lóföket; feleskették továbbá zsögödi *Mikó János* notáriust, *Váradi Antal*, *Betegh Ignác* processionalis comissariusokat és *Imreh Lajos* felcsíki és *Élthes Péter* alcsíki janitorokat. Ugyanezen a gyűlésen a felcsíki és gyergyói papság kérelmére elhatározták, hogy a búcsúkon a kereskedők sátrai ne tétessenek a templom közelébe s 3 frt pénzbüntetés terhével a mise végéig árusítás ne történjék; akik a búcsúkon részegeskednek, káromkodnak, magukat botrányosan viselik, ha nemesek, a törvényes büntetéssel, ha nemtelenek, 25 bottal büntetessenek. Ezen a gyűlésen Rékás faluban lakó *Tankó Imre* és Szatmáron lakó *Sántha Antal* lófök részére nemesi igazolvány állíttatott ki.¹³ 1801-ben a csíksomlyói iskola átalakítása tervbe vétetett, amire az udvari kancellária pénzt utalt ki.¹⁴

Biró Gábor főkirálybíró 1802-ben meghalt, utódjává csíkszentdomokosi *Sándor Mihály* neveztetett ki. Ebben az évben Csíkszék a só árának törvénytelen felemelése ellen tiltakozott s a közbiztonság odáig süllyedt, hogy a gubernium megengedte, hogy a latrok ellen a határokon bíróság szerveztessék,¹⁵ 1804, 1806 és 1808-ban statárium is rendeltetett el.

Adózási szempontból 1803-ban elhatározott az allodiális (nemesi majorság) és a jobbágyföldek összeírása s ugyanekkor a gubernium a csíkmadarasi templom javítására a kancellária rendeletére segílyt utalványozott ki. 1804-ben megkezdődött az udvarhelyi útnak a Tolvajostetőn át építése. 1806-ban a csíkgyimesi vámnál kápolna létesült, ez időre eshetik a csángóknak nagyobb mérvben való letelepülése. 1807-ben Csíkszentmárton érvényesíteni kívánta a revindikált havasokhoz

¹¹ O. L. T. Erd. canc. 1797. N. 1076.

¹² U. o. 1798. N. 2381.

¹³ O. L. T. Csíki gyrás jegyzőkönyvek.

¹⁴ U. o. Erd. canc. 1801. N. 3822.

¹⁵ U. o. 1802. N. 3789.

való jogát, amelyet Csíksomlyó és később több község követett.¹⁶ 1808-ban Mártonfalván posta létesítettett, a postamesterséget csiktaplocai *Lázár Ferenc* kapta meg.¹⁷

1809-ben történt a nemesi felkelés. E tárgyban Csík, Gyergyó, Kászon csíkszentdomokosi *Sándor Mihály* főtisztelnöke alatt gyrás gyűlését 1809 január 16-án tartotta. A nemesi felkelés okából mustráját rendelte el s kimondatott, hogy a nemesek a főtisztól függjenek, idegen tisztek keze alá ne tétessenek. Ezen a gyűlésen tisztújítás is volt. A kászoni alkirálybírószóra szóba kerültek: *Balási József, Fejér István, Potyó Ignác, Fejér János, Bartha János, Bernárd Antal*. A gyergyói alkirálybírószágnál: *Mikó János, Gáborfi Pál, László Elek, Baló József, Betegh Ignác, Kézdi István, Lázár Pál, Türi István*. Alcsíki alkirálybírószágnál: *Kovács Gergely, Becze Gábor, Potyó Ignác, Kovács Ferenc, Bors György, Potyó Antal, Czikó Gábor, szentsimoni Endes János, Czikó Antal, Kovács József, Bors Mihály, Szabó Ferenc, csíkszentkirályi Bors György, Czikó Ignác*. Felcsíki alkirálybírószágnál: taplocai *Lázár Ferenc, Balázs Tamás, ifj. Zöld János, id. Zöld János, id. Kovács József, szentmihályi Sándor Antal, Domokos Tamás, Szörcei Ferenc, Biális László, Balázs László, taplocai Lázár Pál* (a XIX. és XX. sz.-ban Taplocán élő *Lázárok öse*), *Cserai Sámuel, Czikó Pál, Bocskor Sámuel, Böjthi Mihály* és *Derék Farkas* kerültek szóba. Ezek voltak a XIX. sz. elején Csíknak vezetői. A nemesi felkelés előkészítésére kiküldettek: *Kovács Gergely, taplocai Lázár Ferenc, Domokos Ferenc, kászonimpérfalvi Balási József, Kovács Ferenc, Potyó Ignác, Kovács József, Szörcei Imre* és szentsimoni *Endes János*.

Ezen a gyűlésen a kászoniak keservesen panaszkodtak, hogy a moldovaiak átjönnek a havasokon és náluk foglalást tesznek. Továbbá kiadatott csíkszentkirályi *Lestyán Ferenc* székesfehérvári lakos nemesi igazolványa, nemkülönben orosz-fai *Mikó Márton* részére, ki Torda megyében telepedett ki, igazoltatott, hogy *Mikó Márton* gyergyóalfalvi primor s Gyergyóban előbb notárius, majd később assessor volt s kihirdettetett, hogy Csíkban határőrszolgálatot teljesített *Renner József* kapitány nemességét kapott.

I. Ferenc 1809-ben szükségét látván, hogy a könnyű lovasság és gyalogság szaporíttassék, elrendelte, hogy Erdélyből hat egyenlő compániából álló vadász bataillon állíttassék fel s ezek tagjaira több előnyt biztosított. A csíki szegényebb székelység a katonáskodásnak ezt a módját vette igénybe. Csík-szék 1809 május 16-án tartott gyrás gyűlésen erősen panaszolt a bankó kibocsátása miatt, mert a pénz elértéktelenedésének jelei már mutatkoztak. Továbbá panaszolt az idegen tisztek

¹⁶ O. L. T. Erd. canc. 1407. N. 1851.

¹⁷ U. o. 1808. N. 2972.

alkalmazása ellen s az ellen, hogy a magasabb méltóságokba nem magyarok ültetnek be. A nemesi felkelést felhasználva, kérték, hogy a revindikált s a katonaság által elfoglalt havasok régi tulajdonosaiknak adassanak vissza, az alapítványok az alapító levélben megjelölt célokra fordíttassanak, a székelyek a gubernium és az udvari kancelláriában arányszámuknak megfelelően alkalmaztassanak, a perekben a főtiszt pecsétje alatt kibocsátani szokott tilalmak töröltessenek el, az alsó székekről a megfellebbezett, de fel nem bocsátott perek vitessenek fel, a hitelesített okiratoknak bekövetelése szüntettessék meg, mert ezek törvénytelenek voltak. Panaszolták továbbá, hogy a katonaság az ügyekre ráfogja, hogy azok személyes ügyek, mindenbe beleavatkozik, így olyanokba is, amikre nézve tisztán meg volt állapítva a vegyes bizottság hatásköre, a vagyoni ügyekben is megakasztja a széki bíróságok ítéleteinek végrehajtását. Kérték, hogy a nemesi felkelésnél a szegényekre is legyen tekintettel, alkalmaztatásuknál legyen figyelem ugyan a keserves időkre, de úgy, hogy az a nemesi jogok sérelmére ne legyen s kellő számban maradjanak a belső rend védelmére a határon. Kívánták, hogy az 1809. évi lustrában a hibák igazíttassanak ki és erre a panaszosok meg is hallgattassanak; irassanak össze azok, akik a király fegyverházából illő fizetés mellett fegyvert, nyeregszert és készüléket kívánnak kapni. Ekkor végtére I. Ferenc országgyűlés összehívására szánta magát, erre követekül megválasztottak: tekerőpataki *Gáborffi Pál* és bánkfalvi *Kovács Ferenc*.

Az 1810 május 21-én Somlyón tartott gyűlésen a félbeszakított és 1810 július 1-én folytatandó országgyűlésre az előbb nevezett követek küldettek ki. A részükre szerkesztendő instructio szövegezésére pedig *Kovács Gergely, Lázár Ferenc, Balási József, Mikó János, Czikó Gábor, Domokos Ferenc, Szörcei Imre, Potyó Ignác, Baló József, ifj. Zöld János, Salamon József, Veres Ferenc* küldettek ki. A pénz elértéktelenedése miatt *I. Ferenc* felhívta a népet, hogy a vert arany és ezüst holmiját megtérítés mellett segedelemkép adja be, a vonakodók azonban ne kényszeríttessenek s a visszatérítés módját is szabályozta.

A kormány Csíkszék székhelyévé Csíkszeredában Mártonfalvát akarta tenni, a gyűlés azonban Somlyó mellett nyilatkozott. A betöltés alá kerülő felcsíki notáriusságra ifj. *Zöld János*, a felcsíki assessorságra *Boros József*, a gyergyóira *Baló József* választottak meg; árvák bírái lettek: *Mikó István, Mikó János, Baló József, Györffi András, Fülöp Ferenc, Betegh Ignác, Salamon József*. Éxaktorokká kinevezettek: *Cserai Sámuel, Endes János, Szörcei Imre, Balási József, Domokos Ferenc, Potyó Ignác, Biró József, ifj. Zöld János*. A király *Lázár Ferenc* felcsíki, *Kovács Gergely* alcsíki, *Balási József* kászoni, *Gáborffi Pál* gyergyói alkirálybírákat és *Balog József* gyergyói notáriust

megerősítette. A gyrás gyűlésen armálist kértek: gyergyószentmiklósi *Dávidovits Dávid* és *Capdebo Márton*. Igazoltattak: csíkszentgyörgyi *Szabó Zsigmond* s Kézdivásárhelyt lakó csíkvárdotfalvi *Kovács János* lófősege. Ebben az évben készült el a gyergyói székház.¹⁸

1810-ben a gyimesi kápolna felszereltetett.¹⁹ Szépvízen örmény kereskedő fórum létesített. 1811-ben Csíkban cirkálás folyt a latrok ellen. A csíksomlyói szeminárium, Madaras község, Szentmárton és Csekefalva a revindikált havasokra igényt támasztottak, Szépvíz pedig az örmény kereskedelmi fórum eltörlését kívánta. Csíkszentmihályi *Sándor Zsigmond* az Aporperben sürgető kérelmét hetedízben megújította a királyi kancelláriánál.²⁰

1812-ben *Gáborffi Pál* gyergyói alkirálybíró adjunctus provincialis comissariussá neveztetvén ki, helyébe alfalvi *Mikó János* választatott meg. Ebben az évben assessorságra szóba kerültek: *Puskás Aloisius*, *Györffi András*, *Kézdi András*, *Fülöp Ferenc*, *Ferenci Mihály*, *Deér Félix*, *Kovács Simon*, *Veégh András*, *Sólyom Ábrahám*, *Váradi Antal* Gyergyó részére, *Geréb Farkas*, *Biró József*, csíkszentmihályi *Sándor Antal*, *Lukács István*, *Bialis László*, *Székely Zsigmond*, csíkszentmihályi *Sándor Zsigmond*, *Czikó Pál*, *Zöld Antal*, *Bocskor István*, *László Ignác*, *Bocskor Sámuel*, *Bocskor József*, *Péter Pál*, csíkszentmihályi *Sándor Ferenc*, *Czikó Farkas*, *Bocskor Elek*, *Veres Gergely* Felcsík részére, *Fejér János*, *Veres András*, *Illés Antal*, *Mihálcz József* Kászón részére. A gubernium utasította Csíkot, hogy a syshematikai deputatio iratait a széknél biztos helyre helyezze el. A gyűlésen Torontál megyében, Dobán községben lakó csatószegei *Péterfi József*, Bihar megyében, Szalontán lakó csatószegei *Csató Mihály* postamester s Törökszentmiklóson lakó kászónjakabfalvi *András Ferenc* részére nemesi igazolvány állíttatott ki. 1812-ben a súlyos háborús helyzetre tekintettel a király Csíkhöz fordult gabonasegedelemért. Csík a rossz pénzügyi helyzetre s a szegénységre tekintettel a sérelmek orvoslásának sürgetésével 140 köböl elegybúzáat, 280 köböl zabot s 445 q szénát ajánlott fel, az örmények pedig 1400 rénes forintot. Az 1812 szeptember 20-án tartott gyűlésen csíkszentmihályi *Sándor László* assessor lett és ugyanekkor a dobokamegyei Galgón lakó csíkszentimrei *Fodor István* nemessége igazoltatott.²¹

1813 március 18-án tartott gyrás gyűlésen *Baló József* gyergyói alkirálybíróvá választatott s a király által *Keresztes Márton* kapitánynak s fiának, *Xavéri Ferencnek* s leányá-

¹⁸ O. L. T. Csíki gyrás jegyzőkönyvek.

¹⁹ U. o. Erd. cancell. 1810. N. 28.

²⁰ U. o. 1811. N. 2770.

²¹ O. L. T. Csíki gyrás jegyzőkönyvek.

nak, *Anna Teréziának* 1811 szeptember 27-én adott armális kihirdettetett. Igazoltatott a Nagyváradon lakó csikszentsimoni *Darvas Józsefnek* és *Jakabnak* a nemessége. 1813-ban a király ismét segítséget kért, amit a szék tehetsége szerint meg is adott. 1813 augusztus 10-én igazolták Aradon lakó gyergyóremetei *Partik Félix*, Déván lakó szentgyörgyi *Ilyés Adám* és Belső Szolnokban lakó szentgyörgyi *Bálintffi József* nemességét. 1813 december 19-én felolvasták *Léstyán János* kapitány, *János, Lajos* és *Dénes* fiai részére Bécsben 1812 dec. 30-án kiállított armálist. A gubernium a háborúra és a nagy szegénységre tekintettel ebben az évben megtiltotta a pálínka-főzést, elrendelte, hogy a moldovai pestisjárvány miatt vásár ne tartassék, a táncok eltiltassanak. S azok a vendéglősök, kik idegeneket láttamozott passzus nélkül felvesznek, megbüntettesenek, s megtiltotta az erdők pusztítását. Érdekes, hogy ez utóbbira Csíkszék megjegyezte, hogy az erdők Csíkban inkább pusztítandók, mint megtartandók. A gyergyószentmiklósiak egy előző végzés alapján az örménységet a korcsmálásban, a birtok utáni haszonvételekben és a marhák utáni legeltetésekben korlátozni kívánták, ennek tárgyalását a gyűlés elhalasztotta.

1814-ben a király Csíktól újból terménysegélyt kért, a sebesültek részére hadi kórház felszerelést és ágyneműt. Csík ágynemű beszerzésére 70 r. frt-ot szavazott meg és a népet közsegedelemre hívta fel. Az 1814 február 10-én tartott gyrás gyűlés Hunyad megyében Gyulaszádon lakó csíkszépvízi *Miklós József* részére nemesi igazolványt állított ki. 1814-ben királyi pénztárnokká *Zöld János*, gyergyói nótáriussá *Györffi András* jelöltetett ki, felcsiki assessornak *Bíró József*, alcsiki assessornak *Szabó Gábor* választatott meg.

1815-ben újból megindult a Moldovába való kivándorlás, ami ellen rendelkezés történt. 1815 május 29-én tartott gyrás gyűlésen Csíkban egy geométer alkalmazása rendeltetett el. E gyűlésen igazolták Nagyváradon lakó szentsimoni *Darvas Ferenc* és Pesten lakó bánkfalvi *Madár Imre* nemességét. Az erdélyi udvari kancellária a csikgyimesi káplánnak javadalmára nézve intézkedett. 1817-ben pedig a csíkszépvízi örmények kérelmét leküldötte Csíkszéknek. Ugyanis az örmények a csíkszépvízi kereskedelmi fórumot büntető ügyekre is ki akarták terjeszteni.

1818-ban Csíkmártonfalva postáért folyamodott, amelyet a kancellária engedélyezett. Csíkszentimre Bardotzszékkal való határait kívánta kiigazíttatni. Ebben az évben a gyrás széken a földesúr és a jobbágyok közötti viszony rendezésével foglalkoztak, kimondván, hogy az urbarium létesítése előtt meghagyandók az 1791. évi regulációk szabályai. Kérték továbbá a hegyi tolvajok ellen a statárium elrendelését. Kijelöltettek választás útján gyergyói alkirálybírónak *Baló József*, alcsikinak *Kovács Gergely*, felcsikinak *Lázár Ferenc*, kászoninak *Balássi József*, nótáriusnak Felcsikra *Székely Zsigmond*, Kászonba

Fejér István. Megválasztott assessornak Felcsíkra *Bialis László* s csíkszentmihályi *Sándor Ferenc*. Tusnádi *Betegh Antal*, pókakeresztúri *Székely Károly* assessorokká képesítették. Szent-simoni *Veres Márton* és fia, *György*, aradi lakosok, gyergyó-újfalvi *Sólyom Károly* aradmegyei lakos, csíkszentmiklósi *Ferenci József* nagyváradai lakos székely nemessége igazoltatott. 1819 január 28-án tartott gyrás gyűlésen báró *Purcel János* 1. székely gyalogezredi parancsnok a székely fiúknak tisztí ki-képzése érdekében katonai intézet felállítására íránt tett előterjesztést. A gubernium az előző évi széki választásokat alaki hibák miatt részben megsemmisítette, alcsíki alkirálybírónak kijelöltetett *Bors Barabás*, alcsíki pénztárnokságra *Kovács Ferenc*. 1819 január 18-án felvett gyrás gyűlési jegyzőkönyv szerint *Székely Mihály* udvari consiliárius megküldte Csíkszéknek *Sándor Mihály* főkirálybíró kezéhez a székelyek eredetéről szóló könyvet, mely nem más, mint a Pesten, 1818-ban kiadott „Nemes székely nemzet constitutioi”, amelyben a csíki székely krónika is benne foglaltatik és éppen ebben van megírva a székelyek eredete. Ezt a könyvet Csík rendjei a legnagyobb lelkesedéssel fogadták. 1812-ben csíkszentmihályi *Sándor Zsigmondot* assessornak választották s nem jutott senkinek eszébe őt a Csíki székely krónika hamisításával gyanúsítani, bárt az kéziratban el volt terjedve. Ugyanezen a gyűlésen nemesi igazolványt állítottak ki kászonimpéri *Csutak Imre* csanádmegyei, apátfalvai tanítónak, csíkmenasági *István Jakab* (*István Balázs* fia), ki más-ként *Menasági Jakabnak* is hivatott, kisküküllőmegyei szőkefalvi lakosnak, csíkszentgyörgyi *Orbán Antal* thoroczközi lakosnak, csíktaploczai, de Arad megyében lakó *Györffi* vagy *György Pál Józsefnek*, csíkszentgyörgyi *Bálint Józsefnek* és kiszármazott fiainak, *József, Pál* és *Jánosnak*, végül csatószegei *Györffi Mihálynak*, aki a főszámvevői hivatalban registrator volt.

1819 szeptember 19-én tartott gyűlésen beterveztetett a földesurak és a jobbágyok közt létesített új rend, vagyis urbarialis regulatio. Assessorságot nyertek: csíktaploczai *Lázár Antal*, tamásfalvi *Túri Miklós*; tusnádi, de Biharban lakó *Kovács Péter* lófőnek székely nemesi igazolvány adatott és csíkszéki királyi pénztárnoknak *Kovács Ferenc* megválasztott.

1820-ban Csíkszereda a *Mikes* grófnő által elfoglalt földek miatt perel, úgy látszik, hogy ezek a földek a vár körül voltak. Ugyanezen évben az udvari kancellária elrendelte, hogy Csíkszeredából egyfelől Szentdomokos, másfelől Udvarhely felé kőút építtessék. 1821-ben az erdélyi udvari kancellária a csíksomlyói tanárok száma iránt érdeklődött,²² 1822-ben pedig hat ifjúnak adtak külön dotációt és újabb urbarialis regulatióra indultak munkálatok.

1823-ban Felcsík alkirálybírájává *Székely Zsigmond* vá-

²² O. L. T. Erd. cancell. 1821. N. 3100.

lasztatott. Ugyanezen évben a gubernium február 8-án 64/1823. szám alatt Gyergyószentmiklós viszonyait rendezte utalással a 2603/1794., 1208/1796. szám alatti rendelkezésekre, meghatározván, hogy mi tartozik a kereskedelmi fórum és mi a rendes széki hatóságok elé.

1824-ben a csíksomlyói gimnázium újjáépítése tervezetett, de hely hiányában elmaradt, 1825-ben azonban a modernizálás megtörtént.²³ 1824-ben Csíksomlyó Taploczával az erdő miatt perel, éppígy 1825-ben Csíkszereda Taploczával perel. 1826-ban *Henter János* lesz a királyi pénztárnok, Csíkszék és Udvarhelyszék közötti differencia támad a csiki és udvarhelyi pósta és kereskedelmi útra nézve és ekkor Csíkban statárium hirdetik ki.

1827-ben még szőnyegen van a Csík—Oláhfalva udvarhelyi póstaút, amelyhez még a Mártonfalva—Brassó postai út is csatlakozott. Megindult a csíkcsekefalvi határper Kászonalitzzel és Feltizzel szemben, amelyhez Csíkmindszentnek Szentgyörgy és Bánkfalva elleni határpere és Csíkcsekefalvának Kászonnal szemben való határvillongásai csatlakoztak 1827. és 1828-ban. Tervbe vétetett a csíksomlyói szemináriumnak a renováltatása is, amire az udvari kancellária a széket utasította.²⁴ 1828-ban beindul Csíkkozmasznak Tusnád elleni határpere.

1829-ben Csíkgyimesen harmincad létesítettett. Szentsimon és Csatószegnek báró *Bornemíssa Lipóttal* keletkezett differenciája a verebesi malomtöltés miatt. Határvillongás támadt ekkor Kozmás, Tusnád, Verebes, Lázárfalva s a háromszéki Bikszád között. Ekkor Csíkszereda bírója lett *Erős Antal*. A csíksomlyói szeminárium megnagyobbított, ²⁵ és a gimnáziumhoz a negyedik tanári állás szerveztetett.²⁶ Kozmás 1830-ban vásártartásért folyamodik. Kászoni vicekirálybíró lett *Fejér István*, vicejegyző Felcsíkon *Lázár Antal*. Szentimrének Bardotzszékkal való határvillongása újból feléledt. A csíksomlyói gimnázium megnagyobbítása újból szóba került és *Sándor Mihály* főkirálybíró előterjesztést tett az ifjúság nevelése érdekében.²⁷

1830 október 18-án tartott gyűlésen választások voltak. Megválasztottak alkirálybírákká: Felcsíkon *Székely Zsigmond*, Alcsíkon *Bors Barnabás*, Gyergyóban *Baló József*; assessorokká: Felcsíkon: *Domokos Elek*, *Bocskor Elek*, *Abos Antal*, *Bialis László*, *Sándor Ferenc*, *Böjthi Imre*, *Barabás János*, szentdomokosi *Sándor József*, *Boros Elek*, *Geréb Elek*, szentmihályi *Sándor József*; Alcsíkban: *László Sándor*, *Simon József*, *Czikó Antal*, *Bors György*, *Péterffi József*, csíkszentsimoni *Endes Miklós*, *Kovács Mihály*, *Nagy Simon*, *Czikó János*, *Szabó Gábor*,

²³ O. L. T. Erd. cancell. 1825. N. 2905.

²⁴ U. o. 1827. N. 1615.

²⁵ U. o. 1829. N. 4892.

²⁶ U. o. 1829. N. 3684.

²⁷ U. o. 1830. N. 1062, 1543.

Bors Lázár, András Ignác, Becze Gábor, Mikó Antal; Gyergyóban: *Mikó János, Mikó István, Végh András, Betegh Ignác, Deér Félix, Veres Mihály*. Ugyanekkor csikcsicsói *Lakatos Gábor* nemessége igazoltatott és Gyergyószék szegénységére utalással pálinkafőzést kért.

1832 február 8-án tartott gyrás gyűlésen *Csergő Ferenc* 1. székely határőrezredbeli százados testvérének, *Csergő Bálint*-nak nemessége igazoltatott és felolvastatott Arad megyének az átirata, mely szerint ott *Czárán János, István, Kristóf és Antal* nemessége kihirdettetett. Igazoltattak mindszentí *Csoboth János*, kászonjakabfalvi, de Kolozsvárt lakó *László Ferenc* guberniumi procurator, *László Elek* püspöki fiscalis, *László János* dobokamegyei mérnök, *László József* kamarai ellenőr, kászonújfalvi *Kovács József*, csíktaploczai *Salamon Antal*, kászonjakabfalvi, de Budán lakó kokszegi birtokos *László Ferenc*, kászonjakabfalvi, de Kiskúnfélegyházán lakó *László András* nemessége s ugyanezen a gyűlésen csíkszentsimoni *Endes Miklós* actualis assessor részére szolgálati bizonyítvány adatott ki.

Az 1832 február 8-án kelt csikszéki nemesi igazolványban említett *Lászlók* a kászonjakabfalvi *László* ősi székely nemesi családból származnak. Őseik közül *Kerekes (László) Balázs* az 1681. évi, *Kerekes László*, alias *László László* az 1614. évi, *László István, András* és társaik az 1643. és 1681. évi (csíki nemesség pagina 1014.) lustrában Kászonjakabfalván fordulnak elő. Az előbbi *László András*-nak unokája *László Máté*, kinek neje volt *Ferenczy Borbála*, kiköltözött Kászonból Marosszékre, Székelyhódosba, ott birtokot szerzett s az alábbiak mind ettől a Csíkból már kitelepült *László Mátétól* származnak le, kinek fia, *László Fülöp* Hódoson 1738-ban született és kincstári jószágigazgató volt Görgényben. Ezen *László Fülöp*-nek fiai szerepelnek az említett 1832. évi csikszéki nemesi bizonyítványban.

Ezen *László Fülöp*-nek leánya, *Agnes, Balássi József*-nek lett a felesége, ki Csikszéknek a 40-es években főkirálybírája volt s a csíksomlyói székházat s a kászonimpéri udvarházat építtette. Ennek az *Agnes*-nek gyermekei voltak: *Balássi Lajos* kászoni nagybirtokos, nőtlenül halt el az 1901. évben Kászonimpéren, továbbá Helley ezredesnek neje, *Balássi Agnes*, kinek utódai Tasnádra származtak, egyikük csíktaploczai *Lázár Miklós* csikvármegyei aljegyző és földbirtokosnak lett a felesége; s *Balássi József*, kinek utódai Érkörtvélyesen, Szatmár megyében földbirtokosok.

A fenti *Fülöp*-nek egyik gyermeke volt ifj. *László Fülöp*, gyergyóalfalvi főesperes, később gyulafehérvári kanonok.

Ugyancsak *László Fülöp* egyik fiának, *László Ferenc* kolozsvári guberniumi procuratornak leánya volt géresi *Balogh Istvánné László Anna*, ennek unokái leányától, *Adél*, férj. id. *Jankovich Bélánétól* Budapesten dr. *Jankovich Béla* v. b. t. tanácsos, volt képviselőházi alelnök, nyug. vallás- és közoktatás-

ügyi miniszter, *Jankovich László* kamarás, nyug. huszárezredek és római szent birodalmi gróf Degenfeld Schonburg Ottóné *Jankovich Marianna*. Ugyanezen *László Ferencnek* fiai voltak: *László Béla* honvédeztredes (neje volt *Osváth Piroska*), ki előbb mint fiatal katonatiszt vállalkozott és résztvett Miksa császár 1866. évi szerencsétlen mexikói expedíciójában s onnan nagy viszontagságok és kalandok után alig tudott hazakerülni, elhalt 1890-ben Budapesten; *László Kálmán* min. osztálytanácsos, kinek neje nemes tacsikánde *Csörgeő Gizella* volt. Ezeknek fia *László Elemér* nyug. cs. és kir. ellentengernagy, most Budapesten, neje volt gróf *Degenfeld-Schonburg Anna*; *Kálmánnak* leánya pedig *László Viola*, lendvai dr. *Lintner Sándor* debreceni kir. közjegyző felesége. A fenti *Elemérnek* fia, *Kálmán*, alkonzul.

László Fülöpnek egy másik fiától, *Imrétől* való unokája, *László Ignác* mérnök, 1848—49-i honvédhadnagy, Dévára származott és a Dévai Takarékpénztár igazgatója lett. Neje felsőszilvási *Marillay Jusztina* volt. Gyermekük: *Gizella*, kolozsi *Gerey Lajosné* és *Ilona*, dr. szotyori *Nagy Gusztávné*. Előbbinek fia dr. *Gerey Gyula*, Déva volt polgármestere, most budapesti ügyvéd.

László Fülöp második fia, *László Elek* Gyulafehérvárott püspöki fiscalis lett, neje volt *Jánosy Mária*, ennek unokái *László Gyula*, a m. kir. Jegyintézet nyug. főfelügyelője és *László Jenő* nyug. honvédtábornok Budapesten. Előbbinek neje csíkszeredai *Szabó Margit*, utóbbié lovag boóri *Bömches Sarolta*.

László Fülöp egy másik gyermeke, *László János* dobokamegyei mérnöknek leánya volt *Berta*, férj. *Pálóczi-Horváth Ödönné*, ennek fia dr. *Pálóczi-Horváth Zoltán* ügyvéd Budapesten.

László Fülöpnek egyik fia volt *László József* is, ki mint kamarai ellenőr, az említett 1832. évi csíkszéki nemesi igazolásban szintén szerepel. Ez a *László József* nagyképzettségű bányatiszt volt, a szabadságharc idejében az összes hunyadmegyei vasgyáraknak főinspektora s mint ilyen, a vajdahunyadi várban levő lakásában, mely a Bethlen-szárnynak árkádos részében volt, 1849 április 14-én vendégül látta *Bem József* tábornokot, vezérkarát és *Petőfi Sándort*, kik Déváról odalovagoltak a várnak megtekintésére. Ebéd után a költő elhagyta a társaságot s az árkádos folyosó ívei között többször végigjárva, a lovagteremben szemben lévő egyik ablaknál írta meg „Vajdahunyadon” című örökshép költeményét. A *Bem*, vezérkara és *Petőfi* által ekkor aláírt „Emléklap” ma is megvan a család birtokában.²⁸

Ezért és mert a kincstári vasgyár ágyúgolyókat és löszert szállított a magyar hadseregnek, a szabadságharc után *László József* nyolcgyermekes családapája létére állását veszítette, Nagyszébenben hosszú fogságbüntetést szenvedett és kiszabadulása

²⁸ A Hírnök, Kolozsvár, 1923 január 1. 16—21. lapok.

után magánvállalatoknak, így az 50-es években a csíki Balánbányának is igazgatója volt, a kiegyezés után nyugdíját visszanyerte és 1872-ben Vajdahunyadon halt meg.

Az ő gyermekei voltak többek között *László Anna*, csíkcsekefalvi *Fodor Ignác* 1848—49-i honvédszázados, ügyvéd felesége, meghalt 1888-ban, továbbá *László József*, szintén hírneves bányaigazgató, kinek neje szentkatolnai *Cseh Berta* volt és aki Kolozsvárt 1908-ban halt meg. Az utóbbinak gyermekei: *László Zoltán*, ki Naszódon volt főszolgabíró és szintén 1908-ban halt el, neje nagyborosnyói *Bartha Olga*; és *László Berta*, férjezett újtordai *Keőváry Artúrné*, Kolozs vármegye központi járása főszolgabírájának özvegye Kolozsvárt. Az idősebb *László Józsefnek* leányágon Prágába kiszármazott egyik unokája dr. *Baukal Viktor*, aki mint az osztrák legfelsőbb törvényszék bírása és udvari tanácsos halt el 1925. évben Bécsben, de mint anyáról székely, mindig lelkes magyarnak érezte és tartotta magát, úgyhogy temetésén saját osztrák bírótársai kegyeletből magyar lobogót helyeztek a koporsójára.

Az 1831 február 1-én tartott gyrás gyűlésen *Balázs Károly Emánuel* nevű testőr fiának nemessége igazoltatott azzal, hogy atyja, *Balázs Károly* érdemeiért nemesi rangot nyert; igazoltatott csíkcsekefalvi *Bándi Mihály* lófősege is. Ugyanezen gyűlésen szabályozták az apró só árulását. A somlyói franciskánusoknak a szeminárium építése tárgyában beadott kérelme felett az a döntés hozatott, hogy meghallgattatnak a katonai részen levő székelyek is. Az erdélyi kancellária Csíkszékben mozgó bírákul Felcsikra *Székely Zsigmond*, Alcsikra *Bors Barnabás*, Gyergyóba *Baló József* alkirálybírákat rendelte ki; leiratot intézett a csíksomlyói gimnázium tanárainak fizetése tárgyában, azt az utasítást adta, hogy azok rendes forgó pénzben fizetessenek s a leiratban az is foglaltatik, hogy a csíki és kantai intézmények *a római propaganda fidei congregatio által állítottak fel.*²⁹ Vásártartás engedélyezettett Csíkszentmártonnak és Csíkkozmásnak, ez utóbbi részére hetenként pénteknapon.

1832-ben a katonai ügyvivők s a széki tisztek közt az egyenletlenség felújult. A franciskánusok pápai engedélyért folyamodtak, de az akkor megtagadtatott. Csíkszereda város a vár körül elfoglalt földek miatt gróf *Mikesnével* tovább perelt.

1833-ban az erdélyi kancellária Csíkszentdomokosnak Csíkszenttamással „*Botyalja*” nevű havasra vonatkozó perére nézve intézkedett a *Kedves*-család fellebbezése következtében. Szentimre község pedig Baczonnal határvillongásban volt. *Bors Barnabás* a somlyói szemináriumban két ifjú részére alapítványt tett, amelyet az erdélyi udvari kancellária elfogadott,

²⁹ O. L. T. Erd. kancell. 1831. N. 5547.

nemkülönb a *Keresztes János* alapítványát is.³⁰ Az ú. n. *Sándor*—*Apor* tatárper még folyt, amelyben *Sándor Ferenc* és *Antal* folyamodtak az udvari kancelláriához.³¹

1833 január 14-én tartott gyrás gyűlésen a tárgyalást az összehívott országgyűlésre vonatkozó készülődés nyitotta meg. Ismertették Nyitra vármegyének az únió tárgyában kelt átiratát, *mely szerint képtelenség volt Erdélynek Magyarországtól való elválasztása, ami csak az idők viszontagságai miatt következett be; az úniót az 1790. évi országgyűlés is tárgyalta s a kérdés azután is felmerült, a tárgyalás csak azért elnapolva, hogy az erdélyieket is meghallgassák. A mohácsi vész előtt az egységnek az 1464: XIII. és 1492: I. t. c. kifejezői. Az elválás az 1539. évi békével következett be. Azonban Magyarország ebbe soha bele nem nyugodott s valahányszor valamely erdélyi fejedelemmel békekötésre került a dolog, Magyarország Erdélyhez való igényét mindig kifejezésre juttatta.* Így pl. 1615. évi nagszombati, azután 1686. és 1691. évben is (Leopoldi Diploma). A kapcsolat az 1741: XVIII. t. c.-ben újból kimondatott, régebben a Báthori Zsigmond-féle különféle egyezmények is erre mutatnak.

Csikszék közönsége Nyitra megye átiratát helyesnek fogadta el, de kifejezést adott annak, hogy Erdély a Leopoldi Diplomán alapuló kiváltságaihoz mindig ragaszkodott, ez kifejezésre jutott II. Lipót leiratában is; Csikszék felfogása szerint megállapítandók lennének az egyesülés feltételei.

Ezen a gyűlésen nemesi igazolvány adatott ki: gyergyószárhegyi, de Zarándban, Brádban lakó *Gencsi Alajos*, kászonaltízi, de Alvincen lakó *Csűrös András* lófő, csikvárdotfalvi, de Szabolcs megyében, Nádudvaron lakó *Gál Péter* gazdasági tiszt, kászonfeltízi és Középszolnokban, Aradon lakó *Veres György* lófő, csikszentgyörgyi, de Marosszéken, Káposztásszentmiklóson lakó *Márton* alias *Mártonfi Gergely* lófő részére. Ugyanezen évben átirat intéztetett *Kovács Miklós* püspökhöz Csiksomlyón a humaniorák tanítása tárgyában.

Az 1834 május 5-én tartott gyrás gyűlésen a határőr tisztek is jelen voltak *Ernst Gergely* ezredes vezetése alatt. Ezen a gyűlésen mondatott ki az, hogy a tisztviselők három évre választatnak, de három év múlva búcsúzni kötelesek, kivéve a protocollistákat, archiváriusokat és dullókat, mert ezek nem iuris dictionarius tisztviselők. Kimondatott az is, hogy a gyűlésen való megjelenés mindenik székelynek individuális joga. Javaslatba hozatott az említett *Ernst Gergelynek* indigenatusa. A negyedfélmegyei havasokhoz tartozó községek panaszt tettek, hogy a „Pirics” napkeleti oldalán egy részletet moldovai kománfalvi Spiridon kapitány elfoglalt, e tárgyban az ország-

³⁰ O. L. T. Erd. kancell. 1833. N. 2338, 6556.

³¹ U. o. 1833. N. 6856.

gyűléshez tétetett panasz. Elrendelték, hogy a protocollisták, archiváriusok és dullókra nézve új szabályzat készíttessék s kimondatott határozottan, hogy a primipilusokat és pixidariusokat egyéenként illeti a szavazati jog. A gubernium által a nemesi igazolványokra nézve az rendeltetett, hogy ezek magyarul szerkesztendők és szem előtt tartandók a 11,860/1824. guberniumi számú rendeletben írtak és az ahhoz csatolt deák formulárában foglalt adatok, az igazolványban a nemességet megalapozó adatok tüntetendők fel. A csíkszeredai mészáros céh felállítására vonatkozó leirat tudomásul vétetett. Igazolattak csíkdelnei, de Nagyváradon lakó *Csató Gábor* tímármester és testvére, *Csató József*, a kassai káptalan szolgálatában álló tisztviselőnek, csíkdelnei *Bálintffi Antal*, pókakeresztúri, illetve madéfalvi, de Pécska városban lakó *Székely Sándor*, bánkfalvi, de Bihar megyében lakó *Kovács Alajos* orvos és *József* nemessége. Ugyanezen a gyűlésen választások eszközöltettek, alkirálybíróvá Felcsíkon *Székely Zsigmond* választatott. Assessorrágra a primorok közül: *Abos Antal*, *Bocskor Elek*, *Domokos Elek*, *Sándor Ferenc*, *Biális László*, *Böjthy Imre*, szentmihályi *Sándor József*, *Barabás János*, *Székely Lajos*, *Balázs Lajos*, *Boros Elek*, *Geréb Elek*, *László Lajos* és *Biális Ferenc*. A katonaság részéről: *Mihály Gergely*, s szóba jöttek: *Fodor Gergely*, *Csáki Farkas*. Alcsíki királybíró lett: *Henter János*, nótárius csíkszentsimoni *Endes Miklós*. Assessorok lettek a primorok közül: *Péterffi András*, *Tompos András*, *Kovács Mihály*, *Czikó Antal*, *Czikó Ferenc*, *Bors Lázár*, *Endes Miklós*, *Székely Elek*, *Bors György*, *Mikó Antal*, *Becze István*, *Szabó Gábor*, *Czikó József*, *György József*, *Élthes Alajos*, *Kovács József*, *Czikó Gábor*, *Veres József*, *Péterffi Ferenc*, *László Sándor*, *Becze Ignác*, *Bocskor Ignác*, *György Andor*, *Kósa Lajos*, *Szabó Imre*, *Bocskor Ádám*. A katonaság részéről: *Andrássi József*, *András Ignác*, *Léstyán Péter*, *Kánya Ferenc*. Gyergyóban: alkirálybíró lett *Baló József*, még; szóba jöttek: *Györffi András*, alfalvi *Mikó István*, *Végh Andras*. Assessorok lettek a primorok részéről: alfalvi *Mikó János*, *Mikó István*, *Veégh András*, *Deér Félix*, *Betegh Ignác*, *Deák Antal*, a katonaság részéről: *Veres Mihály*, *Vajkó Elek*; Kászonszékben: királybíró *Székely Károly*, rajta kívül szóba jöttek: *Fejér István*, ifj. *Balássi József*, *Kiss Farkas*, *Bartha Ignác*, *Fejér Sámuel*; assessorok a primorok részéről: *Fejér Sámuel*, *Bernád Barabás*, *Kiss Farkas*, *Mátéffi Antal*, *Balássi Ignác*, *Bernád András*; a katonaság részéről: *Veres András*. Országgyűlési képviselőkké választattak: *Henter János* és pókakeresztúri *Székely Károly*. Ugyanezen a gyűlésen panasz tárgyává tétetett, hogy a törvénytelen ágyból származott gyermekek a természetes atyjuk közjogi rendi állását használják, ennek a visszaélésnek a megszüntetésére a követek a megfelelő lépések iránt utasítottak. *Ezen a gyűlésen a csíki rendek felszólaltak a választásoknak jóváhagyás végett való*

felterjesztése miatt s a szabad választást kívánták, amelynek szorgalmazására a követeket szintén megfelelően utasították.

Az 1834 november 4-én tartott gyrás gyűlésen a csíki rendek *nehezményezték, hogy az országgyűlési tudósítások eltiltattak*, ennek megszüntetése érdekében teendő lépésekre a követeket utasították. A gyűlésen ismertették Háromszék azon átiratát, hogy a rendeket alattomosan összeírták, konstatálták, hogy ez Csíkban is megtörtént, a követeknek e tekintetben is utasításokat adtak. *Szentmárton és Csekefalva panaszolták, hogy a revindikált havasokhoz való jogukat a katonaság respektálni nem akarja*, ez is a követekhez utasított. Szentmárton kérésére kimondották, hogy a határinspektorságot a primorok viselni kötelesek. Nemesi igazolványok adtak ki: taplocai *Pálffi János*, gyergyóalfalusi *Mándoki János* és várdotfalvi *Köllő István* részére. *Köllő István* ekkor tisztaeszlári uradalmi tiszt volt, taplocai *Pál*, avagy *Pálffi János* Nagybecskereken lakott mint Bernai-uradalmi hámosi számtartó. 1834-ben az udvari kancellária a Brassó felé közlekedő úton az Olton két híd építését rendelte el.³² Az országgyűléssel kapcsolatban Csík-szék Estei Ferdinánd főherceghez emlékiratot intézett, amelyhez a követeknek adott utasítást, a tisztújítási rendelkezést és a nemesi igazolványokra vonatkozó constitutiót csatolta.³³ Csíkban statárium rendeltetett el. Csíkpálfalvi *Gegő József*, gyergyóremetei *Laczkó György* és *Ferenc* nemessége 1832-ben bizonyított. A csíki posta pedig csíktaplocai *Lázár Antalnak* adományoztatott.³⁴

A revindikált havasok iránt támasztott magánigények tárgyában október 29-én ítélet hozatott, de ez végre nem hajtatott, mert az elfoglalt havasrészeket a katonai hatóság haszonbérlet útján értékesítette s a haszonbér kiosztását is néhány év után be-
szüntette, s a haszonbérből 1 székely határőrezredi közös ruházati pénzalapot alapított Csíkban, melymár az 1812-i hadjáratok alkalmával mutatta jótékony hatását s ezekből a ruházati pénzalap fenntartása egyértelmű lett a székely határőrség fenntartásával. Az 1813-ban létezett viszonyoknál fogva ez a körülmény elegendően fontos volt arra, hogy a katonai hatóságok ellentései felterjesztései figyelembe vételével a hozott ítélet levéltárba tetetvén, végrehajthatlanul maradjon. *Ez állapot fennállott a székely határőrezredeknek 1851-ben történt feloszlásáig s a visszafoglalt havasoknak évi haszonbér jövedelme az ezredek ruházati pénzalapjához csatoltatott.*³⁵

V. Ferdinánd 1835 március 2-án lépett a trónra.

1835-ben az udvari kancellária észrevételezte, hogy 1834 novemberében *Puskás Tamás* plébános assessorrá választatott s

³² O. L. T. Erd. cancell. 1834. N. 507.

³³ U. o. 1834. N. 4311.

³⁴ U. o. 1834. N. 1221.

³⁵ A m. kir. kormány 1869. évi felség-felterjesztése. Kiadatott Csík-szeredában 1890. 3—10. lap.

utasította Csíkot, hogy ezt az 1791: XXXIII. t. c. rendelkezéseivel hozza összefüggésbe,³⁶ hasonlóképen éppily eljárás követendő az 1834 november 3. és 4-én kibocsátott nemesi igazolványokkal is.³⁷ Az 1835 november 3-án kelt gyrás jegyzőkönyv szerint választás történt. Alkirálybírákká választottak: Felcsíkon *Székely Zsigmond*, Alcsíkon *Henter János*, Gyergyóban *Baló József*, Kászonban *Székely Károly*. Ezen a gyűlésen arról panaszkodtak, hogy *Borszeiken az univerzitás céljaira épített ház* esetleg elidegenítettett, ennek kivizsgálására *Baló József* alkirálybíró utasított. A telket u. i. a birtokosok elegyes közönsége a szék részére engedte át s az építés is e célból történt; ezen a gyűlésen a csíkszeredai mézáros céh szabadalma ünnepélyesen kihirdettetett. Nemesi igazolványok adtak ki csíkszentgyörgyi, bánkfalvi, de Felsőbányán lakó *Füstös István*, csíkszentmártoni, de Nagyenyeden lakó *Tamás Márton* szabó céhmester, csíkborsovai, de Kővár vidékén Koltón lakó *Abos János* tisztviselő, árapataki, de Bécsben lakó *Geréb Karolina*, szentdomokosi, de Nagyhalmán lakó *Kurkó Domokos* uradalmi fiscális részére. Ezen a gyűlésen alcsiki alkirálybíróvá választott *Endes Miklós*, királyi pénztárnokká *Mikó Antal*. Az ülésen *Balássi József* királyi táblai assessor beszámol a csíksomlyói székház építéséről, ennek építési biztosi állásáról királyi táblai assessori kinevezése miatt *Henter János* lemondott, helyébe *Lázár Antal* nótárius küldetett ki. A rendek a guberniumnál kérték a parajdi út kijavítását, továbbá felség-felterjesztést tettek, amelyben a félbeszakított országgyűlés újbóli összehívását kérelmezték.

1836-ban Csík, Gyergyó, Kászon rendjei pert indítanak a katonai jövedelmek iránt és közlik a szökevények listáját. Ugyanekkor az erdélyi udvari kancellária csíkszentsimoni *Endes Miklós* alkirálybíró s szögödi *Mikó Antal* királyi pénztárnok megválasztását megerősíti s a gyimesi határtátlépő állomás igazgatójává *Mayer Jánost* nevezi ki. Végül a csíksomlyói szeminárium felépítésére a vallásalpból 1662 forint kölcsönt utalványoz,³⁸ s elfogadja *Bálint Ignác* alapítványát.³⁹

Az 1837 március 29-én tartott gyrás gyűlés elsősorban az ez évi április 17-ére összehívott országgyűlés előkészítésével foglalkozik és követekül megválasztotta *Henter Jánost* és *Biális Ferencet*. Ugyanekkor más választások is voltak, éspedig gyergyói nótárius lett *Veégh András*, gyergyói assessorok: alfalvi *Mikó István*, *Puskás Ferenc*, *Györffi Dénes*, *Deér Félix*, *Veres Mihály*; felcsiki assessorok: *Biális Ferenc*, *Abos Antal*, *Mihály Gergely*, *Bocskor Elek*, *Domokos Elek*, *Balássi József*, *László Sándor*, *Czikó József*. Kászon nótárius *Fejér István*; kászon assessorok: *Fejér Samu*, *Balássi Ignác*, *Bernád Barabás*, *Kis Farkas*. Ugyan ezen ülésen a megerősített *Endes Miklós* alcsiki alkirálybíró és

³⁶ O. L. T. Erd. kancell. 1835. N. 5756.

³⁷ U. o.

³⁸ U. o. 1836. N. 1330.

³⁹ U. o. 1836. N. 2480.

Mikó Antal királyi pénztárnok az esküt letették, mindketten hosszú felavató beszédet tartottak. Ezen a gyűlésen megállapították, hogy a primori rend a székházépítés költségeihez hozzájárulni köteles. Kihirdettetett néhai *Vojvodits Miklós* árváinak: *Sándor, Katalin és Erzsébetnek* 1827 augusztus 31-én kelt *nemesi levele*. A csíksomlyói nyomda panaszolt, hogy kiváltságaiban meg van rövidítve, mert iskolakönyveket a kolozsvári liceum nyomdája is nyom. E tárgyban a szék felterjesztést intézett a régi állapot visszaállítása iránt, de azt a gubernium akként intézte el, hogy az iskolakönyvek nyomtatására a kolozsvári liceumnak a király adott privilégiumot, e tekintetben tehát a somlyói convent a kolozsvári liceummal egyezzen meg. E gyűlésen szóba került a Gyergyóujfalu — Libán-erdő — Zetelaka útvonal megépítése. Nemesi igazolvány állíttatott ki kászonaltizi *Pál*, illetve *Pálffi András*, csíkszentgyörgyi, de Pesten lakó *Kovács Ferenc* részére.

A csíkbánkfalvi katonai stab kvartélyul megvette a *Keresztes*-familia belső telkét, erről a hadi tanácshoz jelentés tétetett, amit az udvari kancellária tudomásulvett.⁴⁰

1837-ben a csikgyimesi állomás javítását *Biális László* vállalta el közárverés nélkül. Csíkmártonfalva pedig mészárszék-jogot kapott. Csík negyedfél megye a katonaság által elfoglalt havasi javainak visszaadását kérte.⁴¹ Az udvari kancellária az erdélyi törvényhatóságoknak, köztük Csíknak is a nem egyesült papság jobb ellátása iránt utasítást ad ki.⁴² *Eddig Csíknak nem egyesültekről szó sincs, ez az intézkedés is úgylátszik csak körösvény*. A királyi kancellária továbbá az erdők pusztítása tárgyában intézkedett, továbbá a tömlöcök állapota iránt érdeklődött⁴³ s tudomásul vette, hogy ügyvédi esküt tettek *Balassi Gáspár, Veres Gergely és Tóbiás József*. Az erdélyi udvari kancellária a csíksomlyói káplán fizetéséhez hozzájárult⁴⁴ s majd tudomásul vette *Orosz Mihály* gyulafehérvári kanonoknak beadványát, amelyben két alapítványt tett szemináriumi célokra, mindkettőt 1200 fr. értékben, egyet Somlyóra, a másikat Kolozsvárra, és hasonló hagyományt hagyott a gyergyószentmiklósi iskolának.⁴⁵ Ugyanezen évben az udvari kancellária elrendelte, hogy egy tanító két osztályt ne tanítson s szabályozta az elemi oktatást.⁴⁶ Végül intézkedett a csíkszeredai káplán-tartás s a szeredai templomépítés iránt.⁴⁷

Az erdélyi udvari kancellária kívánatára Csíkszék felterjesztette a szökevények jegyzékét⁴⁸ s majd a székely nemzet

⁴⁰ O. L. T. Erd. kancell. 1837. N. 1653.

⁴¹ U. o. 1837. N. 1528.

⁴² U. o. 1837. N. 2360.

⁴³ U. o. N. 1837. N. 2154.

⁴⁴ U. o. 1837. N. 276.

⁴⁵ U. o. 1837. N. 162, 5408.

⁴⁶ U. o. 1837. N. 2000.

⁴⁷ U. o. 1838. N. 678.

⁴⁸ U. o. 1838. N. 2416.

sérelmei foglalkoztatták,⁴⁹ de nem sok eredménnyel s majd a cancellaria Csíkkeszterztúr postaállomás iránt érdeklődött s megállapította a somlyói nyomdának a feltételeit⁵⁰ s tudomásul vette Csíkszeredában egy pénztárnoki, egy vicejegyzői és szállásmesteri állás megszervezését.

Az 1838 július 19. és következő napokon megtartott gyrás gyűlésen V. Ferdinándnak a hódolási eskü, az egyesülési, illetve a homágialis eskü tétetett le. A követek beszámolásából az tűnven ki, hogy a követek az országgyűlésen egyes tárgyakra eltérő szavazatokat adtak be, a szék a jövőben megválasztandó követeket egyértelműsége utasította. Csíkcsék hozzájárult a gubernium rendeletéhez, hogy az örmény kereskedelmi társaságok részére a privilégiumok kiadassanak s elfogadta Gyergyóújfalunak azt a rendelkezését, hogy az egyházi nemesek adó alá szoríttassanak. A gyűlésen kihirdették a szépvízi örmény *Szentpéteri János* és *Mihály* nemeslevelét, de azon kérelmüket, hogy a rajtuk régebben behajtott adók visszafizettessenek, hatáskör hiányában visszautasították. Nemesi igazolvány adatott ki: karczfalvi *Gidró János* és *György*, csíkcsékgyörgyi, de Krassó megyében lakó *Kovács Ferenc* aljegyző, kászonalitzi, de Arad megyében lakó *Mihálcz József* lófő részére, a felterjesztett *Minér Lajos* nyugalmazott századosnak a nemesség megnyeréséért való folyamodása. *László Sándor* ekkor alsíki jegyzővé választatott.

A folytatólag 1838. július 21-én tartott gyrás gyűlésen elfogadták Menaságnak a tolvajlás megakadályozása, továbbá az erdők pusztítása tárgyában hozott szabályrendeletét. Ez utóbbiban fel vannak említve a „Bükkös helyek”: *Csaterőse*, *Czontaczt*, *Vasand*, *Béd*, *Bedorján*, *Vigaszó* fenyőekkel együtt és *Bagolytető*. Nemességi igazolvány adatott ki: menaságújfalvi, de Bihar megyében, Szászfalván lakó *Erdély András* gazdaszt, várdotfalvi, de tordai lakos *Köllő Antal* kántor, rákosi, de Torontál megyében, Nagybecskereken lakó *Fodor Antal* megyei irnok, gyergyóremetei, de Görgényszentimrén lakó *id., középső és ifj. Borbély József*, *id. Borbély János*, *Borbély István*, *ifj. Borbély János*, *István*, *József s Antal* részére. A guberniumhoz felterjesztés intéztetett az udvarhelyi postaútnak Oláhfalu—Udvarhely szakaszának kijavítása iránt. Nemesi bizonyítvány adatott ki csíkcsékcsentimrei *László Dénes* részére, aki gr. Bethlen Ferenc alkalmazásában volt.

Minthogy Csíkcséknek az 1848 előtti társadalmára világot vet, felsoroljuk azoknak a neveit, akik a homágialis esküt 1838-ban aláírták. *Sándor Mihály* főkirálybíró, *Baló József* gyergyói alkirálybíró, pókakeresztúri *Székely Károly*, csíkcsékcsentimrei *Endes Miklós* alsíki alkirálybíró, mádéfalvi *Zöld János*, Fel-

⁴⁹ O. L. T. Erd. kancell. 1838. N. 1013.

⁵⁰ U. o. 1838. N. 4982.

csík és Alcsik pénztárnoka, csíkzsögödi *Mikó Antal*, Alcsik és Kászon királyi pénztárnoka, csíktaploczai *Lázár Antal* főjegyző, csíksszentmártoni *Becze Gábor* aljegyző, haralyi *Fejér István* aljegyző, csíksszentdomokosi *Sándor László*, borzsovai *Abos Antal*, bankfalvi *Kovács Mihály*, mindszei *Czikó Antal*, mindszei *Czikó Gábor*, szörtsei *Szörtsei Imre*, csíksszenttamási *Boros Elek*, ilyefalvi *Biális László* táblabírák, szentimrei *Antal Dani* dultó, id. böjthi *Böjthi Imre*, szentgyörgyi ifj. *Tompos Ferenc*, árapataki *Geréb Elek*, tusnádi *Koródi József*, szentléleki *Veres Alajos*, Csiki *Mózes* hadnagy, katoná-ügyvéd, *László Lajos* táblabíró és rect. comissarius, alfalvi *Mikó István*, mindszei *Tamás Ignác* táblabíró, csíksszentgyörgyi *Tompos János* praesid. protocolista, *Barácz Mihály* táblabíró, szépvizi *Barabás József* assessor, *Balázs János* táblabíró, szentkirályi *Bors Lázár* rect. comissarius, *Bocskor László* perceptista, *Basa György* táblabíró, alfalvi *Györffi Dénes* táblabíró, ditrói *Puskás Ferenc*, ns. *Bálinth József*, vacsárcsii *Balázs Gáspár*, karczfalvi *Mihály Gergely* táblabírák, csíksszentmártoni *Becze István* táblabíró és levéltárnok, szépvizi *Barabás János* assessor s notárius scriba, csíksszentgyörgyi *Ilyés János* táblabíró, csíksszentsimoni középső *Veres József* assessor, felső-csernátoni *Veégh András* gyergyószéki assessor, bankfalvi *Kovács József* táblabíró, *Kiss Farkas* kászonzéki táblabíró, *Tompos András* alcsiki táblabíró, kászonaltizi *Bernád András* assessor, csíksszentmártoni *Bocskor Lázár* táblabíró, csíksszentmártoni ns. *Szabó Imre*, pókakeresztúri *Székely Lajos* táblabíró, pókakeresztúri *Székely Elek* táblabíró, gyergyókilyenfalvi *György József* táblabíró, gyergyószárhegyi *Fülöp Lajos* táblabíró, csatószei *Péterffi József*, csatószei *Péterffi Ferenc*, csatószei *Györffi József*, csíksszentmártoni *Bocskor Benedek*, csíksszentimrei *László Sándor*, csatószei *Györffi András*, csíktusnádi *Élthes Alajos*, csíksszentdomokosi *Kurkó János*, csíksszentmártoni ns. *Becze István*, csíkcsekefalvi lófő *Fodor Pál*, csíksszentmártoni ns. *Bors Gábor*, csíkcsekefalvi ns. *Kósa Lajos*, csíksszentszei *Czikó József*, ifj. *Czikó János*, csíksszentgyörgyi ns. *Tompos Ignác* táblabírák, kászon-újfalvi *Bocskor Antal* assessor, csíksszentszei *Czikó János* táblabíró, csíktaploczai *Botár Mihály* ügyvéd és számfeletti táblabíró, csíksszentmártoni *Bocskor Elek* rendes táblabíró, csíksszentszei *Benedek Antal* assessor, Csíksszentkirályon rezideáló *Bocskor Ignác* assessor, csíkdénei *Bocskor Domokos* táblabíró, kászon-újfalvi *Bodó Ignác* assessor és dultó, csíksszentléleki *Veress Gergely* assessor, gyergyóditrói *Csibi Ferenc* assessor, ditrói *Puskás Antal* táblabíró, *Albert Lajos*, *Bíró György*, *Kánya Ferenc* assessor, madéfalvi *Zöld Elek* felcsiki perceptor scriba, szentmihályi ns. *Sándor Ignác*, ns. *Sándor János*, ns. *Sándor Antal*, szépvizi ns. *Imre Elek*, kászonaltizi *Bernád Barabás* táblabíró, csíksszentmihályi *Sándor Ferenc* táblabíró, csíksszentszei *Potyó György* assessor, csíksszentgyörgyi ns. lófő, *Csedő Ignác* assessor, vacsárcsii *Balázs Lajos* táblabíró, csíksszentmártoni *Bocskor Elek* assessor, csíktap-

loczai Domokos Elek táblabíró, szárhegyi Veress Mihály gyergyószéki táblabíró, szentkirályi *Andrássi József* assessor, ditrói *Bajkó Elek* Gyergyószék helyettes jegyzője, delnei ns. *Bocskor József*, ns. *Bocskor Pál*, delnei *Bocskor Zsigmond*, *Csató Mojzes*, szentmártoni ns. *Bors Mihály*, *Bors Ferenc*, ifj. *Bocskor Ferenc*, *Bocskor Ignác*, *Bocskor József*, csatószegei *Péterffi János*, mindszenti *Rancz András*, szentkirályi *Bors Ádám*, *Bors László*, csíkszentgyörgyi *Tompos György*, szentkirályi ns. *Bors Ferenc*, *Dónáth Mihály*, bánkfalvi ns. *Szabó Ferenc*, *Szabó Miklós*, szentgyörgyi id. *Tompos József*, ifj. *Tompos József*, id. *Tompos Ferenc* és *Tompos András*, *Bors István*, szentkirályi *Bors János*, szentgyörgyi ns. *Tompos Gábor*, szentmártoni *Bocskor Imre*, *Bocskor Albert*, ns. *Bocskor Gergely*, szentimrei *László Elek*, *László Ignác*, *László József*, *László András*, *László Gábor*, *László Károly*, *László Zsigmond*, *László Gáspár*, *László Pál*, *László András*, *László Gergely*, *László József*, bánkfalvi *Kovács József*, vacsárcsii ns. *Bíró Sámuel*, ns. *Balázs Ignác*, ns. *Balázs Zsigmond*, ns. *Bíró Mojzes*, ns. *Bíró Sándor*, ns. *Balázs Antal*, ns. *Balázs István*, ns. *Balázs Károly*, ns. *Balázs Elek*, ns. *Balázs József*, ns. *Balázs Mihály*, taploczai *Domokos Károly*, vacsárcsii *Balázs Sámuel*, bánkfalvi *Kovács Lajos*, madéfalvi ifj. *Zöld Elek*, bánkfalvi *Kovács Elek*, *Györffi András*, *Györffi Imre*, *Györffi Gábor*, *Györffi Miklós*, *Miklós Antal*, *Bocskor Ignác*, *László Ignác*, *Györffi János*, szentkirályi *Bocskor János*, *Bocskor József*, *Bocskor Lajos*, *Bocskor Elek*, *Bocskor András*, *Kósa Antal*, *Bocskor Antal*, *László József*, *László János*, id. *László Antal*, ifj. *László Antal*, tusnádi *Élthes János*, *Élthes Benjámín*, id. *Élthes Antal*, ifj. *Élthes Antal*, ifj. *Élthes János*, *Élthes Ferenc*, *Élthes József*, *Élthes Lajos*, *Élthes Ignác*, menasági id. *Bocskor Ferenc*, tusnádi *Élthes István*, *Magyari Antal*, szentsimoni *Veress József*, *Veress Ignác*, *Veress Antal*, *Veress Ferenc*, *Veress Pál*, *Raksányi József*, szentkirályi *Bors József*, delnei ns. *Csató László*, ns. *Csató Farkas*, ns. *Csató Zsigmond*, szentmiklósi *Csató Imre*, szentgyörgyi *Bors Kelemen*, csatószegei id. *György Gábor*, szentkirályi *Donáth József*, gyergyószárhegyi *Fülöp Ignác*, kozmási id. *Bocskor János*, ifj. *Bocskor János*, *Bocskor György*, *Bocskor Sándor*, mindszenti *Czikó Pál* szék plájása, *Czikó György* dt., kászonimpéri *Balássi Ignác* táblabíró, kászonaltizi *Bernád Mihály* táblabíró, kászonaltizi *Bocskor Imre* táblabíró, csíkmadarasi *Baráczki Zsigmond*, szentdomokosi *Sándor Péter*, *Bocskor István*, menasági *Bocskor Elek*, szentmártoni nemes *Bocskor János*, ns. *Bocskor András*, ns. *Bocskor Alajos*, ns. *Hozó Pál*, ns. *Bocskor Barabás*, ns. *Bocskor László*, ns. *Bocskor Ignác*, ns. *Hozó Ferenc*, borzsovai nagyobb *Abos István*, középső és ifj. *Abos István*, *Abos Péter*, *Abos Mojzes*, *Abos József*, id. *Abos Antal*, vacsárcsii *Veress Ignác*, göröcsfalvi *Sándor János*, szépvízi *Imre Dániel*, id. *Imre Dániel*, ifj. *Imre Lajos*, *Imre Elek*, csatószegei *György Gábor*, csíkkozmási *Bocskor Ignác*, középső *Bocskor Ignác*, legkisebb *Bocskor Ignác*, *Bocskor*

István, kászonfeltizi Bocskor Pál, kászonimpéri Balázs Lajos, delnei Bocskor Elek, Incze Elek, mindszeni Tamás Ferenc, madéfalvi Zöld Ferenc, mindszeni Tamási István, szentléleki Veress János, id. Veress Ferenc, ifj. Veress Ferenc, szentkirályi Bors András, csikdelnei Csató János, szentléleki Veress József, gyergyóújfalvi Sólyom Ábrahám, Sólyom András, Sólyom Tamás, id. Sólyom Mihály, Sólyom László, Sólyom Lajos, Sólyom Ignác, id. Sólyom Ferenc, Sólyom Balázs, Sólyom Márton, ifj. Sólyom Ábrahám, gyergyószentmiklósi Miklóssi Ferenc militaris bíró, Szász Ignác esküdt, *Török István* nótárius, gyergyótekerőpataki *Fodor Ambrus* militaris bíró harmadmagával, éppily minőségben írták alá a jegyzőkönyvet a következők: *Fodor István, gyergyókilyenfalvi György Antal, gyergyócsomafalvi Csató Ferenc, gyergyóalfalvi Baritz Ferenc, gyergyószárhegyi Czibalmos József, gyergyóditrői Fülöp András, gyergyóremetei Szász József, csikszentdomokosi Bács János, csikszenttamási Katona Péter, csikjenőfalvi Imre János, karczfalvi Szekeres Imre, csikdánfalvi Ábrahám Antal, csikmadarassi Bogács Bertalan, csikrákosi Benkő Gergely, göröcsfalvi Ványolós András, vacsártsii Imre Elek, csikszentimrei Gergely Sándor, menasági Bálint Ignác, kozmási Tamás János, szentmártoni Gergely István, csatószegei Csató János, csekefalvi Tamás István, kászonújfalvi Kovács János, kászonfeltizi Cseke László, kászonaltizi Garda István, kászonimpéri Balázs Ádám, kászonjakabfalvi Deák Ferenc, csikszentgyörgyi Mihályffi János, csikbánkfalvi Pongrácz Antal, szentmiklósi Fekete Antal, szentsimoni Karacsi Imre, csikcsicsói Domokos Elek, csikpálfalvi Salamon József, csikszentmihályi Izsák István, csiktaploczai Gergely János, csikvárdotfalvi Péter Antal, csikcsobotfalvi Petres János, csikdelnei László József, csikborzsovai Ferenc Márton, csikcsomortányi Domokos György, csikmindszeni Kedves István, csikszögödi Katsás Antal, szépvízi Bíró Ignác, szentléleki Bala Ignác, tusnádi Tamás Mihály.*

A homagiumot tett tisztviselők cím alatt: *Imre János, Bocskor Imre, Sándor Antal* táblabíró, *László János, László Samu, Abos Mihály, Fejér Péter* bíró a szépvízi örmény közönség nevében, *Kovács József, Kovács István, gyergyóújfalvi Elekes Márton, Elekes Lőrinc, Elekes Antal, Elekes János, Elekes Pál, Elekes Alajos, Elekes Ignác, id. Elekes Antal, középső Elekes Antal, ifj. Elekes Antal, Elekes Ábrahám, Elekes Lajos, szentdomokosi Sándor József* táblabíró, *Kovács Antal, pókakeresztúri Székely László* táblabíró, *László Sándor, Csányi István, Puskás Máté, Csergő István, Simon Antal, Ferenc Ignác* táblabírák, *Fülöp János, Váradi Alajos* táblabíró, szárhegyi *Deák Antal* assessor és dulló comissarius, *Deér Félix*, csikdelnei ifj. *Bocskor Ferenc, gyergyóremetei Albert Márton* táblabíró, *Bernád Imre* pensionatus kapitány, szárhegyi *Veress István* táblabíró, *Jánossí Márton* Csíkszék geometerje, *Jákobi István* substitualt bíró a gyergyószentmiklósi közönség nevében, csikszentkirályi *Bors Barabás,*

csíkszentkirályi militaris bíró harmadmagával az odavaló nemes katonaközönség nevében, *Veress András*, gyergyóremetei *Bernád Antal* nyug. zászlótartó, kászonimpéri *Mátéffi Antal* táblabíró, *Bernád István* öregsége mián, *Veress István*, *Veress József*, *Veress Mojzes*, *Bocskor János*, *András*, *Ignác*, *Veress János*, csíkszatószegei *Péterffi Mihály*. Ezek alkották tehát Csík vezetőségét a forradalom előtti időben.

1839 november 4-én tartott gyrás gyűlésen *Veégh András* jegyzővé választatott. A gyergyószentmiklósi és szépvízi örmények a bíraskodásra vonatkozó 1794. és 1796. évi privilégiumokat az 1796. évi tartalomban adományként megkapták, ugyanakkor a gubernium értesítette Csíkszéket, hogy a jobbágyok és más szolgálattevők a telkeikhez tartozó földeket el nem idegeníthetik, továbbá a pénzhamisítási ügyekben úgy kell eljárni, mint más bűnügyben, ha kamarai tisztre lenne szükség, annak kirendelése iránt a közügyi igazgatóság gondoskodik. Értesítette továbbá Csíkszéket, hogy *Minér Lajos* nyug. kapitány előnév nélkül nemeslevelet kapott.

Felsőfejér megye az únió dolgában írt át, Csík ezzel kapcsolatban a guberniumhoz feliratot intézett, hogy a Partium Erdélytől ne szakíttassék el, az ennek keresztülvitelére kiküldött bizottság működése függesztessék fel. Ezen a gyűlésen *Baló József* gyergyói alkirálybíró előterjesztette a tisztségi tárgyak miként leendő kezelése tárgyában a statutum-javaslatot, mely elfogadtatván, a guberniumhoz felküldetett, ennek levéltárban elhelyezésére *Székely Zsigmond* elnöklete alatt *Lázár Antal* jegyző s *Becze István* levéltárnokból álló bizottság küldetett ki *Tompos János* dulló biztossal együtt. Megválasztatott gyergyószéki jegyzővé *Mikó Mihály*, gyergyói táblabíróvá szintén ő és *Balogh Ferenc*, alcsiki táblabírakká *Székely Elek*, *Becze Gábor*, *Kovács Mihály*, tisztségi jegyzővé pedig *Abos Antal*. Nemességi igazolvány adott csíkvacsárcsii *Lázár János* primipilus és marosvásárhelyi főbíró, csíkrákosi, de Tusnádon lakó *Péter András*, kászonaltizi, de Középszolnok megyében Ballában lakó *István György*, kászonimpéri, de Arad megyében lakó *Bodó József* lófő alispáni irnok, csíkszentimrei, de Parajdon lakó *Kincse Ignác* lófő, kászonaltizi, de Tordán lakó id. *Ambrus Ferenc* és fiai: *Márton*, *Ferenc* és *József* lófő, gyergyószentmiklósi *Kovács János* guberniumi fogalmazó gyakornok, csíkmadéfalvi, de Pozsonyban lakó *Istvánffi Antal* kapitány részére. Ez utóbbi részére kiadott igazolványban az 1826 augusztus 17-én már kiadott bizonyítvány ismételtetett meg, amelyben igazoltatott, hogy *Istvánffi Antal* előbb a báró Kinmayer-lovasezredben szolgált mint százados, később pedig Esterházy Ferdinánd főherceg szolgálatában volt s a csíkmadéfalvi nemes és birtokos *Istvánffi* székely családból származik és valóságos országos nemes; éppily igazolvány állíttatott ki ennek öccse, *Istvánffi Pál* főkormányzéki titoknok részére. Csíkvacsárcsii ns. *Balázs Imre*, a gr. Leiningen-ezredben szolgáló katonának primori

rendi állása igazoltatott. Ns. *Mikó Mihály* (oroszfái) számfelletti táblabíróvá felvétellett.

Csikszék a guberniumnál panaszt tett, hogy a falusbírákat a határőrezredek parancsnokságai is felesketik. Ennek bizonyítéka a hódolati esküt tett csíki székelyek elébb közölt névsorában az a sok militaris bíró, akik harmadmagukkal jelzéssel írták alá a jegyzőkönyvet. Ezen a gyűlésen *kepe-rendezési* bizottság küldetett ki, végül gyergyószentmiklósi *Jánossi Márton* nemessége igazoltatott.

1839-ben az erdélyi udvari kancellária a csíki börtönök állapota, a fizikusi hely betöltése iránt érdeklődött és *Sándor Mihály* főkirálybíróat nyugdíjazta s tudomásul vette *Bocskor Ferencnek* széki pénztárnokká való megválasztását. Leírt Csikszere-dának özv. Mikesnével szemben a vár körül elfoglalt földekre vonatkozó perében, továbbá a nagy szegénységre tekintettel megengedte, hogy a lakosok terményeiket harmincad nélkül a Havasalföldre és Moldovába vihessék-hozhassák s a nagy kár miatt szeretetadományokat is gyűjthessenek.

1839 január 12-én *Boer János* szentgyörgyi unitus pap alcsík alkirálybírájához kérést adott be, amelyben jelentette, hogy megyegyűlést tartott és kepéül minden gazda elvállalt egy véka tisztességes őszi gabonát és tavaszit is, ezenkívül egy terü fát, ezen határozat végrehajtásáért folyamodott, ami teljesítettett is. 1839-ben Csík engedélyt kapott arra is, hogy a Havasalföld- és Moldovából behozandó gabonából részesülhessen. Az 1839 május 28-án 5832/39. sz. alatt a gubernium utalt arra, hogy már 1759-ben elrendelte, hogy a közönség által felállított katonai kórházak számára hálási pénzül csak annyit szabad elfogadni, amennyit a lakosok házában elszállásolt katona fizetni szokott s tartoznak a lakosok a betegnek fedelet, tűzifát, gyertyát, sőt, főző edényt és ágyneműt adni. A más kórházi kellékeket az ezred vagy más alakulatok a saját kórházi pénztárukból fedezzék. 1839-ben Erdély s Moldova közt a katonai szőkevények kölcsönös kiadására nézve szerződés kötöttetett és a végrehajtásra a határszéli katonai hatóságok utasítottak; hol nincs katonai parancsnokság, a polgári hatóságok kötelesek végrehajtani. Egyébként katonai biztosok nevezettek ki századosi minőségben a Gyimes-i és Ojtoz-i szorosokhoz. Ugyanezen évben folyamatba tetetett a gubernium által Csík, Gyergyó, Kászon felmérése és a gabonakufárok ellen április 25-én megterelő lépések tétele határozatott, októberban az úzi szorosban harmincad állíttatott fel, e célból elegendő bizottság küldetett ki. Elrendeltetett, hogy a határőrség felállítása óta nem katonászkodó csíki székelység az utak és hidak és az ezzel kapcsolatos dolgok megjavítására köteles volt a katonai parancsnokokkal együttműködni, ezt a köteleességét a katonai parancsnok felügyelete alatt ezután is végezze.

1840-ben sok orosz alattvaló jött Erdély területére, ezért a gubernium április 20-án közölte Csíkkal ezek útlevelére vonatkozó

szabályokat. Nagyon intenzív közigazgatásra mutat, hogy a gubernium 1840 március 26-án szigorú intézkedéseket tett az ál orvosok s kuruzslók ellen, óván tőlük a népet. 1840-ben Csíkszék *tűzkármentesítő egyesületet* állított fel, melybe mindenki beléphetett s biztosíthatók voltak a templomok, gazdasági épületek és eszközök, benn- és künnlévő gazdasági termények; a pénz a szék levéltárában záros ládában tartatott. Az egylet maga választja meg tisztikarát s teendőit a vidéken az alkirálybírák a dullóval és ezek mellé kirendelt két székbíróval végzik, de ha kárfelvételről és kiutalásról van szó, a károsultak rokonai el nem járhatnak.

Ezek után megértjük, hogy az udvari kancellária eltiltotta, hogy Csíkban úton-útfélen járó szemspecialisták tovább működjenek, rendeletében *Mayer András*t névleg is megemlítette.⁵¹ Ezenkívül Csíkkozmás és Szentmárton közt a vásárszabadalom miatt keletkezett per iránt érdeklődött és Csíkszereda allodiális telkeiről kimutatást kívánt.

Csíkszék 1840 december 21-én tartott gyrás gyűlésén igazolta gyergyóremetei, de Arad megyében Kurtacson lakó *László János*, csobotfalvi *Geczó János*, kászonfeltízi, de Hunyad megyében Balbonán lakó *Veress József*, kászonimpéri, de Zaránd megyében Kishalmágyon lakó *Bodó Ignác* nemességét. Helybenhagyta Gyergyóditrónak a pap, kántor és harangozóval kötött kepe-egyezményét, kihirdette Csíkszentmárton és Csekefalva vásártartására vonatkozó királyi adománylevelet. Megválasztotta kászoni jegyzőül: *Kiss Farkast*; kászoni táblabírákúl: *Balássi Ignácot*, *Bernárd Barabást*, *Mátéffi Antalt*, *Csutak Lajost*; alcsíki táblabírákúl: *Tompos András*t, *Tompos Ferencet*, *Balázs Józsefet*, *Péterffi Józsefet*, *Czikó Ferencet*, *Becze Istvánt*; felcsíki táblabírákúl: *Mihály Gergelyt*, *Bíális Ferencet*, *Abos Antalt*, *Bocskor Eleket*, *Veress Alajost*; gyergyói táblabírákúl: *Veégh András*t, *Miklós Istvánt*, *Puskás Ferencet*, *Betegh Ferencet*, *Györffi Dénest* és *Veress Mihályt*. Ezután előterjesztetett a ditrói elegyes községnek 1808-ban alkotott és 1809 június 28-án helybenhagyott s a *betelepedett örmény kereskedők s más mesteremberek állapotjának szabályozása tárgyában* alkotott statutum, mely újólág kihirdettetett.

1841 októberben tartott gyrás gyűlésén a rendek szóvattették a leopoldi diploma 10. pontja és az 1791: X. t. c. meg nem tartásából keletkezett sérelmeket s országgyűlési követekül megválasztották *Bíális Ferencet* és alfalvi *Mikó Mihályt*. *Tamás Ferenc* és *Fodor Antal* assessoroktól az esküt kivették, kihirdették csatószegi *Csató József* nemeslevelét s megsűrgették szentimrei *Antal Dani* productionalis perében az eljárást. Tárgyalás alá vették a csíki olvasókör felállítása körül buzgólkodó s e miatt a katonai hatóság által letartóztatott székely örmesterek ügyét, akikre nézve az ezredparancsnokság azt írta, hogy megszegték

⁵¹ O. L. T. Erd. kancell. 1840. N. 5000.

esküjüket, mire a gyűlés a székely ezredekből az idegen tiszték eltávolítását követelte. Tárgyalták a ditrói örményekre vonatkozó constitutiót abban a tekintetben, hogy a rendtartás az 1791: XII. t. c.-nek megfelelő-e. Kiadattak Székelykeresztúron lakó szentimrei *László Dániel*, gyergyószentmiklósi, de Székelyudvarhelyt lakó *Czimbalmos Lajos és József*, kászonzeltizi, de Kolozsvárt lakó *Balázs Antal, József és Sámuel*, csikzsögödi, de Eger városában lakó *Csiki Sándor* nemesi igazolványai. Kihirdettetett Csíkköz-másnak a keddi napokon tartható hetivásárra vonatkozó adomány-levél. Ezt megelőzően 1841 április 20-án tartott gyrás gyűlésen igazoltatott szentimrei, de Nagyenyeden lakó *Jakab István* nemes-sége, kihirdettetett Karczfalva vásárengedélye. Megválasztottak: felcsiki jegyzővé *Bialis Ferenc*; felcsiki dullóvá *Balázs Lázár*; alcsiki dullóvá *Tompos János*; gyergyói dullóvá *Deák Antal*; kászoni dullóvá *Bartha Ignác*, felcsiki rectificator comissariussá *László József*, Alcsíkra pedig *Élthes Alajos*. Az erdélyi udvari kancellária a Bánkfalva és Szentgyörgy közötti hosszan húzódó perben egyezségkötést rendelt, s tudomásul vette *Csiki József* fizikus nyugalomba lépését. Észrevétel tett az 1840. évi december havi marcalis széknék *Gecző János* nemességére és Ditró köz-ségnek az örmény kereskedőkre nézve alkotott constitutiojára, melyeket a szék 1841-ben is fenntartott. Ebben az évben csik-szentdomokosi *Sándor Mihály* főkirálybíró meghalt és *Lázár Antal* felcsiki jegyző állásáról lemondott, csik- és gyimesi határ-directorrrá pedig *Peitl József* neveztetett ki.

1842 május 18. és következő napjain tartott gyrás gyűlésen már *Balássy József* elnökölt. Ezen a gyűlésen kifejezést adtak annak, hogy a *katonáskodó székelyek is valóságos nemesek s nemzeti sérelem, hogy a katonatisztek az ő ügyeikbe beleelegyed-nek*. Tudomásul vették a guberniumnak azt a rendeletét, hogy Magyarországon és Erdélyben mindenütt kötelesek a *román gyermekek elemi tanításáról, ezek részére tanítókról és iskolákról gondoskodni*. Erre a rendek felhozták azt a sérelmet, hogy a katonáskodó székelyek gyermekeit az idegen katonatisztek az iskoláztatásban akadályozzák. A *Balázs Antal* és *József* és *Czimbalmos József és Lajos* részére kiadott nemesi igazolványokat megsemmisítették s kérték Nagykászonz részére vásártartás engedélyezését, *Minér Lajos* százados nemeslevelét kihirdették. Javaslatba hozták *Bigot de S'Quenti Ferenc Lajos gróf s báró Schirding Ferdinánd* öbester honfiúsítását. Tárgyalták újból a tűzbiztosító társaság ügyeit, nemesi igazolványt adtak árapataki *Geréb Jánosnak*, tárgyalták Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karczfalva, Dánfalva s Madaras birtokosainak a Titkos nevű havasra támasztott igényét, ezt a követi utasításba belefoglalták, hasonlóképp utasítást adtak a csikvárdotfalvi *Markos* és szépvízi *Miklós* katonacsaládok nemességére, a csikdánfalvi *Csiki Antal* s gyergyóditrói *Puskás Antal, Ignác* és *Gábor* production-jára, a gyergyószentmiklósi és szépvízi kereskedő székek és az

örmény közönségnek az 1796. évi királyi leiratban adott kiváltságok érvényesítésére. A szék magáévá tette Fejér, Tolna, Szepes, Zemplén, Nógrád, Veszprém és Szatmár megyéknek az únióra vonatkozó átiratát, nemkülönb Zilah városnak a városok rendezésére, Kolozsvár és Kolozs városoknak a városi polgároknak magasabb állásokba juthatására vonatkozó átiratát. Végül Gyergyóditró részére két sokadalom tartását kérték. 1842 augusztus 22-én megtörtént kászonimpéri *Balássi József* ünnepélyes beiktatása a főkirálybírói állásra, hová a guberniumtól *gr. Lázár László* és *Macskássy Lajos* udvarhelyi főkirálybíró küldettek ki. A július 22-i közgyűlésen tárgyalták a gubernium azon rendeletét, amelyben megtiltotta azt, hogy bánkfalvi *Botár József* a dühnyavaját tovább gyógyítsa, a szék azonban eddigi üdvös eljárására hivatkozva, érdekében felírt, letárgyalták Csatószeg, Szentsimon és Szentimrének *a tolvajlások meggátlása tárgyában* hozott constitutioját, amelyet a katonaság is elfogadott, végül csikdelnei *Csató Dávid* részére primori bizonyítványt állítottak ki. November 14-én megtartott gyűlésen tárgyalták *a falusi jövedelmek kezelésére* vonatkozó javaslatot, továbbá a gubernium felhívására azt, hogy Szereda város közönségének joga van-e a magvaszakadtak jószágairól minden más törvényhatóság befolyása nélkül rendelkezni és azt szabadon eladományozni, ezt a rendek visszaélésnek tekintették, a megerősített *Biális Ferencet* jegyzői állásába beiktatták.

1841-ben az erdélyi udvari kancellária Csíkszentgyörgy, Bánkfalva és Kotormány századainak Itkétfalva százada ellen határmegállapítás miatt folyamatba tett határperben írt le, mely a havasi javakat érdekelte, éppúgy amint Szentimrének Bardotzszékkal való határvillongásáért. Ugyanekkor leiratot intézett *Biális Ferencnek* Csíkszentmihályal szemben a közjövedelemnek a compossessorok közt való megosztása iránt támasztott igényére nézve.⁵² Elhatározta, hogy Szentmártonban a katonai iskolában hitoktatók alkalmaztassanak,⁵³ elrendelte Csikszereda sátorjoga bérlőjének Márton Ignácnak igényét illetően a tárgyalást s érdeklődött Csíktaplocza községnek *Bakó István* és Várdotfalva község ellen indított harmadnapos birtokháborítási pere iránt. Elrendelte azt, hogy a szék, mivel Somlyón a tanulók száma folyton növekedik, könyvekről és térképekről gondoskodjék. Az 1841 októberi marcalis ülési jegyzőkönyvre azt az észrevételt tette, hogy 1808-ban az idegen kereskedő és iparosok engedélyére Gyergyóditró határozatai miatt nem hajtottak végre s jelentést kért továbbá Mindszentnek Potyond és Menaságújfalú ellen indított határperéről és elintézte a Somlyón történt beiratkozások alkalmával észlelt katonai erőszakoskodásokat, továbbá érdeklődött Szentgyörgy, Bánkfalva, Kotormánynak Itkétfalva ellen

⁵² O. L. T. Erd. cancell. 1841. N. 2542, 2676, 3155.

⁵³ U. o. 1841. N. 2319.

indított perének állásáról, végül a csíkszépvízi gyógytárt a csíkszeredaival egyesítette s jelentést kért Tusnád és Csekefalva határperéről.

Az erdélyi udvari kancellária 1843-ban tudomásul vette *Bors Julianna* és férje *Bálint Ignácnak* a somlyói szeminárium részére tett 1500 forintos alapítványát s ezzel kapcsolatosan intézkedett Somlyón phaceológiai lexikonok, synonymák és térképek beszerzéséről.

Az 1842 november 4-i gyrás gyűlés *Lázár Antalt Abos Józseffel* helyettesítette s kiküldötte adókető biztosokul Felcsíkra és Gyergyóba *László Lajost*, Alcsík- és Kászomban *Élthes Alajost*. A fentírt jegyzői helyettesítés azért vált szükségessé, mert a *Lázár Antal* helyébe megválasztott *Biális Ferenc* követté választván, a helyét nem foglalhatta el és ezúttal *Abos József* helyettesül *Balázs Lajos* választatott meg, dullókul Felcsíkra az említett *Balázs Lajos*, Alcsíkra pedig *Tompos János*. Székely nemesi eredetről bizonyítvány állíttatott ki csíkszentmihályi, de Kolozsvárt a főherceg Károly Ferdinánd ezredében szolgáló furir *Sándor Péter* részére, továbbá gyergyóújfalusi, de Marosszéken Berekeresztúrban lakó *Sólyom Ágoston* részére.

1843 október 2-án tartott gyrás gyűlésen elrendelték Felcsík, Alcsík és Kászonnak az 1791: XCVI. t. c. értelmében való egyesítését, az alszékét illetően Gyergyó külön maradt. Az alszéken 6, a derékszéken 12 tagnak kellett lennie. Ezek a következően alkottattak: az alszékbe egy tag kiküldetett a központból, kettőt választott Alcsík, kettőt Felcsík s egyet Kászón. A derékszékre egyet választott Kászón, négyet Felcsík, négyet Alcsík, hármat Gyergyó. Kimondották, hogy csak tényleges táblabírák vehetnek fel díjakat s ha valamelyik bíró nem jelenik meg, arról jelentést kell tenni. Ez ellen több óvás hangzott el, de azért határozattá emelkedett. Ezen a gyűlésen Alcsíkon bábai állomás létesített s letárgyalták a mezei rendőrségről szóló javaslatot.

1844 november 18-án és következő napjain felterjesztetett a tűzkármentesítésre vonatkozó szabályzat, s történtek a következő választások: a gyergyói dulló lett *Deák Antal*, felcsíki *Balázs Lajos*, alcsíki *Tompos János*, kászoni *Bartha Ignác*; adóketők Alcsíkban: *Élthes Alajos* és *Bors Lázár*, Felcsíkon: *László Lajos* és *Székely Ferenc*; levéltárnok pedig *Lukács István*. 1843 márciusi gyűlésen *Bogács József* nemesi igazolványa akként igazított ki, hogy nem ő, hanem atyja *Bogács Ágoston* költözött ki Aranyosszékre Aranyos Polyanban. Nemesi igazolvány adatott ki szentgyörgyi, de Pesten lakó *Basa János* orvostanhallgató, csiktaploczai, de Nagybecskereken lakó *Pál* vagy *Pálffi János*, kászonalitzi, de Kővár vidékén Hagymásrákoson lakó *Csiszár Lajos*, csíkszentmártoni, de Szentkirályon rezideáló és Kolozsvárra települt *Bocskor Mihály ügyvéd* részére.

Madaras, Dánfalva, Karczfalva, Jenőfalva, Szenttamás, Szentdomokos községek betérjesztették a *barmok farkai és serényei*

csonkításának korlátozása és a póráz használata tárgyában alkotott szabályrendeleteket és kérték azt egész Csíkra kiterjeszteni, nemkülönben kérték, hogy a katonáskodás korhatára 60 évről 50-re leszállíttassék s végül, hogy a sok lopás és tolvajlás az országgyűlésnek feljelentessék, amit a székgyűlés elfogadott. Igazolta kázonfeltízi, de Kolozsvárt lakó *Balázs József, Antal és Sámuel* nemességét.

1844-ben csikgyimesi directorrá *Mayer János*, majd *Worell József* neveztetett ki. A király a csíksomlyói templom építésére 1000 forintot adományozott s ebben az évben felmerült a csík-szentsimoni közhelyek felosztása is. 1845-ben az erdélyi udvari kancellária Csatóság katonai közönségének a közbirtokok jóvedelmének egyharmada iránt indított perben ír le⁵⁴ és elrendeli a siphilis elleni védekezést;⁵⁵ megerősíti *László Sándort* alcsíki jegyzői állásában,⁵⁶ decretumot bocsátott ki *Kovács, másként Radoczai Mátyás és András, Balázs József, Antal és Sámuel*, végül *Bogács József* nemességéről és a tömlöcökről és foglyokról és ez utóbbiak vallási igényeiről rendelkezett;⁵⁷ a *Gyimesbükben lakó csángók kunyhóira* taksát vetett ki,⁵⁸ Szeredát illetően rendelkezett a kén, kámfor, pigmentum árulásáról, gyógyszerekről és illatszerekről;⁵⁹ elfogadta a széknek Csíkszereda telekát-háramlási igényére nézve a szék felterjesztését.⁶⁰

1845 október 6-án tartott gyrás gyűlésen Csíkszék elhatározta, hogy a törvénytisékek Somlyón tartassanak, és pedig az első héten Felcsík, azután pedig Alcsík jöjjön sorra s ekkor intézkedés történt Szentlélek — Mindszent s a csík-szentgyörgyi-út megépítését illetően. Nemességi igazolvány állítatott ki madarasi *Bogács József*, ditrói, de Nagybányán lakó *Csató Ferenc*, Nagyenyeden lakó *Bocskor Mihály és József* és csíkszentkirályi *Lésztján Dénes* nyugalmazott százados részére.

A gubernium 942/1843 szám alatt egy nyugbéres intézet felállítását sürgette, amelynek hivatása lenne egyeseknek öregség esetére s a hátrahagyott árvák és özvegyek biztosítása, a szék ezt 255/1843 sz. határozattal az egész lakosságra kötelezővé tette.

A gubernium rendkívül sok katonaszökevény és politikai személy leírását küldte meg a széknek, melynek idejét a székben elkövetett bűncselekmények: lopások, rablások, verekedések, emberölések, a nem katonáskodó székelyek s a határőrök közt lévő mindennapos villongások lekötötték.

1843 április 22-én a papság buzgólkodására Szereda szék-helyel olvasókör létesült. Ennek alapítói voltak: *Puskás János*

⁵⁴ O. L. T. Erd. kancell. 1845. N. 2006.

⁵⁵ U. o. 1845. N. 1043.

⁵⁶ U. o. 1845. N. 1115.

⁵⁷ U. o. 1845. N. 1872.

⁵⁸ U. o. 1845. N. 846, 1113, 2849, 4913, 7892.

⁵⁹ U. o. 1845. N. 7300.

⁶⁰ U. o. 1845. N. 5260.

választmányi tag, *Györffi Tamás* könyvtárnok és *Pálffi Mózes* jegyző. Első belépők voltak: *Balássi József* főkirálybíró, *Schirding* ezredes, *Garda Ferenc* alezredes, *Tankó Albert*, *Potyó Ferenc* főesperesek, *Miklós Antal* királyi pénztárnok, *Csiki Mózes* katonai ügyész. *Miklóssi János*, *Miklóssi Gergely*, *Puskás Tamás*, *Kovács Ignác*, *Gyenge András*, *Kánya József*, *Lőrinc Antal*, *Szöts József*, *Balogh József*, *Biró Tamás*, *Györffi János*, *Gyárfás Lajos*, *Fodor Antal*, *Sebestyén Gábor*, *Pálffi Mózes*, *Bocskor Elek*, *Szörtsei Imre*, *Czikó Ignác* papok s *Tompos Ferenc*.

Csikszentgyörgy 1844 október 5-én a malmos gazdákkal szemben gátrendőri intézkedéseket léptetett életbe és szabályozta a *vetésmezőről behajtott marhákról* az eljárást s ezt katonai vegyes bizottság által tette meg.

Csik, Gyergyó, Kászton 1844-ben megalkotta a *rendőrségi szabályzatot*: erdei és mezei károkról, határbírákról, főhatárbírákról, pásztorokról; kötelezte a főhatárbíró, hogy a károkat minden héten a falugyűlésen jelentse be; a szabályzat intézkedett a határszakaszok felszabadításáról, a beteg marháknak határra való hajtásának tilalmáról, a rétekről és más szénafü helyekről, a közösöknek egy fő- és több alsó bírójáról, a rétkerítések és rétkapukról, elrendelvén, hogy a rétek feltiltása a templom előtt kihirdetendő; végül rendelkezett az erdőkről. 1844 november 4-én intézkedés történt a fellépett marhavész és juhhimlőről.

1844 február 13-án a gubernium a koldulást szabályozta, elrendelvén, hogy a kéregetők részére a szék ajánló levelet állítson ki. 1844 december 19-én a főkormányzók a Gyimeslokon és Moldovában s más helyeken megtelepedett *csángókról* intézkedett. 1847 augusztus 2-án 1080/1847 sz. al. Csikszékkel azt közölte a gubernium, hogy a moldovai lakosok a földesurak elnyomását nem bírják s tömegesen jönnek Erdélybe s elrendelte előleges óvó intézkedések tételét, amelyet az 1847 augusztus 19-én Moldovában fellépett sáskajárás is indokolt.

Érdekes 1847-ben egy rendelkezés, mely *Tusnádfürdőre* (*Beszédmező*) vonatkozik és intézkedik *Márton Ferenc* bérletéről és szabályozza úgy *Tusnád-* mint *Kásztonfördön* az ételek és italok kiszolgáltatását. Ugyanezen évben a szék a *szentmártoni papírgyár* dolgait szabályozta rendszertileg. Ezeken felül az egyes alkirálybírák idejét túlságosan is igénybevétték egyes plébánosok és híveik közt keletkezett torzsalkodások, amelybe sokszor a katonaság is beleelegedett.

Az erdélyi udvari kancellária 1846-ban *Worell Józsefet* Tölgyesre helyezte által, helyébe Volkányból *Mairinger Gábort* nevezte ki igazgatóvá és *P. Simon Jucundian* a somlyói gimnáziumhoz hit- és énektanárnak kineveztetett. Csikszereda életében az 1848-ig tartó éveket Zsögöddel való határper töltötte be.

Az 1846 január 10-én tartott gyrás ülésen az határozottatott, hogy Gyergyószék a derékszékre küldjön két bírót s minthogy külön önálló szék, az alszéket külön tartsa, a más háromszék

pedig 3—3 bírót küldjön, mert az altörvényszékek egybe vannak olvadva és a három együtt ül a derékszéken, de mindegyik a maga külön személyzetét állítja be. Az összeolvadt altörvényszékeknek elnöke a legidősebb vicekirálybíró, akinek helyettese a következő rangidősb vicekirálybíró, az ülések idejét azonban mindig a főkirálybíró tűzi ki.

Ugyanezen ülésen *Endes Miklós* alkirálybíró azt indítványozta, hogy az *ifjúság művelése érdekében Somlyón a zene taníttassék*, annak költsége aláírás útján biztosíttassék, annak eszközésére a három esperesség, Szereda tanácsa, Gyergyó-szentmiklós és Szépvíz kereskedői tanácsa s a királybírák felhivattak. Csíkszentimrén nagy tűz volt, 33 gazda leégett. A gyrás gyűlés csikkozmási, de Kolozsvárt lakó *Sántha Mátyásnak*, csíkszentdomokosi, de Kolozsvárt lakó *Kedves Lázár* lófőnek, gyergyótekerőpataki, de székelyudvarhelyi kerületi sófelvigyázónak *Forika Pálnak* nemesi igazolványt adott. A ditrói országos vásárok a búcsú miatt február 3-ra és július 17-re tétettek.

Az 1846 május 18-án tartott gyrás gyűlés konstatálta, hogy a zenetanintézetre az aláírások megtörténtek, konservatoriumot kívántak létesíteni s eziránt felterjesztést intéztek *Kovács Miklós* püspökhöz s erre a célra csíkszentgyörgyi *Bálint Ignác* nyugalmazott százados 100 forintot adományozott.

Csíkszék közutak tekintetében meglehetősen előrehaladott. A gyűlésen rendelkezés történt a Ditró—Borszék-i útvonal; Szentsimon—Csatóság—Tusnád—Mitácserdeje—Erdővidék felé vezető út, továbbá a Köderdeje—Szenttamás és szentdomokosi út építése iránt. A szék a kóborló cigányokat megrendszabályozta. Ugyanezen a gyűlésen nemesi igazolvány adatott ki: szentimrei, de Kolozs vármegyébe Ór községbe átszármazott *Sugár Ignác*, *Sugár Ferenc* fiatalemberek részére, akiket a liceum kolozsvári nyomdájában foglalkoztattak. *Báró Apor Lázár* ezen a gyűlésen mint jogutód szorgalmazta a gróf Apor István által 1694-ben Csíkszéknek kölcsönadott 2000 forint megfizetését. E követelést azonban a szék nem ismerte el. Intézkedés tétetett a széknek Borosszékiúrdön lévő házának a felügyeletére. Nemesi igazolványt adtak ki Egerben lakó *Csiki Sándornak*, csíkszeredai, de Torontál megyében Tiszahegyen lakó *Bors Mihály* tímár részére.

Az 1846 augusztus 18-án tartott gyűlésen a Kolozsvárra december 9-re összehívott országgyűlésre, amelyen V. Ferdinándot báró Puchner Antal katonai főparancsnok képviselte, Csik követeül küldte ki alfalvi *Mikó Mihályt* és ifj. *Balássi Józsefet*. Továbbá keservesen panasztak ezen a gyűlésen, hogy a negyedfél megyét képező hét falu erdejét a Kislokon a moldovai komániaiak elfoglalták. Igazolták gyergyóremetei, de Temes megyében lakó *Györffi Kálmán* nemességét, nemkülönbén szeredai, de Deesen lakó *Keresztes Elekét*. Ugyanekkor az *erdélyi gazdasági egyesület* részvényeit örömmel fogadták. A gyűlés további folyamán megállapították a követi utasításokat s a követek mellé irnokuj

kijelölték *Kovács Lajos* táblabíró, akinek költségét a borszék fürdőház jövedelme volt hivatva fedezni.

Az 1846. évi november 9-én tartott gyűlésen akként intézkedtek, hogy a közpénztárakból kettős fedezet mellett kölcsönök legyenek nyújthatók s az úrbéri bizottságba a főkirálybíró elnöklése alatt kiküldettek: *Baló József, Székely Zsigmond, Endes Miklós, Székely Károly, Mikó Antal, Sándor Ferenc, Lázár Antal, Kozma Gábor, Szörtsei Imre, Boros Elek, Balázs Lajos, Sándor János, Végh András, László János, Biális Ferenc, Geréb Elek, Tompos András, Puskás Ferenc, Tompa Ferenc, Abos Antal, Mihály Gergely, Balási Sándor, Henter János, Boros József*, de kimondatott, hogy ezen minden birtokos megjelenhet. Úgy látszik, hogy a kiküldöttek voltak 1846-ban Csík előkelő birtokosai. Ezen gyűlésnek jegyzőkönyve szerint adatok vannak arra, hogy Csíkban 1800 eleje óta megvolt az orvosi és gyógyszer-tári igazgatás. Ezen a gyűlésen *Bogács József* nemessége végkép igazoltatott. Érdekes *Boer Aron* gyergyószentmiklósi görög katolikus lelkész és főesperes előterjesztése, mely szerint Csíkban nincs canonica porcio (letelepedett görög katolikusok nem voltak), a papnak kepejéből a kántort is fizetnie kellett, bár a megye választja, a lelkésznek s a kántornak állandó lakhely kell, továbbá nincs a megyében egy iskolaház, kérte tehát, hogy a harmincad jövedelemből segély adassék. A rendek bővebb megvizsgálást rendeltek el s az ügynek a guberniumhoz való felterjesztését. *Csíkban a románságnak ez az első jelentkezése.* A görög katolikus esperes továbbá sürgette, hogy a megyebírák adómentesek legyenek, ez a kérelem a tisztséghez utasított. Ezen a gyűlésen találkozunk az iparosoknak a *szabadkereskedelem iránti* kérésével. Végül ezen a gyűlésen pótolták szárhegyi, de Marosszék Marosjára-ban lakó szárhegyi *Fülöp Ferenc* nemességi igazolásában lévő egyes hiányokat. 1846 november 30-án tartott gyűlésen elhatározták, hogy Székelyföldön *műipari iskola* létesíttessék. Ezen a gyűlésen *Chernkó István* határőrezredbeli százados nemeslevél kiadását kérte, mely pártolólág terjesztetett fel.

1847 május 3-án tartott gyűlésen a főkirálybíró tudatta a rendekkel a gubernium azon rendelkezését, hogy *a széki kórház* katonai segítség nélkül állítandó fel s bejelentette azt a rendelkezést is, hogy Brassóban *zálogház* nyitattott a kormány által. Ezen a gyűlésen hosszas eszmecsere folytattak az únióról, továbbá a műipari intézet felállításáról, a Mindszent—Szentgyörgy-i útról, a rákosi vásártartásról. Csíkszentdomokosi, de hátszegi *Kedves Tamás* kántornak, borzsovai, de Haranglábbon lévő *Abos József*-nek, csíkbánkfalvi, de Pesten lakó *Madár Antalnak* nemesi igazolványok állítottak ki. 1847 december 15-én tartott gyűlésen a főkirálybíró a guberniumnak *a magyar nyelv érvényesülésére* vonatkozó rendelkezését terjesztette elő, melyet a gyűlés nagy örömmel fogadott. Ugyanekkor bemutatta a régi bankjegyek bevonására vonatkozó rendeletet. Ebből látjuk, hogy az 1810-ben

megkezdett bankjegy-forgalom még mindig tartott. A gyűlés tárgyalta szárhegyi *Fülöp Mihály* és társainak néhai *Fülöp Elek* által a székelyudvarhelyi és kolozsvári nevelő házakra hagyott 4000 forint alapítvány kitisztázása tárgyában beadott kérelmet. E tekintetben felírt a püspökhöz. Nemességi igazolvány állíttatott ki csikmadéfalvi, illetve pökakeresztúri, de Pécskán, Arad megyében lakó *Székely Dávid* s Arad megyében, Nagykomariván lakó *Székely József* részére, kik *Székely Zsigmond* utódai voltak; ez a *Székely Zsigmond* Csikmadéfalván települt le; nemesi igazolvány állíttatott ki továbbá csikmindszenti *Tamási Károly* részére, ki a magyarországi királyi táblánál volt díjnok, végül csíkszentsimoni, de Hunyad megyében Ilyésmezőn lakó Veres Alajosnak.

1848 január 17-én tárgyalatott az újonccállítás a király által megerősített törvénycikk értelmében, mely szerint Csíkra 67 újonc esett, éspedig: Gyergyóra 25, Felcsíkra 24, Alcsíkra 14 és Kászonra 4. Ezek az újoncok községek szerint megosztattak, és a végrehajtásra több bizottság küldetett ki.

Az 1780—1848-ig Csikot érdeklően a következő királyi kiváltságolások történtek.

A 12. királyi könyv 287. lapján 1784 augusztus 14-én 1483—1784. sz. alatt Csíkszentgyörgy vásárjogot kapott.

A 13. királyi könyv 166. lapján 1797 december 22-én 2614—1797. sz. alatt a csiksomlyói ferencesek engedélyt kaptak a cantionale liber kiadására; 82. lapon 1793 október 12-én 3584/1793. sz. alatt Csík, Gyergyó, Kászon új címet kapott; a 63. oldalon 1792 december 15-én 4800/1792. sz. alatt szárhegyi *Deák János*, — *István* és *Albert* a productio alapján valóságos nemeseknek nyilvánítottak; az 537. oldalon 1811 szeptember 27-én 2014/1811. sz. alatt *Keresztes Márton*, mivel 1778 óta katonáskodott, fiával *Xavér Ferenczel*, leányával *Anna Teréziával*, kiknek anyja *Szabó Erzsébet* volt, armálist kapott; a 604. oldalon 1812 december 31-én 2917/1812. sz. alatt *Léstyán János* székely határőrezredbeli huszárkapitány, aki résztvett az 1778. évi porosz, azután a török háborúban, feleségére *Boros Borbálára* s fiai *János*, *Lajos*, *Dénesre* is kihatóan armálist kapott.

A 14. sz. királyi könyvben 289. lapon 1826 szeptember 5-én 3044/1826. sz. alatt *Balázs Károly* 1. székely határőrezredbeli kapitány, ki 34 évig szolgált s résztvett a francia háborúban Mantone város ostrománál, továbbá Kehl városánál, a Waldkirch-i, Langen—tenzlingeni, Lichl-i, austerlitz-i és delnitzi csatákban, fiaira *Konrádra* és *Emánuelre* is kihatóan armálist kapott; a 219. lapon 1823 augusztus 20-án 2972/1823. sz. alatt csikpálfalvi *Biró János* nyugalmazott huszárkapitány bárói oklevelet kapott, őse pálfalvi *Biró Adalbert* lőfő felcsiki assessor 1761 január 21-én kapott armálist; *Biró János* résztvett Karintiában a Sankt Hermayornál, Tirolban Congleannál és Sankt Marknál lezajlott ütközetekben, 1817-ben ment nyugdíjba, 13 év és nyolc hóig volt I. osztályú tüzérkapitány, Mária Terézia renddel lett kitéüntetve. A

213. lapon 1823 február 1-én 560/1823. sz. alatt *Csergő Balázs* nyugalmazott helytartósági hivatalnok kapott armálist, ez az I. székely határőr gyalogezredben 32 évig szolgált, résztvett a porosz, török és francia háborúkban. A 373. lapon 1823 július 4-én 2364/1823. sz. alatt Ditró, 532/232. lapon 1832 augusztus 16-án 3425/1832. sz. alatt Kozmás kapott vásártartási engedélyt.

A 15. királyi könyvben 212. lapon 1840 február 20-án 599/1840. sz. alatt Csíkszentmárton, Csekefalva szintén vásártartási engedélyt kapott; a 251. lapon 1840 április 7-én 1430/1840. sz. alatt Kozmás engedélyt kapott a heti kedd napi vásártartásra. A 267. lapon 2982/1841. sz. alatt *Minier Lajos* nyugalmazott százados armálist kapott, 36 évig volt katona, 25 évet háborúban töltött, 1813 és 1814-ben a francia háborúban vett részt, jelen volt a lipcsei ütközetben, az I. román gyalogezredben szolgált, az armális kiterjedt fiaira *Lajos* és *Sándorra*, leányaira *Máriára* és *Krisztinre*, s feleségére csíkszentmihályi *Sándor Katalinra*. A 252. lapon 1840 július 23-án 3240/1840. sz. alatt Kászonzel- és altiz, illetve Nagykászon részére 3 napi országos vásár engedélyeztetett.

A 16. királyi könyv 805. lapján kászonzelimpérfalvi *Balassi József* királyi táblabíróvá neveztetett ki; a 32. oldalon 1790 szeptember 20-án 12,045/1790. sz. alatt homoródszentmártoni *Biró Gábor* Csík, Gyergyó, Kászon főkirálybírájává, a 470. lapon 1815 augusztus 11-én 2127/1815. sz. alatt csíkszentgyörgyi *Csedő László* guberniális consilliáriussá, az 590. lapon 1817 szeptember 2-án 2687/1817. sz. alatt provinciális kancellárrá, a 367. lapon 1810 november 23-án 2615/1810. sz. alatt gyergyótekerőpataki *Gáborffi Pál* Beszterce-kerületi provinciális comissáriussá, a 792. lapon 1827 május 24-én 1853/1827. sz. alatt tuzsnádi *Kovács Miklós*, ki 1796-tól a nagyváradai egyházmegye papja, végül kanonokja volt, báró *Szepessi Ignác* helyébe erdélyi püspökké, a 630. lapon 1818 nov. 14-én 5878/1818. sz. alatt *László Mihály* gyergyószentmiklósi plébános és főesperes gyulafehérvári kanonokká, 258. lapon 3072/1805. sz. alatt szárhegyi gróf *Lázár László* táblai assessorrá, 1808 október 1-én 618/1808. sz. alatt guberniális secretáriussá, 1818 március 27-én 1800/1818. sz. alatt guberniális consilliáriussá, 821. lapon 1821 április 17-én 163/1825. szám alatt *Csedő László* helyébe provinciális cancellárrá, a 291. lapon 1806 szeptember 4-én 2316/1806. sz. alatt csíktapolcai *Lázár Pál* királyi táblai protocollista az ítélmester mellé, a 167. lapon 1799 március 14-én 702/1799. sz. alatt *Mártonffi József* szerbiai választott püspök erdélyi püspökké, a 222. lapon 1804 június 20-án 1860/1804. sz. alatt csíkzsögödi *Mikó Antal* főkormányzékai fogalmazó, ki azelőtt főkormányzékai kiadó volt és 1774-ben a királyi táblánál szolgált, cancelláriai comissáriussá, 1810 március 16-án pedig főkormányzékai titkárrá, a 270. lapon 1805 október 24-én 3007/1805. sz. alatt csíkszentdomokosi *Sándor János* főkormányzékai titkár táblai assessorrá, a 420. lapon 1813

május 28-án 1328/1813. sz. alatt csíksomlyói Somlyói János dobokamegyei esküdt assessor főkormányiszéki fogalmazóvá nevezetett ki.

A 17. királyi könyvben 414. lapon 1841 november 26-án 530/1841. sz. alatt kászonimpérfalvi *Balássi József* erdélyi királyi táblai assessor, csíkszentdomokosi *Sándor Mihály* helyébe Csík—Gyergyó—Kászon főkirálybírájává, a 452. lapon 1843 október 21-én 4398/1843. sz. alatt kászonimpérfalvi ifj. *Balássi József* tiszteletbeli királyi ítélőtáblai kancellista, ki azelőtt a csíki officiolatusnál fogalmazó gyakornok volt, királyi ítélőtáblai számszeletti assessorrá, 196. lapon 1834 augusztus 13-án 3894/1834. sz. alatt csíkszentmihályi *Balla Mihály* maroszeiki királyi pénztárnok, ki azelőtt királyi táblai kancellista, maroszeiki sedriális assessor volt, királyi táblai számszeletti assessorrá, majd a 259. lapon 1836 január 27-én 442/1836. sz. alatt actualis assessorrá, a 163. lapon 1833 október 23-án 7159/1833. sz. alatt *Boros József* gyergyószentmiklósi plébános főesperes gyulafehérvári tiszteletbeli kanonokká nevezetett ki. A 255. lapon 1835. december 9-én 5355—1835. sz. alatt csíkszatószegi *Györffi Mihály*, ki 41 évig szolgált, előbb mint rationum consultor számtiszt, illetve számszevő volt, 1821-től provinciális rendes számszevővé nevezetett ki, 1839 július 4-én 2597/1839. sz. al. királyi tanácsossá promoteáltatott. A 379. lapon 2580/1838. sz. alatt madéfalvi *Istvánffi Pál*, ki 1819-ben guberniumi, később táblai kancelláriai gyakornok volt s 1825-ben az erdélyi udvari kancelláriához volt beosztva, 1826-ban valóságos kancellista, 1834-ben registrans, 1836-ban valódi concipista volt, 1838 június 30-án guberniumi titkárrá, a 82. lapon 4715/1831. sz. alatt 1831 október 11-én csíkszentdomokosi *Sándor László*, ki előbb tiszteletbeli kancelláriai concipista, azután guberniumi napidíjas, majd maroszeiki vice- s aztán rendes jegyző, végül alkirálybíró lett, királyi táblai assessorrá, a 169. lapon 2714/1834. sz. alatt 1834 május 14-én csíkszentmártoni *Szabó Lajos*, ki 1819-től kancellista, guberniumi esküdt jegyző, tiszteletbeli praktikáns, az erdélyi udvari kancelláriánál tiszteletbeli concipista volt, főkormányiszéki titkárrá, a 438. lapon 1842 december 22-én 5274/1842. sz. alatt pedig guberniális consiliáriussá, az 555. lapon 1847 szeptember 4-én 4430/1847. sz. alatt *Dankó Albert* alcsik—kászoni főesperes, ki főesperesi tisztjét 1824-től látta el, tiszteletbeli kanonokká nevezetett ki.

Mindezekből látjuk, hogy Csík—Gyergyó—Kászon kötelességét nemcsak szülőföldje, hanem az egész haza iránt bőségesen teljesítette. Csíknak vezető előkelő családjai, minők a csíkszegődi *Mikó*, gyergyóalfalvi *Mikó*, csíkszentmihályi *Sándor*, csíkszentdomokosi *Sándor*, csíktaploczai *Lázár*, csíkszentsimoni *Endes*, csíktusnádi *Élthes*, kászonimpérfalvi *Balássi*, pókakeresztúri *Székely*, homoródszentmártoni *Biró*, csíkszentgyörgyi *Csedő*, gyergyótekerőpataki *Gáborffi*, szárhegyi *Lázár*, csíkszentmihályi *Balla*, csíkszentmártoni *Szabó* stb. megtették kötelességüket. Csík—Gyergyó

—Kászont a minden szép, jó és igaz iránt való lelkesedés, a szabadság, egyenlőség és testvériség megértése s a fokozatos előrehaladás iránti buzgalom töltötte el, amidőn nemcsak Magyarországot, hanem úgyszólván egész Európát eltöltötte 1848-ban a forradalmi láz.

18. §. A szabadságharc alatt.
1848 áprilistól 1849 szeptemberig.

1848 április 18-án tartott gyűlésen *Balassi József* főkirálybíró teljes realitással méltatta az 1848 márciusi eseményeket s óvta-intette a csíki székelységet az elmámorosodástól, a maga részéről teljes lelkéből üdvözölte az úniót s indítványt terjesztett elő arra nézve, hogy sürgettesék meg az erdélyi országgyűlés összehívása az únió kimondására, továbbá kérés adassék be arra nézve, hogy a katonáskodó székelyek a külföldre ne vitessenek ki. Utalt arra, hogy *Mikó Mihály* a nép előtt teljesen felfejtette az átalakulás célját, ismerje tehát mindenki hazafias kötelességének az átalakulás ténylegességének csendes bevárását, kiemelte, hogy alfalvi *Mikó Mihály* fejtegetése következtében akként határoztak, hogy a nép lelkében balul fogamzott hiedelmek útbaigazítása végett a katonai hatósággal egyértelműleg mindenegyves faluba úgy polgári, mint katonai részről kinevezendő biztosok küldessenek ki, akik a falugyűléseken az átalakulási kérdések célját és hatását a nép előtt felfejtven, a közrend és békesség fenntartását mindenkinek szívére kössék; utasítsanak a tiszték, hogy a biztosok részére utasítást készítsenek, mely utasítás az ezredparancsnokságnak is meg fog küldetni, hogy az egyértelműség továbbra is fennmaradjon, a katonasághoz intézendő átiratban meg fog említettetni, hogy minő lépéseket kellene a közcsend és béke biztosítására s fenntartására megtenni, ebben legyen meg a katonai s a polgári hatóságok közt az egyetértés. Országgyűlési követekül választattak: *Bialis Ferenc*, alfalvi *Mikó Mihály*, *Mikó Antal* a két első rendes követnek, zsögödi *Mikó Antal* pedig pótkövetnek s elhatározottak, hogy az legyen az utasításuk: alkotmányos úton igyekezzenek az úniót elláttatni és életbeléptetni. A megyei választásokat elhalasztották.

Erdekes, hogy ezen az ülésen hozták ajánlatba *Zakariás Miklós* és *Miller József* orvos kinevezését. Ez a *Miller József* volt a későbbi nagy szerepet játszott csikszeredai Molnár-család őse. Igazoltatott csikszentkirályi *Józsa Ferenc* nemessége, csikszeredai *Geczó János* s nagykászoni *Veress Adám* a számfeletti táblabírák sorába felvételük, ekkor *Geczó János* királyi táblai irnok volt; követi irnokká *Lukács István* levéltáros neveztetett ki. Ezen a gyűlésen elhatározottak, hogy a megtörténendő átváltozásnál a képviseleti rendszer megváltoztatandó lesz, de Szereda

városnak, Csík egyedüli városának a függetlensége fenntartassék s a gyűlés elrendelte *Mikó Mihály* említett beszédének sokszoroztatását. Ennek a gyűlésnek végakkordja az volt, hogy csíkszentmártoni, de Enyeden lakó *Bocskor Mihály* és *József* nemessége igazoltatott. Ezt megelőzően 1848 január 18-án igazoltattak csíkszépvízi, de Kraszna megyében lévő *Deák György* őrmester, szentkirályi, de Arad megyében lakó *Szabó Dávid* és árapataki *Geréb János* nemessége.

Csíkszék 1848 június 15-én tartott gyűlésén *Balassi József* főkirálybíró elnöki megnyitójában szólott a szabadság, egyenlőség és testvériségről. Bejelentette, hogy a kedélyek megnyugtatósára gróf *Lázár László* Csíkba küldetett s alkirálybírákúl a kormány részéről kinevezettek: Felcsíkba *Székely Zsigmond*, Alcsíkba *Endes Miklós*, Kászonszékbe *Székely Károly*, Gyergyóba *Mikó Mihály*. Ezen a gyűlésen mint miniszteri biztos jelen volt szentgyörgyi *Gál Sándor*, ki előterjesztette gróf Batthyány Lajos kormányelnöknek 1848 május 10-én kelt azon felhívását, mely szerint a szabadságát kivívó magyar nemzet nyugalma megirigylő idegen nemzetiségek ellenségeskedése által veszélyeztetett magyar haza védelmére 12,000 fegyveres katona a Szeged melletti állandó táborba küldendő.

A felszólítás zajos éljenzés mellett elfogadtatott és a magyar kormánynak bizalom szavaztatott s kimondatott: *Csik az elrendelt táborbaszállásra mindig készen áll, hogy necsak töredék, hanem egész és általános felajánlásról lehessen biztos tudósítás, a primori rend önkéntes ajánlkozása alapján elhatároztatott, hogy minden eddig létezett rendi különbség nélkül a törvényhatóság-nak valamennyi polgára, nemcsak néhány ezren, hanem mind fejenként sietnednek a legnagyobb készséggel fegyvert fogni s ugyanazon egy nemzeti zászló alatt táborba szállandók utolsó csepp véréükig harcolni azok ellen, akiknek ellenséges fellépései által királyuk Ófelsége trónját, magyar Hazánkat s a magyar nemzetiséget veszély fenyegetné, mihelyt arra szükség leend. Ezek folytán a primori rené a székely nemzet többi része felett birt kiváltságairól addig is, míg az e tárgyban keletkezett törvény megerősítve leérkeznek, minden rendeket összeolvasztván, végkép lemondván, ezután kész a közterhekben a néppel osztozni, a rendek különbségét e székben végképen megszüntnek tekinti s ezután a törvényhatóság bármelyik tagját minden rendi különbség nélkül csak a magyar haza szabad székely polgárának nevezetni kívánja.*

Ezután a gyűlés a megjelent összes lakosokból népgyűléssé alakult át, felolvastatott Ófelségének gróf Teleki József Erdély kormányzójához 1848 május 2-án kelt legfelsőbb kézírata, mely szerint gróf Batthyány Lajosnak 1848 május 19-én kelt felszólítását helybenhagyta, elrendelte, hogy úgy Magyarországon, mint Erdélyben a katonai erő István nádor rendeleteit megtartsa és a nádor hatósága Erdélyre is kiterjeszkedett. A népgyűlés

kivánta: a revindikált havasokhoz csatolt magánbirtokok visszaadását, a revindikált havasok jövedelmeiből begyűlt pénzösszeg célszerű felhasználását, a papi kepe megszüntetését, az ú. n. futrás pénznek azoknak, akiket illetett, visszaadását, a minisztérium által a honvédelem tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatban a székely nemzetnek mint külön soredret képező testületnek nem említését, hanem annak meghatározását, hogy a magyar honnak kerekszámban hány katonára van szüksége és az összeg mindenütt a lakosság arányszáma szerint vettessék ki, a béke idején a határokat a sorkatonaság s ne a mezei gazdaságban foglalkozó székelyek őrizzék, végül a sószállítás illendő ára leszállítassék. A népgyűlés ezt elfogadta, a revindikált havasok jövedelmére megkeresni rendelte a gyalog- és huszárezredek parancsnokságát, hogy a felhasználásról adjanak kimutatást és biztosítékot, hogy másra nem fordítják, erre nézve biztosokul küldettek: Tankó Albert, Mihály Gergely, Madár Alajos; a papi kepe nézve azt határozták, hogy a canonica portio visszaadandó az illető helységeknek, patronusoknak, e helyett adjanak illő pénzt a közpénztárból; míg ez megtörténik, a kepezési kötelezettség fennmarad. A futrás pénzekre nézve a székely huszárezred parancsnoksága szigorú számadás alá vonandó. Ki lévén mondva a székely katonaság nemzetőrséggé alakítása, a mostani székely katonaság a július 2-i országgyűlésig maradjon a jelen állapotban, a minisztérium a sóár leszállítására kéressék fel.

A pesti országgyűlésre követekül választottak: *Mikó Mihály, Mihály Gergely*, pótkövetekül: *Gál Sándor* és *Antalffi Gábor*. Követi irnokká: *Kedves Tamás, Sándor János, Veress Ádám*.

Indítványoztatott, hogy a székbeli ezred köréből elvett fegyverek visszahozassanak s a polgárőrség minden községben *rendi* különbség nélkül felállítassék. Az elsőre nézve a népgyűlés kérés beadását, az utóbbira minden helységben biztosság felállítását rendelte el, kivánta, hogy a haza és a nemzetiség elleni bujtogatások ellen statárium hirdettessék ki. A csiksomlyói ifjúságot *Kovács Ignác* állítólag erőszakosan megtámadta, kivánták az elmozdítását s a csendőrhatóságnak való átadását. A lemondott *Balázs Lajos* felcsiki dulló helyébe *Lukács István* levéltárnok, ennek helyére pedig *Lukács József* kiáltott ki.

A vicetisztek lemondottak, a népgyűlés őket s *Puskás Ferenc* gyergyói jegyzőt újból megválasztotta, alcsiki jegyzővé *Henter Jánost* kiáltotta ki. Csendőrbiztosokká választottak: Szentdomokoson *Kurkó János*, Szenttamáson *Ferenczi Antal*, Karcfalván *Lukács Ignác*, Dánfalván *Székely Lajos*, Madarason *Kozma Gábor*, Vacsárcsin és Rákoson *Barácz Mihály*, Szentmihályon *ifj. Böjthi Imre*, Borzsován és Szépvízen *Abos Antal*, Pálfalván és Csomortányon *Bocskor Domokos*, Csicsóban, Somlyon, Taploczán *Lázár Antal*, Madéfalván *Székely Zsigmond*, Gyergyóremetén *Veress István*, Ditróban *Puskás Ferenc*, Szárhegyen *Deák Antal*, Gyergyó-

szentmiklóson *Jánossi Márton*, Tekerőpatakon *Benedek József*, Újfaluban, Kilyénfalván *Veégh András*, Csomafalván *Baló József*, Alfaluban *Györffi Dénes*, Alcsíkon: *Zsögödön Mikó Antal*, Szentkirályon *Kovács József*, Mindszerten, Szentléleken *Czikó Ferenc*, Szentmártonon *Becze Ignác*, Csekefalván *Becze István*, Kozmáson és Lázárfalván *Botos József*, Tusnádon és Verebesen *Élthes Alajos*, Csátószegen és Szentsimonon *Endes Miklós*, Szentimrén ifj. *Henter János*, Kászonban: Feltizen és Altizen *Székely Károly*, Impéren *Balássi Sándor*, Jakabfalván *Csutak Alajos*, Újfaluban *Bartha Ignác*.

A nemzetörség megalakítására a következő bizottságokat küldték ki: Gyergyóban *Puskás Ferenc* elnöklete alatt: *Györffi Dénes*, *Csiki Ferenc*, *Veress István*, *Bernád Antal*, *Csiki Alajos*.

Felcsíkon: *Lázár Antal* elnöklete alatt: *Sándor Mihály*, *Szörtsei Imre*, *Karda Károly*, *Györgypál József*, *Csutak Tamás*, *Csutak Ignác*, *Veress Alajos*, *Ábrahám Ferenc*, *Zöld László*.

Alcsíkon: *Endes Miklós* elnöklete alatt: *Tompos Ferenc*, *Gergely Ignác*, *Gábor Antal*, *Koródi József*, *Élthes Alajos*, *Botos József*, *Kolumbán Ferenc*, *Biró István*.

Kászonban: *Székely Károly* elnöklete alatt: *Balássi Sándor*, *Nagy Mihály* és *Csutak Lajos*.

A csángóság kérte, hogy a közteherviselés rájuk is kiterjesszessék, de a jótékonyságban is részesüljenek, erre a népgyűlés akként határozott, hogy várják meg a törvényes rendelkezést.

Végül a népgyűlés kifejezte azt az óhaját, hogy V. Ferdinánd Ő császári és királyi apostoli felsége *Innsbruck helyett jöjjön Magyarországra Budára*.

Ezekből arról győződünk meg, hogy a csíki székelység a forradalmasított állapotában is minden hitét és bizalmát a régi *széki tisztviselőibe* helyezte és azokat a tisztviselőket, mint népgyűlés is megtartotta és őket megtévén csendőrbiztosokká és a nemzetörség-megalakítási bizottságok elnökévé, az ő kezükbe tette le a közrendet és az ő beszervezésük alapján indult be *Magyarország és a veszélyeztetett magyarság oltalmára*.¹

Csíkban intenzív közigazgatási élet folyt a hasonló közigazdasági élet mellett akkor, amidőn az 1848. év tavaszán az anyaországban a közjogi küzdelmek diadalmaskodtak s a magyar felelős minisztérium megalakult, kimondatott az unió, a jobbágy-ság felszabadítása, az úrbériség eltörlése, a sajtószabadság stb.

A kolozsvári márciusi megmozdulás, minthogy a kolozsvári líceumban sok csíki fiatalember tanult, — egyébként a manifesztumot Csík is megkapta — Csíkban is élénk mozgalmat indított be.

V. Ferdinánd 1848 május 29-én az Erdélyben lévő haderőt István nádor rendelkezése alá helyezte, július 17-én az erdélyi

¹ Mindezeket az Országos Levéltárban lévő gyrás jegyzőkönyvekből állapítottam meg.

kancelláriát feloszlatta s a magyar belügyminisztériumba osztotta be. Mivel *Teleki* főkormányzónak, mint az únió-bizottság elnökének, állandóan Pesten kellett időznie, az únió végrehajtására királyi biztosul báró *Vay Miklóst* nevezte ki, ki június 29-én érkezett Kolozsvárra. Időközben a pesti országgyűlésre is megtörténtek a választások (Csik egyik képviselője *Mikó Mihály* lett), a megválasztott képviselők a pesti országgyűlésre július 10-én megjelentek s az országgyűlés egyik alelnökévé udvarhelymegyei *Pálfi János* választatott meg.

Az erdélyi országgyűlés dolgát végezvén, 1848 július 18-án bezáratott. Erdélyben báró *Vay* kormánybiztos bemenetelekor anarchia volt. Az únióba sem a románok, sem a szászok nem nyugodtak bele.

Kossuth július 11-i beszéde következtében az Erdélyre esett 8,000 ember besorozása is megkezdett. A románság ennek is ellenszegült, sőt Lónán szeptember 11-én a katonaságot fegyveres beavatkozásra kényszerítette, de ez a zendülést nem törte meg, a résztvevők elmenekültek s kaszákkal és lándzsákkal felfegyverkezve veszélyeztették a közbiztonságot. Ezt a román comitő egy újabb actiója idézte elő, kitűzvé a második balásfalvi gyűlés megtartását. Ezen a románok fegyveresen jelentek meg. Jancu 6,000 felfegyverezett móc kíséretében jelent meg. Ez a nemzetgyűlés két hétig tartott. Kimondatott, hogy a román nemzet a magyar alkotmányt el nem ismeri, minden román tizenhétől ötvenéves koráig fegyvert fogni köteles. Ez a sereg légiókra, zászlóaljakra és századokra oszolva kitesz 180,000 embert, amelyhez 15,000 lovas járul. Ezt a határozatot 22 tagú bizottság által a hadsereg-főparancsnok tudomására hozták. A bizottságot *Puchner* október 2-án fogadta, így törvényesnek fogadta el, ezenfelül október 9-én a román néphez proclamatiot intézett, hogy a románság sérelmei orvosoltni fognak. *Igy a románság s a főparancsnokság közt szövetség jött létre.*

Az erdélyi magyarság önvédelemre volt utalva. A magyar kormány még júliusban elrendelte négy önkéntes zászlóalj felállítását. A toborzás nagyon szépen haladt előre. Egy hó múlva Berzencei László egy huszárezred toborzására kapott engedélyt. Berzencei báró *Vay Miklós* kormánybiztos engedélyével a románság ellensúlyozására Agyagfalvára október 15-ére székely nemzetgyűlést hívott össze. Ekkor *Puchner* elrendelte, hogy a magyar önkéntes csapatok és nemzetőrök városonként és községenként lefegyvereztessenek és a lefegyverzéssel részint a rendes sorkatonaságot, részint a román nemzeti comitő által szervezett román fegyveres erőt bizta meg. *E terv végrehajtásával kezdődött Erdélyben a polgárháború.* A románok közt lévő magyaroknak és városoknak egyedüli biztosítéka a lefegyverzésre ítélt fegyveres erő volt. *A lefegyverzés egyenesen a magyarság kiszolgáltatása volt.* A lefegyverzés csak fegyveres beavatkozással történhetett. Csak a kisenyedi magyarság lefegyverzése 130 magyar életébe került.

Ily esetek előzték meg az agyagfalvi nemzetgyűlést, amelyen a székelyek a három nemzet uniója s az egyesülési eskü alapján *elhatározták a szorongatott magyarok segítségét.*²

Ebbe a keretbe illesszük be a csiki eseményeket. A Magyarországon hozott unió-törvény (1848 : VII. t. c.) szentesítése (1848 április 12.) után a csiki I. határőrezred s a II. székely határőrezred ötödik s hatodik századánál a nem magyar ajkú idegen tisztek lázítása következtében már április vége felé az április 28-i székgyűlést megelőzően Csíkban unióellenes demonstratiók történtek. Egyesek ellen e miatt vizsgálatok tétettek folyamatba. Sőt a nép között röpiratokat terjesztettek, amelyek a régi állapothoz való ragaszkodást hangsúlyozták. A fegyverviselő, katonáskodó csiki székelyek legnagyobb része csatlakozott a háromszékiek azon határozatához, hogy német vezényszóra nem lépnek ki, a magyar kormány rendelkezésére mindig készen állanak. Bujtogatás folyt abban az irányban is, hogy a székely határőrök adják ki a fegyvereiket, de ezt a székelyek báró Wesselényi Miklós s a csiki Mártonffi Zsigmond javaslatára el nem fogadták. E szerint az ú. n. „Pecsovicsok” s egyes katonatisztek fondorkodása hatástalanok maradtak. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és ideiglenes honvédelmi miniszternek 1848 május 19-én kelt rendeletére a csiki I. sz. székely határőrezred egyik zászlóalja *Móricz József* zászlóaljparancsnok, *Navraczky Károly*, *Kedves Lajos*, *Papp Vilmos*, *Kiss Antal*, *Magyari Ferenc* és *Borsos Ignác* századparancsnokok alatt augusztus 14-én a Jellacic által fellázított rácok ellen a szegedi táborba indult. Augusztus vége felé már Alvincen volt, hol a gyulafehérvári várból új ruhával láttatott el, a magyar alkotmányra a színehagyott, már értelmét is vesztett fekete-sárga zászló alatt esküt tett; a vezényszó is még német, hisz a tisztek és legénység ezt tudták, de a szív magyar. Úgy a tisztek, mint a legénység tiszta csiki székely. Bencencen és Zsilmezőn a vidék szemmeltartására két század visszamaradt. A románok e miatt azzal bujtogattak: „elfogadtátok — mondták a tribunok a románoknak — az uniót, már most tartani fognak a nyakatokon székelyeket”.³ Szeptember 8-án a székely zászlóalj Radnán van, résztvesz az ottani Mária-búcsún. Onnan Aradra, Aradról Bánátkomlósra mentek, hol díszben a kivonult bajusztalan sváb nemzetőrség fogadta. Innen a zászlóalj pedig Kikindán át Bródra ment, hol gróf Karátsonyi megvendégelte, innen pedig Óbecsére, honnan egy részük *Magyari* és *Borsos* századparancsnokokkal Aradra visszarendeltetett a mind gyanúsabbá váló város felügyeletére s a várőrség netáni kirohanásának megakadályozására. A másik rész szeptember 14-én Verbász állomáshelyre érkezett, hol Mézáros Lázár hadügyminiszter őseikre emlékeztető lelkesítő beszédet tartott. A csiki székelyek itt találták az augusztus elejétől itt

² Jancsó Benedek: Erdély története. Cluj—Kolozsvár, 1931. 270—291.

³ Ellenőr. 67. szám.

táborzó II. székely határőrezredbeli háromszékieket. Itt volt még később az ellenséghez szökött báró *Markant* őrnagy parancsnokságával a *Forró s Keresztes Imre* huszárcapitányok alatt álló két székely huszárszázad. Ezek Feketehegyen (Feketetics) állomásoztak. (*Halász Konrád* hadnagy s *Miklóssy József* hadapród előadása nyomán.) Szeptember 21-én történt a szenttamási sáncok második nagyobb mérvű megrohanása, melyben a csiki székelyek vitézségük és bátorságuk első jelét adták. Itt a sárga-fekete zászlóra, amelyet eddig borzsovai *Balogh Ignác* zászlótartó hordott s most rákosi *Cziszár Antalnak* adott át, *Beöthy* kormánybiztos nemzeti szalagot kötött. Szenttamásnál *Bechtold* parancsnoksága alatt *Eder* dandarába voltak beosztva. Miután a sáncok ostroma megkezdődött, éjfél után 2 órakor *Móricz* őrnagy *Salamon* főhadnagyot egy félszázaddal kémszemlére küldi ki, de a rácok észreveszik s őket a sáncoknál lövöldözésekkel fogadják. A ködben ezeknek nem árthattak, de a hátrább lévő csapatokban, különösen *Kedves* századában nagy károkat okoznak. *Salamon* visszavonul s 7 órakor megkezdődik az ágyúharc. A csíkiek egyrésze 52 ágyút fedez. A lövegek jól céloznak, Szenttamás kilenc ponton ég, most a székelyek nagy bátorsággal a sáncokig vonulnak, amelyekbe a hidalás gyanánt szolgáló rőzsék is már be vannak hanyva. Midőn a német sereg a már-már győző magyar sereget visszafordítja, a szerencsétlen visszakozásban *Krasznay Pál* hadnagy megsérül, *Incze* menasági székely jobbkarját veszti, 12 székely vitéz elesik. Midőn lőtávolra Ókérfaluba visszavonulnak, egy székely atyafit éppen akkor üt egy kósza golyó torkon, mikor a csata hevétől fokozott szomjúságában a kulacsát ég felé emeli. Dacára a székely vitézségnek, a sáncok elleni nevezetes roham nem sikerült. (Vischer—Halász, Miklóssy és Salamon Károly közlései.)

A következő napokon a csiki székely katonák Ókérrel apróbb szerencsés és rájuk veszteséggel nem járó portyázásokat folytattak. Október 9-én egy szerb csapat tört elő, hogy a szenttamásiakat élelemmel ellássa, azonban *Magyari Ferenc* csiki székely határőrezredbeli százados egy osztály székellyel s egy század székely lovassal őket feltartóztatta s visszanyomta, sok rácot lekaszabolt, 10 málhás szekeret, 30 lovat zsákmányolt és sok foglyot ejtett; az elkobzott zsákmány értékét — 719 forintot — a hazának felajánlotta.

Nemsokára, október 15-én megtartott az agyagfalvi nemzetgyűlés, amelyre a nemkatonákkal együtt az otthon lévő székely határőrezredbeli székelyek is megjelentek tisztjeikkel. Jelen volt az I. székely határőrezred parancsnoka, *Dorschner* ezredes is, aki a többi jelen volt tiszttel együtt alávetette magát a magyar kormány rendelkezéseinek, akinek ennek jeléül a fejére *Berzencei László* egy honvédcsákót tett. *E szerint a csiki határőrezredben minden törvényesen történt; ugyanis az ezred egyik része*

törvényes parancsra ment a rácok ellen a szegedi táborba, míg a másik része ezredesével jelenik meg az agyagfalvi gyűlésen.

Az agyagfalván összegyűlt haderő egyik része a Küküllő völgyén Balázsfalva felé vonult *Axentyének* 15—20,000 főből álló serege ellen, annak Radnótnál álló előhadát szét is verte. A haderő jobbszárnya Szászrégennél *Urbán* román felkelő táborát verte szét, visszakergetvén Beszterce felé. November 4-én azonban *Gedeon* tábornok Marosvásárhelynél a székelyek főerejét szétverte, mi miatt a székelyek az erdélyi magyarságot a lefegyverző sorkatonák és románoktól felszabadítani nem tudták.

Ezen ütközet után Erdélyben számbavehető magyar erő csak Kolozsvár és környékén volt, de ez is kénytelen volt pár nap múlva onnan elvonulni. A német sorkatonaság november 10-én Dést, azután Szamosújvárt megszállotta. Ezek után Nagycsanak megszállása következett. November 13-án a román felkelők Felvincet felégették, majd Tordát elfoglalták. A császári haderő sok román csapattal megerősödve Kolozsvár felé közeledett, a magyar haderő pedig Csucsra felé vonult, Kolozsvárt 1848 november 17-én a császári hadsereg kezébe adta. *Gróf Teleki Sándor* és *Katona Miklós* őrnagyok Nagybányáról kiindulva kísérletet tettek Kolozsvár felszabadítására, de Szamosújvárnál megvertek. Háromszék kiyételével egész Erdély a császáriak kezébe került. A magyarság lefegyverzése akadálytalanul haladt előre. Az e célra megalakult ú. n. „békéltető bizottság” (Pazifikations-Ausschuss) Szebenben a román comité s a szász kormányzó bizottság tagjaiból úgyszólván hadintéző bizottsággá lett.

A lefegyverzés címén történt meg a zalatnai vérfürdő, a magyar birtokosok udvarházainak felégetése stb., stb. *Friedenfels* szász író „Joseph Bedeus von Scharberg” című műve II. k. 81. és 82. lapján ezt írja: „De mire való lenne itt feljegyezni a szét-dúlt helységek neveit, a lemészárolt áldozatok számát. A mongolok betörése s a XVI., XVII. sz. harcaiktól eltekintve nem volt oly egyetlen időszak sem, melyben a fékevesztett szenvedélyek az egész országban annyi rablást, gyújtogatást és gyilkolást okoztak volna, mint ebben az esztendőben. Igazán méltó anyag egy Rogerius-féle „Carmen miserabile”-hoz vagy pedig Miles Mátyás „Siebenbürgerischer Würgengel”-jéhez. E sorok írója 1848 december 3—6-ig Szebenből kiindulva az ország (Erdély) északi részébe utazott. Az előtte nagyobbrészt névszerint ismeretes nemesi udvarházak százaiból alig látott kettőt-hármat sértetlenül. Majdnem mindenik községben érezhető volt az a leírhatatlanul undorító pörs szag, mely a felgyújtott gabonától származott s a pincék tele voltak a kiöntött szeszesitalokkal mindenütt, ezen az egyetlen, alig harminc mérföldnyi útvonalon is.”

Gedeon tábornok Marosvásárhellyel együtt az egész Maros-széket elfoglalta. Udvarhelyt *Heydte* őrnagy szállotta meg. A csíki székelyeket az agyagfalvi gyűlésen jelen volt ezredesük, *Dorschner* rávette, hogy magukat vessék alá a szebeni főhadparancsnokság-

nak azzal a feltétellel, hogy területükre császári katonaság, román, vagy szász felkelő csapat semmi szín alatt be nem teheti a lábát. A háromszékiek november 12-én Sepsiszentgyörgyön tartott gyűlésükön kimondták, hogy a fegyvert kezeikből ki nem adják. *Horváth Albin* főkirálybíró útján azonban a nagyszebeni főhadparancsnokságnak kijelentették, hogy hívek maradnak Ófelségéhez, náluk rend van, oda csapatokat ne küldjenek s amíg erre biztositékot nem kapnak, a fegyvert le nem teszik. Erre a felelet egy nyomtatott proklamáció volt, mely Háromszéket a Kossuth-párt tűzfészkeének nevezte, „a lakosok elvetemültségét a nemesség, némely református pap s a hamislelkű jogászok izgatásainak” tulajdonította és feltétlen hódolatot követelt. A háromszékiek november 23-án újból közgyűlést tartottak, miután *Gábor Áron* volt császári tüzér biztosította őket, hogy ágyúkat tud önteni, lőszerben hiány nem lesz, a fegyveres ellenállásra határozták el magukat. E határozat kimondása után *Gábor Áron* a fülei vasgyárba utazott s három nap alatt elkészítette az első ágyút. Kézdivásárhelyen, mely város az ellenállás központja volt, *Thuróczi rézműves*, *Szacsvai János* földbirtokos és *Jancsó* gyógyszerész segítségével valóságos kis ágyú- s lőszergyárat rendezett be.

A háromszéki második székely határőr- gyalogezred egy része, mint láttuk, már félévvel azelőtt a rákok ellen ment. Az otthon maradt gyalog és huszár határőrökön kívül, csak egy század önkéntes (Kossuth-) huszár s a XII. honvédszászlóalj kisebb töredéke alkotta a haderőt, mely az önkéntes belépésekkel rövidesen 6000 főre emelkedett. November 26-án *Heydte* Udvarhelyről beutazott Erdővidékre, hogy Sepsiszentgyörgy ellen vonuljon. *Gedeon* is megindult Háromszék leverésére. A Hídvég és Árapatak közti ütközetben nov. 30-án a háromszékiek győztek, Földvárt is megszállták. Több kis csatában előnyhöz jutván, a háromszékiek Brassót veszélyeztették. A szebeni hadseregfőparancsnokság *Schuster* tábornok dandárát Brassóba rendelte *Gedeon* támogatására. Az így megerősödött császári sereg a székelyeket dec. 24-én Hídvég mellett megverte. Ennek következtében a háromszékiek *Gedeon* tábornokkal békealkudozásokba kezdtek. Ennek eredménye lett 1849 jan. 2-án az árapataki béke. Ennek tartalma: a székely határőrség nem harcol tovább, de a fegyvert nem adja ki a kezéből, idegen katonaság Erdély területére nem léphet; *Gedeon* a háromszékiek közül senkit sem foghat el, a Kossuth-huszárok és az önkéntesek a fegyvert leteszik, a lovakat és ágyúkat átadják a császáriaknak, a lakosság leteszi a hűségesküt *I. Ferenc Józsefnek*. Mikor a háromszékiek küldöttsége Brassóban megjelent, hogy *Gedeon* tábornok kezébe letegye a hűségesküt, már kézzől-kézre járt közöttük a brassói „Siebenbürgisches Wochenblatt” legújabb száma, mely hírt hozott Bem tábornok hadainak 1848 dec. 24-én Kolozsvárra történt diadalmas bevonulásáról.⁴

⁴ *Jancsó Benedek*: i. m. 282—284. lap.

Csik a törvényes alapon állott. Csik közönségével Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1080/1848. P. M. szám alatt közölte a kincstári kamatos utalványok kibocsátása tárgyában kiadott felszólítását, amelyet a kormány a magyarországi törvényhatóságokhoz 1848 máj. 24-én kelt rendelettel bocsátott ki. Ugyancsak Csikszéknek 8850/1848. szám alatt megküldetett a magyar miniszteriumnak ügybeosztása, 5801/1848. szám alatt a pityóka természetéről szóló utasítás, 1848 június 17-én $\frac{7727}{urb.}$ /1848. szám alatt nyomtatott rendelettel a robot és dézsma eltörlése, amelynek 4. pontjában kifejezést ad annak, hogy valamint a földesúr majorsági szántó, kaszáló földjeinek, erdeinek, legelőinek, szőlőinek és gyümölcsöseinek tökéletes tulajdonosa, szintoly valóságos tulajdonosa lett az eddigi jobbágy és zsellér azon úrbéri vagy colonialis mindennemű földeknek, amelyeket most mint olyanokat bír, amelyek az azok utáni szolgálat és dézsma eltörlöttetvén, nekiaján-dékoztatnak. A 6. pontban figyelmeztet mindenkit arra, hogy a birtokok erőszakos elfoglalásától őrizkedjenek bírói ítélet nélkül. A 10. pontban mondja a következőket: „csak úgy remélhetik új polgártársaink új helyzetükben Isten áldását, ha jól megértik és félre nem magyarazzák azon szép dolgokat és szavakat, amelyekről már darab idő óta annyit hallottak, melyeknek nevében léptette az ország mostani oly helyzetükbe, tudniillik a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget. Ezen szavakat minden ember emlegeti, de sokan félreértik vagy félremagyarazzák. Kifejezést ad a rendelet továbbá annak, hogy a szabadság nem szabadosság, az igazi szabadság abban áll, hogy mindenki bátorságban bírhatta és szabadon használhatta azt, amije van. Ezt pedig csak úgy lehet, ha a törvény a mások erőszakától oltalmazza. Csak a törvény iránti tisztelet és engedelmség, meg a törvényes előjáróktól való függés mellett lehet az ember valóban szabad, azaz senki önkényétől és erőszakától nem függő, tehát birtoka felett mindenki szabadon rendelkezhet, éppígy ideje, testi-lelki tehetsége felett, továbbá senki ne gátolja az oly keresetmódot, ami becsületes, a törvény szerint szabad, valamint nincsenek elrekesztve a hivatalok, mindenki tökéletesítheti magát és sorsát javíthatja, a törvény által meghatározott polgári jogokat is mindenki szabadon gyakorolhatja, szavazatával részt vehet a széki, városi, helységi választásokban, országgyűlési követválasztásokban. Az egyenlőség nem abban áll, hogy az embereknek a birtoka egyenlő legyen. Az igazi egyenlőség az, hogy egyenlő jogaik legyenek az embereknek, minden nyelv-, vallási és születési különbség nélkül, másfelől, hogy egyenlően legyen mindenki köteles a törvénynek s a törvényes előjáróságnak engedelmeskedni, erejéhez és tehetségéhez mérten adót fizetni és közmunkákat tenni, mert adó és közmunka nélkül az ország nem állhat fenn; az ország minden lakosa egyenlően hordozza az ország terheit, de természetesen erejéhez képest. Az egyenlőséghez tartozik, hogy mindenki egyenlő legyen a törvény

előtt. *A testvériség pedig abban áll, hogy egymást mint testvéreket szeressük, bármi nyelvet beszéljünk, bármi vallásúak legyünk.* Ezen testvériségből következik, hogy egymást szeressük, megbecsüljük és egymást oltalmazzuk. *Igenis, magyarok, oláhok, székelyek, szászok és örmények mind testvérek vagyunk és édesanyánk a haza.*"

Dorschner Ferenc ezredes 1848 július 21-én U. 1245. szám alatt arról értesíti *Endes Miklós*, Alcsík alkirálybíróját, hogy a felséges főhadikormány az ezred előterjesztésére július 6-án P. 1193. számú rendelettel *Endes Árpádot* az ezredbeli tisztencek közé felvétetni megengedte.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök Csíkszékhez 1848 június 28-án nyomtatott felhívást intéz, melyben többek közt ezeket írja: „Hazánkra a szabadság napja felhőkben jött el s a boruló láthatár zivatar közelségét hirdeti. Vannak, kik irigy szemekkel nézik a felüdülés menetét, s a dolgok gyorsabb változata által előidézett forrongásokból magános érdekeiknek keresnek táplálékot.” Utal az ország több vidékén megingott rendre, a bizalomnak a különböző nyelvűek és vallásúak közt meggyengülésére. Azzal végzi: „Lebegjen a haza megmentése mindenki szeme előtt.”

Érdekes ebből a korból az *Egressy Gábor* által írt és nyomtatványilag közzétett felvilágosítás. „A rác lázadás és a magyar ügyről”, ez Csíkban el volt terjedve, elmondotta az augusztus 19-ig terjedő harcokat és 17—50 éves korig minden magyar mozgósítását indítványozta.

Éppígy el volt terjedve Csíkban *Lázár Miklós* kiáltványa, melyben utal a szászok és románok felbujítására, többek közt ezeket mondja: „Szászok, oláhok! Gondoljátok-e ti a magyarajkúakat semmivé tehetni? Gondoljátok-e ily úton sorsotok jobbrafordulását?” Ezután fegyverre szólít mindenkit a polgárháború elfojtására s iratát ezzel végzi: „Éljen a nép! Éljen a király! Meglesz az únió!”

Csíkszék közönségének megküldetett V. Ferdinándnak 1848 szeptember 22-én Schönbrunnban kelt kiáltványa, melyben utal a forradalmi levegőre, a rácok felkelésére s arra, hogy az általa nem szentesített törvényjavaslatok törvényekként életbeléptetni szándékoltnak, ujoncok állíttattak, sőt a seregek zászlóik és ezredek elhagyására felszóltattak, a királyi jogok egyenes megtámadásával a hűség megingattatott. A király akarata a merények ellen fellépni, de tekintetbe veszi az ország törvényeit, másrésztől megőrzi királyi hatalmát is. 1848 szeptember 25-én Bécsben kiadott proclamatiojában arról értesíti a magyar népet, hogy három nap alatt a helyzet még súlyosbodott, ezért a vérontás meggátlására gróf *Lamberg Ferenc* tábornagy helytartót a magyarországi seregek s fegyveres csapatok főparancsnokává és fővezérévé nevezte ki. Ennek feladata, hogy mindenütt fegyverszünetet eszközöljön, hiszi a király, hogy neki mindenki engedelmessé

fog, egyébként a király intézkedett, hogy a rend Felső-Magyarországon helyreállíttassék és intézkedést tett arra nézve, hogy a belső viszálykodásoknak minden részben kielégítő kiegyenlítése eszközöltessék, a birodalom magyar és nem magyar országai között a teljes egyetértés visszaállíttassék, mely századok óta fennállott, amelyet a *pragmatica sanctio* biztosított.

V. *Ferdinánd* Olmützben 1848 október 20-án Magyar-, Horvát-, Tótország, Erdély és a katonai végvidékek lakosaihoz intézett kiáltványában utal a szeptember 22-i manifesztumra, konstatálja, hogy a magyar országgyűlés egész ideje alatt bizonyágot tett, hogy az ország javát előmozdítani nem tudja, magát elejétől egy pártos felekezet által vezéreltette. Az alatt, hogy az ország kincseinek elpazarlását türte, a pénzbeli állapot javítására semmit sem tett, sőt olyan törvényjavaslatot fogadott el, amelynek végrehajtása az általa szándékba vett mértékletlen papiros-péNZ kibocsátása miatt az előző évek szomorú pénzzavarait idézte volna elő; ezenfelül felterjesztett egy ujoncállítási törvényjavaslatot, mely a hadsereg szétválasztását célozta, az országgyűlés és a horvátok kibékítését figyelmen kívül hagyta, bizonyos ki nem elégtő lépéseket csak akkor tett, midőn a horvát bán az általa vezérelt seregekkel hosszabb időköz után Magyarország határát átlépte. Felsorolja a manifesztum, hogy a papiros-péNZ kibocsátása és az ujoncállítás szentesítés nélkül, törvényellenesen léptetett fogamatba, a seregek zászlójuk és ezredeik önkényes elhagyására szólítottak fel, az ország forradalmi állapotba jutott; a horvát-országi bánal az összeütközés mind fenyegetőbbé lett. Ezért a király gróf *Lamberg Ferencet*, ki született magyar s ezenfelül magyar földbirtokos, a szükséges felhatalmazásokkal közbenjáróul leküldötte. Folytatja a manifesztum: közben a magyar minisztérium feloszlott, a korona felelős tanácsosai állásukat odahagyták, a nádorispán lemondott; a király meg akarta az alkotmányos formát és a törvényeket tartani s utasította gróf *Batthyány Lajost*, aki akkor még ideiglenesen a miniszteri ügyeket folytatta, hogy a gróf *Lamberg* kiküldetését magába foglaló királyi manifesztumot ellenjegyezze. Az országgyűlés azonban nem várta be *Batthyáynak* Pestre való visszaérkezését. Bár a horvát bánra vonatkozó, június 10-én kiadott, de miniszterileg ellen nem jegyzett manifesztum joghatályosságát elismerte, most a *Kossuth Lajos* által vezetett felekezet ösztönzésére oly végzést hozott, mely gróf *Lamberget* a közneheztelésnek általadván, mi a nevezett királyi biztosnak, ki a vérontás megelőzésére küldetett, a meggyilkolását vonta maga után. Ezen a király megütközését fejezi ki s erős szavakat használva, a következőket mondja: hogy egy kis felekezet vakmerős-ködik és olyan harc fenyeget, mely bárhogy forduljon, nagy veszélyt hoz az országra. A király konstatálja, hogy Magyarországon a valódi szabadság, törvényesség és rend ellen egy oly háború létezik, amelynek végét vetni a béke rendszerinti eszközeivel lehetetlen. Miután a király által küldött közbenjáró meg-

öletett, a király 1848 október 6-án kelt leirata szerint elhatározta az országgyűlés feloszlását, Magyarország-, Erdély-, Horvát-, Tótországban, a katonai határőrvidéken lévő seregek részére egy főparancsnokot kinevezni abból a célból, hogy a polgárháború megszüntetessék és a belső béke visszatérjen. De az országgyűlés a pártos felekezet által izgatva újabb határozatokat hoz, felhívta a magyar seregeket, hogy Ausztriába rontson, a király a népeknek békét akar adni, nem tűri, hogy egyik nemzetiség a másikat elnyomja, a magyarság boldogságát akarja; szenteknek tekintí a földművelő népek adott engedményeket. Ez az utolsó királyi szózat, amelyet intéz mindazokhoz a visszatérés érdekében, akiket a pártos felekezet elámított. Elrendelte a szeptember 22. és 25-i manifesztumok újra kinyomatását.

Ez a királyi manifesztum a kamarilla sugalmazására készült, elhallgatja, hogy a bécsi kormány lázította fel a magyarság ellen Jellacic bánt, bár ez a magyar kormány alárendeltje volt s Jellacicot e miatt június 10-én állásából el is mozdították, de azután csakhamar visszahelyezték. Elhallgatta a királyi manifesztum, hogy a bécsi kormány szervezte meg a románságot haderővé a magyarság ellen, lázította fel a szerbeket és a tótokat, a magyar kormányt és nemzetet a többi alattvalókkal szemben önvédelemre kényszerítette. Sajnálatos volt gróf *Lamberg* meggyilkolása, de azért a tettesek felelősek, nem pedig a magyar törvényhozás és a nemzet. Előtte csak az október 20-án kiadott manifesztum feküdt, amellyel egyíven vannak nyomatva a szeptember 22-i és 25-i manifesztumok, tehát ezeket Csíkszék az agyagfalvi gyűlés után kapta meg.

Csíkszéknek a főkormányzósággal való összeköttetése még 1848 december 14. és 30-ig is megvolt. Ennek bizonyítéka az erdélyi királyi főkormányzóságnak 1848 december 14-én kelt 12,148/1848. számú leirata, amelyben közölte Csíkszékkel, hogy a tartományi főhadikormányzó megküldte a királyi főkormányzóságnak azt a királyi hirdetményt, mely szerint I. Ferdinánd Ócsászári és királyi Felsője a trónról és országlásról lemond s továbbá azt a királyi hirdetményt, mely szerint új uralkodó Ferenc József császári és királyi főherceg, Ferenc Károly Ófensége nek idősebb fia, az uralkodásra mint ausztriai császár fellépését hirdeti, „az idezárt példányokban illő és tüsténti kihirdetés végett küldetik, az I. Ferdinánd császár Ófelsője után a trónra legközelebbi következő császári és királyi főherceg Ferenc Károly Ófensége lemondásáról szóló oklevél ezúton lévén közöltetendő. *Báró Kemény Ferenc s. k. Schusztar Károly titoknok s. k.*” A leiraton foglaltatik a következő: „Ezt a leiratot a tisztség 1848 december 30-án küldötte le Alcsík alkirálybírájának kihirdetés, helységeként kiosztás végett. Székely Zsigmond alkirálybíró s. k.”

Megfigyelendő: 1. hogy a trónváltozás császári hirdetménnyel történik, 2. a tartományi főhadikormányzó közli a guberniummal, 3. Ferdinánd mint I. említettik, tehát csak osztrák császári minőségben, 4. Ferenc József szintén csak mint ausztriai császár jut

trónra. Csikszék népe mindezeket csak akkor kapta meg, mikor már Bem Kolozsvárra 1848 december 24-én bevonult.

Azután alig egy hét múlva Csíkban 1849 január 8-án „szemtanú O.” aláírással egy nyomtatvány jelent meg „Nagyenyed” címmel, mely Nagyenyednek a románok által való felégetését és kifosztását írta meg.⁵

Ezalatt a szerbek ellen vezényelt csiki székely határőrség zászlóaljának négy első százada november első napjaiban Futakon a Duna-part réveit őrizte, Szlavóniában a rác rokonok megsegítésére sajkákon átnyomulni akaró szervianusokat mindannyiszor és sok veszteséggel verte vissza. *Somlyói* orbai tizedes a beteg vitézeket Pécsváradra szállítja. Az ottani főhadparancsnok *Blagojevits* altábornagy, ki a székelyeket még a francia háborúban ismerte és nagyon megszerette, kérdezősködött a székelyek állapotjai és dolgai felől, rosszalotta ezeknek a már előadott marosvásárhelyi menekülését, a tizedest megajándékozván elbocsátotta. (*Miklóssi, Halász, Orbán, Balogh* elbeszélése.) November 9-én a csiki zászlóalj hat százada a verseczi vonalon *Blomberg* parancsnoksága alatt áll, a Temesvárt állomásozó több idegen ezreddel együtt. *Blomberg*et a fennebb ismertetett október 3-i manifesztum megingatta. Hogy könnyebben átmelessen az osztrákokhoz, dandárát Temesvárra vezényelte. *Borsos Ignác* csiki székely századparancsnok és *Székely Elek* hadnagy s más jobbérzelműek rosszat gyanítanak s felvilágosítják a többi hadtöredékek parancsnokait a *Jellacic* pártjára szegődött *Blomberg* terve felől és öt maradásra bírják. *Borsos* százados nem indult, hasonlóképp marad a *Rakovina*-féle csapat és a tüzérség is. Ezalatt híre jó, hogy a rácok Alibunár felől támadni akarnak, *Borsos* százados a magyar zászlóhoz hú csapatot szervez, a vezényletet átadja *Damjanich* alezredesnek; az ellenséget *Lagerdorinál* széjjelverték. „*E szép haditény főtényezője*” írja *Kossuth* hírlapja „*egy székely század, melynek élén kiválóan viseli magát hős társai között Borsos kapitány, a székely század parancsnoka. Több ágyú, fegyver, 2000 darab szarvasmarha és juh esik zsákmányul, továbbá egy szerb zászló, amelyet egy székely ragadott ki a szaladó ellenség kezéből.*” „A csiki vitézek eme zsákmányt a haza oltárának szentelték. Mikor a csiki vitézek Aradra visszajöttek, *Borsos* tőlük mint vezérkari h. őrnagy búcsúzott el, *Damjanich* mellé osztatott be, mint ügyes taktikus a vezérkari ezredességig vitte fel.⁶ November közepén a csiki zászlóalj Aradra vezényeltetett, hol az aradi bástyák bevételeire kellett készülnie, hová *Pestről* a II. gyalogezred egyik zászlóalja is ágyúkkal leindított, de azután Erdélynek vette útját.⁷ Ugyanekkor történt, hogy *Gál Miklós* ezredes s *Török Gábor* kormánybiztos a csiki zászlóalj II. századát *Kedves* száza-

⁵ Mindezek az *Endes*-levéltárban.

⁶ *Miklóssi J.* előadása. *Kossuth Hírlapja.* 112. sz.

⁷ *Kolozsvári Híradó.* 134. szám. *Kossuth Hírlapja.* 134. szám.

dos és *Salamon* főhadnagy vezénylete alatt Lippára küldötték a végett, hogy a tábor számára sőt szállítsanak és esetleg az ottani rác birtokosoktól bort rekviráljanak. *Kedves* félszázaddal Radnán maradt, a feladatot a másik félszázaddal *Salamon* hajtotta végre. December 4-én Arad vára ellen nagyobbyszerű ostrom intéztetett, a csíki zászlóalj hajnalban Új-Arad felől a vár felé nyomult; *Móricz* őrnagy és *Papp* százados, mint *Csedő Tamás* akkori tizedes leírja, *Csedőnek*, mint akinek bátorságát ismerték, szegeket és kalapácsokat adtak át, hogy ha a belső sánc fokára feljuthatnak, az ellenséges ágyúkat szegezze be. *Csedő Buzás Márton*, *János Antal*, *András János* és több társával mindenütt az elsők között küzd, a 3. sáncpalánk fáit kiszedte, a debreceni önkéntes honvédek a lengyelekkel együtt huszonöten előremennek a várkapu felé, gondolva, hogy a többiek is követik őket. E közben éjjeli támadás is indult szerencsésen, a magyarok a csatornán is szerencsésen átmentek, az ellenség öreit elfogták és lefegyverezték, a kapunál ostromló honvédzászlóalj egyes őrszemekre egész századdal kezd lőni, a bátor ostromlók „Eljen a magyar!” kiáltozással a zenekar lelkesítő dallamára diadalérettel nyomultak előre; a várőrség azonban a tüzérséget alarmírozta, a vártüzérség működni kezdett, különösen a lengyeleket pusztította; erre *Máriássy* tábornok visszavonulót fuvatott, a csíkiek közül azonban sokan a belső sáncban rekedtek *Józsa Sándor* hadnaggyal együtt; taploczai *Holló István* ügyességének sikerült az eltört létrákat összekötözni, amelyeken a bennszorultak folytonos tüzelés alatt 24 egész órai küzdelem után fáradtan menekültek; a belső sáncban azonban elesett egy székely, egy lengyel és három magyarországi honvéd; a második sánc tetején pedig a várbeliek bekerítették a fentemlített 25 vitézt s egy pár kivételével, akik a sánctól nyakukat és lábukat kockáztatva leugrottak, elfogták, köztük *Csedő Tamást* is.⁸

Arad ostroma nem sikerült, ezt *Vetter* főparancsnok a rossz vezérletnek tulajdonította, ugyanis a székelyeket a honvédtüzérség fedezet nélkül hagyta. Ekkor (december végén) felsőbb parancsra *Gál Miklós* ezredes a csíki zászlóaljat hazafelé indította s ekként vesz búcsút: „Székelyek! Megígérttem, bajtársak, hogy hazaengedlek benneteket! Ime, beváltom szavamat, elbocsátlak, bármily nehezen esik is, eléggé méltányolván öthavi fáradalmaitokat, küzdelmeiteket, mely idő lefolyta alatt vért, életet nem kímélve, messze elszakadva rokonaitok s barátaitoktól, elhagyva havasaitokat, a haza függetlenségéért és szabadságáért hősiiesen vívtatok, míg otthon saját tűzhelyeitek körül a gaz árulás felbőszített népe pusztított. Menjetek! az Isten, ki nem hagyja elveszni a nemzet igaz ügyét, kísérfen utaitokon s áldja meg fegyvereiteket, amelyeket ti otthon is a győzelmesen előre-

⁸ *Csedő* naplója. *Miklóssi*, *Vischer* stb. közlése. Országos honvédnaptár. 1868. év. 89. lap.

nyomuló magyar sereggel egyesülten a közös haza ügye mellett forgatandók. Menjetek! . . . a baráti keblekben marad a részvét és a köszönet! Jutalmat adni nem tudunk, jutalmatok az öntudat legyen; *de szentelend nektek a nemzet története egy lapot*, hol tetteitek Szenttamás, Verbász és más helyeken örökítve élni fognak. Az utódok kegyelettel emlékezzenek rólatok, kik annyi nyomtatás, annyi szenvedés után magyarok és honfiak lenni meg nem szüntetek. Menjetek! Küzdjete újra! Meg vagyok győződve, lépteiteket a győzelem kísérendi, mert ti vitéz apák fiai vagytok. Isten veletek! Török Gábor kormánybiztos, Gál Miklós ezredes, hadvezér.”⁹

1848. december 1-én Kossuth Lajos Bem-et az egész erdélyi haderő parancsnokává nevezte, melléje adván kormánybiztosul *Beöthy Ödönt*. Kolozsvár feladása után a Csucsra felé kivonult magyar haderő a Csucsra és Nagybánya közti vonalon helyezkedett el *Czecz János* ezredes parancsnoksága alatt, a számra kisebb-nagyobb menekülő csapatrészekkel 12,000 főre rúgott, a főhadiszállás Szilágysomlyón volt. Bem ideérkezvén tájékozódás után azonnal támadást rendelt el, amelyet *Riczkó* ezredes vezérlete alatt álló csucsai dandár kezdett meg, a támadás december 18-án győzelemmel végződött. Nagybányáról maga Bem is elindult, Kápolnánál december 20-án a császári sereget megverte, Deést elfoglalván, karácsony napján bevonult Kolozsvárra, ahová *Riczkó* ezredes Csucsáról megérkezett. A megvert császáriak vezére, *Wardener* tábornok Enyedre vonult vissza, *Urbán* ezredes pedig a Szamoson átkelvén, Bethlenbe húzódott. Bem pedig követte Urbánt, december 29-én őt Bethlennél megvervén, Besztercég visszanyomta, két nap mulva újból megverte, négy nap mulva pedig *Borgó*—*Tihuczánál* kikergette az országból. Ezután *Bem* Marosvásárhelyre ment, hogy a székelyekkel összeköttetésbe jusson s azokkal együtt Szeben ellen támadást intézhessen. Ez alatt megtörtént a Maros- és Küküllő-mentének iszonyatos kipusztítása. *Czecz* ezredes dandára Tordára vonult előre, hogy az aranyosszéki székelységgel összeköttetésbe jusson. Torda, Medgyes, Szeben és Déva közti vidék, miután *Puchner* a rendes császári sorkatonaságot a Marosvásárhely felől támadó Bem ellen a Medgyes és Segesvár-i vonalra összpontosította, a román prefektusok hatalmába esett, kik a kedvező alkalmat ki is használták, november vége óta szünetelő vállalataikat újból megújították; *Popovits* lándzsáival Szászvárost megtámadta, lakóit alaposan megsarcolta. Ezután következett 1849. január 8-án az enyedi gyilkolás, tűz és rablás, amelyet *Axentye* parancsára *Prodan* tribun hajtott végre. Ezt Alsó-Fejér megye feldúlása követte; csak január 18-án feldúlatta Nagylak, Hari, Buzás és Benedek községeket.

⁹ Parancs eredeti nyomtatványban. A csíki zászlóalj délvidéki harcairól az eseményeket leírta a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület IV. évkönyve 1879-ben *Buzogány Aron* szerkesztőségében. 45—53. lap. Lásd még *Imets F. Jákó*: Csíkszék (ma Csík megye) 1848—49. haditörténete.

1848 december 30-án Saguna indítványára a békéltető bizottság elhatározta, hogy a szász és román nemzet nevében a magyarok ellen segítségül hívják a Havasalföldön lévő orosz had-erőt.¹⁰ Az e célra kiküldött bizottság 1849 január 1-én el is utazott Bukarestbe. Puchner seregét összeszedvén, Bem ellen indult. A két hadsereg január 17-én Gálfalvánál találkozott. A győztes Bem lett s bevonult Medgyesre, január 19-én ért Selykre, onnan Szelindekre, Szeben szomszédságába. E közben Czecz Balázsfalván Axentye seregét szétverte, 20-án bevonult Vizaknára. Bem január 21-én reggel 7 órakor Szeben alatt állott, de csatát vesztvén visszavonult Szelindekre. Puchner, kihez Gedeon serege is csatlakozott, január 24-én Bemet Szelindeknél megtámadta, de csatavesztes lett. Bem ekkor Vizaknához vonult. Puchner hallván, hogy a székelységnek mintegy 15,000 főből álló serege Brassó felé megy, haditanácsot tartott, hol elhatározták, hogy Lüders orosz tábornokot a császári katonai kormány nevében is segítségül hívják. Lüders e kérés teljesítéséül Engelhardt orosz tábornokot 6000 emberrel Brassóba, Skariatint pedig 4000 emberrel a Vöröstoronyi-szoros felé küldte. Puchner az orosz segítség megérkezése után február 4-én Bemet Vizaknánál megverte. Bem Szerdahelyre, majd Szászsebesre vonult vissza, honnan ügyes csellel Szászvárosra ment.

Míg ezek történtek, az Arad felől visszatérő csiki zászlóalj 1849 január első napjaiban Zaránd felé Beke alezredes segítségére ment, ugyanis Bekét Buteanu román prefect felkelő néphada fenyegette. A csiki székelyek Nagyhalmágyra megérkezvén, őket Buteanu egy fellengős iratban fegyverletételre szólította fel, mit ők természetesen visszautasítottak. Móricz őrnagy zászlóaljával a Körös mellett felfelé haladt, Buteanu vitéz hadereje őt sem Birtyinben, sem Brádon, sem Körösbányán nem várta be, hanem visszavonult a hegyekbe és az erdőkbe. Így telt el egy hónap, ekkor kapták Bem rendeletét, hogy Beke zászlóalja s a székelyek Szeben alá vonuljanak. Erre csak Déva felé vonultak. Útközben Fornadiánál az átvonuló román csapatra lőttek, amelynek üldözését Móricz őrnagy a hegyszorosban tanácsosnak nem tartotta (Miklóssi és Vischer értesítése), a székelyek február 6-án épp a legjobb időben értek Dévára, hol báró Kemény Farkas csapata nyugodott, az odaérkezett fáradt székelyek is álomra hajtották fejüket, de éjjel Salamon prefect hadaival, amelyekhez a császári sorkatonaság is csatlakozott, Dévát megtámadta, a várost éjjel három óra tájban négy helyt is felgyújtatta, a románok a városban rabolni kezdtek, két székely katonát megöltek, a magyar és székely vitézek, kik nem voltak levetkőzve, harcra keltek, a támadást visszaverték, a támadók közül sokat lelőttek. Másnap, február 7-én az ágyúk Szászváros felől bömböltek s ekkor egy futár érkezett és azt a parancsot hozta, hogy a Vizaknától vissza-

¹⁰ Jancsó Benedek: i. m. 286. l.

vonuló *Bem* segítségére siessenek. *Bem* Szentandrásig eléjük lovagolt, mint *Imets* mondja¹¹ „az osztralenkai és erdélyi hős, kinek a székelyek eddig csak hírét hallották, egy pár lelkesítő szót intéz hozzájuk, ha hősiesen harcolandanak, egy hónapi gratificatiót kapnak és aztán haza fognak bocsáttatni, most pedig, úgymond, hogy az éjjeli csata fáradalmait egy kissé kipihenhessék, Dévára visszamennek, szállását kiki elfoglalja, holnap 6 órakor az ellenséget megtámadjuk, február 8-án a csiki zászlóalj Déván pihent, mialatt más csapatok is érkeztek.” *Bem* u. i. Szászvárosnál is csatát vesztett, sőt mikor lovagló korbácsával ágyúí védelmére sietett, egy császári katona a korbácsot tartó kezének középső ujját ellötte; hogy megbomlott seregét rendezhesse és sebet bekötöztethesse, Dévára vonult, Kemény Farkast a piski hid védelmére hátrahagyván. Alig pihent két napig, február 9-én reggel Kemény Farkas jelentette, hogy az ellenség a piski hidat megtámadta. *Bem* a hidhoz küldötte *Czecz* ezredest, hol délben ő maga is megjelent. Az ütközet változó szerencsével folyt. A csiki zászlóalj a piski hídtól jobbra az első csataláncban állott fel, a más három század egy szakasz *Württemberg-huszárral Papp Vilmos* székely őrnagy alatt, kinek adjutánsa volt *Miklóssi József*, *Didacs* felé egy dombon foglalt állást, hogy az Aranyi-hegyen fenyegetőleg álló román hadak netaláni oldaltámadását kivédje. A csatasorban lévő székelyeket *Móricz József* őrnagy vezette, kit itt *Bem* alezredessé léptetett elő; századosok voltak az elővonalban: *Navraczki Károly* az első, *Kiss Antal* a negyedik, *Hazay Ferenc*, később *Salamon Károly* a hatodik századdal, a *Papp Vilmos* őrnagy tartalékánál pedig *Kedves Lajos* a második, *Wagner József* a harmadik s *Magyari Ferenc* az ötödik századdal. Az egész napi harc eldöntetlenül hullámzott s változó szerencsével folyt. Halász (*Vischer*) főhadnagy egy félszázad székellyel felnyomult az ellenség balszárnya által fedezett dombra, hogy az onnan tüzelő ellenséges előcsapatokat elűzze, de a többség őt nem követvén, kénytelen volt, mégpedig az ellenség tüzén át a magyar sereg balszárnya felé visszavonulni s a Sztrigy beszakadozott jegén sok bajjal átgázolni. Ezalatt a magyar harcvonat megingott, éspedig különösen a balszárny, hol a székelyek harmadik századából a rend fenntartásában különösen kitüntette magát *Balogh Ignác* hadnagy. Ennek ellenére az egész magyar had rendületlenül visszavonulni kezdett, délután 3 órakor a menekülő csapatok már Déva felé tartottak, *Bem* maga is már csüggedten és fájdalmasan kiáltotta: „Ne fuss, magyar! Nincs híd! Nincs haza!” Vagy variációval: „Ha a híd elveszett, Erdély is elveszett!”¹² Ez elhatározó pillanatban gróf *Bethlen Gergely* és *Czecz* az aranyi románokra vigyázó székely századokat s a *Württemberg-huszárokat* rögtön a harcba vonták. Ezek a mene-

¹¹ *Imets F. Jákó*: i. m. 55. lap.

¹² *Jancsó Benedek*: i. m. 288. lap.

külő magyar sereg és az üldöző ellenség között lévő térben sorban állva felvonultak s az ellenséges üldöző lovasságot rohammal vitézül feltartóztatták. Ideje jutott Bemnek a menekülő sereget rendben tartani, annak jobbszárnyát Szentandrás felől egy dombra felállítani, a balszárnyat pedig a didacsi erdőre támaszkodva újból harcképessé tenni. *Papp Vilmos* őrnagy három székely százada az ellenséges lovasság rohamait folyton felfogva, szintén az utóbbi helyre húzódott. Az ekként elrendezett sereg szabályos csatasorban nyomult előre, a visszavonult székelyek pedig az ágyúfedezetben vettek állást. A magyarok oroszlánbátorsággal küzdöttek, midőn a szürkület beállott, már támadásba mentek át, naplementével az ellenségnek is beesteledett, Bem serege győzött. *A sikerben az oroszlánrész a szerencsés órában hátvédül közbelépett csíki székely századokat és Württemberg-huszárokat illeti.* (Miklóssi, Halász főhadnagyok, Salamon százados közlése.)

Február 10-én egész nap üldözték *Bem* vezérlete alatt a székelyek a császáriakat. Ezek Szeben és Fejérvár felé szaladtak, hogy ezekre a városokra támaszkodhassanak. A Szeben felé átcsapó részt Bem az Alvinc mellett való rajtaütéssel Fehérvárra futamította, közülük egy század lengyelt elfogott, akiket azonnal honvédeké hevenyészett, ezután elköltötte az osztrákok által Alvincen hagyott vacsorát. Másnap a Maros-Váradja feletti magaslatokra a megsikult lovak az ágyúszekereket felvinni nem tudták, azokat az ily utakat megszokott székelyek taszították fel. Így vonult — a nagy manővrozó — a fehérvári ágyúk és a Szászsebesnél székelyeink által foglalkoztatott ellenség között a hegyeken át Medgyes felé. A székely zászlóalj a bervei állomáshelyén előrsön volt Szászmedgyesen, hol *Bem* a székelyeket ígéretéhez képest megjutalmazta, miután már a jelentés kezében volt, hogy *Gál Sándor* székely tábornok érkezik, a székelyeket azon rendelettel bocsátotta haza, hogy ottthon jól beszervezzék magukat s azonnal Szeben alá siessenek.

Ily szép hősi mult után jutott haza a kivonulástól számított félév múlva húshagyó kedden a csíki I. székely határőrezred hat századból, 1200 emberből álló zászlóalj. Otthon a rokkantakat ujoncokkal és számfelettiakkal (határőr) kicserélték s az újonnan megszervezett I. honvédzászlóalj az időközben őrnaggyá előléptetett *Papp Vilmos* parancsnoksága alá került.

Csíkszék, mint láttuk, még 1848 december 30-án a guberniummal érintkezett s törvényes állapotban volt. Ebben az időben Dorschner ezredes, az I. sz. székely gyalog-határőrezred parancsnoka az osztrákokhoz pártolt. A kolozsvári bevonulás s az azutáni győzedelmes napok után *Bem* tábornok a csíki határőrezred megüresedett parancsnoki helyére csíkszentgyörgyi *Gál Sándort* nevezte ki, aki előbb ezen ezrednél hadnagy, később a kézdivásárhelyi hadapródiskolánál tanár volt, a katonáskodó székelység körében szép hazafiúi buzgalmat fejtett ki, a székely nemzetet az agyagfalvi nemzetgyűlésen való megjelenésre buzdította és

ezen a nevezetes gyűlésen s az azután következő hadműveletekben főszerepet játszott. *Gál Sándor* 1849 január 18-án 140 főnyi gyalog- és Kossuth-huszár csapattal ment a Nyergesen át Csíkszeredába, gyors és ügyes eljárással, *Beczman* alezredestől az ezredparancsnokságot átvette, *Fodor Ignác* ottani hadnagyot segéd-tisztjévé tette, a gyanús és a magyar ügyet szolgálni nem akaró tisztektől az ezred területét megtisztította, az ezred állományát oly gyorsan beszervezte, hogy négy nap alatt az I. sz. határőrgyalogezred teljesen készen állott, nemcsak a Csíkban talált tisztkar, hanem a legénységi létszám is három zászlóaljjal. Már 1849 január 28-án az első zászlóalj csíkszentdomokosi *Sándor László* őrnagy, a második zászlóalj csíkszentsimoni *Endes József* őrnagy, a harmadik zászlóalj *Kabos Károly* őrnagy alatt indult Sepsiszentgyörgy felé. E zászlóaljak később 76, 77, 78. számú honvédszászlóaljaknak hívták. Sepsiszentgyörgyön néhány napig gyakorlatoztak, ezután *Gál Sándor* vezérlete alatt a háromszéki zászlóaljakkal egyesültek s együttesen a Barcaságon lévő orosz-osztrák tábor ellen jelentéktelen, eredménytelen demonstratio után a Vizaknánál lévő *Bem* táborához siettek. Csík tulajdonképpen ekkor lépett be a forradalomba. Február 16-án a székelyek már a báró Heydte által kiűritett Segesváron voltak, pár nap alatt Medgyesre érkeztek, hol *Gál Sándor* a székely hadtestet *Bemnek* átadta. *Bem* a 76. zászlóaljat *Sándor László* őrnaggyal és két háromszéki zászlóaljat s két század székely huszárt Beszterce vidékére küldte a Borgói- és Radnai-szorosok védelmére.¹³ Március 2-án és 3-án *Bem* Medgyes és Kiskapus közt kevés sikerrel harcolt és Segesvárra húzódott vissza, ahol az *Endes József* parancsnoksága alatt álló 77. zászlóalj sáncolásokkal foglalkozott. A *Kabos Károly* vezénylete alatt álló 78. zászlóalj Dánoson állott előőrson, hol 500 udvarhelyi ujonccal egészítettetett ki, akiket *Fodor Ignác* és *Egyed* századosok gyakoroltak be. A következőkben erre a zászlóaljra vannak tüzetes adataink, míg a többi zászlóaljra csak egyes adatok állanak rendelkezésünkre.

Bem a 78. zászlóaljat egy divízió kivételével Erzsébetvároson alul balfelé abból a célból küldötte át a hegyeken, hogy a Medgyesről Szeben felé menekülő ellenséget feltartsák, de a zászlóalj a feneketlen sár miatt elkésve érkezett Szeben alá, midőn a csata még hevesen folyt s csakis a csíki zászlóalj hősiességének köszönhető Szebennek március 11-én éjjel 10 órakor való bevétele. *Bem* mindig előljárt, a székelyek az öregurat figyelmeztették, hogy ne járjon a golyók záporában, hanem hagyja őket elől menni, mert ha el találna esni, *Bemet* nem pótolja senki; mikor pedig az éj homályában tartott az ostrom, így szólott a székely: „Üram, ne pelenkírozzunk, hogy a másik meglássa, hová lépjen, hanem vigyük a sturmra”, erre *Kiss János* százados nekiindult.

¹³ Gyalóky Jenő: „A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán.” Hadtörténelmi közlemények, XXXVIII. évf. (1937. 21. l.).

Kabos zászlóalja egész éjszaka őrsegen volt. Künn vigyázott az utcákra és a keresztutcákra. *Bem Fodor Ignácot*, e zászlóalj egyik századosát, azzal bízta meg, hogy egy osztállyal siessen Vizaknára és az ott lévő bianchiakat fogja el, a sópénztárt foglalja el, egyúttal *Bem* által a multkor otthagytott irományokat hozza el. Az ügyes százados mindent teljesített a bianchiak elfogása kivételével, mert azok időközben elszöktek.

A Segesvár felől kudarccal visszavonuló Puchner Veszény felől a magyarokat nyugtalanította. *Bem* ellen demonstratiót végzett. Egy ilyen alkalommal Veszényből a székely vadászokra löni kezdettek. A székelyek, hogy lássák, ki az ellenség, néhány lövést tesznek az eszterhéjakra, a sereg az égő falu lángjainál vonul tovább. Brassó felé tartva a frecki (feleki) Olt-hidat a székelyeink rohammal bevették, Vledényig semmi ellenállásra nem találtak.¹⁴ Vledény felett a császáriak előőrsé foglalt állást, székelyeink a havon éjszakáztak, Czecz március 19-én támadott, az előcsapat a 78. zászlóalj, a 37. zászlóalj s egy osztály Württemberg-huszár volt. Korán reggel *Fodor Ignác* százados a harmadik divízióval csatasorban vonult a Vledény és Feketehalom közt lévő erdőn át, ezen kedvező állásából, melyet később roppant áldozatok árán sem foglalhatott vissza, az ellenséget bátor előnyomulással kiverte, *Fodor* a sötét ködben mindig előre vonult, míg a feketehalmi téglavetőknél rábukkant az ellenség zömére, az ellenség erősen kezdett tüzelni, úgyhogy a két századból huszonheten megsebesültek, köztük kászoni *Ádám András* főhadnagy, *Gál* és *Miklós* őrmesterek. E veszélyes helyzetben egy Württemberg-lovascsapat előre vonult, de *Fodor Ignác* nem engedte, hogy eszeveszetten bevágjon, e helyett sebesülteit felemeltette, rendben az erdő szélére vonult vissza, melyet az ellenség vissza akarván szerezni, makacs gyalogsági harc fejlődött ki, amelyben a 78. zászlóaljon kívül még két csiki zászlóalj vett részt. Dél-előtt 10 órakor *Bem* megérkezéssel a harc szerencsésen eldőlt,¹⁵ székelyeink a megfutamodott ellenséget Vidomkáig üldözték s közülök sokat elfogtak s az ellenség által megfőzött ebédet a magyarok költötték el, megünnepelve *Bem József* nevenapját.

Brassó bevétele s a Töröcsvári- és Tömösi-szorosoknak székely őrseggel való ellátása után *Bem* újabb zászlóaljak megszervezése iránt intézkedvén, Szebenbe tért vissza. Hogy Szeben biztonságban legyen, március 27-én a 78. zászlóaljat némely csapatokkal Verestorony ellen küldötte, hová a muszka magát időközben befészkelte s a háromszoros sánctól megerősítette. Székelyeink a sáncokat, amelyeket 13 ágyú védelmezett, nagy áldozattal rendre megvítetták, mindjárt az első sánc ostrománál *Kolozsy* százados és többen megsebesültek, a második pozíció elfoglalásánál különösen *Madaras* százados tüntette ki magát; a harmadik állásból nem

¹⁴ Jancsó Benedek: i. m. 289. l.

¹⁵ U. o.

sikerült a makacsul küzdő ellenséget kiverni, a sziklába vágott keskeny útvonal alatt balról szédítő mélységben zuhog az Ölt, jobbról megmászhatatlannak látszó sziklák meredeznek, végre is ezeket meg kellett mászni, úgy kerülni meg a muszkát. *E műveletet egy ügyes vadászcsapat és Fodor Ignác százados hajtotta végre.* Most a veszteglős épületeket is, melyekből az ellenség tüzelt, egyenként kellett megostromolni, e makacsság által elkese- rített székelyek dühvel harcoltak, sokakat levágtak, egész telt házakat foglaltak el. E mészárlás között a verestoronyi lelkész is halálra ijedt s kegyelemért esdekelt. Miután látták, hogy ez egy csiki atyafiuk ajtájába őrizetet állítottak s felszólították, hogy visszajövetre egy kis reggeliről gondoskodják. Ezután a muszká- kat a határon túlra üzték s a különben természetes oroszok, ki voltak merülve, hogy gyilkolás helyett a székelyek őket hátba és nyakba lökdösték és úgy hulltak bele a sáncba, mint a szél által leterített gabonakéve sor.

Ekkor *Bem* a verestoronyi hős székelyeknek azt a rendeletet adta, hogy onnan egyenesen nyugati irányba az első román határ- övezred községein keresztül térjenek át Hátszeg vidékére, ezen hegyvidék románjait lefegyverezendők. A 78. zászlóalj Orláton, Szelistyén, Csinán, Sebeshelyen, Bretyén át akadálytalanul haladt, Hátszegen túl azonban a délre fekvő erdős dombon fegyveres csapat villant meg, ezért a sereg a dombra csatasorban vonult fel, erre az ellenség előle elszaladván, nagypénteken nehézség nélkül érkezett meg Hátszegre. Másnap a történelmi nevezetes- ségű Vaskapu felé folytatta útját, a Várhelyhez közel a román határőrök csapatját megfutamítván, *Kabos Károly* Bukovában ütötte fel főhadiszállását. Innen a *Fodor Ignác* százados parancs- noksága alatt lévő Bakczárra azzal az utasítással tolta előre, hogy a határvonalat felvigyázza és az ellenséget foglalkoztassa. Ez a félzászlóalj április 1—14-ig folytonos harcban állott a túl- fekvő ellenség előőrseivel (Appel vezetése alatt), úgyannyira, hogy fegyvereiket is alig tehették le egy órára.

A kordon balszárnyát a határpatak túlsó partján fekvő Marga falu kökertje mellé, sok biztonsággal nyugtalaníthatta az ellenség; a jobbszárnyat pedig a Hopilek nevű hegyen jelentkező népcsapat bosszanthatta. Ezért *Fodor Ignác* e hegyet keletről, *Portik* főhadnagy pedig nyugatról igyekezett megkerülni s a népet lefegyverezni, míg a százados a feladat nem kis nehézségei- vel küzd, addig a főhadnagy a hegyi erdőségbe menekült föld- népét malacostól, tyúkostól elfogja s az általuk üresen hagyott Bakczárra visszatelepíti, a faluban még a malom is lerombolva lévén, a malmot a székely molnárok megépítették, azon a román pap pincéjéből kiadott törökbúzáat megőröltették és így jutottak a nyolc nap óta rendszeren nem élelmezett székelyek egy kis puliszkához. De az ellenség jobbszárnya még mindig bosszantólag állott előttük; a türelmét vesztett *Portik* ötvenedmagával a parancs ellenére is a határpatakon átment s e rejteklül szolgáló

Marga falut felgyújtotta s a bosszantó kerítés mellett 90 embert levágott. Erre az egész magyar őrség a kerítést átlépte, az ellenséget megfutamította, üldözte, a Vaiszlovánál lévő határt is felverte, néhány élelmiszekeret elfogott s diadallal tért vissza. Míg ezek történtek, a dologról nem jól értesült Kiss kapitány *Kabos* őrnagyhoz futárt küldött azon üzenettel, hogy az ellenség *Fodort* és embereit elfogta. Erre az őrnagy embereivel a helyszínre vágta, de akkorra minden rendben volt, mintha semmi sem történt volna.

Gyulafehérvár és Dévavára kivételével egész Erdély a magyarok kezén volt. A román haderő az Érchegységbe húzódott. Szebenből nemcsak az egyesült osztrák-orsz haderő menekült át a Vöröstoronyi-szoroson, hanem Erdély összes császári katonai kormányzatával együtt a polgári kormány egyrészét alkotó „békéltető bizottság” is, a szász univerzitás és a román comité tagjaival együtt.¹⁶ *Bem*, midőn Erdélybe jött, a községeket, amelyekben a közigazgatás teljesen szét volt zúllva, szervezetlenül találta, amelyekbe a magyar birtokosság *Bem* győzelmei után visszatért ugyan, de teljesen polgári rend nélkül voltak. A legelső feladat volt tehát ezen a területen a közigazgatás, a rend, a személy- és vagyonbiztonság helyreállítása. Ez a *Bem* mellé rendelt kormánybiztos feladatához tartozott. *Beöthy Ödön* megrendült egészségi állapota miatt hivataláról lemondott, *Kossuth* helyébe *Csányi Lászlót* küldötte, ki január 31-én érkezett Kolozsvárra. Csányi felhívta a főispánokat és a megyei tisztviselőket, hogy térjenek vissza megyéikbe, mihelyt azok felszabadulnak a törvénytelen uralom alól és szervezzék meg vármegyéiket, mégpedig nem a régi erdélyi, hanem egyöntetűen a magyarországi mintára. Április végén Erdély közigazgatása meg volt szervezve. Mint láttuk, Csik közigazgatása nem bomlott fel, *Csányi* minden megyében két büntető bíróságot szervezett, de meghagyta a statáriális bíraskodást, mely utóbbinak alapjául a debreceni országgyűlés által február 13-án hozott törvény szolgált. A statáriális bíróságok e zűrzavaros állapotban mintegy 50 embert ítéltek halálra. *Bem* a szigorra nézve *Csányival* egyet nem értett. *Bem a románokkal és a szászokkal szemben a békés megegyezés és megnyerés híve volt.* A statáriumért a magyarság sem rajongott, 1849 júniusban meg is szűnt.¹⁷

Az 1848. évi forradalom zele Havasalföldet is átjárta. Babescu fejedelmet elűzték, június végén Bukarestben forradalmi kormányt alakítottak, mely szeptember 13-án a Bukarestbe vonult sereg elől menekült, így született meg az 1848. évi román emigráció. Többen Erdélybe menekültek, ezeket a román comité magához vonzotta (így *Tell*, *Eliad*, *Golescu Miklós*), másik részük pedig Konstantinápolyban *Ghyka Johann* körül csoportosult. Ezeknek az volt a meggyőződésük, hogy a románoknak szövetkezniök kell a magya-

¹⁶ Jancsó Benedek: i. m. 290. l.

¹⁷ U. o. 290—292. l.

rokkal, mert csak így vívhatják ki nemzeti önállóságukat. Elhatározták, hogy a magyar kormánytól engedélyt kérnek Erdélyben egy román légió szervezésére, *Jancut* is rábeszéli, hogy bizonyos feltételek mellett a magyarokkal béküljön ki. *Jancu* kibékítését két román emigráns: *Balaceanu* és *Balcescu* vállalták magukra, ezek májusban Debrecenbe utaztak. A légió ügyének szolgálatára *Boliac Caesar* vállalkozott; ez Brassóban „Expatriatul” (száműzött) lapot indított azzal a céllal, hogy vele a román-magyar kibékülés érdekében propagandát csináljon. *Siaguna* 1849 január 1-én *Müller Gottfried* társaságában Bukarestbe utazott, hogy ott *Lüders* orosz tábornoktól segítséget kérjen. Bukarestből *Siaguna* Moldován és Galicián át Olmützbe ment, hová február 4-én érkezett meg, ott a román bizottság nevében I. Ferenc Józsefhez egy emlékiratot nyújtott be, mely arra irányult, hogy *Ausztria* összes románjai, mint az összbirodalom kiegészítő része, egy önálló nemzetté egyesítenek s maguknak egy, a császár által megerősítendő nemzeti főnököt válasszanak; vagyis az osztrák birodalomban élő románok külön állammá egyesüljenek *Habsburg-jogar* alatt. I. Ferenc József a küldöttségnek azt a választ adta, hogy a kérés a románok teljes megelégedésére a legrövidebb idő alatt el fog intézteni. A szászok pedig a hivatalos Wiener Zeitungban közzétett proklamáció szerint azt követelték, hogy a szász föld a magyar korona alól kiszakítatván, mint önálló markgrófság illesztessék be az egységes osztrák birodalmi szervezetbe. A románok és a szászok elgondolása szerint Erdélyben csak a székelyek jutottak volna valamely önállósághoz.¹⁸ *Nem ismerünk-e eme gondolat mására az 1919 december 19-én kelt kisebbségi szerződésben irt s természetesen módosított kiadásban?*

Alig telt el néhány nap, I. Ferenc József 1849 március 4-én kiadta végzetes alkotmány-rendeletét, amelynek 74. §-a szerint: „Erdély nagy fejedelemségének belső szervezete és alkotmánya a Magyarországtól való teljes függetlenségének és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi alkotmánnyal összhangzásban egy új országos szabályzat által fog megállapítani. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határain belül fenntartatnak.” A március 4-i alkotmány a románok tetszését nem nyerte meg, különösen a szász föld s a szerb vajdaság kikerekítése, mely szerintük tekintélyes román többséget juttatott szász és szerb fennhatóság alá.

Ezen kitérés után folytatjuk a csíki 78. zászlóaljnak 1849 április 16-tól a történetét. Április 16-án némi lovassággal és pár ágyúval *Bem* Bukovába érkezett, Margafalu felégetése miatt *Kabost* haditörvényszék elé akarta állítani, mert ez veszélyeztette a románok megnyerésére vonatkozó tervét. Egyébiránt a hadi eredményekkel meg lévén elégedve, rögtön parancsot adott a támadásra. „Nem kell” úgymond „sokat ceremóniázni, a puskaport veszte-

¹⁸ Jancsó Benedek: i. m. 292—294. l.

getni, hanem csak szuronnal neki! az ellenség ugyanaz, kit Szebennél és Brassónál megvertünk, tehát előre!” Ezzel szörnyű menetben ágyúival és lovasságával előrerobog, *Kabos* alig pihent három százada utána. Vajszlovánál Ruszkabánya alatt fogadja az ellenség, ágyúharc kezdődik s míg Bem lövései egyik-másikat demontírozzák, addig a székelyek szuronyt szegezve az ágyútelepre rohannak, kettőt elfoglalnak, *Ladó Ferenc* hadnagy az ellenséget megkerülve nyomul előre, *Portik* főhadnagy pedig a szász jágerket elfogja. Az ellenség nemsokáig tarthatja magát, vissza kezd vonulni, a székelyek utána s az eszeveszetten menekülő ellenséget egészen Karánsebesig üldözik. A Ruszbergen végnapokat töltött császári tisztek közül többeket a hid alól a Bistra-folyóból húztak ki, kik a székely név hírére így hűtötték vala le lelkesedésüket. Minthogy az ellenség sokkal túlnyomóbb erővel rendelkezett, a harc a csik-gyergyói székelyek bravúr-csatája volt, amelyet oly gyorsan és házilag hajtottak végre, hogy a jelenlévő Petőfit, a halhatatlan magyar tyrtaeust költői lánggra lobbantották. Ekkor írta Petőfi „A székelyek” című emlékezetes versét, melyben a székely honvédeknek ércnél maradandóbb emléket állított s melyet akkor tábori tűz mellett Fodor és bajtársainak fel is olvasott. Az nagy költő ezt a hírneves versét a következő napon, április 17-én Karánsebesből a debreceni Közlönynek ezzel a tudósítással küldötte be: „Eljöttünk Erdélyből, mégpedig jó ómennel, mert első lépésünk is diadal. A Vaskapun innen Vajszlova határórfalunál várt bennünket az ellenség. Megtámadtuk, megvertük, veni, vidi, vici. Két zászlóalj volt ellenünk, seregünk-ből csak négy század (a 78. székely zászlóaljából) volt a tűzben s e négy század a legalább 2000 emberből álló ellenséget mintegy kétórai harc után oly kétségbeesett futásnak lódította, hogy Karánsebesig meg sem állt, onnan is még aznap továbbíutott. Úgyhogy tegnap reggel, midőn ideértünk, a városiak fehér zászlóval fogadtak. Az ellenség elesettjeinek számát nem tudjuk, láttunk valami 20 agyonlőttet, mintegy 50 vízbefúltat, kik a tunelen keresztül akarták az életüket a hegyekbe vinni. Minekünk, ami talán hihetetlen, magam sem hinném, ha nem láttam volna, még csak sebesültünk sincs egyetlenegy sem. Két ágyújuk is nálunk maradt, az egyiket négy székely vette el szemem láttára példátlan bátorsággal. Tábornokunk ma jutalmazta meg őket érdemjellel és pénzzel, de méltók, hogy neveiket is tudja a haza! *Deák Máté, Nagy József, Nagy Imre, Szabó Márton* közlegények. Általában csak annak lehet fogalma a *székely vitézségről*, aki maga látja. Ezek valóban csodagyerekek, mert nagyrészüik jóformán gyermek. Nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel haladnak a csatában előre, folyvást biztosan, mint a réten a kaszások s még énekelnek, amikor már ropognak a fegyverek. A lövöldözést hamar megúnják és szuronyt szegezve rohannak s velük rohan az enyészet; az ellenségnek nem marad más, mint futni vagy meghalni. De a székely csak egy feltétel alatt ily vitéz:

ha vezére még vitézebb, mint ő, ezért szükséges, hogy Bem legyen a vezérük. De amily hódító a mi tábornokunk rettenetes fegyvere, tán még hódítóbb hasonlíthatatlanul szelíd bánásmódja a harc után, a környékbeli lakosság, mely eszeveszetten futott el előttünk, jövőget visszafelé, látván, hogy a honnmaradottaknak semmi bántásuk sincs. Ha e szerencsétlen nép még egyszer fellázad ellenünk, méltó, hogy extermináltassék. Jövő levelemet honnan írom? Nem tudom, tán onnan, ahonnét legkevésbé gondolnók. A mi öreg urunktól sok kitelik. Petőfi Sándor.¹⁹

Bem Karánsebesen a Petőfi által említett négy székely legényen kívül *Kabos* őrnagyot, *Fodor Ignác* századost, *Portig*, *Koncsag* hadnagyokat, több altisztet és közlegényt, különösen a *Fodor* századából érdemjellel tüntetett ki, de valósággal mindenik székely kitüntetésre volt érdemes. Bem innen kíséretével Lugosra utazott.

A 78. zászlóalj a mehadiai vonalon a Szlatinai-szorosban állomásozván, négy hétig nézett farkasszemet a Teregovai-szorosban lévő ellenséggel, melynek soraiban ott voltak: *Balázs Endre*, *Benedek György*, az ellenséghez futott székely tisztek is, akik a 78. zászlóalj tisztjeivel kölcsönösen láttamozták a szoroson jövőkmenők útleveleit.

Midőn Bem Erdélyből a Bánságba ment, *Forró* ezredet 2000 emberrel s hat ágyúval Déva vára alatt hagyta, mely várat *Kudlich* főhadnagy 200 emberrel s hat ágyúval védelmezett; a magyarok a városban voltak, a császáriak a várból nagyon tüzeltek. A várnak vize nem volt, e miatt május 27-én *Kudlich* feladta, de a feltételek szerint seregével katonai tisztességgel mehetett a Bánságba, három ágyún kívül 400 apró fegyver és nagy löszerkészlet jutott honvédeink kezére.

Bem Fejérvár alatt *Kemény Farkast* hagyta 2500 fővel s három ágyúval. 1849 április 20-án *Keményt báró Stein Miksa* ezredes váltotta fel, a vár azonban elfoglalható nem volt. Ennek a seregnek feladata volt többek közt a zalatnai havasi vidék felügyelete. Ebben a hadseregben volt a 77. csíki zászlóalj *Endes József* őrnagy parancsnoksága alatt,²⁰ *Endest* a parancsnok báró *Stein* Fehérvár zarálása körül szerzett érdemeiért koszorúéremmel tüntette ki. Május 15-én érkezett a 78. zászlóaljhoz Bem azon rendelete, hogy a zászlóalj az ellenséget gyorsan és merészen támadja meg, ha visszaveretik is, újból támadjon. Ez a zászlóalj *Puchnernek* tízszereznyi seregével állott szemben, melynek lovassága is sokkal nagyobb volt. Legkomikusabb esemény volt, hogy *Kabos* őrnagy *Fejér* százados által *Kallianit* megadásra hívta fel. A 78. zászlóalj leleményessége által tartotta magát, az ellenség előcsapatait gyorsan visszaűzte; midőn a lovasság megrohanta, a

¹⁹ Közlöny, 1849 május 1. — 93. szám.

²⁰ Gyalóky Jenő: Háromszéki hadjárata. Hadtörténelmi közlemények, XXIII—XXIV. (1922, 1923.)

patak melletti csigolyásba húzódott vissza, így demonstrálgatott, midőn egyszer váratlanul az ellenség visszavonulót fújat, ugyanis *Bem* Oraviczánál az ellenséget megverte és Sziszka alatt maga előtt kergette, oldaltámadást intézett *Kallianira*, kit Mehadián és Orsován át Romániába üzött.

Az 1849 márciusi alkotmány *Jancut* lesújtotta s hajlandó volt a magyarokkal egyezkedni. *Kossuth* e célból Dragos belényesi képviselőt küldte le, ki április 19-én Drágra érkezett. Május 5-ére román népgyűlés hivatott össze, mely elfogadta a békefeltételeket. *Jancu* és társai Abrudbányán folytatták a tárgyalásokat. Híre érkezett azonban, hogy *Hatvani* nemzetőrségi őrnagy, a brádi haderő parancsnoka Abrudbánya felől közeledik, erre a tárgyalások megszakadtak. *Hatvani* erőszakoskodása Abrudbányán összeütközésre adott alkalmat, az Abrudbányán lévő fegyveres románok támadásba mentek át, amit általános román támadás követett, ekkor történt az abrudbányai s a verespataki vérfürdő. *Hatvani* május 17-én Brádról *Jancu* ellen büntető expedícióra indult, Abrudbányára be is vonult, azonban megveretett. *Bem Kemény Farkast* küldötte *Jancu* ellen, de a vállalat sikertelenül végződött, amint nem volt sikeres *Vasvárinak* a kolozsmegyei havasokban történt támadása sem, maga *Vasvári* július 15-én Fontinellénél elesett.

Ez időre esik az oroszok intenzívebb beavatkozása. Az oroszok két ponton törtek be: Brassónál és Besztercénél. A predeáli szorost *Kis Sándor* székelyei védtek. E sereg három napig tartotta fenn *Lüdersnek* 28,000 emberből álló seregét a maga 4,000 emberével, a túlerő azonban győzött, az oroszok június 21-én bementek Brassóba. A Borgói-szorost *Dobai* alezredes védte, a túlnyomó orosz haderő *Springinsfeld* ezredes vezérlete alatt, amelyhez *Urbán* dandára is csatlakozott, június 22-én kezdte meg a támadást, a védekezés közben a magyar sereg vezérletét *Bem* maga vette át, de július 9-én az ellenállás megtörtött, itt is bejöhettek az orosz sereg. Eme védekezés során a csíkszentdomokosi *Sándor László* vezénylete alatt álló 76. zászlóalj több mint 18 véres csatában vett részt.²¹

Lüders 1849 június 23-án Kézdivásárhelyt vétette ostrom alá, hová Moldovából az oroszok tizennégy ágyúval az Ojtozi-szoroson át érkeztek, a lakosságot lefegyverezték, *Gábor Áron* ágyú- és lőszergyárát elpusztították és csak itt értesültek arról, hogy a Tömösi-szorosnál a székely haderőnek csak egy részét semmisítették meg s a főhaderő *Gál Sándor* ezredes parancsnoksága alatt Csikban hadra készen áll. A Clam—Gallas alatti osztrák haderőnek *Ihász Dániel* ezredes hősi védelmével szemben nem sikerült a Verestoronyi-szorosnál behatolni, a Töröcsvári-szoroson át vonult Brassóba; *Lüders* e seregét Brassóban hagy-

²¹ Gyalóky Jenő: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Hadtörténelmi közlemények, XXXVIII. évf. 1937. 1—97. l.

ván, július 2-án ő maga ment *Gál Sándor* ellen, ki a kökösi hídnál állott. *Gál Sándor* serege javarészből háromszékiekből és kevesebb részben csíkiekből állott; *Gál Sándor* Uzonba húzódott vissza, hol a csatát elfogadta, a csata hevében épp az ágyú mellett foglalatoskodó *Gábor Áront* egy ágyúgolyó leterítette, ennek következtében a székelyek közt nagy zavar keletkezett, *Gábor Áron* helyett a vezényletet *Semsey* százados vette át és az ágyúkkal a rohamozó huszárokat fedezte. Ezért sikerült a huszároknak az oroszokat hadi állásaikból kikergetni.

Lüders csapatait megerősítve július 5-én személyesen vezetett támadást *Gál Sándor* ellen. *Gál Sándor* a túlnyomó erővel szemben az Olt balpartjára húzódott vissza és Sepsiszentgyörgy alatt akarta a csatát elfogadni. Már az ütközet megkezdődött, de *Gál Sándor* tisztjeinek egy része az engedelmességet megtagadta. Ennek eredménye súlyos csatavesztés s nagyon sok magyarnak fogságba jutása volt. *Gál Sándor* futó hadseregét Oltszemnél megállásra bírni és összeszedni igyekezett, de ez tisztjei ellenállása miatt meghiúsult. *Gál Sándor* a hozzá hű maradt tisztekkel és seregének töredékével Csík és Háromszék határán a Tusnádi-szorosnál megállott. *Kövári László*²² a Sepsiszentgyörgy melletti ütközetről ezt írja: „Pár nap mulva nagy sírhalmot találunk, hol küzdöttek, a még aratatlan búzaföldön nem maradt egy kalász, a föld simára volt tapodva, a legyektől ellepett vérfoltok, mintegy megmutatták, hány esett el, a teret még akkor is szertetőrt puskadarabok és összeszurkált csíki kalapok és tölténytaskák borították . . . *Gál Sándor* a vele maradt 200 gyalog-, 30 lovastízzel és közlegénnyel gyáva futás helyett Mitács szorosánál megállott, néhány ágyút a Nyerges szorosába küldött *Móricz Sándor* derék utászkarai százados közreműködése mellett, kimondván, hogy a pár száz emberrel inkább utolsóig elvérzik, mintsem a Csíkba vezető útszorost a muszkáknak feladja. Itt állott *Gál Sándor* közlegényi szolgálatot teljesítve az előőrson, míg pártos tisztjei: két alezredes, 14 őrnagy Csík védelme helyett Csíkszereda várába vonták meg magukat, s táblabírászkodtak. E leverő helyzetben találta meg őket *Bem* június 16-án. Szörnyű haragra gyúlt . . . *Gál Sándor* a vezérségben meghagyta . . . A szakadást indító alezredeseket és őrnagyokat elfogatta s haditörvényszék elé állíttatta.”

Bem a székely haderőt összeszedte s két részre osztotta. Egyik részt *Gál Sándor* parancsnoksága alatt Háromszék védelmére hagyta, a másikkal pedig július 21-én az Ojtozi-szoros felé vonult. Ezt megelőzően *Bem* nyomtatvány útján a moldovaiakat fegyverre szólította, hogy vele egyesülve az oroszokat verjék ki s török fennhatóság alatt állítsák vissza a fejedelemségek szabadságát, amelytől az oroszok megfosztották. Július 23-án Herzsánál (Romániában) az orosz haderőt szétverte s *Onestinél Ustrugov*

²² *Kövári László*: Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861. 249, 250. lap.

tábornokot Bákó felé üzte. Bem látván, hogy a moldovaiak felkeléséből nem lesz semmi, visszatért Erdélybe.

Még Bem Moldovában volt, *Clam—Gallas Gál Sándor* seregét megtámadta s július 22-én Sepsiszentgyörgytől nyugatra Szemerjánál foglalt állást. A csata lefolyása alatt Szemerja meggyült s a székelyek Sepsiszentgyörgyre vonultak vissza, hol kemény ellenállást fejtettek ki. A harcnak az éjtszaka vetett véget, amikor *Clam—Gallas* Szászhermányba vonult vissza, a székelyek pedig állásaikat megtartották. Ebben az ütközetben a március 1-én nemzetőri alezredessé kinevezett csikmadéfalvi *Tamás András* nyugalmazott őrnagy csiki feketezekés nemzetőrei s *Endes József* 77. zászlóalja szereztek dicsőséget. Különösen az utóbbi zászlóaljnak gyors beavatkozása és ágyúi tették lehetővé az állások megtartását.²³

Lüders már egy hó előtt átlépte a határokat, de még nem sikerült a székely határőrséget megsemmisíteni és *Grottenjhelm* sem tudott Besztercéről Marosvásárhelyre jutni. Azonban a tekei csatavesztés után július 21-én Szászrégen az oroszok kezébe esett. *Engelhardt* orosz tábornok július 17-én Fogarast elfoglalta, *Lüders* pedig július 21-én bevonult Szebenbe. Bem július 28-án a Gyulafehérvárt körülzáró *Steinnek* parancsot küldött, hogy siessen Szeben felé s a *Görgey* seregétől elvágott, Máramarosba szorult *Kazinczy Lajos* tábornokot utasította, hogy azonnal induljon Kolozsvár felé, *Gál Sándor* székelyföldi haderejének nagyobb részét pedig *Dobai József* ezredes vezetése alatt magához rendelte, az Érchegységet körülzáró báró *Kemény Farkasnak* megparancsolta, hogy siessen Marosvásárhelyre és azt igyekezzék, amíg lehet, *Grottenjhelm* Szászrégen felől támadó hadával szemben tartani. Hogy *Kemény Farkas* oly könnyen Marosvásárhelyre jöhett, annak oka az, hogy *Balcescu* közvetítésével *Jancu* és *Kossuth* között újból alkudozás indult, mely majdnem teljes sikerre vezetett, amennyiben megállapodtak abban, hogy a román és magyar kibékülés feltételei egy, a románok nemzeti, nyelvi, egyházi és iskolai jogait biztosító törvénybe foglaltassanak. A román légióra is megkötötték július 14-én a szerződést; *Jancu* magyar tábornoki kinevezést kapott volna s a magyar kormány által jól felszerelt mócjaival Olténiába ment volna az oroszok ellen harcolni.

Bem július 30-án mintegy 5000 főnyi csapattal Segesvárra indult, hol július 31-én találkozott *Lüdersnek* háromszorta nagyobb seregével.²⁴ A csata délelőtt 11 órakor kezdődött hatalmas ágyúszóval. *Bem* egy jól irányzott ágyúlövéssel *Skariatín* orosz tábornokot lelőtte. Kezdetben *Bem* volt előnyben. Délután, midőn *Lüders* kozákjai a magyar hadsereg jobbszárnyát bekerítéssel fenyegették, általános rémület támadt, a csatarend felbomlott s a futást fel-

²³ Gyalókey Jenő: Háromszéki hadjárat 1849 július 16—24. Hadtörténelmi közlemények, XXIII—XXIV. (1922, 1923.) 56—114. l.

²⁴ Gyalókey Jenő: Segesvári ütközet. Hadtörténelmi közlemények, 1935. évf. 187—204. l.

tartóztatni nem lehetett. *Bem* maga is kénytelen volt menekülni. A menekülőket a kozákság üldözöbe vette. Ez általános futás alkalmával esett el a polgári ruhában néző gyanánt jelenlévő Petőfi is. Maga *Bem* csak úgy menekült meg, hogy egy mocsárba húzódott, ahonnan az épp ott szaladó Vilmos-huszárok mentették ki. A csikiek közül a segesvári csatában volt a *Kovács Ignác*, illetve *Ferenczy György* vezénylete alatt álló 82. zászlóalj.²⁵ Ebből sokan estek el, köztük *Endes Árpád* századparancsnok is, kinek édesanyja *Endes Miklósné* a csata lezajlása után *Lüders* tábornoktól engedélyt kapott fia holttestének felkeresésére, az édesanyának fáradozása azonban sikertelenül maradt, így tűnhetett el teljesen nyom nélkül Petőfi Sándor is; *Endes József* vezénylete alatt lévő zászlóalj úgy menekült meg, hogy *Bem* az ütközet előtti napon Köhalomra küldte a vidék szemmeltartása végett és Gál Sándor segítségére.²⁶

Bem augusztus 1-én egymagában érkezett Marosvásárhelyre, *Kemény Farkas* seregéből 3000 embert maga mellé vevén, 1000 embert azzal a paranccsal hagyott *Kemény Farkassal* hátra, hogy útját a Szászrégen felől támadó *Grotenjhelm* ellenében pár óráig fedezze, s azután vonuljon Kolozsvárra. *Bem* pedig a 3000 emberrel augusztus 4-én Nagyselykre érkezett, hol *Forró* ezredes alatt *Stein* ezredes gyulafehérvári táborából jelentékenyebb segélycsapatokat kapván, egyenesen Szeben alá ment, itt augusztus 5-én Nagycsúrnél *Stasford* orosz tábornokot megverte és Szebent újól foglalta. Szebent azonban nem tarthatta meg, maga *Lüders* ment a visszafoglalására; az ütközet újból Nagycsúrnél volt, amelyben az oroszok győztek.²⁷ *Bem* Szerdahelyre vonult vissza, hol találkozott a Szeben felé siető *Stein* ezredessel, akinek *Bem* az általa vezetett csapatokkal együtt az erdélyi hadsereg főparancsnokságát is átadta, maga Temesvár alá sietett, hogy a Kossuth által felajánlott fővezérséget átvegye. A segesvári csata után a két orosz sereg: *Lüders* és *Grotenjhelm* egyesült. Ekkor Erdély megtartására több remény nem volt. A magyarországi hadsereg augusztus 13-án Világosnál az orosz hadsereg előtt a fegyvert letette. *Bem* augusztus 16-án *Guyon* tábornok kíséretében ismét Erdélyben van, Dobránál *Stein* seregével egyesül, de az egyesített hadsereg vezetését *Beke* ezredesnek adta át, másnap, augusztus 17-én az orosz hadsereget Dévánál meg akarta támadni. Azonban az orosz táborból hírnökök érkezett, ki felszólította *Bemet* is a fegyver letételére. *Bem* látván a további küzdelem hiábavalóságát, ekkor adta át a főparancsnokságot *Beke* ezredesnek, néhányadmagával visszament a Bánságba, ahonnan Törökországba távozott. *Beke* ezredes augusztus 18-án a fegyvert az oroszok kezébe letette.

²⁵ Gyalóky Jenő: Segesvári ütközet. Hadtörténelmi közlemények, 1935. évf. Kovács Ignác beteg lett, a parancsnokságot Ferenczy György vette át.

²⁶ U. o.

²⁷ Jancsó Benedek: i. m. 301. l.

A moldovai expedíció alkalmával Bem *Gál Sándor* hadseregének egy részét meghagyta, *Gál Sándor* Csíkba ment vissza, de azért Háromszékre is ügyelt. Július 29-én *Cappet* tábornok Sepsiszentgyörgyre, *Clam—Gallas* pedig Kézdivásárhely ellen indult, melyet el is foglalt. Ezután következett Csík meghódítása. *Cappet* az Olt völgyén július 31-én Mikóújfaluba, *Clam—Gallas* pedig a főúton a Kászon völgyébe ért. Hátuk mögött maradván az Ojtozi-szoros őrsege, *Tuzson* őrnagy magát e nap éjjelén átvágván *Gállal* egyesült és *Gállal* együtt augusztus 1-én a Csíkot bezáró két szorosnál a támadásra készültek. Hol *Tuzson* állott, a Kászon völgyéből a Nyerges-hegyre kanyarodva megy az út; *Tuzson* korán reggel Kászonújfalun átmenve csatát kezdett, de a túlerő miatt a Nyerges-hegy tetejére vonult vissza, ott újból csatát kezdett, de áruulás következtében egy szűk völgyön az ellenség hátába került és *Tuzson* állását feladni és Csíkba menekülni kényszerült. A nyergestetői ütközetben több székely esett el. A Nyergestetőn az ütközet emlékére emlékoszlop emeltetett, amelyen a következő felirat van:

„Nyugosznak ők, a hős fiúk
Dúló csaták után
Nyugosznak ők, sírjok felett
Zöldel bokor, virág.”

(Nyugati oldalon)

„Szenteld, oh magyar,
Hazádnak kebled szent
Érzelmét; romlott szív
És romlott elme, kit
Hazája, nép szerelme, szép
Tettekre nem segít.”

(Keleti oldalon)

„Állították a Bucuresti-be
Költözött Kozmási Székely honfiak
És honleányok. 1897-ben.”

Ugyane napon a tusnádi-mitácsi szorosban *Cappet* tábornok is támadott, a székelyek Bikszádnál várták s ütközetbe ereszkedtek, de az oroszok csakhamar őket is megkerülték és Csík felé vissza kellett húzódnok, ütközben *Gál Sándor* visszavonulásának is hírét vették, hét ágyújuk elhagyásával Csíkszereda felé menekültek, hol *Gál Sándorhoz* csatlakoztak. Gróf *Clam—Gallas* 1849 augusztus 3-án Csíkszereda felé vonult, *Gál Sándor* Szeredát nem védhetvén, Udvarhely felé sietett. Csík elfoglalása után megkezdődött a lefegyverzés. A csíkiekkel szemben volt határőrezrede-sük: *Dorschner* keményen lépett fel, a fegyvereket beszedette, a papságot és a birtokosságot Csíkszeredába rendelte. Ezek el is indultak, de ütközben hallották, hogy fogságba kerülnek. Többek közt *Andrássi Antal* gyergyóalfalvi plébános főbe lőtte magát. A Gyímesi- és Tölgyesi-szorosok magyar őrei bennrekedtek. Gróf

Rindsmaul Albert őrnagy, ki Gyimesben a visszavonulási rendelet augusztus 1-én kapta, 12 ágyújával egy völgyön felcsapott Gyergyóba, másnap Gyergyószentmiklóson a Tölgyesből jövő *Magyari* őrnaggyal találkozott, augusztus 3-án Alfaluba, augusztus 4-én a Gyergyót Udvarhely és Marosszéktől elválasztó havasokba mentek. Amint itt haladtak, *Gál Sándor* táborából való széke-lyekkel találkoztak, ezektől a történeteket megtudták. A leverő hírre az ágyúkat elásták, egymástól elbúcsúzván, eloszlottak. Az ágyúkat a későbbi kormány ásatta ki. *Gál Sándor* Parajdon át Marosszékre ment, onnan a Kisküküllő völgyébe. A székeleyek tovább követni nem akarták, a tisztek egy részével Magyarosról visszatértek. *Gál Dobai* ezredessel ottmaradt, vele volt 21 ágyú és 2000 szilágysági ember. Makfalvának tartottak, ott a Maros völgyén haladva, Körtvefájánál az ágyúkkal a Marost átgázolták. Toldalag felé menvén, Sármásnál kisebb csetepáté után Kolozsvár felé tartottak. Kolozsvárnál *Kemény Farkassal* egyesültek.

Mikor *Clam—Gallas* Csikból elindult, a befogott csiki és háromszéki foglyokat, kik között tíz katolikus pap, több nyugalmazott határőr-főtiszt és földesúr volt, gyalog vitette Segesvárra. Ott ezeket háromfelé osztották, egyrésztüket Brassóba, a másikat Szebenbe, a harmadikat Kolozsvárra indították.²⁸

Gál Sándor s *Kemény Farkas* emberei augusztus 17-én már Bánfihunyadon voltak, a vezérletet *Gál Sándor* vette át, ki sok szenvedés után seregével Zsibó felé vette útját, hol *Kazinczyval* egyesült s ez vette át a 12,000 emberből és 20 ágyúból álló sereg vezérletét. Alig ültek valamicskét a zsibói kastélyban, hozzájuk ment egy orosz parlamberter, *Tamacseff*, ki őket fegyverletételre szólította fel. Ez, hogy szavának nyomatékot adjon, *Görgey* által Nagyváradon 1849 augusztus 16-i kelettel báró *Stein* ezredeshez intézett németnyelvű levelet adott át, amelyben *Görgey* leírta az eseményeket s a világosi fegyverletételt. *Kazinczy* augusztus 24-én haditanácsot tartott, amelyen minden század képviselve volt, a haditanácsban a nagy többség a fegyverletétel mellett döntött. Sokan elmenekültek, köztük *Gál Sándor* is feleségével. Augusztus 26-án a fegyverletétel megtörtént. Itt tette le *Grottenhelm* orosz tábornok előtt a fegyvert több csiki főtiszt is, köztük *Endes József* őrnagy. Az oroszok a fegyverletevőket Aradra kísérték.²⁹

Végezetül térjünk vissza a hősök hőseihez: a csiki 78. honvédszászlóaljhoz. A zászlóalj május 15-én Orsovára vonult azzal a feladattal, hogy a Vercsiorováig üzött osztrákokat, a Duna hosszában Fehértemplomig az ellenséges szerbeket, az északi környék felé pedig a megfélemezett román határőröket szemmeltartsa. E feladatra két század *Kabossal* Orsován maradt a főhadiszálláson, a második osztály Mehadiát és vidékét szállotta meg, a harmadik divízió a Duna balpartján húzott kordont *Fodor Ignác* száza-

²⁸ Kővári László: i. m. 251. s köv. l.

²⁹ Jancsó Benedek: i. m. 302. l.

dos parancsnoksága alatt, ki Alibeken ütötte fel sátorát. Mehadiánál az osztrákok át akartak törni, de visszaverettek. Augusztus első hetében *Kabos Károly* őrnagy azt a rendeletet vette, hogy négy századdal menjen Temesvár alá. Míg ő távol volt, *Fodor Ignác* százados teljesítette Orsován a parancsnoki teendőket. Ez alatt *Perczel Mór* tábornok harminc társával Orsován megjelent. Az ebéd alatt tudták meg ezek a hős székelyek, hogy minden veszve van. Rohantak olaszok, lengyelek a Duna-partra, hogy Szerbiába jussanak, csónakokkal és zsviókkal fogadták ezeket a kárörvendő szerbek. Jöttek *Szemere Bertalan* és *Batthyányi Kázmér* miniszterek. *Fodor Ignác* biztonságukról gondoskodik s tilalmuk ellenére is a közelben az éjtszakára öröket állít fel. Ezek az örök a miniszterek szállása és a török, vagyis a romániai partok közt a Dunán egész éjjel titokzatos közlekedést kémleltek. Vajjon nem ezen az éjjelen gondoskodtak-e a sok málhával menekülő miniszterek arról is, hogy Magyarország létének és alkotmányának ereklyéje: a magyar szentkorona valahol rejtekhelyet találjon? A szentkorona rejtekhelyének felfedezése végett *Francisci Kázmér* akkori orsovai térparancsnokot az osztrák kormány sokat sanyargatta . . . Így transportírozta és fedezte *Fodor Ignác* századosnak, mintegy újkori Charonnak székely csapata a többi menekülőket is által a Csernán, ezen a szomorú magyar Styx folyón!

A Temesvár alatti végtusából csakhamar visszaérkezik századaival *Kabos* is, fedezve a menekülőket, kiknek száma Orsován mintegy 5000 előkelő honfira szaporodott. Tekintettel erre a tisztek haditanácsot tartottak s elhatározták, hogy az ország ezen szegletét megvédik. Ehhez képest *Kabos* Orsován, *Fodor Ignác* az általa jól ismert Széchenyi-úton, a Duna mellett, *Fejér* Oraviczán és *Jovics* őrnagy Mehadián védelmi állapotba helyezték magukat. Mintegy hat nap mulva futártól értesült *Fodor Ignác*, hogy *Jovics* az előrenyomuló hadak előtt a fegyvert letette, *Fejért* szétverték és ő is meneküljön, amerre jónak látja. Erre a 78. zászlóalj augusztus 24-én Orsován az elvérzett hazának Isten-hozzádot mondva, átlépett Havasalföldre s ott török csapat előtt tette le a még harcckész, eleven székely zászlóalj vitézséggel és becsülettel forgatott fegyverét.³⁰ A törökök *Fodort* és társait a viddini táborba internálták.

A 79. zászlóaljnak legkiválóbb tisztje csikcsekefalvi *Fodor Ignác* volt. A *Fodor-család* csikcsekefalvi ősi székely primipilus nemesszalád. Négy ágra szakadt; az egyik ág Kézdiszentlélekre került, hol 1764 után is primor maradt, később Deésre jutott, hol a XIX. sz.-ban kihalt; a harmadik ág Csíkvacsárcsiban és Csíkrákoson, a negyedik ág Csíkszentimrén ma is él, a csikcsekefalvi tehát első, főág mellett. A csíkszentimreiek a csekefalvi fő-

³⁰ A székely Miv. és Közg. Egyesület évkönyve 1879-re. Budapest, 1880. *Imets F. Jákó*: Csíkszék 1848—49-i haditörténetéből. 45—68. lap.

ágból még a XVI. sz. közepén kiszakadtak és az 1569. évi összeírásban már Szentimrén szerepelnek. Ezek közül már az 1643. évi lustrumban három primort találunk. Egyiknek utódja *Fodor Imre*, kinek neje *Antal Judith* volt, 1697-ben armálist kapott és Kraszna vidékére (most Szilágymegye) települt ki, hol egyik leszármazója donatiós birtokhoz jutott (Szamos-Ardó). Ebből az ágból származott *Fodor Elek* kir. tanácsos, szamos-ardói földbirtokos, meghalt 1915. évben 83 éves korában és testvére, szárazajtai *Incze Károlyné Fodor Mária* (1826—1910), a régi Kraszna vármegye alispánjának a neje. Előbbinek leánya és ezen mellékágnak utolsó sarja csíkszentimrei *Fodor Blanka* Szilágymegyében, Szamos-Ardóban ma is az ősből megmaradt 500 holdas birtoknak (Fodor-tanya) az ura.

Fodor Ignác őseit, kik a régi lustrákban több helyen előfordulnak, a XVI. sz. elejétől ismerjük. Ekkor *Fodor János* és *Bodó Anna* házasságából származott *Balázs*, *Balásznak* fia volt *János*, ennek fia *Miklós*, lófőségét lásd II. Rákóczi György idejéből Liber Regius XXVI. 605—609. lapokon, 1655 július 7-ről. *Miklós* fia volt *Tamás*, kinek *Csoboth Katával* kötött házasságából származott *Imre*, meghalt 1745-ben, ki az 1702. évi lustrában a 844. lapon fordul elő. Az ő felesége volt *Füstös Erzsébet*, ezeknek fia volt *István*, kinek *György Katával* kötött házasságából születtek *Tamás* és *István*. *Tamás* ága kihalt; *Istvánnak Darvas Katával* kötött házasságából származott *Pál*, aki Csík, Gyergyó, Kászonszékeknek hites táblabírája volt s ebbeli minőségében mint lófő *Fodor Pál* az 1838. évi hódolati esküt aláírta. Eme *Pálnak Füstös Teréziával* kötött házasságából származott a mi századosunk, *Ignác*, akinek felesége kászonjakabfalvi *László Anna* volt, *László József* előbb vajdahunyadi, később baláni bányai igazgatónak a leánya. Ebből a házasságból született csíkcsékfalvi dr. *Fodor Antal*, ki 1921-ig Csíknak vezető embere volt, 1919. évben az összeomlás után Csík vármegye magánjvai igazgató tanácsának elnöke, 1921-től kezdve budapesti kir. közjegyző. *Fodor Ignác* Ludovika nevű leánya bethlenfalvi *Pál Gáborhoz* ment férjhez, férje 85 éves korában 1935-ben halt el, a csík-somlyói gimnáziumnak bálványozott tanára és igazgatója volt, aki 40 éves munkálkodása alatt sokezer csíki fiatalembert tanított és képesített a haza szolgálatára, erenfelül Csík közeletében irányító szerepet játszott és makulátlan jellemével mindenkinek példaképe volt. *Pál Gábornak* egyik fia ifjabb dr. *Pál Gábor*, aki a román uralom alatt a székelységnek legtekintélyesebb vezére; a második fia *Andor*, mint huszárőrnagy és repülő tiszt Budapesten futotta meg szép pályáját. *Fodor Ignáccal* és leszármazóival Csík történetében még találkozunk, ő maga mint csík-somlyói ügyvéd és földbirtokos 1889. évben halt el. *Fodor Ignác*nak másik leánya *Róza*, landséri dr. *Oláh Gusztávnak*, a nagyhírű elmeorvos és államtitkárnak a felesége; ebből a házasságból származott ifjabb *Oláh Gusztáv*, a magyar kir. Operaház világhírű tervező művésze.

Fodor Ignác leányai voltak még: *Anna*, bethlenfalvi *Pál Istvánné*, Szolnok-Doboka vármegye volt kir. adófelügyelőjének özvegye és *Berta*, *Stemmer Olivérné*, kir. tanácsos neje Budapesten.

Eme nagy haditények mellett megemlítjük *Nagy Dani* és *Tompos Ignác* második zászlóaljparancsnokok, továbbá *Papp Vilmos*, *Kiss Antal* és gyergyói *Simon Sándor* haditényeit. A csíki második huszárezredben megtörténtek is megemlést érdemelnek. Ezek a huszárok Csíkban alapított Mátyás-, másnéven Kossuth-huszárok voltak *Móricz Dénes* őrnagy parancsnoksága alatt. Nagy érdemei voltak a *Móricz Sándor* alatt működő utász-, vagyis műszaki csapatnak is, mely keleti szorosainkat erődítette, bent hidainkat és üteglepeinket építette. A belföldi biztonság és rendre ügyelt fel a két *Gál József*, apa és fiú parancsnoksága alatt szervezett két tartalék honvédszászlóalj. Kitüntek 1848-ban *Balássy Lajos*, ki Bocskai-husár volt, egyik ütközetben a kozákok anynyira összevagdalták, hogy egész életén át béna volt, koponyáján három mély vágás volt, ujnyi csontdudorodással, jobb hüvelykujja hátratorve, a háta négyhelyt átszúrva, úgyhogy életbenmaradása valóságos Isten csodája volt, később kászoni alkirálybíró, majd országgyűlési képviselő volt, Kászoniműhelyen közbecsülésben végezte életét. Csíktaploczai *Lázár Domokos* mint 15 éves gyermek az egész szabadságharcot végigszolgált. Közbecsülésben halt meg, édesatyja volt *Lázár Miklósnak*, aki Csíknak román uralomra jutása után nemsokára meghalt. Résztvett a szabadságharcban *Madár Imre*, a későbbi csíki főjegyző is, aki a szabadságharc leverése után *Fodor Ignáccal* együtt besoroztatott az osztrák hadseregbe mint közlegény. Madár 1856-ig Olaszországban szolgált, hazatérvén somlyói tanár lett 1867-ig. *Becze József* mint negyedik gimnazista 15 éves korában Kossuth-husár lett, a szabadságharcot végigküzdvén, a szibói fegyverletétel után besoroztatott. Lembergben szolgált hat évig, honnan betegen tért haza, meggyógyulva újból elvitték osztrák katonának Fogarasra, újból megbetegedvén ismét hazaküldetett, majd Jósika Lajos gazdatisztje lett 1860-ig. *Mikó Mihály* 1848-ban követ, aztán kormánybiztos volt. Elítéltetett 12 évre, miből négy évet kitöltött Königsgrätzben. *Geczó János* 1848-ban jogászkodott, mint ilyet a szabadságharc magával ragadta, a honvédelmi bizottmány által csapatok szervezése végett Csíkba küldetett. A vele egykorú fiatalemberekkel Szentmártonon egy Kossuth-huszárosztagot toborzott össze, melynek ő volt az egyik hadnagya. Ez az osztag havonként egy-egy század huszárt küldött a harcba. *Ilyenekből lehet megérteni azt, hogy Csikból a honvédsereg 1/10-e telt ki.* *Geczó* a szabadságharcot így szolgáltá végig, annak leverése után Magyarországra menekült, előbb Sopronban ügyvédgyakornok lett, később Veszprémben Bigyiszló-Szilsárkány s még két kis község jegyzője lett, 1860-ban visszament Csíkszeredába, 1861-ben ügyvédi vizsgát tett, majd Szeredában ügyvédi irodát nyitott. *Györffi Pető* Gyergyószentmiklóson született, *Fogarassi Mihály*,

a későbbi erdélyi püspökkel rokonságban volt, Nagyváradon jogászkodott. Itt érte az 1848. évi szabadságharc. A honvédelmi bizottmány megbízásából Erdélybe utazott, a hős 12. honv. zászlóalj szervezőségének egyik fáradhatatlan vezetője volt és egyik századosa, majd *Szabó Farkas* távozása után annak parancsnoka. Mint ilyen küzdötte végig a szabadságharcot, a fegyverletétel után elfogták, mint fiatalembert besorozták osztrák katonának s Olaszországba vitték, hol négy évig katonáskodott. Katonáskodása idején egy katonai összeesküvésbe keveredett, ami miatt 12 évi sáncofogságra ítélték, négy évet Kuffsteinban ki is töltött. 1860-ban amnesztiát kapott, hazament Gyergyószentmiklósról, 1861-ben ügyvédi vizsgát tett. *Kiss Antal* 1848-ban már százados volt az I. székely határőr-gyalogezredben. A szabadságharcban őrnagy lett, amiből négy évet kitöltött. Szabadonbocsátása után Gyergyószentmiklóson *Kedves Tamás* ügyvédi irodájában dolgozott, Kedves fogalmazott, németre a beadványokat ő fordította le. Majdnem együtt voltak 1867-ig. Résztvett a szabadságharcban *Márton Ferenc* későbbi csíkszentmártoni járásbíró is. Csíkcekefalvi *Nagy József* a kézdivásárhelyi hadapródiskolában tanult. 1848-ban 17 éves korában honvéd lett, több csatában résztvett, főhadnagyságig vitte; Bánfihunyadnál a muszkák annyira összevagdalták, hogy három hónapig élet-halál közt tengett-lengett. Résztvett a szabadságharcban csíkszentgyörgyi *Bors Lázár* is, ki 1820-ban született és iskoláit Somlyón és Kolozsvárt oly kitűnő eredménnyel végezte, hogy 1847-ben meghivatott a kolozsvári líceumhoz tanárnak, hol előadásai neki nagy hírnevet szereztek. 1848-ban honvéd lett s ezenfelül a felebbviteli törvényszék bírása, mely állásában oly mérsékletet tanúsított, hogy 1851-ben közmegelegedésre purifikáltatott. 1852-ben udvarhelyi főgimnáziumi tanár lett, a latin nyelvet és a bölcsészetet tanította oly könnyedséggel, hogy tanítványai egy-kettőre megtanulták, az ifjúság jótevője volt, sok tanítványa megfordult asztalánál. A kolozsvári jogakadémiának 1863-ban való megnyitásával a magyar köz- és magánjog tanára lett. Csakhamar lemondott, mert nem tudta örege megszokni a kolozsvári életet, bár hallgatói bálványozták. Udvarhelyre ment vissza. Felesége halála után Csíkmindszentre vonult. *Miklóssi József* 1848—49-ben honvédszázados volt, a kézdivásárhelyi katonaiskolából került ki. Atyja Gyergyótekerőpatakon született, az I. székely határőr-gyalogezredben furir (írnok) volt. A szabadságharc után *Miklóssi József* Kossuth-tal Viddinbe ment. Onnan visszatérvén 1850-ben a szeredai kerületi biztosságnál írnok lett, később a szentmártoni aljárásba került a közigazgatás vezetőjévé, mint *Imets János* albiztos segédje. *Czikó Ferenc* Csíkmindszenten született 1810-ben, iskoláit Somlyón és Kolozsvárt végezte, a jogi vizsgák után Marosvásárhelyt táblai gyakornok volt, honnan 1847-ben került haza és dulló-biztossá választatott. 1848-ban az agyagfalvi országgyűlésen és az ezt követő marosvásárhelyi szász-régeni és gerebenesi excusiókon résztvett. Ezután visszavonult,

Gál Sándor ezredes többször hívta, de hajthatatlan maradt. 1849 elején Havasalföldre ment, onnan 1850-ben tért vissza, 1850-ben megfigyelés alá se helyeztetett. 1860-ig Mindszenten gazdálkodott. *Kedves Tamás* Csíkszentdomokoson született székely szülőktől. Iskoláit Somlyón és Kolozsvárt végezte. Kétévi marosvásárhelyi jogi tanulmány után a királyi táblán kancellista volt, az országgyűlést Pestről Debrecenbe kísérte, a szabadságharcban tetteleg részt nem vett, tehát felelősségre nem is vonatott. Midőn a császári biztosok működésüket megkezdték, Gyergyószentmiklóson ügyvédi irodát nyitott, előbb idősebb *Kálmán István*, később *Kiss Antallal* szövetkezett. 1860 után két-háromízben megkínálták alkirálybírói, később törvényszéki elnöki állásokkal, de nem fogadta el. *Adorján Imre* a csíkmenasági ősi Adorján-család sarja. Csíkmenaságon született 1830 táján. Iskoláit Somlyón végezvén, a jogi tanfolyamot Kolozsvárt megkezdte. Kolozsváron már híres vívómesterré képezte ki magát s e mellett kiváló táncmester is lett, minden vonalon becsületet szerzett a székelységnek. A szabadságharc mint másodéves jogászt szólította a harctérre, mindvégig küzdött. A leverés után mint főhadnagy besoroztatott osztrák bakának, de szemei gyengesége miatt elbocsátották. Kolozsvárt Jósika Lajos titkára lett. E minőségéből nevezték Somlyóra tanárnak, mely állását haláláig megtartotta. Mint tanár is folyton tanította a vívást, nagy magyar volt. Ahogy csak lehetett, izzó hazaszeretetet csepegtetett a tanulóifjúság szívébe. Hazafias mozgalmakban mindig főrészes volt. Örökösen fekete, magyar ruhában és ezüstsarkantyús csizmában járt.³¹

Remetei *Balás Elek* mint honvédhadnagy küzdötté végig a szabadságharcot, ennek leverése után több társával Konstantinápolyba ment, onnan csak akkor tértek vissza, midőn a törökök az izlámra való áttérést követelték. Remetei *Puskás Mihály* mint honvédhadnagy a piski hídnál tüntette ki magát.

Egyszer csak az a hír érkezett 1848 őszén Gyergyóba, hogy egy több száz főből álló nagyobb román fegyveres csapat közeledik Marostorda felől Csík ellen, amelyhez csatlakozott útközben Marostorda Maros-menti községeinek a fegyverbíró román és szász lakossága is és ezzel — híradás szerint — néhány ezerre növekedett a támadni készülők száma. A hír futótüzként terjedt szét a gyergyói falvak lakossága között és az gyorsan készülni kezdett a védekezésre. A falvak vezető emberei megtanácskozták a teendőket és igen okosan az az elhatározás született meg, hogy nem várják otthon be a támadást, hanem a székely községek fegyverbíró lakossága tömörüljön és vonuljon a támadókkal szemben. Így is történt. A gyülekezés helyéül a Marostordával, illetve a románlakta területekkel határos Ditró és Remete községek jelöltettek ki, ahová a többi gyergyói községből csakhamar érkezni kezdtek a fegyverrel és kaszával felszerelt székelyek, de

³¹ E hősök tetteire forrásul szolgál Becze Antal naplója.

természetesen az így összegyűltek zömét az elsősorban fenyegetett Ditró és Remete lakossága tette ki. Ennek a kis székely haderőnek az élére a bátorságáról is híres medvevadász *Bernád Imre* remetei birtokos állott. Amikor híre érkezett, hogy a románok Topliczától már Salamás és Várhegy felé közelednek, akkor a Ditró és Remete között összegyűlt székelység a Maros két partján elterjedő széles mezőkön csatasorban kifejlődött és elindult Várhegy és Salomás felé a támadókkal szemben. Várhegy előtt az első között, hol azok találkoztak, kisebb csetepaté fejlődött ki, amelynek az est bekövetkezése vetett végett.

A székelyek taktikai fogásból, hogy az ellenség azt higgye, hogy egy nagy székely sereggel áll szemben, az éjjeli táborozásnál a Maros-völgyében a remetei hegyek aljától egészen a ditrói hegyek aljáig rengeteg kisebb-nagyobb tábortűzet csináltak és azoknál zajosan ide-oda mozogtak, úgyhogy tényleg azt a látszatot keltették, mintha egy hatalmas sereg lenne ott, vagyis mintha az egész Székelyföld megmozdult volna. Ennek a vártnál is meglepőbb eredménye lett, mert hajnal előtt az erejéről és vakmerőségéről híres remetei *Balás János (Eleké)* önkéntes ajánlközására a vezetése alatt nagyobb járőr indult Várhegy felé a helyzet felderítésére s ez meglepődéssel tapasztalta, hogy minden feltartóztatás nélkül vonulhat be Várhegyre és ott még az a további nagyobb meglepetés érte, hogy nemcsak ellenségre nem akadt, hanem Várhegy román lakossága is elhagyta a községet, hátrahagyva mindenüket, még az érkezett testvéreik részére megterített asztalokat is. Csak nagynehezen sikerült rejtekhelyén néhány visszamaradt románt megtalálni és azoktól megtudni, hogy a románok Toplicza felé visszavonultak és a várhegyi román lakosságnak nagy része félelmében szintén elment velük.

A gyergyói székelyek erről értesülvén, a legnagyobb rendben elindultak a visszavonulók után, azokat Topliczán túl érték utol, de miután azok visszavonulása nem a Maros mentén lévő úton történt, hanem a Maros két oldalán lévő hegyek erdőségeiben, azért napokon át tartott, kölcsönös lövöldözések mellett a visszavonulók üldözése. A székelyek már Régen felé közeledtek, amikor arról értesültek, hogy a visszavonulók egy része szétszóródott, de a főcsapat Régennél megállt és ott fogja felvenni velük a harcot. Ennek következtében a székelyek egy része visszamaradt hátvédnek és a zöme egészen Régenig nyomult előre. Szászrégen előtt a székelyek fegyveres ellenállásra találván, összeütközésre került a sor. Azonban a székelyek a szász ellenállókat hamarosan szétszórták, amelynél az előbb említett remetei Balás Jánosnak, aki testvérbátyja volt annak a remetei Balás Eleknek, aki a szabadságharc elnyomása után a Törökországba menő Bem fővezért a magyar határon túl is elkísérte — újból nagy szerepe volt. Amikor már puskatusra került az összetűzés, Balás János két puskát ragadott a kezébe és úgy ugrott a szászok közé s hatalmas erejével jobbra és balra oly súlyos csapásokat mért, hogy azok folytán a

szászok sorsa megingott és a székelyek rohamának tovább ellenállni nem tudott, hanem meghátrált és szétfutott.

Ezután a székelyek meggyőződtek arról, hogy a Csík ellen felvonult románokból nincs már Szászrégenben fegyveres csapat és hogy a szászok támadásától sem tartanak s akkor visszafordultak s a Maros mentén hazavonultak Gyergyóba.

A tervezett támadásnak az elhárítása után a csíkmegyei székelységet otthonában még a szomszédos román községek részéről sem érte újabb támadási kísérlet.³²

Az 1848. és 49-i események bizonyítják, hogy Csík mily óriási nemzeti erőt foglalt magában. Csík népességének 15^{0/0}-a ment a küzdelembe. Ha ezt az arányszámot tekintjük, nemcsak félmillió emberből kellett volna a honvédségnek állnia. Az erdélyi honvéd haderő 90,000 ember volt, szász és román népességből ellenük 135,000 kelt fel, ezért nem mehetett az erdélyi magyarság a magyarországiak segítségére.

Ha Csík erejére nézve előnyös is volt a kebelében lévő határőri intézmény, de zibbasztólag is hatott ez, mert sok magyar nemzetárulót is létesített. Csík havasai között ennek révén még 10,000 osztrákbárát román is lakott. Ezek a körülmények nagyon emelik Csík áldozatkészségét. A csíki székelyek nemcsak számra, de vitézségre is kiválóak voltak. Ha ennek a vitézségnek nem volt meg mindig az eredménye, ennek oka a legtöbb esetben a vezérlés és a felszerelés hiánya volt. Igaznak maradván Petőfi azon jellemzése: „a székely csak azon feltétel alatt oly vitéz, ha vezére még vitézebb, mint ő.” Nagyon helyesen mondta *Imets Fülöp Jákó*:³³ „általában minél részletesebben vizsgálom ama hősi napok viharait és terheit, annál méltóbb tisztelettel és nemzetem képességéből merített önérettel állok meg azon nép előtt, amelynek tagjai minden rend, állapot, hivatás és korkülönbség nélkül 16—18 évestől 50—60 éves korig fel annyira tudtak lelkesedni és tenni a hazáért! (a székely határőrezredek tisztjei nagyon jól tudták, hogy leverés esetén halálra, vagy legjobb esetben súlyos börtönre számíthatnak) és zengje mindenkor a költő:

„Csak nem fajult el a székely vér
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!”

19. §. Kormányzat és közigazgatás 1691—1848-ig.

A leopoldi diploma 14. pontja a székelység ősi jogait elvben fenntartotta, de midőn a főkirálybírói, alkirálybírói s a királyi pénztárnoki állásokat decretálisokká, vagyis királyi jóváhagyástól függőkké tette, az ősi székely alkotmányt sarkaiból forgatta ki

³² Gyergyó—Remete-i szemtanúk elbeszélése után maradt szájhagyomány.

³³ *Imets F. Jákó*: i. m. 68. l.

azáltal, hogy elrendelte azt is, hogy a kijelöléseknél a vallásokra is figyelemmel kell lenni. *Ezáltal megbontotta a székely egységet s valamely törvényesen bevett valláshoz való tartozásnak különös politikai jelentőséget adott.* Így Erdélyben egymásmellett hét politikai tömb — három nemzet és négy vallás — keletkezett, amelyekhez nyolcadiknak járult az e korszak elején megalakított és kedvezményezett görög katolikus egyházszervezet, amelyet nem-sokára követett a kilencedik, a görög keleti egyházszervezet s ezzel karöltve törvényen kívül megjelent tizediknek a szervezkedő románság. Ez a fejlődés Erdélyben oly súlyos nemzetiségi megoszlást eredményezett, hogy az 1867. évtől következő 50 esztendő azt eltüntetni képes nem volt, *ebből fakadtak a folytonos szét-húzási jelenségek.*

Erdélyben Csík—Gyergyó—Kászon volt a legszerencsésebb, mert 1848-ban 85⁰/₀-ban tiszta székely és római katolikus volt, ez fejlődésében nemcsak az erdélyi megyéktől, hanem a többi székektől is elválasztotta. Ez az elválasztó vonal elsősorban a konzervativizmusban jelentkezik. Csík—Gyergyó—Kászon minden újítást aggodalommal fogadott, lépcsőzetesen haladott, de azért fejlődött és a helyesnek *elfogadott újítást mindig a régi alapra helyezte*, megvoltak az aggodalmai a nemzeti fejedelmekkel szemben is, nem látta hatalmukat hosszas életünek s meg volt győződve arról, hogy a magyarság élete csak a hatalmas Habsburg-monarchiában lehet erős, jól tudta, hogy az erdélyi nemzeti fejedelemség csak addig maradhat fenn, míg a törökség erős, de ha a törökség meggyengül és visszaszorítottatik a Balkánra, akkor Erdélynek újból Habsburg-uralom alá kell kerülnie, mert csak ez védheti meg. Ez a megfontolás vet világot az 1551., 1562. és az 1599. évi eseményekre.

1691 után a bécsi központi kormányzat Erdély külön államiságát fenntartotta, de nem igyekezett arra, hogy a különböző nemzetiségek összesimuljanak, hogy egyek legyenek az erdélyi s a magyar haza védelmében, nyugodtan nézte, hogy a magyarság és székelység számbelileg minoritás legyen s hogy megnőjenek a százság és románság seperatistikus törekvései.

Csik és Háromszék Románia tőszomszédságában meg tudta őrizni a maga székely jellegét, a beköltöző románság megmaradt havasi pásztornak, így találjuk őket Csík- és Háromszéken 1848-ban, Békás, Tölgyes és Bélbor, Gyimes csak pár házából állottak, ezek a községek az 1848—67. évek alatt alakultak ki s ezidőben találkozunk a havasok alján románokkal, így Csíkszentgyörgyön, Kászonban, Gyergyóban. Gyergyóból húzódnak a Kelemen-havasok tovább, majdnem Szászrégenig. Ebben a korszakban, midőn a magyarság gúzsba volt kötve, Csík—Gyergyó—Kászonban a románság arányszáma 15⁰/₀-ról 11⁰/₀-ra esett le.

Az alkotmányi kérdésekről szólva, elsősorban az a kérdés oldandó meg, hogy Csík—Gyergyó és Kászon a határország szervezésénél miben látta a sérelmet. Erre nézve báró *Wenkheim Béla*

m. kir. belügyminiszternek, *Lónyai Menyhért* m. kir. pénzügyminiszternek, *Horváth Boldizsár* m. kir. igazságügyminiszternek a székely gyalog- és huszárezredek kincstári kezelés alatt álló ingatlan és ingó javai visszaadása és rendezése tárgyában 1869 június 23-án kelt felségfelterjesztésében¹ a következőket olvashatjuk: „Az ellenállás oka nem annyira azon körülményben rejlett, hogy míg az ország többi részében a határőrök részint az úrbéri viszonyok alóli mentesítés, részint kincstári birtokok adása által a teherhez aránylagos segélyben részesítettek, a Székelyföldön ily eszközök a kormány rendelkezésére nem állván, itt a határőrök semmi segélyben sem részesítette, hanem az ellenállás oka inkább a székely nemzet alkotmányos viszonyaiban rejlett s e tekintetben mellőzve az őstörténelmi alkotmány mikénti kifejlődését, a kormány akkori álláspontja megjelöltetésére bátrak vagyunk megjegyezni: először azt, hogy a székely nemzet az általa birtokolt földet ősfoglalás jogán bírta, s a korona itt nem bírván örökösödési joggal, birtokos nem is lehetett, másodszer azt, hogy a székely nemzet minden tagja született nemes és mint ilyen, a hon védelmére személyesen volt kötelezve. Ezen honvédelmi kötelezettség a székely nemzetet három részre osztotta: első osztályú főnemesek, kik többedmagukkal, a második osztály a lófőnemesek, kik lóháton, a harmadik osztály a darabontnemesek, kik gyalog voltak kötelesek a hon védelmében résztvenni. A honvédelem ezen szervezete a szatmári békekötés után korszerűtlennek tűnván fel, 1713—1729 között a székelyföldi főkapitányságok rendre eltöröltettek s azóta a székely nemzet tömegesen többé fegyverre nem szólítottott, a nemzet tagjai közötti osztályzat azonban továbbra is fennmaradt s országos teherviselési alapul szolgált annyiban, amennyiben e két alsóbb osztály adófizetés alá vettetett s az 1762—64-ben szervezett határfő kötelezettség is csak ezekre szorítkozott, éspedig az osztályzat tekintetbevételével olyformán, hogy a darabontrendű székelyek határőröknek, a lófők pedig huszárőröknek fegyvereztetek fel. A csíkszéki és háromszéki lófő- és darabontrendű székelyek tehát alkotmányellenesnek találták a rájuk nehezült adófizetést és a határőrzés kétszeres terhét, szemközt a velük egyenlő ősjogú főnemesek tehermentesítésével s ez okból fejtették ki 1764-ben a határőrintézmény ellen azon ellenállást, amely csak katonai hatalommal volt legyőzhető.”

Mindebből megérthető a rendi átalakulás is. A régi székely jogok birtokában Csík—Gyergyó—Kászonban a többjobbágyos régi primorok maradtak, de ezek is a leopoldi diploma kibocsátása után kifejlődött korlátozással, a kapitányságok megszüntetésével úgyszólván elvesztvén a katonaságra minden befolyásukat, a főkirálybírákra s alkirálybírákra nézve a dolog érdekében válasz-

¹ Magyar kir. kormány 1868. évi 10,598. szám alatt kelt felterjesztése. Nyomtatásban kiadva: Csíkszereda, 1890.

tási joguk alig érvényesült. Kénytelenek voltak az idegen katonasággal való érintkezés szempontjából biztosságot létesíteni. A határőrség szervezése után pedig a határőrtestek túlkapásai megnehezítették a közigazgatási feladatok helyes megoldását. Eredmény csak akkor volt elérhető, ha a katonai és széki vezetők egyetértettek. Minderre helyel-közzel meg is volt a törekvés. Igazolni látszik ezt az, hogy a gyrás gyűléseken sokszor a tisztikar is megjelent a katonáskodó székelyek küldöttségével és egyes gyűléseken Csíkban az ezredparancsnokok megértő tevékenységének méltánylásául közülök többet indigenatusra javaslatba hoztak.

A székely gyrás gyűlések hatáskörét Mária Teréziának az állandó táblák felállítására vonatkozó újításai meglehetősen megnyirbálták. Ezek az újítások azonban a közigazgatás menetére jótékony hatással voltak. Az állandó tábla intézménye 1791-ben felbomlott ugyan, de a tisztii gyűlések fennmaradtak; a bíraskodás az alszékeken, úriszékeken és derékszékeken megnyugtatólag működött. Ez úgy volt elérhető, hogy a csíki primorok és lófők tehetségük szerint magas általános és jogi műveltségre tettek szert.

A gyrás gyűlések legsajátosabb autonomikus alkotásai a statutumok voltak. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának lezajlása után Csíkban azonnal megindult a statutum-alkotás.

Az 1712. évben a háborúskodás s az ú. n. kuruc garázdálkodások miatt megromlott közerkölcsök helyreállításával foglalkoztak, különös tekintettel a cselédekre, szabályozván ezek bérét, Csík sajátos viszonyaira figyelemmel, irányadó szempont volt: hogy a szolga jó faragó-e?

Az 1714. évi statutumokban bírósági intézkedéseket találunk. Kimondatott, hogy a jobb útra tért s becsületes emberhez férjhez ment kéjnők vallomása elfogadandó; az öngyilkos szerzett vagyona lefoglalandó, székely öröksége pedig hiánytalanul az örökösire szálljon. Szabályozták a tanúvallomások másolatának kiadási díjait s elrendelték, hogy a primorok és a lófők kriminális ügyei a derékszékre vitessenek, a meghatalmazás ereje kiterjedjen a per befejezéséig, de a bírói szék előtt adandó, meghatározták a taksát. Kimondották, hogy a törvénytelen gyermek *a vér továbbvitele által* az anya jószágában igazító és örökös legyen. A jobbágyokat kötelezték a közországutak tisztítására és építésére, kimondották, hogy akinek lakóhelyén kívül más faluban csak üres telke van, ez utóbbiban nem köteles falusbíró-ságo viselni, sem a közterheket; a falvakban a vetéskertekre ügyelni kell, szabályoztatott a perújítás, a perköziség, a zálogtartás s a zálogtartó kötelezettsége a föld termőerejének fenntartása érdekében; továbbá a perben való eltiltás, a választott, illetve a kézenfogott bíróság, szünetelő perek újrafelvétele s a perbeli halasztás.

Az 1714 december 7-i gyrás gyűlés a papok, kántorok és

iparosmesterek adómentességéről, illetve kedvezményeiről intézkedett.

Az 1726 január 28-án tartott gyrás gyűlés a vadászaton elejtett vadak bőre és a madarakra nézve a szék részére elővételi jogot biztosított, újból szabályozta a vetésmezők őrzésére szükséges hitések-cívisek szolgálati utasítását, felvételüket, jogaikat, illetményeiket is elrendelte, hogy nagyobb faluban hét-hét alkalmaztassék. Kimondotta, hogy hitességet jobbágyok is viselhetnek.

1727-ben akként rendelkeztek, hogy az alkirálybírákat a helyetteseik előtt miként kell perelni a rövidjاراتú és megfellebbezhető perekben s elrendelték, hogy ez esetben a legidősebb assessor elnököljön. Alcsíkra nézve elrendelték, hogy a hosszújاراتú perek Szentimrén csütörtökön, a rövidjاراتúak Bánkfalván szombaton tárgyalassanak. Intézkedtek a pipázásra vetett adóról, továbbá a pipázás által okozott károk megtérítéséről.

Az 1729. évi derékszéken mint ősrégi szokás foglaltatott írásba, hogy akik a derékszéken újítással élnek, a kiigazítást 15 nap alatt eszközöljék, a pert a jegyzőnek 66 nap alatt adják be s a kicserélés a következő derékszék előtt megtörténjék. Intézkedtek farkasvermek készítéséről, verebek irtásáról, a szolgálatot kerülő kevésvagyonúak fejadójáról, továbbá a gyergyószentmiklósi örmények és székelyek közt felmerült nézeteltérésekről, elrendelvén, hogy az örmények a székelyek rovására ne tartsanak korcsmát, a behozott bort csak saját szükségükre használják; a vásártartás a korán reggeli órákban a székelyeké legyen, az örmények akkor vágjanak marhát, ha már a székelyeké elkelt; a tímárpiszkot az örmények távolítsák el; a székelyek az örményt a széki tiszt előtt is perelhessék; súlyosabb bűncselekményre az örmény bírónak ne legyen juris dictiója, az örménység a hazai törvényekhez alkalmazkodjék.

1739-ben a szombati vásárokat péntekre, a vasárnapiakat hétfőre tették és szigorú büntetéssel sujtották az ünnepeken, a búcsúkon az istentisztelet idején való vásártartást, zajt, mulatozást. Ugyanekkor az egyházú nemeseket a postálkodástól felmentették.

1741-ben eltiltották, hogy a főtiszt pecsétjét a perekben eltiltásra felhasználják, nemkülönben vásár-, ünnep- és búcsúnapokon az égetett bor árulását.

1743-ban kimondták, hogy a faluk határaiban lévő pásztorok a földesurak jobbágyai kivételével adókötelesek, nemkülönben a falvakban lakó örmények és obsitos németek is, éppígy a csikszeredaiak is, ha a székben valamit bírnak. Az adózás mérve az állatok minősége és száma szerint határozott meg, a székércsinálás ára limitáltatott. Alcsíkban a bánkfalvi szombati bíraskodás hétfőre, a kászoniaké szombatra, a szentimrei csütörtöki mindenik napra rendeltetett s az assessoroknak figyelmébe ajánlották, hogy a tárgyalásokon színjőzanok legyenek. Elrendelték a marhák kötelező pásztorolását s azt, hogy a bebírók az

erdők és havasok használata felett hozandó határozatokhoz meghívassanak, az alkirálybírák tiz hajdút alkalmazzanak és ezek közül a legalkalmasabb legyen a porkoláb.

1744-ben a tanúvallatások kiadási formáját, a főtiszt távollétében a pecsétjének használati módját szabályozták és a szegény szolgálóleányokra az adómentességet is kiterjesztették.

1745-ben újból limitálták a cselédek bérét, a szolgákra nézve újlag irányadó a faragni tudás lett; a leégetteknek háromévi adómentességet adtak, meghatározták a tisztek melletti irodadeákok fizetését; elrendelték, hogy az Olton épült hidak költségeihez a szeredaiak is hozzájáruljanak. 1769-ben akként intézkedtek, hogy írástudó bírák alkalmaztassanak s ilyenek szerepeljenek a contractusok készítésekor.²

Ebben a korszakban is a gyrás gyűléseken választották a követeket, tisztviseleket, az al- és derékszékek fizetéses bíráit, az úrbáriális táblai ülnököket, akik csak a legfelsőbb jóváhagyás után foglalhatták el állásukat és tehették le az esküt. Itt vették és eskették fel előzetes vizsga után a táblabírákat, intézkedtek a bíróságok helyéről és idejéről, napidíjakról s vizsgálták a széki tisztviselek jegyzőkönyveit, a gyámok számadását, itt tették le a hódolati esküt, szabadították fel az árvákat. A gyrás gyűlés bíraskodott az ősi javak vesztegetői és széksértők fölött. A közgyűlési határozatokat a szék pecsétje alatt a jegyző aláírásával adták ki. Úgy a közigazgatás, mint a bíraskodási dolgokról külön jegyzőkönyvet vezettek. A közgyűlési határozatokat és jegyzőkönyveket jóváhagyás végett másolatban a guberniumhoz fel kellett terjeszteni.

A főkirálybíró akadályoztatása esetén a legidősebb alkirálybíró helyettesítette. A főkirálybíró volt a gyrás gyűlés s a derékszék elnöke, teljesítette Csik—Gyergyó—Kászony kormányzatát és központi közigazgatását. Felcsik, Alcsik, Gyergyó, Kászony helyi közigazgatásának vezetői az alkirálybírák voltak, helyettesük a széki jegyzők. A derékszéken és az alkirálybíró vezetése alatt működő alszékeken 12 assessor volt jelen, alkirálybíráknak a derékszéken is részt kellett venniök, hová a székek is két-három assessor küldtek.

A főkirálybíró mellett a főjegyző teljesített szolgálatot, ki a gyrás gyűlés jegyzőkönyvét vezette s a derékszéken a perek előadója volt, ezt a feladatot az alszékeken a széki jegyző teljesítette. A székeken több község egy kört alkotott, melynek élén a dullók voltak; a körjegyzők alkalmazása 1848 után történt. A községek adminisztrációja a községi bírák feladata volt, kik nyolctíz esküdttel működtek az alkirálybírák felügyelete alatt. A katonáskodó székelyeknek a katonaság által kijelölt bírájuk volt.

A központban működtek a királyi pénztárnok, számvevők

² Kolozsvári és Óvári: C. S. I. 118, 119, 122, 129, 131, 149, 150, 152—155, 169. lap.

s más kezelő hivatalnokok, főorvos, néhol földmérő, mérnök és erdész is. A tisztviselők eleinte évenként változtak, később pedig három évenként.

Csikszereda, Gyergyószentmiklós, Szépviz és Tusnád kiváltságos helyeken 12 esküdt, Szépvizen örmény bíró is volt.

20. §. Az elnyomatás alatt. 1849 szeptembertől 1867 júniusig.

A magyar szabadságharc bukása után Erdély kormányzója báró *Wohlgemuth Lajos* altábornagy lett, melléje polgári biztosul *Bach Eduárdot*, *Bach Sándor* birodalmi belügyminiszter öccsét adták. Tanácsadója *Glanz Flórián*, *Puchner* tábornok volt titkára lett, ki teljesen jártas volt az erdélyi ügyekben. *Wohlgemuth* székhelye Szeben volt, rövid erdélyi körútja után 1849 szeptember 24-én kelt rendeletével Erdélyt hat közigazgatási kerületre osztotta. Ezek közül: az udvarhelyi kerület kiterjedt Maros, Udvarhely, Háromszék és Csíkszékekre, továbbá Felsőfehér megyének Háromszékekkel szomszédos községeire, 350,000 lakossal, székely kerület.

A kerületek élén katonai parancsnok állott, aki mellett polgári ügyekben tanácsadóul kerületi biztosi címmel polgári tisztviselő működött. A kerületek járásokra oszlottak, melyeknek élén járási biztos állott, ez a kerületi parancsnok és kerületi biztos ajánlatára a kormányzó által neveztetett ki. A járások ismét aljárásokra oszlottak, ezek élén az aljárásbi biztos állott.

Rendőri szempontból az ország négy rendőri kerületre oszlott (Szeben, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár). Ezek élén a városi rendőrkapitányok állottak, főhatóságuk pedig a Szebenben működő országos rendőrigazgatóság volt. A rendőrség támogatására dragonyosoknak nevezett lovas- és gyalogsapatokban a későbbi csendőrség egy fajtát állították fel, amelynek a rendőri szolgálat gyors lebonyolítása, a közrend és csend biztosítása volt a feladata.

A közigazgatás nyelve, le a községig, német volt. Az egyes területeknek nemzetiségi jellege csak annyiban domborodott ki, amennyiben az alsófokú közigazgatási tisztviselőkre vonatkozóan a közigazgatást rendező utasítások kívánatosnak jelezték az illető vidékek nyelvének a tudását.

Ez a felosztás 1854 június 26-ig volt érvényben. *Csik az udvarhelyi kerület egyik járása volt, feloszlott felcsiki, illetve szépvízi, alcsik-kászoni, illetve kozmási, végül gyergyói* aljárásokra.

A felcsiki vagy szépvízi aljáráshoz tartoztak: Szereda, Mártonfalvával, Taplócza, Csicsó, Madéfalva, Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi, Madaras, Dánfalva, Oltfalva, Karczfalva, Jenőfalva, Ivános, Szenttamás, Szentdomokos, Balán, Szentmihály, Ajnád, Szépviz, Gyimeslok, Gyimes-Középlök, Gyimesbükk, Szentmiklós, Borzsova, Delne, Pálfalva, Csomortány, Csobotfalva, Várdotfalva, Somlyó.

Alcsík-kászoni, vagyis kozmási aljáráshoz tartoztak: Alcsíkban Zsögöd, Szentkirály, Szentimre, Szentsimon, Csatószeg, Verebes, Tusnád, Tusnádújfalú, Lázárfalva, Kozmás, Csekefalva, Szentmárton, Bánkfalva, Kotormány, Szentgyörgy, Menaság, Menaságújfalú, Potyond, Mindszent, Hosszúaszó, Szentlélek, Fitód. Kászonban: Kászonújfalú, Jakabfalva, Impérfalva, Altiz, Feltiz.

Gyergyói aljáráshoz: Alfalu, Csomafalva, Ditró, Bélbor, Borszék, Salamás, Tölgyes, Holló, Kilyénfalva, Remete, Várhegy, Gyergyószentmiklós, Békás, Zsedánpaták, Szárhegy, Tekerőpaták, Vasláb, Újfalú.

Csikot 1850-ben összeírták, népszámlálást tartván csíkszép-vizi aljárásban *Peitl*, kozmásiban *Kautnik*, *Kalócz*, gyergyóiban *Csávoczky* herceg főhadnagyok. Csíkszékben volt 17,157 ház, 92,449 lakos, román volt 12,834, vagyis az összlakosság 15⁰/₀-a, a többi lakos szintiszta székely.

A közrend fenntartására Szeredába nyolc, minden aljárasi székhelyre pedig négy zsendár volt vezényelve, a csendőrparancsnokság Fogarason volt. A büntető törvényszék külön hivatali személyzettel működött Várdotfalván, hatásköre a bűnvizsgálatokra terjedt, az ítékezés a sepsiszentgyörgyi büntető főtörvényszéknél történt, Várdotfalván a vizsgálati foglyokat katonák őrizték. Polgári bíróság 1852-ben alakult. Csík—Gyergyó—Kászon területén működött egy főbiztos Csíksomlyó székhellyel, alatta három biztos volt. Feladatuk a csempészetek ellenőrzése, amelyet ügyelők és kezelők útján teljesítettek s ellenőrizték a dohánygyed-áruságot s a pálínkafozést. A székely határőrezredek 1850-ben sorkatonaság lettek, a lovasezred herceg Württemberg, a gyalogezredek közül az első herceg Lichtenstein Eduárd, a második gróf Koronini Kronberg nevet viselte.¹ E korszak végén 1867-ben Csík lakossága 111,237 főből állott, ebből román 13,045 volt, tehát a bécsi központi kormányzat alatt 11⁰/₀-ra esett.

Az 1851 december 31-én kibocsátott császári kéziratok az 1849 márciusi alkotmány megváltoztatásával teljes abszolutizmust teremtettek.

1849 szeptember 18-án Wohlgemuth egy kiáltványt bocsátott ki, elrendelven, „hogymindazok számadás alá vonassanak, elvegyék megérdemelt büntetésüket, akik a felforgató pártnál közreműködtek, nemkülönb a volt császári tisztek és hivatalnokok is, kik hűségesküjüket megszegve a lázadáshoz csatlakoztak”. E rendelet mentül teljesebb végrehajtására a szebeni, kolozsvári, rettegi, károlyfehérvári, udvarhelyi kerületek székhelyén egy-egy nyomozó törvényszéket, ú. n. igazoltató bizottságot állítottak fel. Egy pár hónappal később ezek számát még hárommal (Brassó, Marosvásárhely, Beszterce) szaporították. Ezek működésüket megkezdték. Ezen hatóságok s az ország-

¹ Ezekre nézve forrás Benkő Károly: Csík, Gyergyó és Kászon leírások. Kolozsvár, 1856. 45, 46, 56—57. l.

ban másutt működő katonai törvényszékek által elítéltettek a következő csíkiek, és pedig halálra: *csíkszentdomokosi Sándor László, András János százados, Botár Károly főhadnagy, csíkszentmártoni Bocskor Ferenc, gyergyóditrói Baykó Márton, csíkszépvízi Deák János, csíkszentsimoni Endes József őrnagy, csíkszépvízi Fodor István, Gergely Lajos főhadnagy, csíkszere-dai Hazay Ferenc, madéfalvi Kiss Ferenc, szentsimoni Kovács István, szentimrei Kristó Lajos, Koncz György százados, gyergyószentmiklósi Lezsák Lajos, csíkpálfalvi Miklós Lajos, gyergyószentmiklósi Magyarai Ferenc, csíkkozmasi Pál József, Potyó Ferenc, Salamon Károly főhadnagy, Simon Sándor százados, kiknek halálos ítélete kegyelem útján 10—16 évi súlyos várfogságra lett átváltoztatva. A halálos ítélet végrehajtott: *csíkmadéfalvi Tamás András alezredesen és csíkszentmihályi Sándor László őrnagyon.* A polgári rendből halálra ítéltettek: *Fodor Antal* csíkszentdomokosi pap, *Jákobi Sándor* gyergyószentmiklósi, *Lakatos Lőrinc* szintén odavaló segédlelkészek, *Mikó Mihály* földbirtokos, volt országgyűlési képviselő. Ezeknek büntetése kegyelem útján 4—18 évi súlyos várfogságra lett átváltoztatva, ezenfelül mint az előbbieket, jószágvesztéssel is bünhődtek. Vizsgálati fogságra vették, mely némelyiknél 2—3 évre is elnyúlt: *Andrássy Antal, Albert Mihály, csíki lelkészek, Endes Miklós alcsíki alkirálybíró, Györffi János plébános, Kedves Tamás, Keresztes Márton, Lakatos Márton pap, Mészáros Antal esperes, Puskás Ferenc földbirtokos, Székely Zsigmond alkirálybíró, Tankó Antal esperes, Tankó Ferenc földbirtokos, Zöld László földbirtokos.*² Se szeri, se száma azoknak, akiket mint fiatalokat az osztrák hadseregbe besoroztak, ezek között volt *Fodor Ignác* is. Voltak olyan elítéltek is, akiről említés nincs, sokan elmenekültek, másokon a halálbüntetést in effigie hajtották végre, ezek közé tartozott *Gál Sándor* is.*

Ilyen volt a magyarság s a székelység pacifikációja.

A Kossuth-bankók elégettétvén, 1, 2, 5, 10, 100, 1000 forintos kényszerforgalmú államjegyek bocsáttattak ki, behozatott a só-, dohány-, szeszmonopólium; Erdélyben 11 törvényszék, 72 járásbírótság állíttatott fel, Csíkban három járásbírótság: Szeredában, Szentmártonban és Gyergyóban. Az oktatás Somlyón 1850-ben kezdetett meg, igazgató volt *Szontagh József* egyházi, aligazgató pedig *Vákár József* örmény katolikus pap; tanítottak: *Bodó Benjámín*, ritka képzettségű, költői lelkületű, univerzális képzettségű ferences, *Fehér József* világi pap, *László István* ferences, *Antalffi Károly*, ki 1849-ben kispap volt, de majd a papságból kilépett. *Szontagh* után *Bodó Alajos* lett az igazgató.

Az erdélyi magyarságot 1850 április 22-én súlyos veszteség érte, u. i. báró *Wesselényi Miklós* meghalt. Erdély igaz-

² *Ürmösi Lajos*: 17 év Erdély történetéből. Temesvár, 1894. 22, 26. lap.

gátásában változást hozott *Wohlgemuthnak* 1851 elején történt halála. Erdélybe *Schwartzenberg Károly* herceg altábornagy neveztetett ki kormányzónak, *Bach Ede* visszahivatott; a katonai abszolutizmust lassanként polgári abszolutizmus váltotta fel. Ez 1854-ig tartott, ez a korszak provizóriumnak hivatott.

1852-ben a csíkszeredai Bezirksgerichtnél a vezető volt *Morinszky Károly*, segéd *Marginean János*, kancellista *Fodor Ignác* és *Bodó József*, irodakezelők: *Szóts János*, *Duszinszky János*, törvényszolga *Lipinszky Antal*.³ Ez a hatóság 1854. évben Somlyóra ment. Csíkszentmártonban a vezető *Antalffi Gábor* volt, segítők: *Pogácsnik Miksa*, *Demény József*, *Császár Antal*, *Ilyés István*, *Krausz Károly*, 1854-ben vezetővé *Pipos János*, segédé *Schuszter Lajos*, ennek helyébe *Imets János* helyeztetett. Gyergyószentmiklóson a vezető *Szabó Ödön*, segéd *Balogh Lajos*, kancellisták *Antalffi László*, *Barabás Mátyás*, irodakezelő *Blénesi István*, *Buslig Gergely*, ügyvédek *István Kálmán* és *Csányi István* lettek.⁴

Makk József összeesküvése.

Az 1854. évi változás után következett *Makk József* 1848-as tüzérezredes összeesküvése. Ez Csíkot főként azért érdeklí, mert ebben *Gál Sándor* menekült ezredes is résztvett. Az említett két ezredes külföldről fegyveres felkelést akart szervezni, a katonai parancsnok az első terv szerint *Makk*, a második szerint pedig *Gál Sándor* lett volna, *Makk* pedig ez esetben az összes várak főparancsnoka. E két ember Kossuthtól ki tudta eszközölni, hogy Kossuth a „Nemzethez” proklamációt adjon ki. *Makk* az összeesküvést Bucurestből irányította, de a valódi tüzhely Brassó volt. A tervvázlat szerint az összeesküvés „*Év-szaki rendszer*” nevet viselt, ez Mazzini gondolatmenete szerint titkos társaság volt; egy láthatatlan kormány intézkedett: az év, mely csak a *hónapokat* ismerte, a hónapok az illető hónap *heteit* s így tovább. Az esztendő 12 hónapra oszlott, ebből három hónap Erdélyre esett; minden hónapnak volt polgári és ezenkívül katonai parancsnoka. Az erdélyi részekben három polgári vidéki főnök volt: *Török János* marosvásárhelyi református kollégiumi tanár, *Gálffi Mihály* udvarhelyi földbirtokos és ügyvéd, *Horváth Károly* háromszéki birtokos; katonai parancsnokok: *Piringer-Pataki*, *May* és *Váradai József*; még tevékenyültek: *Figyelmesy*, *Borzsa Aron* és *Ruzicska (Rózsaffi) Mátyás*. Később az összeesküvés „Világosság barátai”, „Szabad keresztények társulata” nevet viselt. Az összeesküvés csakhamar felfedeztetett. Bucurestiben indult meg a nyomozás;

³ Ez alkalmazottak neveit a bécsi csász. kir. igazságügyi minisztérium nyilvántartásából vettem át, hol utalás történt a 13635/1852. számú iratokra.

⁴ U. o.

Nagy Józsefet, kinél *Makk* a gyűléseket tartotta, elfogták, de *Nagy* ügyes csellel *Makkot* megszöktette, ő maga pedig mit sem vallott. Később szabadon is bocsátották. Az erdélyi összeesküvőket a rendőrség hosszas figyelés után fogta el, az elfogásokat báró *Heydte*, udvarhelyi katonaparancsnok eszközölte. A csíkiek közül elfogattak: *P. Andrászi Rafael* marosvásárhelyi és *P. Veress* somlyói gvardián. A vizsgálatot 1854-ben fejezték be, március 10-én Marosvásárhelyt kivégeztettek: *Török János*, *Horváth Károly* (25 éves), *Gálffi Mihály*, 1854 április 19-én Sepsiszentgyörgyön *Váradi József* (20 éves), bibarcfalvi *Bartalis István* (a Székelyföld egyik legtekintélyesebb földbirtokosa). Eme kivégzettek bitófáját a nép kegyelete jeléül széjjelhorodta és maguk közt forgácsokban széjjelosztotta. *Piringer-Pataki* volt honvédezredes megmenekült, *May János* volt tábor-kari alezredesen a halálbüntetés végrehajtható nem volt, mert a kivégzés előtti éjjel szalmazsákját meggyújtotta s odaégett. *Andrászi Rafael* ferencesrendi gvardián 15 évi vasban töltendő várfogságra ítéltetett.⁵

Csíkban a *Makk*-féle összeesküvésben résztvett csatószegei primor *Györffi József* (közönségesen György Józsefnek nevezték), kit ha elfognak, *Váradi* sorsára jutott volna, de ügyes volt, nyerges lova mindig készen állott. Midőn a csendőrök el akarták fogni, felesége, *Tankó Kati* a hamis kutyákat a csendőrökre uszította, mik a csendőröket annyira sarokba szorították, hogy ezalatt *Györffi József* lórakapott és elmenekült Moldovába. Dormanestiben egy Csíkból odavetődött székelyromán híjában bújt el; minthogy hetekig nem mehetett le a szobába, annyira áthűlt, hogy egész életén át nagymérvű tüdőtágulásban szenvedett. *Váradiék* kivégzése után, miután az osztrák megtorló szellem elcsendesedett, hazament s a főhadbiztosságnál jelentkezett. Sok hurcolás után 12 évi várfogságra ítélték, miből négy évet kitöltött, a hátralévő időt betegségére való tekintettel elengedték.

Györffi Józsefen kívül az összeesküvésben résztvettek: *Zöld László* és *Vischer Konrád*.

A vezetéssel megbízott *Váradi József* állandóan Székelyföldön tartózkodott; ha *Török*—*Gálffi*—*Horváth* megrázó sorsa be nem következik, a belső Székelyföld bizonyára nem érte volna be a két áldozattal, mely *Váradi* és *Bartalis István* személyében érte.

Vischer Konrád 1848—49-i honvédszázados mint 25 éves fiatalember besoroztatott, pár évi katonáskodás után azonban reverzális mellett, rendőri felügyelet alatt Csíkszeredában egyik női rokonánál telepedett le. 1853 augusztus közepén *Nagy Samu*

⁵ Ezt hosszasanban *Deák Farkas*, a későbbi m. kir. igazságügyminiszteri tanácsos írta meg „Fogságom” c. művében, majd *Hentaller Lajos* a „Magyar Hírlap” 1893. dec. 24. és több számában „Balavásári szüret” cím alatt.

háromszéki volt térparancsnok felkereste s értésére adta, hogy a magyar emigráció vezetői *Váradi József* honvédhuszárszázadosot a Székelyföldre leküldötték csapatok szervezésére és a felkelés előkészítésére; miután vizibetegségbe esett s nincs remény a felgyógyulására, a háromszéki és csiki titkos szövetkezet tagjai az ő helyére *Vischert* szemelték ki, ha *Vischer* vállalkozik, *Váradival* összehozzák az utasítások átvételére, a továbbiakat a Bucurestben időző *Makk* alezredessel személyesen beszélné meg, a teendőket a comité tervei szerint kellene vezetnie és ebben az irányban nemsokára megtalálja őt csatószegei *Györffi József* is, aki vállalkozás esetére *Váradi Józseffel* össze fogja hozni.

Vischer nem adott határozott választ *Nagy Samunak*, mert már akkor kételyei támadtak, midőn azonban kevés idő múlva *Györffi József* is felkereste s a *Nagy Samu* által mondottakat megismételte, mint vállalkozó szellemű fiatalember késznek nyilatkozott a megbízatás elfogadására, *Györffivel* megállapodtak, hogy a Barót körül betegen fekvő *Váradit* felkeresik, tőle a szervezéshez szükséges utasításokat átveszik, a vezetőkkel érintkezésbe lépnek.

Ezután *Vischer* egy pár nap múlva mint felügyelet alatt lévő, rövid időre távozási engedélyt kért s lement Csatószegre, honnan 1853 augusztus utolsó napjaiban *Györffivel* Mitácson át Biharcsfalvára érkezett; megérkezésükkor egy hirtelen esővihar megállásra kényszerítette; *Györffi*, mintha semmiről sem tudna, *Szabó Aron* ottani birtokos háza előtt leszállott és szállást kért. Amint magukról az esővizet lepatogtatták s magukat némileg rendbe hozták, *Györffi* a házigazdával egy mellékszobába ment, kisvártatva egy nyúlánk, halvány fiatalember társaságában lépett ki. Ez a fiatalember *Vischerhez* így szólt: „Én vagyok *Váradi József*, örvendek bajtárs, hogy eljöttél, a többit majd együtt elintézzük.” Később ugyanazon mellékszobából egy úriás kinézésű egyén jött ki, kit *Váradi* mint *Jakabházi* doktort mutatott be. Ezután a vacsora végéig a család körében közönyös dolgokról beszélgettek, miközben úgy esteli 8 óra tájban *Bartalis István* honvédhadnagy hat fegyveres fiatalemberrel beállított, katonai pozitúrába vágta magát s jelentette: nincs semmi ujság, a csendőrörjárat Barót felé vonult, az urak ezért bizton tanácskozhatnak, mert az őrség minden véletlen meglepetés ellen intézkedett. A legénység eltávoztával *Bartalis* ottmaradt, kevés ideig *Váradival* tanácskozott, azután újból katonás tisztelgéssel ő is eltávozott. Este 10 óra felé *Váradi* bement azon mellékszobába, ahonnan előjött. A házileány gyertyát vevén a kezébe, oda bevilágított és *Vischerhez* szólva ezt mondta: „Tessék lenyugodni, a százados úrnak is ott az ágya.” Midőn a leány az ajtót behúzta, *Váradi* jobboldalt az ágy lábánál álló ódon ruhaszekrényre mutatva, annak horogra járó ajtaját felnyitotta, ekkor látszott, hogy a

ruhaszekrény háta, azon túl pedig a fal ki van vágva. *Váradi Vischernek* megmagyarázta, hogy a résen át a kertbe, onnan a közeli erdőbe lehet jutni, ezt ő óvatosságból alakította így, hogy minden lehető meglepetés elől biztosítva legyen.

Ezután mindketten lefeküdtek, minthogy *Váradi* a tulajdonképeni összejövetel okát még eddig nem említette, talán célzatosan is került, *Vischer* felszólította: „Bajtárs, ha képezed, hogy nem gyógyulsz fel és huzamosabb betegséged akadályozni fog hivatásod teljesítésében és így szükségét látod az utasításokat nekem megadni, én most azért vagyok itt, hogy végezzünk.” Erre *Váradi* azt felelte: „Már jobban érzem magam, doktorom is úgy nyilatkozott, hogy öt-hat nap mulva elhagyhatom e helyet, de azért szükséges lesz állandó összeköttetésben maradnunk.” Ez a kitérő nyilatkozat *Vischert* felbátorította, mégis némi tájékoztatást szerzendő jövő magatartására nézve, kitért arra, mondja meg *Váradi*, mi a cél tulajdonképen, kikkel állanak összeköttetésben, honnan van megbízás, mert ha *Kossuth* és az emigráció írásbeli utasítását felmutatja, honvédségi esküje szerint csak akkor szabad és akkor is fog az ügybe avatkozni. Mire *Váradi* vagy azért, mert bizalmatlankodott, vagy azért, mert valósággal úgy is volt, azt válaszolta, hogy neki jelenleg a kezénél nincs semmi irat, nem hordozza magánál, azt biztos helyre letette, nehogy az osztrák kémelek kezére jusson. *Vischer* ezután legalább a *Gál Sándor* felhatalmazásának előmutatására kérte, minthogy állítólag ez sem volt nála, a *Bartalis*-féle őrjáratra terelte a beszélgetést s nagyobb óvatosságra és szigorú titoktartásra intette.

Másnap *Vischer Györffivel* együtt bement Barótba *Csató József* ottani római katolikus espereshez, minthogy ez is be volt avatva a dologba, vele is megbeszéltek a kérdést s *Váradinak* az éjtszaka tett nyilatkozatait, mivel *Váradi* tartózkodás nélküli, nyílt fellépése *Csatónak* sem tetszett, a bizalmatlanság mindhármuknál fokozódott. Midőn eltávoztak, *Csató* azon nézetének adott kifejezést, hogy ha *Váradi* néhány nap alatt Bibarczfalváról el nem távozik, a mozgalom előkészítése nem sokára kitudódik s az Erdővidék birtokosságát nagy szerencsétlenség fogja érni. Ezzel a kellemetlen feltevással estére visszamentek Bibarczfalvára *Szabó Aronhoz*. *Váradinak* az óvatosságot újból is figyelmébe ajánlották, úgy *Vischer*, mint *Györffi* kijelentették, hogy ezután egy lépést sem tesznek mindaddig, míg *Kossuth* és az emigráció felhívását, meg egyúttal az általuk jól ismert *Gál Sándor* aláírását nem látják. Erre *Váradi* újból mentegetődzött s azt válaszolta, hogy kívánságaiknak nem tehet eleget, mert jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy meghatalmazását előmutathassa.

Visszamenet *Vischer* és *Györffi* a Hatod felé kerültek s útközben mind csak ezt a kérdést tárgyalták, *Csatószege*n azzal váltak el, hogy míg a comit  felhívásával meg nem ismerked-

nek, többé egy lépést sem tesznek; nem is volt *Vischernek* több találkozása sem *Nagy Samuval*, sem *Györffivel*, sem a beavattottak közül senki mással, míg *Györffi József* az összeköttetést mégis fenntartotta, mert midőn mintegy 50 főből összeverődött csapat kivonult az erdővidéki hegyekre, onnan előjött *Györffi* és a zsögödi „Édesvíz feje”-nél élelmezésükről gondoskodott.

1853 október első napjaiban az a hír kezdett keringeni, hogy a zsögödi „Édesvíz feje” nevű pusztán valami fegyveres csapat mutatkozik, ott esznek-isznak, sőt zenészek is vannak velük, a vezető egy aranygalléros honvédhuszártiszt; élelmül ökröket rekvirálnak, a tulajdonosokkal ugyan kialkusznak, de csak elismervénnyel fizetnek. E hírre a szeredai főbiztosság titkos megfigyelőket küldött ki. Midőn ez valónak jeleztetett s a nélkülözhető csendőrség kiküldetett a helyszínére, a csapat is őrei által a kellő időben értesülvén, visszavonult az erdővidéki hegyekbe s a közellévő falvakban gyorsan széteszlott. Megkezdődött a hajszja, a gyanúsítottak összefogdosása.

Október 10-e körül *Szabó Aron*, *Jakabházi doktor*, *Vass István*, *Osváth Sámuel* és más két erdővidéki úriembert megvasalva, katonai és csendőri fedezet alatt bevitték Csíkszere-dába. Útközben, midőn Csatószezen átmentek, keresték *Györffi Józsefet* is, de minthogy nem találták otthon, egy csendőrt hagytak ott elfogatására. *Györffi* nem értesülvén a történetekről, gyanútlanul ment haza, a csendőr azonnal ott termett, amint a csendőr a hamis kutyákkal vesződve, féloldalt a szobába akart menni, feleségével együtt az ajtótól ellökte, mire a kutyák még jobban a csendőrré támadtak; míg az a feldühödött állatoktól szabadulhatott, *Györffi* készen tartott lovára kapott és Szentmárton felé átszáguldott a moldovai havasokba.

Györffi odébbállása elég volt *Vischer* gyanúsítására, *Föderl*, akkori szeredai főbiztos csendőri fedezettel azonnal felvitette a hivatalába, ott szembesítette *Szabó Aronnal* és *Jakabházival*; *Szabó* elhallgatott mindent, míg *Jakabházi* a *Szabó Aronnál* való összejövetelt beismerte; *Vischer* azzal védekezett, hogy igaz, hogy ő az eső elől *Szabó Aronhoz* menekült, ott meg is hált, de *Váradival*, vagy más ismeretlen emberrel nem találkozott és nem is tud semmit sem a külföldi magyar comitéról, sem annak emisszáriusairól.

Schnell albiztos, minden gyanakodása ellenére *Vischert* akkor szabadon bocsátotta. Másnap azonban csendőri fedezet mellett újból elővezették, *Schnell* valami *Kunkel* nevű csendőrfőhadnagy jelenlétében egy vadonatúj honvédőrnagyfi atillát vett elő és *Vischerrel* felpróbáltatta, minthogy ez meglehetősen reáillett, *Kunkel* sajnálkozni kezdett, mire *Schnell Vischert* fogolynak nyilvánította és vasba verette, így Somlyóra kísértette, hol az Erdővidékről átkísért úriemberek is el voltak zárva.

Somlyóról *Vischert* 1853 október 29-én a marosvásárhelyi várba szállították, hol egy *Helm* nevű auditor december közepe

táján először kihallgatta. Egyenesen azzal vádoltatott, hogy a *Szabó Áron* házában való összejövetel alkalmával a csíki felkelés szervezését és vezetését *Váraditól* elfogadta, ezt *Szabó Áron*, *Jakabházi* doktor és az inasa bizonyítják. Ezután *Vischert* a nevezettekkel szembesítették, kik ilyenfelét állítva különösen hangsúlyozták, hogy miután abban a szobában hált, hol *Váradi* volt, kétségtelenül találkoznia kellett vele; erre *Vischer* azzal védekezett, hogy hiszen este levetkőzött s ruháit beakasztani akarta a szekrénybe, úgy találta, hogy ennek a háta, azon túl a fal is ki volt vágva, ha tehát *Váradi* csakugyan ott volt, idegen embert gyanítva a háznál, ott bizonyára eltávozott. Míg az auditor az iratok közt a szobarajzot kereste, *Vischer* a többiek felé tagadólag intett fejével, erre *Szabóék* észrevették magukat és vallomásaikat odamódosították: „Bizony úgy lehetett.”

Ezután *Vischer* félévig ült kihallgatatlanul várbeli cellájában erős katonai fedezet alatt, majd holmiját összepakkolták és azzal együtt elszállították a ferencrendiek kolostorába, hol *Bálint Áronnal*, *Váradi* inasával szembesítették. Minthogy ez sem ismerte be és nem bizonyította a *Szabó Áronnál* történt összejövetelt, *Vischert* nemsokára átkísérték Szebenbe. Ott még egyszer megkísérelték vallomásra bírni, de minthogy semmi újat nem vehettek ki belőle, elrendelték a végtárgyalást, annak rendjén felolvasták *Váradi* és *Györffi* vallomását, hogy *Szabó Áronnal* együtt voltak. *Vischer* azonban határozott szembesítést kívánt, mire az elnök az égre és a földre mutatott, hogy ott fognak majd szembesülni. Ekkor már *Török*, *Horváth*, *Gálffi*, *Váradi* és *Bartalis* ki voltak végezve. A bíróság, úgylátszik, további utasítást várt, mert az ítélethozatalt elhalasztotta.

1854 augusztus közepén *Vischert Vass István* zarándi birtokossal együtt keresztvasba verték és az éjszaka elindították Gyulafehérvárra, hol már az időközben kézrekerített *Györffi József*, *Borbáth László*, *Ütő Dani* és *Apor József* fogva voltak és *Vischert* október 2-ig nedves, bűzös földalatti kazamatában helyezték el. Október 2-án d. e. 10 órakor átkísérték a huszár-laktanyába s ott egy tágas teremben sorbaállították, elsőnek *Borbáth Lászlót*, mellé *Vass Istvánt*, *Györffi Józsefet*, *Ütő Danit*, *Vischer Konrádot*; a bíróság bejövén ünnepélyesen felolvasta az ítéletet, mely szerint *Borbáth*, *Vass*, *Györffi* és *Ütő* lázadásban s abban való tényleges részvételben bűnösöknek mondattak ki s kötél általi halálra ítéltettek, *Vischer* részességért 12 évi várfogságra; kegyelem útján azonban a büntetés átváltoztatott *Borbáth Lászlóra* nézve 20 évi, *Vass Istvánra* nézve 18 évi, *Györffi Józsefre* 15 évi, *Ütő Danira* nézve 10 évi, *Vischer Konrádra* nézve 8 évi nehéz vasban töltendő fegyházra, *Apor József* és *Jakabházi* doktor bizonyítékok elégtelensége miatt felmentettek.

Az elítéltek december közepén Aradra szállítottak, az útközben megbetegedett *Borbáth László* otthagytván, *Györffi*

Königgrätzbe, később Josefstadtba, *Vass, Ütő, Vischer* Theresienstadtba kerültek. *Vischer* a közönséges büntetett katonák sorában tényleg sáncmunkálatokat végzett, időnkint nehezített békóban, az előbbieken is békó volt, de legalább a sáncmunka alól fel voltak mentve; csak 1857 június 9-én kaptak kegyelmet.⁶

1852 július 20-án kezdte meg I. Ferenc József erdélyi útját; az udvarhelyi katonai terület határán többszáz kirendelt hadastyán várta és kísérte Sepsiszentgyörgyre, hol a király a látnivalókat megnézhvén, Tusnádra ment háltni, onnan másnap Csíkszeredába utazott, majd az intézet és más helyiségek megtekintése után Udvarhelyre.

További események.

1853-ban Szebenben egy bizottság állított fel: „számlási bizottmány a haditörvényszékileg elítélt személyek elvesztett vagyonára”; e bizottság a rokonok igényeit tárgyalta. Amikor ezek is teljesen eladósodtak, 1853 május 29-én életbeléptették az Osztrák Polgári Törvénykönyvet. Ezt megelőzte az ösiségi nyílt parancs; a zsidó házasságok a polgári bíróság elé kerültek, a rabbibíróságok megszüntették, behozatott a csőd-eljárás, mely azonban a katonai bíróságnál nem alkalmaztatott, kibocsátatott a büntető perrendtartás, 1853 október 2-án az osztrák kormány újból életbeléptette az 1848—49. évi törvényhozás által eltörölt, a zsidók birtokszerzési képességét korlátozó szabályokat; október 10-én pedig kibocsátatott az ügyvédi perrendtartás, mely előfeltételül a német nyelv tudását szabta meg, az ügyvédkedést kinevezéshez kötötte; a magyar ekkor éppoly divatozó volt, mint a román, ügyvédi gyakorlati vizsgára csak az bocsátatott, aki az ausztriai egyetemek valamelyikén törvénytudori fokot nyert, a felvétel után legalább kétévi gyakorlatot kellett ügyvédnél, vagy ügyvédi pénzügyi hatóságnál tölteni, a harmadikat pedig bíróságnál. Az ügyvédi vizsga a kirendelt bizottság három tagja előtt volt tehető, az elnök és a két tag az országos főtörvényszékből került ki, de a főtörvényszék székhelyén lévő ügyvédi kamarai kirendelt ügyvéd is meghívatott.

1853 február 18-án követtetett el a Libényi-féle merénylet. Ugyanezen évben meghalt *Kovács Miklós* erdélyi püspök, ki Tusnádon született. Utóda lett a mellette már coadiutorként működő *Haynald Lajos*, ki a püspöki székhelyet Kolozsvárra tette át; *Haynaldról* maradt fenn az a monda, hogy midőn a császár látogatásakor *Albrecht* főherceg németül szólította meg, azt felelte: „Nem tudok németül, én csak magyarul szoktam beszélni.” *Haynald* később a püspöki székhelyet visszavitte

⁶ A *Makk*-féle összeesküvés adatait *Becze Antal* volt csíki alispán kéziratából vettem át.

Gyulafehérvárra. Ez időtáiban volt *Jókai Mór* feleségével, *Laborfalvi Benkő Rózával* Erdélyben, járt Csikban is, többek közt Tusnádon és a Szent Anna-tavánál is. Ugyancsak 1853-ra esett a Szent Korona megtalálása, szeptember 28-án Skariatín orosz tábornok segesvári szobrának leleplezése; 1854-ben kiadatott a bányatörvény, azután az úrbéri pátens, június 26-án életbelépett Erdély újabb beosztása. Hat kerület helyett tíz lett: nagyszebeni, brassói, udvarhelyi, marosvásárhelyi, besztercei, deési, szilágysomlyói, kolozsvári, károlyfehérvári és szászvárosi, ugyanannyi kerületi törvényszékkel. *Csík Udvarhelyhez tartozott*, a kerületek 79 járásra és 31 vizsgálóbírószágra oszlottak. Kerületi főnökségre protestánsok nem nevezettek ki. December 16-án tétettek közzé a gimnáziumok szervezetére vonatkozó legfelsőbb elhatározások, melyek szerint különös gond a latin nyelvre, bölcseleti propaedeuticára volt fordítandó, ez utóbbi érettségi tárgy lett; a németnyelvi órák a felsőbb osztályokban német nyelven voltak tartandók; új tankönyvek használatba vételéhez kultuszminiszteri engedély volt szükséges, a szünidők ideje meghatározott. A hanyag diákok a katonasághoz besoroztatnak. Az érettségi vizsgát az osztrák kormány honosította meg. Ekkor bekövetkezett az orosz-török háború. A törökök és szövetségeseik az orosz többször megverték, Sebastopolt 1855 szeptember 10-én elfoglalták, ezzel a keleti vagy krími háborúnak vége szakadt, a béke 1856-ban megkötött, Oroszország Besszarábia nagyobb részét elvesztette, a Fekete-tenger semleges lett, a Duna-gőzhajózás rendeztetett, a dunai fejedelemségek viszonya meghatározott. A magyar emigráció nem tett semmit, de *Gál Sándor* orosz segélyben bízva, újból erdélyi betörés felett gondolkozott, de az emigrációt nem nyerte meg. Ennek ellenére *Piringer-Patakit* az országra küldte, ki elfogatván, egyheti vizsgálati fogság után Brassóban magát felakasztotta. Ekkor az emigráció *Gállal* teljesen szakított. 1854 november 30-án I. Ferenc József az ostromállapotot megszüntette, az ügyek rendes menetét visszaállította, ekkor a katonai bírászkodás megszűnt.

1854-ben a Bezirksamt elnökéül *Lukács Ignác*, segédül *Neugeboren József*, 1855-ben *Kóvercz Ferenc*, 1857-ben *Brust Ignác*, 1858-ban *Asvanger Antal* nevezettek ki. 1855-ben vizsgálóbírák: *Gábor Ignác* és *Bolcza Ferenc* voltak. Gyergyóban Bezirksvorsteher *Strohmayr Péter* lett, 1854-ben mellette segéd *Palliárdi Károly*. 1855-ben helyükbe vezetőül *Hubrik Antal*, segédül *Orell Mátyás* nevezettek ki. Később pedig *Jochsmann* nevű egyén. A fontosabb kormány-intézkedések közül megemlítem, hogy a bécsi kormány a csíksomlyói franciskánusok gvardiánjának, *P. Lauka Lajosnak* a hadi adó elengedése és az elvesztett nyomda visszaadása iránt beadott kérésére véleményét kért,⁷

⁷ A bécsi cs. igazságügyminisztérium 15442/1853, 11401/1854, 5541/1853, 25136/1855.

Csik nagyon sok községe panasztolt a nyomasztó adók, fuvarozási és földtehermentesítési terhek miatt. Csik nagyon sok községe között határvillongások voltak, majdnem mindegyik folya-
modott a havasi javaknak visszaadása iránt.

1855-ben a bécsi kormány magát az iskolák germanizációjára vetette. A német nyelv a gimnáziumokban kötelezővé lett, de akként, hogy már az első osztályban néhány tárgyat németül kellett előadni. A német mellett a magyar s román nyelv között szabadon lehetett választani; csak németül tudó tanárokat volt szabad alkalmazni, akik borotválkozni kötelesek voltak. Behozatott a cégjegyzési kötelezettség, a telekkönyvi rendtartás; Németországgal oly kiadatási szerződés kötött, hogy Németország köteles a politikai menekülteket Ausztriának kiadni és viszont. Szabályoztatott a jogakadémiák tanulmányi rendje, Erdélyben a forradalom után csak a nagyszzebeni maradt meg; közzététetett a római kúriával kötött konkordátum, az erdélyi evangélikus egyház önkormányzata és képviselői választása biztosított, Bécsben kereskedelmi és hitelintézet alakult, mely a monarchiában mindenütt állíthatott fel fiókokat, Erdélyben a Királyföldön kettőt fel is állíttatott.

1860. év elején különböző ürüggyekkel angolok járták be Erdélyt s forradalomra izgattak. Kossuth és Teleki „Tájékozás” címmel programot küldtek, melyben az erdélyieket jó reménység fejében türelemre intették s némileg a kedélyeket lecsendesítették. Majd az Ausztriával vívandó harcra katonai szervezkedés indult. Udvarhely, Marosszék, Háromszék és Csíkszék rendszeresen beszerveztetett. Egy zászlóalj négy századból, egy század pedig 250 emberből állott, mindegyik szék egy zászlóaljat alkotott, összesen 4000 emberrel. Vegyesajkú helyeken a szervezkedés szűkebb terepekre szorítkozott. Az egész országra nézve a terv az volt, amint az olasz hadsereg a Dráván átkel és Komárom felé tör, a magyar légiónak előbb Muraközön, utóbb Veszprém és Székesfehérvár között foglal állást. A magyarországi haderő hat hadtestre volt felosztva. Kossuth Erdély kormánybiztosává teljhatalommal *Puky Miklóst* nevezte ki.

Erdélyben az új alkotmányos era beköszöntött, a székelyföldi birtokosság nagyszámmal ment Kolozsvárra, hol *Bethlen János* gróf házában megbeszéltek a közügyeket, megállapodtak, hogy az 1848-as törvények szerint tartanak közgyűléseket s megalkotják a bizottmányokat, megválasztják a tiszteket, a legidősebb királybíró írjon a guberniumhoz, hogy küldjön biztosokat a főkirálybíró megválasztására stb. *Csikban a főkirálybíró csikzsögödi Mikó Antal lett, egyik királybíró Balassi Sándor levéltárnok, Becze József és Cziko Ferenc a többiek.*

1861 április 12-én tartotta a gubernium első ülését, a törvénykezésre nézve egy bizottságot küldött ki, ez az ügyek előkészítésére egy albizottságot. Ez utóbbinak véleménye alapján a gubernium elfogadta a magyarországi országbírói értekezlet

határozatát, a három váltótörvényszék felállítását, javasolta ezt Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Nagyszebenben, a székely és szász székekre és szász vidékekre nézve az osztrák polgári törvénykönyv fenntartása mellett foglalt állást. *Schmerling* tudtával a románok közt a magyarok ellen nagy izgatás volt, a szászok és románok külön-külön nemzeti területek kiszakítását kívánták. Közben lezajlott az 1861. évi pesti híres országgyűlés, hol Erdélyből csikmindszenti *Czikó László* volt jelen, a felsőházban pedig *Haynald Lajos*, ki a dinasztia kívánságaival szemben a nemzet jogait hangoztatta s kifejtette, hogy Erdély úniója vesélyt nem rejt magában.

Az 1862. év azzal kezdődött, hogy a vármegyék és székek tisztikara a lemondásban a főkirálybírákat követte. Ez történt Csíkban is, hol *Mikó Antal* helyébe *Szabó Adám* neveztetett ki főispánná. *Szabó* mellett királybíró lett csikszentsimoni *Koródi József*, kit *Szabó* Bezirksvorsteher a törvényszék vezetésével bízott meg, ugyancsak Beamter volt bánkfalvi *Madár Antal*. Később Bezirksvorsteher volt *Lukács Gusztáv*, *Nagy József* dullóbiztos lett, *Miklósi József* Somlyón előbb főjegyző, majd alkirálybíró lett és *Szabó Adám* s *Lukács Gusztáv* adminisztrátorok mellett ő vezette a közigazgatást, eljárásaiban igazságos volt, nem nemzetietlen, amit tett, kötelessége volt megtenni. Az 1867. évi restauráció előtt egyes bírák voltak Csikszentmártonon *Mészáros Károly*, Szeredában *Jánossi Mihály*, Gyergyószentmiklóson *Orel Máté*.

Ez történt a városokban is, megkezdődött a passzivitás. A derékszékek 1862 januárjában tartották az utolsó gyűlésüket. A kormány mindenütt szervezkedett, az előbb említett utasítását odamódosította, hogy a megyei, székbeli törvényszékek tagjai kinevezetnek, a sedriák függetlenek a politikai közigazgatástól. Ennek hivatalnokai is a legfelsőbb helyen neveztetnek ki. Erdélyben 15 törvényszék állíttatott fel, a csiki az úrbéri ügyekben hatáskört kapott. A törvényszékeknél átlag 6—8 bíró volt, mindössze 180 neveztetett ki. Csíkban az elnöki állás üresen hagyatott.

1862-ben Erdélyben tovább folyt a bírósági szervezkedés, több járásbírószéket állítottak fel, amelyek a büntető ügyekben mint egyes bíróságok járhattak el, ekkor alapíttatott meg Marosvásárhelyen egy kivételes büntető törvényszék, amelynek hatáskörébe a felségsértés, lázadás, hűtlenség és pénzhamisítások utaltattak. Ez a hatáskör fennmaradt 1900 január 1-ig. A bányabíráskodás a gyulafehérvári törvényszéktől a zalatnai bányagazgatóságra szállott. A királyi ítélőtábla császári országos fő-törvényszék mintájára szerveztetett át, egy elnök, egy másodelnök, 15 rendes ülnökkel, kik saját bureaukban dolgoztak, ezenkívül egy államügyészi állás is szerveztetett, az ítélőmesterek, iktatók meghagyattak, a nyilvános ülések megtartása beszüntetett. Ha a városok képtelenek voltak az osztrák polgári és

bűnügyi jogrendszer teljesen ismerő öt tagból és ügyészből álló bírói testületet alkotni, alkothattak egy járásbírószéket, ha ezt sem tudták volna, úgy beosztották őket a megyei törvényszékekhez. Csíkszékben *Szabó Adám* elnöklete alatt a bizottmány ülést tartott. *Kedves Tamás* gyergyószentmiklósi képviselő óvás tételét javasolta. *Fodor Ignác* főügyész kiegyenlítő indítványt tett, mely szerint a bizottmány a nélkül, hogy ebből jövőre törvényes következtetés vonassék, maradjon a helyén, folytassa működését, de írjon az uralkodóhoz, hogy a hadipótlék és főadó, úgy a só árát szállítsa le, a kepetörvényt tanulmányoztassa és azután annakidején közös országgyűlés elé terjeszthesse. Ezen indítvány alapján a bizottmány nagyrésze helyét megtartotta, de *Kedves Tamás* hívei tizenhatan, többnyire nagyobb birtokosok és iparosok, a bizottmányból kiléptek. Tekintettel Csík sajátos helyzetére és arra, hogy nagy közvagyonnal rendelkezett, *Fodor Ignác* álláspontja korrekt volt.

Az erdélyi tartománygyűlés 1863 június 1-re összehívott. A megnyitás előtt a magyar és székely követek bizalmas értekezletet tartottak, amelyen *gróf Andrassy Gyula* és *Tisza Kálmán* is megjelentek. A magyar és székely követek a hozott határozat értelmében a megnyitó ülésre nem mentek el, hanem a helyett a tartományi gyűlés elnökéhez egy nyilatkozatot adtak be. Ennek beadása után a magyar követek és királyi hivatalosak *Crenneville* guberniumi elnöktől testületileg elbúcsúztak. Ennek ellenére a tartománygyűlés megalakult és tudomásul vették, hogy a lemondott magyar képviselők helyére új választás iratott ki. A nyilatkozatukban a magyar követek annak adtak kifejezést, hogy a nagyszabású tartománygyűlés az 1848-i szentesített unió-törvények után törvénytelen, mint ilyenek határozathozatalaiban közre nem működhetnek, ezt a hivatalosok közül aláírta *Haynald Lajos*, a követek közül: csíkszögödi *Mikó Antal*, gyergyóalfalvi *Mikó Mihály*, *Mihály Gergely* és *Gecző János* csíki követek. Az uralkodóhoz beadandó felirat szerkesztésével gyergyóalfalvi *Mikó Mihály* és *Zeyk Károly* bizáltak meg, ennek szövegét alapos megvitatás után *Mikó Mihály* készítette el, ő is vitte fel Bécsbe *Kemény Ferenc*ccel együtt. Az audiencia nagyon rövid ideig tartott, az uralkodó csak annyit mondott: „Adassék át Nádasdynak.” A memorandumot Nádasdyhoz egyedül *Kemény Ferenc* vitte el.

A magyar képviselők helyére új képviselők választására határnapul augusztus 14-e tüzetett ki. A megválasztott magyar képviselők újból lemondottak, a kormány olyan regalistákat nevezett ki, akikkel előre megegyezett, hogy a megbízatást nem utasítják vissza. Ilyenek voltak: *Fogarassy Mihály* c. püspök, *Éranosz Jeremiás* rákosi plébános. Ellenben *Haynald*, *Bodola*, *Kriza*, *gróf Teleki Samu* meghívását megsemmisítette.⁸ A sze-

⁸ Az elmondott eseményekre forrás *Ürmössi*: i. m. II. 129. köv. I.

beni tartománygyűlés az októberi diplomát és a februári patenst becikkelyeztette. A lemondott magyar és székely képviselők helyére harmadik választás rendeltetett el. Ebből *Nádasdy* prestige-kérdést csinált, az adminisztrátorok korteskedése határt nem ismert. Csíkban *Szabó Adám* ilyen kortesbeszédet mondott: „Hogy a kepe, a főadó elengedését, a katonáskodási idő leszállítását, a majorsági birtokoknak az álladalom által leendő megváltását, hitelintézetet, vasutat s ezek útján a nép boldogságának, könnyebb élése módjának biztos kilátását ígérem... ha ezeket a nép nem élvezheti, annak a nemesség, a papság az oka.” Az alcsviki választó kerületben a választás napján a bizalmi tagok közül csíkszentdomokosi *Sándor László* szót kért és kérdezte, hogy mi okon mozdítottak el az előbbi közbizalmat bíró elnök és választmányi tagok? Az administrator által kinevezett választási elnök egyszerűen kijelentette: „Az ilyféle felszólításokat betiltom!” A durva erőszakoskodásnak a vége az lett, hogy a kormány jelöltje elbukott. A választás után a választási elnökhöz azon kérdés intéztetett, „vajjon a kormányzék rendelkezte-e az ily erőszakoskodásokat?” Erre szentsimoni *Koródi József* elnök azt felelte: „A kormányzék nem rendelkezte, ezt csak az administratori szoros rendelet hagyta meg.” Mindezen szoros rendeletek dacára az október elejei választások is a magyar hazafias párt javára ütöttek ki.

1863-ban *Almássi Pál* forradalmi alapon szervezkedett, t. i. mihelyt Ausztriának valamely külhatalommal háborúja lesz, azonnal ragadjanak fegyvert, minden külsegély bevonása nélkül. Az *Almássi*-párt 1863 elején a szervezésre az olasz kormánytól 1 millió frankot kapott, *Klapka* pedig fegyvereket bocsátott rendelkezésre.

Egyszercsak, 1863 december 19-én Pest és más városok utcasarkain olvasható volt *Kossuth* felhívása. A hatóságok előbb csak a felhívásokat koboztatták el, az elfogatásokhoz 1864 március havában kezdtek hozzá, legelőbb *Almássi Pál* fogatott el, ki 1865-ben életfogytiglan tartó fogházra ítéltetett. Ezt követően nagyon sok elfogatus történt. Csíkban *Benedek Lajost* fogták el, *Benedek* egy korcsmában *Kossuth* bejövetelét jósolgatta és azt mondta, hogy ő lesz *Kossuth* első katonája.⁹

A magyarság részére a különben gyászos 1863 végén az az öröm következett be: hosszas küzdelem után 1863 december 7-én megnyithatták a kolozsvári magyar jogakadémiát. Ez csíkmadéfalvi *Istvánffi Pál* kormányzékai tanácsos, legfőbb törvényszéki bíró érdeme, akit nyugdíjas állapotból kértek fel az akadémia igazgatására, aki erre örömmel vállalkozott. A tanári karba még két kitűnően képzett csíki jogász nevezetett ki: szentkirályi *Bors Lázár* és szentsimoni *Endes Gábor*. A kolozsvári jogi lyceumok u. i. 1849-ben megszüntették. Erdély jogi ifjúságá-

⁹ *Ürmössi*: i. m. II. 129. köv. 1.

nak a nagyszebeni szász jogakadémiára kellett mennie, amelyet a bécsi kormány a legkitünőbb erővel látott el, a tanítási nyelv német volt. Ide tódult az 1850-es években a csíki fiatalság, többek között *Endes Gábor* és *András, Székely Endre*, stb. A székely fiatalság második otthona Nagyszébenben *Istvánffi Pál* háza volt.

Forgách magyar kancellárt nyugdíjba küldték, utóda 1864 április végén gróf *Zichy Armin* lett. *Nádasdy* új választást rendelt el. Eme választások alkalmával Csikban *Szabó Ádám* újból önkényeskedett. Gyergyószentmiklóson a jegyzőt, mert parancsára helyéről távozni nem akart, fogságba tétette.¹⁰ *Nádasdy* a guberniumot pressionálta, *Haynaldnak* elrendelte, hogy ne politizáljon. Ennek oka voltaképp az volt, hogy *Haynald* Bécsben nyíltan megmondotta *Rechberg* miniszternek, hogy Erdélyben hiába erőszakoskodnak, a magyarságot a birodalmi gyűlésbe bevinni nem tudják. *Rechberg Schmerlinggel* antagonizmusban volt, a minisztertanácsban *Schmerling* tervei ellen felszólalt, hogy *Schmerlinget* elhallgattassa, ezért kapott *Haynald* intést. A politikai hatóság két római katolikus papot az állásából kitétetett. Az egyik *Veszely Károly*, kit Gyulafehérváron követnek választottak, de a tartománygyűlésen nem jelent meg, ezért a fejevári igazgatói állásától felmentették és egy gyenge plébániába, Szászrégenbe küldték; a másik *Horváth Károly* brassói gimnáziumi igazgató volt, akit Csíksomlyóra helyeztek át, mert egyik kerületben a kormány jelöltje ellen beszélt. A nagyszebeni tartománygyűlés 1864 május 23-án ült össze.

Nádasdynak az ötödik választása sem járt sikerrel. A tartománygyűlés 1864 október 29-én a tanácskozásait befejezte, az előterjesztett javaslatok megtárgyalhatók nem voltak. 1864 október 20-án *Rechberg* külügyminiszter lemondott, helyébe gróf *Mensdorf* neveztetett ki, ki 1849-ben mint őrnagy Magyarország ellen harcolt. Ekkor *Schmerling* és *Nádasdy* helyéről *Haynald Lajost* eltávolították. *Haynald* erdélyi püspök a bécsi kormány szemében régóta szálka volt. *Haynald* 1864 október 3-án híveihez a következő szöveget intézte: „Fejedelmeknek s hazámnak híven szolgálni igyekeztem, az igazság, jog útjáról le nem térvén, nyilvános pályámon nem szoltam olyan szót, amelyet most visszavonom kellene, nem tettem lépést, mely bánkódásra adna okot.” Ezen szöveg után magas állásából önként távozott. A bécsi kormány Mexikóba akarta nunciusnak küldeni, de *Haynald* erre nem vállalkozott. Az uralkodó támogatásából karthágói érsek lett, három évig Rómában lakott, az uralkodó *Haynald* részére évente 10,000 forintot folyósított s ugyanennyi összeget adott berendezkedésére is. *Haynald* 1867-ben jött vissza mint kalocsai érsek.

1865-ben, amikor a főispánok újból kinevezettek, Csík

¹⁰ *Ürmössi*: i. m. II. 163. lap.

főispánja *Mikó Antal* lett. A lemondott kormányszéki tanácsosok állásukba visszatértek, akik közé *Fogarassi Mihály* ekkor nevezetett ki. 1865 szeptember elején november 20-ra a kolozsvári országgyűlés összehívattott, királyi biztosul *Crenneville Lajos* gubernátor nevezetett ki. 1865 december 10-re a pesti országgyűlés is összehívattott.

A székely és magyar képviselők november 18-án értekezletet tartottak s elhatározták, hogy a magyar mellett szász és román jegyzők is legyenek. A megnyitás után az únió kérdésében több zárt tanácskozmány tartatott. A szászok részéről három nézet merült fel: 1. A kolozsvári országgyűlés éppúgy octroyalt, mint a szebeni volt. Meg kell alkotni a választási törvényt, az ezen alapon összeülendő országgyűlés hivatott az únió kérdésében dönteni. 2. Csak a pesti országgyűlés hivatott. 3. Az országgyűlés hivatva van az únió ügyét revideálni. A vita során *Mikó Mihály* többször felszólt. Az országgyűlés 166 szavazattal 59 ellenében az úniót újra kimondotta. *Saguna* bejelentette, hogy a kisebbség az uralkodóhoz felterjesztést intéz. E felterjesztés a többség feliratához mint melléklet csatoltatott. A királyi válasz megérkeztéig a gyűlések felfüggesztettek.

A pesti országgyűlést 1865 december 14-én maga az uralkodó nyitotta meg. December végén volt a megalkuvás, az egyik alelnöki szék Erdély részére betöltetlenül maradt.

Kolozsvárt a királyi válasz megérkezése után az országgyűlés 1866 január 9-re hivatott össze. A királyi kézirat megengedte, hogy az erdélyi országgyűlés a koronázásra követeket küldjön, de az únió feletti döntést későbbre halasztotta, ezzel az erdélyi országgyűlés és *Kemény Ferenc* szereplése végetért.

Megindult a választási mozgalom a pesti országgyűlésre, amelyen 1866 április 14-én *Mikó Imre* gróf felszólt s 16-án az erdélyi alelnöki állásra *Zeyk Károly* választatott meg.

1866. év második felében az alkotmány visszaállítására vonatkozó előmunkálatok az egész országot mozgalomban tartották. Csíkban ennek leghatalmasabb szóvivője *Gecző János* volt. Nála jöttek össze az intézők s csak az történhetett meg, amit az ő házában együttes tanácskozással megállapítottak. Ezekben természetesen *Becze Antal* is résztvett. Ezeken az értekezleteken szemelték ki az utolsó erdélyi országgyűlés követeit, onnan indultak ki a választásokra, a megválasztott képviselők onnan indultak Kolozsvárra. Az únió véglegesítése után a követek a pesti országgyűlésre küldettek, *Gecző János* lett Szereda követe, *Horváth Boldizsár* igazságügyminiszter közvetlen felhívására miniszteri titkár, majd osztálytanácsos, a képviselői mandátum megszűnése után marosvásárhelyi ítélőtáblai tanácselnök, ahonnan a budapesti táblára helyeztetett át, innen ment nyugdíjba s Budapesten is halt meg. *Geczőnek* 1866-ban képviselővé történt választásakor megválasztatott *Lázár Dénes* is. Heves küzdelem volt, *Fodor Ignác*nak igen nagy pártja volt.

Ezen képviselőválasztás után pár nap múlva a képviselőket a fiatalság kikísérte a Nagyerdő alá, ahonnan visszatértek Szeredába, *Gecző* lakásába, egyet-mást rendbeszedni, innen *Erős Elek* szeredai polgármesterhez mentek, itt a mulatságot félbeszakították, *a csiki előkelőségnek apraja-nagyja térdenállva könyörgött a haza boldogságáért*, ezután *Mikó Antal* főispánt hazakísérték.¹¹

1867 február 14-én a magyar felelős minisztérium kinevezetett. Miniszterelnök és honvédelmi miniszter csikszentkirályi *gróf Andrássy Gyula*, közlekedésügyi miniszter *gróf Mikó Imre* lett. Unióellenes nyilatkozat 1867 március 7-ig nem történt. Ekkor felszólalt *Zimmermann* s indítványozta, hogy Erdély közigazgatása s törvénykezése az eddigi állapotban tartassék fenn. Az országgyűlés Erdély átalakítását a minisztériumra bízta. 1867 június 8-án megtörtént a koronázás, azután nemsokára az unió végrehajtása.¹²

A cs. és kir. 82. gyalogezred 1885-ben a cs. és kir. 2, 31, 62. és 63. ezredek egy-egy zászlóaljából alakult ki, ezekben a székely határőrezredek feloszlátása után csiki székelyek is voltak. Az 1859. évi Magenta és Solferino melletti harcokban részt vettek a nagyszabeni 31. gyalogezred és 23. vadászzászlóalj, a 31-esek egy arany, 12 nagyezüst és 35 kisezüst kitüntetést kaptak. A 31. gyalogezred az 1866. évi custozzai ütközetben is részt vett, éspedig a Monte Croce körüli elkeseredett harcokban; osztályrészeül 28 tiszti és 150 legénységi kitüntetés jutott. A königgrázi 1866. évi ütközetekben a 2. gyalogezrednek halott, sebesült és hadifogoly vesztesége volt 42 tiszt, 1224 ember, csak 19 tisztje és 600 embere maradt. 1866 június 27-ig, 9 nap alatt, rossz dűlőutakon Jaromirig 120 km utat tett meg, ekkor Trautenaunál a szorongatott Mandel-dandár segítségére rendeltetett, nagy fáradalmak után érkezett Alt-Rognitz alá, hol rövid pihenő után harcba dobták, itt az ellenség hátultöltő puskáinak lövésétől az első zászlóalj öt tiszte és 300 embert veszített halottakban, de a poroszokat fenntartotta, az ezt követő szuronyrohamban az első zászlóalj újból előljárt s a poroszokat visszaverte.

A július 28-i rudesdorfi ütközetben az ezred azért jutott végromlásba, mert a dandárát a szomszédos dandárok magukra hagyták, az ütközet kezdetén a III. zászlóalj a porosz 2. dárdaezred II. zászlóaljjal kézitusába elegyedett, ezt a székelyek széjjelverték, az ellenség vezénylő alezredesét a lováról lerántották, a tisztek javarészét s a legénység egyharmadát harc képtelenné tették, a többit megszalasztották, hasonló sors érte a testvéreik segítségére jövő porosz II. gárdaezred első zászlóalját is; erre az osztrák dandárparancsnok támadott s a 2.

¹¹ A csiki választást *Becze Antal* kéziratából vettem.

¹² E fejezetben elmondottakat illetően utalok az O. L. T. erd. udv. kancellária irataira, éspedig: 1863. N. 883. N. 2327, 1862. N. 285, 401, 3870. N. 306. N. 461. 1863. N. 3512, 1864. N. 4918, 5252. N. 3702, 1865. N. 4964. N. 4686.

gyalopezred III. zászlóalját támadásra rendelte, de délután a porosz 3. gárda gránátos ezred Rudersdorftól délre és délnyugatra elterülő erdősegen át a dandár jobbszárnyát meglepte, erre a 2. gyalopezreddel együtt küzdött 23. ezred meghátrált, hiába fejtett ki a 2. gyalopezred II. zászlóalja oroszlánbátor-ságot, szét kellett rebbennie, az ezred 9. osztálya Rudersdorf déli kijáratához vetette magát, onnan három órán át verte vissza a poroszokat, akik négyszer verték vissza őket. A 62. gyalopezred s a 28. vadászzászlóalj s a 2. huszárezred is ekkor hősiiesen harcolt.¹³

21. §. Egyházi élet.

A) Általában s a plébániák.

A katolicizmus központja maradt Csík a leopoldi diploma után is. Az erdélyi püspökké kinevezett *Illyés András* 1697 július 4-én Csíksomlyón a Szent Péter és Pál-templomban generális congregatiót tartott s megerősítette *Szebelébi Bertalan* háromszéki főesperest a vicariusi állásában, rendelkezett a parochusokról, a stólára nézve fenntartotta *Domokos Kázmér* püspök (1674) rendelkezését, határozott a tanítókról, licentiatusokról,¹ megyebírákról, egyházfiakról (aeditul).²

Ugyanezen időre esik majdnem *Lakatos István* csíkkozmási plébános, esperesnek a csíkkozmási anyakönyvben lévő „domus historia” bejegyzése is, mely szerint a megyebíró és szentegyházfi-választás régi szokás, így volt ez 1608-ban is, *Tamás* pap idejében; 1694-ben új törvény hozatott a megyebíráiról, a szentegyházfiakról, a törvények folyásáról, építésekéről, a megye jószágairól, szénafüveiről és szántó földjeiről, a temetés rendjéről, a templomban a székek bevételéről; az ezekre vonatkozó régebbi határozatokat csíkszentléleki *Fejér Miklós* szilágysomlyói plébános, az akkori vicarius generalis látta 1646-ban, amikor az egész megye végezte, *hogy egy gyökérre egy széket tegyenek*, pl. kozmási *Györffi, Benedek, Antal, Csoboth* gyökere stb., lázárfalvi *Máté-, Antal-*, dálnoki *Balázs-gyökér*, szeretszegi *Bocskor, Bartalis* gyökere stb., tusnádi *Kristó* gyökere stb.³

Műveltségtörténeti szempontból érdekes, hogy 1702 február 2-án Csíkszentimrén *Domos Jánosné* ellen boszorkányper volt folyamatban.⁴

Szebelébi Bertalan után 1710-ben *Antalffi János* csík-

¹³ *Berkó István* és társai: Magyar Katona. Bp. 1933. II. 344. és köv. lap.

¹ Egyes egyházi cselekmények, vecsernyék előimádkozói, kik szükség esetén kereszteltek és temettek is.

² *Veszely*: Erdélyi egyházi autonómiai emlékek. I. 54. lap.

³ Sz. Okl. VI. 431. lap.

⁴ U. o. VII. 97. lap.

szentgyörgyi plébános, csik-gyergyó-kászonszéki főesperes lett a vicarius generalis. *Ilyés Andrásnak* távozásával a katolikus egyház kormányzata ismét vicarius generalisokra maradt. *Antalffi* Csiksomlyón 1711 május 9-én megerősítette a marosszéki congregatióknak 1657 december 18-án hozott azon határozatait, amelyeket papok, licentiatások, iskolamesterek, megyebírák s némely helyekről fogadott plenipotentialisok hoztak.⁵ Továbbá a jelenlévő csiki alkirálybírák és assessorok jelenlétében rendeleteket adott ki a káromkodók ellen.⁶

Ilyés András 1714-ben meghalt. Utóda 1716-ban csikszentmártoni *Mártonffi György* lett, ennek vicarius *Antalffi János*. *Mártonffi* 1717 április 9-én Somlyón generalis congregatiót tartott, hol az egyházgondnokokról s egyházbírákról s a keperől hoztak határozatot. Továbbá elrendelték, hogy a fiatalok a rendet tartsák meg, az alól fel ne mentessenek, a házasulandók a misén jelenjenek meg, különben ne eskettessenek meg; a nemesurak a plébániákat s más egyházi házakat és templomokat építsék fel, a moldovaiak is a plébánostól függenek; a patronusok a templomhoz építsenek kriptát; a romladozó falú templomokba temetkezni nem lehet; a templom tornyában ne tartsanak tort; a botrányok, ha nemesek és hozzátartozójuk által követtetnek is el, büntetessenek, ha másként nem lehet, a templomból tiltassanak ki, nemkülönb a nemes egyházi bírák is tisztükből, ha templomépítési kötelességükben, papi és tanítói illetmények kiszolgáltatásában hanyagok.⁷ *Mártonffi György* ugyanekkor megerősítette az 1669 május 23-án⁸, 1672 május 4-én⁹, 1674 május 29-én¹⁰, 1697 július 4-én¹¹ hozott generalis congregatiók határozatait s újabb rendelkezéseket tett: I. a főesperesekről, II. a plébánosokról, III. tanítókról, IV. licentiatusokról, a főesperességekhez állandó procuratort rendelt. Ezen a congregatió Fel- és Alcsíkot szépvízi *Czikó Gergely*, Gyergyót *Fülöp Imre* gyergyószentmiklósi mester, Háromszéket *Lőrincffi Imre* magister és *Pál Tamás* képviselték. Elrendelte továbbá a püspök, hogy Marosszékről is rendeltessék ki valaki és szabályoztatott a plébánosok, magisterek és instructorok viszonya a főesperessel.¹²

Az 1717—19-i szárazság, éhség és pestis idején a következő csiki plébániák működtek: Nagykáson, Kásonujfalu, Kozmás, Szentmárton, Szentgyörgy, Menaság, Mindszent, Szent-

⁵ *Veszely*: i. m. I. 34. lap.

⁶ U. o. I. 55. lap.

⁷ Csikkozsmási *Domus Historia* 127—129. lap. 1767 márciusában másolta le *Tompos Antal Péter* csikkozsmási plébános a *Domus Historia* ezen lapjaira. Sz. Okt. VII. 219. és köv. lap.

⁸ *Veszely*: i. m. I. 40. lap.

⁹ U. o. 43. lap.

¹⁰ U. o. 45. lap.

¹¹ U. o. I. 59. lap.

¹² U. o. I. 59. és köv. lap.

lélek, Somlyó, Delne, Szentmiklós, Szentmihály, Szentdomokos, Szenttamás, Nagyboldogasszony, Kisasszony, Oláhfalú, Szentkirály, Szentimre, Szentsimon, Gyergyószentmiklós, Szárhegy, Alfalu, Ditró, Ujfalú.¹³

1726 augusztus 1-én a csiki papság előterjesztésére Csik-somlyón csíkszentmártoni *Antalffi János* congregatiót tartott a kepe, stóla, a káromkodások s a templomszékek dolgában, újból elrendeltetett, hogy az eretnekek a pápisták ünnepeit tartásuk meg, *minden megyében főmegyebíró és curator állíttassék*, ezeknek hivatali működési ideje 3 év, jobbágyos emberek saját személyükben templomot, parochialis házat építeni nem tartoznak, de segítségül legyenek; saját kápolnájukról gondoskodjanak; ha valamely nemesnek több kúriája van s azokban cselédjei vannak, a parochusnak adjon bért, ha ezek a kalákában való táncolás miatt a misét elmulasztják, büntetessenek meg; a pénz-béradás maradjon fenn; akinek a pap ellen panasza van, a püspöknek jelentse.¹⁴ 1726-ban lett *Antalffi János* erdélyi püspök. Az 1726. évi congregatió alkotott constitutiót a következők írták alá: hallersteini gróf *Haller János*, Csík—Gergyó—Kászton főkirálybírája, *Bors Mihály* alcsiki, csíkszentmihályi *Sándor István* felcsiki, *Balassi József* kászoni alkirálybírák, *Baló József*, Gyergyó esküdt jegyzője, tehát a püspök mellett ott voltak az asszisztáló világi hatóságok.

Báró Zorger Antal püspök Csíksomlyón 1732 augusztus 14-én szintén generalis congregatiót tartott. Ez alkalommal jelen voltak: *Andrássi István* somlyai plébános, főesperes, *Atyhai István* gyergyószentmiklósi plébános, alesperes, *Barabás Márton* csikrákosi plébános, csiki jegyző, *Istvánffi András* ditrói plébános, gyergyói szentszéki jegyző, *Kari Miklós* udvarhelyszentléleki, *Barta Ferenc* szárhegyi, *Csedő Antal* nagyboldogasszonyi, *Kiss Gergely* szentgyörgyi, *Vizi Lukács* alesperes, kászoni, *Csató Ferenc* szentimrei, *Kristóf Gergely* szentmártoni, *Mátyásffi István* menasági, *Ferenc József* oláhfalusi, *Zakariás János* kozmási plébánosok, *Péterffi Zsigmond* püspöki káplán, *Kemenes István* szentkirályi, *Hárfás György* szentsimoni, *Antalffi Zsigmond* mindszei, *Bodó Ferenc* csíkszentmiklósi, *Csergő Mihály* szentmihályi, *Bertalan Tamás* háromszékszentléleki, *Ambrus Mihály* delnei, *Benkő Mátyás* szentdomokosi, *Bartó Mihály* szenttamási, *Tánczos István* tunsádi plébánosok; a világiak részéről: *Cseri János*, Csík—Gergyó—Kászton felügyelőbiztos, *Apor Farkas* alcsiki, szentmihályi *Sándor István* felcsiki, *Gáborffi Gábor* gyergyói alkirálybírák, *Czakó Ferenc* alcsiki, *Ferenczi Ferenc* felcsiki, *Baló József* gyergyói, *Jánossi Mihály* kászoni jegyző s több esküdt ülnök.¹⁵

¹³ Sz. Oklt. VII, 231. és köv. lapok.

¹⁴ U. o. 323. és köv. lap.

¹⁵ *Veszely*: i. m. I. 86. és köv. lap.

Kastal János vicarius generalis 1735 október 17-én Csík-nagyboldogasszonyon visitatiót és congregatiót tartott, melyen jelen voltak többek közt *Barabás Márton* alesperes, kisboldogasszonyi, *Kiss Gergely* szentgyörgyi plébánosok, *Simon András* szentszéki jegyző. Ekkor adózás szerint nagyobb plébániák voltak: Nagyboldogasszony, Kisasszony, Somlyó, Szentgyörgy, Szentmárton, Tusnád, Nagykászon, Szentsimon, Szentimre.¹⁶

Báró zelényi Klobusiczky Ferenc püspök 1743 június 27-én Csíksomlyón canonica visitatiót tartott, akkor azt rendelte, ha laikus és egyházi között per merül fel, az mindig az egyházi fórumon járattassék le, a papok semmi címen ne tartsanak fiatal szolgálot, ha a pap és a magister, vagy a nép közt vita merülne fel, előbb mindig a főespereshez menjenek.¹⁷ *Kastal János* generalis vicarius 1747 október 16-án Nagyboldogasszonyon elintézte a magisterek panaszát.¹⁸

1750-ben Felcsík jegyzőkönyvében mint elfogadott statutumok fordulnak elő: a defloreált szüzekről, a székely jobbágyok házasságáról, azokról, kik nem tudják a katolikus hitet, továbbá a különböző felekezetek házasságáról szóló királyi rendeletekről.¹⁹

1695-től kezdve csíki főesperesek voltak a következők: 1680-tól *Kari Péter*, ki 1702 körül csíkszentmiklósi plébános volt, 1703-tól 1706-ig radnóti *Lakatos István*, igazi nevén *Balogh* kozmási plébános, 1706—1708-ig csíkszentmártoni *Antalffi János* csíkszentgyörgyi plébános, ki 1708-ban vicarius generalis lett, 1709—1716-ig altorjai *Szabó Mihály*, ez 1716-ban kolozsvári plébános lett. 1716—1718-ig *Antalffi János*, ez 1716-ban nagyprépost lett, de Fehérvárt lakást nem kapván, oda csak 1718-ban költözött s 1724-től 1728-ig erdélyi püspök volt. 1718-ban és 1719-ben főesperes volt *Mártonffi István* csíkszentgyörgyi plébános, ki pestisben halt meg, 1719—1721-ig *Lukács Mihály* kozmási plébános, 1721—1735-ig ditrói *Nagy Pál* somlyói plébános, 1725-ben kanonok lett ugyan, de a főesperességet megtartotta; 1736—1742-ig *Kastal János* az *Andrássi István* és *Barabás Márton* alesperessége mellett. 1743—1744 augusztus 8-ig csíkszépvízi *Barabás Márton*, ki kanonok lett.

Az egységes csík—gyergyó—kásznói főesperesség, mely a mohácsi vészig a telegdi főesperesi kerület csíki alesperesi kerülete volt, csak azután lett önálló főesperesi kerületté, amelynek első főesperese 1592-ben *Gálffi Pál* volt, 1744 augusztus 8-án kettészakadt: I. Felcsík és Gyergyó, II. Alcsík és Kásznói főesperességekre.

Felcsík és Gyergyóban főesperesek voltak: 1744—1759-ig a már említett *Barabás Márton*. 1759 január 15-én Gyergyó

¹⁶ *Veszely*: i. m. I. 91.

¹⁷ U. o. I. 93. lap.

¹⁸ U. o. I. 94. lap.

¹⁹ U. o. I. 97. lap.

elvált Csíktól. *Csik ekkor kapta a mai hármas főesperesi beosztást: felcsíki, alcsíki, kászoni és gyergyai főesperességeket.*

Felcsíki főesperesek 1759—1765-ig: *Barabás Márton*, 1765—1766-ban *Szász János*, 1766—1780-ig *Bodor István* somlyói plébános, ki 1780-ban kanonok lett, 1780—85-ig hilibi *Gál Péter*, ki kolozsvári plébános lett, 1785—1788-ig *Kovács János* somlyói plébános, 1788—1790-ig *Burján Mihály* rákosi plébános, ki kanonok lett, 1794—1803-ig *Némethi József* nagyboldogaszszonyi plébános, 1803—1805-ig *Ferenczi Péter* somlyói plébános, 1805—1817-ig *Gál József* rákosi plébános, 1817—1830-ig *Rácz István* somlyói plébános, később alfalvi plébános, gyergyói esperes lett, 1835-ben *Potyó Ferenc*, ki még 1860-ban is viselte a méltóságát, de már ekkor öregsége miatt a tisztjét *Eranosz János* látta el.

Gyergyóban a főesperes 1759—1775-ig *Syko József* gyergyószentmiklósi plébános, 1775—1807-ig farkaslaki *Bálintffi Gergely* szentmiklósi plébános, 1807—1813-ig *Fancsali Dénes* szentmiklósi plébános, ki 1811-ben püspöki kancellár lett, de 1813-ig megmaradt főesperesnek, 1813—1825-ig *László Mihály*, 1825—1830-ig *Kedves István* volt, ki Udvarhelyre ment, 1830—1844-ig *Rácz István*, 1845-től pedig e korszakban *Mészáros Antal* volt.

Alcsík-Kászonban 1744—1752-ig *Mihályffi János* szentgyörgyi plébános, ki kanonok lett, 1752—1765-ig csíkmindszenti *Czikó József* szentgyörgyi plébános, tiszteletbeli kanonok, 1765—1766-ban *Bocskor Mihály* szentgyörgyi plébános, 1766—1792-ig udvarhelyi plébános és kanonok is, továbbá Boromaeus Károlyról címzett vicarius. Ez utolsó címre nézve megjegyezzem, hogy *Batthyány Ignác* az erdélyi egyházmegyét 1786-ban négy vicariatusra osztva, az esperességeket ekként osztotta meg: 1. Szent József-vicariatusban a fehérvári esperesség a fehérvári és zalatnai kerületekkel, hunyadi, erzsébetvárosi és küküllői esperesség és szebeni dékánssággal. 2. A Szent Leó-vicariatusban doboka-kolozsi főesperesség, fel- és alkolozsi kerületekkel, szamosujvár-szolnoki esperesség, marosi esperesség a nyárádi kerülettel, a torda-aranyosi esperesség. 3. Borromei Szent Károly vicariatusban az udvarhelyi esperesség a küküllői, kisküküllői, fehérnyikói és koródi kerületekkel, alcsíki esperesség, felcsíki esperesség és gyergyai esperesség. 4. Szalézi Szent Ferenc vicariatusban a háromszéki esperesség a fel- és alsóháromszéki kerületekkel, miklósvári esperesség, melyhez már 1780-ban a brassói dékánsság is csatoltatott. *Mártonffi József* 1801-ben a vidéki vicariatusokat eltörölte, a kászoni esperességet az alcsíkiéval, a felsőháromszékit sepsi név alatt a brassói dékánssággal, az aranyosit a tordaival egyesítette, ezzel a későbbi beosztást megalapozta. 1792—1800-ig alcsíki főesperes volt *Bece István* szentmártoni plébános, 1802—1804-ig gyergyóalfalvi *Lászlóffi Antal* nagykászoni plébános, kanonok, 1804—1824-ig *Papp*

János szentgyörgyi plébános, 1825—1852-ig *Tankó Albert* szentgyörgyi plébános, 1852-től *Nagy Lajos* szentgyörgyi plébános.

Csiksomlyón status-gyűlések tartottak 1669 május 23-án *Domokos Kázmér*, 1697 július 4-én *Ilyés András*, 1710 szeptember 21-én *Antalffi János*, 1717 április 19-én *Mártonffi György* püspökök elnöklete alatt. *1556-tól számítva Csikszék több mint 160 évig volt az erdélyi katolicizmus központja s fenntartó ereje*, hisz a reformáció óta Marosszéken csak hat parochia maradt meg: Hodos, Köszvényes, Jobbágytelke, Deményháza, Mikháza és Köszvényes-Remete; Kolozs vármegyében pedig Gyerómonostor, Fenes, Bácsjegénye, Udvarhelyszék és Háromszéknek kis része maradt katolikus, *de Csik—Gyergyó—Kászon egészen.*

Most rátérünk az egyes katolikus megyékre, és pedig először a felcsiki esperesi kerületben:

1. Balán fekszik a csikszentdomokosi Réz-hegységben. 1825-ben alakítottatott, addig Szentdomokosnak volt leányegyháza. Először fatemplom épült 1827-ben, a mai pedig 1864-ben, ezt az urbanialis társaság mint patrónus építette. 1869 június 6-án szenteltetett fel Nepomuki szent János tiszteletére. A patrónusnak nincs plébános-jelölési joga. Az anyakönyvek 1802-től vezetettek; nyelvére magyar.

2. Csicsó Delnétől 1776-ban el akart válni, a delneiek ellentmondottak, ugyanazon év május 10-én és 1776 június 13-án bizottság szállott ki, ez *Zöld Péter* befolyásolására Csicsóra nézve tett kedvező előterjesztést. Az elválás végre is 1783-ban megtörtént, anyakönyve ez időtől vezetetik. Patrónus az egyházi közönség; az iskolájában nincs coeducatio, magyarnyelvű egyház. A most korszak tárgyalásánál említést tettünk arról, hogy Csicsótól keletre a mező közepén, a Tordavölgye nevű helyen van egy magánosan fekvő templom: a Szent János temploma, mely most Delne és Pálfalva temploma, régen Csicsó is idetartozott, azért építették a közre. Orbán Balázs szerint²⁰ ez XV. századbéli késő gót stílusú; szentélye nyolcszögből képződött három oldallal végződik, diadalíve, boltívezete csúcsíves, mely utóbbinak egy középhenger és két mellékhoronnyal tagozott hevederei a kiszokellő gyámköveken nyugosznak. Zárkövein hihetően felirat is volt, de he van meszelve; a sekrestye ajtaja a késő gótikát jellemző átszelt lóhere ívével zárul (Platter Kleeblattbogen); ilyen a hajó déli oldalán lévő mellékajtó is, amelyet most részben bevakolt horony és vesszőmű (Stabwerk) tagozat körít. Hajójának eredeti boltozatívét 1613-ban készült cifra, kitulipánozott, kockás plafón helyettesíti. Legsajátosabb a torony alatti faportale, mely felül az elcsapott három levél ívével záródik, de alább egy fekkmentes megtörése van, ezt is kívülről hengertagozat köríti. A templomtól északra van Vásárkapuhely.

²⁰ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. II. 60. lap.

A hagyomány szerint míg Szereda vásárjogot nem nyert, Felcsik itt tartotta a vásárt. Az 1332. évi pápai tizedjegyzékben említett Szent János egyházmegyéje itt volt. 1839-ben 960 híve volt.

3. Delne temploma az előbb említett Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom volt, mely 1673-ban megújított, a tornya pedig 1717-ben építettett hozzá, anyakönyvei 1717-től vezetettek. Delnén van a Krisztus Szenttestéről nevezett kápolna (1751. püspöki akt. N. 30.). Pálfalván egy a régi helyén Szent Pál fordulásának emlékére szentelt, a község költségén 1843-ban épített kápolna van, patrónus az egyházközség, magyarnyelvű egyház, hatosztályú elemi iskolája van, coeducatio nélkül. Delnében 1839-ben 781 hívő volt.

4. Gyimes plébániája a vám kedvéért 1785-ben alapított. P. *Riparolis Vince* 1764 szeptember 3-án a gyimesi szorosban misézhetési jogot kapott (Akt. epp. n. 211—1764.), ezt a jogot egy magánházban gyakorolta. (Prot. Epp. 1775. p. 48.). Mária Terézia 1772 április 18-án kelt rendeletével a templomépítés tárgyában jelentést kért, a vámmal kapcsolatban új kápolna épült, mely 1783-ban szenteltetett fel, 1785-ben pedig a káplánság rendszeresített. Az első káplán a kantai konventből küldött P. *Vendekk* volt. Az anyakönyvek 1780-tól vezetettek. A templom Szűz Mária mennybefelevételére van szentelve, magyarnyelvű egyház. 1882-ben 574 hívője volt, filiája Gyimesbük, 416 hívővel. 1839-ben Gyimeslokot is számítva, a hívők száma 959 volt.

5. Gyimeslok 1786-tól 1854-ig Gyimes filiája volt. A templom *Szepesi Ignác* és *Kovács Miklós* püspökök költségén Mária Magdolna emlékére épült. Magyarnyelvű egyház, 1882-ben 3134 hívője volt.

6. Madaras mai plébániája 92 család kérelmére 1742-ben alakított a község erején, a község a templom, a parochia és a tanító részére alapítványt tett. Régi templomát *Madarassi Mihály* presbiter 1500-ban építette, amint egy 1785. évi okirattól kitűnik, a homoródszentmártoni *Biró*-család restauráltatta. Az új templom 1796-ban a község költségén építettett, a földrendés miatt sokat szenvedett, 1818-ban restauráltatott, 1829 május 29-én Szent Péter és Pál tiszteletére felszenteltetett. Az anyakönyvek 1764-től vezetettek. Patrónus az egyházközség, plébános-jelölés nélkül. Érdekes Madarasról ez a szólás: „Ez a falu Madaras, hol a pap is fazekas.” A templom a híres Bogát-hegy alján épült. 1839-ben 1090 hívője volt.

7. Nagyboldogasszony (Jenőfalva, Karczfalva és Dánfalva). A templom a szentély kivételével 1796-ban újjáépített, ekkor sok régiséget találtak és hordottak széjjel (gróf Kemény József gyűjteményében *Némethi* kanonoknak *Aranka Györgyhöz* írt levelei). *Antalffy János* püspök 500 forintos örök-alapítványt tett, 43 könyvet ajándékozott. Az anyakönyvek

1703-tól vezettetnek. A templom Mária mennybelfelvételére van szentelve, a patrónus az egyházközség, magyar nyelvű egyház, lélekszáma 1881-ben az anyamegyében 2921, Dánfalva filiában 2283, összesen tehát 5204 volt. E szám 1839-ben 2744 volt.

A megmaradt szentély boltozatának körtető és hornyokkal tagozott, messze lenyúló gerincei és hevederei díszművekkel ékes gyámköveken (consolen) nyugosznak, amelyeken emberfő, nap, hold és más féldombormű ékítmények vannak. E boltozat közép-zárkővén „Agnus Dei” pompálkodik. A szentély ablakai kör-ívesekké idomítottak, csak az oltár háta mögött (s ez is be-
rakva) tartotta meg eredeti csúcsíves alakját, a sekrestye ajtaja átmetszett löhereívvel alakult; diadalíve köríves. Legérdekesebb a polygon záródású szentély északi oldalán lévő szentség-házacska, mely — bár vastag mészréteg borítja — a kiváló fal-díszítés nyomait mutatja. A négyszög nyilai mellől kétfelől fél-tőből (Halbschaff) kiinduló félhenger emelkedik fel oszlop-szerűen, melynek oldalain csinos dísz-művezetű mennyezetecs-kék (baldachin) alatt (most hiányzó) szobrok állottak, ezeken felül a henger egy részlete díszítménnyel keresztvirágban vég-ződő tornyocskába (fialen) megyen át, míg más része kanyar csúcsíven folytatódva szintén keresztvirággal záródó csúcsmű-
vet (Giebel) alkot a nyilat felett. Ezen szentség-ház-fülke és a köríves diadalív leginkább irányadó lehet e szentély korának meghatározására. Orbán Balázs szerint ez a XV. sz. vagy a késő gót kor.²¹ Ilyen késő gót-kori a templom egyik monstranciája. A templom hajója lebontásakor több rézcsésze találtatott, amelyeket pogány füstölő edényeknek tartottak, találtatott továbbá egy rézüst, amelyben a pogány áldozásnál a leölt állatok vérért fogták fel, továbbá egy $\frac{3}{4}$ sing hosszú rézkés, mely a bálványnak felajánlott állatok megölésére szolgált, ezenfelül egy kis bálvány-lóforma, ezeket *Némethi* kanonok értesítése szerint *Székely Dávid* kancellárius, *Betzmann* határőr-főkapitány, báró *Vécsei Zsigmond* vitték el, jórészt a bécsi múzeumba kerülhettek.

8. Rákos, a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt templom a XIII. században épült, 1574-ben újból építettett, 1730-tól itt őriztetik *Báthori András* erdélyi fejedelemnek aranszálakkal himzett pluvialéja. Az anyakönyvek 1696-tól vezettetnek. A Bogát-hegyen van az 1725-ben épült Fülöp és Jakab apostolok nevére szentelt kápolna. — Madéfalva leányegyházban Márhegyes nevű dombon 1743-ban a község költségén épült a sokszor renovált Szent Anna-kápolna. Vacsárcsi faluban pedig Mi Urunk Jézus Krisztus színéváltozására szentelt kápolna *Jánossi Mátyás* költségén 1725-ben építettett. A rákosi keresztutat Riesensteini *Rómer Kristóf*, I. székely határ-
őrezredbeli kapitány építtette a püspök engedélyével a török

²¹ *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása. II. 86. 1.

fogságból való kiszabadulása és a lutheránus vallásból a katolikus hitre térésének emlékezetére. A hívek száma 1839-ben 2713, 1881-ben 4095 volt a megyében, magyar nyelvű egyház. A templom tulajdonképpen a göröcsfalvi határon van, Csere, vagyis Ködhegy oldalán, 1758-ban toldatott meg. A templom szentélye polygon záródású és jóval fennebb fekszik a hossz-szentélynél, e kettő együtt 22 lépés hosszú s tíz lépés széles, ezeket egy merézmetszetű diadalív választja el az aránylagosan rövid (csak 14 lépés hosszú) hajótól. A hosszú szentély ily aránytalan meghosszabbítását az áthajók tették szükségessé. Ez áthajók eredetileg a szentély magasságával bírhattak, hasonló diadalívvel lehettek egybekötve, de az újabban alkalmazott törpeboltozat a diadalíveket eltüntette s helyükbe most körívvel záródó vállívek (Arkaden) alkalmaztattak, amelyek a műértő szemére zavarólag hatnak; sőt az áthajók még más, a harmónia törvényeit sértő átídomításon is mentek át, mert míg az áthajó megtartotta eredeti, 9 lépés hosszú és 7 lépés széles nagyságát, addig a déli áthajó egy hossz-szentélyi oldaltolódással 15 lépésnyire szélesítettett. Hogy ez későbbi kontár odatoldás, az építészet törvényeinek követelése mellett az is bizonyítja, hogy e toldás egy második kisebb vállív által van egybekötve a szentélyvel, de mutatja főleg az, hogy e vállív felett még most is ott van a hossz-szentélybe nyílt csúcsíves ablakban tetőzete, díszművezetével egyetemben. Ez áthajók egyenes záródásúak, a törpített boltozatukkal idegenszerűen veszik ki magukat a hossz-szentély feltörő keresztboltozata mellett, amelynek kajacs és horonytagozatú gerincei és hevederei hosszúkás gyámkövekre nehézkednek. Zárkövei egyikén a nap és a hold (a székelyek címere) vannak a domborműbe bevésve. Főportaléja átídomult, csakis déli ajtaja maradt meg, köríves, egyszerű hengertagozattal. Ablakai csúcsívesek, ki- és befelé szélesedő tagozatlan bélelettel, díszművezete is csak egynek maradt meg és ez a kettős három levél-ív feletti lóhereívvé alakult. Sekrestye-ajtaja, mely a késő gót kor átszelt lóhereívvel záródik, szintén későbbi odaillesztésnek látszik, úgyszintén a szentély két ellentétes oldalában nyitott köríves ablak is. A templom déli oldalán és az áthajó nyugati oldala mellett is (kívülről) oszlopos folyosó vonul, mely félkör vállíveivel a román stíl reminiscenciáját tartja fenn. Mindezek Orbán Balázs szerint²² kétségtelenné teszik, hogy a templom az átmeneti korszak műve és a Székelyföldnek mégpedig egyik szebb és kiválóbb műemléke, így a déli áthajó vállíve felett (a külső falon lévő) most fedél alatt lévő felirat nem a templom korát, hanem az áthajó új boltozatának odahelyezését s ezen áthajó elídomtalanító megszelésítésének idejét jelentheti, mert hogy ezen, most fedél alá került rész szabadon állhatott, mutatja az is, hogy a templom (kajacs és

²² *Orbán Balázs: Székelyföld leírása. II. 67. 1.*

hengeralkotta) korona párkányzata ott is folytatva van és mutatja a felirat alatt lévő s már a szentély leírásánál említett csúcsíves ablakocska is, mely eredetileg a szabadba nyílt, csak a későbbi (és a szentélynél jóval alacsonyabb) szárny odaépítésekor került annak fedele alá, hol most is bajosan megközelíthető helyen rejtve és védve van. A felirat: *Anni do-i (Domini) 157 (1570)*. Hogy XVI. századi felirat, a minuskel betűk bizonyítják: „*Hos opus fecit petrus Zabya.*” *Orbán Balázs* is XIII. századi építésnek tartja e templomot, éppúgy mint Köpeczi Sebestyén József leírja. A torony tíz lépés oldalhosszal bíró tömör négyszög-épület. Csúcsíves portálé vezet a torony alját elfoglaló előcsarnokba, fent kis oszlopocskákkal összekötő csúcsíves ablakok és ezek alatt mindenik oldalon rendszeresség nélkül elhelyezett lőrészzerű lyukak vannak. E lőrések s a tisztán válogatott lapos kövekből épült falak nagysága és tömörsége arra mutatnak, hogy önvédelemre is számítottak az építésénél. E torony bevakolt küloldala veresen vonalozott kockákra van felosztva s monochromilag roppant kezdetleges modorban mennyköt szóró Jupiter, buzogányos hős, szarvas, nap és hold, fák, oroslán és más elmosódott alakok vannak minden rend és összefüggés nélkül lefestve. A templom hajójában rejtkehely van. Rákos e templomában egy nagyhirű és csodatételeiben a somlyóival vetélkedő Mária-szobor volt, melyet *Székely Mózes* katonái és más eretnekek 1602-ben a tűzre dobtak, más szentképekkel és keresztekkel együtt, de a monda szerint a keresztfák szögei a tűzből kiugrottak és kiégették a templomdulók szeméit. *Losteiner* históriája szerint (260. szakasz) *Székely Mózes* alatt a reformáció befészkelte magát Csíkba, *Losteiner* megemlíti egy Nagyboldogasszonyban lévő *Kelemen* nevű prédikátort, kit a nép később megútált, elűzött és az átállottak házait lerombolta.

9. Somlyó (Várdotfalva) templomát 1690-ben *Thököly*, 1694-ben a tatárok, 1705 és 1707-ben a császári hadak felölték. Csíkszereda 1751-ben egyidőben szakadt el Somlyótól. A templom monstranciája *Rákóczi Györgynek* szerencsétlen lengyel hadjárata idején Lengyelországból szereztetett. 1762 július 3-án megengedtetett a templom újraépítése. Hogy ekkor a taplociak is hozzájáruljanak, a plébános megengedte, hogy minden harmadik vasárnap és ünnepen az ő templomukban szentmise szolgáltassék. Az új templom a község erején 1795—1805 között építettetett. Az anyakönyvek 1714-től vezetettek; a templom Szent Péter és Szent Pál tiszteletére szenteltetett. A Salvator-kápolnát *Pilutius Marinuo* Somlyón 1680-ban szentelte fel. E kápolna keletkezése a XV. századra vihető vissza. 1780-ban *Gyulai grófné* újraépítette. Pünkösdkor sokszor 30,000 ember jön ide körmenetben, felajánlásokat, fogadalmakat téve és megtört szívvel bűnbocsánatot kérve. 1880 táján megújított és megnagyobbított.

A Páduai Szent Antal-kápolnát egy laikus testvér építette azon a helyen, ahová 1661-ben a tatárok elől elbújt. A Nepomuki Szent János-kápolnát a somlyói konvent 1821-ben építtette, 1838-ban Csíkszék költségén újraépítették. Taplocán Szent Lőrinc tiszteletére 1795-ben állandó parochia létesítése és templom építése határozottatott el, fel is építették, patrónus az egyházközség, Somlyónak 1881-ben filiái voltak: Taploca és Csomortány, lélekszáma 3086, 1839-ben 2689 volt, azóta Taploca önállósult.

10. Szentdomokos 1695-ig Szenttamáshoz tartozott, 1695-től 1725-ig saját plébánosa volt, 1725-ben újra egyesült Szenttamással, de kevéssel azután ismét elvált s így is maradt. Egyébként nagyon régi egyházközség. Előbb a ferences atyák látták el a szent szolgálatot. 1726 január 3-án a hívők minden jövedelem egyharmadát az atya szükségletére és az egyház fenntartására átengedték. 1731-ben még *Benkő Mátyás* volt a plébános, ki 1648-ban született, Kolozsvárt és a nagyszombati Szent Adalbert-szemináriumban nevelkedett. Az új templom 1795—1802 közt épült, 1817-ben Szent Domokos tiszteletére felszenteltetett. Az anyakönyvek 1695-től vezetettek. Patrónus az egyházközség; magyarnyelvű egyház; a hívők száma 1839-ben 1632, 1881-ben 3689 volt. A pap 1695-ben *László András* volt, ki Gyergyóba ment, 1725-ben pedig *Csergő János*.

11. Szentmihály temploma 1819-ben nagyobbított és restauráltatott. Az anyakönyvek 1734-től vezetettek. Ajnádban Szent István király tiszteletére a *Bernád*-család 1514-ben templomot épített, amelynek helyén 1846-ban újat építettek. A Szent Mihály új temploma restaurációjakor a keleti rész meghagyott, e rész a gót stílus jellegét igazolja. A hívők száma 1839-ben 967, 1881-ben 2158 volt.

12. Szentmiklós plébánosa 1686-ban *Kari Péter* volt. Ez az egyház a tatároknak 1694. évi betörésekor sokat szenvedett. A tornyot Madarason lakó homoródszentmártoni *Biró Sándor* építtette 1724-ben. A templom nagyobbítása 1777-től 1784-ig tartott, ekkor Szent Miklós püspök tiszteletére szenteltetett. Az anyakönyvek 1755 óta vezetettek. A Nepomuki Szent János-kápolnát *Csató Zsigmond* cs. kir. udvari kancellár 1751-ben építtette. Borzsova leányegyházban Szent József tiszteletére hajdan az *Egri*-család emelt egy fakápolnát. (Litt. Mich. Burján Archid. Act. epp. 1792. október 20. n. 1061.) Később a hívek szolid anyagból felépítették és 1794—1821. évek között megnagyobbították és 1842-ben toronnyal ellátták. Szépvíz leányegyházban a *Biró*-család még a tatár beütés előtt emelt egy latin szertartású kápolnát Havas Boldogasszony tiszteletére, melyet egy gazdag társaság 1861-ben restaurált. Az egyház patrónusa a hitközség, magyarnyelvű egyház. 1881-ben a hívők száma Borzsovával és Szépvízzel 3876, 1839-ben 1990 volt.

13. Szenttamásnak 1725-ig rövid megszakítással Szent-

domokossal közös plébánosa volt. Ekkor a templom romokban hevert, a hívők a szentségek vételére s a misére az *Abaffi*-család által átengedett kápolnába gyűltek össze, azonban ennek használatától a guberniumnak 1748 június 17-én kelt határozata következtében a hívők 1748 augusztus 23-án eltiltattak. 1749-ben *Kastal János* prépost közbelépésére új templom építését határozták el s e célra telket szereztek. 1771-ben csíkszentdomokosi *Sándor László*, a későbbi főkirálybíró indítványára a négy századdal ezelőtt épített templom helyére *Fogarassi György* építész által az új templom alapfalait lerakatták és a hívők ügybuzgósága és más segélyekből csíkszentdomokosi *Sándor László*, *Martini József* határőrszázados s *Rokai Antal* plébános felügyelete alatt 1776-ban felépítették. A felszentelés 1779-ben történt. Az anyakönyvek 1750-től vezetettek, a templom véd-szentje Szent Tamás apostol. A csíkszentdomokosi *Sándor*-család kúriáján túl lévő hegyen épült a Szent Anna-kápolna, 1865-ben restaurálták s 1872-ben szentelték fel. Patrónus az egyházközség, a hívők száma 1881-ben 2135 volt. A szenttamási templom régen vártemplom volt, várfalak övezték. Az új templomban van egy régi harang, 1495. évi felirattal, a körirata megfelel a szentmártoni harangon lévőknek.

14. A szépvízi örmény plébánia 1785-ben alapítottatott. Mí-dőn az örmények bejöttek, köztük sok scismatikus volt, akiknek megtérítésére *Bajthai Antal* püspök 1769-ben *Karácsony János* főesperest Erzsébetvárosra küldte. Ez őket meg is térítette s a házas papokat a szentmise-szolgálattól eltiltotta, de a régi egyház szokása szerint diaconus szolgálatban meghagyta, ezután a püspök nekik papot rendelt. Ekkor 300 örmény s 4 pap tért meg, ez utóbbiak közül 2 özvegy, 2 házas volt. A templom a Szentháromság tiszteletére más jötevők költségén 1781-ben épült. Anyakönyvek 1756-tól vezetettek. Patrónus az egyházközség. A hívők száma 1881-ben 202 volt.

15. Szeredában a *Steinwill* generális által 1714-ben újrapépített várban lévő kápolnában tartatott az istentisztelet. Szereda 1751-ig Somlyó leányegyháza volt. 1751-ben *Sztoyka Antal* önálló egyházközséggé tette. A templom 1758-ban épült az egyházközség költségén. 1784-ben a Szentkereszt felmagasztaltatásának tiszteletére felszenteltetett, 1825-ben restauráltatott. Az anyakönyvek 1751-től vezetettek. A patrónus az egyházközség, papjelölési jog nélkül. A hívők száma 1881-ben 1600 volt, 1839-ben 450.

A kászonalcsíki főesperességben: 1. Kászonyjakabfalva. Egykor Nagykászony leányegyháza volt. A hívők száma 1839-ben 496, 1881-ben 1173 volt. A hívők 1767 február 16-án új templom építése s a javadalomról való gondoskodás ígérese mellett plébános adás iránt folyamodtak. Végére Jakabfalva 1783 augusztus 25-én önálló plébánia lett. Az első plébános *Martonfi Péter* 1783 június 9-én vezetett be. Az új templom építése a hívek

munkájából, adományából és segélyből 1808-ban megkezdett és 1816-ban befejeztetett és *Rudnai püspök* által fel is szenteltetett. Az anyakönyvek 1783 óta vezetettek. A templom a Szentlélek tiszteletére van felszentelve. A patrónus az egyházközség, pap-kijelölés nélkül, magyar nyelvű egyház, a hívők száma 1839-ben 496, 1881-ben 1173 volt.

2. Kászónújfalu plébániája 1701-ben alapított, előbb Nagykászon leányegyháza volt. *Kovács Miklós, Szabó Miklós és Tima Miklós*, hol most a templom áll, fatemplomot építettek Szent Miklós tiszteletére, majd e helyen a hívek egyesült erővel kőtemplomot építettek s 1768-ban kőtoronnyal is díszítették. A hívek száma növekedtével *Bernáld Sándor* biztatására, mint mondják, II. József császártól, midőn a falun átutazott, 1000 forintot kértek és kaptak, ezenfelül a gyergyóditrói plébános tíz aranyat adott. A kő- és faanyagról maguk a falusiak bőségesen gondoskodtak, máshonnan is kaptak 1000 forintot, így hozzákezdhettek egy nagyobb templom építéséhez, ez 1792-ben befejeződött és a templomot 1796-ban gróf *Batthyány Ignác* felszentelte. A templom földrengéstől sokat szenvedett; 1826-ban restaurálták. Az anyakönyvek 1701-től vezetettek. A templom Szent Miklós püspök tiszteletére van felszentelve. Van itt egy kápolna is, mely Boldogasszony mennybemenetelére szenteltetett. Patrónus az egyházközség, papjelölés nélkül. Magyar nyelvű egyház, a hívők száma 1839-ben 1242, 1881-ben 1296 volt.

3. Kozmás régi egyház. A torony 1653—1670 közt épült. Ebbe 1772-ben az alvinci uradalomtól 300 forintért óraszerkezetet vettek. A parókia a *Thököly*-féle 1690. évi beütéskor sokat szenvedett. A templom 1662-ben renováltatott, majd 1831-ben *Mártonffy János* plébános idejében újjáalakított. Anyakönyvei 1695-től vezetettek. A templom Szent Kozma és Demjén tiszteletére szenteltetett, a templommal összefüggő kápolna pedig Nepomuki Szent János tiszteletére. Lázárfalva leányegyházban a kápolna Krisztus Testének van felajánlva. Ez az egyházközség több évszázad óta Kozmás filiája. El akart válni, de 1726 július 17-én *Apor Péter* és *Farkas* protestáltak, t. i. a kozmási templomot is a hagyomány szerint az *Apor*-család építette. Patrónus az egyháztanács. A hívők száma 1839-ben 1595, 1881-ben 2116 volt. Lázárfalva ma önálló plébánia.

4. Menaság anyakönyvei 1717 óta vezetettek. A templom Mária szeplőtelen fogantatása tiszteletére van szentelve, éppígy a templomhoz ragasztott kápolna is; Menaságújfaluban a kápolna Krisztus Urunk színeváltozására szenteltetett. Patrónus az egyházközség, papjelölés nélkül. A hívők száma Újfalut és Potyondot is odaértve 1839-ben 1114, 1881-ben 2069 volt. A templom műbecsét előzően már méltattuk.

5. Mindszent plébánosa 1718-ban *Szentmártoni István* volt. A templom tornya *Mártonffi József* püspök költségén épült, aki itt született. Az anyakönyvek 1718 óta vezetettek. A

templom a Mindenszentek tiszteletére, Hosszúaszóban pedig a kápolna a Boldogságos Szűz Mária születésére szenteltetett. Patrónus az egyházközség, papjelölés nélkül. A hívek száma 1839-ben 650, 1885-ben pedig 1180 volt. A hosszúaszói kápolna nagyon régi, 1230—1231. felírás volt a nyugati ablak felett, az északi oldalon az ajtó sarkánál pedig 1247. Az arabs számok csak a XIII. sz. közepén jöttek divatba, ezekre a felírásokra építeni nem lehet. *Benkő Károly* leírása szerint 1851-ben az egyházmegye könyvei közt találhatóak voltak: „Az evangéliumoknak, melyeket vasárnapokon és egyéb ünnepeken esztendő által az anyaszentegyházban olvasni és prédikálni szoktak, magyarázatjaként második része, melyet írt *Telegdi Miklós* esztergomi prépost és most világosabb magyarázattal nagyobbítván, másodszor kibocsátott *Telegdi János* kalocsai érsek, nyomtatta Bécsben a kolonias udvarban *Formika Máté* MDXXXVIII. esztendőben in 4-to“. Ez a könyv talán *Telegdi Mihály* Székelytámadvár praefectusa és a székelyek kapitánya útján került ide. 1570 január 28-án, midőn II. János *Andrási Márton* és fiának, *Péternek* Csík—Gyergyó—Kászon királybírájának Csíkszentsimont adományozta, rákosfalvi *Incze Farkas* deák az adományozás azon része ellen, mely szerint a szentsimoni birtokkal Csatószeg egy része is adományoztatott, *Hagyai János* csiki alkirálybíró s *Telegdi Mihály* nevében is ellentmondott, de ellentmondása elutasított;²³ a II. könyvnek a címe hiányzik, azonban az tűnik ki, hogy 1589 január 17-én *Fejérvövi István* nyitrai püspöknek ajánlotta *Monoslai András* pozsonyi prépost Pozsonyban. A régi mindszenti templomnak csak a szentélye maradt fenn, mely polygon záródású, diadalíve s a déli oldalán lévő halhólyagdisz-művezéssel ékeskedő két ablaka csúcsívvel záródik, boltozatának zárkövei igen szépen tagozvák, gerincei és hevederei egyszerű kehelyidomú gyámköveken nyugosznak. Legtöbb műbeccsel a szentély északi felében lévő szentségházacska bír. A hajó déli oldalához ragasztott előcsarnok homlokzatában csinos faldombormű van befalazva, mely a Szentháromságot ábrázolja. Ez az Egyiptom völgyében feküdt régi kápolnából hozatott ide.

6. Nagykászon valamikor egyedüli parókia volt Kászonban, sok viszontagságon ment át a török és tatár dúlások következtében. Az anyakönyvek 1701 óta vezetettek. A templom Mindenszentek tiszteletére épült, van egy kápolna, mely Krisztus szent Testének tiszteletére szenteltetett, ez még jó állapotban volt 1881-ben. A másik kápolna Szent Katalin tiszteletére szenteltetett. Azt mondják, hogy egykor ez volt az a templom, amelyben az elszánt székely nemzet pogány véres áldozatait bemutatta. Patrónus az egyházközség, a hívek száma 1839-ben 1830, 1881-ben 3579 volt. *Kovács Miklós* püspök 1829-

²³ Sz. Okl. II, 287—290. lap.

ben (P. O. L. 4. lap) ezt írja: „Ki tudja, ki rakta le ezen egyház alapfalait? A régiség sötétségéből ezt kiásni nem lehet, a boltozatot támasztó oszlop feliratából (Cum SANCTORUM A E D E C A M ANNO TALI A DUR. 87—1487) az tűnik ki, hogy nagyon régi. Ugyanezen oszlopra később ez iratott: „Midőn ezzel a gerendával a boltozat és ív megnyujtatik az 1701. évben, R. D. F. P. *Mártonffi István, Keresztes Antal, Csobot Mihály, Balássi József* úr főfelügyelete idején, *Bernhard István, Balássi Mihály, László János* egyházbíróasága idején, többekkel AED“; midőn a külalak a gót munkát siratja, bizonyosságot tesz a régiségről való véleményt illetően“. Ugyanott az 5. lapon: „Van egy főoltára s két mellékoltára. A főoltáron a következő felírás látható: Ez az oltár a Mindenszentek tiszteletére emeltetett 1713-ban, a mellékoltárok: egyike a Boldogságos Szűz Mária, a másik Szent Péter apostol tiszteletére. Ezek felszenteléséről a plébánia levelesládájában a következő tartalmú bizonyítvány őriztetik: „1648 január 11-én I. *Vitus Pilucius* marciopolitanusi érsek felszentelte a bejárattól balra esőt Boldogságos Szűz Mária, a jobboldalra esőt Szent Péter tiszteletére s azokba zárta Paustin Angelus szent maradványait.“ Tornyában három harang van, egy négymázsás régi harangon ez a felírás van: „A Názáreti Jézus a világra jött és emberré lett. 1642.“ Az előbb jelzett s a hagyomány szerint pogány istentiszteleti célokra szolgált kápolna Feltiz északi végén távol fekszik és régi kinézésű. A templomnak nagyon régi kelyhei vannak: egy 1630. évi felirattal; a plébánia-lakáson ez a felirat van: „Szászfalvi István 1687. G. D. Emeric. Kász: Vic. Iudex Reg. cum caeteris 9. May“.²⁴ A templom Altiz délnyugati végénél a fenyveserdő árnyalta „Egyházhajó“ nevű dombtetőt koronázza, ma is meggyés temploma Kászonaltiz-, Feltiz- és Impérnek. Idomából kivetkőztetett, alapjában gótízlésű épület. Csak a régi műidomokat találjuk meg benne, így a szentélynek hosszukás gyámkövekre nyugasztott boltozat-gerinceit, melyek a késő gót-kor modorában tagoztvák, ilyen a szentélyek polygon záródása, csúcsíves diadalíve és csúcsívvel záródó sekrestyeajtaja, melynek béléletét horonyok közé foglalt két henger tagozza. E hengertagok kivájt (canalírt) telepről emelkednek. Ilyen még a teljesen fennmaradt szentségfülkéje, melynek köríves nyilatát szögletein leszelt négyszögkeret veszi körül, miről falszalag emelkedik ölnyi magasságban, hol horony- és kacsaj-alkotta párkányzatra kajacsos tetőzet jön.

Hajójában csak két régi ajtó maradt meg. Déli mellékajtaja átszelt lóhereívvvel záródik, a béléletet három mély horony közé helyezett két hengerpálca tagozza. Sajátságos azon elrendezés, hogy a hossz-szentélynek a hajóhoz viszonyított keskenyedése kívülről úgy van kitöltve, hogy minden két oldal-

²⁴ *Benkő Károly*: i. m. II. 135, 136. lap.

tám között egy középbe záródó vakolatosított vállív (arcade) van bemélyítve. Mindezeket kombinációba véve (a késő gót-kori boltozat s oldaltájtó-betoldás) a templom építési kora a XIII. sz. lehet, a Szent Katalin-kápolnáé pedig a XIV. század.²⁵

7. Szentgyörgy templomáról már szoltunk. A templomhoz a Szentrozsafüzér-kápolna van ragasztva. A Kálvárián lévő második kápolnát az Úr szenvedésének emlékezetére *Tankó Albert* szentgyörgyi plébános és főesperes készítette. A harmadik kápolna Szent Anna, a negyedik a Szentkereszt, az ötödik Mária mennybemenetele tiszteletére szenteltetett. A hatodik, az ú. n. Bálint-kápolna. A Kotormányban lévő kápolna védőszentje az Erzsébetet látogató Mária. Az anyakönyvek 1684-től vezetnek, a templom Szent György tiszteletére emeltetett. Patrónus az egyházközség, a plébános legtöbbször főesperes is. A hívők száma 1839-ben 2570, 1881-ben 4609 volt. Szentgyörgyön, a falu közepén, görög katolikus templom is van. A római katolikus templom gót stílusban épült, de eredeti mivoltában csak a szentélye maradt meg. Csúcsíves ablakai halhólyag díszművezetükkel késő gótkorra utalnak, csúcsíves diadalíve és egyszerű gyámköveken nyugvó boltozata nagyon szép s bevégzett munkára utal. Hajója azonban egészen renaissance stílusban idomítottatott át.

8. Szentimre mostani temploma 1776-ban az egyházközség és *Henter Ádám* költségén épült Szent Imre herceg tiszteletére. Anyakönyvei 1712-től vezetnek. A Szent Margit-kápolnát a monda szerint 1661-ben *Tankó Margit* emeltette. Patrónus az egyházközség, híveinek száma 1839-ben 1783, 1881-ben pedig 2018 volt.

9. Szentkirály mai temploma a régi helyén Szent István király tiszteletére az egyházközség költségén 1773-ban építetett, anyakönyvei 1696-tól vezetnek. Krisztus szent Teste tiszteletére szentelt temetői kápolnát *Bors Barnabás* alkirálybíró költségén 1822-ben újraépítették, 1886-ban *Bors István* úgy kívül, mint belül renováltatta. Patrónus az egyházközség. A hívők száma 1839-ben 1458, 1881-ben 1775 volt. *Kovács Miklós* püspöknek 1829-ben történt leírása szerint (P. O. L. 4.) a templom tornya 18 öl magas volt s három harang volt benne, melyek közül a nagyobb 1562-beli.²⁶ A mai templomban a régi gót templom egyes részei még megvannak, pl. egy átszelt lóhereívvel záródó oldalkapu, a torony alatti kapu, melynek szintén régi köríves nyilatát körte és horony tagozza.

10. Szentléleken a templom a Szentlélek tiszteletére emeltetett, Zsögöd leányegyházban pedig a Szentháromság tiszteletére, ez utóbbit a XVIII. sz. végén a *Mikó*-család építtette, a zsögödiek 1783-ban külön papot kértek (act. epp. N. 1421—

²⁵ *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása. II. 53, 54. lap.

²⁶ *Benkő Károly*: i. m. II. 109. lap.

1783). Patrónus az egyházközség, jelölés nélkül. A hívek száma 1881-ben 1736 volt. A templom keleti fele gótizálású, a nyugati és a kötorony 1800-ban épült.²⁷ Orbán Balázs szerint²⁸ a templom a XV. században gótstílusú volt, a tizenhat lépés hosszú szentélye régi alakjában maradt meg, egyszerű gyámköveken nyugvó (consolen) boltozata a késő gót korra utal. Itt mindenütt a teljesen kifejtett gótizálás csúcsíveivel találkozunk. Csúcsíves és merész metszetű diadalív, csúcsíves és déli oldalon lévő díszművezetes két ablak és az oldalkapu is. A hajó azonban renaissance stílusú. A szentély északi részén csinos foglaltványú szentélyházacska van, amelyen a csúcsíves nyilatát fűrészfej (zukaek, cheoron) díszlet fogja körül, amit ismét hengertagból alakult keret veszen körül, mely felül nem a nyilatatot utánzó csúcsívben, hanem nyomott körívben végződik.

11. Szentmárton temploma Szent Márton püspök tiszteletére van szentelve. A mostani templom építése 1802-ben kezdett meg, 1814-ben fejeztetett be, az egyházközség költségén. Az anyakönyvek 1709-től vezetettek. Van egy régi kápolna Krisztus Szenttete tiszteletére szentelve. A szentgyörgyi anyakönyvbe a következő van beírva: „Ilyés András püspök 1703 október havában mindenét Alvincen hátrahagyván, a Fehérvárra betörő Rákóczi-hívek elől november 4-én a szentgyörgyi plébániába szaladt, hol 1704 augusztus 2-ig maradt, a plébános segédkezése mellett minden vasárnap és ünnepen misézett, ezenkívül a szentmártoni Krisztus Szenttete és a szentsimoni Szent László-kápolnában is pontificált.” A szentmártoni Krisztus Szenttete-kápolna 1743-ban kőből újraépült és 1858-ban renováltatott. Patrónus az egyházközség, a hívők száma 1839-ben 1900, 1881-ben 2094 volt. A templom egyik harangja 1688-ból való hárommázsás, a kisebb harang 1495-ből származott.²⁹

12. Szentsimon. A hívek a Csátószeg szélén lévő dombon épült anyateplom újraépítésére a régi templom felhasználásával 1767 március 7-én kaptak engedélyt. A hatmázsás harang elidegenített, ezt még 1730-ban a bakói magyaroknál látták. (Prot. Sorger ex 1730.) A mostani szentsimoni templom Endes Miklós alkirálybíró által adott telken a hitközség költségén 1840-ben épült és 1857-ben szenteltetett fel. Az anyakönyvek 1707-től vezetettek. Az anyateplom védszentje Simon és Juda apostolok. Szentsimonon régen a Szent László-kápolna volt. Csátószegen is van egy kápolna a Boldogságos Szűz születésének tiszteletére. A szentsimoni temetőben a *Kottek*-család épített egy kápolnát 1891-ben. Patrónus az egyházközség. A hívők száma 1839-ben 2024, 1881-ben 2700 volt. A csátószegi dombon épült anyateplom nyugati fele nagyon régi, a keleti felét

²⁷ Benkő Károly: i. m. II. 103. lap.

²⁸ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. II. 31.

²⁹ U. o. II. 44.

Salamon József nagyváradai kanonok építette 1750-ben. A toronyra nézve *Kovács Ignác* plébános 1851-ben *Benkő Károly* előtt akként nyilatkozott, hogy a toronynak 1846-ban történt újjáépítéskor a keleti oldalban juhcsontok közt a kolozsmonostori jezsuiták által írott maradványt talált, mely szerint a torony 1660—1670 közt épült; a kéziratot *Kovács Ignác Kovács Miklós* püspöknek felküldötte.³⁰

13. Tusnád jelenlegi templomának építése 1802-ben kezdett meg és 1810-ben fejeztetett be, kapott erre a község a válásalapból 1000 forintot, *Kovács Miklós* nagyváradai kanonok, későbbi erdélyi püspöktől pedig 1500 forintot, *Szepesi Ignác* püspöktől pedig 300 forintot, a többi költséget a hívek fedezték. 1829-ben restauráltatott. A templom a seraphikus Szent Ferenc tiszteletére szenteltetett. Anyakönyvei 1728-tól vezetettek. A Verebes leányegyházközségben emelt kápolna az őrzőangyalok tiszteletére 1770—1775 között épült, Új-Tusnád leányegyházban pedig 1880-ban Pádúai szent Antal tiszteletére. Patrónus az egyházközség. A hívők száma 1839-ben 1875, 1881-ben 2740 volt. Tusnádon még az Árpádok idején emelt kápolna a mai templom helyén 1667-ben még állott és 1571-ről is van emlékünk róla.³¹

Gyergyói főesperesség. 1. Alfalu. Új temploma 1766—1776-ig épült, 1786-ban Simon és Juda apostolok tiszteletére szenteltetett, a templom környezetében levő kápolna pedig Szent István király tiszteletére. Patrónus az egyházközség. Anyakönyvei 1714-től vezetettek, a plébánosok 1604-től ismeretesek, köztük van 1675-ben *Domokos Kázmér* vicarius generalis, felszentelt püspök. A hívők száma 1839-ben 5071, 1881-ben pedig 5093 volt. A szentély feletti boltíven van ez a felírás: „TU faVeas SIMON CUNCTI s Apostol e IVD a 1771.” Jobbfelől: „Margarita pares Regna beata Poli”, ajtaja szemöldöke felett: „Anno 1780 Porta patent vitae. Sponsus vocat, ergo venite.” Tornya régi, szép, magas, óra is van benne, déli részén kőbe van vésve: „Aedificata MCCXIII. in H. S. S. Sim: et Judae Apostolorum et S. Marg. V et M. in honorem Sacro Sanctorum Simeonis et Judae Apostolorum et Sanctae Margarethae Virginis et Martyris.” Ez oldalon fennebb „exaltata Anno 1713”, legfennebb „renováltatott 1822, majd pléheztetett 1840”.³² A templom főportáléja megmaradt az eredeti állapotban, teljesen kifejlődött köríves kapu, a tető a román építészetnek egy mindenestre figyelmet érdemlő műalkotása, tagozott béllete (Gewende) van, féltökből (Halbschtufa) kiinduló hengerek díszítik a kívülről bekeskenyülő bélletet, mely félkörívben tetőzi a szintén ily nyilatú ajtót, az ívmezőnek (tympanum) minden nyoma nélkül.

³⁰ *Benkő Károly*: i. m. II. 113, 114.

³¹ U. o. II. 116.

³² U. o. II. 153.

Ez tisztán román portale lehet. Keletkezési kora a XIII. század. Az egyik harang felirata 1537.³³

2. Csomafalva. Alfalutól 1730-ban vált el. Egy régi fakápolna helyén 1726-ban gróf *Lázár Ferenc* segítségével az egyházközség költségén épült fel az új templom, 1879-ben az egyházközség 44,600 forinttal építette a mai fényes templomot, amelyet *Fogarassi Mihály* erdélyi püspök Szent Péter és Pál tiszteletére felszentelt. Megjegyezzük, hogy Alfaluban görög katolikus templom is van. Csomafalván van egy kápolna a szent kereszt feltalálásának emlékére szentelve. Az anyakönyvek 1730-tól vezettetnek, patrónus az egyházközség. A hívők száma 1739-ben 1202, 1881-ben 2700 volt.

3. Ditró Szárhegytől 1711-ben vált el. Régi temploma 1746-ban nagyobbított meg, tornya 1653-ban épült, 1712-ben három öllel emeltetett, 1711-től anyamegye, temploma Szent Katalin tiszteletére emeltetett. Ditró közvetlenül a világháború kitörése előtt *Takó János* főesperes-plébános buzgólkodására gyönyörűsép és hatalmas új templomot épített, amely Ditró legszebb látványossága is. Borszék leányegyházban a Szentháromság tiszteletére gróf *Lázár László* épített templomot, melyet Szárhegy és Ditró tartanak fenn. Patrónus az egyházközség, filialék Borszék és Salamás. A hívek száma 1839-ben 2936, 1881-ben 5775 volt, 1500 előtt plébániája volt.

Borszék később külön egyházközséggé alakult. A borszéki közbirtokosság és a jószívű fürdővendégek áldozatkészségéből *Bartalis János* lelkész és *Török Elek* egyházgondnok működése alatt az 1900-as évek elején a fürdőtelepen szép új r. kat. templom épült.

Nevezetes szerepe volt Borszék fejlesztésében *Bajkó Mátyásnak*, ki 1824-ben Ditrón született. A szabadságharc kitörésekor a székely határőrezredben mint kadét szolgált s társai-val együtt azonnal a haza védelmére sietett.

A szabadságharc folyamán hadnagy, majd főhadnagy lett. Sok csatában vitézül küzdött s *Bem* tábornok „azon érdemeiért, melyeket a csatatéren a hazának tett”, a harmadik osztályú érdemjellel tüntette ki. *Bem* tábornok eredeti rendeleteit *Bajkó Andor* bányafőtanácsos a Székely Nemzeti Múzeumban helyezte el.

A szabadságharc levezetése után Ditró község közéletében vitt vezetőszerpet, majd a 70-es években Borszék fürdő gazdasztjtje lett s ezen állásában a fürdő felvirágoztatása érdekében igen eredményes munkát fejtett ki. Ezen tisztét 1894-ben bekövetkezett haláláig a legbuzgóbban látta el.

4. Kilyénfalva előbb Gyergyószentmiklóshoz, majd Ujfaluhoz tartozott, 1732-ben Tekerőpatakkal alkotott egy plébániát, de már ugyanazon évben elvált és új plébánia lett. Temp-

³³ *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása. II. 145. lap.

loma 1761-ben épült, 1786-ban szenteltetett fel Mária Magdolna tiszteletére, anyakönyvei 1732-től vezetettek, a torony 1831-ben újjátartott meg. A hívők száma 1839-ben 599, 1881-ben 864 volt.

5. Remete plébániáját *Antalffi János* létesítette 1726-ban. A templom a régi helyén épült, mivel 1771 előtt villámcsapás következtében elégett, mint a tornyon való felírás hirdeti, 1771-ben épült fel. Az anyakönyvek 1726-tól vezetettek, a templom Szent Leonárd apát tiszteletére szenteltetett. A templom az 1900-as évek legelején *Kis Dénes* plébános és *Puskás József* egyházközpont működése idejében renováltatott és új hajó hozzáépítése által meghosszabbított. A hívők száma 1839-ben 2940, 1881-ben 4843.

6. Szárhegy temploma 1729-ben a szentély kivételével lebontatott, 1730-ban újjáépített. Az 1730. évi visitationalis protocollum nagyon szépen emlékezik meg a torony külső nagyságáról, a templomról. 1783-ban a hitközség költségén kijavították. Az anyakönyvek 1695-től vezetettek, 1658-ban és 1661-ben a tatároktól sokat szenvedett, a ferencrendi barátok zárdájáról később szólunk. A Szármány-hegyen lévő kápolnát a nagybaconi *Baló*-család építtette az Úr Jézus színeváltozásának emlékére. Patrónus az egyházközség, hívei száma 1839-ben 1829, 1881-ben pedig 3500 volt. A szárhegyi templomot a sok átalakítás a stíljéből egészen kivetkőztette, csak polygon záródású szentélyének ablakain lehet felismerni a hajdani csücsívek kialakításának kitördelt díszművezetét, csak az alulról felfelé keskenyedő torony alján lévő két csücsíves ajtó mutatja, hogy ez a templom egykor csinos gót stílusú templom volt. A nagyobbik harangját a custodiát megalapozó *Lázár István* öntette 1617-ben, felirat: „Omnes Sancti Dei Orate pro nobis semper Per Lasar Istvan. M. c. (meister Paulus Neidel 1617). Második sor: „Jesus Nazarenus Rex Iudeorum venit in mundum, et homo factum est.” *Nagy Mihály, Szabó Máté.*

7. Szent Miklós parókiája 1661-ben a tatároktól sokat szenvedett, 1690 és 1707-ben pedig a belső forradalomtól. Az erre vonatkozó iratok, kivéve azokat, amelyeket előrelátásból a *Baló*-család Csomafalván megőrzött, elvesztek. A megmaradt iratok igazolják, hogy a parókia átélte az 1711. évi forradalmat, az 1717. évi pestises dögvészt, amikor az anyakönyv tanúsítása szerint 400 ember halt meg, átélte a határszéli katonaságnak 1762. évi eseményeit. Az 1498-ban épített régi templom helyére 1756—1772 között *Fogarassi György* építész az egyházközség költségén új templomot épített, amelyet Szent Miklós püspök tiszteletére *Bajthay Antal* püspök szentelt fel. Ennek a templomnak *Fogarassi Mihály* püspök, mivel gyergyószentmiklósi születésű volt, különböző ajándékok mellett Kollonits Istvántól egy nagyon szép pneumatikus orgonát vásárolt 2300 forintért. Anyakönyvei 1696-tól vezetettek. A leányok nevelésére az irgalmas nővérek vezetése alatt intézete van. Ennek céljaira

Haynald Lajos erdélyi püspök, a későbbi kalocsai érsek 2000 forintot adott, az alapító *Fogarassi Mihály* volt, aki a hitközséggel együtt a telket 3500 forinttal megvette, 28,000 forinttal pedig az intézetet megalapította, behozta az irgalmas nővéreket, részükre 24,000 forintot tett le, őket a káptalanra bízván, házuk gondozására 1000 forintot adott, 4000 forinttal négykerekű lisztelő malmot építtetett és nagy külső telkeket bocsátott a nővérek dotációjának emelésére. Itt van a Fogarassi-féle Gerontotrophium, amelyet *Fogarassi 1878*-ban a szülőitől örökölt telken 3000 forinton alapított és a szükségességekkel felszerelt, öt gyergyószentmiklósi róm. kat. latin szertartású munkaképtelen ellátására. Ez intézménynek Szentmiklóson és Tekerőpatakon nagyobb földeket és 8400 forintot adott, a felhasználással a fehérvári káptalant bízván meg akként, hogy a felvételt a gyergyószentmiklósi plébános és az egyháztanács gyakorolja. A Csoboth-hegyen lévő Szent Anna-kápolnát az egyházközség 1677-ben emelte és 1819-ben renováltatta. A templommal kapcsolatos kápolnát *Tyllier György* katonai parancsnok építtette 1830-ban. Patrónus az egyházközség. A hívők száma 1839-ben 5071, 1881-ben 5645 volt. A templom északi része 1756-ban, a torony 1730—1756-ig épült és 1837-ben renoválták, a toronyban van óra és nagyharang. *Szepessi Ignác* püspök szerint a harmadik harangra, mely nyolcmázsás, ez van írva: „Non habemus hic manentem civitatem, sed futura inquirimus. Gy. Szentmiklós A. D. 1538.” Gyergyószentmiklóson örmény katolikus templom és ezenfelül fából épült görög katolikus templom is van, a görög katolikusok ezen főesperesége kiterjedt egész Csík, Gyergyó és Kászónra. Csoboth-hegyen az örményeknek is van kápolnájuk.³⁴ Az örmény templom 1830-ban épült. Ezt előzően *Ferenczi György* pap egy kápolnát épített, azt a telekkel együtt az örményeknek adta, míg Szentmiklóson maradnak; az átengedés 1717-ben történt. A templom 1733-ban *Theodorovics Simon* alesperes és plébános buzgalmára a kegyes testvérületek 5400 forint adójából épült; az egyház fenntartására, a plébános és szolgák javadalmazására, a szegény betegek segélyezésére szolgáltak 1784-től: 1. a Szentháromság ifjai, 2. a Szent Szűz mennybemeneteléről nevezett Cerdon, 1729-ben *Roska István* apostoli örmény visitor által alapítva, 3. Szent István mártírról elnevezett hasonló nevű egyesület, amelyet *Theodorovics Mihály* szamosujvári főesperes 1727-ben alapított, 4. Jézus szenvedéséről elnevezett kongregáció, amelyet *Demel Mihály* erzsébetvárosi főesperes 1744-ben alapított. 1881-ben csak az első működött, a többi kevés aktivitást fejtett ki. Az anyakönyvek 1735-től vezetettek. A templom Szűz Mária születésének tiszteletére szenteltetett, patrón-

³⁴ *Benkő Károly*: i. m. II. 145. lap.

nusa az egyházközség. 1839-ben a hívők száma 474 volt, 1881-ben pedig 694.

8. Tekerőpatak Gyergyószentmiklóstól 1724-ben vált el, 1732-től Kilyénfalvával volt együtt. A régi templomot Szent István tiszteletére a *Gáborffi*-család alapította. Az 1801. évi tűzvész alkalmával minden leégett, később újraépítették. Az anyakönyvek 1801 óta vezetettek. Az új templom Keresztelő szent János tiszteletére szenteltetett. A vaslábi hegyen emberemlékezetet meghaladó idő óta van Szent Sebestyén, Rókus és Rozália tiszteletére épült kápolna. Patrónus az egyházközség, papjelölés nélkül. A hívők száma 1839-ben 1247, 1881-ben 1897 volt.

9. Tölgyes, régebben a moldovai vámnál. A parókia 1809-ben alapított, a kápolna 1817-ben áldatott meg. Az anyakönyvek 1811-től vezetettek. A kápolna védszentje Keresztelő szent János. Az 1890-es években *Török Antal* és *Weitsuk József* fakereskedők s a hívek áldozatkészségéből Tölgyesen igen szép r. kat. templom épült. Híveinek száma 1881-ben 1170 volt.

10. Ujfalunak már 1576-ban virágzó plébániája volt, régi temploma gót stílusban épült. Helyére egy szűk templomot építettek, mely 1762-ben összedűlt. 1786-ban egy újabb építéssel tervezték, mely 1825-től 1830-ig fel is épült. Az anyakönyvek 1716-tól vezetettek. A templom védszentje az Erzsébet-látogató Mária, a régi templom már 1500-ban fejjállott. Patrónus az egyházközség. Híveinek száma 1839-ben 1898, 1881-ben 3006.³⁵

B) A Szent Ferenc-rendi barátok.

Csíkszék egyházi történetével a ferencrendi szerzetesek története a legszorosabban összefügg. A ferencrend 1692-től 1729-ig óriási szerepet játszott, hisz akkor volt Csík az erdélyi katolikus életnek újjászülője. Az erdélyi custodia 1640-ben a Salvator anyaprovinciától elvált s a minister generalis közvetlen kormányzata s felügyelete alá került, önállóan intézte ügyeit, kormánya azonban csonka volt, a custos mellett csak két tanácsos volt. A custodia 1723-ban rendtartományi rangért folyamodott, ez azonban, mivel a szükséges tizenkét zárdá nem volt meg, teljesíthető nem volt. *P. Györffi Pál* ezen akadály elhárításában buzgólkodott, midőn sikerült a tizenkettedik zárdát is megszereznie, 1729-ben a kérést megújították, amelyhez a katolikus status pártoló levelét is csatolták. A kérelmet *P. Csató Elek* custos vitte el a Milanoba összehívott capitulum generale-hoz, 1729 júniusban meg is történt a rendtartományá váló

³⁵ E fejezetnek egyik főforrása *Fogarassy Mihály* püspök által 1880-ban készített Schematizmus, az 1839. évi számadatokra *Lenk Ignác* idézett Lexiconja.

emelés. Az első tartományi ülés Nagyszébenben 1729 november 3-án tartatott meg.

A csíksomlyói zárda épülete az 1694. év végéig sok mindenben ment keresztül. Ezután pedig a Rákóczi-mozgalmak sem kímélték, ezek miatt sok renoválásra szorult. A Hunyadi-templom már három századot meghaladóan volt a székelység kegytemploma, a XVIII. sz. végén már oly rozoga volt, hogy új templomról kellett gondoskodni, hisz a búcsújárók óriási száma miatt szűknek bizonyult, így a templom megnagyobbítása is sürgős feladat lett. 1802-ben már odajutott a dolog, hogy ezt tovább halasztani nem lehetett, miért is az ez évben tartott káptalani közgyűlés ezt el is határozta, elrendelte, hogy az építés megkezdendő, az építési anyagokért a székel néphez fordult s megindította a templomépítésre az alamizsnakérést. A régi templom nagyságát felemelték 41 m hosszú és 22 m széles hajóvá és hozzáterveztek 17 m hosszú és ugyanily széles szentélyt, 8 m széles és 8 m hosszú sekrestyét. Az építési keresztülvitelét *Smith Constant* marosvásárhelyi építőmesterre bízták, ki a tervtől eltérően nagyobbra építette. Két év telt el az anyaggyűjtéssel. 1804 május 14-én tették le nagy pompával a szegletkövet, hol a templom hajója és a szentélynek az utca felé eső része találkozott. Először a szentélyt építették fel. 1808-ban elkészült a szentély körfalazata és megkezdődött a fedél felrakása és a sekrestye alapjának lerakása, mindkettő 1813-ban elkészült, november 21-én *P. Szász Krizológ házfőnök* a szentélyt benedicalta. A hajó 1817-ben került tető alá, a két torony felépítése 1830-ban nyert befejezést. A torony bemeszélése 1835-ben fejeztetett be, ez évben kezdték a belső rész díszítését, oltárokkal való ellátását. A francia háborúból ismert hős *Bálint Ignác* határőr-kapitány és felesége, szentkirályi *Bors Julianna* voltak az első adakozók, kik 1835-ben Szent Ignác és Szent Julianna tiszteletére egy mellékoltárt, 1847-ben pedig díszes vecsernyemondó széket készíttettek. 1838-ben *özv. Rakovszky Mártonné báró Henter Anna* a Szent Anna-oltárral gazdagította a templom hajóját. Keresztelő szent János oltárát *Lukács János* csíkszeredai kereskedő és felesége, *Mánya Sára* emeltette 1841-ben, a Szent Antal-oltárt pedig 1843-ban *Zakariás Antal* brassói lakos, ez utóbbi még 18 drb. kínai ezüst gyertyatartót is adott. 1847-ben *Bocsánczy János* gyerogyószentmiklósi lakos Nepomuki szent János tiszteletére emeltetett oltárt, 1855-ben készült a chorus alatti szentsíroltár, ismeretlen adományozó költségével, ugyanezen évben a díszes főoltár 8000 forint költséggel készíttetett el, amelyre már 1844-ben megkezdtek a gyűjtést. A híres huszonnégy változatú pedálos, két manualeval bíró orgona, amelyet *Kollonits István* kézdivásárhelyi orgonagyáros 1855—59-ig készített, *Haynald Lajos* ajándéka. Ára 5000 forint volt. Szent Klára és Szent Ágnes oltárát 1860-ban ismeretlen adakozó készíttette. A templomot *Fogarassy*

Mihály erdélyi püspök 1876 augusztus 21-én szentelte fel s a fenntartására a gyulafehérvári káptalannal együtt 1000 forintos alapítványt tett.

A régi templom alatt elvonuló s ma is fennálló kriptának a templom szószéki oldalán, ezenkívül a Szent Mihály-kápolna alatt is volt egy kisebb része, melybe 1686-ban *Mikes Kelemen* temették el, akinek epitaphiuma a chorus alatt ma is látható; a régi kriptát 1838-ban kibővítették, a mostani templom hajója alatt keresztülvezetve az utca felé. Az ide temetettek nevei 1730-tól vannak feljegyezve: 56 világi úr, 2 világi pap és 58 ferencrendi szerzetes.

A nemszerzetesek közül nevezetesek: *Lukács Mihály* szentmártoni plébános, apostoli protonotárius, a csíksomlyói szeminárium alapítója, meghalt 1730-ban. *Gróf Kálnoky Ferenc*, Csík—Gyergyó—Kászon főkirálybírája, meghalt 1749-ben. Homoródszentmártoni *Biró Albert* syndicus felesége, *Lázár Klára*, meghalt 1757-ben és maga *Biró Albert* 1773-ban. Csíkszentsimoni *Endes Miklós* protonotárius, fősyndicus, meghalt 1761-ben Nagyszebenben, a guberniumnál hivatalos úton lévén. Taplocai *Lázár Antal* syndicus, meghalt 1764-ben (Lázár Imre és Lázár István atya) és felesége, *Mártonffi Klára*, meghalt 1774-ben. Csíksomlyói *Salamon Imre* syndicus, meghalt 1781-ben. *Biró Imre* és *Boros Elek*, a csíksomlyói convent jótevői. Meghaltak 1809-ben. Zsögödi *Mikó Antal* guberniális titkár, meghalt 1819-ben s felesége, *Boer Klára*, meghalt 1832-ben. *Derzsi Pap Domokos*, az államépítészeti hivatal főnöke és dr. *Fejér Antal* országgyűlési képviselő, syndicus. A következő nevezetesebb ferencrendiek: *Balázsi Mihály* visitator generalis, kronológus, meghalt 1748-ban, *P. Bodó Sebestyén* definitor, jeles teológus, meghalt 1749-ben, *P. Szász Krizológ*, exminister provincialis, meghalt 1825-ben, *P. Losteiner Leonard* pater provinciae ad honores, jeles történész, *P. Andrászi Rafael* exminister provincialis, meghalt 1833-ban, *P. Tima Dénes* tanító-képző-intézeti tanár, meghalt 1913-ban.

Ebben a korszakban sokat szerepelt a 32 confrater ügye. *Gróf Apor István* 1699-ben egyet közülük a kolostor gondnokának tett meg, amit *gróf Kálnoky Adám*, a legutolsó csíki főkapitány is 1703-ban megújított. A 32 confraterre vonatkozó adománylevelet I. Lipót 1701-ben, III. Károly 1718-ban, Mária Terézia pedig 1746-ban megerősítette.

Gróf Kálnoky Ferenc csíki főkirálybíró a confratereket köz- és polgári munkák végzésére, adófizetésre kötelezte, ez ellen a gvardián a guberniumhoz fordult, ez 1745 március 30-án kelt leiratával helytelenítette, de *Kálnoky* zaklatásával ekkor sem hagyott fel, a gvardián panaszára őt a gubernium 1745 május 26-án szigorúan megfeddte. *Gróf Kálnoky* tovább is makacskodott, a guberniumtól az ügy a királynő elé került. Mária Terézia 1746-ban vizsgálatot rendelt, megparancsolván,

hogy a vizsgálat eredményéig a confraterok régi kiváltsága fennmaradjon. A végleges szabályozás 1765 január 21-én történt meg, mely szerint *a confraterok a határőrség szervezése után is régi privilégiumukban meghagyták*. Ezt a magyar törvényhozás 1848-ban megszüntette, majd 1849 augusztus 3-án *Clam-Gallas* osztrák császári főhadparancsnok Csiksomlyót megszállván, a zárdát kiraboltatta, minden élelmét elhordatta, lovait, marháit elhajtatta, a kriptáját feldúlták, a koporsókat felnyitották, a csontokat szétszórták, a kicsépeletlen gabonát, a faluban lévő összes veteményt megsemmisítették, több mint 12 kg súlyú ezüst templomfelszerelést (kehely, ciborium) elraboltak, a zárdára 50,000 pengőforint hadisarcot róttak, mivel ezt három nap alatt kifizetni nem tudták, *P. Veress Ignác* házfőnököt halálra ítélték, később börtönbe vetették és többször megverték. Három évig raboskodott, a bécsi kormány folyton zaklatta a zárdát a hadisarcért. E miatt a confrateri kiváltság visszaszerzésére vagy kárpótlására mit sem tehettek. Csak 1866-ban folyamodtak a földtehermentesítési alap igazgatóságához, de ez megállapítván, hogy a confraterok viszonya nem volt úrbéres jellegű, a rendet más útra utasította. *P. Simon Lucundian* 1872-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult, ez a kérelmet a belügyminiszter útján jelentéstétel végett az erdélyi földtehermentesítési igazgatósághoz küldte, ez pártoló jelentést tett ugyan, a belügyminiszter azonban a kérelmet az 1854. évi patensre hivatkozva, elutasította. Ez lett a sorsa az 1874-ben beadott felségfolyamodványnak is. Ezután a rend a budapesti királyi törvényszéknél a királyi kincstár ellen polgári pert tett folyamatra, a pert azonban a két elsőbírósnál elvesztette, de a kir. Kúriának 10548/1878. számú ítéletével kárpótlásul a rend részére 33,000 forint megítéltetett.

Az atyák végezték a hitszónoklatot, gyóntatást, vezették az iskolákat, tanítottak, igazgatták a nyomdát, korrektorok voltak, vezették a laikus testvéreket, kiképezték magukat teológiai tanárokká, exhortatorok voltak, igazgatták a Szent Antal-Társulatot, az első határőrezred (székely) papjai voltak, orgonáztak, spiritualisok voltak, irányították a gazdaságot, vidéki világi papok káplánjai voltak, ezenkívül gimnáziumi tanárok, sekrestye-igazgatók, procuratorok, szemináriumi regensek, Mária-társulati elnökök, egyházi történészek, elemi iskolai tanítók, nyelvi oktatók; a laikus testvérek pedig különböző mesteremberek, így lakatos, pincekezelő, könyvkötő, nyomdászok, kovácsok, szakácsok, ezenfelül sekrestyések.

A ferencrendiek ezen időszakban is fenntartották a házi iskolájukat, főképp a papnöveldeket, bölcsészeti és hittudományi ágazattal. A csiki zárda II. József koráig ú. n. studiumzárda volt. II. József 1783-ban ezeket beszűntette, állami papnöveldeket állított fel, Erdélyben Kolozsvárt a szerzetesek együtt tanultak a világi papnöveldekekkel, ez pedig mindkettőre hát-

rányos volt, a szerzeteseket elvonta hivatásuktól, úgyanyira, hogy a marianus provincia 61 növendékéből csak 8 tért vissza; nem volt szabad növendéket felvenni. Ez az állapot 10 évig tartott s a rendtartományt kihalással fenyegette.

A rendelet kibocsátásakor 264 pap, 30 növendék, 64 laikus testvér, összesen 358 tag volt. Tíz év alatt 98 páter, 21 laikus testvér halt meg, felvétel tíz év múlva csak Somlyón volt nagyobb számban, 1797—1801-ig meghalt 47, ezzel szemben csak 17 belépés történt. A rendi tagok száma 1898-ig folyton apadt, amikor az összes páterek száma 44, a papnövendékeké 20, a laikus testvéreké 14 volt. Ebből Somlyón 3 páter s 3 laikus testvér.

A szentferencrendiek vezették a csíksomlyói gimnáziumot s az 1725-ben alapított szemináriumot. Ezeknek történetéről a következő fejezetben szólnunk.

A csíksomlyói tanító- és kántorképezdét 1858-ban *Haynald Lajos* erdélyi püspök alapította akként, hogy a gimnáziummal összefüggjön s a képezdével szoros kapcsolatban legyen egy négyosztályú elemi iskola; a képezde Csíksomlyón legyen, „mely Gyergyó, Csík, Kászón, valamint Háromszék, Sepsi, Kézdi, Orbai s Miklósvárszék, valamint Udvarhelyszéknek mintegy központja, de azért is, mert iskolatanítói képezdére nem lehetne Somlyónál akár vallási, akár helyfekvési tekintetben alkalmasabb helyet kijelölni”. „Tudom,” írja a püspök, „hogy a székely nép szegény, de tudom és a nagyrebecsülésnek érzetével tapasztaltam azt is, hogy a jó székelyek gyermekeik boldogulása, nemzetük felvirulása tekintetéből az utolsó fil-lérüket is örömmel feláldozni mindenkor készek voltak.” A püspök azonnal letett 12,000 forintot s kijelentette: „Pünkösdkor ismét kedves körükben akarok lenni Csíksomlyón, hogy imáikkal egyesítvén imámat, Istennek szent oltára előtt velük együtt könyörögjek mennyei áldást s ennek biztosabb leimadására a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szent Szűztől édesanyai pártfogását Istennek szent nevében tervezett munkámra kérem!”

A nemzeti fejlődés szempontjából *Haynald Lajos* felismerte a tanító- és kántorképzés fontosságát. Jegyezze meg minden székely és erdélyi magyar, hogy a bécsi kormány *Haynald Lajost* az erdélyi püspöki székből magyar lelke és hazafisága miatt távolíttatta el.

A püspök erdélyi és magyarországi gyűjtésének eredménye 85,375 forint lett. Az előbb említett pásztorlevél kiadása előtt a provinciális hozzájárulásával *P. Simon Iucundian* a brassói házfőnököt a képezdei magisterség megszerzése végett Bécsbe küldötte, ez azt meg is szerezte, ezután a püspök őt 1858 július 25-én kelt leiratával hazahívta s a tanítóképző megnyitását október 4-ére tűzte ki, mely napon 26 tanító-jelölttel a nagyközönség jelenlétében meg is nyitotta, igazga-

tását pedig *P. Simon Lucundianra* bízták, ehhez a rendelkezéshez a cs. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter 17561/2608—1858. szám alatt augusztus 12-én hozzájárult. *P. Simon Lucundian* az intézetet 25 évig vezette; 1874-ben provinciálissá választott, de *Fogarassy Mihály* püspök kérésére az igazgatói teendőket megtartotta, a zene- és énektanítást azonban *P. Tima Dénes* vette át. *P. Simon Lucundian* azon helyettes tanítók részére, kik az egyes iskoláknál működtek ugyan, de képezésük nem volt, 1870—1875-ben két tanfolyamot rendezett, az elsőben 71, a másodikban 58 helyettes tanító nyert oklevelet. 1871-ig 3 ferencrendi végezte a képezdei oktatást, 1871-ben pedig egy világi tanár nevezetett ki, 1872-ben az előbbivel együtt hét (köztük két világi pap) tanerő működött, 1873-ban a nyolcadik is kinevezetett éspedig világi tanár, a három ferencrendi mellé.

P. Simon Lucundian 1883 október 2-án vált meg az igazgatástól, az eltöltött 25 év alatt huszonnégy tantársa volt, köztük tizenkét ferencrendi, két világi pap, 255 rendes oklevéllel ellátott tanító került ki keze alól. *Simon Lucundian* egyik legnagyobb csíki székely volt, emlékét ma is áldva emlegetik. 1883-ban *Földes József* tanár vette át az igazgatást, a ferencrendiek közül 1907-ig kettő, azután 1912-ig egy páter tanított. *Földes* után *Karácsonyi József* világi pap volt 1918-ig az igazgató.

A kántorképzőt szintén *P. Simon Lucundian* nyitotta meg s vezette 1874-ig, amikor *P. Tima Dénes* vette át s négyévi megszakítással (1890—93-ig) vezette 1912 június végéig, azóta teljesen világiak vezetik.

A csíksomlyói zárda által vezetett társulatok: 1. A Szepőlőtlenül Fogantatott Sarlós Boldogasszony Társulata Csíksomlyón. A Segítő Mária-szobor lábainál élő tanulóifjúság már hazulról vitte szívében a Mária iránti tiszteletet, erre támaszkodva a már említett *Lukács Mihály*, a szeminárium alapítója szervezte az ifjúságot 1726-ban társasággá. *Lukács* munkáját 1730-ban *P. Szabó Benedek* továbbfejlesztette, XII. Kelemen pápától a társulat jóváhagyását kérte, mit a pápa 1730 október 16-án „Cum sicut accepimus” bullában kegyesen teljesített s a társulat tagjai részére a beiktatás napján, a halál órájában s a társulat főünnepén, vagyis Sarlós Boldogasszony napján nyerhető teljes búcsút engedélyezett. A társulat díszes albumát csíkszentkirályi *Bors Mihály* és felesége, *Mikó Judit* (előbb férjezett csíkszentmihályi *Sándor Mihályné*) ajándékozták. Ez 1735-től magában foglalja a társulati tagok és jötevők neveit. II. József 1785-ben e társaságra is halálos ítéletet mondott, javait elkobozta, de a csíksomlyói ifjúság a császári szónak sem engedelmeskedett, megmaradt hűséges „Sodalis Marianus”-nak, vagyis Mária-társulati tagnak, minden Mária-ünnepen prézeze vezetése alatt harangzúgás közt ünnepélyesen vonult be a temp-

lomba, ott a szobor előtt térdreborulva énekelte el: „Egészen szép vagy Mária! Eredeti bűnök szennye nincs Tebened!” A régi keretek közt a társulat *P. Kopasz Patrik* haláláig (1901) működött, módosított alakban él ma is.

2. A Boldogságos Szűz Mária Legszentebb Szívének Társulata Csíksomlyón a karmelhegyi skapulare-társulatból fejlődött ki. Igen díszes törzskönyve ezt a címet viseli: „Album confraternitatis S. S. Cordis Beatissimae Mariae ex indultu Smi Dmi nostri Clementis XIV. in Conv. Csik. fratrum Min. Stricte. obs. ad B. V. visitantem erectae Ao Dmi 1770.” Mindkét nem részére létesült, XIV. Kelemen pápa a belépés napján, a halál órájában és pünkösöd napján nyerhető teljes búcsút engedélyezett a tagok részére. A vagyonát II. József 1781-ben elkobozta, működését betiltotta; a császár halálával azonban a tilalom megszűnt, a társulat ma is fennáll.

3. A kordaviselek, vagyis a harmadrendeket *P. Taploczai István* 1678-ban alakította meg. Az 1700-ban készült díszes album címlapja megfelel annak, amit jelezni akar, hogy t. i. ezen társulat mindkét nembeli s minden rendű és rangú híveket vesz fel. A cím: „Regestum Synopticum, in quo nomina exarata reperiuntur Illustrissimor, Rdissimor, Magnificor et Rdor, Spectabilium, Perillustrissimor, Praenobilium, Nobilium, Dnor. Dnorum, que Albo confraternitatis Chordae inscriptae sunt ab Anno 1700.” A férfiak sorát *Rev. Dn Petrus Kari* Archidiaconus Dei Csik, a nőkét *Sbilis Dna Kálnoky Borbála Sp. Dni Petri Apor* coniuux kezdi.

Az erdélyi provincia definitoriuma 1741-ben megengedte, hogy a kordások a harmadrendűek fogadalmát letehessék. 1753-ban ez utóbbi directorának rendelte alá; ez időtől kezdve csak mint harmadrendűek szerepelnek.

4. Pádúai Szent Antal Társulatának keletkezését *Lossener* 1720-ra teszi, amidőn a csíksomlyói ifjúság Szent Antalt égi védnökkül választotta. Az ifjúság 1741-től kezdve Szent Antal napját megelőző kilenc kedden a Mária-társulat laboruma alatt körmenetileg ment ki a Kis-Somlyón lévő Szent Antal-kápolnához. *P. Raffain Agoston* provinciális 1772-ben báró *Bajthay Antal* erdélyi püspöktől engedélyt kért egy Szent Antalról nevezett társulat felállítására, amit 1772 október 18-án meg is nyert, XIV. Kelemen pápa a tagoknak a beállítás napján, a halál órájában s a társulat főünnepén nyerhető teljes búcsút s más napokra több nem teljes búcsút engedélyezett, amelyek a meghaltak lelkéért is felajánlhatók voltak. A társulat 1773 április 13-án alakult meg. A törzskönyv címe: „Album Archi Confraternitatis Seraphici St. Thaumaturgi Divi Antonii de Padua in Conv. Csik fratrum. Min. Str. obs. ad B. V. Visitantem erectae Anno 1773. die 13. Aprilis.” II. József beavatkozását ez sem kerülte ki. 1785—1792-ig nem volt belépés, 1793-ban már 581-en iratkoztak be, ennyi soha.

A lelkészet terén teljesített ferences munka is óriási. *P. Remeteházi András* a *gróf Mikes*-család udvarából gondozta a XVIII. sz. elején a környékkel együtt Zabolát, itt is halt meg.

Gróf Kornis Zsigmond gubernátor 1714-ben Csíksomlyóról kért páttert házikáplánnak, hogy házánál és lakóhelyén a katolikusokat a hitben megerősítse.

1717-ben a somlyóiak öt parókiát adminisztráltak: Mindszent, Szentlélek, Somlyó, Delne és Szentkirály.

Marosszentgyörgyön *gróf Petki Dávid* 1724-ben alkalmazott először csíki páttert. E plébánia területén, Jedden a báró *Bálinthit*-család 1725-től 1782-ig ferences káplánt tartott.

Az udvarhelymegyei Szentdemeteren *Csáki*-gróféknál már 1725-től mikházi ferences volt a házikáplán, 1735—1755-ig azonban Csíksomlyóról járt oda.

1728-tól a csíkszeredai várban lévő templomnál ferenceket alkalmaztak.

Báró Toroczka János 1728-ban páttert kért és kapott házikáplánul, 1742-ig tartotta.

A csíki páterek 1746-tól messze vidékre, Nagyküküllő megyében Almakerékre is ellátogattak, szervező, buzdító munkát végeztek, bár állandó lakásuk nem volt, egy páter csak 1780-ban jutott állandó lakáshoz, amikor a gubernium 100 forintot rendelt állandó ellátására. Az utolsó páter 1862-ben e lakásban halt meg. Felkeresték Kisküküllő megyében Egrestőt is 1759-ben, hol 1764-ben plébániát alapítottak, amelyet később világi papnak adtak át.

Csíkszentmártoni *Szabó Gábor* kisiklói udvarában 1760—1774-ig csíki páttert tartott házikáplánul.

Csikkarcsfalván többízben huzamosabb ideig lakott barát a hívek gondozására. A csíkmenasági ősi plébánián 1774-ben ferences látta el a lelkigondozást; a csíksomlyói ősi plébániában 1786-tól többízben működnek mint coadiutorok, éppígy Csíkszentgyörgyön 1787-től, Csiktaploczán 1800—1820-ig, Csíkszentsimonon 1814-ben, Csíkszentmártonban 1818-tól, Csíkszentkirályon 1718-tól; Csíkgyimesen a minoriták 1782-ben plébániát alapítottak, de a megerősítés munkáját 1792-től tovább a somlyói páterek végezték. A sepsiszentgyörgyi plébániát 1818-tól 1848-ig a székely lovasezred táborig papja, egy somlyói páter adminisztrálta.

Könyvnyomda, könyvkötészet első terméke Somlyón 1676-ban *Cassai András* nyomdász által kiszedett, 786 oldalra terjedő „Cantionale Katholikum” című magyar-latin énekeskönyv volt, mely *Torma István* belsőszolnokmegyei főispán 200 forintos költségen történt, amiért *Kájoni János* az ő Typographiájának „első sengéjét” neki ajánlotta. Majd 1682-ben *Haller Jánosnak* „A békességes tőrésnek pajzsa Isten kegyelméből minden rendbéli embernek vigasztalásokra, kik a világnak áthatatlansága miatt háborúságok szenvedésére jutottak” deákbold

magyarrá fordított könyvét nyomtatták ki. Ezt *Haller János Korinus Jakab* munkájából és a maga költségén a Fogaras várában való rabságában nyomatta ki a csíki klostromban MDCLXXXII (4° 535 lap, a címlap díszes, keresztben előbeszéd, 16 számozatlan lap), *Szabó Károly* megemlíti „Régi magyar könyvtár” 522. lapján. 1685-ben kinyomtatták 2 rét alakban „A magyar és ferencrendi szentek latin miseszövege” című könyvet *Valtsánszky Antal* custos rendeletére, 1727-ben *Csató Elek* „Theologia Beatorum seu Questiones Theologicae de Clara et intuitiva Dei Visione, Quas favente Deo Ter Optimo Maximo sub Venerandissimis auspiciis Ven. Capituli Triennialis, in Conventum Mikhasiensi ad S. Stefanum Hung. Regem Celebrat unacum thesibus ex universa Theologia in eodem Conventu publicae disputationi exposuit R. P. F. *Alexius Csató* Ord. Min. S. P. N. Francisci reform. S. S. Theologiae Lector Ordinarius et Cust. Transyl. Defendentibus Ven Patribus F. F. *Stephano Bartalis* et *Gerardo Buzás*, eiusdem Ord. Religiosis” 8 rét 187 lap. Elöl címlap: „Theses ex universa Theologia”, kiváló misztikus könyv. Nevezetesebb nyomtatványok továbbá:

1729-ben *F. P. Tacitus*: „Fasciculus Srorum Precum”, imádságok, 16 rét 386 lap.

1729-ben *Györffi Pál*: „Ortus et Progressus vicissitudines etc. Most 1729-től provinciává lett Erdély custodiának.” 4 rét 51 lap, előbb Rómában jelent meg, a somlyói kiadás *gróf Haller János* főkirálybíró költségén történt.

1731-ben status municipalia Provinciae stb. a Szent István védelme alatt álló erdélyi obs. strict. ferencstartományt illetően, 4 rét 69 lap; ugyanazon évben kettős címer, mely a tekintetes nemzetes úrnak, csíkszentmártoni *Szabó Baláznak* nemes Erdélyország érdemes táblai assessorának meghidegült tetejének koporsójába tételekor ugyan gyászos koporsójára le-rajzoltatott Csíkszentmártonon a csíkszentgyörgyi r. k. eklézsiának plébánosa élő nyelvének stilusával 1731. pünkösdi hava 21-én. (4 rét 8 számozatlan levél.) Imets-féle gyűjtemény.

1732. Szent Bonaventura intő szózata a noviciusokhoz a szerzetes életéről. 16 rét 393 lap.

1733. Aemilianus Nieberle 8 napos lelkigyakorlat Sera-phikus szerzetes részére, 8 rét 329 lap, ajánlólevél *Bors Mihálynak*.

1736. *Emericus Pál (Pál Imre)*: Tisza Magyarország vándorfolyó vidékéről, különböző logikai thézisek, 16 rét 146 lap.

1741. Egyházi vespera himnuszok. 4 rét 146 lap.

1742. *Sükösd Máté*: Békességes és üdvösséges beszéd az igazi és örökről a természetben stb. 8 rét 124 lap.

E tizenkét utóbbi latinnyelvű, az első magyar.

1745. *Verböczy István*: Decretum latino hungaricum Iuris Consuetudinarii Incliti regni Hungariae et Transylvaniae, azaz Magyar- és Erdélyország törvénykönyve *Verböczy István* által

iratott 1514. esztendőben. Mostan a méltóságos gubernium rendelkezéséből és igazgatása által az igazságnak s a törvényeknek nagyobb előmozdítására, eziránt szükölködő törvényt tevőknek és törvényt tudni és tanulni kívánóknak kedveért újból kibocsájtatott. Typis Conventus Csikiensis Sumptibus Spect. ac Generosi Domini *Nicolai Endes* de Csikszentsimon, ejusd. de Conventus Syndici primarii. Etc. Anno Salutis 1745. (4 rét 623 lap, végén index 64 számozatlan lap.)

1747. Evangéliumok és epistolák. (8 rét 278 lap.)

1751. Opusculum Orthographicum (helyesírási utasítás gimnáziumi ifjúság részére). 16 rét 52 lap.

1753. *Tamási György*: Szent Ferenc atya harmadik rendjének regulája. (8 rét 178 lap.)

1754. Missae in festis propriis Sanctorum Patronorum R. Hung. (2 rét 31 lap.)

1758. Selectae Positiones Juridico Canonicae. *Jakabfi József* doctori vitája *Kósa Ferenc* magister alatt. (4 rét 12 számozatlan lap.)

1761. Subsidium Spirituale. 8 rét 332 lapra terjedő gyűjteményes munka, kiadva *id. Haller Pál* (hallersteini) költségén.

1764. Anchora Spei et fiducia. Litániák és szent officium. (16 rét 48 lap.)

1768. Octava Seraphika 8 napos lelkigyakorlat. (8 rét 324 lap.)

1770. Regula Bssimi P. Nostri Francisci. (4 rét 24 lap.)

Az első nyomtatványt *P. György József* „A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930. 187. lapján való közléséből, a többieket *Glósz Miksának* a csíksomlyói szentferencendi szerzetesek nyomdájában az 1662—1884. években megjelent könyvek s egyéb nyomtatványok címtára” cím alatt Csíksomlyón 1884-ben kiadott kiskönyvnek 1—11. lap alatt felsorolt adatokból vettem. *György József* említett műve, melyből a Szent Ferenc-rend csíki működésének adatait javarészen merítettem, még megemlékezik egy 1668. évi kiadványról is: „Directorium s. Calendarium officii Divini fr. *Joannis Kajoni* In conv. Csikiensi 1668. A. — I. 9 ív levelenként.

P. Rafain Ágoston provincialis 1771-ben kérte *XIV. Kelemen* pápát, hogy a nyomda fenntartássék — mivel az engedélyezési okmány sok más fontos irattal elégett — az engedélylevélnek megerősítésére. Ez 1772 február 2-án meg is történt, de elrendeltetett, hogy az eddig kinyomott művek címei terjesztessenek fel.

Az ezutáni nyomdatermékek közül meg kell említeni az 1805-ben kinyomott s *Kájoni Jánosnak* „A keresztény katolikusok egyházi könyve”, mellyel egész esztendőn által vasárnapokon, ünnepnapokon és más ájtatosságokon szoktanak élni. És amely először Seraphikus Szent Ferenc szerzetéből való *P. F. Kájoni János* szorgalmas munkájával egybeszedettve

és világhosszra kibocsájtván, azután 1719-ben ugyanazon szerzetbeli *P. F. Balás Ágoston* által sok jobbításokkal újonnan kiadtván, most harmadszor ugyanazon szerzetbeli *P. F. Andrásfi Rafael* által új rendbe szedettetett s különös kir. csász. kegyelem s püspöki engedelem mellett kinyomatott. (4 rét 376 lap.) Hozzákötvé a kántorok ceremóniás könyve, ugyancsak *Andrásfi Rafael* által összeszedve. (4 rét 112 lap.)

1806. *Burián Mihály*: Dissertatio historico Critica. *Blandrata György* kétszeri erdélyi bejövételéről, először Izabella királyné udvarába 1544, másodsor János Zsigmond udvarába 1563. (8 rét 288 lap.)

1809. Óda, melyet a két Csík, Gyergyó és Kászon nemes magyar székely insurgenseknek elinduló alkalmatosságával készített egy nemzetéhez buzgósággal hazafi. (8 rét 11 lap.)

1810. *Sombori József* 12 egyházi beszéde. (Marosvásárhelyi káplán, 1808. 8 rét 231 lap.)

1810. Directorium Officii Divini 1810. évre. (8 rét 66 lap.) Folytatólag Catalogus V. cl. Dioc. Transylvaniae sub. reg. *Ios. Martonffi de Csíkmindszent*. (8 rét 18 lap.)

1811. Élő emlékezete nemes és nemzetes *Rakovszky Pálnak*. (8 rét 23 lap. *Imets Jákó* gyűjteménye.)

1814. Az arany koronának világított drágakövei, melyeket egy buzgó szív Urunk és Anyánk esztendőnként előforduló ünnepei rendében világeletbe terjeszt. (8 rét 272 lap.)

1815. *Ladislaus Franciscus Pásztori*: Regulae criticae in linguam latinam. (8 rét 30 lap.)

1818. *Martonffi János*: Keresztelő szent János tiszteletére intézett énekek s magyar vecsernye, amelyeket szentsimoni megyei pásztor tisztelendő *Martonffi János* Úr patrónusához való buzgóságból versekbe zárt és 1789. esztendőben a keresztény hívekkel közölt, most pedig ugyanazon hívek felbuzdult kívánságára újból kinyomtatattak.

Ezután több iskolai kézikönyv *Czinsius Péter* katekiz-musa (keresztútja); *Gyenge Imre*: A tökéletesedés remekje Szent Miklós püspökben. 1835; Ó és Új Testamentom 1836.

M. I. Erdemoszlop, melyet kászonimpérfalvi *Balásfi József* beiktatására irt M. I. C. alnépész 1842-ben. Genoveva szép, érzékeny története (1842). 8 rét 154 lap. Rövid kivonata azon tudományoknak, amelyekből a csíksomlyói nemzeti iskolákban 1842—43 első felév próbatételein felül (4 rét 4 számozatlan levél) Nemes Csíkszék törvényhatóságában szerkesztett s 1844 január 29-én és több napjaiban tartott gyrás gyűlésben közmegegyezésből elfogadott rendőri szabályok. (4 rét 12 lap 1844.) Törvénygyakorlati kézikönyv hites táblabírákká leendő előkészületére. Nemes Udvarhelyszék rendei által bizottmányilag szerkesztve megállítva 1844-ben. (8 rét 117 lap.) Vegyes versezetek, amelyeket a csíki főtanoda némely növendékei májusi mulatságuk alkalmával készítették. (1845.) A nagy énekeskönyv-

ből kiválogatott legszebb templomi énekek (1845). *Biró Sándor* százados hadilapja, „Csíkszereda” (1849). *Glósz Miksa* 1849-cel bezárólag 102 nyomdaterméket sorol fel s ugyancsak az ő megállapításai szerint 1711 előtt nyomtatott mű 48 van. Fontosabbak: *Verbőczy István* Decretum-ának 1571. évi kolozsvári kiadása; *Telegdi Miklósnak* „Az evangéliumoknak stb. I., II. és III. része, 1577, 78, 80. évi kiadás. *Monoszlai András* Apológiája 1588; *Monoszlai András*: De cultu Imaginum 1589, *Pázmány Péter*: Igazságra vezérlő kalauz. *Vásárhelyi Gergely*: „Keresztiéni Tudománynak Rövid Summája” 1617. *Pázmány Péter*: „Az jussról és az anyaszentegyházról két rövid könyvecske” 1626; *Pázmány Péter*: „A setét haynalcillag után budosó luteristák vezetője” 1627; *Pázmány Péter*: „A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra s egynéhány ünnepekre rendelt prédikációk” 1636; *Pázmány Péter*: „Hodregus” 1637; *Ilyés András*: „A keresztényi jószágos cselekedeteink és tökéletességünknek gyakorlása” 1688, 1701; *Teleki Mihály*: Fejedelmi levelek (1689); *Ilyés András*: „Megrövidített igé” I., II., III. rész; 1691, 1692, 1696; *Esterházy Pál*: „Mennyei korona” (1616); *Otrokocsi Főris Ferenc*: „Róma — Istennek szent városa” (1698); *Ilyés András*: „A szerzetesi tökéletességnek és jószágos cselekedetnek gyakorlása” (1708); *Ilyés István*: „Fasciculus miscelanus” (1710).

A szárhegyi barátok a Szármány-hegy oldalán ősidőktől a keresztalakban épített öt kápolnát őrizték. *P. Kájoni* 1669 után e kápolnák közül a Mária-kápolnát cseréppel újrafedette s az összeomláshoz közel álló zárdát egészen újjáépítette. A hegy felőli cellákat 1690-ben *P. Kálmándi* kezdte építeni, a zárda emeletes déli oldalát pedig 1712-ben *P. Veress Dániel*. A Mária-kápolnát templomul használták. Ez szűknek bizonyult s a többi négy kápolna már romokban hevert, ezért a kápolnák anyagából a barátok 1749-ben egy nagyobb templom építéséhez kezdtek s a zárdát is újraépítették. Az első kútát 1762-ben ásták és 25 öl mélységre kaptak vizet. Ez a kút 20 évig állott fenn, de hogy hol, nem tudjuk. A második kút az istálló előtt volt s 1872-ig állott fenn. Ekkor a templom és a zárda is leégett, a kút is megsemmisült.

Ezután a zárdát és a templomot a régi rossz helyen építették fel. A szerzetesek működése a hívők lelkiéletének gondozására és a hitoktatásra terjedt ki.

C) A csíksomlyói gimnázium és szeminárium története.

A nemzeti fejedelmek uralkodásának végefelé a somlyói iskola oly népes volt, hogy a tanulókat alig volt képes befogadni. 1699-ben már felmerült az a gondolat, hogy az iskolától elkülönítve szeminárium (nevelőház) építtessék, mely egy magister felügyelete alatt álljon, aki a grammatistákat a megfelelő tárgyakra és a hittanra tanítsa. 1691 után a humaniorák taní-

tása elmaradt, de rövid idő múlva csíkszentmihályi *P. Gáspár Bálint* gondoskodása útján újból feléledt. Majd 1710-ben a humaniorákra új tanerő neveztetett ki. Ez a tanszék azonban jövedelem miatt újból megszüntetett. 1719-ben azonban újból felállították s ekkor a poézis és a retorika tanára *P. Balás Ágoston* lett, de a tanszék 1721-ben újból megszüntetett. Ez mutatja, hogy a Habsburg-uralom kezdetén a somlyói gimnázium minő mostoha sorsnak lett részese. Ezen *Lukács Mihály* kozmási plébános, apostoli jegyző segített. Előbb 1698—99-ben Somlyón a syntaxist és a grammatikát tanította. Abból a célból, hogy a somlyói gimnázium a humaniorák tanítását visszanyerje, 1721 szeptember 2-án két tanári szék dotálására alapítványt tett. Az alapítvány megerősítése csak egy év múlva történt meg. A somlyói iskolának 1734-ben már 353 növendéke volt, ebből 18 rhetor és 17 poeta. A gimnáziumnak dícséretes előrehaladásáról 1737 június 13-án *Barabás Márton* csíki főesperes, *Apor Farkas* alcsíki, *Gáborffi Gábor* gyergyói, *Balassi József* kászoni, szentmihályi *Sándor István* felcsíki alkirálybírák, *Ferenci Ferenc* felcsíki, *Baló József* gyergyói, *Czikó László* alcsíki jegyzők s szentkirályi *Bors Mihály* syndicus bizonyítványt állítottak ki. A ferencrendiek érdemeit Csík—Gyergyó—Kászon az 1749 augusztus 28-án tartott gyűlésen szintén szépen méltányolta és ebben megállapították, hogy a csíksomlyói gimnáziumból igen sok nagy ember került ki.

A humaniorák tanítására a régi iskolától keletre egy emeletes faépületet építettek. Az emeleten az alapítványos tanulók hálóterme épült, a földszint jobbszárnyán elemi iskola volt, az épület középső részén színelőadásokat tartottak, a földszinten a balszárnyon volt az alapítványosok tanterme. E fölött az emeleten a retorikának és a poézisnek a tanterme. A faépületet kőalpra rakták. Majd a következő évben a színház balszárnyához még egy rész épült s a földszint ívezetes részében a Mária-társulat oratóriuma s az emeleten a retorika helyeztetett el. Ez újabb építés 1780-ban kezdetett meg és 1781 végére készült el. Ez időtől kezdve az iskola költségeinek fedezéséhez a kincstár is kezdett hozzájárulni.

A tanrendszer a jezsuiták által követett „Ratio studiorum”. A ferencrendiek amint az iskola 1726-ban megerősödött, rendkívül hazafias szellemben tanítottak, úgyhogy e miatt gyanúsakká is váltak. 1730-ban felállítottak a Mária-társulat. Az iskola védszentjei voltak, és pedig a grammatistáké Sienai szent Katalin s ő volt a rethoroké is, a syntaxistáké pedig Szent Bonaventura, majd a kisebbeké Szent Mihály, az egész ifjúságé pedig Szent Antal. 1735—1761-ig az iskolának leghathatósabb támogatója csíkszentsimoni *Endes Miklós* fősyndicus volt.

Az 1764. évi szomorú eseményeket a somlyói gimnázium is megérezte, a tanulóifjúságból az alkalmatosakat azonnal fegyver alá fogták s polgári életpályára csak a katonai hatóság

jóváhagyásával léphettek, sőt később arra is engedély kellett, hogy a somlyói iskolába beiratkozassanak. Az erőszakoskodás II. József alatt érte el tetőpontját úgyannyira, hogy az 1783/4. tanévi 400 létszám a következő tanévben 31-re apadt le.

Az oktatás Mária Terézia uralkodásáig az egyes vallások autonómiája körébe tartozott; az állam vele nem törődött. 1773-ban a bécsi egyetemi és középiskolai tanrendszer alkalmazása rendeltetett el, 1775-ben pedig az Ausztriában szokásos „norma”. A tanterv alkalmazása a Szent Ferenc-rend kezében maradt. 1777-ben léptették életbe a híres „Ratio educationis”-t, mely a középiskolát három fokozatra osztotta: scola latina vagy grammatica 3 év, gymnasium vagy humanióra 2 év, philosophia vagy lyceum 2 év. Az állami ellenőrzés ezzel nagyon belterjes lett és az igazgató teendője jelentéstételekből és rubrikák kitöltéséből kezdett állni.

II. József a somlyói ferences házat meghagyta ugyan, de a püspököknek rendelte alá. Az intézményt *P. Bándi Ferenc* mentette meg a végenyészettől. II. József a tanárok helyzetén javított, őket a teológiai tanárokkal egyenlősítette, sőt igényt biztosított a kanonoki jövedelem elérésére is. A tandíjfizetést Mária Terézia hozta be. II. József alatt a német nyelv oktatása túlzásba ment, ekkor a határőrtisztek ellenőrzés címén az iskolát rendkívül zaklatták. Csík 1764 óta úgyszólván ostromállapotban volt. A szeminárium 1784-ben eltöröltetett, ezzel a szegény fiúk létüket veszítették. 1785-ben a gimnáziumnak már nem volt tanulója. II. József a Mária-társulatot is eltörölte s a gimnázium az udvarhelyi főispán felügyelete alá került.

II. József 1790 januárius 28-án rendeleteit visszavonta. A gubernium a „norma regia” (Ratio educationis) alkalmazását rendelte el. A német nyelv oktatása megszűnt. A határőrtisztek azonban új iskola felállítását sürgették. A gubernium a német nyelv sikeres oktatásáért jutalmakat adott. Nehezen ment a görög nyelv tanítása is. Somlyón filozófiai fokozat nem volt, Somlyó akkor a hatosztályú nagy gimnáziumnak felelt meg. A püspök felügyelete állandósult, ki e tiszttel a canonica visitatio alkalmával gyakorolta. A társalgási nyelv a tanulók közt a latin lett. A gimnázium 1837/38-ban újraépítettet, a földszinten volt két tanterem, két norma és I. grammatikai, az emeleten II. és III. grammatika s I. II. humaniórák, továbbá az auditorium. Ekkor a tanári létszám ötre emelkedett.

1848-ban csikszeredai *Gecző János* s háromszéki *Dónáth Pál* királyi táblai gyakornokok a somlyói tanulóifjúságot a magyar szabadság kivívására buzdították, lediktálták nekik az „Itt a zászló kezünkben” című verset s annak dallamára őket megtanították. Az ifjúság első tüzeiben Várdotfalván a községi jelzőoszlopokon levő kétféjű sasokat leverte és összetörte. E miatt *Kovács Ignác* főhadnagy megtorló lépéseket tett. 1848-ban az iskolai év 1848 június 3-ig tartott. Szeptemberben az

ifjúság újból összegyűlt. *Bodó János*, a humaniőrak tanára az ifjúságot a gyűlésterembe hívta s hozzá a haza állapotáról beszédet intézett s szavait ezzel végezte: „Inter arma silent musae“. Erre az ifjúság széteszlott. A kisebb tanulókat *Gál Sándor* Szentmártonon katonai oktatás alá fogta, ebben neki *Bruckmüller* csikszeredai volt katonaiskolai tanító s gyergyó-csomafalvi *Rókaly* hadnagy segédkeztek. A felnőtt tanulók honvédek lettek s többnyire a tüzérséghez kerültek.

A püspök 1849 október 1-én elrendelte az iskola visszaállítását, de ez az ú. n. purificationális eljárás miatt nem volt lehetséges. Az iskola megnyitása 1851 július 15-én engedtetett meg s az oktatás október 26-án kezdetett meg.

A honvéddé lett tanulók egyrésze az abszolút zsarnokság elől elmenekült, másik része elbujdosott, de a legtöbbször az osztrák ármádiába besorozták, külföldre vitték. A honvédek közül egy sem ment vissza az iskolába. 1851 októberben az iskola csak négy osztállyal nyílt meg, algimnázium lett, a tanítás a zárda asztalos műhelyében folyt, a többi helyiségeket a katonaság elfoglalva tartotta. 1852 február 19-én a kormány három világi papot nevezett ki tanáruul: *Pálffi Józsefet*, *Vákár Jánost*, *Papp Jánost*. Az addig tanító szerzetesek közül csak *Bodó Sebestyént* s *Mózes Jánost* hagyta meg. Az 1852/3. tanévben *P. Varga Kelemen* helyébe *Szontagh József* világi pap neveztetett ki igazgatónak. A ferencrendiek egészen háttérbe szorultak. Ez az irányzat meg is maradt. Az utolsó ferencrendi tanár *P. Kopatz Patrik* volt, ki 1891-ben lett rendes tanár. A paptanárok a szemináriumban laktak s politikai magatartásukat a hatóságok szigorúan ellenőrizték. A gimnázium neve Cs. K. gimnázium lett. A püspök ezt letiltotta s a római katolikus gimnázium elnevezést rendelte el. Tantervül az „Organisationsentwurf“ rendeltetett el. Egy év múlva *Szontagh József* igazgató Udvarhelyre helyeztetett át, utóda 1854 január 9-én *Bodó Alajos* világi pap lett. Az ifjúság erkölceit a faluban elszállásolva lévő katonaság nagyon is rontotta. A létszám mindig emelkedett, az 1854/5. tanévben az I. osztálynak már 115 növendéke volt. 1855-ben *Fesil Károly* iskolatanácsos a tanárok német képzettségével s a fiatalságnak előhaladásával megelégedve nem volt.

Megindult azonban a gimnázium kiegészítése iránti törekvés. Erre nézve már 1857 januárius 20-án előterjesztés léteztett. Az V. osztály 1857/8. tanévben fel is állítatott. A bécsi kormány elrendelte a „Gotteshalte“ tanítását, de az ifjúság sohasem tanulta meg. Tervet készített a kormány a német nyelvnek három év alatti teljes megtanítására, de sikertelenül. A magyar nyelv a jogaiba csak az 1859 augusztus 8-án kiadott rendelettel lépett. Az 1859/60. tanévben, miután az előzőben a VI. osztály felállítatott, a VII. osztály is megkezdte működését. A tanári személyzet ekkor tízre emelkedett. Ebben az évben

Bodó Alajos igazgató csíksomlyói plébános lett, helyét *Horváth Károly* világi pap foglalta el. Ugyanekkor kezdte tusnádi *Élthes Elek* tanár a rajzot tanítani, Bánkfalvi *Madár Imre* pedig a franciát díjtalanul. Ugyanebben a tanévben a tanárok közül *Antalffi Károly* megyei főjegyzővé, *Madár Imre* pedig aljegyzővé választották. *Madár* tanári állásáról lemondott. *Antalffi Károly Schmerling* alatt szolgálni nem akarván, megmaradt. Az 1862-ben nyert engedély alapján *Adorján Imre* a vívást tanította. A kormány gyanút fogott, hogy Garibaldi részére katonákat képeznek. A vizsgálatot *Crenneville* kormányzó személyesen végezte, a vádat a tanárok szemére lobbantotta. A VII. osztályos somlyai tanulók közül *Csedő István*, *Dobai Dénes*, *Gál Endre* és *Szász Ignác* 1860 januárjában el is mentek Garibaldihoz, akinél 1862 végéig szolgáltak. Az 1863. évi nagy-szebeni tartománygyűlésben képviselőül *Antalffi Károly* tanárt választották meg, akiről tudták, hogy nem fog bemenni. *Horváth Károly* igazgatónak politikai okokból végre is állásától meg kellett válnia, utóda *Both Ferenc* világi pap, majd 1865/6. tanévben *Nagy Imre* világi pap lett. 1864-ben maga *Haynald Lajos* püspök is kénytelen volt állását odahagyni. Ez Somlyóra nézve nagy csapás volt, mert a püspök szívén hordotta a gimnázium fejlesztését és a csíki székelység sorsát. A magyar történelem tanítása 1861/62. tanévben kezdetett meg újból. A püspöki biztosi intézmény a gimnáziumnál 1864-ben lépett életbe s püspöki biztosul *Bodó Alajos* világi pap, somlyói plébános, a volt igazgató neveztetett ki. 1868-ban kelt életre újból a római katolikus status, mely ettől kezdve a somlyói gimnázium ügyeit intézte.

A csíksomlyói gimnáziumnak nyolc osztályra való kiegészítésére *Haynald* püspök felhívására az áldozatkészség 60,000 forintot hozott össze. Ennek kezelésére Csíksomlyón egy helyi bizottság szerveztetett. Ennek tagjai lettek: *Eranos Jeromos* felcsíki, *Csató József* alcsíki főesperesek, *Bodó Alajos* igazgató, csíkszögödi *Mikó Antal* pénztárnok, *György Lajos* ellenőr, *Botskor Mihály* pénzügytő és *Ilyés Ignác* törvényszéki segéd. 1859-ben *Nagy Lajos* esperes másodelnök lett, *Benkő Pál* pedig ellenőr, 1866-ban zsögödi *Mikó Antal* helyében *Botskor Mihály* pénztárnok.

A gimnázium tanmenetére 1751-ben *P. Botár János* provinciális utasítást bocsátott ki, ezt követte a Mária Terezia által 1773-ban kiadott tanterv, 1782-ben a „norma regia”, mely 1833-ban módosított, 1859/60-ban következett az Organisationsentwurf, mely lényegében 1873/4. tanévig maradt fenn.

A XVII. században a szegény tanulóifjak a szerzetesek mint servitorok kaptak állást. Számuk a XVIII. század elején húsra szaporodott. Szeminárium felépítésére a mozgalom már 1699-ben megvolt, a megalapítója pedig nagykászonai *Lukács Mihály* kozmási plébános és apostoli főjegyző volt, aki a gim-

náziumot kisegítette a süllyedésből. Az ő nevéől neveztetett el a szeminárium Szent Mihály-szemináriumnak. *Lukács* az alapításáról 200-nai több ívrétű lapra terjedő dolgozatot készített „Album Michaelis Lukács 1726” cím alatt. Ebben az alapítást érdeklő dolgokon kívül leírta nemzetségfáját és életrajzát, továbbá a Csikot ért csapásokat. *Lukács Mihály* Kászonfelsőfaluban született 1678 július 25-én, *Lukács Gergely* és *Veres Anna* szülöktől, 1683-ban kezdett tanulni, előbb otthon, majd Kászonujfaluban, 1692-ben a csiki conventbe ment a franciskanusok iskolájába, 1691-ben Kolozsvárra. Kolozsvárt lett a Mária-társulat újonca (tyro), majd tagja (sodalis). 1696 és 97-ben a retorikát és a poézist végezte, 1697-ben bérmáltatott meg *Ilyés András* püspök által. 1698/99-ben Somlyón száz tanulónak a syntaxist és a grammatikát tanította. Tanítványai közül *Sajgó Gáspár* főapát, *Ilyés János* pedig apát lett. *Lukács* 1700/1702-ben Nagyszombaton a filozófiát végezte, magiszter lett, 1701 szeptember 5-én a Szent Albert-szemináriumba lépett. Első miséjét *Ilyés András* püspök és *Szebelébi Bertalan* általános püspöki helynök jelenlétében a kézdi-nyujtói s a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt kápolnában 1703 július 2-án mutatta be. 1703—1709-ben a csíkszentmihályi plébániánál volt alkalmazva, hol a Rákóczi-mozgalomban a halált alig kerülte el. Majd Szentmártonon hét évig működött, így sok ősi családi javait szerezte vissza. 1717-ben *Mártonffi György* püspök Kozmásra helyezte át. 1726-ban, midőn Tusnád Kozmástól elszakadt, nyugalomba ment s a somlyói szeminárium létesítésére 12.000 forint alapítványt tett, életében fizette a syntaxis tanár fizetését s négy tanulóról gondoskodott, 1730 január 17-én halt meg. Az alapítványt 1785-ig adminisztrátorok kezelték. Ezek közt találjuk csíkszentmihályi *Sándor Pétert* 1739—1745, szentkirályi *Bors Mihályt* 1730—38-ig, szentsimoni *Endes Miklóst* 1749—1760-ig, nagyajtai *Cserei Eleket* 1761—1767-ig, szentdomokosi *Sándor Lászlót* 1769—1783-ig. Ellenőrző provisorok voltak hosszúaszoí *Pálffi István*, szentmártoni *Hozó Ferenc*, somlyói *Farkas Mihály*, *Pálffi István*, *Márkus Péter*, *Sántha András*, szentimrei *Györffi István*, szentléleki *Botskor János*, *Csomortáni Ferenc*, madéfalvi *György János*, delnei *Botskor Elek*, madéfalvi *Zöld János*, somlyói *Salamon Imre*, szentsimoni *Péterffi József*, szentléleki *Veres Mihály*, 1785-ben pedig szentmihályi *Sándor Mihály*. Ez évben II. József rendelete következtében a szeminárium javai elárvereztettek.

1729 után a szemináriumi tanulók száma csakhamar hatvanra emelkedett, az 1768. évi inség idején 68 volt. A szeminárium javára csíkszentkirályi *Bors Mihály* hagyatékában a felesége, *Mikó Judith* intenciója teljesítéséként adott kötelező irat alapján 1749-ig 215 forint 32 krajcárt lehetett behajtani, ezt is csíkszentmihályi *Sándor Péter* és csíkszentsimoni *Endes*

Miklós erélyes fellépése következtében.³⁶ Hozzájárultak a szemináriumi alapítványokhoz: *Mezei Gergely* 1736-ban, *Borbély András* 1739-ben, *Józsa György* 1765-ben, *Bíró Antal* 1798-ban, *Kászoni István* és *Keresztes János* 1799-ben.

A szeminárium, mint említettük, 1785-ben elárvereztetett és *Kovács János* Kézdivásárhelyről származó somlyói suszter vette meg 235 fr. 59 és 1/2 krajcárért. A pénzalapból 599 fr. 98 kr.+21 fr. 32 kr.-t fizettek be, nyilván az alapot az egészben nem adták be.

1791-ben a szemináriumot *Kovács János* susztertől visszavásárolták. 1793-ban tíz alapítványos növendék volt a szemináriumban. A régi alapítók alapítványához a *Darvas*-féle is járult. Már az 1804/5. tanévben 1075 r. fr. utaltatott ki. Alapítványokat a jobb tanulók kapták, egyideig normális tanulók is élvezték. Az állam velük szemben szigorú ellenőrzést gyakorolt.

Az 1811. évi devalváció után 16 alapítvány tartatott nyilván, ezeknek összege 22,933 r. fr.-ról 17,980 r. fr.-ra süllyedt. Ez alapítványok ingatlanokban voltak, tehát az ingatlanok értéke is esett.

A szemináriumba a férőképeség szerint fizetések is vétettek fel. A szeminárium elhelyezése a gimnáziummal mindig változott, a teljes újjáépítés 1735-ig fejeztetett be, ekkor az alapítványosok száma 13-ról 33-ra emelkedett. Időközben az említett alapítványokhoz még hét alapítvány járult.

Az 1848/49. évben a szeminárium is szünetelni kezdett és csak 1852-ben állott helyre. *P. Varga Kelemen* régens ekkor felmentetett, az utóda itt is *Szontagh József* világi pap lett. A bécsi kormány a szeminárium megszüntetésétől nehezen állott el. A régensi állásokban ugyanazon változások voltak, mint a gimnáziumi igazgatóiakban.

Az egyes alapítókról röviden megemlékezünk. *Lukács Mihályról* részletesen beszéltünk. *Mezei Gergely* csíkrákosi volt. A kerelőszentpáli gróf *Haller*-uradalom gondnoka. 1736-ban 388 fr.-ot adott, tusnádi *Borbély András* 400 fr.-ot, szentkirályi *Józsa György* előbb gelencei, majd berecki, végül lemhényi plébános 1758-ban 541 fr. 40 kr.-t, kézdipoljani *Bíró Antal* főkormány-széki tanácsos 3,000 fr.-ot, melyből Somlyót 1/4 rész illette, gyergyószentmiklósi *Keresztes János* örmény (apja Anisol magyarul Lázár, akinek atyja Keresztes Jánosról nevezett János volt, így vezetékneve örmény szokás szerint Keresztes lett), tekerőpataki plébános, rokonaival együtt 500 fr.-ot, kásonjakabfalvi *Kászoni István*, losonci *Bánffi György* gróf zentelki uradalmának udvarbírája 500 fr.-ot adott. Csikszépvizből Csomortánba költözött *Szakács Balázs* utódai 1722-ben csomortáni előnevet kaptak, ezt vezetéknevül is használták. *Csomortáni András* fiai *Ferenc*, *István*, *Imre* Egerben telepedtek le. *Imre*

³⁶ *Endes*-levéltár.

fia *Antal* egri kanonok 3000 r. fr.-ot adott 1804-ben, *Lászlóffi Antal* nagykászoni plébános pedig 83 fr.-ot, *Mártonffi Ádám* drassói plébános 1798-ban 38 fr.-ot, szentsimoni *Darvas János* gyergyóujfalusi plébános 1805-ben 2834 fr.-ot, göröcsfalvi *Tankó Mátyás* szentdomokosi plébános 1000 fr.-ot, *Molnár (Müller) József* minorita szerzetes 13,003 fr.-ot, kozmási *Sántha Ferenc Márton* premontrei 1808-ban 6,000 fr.-ot, gyergyóujfalusi *Dénes Imre János* pécsi egyházmegyei pap, ki Moldovában Kalugerben volt lelkész, 1829-ben 1,250 fr.-ot, kozmási *Kovács Péter* fejevári kanonok 1831-ben 2,000 forintot, szentkirályi *Bors Barnabás* 1840—48 közt 8,000 fr.-ot, szentimrei *Tankó Albert* alsíki főesperes, ki 1849-ben fogságot szenvedett, 1844-ben tett alapítványt. Gyergyóditrói *Orosz Mihály* kanonok 1831-ben 1,500 fr.-ot. Szentgyörgyi *Bálint Ignác* kapitány s felesége csíkszentkirályi *Bors Julianna* 1843-ban 1,500 fr.-ot, tusnádi *Kovács Miklós* erdélyi püspök 3,000 fr.-ot, csobotfalvi *Kedves Zsuzsanna* egyszerű szakácsné 778 fr.-ot, gyergyószárhelyi *Fülöp Elek*, gróf *Esterházy János* gazdasági felügyelője 1837-ben 2,000 fr.-ot, gyergyószentmiklósi *Fogarasi Mihály* erdélyi püspök 1865-ben 1,000 fr.-ot, csíkszentmártoni *Botskor Elek* madarasi plébános 1857-ben 300 fr.-ot, *Bálint Ignácné Bors Julianna* 1861 augusztus 4-én 1,261 fr.-ot, gyergyói származású *Ferenci Péter* világi pap 1819-ben 9,000 fr.-ot, gr. *Gyulai Ferencné Haller Karolina* 1809-ben 1,333 fr.-ot adományozott.

Somlyó alig állott 300 házból, a 3—400 főből álló tanuló ifjúságot mégis itt kellett elszállásolni. A szemináriumba legfeljebb 60—70 jutott. Úgy látszik, az elhelyezéssel meg voltak elégedve. Ez ellen 1790-ben a katonai határőrparancsnokság kezdett panaszkodni. A helyzetet az tette elviselhetővé, hogy a gimnázium igazgatósága a tanuló ifjúság magatartását szigorúan ellenőrizte s nagyon felügyelt a szállást adó gazdákra is, akik a rendet a jövedelem elvesztésétől félve megtartották s az ifjak szülői tehetségükhöz mértén gondoskodtak a naturaliák beszállításáról, az előkelő emberek gyermekei pedig a szemináriumba kerültek. A szállásokra vonatkozó szabályzatot legelőbb *Andrássi Rafael* házfőnök bocsátotta ki 1819 november 23-án. Az 1851/2. tanévben a tisztség a tanári kar segítségére sietett s a szállásokat s az iskolai tanácsot is ellenőrizte, bevezetvén a szállások orvosi ellenőrzését is. *Both Ferenc* igazgató megkérésére Csíkszék tisztsége a gazdákat büntetés terhe alatt kötelezte, hogy a náluk lakó diákokat esti harangszó után ki ne engedjék, ha ezek kimaradnának és mulatságokra mennének, a gimnáziumi igazgatónak tegyenek jelentést.

Haynald Lajos erdélyi püspök a gimnázium kiegészítését, a tanítóképezde s a normális iskola felállítását a revindikált havasok sekvesrált jövedelméből szándékolta eszközölni. E javak, mint láttuk, a katonai határőrezredek parancsnokságának kezelése alatt állottak, 1851-ben pedig az államkincstár javára

elkoboztattak. 1848/9-ben a számadások s a nyilvántartási könyvek eltűntek, az állam azt vette birtokba, amit talált s az átvett vagyont külön kezelte s a pénzt, ami befolyt, az államadósság törlesztési alapjába kölcsönözte 3°/o-os kamatozás mellett. A kormány nem ellenezte, hogy a lóbeszerzési alap a jogosult családok közt szétoztassék. Ez azonban eszközölhető nem volt, mert a pénz javarésze Kossuth-bankókban volt s az alapot létrehozó családok letétjegyei is elvesztek. Mindezekre tekintettel az a terv merült fel, hogy a szétoztás az igazolt igények arányában történjék. A dolgok ilyen állásában rendelte el Haynald Lajos püspök, hogy a csíksomlyói iskola ügyeivel foglalkozó alcsíki főesperes 1857-ben kérelmezze ez alapnak átadását, nemkülönben az akkor nem használt székház átbocsátását a somlyói gimnázium céljaira s utasította a főesperest arra is, hogy kérje a revindikált havasok jövedelmének odabocsátását a Felsőgtől annál is inkább, mert a Felsőg a román határőrezredek vagyonát a román községnek adományozta. A székház átengedése tárgyában „Csik, Gyergyó, Kászon mint a csíkközvási s szeredai és gyergyószentmiklósi járási hivatalok kebelében lévő összes székely nép” felterjesztést intézett, beleegyezvén abba is, hogy a népet az ősfoglalás jogán megillető revindikált havasok jövedelme a Somlyón felállítandó tanintézetek céljaira átadassék. A havasi javak kérdése azonban csak 1867 után nyert megoldást.³⁷

22. §. Kultúrája, földművelése, ipara, kereskedelme, népesedési mozgalma.

Hogy Csik kultúrája e korszakban mily magasán állott, jegyezzünk meg annyit, hogy a két *Ilyés-testvéren* kívül püspöki méltósághoz jutottak *Szenttamási György, Pálfalvi János, Szentgyörgyi Ferenc, Domokos Kázmér, Szentandrás (csíki) István, Mártonfi József és György, Bornemissza Pál, Antalfi János, Kovács Miklós, Fogarassi Mihály*. Így Csíkból tizenkét püspök került ki; ezeken kívül *Csedő István, Cserei Farkas* erdélyi kancelláriai tanácsnok. *Endes Miklós* ítélmester emelkedtek ki tudományuk alapján magasabb állásokra. A XVIII. században kiváló tudósok voltak a már említett *Csató Elek* ferencrendi szerzetes, madéfalvi *Cserei Elek* kiváló jogász, a „Praxis procuratoria” szerzője; *Cserei Farkas*, ki a következő műveket írta: 1. *Lexicon iuris Transylvanici*, 2. *Decisiones Casuum Judicialium et Processuum partim apud Tabulam Regiam Transylvanicam terminatorum, partim ad supremam principis revisio-*

³⁷ E fejezetben foglaltakra forrás a csíksomlyói róm. kat. főgimnázium 1895/96. év értesítőjében: A csíksomlyói róm. kat. főgimnázium története, írta Bándi Vazul.

nem provocatorum definitionibus collectae, 3. Ius Feminarum Hungariae et Transylvaniae (Erdélyi és magyar asszonyok törvénye), 4. Ephemerida Rerum Hungaricarum, 5. Valerius Maximus Hungaricus, 6. Lacrimabiles Odae super Clade Mohatsiana, dolosa Budae, luctuosa Strigonii, Albae Regalis, aliarumque Hungariae urbium per Solimanum facta occuoatione, 7. Norma recte vivendi contra corruptionem moderni saeculi, Odis exposita, 8. Székely asszonyok törvénye, 9. A Boldogságos Szűz magyar lorettói litániája hazai magyar ódákkal, hozzáadván sok nyilvános jogú icont (1772). *Lésztján Mózes* jezsuita, udvarhelyi esperes s a residentia superiorja s ottani plébános 1740-ben megírta Szent Ignác és Xavéri szent Ferenc életét. Ezek is tanúi, hogy Csíknak szellemi élete már a XVIII. században mily magasán állott.¹

Csíkban a nép művelődését nagyon terjesztette a csíksomlyói, azután a csíkszeredai katonanevelde, hol altisztek képeztettek ki. Csíkszentmártonban, Gyergyószentmiklóson algináziumok voltak. A nép eleven, tüzes, nyílt, sok értelmességgel bíró, könnyű felfogású, jószívű s a gazdálkodásban szorgalmas volt; apróbb kereskedéseket is folytatott, gyermekeit inkább papságra, katonaságra és mesterségre nevelte. A nép foglalkozása javarészből földművelés és állattenyésztés volt. A földművelés ebben a korszakban legelőnyomásos gazdálkodás volt, kettős fordulóval, a földnek a fele ugarban volt, legelőnek használták. A háromfordulós gazdasági rendszer csak nagynehezen otthonosult. Már *Benkő Károly* konstataulta 1852-ben, hogy Csík mindig magára volt hagyatva, 1852-ben Csík—Gyergyó—Kászonban sehol sincs tagosított gazdálkodás (a havasi részeket kivéve, hol a tulajdonosoknak nagyobb tábla-földjeik voltak), minden határ két fordulóra van osztva, a hármasnak nyoma sincs, a szántás a föld silánysága miatt csak négy-öt hüvelyk mélységre történhetett, mivel termőföld-rész lejjebb nem volt, azon alul a földműves vagy kövekre, vagy agyagra akadt; a szántóvasak kisebbek, mint a Mezőségen, kisszakajúak azért, mert a föld gyér, kövecses torhasága miatt nagy barázdákat kár nélkül vetni nem lehet s az oldalas helyeken helyesen nem is forgathatják a kormánydeszkát és eketaligának is alkalmazott, magas arra, hogy mélyen a földbe ne menjen és kicsi barázdákat vegyen; jármaik, amelyekkel magas oldalakon szántanak, öt-hat láb hosszúak, hogy az igavonó marhák a hirtelen meredeken egymásra ne bukjanak; közönségesen háromszor szántanak a szaporodás és osztály által apróra, két-három vékányi férősegűekre is eldarabolt földeiken; lapályosabb tereken, a kövecses helyeken négy-öt évig a rendes trágyázás tart ugyan, míg a vizenyős tereken minden harmadik évben újítani kell, valamint a meredek oldalakon is, amelyek záporoknak vannak kitéve.

¹ *Benkő József*: Transylvania Claudiopolis. 1833. II. 439—456. I.

A rendes ökörtılalmások hiányában az év elején, tavasszal szánon ugarolnak, aminek az a káros következménye, hogy a földek a keverés idejéig nagyon megburjánosodnak, a kutyatejpukkanatok ellepik s ha keverésükkor rögtöni szárazság nem találja, gyökeik ki nem száradhatván, hátráltatják a termést, mivel ezen fattyúnövésnek erőt vesznek a gabonán, amit mindenkor megelőzhetni gyakori szántással, abban állván a földművelés legnagyobb titka, hogy a földműves földjét burjánokkal ellepetni ne engedje. Gabonájukat zsengésen aratják, gondosan megérni hagyván a magnak valót. Egész Csík—Gyergyó—Kászonban alig van egy-két hely Alcsíkon, mely öt, néhány négy, legfeljebb három, sőt két szem magszaporodást ad a gazdának, sokszor annyit sem.² Tehát a XIX. sz. első felében elég nehéz helyzete volt a gazdának. Ha a csiki székelység sok panasziratát olvassuk, nincs mit csodálkoznunk. Gyenge földek s elmaradott gazdálkodás, tehát a megélhetés nagyon nehéz, kivált akkor, ha a székelység reá van utalva, hogy földeket vegyen felibe. A konzervatívizmus pedig minden újítást elutasított, a vaseke is nehezen terjedt, ha meg is hozta az idő, nagyon sokat nem változtatott a termés eredményén.

Az iparról *Benkő* ezt írja: „Nem hiányoznak Csíkban és Gyergyóban némely szakokban a jó mesteremberek, de vannak másokban gyengék is, így vegyesen van mindenütt. Kőből többféle munkákat készítenek, ú. m. malomköveket, lépcsőket, stb., többek közt Rákoson, Szentkirályon; cserépmázás fekete edényeket Csíkmadarason, Rákoson, Dánfalván, Madéfalván, e helyeken kemencekályhákat is; közönséges papirosokat Szentmártonban, Szentkirályon. Híres a gyergyószentmiklósi tímárok bőrkészítési módja, különösen a veresre festettek emelkedtek nagy hírre. A mesteremberek közül kitünőbbek a szépvízi, csík-szeredai, somlyói, gyergyószentmiklósi lakatosok, kovácsok és asztalosok, az utóbbiaknak a művei, közelebb kapván anyagjait, jutányosabbak mint másutt; köműves is sok van, u. i. Csíknak, Gyergyónak mindenütt közelhordható, nagyon olcsó, elegendő mesze és kőve van; érdekes, hogy a mult század első felében oly kevés kőépület volt. Amik voltak, azok középületek, vagy nagyon vagyonos emberekéi voltak. A csíkiek többnyire faházakban laknak, amelyek mindenütt fenyőből, de helyenkint idomtalanul készülnek, ez annak jele, hogy nincs elegendő ács náluk. Láttuk, hogy a szabályrendeletek szerint a faragni jól tudó szolgák bérét magasabban állapították meg. A beltelkek a gyakori szaporodás következtében oly sűrűn és szűken vannak építve, hogy égésnek sehol sincsenek úgy kitéve, mint Csíkban s a nagyobb telkek kivételével eszterha eszterhát ér. Érdekesek a házaikban lévő könnyen seperhető roppant nagy kemencék,

² *Benkő Károly*: Csík—Gyergyó—Kászon leírása. I. 42—43. lap.

melyek az idegenek előtt különösnek és szokatlannak tetszenek s csak kiváló gondosságuk gátolja meg egyedül a gyakori tűzvést. Szépvízen és Szeredában sok a mészáros. Öltözékeiket mind maguknak, mind férjeiknek a nők készítik legtöbbszörre, az öltözékek erősek, tartósak és igen jók. Sok jó szövetet, pokrócot (cserge), asztalterítőket szőnek gyapjúból; kendervásznat pedig több ezer véggel, amelyeket a sokadalmaikon eladván, az árukkal szükségleteiket fedezik.³ A csíki székelyeknél belterjes háziipar volt, eladásra is jutott, ezáltal pótolhatták a földművelés és a termés fogyatékoságát. A csíki székely általában mindig ezermester volt. A katonáskodás ideje alatt a család büszkesége katonáskodott, ily esetben az öreg, amíg bírta, a fiatalokkal együtt művelte a földet, az asszonyok gondozták a házat, a gyermekeket, fontak, szőttek, ha a földművelés megengedte; az otthonmaradt férfiak bellérkedtek, jártak-keltek, fúrtak-faragtak, hisz a csíki székely mindig szerette a fát és imádta a természetet. Az asszony nép ezenfelül még előállította a drága hímzéseket, amiket párnahajakra, fejekre, ágytakarókra, lepedőkre, abroszokra, majd piros, majd kék gyapot-, néha selyem-fonálból gyönyörű virágokban, madarak és más megkapóbb alakokban hímezni szoktak.

A gazdaság fellendítésének ügyét szolgálták a csíkszeredai és alfalvi gazdasági iskolák, de csak az újabb időkben, valamint a csikmegyei gazdasági és 1896-tól a gyergyói gazdasági egyesület működése. Ezek először a minta- és faiskolára helyeztek súlyt, csak később irányították figyelmüket az állattenyésztés felé. A csíki székelynek mindig állattenyésztőnek kellett lennie, ezen alapult az ú. n. ökörsütési adó; lovasnép is volt évezredek óta, a lóval úgyszólván össze volt növe, ezzel jöttek be ősei, ő pedig ezen hadakozott. Az 1890. évi gazdasági kiállításról (Karczfalva, 1890 október 13.) a Gazdasági Értesítő ezt jegyezte fel: „Legkevesebb eredményű volt a szarvasmarha-kiállítás, bár voltak szép és figyelemreméltó példányok is, de általában sem a mennyiség, sem a minőség tekintetében nem elégtette ki a jogos várakozást, ennek oka lehet az is, hogy a felcsíki kiscsászák a mostoha megélhetési viszonyok között korán befogják és elcsigázzák állataikat; a községi előjáróság pedig kevés súlyt helyezett a jó és elegendő számú tenyészbikák beszerzésére, ami miatt a tenyészanyag silány. Sokkal szebb eredményű volt a lókiállítás úgy mennyiségre, mint minőségre, a kiállítás anyaga az egész megyéből került ki; szép eredményű volt a sertéskiállítás is, az évekkel ezelőtt deportált tenyészanyag bevált, meg is honosult; a juhkiállítás is haladást mutat, de kevés volt a felhajtás. A baromfi-kiállítás is megfelelt a várakozásnak. A méhek és méhészeti eszközök kiállítása is figyelemreméltó.

³ Benkő Károly: Csik—Gyergyó—Kászon leírása. I. 43—44. lap.

A statutumok, falutörvények mindezekről a földművelés és állattenyésztés körébe vágó dolgokról megemlékeznek. Bár a csíki nép konzervatív volt, de azért a haladástól mégsem zárkózott el, a szakiskolák megalakulása előtt is értettek a gazdálkodáshoz. Sok csíki székely ment megyei gazdaságokba, járt külföldön, ott látott és hallott, a tapasztalatokat fel is használta. A csíkszeredai gazdasági népiskola 1871-ben nyílt meg, mintagazdaságra rendezkedett be. 1848 előtt a népnek gazdasági kioktatása az alkirálybírák közigazgatási feladata volt, a gubernium is gondot fordított erre, ennek példája a hármastördülő és a pityókatenyésztés elrendelése. Ha a csíki fiúk 1848 előtt gazdaszteknek nehezen is voltak kiképezhetők, de nagyon sok mezősgéi gazdaságban gyakran kaptak mint bírák és botosispánok elhelyezést. Csíkban voltak gazdakörök is, ha nem is a mostani szervezett alakban. Megteremtette őket a szükség s a gyakori érintkezés. Láttuk, hogy Csíkszék biztosítási intézetet is létesített.

Legrégibb idő óta Csíknak főterménye a rozs volt, ez az egész megyében, még a hegyesebb részekben is jól fizet, sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy egyenlően kedvező időjárás mellett az erdőalji határrészekben szebb öt-tíz szemmel termettek, nagyobb szemű és súlyosabb rozs terem, mint az ú. n. mezőrészekben. A rozs szalmája vastag, két méter magasra is felnő. Csík—Gyergyó—Kászonban a kender után a legrégebb időktől kezdve termelik a rozsot, ezt igazolják a kepe-constitutiók, melyek a XVI. sz. óta előírják az egyháziak számára az őszi és tavaszi kepefizetését. Csíkban a búzát is termelik, ez még Gyergyóban is megéri. Nem termelik oly mennyiségben, mint a rozsot, vetnek őszi és ritkábban tavaszi búzát. Mindkettő számára gondosan megművelik a földet, közönségesen újonnan trágyázott földbe vetik, alig van eset rá, hogy valaki a trágyázás után kétféle háromszor bevetett földjébe negyedszer is búzát vessen, a búza alá mindig három sort számítanak. A legtöbb búzát az alsíki síkságon, a Nagymezőn termelik. A csíkiek általában búza- és rozskenyeret esznek, Alcsíkon nemcsak a ház szükségletére, hanem eladási célra is termelnek búzát. Hogy Csíkban mikor kezdték a búzát termesztetni, nem tudjuk. Csíkban az árpa is gazdagon terem, az alája szánt ugart szintén gondosan megművelik, úgy trágyázzák, mint a búzatalajt. Eladásra sokat termelnek, szórványosan termelik a borsos vagy bükkönyös árpát is. Csíkban igen szép és jó zab terem, a zabot általában a magasabb fekvő és vizesebb talajú részekbe vetik, hol a rozs és egyéb nem terem, amely részeknek a megművelése a távolság, vagy köves hegymeredek és oldalak miatt legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, például Menaság—Mindszent, Felcsík és Gyergyó északi fekvésű határrészeiben a zab úgyszólván gazdagon terem, míg e helyeken egyebet alig lehetne termelni, de a munka és a fáradsághoz képest ez ki is fizeti magát, mert

a zabnak a marhatenyésztésnél, a sertéshízalásnál, a majorságtenyésztésnél nagy a szerepe s a piacon is megvan a kelendő-sége. A zab jobban fizet, mint a többi termés; az egyházi személyek tavaszi képéjét a csíkiek már a XVI. században zabbal fizették.

Csíkban az alantabb fekvő helyeken a muskotály török búza is megéri. Legtöbbet Alcsíkon az Olt, továbbá a Maros és Kisbeszterce, Tatros folyók és a Békás patak völgyeinek alsó részén termelnek. Puliszkának használják, művelése nem oly régi. A csíki nép életében nagy szerepet játszik a pityóka, a disznókat is ezzel hizlalják. A XIX. sz. első negyedében erőszakkal kellett a termesztését meghonosítani; jó táplálék és jól is fizet. Csíkban nagyon sok és jó káposztát termelnek; egypár évszázad óta minden faluban elkülönítve szerepelnek a káposztás-kertek. A káposzta az alantabb fekvő barnás, vizes helyeken gazdagon terem; sok és jó terem Csicsóban és Szent-simonon; szerepel mindenütt a mákugar is, jól értékesíthető. Termelik Csíkban a paszulyt is, a gyalogot a mezőn is, a karóst csak kertekben, a babot csak kisebb mennyiségben kertekben és veteményes ágyak szélein, különösen gazdagon terem és sokat hoz, inkább csak sovány csemege. Csíkban megterem a lencse, borsó, haricska, meg a köles is, mint kereskedelmi növények szerepelnek régóta. Len és kender ősi termények, jól teremnek; a ruhaszükséglet végett minden gazda szokott a kender részére egy kis teret kiszakítani, a lent főleg a magjáért termelik, amiből lenmagolaj készül. A kentert a háziasszonyok maguk szövik-fonják-csepülik, készítik ezt fehérneműnek. Szentgyörgyön és Menaságon annyit termelnek, hogy kivitelre is kerül. A kenderből köteleket is gyártanak. Régebben Csíkban még dohányt is termeltek. Csíkban a paradicsomalma, ugorka, hagyma, murok, petrezselyem, zeller s a tök is megérnek, a szőlő, barack, meg a dinnye nem, a csíkiek ezeket a gyümölcsöket gabonáért szerzik meg. Csíkban a gabonát boronafalú csűrőkben szokták tartani, régen kevesen rakták osztagokba, kazalokba, boglyákba csakis a nagyobb birtokosok, különösen, ha a csűrben nem fértek. Az Olt, Maros és a többi folyók völgyén jó széna terem, éppígy a havasokon is és az erdőalji réteken, de az utóbbiakban az elkészítés és a hazahordás sok munkával és fáradsággal jár, a sarjú mindig értékesebb volt, mint a széna. A gabonát és a szénát a csíkiek két öl hosszú és fél öl magas fenyőfa lajtorjás, hátul rendszeren löccsel, elől rakonca, ritkán 4 löccsel ellátott nagy, ú. n. hordószekéren szokták hazaszállítani. Ugyanolyan nagy szekereken szokták kirakni két öl hosszúságban, 1 öl szélességben, 1 öl magasságban az eladandó széna, sarjú, szalma stb. terményeket, ez a törvény, vagy törvényterü szekér, a fele porció. Ezen mérethez való árusítás összeesett a német öl behozatalával, azelőtt a kisebb magyar öl

volt használatban. Csiknak igen sok legelője van, ez az állattenyésztésre (marha) nézve valóságos kincs.

A legelők- és erdőkre nézve Csík vármegyének 1890 október 30-án a képviselőházban a belügy, pénzügy, igazságügy, kereskedelemügy és földművelésügyi miniszterekhez intézett felirata ezeket mondja: „Igaz, hogy a magyar földön a földesúri jog az erdőkre és a legelőkre is kiterjedt, de *Csikban, hol a föld vagy együttes, vagy önálló eredeti foglalás, vagy későbbi összevásárlásból áll*, hol vannak egyesek, kik többszáz, sőt ezer holdakra menő erdőséget bírnak tulajdonul, vannak testületek, amelyek szintén ilyenekkel rendelkeznek, *egészen más tekintet alá esik a földesúri jog*, mert amint a havasi területek a tulajdon fogalma szerint el vannak vonva a közhasználat alól, úgy viszont azok *tulajdonosai sem használták a község közös tulajdonát képező havasrészeket*. Ebből az tűnik ki, hogy már az *első szerzés alkalmával az egyes vagy a család a közhelyekből kikapta a részét s nagy jogtalanság volna most azokhoz újra társnak erőszakolni s éppen földesúri jogon részesíteni*. Minden község rendszeren fel van osztva három tízesre, ritkább esetben négyötre is. *E tízesek talán eredetileg, mindenestre azonban visszamenő századok valamelyikében a községekhez közelfekvő tilalmas erdőségeket, meghatározott részeket tulajdonul kapták s kezdettől fogva oly módon birtokolják, hogy ha pl. az altizesi embernek van a középtizesben is kettő-három belsősége, azok után mégsem jogosult a középtizesi erdőségekhez s viszont; a jogosságot tehát a lakás szabályozta*. Ebben kezdettől fogva a legnagyobb személyegyenlőség nyilvánult, a birtoknak ezt a természetét soha senki kétségbe nem vonta, meg nem tagadta, s most, ha azon tizesi javak arányosítás tárgyává tételnek, az ott nem lakó idegenek járandóságát csak a törvény erőszakossága teheti jogosulttá. Székelyföldön azon közbirtok, mely az ú. n. ingyenhasználat tárgyát képezi, úgy 1848 előtt, mint azután mostanáig, minden községi bennlakó által szabadon használtott, *tekintet nélkül a társadalmi állására, a legelőre annyi marhát hajthatott ki, amennyit tenyészthetett, az erdőből annyi fát hordhatott, amennyi épületéhez és tüzeléséhez szükségeltett, a nélkül, hogy ezért valakivel szemben pénzbeli szolgáltatmányt teljesített volna*. 1850 után a közös területek adózás alá vonatván, az adót a községek pénztára hordozta mostanáig a nélkül, hogy az ezen közhelyeket használó egyének abban valaha egy krajcárral is résztvettek, avagy ezt a kiadást a községgel szemben más módon kiegyenlítették volna. Pedig a községeknek sem volt más jövedelme, mint néhány feltiltott hely évi bére, a tilalmas erdőből évenként eladott haszonfa és a kihágási büntetésekből befolyt összeg. Ha a vagyon nem a községé, hanem az ú. n. közbirtokosságé lett volna, talán megengedettett volna-e a használat? Talán lett volna, aki felszólaljon ellene? Talán hordozta volna az adóját a község? Hiszen akkor is volt jogait

védő ember, akkor is volt nagyobb földbirtokos, aki aránylag használatba nem vett annyi részt, mint a legkisebb birtokostársa. Hanem a gyakorlatban kifejezetten nyíltan a közös szerzés azon célra, hogy az minden időben községi vagyonnak tekintessék. Hiába keresünk itt alvó jogokat, birtokarányt, akkor ismeretlenek voltak, hanem igenis megvoltak itt is a közös védelem, a közös nevelési, őrzési és fenntartási kötelezettség, mi aztán az ingyenhasználatot egész más színben tünteti fel s az arányosítás jogosultságát kizárja... Nyűg a közbirtokosság szerencsétlen fogalma, úgy amint a közelebbi években a gyakorlati életre ráerőszakolni megkísérelték. Hogy e testület ténykedése a mi költséges perlekedési rendszerünk keretébe mikor s egyáltalában be lesz-e illeszthető, nagy kérdés s hogy a testület ténykedése közigazgatási felügyelet és ellenőrködés nélkül sohasem fog beválni, annál kevésbé megnyugtató lenni, az már ma is bizonyos! Kéri Csík megye az 1871: IV. t. c.-ben írt birtokarány alapelveinek bizonyos tekintetben az eltörlését, az erdők és erdei közös legelők községi közvagyon természetének elismerését, azok feloszthatatlanságának kimondását, az abból folyó jövedelemnek a községi háztartásra való fordítását, a falu erdejéből közös iskolai alap teremtését, közművelődési célok támogatását, kezelésére a községi előljáróságok kötelezettségét, a közigazgatás felügyelete és jóváhagyásának feltétele mellett, az arányosítás elve annyiban tartatván fenn, hogy kinek-kinek birtoka arányában házi szükségéhez s a használat alatti erdők mérvéhez képest a közigazgatási hatóság által jóváhagyott törvényben a szükséges kamennyiség kiadassék, a legelőkre szintén ily arányban és feltételek mellett a szarvasmarhák és más háziállatok kihajtassanak, továbbá kéri az ú. n. művelés alatti mezei és réti határterületen a fordarendezés eltörlését s következtül a kötelező tagosítás behozatalát a szántó és réti kaszáló területekre külön-külön s ebben az eljárás egyszerűsítését, gyorsítását, a szükséges költségeknek az államkincstár által leendő előlegezését, tizenöt-húszévi kötelezettséggel."

Csíkszék lakossága az erdőt és legelőt mindig közösnek tekintette, a most idézett megyei határozat nem felel meg a történelemnek, inkább politizál s községi vagyonnak deklarálja azt, ami sohasem volt az. Szemet húny a felett, hogy 1562-ben a harmadik rend jobbágyi állapotba süllyesztetett, a fejedelem jobbágya lett, a fejedelem őket azután igen sok földesúrnak eladományozta. Ez a viszony később csak korlátozható, de megszüntethető nem volt, ezenkívül sok „fejekötött” is volt, másfelől a legelő és erdő használatára nem a községi illetőség jogosította az illetőt, hanem az odavaló vérségi tartozás. *A községi illetőségnek mai fogalma 1848 előtt ismeretlen volt.* Régen idegen csak úgy kaphatott a községben belső telket, ha a község neki adott. 1848 után a szabadforgalomban bárki szerezhette. Az újabb közigazgatási törvények már parancsoló intézkedéseket

foglalnak magukban a községi illetőség megadását illetően. Már 1890-ben sem fedte a közhelyekhez jogosultak összességét a községben illetőséggel bírók száma. A székely községekben a földesurat a neki ajándékozott harmadik rendbeliek telkei után illetve erdő- és legelőjog, ha egyébként nem volt a községben allodiuma, tehát az arányosítás felett könnyen átsiklani nem lehetett, s 1890-ben a tagosítás a csíki népnek nem kellett. Később az arányosítások meg is indultak. A későbbi törvényhozás útját állotta annak, hogy azok, akik eredetben a kiszakításra feljogosítva nem voltak, a jogok összevásárlása következtében a kiszakított jogot megnyerjék. Egyébként a közbirtokosság fogalma a Székelyföldön jól bevált és évszázadokon át dominált, és az erdőkre nézve az 1879: XXXI. t. c. kifejezetten el is rendelte.

Csík állattenyésztésében a szarvasmarha, ló, sertés és a juh nagy szerepet játszott. A juhtenyésztést a XIII. sz. közepétől jelentkező román pásztoroktól tanulták el, csak az ezekre vonatkozó román szavak jutottak be a csíkiek nyelvkincsébe. A méhtenyésztés okiratai szerint a legrégebbi időkre nyúlik vissza, a méhsőr, ahol jobbagyság volt, jobbagyi szolgáltatmány volt.

A gyergyói fuvarosok, az ú. n. „borvizések“, az akkor is már híres borszéki borvizet Kolozsvárra, Nagyváradra, Aradra és még tovább is szállították. A borvíz-áruházzal kapcsolatos volt az üvegglyártás, ez Borszéken már 1804-ben megkezdődött. A XIX. század közepén Kászónjakabfalván állítottatott fel üvegglyár; a XIX. sz. második felében jött Csíkban divatba a szesz- és sörgyártás, azelőtt a házi kisüstősöknek volt keletje. A XIX. sz. elején indult be a téglá- és cserépgyártás. A műmalmok 1870 körül kezdtek épülni. Csíknak fűrészmalmai a XIX. sz. elején már voltak, a gőzfűrészgyárak az erdők nagymértékű kihasználásával kapcsolatosak. Gyufagyár 1894-ben alapítottatott. A nyomdaipar 1880-ban mutat fejlődést. Ha Csíkban a nagyipar nehezen indult meg, annál több volt a kisiparos: asztalos, cipész, csizmadia, szabó, kovács stb., jutott innen Romániába is elég. A csíkiek a kisipart javarészen a gazdálkodással kapcsolatban üzték, azt az időt fordították rá, ami a gazdaságból maradt. A szegénység és tökehiány e tekintetben kerékkötő volt. Állami iparpártolásra csak a legújabb időkben szólhatunk.⁴

1691 után Csík-, Gyergyó-, Kászónról 1702-ben készítettet lustrum. Ez szolgált alapul a *Domokos Péter Pál* által közzétett 1703. évi összeírásnak. Ebből azonban Csík, Gyergyó, Kászón népességét pontosan nem tudjuk meghatározni. Csík népességére legelső adataink az 1719. évi pestis idejéből vannak. Ezeket az adatokat a plébánosoknak köszönhetjük. A

⁴ A most elmondottakra utalok *Vitos Mózes*: Csikmegyei füzetek: Adatok Csík megye leírásához és történetéhez, Csíkszereda, 1894.

pestisben elháltak és élvemaradtak számát az 1719. évi plébánosok lejegyezték s ezeket az adatokat *Benkő Károly* mentette át. Ezen adatok szerint Felcsíkon meghalt 3472 ember s életben maradt 4663. Alcsíkon meghalt 3887 ember, életben maradt 5029, Kászonban meghalt 1043, életben maradt 1227. Tehát Csíkban 1719 elején 25,756 lakos volt, s csak 14,908 maradt életben, eme számban benne van Kászon, de Gyergyó nincs.

Csik, Gyergyó és Kászonnak 1720. és 1721. évi népességi viszonyairól *Acsádi Ignác*⁵ szolgáltat adatokat. Szerinte 1721-ben Alcsíkon az adóköteles népesség 62 nemesben, 506 jobbágyban, 26 zsellérben, 823 taxás szabadosban és 31 egyébben, Felcsíkon 28 nemesben, 239 jobbágyban, 45 zsellérben, 646 taxás szabadosban s 51 egyébben, Gyergyószéken 36 nemesben, 218 jobbágyban, 28 zsellérben, 814 taxás szabadosban, 34 egyébben, Kászonban 14 nemesben, 109 jobbágyban, 18 zsellérben, 226 taxás szabadosban s 2 egyébben, összesen pedig 3872 családfőben határozott meg. Ha ezt a számot a családtagok átlagos számára tekintettel hattal szorozzuk és a nem adózókra tekintettel ez összegnek 10 %-át hozzáadjuk, az eredmény 25,500 lenne a népesség összes számára nézve. Ebben az időben Alcsíkon 24,790 köből szántó és 6729 kaszásra való termértékű rét volt, Felcsíkon pedig 11,546 köből szántó és 3888 kaszásra való rét, Gyergyóban 12,471 köből szántó s 4427 kaszásra való rét, Kászonban 6146 köből szántó, 3188 kaszásra való rét termérték. Egész Csík-, Gyergyó- és Kászonban szántó föld 59,947 köből, rét pedig 18,182 kaszásra való. Csík-, Gyergyó-, Kászonban 3955 önálló háztartás iratott össze, amelyhez 90 örmény család járul, tehát az önálló háztartások száma 4045. Nyilván az összeírásból sokan kimaradtak, ha ezekre 30 %-ot veszünk, a háztartások száma 5258 lesz, ezt hattal sokszorozva, az eredmény 31,548. 1721-ben a népességnek 95 %-a volt magyar és 5 %-a román. Csík-, Gyergyó-, Kászonban 1734 lakott sessió és 305 üres sessió volt. A művelés alatti területből 54,949 köből volt két fordulóra beosztva. Az 1721. évi terméseredmény: búzában és rozsban 15,201 köből elvetett magból termett 184,584 kalongya (1 kalongya 26 kéve), 8928 köből árpa- és zabból 24,985 kalongya, kender- és lenből 1152 félköből termőhelyből 17,481 kalongya, borsó- és lencse 157 köbőlből 751 köből, ezenfelül 141 mázsa dohánytermés. 1721-ben Csík-, Gyergyó-, Kászonban 5828 ökör, 6264 tehén, 1530 borjú, 2655 ló, 49,451 juh és kecske s 7436 sertés, 1543 méhkas volt; a lakosság adóssága pedig 13,872 fr., követelése 132,937 fr. A molnároknak 42, a kereskedelem- és iparnak 3716 fr. jövedelme volt, ezenfelül az örmények a kereskedésből 5122, az iparból 2974 pengőforint jövedelmet vallottak be, árukészlet értékében 45,407, adósságban

⁵ *Acsádi Ignác*: A magyar statisztikai közlemények új folyama XII. kötetében „Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. 1720—21.”

16,235 fr.-ot, bérelték a vendéglőket, ezért 349 fr. 94 dénárt fizettek. Csík-, Gyergyó-, Kászonban 269 pálinkafőző üst és 95 sörházi üst volt, ezeknek a jövedelme pedig 1145 fr. Fűrészmalom volt Madarason 3, Madéfalván 5, Szépvízen 1, Szentkirályon 1. A marhatenyésztést legbelterjesebben Gyergyóban, éspedig Ditróban, Remetében és Szárhegyen folytatták.

Az 1764. évi határőrszervezés alkalmával 4982 családfő iratott össze, és mindjárt 1764-ben 10,869 ember helyeztetett a katonaság állományába. Ekkor megfelelő valószínűségi számítás szerint Csík, Gyergyó, Kászon lakossága 45,000-re tehető. Az 1786. évi népszámlálás szerint pedig 55,120 volt.

1835 és 1839 között Csíkban még egyetlen görög keleti pap sem volt, a görög katolikusok pedig a fogarasi vikáriátushoz tartoztak, létszámuk ekkor 7257 lélek volt, 14 plébániával és 24 filiáléval.

1839-ben Csík-, Gyergyó-, Kászonban volt egy mezőváros, 86 falu, három predium, két vám, a posta Csíkmártonfalván volt, Segesvár központtal összekapcsolva. Vallást tekintve református nem volt. Csík-, Gyergyó-, Kászonnak katonásított népessége ekkor 48,109 volt, ezzel szemben Háromszéken csak 41,904. Az abszolút kormány Csík-, Gyergyó-, Kászonban 1856-ban végeztetett összeírást, ekkor Csík-, Gyergyó-, Kászonban 17,157 ház és összesen 92,449 lakos volt, amelyből román 12,834, vagyis 12.5 százalék.

Az 1869. évi népszámlálás szerint Csík lakossága 107,285 volt, ebből görög katolikus 16,753, örmény 1129. Elijesztő körülmény az, hogy Csík, Gyergyó, Kászon lakosságának óriási része: 89,000 volt analfabéta. A lakoságnak 36.53%-a foglalkozott őstermeléssel s eltartott volt 41.6%, szolgálatban állott 18.6%, értelmi foglalkozást űzött 1.13%, ipart pedig 1.6%.

IV.

1867—1918-ig.

23. §. Köztörténeti rész.

A) 1868—1877-ig.

Az 1867. évtől az 1918. évig terjedő 50 év történetének megírása súlyos feladat, mert az első negyedszázad történetének megalkotóit személyesen ismertük, az utolsó negyedszázadban pedig magunk tevékenykedtünk, nehéz tehát elfogulatlanak lenni és mélyre hatolni az események indítóokaiba. Nagyon nehéz probléma az is, hogy mikép lehessen a monarchiának s ebben Magyarországnak ez 50 év alatt való óriási gazdasági, kereskedelmi, ipari és kulturális fejlődését az 1918. évi összeomlással összeegyeztetni. E probléma Csík, Gyergyó, Kászon történelmét annyiban érdekli, amennyiben Csík, Gyergyó és Kászon 1919-től Románia alkatrésze lett.

A szóbanforgó 50 év alatt is Csík, Gyergyó, Kászon megőrizte a maga erős konzervativizmusát, ősi székelységéhez való rendíthetetlen ragaszkodását, amit az előző elnyomatási korszak csak még erősített.

Már 1867 elején híre járt az alkotmány visszaállításának. Csík-, Gyergyó- és Kászon is lázas izgatottság fogta el. Privát dolgát mindenki elhanyagolta, itt is, ott is gyűlést tartottak a teendők megbeszélésére. Furcsábbnál-furcsább tervek kerültek szőnyegre. Ennek azonban megvolt az a haszna, hogy az eszméket kiforrasztotta. Senki sem gondolt az abszolút kormány intézkedéseivel és embereivel. 1867 július havában megérkezett a várva-várt királyi leirat, mely zsögödi *Mikó Antalt* ideiglenesen ismét beültette a főkirálybírói székbe s ezzel egyidejűleg ismét elrendeltetett a tiszti választások megtartása.

Mikó Antal néhányadmagával megállapította a választógyűlés napját és Somlyón a székház nagytermébe általános értekezletet hívott össze. Mindenki beszélni akart, a hosszú hallgatás alatt meggyűlt az eszmeanyag, végtére mégiscsak kialakult a tárgyalás sorrendje. Mindenki egyetértett abban, hogy a főkirálybíró beköszöntő beszéde után dítrói *Puskás Ferenc* üdvözlje, mindenkit az érdekelt, hogy ki, minő hivatalt kapjon. Végtére kifogyván a szó, higgadt eszmecsere után a járások bevonásával és a személyes érdekek figyelembevételével megtörtént a kijelölés, éspedig elsősorban a közigazgatási tisztviselők személyére nézve. Az alkirálybírói állásokra kijelöltettek: Gyergyóban *Puskás Ferenc*, Felcsíkon *Mihály Gergely*, Alcsíkon csík-

szentdomokosi *Sándor László*, Kászonban *Balássi Lajos*, az ötödik alkirálybírói állásra, mely a bíróság vezetésével is járt, *Györffi Pető* ügyvéd. A főjegyzői állást illetően a közbizalom *Antalffy Károly* somlyai tanár személyében összpontosult. Dullóknak kijelöltettek Kászonban *Csűrös Antal*, Alcsík havasfalvi járásában *Becze Gergely*, az Olt-mellékiben *Tankó Ferenc*. Felcsíkon a Kődön aluli járásban *Kabos Károly*, a Kődön felüli járásban *Lukács István*, Gyergyóban a szentmiklósi járásban *Ferenczi György*. Az alfalvi járásban *Baló János*, a tölgyesiben pedig *Solnai Sándor*.

Ezután jött sorra a törvényszéki ügyészek és bírák kijelölése. Rendkívül sok volt az aspiráns. Az egyik rész az 1848 előtti jogászokat akarta, a tekintélyesebb rész azonban az ifjú nemzedéket pártolta, ez utóbbiak felé hajlott *Györffi Pető* alkirálybíró is. A kijelöléseknél persze néhány esetben a megélhetésre, a jó egyetértés fenntartása érdekében a kisebbség kívánságára is tekintettel kellett lenni. Az ügyészi állásra javaslatba hozatott *Botskor Mihály*, a nyolc törvényszéki ülnöki állásra kijelöltettek: *Kiss Antal*, *Gál Elek*, *Márton Ferenc*, *Geréb Kálmán*, *Becze Antal*, *Csiszér Károly*, *Nagy Sándor*, csíkszentmártoni *Szabó Lajos*. A kijelölést a nagyvendéglőben áldomás követte s *Kozák Márton* hegedűje mellett hangzott a nóta: „Látta Árpád az égből, Könnycsepp hullott a szeméből!”

Eljött végre 1867 július 22-e. A forró kánikula mellett is a somlyai székház termében ember ember hátán tolongott. A somlyai székház nagytermében, mikor a küldöttség élén szögödi *Mikó Antal* megjelent, tíz percig sem juthatott szóhoz a nagy ováció miatt. *Mikó Antal* nem mondott hosszas megnyitót, de eléggé kidomborította a helyzetet, felhíván a választó közönséget tisztza, érdektelen választásra. Utána *Puskás Ferenc* elmondotta üdvözlő beszédét, amelyben óvást is emelt, hogy a székely jogok csak részben állítottak vissza. Megtörtént a főkirálybíró ünnepélyes felesketése, a kormány és a királybiztosi iratok felolvasása. Ezután két szavazatszedő bizottság küldetett ki, egy a közigazgatási, s a másik a bírósági állásokra. Választási elnökök lettek *Nagy Lajos* alcsíki főesperes s csíkszentdomokosi *Sándor Mihály*. A szavazatszedés július 22-én d. u. 5-ig, 23-án reggel 8-tól déli 12 óráig tartott. Az eredmény kihirdetésénél kitűnt, hogy *Baló János* az alfalvi és *Solnai Sándor* a tölgyesi dullóságra nem kaptak általános többséget és beválasztattak *Hazai Ferenc* és *Pál József*. A többi állás betöltése a jelölés szerint történt. A megválasztottak letették az esküt, amire egetverő éljenzés keletkezett. Mindenki megnyugodva távozott, csak a főkirálybírónak voltak skrupulusai a törvényszéki bírák fiatal-sága miatt, mit azok munkássága csakhamar eloszlatott.

Másnap úgy a közigazgatási, mint a bírósági osztály gyűlést tartott. A megválasztottak megdöbbenek a zürzavaron s a nagy hátralékon. Négy-öt napba került, míg az új bírák a

hivatalos szobákban lévő lomtárból valódi irodahelyiséget formáltak, amelyben az iratok rendezve és feltalálhatók voltak.

Mikó Antal már 1848 előtt elismerésre méltó közéleti szolgálatokat tett, 1854-ben főadókataszteri tanácsos, 1860-ban főkirálybíró lett, ez utóbbi állásától 1861-ben megvált s az alkotmány helyreállításával főkirálybíróvá választatott. Reá nehezedett az első alkotmányos szervezés terhe, melyben a szabadságharcban résztvett köztisztviseltekben álló emberek segítettek, ennek volt köszönhető, hogy a tisztújítás általában igazságosan ütött ki, bár nem hiányzott a szokásos méltatlankodás sem. *Mikó Antal* 1876-ig volt főkirálybíró s ekkor a székely székeket megszüntetésével Csík vármegye első főispánja, e tisztséget haláláig viselte. Mindig szerény ember volt, sohasem erőszakoskodott, kihívó nem volt, ha a gyűléseken a kedélyek hullámozni kezdtek, a kitöréseket szép szóval fojtotta el, mindenkit tisztelte és becsülte. Ha néha gyalog ment haza Zsögödre, a sok köszönés miatt alig tehette fel fejére a kalapot.

Puskás Ferenc szereplése szintén a 48 előtti időkbe nyúlik vissza, 1867-ben dirigens alkirálybíró, majd alispán lett, ezt a tisztséget 1879-ig viselte.

Mihály Gergely szereplése szintén az 1848 előtti időkre nyúlik vissza. Felcsíki alkirálybírói állását 1873-ig töltötte be. 98 éves korában halt meg.

Csikszentdomokosi *Sándor László* szereplése szintén visszanyúlik 1848 előttre, a szabadságharcban hősiességgel viselte magát, az elnyomatás alatt elszenvetett várfogságból 1854-ben szabadult ki. Alcsíki alkirálybírói tisztséget 1870-ig viselte, amikor a csikszeredei honvédszázalaj parancsnokává nevezetett ki, mely állásából a halál ragadta el. Fia, *Árpád* mint huszárezredes hősiességgel harcolta végig a világháborút.

Kászonimpérfalvi *Balassi Lajos*, az 1848-as szabadsághős. Kászoni alkirálybírói tisztségében 1873-ig maradt, ekkor a magánéletbe vonult vissza, egy ciklus alatt alcsíki képviselő volt, s az 1890-es években halt meg.

Györffi Pető az 1848-i szabadságharcban híres katona volt, a XII. zászlóaljat sokszor vezette győzelemre. 1867-ben a törvényességgel vezetésével bízott meg, fiatal bíráival a hat év alatt felgyűlt hátralékot feldolgoztatta. 1871 végén a királyi bíróságok szervezésekor a csikszeredei kir. törvényszék elnökévé nevezetett ki, az 1875. évi szervezés alkalmával azonban nyugdíjaztatott. Ekkor utóda lett pávai *Vajna Tamás*, eddigi sepsiszentgyörgyi törvényszéki elnök, aki 1891-ig volt elnök. *Györffi Pető* pedig Brassóban nyitott ügyvédi irodát, ahonnan két év múlva Marosvásárhelyre ment és itt ellenzéki képviselővé választották. A ciklus letelte után nemsokára meghalt.

Antalfi Károly főjegyző megválasztásáig a csiksomlyai gimnáziumnak egyik kitűnő tanára volt, 1869-ben képviselővé választatott, a tanfelügyelői állás megszervezésével *br. Eötvös*

József közoktatásügyi miniszter egyben tanfelügyelővé nevezte ki, mely állását az összeférhetetlenség kimondása után megtartotta. Mint tanár szelid, de férfias magatartásával az ifjúság állandó bálványa lett, neki nem kellett szorgalomra intenie a tanulókat, a baráti és atyai érintkezése megteremtette a gyümölcsét. Mint tanfelügyelő, a népiskolák fejlesztésére a kezdet nehézségeiben rendkívül sokat tett. *Antalfi Károlynak* a főjegyzői székutódja lett a kitünő pennájú csikbánkfalvi *Madár Imre*, ki az állását 1890-ig viselte, a tanfelügyelői állásban pedig csiktusnádi *Élthes Elek*.

Csikszentmártoni *Becze József* kora ifjúságában résztvett a szabadságharcban, dullói állásából 1876-ban alcsiki főszolgabíró lett, mely állását 1880 november 21-ig viselte, utódai Dicsőszentmártonba költöztek.

Szentimrei *Tankó Ferenc* dullói állásából 1876-ban, midőn az Olt-melléki járás a havasaljjal egyesítettett, szolgabíró lett és állását 1880-ig viselte.

Csikszentmártoni *Botskor Mihály* szereplése szintén 1848 előtte nyúlik vissza, ügyészi állását 1872-ig viselte, utána *Becze Antal* lett ügyész. Az ügyészi tisztelet *Becze Antalnak* képviselővé történt választása után újból *Botskor Mihály* töltötte be, ez állásáról 1876-ban lemondott, utóda újból *Becze Antal* lett. *Botskor Mihály* Somlyón lakott.

Csikcsatószegei *Györffi József* résztvett a 48—49. évi szabadságharcban, majd a Bach-korszakban a Makk-féle összeesküvésben, e miatt hosszas várfogságot szenvedett, 1867-ben levéltárnokká választatott, 1876-ban árvaszéki nyilvántartó lett s mint ilyen is halt meg. *Sándor* nevű fia később szintén levéltárnok volt, másik két fia: *Ignác* és *Gyula*, Csík—Gyergyó—Kászon későbbi életében játszottak szerepet.

Molnár (Müller) József 1848-ban neveztetett ki megyei orvosnak, ez állását 1867-től haláláig betöltötte. Fiai voltak: *Lajos*, a későbbi csikszeredai pénzügyigazgató, *József* ügyvéd és országgyűlési képviselő, *Károly* neves orvos és *László*, csikszentmártoni ügyvéd.

Kiss Antal résztvett a szabadságharcban, 1867-ben a gyergyószentmiklósi egyesbíróság vezetésével bízott meg, 1868-ban a szászrégeni honvédzászlóalj parancsnokává neveztetett ki, csikszentdomokosi *Sándor László* halála után a csikszeredai zászlóalj parancsnoka lett, 1880-ig szolgált, amikor ezredesi címmel nyugdíjaztatott s visszaköltözött Gyergyószentmiklósr.

Márton Ferenc Csikkarcfalván született, a szabadságharc mint papnövendéket találta, kilépett és honvéd lett. A szabadságharc után Aradon egy ideig nevelősködött, aztán az „Alföld” segédszerkesztője, majd önálló szerkesztője lett. 1867-ben *Mihály Gergely* ajánlatára választatott meg törvényeszéki bíróvá s az alcsiki egyesbíróság vezetésével bízott meg, 1871 végén csikszentmártoni királyi járásbíróvá neveztetett ki. 1891-ben

nyugdíjaztatott s az 1900-as évek elején Csíkszentmártonban halt meg.

Gyergyóalfalvi *Gál Elek*, mint képzett jogász választatott meg és 1872 január elején a csíkszeredai törvényszékhez bíróvá neveztetett ki, hol mint vizsgálóbíró működött. Sok gyermeke volt, kik mind szép pályát futottak meg, egyik fia, *Gál László* ma a magyar királyi Kúria bírása.

Arapataki *Geréb Kálmán*, *Geréb János* és *Rózsahegy Aloisia* fia. Budán született, hol atyja a főhelytartóságnál volt titkár. Atyja elháltával *Geréb Kálmán* két leánytestvérel Csicsóba költözött nagybátyjához, *Geréb Elek*hez. Mint jelesen képzett jogászt 1867-ben megválasztották törvényszéki bírónak s mint ilyen vezette a felcsiki egyesbírószéket, mely előbb Somlyón, majd Szépvízen, később Csicsóban székel. 1871 végén a gyergyószentmiklósi törvényszékhez neveztetett ki bíróvá. A rendkívül eszes és közkedveltségű *Geréb Kálmán* 1874-ben 31 éves korában halt meg.

Csíkszentkirályi *Csiszér Károly* régi székely családból származott, Somlyón tanult, majd marosvásárhelyi táblai irnok lett s több székely ifjúval hallgatta Dósa Elek előadásait, négy-öt évi táblai gyakorlat után bírói vizsgát tett. 1867-ben törvényszéki bíróvá választatott, 1871 végén csíkszeredai járásbíróvá neveztetett ki, ahonnan 1876-ban a kolozsvári járásbírószékhez helyeztetett át. Ez utóbbi járásbírószék szétesésekor kolozsvári városi járásbíró lett, ahonnan a kolozsvári törvényszékhez helyeztetett át bírói minőségben. Ez utóbbi állásáról 1906-ban királyi ítélőtáblai bírói címmel nyugdíjaztatott. Becsületes, tisztességes és humánus bíró volt, kitűnően zongorázott és énekelt. Csikban nagyatyja, *Antal Dani* után tréfásan Daninak nevezték.

Csíkszentléleki *Nagy Sándor* édesatyjának testvére volt *Nagy Imre* csíksomlyói igazgató, ki felsőbb iskoláztatását megkönnyítette. *Nagy Sándor* takarékos és vagyonszerző ember volt. 1867-ben dullóvá választatott, 1871 végén a kézdívasárhelyi járásbírószékhez albíróvá neveztetett, ahonnan egy év múlva Csíkszeredába törvényszéki bíróvá. 1875-ben nyugdíjba vonult és Csíkszeredában nyitott irodát, nagy praxisa volt, köztisztelőtben halt el. A felesége csíkszeredai *Órbán Anna* volt, ki jelenleg is él, több gyermekük volt.

Csíkszentmártoni *Szabó Lajos* édesatyja még Csíkszentmártonban született. A *Szabó*-család eredetre kászónújfalvi, onnan Csíkszentgyörgyre ment, majd a XVII. század közepén a szentmártoni *Balás* primorcsaládba történt beházasodás útján jutott Csíkszentmártonba. *Szabó György* 1679-ben már mint csíkszentmártoni szerepel. *Szabó Lajos* a gimnáziumot Somlyón és Udvarhelyt, a jogot Budapesten végezte. 17 éves korában több társával együtt résztvett Olaszországban Garibaldi hadjáratában. Kitűnő bíró volt, tréfás természeténél fogva sokat évődött

Zöld László öreg levéltárnokkal. 1871 végén Kézdivásárhelyre helyeztetett át, onnan 1875-ben Brassóba, majd Nagyszébenbe királyi ügyésszé neveztetett ki, ez állásából alig 41 éves korában szólította el a halál.

Gál Endre 1867-ben pénztári ellenőr volt, később törvényszéki jegyző lett, 1869-ben gyergyói egyesbíró, 1872-ben pedig Csíkszeredában aljárásbíró. Ez utóbbi állásáról lemondott és Szeredában ügyvédi irodát nyitott, közben három évig képviselő volt, 1884-ben tiszti ügyésszé választatott. Ez állásában érte a halál. A hatvanas évek elején ő is garibaldista volt.

Csíkszentsimoni *Endes György*, *Endes Miklós* alkirálybíró fia 1867-ben aljegyzővé választatott s már 1868-ban meghalt.

Pókakeresztúri *Székely Endre* Nagykászonban 1835-ben született, a középiskolát Csíksomlyón kezdette meg, 1848-ban a forradalom kitörésekor syntaxisa volt, a szabadságharc utáni iskoláit Brassóban, majd Kolozsvárt végezte, a jogot pedig a nagyszébeni német jogakadémián, 1858 októberben a nagyszébeni helytartóságnál fogalmazói gyakornok, majd Udvarhelyt tollnok, majd Csíkszék törvényszéki ülnöke lett, 1872-ben pedig kászonszéki dullóbiztos, később a nevelési alapok pénztárnoka, 1892-ben pedig kászonalcsíki járási főszolgabíró. Korának egyik legtanultabb embere és egyik jeles jogásza volt. Fia, *Jenő* a földműves iskolák orsz. főigazgatója s földművelésügyi min. tanácsos, a vitézi szék gazdasági tanácsosa, ma Budapesten él mint nyugdíjas.

Idősebb *Bochkor Károly* 1867-ben kászoni dulló volt. Később mint nagykászoni jegyző végezte be életét, az ő fia volt csíkszentmártoni *dr. Bochkor Károly*, a későbbi országgyűlési képviselő, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen az államszámviteltan rendes tanára, a Műegyetemen jogi előadó, aki 1918-ban halt meg; ő alapozta meg az államszámviteltant és Budapest székesfőváros közéletében tekintélyes szerepet játszott.

Csiktaplocai *Lázár Dénes* 1867-ben képviselővé választatott, majd 1879-ben *Puskás Ferenc* után alispán lett. 1881-ben főispán, ez állásából ragadta el a halál 1882 június 2-án.

Csíkszenttamási *Böjthi Endre* 1868-ban lett jegyző a vármegyei törvényszéknél, azután árvaszéki ülnök, majd 1905-ig elnök. Felesége báró *Wardener*-lány volt, gyermekei voltak: *Andor* ezredes, *Béla* és *Ödön* alezredesek. Mindhárman hőiesen harcolták végig a világháborút. *Böjthi Endre* testvére, *Sándor* 1875-ben Csíkszeredában az első királyi közjegyző lett és 1881-ben 35 éves korában halt meg. Ennek ábrámfalvi *Ugron Etelkával* kötött házasságából született a nemrég köztiszteletben elhalt *Böjthi Gábor*.

A királyi bíróságoknak 1872 január 1-ével történt szervezésekor a szeredai járásbíróshoz albíróvá kineveztetett *Miklósi József*, az 1848-as hős katona, akiről már megemlékeztünk.

Ez állásába régi érdemeiért *Mikó Antal* főtiszt segítette be és vele együtt *Madár Antalt* és *Kedves Tamást* is. Miklósi 1882-ben törvényszéki bíró lett, kinevezése a törvényszékre nyereség volt, mert igen szorgalmas és hasznavehető ember volt; Lázárfalván 1906-ban, 86 éves korában halt meg.

1867-ben Csíkszereda polgármestere volt csíkszeredai *Erős Elek*, aki 1848-ban képviselő volt; Csíkszeredának 1848-tól kezdve igen nagy szolgálatokat tett. A polgármesteri székben utóda lett csíktusnádi *Élthes Jakab*, akinek nevéhez fűződik Csíkszereda modern fejlődésének megindulása; fiai: *Zoltán* és *Gyula* később Csík életében igen nagy szerepet játszottak, *Gyula* később árvaszéki elnöki minőségben a magyar kir. belügyminisztériumhoz osztatott be, hol a kihágási osztályban nagy érdemeket szerzett; ő teremtette meg a magyar kihágási jog tudományát és eme tárgyból a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanárrá habilitáltatott.

A tusnádi *Élthes*-család eredete az ősi időkre nyúlik vissza. *Elthus* egy 1324. évi okiratban említetik mint a hadnagy tisztársa. A tusnádi *Elthes*-család 1672-ben kapott armálist *Péter* s fiai, *István* és *András* személyében.

A kiegyezéskor Csík postamestere volt taplocai *Lázár Antal*. Ez utána fiára, *Lázár Domokosra*, a 48-as hősre szállott. Később a posta megosztott s az oláhfalvi postát *Lázár Dénes* főispán özvegye kapta. *Lázár Dénesnek* felesége báró *Wildburg Riza* volt. *Lázár Dénes* fiai: *Lázár Domokos* tábornok s *Lázár Dénes* ezredes, kik a világháborúban nagy szerepet játszottak.

Nagy József az alkotmány helyreállítása után néhány évvel központi főszolgabíróvá választatott, majd *Becze József* elhalálása után kászonalcsiki főszolgabíró lett. A szabadságharcban szintén kitüntette magát.

Kedves Tamás az 1867. évi restauráció alkalmával nem helyezkedett el, hanem tovább ügyvédkedett. 1870-ben az úrbéri maradványok tisztázása végett Sepsiszentgyörgyre valószínű biztosnak neveztetett ki. Onnan 1871-ben Gyergyószentmiklósrá járásbírónak, 12 évi szolgálat után magát nyugdíjaztatta s rövidesen meg is halt.

Ugyancsak 1871-ben nevezték ki a gyergyószentmiklósi járásbíróshoz gyergyóalfalvi *Geröffy Ferenc* volt 48-as főhadnagyot, makói szolgabírót aljárásbírónak, aki ugyanott később járásbíró lett, nyugalomba vonulása után pedig ügyvédkedett.

1871-ben Gyergyószentmiklóson a törvény- (derék-) szék-nél működtek: *Sándor István* törvényszéki elnök, *Jánosi Sándor* és *Geréb Kálmán* törvényszéki bírák, *Melczér Oszkár* kir. ügyész.

Csiknak közéletét 1867-től 1876. évig terjedő szék-i életében a moldovaiak által elkövetett határsértések foglalkoztatták. 1867-ben megpendítették a széki hivataloknak Mártonfalván való elhelyezését. A havasi javaknak visszaadása után annak

első igazgatósága voltak: *Gál Ignác, Lázár Dénes, Gál Elek és Nagy József.*

1867 után 1871-ben *Solnai Sándor* és *Zakariás Antal* dullókká, szentimrei *Székely Elek* pedig alkirálybíróvá választottak s ugyanekkor alorvossá választott dr. *Spányik József.* A szék a csíkszeredai várhoz tartozó várkerteket és réteket gazdasági tanintézet céljaira átengedte, ennek igazgatója lett *Koródi Lajos*, majd *Deák Ignác*, azután *Madár Mihály.* A dullóságok és járások újból szerveztettek s a Kukuna folyó partján Moldova és Csík között a határjelek felállítottak. 1871 december 11-én tartott közgyűlésen a 8 dullói — a tölgyesi, ditrói, gyergyószentmiklósi, karcfalvi, szépvizi, a központi (Somlyó), szentmártoni és kászoni — járások fenntartattak s a községek 32 törvényhatósági bizottsági tagválasztó kerületre osztottak be. Az erre vonatkozó szabályrendelet volt az első, mely a törvénykezésnek a közigazgatástól való elválasztása után alkotott, amelyben a tisztviselők hatásköre és felelőssége is szabályoztatott.

1871 végén megtörtént a királyi bíróságok kinevezése. Ekkor a bíróság Szeredába ment. 1872-ben megyei tisztújítás volt, Csík—Gyergyó—Kászon megalkotta az ügyrendjét és szabályozta a tanácskozást¹ s elhatározott, hogy Borszéken kórház állíttassék fel. A szék a havasi javak jövedelméből járó ruházati és lóbeszerzési alapokról előterjesztette a legelső számadását,² amelyet 1919-ig minden évben megismételt, ami legszigorúbb miniszteri számvevőségi felülvizsgálatban részesült.

1872-ben megvolt Csíkszeredának a tisztújítása, amelyet dálnoki *Lázár Mihály* háromszéki főispán mint királyi biztos vezetett, ki erről és az akkori csíki viszonyokról a belügyminiszternek jelentést tett. 1873-ban a csíkszeredai vár és melléképületei a m. kir. honvédség céljaira átadottak.

1874-ben alakult meg először Csíkszék központi választmánya. Az 1876. évi XXXVIII. t. c. alapján 1876 július 1-én Csík—Gyergyó—Kászonszékből Csík vármegye lett, amelyben a vezetés az ismert előkelő emberek és a nép kimagaslóbb alakjai kezébe jutott.

Csík megye első főispánja csíkszögödi *Mikó Antal*, az eddigi főkirálybíró lett. Csíkszögödi *Mikó Antal* 1876-ban meghalt, utódja az 1840-es évektől vezérszerepet játszó gyergyóalfalvi *Mikó Mihály* (oroszfái) Maros-Torda vármegye főispánja lett. Ennek halála után, 1881-ben csíktaplocai *Lázár Dénes*, ki 1882-ben szintén meghalt. *Lázár Dénes Puskás Ferenc* alispánnak 1879-ben történt halála után alispánná megválasztott és ekkor a képviselőségről lemondott, 1881-ben főispánná történt

¹ 18,596/1872. B. M.

² 29,036/1871. B. M.

kinevezésekor az alispáni székben utóda lett csíkszentmártoni *Becze Antal*.

A megyei szervezettel az önkormányzati testület a törvényhatósági bizottság lett, amelynek felerésze választatott, a másik felerész már érdekképviselő volt, u. i. a legtöbb adót fizetőkből állott, akik rendszeren a mindenkori főispán segítségére siettek a kormánypolitika támogatásában. A nemzeti önálló elemet a választottak képviselték, akik a tisztviselőkből, esetleg a választást kereső legtöbb adót fizetőkből kerültek ki, nagyrészt papok s tekintélyes kisbirtokosok voltak, rendszerint a vármegyei ellenzék. 1876-ban már megindult a székhelynek Szeredába helyezése irányuló mozgalom. Csík megye némi eltéréssel 1890-ben nyerte a járási beosztását.

B) A székely puccs.

Ez időben egyik legnevezetesebb esemény a székely puccs volt. 1877 őszén, amidőn ez már csaknem befejeződött, Somlyón *Mikó Mihály* főispán egy táviratot kapott Hildebrandt marosvásárhelyi vizsgálóbírótól *Balassi Lajos* és *Gál Endre* letartóztatása tárgyában. A távirat épp akkor kézbesítettett, midőn tíz-tizenkét megyei tisztviselő a főispánnal anekdotázott. A főispán a távirat olvasása után magából kikelve kért a jelenlévőktől felvilágosítást. Midőn megtudta a dolog lényegét, csaknem a haját tépte, hogy ő már ennyire lejárt a magát. *Puskás Ferenc* alispánhoz fordult, tudtára adván, hogy a táviratban elrendelt letartóztatás reá vár. Az öreg alispán nagyot fordult a sarkán s azzal háritotta el magától a megbízást, hogy *Balassit* és *Gált* fogja el, akinek tetszik, mert ő nem hajlandó s ezzel továbbment. Ekkor a főispán *Becze Antal* tisztiügyészhez fordult, őt szólította fel a megbízás elfogadására. Ezt *Becze* azzal háritotta el magától, hogy ő szépen nézne ki, hisz eddig a letartóztatandókkal volt, Júdásuk nem lehet. Erre a főispán magánkívül az eljárást hazaárulásnak jelentette azzal, hogy nem fogja tűrni. Erre *Becze* azt felelte a főispánnak, hogy ne veszítse el higgadtságát, előbb kezdje a dolgot Trefort miniszteren s csak azután tegyen kezet rájuk. Végtére is a főispán a törvényszék vizsgálóbíráját kereste meg a táviratban elrendelt letartóztatás eszközzésére.

Nem lehet tudni, volt-e a főispánnak része benne vagy sem; másnap *Hildebrand* vizsgálóbíró Csíkszeredába érkezett és este a vendéglőben *Dósa Gábor* törvényszéki bíró asztalánál foglalt helyet. Ekkor *Dósa Gáborral* ültek *Becze Antal* és *Györffi Ignác* is. Midőn ezeknek *Dósa Hildebrandot* mint régi barátját bemutatta, látható volt, hogy *Hildebrand* feszélyezze van. Nemsokára *Hildebrand* felkelt s *Dóst* magával hívta. *Dósa* úgy másfél óra mulva visszatért Beczéékhez s tudomásukra hozta, hogy búcsúzni jött, mert alighanem Beczéék is *Gál*

András sorsára jutnak (u. i. *Gál András*t már a szeredai vizsgálóbíró letartóztatta). *Dósa* elbeszélte azt is, hogy *Hildebrand* épp *Beczéék* letartóztatása végett küldetett ki, de a letartóztatást addig felfüggesztette, amíg *Dósát* és Csikban épp jelenlevő *Ratiu János* tordai ügyvédet ki nem hallgatja. *Beczéék* u. i. azzal vannak vádolva, hogy 4 nappal előzően egy este *Bartha Miklóssal* összejöttek s tőle a székely puccs céljaira bizonyos összeget átvettek, de egyébként is a székely puccsban kezdettől vezetők voltak. *Dósának* azonban eszébe jutott, hogy a vád tárgyává tett cselekmény elkövetése napján *Beczéék* egész nap Somlyón voltak, *Ratiuval* egy telepítési kérdésben egyezkedtek s miután a békét megkötötték, a sikert egy nagy vacsorával fejezték be, amelyen *Beczén* és *Györffi Ignácon* kívül *Dósa* is jelen volt. A társaság reggel 6-ig együtt volt s akkor ment be Szeredába, tehát ebben az időben *Beczéék Bartha Miklóssal* nem találkozhattak. *Hildebrand Dósát* és *Ratiut* kihallgatta, kik az alibit teljesen igazolták, ennek következtében *Hildebrand* távirati jelentésére *Becze* és *Györffi Ignác* letartóztatásától eltekintettek.

A dolog azonban úgy történt, hogy *Becze Antal* az említett vacsora után, úgy éjjel 12 órakor gyalog hazaballagott Szeredába; Szeredába érvén észrevette, hogy a telepítési kérdésre vonatkozó összes eredeti aktákat Somlyón feledte. *Jencsevics* vendéglőjében világosságot látván bement, hogy befogasson, hogy így gyorsabban Somlyóra mehessen az akták után. A fogadóba bemenvén látta, hogy az egyik asztalnál ül *Bartha Miklós*. *Barthával* borozgatni kezdtek s megbeszélték a romániai beütés tervét. Minthogy már 400 ember fel volt fogadva, midőn senki sem ügyelt rájuk, *Bartha Miklós* az emberek részére és más szükségésekre 2000 frt-ot *Becze Antal* kezébe kifizetett. E közben az idő hajnali 3 óra volt, *Becze Antal* az egyest befogatván kiment Somlyóra, hol *Dósa*, *Ratiu* és *Györffi Ignác* még javában pityizáltak. *Becze* látta, hogy ezek az ő szeredai útjáról nem tudnak semmit s ezeknek nagyon jó kedvük lévén, *Becze* alig tudta őket reggel 6 órakor hazacsalni.

Gál Endre 1877-ben belekeveredett a székely puccsba, vele és *Becze Antallal*, mint képviselőtársával *Ugron Gábor* érintkezésbe lépett, megkérdezték, hogy nem volnának-e hajlandók bizalmas emberek útján úgy 5—600 főből álló csapatot megszervezni, hogy azzal Romániába törvén az Adjudi-híd felrobbantásával az orosz gárdahadtestnek Plevna alá jutását legalább egy időre lehetetlenné tegyék. Ennek az öt-hatszáz embernek a katonai gyanúsítás elkerülése végett kiszolgált katonákból kell állniok. Minthogy Háromszék is ennyit ad, 1000—1200 ember a kijelölt célra elegendőnek mutatkozott. A katonák kapnának egy forint napidíjat, a vállalat sikere esetén 50—60 frt jutalmat. A pénzt *Sapieha Ádám* herceg biztosította, *Trefort* miniszter pedig garanciát vállalt a részesek biztonsá-

gáért. *Ugron* kilátásba helyezte azt is, hogy fegyvert és más felszerelést annakidején küldenek. A terv egy kissé merésznek s egy kissé kalandosnak is tetszett ugyan, de *Beczéék* tekintettel a román hadseregnek másfelé történt nagymérvű elfoglaltságára, mégis belementek, mire *Ugron Gábor Gál Endrének* átadott 2000 frt-ot.

Néhány nap mulva *Györffi József*, *Györffi Ignác*, *Becze József*, *Böjthi Endre*, *Tankó Ferenc*, *Tankó Albert*, *Becze Antal* Somlyón *Adorján Imrénél* összejöttek s a kertben szilvát kóstolgatva megállapították, hogy *Gál Endre* Kászonban, *Becze József*, *Tankó Ferenc*, *Tankó Albert* Alcsíkon, *Böjthi Endre*, *Györffi Ignác*, *Becze Antal* Felcsíkon egymástól távol s teljesen önállóan össze fogják írni az alkalmas és vállalkozó kiszolgált katonákat; *Adorján Imre* tanár pedig arra vállalkozott, hogy ha a somlyói tanulóifjúság részvételére valamely irányban szükség lenne, ő elintézi. Egy és más ürügy alatt ezek az urak egy hétig járták a falvakat és szép csendesen összeírták a vállalkozókat. Október elején, egy holdvilágos őszi estén *Lakatos Gergelynél* való poharazás közben *Gál Endre* *Becze Antalt* elhívta s ketten a vár felé sétáltak. *Gál* nagyon izgatott volt; amidőn a várban a nagy hársfacsoporthoz értek, látták, hogy azok között 20 oláhfalusi szekér étet s a szekerek telve vannak borvizes ládával. *Gál Endre* megsúgta *Beczének*, hogy a ládában fegyverek vannak. Erre *Becze* megrémült, hisz a vár tele volt katonával; sétaközben abban állapotok meg, hogy *Gál Endre* azonnal lóháton Csekefalvára vágat s Csekefalván felül az erdőn átvágya Kászonba és ott a fegyvereket elrejtik, mert az összejövetel a háromszéki határra lett kitézve.

Gál András el is távozott. *Becze* a fuvarosok vezetőjével abban állapotok meg, hogy a borvizes ládákat már a következő reggelre elviszik Nagy-kászonba s a kialkudott 100 forintból 20 frt előleget is adott. Az oláhfalviak ezt becsületesen teljesítették és *Gál Endre* hajnalban Kászonujfalun túl a mezőn találkozott is velük. Tíz szekér fegyvert *Gál István* csűrjében helyeztek el, másik tíz szekér fegyvert *Balássi Lajos* lesódhavasi csűrjébe tettek s *Gál Endre* a hiányzó 80 frt-ot a fuvarosoknak megfizette. Szegény *Balássi Lajos* ezért 8 hétig szenvedett.

Az összeírt katonák megelőlegezve vártak az indulásra. Vezetőjük *Mednyánszki Sándor* honvédezdres lett volna, a kinek megérkezése már jelezve is volt. Csíkbán csak alig néhányan tudtak a dologról a beavatottakon kívül. A háromszékiek azonban a készülődéseket oly nyíltan csinálták, hogy a csendőrség nyomra jutott s a vizsgálatot nagy eréllyel megindította s a szálak *Beczéékhez* is vezettek, kik ellen egyébként névtelen feljelentés is tétetett. *Gál István* és *Balássi Lajos* csüreiben a fegyvereket megtalálták, *Gál Istvánt*, *Gál Endrét*, *Balássi Lajost* letartóztatták, a többieket, mint láttuk, a véletlen mentette meg. *Balássi Lajos* és *Gál Endre* 8 hétig voltak fogva, aztán

amnesztiát kaptak, mely a többi részesre is kiterjesztetett. A fegyverek, revolverek és kardok a bécsi arzenálból kerültek ki. Érthetetlen, hogy a dolog csak akkor fedeztetett fel, amikor a fegyverek úgyszólván a végpontra érkeztek, vagy talán ennek így kellett történnie.³

C) 1877—1905-ig.

1880-ban elszomorító tünetként jelentkezett, hogy a lóbeszerzési javak felosztására mozgalom indult.⁴ *Mikó Mihály* főispán 1881-ben meghalt, ekkor fia, *Árpád* huszárönkéntes volt, majd megyei aljegyzővé, aztán gyergyói főszolgabíróvá, végül képviselővé választott, 1892-ben Udvarhely megye s néhány év múlva Maros-Torda vármegye főispánjává neveztetett ki, nyugdíjas minőségben halt meg.

1882 elejére esik a hercegovinai felkelés. A harc január 10. és 11-én kezdődött. A felkelés leverésére kirendelt hadtestben ott volt a marosvásárhelyi cs. k. 62. gyalogezred is, mely a többi magyar ezreddel együtt többszörös kitüntetést kapott; ezen ezred kötelékében csíki székelyek is voltak.

Csíkszék életében a megyévé változás 1882-ig alig tett valamelyes változtatást, a liberális kormányzat kevésbé jutott hatalomra. E kormányzat, mint másutt az országban, 1882—1905-ig érte el a tetőpontját. Csikban, bár a megye többsége mindig ellenzéki volt, a vezető egyéniségek úgy tudták irányítani a dolgok menetét, hogy 1906-ig az indulatok kirobbanása alig történt meg.

Csíktaplocai *Lázár Dénes* főispán halála után Csík vármegye főispánja csíkszögödi *Mikó Bálint* lett, ki a megyét 1905 márciusig kormányozta. *Mikó Bálint* kinevezése előtt alig egy évvel választott alispánna csíkszentmártoni *Becze Antal*, aki állását 1906 nyarán hagyta el. A most szóbanforgó korszak irányítója Csikban e két férfiú volt.

Csíkszögödi *Mikó Bálint* 1839-ben született Csíkszögödön, édesatyja *Mikó Antal* főkirálybíró, anyja pedig csíkszentdomokosi *Sándor Anna* volt. A középiskolát Brassóban, a jogot Szébenben és Marosvásárhelyt végezte, 1867-ben megyei pénztárnok lett, majd *Becze Antalnak* a képviselőségről történt lemondása után liberális programmal a csíkszeredai kerület országgyűlési képviselőjévé választott. Kiváló képzettségű ember volt, a képviselőházi tárgyalásokon s a szakbizottságokban sokszor szerepelt. 1882 szeptember végén neveztetett ki Csík vármegye főispánjává, e méltóságát több mint 22 évig viselte. 1883-ban királyi biztosként a román-magyar határrendezéshez küldetett

³ A székely puccsra vonatkozó történet forrásául *Becze Antal* naplója szolgált.

⁴ 2631/1880. B. M.

ki. A határvonal 1888-ban állandósított, a határ előbb fa-, azután ércoszlopokkal jelöltetett meg. A vitás területeknek nemzetközi elbírálása még hosszú ideig tartott. *Mikó Bálint* mint főispán mindig a méltányosságra törekedett, s ha némelykor hivatalosan haragudott is, mégsem ártott senkinek. Erdemei elismeréseül a Lipót-rend, Szent István-rend s a román korona-rend tulajdonosa s végül valóságos belső titkos tanácsos lett. Méltatlanságot soha senkin el nem követett, ha megkérdezték az igazat, megmondta, főispáni állásából folyó áthelyezési jogával sohasem élt, mert jobb ember volt annál, hogy valakinek árton. Budapesten 1919 szeptember havában halt meg.

Becze Antal Csíkszentmártonban született 1842 január 3-án, *Becze Ignác* és *Szöke Anna* primor szülőktől. 1847-ben kezdett iskolába járni. 1848/49-ben a 6 éves gyermek lelkére óriási befolyást gyakorolt, hogy Csíkszentmártonban láthatta a Kossuth-huszárok kiképzését. A német altisztképző iskolába járó fiúk, kik alig voltak 14—15 évesek, mind a harctérre vonultak, köztük *Becze Antal* bátyja is. *Becze Antalnak* része volt az orosz invázióban, felpróbálta a rezes sisakot, nagyapjával és apjával együtt emlékül ő is kapott három kancsuka-csapást. A szabadságharc kitörése előtt nagyapjától és apjától sokat hallott *Endes Miklós* alcsiki alkirálybíróról, kit ő maga is ismert, kora gyermekségében ezt a férfiút választotta mintaképnek. *Becze Antal* 1850-ben a szentmártoni német iskolába került, hol megtanulta a német szót s a katonai feszes magatartást. 1853 őszén a német iskolából Somlyóra került, hol 1887-ig ősi szokás szerint a tanulók egyes székely gazdáknál voltak elszállásolva. *Becze* az öreg *Csiki Józsi* házába került, hol még hat felcsiki fiút s hat horvát katonát talált. A gimnázium igazgatója ekkor *Szontagh* volt, ki Beczét német tudományára tekintettel az első osztályba felvette, a hét gimnázialis osztályt végezvén, a nyolcadikba Udvarhelyre ment, hol jó érettségi vizsgálatot tett. 1861/2-ben a marosvásárhelyi református kollégiumban *Dósa Elek* jogi professzort hallgatta. Ezen időben a királyi ítélőtáblánál is kancellistáskodott, persze kardosan. Midőn 1861-ben a kolozsvári akadémia megnyílt, ő is odament és a legjobb tanulók egyike lett. Tanárai közül legnagyobb tisztelettel és szeretettel *Endes Gáborról* emlékezett meg. Kolozsvárról hazatérve Csíkszeredában *Gecző János* ügyvéd irodájába került és itt a csiki előkelő urak tanácskozásaiban tevékeny részt vett, az eszes fiatalembert a nehéz politikai kérdésekben is meghallgatták. Ekkor már megnyilvánult Csík életében korszakot alkotó hivatása. *Geczőnél* való elhelyezkedése ennek 1866-ban az erdélyi országgyűlésre követté való megválasztásáig tartott. Ekkor *Becze* az öreg *Csiki Mózeshez* ment felesnek, akivel 1867 július 22-én törvényszéki bíróvá való megválasztásáig dolgozott. Ekkor Szeredából Somlyóra költözött. Törvényszéki bírói minőségében teljes elismerést érdemelt ki.

1868-ban *Kiss Antalnak* honvédőrnaggyá történt kinevezésekor Gyergyószentmiklósról küldetett egyesbírónak, hol 1872 január 5-ig működött. 1871 február 11-én nőül vette mindszenti *Czikó Ferenc* egyetlen leányát, *Máriát*. 1871 végén Gyergyószentmiklósról *Becze Antal* csak aljárásbírónak neveztetett ki. E kinevezést nem fogadta el, közben 1871 március havában ügyvédi vizsgát tett. *Becze Antal* 1872 januárjában tiszti ügyésszé választatott s még azon évben a csíkszeredai kerület országgyűlési képviselőjévé. A képviselőségbe 1876-ban beleúnt, július hóban mandátumáról lemondott és ekkor Csík vármegye tiszti ügyészévé választatott, 1882 május 25-én pedig alispánná. Ez állását 1906 szeptember 1-ig viselte, majdnem 23 évet dolgozott együtt *Mikó Bálint* főispánnal. Ez a korszak volt Csík aranykora. *Becze Antal* fáradhatatlanul szorgalmas és pontos munkás volt, ezzel a jópéldával igazgatta a megyét, éppúgy, mint a főispán. Senkitől sem követeltek többet, mint amit ők tettek. *Becze* hivatalos működése alatt a „Székely Oklevéltár” részére fáradhatatlan szorgalommal szolgáltatott adatokat, amelynek VI. kötete úgyszólván mind csíki okiratot foglal magában. *Becze* kolozsvári jogászévei alatt szoros kapcsolatba került *Szabó Károllyal*, ez vezette be őt a diplomatika titkaiba. Csík megye életéről minden évben nagyterjedelmű félévi jelentéseket készített, ezeknek a terjedelmesebb alakját az országban ő teremtette meg. E jelentéseknek több példányát *Mikó Bálint* főispán felvitte a belügyminisztériumba, melyek a miniszteri tanácsosok és főispánok közt szétszórtak, ezzel a jelentéseknek ezen alakja az egész országban általánossá vált. E jelentésekből és a közgyűlési jegyzőkönyvekből e korszakra nézve teljes monográfiát lehetne készíteni, amire ebben a műben tér nincs; ez a mű nem törekszik egyébre, mint hogy a tovább kutatóknak megbízható adatokat és útmutatást szolgáltatasson.

Becze Antal a szolgálai és kezelői személyzettel szigorúan bánt, a tisztviselőket pedig testvérként kezelte. *Becze Antal* a világháborút már nem érte meg, 1912-ben meghalt. Két fia maradt: *Imre* felcsíki főszolgabíró és *Gábor*, ki a világháborút hősiessen végigküzdötte. Imrének fiai: *István*, a Magyar Nemzeti Bank szolgálatában áll, *György* pedig hírneves vegyész-mérnök.

1882-től 1906-ig volt az alkotások nagy ideje. Erre az időre esik az erdőtörvény bevezetése, és pedig Gyergyóban *Krippel Mór* és *Imre Dénes*, Csíkban *Dapsi Frigyes*, később *Pál János*, Szentmártonban előbb *Duducz Károly*, utóbb *Rákosi István* kiváló erdészekkel. Ekkor épültek Csíknak kitűnő útjai, *Pap Domokos*, *Kikindai Gyula* kiváló mérnökök vezetése alatt. Ez időre esik a körvasút megépítése; ki ne emlékeznék *Kubik Andorra* és társaira? Ebben az időben épült meg az új megyeház, nagyon sok községben új községháza. Sok iskola nyílt meg, ekkor hajtatott végre az Olt szabályozása, ekkor történt meg

a regále-megváltás. Csiknak pénzügyigazgatósági kirendeltséggel való ellátása. Ekkor alapított a revindikált havasok jövedelméből fenntartott polgári leányiskola. Ekkor hajtattak végre az arányosítások s lett általánossá Csikban a háromfordulós gazdálkodás. Sőt tagosítások is történtek. Szép működést fejtett ki a szeredai, gyergyószentmiklósi és ditrói gazdasági iskola s az ipariskola. Elismerésreméltó eredményt ért el a közgazdasági téren *T. Nagy Imre* gazdasági igazgató, akinek működése kiválóképpen hozzájárult Csik földművelésügyi és gazdasági fellendítéséhez, aki több banknak és szövetkezetnek is elnöke volt s a székely nép nyelvének, szokásainak és etnográfiajának ismertetése körül a Magyar Tudományos Akadémia által is méltányolt érdemeket szerzett. E korra esik *Imets Fülöp Jakó* működése is, kinek 25 éves írói működését az 1881-ben kiadott „*Cserfalevél*” örököltette meg. A csíksomlyói gimnáziumban *Imetsnek* méltó utódai voltak *Bándi Vazul* és *Pál Gábor*. Ez utóbbi a csíki közjogi ellenzék vezére is volt s fennkölt lelkületével, nagy műveltségével s a magas etikumára épített emberszeretetével és megingathatatlan magyarságával nagyban hozzájárult Csik közéleti tisztaságának megvédéséhez.

Csik vármegye erdőségeit az állam 1883 január 1-én rendezés alá vette 29 évi kötelezettséggel, évi 16,000 frt fizetés, az erdőtisztek természetbeni lakása, szabályszerű tűzifaszolgáltatás, természetbeni fuvar, szükséges napszámosok kiállítása az erdei s községi kiszállások alkalmával ingyenes lakás biztosítása mellett. Az évi járulék az erdőségek hold száma szerint a megye, mint tulajdonos és a községek által aránylag volt fizetendő. Hozzászámíttatván azon 1000 frt, amelyet a megye még külön fizetni volt köteles, telepítvényi birtokainak felülméréséért és kiszakításáért. E szerződést az erdőtulajdonos községek súlyosnak találván, a felmondás iránt 1885-ben lépéseket tettek. Hosszas tárgyalások után elhatározottak, hogy a szerződés 1887 január 1-re mondassék fel. Később azonban a törvényhatóság mégis annak fenntartása mellett döntött a következő módosításokkal: A kormány köteles a rendezést 20 év alatt befejezni; az erdőtisztek szabad lakása és failletménye megszüntetetik; a természetbeni fuvar s a napszámosok kiállítása töröltetik; az erdőségek a legeltetés megszorítására ne növeltesse a meglevőkön kívül; a rendezés költségeinek könnyebb hordozása céljából évenként minden községben egy tábla erdő eladásra kiszakíttassék. A kormány az első kivételével a feltételeket elfogadta azon kikötéssel, hogy Szeredában a megye tulajdonában levő ú. n. őrnagyi és kapitányi szállások adassanak át. Sokan aggályoskodtak, hogy majd az arányosítás után újra kell kezdeni a rendezést. Ezekkel indultak el az ebben a korszakban oly nagy szerepet játszó erdőügyek, amelyekről később lesz szó.

1888 február 4-én vétetett át a Csíkszeredában épült új vármegyeház. Ekkor ment be a megye Szeredába.

Erdély és Románia közti határrendezésre vonatkozó szerződés Csikra nézve sérelmes volt, mert a mindkét részről elfogadott 1792. évi határjárási okmány török szövegének mellőzésével a Csikra nézve hátrányosabb német fordítás használtatott; Háromszék és Hunyad megye érdekei inkább óvattak meg. Erre nézve a határkijárási bizottság figyelme felhivatott. Ugyancsak 1888-ban indult meg „az első székely vasút” Szereda—Udvarhely közigazgatási bejárására. Ez a vasút azonban sohasem épült meg.

1888 február 16-án kezdődött meg Szentgyörgy, Bánkfalva és Mindszent községek között Lesöd-havas arányosításának tárgyalása. Mindszent több okmánnyal bizonyította, hogy a havasnak fele 1587 óta az ő tulajdonába jutott s birtokjoga 1831-ben meg is ítéltetett. Az egyesség azonban mégis akként kötöttet meg, hogy a havas tulajdonjoga 11/18 részben Szentgyörgy és Bánkfalváé, 7/18 részben Mindszenté.

1890-ben Csík vármegye *Becze Antal* és *Jakab Elek* útján *Bálint Gábor* tanár hazahívását szorgalmazta. Ugyanebben az évben történt úttörvény, a regále-megváltás s a pénzügyigazgatóságok decentralizációjának végrehajtása. Csikban ezután kezdtek az utak rohamosan épülni. A regále-megváltás az egyes volt földesurak és községek közt bonyodalmat idézett elő s ezenfelül a pénzügyigazgatósági kérdés is izgatta a kedélyeket. Az 1892. évi tagosítási törvény megalkotásával a nép állandó izgatottságba került, de ez nem gátolta meg, hogy egyes községekben a tagosítások meginduljanak. Az 1896. évi millenáris ünnepélyeken Csík is közreműködött és résztvett a bandériális felvonulásban. 1897-ben megindult Brassó—Csíkszereda közt a vonat, amelyet a körvasút Madéfalva—Szászrégen követett, de egészen csak a XX. sz.-ban lett készen a gyimesi vonallal együtt.

Csíknak ebben a korszakban való kialakulásában a már említett két nagy emberen kívül nagy rész illetve *Györffi Gyula* országgyűlési képviselőt is, ki fiatal korában már 1884-ben a karczfalvi kerület országgyűlési képviselőjévé választatott, és képviselői mandátuma fennállott 1918-ig. Nagy szerepet játszott a parlamenti és a megyei életben kívül az erdélyi római katolikus státusban is, amelynek majdnem egy évtizeden át ügyvezető alelnöke volt. Budapesten ügyvédkedett, 1920 november 1-én halt meg. Kivette részét a közügyekből dr. *Györffi Gyula* bátyja, *Györffi Ignác* is, akiről már fentebb megemlékeztünk, aki Csíkszeredában ügyvédi gyakorlatot folytatott, 1898-ban halt meg.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a felsorolandó alábbi férfiakat sem: *Mihály Ferenc*, *Mihály Gergely* fia előbb vármegyei aljegyzővé, majd egy ciklusra országgyűlési képviselővé, a ciklus lejártával főszolgabíróvá választatott, 1890-ben pedig *Madár Imre* főjegyző utóda lett. Kiváló főjegyző volt. A magánjavak takarékos kezelése körül nagy érdemeket szerzett. 1904 augusztusában szívbaja megölte.

Mihály Ferenc utóda a főjegyzői székben dr. *Fejér Sándor* volt. A szépvízi örmény bíró *Fejér*-család tagja, aki majd *Becze* után 1906-ban Csík vármegye alispánja lett, a legnagyobb ügybuzgalommal és odaadással szolgálta szülővármegyéjét 1919 elejéig. 1933-ban Csíkszeredában halt meg. *Fejér Sándornak* testvérei voltak: *Fejér Manó* sepsiszentgyörgyi plébános, *Fejér Antal* dr. csíkszeredai ügyvéd, országgyűlési képviselő, a Szent Szilveszter-rend lovagja, dr. *Fejér Gerő* gyulafehérvári kanonok, az erdélyi római katolikus státus volt előadója, dr. *Fejér Mihály* gyergyószentmiklósi ügyvéd. Ugyanebből a családból származott dr. *Fejér Dávid* gyergyószentmiklósi hírneves orvos.

Lázár János a jogi tanulmányai elvégzése után a kir. Kúriához fogalmazóvá neveztetett ki. 1876-ban tölgyesi főszolgabíróvá választatott, 18 év után pedig gyergyószentmiklósi főszolgabíró lett. *Lázár Menyhért* halála után pedig szabadelvű párti orsz. gyűlési képviselőjelölt, majd ismét Tölgyesen főszolgabíró.

Lázár Menyhért gyergyószentmiklósi örmény családból származott. Egyike volt Csík legkedvesebb megjelenésű, nagytudású embereinek. Gyergyószentmiklóson lakott, a havasi javak igazgatóságának elnöke és orsz. gyűlési képviselő volt haláláig.

Csikszentmártoni *Botskor Béla* iskoláit Somlyón és Brassóban, a jogot Budapesten végezte. Budapesten ügyvédi vizsgát tett, csíkszeredai ügyvéd lett, *Gál Endre* halála után pedig tiszti ügyész. *Botskor Béla* egyike volt Csík legrokonszenvesebb egyéniségeinek, ki messzeföldön becsületet szerzett a székely névnek. 1931-ben halt meg.

Botskor Bélának a tiszti ügyészi székben 1910-ben utóda lett *Györgypál Domokos*, ki azelőtt már kétízben orsz. gyűlési képviselő volt, később pedig, 1918-ban Csík vármegye kormánybiztos-főispánja, ki a legnehezebb időkben teljesített terhes munkásságával mindenkinek teljes elismerését vívta ki.

Bethlenfalvi és tivai *Nagy Imre* Csiksomlyón született. Nagypapa, *Nagy Simon*, csikszentkirályi *Bors Lázár Julianna* nevű leányát elvette s apósa kívánságára Szentkirályra költözött. Ebből a házasságból származott *Nagy Dénes*, akinek *Molnár Ignác* leányával kötött házasságából született *Nagy Imre*. Iskoláit Somlyón végezte, majd a kolozsmonostori gazdasági iskolát és azután Kolozsvárott a jogot. Csíkszeredában a gazdasági felső népiskolához tanárrá neveztetett ki, később igazgatója lett. 1872-ben megszervezte a csíkvármegyei gazdasági egyesületet, amelynek titkára, majd elnöke volt. A vármegye közigazgatási bizottságában díjtalanul végezte évtizedeken át a vármegyei közgazdasági teendőket. Hírlapokban, folyóiratokban, önálló gazdasági munkákban ismertette a Székelyföld közigazgatási helyzetét s mint annak alapos ismerője, e fontos kérdést állandóan felszínen tartotta. 1878-ban a csíkszeredai kaszinónak egyik alapítója, kezdetben jegyzője, később haláláig elnöke volt. Részt-

vett Csík megye egész közigazdasági életében és ujságírásában. Cikkeit és tanulmányait a csíki székelység iránti mélyszéles szeretet hatja át s ez a szeretet irányította mindig közéleti és társadalmi működését. 1931 június 27-én halt meg.

Tusnádi *Élthes Jakab* született Tusnádon 1838-ban, s 1901-ben halt meg. Atyja Tusnádi *Élthes Benjámín*, anyja tusnádi *Kovács Teréz* volt, anyja unokahúga volt tusnádi *Kovács Miklós* erdélyi püspöknek. *Élthes Jakab Élthes Zsigmond* táblabírónak, *Élthes Élek* királyi tanfelügyelőnek s *Élthes Károly* kolozsvári plébános, madocsai apát s pápai prelátusnak unokatestvére volt. Pályáját Marosvásárhelyt kezdette mint táblai fogalmazó, később Oláhfalunak egyesbírája lett, 1870-ben a csíkszeredai kir. járásbíróvához helyeztetett. 1897-ben Csíkszereda város polgármestere lett. Mikor az erdélyi státus-gyűlés a csíksomlyói főgimnáziumnak Szeredába való áthelyezését elhatározta, *Élthes Jakab* a telkeknek gyors és szakszerű összevásárlásával tette lehetővé, hogy a csíkszeredai főgimnázium jelenlegi helyén felépülhetett. *Élthes* tusnádi birtokán kiválóan gazdálkodott, a tenyészállatkiállításokon több díjat nyert.

Pókakeresztúri *Székely Károly* a jogot Budapesten végezte, csakhamar árvaszéki ülnök lett, kiváló jogász és Csíknak egyik legszellemesebb embere volt.

Bartalis Ágoston a jogot Kolozsvárt 1891-ben végezte s azonnal Csík megye szolgálatába lépett, 1902-ben csíkszentmártoni főszolgabíróvá választatott. E hivatalát 1918-ig viselte. Kiváló közigazgatási tisztviselő volt, hivatali teendőin kívül közigazdasági kérdésekkel s a székelység multjának tanulmányozásával is foglalkozott, 1935 január 31-én halt meg. E század elején jelentek meg Csík közéletében már néhai dr. *Erős Vilmos* s a még életben levő dr. *Nagy Jenő* ügyvéd s dr. *Fodor Antal* csíkszeredai kir. közjegyző, ez utóbbi a közigazgatási bizottságnak is tagja volt, nem különben a csíki magánjavak igazgatóságának is. Mindhárman Csík vármegye ügyeit kiváló jogi képzettséggel s nagy lelkesedéssel intézték.

Pávai *Vajna Tamást* 1891-ben az elnöki székben lécfalvi *Gyárfás László* marosvásárhelyi királyi ügyész váltotta fel, kinek vezetése alatt a csíkszeredai királyi törvényszék nagyon sokat fejlődött és az erdélyi törvényszékek között kiváló helyet foglalt el. A királyi ügyészség vezetői közül meg kell emlékeznünk dr. *Török Albert* kiváló jogtudósról, aki később Udvarhely vármegye alispánja, majd főispánja volt. 1875-ben került a kir. törvényszékhez *Dósa Gábor*, az akkor élő erdélyi jogásznemzedék egyik legkiválóbbja. Majd 1891-ben csíkszeredai törvényszéki bíró lett *Veér György*, ki 1919-ben mint a kolozsvári ítélőtábla elnöke halt meg. Az 1900-as évek elején szintén törvényszéki bíró volt *Csipkés Árpád*, kiből marosvásárhelyi ítélőtáblai bíró lett. Csíkban 1875-ben három járásbíró volt: a központi, csíkszentmártoni és gyergyószentmiklósi. A központi kir. járás-

bíróságnak *Csiszér Károly* után vezetője lett *Csanádi Béla*, utána pedig az összeomlásig *Szacsvai Imre*. A csíkszentmártoni járásbíróságnak *Marton Ferenc* után vezetője lett *Sándor Albert*, utána *Orbai Mátyás*, *Csia Béla*, dr. *Endes Miklós*, *Lakner Béla*, *Nagy Pál*, *Gözsy Péter* és *Finta József*. A gyergyószentmiklósi-nak *Szász Ignác*, *Gergely Andor*, *Poroszkay Gyula*, jelenleg szegedi törvényszéki elnök. 1900-ban a kir. törvényszéki elnöki állásba *Gyártás Lászlónak* kolozsvári kir. főügyésszé való kinevezése után elnökké *Perjéssy Mihály* nevezetett ki, utána pedig 1903-ban dr. *Gulya László*, aki 1932-ben mint közigazgatási bírósági tanácselnök végezte életét, utána dr. *Gyalókey Sándor*, aki 1910-ben Csík vármegye főispánjává nevezetett ki. Utána *Ribicei Ferenc*, majd *Bigner József*, végül pedig *Antal József*. Ez utóbbi a magyar királyi Országos Földbirtokrendező Bíróság bírója lett, *Bigner József* pedig később a budapesti kir. büntető törvényszéknél mint tanácselnök működött. A törvényszékeknek 1900. év elején működő bírái közül külön elismerést érdemel *Élthes Zsigmond* táblai bíró, ki a Csíkban igen nehéz birtokrendezési ügyek ellátása körül szerzett nagy érdemeket.

Csíkban a társadalmi élet megszervezésénél a csíkszeredai és gyergyai kaszinók jártak elől és különösen ki kell emelni azt, hogy Csíkszeredában a polgári elem és a mindenkori tisztikar között kollégiális viszony állott fenn, mely tanúságot tett a zászlóaljparancsnokok megértéséről is. A társadalmi életben a jótékony-ságban a hölgyek is előljártak és mindnyájan abból elismerésre méltóan kivették a részüket, csak mint vezetőket említem meg: *Pauszné Mikó Ilonát*, *Mikó Balint* főispán nővérét, *Lázár Dénes* főispán özvegyét, báró *Wildburg Rizát* és végül *Endes Józsefnét* és *Endes Idát*.

Csiknak a XX. sz. első éveiben a közállapotaira idézem *Bartalis Agostnak* 1901-ben közzétett megjegyzéseit:⁵ „A székelység kiváltságos közjogi helyzetét, magánjogi és társadalmi állását az új idők szelleme romba döntötte, a privilégiumait az újabb törvények eltörölték s nyakába zúditották a terheknek, pénzbeli fizetéseknek oly óriási özönét, amelynek terhe alatt egyszerre roskadozni kezdett. Az adót fizetni kell. A sőt nem adják ingyen. A pálinkafőzés, dohánytermelés elvétetett. Ezeket, mivel az ember nem mondhat le róluk, pénzzel kell beszerezni.”

„A regálejog megváltásával s a váltságár felosztásával, elpredálásával a községek egyszerre beleestek a magas pótdadónak eddig ismeretlen hínárjába, tehát fizetni kell a községi pótdadót, erdőrendezési, erdőőrzési, birtokrendezési költségeket, egyházi képét, s ami igazságtalan rendszere miatt a legsúlyosabb, az iskolai adót, továbbá a különböző bélyeg- és jogilletékeket, hagyatéki átruházási díjakat, a takarékpénztárakban a kamatot,

⁵ *Bartalis Agost*: Segítsünk a székelyeken. Csíkmenaság székelyei. Bpest, 1901.

és ami a székely ember természetét ismerve nem csekélység, a perköltségeket. E mellett a régi háziipar is mindegyre szűkebb határok közé szorul s ma már a ruházatért is a sokadalomba vagy az örmény boltoshoz kell menni."

"A nagy közgazdasági átalakulás a népet teljesen készületlenül és fegyvertelenül találta. A büszke, szabad, nemes katona-nemzet nem tudott a változott új viszonyokhoz alkalmazkodni, sőt azokkal nem is sokat törődött. *Élt úgy, mint azelőtt századokon át ősapáink.* Lehetett tőle akármiféle változás a világban, ő azokkal nem törődött, megmaradt a maga mozdulatlan konzervativizmusában. Az iparüzést még csinálta, de a kereskedést méltóságán aluli foglalkozásnak tartotta és tartja részben még ma is."

"Megmaradt a földművelés és állattenyésztés mellett s ezekből tengeti nyomorúságos életét. Egyik foglalkozási ág sem fejlődött semmit, sőt az állattenyésztés Menaság községben óriási mértékben hanyatlott. A föld nem nőtt, a gazdálkodás jövedelmezőbb nem lett, a lakosság szaporodott, kenyér több kell s a kiadások ijesztő mérvben szaporodtak a nélkül, hogy a jövedelem is nőtt volna. Mi lett ennek természetes következménye? — az eladósodás."

"A hanyatlást, az egymásután feltűnő kelevényeket a székelység testén sokan látták s tanácskoztak is a kongresszusokon a siralmas helyzetről."

"A népnek egyedüli szellemi tápláléka a „Néppárt" című ujság, melyet most a választások előtt ingyen küldöznek szét."

„Ha az arányosítás a törvény életbeléptekor végrehajtatott volna, úgy ma áldanók jótékony hatását s el is feledtük volna azt a rablógazdálkodást, mely az arányosítás alá tartozó közös erdőkön és legelőkön folyik s azok állagát annyira megtámadta, hogy maholnap értéktelenné válik. Így azonban az arányosítás gyümölcsének is megvan a maga fanyar íze."

"Akinek kettő-három-négy-tíz hold jut a közösből, mivel a pénzre égetően szüksége van, *eladja jogosultságát s ezzel elvágja a legutolsó kötelekeit is, amelyek őt a községhez fűzik.* Mert ha erdölési és legelési joga nincs, úgy a községben meg nem él. Vevő mindig van, ott vannak azok a lelketlen kufárok, akik 2–3 forintot összevásárolják a jogokat. Az eladó mehet Romániába, nincs, ami visszahozza, mint régebben, mikor még ha birtokát elárverezték is, végső menedékkül megmaradt a közöshöz való jogosultsága. Ha keresményéből egy pár marhát tudott szerezni, *a közös erdő és legelő használatán újra lábraállott.* Másik baj, hogy a nagy fakereskedő cégek folyton leselkednek a birtokossági erdőkre s kitalálták a vásárlásnak azt a módját, hogy az egyes jogosultaktól összevásároltatnak lelketlen ügynökökkel 200—1000 holdat s azt a kir. törvényszékkel maguk részére kiszakíttatják. Így van kijátszva a birtokosság, erdő-törvény, üzemterv, minden, így semmisül meg az a tőke, melynek

kamataiból századokon át élt az a nép, melynek rendeltetése volna a jövőben is fenntartani.”

A kivándorlás tekintetében rámutat *Bartalis*,⁶ hogy a csíki székelyeket a *spekuláció viszi ki Romániába*, azt vélvén, hogy ügyességeit és adottságait ott jobban felhasználhatja. Ehhez *Bartalis* még hozzáfűzi: „*De más oka is van a Romániába járásnak. A vagyoniilag tönk्रे ment székely vagyoniával együtt a veleszületett büszkeségét, hogy úgy mondjam arisztokratikus gondolkozását nem veszíti el. Szégyenli itthon napszámoskodni s bérese lenni annak, akivel ő egyenlő rangban és módban volt, talán komaságban is állott, vagy akinek atyja talán az atyjánál mint cseléd szolgált. Itthon tehát nem dolgozhatik, megyen Romániába, vagy az ő szólásmódja szerint a „Belföldre“, ahol nem ismerik és nem szégyenkedik, bármilyen, sokszor lealacsonyító munkát is elvállal.*” Csíkot ilyen közviszonyok közt érték az 1904. és a következő évi események.

Sümegei Vilmost a gyergyószentmiklósi kerület *Lázár Menyhért* szabadelvű párti képviselő halála után választotta meg első ízben 1904-ben. A *Kossuth Ferenc* vezérlete alatt álló Kossuth-párt és a Szederkényi Nándor vezetése alatt álló függetlenségi 48-as párt abban az időben folytatták a magyar hadseregért a leghevesebb harcot, amelyet *gr. Apponyi Albert* és táborá is támogattott.

A gyergyószentmiklósi kerület ellenzéki érzelmű polgársága *Lázár Menyhért* halálakor a kormány által jelölt *Lázár János* főszolgabíróval szemben először a kerületből akart ellenjelöltet állítani, de miután ez nem sikerült, a *Szederkényi Nándor* elnöklete alatt álló függetlenségi és 48-as párttól kért jelöltet, mert ez a párt küzdött legerélyesebben a nemzeti hadseregért. A párt *Sümegei Vilmost* jelölte, aki már akkor jelentős szerepet vitt Budapest székesfőváros törvényhatóságában és közéletében. A gyergyószentmiklósi polgárság színe-java s a kerületi papság kivétel nélkül melléje állott és heves harc után győzelemhez segítette az eddigi ú. n. Mameluk-kerületben.

Sümegei az erős nemzeti iránynak volt mindig lelkes harcosa. Úgy a kerületének, mint az egész székelységnek képviselősege alatt igen sok szolgálatot tett. Sok érdeme volt abban is, hogy Déda—Madéfalva közt a székely körvasút megépítését elodázní nem engedte. Több községi iskola és a gyergyószentmiklósi főgimnázium elsősorban neki köszönheti létesülését. A gimnázium építése ellen *gr. Apponyi Albert* mint kultuszminiszter arra hivatkozott, hogy az uralkodó elvi okokból nem helyesli a gimnáziumok szaporítását. *Sümegei* azonban megnyerte *Tóth János*, akkori politikai államtitkár és *br. Barkóczy Sándor*, akkori kultuszminiszteri tanácsos támogatását, így sikerült *Apponyi* hozzájárulását is megszereznie. 1910-ben így megnyílhatott

⁶ *Bartalis Ágost*: i. m. 20. lap.

Gyergyószentmiklóson Erdély egyik legszebb gimnáziuma. *Sümeget* a gyergyószentmiklósi kerület hálából negyedszer is, *Hervey Tivadarral* szemben óriási többséggel képviselővé választotta. A kerületet egészen a magyar uralom megszűntéig képviselte. Több község díszpolgárává választotta.

Az 1905 januári választáson a szabadelvű párt megbukott. A *Tisza*-kabinet lemondása után a *Héderváry*-kormány megállani nem tudott, a király 1905 júliusban báró *Fejérváry Géza* elnöklete alatt hivatalnok-kormányt nevezett ki.

D) Csik a nemzeti ellenállás alatt. 1905 és 1906.

A báró *Fejérváry*-kormány megpendítette az általános titkos, községenkinti választójogot és felkapta az európai általános politikai jelszavakat, a magyar nemzetet reakcionáriusnak nevezte és megzavarta a nemzet természetes fejlődését. 1905-ben a törvényhozás elnémíttatott, ebben az évben a törvénytárban nincs egyetlen törvény, nincs költségvetés és újonc-megszavazás, de azért a kormány adót szedett és sorozott. A megyékre hárult az abszolútizmus elleni tiltakozás. A régi kormány főispánjai helyeiket elhagyták, a legtöbb megyében a kormányzás az alispánokra hárult. A *Fejérváry*-kormány csak 1905 szeptember felé gondolt az új főispánok kinevezésére. A régi emberek és akik népszerűségükre adtak valamit, nem vállalkoztak. A *Fejérváry*-kormány úgy boldogult, ahogy tudott. Nevezett ki főispánokat, ahová tudott. Máshova királyi vagy kormánybiztosokat küldött. A főispáni installációk országszerte botránnyokba fúltak, a királyi és kormánybiztosok csúnya támadásoknak voltak kitéve, egyes helyeken a megyegyűléseken izzott a hangulat, másutt a termek kongtak az ürességtől. Végül az erőszakkal szemben a megyék eltiltották a tisztviselőket az önként befizetett adók elfogadásától s az önként jelentkezett újoncok sorozásától s az alkotmányellenes rendeletek végrehajtásától. Elhatározták azt is, hogy a tisztviselők felfüggesztése s elmozdítása esetén a tisztviselőkről gondoskodnak.

Mikó Bálint a főispánságról még 1905 januárjában lemondott, a kormány még *Tisza István* idejében nagy érdemei elismeréséért a királynál kieszközölte a valóságos belső titkos tanácsosi cím adományozását.

Mikó Bálint egy negyedszázadig volt Csik megyének mindenki által nagyrabecsült főispánja. Lebilincselően szeretetreméltó modora, úri egyénisége, fennkölt gondolkodása, a határtalan türelmessége, a közjóért megnyilvánuló nemes áldozatkészsége még politikai ellenfeleinél sem tévesztette el hatását.

Mikó Bálint egyéniségére csupán két epizódot emelek ki. *Kállay Ubult* főispánságának harmadik évében váratlanul meglátogatta sógora, *Szalachy Sándor* huszárcapitány. A csikszere-dai vasúti állomáson beült egy bérkocsiba, felrakatta bőröndjeit

és azt mondta a bérkocsisnak: „hajtson a főispán úrhoz!” A bérkocsis *Szalachyt* egyenesen Zsögödre vitte és ott megállott a *Mikó-kastély* parkjában. *Mikó Bálint* közismert vendégszeretettel fogadta a huszárcapitányt. A tévedés hamarosan kiderült. A bérkocsis u. i. még mindig *Mikó Bálintot* tartotta Csík vármegye igazi főispánjának. Egy másik alkalommal *Mikó Bálintnál* volt unokaöccse, báró *Rudnyánszky Sándor*, ki vagyónának örököse is volt. Egy ebéd után füstölgő szivarral kiléptek a kastély teraszára. Egyszerre csak *Rudnyánszky* ijedten figyelmeztette nagybátyját: „Bálint bácsi! Az udvaron egy ember fejsszével vonszolja ki a rönköt.” *Mikó* a tőle megszokott nyugalommal nézte a tettenért tolvajt, majd karonfogva öccsét, visszahúzódtott vele az ebédlőbe és ezt mondotta: „Hagyjuk, Sanyi! Szegény ember, bizonyára szüksége van rá.”⁷

Becze Antal szerepe.

Csik vármegye kormányzása *Becze Antal* alispánra nehezedett. 1905 szeptemberig nagyobb baj és zavar nem történt. Ekkor kétségtelenné vált, hogy a *Fejérváry*-kormány az alkotmányról lecsúszott, ebben az időben Csík vármegye is megalkotta az ú. n. jóléti bizottságot, mely belső tanácskozó és szervező testület lett az alkotmányvédelemben. E bizottságba beválasztottak mint törvényhatósági bizottsági tagok: *Szacs vay Imre* s dr. *Endes Miklós* járásbírák is. Az *Endes*-családból 1867-től 1906-ig *Endes József*, 1867-től 1892-ig *Endes Gábor* és 1900-tól *Endes Miklós* törvényhatósági bizottsági tagok voltak. Dr. *Endes Miklós* 1905 november 1-én Kolozsvárra áthelyeztetvén, a jóléti bizottsági tagságról lemondani kényszerült.

A *Fejérváry*-kormány kinevezése után, 1905 július 4-én *Kristóffy József* belügyminiszter *Becze Antalt* Pestre rendelte. Tudtára adta, hogy a *Fejérváry*-kormány hazafiságból vállalta a kormányt azért, hogy az elkedvetlenedett királyt a nemzettel kibékítse és egy koalíciós kormánynak az utat előkészítse, de abszolút kormányzásra nem vállalkozik. Ha a király a nemzet kívánalmának engedni fog, ők addig teljesítették köteleességüket. Ha nem, igyekezni fognak elodázni a katasztrófát, míg az ellentéteket a nemzetközi viszonyok kiegyenlítik. *Kristóffy* jogosnak ismerte el, hogy a vármegyék megvonják a kormánytól támogatásukat. De jogosulatlannak tartotta a fennálló törvények végrehajtásának megtagadását, a jogszerű szerződések teljesítésének megakadályozását, a magánakarat nyilvánulásainak eltitkolását, egyszóval az állami rend folyásának megtagadását. A minisztériumot a király hívta a kormányra, ez pedig királyi jog, tehát a *Fejérváry*-kormánynak létjoga van. A kormánytól csak az tagadható meg, amit a törvény tilt. Ilyet pedig a minisztérium

⁷ Dr. *Élthes Gyula* közlése.

nem követel. Jól van. A vármegyék tiltsák el a meg nem szavazott adók kivételét és beszédését, tagadják meg a meg nem ajánlott újoncok kiállítását. Minderre szükség van a nemzeti akarat demonstrálására. Mindezek heveshangú feliratokban is kinyilváníthatók. Nem szabad azonban eltiltani, hogy egyesek, különösen a közvetett adókat befizessék, *erre a megyék nincsenek jogosítva*. Nem akadályozhatják meg a magánjogon alapuló szerződések folytonosságát, mert ezáltal egyeseknek oly károkat okoznának, amelyek békés időben utóvégre is az állam által lesznek megtérítendőek. Nem jogosultak a megyék arra sem, hogy a hadköteles korban lévő egyének önkéntes belépését megakadályozzák s ezáltal a fiatalság jövőjét megrontsák. Nem jogosultak arra sem, hogy a besorozott és felesketett katonák bevonulását megakadályozzák s ezáltal ártatlan embereket a legszigorúbb katonai büntetés alá juttassanak. Ezek már túlmennének a vármegyék törvényes ellenállási jogán s az egyéni akarat jogosulatlan korlátozásai lennének, mi abszolutizmust vonhat maga után.

A Fejérváry-kormány ilyértelmű vállalkozását Csíkban sem ítélte el mindenki. A székely középosztálynak ekkor is sok félteni valója volt. Nem mindig az ellenzéki hangzatos frázisok után ítélte meg a helyzetet, mert Csíkban jól tudták, hogy *amit a német 400 év alatt lassankint és fokozatosan szorított meg, egyszerre nem engedi ki a kezéből, hacsak egy európai mozgalom reá nem kényszeríti.* Az idők erre 1905-ben még nem voltak megérve, sőt erre még jelek sem mutatkoztak. *Csíkban a komolyabb elem a törvénytelen térre jószántából térni nem kívánt.* Volt azonban oly áramlat is, mely a komoly elemet elteríteni szándékozott. A tiszta kapacitálás helyett előtérbe nyomultak a nyers tömeg fenyegetései. A fiatalos hév már-már győzedelmeskedett a bölcs mérsékleten. A nyers tömeg és a fiatalos hév egyesülve, a féktelen sajtó által bujtogatva, már megkezdte a törvény korlátainak túlhágásait. *Becze Antal* és a vármegye tisztikara férfiasan fékezgette a féktelenkedőket és a *nemzeti ellenállást a törvényes keretek közé állítani igyekezett.*

A főispánok kinevezésére a *Fejérváry-kormány* 1905 októberében gondolt. *Becze* október 18-án vette kézhez *Kristóffy* barátságos hangú levelét, amelyben személyi találkozásra hívja. *Becze* október 23-ára hatvan törvényhatósági bizottsági tagot értekezletre hívott. Ezek közül a szeredaiak 21-én szűkebb értekezletet tartottak és akként határoztak, hogy *Becze* a főispán-ságot fogadja el s ők támogatni fogják. Ezt írásba is foglalták s egyúttal kijelentették, hogy ők *Beczével* szolidárisak lesznek mindaddig, míg *Becze* a törvénytelenység terére nem lép. Ezt a határozatot a hevesebb vérmérsékletű tagok megtudván, 22-én *Murányi Kálmán* főesperesnél összejöttek s abban állapodtak meg, hogy az előző napi határozat félretételével *Beczét* a fő-

ispáni állás elfogadásától visszatartják s ennek a 23-án reggelre meghívottak többségét meg is nyerték. Az értekezletet megnyitó beszédében 23-án *Becze* kijelentette, hogy *a felajánlott főispánságot visszautasítja*. Ha e miatt a vármegyére és a tisztikarra nehéz napok fognak bekövetkezni, annak ne az ő elhatározása legyen az oka, mert ő 38 évi szolgálat után egyebet nem tehet.

Becze beszéde után *Murányi Kálmán*, *Ferenczi Károly* főesperesek, *Pál Gábor* gimnáziumi igazgató, *Balló István* tanár és *Csedő István* ügyvéd *Becze* elhatározását helyeselték. *Mikó Bálint* volt főispán néhány napi halasztást indítványozott, hogy azalatt a kormány programját megismervén, az értekezlet tájékozódhassék. *Pál Gábor* közhelyeslés mellett azzal felelt, hogy erre szükség nincs, mert a *Fejérváry*-kormánytól úgysem lehet semmit elfogadni. *Becze végül kijelentette, hogy elhatározásához ragaszkodik*. Október 26-án a kormány még nagyban reménykedett, hogy a nyakas vármegyék megtörnek. Egyébként főispánjelentkező elég volt. Ekkor *Kristóffy* arról beszélt, hogy neki mint újból kinevezett belügyminiszternek kötelessége az országban az alkotmányos rendet visszaállítani. Elhatározott szándéka, hogy e cél elérése végett végső szükség esetén keményebb eszközökhöz nem nyúl. E végett neki szüksége van bizalmi emberekre, főispánokra.

Júliusban *Becze* indítványára a csíkvármegyei főispáni állás betöltését elhalasztotta, most október végén minden további halogatás kizárásával a főispáni állást *Becze Antalnak* felajánlotta. *Becze azonban erre kijelentette, hogy mint júliusban nem kívánt főispán lenni, úgy most sem kíván*, éspedig annál kevésbbé, mert az eddigi közszolgálat után erőszakoskodni nem kíván. *Kristóffy* erre ezt felelte: „De értsétek meg, ezt az áldozatot az ország nyugalma, jövője kívánja! Ezért ha másként nem lehet, erőszakhoz is kell folyamodni, hogy a nemzetet aléltóságából felverjük. Ez az erőszak nem önkény. Az 1886:XXI. t. c. 57. és következő §-aiban rendkívüli esetekre az ország adta nekem és a főispánoknak. Ezt a rendkívüli körülmények között valakinek alkalmaznia kell!” Hozzátette, hogy a felkavart hullámokat valakinek csak le kell csendesítenie. A katonai követelések merész álmok, amelyek egyhamar valósulni nem fognak. E helyett jobb volna, ha Csík megragadná az alkalmat, hisz Csík vármegye szegény. Itt a kínálózó alkalom a belügyei rendezésére, köztük az iskolák függő kérdéseinek azonnali, az erdtörvény végrehajtási utasításainak rövid időben való megoldására. Továbbá megoldhatók lennének a nyomasztó képzési állapotok is. Mindezek azonban *Beczét* nem bírták rá álláspontjának megváltoztatására.

Ezután megindult a főispánfogdosás. Sok név jött forgalomba, legtovább báró *Szentkereszthy Pálról* beszéltek, kinevezése 1905 november végén biztosnak látszott s meg is történt. *Kristóffy* december 5-ére *Beczét* újból magához rendelte. Köz-

ben Csikban megalakult az ú. n. jóléti bizottság, a kolozsvári és miskolci installációk csúfos botrányba fulladtak. December 4-én Pesten szocialista tüntetés volt. *Kristóffy Beczével* a báró *Szentkeresztly* csendes installációját akarta keresztülvitetni. Ezt azonban *Becze* nem helyezte kilátásba. Az ellenkezésre *Kristóffy* e szavakra fakadt: „Ha szükség, katonasággal is beviszem. Ha kell, a katonaságot félévig is ott tartom, de az ellenállást megtöröm!” Ezeket megelőzően Csik vármegye a botrányos installációkra tekintettel 1905 november 14-én a tisztviselőket az önként befizetett adók befizetésétől s az önként jelentkező hadkötelesek besorozásától, előállításától eltiltotta. Erre akart *Kristóffy* a főispán-kinevezéssel felelni. *Kristóffynak* e megyei határozat megsemmisítésére vonatkozó leirata 1905 december 5-én érkezett le. Ez a leirat tele volt kapkodással, ellentmondással és a törvényhelyek félremagyarázásával. Ezen leirat ellen *Becze Antal* 24 óra alatt előterjesztéssel élt, a maga módja szerint felvilágosította, mi a való és mi az elvont okoskodás. Erre a válasz december 18-án érkezett le, ebben a belügyminiszter határozatát fenntartotta s az *állam veszélyeztetett érdekében* annak azonnali végrehajtását rendelte el.

Becze Antal alispán, minthogy *Mikó Bálint* lemondása óta a főispáni teendőkkel is meg volt bízva, december 27-ére rendkívüli törvényhatósági bizottsági gyűlést hívott össze, mely gyűlésen a tisztikar most már felfüggesztés terhe alatt tiltatott el a miniszteri rendelkezés végrehajtásától. Ezt a határozatot *Becze* már december 28-án felterjesztette. Arra gondolva, hogy esetleg a belügyminiszter őt fel fogja függeszteni, vagy pedig esetleg fegyelmi úton elcsapja, nehogy 38 évi szolgálat után semmivel maradjon, december 29-én a nyugdíjazási kérelmét *Becze beadta*. Ugyanezen napon tartott állandó választmányi ülésen oly hangok is emelkedtek, hogy a megyei tisztviselők a megye birtokosai részéről csak erkölcsi támogatásra számíthatnak. A következményeket előre tudhatták, meg kellett volna a tűzvonalba lépés következményeit gondolni.

Azonban egyelőre sem felfüggesztés, sem dotáció-betiltás nem történt. A reakció némiképp csendesült is, *Lányi Bertalan* s néhány minisztertársa hír szerint *Kristóffy*t kitolni igyekezett. Másfelől a koalíció vezérei is keresték a kibontakozást. *Andrássy, Lukács László, Wekerle* igen sokszor voltak Bécsben. *Apponyi* azonban a Délvidéken tartózkodott s a katonai kérdésekben hajthatatlan volt.

1906 január 4-én egy névtelen távirat érkezett *Becze Antal* címére arról, hogy *Andrássy* küldetése megghiúsult. Ezt a lapok később azzal kommentálták, hogy a király merev magatartásának és a trónörökös közbelépésének az eredménye. Ezekben a napokban érkezett meg a számvevőséghez és az adóhivatalokhoz a pénzügyminiszter rendelete, hogy a megyei háztartást, az árva- és gyámhatósági ügyeket érdeklő kiadásokat semmi

vonatkozásban se folyósítsák és semmi fizetést ne teljesítsenek. Ennek a rendeletnek a következménye igen könnyen az egész közigazgatás szünetelése lehetett volna.

Január 28-án kelt leiratával *Kristóffy* a csikmegyei tisztviselők javadalmozását betiltotta, ebből a kormány megerősödésére lehetett következtetni. A leiratot *Becze* február 1-én délelőtt 11 órakor vette, amikor már a fizetések ki voltak adva. Csak a számvevőségnek fött a feje, hogy a fizetéseket a szokásos utalvány nélkül miért adta ki. *Becze* 1906 február 15-ére rendkívüli törvényhatósági bizottsági gyűlést hívott össze. A megelőző napon délután 2—7-ig a jóléti bizottság ülésezett. Az ülésen *Becze Antal nyugdíjazási kérelmét visszavette* s az a határozat hozatott, hogy az üldözendő tisztviselők kártalanításáról a törvényhatóság közadakozással gondoskodik. Mégpedig úgy, hogy a törvényhatóság virilis tagjai évenként adójuk egyszerűsét, a választott tagok pedig évenként a legkisebb virilis adójának megfelelő 220 koronát fizessenek, míg azon virilisek, akiknek adója kétszeresen számíttatott, ha az egyszeres nem is ütné 220 koronára, múlhatatlanul legalább 250 koronát fizessenek. Ezenkívül a testületek, pénzüzetek, gyárosok s vagyonosabb polgárok is hivassanak fel adakozásra. Az így begyűlendő összegből reménylették az optimista hazafiak oly összeget összegyűjthetni, mely a tisztviselők teljes kártalanítására elég lesz. Ezt a javaslatot másnap az állandó választmány s a törvényhatósági gyűlés is elfogadta azzal a hozzáadással, hogy azok nevei, kik nem adakoznak, nyilvánosságra fognak hozatni.

1906 február 19-én megtörtént a magyar országgyűlés gyalázatos szétkergetése. Erre épp azt a honvédséget alkalmazták, amelyet a magyar országgyűlés 1868-ban oly lelkesedéssel létesített. Ez alkalommal *Jenő* és *József* főhercegek hazafiasan viselkedtek.

1906 február 22-én érkezett le a megyéhez a belügyminiszter leirata, amelyben *Sárpy György* nyug. csendőrornagnak kormánybiztossá való kinevezését tudatja. Ekkor a vármegyei tisztikarnak a reménye is hova-tovább eltűnt, az orvosok kivételével, *az egész tisztikar beadta lemondási és nyugdíjazási kérelmét*. Február 23-án a vármegye mind a négy választókerületének székhelyét katonaság lepte el, nehogy február 25-én az országosan tervezett népgyűlések megtarthatók legyenek. A kormánybiztos már Kolozsvárról közvetlenül utasította a főszolgabírákat a népgyűlések betiltására.

A kormánybiztos február 24-én érkezett meg Csikszere-dába két miniszteri segédtitkárral, kb. hatvan csendőr, négy század gyalogos és egy század császári huszár kíséretében. Elébe a pályaudvarra egy honvédszázad ment. A vonatból akkor szállott ki, amidőn a katonaság oszlopokba felállott és a csendőrök sorfala közt lépdelt. A bevonuláskor kocsit nem

kapott. Gyalog volt kénytelen a csendőrszárnyparancsnokságnál készített lakására menni. A bevonuláskor elől ment a honvédszázad, azután két század brassói 2. sz. cs. és kir. közös ezredbeli baka, azután hatvan csendőr közt a kormánybiztos, utánuk ismét két század baka, a hátvéd huszárság volt. Amikor a kormánybiztos a templom előtti kis térre érkezett, a harangokat félreverték és 5—600 főből álló tömeg gúnyos hahotája és abcugolása hallatszott. A tömeg nem viselkedett azonban úgy, hogy a katonaság közbelépésére szükség lett volna. A kormánybiztos 25-én lakásából nem mozdult ki. A kormánybiztos a rendőrkapitány előtt akként nyilatkozott, hogy a február 26-ára összehívott közgyűlés megtartható, nincs felhatalmazása és utasítása annak betiltására.

Február 26-án a reggel 8 órakor tartott állandó választmány egyhangúlag elfogadta s a közgyűlés elé terjesztette *Pál Gábor* azon indítványát, amelyet *Becze, Fejér Sándor, Botskor Béla* és *Pál Gábor* szövegeztek meg. E szerint az önként jelentkező ujoncok belépési bizonyítványainak kiadása s a tartalékos katonák behívójainak kézbesítése a tilalom alól feloldatott, de minden más alkotmányvédő határozat fenntartatott. A február 26-ára összehívott közgyűlésen a tagok feltűnő nagy számmal jelentek meg, az érdeklődő közönség a karzatot egészen megtöltötte. Az állandó választmány határozatának felolvasása után *Pál Gábor* megokolta indítványát. A fősúlyt arra helyezte, hogy a február 15-i közgyűlésen elhatározott gyűjtés a várakozásnak távol sem felelt meg. Nem tehető más, mint a két tűz közé szorított tisztviselőknek szabadkezet engedni, nehogy a kritikus időkben elmozdíttassanak, főképp nyugdíjuk elvesztésére is ítéltessenek. Ez azonban nem jelenti a vármegye meghátrálását, mert a tilalmat azon feltevésben állította fel, hogy a tisztviselők erkölcsi és anyagi teljes kárpótlásáról gondoskodni fog. Ezt a kötelezettséget a megkísérléskor a vármegye közönsége beváltani nem tudta, a tisztviselőktől sem lehet tehát megkövetelni a feltétlen önfeláldozást. Ezt az indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta. Az események súlya alatt ez a gyűlés *helytadott Becze Antal nyugdíjazási kérelmének*, nyugdíjul a teljes fizetést rendelve. A többi tisztviselő lemondási kérelmének tárgyalását a legközelebbi gyűlésre halasztották, *a felmentést Beczének nem adták meg*. A gyűlés bezárása után a bizottsági tagok és a karzat együtt énekelték a Himnuszt és a Kossuth-nótát.

Február 28-án a kormánybiztos 50 csendőr, egy század gyalogos s egy század huszár fedezete alatt a vármegyeház elé vonult s 20 csendőr kíséretében felment az emeletre. A csendőröket szétosztván, egy miniszteri segédtitkár és egy csendőrszázados kíséretében az alispán szobájába ment. A kölcsönös bemutatkozás után mentegetődött, hogy a vármegyeházba csendőrökkel ment, de nem erőszakoskodási célzattal, hanem

személye biztonságáért, majd a főjegyzőt, árvaszéki elnököt, tiszti ügyészt és a tanfelügyelőt kereste fel, később pedig tüntetések között a törvényszékhez ment.

A kormánybiztos 1906 március 1-én 40 csendőr s egy huszárszázad fedezete alatt egy miniszteri segédtitkár és egy számellenőr kíséretében újból a vármegyeházába ment. A csendőröket a folyosón felállítván, egy csendőrhadnagy kíséretében jelentkezett az alispánnál. Tudtul adta, hogy a központi ügykezelést megvizsgálni kívánja. A vizsgálat az alispánnál kezdődött, kevés restanciától eltekintve, mindent rendben talált. Azután a főjegyző, aljegyző, tiszti ügyész, árvaszéki elnök, iktatók, kiadó és levéltár kerültek sorra. A kormánybiztost meglepte a csekély személyzet s ígéretet tett, hogy ezen segíteni fog. Majd a főszolgabíróhoz ment, délután 4 órakor pedig huszárfedezet alatt a lakására. Másodikán a számvevőséget vizsgálta. Azt nyomozta, hogy az alispán politikai célokra nem utalványozott-e valamit. Az alispán rendeletére valamelyik alaplóból nem adatott-e segély a tisztviselőknek. A vonatkozó naplókát is megtekintette. Harmadikán a városházát vizsgálta, 5-én a pénztárt, 6-án Szentmártonra ment, ekkor minden 500 méterre két-két csendőrt állított fel az út mentén, maga pedig a huszárok közt ment. Hetedikén Szentkirályon volt, 9-én pedig Somlyón, hol a gimnazistáknak s képezdészeknek aznap az utcára nem volt szabad kimenniök.

Mint hogy a tisztviselők fizetése nem utalványoztatott, *Becze Antal* többek kérésére március 8-án Pestre ment. Kérte *Kristóffy* a kormánybiztos és a katonák visszarendelését. *Kristóffy* azonban hajlandó nem volt s azzal felelt, hogy a csikiek nyakasságukkal erre rászolgáltak. Ezután *Becze* a tisztviselők fizetésének az utalványozását kérte, a dologi kiadásokkal egyetemben, mert ezek hiányában a közigazgatás megakad; egyébként a kormánybiztos mindent megtehet. A minisztérium a kért utalványozásokat megtette. Ezután *Kristóffy* a netáni választás eshetőségeiről tudakozódott s *Beczének* a főispánságot újból felajánlotta, *amit ez ismételten elhárított magától* s nem tanácsolta sem a választások elrendelését, sem a főispán ki nevezését, csak valamiképen a király közeledésének kieszközölését. A király szintén nem akart a nemzet „erőszaka“ előtt meghajolni.

Az országban az erőszakoskodások tovább folytak, a belügyminiszter az országos vezérlő bizottságot feloszlatta, de az emberek összejövetelét meg nem akadályozhatta. Végére többszörös okból a király is töprengeni kezdett és 1906 április 5-én a király és a nemzet közt létrejött a megegyezés. Az újonnan kinevezett *Wekerle*-kormány már április 8-án letette az esküt.

E) 1906 áprilistól 1918 október 31-ig.

A koalíciós kormány gyorsan munkába kezdett, április 11-én a főispáni kinevezések körül a tárgyalások már javában folytak. A kinevezéseket illetően gr. *Bethlen Istvánnak*, *Désy Zoltánnak* és *Sümei Vilmosnak* volt döntő szava. Báró *Szentkereszthy Pál* időközben lemondván, a csiki főispánságra szóba kerültek: *Köllő Ignác*, *Lázár Miklós*, *Torma Miklós*, *Botskor Béla*, voltak, kik *Beczét* akarták, de *Becze most sem reflektált*, némelyek pedig *Fejér Sándor* érdekében tettek lépéseket.

Időközben Csik társadalmát 1905 március 5-től az úzi és veresvizi erdők értékesítésének bonyodalmai is foglalkoztatták. Egy romániai cég tülekedése a megyei urakat megosztotta s az ügyből kifolyóan hírlapi hajsza és sok minden mende-monda indult. Ez a kérdés éppen tombolt, amidőn 1906 május 18-án a rendes tavaszi közgyűlés megtartott. E gyűlésnek egyik fő-tárgya a *Becze Antal* nyugdíjazása tárgyában hozott megyei határozat megsemmisítését tárgyaló miniszteri leirat volt. A gyűlésen dr. *Eröss Vilmos*, *Török Ferenc*, gyergyócsomafalvi plébános s képviselő, *Csedő István* ügyvéd a megsemmisítés törvénytelenységét vitatták. Ennek ellenére a törvényhatóság a miniszter határozatát három szótöbbséggel tudomásul vette. *Török Ferenc* azonban a hozott határozatot megfellebbezte. Ezen a gyűlésen az említett erdőügyek is szóba kerültek, meg-lehetősen heves jelenetek között.

Igy nézván ki a csiki ügyek, *Andrássy Gyula* nem csiki embert nevezett ki főispánnak, hanem *Kállay Ubul*, szabolcs-megyei földbirtokost. A beiktatás 1906 augusztus 12-én történt. Az augusztus 30-i törvényhatósági közgyűlésen *Becze Antal* nyugdíjazása ismét szerepelt. *Becze* ezen a gyűlésen búcsúzott el. *Beczének 25 évig tartó alispánságát mérlegelve, meg kell állapítanunk, hogy puritán, tisztességes, becsületes ember volt, alatta Csik közigazgatása mindig csak javult és Beczének érdeme a megyei tisztviselői kar és a törvényhatóság harmónikus működése.*

II. Rákóczi Ferenc, a bujdosó fejedelem és társai hamvainak 1906 október havában történt ünnepélyes hazaszállítása és a kassai domban való örök nyugalomra helyezése alkalmával Csik vármegye is küldöttségileg képviseltette magát.

Az ország határáig Orsovára a hamvak elébe utaztak a vármegye akkori országgyűlési képviselői: *Sümei Vilmos*, *Török Ferenc*, dr. *Nagy György*.

A küldöttség többi tagja Budapesten, a keleti pályaudvarnál csatlakozott a hamvakat kísérő országos menethez. A küldöttség tagjai a képviselőkön kívül még a következők voltak: *Kállay Ubul* főispán, *Botár Béla* árvaszéki ülnök, dr. *Gaál Endre*, ki akkor vármegyei aljegyző, később pedig főjegyző Csik-szeredáról, *Marton Lajos* birtokos, *Pál József* birtokos, Mada-

ras *Albert* birtokos, *Blénessy Albert* birtokos, *ifj. Marton Lajos* birtokos Gyergyószentmiklósról, *Ferencz András* birtokos, *Oláh Lajos* birtokos Gyergyószárhegyről, *György József* birtokos Remetéről, *Szilveszter Albert* jegyző Tekerőpatakról, *Gál József* építész Pálfalváról, *Antal Dénes* jegyző Dánfalváról, *Antal Gergely* birtokos Dánfalváról, *Csató József* jegyző Gyergyóbékásról, *Gábossy Dénes* irnok Csíkszeredáról, *Miklós István* birtokos Szépvizről, *Deák Elek* birtokos Szépvizről, *Kiss Antal* birtokos Gyergyóalfaluról, *Daszбек Sándor* kereskedő Csíkszentdomokosról, *Szász István* építész Szépvizről.

Budapesten a küldöttséghez csatlakoztak a kintlévő csíkiek közül: gyergyóremetei *dr. Balás Elek* ügyvéd, szeredai *Kovács István* ny. vármegyei főszámvevő, *Pap Béla* mérnök, gyergyóújfalvi *Kós Ferenc* állatorvostanhallgató, tekerőpataki *Tatár János* állatorvos.

A küldöttséget *Kállay Ubul* főispán vezette. A vármegye kékselyem zászlóját, amelyet a székely huszárok a napoleoni hadjáratokban használtak, *dr. Gaál Endre* vitte.

A küldöttség mint gyalog-bandérium az országgyűlés két házának a küldöttsége után ment a Keleti-pályaudvartól a Bazilikáig tartó körmenetben. Megjelent a küldöttség a kassai ünnepségeken is.

A temetési pompa alatt a vármegye címeres zászlója — mint minden törvényhatóság zászlója — a Kerepesi-úton volt kitűzve, ahol a menet elhaladt.

Egyebekben II. Rákóczi Ferenc emlékének áldozott a csíki törvényhatóság egy gyönyörű díszközgyűlése keretében megrendezett matinén, amelyen az ünnepi beszédet *dr. Balló István* tanfelügyelő mondta, a *Csergő Gábor* által írt alkalmi ódát pedig *dr. Gaál Endre* szavalta. Elhatározta a törvényhatóság *dr. Balló István* törvényhatósági tag indítványára II. Rákóczi Ferenc életnagyságú képének a törvényhatósági nagyterem céljaira való megfestését. A megfestéssel a vármegye alispánja, *Fejér Sándor Nagy István* festőművészt bízta meg, aki a képet 1000 korona honorárium ellenében a Mányoki Ádám-féle ismert kép után megfestette s az a törvényhatósági teremben el is helyeztetett.

1904—1906. években léptek Csík közéletébe *dr. Balás Elek*, *dr. Benke Antal*, *dr. Élthes Gyula*, *dr. Gál Endre*, *dr. Kovács Albert*, *dr. Kovács Gyárfás*, *dr. László Dezső*, *dr. Pál Gábor*, *Puskás Imre*, *dr. Sándor Gábor*, *dr. Sándor Gyula*, *dr. Tódor Béla*, *dr. Vákár P. Artúr*.

Ezek közül sokan a harctérre vonultak, többek közt önként jelentkezett *dr. Pál Gábor* is, aki súlyosan megsebesült.

Csík társadalmára bénítólag hatottak az említett erdővásárlásokkal kapcsolatos üzelmek és az, hogy a pénz bősége miatt addig nem ismert tobzódás és fényűzés keletkezett. A népnél közszájon forgott a „pukkanó sör“ (pezsgő) ivása.

Ez különösen a gyergyói részeken történt, ahol a lakosság nagyobb mérvben részesült az arányjogok felosztása által az anyagi előnyökben. Különben természetes folyománya volt annak, hogy az arányjogok értékesítése pénzbőséget hozott, amit a gondtalanabb költsékezés eredményezett. De viszont tény az is, hogy az arányosítás előtt a lakosság nagy része úgyszólván az árverések mindennaposak lettek. Az arányosítással ezek megszűntek és szemmel láthatólag megjavult úgy a nép, mint az intelligencia anyagi helyzete és ezzel valamelyes jólét következett be. Az arányosítás után az erdők kitermelésében beállott nagymérvű lendület nemcsak az erdőtulajdonosokra nézve járt jelentős pénzjövedelemmel, hanem az erdei munkássá lett köznépre nézve is jó keresetforrást hozott, hisz az erdei kitermelési munkát úgyszólván a hozzáértő helyi lakosság látta el kizárólag és az akkor alakult sok fűrészgyárban is nagyrészt a megyei lakosság nyert alkalmazást.

A fűrészgyárak nagyrésze természetesen Gyergyóban létesült. Minthogy ezek nagy tőkebefektetést igényeltek, a tulajdonosok idegenek voltak. Nevezetesebb ilyen üzemek voltak Gyergyószentmiklóson a bécsi és budapesti tőkeérdekeltségekhez tartozó „Alfalui Faipari Részvénytársaság”, a budapesti érdekeltiséghez tartozó „Gyergyószentmiklósi Erdőipari Részvénytársaság” s a budapesti „Schmergel Testvérek” fűrésztelepe, Putnán pedig a budapesti „Mahrer Benő és Társa” cég, Várhegyen „Székpataki Erdőipari Részvénytársaság”, Galocáson a Neuschloss-Naschitzi érdekközkhöz tartozó „Lomási Erdőipari Részvénytársaság”, Csíkszentdomokoson a budapesti „Sonnenfeld Lajos”, Gyimesközéplakon a budapesti „Székely Erdőipari Részvénytársaság” és Úzvölgyben a brassói Czell-családnak. A helyi érdekeltségek csak egészen kis fűrésztelepeket létesítettek, így Alfaluban a Lukács testvérek, Szárhegyen Oláh Lajos, Borszéken a „Borszéki Faipari Részvénytársaság”. Csíkszeredán, Szentsimonon, Tusnádon és Szentgyörgyön is voltak kisebb fűrészek.

Az arányosítást megelőző időben Csík vármegye területén faüzlettel nagyrészt idegen, szász és zsidó fakereskedők foglalkoztak. Csíki nagyon kevés. Ez utóbbiak közt első helyen említendő „Mélik István és Társai” cég, amelynek tagjai a remetei örmény származású *Mélik* s a remetei ősrégi székely *Puskás*-család tagjai voltak. Ez a társaság más megyék területére is kiterjesztette működését s tutajai a Maroson egész Aradig jártak. Ez a cég egész Erdélyben nagy tekintélynek örvendett. Az odavalók közül még faüzlettel foglalkoztak a szász eredetű alfalvi *Roth*-testvérek, a gyergyóújfalvi örmény származású *Jánosi*-testvérek, ugyancsak örmény eredetű *Ágoston Ágoston* csomafalvi kereskedő, *Török Antal* és *Weitsuk József* tölgyesi kereskedők.

Az arányosítás előtt a szintiszta székely községekben is úgy a textil, mint az élelmiszer és egyéb áruüzletek nagyrésze örmény kereskedők kezében volt. Az arányosítás után a székely családok is kezdték gyermekeiket kereskedelmi pályára adni s így a községekben az örmény kereskedők mellett fokozatosan megjelentek a székely kereskedők is. A székely fakereskedők száma természetesen még inkább szaporodott. Jellemzésül megemlítjük, hogy a vármegye egyik legnagyobb erdőüzletét, a gyergyószentmiklósi közbirtokosság több ezer holdas erdejét tekintélyes gyergyószentmiklósi székely birtokosok, *Márton Lajos, Blénessy Albert, Pál József, Madaras Albert* az örmény *Vákár Lukáccsal*, a zsidó *Herczberg Károlyval* és *Stein Elekkel* társulva bonyolították le.

Élelmes székely vezető férfiak az arányosítás folytán bekövetkezett pénzbőséget okos előrelátással felhasználták arra is, hogy olyan maradandó jellegű közigazgatási intézményeket is létesítsenek, illetve a meglévőket megerősítsék, amelyeknek hivatása legyen a tőkegyűjtés elősegítése, nemkülönben a tőke konzerválása s a hitelélet fenntartása a következő nehezebb időkre is.⁸

Becze Antal lemondása után Csík vármegye alispánjává *Fehér Sándor*, főjegyzővé pedig szentkirályi *Szász Lajos* választott. *Kállay Ubul* 1910 február 3-ig volt Csík vármegye főispánja. Kormányzatának főeseményeit nem jellemezhetjük jobban annál, amint ő maga elmondotta az 1910 február 3-án tartott közgyűlésen a jelenlévők osztatlan tetszése mellett. Helyreállította a vármegye békéjét, kiváló tulajdonaival elcsendesítette a pártharcokat, amelyek 1905 és 1906-ban már-már személyes harcokba csaptak át. Megvalósította a csíksomlyói gimnáziumnak Szeredába vitelét, ezzel hozzájárult ahhoz, hogy Szereda városi jellegét kapjon. Alátámasztotta *dr. Ujfalusi Jenő* szeredai polgármester eléggé nem méltányolható törekvéseit. Keresztülvitte, hogy Csíkszereda pénzügyigazgatósággal láttassék el, továbbá hogy Csíkszereda magasabb lakbérosztályba soroztassék. Elősegítette Gyergyószentmiklósnak várossá alakulását s azt, hogy ott gimnázium létesüljön, továbbá hogy a Gyergyószentmiklós—Tölgyes útvonal megépíttessék, mindezekben *Sümegei Vilmos* képviselő a kezére dolgozott. Tusnádfürdőt a végromlástól megmentette, kieszközölte, hogy Kászon távirat-összeköttetést kapjon. Közreműködött a csíki középosztály anyagi fellendítése érdekében, Csík ebből a célból földművelésügyi kirendeltséget kapott, a kirendeltség vezetője gezesi *Kiss Ernő* erdőfőtanácsos lett, ki ügykörét hozzáértéssel, nagy lelkesedéssel látta el. Továbbá közreműködött, hogy Csíkban állami elemi iskolák létesíttessenek.

Kállay 1910-ben mint már törvényhatósági bizottsági tag

⁸ A faipari vállalatokra vonatkozó adatokat *dr. Balás Elektől* kaptam.

és Csíknak egyik országgyűlési képviselője a jövő programját a következőkben jelölte meg: *A nemzeti kérdésekben a csíkiek mindig meghallgattassanak, képviselőválasztók olyanok legyenek, akiknek hazafisága garantálva van. A közép birtokososztály megmentése érdekében záloglevelek kibocsátására feljogosított bank létesíttessék, megfelelő alkalmas telepítési és birtokfelosztási törvény hozassék. A székely vasúti hálózat Marosvásárhely—Székelykeresztúr, Székelyudvarhely—Csíkszereda, Bodza—Brassó vonalakkal kiépíttessék. A földművelési kirendeltség mellett ipari kirendeltség is létesíttessék.*

Csíknak 1867 után képviselői voltak: *P. Horváth Dániel, Eröss Elek, Gecző János, Keresztes István, Márkus István, Mikó Balint, Sántha Lajos, Bartha Miklós, Molnár József, Egyedi Artúr, Györgypál Domokos, Hajnód Ignác* a csíkszeredai kerületben. Ezek közül csíkiek voltak *Eröss Elek, Gecző János, Keresztes István, Györgypál Domokos* és *Hajnód Ignác*. A csíkkarcfalvi kerületet *Mihály Gergely, Lázár Dénes, Becze Antal, Mikó Balint, Gál Endre, Mihály Ferenc, Györffi Gyula, dr. Tódor József, Városi Gyula, Fejér Antal, Török Ferenc* képviselték, kik *Városi Gyula* és *Török Ferenc* kivételével mind csíkiek voltak. A gyergyószentmiklósi kerületet pedig *Mikó Mihály, Antalffi Károly, Boér Antal, Sántha Lajos, Dobránszky Péter, Mikó Árpád, Lázár Menyhért* és *Sümeghi Vilmos* képviselték, kik közül *Boér Antal, Dobránszky Péter* és *Sümeghi Vilmos* nem voltak csíkiek. A csíkszentmártoni kerületet *Balassi Lajos, Bochkor Károly, Imreh Aurél, ifj. gr. Andrássy Gyula, Györffi Gyula, Bartha Ignác, Nagy György* és *Ince Domokos* képviselték, ezek közül *Imreh Aurél* és *Nagy György* nem voltak csíki eredetűek; tehát Csík vármegye képviselőtéről kellőképpen gondoskodott. A koalíció idején a szeredai kerületben *Györgypál Domokos*, a szentmártoniban *Bartha Ignác*, a karcfalviban *Györffi Gyula*, Gyergyóban pedig *Sümeghi Vilmos* voltak az országgyűlési képviselők. Minthogy a koalíció idején Csíkban a megyei élet eléggé intenzív volt, Csík kevéssé érezte azt a kiábrándulást, amelyet az ország a koalíció uralmának vége felé érzett.

A nemzeti munkapárt uralomra jutásával ismét nagy versengés támadt a csíki főispánságért. A *Héderváry*-kormány a kérdést akként intézte el, hogy újból nem csíkit nevezett ki főispánnak, hanem *dr. Gyalókey Sándort*, a csíkszeredai kir. törvényszék elnökét, ki már öt év óta volt a törvényszék elnöke.

Szentgyörgyi és gyalókai *Gyalókey Sándor* Nagyváradon született. Édesatyja *Gyalókey Lajos* biharvármegyei földbirtokos, nagyváradi háztulajdonos, 1848-ban honvédőrnagy, *Bem József* tábornok hadsegéde és a szabadságharc egyik történetírója volt. *Gyalókey Sándor* kormányszata elején akciót indított, hogy a székely körvasút madéfalvi gócpontja áthelyeztessék Csíkszeredába és megépíttessék az *Udvarhely—Csíkszereda*

transzverzális vasút, mely Csíkot 162 km-rel vitte volna közelebb a nagyvilághoz. Ebben a tárgyban 100 tagú deputációt vezetett. A háború réme már kísértett, sajnos, eredményt elérni nem tudott. Ellenben sikeresen működött a középosztály vagyoni helyzetének javítása érdekében. E tekintetben az időközben létesített „Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségé”-t munkájában teljes odaadással támogatta. Mindent megtett Csíkszereda és Gyergyószentmiklós szintjének emelése érdekében.

Az utolsó képviselőválasztás 1910-ben történt. Képviselővé választottak: Csíkszentmártonban: *Incze Domokos* csíkszentgyörgyi plébános pártunkívüli programmal, Csíkszeredában *Kállay Úbul*, Gyergyóban *Sümeghi Vilmos*, Karczfalván dr. *Györfly Gyula*... Mindenik képviselő Csík vármegye iránt a kötelezettségét lerőtta.

Köztudomás szerint 1914 augusztus 1-én kitört a világháború. *Gyalókey Sándor* főispán feleségével együtt odaadón működött a katonák téli felruházása, a nyomor- és inségakciók, az „aranyat vasért”-mozgalom, az Augusztá-gyorssegélyalap támogatása és a közlélezés biztosítása érdekében. Erélyesen eljárta a hadikárok felvétele, a gazdasági munkák elvégzése, a visszatelepülők segítéyezése és a háborús sebek gyógyítása érdekében.

A világháború alatt a magyar nemzet hódolatát és ragaszkodását I. Ferenc József Ófelsége előtt 1915 szeptember 2-án Schönbrunnban 500 tagú küldöttség fejezte ki, amelyet gr. *Tisza István* miniszterelnök vezetett. A küldöttség díszmagyarban jelent meg a király előtt. A bécsi felvonulás festői látvány volt. A csíkvármegyei küldöttség tagjai voltak: *Gyalókey Sándor* főispán, *Mikó Balint* nyug. főispán, belső titkos tanácsos, *Szabó György* gyergyószentmiklósi főesperes, *Lázár Miklós* csíktaplocai földbirtokos, dr. *Sándor László* budapesti rendőrtanácsos, a későbbi főkapitány és dr. *Elthes Gyula* vármegyei árvaszéki elnök, törvényhatósági bizottsági tagok.

Csík vármegye 1916 augusztusában hadszíntérré változott. Ekkor a főispánra és a megyei tisztikarra az evakuálás keserves munkája nehezedett. *Gyalókey Sándor* majdnem utolsónak hagyta el Csíkot; a legutolsó dr. *Elthes Gyula* volt, aki fuvar hiányában gyalog ment Udvarhelyre. *Gözsy Péter* csíkszentmártoni vezető járásbíró, legnagyobb odaadással, fáradsággal, önfeláldozással pakkolta össze személyesen a telegkönyveket és Csíkszeredába szállította, ahonnan a hadszíntérről elszállították. Ezért *Gözsy* a II. osztályú polgári hadi érdemkereszttel tüntettetett ki. A vármegye tisztikara jórészt gyalog menekült az 1600 méteres Hargitán, a Mitácson és Libanon át Udvarhely felé, az utakat a menekülő csíki székelyek tízezrei lepték el. Állatok bögése és gyermekek sirása töltötte be a levegőt. Utközben az öregek és a gyermekek közül sokan elhaltak. Az állatok pedig részben az élelemhiány, részben a fáradság miatt

elpusztultak, vagy lesoványodva, elgyötörve, útközben el kellett kótyavetyélni őket. Vasúti szállításról alig lehetett beszélni. Sok napba került, míg a menekültek a belsőbb részekbe jutottak, hol több menekült vonat volt összeállítva.

Gyalóky főispán és *Fejér Sándor* alispán a megyei tisztikarral Udvarhelyen, Héjasfalván, Radnóton, Tordán át kocsikon a menekülöktől kísérve Kolozsvárra, majd Debrecenbe — a kormány által kijelölt helyre — mentek. A csiki menekülők részére Hajdú megye volt ideiglenes elhelyezkedésre kijelölve. *Gyalóky* titkárával, *dr. Élthes Gyulával*, továbbá *Fejér Sándor* alispán, *Szász Lajos* főjegyző, a főszolgabírák s a többi közigazgatási tisztviselő Hajdú megye székházában kezdték meg hivatali működésüket s folytatták egy pár hétig. A jobbmódú és tekintélyes polgárság jelentős része Budapestre, és főleg Gyergyóból Balatonboglárra menekült. A menekültek támogatása érdekében igen sokat tett *Sümeghi Vilmos*, a gyergyói képviselő.

Hogy a menekülés nem lett katasztrófális és nagyobbszámú emberáldozatot nem követelt, annak tulajdonítható, hogy az ősz kimondottan meleg, szélcsendes és esőtlen volt.

Nagyobb emberáldozatot követelt az internálás. Azok közül, akiket Csikból és a többi székely vármegyékből a sipoti fogolytáborba hurcoltak, tehát 17,000 internáltból mindössze 3000 maradt életben és tért vissza. Itt pusztult el *Lázár János*, volt gyergyói főszolgabíró, ki egész Csikban köztiszteletben állott, továbbá nővérei.

A mi katonaságunk által a visszavonulás alkalmával felrobbantott 66 m magas karakói híd újjáépítéséhez a románok a felcsiki községekből mintegy 600 székely munkást és fuvarost rendeltek ki. Kivonulásuk alkalmával ezeket magukkal vitték s Romániában hadimunkára alkalmazták. Egy részüknek sikerült idejekorán megszökni, a többiek közül pedig sokan elhaltak.

A hadihelyzet változása következtében a főispánnak és a tisztikarnak hatheti távollét után már október 17-én Csikba vissza kellett térnie. A lakosság visszamenetele csak lassan történt, mert a kivonuló román csapatok Csikszeredának a szegény polgárság által lakott templomkörüli és piactéri részét egészen leégették. Az egyes falvak is nagyon megéreztek jelenlétüket és sajnos, a megszállás idején otthonmaradt lakosság is visszaélt a helyzettel. *Mindezeknek elintézése, az arcvonal közvetlen közelsége, az arcvonalra menő seregrészeknek ellátása és szállítása ismételten súlyos gondokat okozott. Csik vármegye visszafoglalása után a vármegye központi és járási tisztikara, valamint a községi jegyzők és tisztviselők a kiürített Csikban valóban heroikus munkát végeztek.* Maga a hadseregarancsnokság is jóideig 55 km-rel hátrább, Székelyudvarhelyen volt. A polgári tisztviselők az ágyúk dörgése és az ellenséges repülőgépek állandó kattogása közben dolgoztak és nélkülöztek. E napokban

bebizonyosodott, hogy a polgári kötelesség nem kisebb a katonainál.

I. Ferenc Józsefnek 1916 november 18-án bekövetkezett halála után IV. Károly lépett a trónra, ki trónörökös korában a romhalmaz Csíkszeredát 1916 október 28-án meglátogatta, a városnak alig volt polgári lakossága. Jelen volt ekkor a tiszti tisztelgők között *Albrecht* főherceg mint hadnagy, a polgári hatóságok részéről *Gyalókey* főispán, *Fejér Sándor* alispán, *dr. Élthes Gyula*, *dr. Sándor Gyula* főszolgabíró, *dr. Gál József*, Csíkszereda polgármesterhelyettese, *Fehér György* szolgabíró, alkalmilag kinevezett rendőrkapitány, *dr. Orbán Gábor* városi főjegyző és *dr. Csipak Lajos* szemináriumi régens, főgimnáziumi tanár. A trónörökös kérdésére a polgármesterhelyettes szomorúan felelte: „Jelenben Csíkszeredának 89 lakosa van.“

IV. Károly király koronázása 1916 december 30-án történt meg. Az ünnepélyen Csík vármegyét *Gyalókey Sándor* főispán, *Görög Joachim* gyergyószentmiklósi örmény szertartású esperes, *dr. Fodor Antal* csíkszeredai kir. közjegyző, *dr. Sándor László* budapesti rendőrtanácsos és *dr. Élthes Gyula* vármegyei árvaszéki elnök képviselték; Csík vármegye Szűz Máriás kék selyem zászlóját *dr. Élthes Gyula* vitte. A gyönyörű zászló a budapesti Nemzeti Múzeumban van.

Gyalókey Sándor főispánt a felesége, *Móricz Vilma*, *Móricz József* s *Deák Borbála* (csíkszépviszi) leánya, gyergyótölgyesi *Török Antal* özvegye teljesen csíkvivé tette. *Móricz Vilma* gyermekségét Csíkszentsimonon, özv. *Péterfi Józsefné* házában töltötte, így a csíkszentsimoni *Endes*-családhoz is kedves emlékek fűzték.

Gr. Tisza Istvánnak 1917 május 23-án történt lemondásával kapcsolatban *Gyalókey Sándor* is lemondott, de állásától csak 1917 augusztus 31-én mentették fel. Ugyanis a hadszíntér közelsége miatt őt nem lehetett nélkülözni. *Gyalókey Sándor* a II. osztályú hadi érdemrenddel s a vöröskereszt hadiékítményes tiszti díszjelvényével, a német császártól pedig a II. osztályú Korona-rend jellel tüntettetett ki. *Gyalókeyt* Csík vármegye 25 nagyközsége díszpolgárává választotta.

Gyalókey Sándor utóda a főispáni székben *dr. Tolnay Lajos*, a 9. huszárezred századosa s a hunyadmegyei függetlenségi párt egyik vezére lett. *Tolnay* édesapja *Tolnay Antal* dévai kir. törvényszéki bíró volt. *Tolnay* nagykézültsgű és nagy tudású ember; főispáni kinevezése előtt három évig frontszolgálatot teljesített és vitézsége jutalmául III. osztályú Vaskorona-rendet kapott. Amikor Csíkba ment, éppúgy mint a kormánya, ott talaj nélkül állott, de *Tolnay tettrekész és erős szociális érzésűnek bizonyult és csakhamar megtalálta a tiszttikarral való összhangzatos működést és erős kézzel belenyúlt a megyei életbe*. A háborúval járó meg sokasodott közigazgatási teendők őt is nagyon igénybe vették. Még ötnegyed évig sem kormányozta

Csik vármegyét, azonban e rövid idő nem suhant el eredménytelenül. Hozzákapcsolódtak a *normális élet helyreállítása, a gazdasági munkák elvégzése, a közéletmezés biztosítása, a viszálytelepülők segélyezése, a napközi otthonok felállítása, a „pro Transylvania országos segítő bizottsága” munkájának eredményessége, Csik vármegye újjáépítése, Tusnádfürdő érdekében is sokat tett s vállaira nehezedett Csiknak megőrzése a megindult szétmállási folyamattól.* Személyesen közreműködött a hadi károk felvételénél. 1917 végéig Csik vármegye 10 millió korona segélyt kapott, ebből 6.064,096 koronát készpénzben. A gazdák állatokat, az iparosok gépeket, szerszámokat, nyersanyagokat kaptak. Folyamatban voltak az építési segélyek, Csikszereda újjáépítése. Ekkor a kormánybiztos *Ugron András* volt.

Az 1916-i csiki hadjáratban a legnagyobb kárt Csikszereda város szenvedte, mert a kormány intézkedése következtében a vármegye összes helységei között éppen Csikszeredából csaknem 100 %-ban menekült el a lakosság. A menekülés oly hirtelen történt, hogy jórészt még az állatok is otthon maradtak, a berendezett lakások pedig teljes felszerelésükkel tárva-nyitva állottak.

Volt még a vármegye több községében kisebb-nagyobb tűzkár. A tűzkárosok azért szenvedtek legtöbbit, mert a hadikársegélyezés rendjén újjáépítették volna lakóházaikat és gazdasági épületeiket. E miatt a segélyezés sorrendjében az utolsók voltak, amivel a közbejött események az újjáépítést megakadályozták, a legérzékenyebben sújtott tűzkárosultak vagy nem kaptak segélyt, vagy kisebb mértékű pénzsegélyben részesültek, az ingóságokban szenvedett károk megtérítése nélkül.

Általában azok a helységek szenvedtek anyagiakban a legtöbbit, ahonnan a lakosság vagy egészen, vagy nagyobb részben elmenekült, mert itt a lakásokat az ide-odavonuló különböző katonaság vagy maga az otthonmaradt lakosság is teljesen kirabolta. Továbbá sok emberáldozat volt, az otthonmaradt, jórészt idősebb korú lakosság körében.

A *Wekerle*-kormány utolsó napjaiban, 1918 október havában *Tolnay Lajos* lemondása után Csik vármegye főispánjává csikszentmihályi *Sándor Ákos* belügyminiszteri osztálytanácsos nevezetett ki. Midőn ő az eskü letétele végett Csikban megjelent, már kitört a forradalom.

Ekkor a király által kinevezett *Károlyi*-kormány *dr. Györgypál Domokos* vármegyei tisztii főügyészt nevezte ki Csikba főispán-kormánybiztosnak, aki a románok bevonulásáig működött. *Dr. Györgypált* és a vármegye tisztikarát a bevonuló román katonaság erőszakkal eltávolította a vármegyeházából és a vármegye ügyeinek a vitelétől elzárta, s ezzel a magyar kormány megbízottjának hivatalos működése s a vármegyének otthon az önkormányzata megszűnt.

A történeti hűség érdekében meg kell emlékeznünk arról

is, hogy a vármegyének 1918 november havában a románok által történt megszállása után, mint a többi megszállott erdélyi törvényhatóság is tette, Csík vármegyének a meg nem szállott területen tartózkodó közönsége Budapesten 1919 december hó 21-én közgyűlést tartott és ezen egyhangúlag elhatározta, hogy a vármegyének a románok által erőszakkal megszüntetett önkormányzati életét Budapest székhellyel hivatalosan tovább folytatja mindaddig, amíg lehetővé válik az önkormányzatnak otthon való ismételt vitele. A közgyűlés a vármegye önkormányzatának a vezetésére, vagyis az alispáni teendők ellátására *dr. Balás Elek* törvényhatósági bizottsági tag, vármegyei tb. tiszti főügyészt választotta meg egyhangúlag. Az így Budapesten megalakult törvényhatóság több közgyűlést is tartott és a törvényhatóság megválasztott vezetősége hivatalosan folytatta a működését — amelynek keretében a vármegye pecsétjével ellátva hatósági bizonyítványokat is állíthatott ki — mindaddig, amíg a trianoni békeszerződés következtében a magyar kormány kénytelen volt a hivatalos működését beszüntetni. Meg kell említenünk azt is, hogy ez a törvényhatóság még hivatalos működése idején a többi hasonlóan alakult erdélyi törvényhatósággal egyetértésben két követet is választott, illetve küldött ki a magyar országgyűlésbe. Az egyik *dr. Sándor László* ny. rendőrfőkapitány és a másik remetei *Balás Jenő* bányamérnök volt. Az egyik követi tisztségre *dr. Endes Miklóst* kérték fel, de ő bírói állására tekintettel azt nem vállalhatta. Ezek a követek azonban külpolitikai nyomás és majd a trianoni békeszerződés folytán működésüket nem folytathatták. A törvényhatóság hivatalos működése alatt, a törvényhatóság vezetője mellett a segédhivatali tisztviselői teendőket csomafalvi *Csata János* jelenlegi belügyminiszteri segédhivatali tisztviselő látta el.

A törvényhatóság hivatalos tevékenységének a beszüntetése után is a vármegye közönsége továbbra is fenntartotta az összetartozandósági szoros kapcsolatot és *dr. Balás Elek* vezetése mellett, s majd neki másirányú elfoglaltsága miatt 1922 nyarán történt lemondása folytán az ő indítványára helyébe megválasztott *dr. Endes Miklós* m. kir. közigazgatási bíró vezetése alatt az otthonról menekülteknek hathatós támogatására volt és a szülőföldi kötelékek ápolását lelkesen továbbra is ébren tartotta.

Csík vármegye köztörténetének az ismertetését azzal zárjuk le, hogy az alábbiakban külön is felsorolom mindazokat a jelentősebb személyeket, akik a világháború, illetve a magyar impérium közvetlen megszűnése előtti időben a vármegyében fontosabb közhivatali vagy egyéb hivatást töltöttek be. A vármegye gazdasági életében nagy jelentőséggel bíró faipar terén működőket már ebben a fejezetben, a hitelélet terén működőket pedig a csíki pénzügyintézetekről írt külön fejezetben felsoroltuk.

Ugyszintén mellőzzük a gazdák, a kereskedők, az iparo-

sok s a nagyszámban lévő gazdasági, társadalmi, vallási, politikai és másféle egyesületek és szervezetek vezetőségének a felsorolását is nemcsak azok nagy száma miatt, hanem azért is, mert azok jelentős részének a neve az alább és a máshol felsorolt személyek között már előfordul.

A vármegye tisztikara.

Központi tisztviselők: alispán: Fejér Sándor, főjegyző: Szász Lajos, II. főjegyző: dr. Gaál Endre, I. o. aljegyző: Eröss József, II. o. aljegyző: Domokos Sándor, jegyző: Mihály Lajos, tiszti főügyész: dr. Györgypál Domokos, aki később főispán-kormánybiztos, tiszti főorvos: dr. Veress Sándor, levéltárnok: Bőjthy Gábor, irodaigazgatók: Becze Gábor, Ferenczy Henrik, Fülöp Alajos, árvaszéki elnök: csíkszeredai Kováts Antal, majd később dr. tusnádi Élthes Gyula, ülnökök: Csiszér Imre elnök-helyettes, Botár Béla, később Domokos Sándor, közig. gynok: Lázár Péter.

Felcsiki járás. Főszolgabíró: *dr. Sándor Gyula*, szolgabírák: Gábor János, Kovács Árpád, közig. gynok: Anghy István, orvos: dr. Élthes Béla, közs. jegyzők: Csíkcsecsó: Tompos Károly, Csíkdánfalva: Antal Dénes, Csikjenőfalva: Balás János, Csikmadaras: Sófalvi József, Csíkszentdomokos: Györgypál Árpád, Csíkszentimre: Gergely Gergely, Csíkszentkirály: Kovács Béla, Csíkszenttamás: Tóth László, Csíktaploca: Péter József, Karczfalva: Potovszky Ferenc, Madéfalva: Koródy Antal. Körjegyzők: Csikmindszent: György Elek, Csíkrákos: Laczkó István, Várdotfalva: Pálffy András, önálló segédjegyző: Zsögöd: Jánosy József.

Gyergyószentmiklósi járás. Főszolgabíró: Zakariás Lukács. Szolgabírák: Wellmann Géza tb. főszolgabíró, Fejér György. Járási orvos: dr. Dobribán Antal. Közig. gyakornok: dr. Sipos Lázár tb. szolgabíró. Községi jegyző: Ditró: Zathureczky Bálint, Gyergyóalfalu: Baricz Dénes, Gyergyócsomafalva: Tódor János, Gyergyóremete: dr. Elekes Márton, Gyergyóujfalu: Balogh István, Szárhegy: Árpá Lajos, Tekerőpatak: Kovács Kálmán. Körjegyzők: Gyergyóvárhegy: Simon Endre, Kilyénfalva: Minder Gábor.

Gyergyótölgyesi járás. Főszolgabíró: Veress Lajos. Szolgabíró: Puskás Imre tb. főszolgabíró. Járásorvos: dr. Nagy László. Községi jegyzők: Bélbor: Kóttá Salamon, Borszék: Szentpáli Sándor, Gyergyóbékás: Csathó József, Gyergyóholló: Kovács Endre, Gyergyótölgyes: Csathó Sándor.

Kászonlacsiki járás. Főszolgabíró: Bartalis Ágost, később Wellmann Géza. Szolgabírák: Eröss Béla, Veress Dénes (hősi halált halt). Járásorvos: dr. Csiszér Miklós. Községi jegyzők: Csíkbánkfalva: ifj. Potyó Antal, Csikmenaság: Székely Miklós, Csíkszentgyörgy: Puskás Lajos, Kászonjakabfalva: Gyergyai

Béla, Kászonujfalu: Szaniszló Kálmán. Körjegyzők: Csikszentmárton: Gábosi Lajos, Csikszentsimon: Reck Ferenc, Kászonaltiz: Bajkó Ferenc, Kozmás: Lőrincz János, Tusnád: Ferenczi Béla.

Szépvízi járás. Főszolgabíró: dr. Márton László. Szolgabíró: Minier Lajos. Járásorvos: dr. Nagy László. Községi jegyzők: Csikszentmihály: Pál Dénes, Gyimesbükk: Kovács Gábor, Gyimesfelsőlok: Máté László, Gyimesközéplek: Balás Dénes, Szépvíz: Miklós Hugó. Körjegyzők: Csikdelne: Antal Imre, Csikszentmiklós: Léhner Gyula.

Csikszereda r. t. város. Polgármester és árvaszéki elnök: dr. Ujfalusi Jenő. Polgármester helyettes: Kovács Gábor tanácsnok. Főjegyző: dr. Márton László. Jegyző: dr. Orbán Gábor. Ügyész: dr. Gál József. Rendőrkapitány: Kovács János, később dr. Nagy Imre. Tisztiorvos: dr. tusnádi Élthes Béla. Városgazda: Jakab Ferenc. Pénztárnok: Bálint Károly. Ellenőr: Csibi Károly. Adótiszt: Albert István. Állatorvos: Weinhold Ágoston.

Gyergyószentmiklós r. t. város. Polgármester: Orel Dezső. Tanácsnokok: dr. Lőrincz Károly, dr. Csibi Antal. Főjegyző: dr. Dombi János. Aljegyzők: Ferenczi Albert, Bajna Árpád. Rendőrkapitány: Mihály József. Tisztügyész: dr. Tódor Béla. Mérnök: Németh Elemér. Számvevő: Blénessy István. Orvos: dr. Nagy Lajos. Pénztárnok: Berecz Sándor. Ellenőr: Madaras Balázs. Adótiszt: Kary Károly. Városgazda: Márton Tamás.

A törvényhatósági bizottsági tagok:

Folyószám	A választókerület megnevezése	A bizottsági tag neve	Foglalkozása	Lakhelye	Azon év, ameddig megbízatása terjed
1.	Gyergyótölgyes	Dr. Sándor Gyula	főszolgabíró	Csikszereda	1916.
2.	"	Dobran Demeter	kereskedő	Gyergyótölgyes	1919.
3.	"	Fodor Antal	"	"	1919.
4.	Gyergyóremete	Dr. Zakariás Antal	magánzó	Gyergyóremete	1916.
5.	"	Kiss Dénes	birtokos	"	1916.
6.	"	ifj. Puskás Samu	"	"	1919.
7.	"	Pál András	"	"	1919.
8.	"	Puskás József	"	"	1916.
9.	Ditró	Zatureczki Bálint	jegyző	Ditró	1916.
10.	"	Gál Miklós	tisztviselő	Gyergyótölgyes	1916.
11.	"	id. Józsa Sándor	tanító	Ditró	1916.
12.	"	Libl Ede	bankigazgató	"	1919.
13.	"	László István	tanító	"	1919.
14.	"	Császár István	vendéglős	"	1919.
15.	"	Fülöp Akos	bankigazgató	"	1919.
16.	Szárhegy	Oláh Albert	birtokos	Szárhegy	1916.
17.	"	Oláh Gergely	"	"	1916.
18.	"	Oláh Alajos	"	"	1919.
19.	"	Árpa Lajos	jegyző	"	1919.
20.	Alfalu	Baricz Dénes	"	Alfalu	1916.
21.	"	Geifer Lajos	birtokos	"	1916.
22.	"	Kiss Antal	"	"	1916.
23.	"	Miklós István	lelkész	"	1919.
24.	"	Dr. Benke Antal	ügyvéd	Gyergyószentmiklós	1919.
25.	Gyergyószentmiklós	Dr. Dombi János	v. tanácsos	"	1916.
26.	"	Szász István	birtokos	"	1916.
27.	"	Blénesi Albert	jegyző	"	1916.
28.	"	Jánosi György	birtokos	"	1916.
29.	"	Ferenczi István	"	"	1919.
30.	"	Kemenes József	"	"	1919.

Folyószám	A választókerület megnevezése	A bizottsági tag neve	Foglalkozása	Lakhelye	Azon év, ameddig megbizafása terjed
31.	Gyergyószentmiklós	Pál József	birtokos	Gyergyószentmiklós	1919.
32.	"	Pál Ignác	"	"	1919.
33.	Csomafalva	Bartalis Imre	"	Csomafalva	1916.
34.	"	Rokaly Alajos	"	"	1916.
35.	"	Csata Miklós	"	"	1919.
36.	"	Tódor János	jegyző	"	1919.
37.	Gyergyóújfalu	Dr. Elekes Márton	"	Gyergyóremete	1916.
38.	"	Balog István	"	Gyergyóújfalu	1916.
39.	"	Elekes J. Márton	birtokos	"	1919.
40.	"	Egyed András	"	"	1919.
41.	"	Nagy Albert	"	"	1919.
42.	Tekerőpatak	Kovács Kálmán	jegyző	Tekerőpatak	1916.
43.	"	Forika Agoston	birtokos	"	1919.
44.	"	Pál Lajos	"	"	1919.
45.	Csikszentdomokos	Császár Donát	tanító	Csikszentdomokos	1916.
46.	"	Karda Mihály	birtokos	"	1916.
47.	"	Győrpál Árpád	jegyző	"	1919.
48.	"	Ferencz Antal	birtokos	"	1919.
49.	Csikszenttamás	Balog Ignác	"	Csikszenttamás	1916.
50.	"	Tóth László	jegyző	"	1919.
51.	"	Bodor Gyula	birtokos	"	1919.
52.	Karczfalva	Szopos Ferenc	"	Jenőfalva	1916.
53.	"	Kiss Ernő	gazd. felügyelő	Csikszereda	1916.
54.	"	Kovács János	r. kapitány	"	1919.
55.	Madaras	Id. Antal Albert	birtokos	Madaras	1916.
56.	"	Id. Antal Gergely	"	Dánfalva	1916.
57.	"	Antal Dénes	jegyző	"	1919.
58.	"	Pál Lajos	birtokos	Madaras	1919.
59.	Rákos	Biró Ferenc	postamester	Rákos	1916.
60.	"	Fodor Miklós	kantor	"	1919.
61.	"	Fekete Imre	lelkész	"	1919.
62.	Taplocza	Csedő Imre	birtokos	Taplocza	1919.
63.	"	Péter József	"	"	1919.
64.	"	Márton Endre	"	Csikszereda	1916.
65.	Várdotfalva	Gál József	épitész	Pállfalva	1916.
66.	"	Csiszér Péter	ny. tanító	Várdotfalva	1916.
67.	"	Ambrus Dénes	számlellenőr	"	1919.
68.	"	Pálfi András	jegyző	"	1919.
69.	Csikszereda	Ily. Hajnod József	irodatiszt	Csikszereda	1916.
70.	"	Hajnod Ignác	ellenőr	"	1919.
71.	"	Ily. Dávid Ignác	tisztviselő	"	1919.
72.	Szépvíz	Deák Elek	birtokos	Szépvíz	1916.
73.	"	Deák Kálmán	"	"	1916.
74.	"	Dr. Márton László	főszolgabíró	"	1919.
75.	"	Sándor András	birtokos	Csikszentmihály	1919.
76.	Csikszentmiklós	Kovács Simon	"	Borzsova	1919.
77.	"	Lázár Pál	"	Csikszentmiklós	1919.
78.	"	Erős Béla	"	Csikszereda	1916.
79.	Csikszentkirály	Dr. Sándor Gábor	szolgabíró	"	1916.
80.	"	Sándor István	ügyvéd	"	1916.
81.	"	Hosszú Ferenc	birtokos	Csikszentimre	1916.
82.	"	András György	főesperes	Csikszentkirály	1916.
83.	"	Gergely Gergely	"	"	1919.
84.	Mindszent	Pál István	jegyző	Csikszentimre	1919.
85.	"	Kovács Béla	birtokos	Mindszent	1916.
86.	Csikszentsimon	Ily. Darvas Albert	jegyző	"	1916.
87.	"	Ily. Virág Mihály	birtokos	Csikszentsimon	1916.
88.	"	"	"	"	1919.
89.	"	Csiszér Vilmos	"	"	1919.
90.	Menaság	Incze Ignác	birtokos	Csatószeg	1919.
91.	"	Adorján Imre	tanító	Csikszereda	1916.
92.	"	Kassay Lajos	főimn. igazgató	"	1919.
93.	Csikszentgyörgy	Székely Miklós	tanító	Menaság	1919.
94.	"	Tompos János	birtokos	Csikszentgyörgy	1916.
95.	"	Elthes Károly	"	"	1916.
96.	"	Marton Károly	tanító	"	1919.
97.	"	Puskás Lajos	jegyző	"	1919.
98.	"	Dr. Győrfi Gyula	"	"	1919.
99.	Csekefalva	Potyó Antal	jegyző	Bánkfalva	1919.
100.	"	Bartalis Agoston	főszolgabíró	Csikszentmárton	1916.
101.	"	Szabó István	képezői tan.	Csiksomlyó	1916.
102.	"	Dr. Vitos Pál	ügyvéd	Csikszentmárton	1919.
103.	Tusnád	Gábori Lajos	jegyző	"	1919.
		Incze Lajos	postamester	Tusnád	1916.

Folyószám	A választókerület megnevezése	A bizottsági tag neve	Foglalkozása	Lakhelye	Azon év, ameddig megbízatása terjed
104.	Tusnád	Lőrincz János	—	Tusnád	1916.
105.	"	Ferenczi Béla	jegyző	"	1919.
106.	"	Dr. Elthes Zoltán	ügyvéd	Csikszereda	1919.
107.	"	Anda Géza	lelkész	Tusnád	1919.
108.	Kászonújfalu	Bartha Ferenc	"	Kászonújfalu	1916.
109.	"	Szaniszló Kálmán	jegyző	"	1916.
110.	"	Csoboth István	tanító	"	1919.
111.	Kászonaltiz	Gyergyói Béla	jegyző	Jakabfalva	1916.
112.	"	Forró Miklós	"	Kászonaltiz	1916.
113.	"	Pataki Antal	birtokos	"	1916.
114.	"	András Lajos	"	"	1919.
115.	"	Bodó József	pénztárnok	Csikszereda	1919.

A két rendezett tanácsú város és a községek képviselő-testületi tagjainak a névsorát a nagy létszám miatt sajnálatunkra nem közölhetjük.

A pénzügyigazgatóság. P. ü. igazgató: Schuster Olivér kir. tan. Titkár: Fejér Sándor dr. Segédtitkár: dr. Daczó Mózes. Fogalmazók: dr. Gonda Tibor, Szojka Miklós, György Gábor, dr. Szörtsey László. Nyilv. tart. biztos: Rusicz Lajos pü. s. titkár. Számv. főnök: Magyary József számvizsgáló. Számvizsgálók: Farkas Imre, Kolin József. Számellenőrök: Bócz Endre, Pálffy Aladár, Demuth Sándor. Számtisztek: Lakatos Izsó, Szántó Abrahám, Lukácsfy Kristóf. Számgyökök: Dávid András.

Járási számvevők. Csikszereda: üresedésben. Gyergyószentmiklós: Basilides Géza, Gyergyótölgyes: Bazsó Géza, Gyergyószentmárton: Csiszér Károly, Szépviz: Thiry János.

Adóhivatalok. Csikszereda: Pénztárnok: Ferenczi Győző. Ellenőr: Wéger János. Tisztek: Ambrus Dénes, Tóth Vilmos, Gaál Sándor, Bálint Alajos, Kovács Jenő, Orbán Mihály, Balázs Lázár, Pál Ignác.

Gyergyószentmiklós: Pénztárnok: Ferenczy Dénes. Ellenőr: Korody Jenő. Tisztek: Szigethy Sándor, Nagy Károly, Szopos Antal, Kovács Lajos.

Vámhivatalok. Gyimesbükk, fővámhiv.: Fővámszedő: Csiki Kálmán. Ellenőr: Nagy Kálmán. Mellékvámhiv.: Vámszedő: Filep István. Ellenőr: Szedlacsek Béla. Gyergyóbékási mellékvámhiv.: Vámszedő: Papp Árpád. Ellenőr: Lőrincz István. Gyergyótölgyesi mellékvámhiv.: Vámszedő: Száva Nándor. Ellenőr: Susik Zoltán. Üzvölgyi mellékvámhivatal: Vámszedő: Borbáth Ferenc.

Pénzügyőrség. Főbiztos: Papp László. Biztosok: Csikszereda: Vadnay Mór, Gyergyószentmiklós: Löschner József.

Allamépítészeti hivatal. Főnök: Végh István műsz. tan. Mérnök: Szántó Albert. Segédmérnök: Jerzsák Béla.

Kincstári posta és távirtda. Csikszereda: Hiv. vez.: Várady Zsigmond. Ellenőr: György János. Segéd tiszt: Szylveszter Károly, Csiky András. A nem kincstári posta- és távirtdahivatalok

tisztviselőinek a felsorolását azoknak nagy számára tekintettel mellőztük.

Államvasutak. Csíkszereda: Osztálymérnök: Aczél Ödön. Mérnök: Haner János. Gyergyószentmiklós: Osztálymérnök: Kondorosy Kornél. Mérnök: Lőrincz Gyula. Gyergyószentmiklóson állomásfőnök: Bordás István. Madéfalván állomásfőnök: Gorny József. Csíkszeredán állomásfőnök: Fekete Pál. Gyimesbükkön állomásfőnök: Gödri István.

Ezen állomások többi tisztviselőinek és a többi kisebb állomás tisztviselőinek a felsorolását mellőzzük.

Allami erdőhivatalok. Csíkszereda: Hiv. főnök: Bodor Gyula főerdőtan., beosztva Máthé Ambrus erdőtan., Gerecze Sándor, Mattyasovszky László segéderdőmérnökök. A csíkszentmártoni erdőgondnokság vezetője: Rákosi István. A csíkszeredai erdőgondnokság betöltetlen. A szépvízi erdőgondnokság vezetője: Sztankó Zoltán. A gyergyóalfalui erdőgondnokság vezetője: Barabási József. A gyergyószentmiklósi erdőgondnokság vezetője: Vető Gyula. A gyergyótölgyesi erdőgondnokság vezetője: Fejér Kálmán.

Gazdasági felügyelőség. Csíkszeredán vezető: De Place József, beosztva Herszényi Gábor segédfelügyelő.

Orvosok. Csíkszentmárton: dr. Csiszér Miklós járásorvos, dr. Czirják Ambrus körorvos, a csíkszeredai munkásbirt. orvosa. Csíkszereda: dr. Élthes Béla járásorvos, ker. munkásbirt., fogház és földművesiskola orvosa, képezdei egészségügyi tanár, dr. Harmath Leó kórházi főorvos, dr. Hirsch Hugó kórházi főorvos, dr. Veress Sándor tisztifőorvos, kórházigazgató és törvényszéki orvos. Ditró: dr. Mezey Géza körorvos, tb. tisztifőorvos. Gyergyóalfalu: Körorvosi állás üresedésben. Gyergyóbékás: dr. Blum Dezső közs. orvos. Gyergyóremete: dr. Rubin Jenő közs. orvos. Gyergyószentmiklós: dr. Borbáth Jenő helybeli megyei kórház főorvosa, dr. Dobribán Antal kórházigazgató és járásorvos, dr. Kertész Mór, a ker. munkásbirt. orvosa, dr. Nagy Lajos városi tisztiorvos. Gyergyótölgyes: körorvosi állás üres, dr. Nagy László járásorvos. Gyergyóujfalu: Körorvosi állás üres. Gyergyóvárhegy: dr. Rosenfeld Adolf betegsegélyző orvos. Gyimesbükk: dr. Muszka Péter körorvos. Karczfalva: dr. Szigethy József körorvos, munkásbirt. orvos. Szárhegy: dr. Szini János közs. és MÁV pályaorvos. Szépviz: Zakariás István dr. körorvos és MÁV pályaorvos. Várdotfalva: dr. Kolonics Dénes körorvos.

Allatorvosok. Csíkszereda: Révész Gyula állateg. felügy., Keresztes Antal járási és városi orvos. Gyergyószentmiklós: Fülöp József járási és városi orvos. Gyergyótölgyes: Hetényi Dezső járásorvos. Csíkszentmárton: Lengyel András járásorvos. Szépviz: Vágó László. Csíkgyimes: a szépvízi állatorvos volt megbízva.

Gyógyszertárak és gyógyszerészek. Csíkgyimesbükkön:

Pótsa Sándor, Csikkarczfalván: Hankó Antal, Csíkszentmártonban: Keller István, Csíkszeredán: Gözsi Árpád, Orbán János, Csíkszépvizen: Deutsch Frigyes, Tusnádfürdön: Keller István idénygyógytára, Gyergyóalfalu: Voith Ferenc, Gyergyóbékáson: csergi Papp Viktor, Ditrón: dr. Szathmáry István, Gyergyószentmiklóson: Eránosz Bogdán örökösei, Gyergyótölgyesen: Róth Albert örökösei, Borszékfürdön: dr. Szathmáry István fiókja.

Csíkszeredai kir. Törvényszék. Elnök: Antal József. Bírák: Jerzsák János ít. táblai bíró, Csiszér János, László Géza, Botskor Antal, Gözsy Péter, Berze Árpád, Muzsnay József dr., Szopos Gáspár, Eltzenbaum Viktor. Jegyzők: Bene Dénes, Pitner Árpád dr., Klein László dr., Szarvas János dr. Irodaigazgató: Lacz Sándor. Vezető kir. ügyész: Wellmann Samu. Kir. ügyészek: Márton Sándor, Biba Ferenc, dr. Batonay László, dr. Máthé Endre. Jegyző: Fenesy Ferenc.

Csíkszeredai kir. Járásbíróság. Járásbírák: Szacs vay Imre vezető, Maraschki Róbert, Veress Árpád, Bella Kálmán, Szopos Lajos. Jegyzők: Henter Géza, Anka György dr. Telekkönyvvezetők: Nagy István, György Ignác.

Csíkszentmártoni kir. Járásbíróság. Járásbíró: Finta József. Joggyakornok: Gondos József. Telekkönyvvezető: Kovács Antal.

Gyergyószentmiklósi kir. Járásbíróság. Járásbírák: Paraszkay Gyula, majd később rövid időn át Gencsy Zoltán vezető, Incze Dénes, Szebenyi Gerő, Korda Béla, Puskás István, Pulszky Mihály, Zajzon Kálmán. Jegyző: Mátis Albert. Joggyak.: Tóth Lajos dr. Tkvezetők: Józsa József, Benedek József.

Kir. közjegyzők. Csíkszeredán: dr. Fodor Antal, Gyergyószentmiklóson: Gross Tivadar dr.

Ügyvédek.

Csíkszentmártonban: dr. Ábrahám József, dr. Ady Endre, dr. Botár Adolf, dr. Márton Gábor, dr. Nagy Jenő törv. biz. tag, dr. Vitos Pál.

Csíkszeredában: dr. Balogh Lajos, dr. Bocskor Béla v. várm. t. főügyész, akiről több helyen megemlékeztünk, dr. Botár Benjámin, aki később Békéscsabára repatriált, dr. Csedő András városatyja és törvh. biz. tag, dr. Csiky József városatyja és törvh. biz. tag, aki egyideig a vármegyei magánjavak igazgatója is volt, dr. Daradics Félix városatyja és törvh. biz. tag, dr. Dávid László, aki később Szarvasra repatriált, dr. Dulinszky József, a lelkes 48-as politikus, Elthes Zsigmond városatyja és törvh. biz. tag, volt táblabíró, akiről más helyen is megemlékeztünk, dr. Elthes Zoltán városatyja, aki később repatriált, dr. Fejér István, dr. Gál József városi ügyész és törvh. biz. tag, dr. Györgypál Domokos, a vármegye utolsó kormánybiztos-főispánja, akiről más helyen is megemlékeztünk, dr. Imets János, aki később Pest-

szenterzsébetre repatriált, *dr. Kovács Albert* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Kovács Gyárfás* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Nagy Béni* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Nagy Domokos*, *dr. Nagy Imre*, aki utóbb mint városi rendőrkapitányhelyettes működött, *dr. Pál Gábor*, a vármegyei magyarságnak az impériumváltozás utáni vezére, akiről már több helyen megemlékeztünk, *dr. Rosenfeld Adolf*, *dr. Sándor Gábor* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Szántó Samu* városatya és törvh. biz. tag, aki különösen faipari ügyekben vitt igen nagy szerepet, *dr. Száva István*, *dr. Tauber József* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Zakariás Manó* városatya és törvh. biz. tag.

Gyergyóalfalu: dr. Avéd János, dr. Bartos Gyula.

Ditró: dr. Jakab Andor, dr. Szathmáry Jenő.

Gyergyószentmiklós: dr. Balás Elek városatya és törvh. biz. tag, várm. tb. főügyész, a ker. függ. és 48-as pártnak egyik vezetője, ki az impériumváltozáskor Budapestre repatriált, hol eleinte az impériumváltozás miatt ott működő csíkvármegyei törvényhatóságot és az Orsz. Menekültügyi Hivatal budapesti kirendeltségét vezette, majd a Nemzeti Hitelintézet r. t. jogtanácsosa, az ügyvédek legfelsőbb fegyelmi bíróságának, a magy. kir. Kúria ügyvédi tanácsának tagja, *dr. Benke Antal* városatya, az impériumváltozás előtt a kerületi Munkapárt vezetője és az impériumváltozás után rövid ideig a város polgármestere, *dr. Czikó István*, *dr. Dobrián Mihály*, aki az impériumváltozás után közjegyző lett, *dr. Fejér Mihály* városatya és törvh. biz. tag, *dr. Gergely Elek*, *dr. Kiss Ágoston* városatya, *dr. Kugler Vilmos*, *dr. László Dezső*, aki az impériumváltozás után a magyar párt részéről több éven át orsz. gyűl. képviselő volt, *dr. Miklóssy Viktor* városatya, *dr. Nagy József*, *dr. Novák Albert*, *dr. Precup Emil*, aki az impériumváltozás után orsz. gyűl. képviselő is volt, *dr. Tiltscher Ede* városatya, tb. főügyész, *dr. Tódor Béla* városi t. ügyész, a függetlenségi párt egyik vezetője, *dr. Ungár Dezső*, *dr. Vámos Nándor*, *dr. Vértés Gyula.*

Gyergyótölgyes: dr. Csató Ernő, aki repatriált és Pestszenterzsébeten járásbíró lett.

Egyházközségek, hívők létszáma, lelkészek:

Alcsiki és kászoni főesperesség. — Főesperes: Hosszu Ferenc c. apát.

1. Csíkmenaság	hívő	2072	plébános	h.	György Gábor
2. Csíkmindszent	"	1185	"	"	Csomortáni Ignác
3. Csíkszentgyörgy	"	3359	"	"	Incze Domokos v. képv.
4. Csíkszentimre	"	1762	"	"	Kovács Balázs
5. Csíkszentkirály	"	1537	"	"	Hosszu Ferenc főesp.
6. Csíkszentlélek	"	695	"	"	András Péter
7. Csíkszentmárton	"	2169	"	"	Nagy Antal
8. Csíkszentsimon, Csatószeg	"	2427	"	"	Bajna Ferenc szentsz. t.
9. Kászonyjakabfalva	"	921	"	"	Albert Zsigmond
10. Kászonyújfalva	"	1535	"	"	Bartha Ferenc

11. Kozmás	hívő	1352	plébános	Orbán Ferenc
12. Lázárfalva	"	571	"	Potovszky Dávid
13. Nagykászon	"	2751	"	h. Mészáros József
14. Tusnád	"	1584	"	Anda Géza
15. Újtusnád	"	913	"	György Lajos

Felcsiki főesperesség. — Főesperes: Bálint Lajos.

1. Csikbalánbánya	hívő	2157	plébános	Buzás Imre
2. Csikcsicső	"		"	
3. Csikdelne	"	1267	"	Felcser Miklós
4. Csikgyimes	"	3509	"	h. Boér János
5. Csikmadaras	"	2227	"	Balló János esperes
6. Csiknagyboldogasszony	"	5980	"	dr. Kászonyi Alajos
7. Csikrákos	"	2803	"	h. Fekete Imre
8. Csiksomlyó	"	1973	"	Bálint Lajos
9. Csikszentdomokos	"	4683	"	Boğa István
10. Csikszentmihály	"	2139	"	h. Gábosi Dénes
11. Csikszentmiklós	"	1739	"	" Keserű András
12. Csikszenttamás	"	2512	"	Vilman Géza
13. Csikszereda	"	4060	"	dr. Szekeres József
14. Csiktapocza	"	1437	"	Márkos Endre
15. Gyimesfelsőlök	"	2170	"	Antal József
16. Gyimesközéplök	"	2741	"	h. Benke János
17. Madéfalva	"	1855	"	Bíró Ferenc
18. Szépvíz (örm. szert.)	"	85	"	Vákár József
19. Szépvíz (lat. szert.)	"	2386	"	Kovács Mihály esperes

Gyergyói főesperesség. — Főesperes: Szabó György.

1. Borszék	hívő	1722	plébános	Bíró Ferenc
2. Ditró	"	6630	"	dr. Lukács József
3. Gyergyóalfalu	"	5914	"	dr. Csáki Béni
4. Gyergyóbékás	"	365	"	Ferencz Sándor
5. Gyergyócsomafalva	"	3811	"	Bochor Ferenc
6. Gyergyóremete	"	6202	"	Kis Dénes esperes
7. Gyergyószentmiklós (örm. szert.)	"		"	Görög Joachim sztsz. t.
8. Gyergyószentmiklós (lat. szert.)	"	7889	"	Szabó György főesp.*
9. Gyergyótölgyes	"	2827	"	Balog Lajos
10. Gyergyóújfalu	"	3960	"	h. Gáspár János
11. Kilyénfalva	"	879	"	" Pál Dénes
12. Maroshévíz	"	3089	"	" Ágoston Ignác
13. Szárhegy	"	4228	"	dr. Péterffy Lőrinc
14. Tekerőpatak	"	2085	"	h. Zonda Vince ^o

Szent Ferenc-rend főnökei: Csiksomlyón: Sándor Vitális, Szárhegyen: Sántha Angelus.

Csikban gör. kat. magyar lelkészek: Csikszentgyörgyön: Solnay János, Kászonyjakabfalván: Gergely Viktor.

Gyergyói gör. kat. román esperesi adminisztrátor: Urzica Vazul várhegyi lelkész. Gör. kat. román lelkészek még: Gyergyószentmiklóson, Békésen, Vaslábán, Bélborban és Hollón.

Csikszeredai ev. ref. lelkész: Takács Károly.

Csikszeredai izraelita lelkész: Glásner Jakab.

* Az országos antialkoholista egyesület elnöke.

^o Ezeket az adatokat dr. Balás Elek bocsátotta rendelkezésünkre.

Csikszeredai r. k. státusi főgimnázium. (1727.) Igazgató: Kassai Lajos egyházi. Rendes tanárok: Antal Áron, Borcsa Gergely, Brassai Károly, Ruszek Gyula, Ferencz Gyula, Iványi Antal, Kádár Ferenc, Mayer János, Stoiber Ottó, Venczel József, Wagner Sándor, Schweighoffer Tamás, Mánya Ferenc, tornatanár: Fülöp Farkas világiak. Csató János, Csipak Lajos, b. dr. Rés János egyháziak. Hitoktatók: Takács Károly ref., Glasner Jakab izr. Iskolaorvos: Kolonics Dénes dr.

Gyergyószentmiklósi áll. főgimnázium. (1908.) Igazgató: G. Fehrentheil Henrik lovag. Rendes tanárok: Farczady Elek dr., Fehér Géza, Kémenes Antal, Margitta Aladár, Rákosi Kristóf, Szemerey Gergely, Székely József dr., Anghi Dénes, Kristóf Géza. Óraadók: Fazakas István, Görög Joachim, P. Sántha Angelusz. Hitoktatók: Fazakas István r. k., Glasner Jakab izr., Szabó György r. k., Takács Károly ref. Tornatanár: Lukács Tamás.

Csiksomlyói róm. kat. elemi tanítóképző. (1858.) Igazgató: Karácsony József. Tanárok: Szabó István, Zsögön Zoltán, Kovács András, Páll Ferenc, Ébner Sándor. Gyakorlóisk. és torna-tanító: Xántus Elek. Egészségtan: Kolonics Dénes dr.

Ditrón polgári fiúiskola. Igazgató: Bajkó Mór.

Csikszeredán községi polgári leányiskola. Igazgató: özv. Riszner Józsefné.

Csikszeredán földmivesiskola. Igazgató: Vitályos György.

Gyergyóalfalun kisebbfokú földmivesiskola. Igazgató: O-lajos Lajos.

Az elemi iskolákat és azok érdemes tanítóit a nagy létszám miatt sajnálatunkra nem tudjuk felsorolni.¹⁰

A legtöbb adót fizetők névjegyzéke 1918. évre.

1. Kiss Gergely kereskedő, Gyergyóújfalu	5790 Kor.	53 fill.
2. Lebovics Lázár kereskedő, Csikszentsimon	4266	„ 30 „
3. Orbán János gyógyszerész, Csikszereda, kétszeres	4101	„ 90 „
4. Avéd János kereskedő, Gyergyóújfalu	3989	„ 55 „
5. Smilovics Zélig kereskedő, Dánfalva	3366	„ 30 „
6. Pál Sándor hentes, Gyergyószentmiklós	3121	„ 89 „
7. Zárug János kereskedő, Szárhegy	2614	„ 88 „
8. Kohn Ignác kereskedő, Ditró	2467	„ 80 „
9. Merza Vilmos kereskedő, Gyergyószentmiklós, kétsz.	2106	„ 58 „
10. Dr. Veress Sándor főorvos, Csikszereda, kétszeres	2079	„ 24 „
11. Kapos Leó kereskedő, Csikszereda	2072	„ 63 „
12. Ágoston Ágoston kereskedő, Gyergyócsomafalva	1990	„ 42 „
13. Jánosi Márton kereskedő, Gyergyóújfalu	1801	„ 03 „
14. Mélék István kereskedő, Gyergyóremete	1784	„ 08 „
15. Benedek Imre fekete földmives Gyergyószentmiklós	1661	„ 15 „
16. Sáska Kajetán kereskedő	1612	„ 30 „
17. Mózes Berkó kereskedő	1590	„ 17 „
18. Dr. Balás Elek ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	1571	„ 18 „

¹⁰ A fentiekben közölt valamennyi névsor összeállításához dr. Balás Elek sok adatot szolgáltatott.

19.	Dr. Dobribán Antal j. orvos, Gyszentmiklós, kétszeres	1521	Kor.	40 fill.
20.	Dr. Kiss Agoston ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	1471	"	14 "
21.	Pap András ny. tanár, Várdotfalva, kétszeres	1464	"	92 "
22.	Dr. Zakariás Antal h. jegyző, Gyremete, kétszeres	1443	"	92 "
23.	Dr. Vákár Artúr lapszerkesztő, Gyszentmiklós, kétsz.	1438	"	38 "
24.	Mánya Kristóf kereskedő, Csíkrákos	1333	"	37 "
25.	Dr. Miklóssy Viktor ügyvéd Gyszentmiklós, kétszeres	1248	"	38 "
26.	Sándory Mihály lapszerkesztő, Gyszentmiklós, kétszeres	1239	"	72 "
27.	Krausz Mihály kereskedő, Csíkszentdomokos	1193	"	02 "
28.	Dr. Vámos Nándor ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	1169	"	40 "
29.	Szabó György főesperes, Gyszentmiklós, kétszeres	1067	"	80 "
30.	Dr. Daradió Félix ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	1054	"	70 "
31.	Dr. Péterffy Lőrinc lelkész, Szárhegy, kétszeres	1031	"	96 "
32.	Dr. Szántó Samu ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres,	1011	"	56 "
33.	Lázár Miklós ny. várm. aljegyző, Csíktaploca	998	"	39 "
34.	Dr. Szathmáry István gyógyszerész, Ditró, kétszeres	986	"	15 "
35.	Fenyves Aladár kereskedő, Csíkszereda	945	"	97 "
36.	Dr. Csiky József ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	940	"	12 "
37.	Dr. Tódor Béla ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	917	"	80 "
38.	Száva Kristóf kereskedő, Madaras, kétszeres	900	"	13 "
39.	Dr. Gross Tivadar kir. közjegyző, Gyszentmiklós, kétsz.	899	"	02 "
40.	Laurenczi Rudolf ügynök, Gyszentmiklós	894	"	42 "
41.	Id. Gál József birtokos, Csíkszereda	869	"	71 "
42.	Dr. Szini János orvos, Szárhegy, kétszeres	866	"	32 "
43.	László István kalapos, Gyszentmiklós, kétszeres	854	"	28 "
44.	Dr. Elthes Gyula árv. ülnök, Csíkszereda, kétszeres	854	"	00 "
45.	Szebeni Gerő j. bíró, Gyszentmiklós, kétszeres	827	"	54 "
46.	Dr. Nagy Jenő ügyvéd, Csíkszentmárton, kétszeres	823	"	66 "
47.	Dr. Fodor Antal kir. közjegyző, Csíkszereda, kétszeres	812	"	56 "
48.	Ifj. Gál Ferenc kereskedő, Csíkszereda	804	"	48 "
49.	Dobál Antal kereskedő, Gyimes	796	"	77 "
50.	Bogdán István pénztárnok, Gyszentmiklós	772	"	88 "
51.	Incze Domokos ország. képvis., Csíkszentgyörgy, kétsz.	768	"	17 "
52.	Dr. Nagy Lajos orvos, Gyszentmiklós	766	"	86 "
53.	Mikó Bálint ny. főispán, Zsögöd	760	"	25 "
54.	Keresztes Antal állatorvos, Csíkszereda	747	"	86 "
55.	Dr. Mezei Géza orvos, Ditró	724	"	24 "
56.	Dr. Hirsch Hugó orvos, Csíkszereda, kétszeres	715	"	50 "
57.	Dobál Gergely kereskedő, Gyimes	712	"	77 "
58.	Elthes Zsigmond tblbíró, Csíkszereda, kétszeres	705	"	58 "
59.	Novák István kereskedő, Gyszentmiklós	704	"	24 "
60.	Cseh István hentes, Csíkszereda	697	"	50 "
61.	Dr. Sándor László főkapitány, Budapest, kétszeres	692	"	72 "
62.	Portik Lajos kereskedő, Gyicsomafalva, kétszeres	689	"	94 "
63.	Dr. Tauber József ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	680	"	88 "
64.	Karácsony József képezd. igazgató, Várdotfalva, kétsz.	671	"	02 "
65.	Dr. Kovács Gyárfás ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	669	"	02 "
66.	Fejér Sándor alispán, Csíkszereda	668	"	47 "
67.	Dr. Ady Endre ügyvéd, Csíkszentmárton, kétszeres	666	"	24 "
68.	Dr. Elthes Béla, Csíkszereda, kétszeres	658	"	80 "
69.	Molnár Márton földműves, Tekerőpatak	655	"	29 "
70.	Dr. Pál Gábor ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	654	"	82 "
71.	Dr. Tiltscher Ede ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	649	"	44 "
72.	T. Nagy Imre lapszerkesztő, Csíkszereda, kétszeres	645	"	10 "
73.	Czáka Béla hentes Csíkszereda	633	"	87 "
74.	Kolumbán József János-é földműves, Gyszentmiklós	630	"	08 "
75.	Szentes Gergely só-nagyárus, Csíkszereda	629	"	35 "
76.	Niszel Jakab kereskedő, Csíkszereda	624	"	95 "
77.	Dr. Benke Antal ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	608	"	66 "
78.	Gözy Árpád gyógyszerész, Csíkszereda, kétszeres	606	"	50 "

79. Id. Pál Gábor főgimn. igazgató, Csíkszereda, kétszeres	602	Kor.	54	fill.
80. Kabdebó Antal kereskedő, Gyergyóremete	596	"	42	"
81. Meskó Jakab kereskedő, Madéfalva	593	"	00	"
82. Pototzky Pál kereskedő, Csíkszereda	591	"	40	"
83. Zakariás István kereskedő, Gyimesbükk	580	"	65	"
84. Romfeld János sörfőző, Gyszentmiklós	574	"	80	"
85. Szacs vay Imre kir. j. bíró, Csíkszereda, kétszeres	559	"	66	"
86. Gyaló kay Sándor ny. főispán, Debrecen, kétszeres	553	"	32	"
87. Dr. Novák Albert ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	553	"	22	"
88. Dr. Kertész Mór orvos, Gyszentmiklós	548	"	00	"
89. Dr. Bocskor Béla ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	545	"	70	"
90. Dr. Cziko István ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	544	"	46	"
91. Dr. Borbáth Jenő orvos, Gyszentmiklós, kétszeres	544	"	00	"
92. Dr. László Dezső ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	540	"	44	"
93. Keresztes István kereskedő, Ditró	532	"	38	"
94. Dr. Nagy Béni ügyvéd, Csíkszereda, kétszeres	530	"	58	"
95. Veress Elek kereskedő, Csíkszereda	522	"	48	"
96. Ifj. Puskás Sámuel kereskedő, Gyergyóremete	521	"	96	"
97. Görög Joachim lelkész, Gyszentmiklós	520	"	58	"
98. Ifj. Antal Albert mészáros, Madaras	515	"	91	"
99. Bíró Péter földbirtokos, Ditró	506	"	85	"
100. Jakab Ödön vendéglős, Csíkszereda	505	"	66	"
101. Bálint Lajos főesperes, Várdotfalva	503	"	98	"
102. Szilágyi József vendéglős, Gyszentmiklós	502	"	57	"
103. Dr. Harmath Leó orvos, Csíkszereda, kétszeres	494	"	34	"
104. Pál János Antal-é ács, Gyszentmiklós	478	"	37	"
105. Nizsel Adolf kereskedő, Csíkszereda	476	"	30	"
106. Kopacz Lukács kereskedő, Gyszentmiklós	462	"	26	"
107. Petracscics Emil férfis zabó, Gyszentmiklós, kétszeres	455	"	12	"
108. Viola Kornél mérnök, Gyszentmiklós, kétszeres	445	"	58	"
109. Dobribán István kereskedő, Gyergyóújfalu	428	"	85	"
110. Dr. Fejér Mihály ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	427	"	80	"
111. Boér Kálmán postamester, Gyszentmiklós	425	"	80	"
112. Lázár Péter kereskedő, Gyszentmiklós	422	"	66	"
113. Málnási Gerő kereskedő, Gyergyóremete	418	"	75	"
114. Karácsony János mészáros, Gyszentmiklós	412	"	82	"
115. Ifj. Bíró Antal birtokos, Ditró	409	"	35	"
116. Ifj. Márton Lajos vendéglős, Gyszentmiklós	392	"	62	"
117. Madaras Albert birtokos, Gyergyószentmiklós	386	"	37	"

Póttagok:

1. Bocsánczy János kereskedő, Gyergyószentmiklós	382	Kor.	55	fill.
2. Dr. Gergely Elek ügyvéd, Gyszentmiklós, kétszeres	382	"	38	"
3. Csiszér József ny. állatorvos, Csíkszereda, kétszeres	379	"	22	"
4. Ifj. Tarisnyás János kereskedő, Ditró	377	"	30	"
5. Réti József birtokos, Gyszentmiklós	375	"	49	"
6. Ferenczi István ny. gazdatiszt, Gyszentmiklós	373	"	00	"
7. Balázs Ignác birtokos, Gyergyóalfalu	370	"	19	"
8. Id. Márton Lajos birtokos, Gyszentmiklós	365	"	17	"
9. Plutz Gerő birtokos, Ditró	334	"	07	"
10. Lukács Antal kereskedő, Gyergyóalfalu	326	"	29	"
11. Dr. Nagy József ügyvéd, Gyszentmiklós	326	"	22	"
12. Csiby János vendéglős, Gyszentmiklós	324	"	01	"
13. Pál József Elek-é birtokos, Gyszentmiklós	323	"	04	"
14. Jakabfy Ernő kereskedő, Gyergyóalfalu	318	"	46	"

Tárgyaltatott és összeállított az igazoló választmányának Csíkszeredában 1917. évi november hó 9-én és 10-én tartott folytatólagos ülésében.

ss. Nagy Imre biz. tag., ss. Élthes Zsigmond biz. tag., ss. Gözsy Árpád biz. tag., ss. Szász Lajos ig. vál. elnök., ss. dr. Kovács Gyárfás biz. tag.

24. §. Csík fiai a világháborúban.

A) A cs. és kir. 82. székely gyalogezred hőstettei.

A magyar gyalogság kimagasló tettei közül kiragadjuk a volt cs. és kir. 82. székely gyalogezred legszebb fegyvertényeit. Amiként *Petőfi* is írta, „a nemzet virágából“ kiegészülő ezred a világháborúban *Piskorovicénél*, *Olykánál* és a *Magura Casinului*-nál különösen tündökölt katonai erényeivel.

Az ezred világháborús története több ízben kiemeli, hogy az ezred parancs nélkül soha, a legválságosabb helyzetben sem hátrált meg! De előfordult, hogy nem engedelmeskedett, mikor hátrálást parancsoltak.

A tüzkereztségen *Dunajovánál* esett át 1914 augusztus 26-án. Harcolt Nyugat-Lengyelországban is, majd a *gorlicei áttörés* idején, 1915 május 7-én kierőszakolta az átkelést a *Viszlóka* folyón. Amikor a dandárparancsnokság elrendelte a folyón az átkelést, azonnal megkezdték a „*pallóépítést*“. Alig készült el a palló, a 3. zászlóalj két százada nyomban átkelt s megvetette lábát a folyó keleti partján. A másik két század már a hajnali szürkületben kelt át, míg a 2. zászlóalj már csak átgázolni tudott. Megdöbentő látvánnyal szolgált az átgázolás: a fuldokló emberek némelyike puskával kezében merült alá, mert fegyvertől megválni sehogy sem akart. A zászlóaljat heves ágyú- géppuska- és puskatűz érte. A 3. zászlóalj pokoli tűzben elérte, sőt helyenként túl is szárnyalta a számára kitűzött célt. Fűlsiketítően tombolt a harc, amelybe kitűnő eredménnyel avatkozott be a 33. tábori ágyús ezred 2. ütegeinek két ágyúja. Teljesen nyílt és szabad térségen vonult fel s hősi önfeláldozásával magára vonta az orosz tüzérség dühét, amivel hozzájárult ahhoz is, hogy a két 82-es zászlóalj az ellenségnek a hegyoldalban épített állását rohammal elfoglalhatta. Ennél az alkalomnál *Borbáth Samu* tartalékos hadapród, a 10. század parancsnoka és *Török Adorján* zászlós, a legelől rohanó 7. század egyik szakaszának parancsnoka kimagasló hősiességet tanúsítottak, amiért az előbbi soronkívüli előléptetés mellett az I. osztályú ezüst vitézségi érmet kapta, az utóbbi pedig az arany vitézségi érmet. Ugyanekkor érdemelte ki az I. osztályú vitézségi érmet *Ilyés Sándor* gyalogos.

1915 június 14-én a *Szan folyó* keleti partján, amikor seregtesteink a hátráló oroszokat üldözték, az ezred piskorovicei támadásáról ezt írják az ezredtörténetben: „Ha az ezred hősiessége egyáltalában rászorulna a magasztalásra, ezzel a fegyvertényével kapcsolatban valóságos dicshimnusz kellene zengeni.“ Az ellenségnek kitűnően megerősített állása volt a kastélyban és a majorban, amelyet csak sik és tökéletesen pásztázott területen lehetett elérni. Bár a támadók sorait az ellenség tüze borzalmasan megritkította, a székelyek nem en-

gedtek és akárcsak a gyakorlótéren, csoportonként szökelltek előre. Amikor pedig tüzéségünk a kastélyra és a majorra központosította tüzeit, a 82-esek talpraugrottak és bár újabb nagy veszteség érte őket, behatoltak az ellenséges támpontokba.

Az 1916-i *lucki áttörés* idején az ezred Luck előtt, *Olykánál* volt állásban. Bár állásait összelőtték, a megmaradt legénység csodálatos vitézséggel harcolt és eleinte visszadobta az oroszokat, éjjel pedig pihenő nélkül helyreállította fedezékeit, pótolta lőszerét, bár az ellenség pokoli tüze nem szűnt meg és a tapogatózó gyalogsági támadások egymást érték. Rettenetes aratása volt a halálnak ebben a csatában, amelyben a keleti harctéren először alkalmazták a pergőtüzet. Döbbenetes volt a tűzijáték, írják az ezred történetében. És másnap, amikor megindult az ellenséges gyalogság áradata, a székelyek mégis bámulatos hidegvérrel helytálltak, sőt ellentámadásba is fogtak akkor, mikor más osztályok megfutamodtak. *Az ezred vesztesége roppant nagy volt, 5330 emberből csak 718 maradt meg, tehát létszámának 90 %-a elveszett.*

Amikor 1916 augusztus végén Románia az entente oldalán belépett a háborúba, az ezredet „*a székely haza védelmezésére*” Erdélybe, Brassóba rendelték. Az ezred parancsnoka megtisztelő feladatnak minősítette a kirendelést és tekintettel óriási fontosságára, mindenkit felszólított, hogy pihenő nélkül, a legnagyobb szorgalommal dolgozzék a védőállások kiépítésén, ha pedig ezek megvédésére csakugyan sor kerülne, utolsó csepp véréig tartson ki bennük; gondolja meg mindenki, hogy „*hazája szent földjét védelmezi...*” És csakugyan bámulatba ejtő dolgokat műveltek a székelyek! A zászlóaljok most is a hagyományos hősiességgel, szívós kitartással küzdöttek és megadták a módját annak, hogy hadvezetőségünk még idejében elegendő csapatokat gyűjtsön össze hátrább eső területeken.

Kemény harcot vívott az ezred *Alsókomána* és *Halmágy* vonalában, majd amikor a 71. hadosztály ellentámadást kezdett, hogy a románokat az Olt folyó keleti partjára vesse vissza, és amikor a hadosztály két román hadosztálynak belső szárnyait felborította, az ezred megint kitűnt lendületével. *Pálosnál* mind a tiszteket, mind a legénységet olyan lelkesedés szállotta meg, hogy az ellenség megrohanásától még példás fegyelmük sem tudta őket visszatartani. A 3. zászlóalj, az összes géppuskák és a 8. század pillanatokig tartó tüzzel való rajtaütés után olyan fékezhetetlen rohammal csapott le az ellenségre, hogy az megrettenve, puskát, szerelvényt eldobált és vad futással a közeli erdőbe menekült. Bár tüzésége lőni kezdett, srappelljeit a nagy ijedségben néhány kilométerrel az ezred mögé röpítette, úgyhogy jóval hátrább, a hadosztályparancsnokság feje fölött robbantak szét. A legénység még az erdőbe is utánuk rohant a szaladóknak és elkeseredett közelharcban újabb érzékeny veszteséget okozott nekik. Majd két század halomra lőtte az ellen-

séges tüzérség lovait s aztán még támadásra is indult. Ez a harc döntő befolyással volt az egész csatavonal sorsára.

Amikor a nagyszzebeni döntő nagy csata után az osztrák-magyar első hadsereg is megkezdte előnyomulását az Erdélyi-Kárpátok keleti láncolata felé, a 82-esek Kézdivásárhelyen át az Ojtozi-szorosba jutottak, ahol a *Runcul Mare* hegytömb birtokáért vívott küzdelemben ismét kitűntek. Védekezésekkel és támadásokkal elegyes súlyos harcok árán, igen nehéz térszínen, csak lépésről-lépésre tudták visszaszorítani az ellenséget a századok. A *Runcul Mare* megrohanása október 25-én ment végbe az ellenség pokoli tüzeiben, fedezék nélküli, nyílt és sziklás terepen. Meg is akadt a támadás. Végre csak tüzérségünk közreműködésével foglalhatták el az ellenség első, majd második állását. Magán a hegytömbön nagy erők védekeztek, de az ezred 7. százada valósággal előviharzott, betört az ellenség állásába és véres kézitusával elfoglalta. A hadosztály vezérkari főnöke így méltatta a hegyi tönk elfoglalását:

„Kimondhatjuk, hogy a Runcul Mare elfoglalása egy gyalogezred kimagasló fegyverténye volt. Az ezred minden tagját áthatotta az a tudat, hogy a benne rejlő legjobb értéket kell latbavetnie, hogy a rendkívül válságos helyzet jórafordulásához hozzásegítsen. Ezt a merész támadást a hadosztály kizárólag csak azért kockáztatta, mert csapataiban korlátlanul bízott s azok értékét jól ismerte. A 82. székely gyalogezred a belé helyezett bizalom jogosultságát fényesen igazolta.“

Ez alkalommal a németek is a legnagyobb elismeréssel adóztak az ezrednek.

József kir. herceg, tábornagy világháborús művének egyik kötetében olvassuk, hogy a román 2. hadsereg jobbszárnyán támadó 8. és fél 6. román hadosztály 1917 július—augusztus havában mindenáron el akarta foglalni a *Magura Casinului*-on levő állásainkat, amelyeket akkor a 8. hegyidandár kötelékébe tartozó 82. számú székely gyalogezred védelmezett Papházy ezredes vezetése alatt. *„A hős székely 82. gyalogezred állott őrt az erdélyi határok e bástyáján“* írja a főherceg tábornagy.

A *Magura Casinului* az Erdélyi-Kárpátok Moldva felé eső lejtőjének hegytömbje volt, amelyet a mieink 1916 utolsó napjaiban foglaltak el. Rendkívül fontos és messze az arcvonal előtt álló támaszpont volt, amelyet a 82-esek hónapok verejtékes munkájával hatalmas erőddé építettek ki. A hegy az Ojtozi-szoros bástyája volt. A székelyek joggal nevezték el „Halálvár“-nak, mert birtokáért a világháború egyik legvéresebb küzdelme folyt 1917 július—augusztus havában. A románok is súlyt helyeztek rá, hogy ezt a magaslatot birtokukba vegyék, mert ha kezükbe kerítik, ismét bejuthattak volna Erdélybe.

A harc kezdetén az ezredparancsnok így hívta fel kitarásra katonáit:

„Fiúk! Ott van a mi hazánk! Rajtatok múlik, hogy továbbra is a mienk maradjon!”

A székely bakák csak ennyit válaszoltak:

„Csak legyen elég vizünk és kézigránátunk, a többit majd elintézzük valahogy!”

És el is intézték a dolgot úgy, hogy a románok nem vehettek erőt rajtuk.

A maroknyi védősereg a legváltóságosabb napokban tüzérségi támogatás nélkül is helytállt, noha az ellenséges tüzérség és aknavetők naponként legalább 10,000 gránátot hajítottak az állásokba és azokat földig lerombolták. A székely bakák nemcsak kitartottak az állásban, hanem éjszakánként helyreállították és mikor az ellenség rohama következett, a támadást mindig visszaverték. Július 31-én ezt írja József főherceg tábornagy:

„Az én dicsőségkoszorúta 82. székely ezredem ma éjjel négy tömegrohamot súlyos küzdelemben megvert és visszakergetett; a Magura Casinului változatlanul hős székelyeim birtokában van.”

Az ezred kimagasló fegyvertényéért a király elismerését fejezte ki, a hadosztályparancsnokság pedig így üdvözölte az ezredet:

„A legfelsőbb elismerés alkalmából az egész hadosztály szerencsekívánatait tolmácsolom a mindig harcoskedvű hős ezrednek. A hadosztály összes többi csapatai visszafojtott lélekzettel várnak az alkalomra, hogy behozzák azt az előnyt, melyet az ezred velük szemben a dicsőség terén magának szerzett.”

Ezenkívül az ezred volt előljárói, régebbi tagjai, a polgári hatóságok fejei üdvözlő táviratok tömegével árasztották el az ezredet. József kir. herceg tábornagy pedig augusztus 7-én, amikor az ádáz harcok véget értek, ezt sürgönyözte az ezredparancsnokságnak:

„Meghatva köszönöm meg vitéz 82-eseimnek az utóbbi nehéz harcokban tanúsított kiváló hősiességüket, mellyel az ádáz ellenséget visszaverték és minden támadást megghiúsítottak. Szeretettel üdvözlöm az Erdélyi Kárpátok hőseit, az Isten vezesse, oltalmazza és áldja meg őket mind.”¹

Amint láttuk, a 82. cs. és kir. gyalogezred augusztus 26-án Dunajovnál állotta ki a tűzkeresztséget, azután következett Zlota-Lipa, majd Meriszow, 1914 október 14-én és 15-én Stari-Sambor, november 13-tól Orosz-Lengyelország, 1915-ben Galícia (Volhinia), 1915 május 6-án a Vislokon való átkelés, május 27-től a Sieniawa és Piskorovice, majd a diadalmas előnyomulás Galíciából Oroszországba, 1916 május 26-tól a Luck—Olykai áttérés; 1916 szeptember 15-től a székely haza védelme,

¹ „Magyar Katona”. Irták: vitéz *Berkó István*, *Markó Árpád*, *Gyaló-kay Jenő*, *Pilch Jenő*. Bpest, 1933. 441—445. lap.

1916 augusztus 23-tól 27-ig a Barcza völgyében, augusztus 28-án a Tömösi-szorosban, augusztus 29-én és 30-án Zernest és Burson völgyében, augusztus 30-tól szeptember 14-ig visszavonulás, szeptember 15-én a pálosi ütközet, október 14-től küzdelmek a Runcul Mare-i hegytömb körül (moldovai Kárpátok) december 26-ig, december 30-tól Magura Casinului (ú. n. Halálvár). 1918 júniusban történt az olasz harctérre vonulás, 1918 június 13-án a Monte Deval-nál lefolyt ütközet, 1918 november 3-án a hadifogságba jutás, Sziciliába vitel és onnan szabadulás 1919 novemberben.

A 82. gyalogezredből alakult ki a VIII. menetzászlóalj, mely 1915 március 15-én indult el Udvarhelyről, 22-én érkezett Kamenczira, hol a kárpáti harcokban legyengült temesvári 61. gyalogezred kötelékébe lépett. A székely zászlóalj megérkezése után azonnal tűzvonalba került s rendkívül heves harcokat vívott és az orosz rohamcsapatban nagy pusztításokat vitt véghez, különösen a március 24-én végrehajtott éjjeli támadásban fejtett ki óriási hősiességet. A kiállott nélkülözések miatt visszarendelték. A zászlóalj április 10-én több mint 15 tömegtámadást vert vissza. A Gorlicze után a 61. gyalogezred előretört, de csakhamar az olasz harctérre rendelték. 1915 június 14-én érte el Gr. Pál és Freikofl hegyeken a kijelölt helyet, ahol támadott s az olaszoknak sokszoros ellentámadásait visszaverte. Azután az Isonzo s a Karszt-fennsíkon augusztus 1—9. között rendkívül sok harcot vívott, az olasz tüzérségtől nagy veszteségeket szenvedett, de kézi tusában az olaszokat megverte, azonban itt is igen sok székely esett el. A zászlóalj annyira leolvadt, hogy augusztus 9-én a legénységet a többi század közt felosztották. A 61. gyalogezred augusztus 16-án már újból harcolt. Résztvett az október 20-án kezdődött harmadik isonzo-i csatában, ahová 26-án két 82-es menetszázad vonult be. E századok vitézségének köszönhető, hogy a 61. ezred állásait szörnyű küzdelmekben visszafoglalta. Az ezred a negyedik isonzo-i csatát november 13-án *San Martinonál* vívta meg, itt gyergyóalfalvi *Gereöffy Géza* zászlós hősiessége a front áttörését megakadályozta, amiért *Gereöffy* arany vitézségi érmmel lett kitüntetve. A 61. gyalogezred óriási küzdelemben tartotta állásait. 1916 február 24-én az ezred a Doberdón San-Marinonál újból tűzbe került, mikor is az ellenségen eredményes rajtaütéseket tett, majd április 21-től június 19-ig sok dicső fegyvertényt hajtott végre. Augusztus 4—9-e közt résztvett a hatodik isonzo-i ütközetben, végre sok dicső küzdelem után a románok betörése miatt Erdélybe rendeltetett a székely zászlóalj, ahol a Gyergyói-havasokon fekvő Poltenisinél november 9-én nagyszerű fegyverténnyel örökítette meg dicsőségét.

A kitüntetettek közt látjuk az említett *Gereöffy Gézán* kívül *Csergő Mihályt*, *Gáll Sándort*, *Gáll Emilt*, *Gáll Miklóst*, *dr. Imreh Dénest*, *Incze Antalt*, *Máthé Józsefet*, *Puskás Gábort*,

Puskás Leventét, farczádi Sándor Gábort, dr. Sándor Imrét, Sándor Ignácot, dr. Abrahám Mózeszt, Abrahám Jánost, Bothár Árpádot, dr. Boga Bálintot, Blénessi Sándort, Blénessi Vencelt, Lestyán Mátyást és Pál Lajost. Hősi halottak voltak: Ferenczi Bálint, Ferenczi Béla, Fülöp László, Fülöp Sándor stb. Felavattott vitézek: Ambrus András, Balázs Dániel, Balló Albert, Bíró Albert, Bíró Mihály, Gereöffy Géza, Részegh Ferenc, dr. Sándor Imre stb. Arany vitézségi éremmel kitüntettek: az említett Gereöffy Gézán kívül Ambrus András, Bertalan József, Becze Sándor, Bodó Lajos, Deák Elek, Koncz József, Kries András, Kristo Andor.²

B) A m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred a világháborúban. (Megalakult 1886-ban a 22, 23, 24, 26. honvéd-zászlóaljkból.)

Az 1914 július hó 31-én kihirdetett általános mozgósításkor a legfelsőbb Hadúr hívó szavára örömmel és lelkesedéssel szállt hadba a túlnyomórészt csíki székelyekből álló m. kir. brassói 24. honvéd-gyalogezred is. Az ezredtörzs és az I. zászlóalj Brassóban, a II. zászlóalj Csíkszeredán, a III. zászlóalj Kézdivásárhelyt mozgósított példás rendben és pontossággal.

Augusztus 20-án, Szent István első királyunk napján elindult vasúton az ezred az északi (orosz) hadszíntérre. Hadrendileg a 2. hadsereg XII. hadtestébe tartozott, mint a 38. honvéd gyalog-hadosztály 76. dandárának második gyalogezrede. 23-án *Haliczon* kirakodott s egy napi előnyomulás után, 24-én Monasterzyskától valamivel nyugatra átesett a tűzkeresztségen. A túlerőben lévő oroszok ellen hősiességgel küzdő honvédeinknek másnap is sikerült folytatni az előnyomulást (Monasterzyskán át keletre), de az erős harcokban az ezred igen érzékeny veszteséget szenvedett. Egyik erdőszegélyen lezajlott összecsapásnál a zászlótiszt és zászlótartó őrmester is elesett. A zászlórúd eltörött s ekkor egy altiszt, hogy az ezred zászlaját megmentse, letépte a zászló szövetét törött rúdjáról s zubbonya alatt derekára csavarta. Este a túlerő elől a nagy veszteségek miatt elrendelt visszavonulásnál ez az altiszt sebesülten fogságba esett, de a zászlószövetet hároméves fogsága alatt is sikerült elrejténie. Amikor 1917-ben mint rokkant foglyot kicserélték, sértetlenül visszahozta a drága ereklyét.

Az ezred hadosztálya kötelékében résztvett az ú. n. „*lembergi csaták*”-ban. Szeptember 8-án, mivel a visszavonuló oroszok minden hidat leromboltak s hídverésre nem volt idő, az ezred gyalog gázolt át az egy méter mélységű Dnyeszteren. Szeptember 11-én egymásután négyszer ment rohamra az ezred, négyszer az ezredparancsnok személyes vezetése alatt. A váltakozó sikerű harcok, majd a szeptember 12-én elrendelt álta-

² Császári és királyi 82. gyalogezred története. Bp. 1931.

lános visszavonulás alatt csak ritkán jutott meleg ételhez és kenyérhez az ezred legénysége. A kolera is kezdte felütni fejét. Szeptember végén az ezredet az Uzsoki-szoros védelmére rendelték. A legénység az októberben váratlanul beköszöntött hideg és havas időjárásban sokat szenvedett téli ruha hiánya miatt.

Az ezred október és november hóban résztvett az Uzsok körüli harcokban, amikor is a túlerővel támadó oroszokat kétszer is sikerült kiverni a szorosból. A létfontosságú harcok alatt az ezred november 16-án Wolosaténál különösen kitüntette magát. Oldalba támadta a népfelkelő dandárunkat rohamozó oroszokat, minek következtében a túlerőben lévő oroszok messzire voltak kénytelenek visszavonulni.

December elején az ezredet vasúton Orlóra szállították, hol Neu-Sandec felől támadva, közreműködött a *limanowai csatában*, majd résztvett a visszavonuló oroszok üldözésében. December 19-én az I. zászlóalj rohammal (Tuchownál) 900 orosz foglyot ejtett s több géppuskát zsákmányolt. Másnap az újabb erősítést kapott oroszok támadásba mentek át, de az ezred a támadást visszaverte, sőt ellentámadással 780 orosz, több tisztet fogott el és géppuskákat zsákmányolt. E nagy veszteségekkel járó harcok alatt az ezred létszáma 769 főre fogyott. *December 23-án a Szurmay-hadseregcsoport parancsnoksága az ezredet vitéz és eredményteljes harcaiért megdicsérte.* A szentestén kiosztották a brassói hölgyek szeretetadományait; minden embernek jutott valami.

Ebben a dicsőséges december 22-i harcban esett el *Pap Béla*, a kitűnő mérnök és író, *Pap Domokos* fia, tartalékos hadnagy, századparancsnok, mikor századát Tuchow városánál rohamra vezette. Őt orosz fogta körül, kiknek egyike közvetlen közelből a tüdejét lőtte át. Holttestét a család a csiksomlyói Szent Ferenc-rendiek kriptájában temettette el. Magyarország Kormányzója úgy őt, mint egyetlen fiát, *Pap Györgyöt* vitézzé avatta. *Pap Béla* volt az, aki a budapesti és a csiki sajtóban a Csikszereda—Údvarhely-i vasút kiépítését erőteljesen szorgalmazta és a közélet homlokterébe állította.

Karácsonyi (Gromnik—Ciezkowice-i) állásait az ezred megerősítette; a védelmi vonal elé szalmacsomókat helyeztek el, hogy az ellenség közeledtekor az előőrsek azt felgyújtva, idejekorán felriaszthassák a csapatokat. E rendszabály igen jól bevált. A megújuló orosz támadásokat sikerrel verték vissza derék honvédjeink s állásaikat megtartották 1915 február 9-ig, amikor felváltották őket.

Munkácson keresztül február közepén vasúton Volóczra szállították az ezredet, innen a Vereckei-szoroson át gyalogmenetben folytatta útját. Március 1-én Bukowinka és Kopczyn mellett leváltotta a 40. hadosztály csapatait. Március közepétől itt az ú. n. *kárpáti téli csatában* vett részt az ezred; a többszörös túlerőben lévő orosz éjjel-nappal meg-megújuló támadá-

sokat vezetett az ezred állásai ellen. Az „orosz gőzhenger“ nem kímélte embereit. Némelyik éjjel három támadás is volt egymásután, de mind megtört derék honvédjeink éberségén és szívós kitartásán. Rengeteg orosz pusztult el itt az eredménytelen támadások alatt.

Március 15-én a 38. hadosztályparancsnokság szívós kitar-tásáért és vitéz helytállásáért külön megdicsérte az ezredet.

A csaknem kimeríthetetlen embertartalékkal rendelkező oroszok áprilisban is folytatták támadásaikat. Az ismét meg-újuló támadásoknál április 2-án és 9-én már sikerült az oroszok-nak az ezred állásainak egyes pontjain betörniök, de a tartalék rögtön megindított ellentámadásával újból visszavetette őket.

Április 3-a óta az ezred a német Súdarmee Bothmer-hadtest kötelékében harcolt.

Április 10-én a hetek óta tartó támadások visszaverésében kimerült és erősen megfogyatkozott ezred elhagyni kényszerült szétlőtt állásait, de még e hó folyamán erős harcokban vissza-vette azokat. Majd újabb támadásokkal ismét tért nyert.

Május 10-én a gorlicei áttörés eredményeként az oroszok kiürítették állásaikat, mire az ezred megkezdte az üldözést. Az üldözésben szakadatlanul előnyomuló honvédeinkkel szemben helyenként elkeseredetten védekező oroszokat Neudorfból má-jus 18. és 19-én éjjeli utcai harcok árán vetették ki, majd másnap az ezred rohammal 1300 foglyot ejtett és 6 géppuskát zsákmá-nyolt. Visszavonulásuk alatt az oroszok több ízben cselet alkalmaztak fehér zászló kitűzése által.

Június 6-án az ezred elérte a Dnyeszttert; honvédeink szuronyrohammal elfoglalták az összes hidakat, mielőtt az oro-szok felrobbanthatták volna azokat. E nehéz harcok alatt 150 főre csökkent az ezred létszáma, úgyhogy a friss orosz csapa-tok ellentámadása elől vissza kellett vonulniok. Június 16-án pótlást kapott az ezred és akkor újra támadhatott. Előnyomu-lása alatt ismét átkelt a Dnyeszteren; július 1-én három órán át tartó kemény kezitusa árán 1000 foglyot ejtett és 6 géppus-kát szerzett, július 3-án heves támadással a 75. dandárt szabá-dította ki nyomasztó helyzetéből.

Július 7-én az ezred a Zlota-Lipa mentén új állásba ment, hol augusztus végéig állásharcban vett részt. *Július végén a trónörökös megdicsérte az ezredet.*

Augusztus végén derék honvédjeink átkeltek a Zlota-Lipa keleti partjára és sikeres támadásukat szakadatlan üldözéssel folytatták a Strypa folyón át, majd a Szereth mentén. Szeptem-ber 10-én a 35. gyalogezred elvesztett állásait kiválóan végrehaj-tott ellentámadással foglalták vissza. Másnap a 35. közös ezred (a csehek) megfutamodása és megadása következtében került nehéz helyzetbe az ezred.

Szeptember 22-én Csanády altábornagy hadosztályparancs-nok megdicsérte az ezredet.

A Szereth mentén októberben is igen nehéz harcok voltak. Hladkynál október 7-ről 8-ra virradó éjjel a túlerővel szemben olyan irtózatos kézítusát vívott az ezred, hogy pl. a II. zászlóaljnál mindössze 45 ember maradt életben. Sebesült alig volt. Október 23-án az erősen megfogyatkozott ezredet leváltották, bevonult hadosztályához; *október 28-án a hadosztályparancsnok különös dicséretben részesítette az ezredet.*

Harci szünetben nem feledkeztek meg vitéz honvédeink elesett bajtársaik hátramaradottairól sem. Október 31-én az ezred árvái javára nagysikerű kabaré-estet rendeztek Wiktorowkán. Mintha megérezték volna, hogy az ezred árvái a közeli napokban tetemesen szaporodni fognak.

A november 1-re hajló éjtszakán u. i. az oroszok Siemikovcsenál átkelve a Strypán, a német csapatok arcvonalát túlerővel meglepték és áttörték. Az ezredet erőltetett menetben ide irányították. Aznap délután már harcban állott s négy napon át vívta talán az egész világháború alatt *legvéresebb, egyben legdicsőségteljesebb csatáját.*

Csiki székely honvéd bakáinknak november 2-án a harmadik rohammal sikerült visszaszerezniök az elvesztett német állásokat, de a szomszéd csapattestek lemaradása folytán újból vissza kellett menniök, ha nem akarták magukat az elfogatás veszélyének kitenni.

Mint utólag kiderült, az orosz itt akart a gorlicei áttörésért hasonlóval megfizetni, ezért e szakaszon mindig újabb és újabb erőket vetve harcba, a támadást a végsőkéig erőltette. Egyedül a 38. honvédhadosztállyal szemben tizenhat orosz ezred küzdött a négynapos harc alatt, azonban minden támadás meghiúsult honvédeink vitéz ellenállásán. Sőt november 4-én hajnalban a segítőcsapatok beérkezése után hős fiaink mentek át mindent elsöprő ellentámadásba s a Strypa jobbpártját aznap és másnap hajnalban teljesen megtisztították az ellenségtől. E harcok eredményeként a hadosztály 6000 foglyot ejtett, ebből a 24. honvédezred csaknem 4000-et. Ezenkívül 30 géppuskát, rengeteg fegyvert, lőszert, stb. zsákmányoltak csiki honvédeink.

A Siemikovcsenál lefolyt nehéz és dicsőséggel teljes harcok alatt tanúsított rettenthetetlenül bátor és hősieen elszánt magatartásáért a hadsereg főparancsnokság, a hadseregparancsnokság és a honvédség főparancsnoka külön-külön *megkülönböztetett dicséretben részesítette az ezredet. Ezenkívül a hadsereg parancsnoka személyesen is köszönetét fejezte ki az ezrednek.*

Az erősen megfogyatkozott ezredet újból tartalékba helyezték. A tartalékban folyt kiképzés alatt december 7-én Vilmos császár, 11-én pedig Frigyes főherceg szemlélték és *dicsérték meg az ezredet.*

Majd 1916 január 7-én került ismét harcba az ezred Dobropolétól nyugatra a Strypa völgyében. Itt a III. zászlóalj rohammal visszafoglalt az oroszoktól 16 ágyút, a kezelő tüzér-

legénységet kiszabadította és 250 foglyot ejtett. Ezután a VI. hadtest kötelékében április közepéig állásharcban vett részt. Február 11-én az ezred dicső és eredményteljes harcai jutalmául a királytól új zászlót kapott.

Március hó folyamán a hadosztályparancsnok *kétizben is megdicsérte az ezredet. Április 24-én a hadosztályparancsnok személyesen tűzte fel a siemikovcsei csatáért kapott kitüntetését az ezred 298 vitézének a mellére.*

Április közepétől június közepéig a német „Südammee“, ettől kezdve pedig augusztus közepéig a 32. gyaloghadosztály kötelékében vívott ismét nehéz harcokat az ezred.

Augusztus közepétől 1917 március 10-ig saját hadosztályának kötelékében viszonylagosan nyugalmas állásharcban volt az ezred. Az 1916. évi szeptember 17-én lötték először gázzal az ezredet. 1916 november 21-én esküt tettek Károly királyra. 1917 február 17-én a hadosztály csapatai közti nemes vetélkedésben az ezred négy díjat hódított el.

Az ezredet március közepén Lembergen át Wigodára szállították, ahonnan Martonowra menetelt, majd a német XXVII. hadtest kötelékében részt vett az oroszok elleni utolsó hadműveletekben. Erélyes üldözés közben rengeteg löszert, fegyvert, géppuskát, gázmaszkot és felszerelést zsákmányoltak derék honvédeink. Gróf *Bothmer* vezérezredes, a német déli hadsereg parancsnoka, vitéz magatartásáért *ismételten dicsérő elismerését* fejezte ki az ezrednek.

Az oroszokkal történt békekötés után 1918 március elején az ezredet az olasz hadszíntérre, az Etsch völgyébe szállították, hol az új hadszíntér sajátosságai szerint szerelték fel. Április közepén a III. hadtest kötelékében megszállotta az Assiagotól délkeletre fekvő kiutalt állásokat. Részben francia csapatok állottak velük szemben. Derék honvédeink rövidesen megismerkedtek itt a korszerű műszaki eszközökkel (nehéz lövegekkel, gázzal, repülőekkel) és a fölényesen felszerelt ellenséggel való egyenlőtlen harc pokoli borzalmaival. Honvédeink a kiutalt állásaikat vitézül tartották. Csíki székely honvédeink leleményessége, lélekjelenléte és elszánt lelkesedése dacolt minden anyagi felkészültséggel.

Az ezred június közepén a XIII. hadtest kötelékében részt vett a Kabarlaba-hegyre vezetett támadással a nyári nagy offenzívában; a támadás eleinte igen szép sikerrel járt, végül azonban az egész támadó hadsereg, így a csíki honvédek is, eredeti állásaikba kénytelenek voltak visszavonulni. Az erősen megtizedelt ezredet a harcból június végén kivonták és augusztus végéig karhatalmi szolgálatot teljesített Horvátországban, később Budapesten.

Szeptember elején a Brante völgyébe szállították az ezre-

det, hol október elejétől a háború végéig a Monte Sisemol védelmét látta el.³

C) Csíkiek más különböző ezredekben.

A csíki székelyek küzdöttek a marosvásárhelyi 22. honvédezredben, a brassói 2. huszárezredben, a marosvásárhelyi 5. honvédtüzérezredben és más ezredekben szétszórva.

Az 5. honvédtüzérezredben Csíkból mint tisztek mindvégig az arcvonalban küzdöttek dr. *Fehér Kálmán* darvasi ügyvéd, *Hellwig Vilmos* banktisztviselő és karczfalvi *Fazekas János*.

A csíki székelyek páratlan vitézségére nézve kétségtelen bizonyíték az is, hogy 1920. évben a Consiliul Dirigent által a háborús veszteségekről készített összeírásokról hivatalos közlés jelent meg, amely szerint a magyarországi volt területeken a világháborúban a legnagyobb veszteségeket aránylag Csík vármegye lakossága szenvedte.

A marosvásárhelyi m. kir. 9. honvédhuszárezredben is sok csíki katona szolgált. Az ezred az orosz arcvonalon a 11. honvédlövashadosztály kötelékébe tartozott és az 1917. év végéig az orosz arcvonalon küzdött.

Az 1918. évben a huszárezredet az olasz arcvonalra viték, hol résztvett a szerencsétlen kimenetelű utolsó piavei ütközetben. Az 1918 október végén kitört forradalomig az olasz fronton küzdött és a tengerpart felé eső részeken az egyre ismétlődő harcokban vitézül megállotta helyét. Az ezrednek csíki székely tisztjei voltak: *Angi István* szárhegyi és vitéz *Becze Gábor* csikmindszenti földbirtokosok, tartalékos főhadnagyok.

A 9. honvédhuszárezred népfelkelő osztálya három lovas századból állott, elejétől végig résztvett az erdélyi hadjáratban mint a *Golbach* altábornagy parancsnoksága alatt álló cs. és kir. 71. gyaloghadosztályhoz tartozó ú. n. hadosztály-lovasság. A visszavonulás alatt folytonos felderítő és utóvédharcokban, az előnyomulás alatt pedig felderítő osztagokban küzdött. E népfelkelő osztályban Csíkból mint tiszt dr. *Pál Gábor* ügyvéd, a későbbi szenátor s képviselő — de a magyar párt elnöke — vett részt, aki a háború kitörése után önként jelentkezett katonai szolgálatra.⁴

25. §. Egyházi és iskolai élet.

1867-ben *Nagy Lajos* csíkszentgyörgyi plébános volt Alcsík—Kászon főesperese, utódai *Búzás Márton* szentmártoni,

³ Ezeket az adatokat *Markó Arpád* m. kir. honvédalezredes úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

⁴ Ezeket az adatokat dr. *Élthes Gyula* volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

Hosszú Ferenc szentkirályi, végül *Incze Domokos* szentgyörgyi plébános. Felcsiki főesperesek e korszakban *Murányi Kálmán* csíksomlyói, *Rancz János* nagyboldogasszonyi, végül *Bálint Lajos* csíksomlyói plébános, Gyergyóban *Both Ferenc* szárhegyi, *Ferenczi Károly* gyergyószentmiklósi, majd *Zomora Dániel* alfalvi, *Takó János* ditrói, végül *Szabó György* gyergyószentmiklósi plébános. Új plébániák keletkeztek Lázárfalván (Alcsík), Taplocán (Felcsík). Így Kászonalcsíkon 14, Felcsíkon 15, Gyergyóban 12, Csikban összesen 45 plébánia volt. Csík lakossága 1890-ben 117,169 volt, ez 1900-ban 137,962-re emelkedett, ebből római katolikus volt 85 %. Görög keleti plébánia csak ebben a korszakban létesült, számszerint három, a görög katolikus plébániák száma tízre emelkedett. A reformátusok Csíkszeredában alkottak egyedül egyházközséget, éspedig 1890 körül. Az egyházközség tagjai Csíkba került állami hivatalnokok voltak. A legelső püspöki visitatiót *Kenessey Béla* református püspök 1898 szeptember 17-én tartotta. Az első református lelkész volt *Borbáth Ödön*, utána *Bitai Béla*, a legújabb időkig *Takács Károly* esperes.

A római katolikus főesperesek e korszakban is politikai vezérszerepet tölthettek be. Még a XVII. századba visszanyúló ősi kapcsolatok fűzik Csíkhöz gr. *Mailáth Gusztáv Károly* püspököt, ki Csíkot a században azzá tette, ami a XVI. századtól a XVIII. század elejéig volt, vagyis az erdélyi katolicizmus központjává. Csikban évről-évre megfordult, a pünködsdi búcsún legtöbbször személyesen résztvett. Gyönyörű négy fehér lipicai fogatával beutazta a vármegyét. Évente szentgyakorlatokat tartott s ezenfelül teljesítette a püspöki visitációkat s kiszolgáltatta a bérmálás szentségét. Csikban kiemelkedő nagy esemény volt, hogy 1902 július havában dr. *Prohászka Ottokár* tartott lelkigyakorlatot és ez alkalommal nyert benyomásait írta meg „Tusnádfürdő” cím alatt, gyönyörű, szemléltető módon.⁵

Az örmény katolikusok pastoriációját illetőleg néhai *Görög Joachim* gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébános-főesperesnek vannak nagy érdemei, aki rendkívül értékes tanulmányt írt a Csík—Gyergyó és a székely elnevezés eredetéről.⁶ Kitűnő előadó, elsőrangú szónok és rendkívül szellemes társalgó volt. Rendkívüli értékek voltak a csíki kántortanítók siratóiban, verseiben és leírásaiban. Mint legkiválóbbakat *Benedek* menasági öreg kántort, *Baka János* csíkszentmártoni, *Tódor József* csatószegi, id. *Gergely József* szentsimoni, *Marton Gábor* szentdomokosi, majd gyergyószentmiklósi kántorokat

⁵ Dr. *Prohászka Ottokár* összegyűjtött munkái. (Sajtó alá rendezte dr. *Schütz Antal*.) Bp., 1928. VIII. 58. lap.

⁶ A Paulai Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló gyergyószentmiklósi „Fogarasi” leánynevelő-intézet 1913/14. évi értesítője. 3. és köv. lapok.

említem meg. A *Baka János* által szerkesztett énekeskönyv számos kiadást ért meg, igen kedvelt volt a maga idejében.

A somlyói és szárhegyi ferencrendiek működése az elemi iskolákra és a lelkiélet vezetésére szorítkozott. 1891-ig hanyatló, 1901-től pedig emelkedő tendenciát mutat. Kiváló figyelmet érdemel a kilenc keddi, pünkösdi és Mária nevenapja búcsúkon teljesített kiváló lelkipásztori munkálkodásuk.

A magyar alkotmánynak 1867-ben történt visszaállításával a római katolikus státus is a maga régi jogait csakhamar visszakapta. Ez 1869 augusztus 14-én történt meg és ezzel kapcsolatosan életbelépett báró *Eötvös József* kultuszminiszter tanterve is. A római katolikus státus iskoláinak és nevelőintézeteinek főigazgatója az erdélyi püspök lett. A kormány az ellenőrzés gyakorlata céljából megszervezte a tankerületi főigazgatóságokat, az erdélyi élére Kolozsvár székhellyel *Pál Sándor* kir. tanácsost nevezte ki. A tankerületi főigazgatóságok felállítása és a túltengő állami befolyás következtében az autonóm római katolikus státussal az államnak sok összekoccanása keletkezett s végül is nagy bürokráciának lett a kezdeményezője. Az 1883: XXX. t. c. meghozatala után az erdélyi tankerületi főigazgatóság kettéosztatott, a második Nagyszebenben állított fel, ahová *dr. Elischer József* neveztetett ki. Somlyó a nagyszebeni tankerületbe osztatott be, de 1891-ben újból a kolozsváriba. A somlyói gimnáziumnak 1848-ig a vagyoni ügyek intézésére világi gondnokai is voltak. Ez az intézmény 1874-ben visszaállított, október 6-án gondnokká *Mikó Mihály* főispán neveztetett ki. Ezt az állást azután mindegyik főispán viselte, amennyiben katolikus volt.

Nagy Imre igazgató 1870-ben Fehérvárra kanonokká neveztetett ki, utóda *Imets F. Jákó*, gyulafehérvári gimnáziumi igazgató lett. *Imets* eddig is szép és nagy munkát végzett s már pályafutott férfiú volt, ekkor egész erejét szülőföldje szolgálatába állította, hozzá fűződik a somlyói gimnázium felvirágoztatása. 1873-ban *Haynald Lajos* érsekségének hatodik éves évfordulóján erdélyi püspöksége idejéből az öt illetve 60,000 frt kárpótlási összeget az erdélyi egyházmegyének ajándékozta, ebből 8000 frt-ot a csíksomlyói gimnáziumnak kívánt juttatni. Ehhez *Fogarassy Mihály* püspök 4000 frt-ot adott. Ebből a 12,000 frt-ból és *Imets F. Jákó* áldozatkészségével sikerült az 1873/4. tanévben a VIII. osztályt is felállítani, s 1874-ben megtartatott az első érettségi vizsgálat. A tanári vizsgát nem tett tanárok felszólították a tanári vizsga letételére. A somlyói gimnázium az érettségi vizsgálat megtartására a végleges jogot az 1881/2. tanévtől kapta meg. Az 1873/4. tanévben 12 tanár működött, a tizenharmadik állás 1877-ben rendszeresített. A módszertani értekezletek 1872-ben kezdődtek. Az Organisationsentwurf helyébe 1879-ben lépett az új tanterv, mely 1883-ban módosított. Az iskola évről-évre ünnepek, évfordulók alkal-

mával és hazafias megemlékezésből ünnepélyeket tartott. A zene az 1880-as évektől tanított, 1884-től rendszeresen, a francia nyelv 1889-től, a gyorsírás 1875-től 1888-ig.

1869-től tandíj szedettek, 1875-ben megkezdették a tanári nyugdíjhoz való hozzájárulás. Gond fordítottak az iskola levéltárának rendszeres kezelésére. Az iskola újabb történetét *Schirmer* művében lehet megtalálni.⁷ II. József haláláig van rendszeresen tárgyalva, azután hiányos, az 1777-ig terjedő időre még *Losteiner* nyújt felvilágosítást. 1857-ben *Haynald Lajos* püspök elrendelte a gimnázium történetének megírását. Ezzel *Antalffy Károly* bízott meg. 1862-ben *Nagy Imre* az iskola történetének vázlatát kiadta a „Gyulafehérvári Füzetek“ II. kötetében. Majd a m. kir. kormány 1867-ben, a római katolikus státus 1890-ben rendelte el a gimnázium történetének megírását. A római katolikus státus rendelkezését 1893-ban azzal ismételte meg, hogy a történet a millenniumra okvetlenül elkészüljön. *Bándi Vazul* világi pap, gimnáziumi igazgató el is készítette, a gimnázium története 4° alakban 439 oldal tartalommal a gimnázium 1895/6. tanévi iskolai értesítőjében meg is jelent. Az 1896-ig terjedő adatokat ebből merítettük.

A gimnázium életében fontos mozzanat volt a somlyói megyei székháznak 1888-ban 10,000 frt-ért való megvásárlása. Ez épület renováltatott és kitoldatott s az oktatás az 1888/9. tanévben már itt kezdetett meg. Ugyanakkor létesült az internátus is s a szállásokon lévő tanulók nagy része itt elhelyezést talált.

Imets F. Jákó 1870—1891-ig volt igazgató, utóda *Bándi Vazul* lett. *Imets* óriási érdemeinek méltatása a róla megírandó önálló monográfiának lehet a tárgya. Oly nagyok a tudományos, közéleti és vallási érdemei, hogy ezek méltatása e szerény mű kereteit meghaladják. 1891 után a gimnázium a tornaünnepélyeken is résztvett és 1894-ben létesítettett az internátusi segélyalap. Az iskolai alapok kezelő bizottmányának szabályzata 1870-ben újjáalkottatott. Megalakult a nagy és kis bizottmány. 1876-ban kibocsátatott a pénzalap gyümölcsöztetésére és kamatoztatására vonatkozó szabályzat. 1879 óta a pénzalapnak a tanári nyugdíj alapjához is hozzá kellett járulnia. 1882 óta a nagy bizottságnak 21, a püspöki kis bizottságnak 17 tagja volt.

1896 után a csíksomlyói gimnázium életében a Szeredába való áthelyezés játszott fontos szerepet. De ez valósággá csak *Pál Gábor* igazgatósága alatt 1909-ben lett. Ebben az érdemnek oroszánrésze Csík vármegyét és Csíkszereda várost illeti meg a római katolikus státuson, *Mikó Bálint* és *Kállay Ubul*

⁷ *Ortus et progressus Seminarii Csíksomlyóviensis sub cura R. P. P. Fratrum S. P. N. Francisci de Strictiore Observantia ab erectione eiusdem pacta per E-Mum D. Michaele Lukács Protonotarium Apost. et plebanum in Csíkszentmárton (Kozmás) Anno 1725. Sedente tunc ad clavum Provinciae Adm. E. Patr. Antonio Schirmer.*

főispánokon kívül. Az új főgimnázium és internátus felavatása 1911 július 5-én történt meg.

1873/4. tanévben a VIII. osztály felállítását követően új tanterv adatott ki. Az ifjúságnak fegyelmi szabályzata 1894-ben újított meg. Az iskolának a szülőkkel való intenzívebb érintkezése 1898-ban szabályoztatott, a hittan-tanítás 1898-ban és 99-ben. A tanterv-változtatások pedig 1879, 1899 és 1902-ben. 1899-től nagy súly helyeztetett a művészet oktatására is, 1901-től a játéokra, a francia oktatás 1908-ban megszűnt, a szabadkézi rajz 1904/5-től tanított. Az 1867-ben a szállásügyekre is kiterjedő fegyelmi szabályzat 1884-ben revízió alá vétetett.

A tanárok fizetése 1870 január 1-én, 1873-ban, 1877-ben, 1904-ben és 1910-ben javított. Legtöbb tanuló 1905/6. tanévben volt: 373. Az önképzőkört 1870-től *Adorján Imre* tanár vezette. 1875-ben új szabályzatot kapott s a vezető tanár *Király Lajos* lett, 1879-ben *Móricz Gyula*, 1885-ben *Bodosi Lajos*, 1889-ben *Wieder Gyula*, 1890-ben *Fülöp Árpád*, 1892-től *Kassai Lajos*.

A Mária-társulat 1903-ig nagyobb tevékenységet nem fejtett ki. 1896/7-től a felavatás Mária nevenapján történt. 1903 január 18-án újjaalakult, a püspök külön felügyeletet gyakorolt. 1896-ban megalakult a kirándulók egyesülete. Ennek alapításában *Csató János* tanárnak volt nagy része. Többen tettek alapítványt, ezek közül felemlítem *Imets Fülöp Jákót*, Csík vármegyét az 1903. évből. 1898-ban az ének- és a zeneegyesület alakult meg.

1876-ig a tanári és ifjúsági könyvtár együtt kezeltetett. Az ifjúsági könyvtár ekkor lendült fel. A kölcsönkönyvtár *Szabó István* tanár indítványára 1877-ben létesült, évről-évre erősödött, 1880/1. tanévtől *Nagy István* szerzett érdemeket. A klasszika-filológiai múzeumot csíktusnádi *Darvas János* bácsi (Kolozs m.) esperes-plébános alapította 1892-ben. Az érem- és a pénzgyűjteményt *Kassai Farkas Sámuel* törvényszéki segéd alapította, fejlesztéséhez *Imets F. Jákó*, *Glosz Miksa*, *Paál János*, *Földes József*, *Lakatos Izra*, *Szász Károly*, *Jakab Antal* tanárok, *Puskás Tamás*, *Elthes Zsigmond*, *Csiszér Dénes*, *Becze Mihály*, *Bajkó Péter*, *Bándi Vazul*, *Györffi Gyula*, *Ambrus Dénes*, *Becze Antal*, dr. *Kelemen Dénes*, *Nagy Gyula*, *Gombos László*, *Nagy Ferenc* járultak hozzá.

A régiségtár gyarapításához járultak: *Csató József* tengerészkapitány, *Puskás Tamás*, *Bajkó Péter*, dr. *Gombos László*, *Kolumbán Dénes*, *Madár Mihály*, *Lakatos Izra*, özv. *Orbán Jánosné*, *Csató István*. Vegyszerek 1873-tól szereztettek be. Rajz-, tornászati szertár s növénygyűjtemény már régebben volt.

Az iskola Csík vármegye hozzájárulásával 1892-ben újból felszereltetett. A meteorológiai intézet pedig 1871-ben állított fel.

Az újabb időben a történelmi, földrajzi, természettani,

torna-, rajztár, az érem- és régiségtár szaporodott. Kiváló adakozók voltak: *Imets F. Jákó* apátkanonok, *Enyeter Ferenc* csendőrezredes, *Kerekes Mihály*, *Csiszér Dénes*, *Bajkó Péter*, *Fülöp József*, *Czobor Béla* egyetemi tanár, *Máté Ambrus*, dr. *Kolonits Dénes*, *Györffi Ignác*, dr. *Lukács Antal*, *Nagy Ferenc*, *Ambrus Dénes*, *Bogádi Gyula*, *Bardócz István* plébános, *Gözsi Árpád*, dr. *Élthes Béla*, *Balássi Lajos* jegyző.

Az ifjúságnak régen uszodája is volt a Kis-Somlyó lábánál. 1862-ben létesült, 1868-ban azonban elpusztult, 1877-ben tétetett újból használható állapotba. Itt volt a testgyakorló tér is, de rövid ideig. Nagyon természetes, a szeredai intézetben a torna részére szép tornaterem állt rendelkezésre.

Az ifjúság jutalmazására rendelkezésre állott az előző korszakban említett *Bálint—Bors-alap* (1836), *Adorján Imre* 25 éves tanári jubileuma alkalmából 1881-ben letett 60 frt, *Imets F. Jákó* neve alatt hasonló címen 1886-ban letett 100 frt, *Béldi Tivadar* és társai által 1907-ben letett 300 korona, *Jakab Antal* 30 éves tanári jubileuma alkalmával 1909-ben letett 400 korona.

A gimnáziumnak a szentferencrendiektől való elvétele után a gimnáziumi igazgató egyszersmind szemináriumi régens is volt. 1891 után a szeminárium kibővítettett, az élelmezés 1907-től házi kezelésbe vétetett. Az internátus az épület emeletén volt, a bennlakók száma 113—173 közt váltakozott. Az internátus fenntartására az 1894-ben keletkezett internátusi alap szolgált. Kezelési szabályzata 1904-ben készült. Ekkor Csík vármegye és *Fülöp Alajos* alapítványával együtt az alap 16,450 korona volt. Azok az ifjak, akik a szemináriumban és az internátusban sem fértek el, a somlyói gazdáknál helyeztetek el. Az élelmezés mindenütt, így az internátusban is, a tarisznya-rendszeren alapult. A szemináriumban rendes étkeztetés volt. A szeredai gimnázium építésekor az internátus is felépült, a szeminárium későbbre maradt.

1867-től a szeminárium részére alapítványt tettek: *Fogarassy Mihály* püspök 1879-ben 10,000 frt-ot, csíkpálfalvi *Fülöp Alajos* felvinci plébános 1000 frt-ot, tusnádi *Darvas János* bácsi plébános 1896-ban 9000 forintot, szentsimoni *Péterffi József* madarasi plébános 1881-ben 5000 frt-ot, gyergyóujfalusi *Molnár Balázs* 1877-ben 5000 frt-ot, csíkszeredai *Érős Elek* szeredai polgármester 2000 frt-ot, csíkszentdomokosi *Kedves Józsefné Bors Éva* m. kir. honvédszázados özvegye 1889-ben 3000 frt-ot, *Búzás Mihály* csíkszentmártoni plébános 1891-ben 2000 frt-ot, csíkszentléleki *Nagy István* 1892-ben 1800 frt-ot, bánkfalvi *Madár Imre* nevére 1895-ben Csík vármegye 2000 frt-ot tett le, majd *Madár Imre* 750 frt-ot. Ezenkívül adtak *Darvas János* bácsi plébános 1896-ban újabb 3000 frt-ot, *Both Ferenc* szárhegyi plébános 1896-ban 1200 frt-ot, 1901 december 10-én 2000 koronát, *Balogh Ignác* kurtapataki plébános 1901-ben 4000

koronát, *Salamon Andrásné Simonyi Anna* kolozsvári lakos 20,000 koronát. *Pál Gábor* igazgató 30 éves tanári jubileumára 1906 november 22-én 4846 K 76 f tétetett le, *özv. Szöcs Ignácné Kiss Anna* és *Szöcs Ignác* nevére 5000—5000 korona. *Dr. Balás Endre* kozmási papnöveldei rektor 1908-ban 6000 korona alapítványt tett.

A m. kir. kormánynak 1869 január 23-án kelt előterjesztése következtében a király a revindikált havasokat Csík vármegye közönségének kultúrcélokra visszaadta. Ebből Csík vármegye közönsége 1877 május 12-én egy előbb 350, majd 450 forintra emelt tanári félfizetést magára vállalt és 1879-től kezdve ezután évi 11 frt 62 1/2 kr nyugdíjjárulékot fizetett. 1884 aug. 3-tól rajztanár fizetésére évi 200 frt-ot, 1890-től a francia tanár fizetésére szintén évi 200 frt-ot. 1888-ban az internátus felszerelésére 800 frt-ot szavazott meg és 1890-től az internátusnak évi 370 frt-ot adott. 1891-ben tornaversenyre 440 frt-ot, 1892-ben padok beszerzésére 1801 frt 94 kr-t, 1894-ben tornaversenyre 428 frt-ot, 1894-ben az internátusra 1000 frt-ot, ezentúl pedig a tanulók részére több kisebb és nagyobb segélyeket utalványozott.

A világháború a szeredai gimnáziumot sem kímélte. Több tanára hadbavonult, kik közül *Agner Béla* már 1914-ben hősi halált halt. 1917 és 18-ban már az iskola padjaiból is vittek ifjakat megfelelő kiképzés után a harctérre.⁸

A csíksomlyói gimnázium mellett kultúrcélokot szolgált a gyergyószentmiklósi állami reáliskola, a későbbi gimnázium is. Ezek az intézetek nagy áldás voltak a gyergyóiakra nézve, nem kellett a gyermekeiket Csíkszeredába vagy Marosvásárhelyre küldeniök. Szépen működött a gyergyóditrói polgári iskola, a csíkszeredai gazdasági iskola is, de Csíkban ipari szakiskola nem volt.

Gyergyó lakóinak, Gyergyószentmiklós r. t. város polgárságának régi óhajta ment teljesedésbe, midőn 1908. év szeptember 1-én az állami főgimnázium megnyílt. Az illetékes köröknek kitartó utánjárása, az éveken át folytatott tárgyalások végre eredményre vezettek: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium elhatározta a gyergyószentmiklósi állami főgimnázium felállítását a város és Csík vármegye bölcs előrelátásából fakadt ama nemes áldozatkészsége alapján, mellyel összesen 300,000 korona készpénzt s egy — lehetőleg internátussal egybekötött — gimnáziumi épület emelésére alkalmas telket bocsát az állam rendelkezésére.

⁸ A somlyói gimnázium 1896-tól 1911-ig terjedő történetére nézve utalok *Szlávik Ferenc*: „15 év a csíksomlyói róm. kat. gimnázium történetéből.” A csíkszeredai róm. kat. főgimnázium 1910/11. évi értesítője. I. — 139. l.

A hosszú évek meddő küzdelme miatt kételkedők aggodalmát végre eloszlatta az az örvendetes tény, hogy az 1908. év augusztus hó 11-én Gyergyószentmiklósról érkezett br. Barkóczy Sándor dr. kultuszminiszteri tanácsos, a középiskolai ügyosztály vezetője a megígért telek megtekintése, illetőleg kiválasztása végett. Mivel legalkalmasabbnak a barompiac hatalmas területét tartotta a gimnázium és internátus céljára, a telekre nézve az e célra összehítt értekezleten a városi tanácsossal s vezető férfiakkal hamarosan meg is egyezett, s megígérte egyúttal, hogy mihelyt megtörténik a telek és a vármegyétől meg várostól felajánlott pénzösszeg tényleges átadása, a kultuszminisztériumban az épület terveinek készítéséhez azonnal hozzáfognak.

A telekátadásról a város képviselőtestülete csak közgyűlésen határozott, de a formális okokból több ízben elhalasztott rendkívüli közgyűlés csak az 1909. évi január hó 29-én volt megtartható, amelyen a város képviselőtestülete véglegesen úgy határozott, hogy a képviselőtestület a város tulajdonában lévő 5 (öt) hold 326 négyzetöl területet gimnázium és internátus céljaira a m. kir. kincstár javára örökre és visszavonhatatlanul átadja és meghatalmazza a polgármestert és főjegyzőt, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium által kiállítandó szerződést annakidején aláírassák.

A szabályszerűen hozott s senki által fellebbezéssel meg nem támadott képviselőtestületi határozatot Csík vármegye törvényhatósági bizottságának határozata alapján 1909-ben 3069. sz. alatt a vármegye alispánja is jóváhagyta.

A főgimnáziumnak az 1908/9. iskolai év elejére tervezett megnyitása befejezett tényé vált azáltal, hogy a *vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1908. évi július havában kelt 79,342. sz. rendeletével Pongrácz Károly dr. zalaegerszegi állami főgimnáziumi r. tanárt a gyergyószentmiklósi állami főgimnáziumhoz áthelyezte s egyúttal ideiglenesen megbízta az igazgatói teendőket vitelével. A h. igazgató 1908 augusztus 16-án foglalta el hivatalát s megtévén az intézet megnyitásához, a beíráshoz szükséges előkészületeket, augusztus 29-én alakuló értekezletre hívta össze az ideiglenes tanári kart s ezzel az új intézet megkezdte rendes működését.*

Rendes tantárgyak előadói voltak: Pongrácz Károly ig., Frey Ferenc, Guelmine József, Kiss Jenő, Kölönte Béla. Rendkívüli tantárgyak előadói: Bárány Imre, Simon Ádám. Hitoktatók: Campeanu Illés, Gottlieb Ignác, László Imre. Iskolaszolga: Lengyel Vencel.

A könyvtárak és szertárak hiányosak voltak, szemléltető előadásokhoz szertári kellékeket a polgári iskola igazgatója,

Fodor János kölcsönözte, „de különösen egy nevet aranybetűkkel vésünk be hálánk jeléül intézetünk történetkönyvébe, egy férfiút mindenkor tisztelettel fog emlegetni intézetünk minden érdekeltje”. Krippel Móric selmecbányai főiskolai tanár nem kevesebb, mint 150 kötet különféle tárgyú művet és 131 drb. természetrajz körébe vágó tárgyat, reálisan számítva 734.56 K értékben ajándékozott az intézetnek.

1. Tanári könyvtár akkori értéke volt (476 drb.)	1550.58 K
2. Szertárak készlete (294 drb.)	582.60 „
3. Bútorzat, irodai és házi felszerelés (122 drb.)	677.70 „
4. Ifjúsági könyvtár (144 drb.)	<u>267.70 „</u>
Az összesen 1036 drb.-ot kitevő érték	3078.58 K

A gimnázium építési tervei elkészítésével Orth és Semle budapesti építővállalkozók bízattak meg, az épület 1915-ben már fedél alatt állott s az 1915/16. tanévben már a tanítás az új gimnáziumi épületben folyt.

Az alább közölt adatokat, melyeket a gimnázium 1908/09, 1917/18, 1918/19, 1920/21. és 1935/36. évekről kiadott értesítők-ből sikerült összegyűjteni, még azon magánforrásból szerzett értesüléssel egészítjük ki, hogy az akkor mintegy egy millió korona értéket képviselő épületek létesítéséhez az állam, megye és város 1—1 harmad arányban járultak hozzá (utóbbinál természetesen beleszámítva az ingatlanadományt is).

A gyergyószentmiklósi gimnázium 1908-ban alapítottatott, működésére álljon itt e kimutatás.

Kimutatás a gyergyószentmiklósi főgimnázium néhány évfolyamáról.

Tanév	Beiratkozva összesen		Levizsgázott					Magyar anyanyelvű			Román anyanyelvű			Tanárok közül								Tanulók fizettek		M E G J E G Y Z É S	
	nyíl.	mag.	összesen	jeltesen	jól	elégésgesen	elégítelenül	róm. kat.	ref.	Mózes vall.	gör. kat.	gör. kel.	helybeli	csikvármegyei	más megyei	magyar	német	román	zsidó	rendes	helyettes	óraadó	felvételtör		tandijra évi
1908-909 I-ső tan.	I-II. o. 87	16	71	10	19	28	14	52	1	10	7	1	35	31	4	7	1	1	1	2	5	4	6	36	Fontosabb: V. K. M. rendeletek voltak 114,175, 129,925, 135,816 és 154,201 1908. A 28,444 1909-ből és 302 909. eln.
1916 17-ben az iskola katonai kaszárnyává változva szünetel.	I-VII. o. 150	7	144	12	22	95	21	140	1	10	3		129	16	5	13				10	3	4	16	50	5 tanár katonai szolgálatba vonult. Tanítás megkezdve okt. 21-én, bef. június 15-én. 130,067, 121,080 1917-ből és 7 918, 43,038 918, 211,942, 221,781, 232,264 1918-ból.
1918-19	I-VIII. 204	20	216	10	24	153	20	174	5	22	4		160	3	8	11				10	1	5	16	60	Megszállás és zendülés idején a könyvtári állomány jelentős része megsemmisült.
1920-21	I-VIII. 141	17	128	13	19	67	15	69	8	25	12	14	72	5	6	7		4	1	2	5	3	28	40	A VII. és VIII. osztályban csak magántanulók voltak.
1935-36	I-VIII. 281	33	284				30	90	14	43	46	88				6	2	8	1	8	4	3			Éretts. vizsgára állott 19-ből átment 13; ebből ort. román 6, róm. kat. 5, református 2.
1936-37		296														5	1	9		8	4	3		2950	

A csíksomlyói tanítóképezdét *Simon Lucundian* és utána *Tima Dénes* kiválóan vezették és ez tudta pótolni a tanítói és a kántori karban képződött hiányokat. Az összeomlás előtt utolsó tanári kara volt: *Karácsonyi József* világi pap igazgató, *Szabó István*, *Zsögön Zoltán*, *Kovács András*, *Pál Ferenc*, *dr. Ebner Sándor* és *Szándi Elek* tanárok.

A leánynevelési szempontból mérföldjelző volt a csík-szeredai felsőbb leányiskolának a vármegyei „nevelési alapok” által 1880 szeptember 30-án 1108. B. Gy. határozattal való felállítás. Első igazgatónöje volt *özv. Lakatos Jánosné Borszéki Lina*, rendes tanárnője tusnádi *Élthes Jakabné* szül. *Molnár Irma* volt. A leányiskola a következő években fokozatosan fejlődött négyosztályúvá, a vármegyei „nevelési alapok” tartották fenn és az 1891. évben az ezen alap által épített új iskola-épületbe költözött át. 1892. évben *Lakatosné* nyugdíjba vonulása után *özv. Riszner Józsefné* lett az igazgató. Csík vármegye törvényhatósági bizottsága 1882—1887-ig szövőtanfolyamot is tartott fenn, mely tíz szövőszékkel működött. *Özv. Riszner Józsefné* után 1909-ben *Császár Jolán* lett az igazgató, ki az összeomlásig működött. Tanárnők voltak az említettekén kívül: *Farkas Imréné Novotni Mariska*, *Molnár Károlyné Ducha Bozsena*, *Becze Imréné Mártonffy Anna*, *Henter Gézáné Mártonffy Mária*. Az intézet internátussal volt összekötve.

A leánynevelést mozdította elő a Szent Vince-apácáknak gyergyószentmiklósi polgári és elemi leányiskolája is, amelyet az 1890-es évek óta igen elismerésre méltó eredménnyel *Görög Joachim* irányított.

Csikban 1906 után törekvést látunk a népiskolák államosítására. Ez ellen az irányzat ellen *Mailáth Gusztáv gr.* erdélyi püspök határozottan állást foglalt, nagyon helyesen ebben a törekvésben liberális túlkapást látott. Csík vármegye kir. tanfelügyelője hosszú ideig tusnádi *Élthes Elek* volt, ki előzőleg gazdasági iskolai tanár és igazgató volt. 1901-ben halt meg. Utóda *Szabó Géza*, majd *dr. Balló István* főgimnáziumi tanár lett. *Dr. Balló István* kiváló történész, később makói kir. tanfelügyelő lett, jelenleg pedig mint nyugdíjas Szegeden él. *Balló* után tanfelügyelők *Berze Nagy János* és *Kohányi Gyula* lettek.

26. §. A csíki ujságírás története.

Csíknak első sajtóterméke „Igazság” címen 1885-ben Csík-szeredán *Györgyjakab Márton* nyomdájában látott napvilágot. Előfizetése egy évre 2 frt 80 kr volt. Felelős szerkesztője *Bordeaux Felicián Olivér* hitoktató áldozár, főmunkatársai: *Imets F. Jákó*, *Vitos Mózes* plébános, *dr. Vass Albert*, *Barabás Raymond*, *Társas Sándor*, *gr. Esterházy Sándor*, *Zichy Antal* voltak.

A lapot az 1888. évtől kezdődőleg Ditró és Szárhegy községek nyomdájában adták ki, de anyagi zavarok és szerkesztő-válság miatt csakhamar megszűnt. A lap első évfolyamának tiszta jövedelme XIII. Leó pápa 50 éves papi jubileuma emlékére a szegény és árva gyermekek javára volt szánva.

Az 1880-as években Csík és Udvarhely megyéknek a sajtója egyébként a Sepsiszentgyörgyön megjelenő „Székely Nemzet”, később „Székely Nép” volt. Az ujság címlapján ez volt olvasható: „Csík megye részéről szerkesztőség és kiadóhivatal Csíkszeredában, T. Nagy Imre társszerkesztő lakásán (Keddu-tca, saját ház), hová Csík megyéből a lap szellemi részét illető közlemények, valamint az előfizetési pénzek és hirdetések bérmentesen küldendők.”

A csíki ujságközlemények 1888-ig *T. Nagy Imre* tollából szorgalmasan jelentek meg a „Székely Nemzet” hasábjain. Végre 1888 decemberében Csíkszeredán napvilágot látott a „Csíki Lapok” című közgazdasági és társadalmi, később politikai hetilap.

A „Székely Nemzet” így jelentette be a „Csíki Lapok” alapítását: „Új hírlap Csíkszeredában. *Bartha Ignác* kir. ügyész és társai indítványára 1888 december 13-án zártkörű tanácskozás tartott a városház tanácskozó termében, amelyre csak a legkiválasztottabbak voltak meghíva. A tanácskozást *Imets F. Jákó* csíksomlyói főgimnáziumi igazgató mint elnök vezette. Jelen voltak a hivatalosak közül vagy huszonhatan. Erdemleges tanácskozás után elhatároztatott, hogy Csíkszeredában *Györgyjakab Márton* nyomdájában a jövő év elejétől kezdve „Csíki Lapok” címmel egy szépirodalmi és társadalmi hetilapot adnak ki. Szerkesztőül megválasztatott *dr. Bocskor Béla*, főmunkatársakul *Vitos Mózes* nyugalmazott róm. katolikus lelkész¹ és *Molnár László* ügyvédjelölt. A szerkesztőnek 150 frt évi honorárium szavaztatott meg. *Györgyjakab Márton* nyomdásznak netáni károsodásért 400 frt erejéig egy aláírási íven kezességet vállaltak: *Imets F. Jákó* főgimnáziumi igazgató, *Bartha Ignác* kir. ügyész, *dr. Betegh Antal* ügyvéd, *Molnár Lajos* kir. pénzügyigazgató, *dr. Molnár Károly* orvos, *Molnár László* ügyvédjelölt, *Élthes Elek* kir. tanfelügyelő, *Csedő István* ügyvéd, *Vargha Ferenc* csíkszentdomokosi plébános, *Murányi Kálmán* felcsíki főesperes, *Domokos János*, *Hosszú Ferenc*, *Bálint Lázár* plébánosok, *Benedek Gábor* menasági igazgatótanító, *Bochkor Ádám*, *Bochkor Béla*, *Heigell Lipót* adóhivatali tisztviselő, *Pál István* adófelügyelő és *Imreh Dénes* főerdőtanácsos. Az új lap mutatványszáma — mint mondják — karácsonykor jelenik meg.”

Dr. Bocskor Béla a „Csíki Lapok”-at nyolc évig, vár-

¹ *Vitos Mózes* a „Csíkmegyei Füzetek” cím alatt megírta és kiadta Csík leírását és hagyományait.

megyei tiszti főügyésszé történt megválasztásáig, vagyis 1888 decembertől 1896 végéig kiváló gonddal szerkesztette. A millenium évében tartalmas jubiláris számot adott ki.

Az 1897. évben a „Csiki Lapok” politikai lappá alakult át, szerkesztését *dr. Molnár József* ügyvéd, később országgyűlési képviselő vette át és szerkesztette egy évig. Az 1898. évben *Györgyjakab Márton* kiadótulajdonos és Gyergyóból *Vértés (Hochschild) Lajos* ditrói igazgatótanító a szerkesztő. Ebben az évben a valóságos szerkesztő nem *Györgyjakab Márton*, hanem *T. Nagy Imre* volt. *Györgyjakab Márton* nem is foglalkozott ujságírással. A lapnak számos munkatársa volt.

A „Csiki Lapok” új korszakba az 1899. év január 1-ével jut, amikor a lap főszerkesztését *dr. Fejér Antal* vette át, *Lakatos Mihály* felsőnépiskolai tanár és *dr. Szántó Samu* ügyvédjelölt szerkesztése mellett. A régi gárdát nagyszámú munkatárs egészítette ki. A lap legtehetségesebb és legkiválóbb munkatársai: *Becze Antal* alispán, *T. Nagy Imre* kir. tanácsos és *Bartalis Ágoston* főszolgabíró. *T. Nagy Imre* mindvégig a leghivatottabb s legszorgalmasabb munkatársa volt a lapnak, melyben mellette sokat dolgozott *Lakatos Mihály* is, aki igen éleleszü és jótollú publicista volt.

Györgyjakab 1899 júliusban meghalt. A nyomdát *Dresznándt Viktor*, egy vagyonos segesvári szász vette át, kitől nem-sokára *Szoboda József*, majd ettől az 1911. évben *Vákár Lajos* vette meg.

Az 1907. évben a lap főmunkatársa *dr. Imets János*, 1908-ban *dr. Benke Antal* és *dr. tusnádi Élthes Gyula* voltak.

Dr. tusnádi Élthes Gyula az 1908. évben lépett a lap kötelékébe, amelybe már előzőleg is írogatott. Az 1908. évben főmunkatárs, majd *Fejér Antal* mellett társszerkesztő és 1900-tól egészen az 1922 március havában történt repatriálásáig a „Csiki Lapok” felelős szerkesztője volt. A „Csiki Lapok”-at leghosszabb ideig — 15 évig — *dr. Élthes* szerkesztette. Ez idő alatt ő volt a lap szellemi irányítója és tényleges szerkesztője. A lap minden rovatát ő maga állította össze; 1912 december havában a lap huszonötéves fennállásának emlékére gazdag jubiláris számot adott ki, melyben *Élthes* a budapesti Nemzeti Múzeumban végzett kutatásai nyomán megírta a „Csiki Lapok” huszonötéves történetét. A háborút megelőző években a „Csiki Lapok” igen gazdag és változatos tartalommal, nagy terjedelemben jelent meg. A háború alatt a „Csiki Lapok” napilap lett, mert mindennap a háborús hírekről rendkívüli számot adott ki. A rendkívüli kiadásokat a zsögödi, taplocai, várdotfalvi és a környékbeli tejesasszonyok már reggel 6—7 órakor szétkapkodták és a szatyorban hazavitték.

Dr. Élthes különösen a világháború alatt a „Csiki Lapok” naponkénti kiadásával fejtett ki rendkívüli nagy tevékenységet. Igen nehéz feladat hárult a „Csiki Lapok”-ra az impérium-

változás és a magyar párt megszervezése idején, amikor a lap *dr. Élthes* szerkesztése mellett nehéz küzdelmet vívott a székelység érdekeiért. Az 1922. évben történt repatriálása után a lapot a kitűnő tollú *Csipak Lajos* főgimnáziumi paptanár, későbbi kanonok vette át, de szerkesztői működését egyházi felettes hatósága nem engedélyezte, ezekből a szerkesztő *Részegh Győző* lett, aki a székelység érdekeiért mindenkor szókimondóan és bátran küzd. A „Csiki Lapok” hivatása a háborút követő időkben egyre erőteljesebben bontakozott ki. A lap igen jól van szerkesztve és nagy hivatást tölt be a csiki székelység történetében.

Az 1894—1901. években jelentek meg a „Csiki Lapok” mellett, amint már jeleztük, a *Vitos Mózes* csíkszentkirályi ny. róm. kat. lelkész által szerkesztett „Csikmegyei Füzetek”, melyeket *Györgyjakab Márton* nyomdája adott ki. Ezek a füzetek a megye leírását és történetét igen érdekesen dolgozták fel. Összesen 34 füzet jelent meg nyolc év alatt. Ez a 34 füzet teljes egészében feldolgozta Csík megye községeinek hegy- és vízrajzi, valamint néprajzi, gazdasági és ipari viszonyait. Báró *Orbán Balázs* „Székelyföld” című híres hatkötetes munkája és *Benkő Károly* „Csík, Gyergyó és Kászon leírása” c. munkája mellett ez a mű az, mely Csík megyét részletesen és tárgyilagosan ismerteti. Ma is keresett, de nehezen megszerezhető mű. Én a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában jutottam hozzá.

T. Nagy Imre szerkesztésében jelent meg a „Csiki Gazda” című közgazdasági és mezőgazdasági folyóirat. A csikmegyei gazdasági egyesület közlönye volt, melyet az egyesületi tagok ingyen kaptak. Huszonnyolc éven keresztül volt útmutatója a csiki gazdaközösségeknek. A világháború alatt szűnt meg.

A második nyomda Csíkszeredában is, mint mindenütt, új lapnak adott életet. 1900-ban jelent meg a *Szoboda Testvérek* kiadásában a „Csikmegyei Híradó” *Borsai Mór* törvényszéki jegyző és *Veress Árpád* járásbírói jegyző szerkesztésében. 1902-ben *Gyönös Gyula* kiadásában és a kiváló képzettségű *dr. Szántó Samu* ügyvéd szerkesztésében megjelent a „Csíkszereda” című hetilap, ebből lett azután a „Székelység”. Először *dr. Nagy Béni* szerkesztette.

Vidéken ahány nyomda, annyi ujság, vagy még több. A „Csiki Lapok” mellett megjelent Csíkszeredában a *dr. Ujfalusi Jenő* által szerkesztett „Őrszem”, majd *dr. Pál Gábor* és *dr. Gál József* ügyvédek szerkesztésében a „Csiki Hírlap”, a megyei függetlenségi párt orgánuma. Ugyanebben az időben jelent meg a *T. Nagy Imre* elnöklete alatt álló megyei munkapárt lapja, a „Székelység”, amelyet *dr. Gaál Endre* vármegyei aljegyző szerkesztett, főmunkatársai pedig *T. Nagy Imre*, *Becze Antal* s a nagytehetségű *Bartalis Agoston* voltak. Az 1914. évben kiütött háborút megelőzően Csíkszeredának tehát egyszerre három lapja is volt. Közben a legelől említettek rövid

élet után megszűntek. A háború utáni időkben egy kis szünet áll be, de 1926-ban már megjelenik a rövidéletű „Dácia” román-magyar nyelven *Viteliu Banitiu* szerkesztésében.

Gyergyóban 1898-ban indult meg a „*Gyergyói Hirlap*” Gyergyószentmiklóson, *Kalmár Ignác* felelős szerkesztésében. Néhány év múlva ezt a lapot Ditróban *Puskás Kálmán* szerkesztette tovább. Gyergyószentmiklóson a *Sándory Mihály* nyomdája adta ki a „Gyergyó” című lapot, melyet *Kálmán István*, *Benke Antal dr.*, majd *Novák Albert*, végül maga *Sándory* szerkesztettek. Egyideig a lap a munkapárt orgánuma volt. A *dr. Vákár P. Artúr* nyomdája adta ki 1905—1919-ig Gyergyószentmiklóson a függetlenségi párti „Csik vármegye”-t, Gyergyó harcos és eleven ujságját, amelynek szerkesztője maga a nyomdatulajdonos volt. A lap hetenként háromszor jelent meg, ami ékes bizonyága a csiki ujságírás fejlettségének. A „Csik vármegye” másfél évtizeden át erős szöcsöve volt a függetlenségi eszméknek. A lap megjelent a háború alatt Budapesten is. Ez a lap a szerkesztőnek 1919-ben történt repatriálásakor megszűnt.²

27. §. Népeségi, vallási és természetrajzi viszonyok.

Csik megyének 1880-ban 110,940, 1890-ben 114,110, 1900-ban 128,382, 1910-ben 145,720 lakosa volt. Megdőbentően kevés volt a szaporodás 1880 és 1890 között. Ebben az időben u. i. a szaporodás a 3%-ot alig haladta meg, míg 1890 és 1900 között 7%, 1900 és 1910 között 8% volt a népesedés emelkedése. Csikban 1880-ban román volt 12,836 lélek, vagyis 11%, 1890-ben 14,470, vagyis 12.5%, 1900-ban 15,936, szintén 12.5%, 1910-ben 18,032 lélek, vagyis 12%. A románokon kívül Csiknak a lakossága magyar. Családi állapot tekintetében megjegyzem, hogy Csikban 1880-ban 30, 1890-ben 38, 1900-ban 40 és 1910-ben 150 elvált egyén volt. Hogy 1900 és 1910 között az elvált egyének száma három és félszeresen szaporodott, annak oka bizonyára a bevándorlásban keresendő.

A vallási megoszlás szerint Csikban róm. katolikus volt 83%, 1890-ben szintén ennyi, 1900-ban a százalék nem változott, 1910-ben pedig 80% volt a római katolikusok száma. Arányszám tekintetében a római katolikusok után a görög katolikusok következtek, és pedig változatlanul 17%-kal, mindegyik népszámláláskor. Az írni-olvasni tudást illetően az írni-olvasni tudók száma a magyarságnál 1910-ben 50%-ra, a románoknál pedig 20%-ra emelkedett. 1910-ben Csiknak 50%-a tudott írni és olvasni, ami bizony igen kedvezőtlen tünet. Csik-

² A csiki ujságírás adatait *dr. Élthes Gyula* volt szíves megadni.

ban 1910-ben 104 népiskola volt, melyekben 225 tanerő működött.

Csíkban 1910-ben búzával volt bevetve 2,876 hektár, rozszal 14,775 hektár, árpával 5,995 hektár, zabbal 13,012 hektár, burgonyával 3,544 hektár, kukoricával 1,399 hektár.

Csíkban a magyarság legtömörebben Kászonalcsíkot lakja, hol a magyarok számaránya 99 0/0, míg a gyergyószentmiklósi járásban 87 0/0, a határmenti gyergyótölgyesi járásban 34 0/0. Ebből látjuk, hogy a románság betelepülése Moldovából Gyergyótölgyesen keresztül történt és húzódott a Görgényi-havasokon át. Éppígy történt a csikgyimesi, pricsketői és az úzi szorosok mentén is. Gyimestől az átvonulás Szentdomokos és Vaslábán át történt Görgény irányában. A Pricskető alatt pedig Szentgyörgyön, az Úzi-szoros közelében találunk románokat.

Csík a Székelyföld legmagasabb fekvésű és legezártaabb megyéje, mindenfelől a Keleti-Kárpátok havasai veszik körül. Maros-Torda felől a Görgényi-havasok, Udvarhely felől a Hargita s a Baróti-havasok, Háromszék felől a Bodóki-hegylánc, a keleti homlokzaton pedig a Csiki- és Gyergyói-havasok választják el Románia felvidékétől, az egykori Moldovától és Bukovinától.

E bércóriások között ugyanazon hegycsoportban ered Erdély két legnagyobb folyója, a Maros és az Olt. A Maros északra Maros-Tordának, az Olt délre Háromszéknek folyik; a Maros a gyergyói magas rónán, az Olt a felcsiki és az alcsiki fennsíkokon. A bércekből néhány kisebb patak gyarapítja a főereket, ilyen Felcsíkon a Szépvíz, Alcsíkon a Fiság. A Kásonpataka Háromszék felé folydogál, hogy a Feketeüggel a Barcaságon érje be az Oltot. Csak a Gyergyói-havasok vízerei ereszkednek le a keleti lejtőkön Románia felé, keskeny nyílásokon törvén maguknak utat a hegyfalakon át. Kapukat alkotnak: a Tatros Gyimesnél, a Békás Békásnál, a Kisbeszterce Tölgyesnél. A Feketevíz mellett a bélbori, az Úz mellett az Úzi-szoros van.

A megye területe 831,682 kat. hold volt, 66 községgel. Egy községre 19,000 hold jut. A községek a három hegyvidéken, illetve felföldön épültek tömegesen, hol a Maros Gyergyót, az Olt Felcsíkot és Alcsíkot átszeli. A községek közül 57 fajmagyar és 9 román többségű, ezeknek többsége, amint megállapítottuk, Gyergyótölgyes és Bélbor körül van, amelyek *Lenk Ignác* ismertetett műve szerint 1837-ben csak néhány házból állottak és a revindikált, meg a közbirtokossági havasi területeken épültek.

Csíkban van 2 város, 46 nagyközség és 12 kisközség.

Népoktatás és kulturális viszonyok tekintetében megjegyezzük, hogy *T. Nagy Imre* „Csík közgazdasági leírása” című, Budapesten 1902-ben a Tudományos Akadémia által kiadott munkájában megállapította, hogy Csíkban 1900-ban a lakóházak száma 28,780 volt, amelyek közül kőből és téglából 1082, fából 27,697 volt építve, cseréppel vagy bádoggal 1828, zsin-

dellyel és deszkával 26,942 volt földve. Szalmával földött ház egyetlenegy sem volt.

Csiknak háromnegyed része havas hegyvidék.

Csikban a tankötelesek közül 1900-ban mindennapi iskolába járt 11,845, ebből 6425 fiú és 5420 leány; általános ismétlő iskolába járt 2596, ebből 1430 fiú, 1166 leány; gazdasági ismétlő iskolába járt 145, ebből 116 fiú és 29 leány. Iparostanonciskolába járt 132, felső népiskolába 93 fiú. Polgári iskolába járt 281, ebből 165 fiú és 116 leány, középiskolába 224 fiú. A tankötelesek közül valamennyi iskolába járt 15,316. Ebből fiú 8858, leány 6731. Nem járt iskolába 10,091, ebből 4587 fiú. Iskolába járt tehát a tankötelesek 60.28 %-a, iskolába nem járt 40 %. Ez az arányszám 1910-ben sem mutatott javulást, ami kulturális szempontból igen szomorú jelenség.

Csikban 1900-ban két gazdasági irányú felsőiskola volt, Csíkszeredában 72 és Gyergyóalfaluban 28 tanulóval, 70 községben volt 103 elemi és 4 polgári iskola. Az állam nyolc iskolát tartott fenn: egy felső népiskolát Gyergyóalfaluban, egy polgári iskolát Ditróban, 6 elemi iskolát Borszéken, Szeredában, Békáson, Hollón, Tölgyesen, Bélboron. Községi iskola volt 22, melyből egy felső volt Csíkszeredában, két polgári Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson és 19 elemi iskola. Felekezeti jellegű volt 78, ebből 65-öt, vagyis 64 elemi és egy polgári iskolát a római katolikus egyházközségek, tizenhárom pedig a görög katolikus egyházközségek tartottak fenn.

Ezekbe az iskolákba járó növendékek közül magyar 14,611, román 1,251 volt. Vallás szerint római katolikus 13,557 és görög katolikus 1,548 volt. Legkevesebb tanköteles Tölgyesen járt iskolába, a nem járók arányszáma 62 % volt, azonban még rosszabbak voltak az arányszámok Salamáson 64.7 %, Békáson 70.3 %, Bélboron 70.8 %, Gyimes-Felsőlokon 71 %, Gyimes-Középlokon 77.2 %, Várhegyen 82.2 %. Ezekben a községekben tehát az arra hivatottak kötelességüket nem teljesítették. A nagymérvű iskolamulasztásoknak azonban kétségtelenül a falvaknak nagy területeken való szétszóródása, a hegyvidék közlekedési nehézségei és a szülők szegénysége voltak okai. A lakosság 1910-ben a járások között a következőképpen oszlott meg: a felcsiki járás 27 községben 44,115 lakossal, a gyergyószentmiklósi járás 12 községben 42,279 lakossal, a tölgyesi járás 5 községben 13,706 lakossal, a kászonalcsiki járás 17 községben 45,620 lakossal.

Csíkszeredának 2,858 lakosa volt, mely később a gimnázium növendékeivel és a katonasággal 4,000 főre emelkedett. A vármegyei hatóság 1879 szeptemberében ment Szeredába, a mai megyeházába 1886-ban költözött be. Szeredában volt a főispáni, alispáni, államépítészeti hivatal, királyi pénzügyigazgatóság, főszolgabíróság, királyi járásbíróság, kir. törvényszék, a 24. honvédszázados ezred egy zászlóalja, csendőrszárnyparancs-

nokság, munkásbiztosító pénztár, erdőhivatal, posta és távirada, takarékpénztár, hitelszövetkezet, gazdasági egyesület, kaszinó, polgári olvasókör, kereskedő kör, iparos- és kereskedő ifjúsági kör, kisdédóvó, elemi fiú- és leányiskola, polgári leányiskola, fógimnázium, magyar kir. földműves-iskola.

Gyergyószentmiklóson 7,028 lakos volt, 1,178 lakóházzal, melyből 118 köépület. Gyergyószentmiklósnak tetemes közvagyonra van, nagy ipari és kereskedelmi központ. Ditrónak pedig 6,151 lakosa 1,452 főépülettel, Gyergyóalfalunak pedig 5,811 lakosa. Szépvíz Gyímesnek a piaca, a csángók a tejtermékeket ide szokták vásárra hozni. Csíkszentmártonnak Csekefalvával együtt 2,625 lakosa volt. Központi helyek voltak: Karczfalva, Szentkirály és Nagykászon. A nem magyar ajkúak 34 % -a tökéletesen beszél magyarul.

Csik lakott helységei tekintetében megemlítjük, hogy az 1898:IV. t. c. 2. és 3. §.-ai alapján a magyar belügyminiszter Csík vármegye községeinek neveit 106,206/1905. B. M. sz. rendeletével az 1905. évben az *alábbi alakokban* állapította meg:

I. *Felcsíki járás*: Csikborzsova, Csikcsicsó (Hargitafürdő), Csobotfalva, Csikcsomortán, Csíkdánfalva, Csikdelne, Göröcsfalva, Gyímesbükk (Barátostelep, Gyímes, Rakottýástelep, Agyagospataka, Áldomáspataka, Barátospataka, Bálványospataka, Hidegség, Petkipataka, Tarhavaspataka, Tarkuczatelep), Gyímesfelsőlök (Bothavaspataka, Cziherekpataka, Gáborokpataka, Görbepataka, Komjádpataka, Rajkópataka, Réczepataka, Sántatelek, Szöcsökpataka, Ugrapataka), Gyimesközéplök (Antalokpataka, Barackkospataka, Bándpataka, Borospataka, Bükkhavaspataka, Hidegség, Jávardipataka, Kálnokpataka, Kovácspatak, Nagypatak, Salamáspataka, Sötétpatak), Csíkjenőfalva (Háromküttelep), Karcfalva (Kisáczafürésztelep), Csíkmadaras, Madéfalva, Csíkmindszent, (Hosszúaszó), Csíkpálfalva, Csíkrákos, Csíkszentdomokos (Balánbánya), Csíkszentlélek (Fítód), Csíkszentmihály (Aj nád, Lóvész), Csíkszentmiklós, Csíkszenttamás, Szépvíz (Bükklok, Csügés, Gyepecze, Kostekek, Pricskető), Csíktaploca (Erdőalja, Lugat), Vacsárcsi, Várdótfalva (Csíksomlyó), Zsögöd (Csíkszeredai fürdő, Zsögödfürdő).

II. *Gyergyószentmiklósi járás*: Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalu, Ditró (Hódos, Orotva), Kilyénfalva, Gyergyóremete (Csutakfalva, Dudád, Eszenyő), Salamás, Szárhegy (Güducztelep), Gyergyószentmiklós (1910-ben város lett, Gyilkosvölgyitelep, Háromkút), Tekerőpatak (Heveder, Ölves, Tinkák), Gyergyóújfalva (Gyergyólibántelep), Gyergyószárhegy (Galoczás, Fülpe, Ploptya), Vasláb.

III. *Gyergyótölgyesi járás*: Gyergyóbékás (Zsedánpatak), Bélbor, Borszék (Borszékfürdő), Gyergyóholló, Gyergyótölgyes.

IV. *Kászonalcsíki járás*: Csatószeg, Csíkcekefalva, Kozmás, Lázárfalva, Csíkmenaság (Menaságújfalu, Pottyond), Csík-

szentgyörgy, Bánkfalva (Kotormány, Altizes, Háromtizes, Ittkétfalva, Jenőfalva, Körösményfalva, Martonos, Simószege), Csíkszentimre, Csíkszentkirály (Fűrészhágoalja), Csíkszentmárton (Aklos, Csobányos, Kőkert, Uzvölgy), Csíkszentsimon, Tusnád (Tusnádfürdő, Ujtusnád), Csíkverebes, Kászonaltiz (Fejérkői borviztelep), Kászonfeltiz, Kászonimpér (Répáti borviztelep), Kászonjakabfalva (Kászonfürdő), Kászonujfalu.

V. Csíkszereda r. t. város.

VI. Gyergyószentmiklós város.

A felcsiki járás 1910-ben kettéosztatott és megalakult Szépviz székhellyel a szépvizi ötödik járás. *A rendelet szerint a helységneveket a fenti hivatalos megjelöléssel és alakban kellett használni, illetőleg írni.*

Történeti áttekintés szempontjából rámutatunk arra, hogy az 1332—36. évi pápai regestrumban Felcsikon Tarkó (Szentdomokos), Delne, Rákos, Szenttamás, Szentmiklós és Szentmihály, Somlyó Felcsikon; Alcsikon Mindszent, Kozmás, Szentgyörgy, Szentmárton, Szentkirály, Szentlélek és Szentsimon; Kászonban Nagykászon; Gyergyóban Szentmiklós és Alfalu fordulnak elő, összesen tizenhét, de ez nem jelenti, hogy a plébániákhoz több más falvak ne tartoztak volna. Ez egyházközségek templomai mint Árpád-kori emlékek, a Műemlékek Országos Bizottsága által nyilvántartásba vétettek, ezeken kívül a menasági templom is.

1569-ben Felcsikon: Szentdomokos, Szenttamás, Nagyboldogasszony (Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva), Madaras, Rákosfalva, Amadéfalva (Madéfalva), Csicsófalva, Göröcsfalva, Vacsárcsi, Szentmihály, Szentmiklós, Szépviz, Borzsova, Delne, Pálfalva, Somlyómegegye (Csomortán, Csobotfalva, Várdotfalva, Taploca); Alcsikon: Zsögöd, Mindszent, Szentlélek, Menaság, Szentgyörgy (Jenőfalva), Bánkfalva, Szentkirály, Szentimre, Szentsimon, Csátószeg, Szentmárton, Csekefalva, Kozmás, Tusnádfalva. Kászonban: Ujfalu, Impérfalva, Jakabfalva, Felsőfalva. Gyergyóban: Tekerőpatak, Szárhegy, Alfalu, Csomafalva, Ujfalu, Szentmiklós fordulnak elő, összesen 45. Ugyanezen községek az 1614. évi lustrumban is előfordulnak. Rajtuk kívül még Alcsikon: Verebes és Lázárfalva, Gyergyóban Remete. Tehát 1614-ben Csíknak 48 községe volt. Az 1658. évi összeírásban Alcsikon még előfordul Szeretszeg. Ez azonban csakhamar elpusztult és a szeretszegiek Tusnádra telepedtek be. Az 1702. évi lustrumban Gyergyóban még találjuk Kilyénfalvát. Ezek szerint 1691 után Csíknak 50 faluja van és ezeken kívül Szereda mezőváros.

Gazdasági viszonyok tekintetében kiemeljük, hogy a csíki népnek a gazdaságban való konzervativizmusa ebben a korszak-

ban sem változott. Főterménye most is a rozs; tavaszroszot Felcsíkon és Gyergyóban vetettek, melynek a szalmája 1.5—1.7 m magasságot is elért, kalásza dús, szeme zöldsészürke, hektoliter súlya 70—74 kg, egy kat. hold adott 15—18 mázsát is, de a kedvezőtlen években alig 4—5 mázsát.

A csíkiek főtápláléka a rozskenyér. Sebb, domborúbb és ízletesebb rozskenyeret alig sűtnek máshol. Búza inkább az alsíki síkon terem s ad holdanként 7—10 mázsát és hl-ként eléri a 83 kg-ot. Mint vetőmag kitűnő. Az árpa megad holdanként 8—12 mázsát, hektólíterenként 60—62 kg-nyi súllyal. A zabot főként Gyergyóban termelik. A csíki zab első helyen állott Magyarországon; holdanként adott 7—10 mázsát, hektólíterenként 56 kg súllyal. Nagy a burgonyatermelés, amelyet szeretettel művelnek, mivel egyik főtápláléka a csíki székelységnek. A kender- és lentermelés a házi szükségletre szorul. Legtöbb a kender Tusnádon és a szomszédos községekben. A kendervásznat Szentmártonban a vásárokon árulják, de megtalálni bármely csíki országos vásáron is. Lencsetermés kevés van; a káposztát az ú. n. káposztáskertekben termelik. A takarmányrépa-termelés emelkedőben van; a bükköny és a zabosbükköny is meghonosult. Ahol hármashatár van, vagy a belsőséget és a kertet a gazda lóheretermelésre használja, elég jó lóhere terem, súlya hl-ként 80—85 kg. A csíki éghajlat az arankának nem kedvez.

A 121,052 kat. hold szántóból az 1901. évben csak 69,680 hold volt bevetve, 53,407 ugaron maradt. Csikban 22,000 földbirtokos van, így egy földbirtokosra 2 holdnál valamivel több bevetett terület esik, de vannak birtokosok, akiknek ennyi sincs. 100 holdon felüli 175 birtokos van Csikban, ennél kevesebb csak Árvában és Túrócban volt, de ezeknek sok az erdei legelője és kaszálója, közülük 30 haszonbérlet. Csikban egy hold rétnak az ára 1895 körül 800—1000 korona, jobb szántóé 400—600 korona körül állott. 48 községnek volt faiskolája, az utcák és közterek fásítva vannak, a gyümölcsösítés is előrehaladt. Csiknak a 844,375 kat. hold területe a következően oszlik meg: szántó 121,051, kert 8,205, rét 186,347, parlag 22, legelő 174,341, erdő 326,373, nádas 2, terméketlen 15,341 hold; mindezek százalékban kifejezve: szántó 14.55, kert 0.99, rét 22.41, legelő 20.96, erdő 39.24, terméketlen 1.85 %. A legelőterületből közös: 120,350, nem közös 59,991 kat. hold; a korlátolt forgalmú birtok területe: 422,494, ebből bérben 39,180 kat. hold; házi kezelésben van 91.5 %. Közös erdő 265,307 kat. hold, ebből községi 102,465, közbirtokossági 162,842; törvényhatósági, községi és városi birtok összesen 185,384; római katolikus lelkészi, papi és templom-birtok 16,878, tanítói iskolai-birtok 386 kat. hold, görög katolikus templomi, papi és iskolai vagyon 83 kat. hold, községi iskolák vagyona 274 kat. hold, vasútaké 898 kat. hold; által által hasznosítható terület 368,888 hold, ehhez hozzávéve az

ugart, e terület 414,095-re emelkedik, vagyis a mezőgazdasági terület 80%-ra.

A szarvasmarhák létszáma 81,185, 1 km²-re esik 1,807, 1000 lélekre pedig 711. A létszám 1884-től 1900-ig 15,699-el szaporodott; a marhatenyésztés Gyergyóban érte el a legfejlettebb fokot. Az egész állományból 50,025 jár közös legelőre, az egésznek 61—62%-a. A lótenyésztés általában elhanyagolt, az állomány 13,847, 100 km²-re esik 308, 1000 lakosra 121 a 706, illetve a 131 országos átlaggal szemben. Közös legelőn van 8,857, a lovak összes értéke 1.719,743, egy lakosra esik 13.3 korona. *A híres székelly ló már ismeretlen.*

A sertésállomány 27,222. A mangalica-keresztelés, a zsír- és a hússertés is figyelemreméltó; a bakonyi sertéshez hasonlítható. Az állomány 1884 óta 378 drb.-al fogyott. 100 km²-re 605 esik, a 2276 országos átlaggal szemben, 1000 lélekre 239 a 422 országos átlaggal szemben.

A juhtenyésztés Csíkban nagyon fontos; az egész állomány 120,677, 100 km²-re 2,686 esik a 2,522 országos átlaggal szemben, de a tejfeldolgozás primitív. A kecsketenyésztés hanyatlott, 7,460 a létszám, tenyésztésüket és legeltetésüket a vármegye szabályrendelettel korlátozta. A bivalytenyésztés emelkedőben van. A baromfitenyésztéssel karöltve a méhészet is emelkedőben van. A méhtenyésztés alapja 4,777 méhcsalád, a mükaptárokkal való méhészkedés kezd tért hódítani.

Az ipar elmaradott, valamennyire a házi iparról lehet szólni, de az is hanyatlott (szőttes, festékes, varrottas). Fazekasipar van: Madarason, Dánfalván, honnan máshová is visznek árut. Kőfaragással foglalkoznak főleg Szentkirályon. Tímármesterséggel 10—15 iparos foglalkozik. A mészégetés Szentmihályon és Szentdomokoson dívik.

A munkásviszonyokat illetően Csíkban az az érdekes, hogy a birtokos és a munkás egyszemélyben összefoly, ennek ellenére a munkabér itt a legnagyobb. Az 1902. évben a tavaszi napszám 148, a nyári 188, az őszi 155, a téli 132 fillér volt.

Csík erdeiben sok tüzelő és épületfa van, de a régi időben szakadatlanul hordották, tilalmasokat csak 1856-ban hagytak meg. Az 1880. év óta az erdőtörvények segítettek a bajon. A XX. sz.-ban az irtás újból növekedett, mivel az arányosítások idején a közbirtokosságok a helyzettel visszaéltek. Felcsíkon legtöbbször a lágú fehér- és a borsfenyő, kevesebb a bükk, még kevesebb a nyár-, a nyír-, a rakotya-, a mogyoró-, a juhar-, a berkenye-, a szil-, a kőris- és a cserfa. Ugyanígy áll a dolog Alcsíkon és Kászonban, továbbá Gyergyóban, de azzal a különbséggel, hogy Alcsíkon több a cser, Gyergyóban kevesebb a bükk, mint Felcsíkon. A maga idején a bükkösök több makkot s a fenyvesek több fenyőmagot adtak. Az erdőkben terem a szeder, az áfonya (kokojza), az eper, a málna. Az áfonya kétféle: veres és fekete, az utóbbi édes, az előbbi savanyú és ecetnek használják. Csík,

Gyergyó és Kászon fáiról *Losteiner* ezeket írja: „A fák száz és több láb magasságra is felnőnek, kézműves munkákra és díszítésre használatnak: nevezetesen Gyergyóból tengeri árbocok céljára visznek Törökországba; a revindikált havasokon tiszafa is van.” Gyergyóremeténél és Ujjfalunál a Marosban 3—4—5 öles hosszú, fekete nagy fák vannak, ezekről írja *Benkő József* „Specialis Transylvania” c. művének 418. lapján: „Ezeket a fákat a bennlakók saját nyelvjárásuk szerint „vízözönfák”-nak hívják, ezek a diluvium fáí, nagyon feketék, úgyhogy ébenfáknak lehet őket nézni.”

Gyümölcsfa Alcsikon javarészt Szentgyörgyön, Bánkfalván; Kászonban Impéren van, meggy, alma, körte, veresszőlő (ribizli), egres, e helyeken az éghajlat enyhébb. Gyümölcsfák Felcsikon Szeredában, Szépvízen és Delnén vannak, de általában ritkák a Hargita és a Tarkő viharai miatt, mert már a bimbók lefagynak és a gyümölcs is ritkábban érik be. Gyergyóban több községben, de különösen a porondos helyeken: Alfaluban, Gyergyószentmiklóson és Szárhegyen vannak gyümölcsfák. Gyergyószentmiklóson több szépen gondozott gyümölcsös kert volt mindig és ugyancsak mindenkor híres volt az ott termő vajonc körte. Itt is a Kelemen-havasok nyugati, a Békénylok és Hagymás keleti hideg szeleitől a gyümölcs hamar megfagy és a Dél-hegy északi oldala délről felfogja a dél melegét.

Csik éghajlati viszonyait tekintve megjegyezzük, hogy Csik levegője nagyon változó, sokszor egy napon az esztendő egész változata előjön. Minden egy hónappal később zöldül, mint Erdély déli részében. Májusnál előbb nem tavaszodik, a tél már október végén beköszönt. A havazás a Hargitán már szeptemberben megkezdődik és a hó a magas hegyvidéken júniusig megmarad. Ha a Hargita felől veres az ég, ez nemcsak a szeleknek, hanem a közeledő viharoknak is előjele. Felcsikon nyugatról a Hargita, északról a Tarkő orkánjai miatt a termények veszélyeztetve vannak. Gyergyó fennsíkja fekvésénél fogva jóval hidegebb, de nem éri annyira zordon szél, mint a felcsiki részeket. A Kelemen-havasok, a Békényloka, vagy a Hagymásfeje, a Dél-hegy vonulataitól távolabb eső helyen török búzát is termesztenek. Alcsiknak és Kászonnak kedvezőbb a helyzete, minden növényt dúsabban is tenyésztenek, mint Felcsikon és Gyergyóban. Jégesőnek és dérnek leginkább Kászon van kitéve.

Bányászat tekintetében Csik köveit és érceit illetőleg azt jegyezzük meg, hogy Csomafalván a Somlyó-hegy déli oldalán az Aranyász-patak ágai közt termésarany, a Kisbeszterce völgyén, Ditró határán, az Orotva-patak mellett ezüst található, éspedig önnal vegyesen. Az egész Hargitában több helyen, éspedig: Szentkirály, Szentsimon, Szentimre, továbbá az Erdővidékkel határos községek hegyeiben, Bánkfalván, Szentgyörgy és Menaság havasi részeiben réz és vas is van. E helyeken bányászattal sokszor kísérleteztek, de pénz és szakerő hiányá-

ban abbahagyták. Csíkmadarason kénesöt is találtak, úgy itt, mint Dánfalván, Csík és Gyergyó egyéb helyein feles vaskő is van. Csíkban már régen nincsen vashámor. Balánbányán sok a réz, és pedig kitünő minőségű. Mészkövel vannak tele Szentmihály, Szenttamás, Vasláb és Tekerőpatak hegyei, Szárhegyen és Vaslábban pedig sok a fehér márvány. Allat- és növénykövületek Borszéken, Gyergyóremetén fordulnak elő; a kén pedig Lázárfalván s igen sok alcsíki községben, továbbá a Hargitában. A borszéki üvegyár gyártmányai annakidején a csehországiával versenyeztek, sőt felül is múlták. Csíkban rendkívül sok épületkő van, különösen kiváló ezek közt a rózsaszínű cserkő. Híres a Ditróban található „ditroit” is, amelyet leginkább szoboralapzatok céljára használnak. Vannak malomköveknek, síremlékeknek és lépcsőknek alkalmas kövek, ezeket főleg Rákoson és Szentkirályon faragják. Só csak Várdottalva határában Bálványos-havason van, egyébként Csíkba Parajdról szállították. Kászonban, Tölgyesen, Csatószezen, Szentsimonon, Szentimrén és Szentkirályon előfordul az ú. n. fehérföld (kaolin). Borszéken kőszénbánya is van.

Csik fürdői 1867 után lendültek fel. Legelőkelőbbek Tusnádfürdő, Borszék; ezek után következnek a kászonjakabfalvi, zsongódi, szeredai, végül a csicsói Hargita.

Tusnádon az impozáns fürdőépület 1890-ben építettett. A vámháború kitörése előtt román bojárak sűrűn fölkeresték. 1892-ben a vendégek száma már 500-zal esett. Bár fekvésére, levegőjére s ásványvizeire ritkítja párját, anyagilag boldogulni mégsem tudott, 1910 után a nagy Kúrszalon is leégett. A fürdő-társaság mindent elkövetett felvirágoztatására.

Borszéket gróf Bánffy Dénes fedezte fel 1770-ben, de adat van arra is, hogy a gyergyaiak már 1700-ban ismerték. Híressé Güntner és Zimmenthausen tették. Bécsiek voltak, sőt az utóbbi 1805-ben Borszékre költözött s bérbe is vette s 1807-ben a forrást kúpüvel látta el s a vendégek számára házakat épített, ebben neki gróf Lázár László is segítségére volt, ezután Borszék folyton fejlődött. A világháború pusztításait Borszék is átélte; ma is nagyon keresett fürdő Gyergyóditró és Gyergyószárhegy.

Bár a kászonjakabfalvi fürdőnek hatása bámulatos, nem részesül a megérdemelt pártolásban. Ez a sorsa a zsongódi, szeredai fürdőknek is; a csicsói Hargita nemrégiben lendült fel.

28. §. Csík vadászati és halászati, méhészeti viszonyai.¹

Ez a cikk közvetlenül kapcsolódik az előbbi fejezethez, egyébként az alább következő rövid ismertetés nem tart igényt arra, hogy Csík vármegye vadászati és halászati monográfiájának tekintessék, csupán néhány megjegyzést és megfigyelést ad azokról a viszonyokról, amelyek valamely módon Csikra nézve jellemzőek, avagy különlegesen csíki jelleget mutatnak.

A csíki vadászatot nem vad-gazdagsága, hanem a természet változatos szépsége, a terep nehézségei, a fáradság és erőfeszítés, melyet a vadásztól megkövetel, avatják párját ritkító, igazán nemes sportélvezetté.

Apró vadak Csíkban a következők: a *nyúl*, a *fürj*, a *fogoly*, a *haris*, a *mogyoróstyúk*, a *róka*, a *borz*, a *nyest*, a *vadmacska*, a *vidra*, ezenkívül a ragadozómadarak: a *baglyok* és a *sasok*.

A fővadcsoportha tartoznak az *őz*, a *szarvas*, a *fajdkakas*, a *hiúz*, a *vaddisznó* és a *medve*.

A késői tavaszodás, a kedvezőtlen március és április hónapok, a kártékony ragadozók sokasága az apró vadállománynak jelentékeny szaporodását úgyszólván lehetetlenné teszik. Ezért sem a nyúl-, sem a fogolyállomány számottevő nem lehet.

A *nyulat* vizslával, tacskókopóval, hajtással vadásszák, továbbá barázdából és hónymról ugratva lövik. A nyúl vadászat Csíkban sohasem fajulhat el a körvadászatokon szokásos vérfürdővé, ezért a lődühben szenvedőket kielégíteni sohasem fogja, de a vadászatok sportszerűsége és a nyúl példányoknak 7 és 1/2 kg-ra is feljövő súlya bőven megjutalmazza a fáradságot. Csíknak legszebb apróvadterülete az ú. n. *Köd*, ez a Rákostól a Lóvész-i határig terjedő kb. 10 km hosszú hegyvonulat s az *Olt*nak és *Szépvízpataka völgyének a vízválasztója*.

Fogoly, fürj és haris csak elvétve, nyúlászás közben kerül puska elé.

Végtelenül kedves a *császármadár*nak csalsíppal való vadászata. A csalsípot a székelyek tyúk, fajdkakas és nyúlcsontból, összehajtott bádoglemezből, avagy ú. n. „*gyüngyemény*”-fából készítik, páratlan ügyességgel utánozzák hangjait és fognak ki a „*hegyesszemű*” kis kakas ezerféle csalafintaságán.

Az *erdei szalonka* a 900 méternél magasabb hegyekben rendszeresen költeni szokott. Koratavasszal a hóolvadási határ mentén két-három héten át lőhető. Ősszel a patakokat szegélyező égeresekben, nedvdúsabb borsikásokban kerül puska elé, mint a nyúl vadászat véletlen ajándéka.

Az *Olton* és a mocsarakban a *vadréce* számos fajtája él, továbbá *vízityúk*, *szárca*, *sárszalonka* stb. *Vadludat* csak ősszel lehet átvonulóban látni és hallani, terítékre vajmi ritkán kerül.

¹ Csík vadászati és halászati viszonyait egyik kiváló csíki vadászunk írta meg felkérésünkre.

Tavaszi és őszi vonuláskor rengeteg sok a ragadozó madár, kezdve a kis galambászólyvtól, a héjácson, vércséken, solymonokon át, fel a királtságig. Csikban valamikor a nemes sólyomnak híres fészkelő helyei voltak. A balánbányai sziklákon lóttek már keselyűt is.

A baglyok közül gyakori a lakott helyeken a kuvik, erdőben az erdei bagoly, gyöngybagoly, lángbagoly, urali bagoly és az uhu vagy füles bagoly. Ez utóbbinak az emberhanghoz hasonló kiáltásai kísérteties félelmet keltenek az erdei éjszakához nem szokott, gyengébb idegzetű kirándulóknak.

Az apróbb ragadozók közül vadászatiilag legkevesebb a róka. A csiki róka prémje kiválóan szép, tömött és hosszú, ezért igen keresett árucikk. Legszebb a prém december végén. Csikban legtöbb róka az ú. n. szenes róka, melynek hasi szőre és pihe-szőre nagyrészt feketés színezetű. A rókát lövik lesből, csalsípval vagy a nélkül, lövik kutya elől; de legszebb a hajtóvadászata; a csiki vadászok a rókahajtást oly tökéletességre emelték, hogy az másutt egyáltalán nem látható. E hajtások olyan taktikai számítással és előrelátással vannak kidolgozva, hogy abban a vadászok érdekéből minden számba veendő tényező (terepalakulat, annak havas, avagy nem havazott mivolta, szélirány és erősség, a hajtók és oldalbiztosítók hangjának erőssége, a visszhang stb.) a maga értéke és fontossága szerint számításba kerül. A hajtók és az oldalbiztosítók (a dörgetők, a szőlítők, a keccentő) oly tökéletesen végzik munkájukat, hogy hangversenyszerűen pontos együttműködésük nem utolsó sorban élvezet forrása. Meg kell jegyezni azt, hogy Csikban az emberek nem szegénységük vagy rászorultságuk miatt állanak be hajtónak, hanem elsősorban szenvedélyes mivoltuk, sportszeretetük és játékos kedvük viszi őket oda. Ezért kellett róluk külön megemlékezni. A csiki székely hihetetlenül kedves cimborá és ambíciózus sportember, akinek kezében minden munka egy kissé játék is. De nem megy előttük élvezetszámba az olyan játék, mely ambíciójukat erejüknek vagy ügyességüknek kifejtésére sarkalni nem tudja. Legkiválóbb hajtók kisvadra Jenőfalva, Hosszúaszó, Mindszent és Menaságról kerülnek ki, míg a nagyvadhajtáshoz legtöbb érzéket a szentkirályi, szentmártoni, csekefalvi s csíkszentgyörgyi, főként a lázárfaevi emberek mutatják.

Szokták a rókát ezenkívül kotorékebekkel is fogatni és kiásni. Ebben a sorsban azonban főleg a borz részesül, ennek bőréből készül a peregrinusabb természetű „járt-kőt“, bellérembeknek klasszikus tarisznyaformája.

A vidrát lesből lövik, vagy csapdával fogatják.

Csik erdeiben kétféle nyest tanyázik. Gyakoribb a fanyest, melyet nemes nyestnek vagy nyustnak is neveznek; jóval ritkább a könyest. A fanyestnek prémje sokkal szebb és keresettebb. A nyestet egy sajátos módon készült, szeniális szerkezetű csapdával szokták fogatni. E csapda leírását helyszűke miatt

mellőzzük. A puskával való vadászata rendkívül fáradságos s legalább két embernek s egy jó kutyának közreműködését igényeli; ezért kizárólag falusi vadászok foglalkoznak vele.

A *vadmacskát* kutyák segélyével fáról lövik, de került már lövésre kutya elől, hajtásból, sőt kotorekből is.

Az utolsó évtizedekben sajnos, meglehetősen elszaporodott a *hiúz*. Van egy foltosabb és egy kevésbé foltos változata. A székely az előbbit „*bárdochéjjuz*“-nak (párduchiúz), az utóbbit „*bornyuhéjjuz*“-nak nevezi. Hajtásból lövik, avagy még eredményesebben csapdával fogatják.

Az *őzállomány*, mely csaknem teljesen ki volt pusztulva, az utóbbi évtizedben örvendetesen megszaporodott. Ugyanez mondható a szarvasról is. A csiki erdők a háború alatt és után népesültek be szarvassal, mégpedig részint Görgény felől Gyergyónál, részint a Keleti Kárpátok felől az Uz, a Csobányos, Kászon, Nyerges, Lázárfalva, Szent Anna-tó és Tuszád vidékén. A csiki *szarvasok gyönyörűen* fejlett hatalmas testűek, de agancsuk nem elsőrendű. Ezen van hivatva segíteni a gondosabb téli táplálás és a mézsókkal kevert szók felállításá. A szarvasbögés kezdete Csikban az őszi hűvösség beálltától függő módon szeptember 17—20-a között van.

Csíknak igen szép *süketfajd* állománya is van. A *nyirfajd* teljesen hiányzik. A fajdkakas dörgése április 20-a körül kezdődik és eltart május 5—10-éig is, tetőpontja április 27—30.

A *vaddisznó* Csikban évtizedeken keresztül ritkaságszámba ment. Jelenleg is, bár évente 15—30 darab is lövésre kerül, csak inkább átvonuló vad. Lesből, kutyák elől s hajtásból is lövik. Legtöbb esik zabéreskor és késő ősszel, ha a bükkmagtermés Csikban véletlenül gazdagabb, mint a szomszéd megyékben. A táplálékban való szegénység teszi azt, hogy Csikban tízen felüli csorda alig van és igazán súlyos példányok ritkák.

A *farkasok* az utóbbi évtizedben meglehetősen elszaporodtak s ezenkívül észrevehetően némi különbséget mutatnak attól a fajtától, amelyet Erdélyben ismertünk. Valamivel kisebbek, kevésbé félnékek, hajtásban inkább előjönnek; színük nem a jellegzetes ordasszürke, hanem inkább szennyes-sárgás. Télen jó eredménnyel irtják strychnin segélyével.

Egynéhány állandóan Csikban élő példányon kívül a *medve* is inkább átvonuló vad, kivéve a Keleti Kárpátok ösrengetegjeit, hol állandó vadszámba vehető. Az őszi meghízásra való törekvés és a sanyarú télre való előkészület kényszeríti őket minél gazdagabban terített asztalt keresni. Ezért ősszel helyenként valóságos medveösszejövetelek verődnek össze távoli vidékekről, ha véletlenül a magtermés, vagy a vadgyümölcsstermés elosztásának szeszélye úgy hozza magával. Ez az idő október közepétől december első feléig terjed. Minden medve-vidéknek megvan a maga régtől ismert és féltékenyen őrzött medvés helye. Ettől az időtől eltekintve, lövik a medvét

télen barlangból, vagy azon idő alatt, amikor téli szállására vonul; tavasszal a kaszálószeleken tartózkodik s ekkor sarjadzó fűvel, gyökerekkel és hangyatojásokkal táplálkozik és áhítozva leselkedik a még lenn az aljban tartózkodó csordák után. A medve ilyenkor sovány, a szőre cafatokban hull; a csíki nép „*fosztós*”-nak nevezi. A medve legtöbb kárt az állatállományban májustól augusztusig csinál. Ezután már kevés kivétellel csak a vadgyümölcs és a makk érdekli, de igen-igen szereti a tejes zabot is, hol nem egyszer került nyulászó vadászok puszkája elé. A medvét lövik lesből is, a frissen levágott marhák teteme (csüg) mellett, legcélszerűbben magas leshelyről, lövik kutyák elől is és hajtásban is.

Egy ősi módja a medve elejtésének az *önlövő csapda*, amelyet *esztregán*-nak neveznek (esztregán szláv szó, mely állítólag csapdát jelent). Ez az esztregán egy igen furfangosan kieszelt szerkezet, mely oldalról a közepes medvét kb. a szíve magasságában találja el, készül egycsővű és kétcsővű puskából; gondosan elrejtik, számolva a szimattal, elavítják esővel és pontosan meg van állapítva a fegyver sárkányának elhúzására szükséges súly is. Sajnos, közelebbi leírása túlhoszú volna, ezért mellőzzük. Érdekes azonban megjegyzésnek, hogy az el-sütést kiváltó szerkezet pontosan olyan excenteres bütyök által lép működésbe, mint az a Kelet-Afrikában dívó lándzsás csapdákön szokásos s elvileg teljesen különbözik az északi nomádok hajítódárdás csapdáinak kiváltó szerkezetétől.

A Csíkban lőtt medvék száma nem több 4—5 darabnál, évente legtöbbször ennél is jóval kevesebb. Színre és nagyságra a kinőtt példányok is nagyon különböznek egymástól. Világos chanois (teveszőr) színtől az agyagsárgáig, fahéjszín vörhenyesen át a barnáig, a világos sárgás-szürkétől a majdnem fekete-szürkéig minden árnyalat előfordul; igen gyakran látható a szügyön egy háromszögletű világosabb folt, mely csak igen ritkán ér köröskörül a nyakon; a nép nyelve ennek dacára *örves*-nek nevezi őket, s azt tartja, hogy az örves medve veszedelmesebb az egyszínűnél. A fiatalabb medvéket „*hangyász*”-nak nevezik. Teljesen indokolatlan ez a megkülönböztetés, mert minden medve előszeretettel keresi a hangyatojást és forgatja fel miatta a köveket. Nyáron ezek a felforgatott kövek és párhuzamosan felkarmolt kérgű fák mutatják egyedül, hogy ott az erdőben medvék tartózkodnak.

Nagyságra is igen különböznek a teljesen kinőtt, öreg medvék is; 170 kg-tól 300-ig, 170 cm-től 220 cm-ig különbözhet a teljesen kinőtt, öreg példányok súlya, illetőleg az orrhegytől a farok végéig mért hosszúsága. A legnagyobb példány, amelyet láttunk, 1935 őszén esett el, dr. bethlenfalvi *Pál Gábor* képviselő kezétől a rákosi Hargitán (Hógödör). Ezt a példányt az erdőjáró emberek — pásztorok — kb. 25 év óta ismerték, sok „*farén*” járt öreg rabló volt, többször került hajtásba, sőt

puskacső előtt is járt. Bár nem volt túl kövér (hiszen ősszel is kizárólag levágott marhákból táplálkozott), súlya mégis meghaladta a 300 kg-ot; orra hegyétől utólábának sarkáig mért hossza pedig 240 cm-t tett ki. Bundájának színe feketébe játszó vörhenyes barna volt. Kitömetett, jelenleg a csíkszeredai főgimnázium tulajdona, de mivel igen ritka példány, szó van arról, hogy a sepsiszentgyörgyi „Székely Nemzeti Múzeum”-ban helyeztessék el.

A régi időkben sokkal több volt Csíkban a medve. Beszélnek egy madéfalvi vadászról, ki állítólag 92 darabot s egy csekefalvi vadászról, ki állítólag 54 darabot lőtt. E sorok írója a Székelyföldön élő vadászok között ismert egyet, ki 35 és egyet, aki 21 medvét lőtt.

A múlt idők emlegetése juttatja az ember eszébe azt a már kihalt legendás ősvadat, mely egykor Csík és Gyergyó rengeteg erdőinek díszé és büszkesége volt: a *bölényt*, melyet a székely dialektus *begyen*-nek vagy *begyin*-nek nevezett. Csontjai, szarvai itt-ott időnként még felszínre kerülnek, a népnek tudatában azonban az emléke is kiveszett. Ha a nem egészen biztosan bölényre vonatkoztatható „biharferedő”, „biharok kútja” stb. kifejezésektől eltekintünk, van két olyan helynév, mely biztosan a bölény emlékezetét őrzi, de amelyeket a nép jelentőségének ismerete nélkül használ, az egyik helynév Menaságtól nem messze, északkeletre fekvő egy völgyecskét jelöl: *Begyentör*; a másik pedig Torja határában egy sziklacsúcsos hegyet és *Begyenkő*-nek hívják. E dolgok feljegyzésre érdemesek, hogy a teljes elfeledéstől megóvassanak.

Az alábbiak néhány megjegyzést tartalmaznak a csíki folyók, patakok és tavak faunájáról. Itt is arra törekszünk, hogy csak a különlegesen csíki vonatkozású dolgokat említsük meg.

Az Oltnak és Marosnak legértékesebb hala a *csuka*, mely kiváló húsa miatt méltán híres Erdély-szerte. A legnagyobb példány, amit e sorok írója látott, 17 kg-ot nyomott, de a 6—7 kg-os példányok nem nagyon ritkák. A csukát fogják hálóval, miközben a vizet hosszú rudakkal „gübüül”-ik. Ez a halászási mód részint zavarossá teszi a vizet, részint a víz fenekén és a padmalyok alatt meglapuló és lesbenálló, de rendkívül óvatos csukát mozgásba hozza és így esetleg belekergeti a hálóba. Igen élvezetes sport a csukának horoggal való fogása. Az igen erős horgász-készséget élő hallal, vagy pedig még inkább az élő hal benyomását keltő, csillogó fémcsalival szerelik fel. Télen, ha a folyót jégkéreg fedi, meglékelik a jeget. A lék mellé hasra fekszik a halász, befedi fejét a bundájával, hogy jól belásson a víz alá. Ebben a helyzetben szígonnyal nyársalják fel és szedik ki a csukákat, amelyeknek az a szokásuk, hogy a víz fenekének bizonyos helyein sorban fekszenek egymásmellett, sokszor 8—10 darab is egysorban.

Itt kell talán megjegyeznünk azt a különös tényt, hogy az Oltnak a háromszéki szakaszán, továbbá a Feketeügyön divó halászati eljárások Csíkban teljesen ismeretlenek; egészen különleges és csak Csíkban divatos halászási mód az ú. n. *csukaölés*. Tavaszi ivásakor a csuka kiúszik az árterületekre, melyeket az árvíz lepadása után már csak keskeny vízerek, ú. n. „*sípok*“ kötnek össze az Olttal. E sípokot sövényfonattal elzárják, hogy a csukák kinnrekedjenek; tutajról vagy a partról figyelik a vizet s igyekeznek meglátni a csukákat; ha szélmentes az idő, kevés gyakorlattal nem is olyan nehéz dolog ez. Az ívó csukák össze-összecsapnak, vagy egymáshoz surlódva gomolyognak közel a víz felszínéhez, máskor a felszín alatt úszó nagy csukát elárulja a vízből periszkópszerűen kiálló hátuszonya, az ú. n. „*beszé*“-je. A fénytörés törvényeinek bölcs felhasználásával serétes flintából, öreg seréttel, avagy nagy kezdősebességű, vontcsövű fegyverből kilőtt golyóval lőnek aztán a megpillantott csukára, egy csoportra. A meglőtt csuka egy pár percig lebeg, hassal felfelé fordulva a felszínhez közel, ahonnan hálóval szokták kihalászni.

Értékes hal még a *barint*, a *márna* és a *menyhal*, amelynek máját különösen finom csemegének tartja a székely.

A csíki patakok díszé a *sebes pisztráng*. Otthon van minden olyan patakban, hol a víz elég tiszta és elég sebes. Van pisztráng az Olt legfelsőbb folyásában is bőven, de csupán azon hely felett, hol a balánbányai cementvizek (rézgálictartalmú bányalég) belefolynak az Oltba. A legszebb, legnagyobb példányok azonban a Gyilkos-tó és a belőle kiömlő Békás-patakban találhatóak, itt 5 kg-ot meghaladó darabok is találhatóak.

A pisztráng-halászásnak egyedüli nemes módja a horgászás. Sajnos, a pisztráng-halászat tekintetében maga a nép is szörnyű visszaéléseket követ el *meszerés*, *maszlagolás*, éjjel lámpavilágnál való *szigonyozás*, de legfőképen azért, hogy a patakokat arra alkalmas helyen való eldugással s a víznek elcsapolásával teljesen elnéptelenítik s belőle még a fejlődésre képes petéket, valamint az apró, táplálkozásra fel nem használható halivadékot is kipusztítják. Pedig jól és helyesen szervezve úgy a vadászat, mint a pisztrángászat Csík népének fontos gazdasági erőforrásává lehetne. Ezt arra való emberek már rég belátták és cselekedni is igyekeztek. Méltók arra, hogy tisztelettel emlékezzünk meg róluk. Kezdeményező volt e téren vitéz derzsi és máréfalvi *Pap Béla* mérnök, ki a legelső pisztrángkeltető medencét a csíkszeredai földművesiskola környékén felállította. A második kísérlet napjainkban történik állami támogatással a Madaraspatakában. Lelkes vezetője a kezdeményésnek dr. tusnádi *Élthes Endre*.

A Szent Anna-tavat ugyancsak derzsi és máréfalvi *Pap Béla* kezdeményezésére népesítették be törpeharcsával, mely ott ma is él. *Pap Béla* a m. kir. földművelésügyi minisztérium

halászati osztályának volt a mérnöke. Az 1911. évben a minisztérium megbízásából tenyésztés végett Madéfalván s Tusnád községnél az Olt folyóba, valamint a Szent Anna-tavába tíztízezer, összesen harmincezer Horvátországból hozott uradalmi törpeharcsát bocsátott be. Hogy mi lett az Olt folyó csiki szakaszába öntött húszezer törpeharcsával, amelyet széles, nagy feje miatt a csuka sem tud elpusztítani, nem lehet megállapítani. Hogy ilyen halat fogtak volna az Oltból, nincs adat. Feltehető tehát, hogy vagy elpusztultak, vagy leúsztak Háromszék felé. Egyébiránt a törpeharcsa közép nagyságú, húsa vöröses színű és elég ízletes. Inkább tömegélelmezésre volt szánva. Mindenesetre érdekes volna a Szent Anna-tó halállományát, melyet a cigányok és az Olt-halászok pusztítanak, elemzési és bővebb szakszerű vizsgálat alá venni.

Az Oltnak csiki szakaszán, úgyszintén a Marosnak gyergyói szakaszán harcsa úgyszólván alig fordul elő.

Egy másik, jórésztben a pisztránggal vetekedő és ugyancsak a sebesvízű patakokat kedvelő halról kell még megemlékeznünk. Ezt tévesen *feketepettyes pisztrángnak* is nevezik. Igazi neve azonban: *pérhal* (thimallus). Nem nő akkorára, mint a pisztráng, szája is jóval kisebb és ezért nehezebb a horgászása. Nevezetes, hogy sem a Maros, sem az Olt mellékvizeiben nem található, csupán egynéhány, a Kisküküllőbe ömlő gyergyói pataokban, továbbá minden olyan pataokban otthonos, mely a Szereth folyó vízrendszeréhez tartozik: Kisbeszterce, Békás, Tatros, Úz, Csobányos stb.

Az Oltnak és a Felsőmarosnak másik híressége: a *rák*. Gyönyörű, egész 35 cm hosszúságú példányok, páratlan jó ízzel. A sarjúkaszálás idejétől (kb. augusztus 10.) a csíkieknek kedves mulatsága a hálóval való rákászás, míg a patakokban egész nyáron át ráccsal, de hálóval is fogják. A hivatásos rákászok *varsával* dolgoznak. A sok mérgezés, dinamitózás s talán járványos betegségek is az utóbbi években nagyon megtizedelték a csiki vizek, de különösen az Olt gazdag rákállományát. Az ilyen visszaesést azonban rövidesen pótolja a szaporodás.

Csikban a méhészet nagyon régi keletű. A „Csíkvármegyei Méhészeti Egyesület” 1918 február 18-án jött létre *Tolnay* főispán és *Szabó István* tanítóképezdei tanár elnöklete alatt. Ez utóbbi 1918 tavaszán 100 darab hármaskaptárt kért és kapott a m. kir. földművelésügyi minisztériumtól és hét kasos méhtörzset. A kaptárokat a 100 egyesületi tagnak, a hét méhtörzset pedig hét magasabbrangú vármegyei tisztviselőnek adták, akik szeretettel és megértéssel karolták fel a méhészet ügyét s akiknek segítségével bámulatos lendülettel fejlődött a méhészet. Csík vármegye a „puskaporos helyet” véglegesen átadta az új egyesületnek, hol a földművelésügyi minisztérium támogatásával 1908 tavaszán 45 méhtörzsből álló méhest létesítettek, ezt egy a gödöllői méhészeti két tanéves szakiskolát végzett méhészt

kezelésére bízták. Még ebben az évben több méhészeti tanfolyamot tartottak, amelyek iránt rendkívüli érdeklődés nyilvánult, s a méhészet lelkes barátai, a hivatalos közegek már egy év alatt meggyőződtek arról, hogy Csík vármegye a méhészetre egyik legalkalmasabb terület, mert az állandó és dús csapadék következtében mézben gazdag virágzás van s egyúttal e terület a havasi méhészet legkiválóbb helyei közé tartozik. A vármegye már kezdetben négy-négyezer koronával kezdte meg az egyesület támogatását. Az egyesület kibontakozása és fejlesztése körül a főispánon kívül elévülhetetlen érdemei vannak *Fejér Sándor* alispán, *Szász Lajos* vármegyei főjegyző és *Élthes Gyula* árvaszéki elnök, egyesületi tagoknak. Az egyesület még ma is virágzik.²

29. §. Turisztika és sport.¹

E mű elején ismertetett földrajzi kialakulásból tudjuk, hogy a csiki és gyergyói medencéket festői szépségű hegyek és dombok veszik körül, amelyek az idegenből jött turistára és nyaraló fürdőzőre mély hatást gyakorolnak. Az idegen rövid idő alatt megérti azt, hogy egy egész különleges kis zárt országcskába került. E zárkózottságáért nevezték el ezt a földrajzi egységet már a régi időkben „Csikország”-nak. Tény az, hogy Csík megye elüt Erdély, sőt a Székelyföld többi megyéjétől is éghajlati, földrajzi, gazdasági, világnézeti, sőt vallási egység tekintetében is, mely utóbbi teljesen más szint ad e megyének.

A csiki székely konzervatív és zárkózott természetű, épp ezért a földrajzi helyzete miatt, de legjobban megőrizte az ősi viseletét, építkezését, népi szokásait, táncait, népdalait stb., ami különleges érdekességet nyújt az idegenből jött turistának vagy nyaralónak.

Ezeken kívül itt vannak még az egyházművészeti emlékek: az Árpád-kori román stílusú templommaradványok, a XV. és XVI. sz.-beli csúcsíves templomok s ez időből fennmaradt falfestmények és szárnyasoltárok stb., a XVII. századból néhány renaissance-emlék, a XVIII. és XIX. századból igen sok és sokféle barokk stílusú templom. Sok őskori várrom teszi a szép csiki hegyeket a kirándulóknak még romantikusabbá. Említést érdemel Csíknak már ismertetett különleges növényzete, állatvilága is, valamint éghajlati viszonyai, amik mind-mind vonzóbbá teszik az idegen előtt a megyét, úgyhogy számtalan példára

² A méhészetre vonatkozó adatokat csikszentmártoni *Szabó István* nyug. képezdei tanár volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

¹ Ebben a fejezetben foglalt ismertetést *Vámszer Géza* csikszeredai főgimnáziumi tanár, egyik kiváló csiki turista, szíves volt rendelkezésre adni.

lehetne hivatkozni, hogy aki szerető, nyílt szívvel és komoly érdeklődéssel ment Csíkba, onnan felejthetetlen emlékekkel és élményekkel is távozott s ha csak tehetette, ismételten is elment oda.

De ha a csikmegyei idegenforgalmat mint az ottani székely lakosság egy igen fontos, sőt életbevágó és kenyeret is adó mozgalmát fejleszteni akarjuk, nem elegendő a jó Isten által adott természeti szépségekre hivatkoznunk, hanem dolgozni és áldozni is kell a cél érdekében. Ezt a munkát így képzeljük el:

1. Turista- és sportéletet kell a csíki lakosságnak is élnie, elsősorban a városiaknak. Ismernie kell szűkebb hazájának minden érdemes kirándulóhelyét, borvízforrásait, fürdőit és természeti kincseit. Fogalmának kell lennie arról, hogy miként alakultak a csíki hegycsoportozatok, értve azoknak geológiai kialakulását. (Lásd e mű 1. §-át.) Továbbá elterjedtebb vagy ritkábban található növény- és állatvilágát, a megye történelmét és történelmi nevezetességű helyeit, a Csíkban élő nép szokásait, táncait, dalait, szóval néprajzát, népi sajátságait, valamint népművészetét és egyházművészeti értékeit, hogy ezekről az érdeklődő idegennek felvilágosítást tudjon adni.

2. Utakat, útjelzéseket, menedékházakat, kilátótornyokat, emlékoszlopokat kell építeni, prospektusokat, térképeket kell kiadni, túravezetőket kell kiképezni, hogy mindezekkel megkönnyítse a Csíkba jövő idegennek Csík szép, de távol fekvő kiránduló helyeinek megközelítését, Csík népének megismerését és megszeretését.

Bár nem tárgyá munkánknak Csíknak 1918 utáni története, mégis ide iktatjuk a következőket:

Csík megyében jelenleg két turistaegyesület működik, és pedig csíkszeredai és gyergyószentmiklósi központtal, a kolozsvári Erdélyi Kárpát Egyesület (E.K.E.) csíkszéki, illetőleg gyergyói osztályai, amelyek nemcsak a turista- és sí-sport terjesztését vették programjukba, hanem az idegenforgalom fejlesztését is célkitűzéseik közé iktatták.

A *Gyilkos-tónál* ma már 55 villaszerű ház és pensio, strandfürdő, idegenforgalmi iroda és telefon adnak a mai kor igényeinek megfelelő kényelmet.

Gyergyószentmiklóstól 4 km-re egy melegedőházat építettek íából, melléje pedig egy síugró-sáncot, amely 25—30 méteres ugrásokra alkalmas.

A balánbányai meseszerű szépségű sziklák között is épült menedékház, a neve: „Egyeskői menedékház“, harminc hálószerű hellyel rendelkezik s fontos összekötő kapocs a Szentdomokos—Gyilkos-tó-i turistaúton. Kitűnő útjelzés vezet az idegent a Marosfőtől a hegyeken át Balánbányára, onnan fel az Egyeskőhöz s folytatólagosan a Gyilkos-tóhoz. Legkönnyebben megközelíthető a szentdomokosi állomástól, ahonnan Balánbányáig (15 km) autót vezet.

A Hargitafürdőn egy kis házacskát bocsátottak az egyesület rendelkezésére. E házat az egyesület rendbehozta, priccsekkel szerelte fel, tizenkét fekvőhely van benne. Az egyesület a fürdőhöz kitűnő útjelzéseket készített.

Fitód-Hosszúaszón porladt a föld alá temetve egy kis csúcsíves kápolna romja, amelyet az 1694. évi tatárverés emlékére építettek. A turisták heteken át csákánnyal vállukon csoportosan jártak e kegyeletes helyhez és sajátkezűleg ásták ki a föld alól a kápolna romjait. Az egyesület e helyen emlékkövet állított fel a következő felirattal: „E helyen állott a Xanthuskápolna, amelyet a népközelet az itt elesett *Xantus Keresztes* alcsíki királybíró sírja fölé emelt az 1694-i tatárok elleni győzelmes csata emlékére. Állította és a kápolna romjait kiásta a B.T.E. csíki turista csoportja. 1933.”

Az osztály elhatározta, hogy a várostól 10 percnyire fekvő Suta-hegy oldalán nagyszabású síugró-sáncot s melléje emeletes tornácos melegedő házat épít, hogy ezáltal a sísport tovább fejlődhessen és hogy a Csíkszereda-környéki szerencsés téperviszonyok idegen szívet is vonzhassanak Csíkba. A síugró-sánc elkészült, a háznak pedig egyelőre az alsó kőszuterénjét rakták le, mely egy nagy s két kisebb helyiségből áll s ideiglenes deszkatetővel van befödve. A ház belseje székely bútorokkal és csíki szőnyegekkel van berendezve. Az ugró-sánc 40—45 m hosszú ugrásokra alkalmas. *Dressnand Konrád* országos ugróbajnok kétizben kiugrotta a 39 métert.

1934 pünkösdjén jelent meg *Vámszer Géza* elnök szerkesztésében egy 96 oldalas, rendkívül értékes kis könyvecske „Csíkszereda turista kalauza és térképe” cím alatt.

A szentdomokosi Balánbányán a Főnix Rézbánya Társaság egyemeletes, 18 szobás kőházat bocsátott az E.K.E. csíkszéki osztályának rendelkezésére abból a célból, hogy az osztály ott üdülőtelepet létesítsen.

A csíkszéki osztály kulturális és tudományos munkát is végzett. Az egyik a már említett Xantuskápolna feltárása és ott emlékkő elhelyezése. A másik e mű első részében is említett csíkszéki Szent János-templom restaurálása iránt indított mozgalom. E középkori műemlék olyan elhanyagolt állapotban volt, hogy rövidesen tartani lehetett az összeomlásától. E templom történelméről és műemlékeiről *Vámszer Géza* egy nagyon szép kiállítású és sok képpel illusztrált értékes füzetet írt, amelyet 600 példányban kinyomatott és a restauráló bizottság rendelkezésére bocsátott.

Az osztály tervbe vett néhány értékesnek ígérkező megmozdulást is, pl. hogy a mintegy 2000 éves *zsögödi várnál szak-szerű ásatásokat végeztessen*. Csíkszeredának több ezer év előtti múltjára e munka az első részben rámutatott; rendkívül kívánatos lenne a régészeti szempontból amúgy is elhanyagolt Csíkban a megfelelő ásatásokat elvégeztetni. Megemlítjük azt is, hogy a

csikrákosi Cserey-kúrián, *Cserey Mihály* történetíró szülőháza-nak a külső falán igen értékes és ritka falfestményeket tártak fel.

A futball-csapat a katonai gyakorlótéren gyakorolt és versenyzett, de működését egy-két év múlva beszüntette.

A tenisz-szakosztály s korcsolya-szakosztály eddig is rendelkezett pályákkal, amelyeket egy-két év alatt szépen ki-fejlesztett. Ma három saját tenispályájuk van a gyakorlótér és a Zsögödi-út közötti telken.

A korcsolya-szakosztály a városháza mögötti réten bérelt telken rendezte be évekkal ezelőtt a jégpályát, hol egy kis négyszobás faházat építettek. E mellett van a jégkorongütő csapatnak a pályája.

Örömmel állapítjuk meg, hogy a turisztika és a sport minden ága továbbra is szép fejlődést mutat.

30. §. Csíki pénzüintézetek, hitelviszonyok.

Csik vármegyében a pénzüintézetekről csak a XIX. század utolsó évtizedeiben lehet beszélni. Az 1875 és az 1888-as évek közt kezdtek megalakulni a kisebb pénzüintézetek, amelyeknek üzletköre eleinte igen kis téren mozgott.

Igy alakultak meg Csíkszeredában a Csíkszeredai Takarékpénztár, Csíkmegyei Székely Bank R. T., Központi Takarékpénztár R. T., Csíkszentmártonban az Alcsíki Bank R. T., Székely Népbank R. T., Csíkszentgyörgyön a Csíkszentgyörgyi Takarékpénztár R. T., Gyergyószentmiklóson a nagyrészt örömmény kereskedők érdekköréhez tartozó Gyergyói Első Takarékpénztár R. T., a Népbank R. T., Ditróban ugyancsak nagyrészt örömmény családok érdekköréhez tartozó Ditrói Takarékpénztár R. T., Alfaluban a Gyergyóalfalui Takarékpénztár R. T., Gyergyótólgyesen az Ipari és Kereskedelmi Bank R. T. és a Közgazdasági Bank R. T., Gyergyóbékáson a Kereskedelmi Hitelintézet R. T. Továbbá létesültek a marosvásárhelyi Agrártakarékpenztár R. T. által Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson nyitott fiókok s az O.K.H. érdekköréhez tartozó több kis hitelszövetkezet. Ezek azonban a helyi szükséglet kielégítésére korántsem rendelkeztek elég tőkével s ennek következtében a száz pénzüintézetek s az Albina is megvetették lábukat Csik vármegye területén, majd Ditrón 1909-ben megalakult a Ditrói Mezőgazdasági Bank R. T. s ennek példájára a többi meglévő pénzüintézet is felemelte alaptőkét. Erre aztán az idegen pénzüintézetek a vármegye területéről kiszorultak, majd *dr. Balás Elek* gyergyószentmiklósi ügyvéd kezdeményezésére a Gyergyószentmiklóson működő Népbank R. T. nagy alaptőke-emeléssel 1918-ban Gyergyói Bank és Takarékpénztár R. T.-gá alakult

át s vezérigazgatónak a remetei származású *Puskás Istvánt* hívta meg.

Az 1901. évben a csiki takarékpénztáraknak és hitelszövetkezeteknek már *1.207,780 korona* alaptőkéje, *537,384 korona* tartaléktőkéje és *3.244,070 korona* betéti állománya volt, a váltótartozások *4.731,226 koronát*, a kötelezvény (jelzálogtartozások) *3.200,587 koronát*, a visszleszámítolási hitel pedig *1.381,063 koronát* tettek ki.

Ha figyelembe vesszük a különböző megyei, kórházi, községi s egyházi alapoknak kihelyezéseit, továbbá a magánhitelt, kb. *10 millióra* tehető az az összeg, amely ebben az időben Csikban a földbirtokot és a személyi hitelt adósággként terhelte.

Alább közlünk egy részletes kimutatást, mely az 1901. évből közli a takarékpénztárak, hitelszövetkezetek és fontosabb közalapok lényegesebb adatait.

Intézet	Helye	Alaptőke	Tart. alap	Betétáll.
1. Csíkszeredai Takarékpénztár (Szép- vizen és Karcfalván egy-egy fiókkal)	Csíkszereda	200,000.—	31,965'11	741,634'56
2. Gyergyói Első Takarékpénztár	Gyergyószentmiklós	120,000.—	143,066'69	799,061'13
3. Hitelintézet	Gyergyószentmiklós	240,000.—	60,000.—	435,211'41
4. Gyergyószentmiklósi Népbank	Gyergyószentmiklós	60,000.—	62,587'20	322,031'04
5. Aicsíki Bank	Csíkszentmárton	100,000.—	53,982'77	143,929'28
6. Jelzáloghitelbank	Gyergyótölgyes	100,000.—	12,296.—	317,855'49
7. Ditrói Takarékpénztár	Gyergyóditró	60,000.—	42,390.—	151,916'64
8. Gyergyótölgyes és vidéke Takarékp.	Gyergyótölgyes	40,000.—	16,740.—	28,360'28
9. Gyergyóalfalvi Takarékpénztár	Gyergyóalfalu	80,000.—	6,026'39	65,650'66
10. Békási Kölcsönpenztár Szövetkezet	Gyergyóbékás	37,000.—	24,984'31	18,264'25
11. Hitelszövetkezet	Csíkszereda	13,482.—	1,063'36	
12. Hitelszövetkezet	Csíkszentkirály	5,194'79	725'38	2,768'15
13. Gyergyói Első Mezőgazdasági Előleg- egylet, szövetkezet	Gyergyóditró	151,466'08	81,547'79	218,222'31
14. Csikmegyei magánalapjai	Csíkszereda			
15. Csikmegyei róm. kat. iskolák pénz- alapja	Csiksomlyó			
16. Megyei árvapénztár	Csíkszereda			
17. Megyei közkórház-alap	Csíkszereda			

Összesen: 1.207,780'87 537,384.— 3.244,905.20

Csik vármegyében az 1910. évben 14 takarékpénztár (kettő szövetkezeti alapon), 18 szövetkezet mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja és a marosvásárhelyi Agrártakarékpenztárnak két fiókja (a csíkszeredai és a gyergyószentmiklósi) működtek. Ezenkívül a hiteligények kielégítésével foglalkoztak a csiksomlyói róm. kat. iskolák pénzalapjai, a vármegyei magánjavak pénztára és a vármegyei gyámpénztár, amelyek főként a jelzáloghitelekre fektették a súlyt. A marosvásárhelyi Agrártakarékpenztártól eltekintve a 13 csiki takarékpénztárnak együttesen volt *1.819,200 korona alaptőkéje*, *7.200,000 korona betétje (!)*. Az 1901. évben Csikban még csak négy pénzüintézet volt 300,000 korona alaptőkével és nem sokkal több betéttel, ennél fogva a pénzüintézeteknél 10 év alatt *kilencmillió korona* jelentkezett, ami kétségtelenül a vasútvonal kiépítése folytán fellendült erdőipar gyümölcse volt. A pénzüintézetek nyeresége az 1910. évben *294,936 korona*, vagyis az alaptőkének *16.2 %*-a volt.

Az 1911. évben a betétállomány *1.4 millióval* növekedett

és összesen 8.6 milliót tett ki. A pénzüintézetek tiszta jövedelme 345,361 koronára emelkedett. A jelzálogkölcsonök 800,000 koronával csökkentek, a folyton emelkedő váltótárca azonban meghaladta a kilencmilliót s a nyereség 1.8 millió alaptőke mellett 1.127,728 korona (!) volt, ami 63.7 százalékos nyereségnek felelt meg. 151,500 korona osztalékot fizettek ki, a tisztviselői fizetések 49,060 koronát, az igazgatósági és felügyelő bizottsági tiszteletdíjak 63,004 koronát tettek ki. Szomorú megemlíteni, hogy a nagy nyereségből jótékony és kulturális célra egyedül a háború után tönkre ment Csíkszeredai Takarékpénztár — a vármegye legrégibb és legerősebb intézete — adott 1281 koronát, míg a többi pénzüintézet az 1911. évben mindössze összesen 1215 koronát fordított jótékony célra. A Csíkszeredai Takarékpénztár létesítette a csíkszeredai kisdud óvodát is.

Ebben az időben Csík vármegye magánjavainál 8—10 millió korona pénzüértéket kezeltek, amelyet legnagyobb részben elvontak a közforgalomtól. Hasztalan sürgették a tisztánlátó emberek és a Csíki Lapok, hogy alakítsanak modern jelzálogbankot, a betéteket ne helyezték a pénzüintézetekhez, hanem a tőkésüket vegyék saját kezelésbe és helyezkedjenek bankszerű alapokra. Amire kivitelre megérett volna az eszme, melynek legerélyesebb és legmeggyőzőbb szószólója a hazáért hősi halált halt vitéz Pap Béla volt, a háború kiütött és a tervek lekerültek a napirendről.

Csík vármegye az 1900—1913-ig terjedő 13 év alatt 21.15 millió koronát vett be erdő-eladásokból. Körülbelül ennek kétszerese, vagyis 42—45 millió korona volt az az összeg, amihez a lakosságot az erdőkihasználás munka- és fuvardíj címén juttatta. Kétségtelenül megállapítható, hogy Csík vármegye e 13 esztendeje alatt mintegy hatvanmillió koronával gazdagodott a fellendült erdőipar folytán. Egyedül maga a vármegye tíz milliót vett be erdeinek eladásából, de még mindig maradt 51,868 kat. hold. Nagy erdőbirtokai voltak az egyházmegyéknek, de legtöbb a községeknek és a közbirtokosságoknak volt: 270,000 kat. hold. A közületek erdőbirtoka 349,291 kat. holdra rúgott.

Az 1913. évben a 14 csíki takarékpénztár alaptőkéje 2.180,000 koronára emelkedett. A nyereség 409,925 korona volt. A betétkamatban 5%-ot fizettek és 9—10%-kal adták ki a pénzüüket. A 10.5 millió betétből kb. 8 millió közpénz volt! Ez évben emelte fel a Csíkszeredai Takarékpénztár az alaptőkéjét félmillió koronára.

Hogy még tisztább képet alkothassunk a csíkmegyei pénzüintézetekről és azoknak a vezetésében résztvevő személyekről, az alábbi kimutatást állítottuk össze 1918 évről, illetve közvetlenül az impériumváltozás előtti időről.

A kimutatásból láthatjuk az egyes intézetek alapítási évét, alaptőkéjének a nagyságát és a vezetőségét is.

Csikszentgyörgy.

Csikszentgyörgyi Takarékpénztár r. t. (1912.) Alaptőke 40,000 K. Igazgatóság: *Incze Domokos* (elnök), *Füstös Sándor* (főkönyvelő, Csikbánkfalva), *Kádár József*, *Király István* (Csikbánkfalva), *Kabdebó Ferenc* (pénztáros, Csikbánkfalva). Felügyelő biz.: *dr. Botár Adolf* (Csikszentmárton), *dr. Botár Benő* (Csikszereda), *dr. Fodor Béla* (Gyergyószentmiklós), *Kabdebó Péter* (Csikbánkfalva).

Csikszentmárton.

Alcsíki Bank r. t. (1892.) fiók Kászonaltiz, alaptőke 200,000 K. Igazgatóság: *dr. Csiszár Miklós* (elnök), *dr. Ady Endre* (ügyész), *Bodó János* (Kászonjakabfalva), *Incze Ignác* (Csikcsatószeg), *Végh István* (Csikszereda), *dr. Cseh Sándor* (főkönyvelő, Csikcsekefalva). Felügyelő biz.: *dr. Dóczy Kálmán* (Csikszereda), *Fejér Sándor* (elnök, Csikszereda), *Potovszky József* (Csikszentgyörgy), *András Lajos* (Kászonfeltiz).

Székely Népbank r. t. (1892.) alaptőke 100.000 K. Igazgatóság: *dr. Nagy Jenő* (ügyész), *Ujfalusi János* (Csikszereda), *dr. Miklóssy József* (Dés), *dr. Ujfalussy Jenő* (elnök, Csikszereda), *Keller István*. Felügyelő biz.: *Csoboth István* (elnök, Kászonujfalu), *Tompos János* (Csikszentgyörgy), *Csutak Bálint* (Csikszentgyörgy), *Bartalis Ágost*. Könyvelő: *Morvai Kristóf*. Pénztáros: *Béres János*.

Csikszentsimon.

Csikszeredai Takarékpénztár r. t. csikszentsimoni fiókja. Fiókpénztáros: *Veres József*. Könyvelő: *Tódor István*.

Csikszereda.

Agrár Takarékpénztár r. t. (Marosvásárhely) csikszeredai fiókiintézete. Választmány: *Mikó Bálint* v. b. t. t. (tiszt. elnök), *Gyalókay Sándor* (elnök), *Fejér Sándor* (alelnök), *dr. Ujfalussy Jenő*, *Pototzky Pál*, *Kovács János*. Főnök: *Turi Zoltán*.

Csikmegyei Székelybank r. t. (1910.) Alaptőke 200,000 K. Igazgatóság: *Bálint Lajos* (elnök, Várdotfalva), *Albert Ödön* (igazgató-pénztárnok), *dr. Daradics Félix* (ügyész), *Nagy Lajos* (Csikszögöd), *Szász Lajos*, *Orbán János*, *dr. Fodor Antal*, *Trohán József*. Felügyelő biz.: *Farkas Imre* (elnök), *Krausz Mihály* (Csikszentdomokos), *dr. Márton László*. Főkönyvelő: *Wagner Margit*.

Csikszeredai Takarékpénztár r. t. (1883.) Fióktelepek: Karczfalva, Szépvíz, Csikszentsimon, Gyimesközéplek. Alaptőke: 500,000 K. Igazgatóság: *T. Nagy Imre* (elnök), *dr. Gál József*, *Orbán János*, *Gyalókay János*, *dr. Nagy Béni*, *Pototzky*

Márton, dr. Élthes Zoltán. Felügyelő biz.: *Fejér Sándor* (elnök), *dr. Györgypál Domokos, dr. Bocskor Béla, Balogh Géza* (ügyvezető-igazgató). Ügyész: *dr. Tauber József.* Főkönyvelő h.: *Terényi Ida.*

Központi Takarékpénztár r. t. Fióktelep Sepsibükszád. Alaptőke 120,000 K. Igazgatóság: *dr. Nagy Jenő* (elnök, Csík-szentmárton), *dr. Szántó Samu* (vezérigazgató), *dr. Imecs János, Bodó József* (Csíkszentimre), *Czant Ferenc* (Sepsibükszád), *Ujfalusi János.* Felügyelő biz.: *Józsa Géza, Pálffy András* (Vándorfalva), *Csiszér Imre* (elnök). Pénztárnok, cégjegyző: *Dávid Ignác.* Könyvelő: *Novák Rezső.* Ügyész: *dr. Nagy Jenő.*

Gyergyóalfalu.

Gyergyóalfalui Takarékpénztár r. t. (1899.) Alaptőke 160,000 K. Igazgatóság: *Róth István* (elnök-vezérig.), *Avéd István* (alelnök), *Lázár Péter* (Gyergyószentmiklós), *Sáska Kajetán* (Gyergyószentmiklós), *Kiss Antal, Baricz Ferenc János.* Felügyelő biz.: *Domokos Sámuel, Miklós István* (elnök), *Ágoston Ágoston, ifj. Kiss Gergely.* Ügyész: *dr. Balás Elek.* Könyvelő: *Páll Albert.* Pénztárnok: *Balázs J. Márton.*

Gyergyóbékás.

Kereskedelmi Hitelintézet r. t. (1899.) Alaptőke 100,000 K. Igazgatóság: *Niszel Lőrinc* (elnök, Gyergyótölgyes), *Simon Márton* (vezérigazgató), *Ágoston Ágoston* (Somafalva), *Lánczét Mózes, Eisig Jakab* (Borszék), *Strul Móric* (Holló), *Nagy Gyula, Csató József* (alelnök), *Titscher Ede* (ügyész, Gyergyószentmiklós). Felügyelő biz.: *Szekula Menyhért* (Tölgyes), *Niszel Móric* (Gyergyótölgyes), *Miklós Ottó.* Könyvelő: *Weinberger Adolf.*

Kölcson Pénztár m. sz. Békáson.

Gyergyószentmiklós.

Agrár Takarékpénztár r. t. (Marosvásárhely) gyergyószentmiklósi fiókinézete. (1905.) Választmány: *dr. Szini János* (Szarhegy, elnök), *Márton Lajos* (alelnök), *Ágoston Ágoston* (Gyergyócsomafalva), *Jánosi Márton* (Gyergyóalfalu), *Kiss Antal* (Alfalu), *Mélik István* (Remete), *Oláh Alajos* (Szarhegy), *Páll Sándor, Tódor Antal.* Fiókfőnök: *E. Deér Kálmán.* Főkönyvezető: *Kabdebó Ernő.* Pénztárnok: *Wollmann Oszkár.* Ügyész: *dr. Cziko István.*

Gyergyói Első Takarékpénztár r. t. (1880.) Alaptőke 300,000 K. Intézeti elnök: *dr. Dobribán Antal.* Igazgatóság: *Bocsánczy János, Csiky Jenő* (pénztárnok), *Lázár P. Gerő, dr. Nagy Lajos, Lázár Péter, Urmánczy Jeromos* (Maroshéviz). Felügyelő biz.: *Kopacz Lukács* (elnök), *Orel Dezső, Mihály*

József, Lázár Viktor. Ügyész: *dr. Gergely Elek*. Vezérigazgató: Lázár János. Titkár: *Görög Joachim*. Főkönyvelő: *Lázár Gyula*.

Hitelintézet r. t. Gyergyószentmiklós felszámolás alatt.

Népbank r. t. Gyergyószentmiklóson (1893.) cégét *Gyergyói Bank és Takarékpénztár r. t.*-ra változtatta és az alaptőkét 600,000 K-ra emelte fel. Alapításai: *Alfalui Takarékpénztár Gyergyóalfalun*, *Közgazdasági Bank r. t. Gyergyótölgyesen*, *Marosvölgyi Népbank r. t. Maroshévizen*. Igazgatóság: *Szabó György* (elnök), *Sáska Kajetán* (alelnök), *dr. Balás Elek* (jogtanácsos), *Bogdán István* (igazgató), *Ferenczy István*, *Huszár Ernő* (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank), *Patrubány Miklós* (Bank és Takarékpénztár Marosvásárhely), *Puskás István* (vezérigazgató). Felügyelő biz.: *dr. Péterffy Lőrinc* (Szarhegy), *Karácsony Alajos* (Gyergyószentmiklós), *dr. Gross Tivadar* (Gyergyószentmiklós), *Puskás Samu* (Gyergyóremete).

Gyergyótölgyes.

Ipari és Kereskedelmi Bank r. t. Gyergyótölgyes. (1907.) Alaptőke 100,000 K. Igazgatóság: *Blénessy József* (elnök), *Dobreán János* (alelnök), *Dobreán Demeter*, *Nikolescu Aurél* (igazgató), *Lenczer Lipót* (pénztárnok), *Trifu Gergely*. Felügyelő biz.: *Urziceann János*, *Fehér Kálmán*, *dr. Dobreán Mihály* (ügyész). Könyvelő: *Retesán Simon*.

Közgazdasági Bank r. t. Gyergyótölgyesen. (1907.) Alaptőke 150,000 K. Igazgatóság: *Dobreán Agoston* (elnök, vezérigazg.), *Veress Lajos* (alelnök), *Csató Sándor*, *Köllő János*, *Simon Salamon*, *Niedescu Aurél*. Felügyelő biz.: *Blénessy József* (elnök), *Nizsel Lőrinc*, *Haim Simon*. Igazgató-könyvelő: *Tódor Antal*. Pénztárnok: *Dobreán Péter*. Ügyész: *Dobreán Mihály*.

Gyimesközéplak.

Csikszeredai Takarékpénztár fiókja. Pénztárnok: *Zakariás János*. Könyvelő: *Péli Lajos*.

Szarhegy.

Szarhegyi Takarékpénztár r. t. (1911.) Alaptőke 100,000 K. Igazgatóság: *dr. Péterffy Lőrinc* (elnök), *Oláh Lajos* (alelnök), *Ferencz András*, *Angi István*, *dr. Balás Elek* (ügyész, Gyergyószentmiklós), *Oláh Albert*, *Oláh Gergely* (pénztárnok), *Székely János*, *Vérteres Mihály*, *dr. Szathmáry István* (Ditró), *Czimbalmos István* (könyvelő), *Oláh Bálint*. Felügyelő biz.: *dr. Gross Tivadar* (Gyergyószentmiklós), *Árpa Lajos*, *Czimbalmos Lajos*.

Gyergyószarhegyi takarékszövetkezet és önszegélyező szövetkezet.

(1898.) Alaptőke 18,408 K. Igazgatóság: *Ferencz Tamás* (elnök, vezérig.), *Csergő Károly* (alelnök, igazg.). Cégvezető: *Ferencz József* (pénztáros), *Szopos László* (könyvelő). Ügyész: *dr. Novák Albert*.

Ditró.

Ditrói Mezőgazdasági Bank r. t. (1909.) Alaptőke 300,000 K. Igazgatóság: *Takó János* (elnök), *dr. Szathmáry István* (al-elnök), *Vértés Lajos*, *Puskás József* (Remete), *Szathmáry Béla*, *Ferencz András* (Szarhegy), *dr. Mezey Géza*, *dr. Balás Elek* (ügyész), *László István*, *Mélik Antal*, *Puskás István*. Felügyelő biz.: *Bajkó Mór* (elnök), *Barabás Raymund*, *ifj. Puskás Sámuel*. Ügyvezető-igazgató: *Liebl Ede*. Főkönyvelő: *Platkovits József*. Pénztárnok: *Gaál Miklós*.

Ditrói Takarékpénztár r. t. (1891.) Alaptőke 180,000 K. Igazgatóság: *Fülöp Ákos* (igazgató), *Csiki Ferenc* (pénztárnok), *Szász Lajos* (Csikszereda), *dr. Tódor Béla* (ügyész, Gyergyó-szentmiklós). Felügyelő biz.: *Mélik Andor* (Gyergyóremete), *Puskás Tamás*, *Puskás Imre*.

A csíki székelység idejében belátta azt is, hogy a kis erők tömörülése által is üdvösen elősegíthető a közös érdek és így a hiteligények előmozdítására a vármegyében több hitelszövetkezet alakult és szép sikerrel működött. Az 1918. évben, illetve az impérium-változáskor Csík megyében az egyéb szövetkezeteken kívül az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében a következő hitelszövetkezetek működtek:

Székhely	A szövetkezet neve mint az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet tagja	Tagok száma	Üzletészek száma	Ezek értéke Koronában
1. Borszék	Borszék és vidéke Hitelszövetkezet	497	623	31,150
2. Csikdánfalva	Csikdánfalva községi Hitelszövetkezet	206	233	11,450
3. Gyimes	Csikgyimes községi Hitelszövetkezet	279	425	21,250
4. Csikkozmas	Csikkozmasi Hitelszövetkezet	220	233	11,650
5. Csikmadaras	Csikmadarasi Hitelszövetkezet	226	304	15,200
6. Csikmadéfalva	Csikmadéfalvai Hitelszövetkezet	253	338	16,900
7. Csikrákos	Csikrákosi Hitelszövetkezet	327	335	18,250
8. Csikszentdomokos	Csikszentdomokosi Hitelszövetkezet	603	654	32,700
9. Csikszentkirály	Csikszentkirály község Hitelszövetkezet	217	268	18,400
10. Csikszentgyörgy	Csikszentgyörgy község Hitelszövetkezet	181	194	9,700
11. Csikszentmárton	Csikszentmártoni Hitelszövetkezet	110	116	5,800
12. Csikszentmihály	Csikszentmihályi Hitelszövetkezet	256	376	18,800
13. Csikszentmiklós	Csikszentmiklós és vidéke Hitelszövetkezet	108	211	10,550
14. Csikszzereda	Csikszzereda községi Hitelszövetkezet	136	256	11,300
15. Csikszépvíz	Csikszépvíz és vidéke Hitelszövetkezet	287	421	21,050
16. Csiktaplocza	Csiktaploczai Hitelszövetkezet	238	304	18,200
17. Csikvándorfalva	Csikvándorfalvai Hitelszövetkezet	458	520	26,000
18. Gyergyóalfalu	Gyergyóalfalu községi Hitelszövetkezet	321	340	34,000
19. Gyergyószentmiklós	Gyergyószentmiklós gazdasági és ipari Hitelszövetkezet	606	1546	38,650
20. Gyergyótölgyes	Gyergyótölgyesi Hitelszövetkezet	488	798	39,900
21. Gyergyóújfalu	Gyergyóújfalu Hitelszövetkezet	291	870	43,500
22. Gyimesfelsőlök	Gyimesfelsőlök községi Hitelszövetkezet	259	269	13,450
23. Kászon	Kászon községi Hitelszövetkezet	337	1197	59,850
24. Tekerőpatak	Tekerőpataki Hitelszövetkezet	148	201	10,050
25. Tusnád	Tusnádi Hitelszövetkezet	178	191	9,550

Az e fejezetben foglaltakat dr. Élthes Gyula és dr. Balás Elek voltak szívesek rendelkezésemre bocsátani.

A román megszállás után, mint már említettük, a szép multú Csíkszeredai Takarékpénztár R. T. kénytelen volt felszámolni, a marosvásárhelyi Agrártakarékpénztár R. T.-nak válságba jutása következtében felszámoltak a csíkszeredai és gyergyószentmiklósi fiókjai is. Csík vármegye többi pénzügyintézetének nagyrésze az 1932. évi konverziós törvény értelmében fennmaradt, de e törvény őket létalapjukban rendítette meg. A Ditrói Mezőgazdasági Bank R. T. beleolvadt az erdélyi román püspökség, illetve káptalan érdekkörébe tartozó gyulafehérvári Transylvania Bankba s a telepet Ditróból Gyergyószentmiklóstra helyezte át. A konverziós törvény után Csík vármegyének valamennyi pénzügyintézete súlyos válságba jutott s több kénytelen volt felszámolni.

A kitermelésre került erdők fogytával egyre-másra szüntek meg a faipari gyárüzemek, ma már csak igen kevés működik. Ennek következtében a lakosság kereseti lehetősége lényegesen megcsappant, ami máshová való vándorlásra fogja kényszeríteni.

A megváltozott viszonyokhoz képest Csík vármegye székelysége igyekszik a könnyebb megélhetés végett az élet színvonalát leszállítani, leegyszerűsíteni és reméljük, hogy a székelység a mai nehéz viszonyok között is meg tudja óvni, fenn tudja tartani faji jellegét.

31. §. Közvagyonok.

I. Közbirtokosságok.

Félezer évre visszamenőleg ismert írott és betartott törvények védelmezték a közbirtokosságoknak *a részesek között közös, de másokkal szemben kizárólagos magántulajdonát* és a törvények csak oly mértékben vették korlátozás alá, mint ahogy egymás között a hatalmaskodás megakadályozásának érdeke a közösség javára megkövetelte.¹

A Székelyföldön csak régi szabad közbirtokosságok voltak. Itt az úrbériség nem volt jogintézmény, tehát úrbéres birtokosságok sem alakultak. 1562 után a székely harmadik rend fejedelmi jobbágyi sorba jutott ugyan, ezáltal jogállapota hasonlított azokéhoz, akik valakinek lekötötték magukat. Azonban, mint a lustrákból látjuk, a rendi állapot nem változott és már 1614-ben nem igen nagy a jobbágyok száma és ezek sorából igen sokan tisztségeket is viseltek. Ezek szerint a szolgálásra került székely harmadik rend javarésze csakhamar felzabaldult, a lekötött állapotban maradottaknak székely birtok-

¹ Utalunk *dr. Pál Gáborra*, a Csíki Lapok 1928. évfolyamában megjelent tanulmányára.

joga nem enyészett el. Későbbi időkben csak azok jogára volt a földesúrnak igénye, akik e jogait is lekötötték és magukat fel nem szabadították s akik mint ilyenek szabadultak 1764-ig a katonáskodás alól, ekkor pedig a határőri összeírásokba fel nem vétettek.

Csíkban 54 közbirtokosságnak 32,104 tagja van, a közbirtokosságok területe 104,000 hektár, sokkal több, mint a többi székely vármegyének együttvéve.

Régebben a közbirtokosságok felett való örökös és felügyelet az alkirálybírák feladata volt, akiknek hatásköre a megyei átalakulással az alispán feladata lett. Az 1918:XIX., az 1894:XII. s az 1913:XXXIII. t. c.-ek teremtették meg a közbirtokosságoknak testületi formáját. A közbirtokosságok azt a feladatot, amely tagjaik részére a jólét megteremtésében s az elesettekre nézve újonnan talpraállításban rejlett, az összeomlásig mindig teljesíteni tudták.

II. *Revindikált havasok és a csíki magánjavak.*

Az 1851-ben elkobzott, helyesen elsequestrált revindikált havasok végleges szabályozására 1861 augusztus 26-án bizottmány küldetett ki. Ez a bizottmány 1863 december 31-én hozott ítéletével mindazoknak, akiknek havasi birtoka 1813-ban már megítéltetett, az igényét megállapította s ezenkívül 1864-ben Csíkszentmárton—Csekefalva községek által igényelt havasrészeket nevezett községeknek megítélte, mely ítélet ugyanazon évben végre is hajtatott.

Az említett ítélet szerint a második székely határőrezred birtokában volt havasok egészben az igénylőknek átadattak; az első székely határőrezred birtokában volt havasokból: *Borda, Tölgyessark, Tölgyesmező, Magyaros, Kis-Saj.*

A havasokra tulajdonigényt jelentettek: Csíkszék hatósága az egészre, Csíkszentgyörgy és Bánkfalva községek a *Sólyomtár* és *Keresztes* nevű határrészekre, Kászon fiúszék a *Baksa* nevű határrészre. A pénzalapokat Csík és Háromszék 1861—1862-ben tulajdonjogosultság alapján visszaadni kérte. Ezenkívül különösen a *lóbeszerzési alap*-ért a volt határőri huszárcsaládok többszörösen folyamodtak. Az 1864. évi kormány csak a *lóbeszerzési alap* vagyonára nézve ismerte el az igényeket. Az igények bejelentésére az 1865. évben egy évi hirdetmény bocsátott ki és javaslatba hozott a kincstár által kezelt *lóbeszerzési alapnak* az igazolt igények szerinti kiosztása.

Az erdélyi román határőrvidék jogállapotának tisztázására 1868-ban bizottság küldetett ki, mely működését a székely határőrségi vagyonokra is kiterjesztette és jelentését 1869-ben tette meg.²

² Ennek a bizottságnak tagjai voltak: *Gecző János*, Csíkszereda szü-

E jelentés megállapította, hogy a m. kir. pénzügyminiszter kezelése alatt volt 1869-ben: 1. 1160 hold 504 négyszögöl szántó, 5515 hold 64 négyszögöl kaszáló, 11,417 hold 333 négyszögöl legelő és 52,094 hold 393 négyszögöl erdőbirtok, amelyeknek évi jövedelmét a költség terhelte. 2. A ruházati pénzalapok, amelyek az 1854. évi leltározás szerint az elkobzás idejében a következő összeggel foglaltattak le: első székely gyalog-határőrezredtől 9681 frt 31 kr; második székely gyalog-határőrezredtől 14,029 frt 44 kr. 3. A huszárezred lóbeszerzési alapja 49,958 frt 44 kr. 4. Gyergyóban Borszék nevű gyógyfürdőben két ház. 5. Csíkszeredában, Szentmártonban, Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyön lévő iskolák. 6. Az ezredek törzskara részére szükséges épületek: Csíkszeredában, Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyön, valamint a zászlóalj, az osztály, a század és a szakaszok részére szükséges és az 1866 előtt el nem idegenített telkek és épületek Üzon, Bölön, Nagyajta, Zágon, Nagyborosnyó, Polyán, Tövis, Dobra, Bágyon, Ditró, Csikkozmas, Bánkfalva, Somlyó, Menaság, Szentdomokos, Gyergyószentmiklós és Kászonyfalva községekben.

A magyar kormány jelentésében megállapította, hogy *Öfelsége az 1848. és 1849-i események következtében történt elítéltetéseket és ezekkel kapcsolatos elkobzásokat legkegyelmesebben megsemmisítette; az említett erdőbirtokokra a kincstár semmi jogot sem szerzett, ugyanis ezek visszaszerzése nem fegyverhatalommal, hanem határjárás útján történt, ez nem új foglalás, hanem Erdély belviszályainak felhasználásával megzavart határának és régebbi birtoklás visszaállításának jogkövetkezménye.* II. József 1783. évi május 27-én a visszaszerzett havasokat feltétlenül a határőrök részére adadni rendelte. A havasok jövedelmének egyelőre a családok közt való felosztása s később a ruházati pénztár alapítása és így a székely határőrök saját költségükön viselendő terhének *könnyítése nem a kincstári jogosultságnak, hanem a határőrséget alkotó Csíkszék tulajdonjogának lehetnek csak a következményei.* A m. kir. kormány véleménye szerint a *Csíkszék határvonalán fekvő és még kincstári kezelés alatt álló visszaszerzett havasokra a pusztá visszaszerzés jogcímén kincstári jogosultság nem létezik.* Nagykászon, Csíkszentgyörgy és Bánkfalva igényeinek megvizsgálása után a m. kir. kormány azt javasolta: a kérdéses havasok *Csíkszék közös tulajdonául tekintessenek,* mert a székely első határezred Csíkszék közönsége volt, így a kincstári kezelés alatt álló, visszaszerzett havasok az első székely gyalogezredet

lőtte, 1865-től Csíkszereda képviselője és igazságügyminiszteri tanácsos s Berde Mózes háromszéki székely, belügyminiszteri tanácsos, kik a jelentést szerkesztették és a székelységgel szemben szintén hervadhatatlan érdemeket szereztek.

alkotó Csíkszék közönségének vallás- és nemzetiségi különbség nélkül közös tulajdonul feloszthatatlanul visszaadassanak.

A ruházati pénzalapokat illetően meg kell különböztetni azon havasrészek jövedelméből gyűlt összegeket, amelyek az egyes magántulajdonosoknak visszaadattak, azon összegektől, amelyeket a még kincstári kézen lévő havasok jövedelmeztek. Az elsőknek haszonélvezetét a havasok visszaadásával a kir. kincstár kárpótolta, tehát az azután való jövedelemből még meglévő részhez a kincstárnak szerzett igénye van. A kincstár kezén lévő havasok jövedelme, mint járulék, csak azt illetheti, kit a birtok tulajdonjoga illet, de az így elméletileg megkülönböztetett összegeket kiszámítani nem lehet. A székely határőrségnek az állam legkisebb segélye nélkül történt és vitéz katonai szolgálata úgy Őfelsége legmagasabb uralkodó családja, mint a haza iránt tagadhatatlan érdemekkel bír, amivel Őfelsége legmagasabb kegyelme az erdélyi volt határőrezredeknek a kevésbé kétséges jogi természetű ruházati pénzalapokat már 1851-ben adományozta, mert semmi ok sem létezik a román határőrökkel éreztetett kegyelemnek a székely határőröktől való megtagadására, a kormány javasolja: a ruházati pénzalapoknak és kamatjradékainak azok részére és azon tőkemennyiségben való visszaadását, akiktől és amennyiben az 1850. évben elkoboztattak. A lóbeszerzési alapot illetően a tényleges szolgálatban nem állott huszárcsaládok csak annyi pénzt tettek évenként az alapba, amennyit a tényleges szolgálatban lévő lovak tartására fordítottak, tehát ezredi célra ugyanazt az összeget adta ki egyik, mint a másik, csak hogy azoké megmaradt és tőkésített, ezeké pedig lótartásba lett fektetve és használtatott, mert egyenlő lévén a szolgálati kötelezettség, ennek ellenére kétszeresen lennének jutalmazva azok, kik nem szolgáltak és az ezáltal megtakarított lótartási összeget is visszakapnák és kétszeres igazságtalanság lenne elkövetve azok ellen, kik szolgáltak, s az ő szolgálatuk által megtakarított összegből is kirekesztetnének. Így helytelen az a jogi álláspont, hogy a lóbeszerzési alap azon huszárcsaládok tulajdona, melyek a betéteket igazolják, hanem az előzők alapján a lóbeszerzési alap az összes huszárezredek közös tulajdona és ez az alap a kormány felfogása szerint az egyéni kiosztási terv mellőzésével a meglévő kezelés alatti összegben az ezredeket alkotott huszárcsaládoknak együttesen és egyenlő arányú jogosultsággal adandó vissza.

A Borszékben lévő két ház vagyontalan, szenvedő, beteg székelyek részére a gyógyfürdő használhatása idejében ingyen adassék át, az épületek fenntartására szükséges rész pedig adassék bérbe.

Az iskolák Csíkszeredán, Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyön alaptökéjükkel együtt alakíttassanak át ipariskolákká.

Az ezredek épületei s minden egyéb telkek és épületek, amennyiben elsősorban az állam, másodsorban a székek közön-

ségének szükségesekek: ezeknek adandók át. A fennmaradók a m. kir. belügyminiszter felügyelete alatt eladandók s az eladásból felmerülendő összegek *az előbb említett iskolák alaptőkéjéhez csatolandók.*

A havasok jövedelméből 1851—1869 január 1-ig befolyt összeg maradjon a m. kir. állampénztárnak. Ezek pedig akként adassanak vissza:

1. A felosztatott első székely gyalogezred (csíki) által ruházati pénzalapjának alakítására birtokolt és fennebb elősorolt, jelenleg a gyergyószentmiklósi és a kászonujfalusi államerdészet által az állam javára kezelt szántó, kaszáló, legelő és erdőbirtok az azokon található építményekkel, felszerelésekkel és telepekkel örökre és feloszthatatlanul, teljes tulajdonjoggal *Csíkszék közönségének* az idegen jogok épségben tartása mellett.

2. A felosztatott első gyalogezredtől elkobzott ruházati pénzalap és annak kamatjáruléka, valamint a székely huszárezredtől elkobzott ruházati pénzalap és ennek kamatjáruléka *Csíkszék közönségének*, a felosztatott második gyalogezred és a székely huszárezred ruházati pénzalapja és ennek kamatjárandósága *Háromszék székely közönségének valláskülönbség nélkül, feloszthatatlanul és örökjoggal.*

3. Az ú. n. *lóbeszerzési alap* és ennek kamatjáruléka a felosztatott huszárezredet alkotott *székely huszárcsaládoknak közös és egyenlő jogosultsággal.*

Mindhárom osztálybeli vagyonok azonban a következő szigorú szabályozás mellett adandók vissza:

A fekvőjavak, úgymint: a ruházati pénzalapok általában, soha fel ne osztassanak, a lóbeszerzési pénzalap legfeljebb osztályonként (divízió) osztassék fel, de az előbb tett megszorítással, t. i., hogy a *Csíkszék közönségének* visszaadandó fekvőségek jövedelme *a földművelés, kézmű-, gyáripar, bányászat, kereskedelem emelésére és népoktatásra fordíttassék.*

A ruházati pénzalapok, mint takaré-, illetőleg kölcsön-pénztárak kezeltessenek, lehetőleg olcsó kamattal, *Csíkszék területén,* hogy a fentebb kijelölt irány szem előtt tartásával az alább megnevezett célok közül azt, amelyre a *lóbeszerzési alap* is fordítandó lesz, a csíkszéki huszárcsaládok szakaszonként választandó képviselői gyűléseken, egy miniszteri biztos elnöklete alatt határozza el.

A *Háromszék közönségének* visszaadandó, a gyalog- és huszárezredek megillető ruházati alaptőke s ennek kamatai, továbbá az ezen ezredekhez tartozó, de *Háromszék, Miklósvár és Bardocszékek területén fekvő katonai telkek és építmények* eladási árából befolyó összeget a Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgyön nyitandó ipariskolák tőkéjéhez csatolják, egyenlően felosztva. Az ezen székbeli huszárcsaládoknak jogukban álljon azonban a régi katonai szakaszonként elkülönülő képviselő gyűlésükön egy miniszteri biztos alatt elhatározni azt, hogy a

lóbeszerzési alaplól őket megillető részt ezen két ipariskola közül melyikre óhajtják inkább fordítani.

A borszéki gyógyfürdőben lévő és a felosztatott huszár- és gyalogezred által bírt két telek és ház a fenntartási költségekre szükséges rész kivételével a vagyontalan és szenvedő székely betegek számára használtassék ingyen. *A székely ezredék területén katonai célokra használt iskolák, ezeknek számbaveendő alapítványi tőkájével és ezek kamatával Csíkszeredában, Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyön alakíttassanak ipariskolákká.*

Mind a huszár-, mind a két székely gyalogezrednek minden néven nevezendő telkei és építményei, amennyiben elsősorban a m. kir. állam céljaira, másodsorban az illető székely közönsége javára nem szükségesek, a m. kir. belügyminiszter felügyelete alatt adassanak el és a befolyandó pénzösszeg csatoltassék annak az *ipariskolának a tőkájéhez*, mely az eladott telekhez a legközelebb fekszik.

A kincstári kezelés ideje alatt a fekvőjavakból 1869 január 1-ig befolyt jövedelmek a királyi kincstárt illetik.

A tulajdonos közönségek által *ezen javak kezelésére* alkotandó alkalmas szabályok megerősítése, az általuk választandó kezelő személyzetnek kinevezése, a jövedelmek és a kiadások kezeltetése s az évi számadások felülvizsgálatása *a m. kir. belügyminiszter hatáskörébe helyeztessék.*

I. Ferenc József Ófelsége 1869 február 16-án kelt legfelsőbb elhatározásában foglaltatnak a következők: *„E felterjesztésben elősorolt mindazon ingó és ingatlan javak, ideértve a ruházati és lóbeszerzési alapokat is, kamatjövedelmeikkel együtt, melyeket a felosztatott első és második székely gyalog- és huszárezredék birtak és használtak, amelyek jelenleg az elkobzás után az állam által használtatnak, azon közhasznú célokra s feltételek mellett, amelyek a felterjesztésben megjelölve vannak s amelyek a székely nemzet jólétét képesek előmozdítani, részint Csíkszék, részint Háromszék közönségének és amennyiben a lóbeszerzési alap által e székek területén lakó székely huszárcsaládok is érdekelve vannak, ezeknek is, e felterjesztés értelmében, kegyelemből, idegen jogok épségben tartása mellett, visszaadani rendeltetik s a határozat végrehajtásával a m. kir. pénzügyi és belügyminiszterek megbizatnak.“*

E szerint a havasrészek a *katonai határezredék létesítése előtt közbirtokossági javak voltak*, amelyeket egyes román birtokosok az országhatár beljebb tolásával elfoglaltak, de ezek az 1769. évi határrendezés útján visszaadattak és a közben megalakult határezred-parancsnokságok, II. József rendelkezése alapján, a székely határőrség ruházati alapjának biztosítására birtokba vették. Ez azonban nem változtatta meg azt, hogy e javak régebben közbirtokossági vagyonok voltak. E javak 1851-ben azért, mert a császári katonai parancsnokság

véleménye szerint a székely határőrök hűtlenséget követtek el akkor, midőn a magyar alkotmány védelmére fegyvert fogtak, zár alá vétettek ugyan, de I. Ferenc József 1867-ben az 1848—49-i események megtorlását illetően amnesztiát gyakorolt, melynek következménye volt az előző állapotba való visszaállítás. Ez az ingatlanokra nézve akként történt meg, hogy a király azokat nem az egyes közbirtokosságoknak juttatta vissza, hanem Csíkszék közönségének adta, mely úgyszólván a maga egészében határőri szolgálatra volt kötelezve; de a visszaadást a király *meghatározott céllal tette* s az ellenőrzést a m. kir. belügyminiszterre bízta.

A király ily rendelkezése alapján 1869 szeptember 27. és következő napjain átadattak a tölgyesi pagony 24,600 hold, a bélbóri pagony 19,000 hold erdővel, 185 hold szántó, 8114 hold rét, 8027 hold legelő, 348 hold terméketlen, Solyomtár, Keresztes és a baskai pagony 8400 hold erdő és 200 hold legelő, így összesen 68,873 hold, a márpataki tiszti szállás a rajta fekvő épületekkel, Polyánában a Beszterce-végi két fűrészmalom két fűrészre, eszközökkel és felszerelésekkel, 8527 frt 53 kr hasznábér-követelés és a csíkszéki katonai tiszti telkek. Majd 1870 február 15-én és következő napjain Csíkszéknek kifizettetett 75,550 frt erdélyi úrbéri földtehermentesítési kötvényben és 40,312 frt 53 kr készpénzben, Háromszéknek pedig 70,400 frt értékű erdélyi úrbéri földtehermentesítési kötvény. A végleges elszámolás szerint Csíkszék követelése: 144,385 frt 89¹/₂ kr, Háromszéké: 100,739 frt 95 kr-ban ismertetett el.

A csíkvármegyei volt határőrezredekelt alkotott községek székely lakosságának tulajdonát képező ruházati alap kezelésére vonatkozóan az 1909 dec. 29-én tartott törv. hat. biz. gyűlésen alkottatott meg az alapszabály, melynek 8. §-a szerint az alapoz joggal bírnak: a csíki községekből származó *fő-, lófő-* és *darabont*-rendű székely családok, valamint az 1848-ban a vármegye területén tartózkodott más székely és örmény családok azon fiúágon való leszármazói, kik megyei illetőségüket megtartották, illetve visszaszerezték. Az alapszabály 144. §-ára kimondatott, hogy az alapvagyont alkotó ingatlanok sem fel nem oszthatók, sem el nem idegeníthetők, sem meg nem terhelhetők, kivéve bizonyos célokból csak a későbbi szerzemények.

1901. évi július 17-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyta az 1897 augusztus 30-án tartott törvényhatósági bizottsági ülés által „*Csik vármegye magánjavai igazgató tanácsának szervezeti és ügyviteli szabályzatá*“-t. Ez érvényes volt az összeomlásig.

Csik vármegye törvényhatósága által a csíkvármegyei magánjavak kezelésére 1909 december 29-én alkotott új alapszabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter még 1918. év őszéig sem hagyta jóvá.

Az 1897-es alkotású s az 1909-es alkotású alapszabályok

között lényeges különbségek voltak a vagyon tulajdonjoga s az ahhoz való jogosultság meghatározása kérdésében. Míg az 1897-es alapszabályok szövegezése szerint az egész vagyon mint „Csík vármegye közönsége magántulajdonát képező” vagyon szerepelt, amelyet egy az alispán elnöklete alatt álló igazgatótanács intézett, s amíg ennek az igazgatótanácsnak hivatalból volt tagja a vármegyei főjegyző s a megyei tisztiügyész, amíg az igazgatótanács fölött álló közgyűlési fórum a közigazgatási törvényekben megjelölt törvényhatósági közgyűlés volt, *addig az 1909-es új alapszabály teljes mértékben kidomborította s intézkedéseiben mindenütt keresztülvitte azt az elvet, hogy a „Csík vármegye magánjvai” név alatt ismert vagyonkomplexum tulajdonosa nem „Csík vármegye közönsége”, hanem a vagyon „a csikvármegyei volt határövezredekét alkotott községek székhely lakosságáé”.*

5-ik paragrafusában kimondotta, hogy az ennek kezelésére megjelölt legfontosabb szerv nem a törvényhatósági közgyűlés, *hanem a törvényhatósági közgyűlésnek azon tagjai, akik a vagyonhoz jogosultak*, mely közgyűlés tagjainak névsorát a mindenkori törvényhatósági közgyűlési névsor alapján maga az igazgatótanács állítja össze;

8-ik paragrafusában felsorolta a vármegye székhely községeit, kihagyván ezek közül Bélbor, Békás, Holló, Tölgyes, Vasláb, Várhegy részben román lakosságú községeket, amelyek csak 1848 után alakultak s lakosaik határörök nem voltak, s megállapította, hogy az ott felsorolt községekből származó „*fő-, lófő- és darabont-rendű nemes székhely családok leszármazottai*” a jogosultak;

a vagyon feletti miniszteriális felügyeleti jogot pedig egyszerűen az alapszabály rendelkezései betartásának ellenőrzésében jelölte meg;

amely intézkedéseivel, de az itt fel nem sorolt számos más s fontos intézkedéseivel az egész vagyon tulajdonjogát s annak intézését kivette a hivatalos vármegye kezéből.

Amikor az 1918-as események hatása alatt a román csapatok „*rendfenntartó*” bevonulása megtörtént, egy percre sem lehetett már kételkedni abban, hogy Erdély elveszett. S hogy a román hatóságok mindenre kezet fognak tenni, ami állami, vagy vármegyei vagyon. Keresni kellett tehát azokat a módokat, amelyek a csiki székhelységekre fontos vagyonnak megmentésére alkalmasak. Ebből a célból dr. Gaál Endre a csikvármegyei magánjavaknak csak 1918 szeptemberében megválasztott igazgatója — átlátva azt, hogy a vagyont csak az új alapszabályokban lefektetett elvek s intézkedésekkel lehet megmenteni az átvételtől — egy memorandumot szerkesztett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben rámutatva az itt csak vázlatosan felsorolt tényekre, kérte az 1909-ben alkotott alapszabályok azonnali jóváhagyását. Minthogy ebben az időben a román csa-

patok már bent voltak Csíkban, s minthogy éppen dr. Balás Elek gyergyószentmiklósi ügyvéd, bizottsági tag Csíkban volt s Budapestre utazott ki, átadva neki a memorandumot megkérte, hogy az akkor kinevezett Lovászi Márton vallás- és közoktatásügyi miniszternél személyesen is interveniáljon az alapszabályok jóváhagyása érdekében. Ennek a memorandumnak s dr. Balás Elek személyes intervenciójának lett az eredménye az, hogy Lovászi Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918 december 14-én 210,002/1918. számú rendeletével a román impérium kihirdetése előtt „*Csík vármegye törvényhatóságának 1909 december hó 29-én tartott rendes közgyűlésében 11,050/1909. szám alatt hozott határozatát és magát az ezen határozattal megalkotott „Alapszabály“-t is jóváhagyta*“.

A román impériumnak Csík vármegyére való tényleges kiterjesztése után — amely ténylegesen az impérium átvételével s az összes vármegyei tisztviselőknek a román hűségeskü megtagadása címén a vármegyeházáról való kiűzésével 1919 május 1-én történt meg — a Csíkmegyei Magánjavak vagyona állandóan szálla volt a román állami közegek s főképen a prefektusok szemében s sokszor történt kísérlet arra, hogy erre a vagyonra kezet tegyenek. Azonban az 1909-es, tehát a békebeli időkből származó, de csak most jóváhagyott s a magánjavak adminisztrációjában azonnal életbeléptetett új alapszabályok mindig bőséges bizonyítékot s adatot szolgáltatottak arra, hogy ezen vagyonnak magánjellege, annak nem vármegyei vagyon jellege kidomboríttassék s az átvétel megakadályoztassék. Később, amikor 1923-ban e vagyon a román kisajátítási törvény ürügye alatt a román állam által tényleg elkoboztatott, s amikor a magánjavak igazgatósága ezen törvénytelen tény ellen a Nemzetek Szövetségénél keresett s részben talált is védelmet, ennek a jóváhagyott alapszabálynak lehetett köszönni a Nemzetek Szövetségének 1932 szeptember 27-i döntésének azt a megállapítását, hogy: *„1923-ig Csík megyében (Erdély) egy vagyon létezett, amely állott körülbelül 45,000 hold erdőből, 17,000 hold legelő és művelhető földből, továbbá bizonyos számú ingatlanokból Csíkszereda városában, valamint Csík megye egyéb helységeiben. Ennek a vagyonnak, autonóm igazgatás formájában (Csíkvármegyei Magánjavak Igazgatósága) az volt a feladata, hogy kulturális és jótékonyági célokat szolgáljon a megye magyar lakossága egyrészének javára, amelyet a régi székely határőrezred tagjainak leszármazói képeztek*“.

III. *Negyedfélmege.*

1620 körül készült Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székely falvak rendtartása a közösen bírt havasai és erdők használatáról. „Mi Balás Imre, Antal István, Tamás Pál menaságiak, Imre

János, Vítus Péter, Czikó György, Kelemen Miklós mindszen-
 tiék, Gergely deák, István Márton, Veres Benedek szentlélekiek,
 János deák, Domokos István várdotfalviak, Péter pap és Miklós
 János csomortániak, Antal Bálint, Ágoston István pálfalviak,
 Csató János és Gegő István Csikszékben lakó nemes emberek
 az több közönséges lófő emberekkel, veres darabontokkal és
 szabad székelyekkel egyetembe, kik az felül megírt falukban
 laknak, adjuk emlékezetekre mindeneknek, az kiknek illik, de
 kiváltképpen a mi posteritásainknak, hogy az mennyi kaszáló,
 havas, Nyirlenk, Borjuteleke, Piliske, Nagygyuzurának egyrésze
 kit közönségesen *Hosszúhavasnak* hívnak, több hozzátartozandó
 kaszáló és juhtartó helyekkel, úgymint Keresztes havas, Bordi
 havas, Nyirlenk, Borjuteleke, Piliske, Nagygyuzurának egy része
 erdeivel, mezeivel, akármiféle birodalmaival egyetembe, mely
 megnevezett helyeket, mindaz mi praedecessoraink, mint pedig
 annak utánna magunk is *mindezkedik* békén bírtunk, mint szabad
 nemes jószágunkat, minden embernek contradictiója nélkül,
 tetszett annak okáért közönséges akarattól, hogy az minő
 szabadságokkal, erős törvényekkel, büntetésekkel ami régi ele-
 ink az megírt helyeket bírták, magunk is bírtuk, most is bír-
 juk, in memoriam sempiternam posteritatum articulatum megírat-
 nók és megerősítőnk s megtartanók s maradványainkkal is
 megtartatnók, melyeket ennek előtte boldog emlékezetű meghalt
 Báthori Kristóf fejedelem igaznak lőtt lenni conferiálván hely-
 benhagyott és confirmált volt."

É rendtartás egyes pontjainak a kivonata a következő:

- I. Szabad bíróválasztás.
- II. Törvényételre, prókátorságra csak negyedfélmegyei
 hozható be; aki idegent hoz be, büntetése 200 aranyforint.
- III. Havasbírái által tett törvényben mindenki megnyug-
 szik, se a székre, se a táblára nem transmittál.
- IV. Esztenára megegyezés szerint vettek juhokat, s azok-
 hoz a régi mód szerint, szárító helyeket adtak.
- V. Aki juhát, marháját tilalmasba vitte, a bírák megtize-
 delték.
- VI. Aki erőszakoskodott a behajtókkal, a bírák esztenára
 küldöttek s ott tizedelték meg. A támadót elfogták és megbün-
 tették; ha elszaladt, Tatrosig üldözhatték.
- VII. Mindenféle marhát pünkösdig szabad volt a Havas-
 ban tartani, ha ekkor ki nem vitték, megtizedelték s a marhás
 embert megbüntették.

VIII. Ha a negyedfélmegye körül lakó nemesembernek,
 vagy lófőnek avagy egyébrendű negyedfélmegyében valakinek
 falusi jószágja és jobbágya is volt, magának odabírási szabadsága
 különben sohasem volt, hanem kérelmének megfelelően csak
 egyedül a meghalt csicsói *Lázár Jánosnak* volt a havasban joga,
 „akit a mi jámbor praedecessoraink az ő sok rendkívüli gond-
 viseléseért sponte körükbe vettek és fogadtak“.

IX. A kertelés rendje: a havas bírái és prókatorai ötöt, lőfő négyet magával, veres darabont és székely harmadmagával, ősjobbágy másodmagával, s aki nem örökös jobbágy, egyedül.

X. Aki a havasból kivészett, mégis kaszált a negyedfél megye havasába, kisebb hatalmasságot követ el.

XI. A havasban a kaszálás el nem adható; aki teszi, kivész a havasból.

XII. Aki már szénát csinált, eladhatja, de előbb kínálja meg a negyedmegye havasbelieket, csak azután adhatja el másnak; aki ez ellen vét, kivész a havasból.

XIII. Aki bármely határozatban vét, a negyedfélmegye ellen, kivész.

XIV. Akit a havasbírák kertelésre, vagy marhabehajtásra hívtak vagy más szükségre fogtak, ha el nem megy, büntetése egy forint.

XV. A bírságok, amelyek verekedésből, vagy szénalopásból, vagy egyéből folynak be, a havasbíráké.

XVI. A harmadszor törvénybe hívottaknak ha az ügye súlyosodott, először teher nélkül, másodsor teherrel, a prókatorok segélyével juthattak orvosláshoz, több remédiumuk nem volt.

XVII. Aki a havas védelmére pénzt nem ad, kivész.

XVIII. A kaszálás ideje alatt a határok felett a bírák határoznak, éspedig két bíró rövidesen.

XIX. A kaszáltatás rendje 1612 után: a foglalás Szent Lőrinc napján napnyugtakor kezdődik, azonban senki se kaszál, nehogy Isten ellen vétsen; ki azonban előbb megy fel, kivész.

XX. Aki a havas megosztására tör, 200 aranyforintot fizet. A megosztás a negyedfélmegye határozata szerint legyen.³

IV. Szentpéter-egyházmegye erdeje.

A Szentpéter-egyházmegyéhez tartozó politikai községek: Taploca, Somlyó, Csobotfalva és Csomortán huzamosabb időn át vita tárgyává tették a Bálványos-havasban levő mintegy tizennégyezer hold erdő tulajdonját; e havas a régebbi egyházi iratok szerint az egyházmegyéé volt. Az erre vonatkozó okirat a tatároknak 1661-ben való beütésekor Báthori Kristófnak a negyedfélmegye havasaira vonatkozó donatárius levelével együtt elégett ugyan, azonban az egyházmegye tulajdonját az 1823. és 1830. évi visitatorius decretum bizonyítja.

Hosszas vita után a magyar királyi belügyminiszter felhatalmazása alapján a négy politikai község a tulajdonjog megítélése iránt pert indított, mely 1907-ben egyességgel végződött: a Szentpéter-egyházmegye a tulajdonját átengedte a

³ Magyar Erdészeti Oklevéltár, szerkeszti *Tagányi Károly*, Budapest, 1896. I. 342. és köv. lapok.

politikai községeknek, de egyházi és iskolai, személyi és dologi kiadásai erejéig a használatot fenntartotta.

A 14,000 hold erdő, legelő és kaszáló területeket a román agrártörvény alapján az 1922. évben teljes egészében kisajátították s ellenértékül 4.888,000 lei értékű agrárkötvényt bocsátottak ki kártalanítás fejében, az első- és a másodfokú agrárkisajátító bizottságok. A kisajátítási végzés ellen az egyházmegye fellebbezett s óriási költség után a kisajátítási ár mintegy 12.000,000 leire emeltetett. Ez most a Szentpéter-egyházmegye törzsvagyona, mely után a jelzett célokra az 5 % kamat szolgált.⁴

V. Borszéki közbirtokosság.

Ennek a közbirtokosságnak a vagyona a világhírű Borszék gyógyfürdő-telepből, szénsavas és egyéb gyógyforrásokból (úgynevezett csepegőjog) s a fürdőtelepet körülvevő hatalmas erdőségekből áll. A közbirtokosság tagjai Szárhegy és Ditró községek, illetve azok birtokosai és azok, akik azoktól a későbbi időkből jogokat vásároltak. A közbirtokosság önálló jogi személy. A birtokosság ügyeit, a közbirtokosság által időnként választott igazgatótanács intézi, élén az elnökkel, akinek legfőbb segítőtársa a birtokossági jegyző. Az impériumváltás előtti időben, évtizedeken át az elnök dr. Szini János szárhegyi községi orvos, a jegyző pedig Cimbalmos Lajos szárhegyi birtokos volt.

Csík—Gyergyó—Kászon általában szegény székely lakosság lakta, nagyobb vagyonra alig egy pár család tett szert. Ezzel élénk ellentétben áll az, hogy Magyarországnak évszázadok óta alig volt megyéje, amelyben előkelő szerepet csíki eredetű férfiak ne játszottak volna, s alig van csíki család, amelyből valaki ne ment volna máshová és lakhelyén mindenik kiküzdötte az érvényesülést.

Legyen szabad itt csak a XIX. században kiemelkedő nagyságokra hívni fel a figyelmet. Legelső sorban európai hírre tett szert taplocai Xantus János, a híres afrikautazó, akinek édesatyja Erdőcsokonyán gazdatiszt volt. Csíkmenasági Erdély Sándor, akinek a nagyatyja ment ki Biharba, 1896-ban Magyarországon igazságügyminisztere volt; csíkelnei Csathó Ferenc, akinek szintén a nagyatyja ment Biharba, 1896-ban a marosvásárhelyi ítélőtábla elnöke, majd a szegedi, végül a budapesti ítélőtábla elnöke és valóságos belső titkos tanácsos lett. Csík-szentmihályi Sándor János, aki a mezőkapusi ágból származott, 1904-ben belügyi államtitkár, 1913—1917-ig belügyminiszter volt, ezenkívül valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot nyert. A világháború alatt csikkarczfalvi Gidró László a temesvári

⁴ Dr. Pál Gábor szíves közlése alapján.

ítélőtábla elnöke volt. Ezek méltán sorakoztak azok mellé, akik a XVIII. században viseltek országos tisztségeket, minők csíkszentgyörgyi Csedő Dávid, delnei Csathó Zsigmond udvari consiliáriusok és csíkszentsimoni Endes Miklós, aki előbb fiskális direktor, később ítélmester volt, végül csíkszentmártoni Szabó Balázs (Balázs deák), aki fiskális direktor volt. Rámutatunk még csíkszentgyörgyi Ilyés András és István, csíkkarczfalvi Mártonffy György, csíkszentmártoni Antalffy János, csíkszentléleki Mártonffy József, gyergyószentmiklósi Fogarasi Mihály erdélyi püspökökre.

A művészet terén nem maradnak ezek háta mögött gyergyócsomafalvi Köllő Miklós, csíkszentgyörgyi Márton Ferenc, gyergyóditrói Siklódi Lőrinc, akik a mostani magyar festők, szobrászok és grafikusok között úgyszólván az első helyet vívták ki maguknak.

Tudományos működésük elismeréséül dr. Bochkor Károly (meghalt 1918.) a budapesti egyetem, csíkszentmártoni dr. Bochkor Mihály előbb a pozsonyi, majd a kolozsvári egyetem tanára lett.

A kiváló színművészek közül elég csíkszeredai Molnár Györgyre rámutatni.

Bár a XVI. század utolsó negyedében hagyták el csíkszentkirályi Andrassy Márton és Péter Csíkot, utódaik a mai napig büszkék székely primori voltukra, s az, hogy ez a család egész a legújabb időkig oly sok nagy embert adott a hazának, a székely faj erős intellektualitását és a csíki székelység erős tettekkészségét és hajthatatlan akaratát hirdeti; ennek költői rátermettségét pedig legújabban csíkdelnei Csathó Kálmán bizonyította be.

A katonaság terén Györgypál, Blényesi, Kari altábornagyok és báró Balázs György emelkedtek ki a nagy hadvezérek közé és mint csíki őseikhez méltó hős utódok szereztek hervadhatatlan babért, aminőt a császári és királyi 82. s a magyar királyi 24. honvédezredben szolgált honfitársaink mindenki bámulatára és elismerésére kivívtak.

Az országos nagyságok mellett ott volt az a sok, nagyon sok közpályát megfutott ember, akik lankadatlan szorgalommal, erővel és tudással szolgálták a hazát. Ezeknek javarésze csak úgy tanulhatott, hogy a csíki közvagyonokból, főként a csíki magánjavak (revindikált havasok) jövedelméből kaptak támogatást és az erdélyi római katolikus státus gimnáziumaiban tanultak és a szemináriumokban az egyetemi évekre is kiható alapítványaik voltak.

Csík—Gyergyó—Kászon azért volt képes e példátlan teljesítményre, mert fiai tősgyökeres székelyek s egyvallásúak, római katolikusok voltak. E két nagy erő tette őket alkalmasokká a küzdelemre s minden szenvedés elviselésére. A világ-

háború azt bizonyította, hogy a csíkiek sorsa most is: „Nem ágyban, párnák közt halni meg”.

Mint hogy Csíknak egyik legősibb családja a szentmártoni (delnei, szentléleki, szentkirályi, szeretszegi Botskor (Bochkor, Bocskor) család, dr. Bochkor Károly, dr. Bochkor Mihály egyetemi tanárok, Bocskor Mihály és Bocskor Antal kir. kúriai bírák, P. Bocskor Pál O. F. M. gvardián, Bocskor Béla tisztügyész, Bocskor Adám árvaszéki elnök, Bocskor Antal a csíkszeredai törvényszék bírójának, a román impérium kiterjesztése idején vezetőjének emlékezetére e helyen közlöm befejezésül e család genealógiáját.

A csíkszentmártoni és csíkelnei Botskor-család genealógiája.

A családból legegyszerűbben ismeretes, *Bochkor Márton* Csíkszentmártonban ismeretes, *Bochkor Kelemen* pedig Tusnádfalván 1569 körüli összeírás szerint lófőnemes. Az említett *Bochkor Márton* 1570 március havában *János Zsigmondtól* a Csíkszentmártonban és a Csíkszentgyörgyön lévő ősi székely örökségére donációt kapott (1935. VIII. 28-án 106.238. III. Büm. szám). *Márton* fiai voltak: *Péter* és *Bálint*. *Bálint Báthori András* bitorostól Szentmártonon, Szentgyörgyön és Csekefalván egy kúriára és részjóságokra donációt kapott.

Péternek fiai: *Benedek* és *András*, aki 1588-ban *Báthori Kristóftól* kapott új adományt. *András* több okmányban Tusnádszeretszegi előnévvel is szerepel 1616-tól; 1628-ban alszíki alkirálybíró; 1643-ban lófőnemesként van lustrálva; 1672-ben tanúváltás útján igazoltatott, hogy *Botskor János András* nevű apja helyett többször hadbaszállott és *II. Rákóczi György* lengyel hadjárataiban tatár fogságba került. Résztvett *Kemény János*, *Barcsay Ákos* és *I. Apafi Mihály* hadjárataiban; *Botskor Andrásnak* Szeretszegen és Szentmártonban volt birtoka. Leánytestvérei közül az egyik *Miklós Bálinthoz*, a másik *Füstös Istvánhoz* ment férjhez.

Andrásnak fiai voltak: *Balás*, *Benedek*, *István*, *János* és *Mihály*. *Balás* a szentléleki ág alapítója; 1643-ban lófőnek lustrálták; így szerepel *Benedek* is, *István* pedig Szeretszegen lakott. *Jánosról* előbb szoltunk. *Mihály*, *István* és *János* 1701-ben Szentmártonban egyházi nemesek.

Mihály 1701-ben Csíkelnére költözött s nőül vette csíkszépvízi *Miklós Balás* és *Gurzó Anna* leányát, *Annát*. 1702-ben mint *primor* lustráltatott és a delnei előnevet is használta. Az 1702. évben perceptor, 1707-ben mint *Rákóczi* hívét elfogják, 1733-ban Felcsík assessora.

Botskor Mihálynak a gyermekei: *István*, *Sámuel*, *József*, *Katalin*, *Zsuzsa*, *Erzsébet*, *Anna* és *II. Mihály*. *István* az 1754-i

lustrumban szépvízi birtokos, majd Désre költözött; nemességét 1770—1773 között igazolta. *Sámuel* csomortányi birtokos, 1722—1724-ben Felcsik jegyzője, 1732-ben assessora, hitelesítette a csíkszentmihályi *Sándor*-családnak a csíki székely krónikában feltüntetett leszármazását. *József* a Mezőségre költözött, felesége vajasdi *Ajtai Andrásnak Anna* nevű lánya volt, lakott Désen és Szászrégenben. *Katalin Krakai Zsigmondné*, *Zsuzsa* szentmártoni *Szabó Simonné*, *Anna* vacsárcsi *Biró Jánosné*, *Erzsébet* dánfalvi *Kovács Györgyné*; *Mihály (II.)* született Delnén, meghalt ugyanott 1785 március 9-én.

Botskor Mihály (II.) házasságot kötött delnei *Intze István* és delnei *Csató Katalin* fiúsított leányával, *Erzsébettel* 1733-ban Delnén, *Intze Erzsébet Csató Zsigmond* udvari consiliarius összes vagyonát örökölte, de e miatt hosszas pereskedés volt; *Botskor Mihály (II.)* 1744-ben assessor volt s 1754-ben mint nemes lustráltatott. 1788-ban örökösei pereltek.

Botskor Mihály (II.) gyermekei voltak: *Elek* és *János*. *Elek* királyi táblai assessor, felesége petrovinai *Pekri Imre* és szentháromsági *Szeredai Kata* leánya, *Mária* volt; Somlyón több alapítványt tett. *János* született 1731-ben s meghalt Delnén 1814-ben, felesége volt ditrói *Puskás Tamás* leánya, *Zsuzsa*. Mindketten a delnei Szent János-templom falában vannak eltemetve.

János gyermekei voltak: *Mihály (III.)*, *Zsigmond*, *Pál*, *Lajos* (pap), *Zsuzsa*, leitmeritzi *Aichler Sándorné*, *Erzsébet* tusnádi *Betegh Antalné*, *András* és *László*. *László* született 1771 április 16-án Delnén, meghalt Nagysármáson 1831 április 16-án, felesége volt *Székely Rózsa*, *Székely László* leánya. Úgy az após, mint a vő a *Teleki*-grófok tisztartói voltak, nyilván vagyoni egyenletlenségek miatt költözött Nagysármásra, Kuj-on is volt birtoka.

Lászlónak gyermekei voltak: *László II.*, *Ferenc*, *Mihály IV.*, *Katalin*. *László* (1809—1883) Nagysármáson született és Pusztakamaráson halt meg, a báró *Kemény*-család intézője volt, felesége nagybaczoni *Keresztes Dániel* nagysármási birtokos és *Szabó Anna Anna* nevű leánya volt. *Mihály (IV.)* 1817-ben született Nagysármáson, meghalt Kufsteinban, ahová 48-as hadbírói működése miatt zárták el; állítólag ő hozta meg *Zichy* gróf ítéletét Csepelszigeten. *Katalint* gyergyói *Györffi* vette el. *Ferenc* Nagysármáson 1813 június 15-én született és Segesvárt 1894 április 22-én halt meg. Felesége volt csikkarcfalvi *Lukács István* és csíkkozmási *Potyó Juliannának Julianna* nevű leánya. *Ferenc* 1840 körül visszaköltözött Delnére, majd pedig 1866-ban Kecsed községbe, hol *Ajtai Györggyel* a *Teleki*-féle birtokot bérelte.

Ferenc gyermekei voltak: *Mária*, *Géza* és *Árpád*. *Géza* született Delnén, meghalt Marosludason 1898-ban. *Mária* 1848-ban Delnén született, Mezőkőbölkuton deési *Dajnoczi Ákos*

felesége lett. *Árpád* született Delnén 1850 május 3-án, meghalt Segesváron 1927 június 27-én, mint nyug. műszaki főtanácsos, felesége vajasdi *Ajtai György* és delnei *Botskor Lujza* leánya, *Adél*.

Árpádnak fia: *Ernö*, született 1882 május 9-én Máramarosziigeten, *Etelka*, *Árpád*, *Zoltán*, *Lenke*, *Loránt*, ki született 1896 február 7-én, felesége borbereki *Farkas Gyula* s jobbágytelki *Tolvay Erzsébet* leánya, *Erzsébet*. *Botskor Loránt* jelenleg csendőrszázados.

Az 1570-ben lustrált *Botskor Mártonnak*, mint láttuk, egyik fia volt *Bálint*, kinek fia volt *Péter*, aki 1643-ban lustrált; fia, *Mihály* ugyanakkor lustrált; ennek a Mihálynak fiai voltak 1702-ben a primorként felvett *Péter* és *Tamás*; Péternek a fia volt *József*, ennek fia *Adám*, ezé *István*, ennek fia *András*, ezé *András*, ennek fia *Lázár* született 1831-ben, az ő fiai: *Bochkor Oszkár* Háromszék vármegye főjegyzője, aki Kolozsvárt halt meg, *Károly* nyug. műszaki főtanácsos Budapesten és *Gergely* nyug. ezredes Erzsébetvároson.

Az 1702-ben primorként lustrált *Tamásnak* fiai voltak: *Benedek* és *Sándor*.

Benedeknek fia volt *Ferenc*, ezé *József*, ennek fia *Ferenc*, ezé *Károly*, szül. 1822-ben, ki 1867-ben kászonalcsíkszéki dulló volt, az ő és *Ambrus Teréz* házasságából származott *dr. Bochkor Károly* (1847—1918), fiatalkorában 1881—1884-ig a csík-szentmártoni kerület országgyűlési képviselője, évtizedeken át a budapesti tudományegyetem nyilvános rendes jogtanára, udvari tanácsos, aki szakmájában úttörő volt és könyveiből egész generációk tanultak. Az ő gyermekei ivanóczi *Kanócz Irmától*: *dr. Bochkor Elek* (ennek fia *Károly*), *Irma*, csíkcekefalvi *dr. Fodor Antalné*, kir. közjegyző neje, *Terézia Gordon Róbertné*, a volt Déliavasút vezérigazgatójának özvegye, *Viola Hollerung Gáborné*, főmérnök neje és *Piroska*, *dr. Mártonffy Marcellné*, nyug. egyetemi nyilvános rendes tanár neje, mind Budapesten.

A fenti *Benedeknek* másik fia volt *András*, ezé *Antal*, ennek fia *József*, az ő gyermeke *Bochkor Mihály* nyug. kúriai bíró, az erdélyi róm. kat. státus igazgatótanácsosa Kolozsvárt, meghalt 1913-ban. Az ő fia volt *dr. Bochkor Mihály*, született 1877-ben, előbb a pozsonyi, azután a kolozsvári egyetem nyilvános rendes jogtanára, fiatalon 1919-ben Kolozsvárt halt el.

Az 1570-ben lustrált *Bochkor Márton Péter* nevű fiának gyermeke volt *Benedek*, ennek fiai voltak *György* és *Márton*, *Györgynek* fia *Bálint*, *Bálintnak* fia *István*, 1754-ben Csík-szentkirályon, ezé *Kelemen*, ennek fia volt *Antal*, elhalt Csík-somlyón az 50-es években, ennek fia *Botskor Mihály* 1845—1848-ig erdélyi kormányzati főügyész, később csík-somlyói ügyvéd, klasszikus műveltségű férfiú, ki Csíknak közéletében a 60-as és 70-es években nagy szerepet vitt, meghalt 1881-ben.

Az ő gyermekei voltak neje, *Balázs Katalintól*: maros-

bogáti *Bogády Gyuláné Botskor Ilona*, főszoigabíró özvegye, dr. *Botskor Béla* Csík vármegye volt tiszti főügyésze, *Ádám*, Fogaras vármegye árvaszéki elnöke, kinek fia *Ádám*, egyetemi magántanár, adjunktus a budapesti törvényszéki orvostani tan-széken.

A fentebb már említett, 1771-ben Delnén született *László*-nak *László* nevű fiának (1807—1881) gyermeke volt *Albert*, pusztakamarási birtokos, ennek fia *Gyula* székesfehérvári törvényszéki tanácselnök, az ő fia *Béla*, orvos Budapesten.

Az 1702-ben primorként lustrált *Mihálynak* fia volt *Sá-muel*, ezé *Elek*, assessor, ennek fia *Sámuél* tab. consiliarius, ezé *Domokos* (neje *Zöld Karola*), ezeknek fia *László*, kinek neje *Orbay Mária* volt, az ő gyermekeik *Botskor Irma* és *Ilona* nyug. tanítónők, csiksomlyói és testvérük, *Botskor Domokos* nyug. vasúti tisztviselő, csikszentmártoni lakosok.

A delnei ágból származnak még *Botskor Antal* volt csík-szeredai törvényszéki bíró, ki 1936-ban halt el és testvére *Erzsébet*, kiknek atyja *Ferenc* volt; továbbá *Botskor Antal* nyug. kúriai bíró Budapesten, ki 1937-ben halt meg. Utóbbinak egyik fia vitéz *Botskor Antal* tüzérezredes szintén Budapesten van.

I. FÜGGELÉK.

A 22. lapon említett tanulmányom.

El van-e döntve, hogy ki a „Csíki székely krónika“ szerzője?

Köztudomású tény, hogy dr. *Szadeczky Lajos* egy. ny. r. tanár Budapesten, 1905-ben hosszabb tanulmányt adott ki a „Csíki székely krónikáról“, melyet aztán 1911-ben kibővített.¹

Az 1905. évi kiadvány bevezetése utolsó bekezdésében felemlítette, hogy családi levéltáram anyagából a „Csíki székely krónikára“ vonatkozó Aranka György-féle leveleket rendelkezésére bocsátottam. Harminc év óta éreztem azt a kötelezett-séget, hogy a „Csíki székely krónika“ kérdésére elmondjam azt, ahogyan én látom a dolgot. Nemrég fejeztem be „Csík története“ című nagy művemet. Ennek a munkának a megírása nélkülöz-hetlenné tette a „Csíki székely krónika“ kérdésének vizsgálátát.

A csikszentmihályi Sándor-család ősidőktől, az okirataink szerint 1530-tól kezdődően előkelő szerepet játszott. A legelső, akiről tudunk, Sándor Mihály volt. Ez az 1554. évi pozsonyi országgyűlésen Bernád Balázssal együtt a székelység képvisé-

¹ Értekezések a Történettudományok Köréből 1911. évf. 1. füzet.

lője volt. E két követ hozta meg I. Ferdinánd azon kiváltságlevelét, amely a székely szabadságot biztosította.² Érdekes, hogy IV. Károly király által Csíknak utolsó kinevezett főispánja csíkszentmihályi Sándor Akos volt. A csíkszentmihályi Sándor-család egyike azoknak a családoknak, amelyek 400 éven át Csík életében vezérszerepet játszottak. Felteszem a kérdést, lehetséges volt-e az, hogy ennek a családnak egyik tagja a XVIII. század végén az emberi ravaszság non plus ultrájával egy hosszabb szövegű krónikát koholjon azért, hogy ezáltal a csíkszentmihályi Sándor-család történeti multjának fényét emelje?

Az állítólagos hamisítvány egy eredetiről készített másolatnak másolataként volt feltüntetve. Ez a mód teljesen alkalmatlan arra, hogy a krónika történeti kútfőnek tekintessék.

A „Csíki székely krónika“-t Farkas János Nepomuk, volt kásonyakabfalvi plébános, Csíksomlyón lakó nyug. pap által 1796-ban másolatról készített másolatban ismerjük. E szerint 1533-ban „in arce spectabilis et generosi Domini Menyhardi Sandor ad terram pagi Allszeg in aede Csik inter pagum Wacsárc et Csikfalva“, ezzel a clausulával ellátva: „akik pedig közülünk *deáktalan* embörök lévén, keresztvonással megerősítettük jövendőbeli nagyobb bizonyosságra András Mátyás Csíki Törvényes Embör mp. Veres Deák mp. Györffy Mátyás mp. Istan Gábor mp.“ készült.

A szöveg latin, az aláíró hitelesítők közül több, legalább is kettő latinul nem tud, nem tűnik ki, hogy András Mátyás milyen törvényes ember volt. Ily körülmények között, ha nem a másolat másolata, hanem a krónika eredetije állana is előtűnk, alig tekinthetnők történeti forrásnak. Egyébként a krónika készítője azt írja róla, hogy 153 iratból és 3 hártýából készítették, így egy compendium (exscripta ob compendium); midőn a krónika (Aranka fordítása 10. vers)³ az áldozókehelynek Anacharsis szittya bölcstől való eredetéről beszél, forrásul Rhadagais gót királynak Sándor Menyhárt birtokában lévő okiratait jelölte meg. Ezek nyilvánvalóvá teszik, hogy a krónika alig érdemelhet hitelt, hisz olyanok a hitelesítői, akik a krónika nyelvét nem értik, s nyilvánvaló, hogy a szövegező Rhadagais gót király írását nem láthatta. Feltehető-e az, hogy valaki ilyen módot válasszon arra, hogy az ekként készített irattal egy egész világot tévedésbe ejtsen?

Bár a krónika ekként semmiképp sem tarthatott hitelre igényt, mégis az történt, hogy igen sok történetíró, így Horváth Mihály, Szabó Károly stb. hitelesnek elfogadták, még többen rá, mint forrásra hivatkoztak.

Ha ennek okát kutatom, nem találhatom meg másban,

² Barabás Samu: Székely Oklevéltár, Budapest, 1935.

³ Szadeczky Lajos: A Csíki székely krónika, Budapest, 1905. 135. köv. l.

mint abban, hogy a benne bizó kitűnő elmék a tartalmában olyanokat találtak, melyek a köztudatnak megfeleltek.

A székely őstörténelem kutatása 1921 óta új alapokon mozog. Tisztázva van az a kérdés, hogy a székely név nem foglalkozást, hanem népet jelöl meg, a székely a magyarral rokon törökös nép volt, a székely szó jelentése: előkelő herceg népe.⁴ Most már nem kétséges, hogy a székelyek már a magyarok bejövetele előtt Erdélyben laktak, Magyarország elfoglalásánál segítettek és igen sokáig a magyarsággal csak laza összeköttetésben voltak. Nem kétséges az sem, hogy a székelyek nemek és ágak szerint 24 éves turnusokba felosztva gyakorolták a hadnagyi és bírói tisztet s a XV. század végén a hat székely nemet Halom, Örlucz, Jenő, Megyes, Adorján és Abram-nak hívták. Ma már a XVI. század kezdetéről számos okirat áll rendelkezésünkre, amelyek e neveket felsorolják, sőt van olyan okirat is, mely Marosszéken a tiszteknek a nemek és ágak szerinti 24 éves rendjét tökéletesen feltünteti. Ezeket az okiratokat miért ne ismerhette volna a „Csíki székely krónika” szövegezője, s mivel azok nyomtatásban csak a XVIII. század végén jelentek meg, alapos lehet-e az az állítás, hogy ez azt bizonyítaná, hogy a krónika XVIII. sz.-végi koholmány?

A székelyek, besenyők, kunok, magyarok a letelepedés előtt törzsekre, nemekre és ágakra voltak felosztva. A magyarokra nézve Bölcs Leó erre nézve bizonyosságot szolgáltat, Werbőczy szerint a törzsek, nemek és ágaknak jogi jelentősége a XVI. sz. kezdő éveiben is megvan. A Szent László-kori Gesta szerint, melyet Hóman Bálint megállapítása szerint a „Budai krónika” őrzött meg inkább,⁵ a székelyek Erdélyben laktak, innen mentek a magyarok elé Ruténiába s a magyarok Erdélybe jöttek be, hol megpihentek és Erdélyből indultak Magyarország elfoglalására. Hóman Bálint⁶ beigazoltnak látja, hogy a magyarságnak három törzse Erdélyen keresztül jött be. Ismételten kérdelem, lehet-e a „Csíki székely krónika”-nak a magyaroknak a székelyekkel való megegyezésére vonatkozó elbeszélését egyszerűen koholmánynak nyilvánítani?

A „Csíki székely krónika” megemlékezik a vérszerződésről is. Igaz, hogy a vérszerződésnek nyomát csak Anonymusnál találjuk, igaz az is, hogy Anonymus nyomtatásban csak 1753-ban jelent meg. Sokáig azt hitték, hogy Anonymus I. Ferdinánd fia, Ferdinándnak Innsbruck melletti Ambras várából került a császári-királyi udvari könyvtárba; Jakubovich Emil kimutatta, hogy sohasem volt ott, hanem Magyarországból került Bécsbe. Több példánya lehetett Magyarországon, nincs kizárva, hogy

⁴ Dr. Németh Gyula: A székely eredet-kérdés. Századok. 1935. szept.

⁵ Fraknoi Vilmos: Budai Krónika az eredetivel hasonmás kiadásban.

⁶ Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta s a XII. és XIII. sz.-i követői, 51. és köv. lap. U. o. A magyarok honfoglalása. 1921.

egy ilyen példányt látott Ricardo is, amidőn Julián barát utazásáról az értesítést megírta. Nincs kizárva, hogy egy ilyet a „Csíki székely krónika” szövegezője is látott. Lehet-e jogosan feltenni, hogy a „Csíki székely krónika” a vérszerződést Anonymusnak nyomtatásban megjelent szövegéből vette át?

Ha kiindulunk abból, hogy a székely külön nép volt s tekintetbe vesszük, hogy Erdélyen kívül emlék előfordult Biharban, Temesben, Ugocsában, Zemplénben, Abaujban, Pozsonyban, Sopronban, Tolnában, Baranyában, Zalában, arra az eredményre jutunk, hogy a székelység nem lehetett kisszámban. Tudjuk, hogy a magyar törzsek állandó törzsszövetséget csak Etelközben alkottak, mert ekkor követelte meg a szükségesség, ha a székelység török szervezetét tekintjük, arra kell gondolnunk, hogy a székelyek különböző törzsei is ilyen szövetségben állottak, ennek emléke lehet a „Siculi trium generum”, a székelyeknek nemzeti főnökük is volt; Nagy Géza úgy gondolja, hogy a székely ispánt a magyar királyság mint székely törzs-szervezeti főt vette át. Konstantin porphyrogenetos 950-ben azt írta, hogy a kabaroknak három törzse van, saját nemzeti főnökük alatt. Lehet-e valótlannak állítani, ha a „Csíki székely krónika” a székely nemzetről, annak nemzeti gyűléseiről, annak áldozatairól és a székely nemzet főjéről beszél? Hisz Anonymus szerint Árpád is tartott áldomásokat, ez áldomások nemzeti áldozatok lehettek. Egyébként az őstörök népeknél az áldozattartás általános szokás volt, a kínai évkönyvek szerint a húnok a Krisztus előtti II. században évente három áldozatot tartottak, ezek közül a nyárira a szent helyen mindenki köteles volt megjelenni.

Konstantin porphyrogenetos említést tesz a magyaroknál a gyula és kárczás méltóságról, ezek törzsszövetségi és nem törzsi méltóságok voltak, csupán valamelyik törzs feje családjához tapadtak, ezek is a törökös szervezethez folytak, hisz gyulát találunk a besenyőknél, bolgároknál és a kunoknál is. Ha a székely ezekhez hasonló török nép volt, miért ne lehettek e méltóságok nála is?

E méltóságok kormányzó és bírói jogkörrel bírtak, számon kellett tartaniok a népeket. Ma már mindenki tudja, hogy a kereszténység felvétele előtt a magyaroknál dívott a rovásírás, ezt a törökökkel kapcsolatban, talán a Pontusnál nyerték a mai alakjában. A rovásírás mindenütt eltűnt, csak a székelyek közt maradt meg. Ebben az időben az eseményeket és nyilvántartásokat rovásírással örökítették meg, mi sem természetesebb, mint hogy az e célra szolgált rovás a törzs, illetve nemzetségfőnél volt; gondolatom szerint itt jutunk a „hírhedt Rabonbán” megfejtésére. A rovás kifejezésére a balkán-népeknek szavuk nem volt, s mint sok más magyar szót, átvették s lett belőle rovásul; régen a balkán-népek, az újjörögök a v betűt b-vel írták, a leírasi mód „robasul” lett. Nem mondok újat,

hisz nyilvánvaló, hogy a rabonbán a „rovóban” elferdítése. A „bán” szóra nézve annyit jegyzek meg, hogy ezt az elnevezést a székelyek azoktól a szlávoktól vették át, akik a mai Székelyföldön oly sok helynek adtak szláv nevet. Homoródszentmártonban megtaláljuk a *Béla bán vára* elnevezést. Egyébként az ispán szó sem magyar eredetű.

A „Csíki székely krónika” szerint a honfoglaláskor a székely nemzet fője „Zandir ham” volt, akinek fiai voltak: Upulet, Upuor és Uogron. Az Ugron-nemzetség ma is büszke rabonbánságára. Báró Apor Péter⁷ pedig arra büszke, hogy Upour Árpád fia és Zoltán testvére volt, aki 958-ban az egyik magyar sereget Konstantinápoly mellé vezette s az ő parancsára vívott meg Botond a nagytermetű göröggel és hajtotta végre a többi hőstetteit. Ezt az elbeszélést különben megtaláljuk a Budai krónikában és Thurócynál is. A „Csíki székely krónika” ezt az Ouport Upulet fiának mondja és általa vereti le Gyulát Szent István alatt és ennek az Oupurnak fia csatázik a pogányság védelmére Bálványosvárból; ezt a tényt pedig elbeszéli Zsigmond királynak 1405-ben az Aporok részére adott adománylevele.⁸ Megemlékezik a „Csíki székely krónika” az Andrásyak öséről, „Andorás lovag”-ról, aki a gróf Andrásyak szerint Szent István alatt ment Erdélybe Magyarországból és a székelyek kapitányává tétetett.⁹ A krónika szerint Andorás Oupor Sándor öccse. A krónika Szent István idejében telepíti be a Gyimes mögötti földet, megemlékezvén előbb Kászon és Udvarhelyről. A krónika szerint a székelyek főnökének székhelye a legrégebb időben a Székelyudvarhely melletti Budváron volt és elmondja a krónika Budvár és Zetelaka mondáját éppúgy, amint az az udvarhelyi székelyek közt közszájon forgott, ezután elmondja a székelyeknek Szent István királlyal való megegyezését, a székelyek egy részének Pannóniába való települését, a székelyek honvédelmi kötelezettségét, 100 lovas kiállítását, az ökörsütést, a székely nemzetgyűlést, a kereszténységnek a Rikán túl, Háromszékben való elterjedését, a székely összerendezet, szól az erdélyi Zoltánról, Béla (a későbbi I. Béla király) erdélyi vajdaságáról, a székelyföldi „szent” elnevezésű falukról, I. Béla király haláláról, Mikóvár alapításáról, László és Álmos székely ispánságáról s a székely fiüleányságról. Ezekben sok történeti valóság volt, ezek mellett eltörpültek a csak hagyományon alapuló Zandir hám, Drusilla lakodalma s a Sándor-családnak a XVI. sz. előtti genealógiája. Egyébként a „Sandir” türk név. Radloff türk népdalgyűjteményében olvastam, hogy visszavárták Sándor bejt: „Ha visszajön lovasaival Sander bej, mi lesz akkor?”

⁷ Báró Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*.

⁸ Szegedi János: *Decreta et vitae Regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt*. Claudiopoli 1746. Pars II. 128. és köv. lap.

⁹ Gyöngyösy István: *Charikleia*.

A csíkszentmihályi Sándor-család XVI. sz. előtti genealógiája éppoly hitellel bír, mint a legtöbb más csíki nemesi családé. Okiratok hiányában hitelesen meg nem állapítható, így vagyunk a XVI. században Csíkban a vele egyenrangú Andrassy-, a szárhegyi Lázár- s a csíkzsögödi Mikó-családokkal is, ez utóbbiakról is csak mondák, ha tetszik, mesék maradtak fenn. Jutott-e valakinek eszébe azt mondani, hogy ez utóbbi családoknak a családfája hamis, hisz a XVI. sz. előtt ezekre sincs bizonyíték. Hallottam, hogy egy fiatal tudós Szabó Károly rovására tudta be azt, hogy ő a „Csíki székely krónikát” védelmébe vette. Ne feledjük el, hogy Szabó Károly rendíthetetlenül küzdött Hunfalvy Pálnak a hazai forrásainkat illető hiperkriticizmusa ellen. Szabó Károly élte fogytáig hirdette a székely nép hűnútódlását s a magyarsággal való testvériségét s bizonyítatlan hipotézisnek mondotta azt az állítást, hogy a székelység Szent László idején keletre telepített magyarság. Ez a meggondolás vezette Szabó Károlyt akkor is, midőn küzdve-küzdött a „Csíki székely krónika” hitelessége érdekében. Egyik erre vonatkozó iratában az 1850-es években a vele nem egy véleményen levő gróf Kemény Józsefnek nyíltan szembe mondta, hogy vannak egyesek, akik a „Csíki székely krónikát” Sándor Zsigmond hamisítványának tartják, de ezt oly erővel cáfolta meg, hogy a felolvasás végén gróf Kemény József a következő szavakkal nyújtott kezét Szabó Károlynak: „Do victas manus”. Ezután többé a vádját nem is hangoztatta. Ez a kérdés ötven évig pihent és csak 1905-ben újítottat meg.

Rámutatam arra, hogy a hamisítási és megtévesztési célatot a másolat másolata nem szolgálhatja, sem pedig az olyan hitelesítési záradék, hogy a hitelesítők közül néhányan az okirat latin nyelvét nem értik s írni sem tudnak. Megrendíti az irat hitelét a Rhadagais írásaira való hivatkozás. Ha való az, hogy Sándor Zsigmond korát meghaladó műveltséggel rendelkező és sok turpisságra kapható, választhatta-e a hamisításnak ilyen együgyű módját? Kételyeim vannak, hogy a „Csíki székely krónikát” csíki, vagy székely, vagy egyáltalán magyar ember szövegezte. A magyar hitelesítési záradékban írt „embör”, a szövegben Taploczának „Toplicza”-val való írása ellentmondanak annak, hogy csíki székely lett volna. Egyébként Udvarhelyszék van kiemelve a krónikában, honnan a kitelepülés történt, az Udvarhely melletti Budvár a székhely, e mellett helyet foglal Zetelaka, *Kénos mondája*, kapcsolatban a bányai várral s az alatta levő Sándorfalvával, szó van benne Lokodról is. Az ősi székely főnemesi származásra nemcsak a csíkszentmihályi Sándorok büszkéek, hanem a lokodi és kénosi Sándorok is. A „Csíki székely krónika”-ban Csíkszentmihály kifejezetten meg sincs említve. Szó van a blakkok *Vacsárák* (Vacsárcsi) földje után a folyótól nem messze Rákos végén levő helyről a turkok földjén. A blakkok-bulákok bolgár népség voltak. A bolgárok

onugur-törökségét ma már nem vonják kétségbe. A krónika e földet másutt szerzeménynek tekinti s a Sándor nembeli Istvánnal 1039-ben veteti birtokba; 1065-ben alapíttatja Mikó várát s telepíti le a Mikó-családot. A krónikát Alszeg faluban Csík épületben, Vacsárk falu és Csíkfalva közti földön készítik. Csík, Csíkfalva, Alszeg, Csíkszentmihály tizesei. Szadeczky Lajos megállapította, hogy ez a ház létezett. A XVI. században Csíkban a kőházat arx-nak hívták. A „Csíki székely krónika” a kénosi és lokodi Sándorokról kifejezetten megemlékezik s Udvarhelyszékről telepíti be Csíkba a Sándorokat. Átnéztem a csíki lustrumokat s úgy találtam, hogy Felcsíkon mind a négy hitelesítő családneve több községben előfordul úgy az 1569. év körül, mint az 1602. évi Básta-féle összeírásban és az 1658. évi lustrumban is. 1602. évi összeírásban András-családot Rákoson, Madéfalván, 1569-ben Györffit Madéfalván, Istvánt Rákoson, Verest pedig 1658-ban Rákoson megtaláljuk.

A „Csíki székely krónika” 1695. évi másolatának hitelesítői kétségtelenül éltek. Csíktaplóczai Veres Péter 1702-ben mint primor, csíkszentmihályi Sándor János csíki alkapitánnyal együtt lustráltatott Csíktaplóczán; csíkszentkirályi Bors István pedig édes testvére volt csíkszentsimoni Endes Györgyné Bors Annának, Endes György és felesége együtt voltak 1694-ben Sándor Jánossal és családjával tatár fogságban. Az 1695. évi másolatról írta le Farkas János Nepomuk nyugdíjas katolikus lelkész azt a szöveget, amelyet dr. Szadeczky Lajos 1905-ben a könyvében közzétett.

Ezt a szöveget lemásolva Farkas János Nepomuk 1796 november 20-án küldötte be Aranka Györgynek, annak a levélnek az eredetije, melyhez ez a másolat csatolva volt, birtokomban van. Ebben Farkas János Nepomuk többek közt ezt írja: „amely régi hagyományos levelekből írás most nem régiben kezemre akadott, a méltóságos főtiszt úr által a székely nemzetnek eredetére, díszes viselt dolgaira, vitézségére, szokásaira, sok úri familiák lejövésire s bizonyítására, Csángók ismeretire s több eddig por alatt ismeretlenül hevert nagy dolgok felfedezésire, megbecsülhetetlen kincset érnek, melynek tulajdona valóságos oklevele ma is megvagyon... Ime én eztet közlöm igaz másába a Méltóságos Urral, a Nemes Tudós Társasággal.” 1796 december 15-én, miután Aranka György meglátogatása után Csíkba hazaérkezett, Farkas János Nepomuk Arankának a következőket írta: „hol legyen azon általam most jelentett s bemutatott drága régiségnek az eredeti írása, mely azon úri embernél (csíkszentmihályi Sándor Ignác) levén eddig, most száz arany kötés alatt adta át holmi atyjafiának”.¹⁰ A „Hon és Külföld” 1845. évi folyamában később az látott napvilágot, hogy az eredeti írás Sándor Gáspár fiához, Sándor Ferenchez került,

¹⁰ Szadeczky Lajos: idézett munka 203. és köv. lap.

kinek nagyobbik fia, Sándor István magával vitte Szebenbe. Kutattam utána, de sikertelenül.

Míndezekből az következik, hogy Farkas János Nepomuk a szöveget egy régi írásról írta le, kérdem, lehetséges-e, hogy egy nagyműveltségű pap, aminőnek levelei mutatják, Szadeczky megállapítása szerint 1796 júniusában készített okiratot egy-néhány hónap múlva régi írásnak nézzen? Farkas János Nepomukot a csíkszentmihályi Sándor-családhoz semminemű összeköttetés nem fűzte, nem gyanúsítható egyáltalában hamisítási célzattal. Közléseiből nem állapítható meg más, mint hogy ő a másolatot homoródszentmártoni Biró Gábor főtiszttól kapta, Biró Gábornak a nagyanyja pedig csíkszentmihályi Sándor-leány volt, egy ilyen másolat volt Sándor Ignácnál is, ki az általánosan ismert „áldozó pohár”-ral együtt száz arany kötés alatt átadta Sándor Zsigmondnak. Nem kétséges az sem, hogy az 1695. évi másolaton Farkas János Nepomuk Veres Péter és Bors István aláírását látta. Hisz az ezek által hitelesített másolatról írta le az általunk ismert szöveget. Vacsárcsi szélén Szadeczky Lajos is látta a Sándor-kúria alapfalait.

Az a körülmény, hogy 1533 körül Sándor Menyhártról írás nem tesz említést, nem döntő, mert a krónika megemlékezik testvéréről, Sándor Mihályról, akit már felemlítettünk, s akiről sok okiratban van már szó.

Lélektani okul azt hozták fel Sándor Zsigmonddal szemben a hamisítást illetően, hogy ő a hamisított krónikát az ú. n. tatár-perben bizonyítékul akarta felhasználni a Sándor-család leszármazására és a per tárgya jószágok jogi természetére nézve. Mi is volt a tatár-per? 1694 januárjában a tatárok Csíkba ütöttek, Felcsíkot felégették, kirabolták és sokezer embert magukkal hurcoltak, többek közt csíkszentmihályi Sándor János alkapitányt és feleségét, testvérét, Sándor Mihályt egész családjával, Cserei Mihály történetíró nagyanyját, csíkszentsimoni Endes Györgyöt feleségével s Panna nővérével együtt. Az elhurcoltakat nagy váltságdíj mellett bocsátották haza. A váltságdíj fedezésére a kincstár és Csíkszék bizonyos összegeket adott ugyan rendelkezésre, de a sokezer ember kiváltására nézve ez csak egy csepp volt a tengerben, a váltságösszeg nagyrészét a foglyoknak és hozzátartozóiknak kellett előteremtteni. Sándor János és felesége, Angyalosi Erzsébet, mivel ez utóbbi gróf Apor Istvánnal közeli rokonságban állott, gróf Apor Istvántól nagy összeget vettek fel, lekötve torjai és más szomszéd községekben lévő javaikat. A zavaros idők miatt ez a kérdés függőben maradt, időközben 1705-ben úgy gróf Apor István, mint Sándor János meghaltak, csak ezután került a jogutódok között perre a sor. Mivel a tatároknak fizetett váltság volt a pernek indítóoka, hívták a pert tatár-pernek. Az Apor-örökösök 1796 után kétségbe vonták, hogy az akkor felpereskedő Sándorok, akiket Sándor Zsigmond képviselt, jogutódai lennének az 1695-

ben a lekötést tevő Sándor János és feleségének, viszont a felperesek azt vitatták, hogy Sándor János és felesége által lekötött javakban a Sándor-leányörökösök nem örökösödhetnek, mert azok fi-ágot illető birtokok voltak. A perben e két fontos kérdésre nézve hivatkozott felperesek ügyvédje a „Csíki székelv krónika“-ra és idézett abból.

A „Csíki székelv krónika“ ezekre nézve sem lehetett bizonyíték, a már ismertetett okokból nem akadáhatott bíró, aki bizonyítéknak elfogadhatta volna. Egyébként 1796-ban sem volt semmi akadály, hogy a Sándor-család leszármazása 1694-től anyakönyvi kivonatokkal igazoltassék, amint az utóbbi években megtörtént, hogy a csíkszentmihályi Sándor-család leszármazását hiteles anyakönyvi kivonatokkal ki lehetett mutatni az 1614-beli lustrumban szereplő Sándor Pétertől kezdődően.¹¹ Levéltári kutatásaimban a következő adatra akadtam: 1652-ben Oculi vasárnap előtt csíkszentmihályi Sándor Mihály csereszereződést kötött fivérével, Istvánnal édesanyjuk, Sándor Péterné szül. Hidvégi Nemes Borbála után örökölt javokról, amelyek körispataki Kálnoki- és alsótorjai, kurtapataki, sárospataki, kanta-falvi, felső- és alsóvoláli Apor-javakból állottak.¹² Egy másik adat 1606 augusztus 4-ről van, egy ekkor kelt okmány Sándor Mihály leányának, Annának gyámságáról beszél, akinek anyja Kendi Anna volt, aki másodsor Károly Mihályhoz ment férjhez.¹³ Ezek szerint a csíkszentmihályi Sándor-család genealógiáját 1530-tól kezdődően, vagyis a történeti szerepet játszott Sándor Mihálytól kezdődően sehogysem lehet hamisnak bélyegezni. Ezt megelőzően bátran lehet az összes magyar családokra nézve alkalmazni oly értelemben, hogy a leszármazást megbízható adatokkal bizonyítani nem tudják. Csodálatos, hogy a tatár-perben épp az 1652-ben kelt okiratban jelzett ingatlanok szerepeltek.

A Kulcsár-krónika megemlékezik Sándor Istvánról, szerrinte ezt a moldovaiak megölték, ennek és Apor Annának volt a fia Sándor Menyhárt, akinek kastélyában készült a „Csíki székelv krónika“. Ennek a Menyhártnak volt a testvére Sándor Mihály, akinek neve 1540-től oly sokat szerepel a történelemben. Sándor Menyhártnak a felesége volt szárhegyi Lázár Kata. Ez megtalálható Kővári László „Erdély nevezetesebb családjai“ című, Kolozsvárt megjelent művében gyergyószárhegyi gróf Lázár-család családfájában, erre nézve bizonyítékul a káptalani protocollumokban levő és általa látott hetven bejegyzésre hivatkozik. Sándor Menyhártnak s Lázár Katának a fia volt Sándor István, amint ez a gyulafehérvári X. Liber Regius 37. lapján 1618 február 9-én kelt feljegyzésből kitűnik, amelyben Sándor

¹¹ B. M. 19,604/1932. szám.

¹² Oklt. XIII. Gyulafehérvári Protocollum II. Stephanus Bardi. 32. I.

¹³ Gyulafehérvári Káptalan Liber Regius III. Stephani Bocskay. 80. I.

István felesége Apor Katalin s fiuk Sándor Péter, aki az 1614. évi lustrumban már szerepel. Ebben az okiratban szó van Csíkszentmihály község életében nagy szerepet játszott Török Mátéről is, ki Sándor István özvegyével, az 1614. évi lustrumba felvett Sándor Péter anyjával szerepel.

A hamisítást illetően Sándor Zsigmond gyanúsítására további okul szolgál az a körülmény, hogy elsőéves jogász korában az 1794/5. iskolai évben készített erdélyi közjogi jegyzeteiben megtaláltattak bizonyos oldaljegyzetek, amelyek a „Csíki székely króniká”-ban is megvannak, amelyek azt bizonyítanák, hogy Sándor Zsigmond ez időtől, vagyis 18 éves korától készült a hamisításra, amelyet 1796 júniusában végre is hajtott és a régi írásmódot, papírt, tentát akként alkalmazta, hogy az úgy homoródszentmártoni Biró Gábor főtiszt s Farkas János Nepomuk nyugalmazott róm. kat. pap előtt régi iratnak tünt fel. E beállításra már előbb megtettem reflectióimat. Most csak aláhúzom azt, hogy Farkas János Nepomuk előadása szerint az általa lemásolt régi iratot Biró Gábor főtiszttól kapta, akihez az szintén Sándor Ignáctól került, akitől Sándor Zsigmond rokonság címén már azelőtt elkérhette és nincs kizárva az, hogy később az áldozó pohárral együtt a perben felhasználás céljából egy példányt végleg megkapott, amit az ügyvédje fel is használt.

Azt állítom, hogy a csíkszentmihályi Sándor-család genealógiája, amiként a „Csíki székely krónika” azt feltünteti, nagyjában már a XVIII. sz. elején írásban megvolt. Ugyanis az Országos Levéltárban Centuria Ii N 107. sz. alatt fekszik a csíkszentmihályi Sándor-család genealógiája, melyet csikdelnei Bocskor Sámuel felcsíki juratus assessor 1724 január 5-én hitelesített egy eredetiről, amelyet ő a záradék szerint, amint a levéltárban lévő iratból is kitűnik, az eredetivel összeegyeztetett. Tehát azt, ami ebben a családfában foglaltatik, azt Sándor Zsigmond nem koholhatta. Ez az a másolat, amelyről Sándor Ignác 1797-ben Aranka Györgynek említést tett s erre hivatkozott a Sándor-család ügyvédje a tatár-perben is. Családi levéltáramban csikdelnei Bocskor Sámuelről az 1720—1730 közötti időből több okirat van, azokból megállapítható írása az Országos Levéltárban lévő okiraton látható írásával egyezik. Megállapításom szerint a Centuria Ii 107. sz. irat a gyulafehérvári káptalanba az 1775—1794. években juthatott, mert ugyanazon szám alatt levő és „Divisionale mandatum inter familias scilicet Forro, Sugodi, Beldi, Apaffy de Nagypafalva, super possessionibus Forro, Moch, Czechytelke, Bald et Aranykut in Colosien, nec non Szentpál et Ugra in Küküllő Cottibus existentes” 1550, elrongyolódott kis iratnak a nagy papírlemezre írt genealógia mintegy palliumul szolgált és a segédkönyvek szerint ez az irat a XXXVI. sz. protocollumból, amelyet Antonius Jasko 1775—1794-ig vezetett, került azon levéltári jel alá, ahol most is van, vagyis Centuria Ii 107. alá. A legutolsó terminust fogadjuk el,

akkor Sándor Zsigmond ezt a hitelesített másolatot is láthatta.

Ebben a családfában nincsen szó Zandir hamról, az Uoplett vagy Ippolito apjáról, továbbá Sándor Druzsilláról, kit Kálmán, ki László király fiának van feltüntetve, vett volna el. Hogy e két adat honnan került a krónikába, nem tudom. Az utóbbi nyilván a sziciliait jelző siculus szó félremagyarázásával, — ugyanis Bruzsilla, Kálmán király felesége a sziciliai gróf leánya volt — az előbbi szájhagyományon alapulhatott. Sándor Zsigmonddal szemben gyanúképp felhozott az is, hogy Komnen Annának az a tudósítása, hogy Kálmán király Szent Lászlónak volt a fia, csak a XVIII. sz. közepén vált ismeretessé. Igaz, hogy Pray György ebben az időben említi, de a „Csiki székely krónika” szövegezője, ki egyébként a történeti kútfőket ismerte, nem láthatta-e valahol a görög forrásokat is, vajjon ez nem egy későbbi betoldás-e? Valahonnan az adatot Praynak is vennie kellett, ez az adat meg lehetett a „Csiki székely krónika”-nak 1695-ben történt lemásolása előtt is, amelyet csiktaploczai Veres Péter, csikszentkirályi Bors István hitelesítettek.

A „Csiki székely krónika”-ban első helyen megemlített Uopour és Uogroun családok leszármazói ma is büszkén vallják magukat rabonbánoknak. Az 1724-ben hitelesített családfán olvasható Ippolito a krónikában Uopour Sandournak felel meg, a krónika szerint attól származott a Sándor-nemzetség; a krónikában említett Sambor talán a Somboriak, Jen Dombo a Dombiak őse lehet; az Ika név kapcsolatos a háromszéki Ikafalvával, Bordás, Kalló, Deme nevek a ma is élő ilyenű családokkal; Blazsi Kászonban nagy szerepet játszott Balási-családdal kapcsolatos; Körös Sepsikörössel, Cselha a hasonló nevű havassal, Bände Bánddal, Papolcz Papolcz faluval, Illoncs Illencfalvával, Tivad Csikszentkirály községnek Tiva nevű tizesével kapcsolatos. Györffi nevű család több van a Székelyföldön, hasonlóképp Arad, Róka, Cseke, Gedő, Ladó, Dobi, Sebő, Botz, Zekel, Beél, Gere, Forró, Nagy, Zimányi, Szörcei, Kénosi, Hegyi, Vejér, Báthory, Fodor, Erős, Markus, Csáth, Kasza, Árkosi, Bors, Baló, Osváth, Thordat, Szabó, Eszenyi, Biró, Benke, Zambó, Csángó, Mikó, Dants, Nemes, Lázár, Könczei, Dálja, Török, Kadics, Boncz, Zöld, Urkun, Csiszér, Iván, Imre, Incze, Pongrácz családok a legrégebb székely okiratokban is előfordulnak, ezeket a Csikban, Udvarhelyszéken, Háromszéken élő előkelő családok neveit Sándor Zsigmond, aki 1796 június előtt legfeljebb két nyáron lehetett Csikban, összeszedni aligha lehetett képes. A felhozottakat megfontolás tárgyává téve, jött bennem létre az a meggyőződés, hogy Sándor Zsigmond a „Csiki székely krónika” szerzője nem lehetett.

Tekintetbe véve a „Csiki székely krónika” következő szavait és elnevezéseit: embör, Toplicza, Nirgocz, Gumetz, Önce, dölnei, Therek, bekk, Lokot, Gázon, Dombon, Nömöz, Zököl, Csangur, Vocsark, Rüka, Irna, Kenur, Agyföldre, (XVI. sz.-i

okiratokban láttam ekként nevezve Agyagfalvát), Gögő, Kabó, Ladon, Lagaas, Koslott, Örön, Borida, Forroun, Bande, Illoncs, Tivad, Czut, Cserthe, Matharacs, Vere, Bordous, Jatt, Buton, Pan azt mutatják, hogy a szövegező nem volt csiki ember, nem volt székely. Ezeket a neveket a tudományosan művelt Sándor Zsigmond így le nem írhatta, elferdítésük egyáltalában nem volt alkalmas az olvasók megtévesztésére. Nem szenved kétséget, hogy a kompilátornak volt történeti műveltsége. Sajnos nincsen adatunk, hogy a mohácsi vész után kik voltak a csiki papok. A mohácsi vész után az erdélyi püspök szomorú sorsa nagyon is ismeretes, behalt a János király hívei ütlegeibe. Egy-két évig két püspök versengett egymással, míg végre Statileo, a János király által kinevezett püspök maradt hatalmon, aki mellett mint prépost az unokaöccse, Verancsics működött; a nagy szerepet játszó Martinuzzi mellett az erdélyi plébániákba, Székelyföldet sem zárva ki, igen sok szláv pap került, akik a magyar nyelvet tudták. Azt hiszem nem tévedek, ha ezt a sok elferdített személy- és helynevet, az embőr és zököl szavakat egy ilyen szláv pap munkájának tulajdonítom, akik Dunántúl a történeti műveltséget is megnyerhették s alkalmuk volt általunk ma már nem ismert forrásműveket olvasni, ilyenekre céloz Szegedi János és Timon Sámuel is, akik Bonfiniét még kéziratban állapotában olvashatták, ugyanis Bonfiniban Anacharsis szittya bölcs fel van említve és Bonfini a Budai krónikával egyezően igen hosszasan foglalkozik a honfoglaló magyarságnak erdélyi településével.

A magyar és a székely szervezetet a történeti forrásainkból nem tudjuk egészben reprodukálni, segítségül kell vennünk azt, amit a kapcsolatos török népek szervezetéről tudunk. Forrásaink azt tanítják, hogy a magyar törzsek Atelközben létesítettek állandó törzsszövetséget, azelőtt csak egyes alkalmakra ad hoc voltak szövetségben. A kende, a gyula és kárhás méltóságok a törzsszövetség méltóságai voltak, ezek csak a hasonló törzsszövetségben élő török népektől kerülhettek a magyarsághoz. Legközelebbi feltevés az, hogy ezeket a kazar birodalomból vették át. Hazai forrásaink a székelyekről azt tudják, hogy nem a magyarokkal jöttek be, már előbb itt laktak, míg Konstantin porphyrogenetos azt adja elő, hogy a kabarok Lebediában csatlakoztak a magyarokhoz, a két tudósítás szembeállítására kizárja, hogy a székelyek a Konstantinos által említett kabarok lettek volna. Az azonosítás céljából Németh Gyulának is a kabarok kétszeri csatlakozására kellett gondolnia, Sebestyén Gyulának pedig, mivel csak a nyugati székelyeket tartotta avaroknak, akik szerinte Marosszéket és Udvarhelyszéket szállották meg, a csiki és háromszéki székelyeket pedig kabaroknak vélte, a megoldást abban találta meg, hogy a székely szót Hunfalvyval egyetértve önkényesen ör-nek azonosította. Thury József a székelyeket egyáltalán nyugatról idetelepedett avar-

maradványoknak tartotta. Erdélyi László pedig a honfoglalás előtt ejtett eszegal bolgár hadifoglyoknak, akiket Erdélybe a királyok csak a XII. sz.-ban szórtak. A mai álláspont szerint úgy a nyugati, mint a keleti székelyek egy és ugyanaz a török nép volt. Ha így fogjuk fel, nem lehet más az eredmény, mint hogy a csíki és háromszéki székelyek Attila húnjainak s a VI. sz. végén bejött avarságnak ottmaradt maradványai, akiken a nyugati érintkezés alig hagyott nyomott, míg a marosszéki és az udvarhelyi székelység már a Nagy Károly által Tiszántúlra kergetett IX. sz.-eleji avarok utódai, az úgynevezett nyugati székelyek pedig azok az avarok, akik Dunántúl és Erdélyen kívül másutt megmaradtak. A székely törzsszervezet tehát a hún és avar törzsszervezetből eredhet. Az avarok között igen sok szláv volt, ez sem téveszthette el a hatását. A székelyek három törzse, hat neme és négy ága, a 24 ág a hún népeknek ősemleket, Oguz és unokáit juttatja eszünkbe. A hún, avar és türk ugyanazon forrásból eredt népek. Minthogy a húnoknál és avaroknál az egyes török törzsek szövetsége állott fenn, nem tartom kizártnak azt, hogy a törzsszövetség tisztviselői azokat a neveket viselték, amiket a magyaroknál; így lehetett a székelyeknél is, meg lehetett ott a gyula és a kárhás elnevezés. A törzsfők és nemzetségfők ősi török elnevezését nem ismerjük, a „Csíki székely krónika”-nak szláv írója őt róvó ispánnak, ha tetszik, robonbánnak nevezte. A törökös szervezetű népeknél ismerjük a khagan, khan, khakan és hame fejedelem elnevezéseket, a türköknél a khagan mellett cur és sikin nevű fejedelmek is voltak; a kham sámánt jelentett, a szövegező a hám és kám jelentőségét összeavarta, az általa Zandir hám-nak nevezett székely fejedelmet sámáni működéssel is felruházta, pedig Zandir hám nem más, mint Zandir fejedelem. A Sándor név az Alexander névből ered és a bibliában sirénei Simon egyik fia Sándor, a Sándor név egy pogánynak kereszténnyé lételeivel jutott be a szent nevek közé; ne csodálkozzunk a „Csíki székely krónika” ethimológiáján, hisz ilyennel telve vannak Anonymus és a krónikák is. A kehelyre nézve, amelyről a „Csíki székely krónika” egyes közjogi cselekedeteknél minduntalan megemlékezik, a megjegyzésem annyi, hogy a keleti népek áldozatainál nagy szerepet játszott, éppúgy mint az újszövetség szent áldozatában. A székelyek ősi szokása volt, hogy a jogok gyakorlásánál mindent a „gyökér”-re vittek vissza. Még a XVII. sz. végén adataink vannak arra, hogy a templomokban a helyek gyökereik szerint voltak felosztva, hiába akarták ezt a vikáriusok és a püspökök megszüntetni, sohasem sikerült. A XX. sz. elején élő csíki családok közül a XV. sz. végéről csak a Sándor, Andrassy, Lázár és Mikó nemzetségekről vannak emlékeink, e három utóbbi nemzetség gróf lett, a csíkzsögödi Mikó család éppúgy mint a Sándor nem tartotta szükségesnek főnemességét elismertetni grófi koronával. A Lökkászon eladományozására vonatkozó

1324. évi okiratban szó van Sándor fiáról. A magyaroknál az ősi nemzetségek a XIII. sz.-ban is szerepelnek. A székelységénél, mivel mindenik nemzetség honfoglaló, így külön nemzetségek megjelölését nem találjuk. Igen sok oly székely családot számálhatnak elő, kik a XVI. sz.-ban előkelő szerepet játszottak, ma az utódaik közszékelyek és viszont. A székely társadalmat a magyarhoz nem lehet hasonlítani, mert a főember és a gyalogos székely jogállapota között nem volt meg az az óriási szakadék, ami a magyar nobiles és serviens, később a báró és nobiles, végül a főúr és a köznemes közt volt; Báthori István a XV. sz. második felében nem tudta megbocsátani a székelyeknek, hogy őt — bár magyar főúr, vajda volt — nem tartották külön lénynek, mint aminők ők maguk voltak; így volt a székelyekkel Szapolyai János is. Ha a XV. sz. közepe előtt nincs is forrásunk a székely előkelőkről, avagy közülük csak Bencencet, továbbá Aport és ezek származékait ismerjük, nincs kizárva, hogy voltak más előkelő székelyek is, az egyes családoknak erre vonatkozó hagyományát nem lehet hamisításnak bélyegezni, amint nem is bélyegezték, ebben csak a „Csíki székely krónika” lett kivétel.

Sokáig elég mostohán bántunk el Anonymusszal is, még ma sem becsüljük úgy ahogy kell, ha azt mondjuk, hogy a saját életének korát írta le és vetítette a honfoglalás korára. Ez a tiszteletreméltó, Párizsban tanult pap történetet akart írni, feladatát ismerte, történeti források voltak előtte; a királyi udvarban élt, midőn ott előkelő franciák sűrögtek-forogtak, olvasta az előtte megírt királyi Gestákat, ha hasznát is az ő korának megfelelő technikus terminusokat, pl. a donatot, ha némiképp téved is, de el kell ismernünk, alapjában az igazságot kereste. A „Csíki székely krónika” kompilátorának birtokában is lehetett olyan forrás, amiről nem tudunk. A csíkszentmihályi Sándorcsaládnak a XVI. sz. első felében már ismert őse, Sándor Mihály hatalmas ember volt, főember, székely követ a pozsonyi országgyűlésen, levelez Fráter Györggyel, Báthori Endrével s Nádasdyval, nem lehettek-e az ő testvére birtokában oly történeti források, amelyekből a „Csíki székely krónika” megírható volt s amikről mi már nem tudunk?

Németh Gyula azt mondja, hogy Anonymus hitelének legnagyobb bizonyítéka az, hogy oly sok török nevet írt le. Vizsgálta-e a „Csíki székely krónikát” valaki ebből a szempontból? Sarloyme, Karszaibe, cham, Nabou, Zapor értelmetlenek előttünk, de nem kutatunk utánuk, a két elsőt megtaláljuk a besenyőknél, Nabut és Záport a perzsáknál, chan pedig a magyar krónikákban elég szerepet játszik, van még egy név: Bucsin, mely Bonfini-ben is előfordul.

A Bocskor Sámuel által hitelesített genealógiában a 958. évben szereplő Upulettre vonatkozó megjegyzést a „Csíki székely króniká”-ban is megtaláljuk: Kenur földjén Gergely rabonbánnak magvaszakadta után míg Upulett élt, ő végeztette ott

ki a latrokat és gonosztevőket, János fia a katolikus hitet elfogadván, Lokod havasára (Lokod Udvarhely megye) költözött, ahol az ő magva megnépesült; az említett genealógiával egyeznek a „Csíki székely krónika”-nak Aranka György fordításában 29, 35, 38, 39, 41, 42, 44. s 45. versek alatt felsorolt részek.¹⁴

A Nemzeti Múzeum kéziratárában Fol. lat. 2974. szám alatt megtalálható „Sándor familiae Transylvanicae et Daciae Alpestris deductio historico” című irat. Megállapítottam, hogy ez az irat Horváth István irattárával kapcsolatban került a Nemzeti Múzeum birtokába s majdnem azonos a „Csíki székely krónika” azon példányával, amelyet Szadeczky Lajos említett műve 91. lapján 2. szám alatt guberniumi példánynak nevez. Ettől azonban eltér a következőkben: Veres Péter és Bors István hitelesítésének kelete itt 1691 március 14. (nem 1695 március 14.), e példány hitelesítési ideje 1797 május 3. (nem április 13.), az egyik hitelesítő mindkét példányon Sigismundus Kelemen de Nagy Ernye, a másik hitelesítő a Szadeczky által említett példányon Ladislaus Simény, a múzeumi példányon pedig Josephus Várossy de Bágyon.

E két példányon 3 hitelesítőt találunk a nevük alatt a saját pecsétjükkel, e hitelesítők guberniális tisztviselők voltak. Ezek igazolták: „e másolat a felmutatott másolatról hiba nélkül s tökéletesen van beírva s azzal teljesen egyezik”. Lehetséges-e az, hogy ezek a hitelreméltó urak egy alig egy évvel készült iratot, amelynek kelete előttük 1691, illetve 1695. évből van feltüntetve, szó nélkül elfogadják és hitelesítsék, ha a felmutatott irat teljesen újnak látszanék? A nemzeti múzeumi példányon a hitelesítési záradék felett megvan a Szadeczky által említett csonka genealógia a következő eltéréssel: az élen nem N., hanem U. van, Angyalosi Erzsébet (Sándor Jánosné) felett egy csillagalakú jel van, mely utal a hitelesítés alatt levő szövegre: Sándor Péter (Sándor János fia) † 1756. uxor Zekely Julia, utána ceruzával: Székely Julia, a következő sorban következnek Péter fiai ekként: „† 1782, Mihály Gáborfi Anna — Gergely, Anna, Zsigmond — ; Pál — And; Páll Szeredai Ágnes — Mihály, Pál — ; Gáspár Török Róza — Ferenc, László.” Ez utóbbiak nyilván 1797-ben írártak oda.

Az 1797. évi hitelesítés szerint az 1533. évi eredetinek az 1691, illetve 1695. évi másolata állott a hitelesítés előtt, amelyen Veres Péter és Bors István eredeti aláírása volt. A nemzeti múzeumi példányon ceruzával a következő feljegyzések vannak: Exhib. 1810 30 mai. posesione Szent-Katolna . . . V. Sedria in negotio . . . Exhibet 30 jun. 1807.

Az 1810-i dátum arra az időre esik, amidőn az ügynevezett tatár-perben az Aporokkal szemben Biró Gábor unokái, Biró Anna és Karolina is igényt támasztottak (Szadeczky i. m. 39.

¹⁴ Dr. Szadeczky Lajos: A csíki székely krónika.

oldal) s 1810 május 30-án őket Kézdiszék törvényszéke Szent Katolnán tartott ülésében elutasította (u. o. 45. old.); hogy az irat 1807 június 30-án miért lett felhasználva, adatom nincs. Szadeczky (i. m. 46. lap) megemlékezik az 1811 március 22-én tartott dálnoki tárgyalásról; azt írja, hogy ezen a tárgyaláson csíkszentimrei Ilyés József, Sándor Zsigmondék ügyvédje ekként nyilatkozott: „A biographia pedig törvénybe is mindenkor felvehető, mivel a házi krónika, mely mindeddig ezen tribusnál levő nagyobb házaknál szokásban volt, mely szokást a napkeleti szomszéd tartománybeli főnépektől praededessoraik a felpereseknek látván, hogy emlékezetbe hátra hagyják, *a hozzáértő emberekkel az existált literalékból készítették*, mely a pátria historiának nagy lument ad. Ilyen házi krónikák találtak rákosi plebános Zólt Péter (így), ki is hátrahagyott írásaiban írja, ezt a szokást Moldova országához is kapcsolt székelyeknek egy részétől is gyakoroltatni.” Erre az ügyvédi nyilatkozatra alapította Szadeczky Lajos a „cui prodest” elvet; e szerint Sándor Zsigmond már 1796-ban, vagyis 15 évvel előzően provideált a leányág beavatkozására, e célból követte el a hamisítást az előzők szerint arra teljesen alkalmatlan módon, hozzáteszem, hogy a Nemzeti Múzeumban látható példányon András Mátyás kivételével az 1533. évi többi hitelesítő neve előtt + van, tehát a tanúk írástudatlanoknak jelentkeznek.

A Nemzeti Múzeum ez iratra vonatkozó cédula-katalógusában utalás foglaltatik 644 Qurat. Hung. és az 1128 Fol. lat. jelű iratokra is. Az első „Értekezés a hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról, írta Sombori József Székelyudvarhely 1819”, ez is Horváth István könyvtárából került a múzeumba, jele M. S. Sec. XIX. volt, nyomtatásban megjelent a tudományos gyűjtemény 1819/20. évi folyamaiban. Ezen az iraton Horváth István következő feljegyzése van: „Ezt Sombori maga hozta el nekem, én pedig a primás Óhercegségének kívántam vele udvarolni, kérem a tisztelendő urat, ajánlja be Óhercegségének, de maga is olvassa meg, szép nemzeti antiquitásról való értekezést.” A Sombori által sajátkezüleg írt ezen értekezés jelígeje: „Az az üdv, hogy a tisztelendő régiségeket keresve keressük hazafi társainkat erre buzdítsuk, hogy szemesek és vigyázók legyenek. Virág Benedek.” Sombori ezen értekezésében hivatkozik „a nemes székely nemzet constitutiói” cím alatt 1818-ban kiadott könyv 200. oldalán foglalt azon közleményre (e könyvet Székely Mihály 1828-ban megküldte Csíkszéknek, a gyrás gyűlés kitörő lelkesedéssel fogadta), mely Kibéd marosszéki székely községben levő székely örökségek utáni hivatalviselésre vonatkozóan egy XVI. században lefolytatott perben hozott ítéletet tartalmazza, ebbe sok kézirati feljegyzésre történik hivatkozás, amelyeket mi már nem ismerünk. Ilyenekről csíkszentimrei Ilyés József joggal hivatkozhatott. Amint már megállapította, ez azonban valamely jószág jogi természetének megállapítását

illetően a bírói ítélet szempontjából teljesen közömbös, már felmutatott eme bizonyíték tökéletlenségénél fogva is.

Az 1128. Fol. lat. jelű irat Jos. Car. Éder: *Adversaria Historica diversorum Auctorum a Siculis et Valahis* szintén Horváth irattárából került a múzeumba; Horváthnál Coll. seb. XVIII. jelet visel és 9 oldalon magában foglalja a csíki székely krónikának Farkas János Nepomuk másolatáról készített másolatot; Szadeczky Lajos könyvében Farkas János Nepomuk ezen iratát közölte teljtartalmúlag.

A Nemzeti Múzeumban található Fol. lat. 2974 számú irat szép kiállítású füzetbe van összekötve s az első oldalon mintegy 15 sor olyan, aminő írással írva van a Bocskor Sámuel által 1724-ben készített genealógia, ezen sorok után az egész szöveg nagyon szép irat és régi, nyilván a XVII. század végétől származó benyomását teszi, ezt a példányt használták a rajta látható feljegyzések szerint az Apor-tatár-perben; úgy látszik, hogy Farkas János Nepomuk ezt másolta le s a másolatban latin nyelvű szempontból kisebb javításokat tett.

Szadeczky Ilyés Józsefnek 1811 március 22-én Dálnokon tett nyilatkozatát: „ha Sándor János (török fogságban volt) maradékai deficiálnak, az esetben nemes Turzó Kata (Gurzó?) jogán Sándor Vince bajnai gróf succedálna, ennek defektusán kénosi Sándor Mojzes életben levő fia Lajos és János nevű unokája“, azt a megjegyzést teszi, hogy ez is mutatja a hamisítási szándékot. Ez lehet tévedés is.

Ezek szerint 1796-ban nem koholták a „Csíki székely króniká“-t és annak Sándor Zsigmond nem lehetett a szerzője. Farkas János Nepomuk egy 1695. évi régi iratot másolt le, mely egy 1533-ban készült eredeti másolataként tűnt fel. A Farkas János Nepomuk által beküldött másolatot a történetírás minden lelkifurdalás nélkül elutasíthatta volna, de nem tette; a történetkutatás hovatovább halad, úgy fogja találni, hogy a székely őstörténetre nézve a „Csíki székely krónika“ nem mondott valótlan. Magam történeti forrásmunkának sohasem tekintetem, rá mint forrásra nem hivatkoztam. De nincs okom kétségbe vonni, hogy 1533. évben ennek az iratnak a magva létezett, a kompilátora Mátyás András vagy András Mátyás, de ha ő volt a szöveg írója, akkor nem volt székely, hanem Dunántúlról jött szláv pap, aki a magyar történetírás forrásait ismerte. Az 1695. évi másolatot is csak ilyen pap írhatta. Ebben az időben a Szent Péter-egyházmegyének, hova Taplocza is tartozott, hol Sándor János alkapitány lakott, a plébánosa Philipchovich Pál volt, ki előbb Háromszéken, majd Rákoson volt plébános, feltevésem szerint az 1695. évi másoló ő volt, nevével sokszor találkozunk a Szent Péter-egyházmegyére vonatkozó iratokban Sándor Jánossal, Apor Istvánnal és más csíki előkelő férfiakkal kapcsolatban, ő írta meg szárhegyi Lázár Ferenc epitáfiumát is. Az események után nem csodálnám, ha valaki azt mondaná, hogy taploczai

Veres Péter és csíkszentkirályi Bors István XVII. sz.-végi csíki nemesemberek is résztvettek a hamisításban. Nem csodálnám, hisz 1915-ben már odafejlődött a dolog, hogy dr. Sebestyén Gyula „A magyar rovásírás emlékei” cím alatt Budapesten 1915-ben kiadott műve 65. oldalán idézi Némethi József akkori nagyboldogasszonyi plébános, főesperes címzetes kanonoknak 1797 március 30-án kelt leveléből a következőket:¹⁵ „a tekintetes Úrnak úri levelét nagy tisztelettel vettem, értem belőle, hogy a csíkszentmiklósi templomban levő scythiai írásokról dr. Gyarmathy úr Grammatikájában emlékezik. De azon scythiai írások *nem a szentmiklósi templomban voltak, hanem a szentmihályiban*, hol 1757-től 80-ig plébános voltam. Az írások valami kórus deszkáinak hulladékára valának írva s valami Mikrai nevezetű székely regimentnél szolgáló strázsamester így magyarázta: csináltatta Sándur 1111. Ezenkívül megvolt egy hosszú, mintegy ölnyi hosszúságú, de tenyérnél nem szélesebb deszkára ugyan székely betűkkel való írás; ezt pedig így magyarázta: ezen képrámát csináltatta; s mivel több írás rajta nem volt, többet nem lehetett belőle tanulni. 1768-ban a fentemlített deszkákat nagyméltóságú Cserei Farkas udvari tanácsos úr tőlem elkérvén, Bécsbe magával elvitte volt, azután nem hallottam rólok semmit.” Aranka Györgyhöz írt eme levélhez dr. Sebestyén Gyula a következőket fűzi: „Gyarmathy Sámuel 1794-ben kiadott „Nyelvmester”-e még nem tudott arról, hogy a csíkszentmiklósi felirat időközben megsemmisült. Ezért kereste meg Aranka levélben Némethi Józsefet. *A válasz koholt tartalma Aranka megtévesztését célozta*, mert az előző 1796. évben gyártott s Arankának is megküldött hamis „Csíki székely krónika” most *egy újabb hamisítványt* kívánt az erdélyi történelmi emlékek közé becsempészni. A krónikát Szadeczky Lajos megállapítása szerint a Sándor-család dicsőségére csíkszentmihályi Sándor Zsigmond gyártotta s hozta forgalomba. Némethi József egykori csíkszentmihályi plébános és Farkas János Nepomuk Csíksomlyón „maga házánál nyugvó öreg világi pap” és mások segédkezésével.”

E szerint „A Csíki székely krónika” című irat hamisításával meg vannak vádolva csíkszentmihályi Sándor Zsigmond, Farkas János Nepomuk nyugalmazott plébános, Némethi József főesperes, c. kanonok és mások. Szadeczky Lajos csak Sándor Zsigmondot vádolta, Farkas János Nepomukot s Bíró Gábor főtisztest Sándor Zsigmond megtévesztésének áldozataiul tekintette, némi-kép részességgel gyanúsította étfalvi Halmágyi Istvánt, 1796-ban gubernális fogalmazót, később tanácsost, csíkszentmihályi Sándor Jozéfa férjét. Szadeczky Lajos Sándor Zsigmondot a „cui prodest” elvénél fogva vádolta. Vitatta, hogy a Csíki székely krónika” ilymódú hamisítása senki érdekét nem szolgálhatta. Azt pedig, hogy mások miért segédkeztek volna, egyáltalában meg-

¹⁵ Az eredeti a kolozsvári kir. lyceum könyvtárában. Közzétéve a Nemzeti Társalkodó 1836. II. félelztendő, 232—233. lap, Kolozsvár.

okolni nem lehet. Farkas János Nepomuk és Némethi József 1796-ban 70 évet meghaladott emberek voltak, papi méltóságban, Némethi József ezenfelül főesperes és kanonok, akiktől a hamisítás messze távol állott, Némethit csak a plébánosi emlékei csatolhatták a csíkszentmihályi Sándor-családhoz, melytől 1796-ban sem ő, sem Farkas János Nepomuk nem várhatott semmit. Némethi Józseffel szemben gyanúképen azt hozták fel, hogy a nagyboldogasszonyi plébánia-templomban egy kövön közösen keresztül húzva 888 jelű feliratot találtak, erre alapítva állította a székely krónika, hogy ez azon templom, amelynek alapfalai a krónika szerint 888-ban Zandir hám felesége által emelt épület alapjaira épültek. A krónika szerint Zandir hám felesége által emelt épület nem Karczfalván, hanem Rákoson állhatott, másfelől a felirattal ellátott kő Némethi Józsefet annyira nem érdekelte, hogy Farkas János Nepomuk Aranka előtt felpanaszolta, hogy a nagyboldogasszonyi templom restaurációja alkalmával Némethi figyelmetlensége miatt ez a kő eltűnt.

Egyébként Némethi Józsefnek az Isten 1932-ben igazságot szolgáltatott. Ugyanis a csíkszentmiklósinak tartott székely rovásírás-émlék úgy lett közismertté, hogy a gróf Lázár-család jogtanácsosa, *Szilágyi Sámuel* a csíkszentmihályi templomban, ahol tényleg volt, 1749-ben lemásolta s azt egy levél kíséretében elküldötte Horváth Benedek piaristának, aki azt Dezsericzky Incéhez juttatta, ő pedig 1753-ban „De initiis et maioribus Hungarorum liber III. Tomus II. 2° fol. 11. pag. 234., fol. II. alatt közzétette, ebben a közlésben Csíkszentmihály helyett Csíkszentmiklóst írt. Ezt a tévedést jóhiszeműen elkövette mindenki utána, míg dr. Németh Gyula 1932 június 2-án *Szilágyi Sámuel* eredeti levelét a Ráday-könyvtárban feltalálta, amelyben a következő foglaltatik: „Szeben, 1749. december 20. Valami scythiai betűket küldök, melyeket Csikban, a szentmihályi templomban találtak, de még eddig nem tudtam kimagyarázni, ha az Úr végére hajthatja s informál, kedvesen veszem. *Szilágyi Sámuel*.” Németh Gyula ezt a megállapítását „A csíkszentmihályi felirat” cím alatt a Körösi Csoma Archivum II. 434. és következő lapokon közzé is tette és ezidőtől kezdve mindenütt „csíkszentmihályi felirat”-nak jelzi annak megjegyzésével, hogy eddig tévesen csíkszentmiklósinak tartották. Magam *Szilágyi Sámuel* eredeti levelét 1936 március 26-án d. u. szintén megtekintettem s dr. Németh Gyula által észleltekről meggyőződtem.

Némethi Józsefnek Arankához írt, fentebb idézett levele tehát szemé az igazságot, abban benne van a Sandur név és az 1111 szám, éspedig az 1767 előtti időből.

Némethi József igazságát az Isten napfényre hozta, éppígy ki kellett deríteni Farkas János Nepomuk, étfalvi Halmágyi István, homoródszentmártoni Bíró Gábor s legvégül csíkszentmihályi Sándor Zsigmond s más meggyanúsított társai ártatlanságát is, amit megtenni Csik történetírójának kötelessége volt.

II. FÜGGELEK.

Regestrum sedis Siculicalis Csík Superioris 1702.

SZENT-DOMOKOS:	Mattheus Albert
E. D. Michael Sándor	Michael Nagy
	Thomas Máté
<i>Primpili:</i>	Thomas Kedves
Andreas Marton	Joannes Kotori
Thomas Kalmár	Nicolaus Kádár ferri fossor
Stephanus Benedek	Matthias Kedves
Em. et Mich. Benkő	
Joannes Bernad	SZENT-TAMÁS:
Stephanus Boros	<i>Nobiles:</i>
Mich., Joan. min. et maj. Keresztély	D. Joannes Abafi
Petrus Barla	Relicta Thomae Damokos
Stephanus Kosz	Paulus Boros
Petrus Literatus	Georgius Boros
Petrus Miklós	Rendus. P. Andreas Lászlófi
Andreas Keresztély	Mich. Literatus al. Adám
Andreas Kedves	Relicta Stefani Gurzó
Joan. et Alexan. Kurko	<i>Primpili:</i>
Joannes Biró	Joannes Szopos
Valentinus Peter	Joan. Guzorán Superior
Matthias Boros	Stephanus Deák
Anreas Szócs	Paulus Imecs
Joannes Thamás	Franciscus Keresztély
Stephanus Barnabás	Andreas Guzorán
Thomas Kosa	Stephanus Siket
Franciscus Igyártó	Joan. Guzorán mediocris
Stephanus Ilyes	Michael Böjti
Matthias Szabó	Petrus Kedves
Joannes Török	Petrus Ferencz
Nicolaus Bodó	Joannes Barla
Stephanus László	Gregorius Fodor
Andreas Karda	Steph. Guzorán mediocris
Georgius Ferenc	Stephanus László
Steph. et Georg. Kedves	Georg. et Steph. Barla
Bartholomeus Barla	Stephanus Guzorán minor
Petrus Biró	Steph. et Joan. Agoston
Petrus Kis	Petrus Katona
Matthias Biró	Stephanus Szokoris
Thomas Kedves	Joannes Balázs
<i>Pixidarii:</i>	Stephanus Szócs
Mattheus Barla	Michael Sándor
Petrus Fazakas	Thomas Deák
Georgius Dobo	Martinus Siket
Franciscus János	Michael Biró
Steph. et Joan. Dobos	Andreas Igyártó
<i>Libertini:</i>	Georgius Szokoris
Stephanus Bács	Matthias Guzorán
Michael Kovács	Stephanus Péter
	Franciscus Boros

Stephanus Kedves
 Joannes Böjti
 Joannes Végh
 Joannes Szokoris
 Stephanus Baltha minor
 Petrus Balló
 Joannes Barát

Libertini:

Petrus Dobos
 Andreas Csáki
 Nicolaus Thomas
 Gregorius Szokoris
 Joannes Miklós

JENÓFALVA:

Primpili:

Petrus Daniel
 Michael Markos
 Michael Szentes
 Stephanus Szopos
 Demetrius Barlok
 Martinus Kozma
 Georgius Imreh
 Joannes Sok
 Joannes Imreh
 Steph. et Joan. Karda
 Gregorius Barlok
 Petrus Márton
 Joan. et Georg. Mihály
 Andreas Péter
 Andreas Vizi
 Georgius Bencze
 Georgius Kasza
 Stephanus Máthé
 Stephanus Gyenge
 Joannes Antal
 Petrus János
 Joannes Péter
 Andreas Biró
 Joannes Gyenge
 Petrus András
 Stephanus Csobot
 Joannes Gegő
 Blasius Antal
 Stephanus Ambrus
 Stephanus Biró major
 Andreas Adám
 Joan. et Petrus Barabás
 Stephanus Biró minor
 Michael Szabó
 Michael János
 Petrus Bálint
 Martinus Szabó
 Joannes Szentes major
 Joannes Szentes mediocris
 Joannes Szentes minor
 Petrus, Valent. et Joan Biró
 Gregorius Mazos
 Gregorius Thomas

Libertini:

Andreas Antal
 Stephanus Szölös

KARCZFALVA:

Primpili:

Martinus Boros
 Lazarus Pater
 Mich. Lit. Scholae Mag.
 Gregorius Borsos
 Petrus Abram
 Emericus Gergely
 Stephanus Kovács
 Andreas Kovács
 Equites sclopetarii
 Joannes Ferenc
 Joannes Sándor
 Petrus Vizi
 Joannes et Laurentius György
 Stephanus Biró
 Stephanus Miklós
 Stephanus Bálint

DÁNFAALVA:

Petrus Bodor
 Michael Csáki

Primpili:

Franciscus et Michael György
 Joannes et Michael Pál
 Franciscus Bot
 Joannes Kiristof
 Stephanus Töke
 Petrus Reszeg
 Matthias Bodor
 Petrus Birtalan
 Thomas Szabó
 Stephanus Csáki
 Franciscus Amburus
 Andreas Sok
 Franciscus Horváth
 Stephanus Lukács minor
 Petrus Lukács
 Martinus Amburus
 Michael Kálmán
 Stephanus Lukács major
 Joan. Lauren. et Mich. Kajtár
 Petrus et Joannes Mihály
 Joannes Ferencz
 Stephanus Lőrinc
 Franciscus Sigmond
 Petrus István
 Stephanus Ferencz
 Blasius János
 Franciscus et Andr. Bot
 Petrus Thomas
 Emericus Gál
 Georgius Albert
 Mattheus Bot

Stephanus Gál
Georgius Szócs
Martinus Jakab
Gregorius Kovács

Libertini:

Gregorius Szabó
Antonius István
Benedictus Pál

Ferri fossores:

Michael Balás
Emericus István
Michael Balbir major
Petrus Kozma
Joannes Böjti
Stephanus et Paulus Bot
Nicolaus Németh

MADARAS:*Nobiles:*

D. Dávid, Alexand. et Kristof. Biró
Ladislauș Czerjék

Primipili:

Steph. et Blasius György
Joannes Balint
Valentinus György
Joannes et Petrus Dombos
Franciscus Peter
Joannes Sándor
Mattheus Bogács
Stephanus Biró
Stephanus Ferencz
Joannes Erdély
Ferri fossores hic non sunt adscripti,
quia ad mandatum non comparuerunt.

RAKOS:

D. Joannes Cserei
Ladislauș Czerjék

Armalistae:

Ambrosius Sárosi
Stephanus Székely
Michael Lázár
Andreas Pál

Primipili:

Mich. major et Joan. Fodor
Albertus Reszeg
Georgius Fülöp
Blasius Császár
Michael p. Szilágyi
Petrus Császár
Emericus Fodor
Joannes Peter minor
Andreas János
Stephanus Császár
Georgius György

Franciscus Császár major
Michael Benkő
Mich. maj. et min. Mezei
Michael Bot
Petrus Sándor
Franciscus Benkő
Andreas Balás
Michael Georgius Sárosi
Stephanus Zöld
Franciscus et Joannes Mezei
Joannes et Georgius Balás
Stephanus Csibi
Steph. maj. et min. Franc. et Mich.
Barta
Michael Fodor minor
Stephanus Bálint
Petrus Matthias
Joannes Thomas
Franciscus György

Pixidarii:

Stephanus János
Petrus Csutak
Georg. et Emeric. Bot
Michael Máté superior
Michael Veress

Libertini:

Joan., Francisc. et Nicol.
Császár
Joannes et Georgius Salamon
Joannes Antal
Stephanus Salamon
Joan., Steph. et Élias Rác
Franciscus Similiter Rancz
Michael Máté inferior

MADÉFALVA:*Nobiles:*

Gregorius Literatus
Francisc. et Sámuel Antal

Primipili:

Stephanus Olti
Georgius Lukács
Stephanus Peter
Petrus István
Andreas Peter
Andr. et Mich. maj. Szentes
Andreas Ferenc inferior
Andr., Steph., Joan. et Thomas Zöld
Gregorius Olti
Andreas Ferenc superior
Franciscus Kovács
Franciscus Peter
Martinus Benedek
Joannes Tamás
Andreas Ferenc mediocris
Andreas György
Joannes Reszeg
Stephanus Tanko

Andr. maj., Steph. Georg. et Joan.
Szócs

Joan. et Andr. major Szabó
Stephanus Miklós
Petrus Szócs
Michael Lukács
Stephanus Sándor
Georgius Sándor
Stephanus Jakab
Stephanus Balás
Mattheus Dobos
Petrus Balázs
Laurentius Kovács

Libertini:

Mich. min., Steph. maj. et min.
Szentés
Joannes Matthias
Georgius et Paulus Katona
Paulus Bodó
Stephanus Császár
Michael Bogos
Laurentius Darabont
Stephanus Katona
Michael Madarász

Pixidarii:

Paulus János
Andreas Miklós
Andreas Kovács

CSICSÓ:

Illust. Com. Petki Dávid
D. Joannes Geréb
Petrus Janko
Dma. Joannes Tormaiana

Nobiles:

Nic., Petrus et Gabriel Kósa
Franciscus Csató
Stephanus Kósa

Primipili:

Joannes Georgius
Franciscus et Steph. Mihály
Andreas Sárosi
Andreas Györfi
Joannes Sallati
Stephanus Silló
Franc. Tamás eques sclop.

TAPLOCZA:

D. Joannes Sándor
Petrus et Joannes Veres

Primipili:

Andreas Barla
Michael Kalmár
Michael Bodó
Michael et Gabriel Lajos
Franciscus Tamás
Michael Vitos

Stephanus Barla
Michael Györgypál
Paulus Kassai
Paulus Csedő
Andreas Salamon
Mattheus et Joan. Lajos
Steph. Györgypál major
Emericus Domokos
Lukász Salamon
Petrus Anda
Paulus György Thomas
Stephanus Saulus
Petrus Bodó
Joannes László major
Georgius Pál
Georgius Bartos
Joannes László minor
Andreas Baltis
Stephanus Lajos

Pixidarii:

Petrus Vas
Abrahám György
Stephanus Gecző
Stephanus Török
Joannes Markos
Stephanus Imecs

Libertini:

Joannes Bernád
Joannes Botár minor
Joannes Antal
Joannes Botár major
Joannes Miklós
Franciscus Kardos
Stephanus Kardos
Andreas István
Stephanus Botár
Paulus Gál
Valentinus Botár
Stephanus András
Stephanus Holló
Stephanus Györgypál min.

VARDOTFALVA:

Illust. Com. Stephanus Apor
Ill. Com. Kálnoki Sámuel
Ill. Com. Mich. Mikes
P. Paulus

Nobiles:

Andreas Veres
Joannes Markos

Primipili:

Franciscus Domokos
Thomas Petrus
Franciscus Gegő
Joannes Peter
Joannes Antal
Andreas Farkas

Joannes Nagy
 Stephanus Salamon
 Andr. et Steph. Petres
 Petrus Balás
 Mich. et Steph. min. Salamon
 Franciscus Ferenc
 Emericus István
 Emericus János
 Michael Lukács
 Steph. et Joan. min. Péter
 Michael Ferenc
 Emericus Orbán

Libertini:

Andreas Orbán
 Andreas Márton
 Joannes Ambarus
 Joan. et Gregor. Balás
 Joannes et Petrus Kapcza
 Petrus Bálint

CSOMORTÁN:

Primipili:

Valentinus et Nicolaus Domokos
 Petrus Antal
 Thomas Kuna
 Petrus Ferenc
 Joannes Thomas
 Michael Petres
 Michael Gál
 Petrus Bakó
 Stephanus Szakács
 Petrus István
 Petrus Bálint
 Emericus Füstös
 Stephanus Kuna
 Petrus Benedek
 Petrus et Stephan Gecző
 Laurentius Lajos
 Stephanus Bartalis
 Andreas Petres
 Franciscus Borbát

Libertini:

Emericus et Blasius Val

PALFALVA:

Nobiles:

Michael Martos
 Michael Beszprémi

Primipili:

Georgius Domokos
 Stephanus Peter
 Joannes Markos
 Andreas et Emericus Salamon
 Andreas Bere
 Franciscus Erös
 Petrus Markos
 Emericus Biró

Michael Domokos
 Michael Ferencz

DELNE:

Nobiles:

Gabriel Incze
 Joannes Csató
 Michael Bocskor
 Stephanus Csató

Primipili:

Nicolaus Szabó
 Blasius Bernád
 Gregorius Kovács
 Emericus Kacza
 Franciscus Kónya
 Petrus Bálint
 Michael István
 Michael Bogos
 Thomas Fülöp

Libertini:

Thomas Ladó
 Stephanus László
 Stephanus Ferencz
 Michael Benkes
 Paulus Szabó
 Rndus Pater János
 Emericus Fülöp sch. m.

BORSOVA:

Petrus Demeter nobilis

Primipili:

Petrus Béres
 Franciscus Balog
 Franciscus Gegő
 Nicolaus Gelérd
 Joannes Gelérd
 Blasius Gegő
 Emericus Mikola
 Joannes Abos
 Franciscus Egri

SZENTMIKLÓS:

Nobiles:

Franc. Steph. Ambr. Eliás

Primipili:

Thomas Kis
 Nicolaus Kari
 Franciscus János
 Mattheus Orbai
 Thomas András
 Martinus Gegő
 Stephanus Kósa
 Stephanus Orbán
 Dominicus Mezei
 Emericus Márton
 Petrus Kósa
 Joannes Jakab

Michael Balog
Franciscus Balog
Joannes György
Joannes Mezei
R. P. Petrus Kari
Joannes Literati sch. m.

Pixidarii:

Joan. et Francisc. Erős
Petrus Szakács
Stephanus Csató
Steph. Joan. et Georg. Erős
Emericus István
Andreas Pék

Libertini:

Bartholomeus István
Stephanus Ferenc

SZÉPVIZ:

Andreas Szabó
Paulus Emre
Andreas Szöcs
Petrus Barnabás
Relicta Blasii Miklós

Primpili:

Joannes Szakács
Stephanus Sükösd
Mattheus Barabás
Petrus Ladó
Stephanus Barabás
Thomas Márton
Petrus Czikó
Martinus Biró
Stephanus Csutak
Michael János
Thomas Ambrus
Martinus Keresztes
Valentinus János
Blasius Tatár
Franciscus László
Valentinus Antal
Emericus György
Petrus Jakab
Blasius Literatus
Albertus Biró
Petrus Miklós
Petrus et Emericus Boros
Joannes Bene major
Georgius Miklós
Valentinus Bene
Petrus Tankó
Paulus Szakács

Libertini:

Steph. et Joan, György

Custodes Passuum:

Petrus Ferenc
Joannes Csutak
Petrus Viristol

Martinus Szakács
Stephanus Pál
Joannes Thomas
Joannes Mezei
Joan. min., Petrus maj. et min. et
Mich. Bere
Stephanus Szakács
Michael Gál

SZENTMIHALY:

Nobiles:

Mich. Paul. et Steph. Sándor

Primpili:

Joannes Bányai
Andreas Szöcs
Petrus Vasmát
Petrus Bogos
Joannes Balázs
Andreas Bartalis
Gabriel Pál ferri fossor
Georgius Barabás
Lad. et Steph. Pető
Thomas Bodó
Joannes Koncz
Joannes Buzás
Stephanus Ambrus
Emericus Sándor
Andr. maj. et min. et Petrus Buzás
Petrus Kósa
Andreas Kósa
Steph. Bagos libertinus

VAC SARCSI:

Nobiles:

Andreas Szabó
Martinus Biró
Mattheus et Steph. Balás

Primpili:

Valentinus Mezei
Michael Biró
Andreas Lazar
Joannes Marton
Matthias Imreh
Petrus Ferenc
Stephanus Sándor
Joannes Gergely
Paulus Biró
Martinus Thomas
Stephanus Marton
Georgius Fodor
Michael Kovács
Petrus Biró
Laurentius Fodor
Stephanus Varga
Matthias László
Georgius Marton
Laurentius Thomas
Andreas Peter

Pixidarii:

Michael Gecző
 Petrus Marton

GÖRÖCSFALVA:

Primpili:

Paulus Sándor
 Georgius Balás
 Antonius Lazar
 Blasius Tenkők
 Michael Boros
 Stephanus Kovács major
 Stephanus Jakab
 Michael Tankó
 Thomas Nikola
 Nicolaus Simon
 Stephanus Ványolós

Libertini:

Stephanus Kovács
 Emericus Baricz
 Stephanus Benkő

aláíráds:

Joan. Csató v. j.
 S. S. C. Ladisl.
 Czerjék Iur Notar S.
 Csik Superior
 Regestrum Drum, m. tum. prim. rum
 equi, sclop. libert, pixid. Alcsiki-
 ensium die 13 maj. 1702.

SZENTSIMON:

Franciscus Mihác
 Relicta D. Steph. Czerjék
 Georgius Endes
 Petrus, Mich., Steph., Paul. et Joan.
 Veres
 Nicolaus Endes
 Blasius Darvas

Primpili:

Mich., Nicol. et Emeric. Beke
 Gabriel Ferenczi
 Joannes Darvas major
 Matthias Beke
 Petrus et Martinus János
 Stephanus Gergely
 Joan. min. et Petrus Darvas
 Joan. et Andr. Péter
 Stephanus Ilyés
 Michael Cseke major
 Joannes Peter minor
 Stephanus Marton
 Michael Endes
 Michael Cseke minor
 Franciscus Solyom
 Michael Gergely
 Michael Csobot
 Joannes Holló
 Joannes Ferenczi

Dominicus Szép
 Joannes Szép major
 Alexander Peter
 Stephanus Gerócz
 Stephanus Sándor
 Joan. et Franciscus Imreh
 Petrus Füstes
 Michael Benkő
 Equites Sclopetarii
 Georgius Virág
 Petrus et Mich. Kovács
 Mich. et Joan. András
 Joannes Fazekas
 Michael Marton
 Nicolaus Virág
 Michael Göde
 Nicolaus Benedek

Pixidarii:

Michael Marton
 Joannes Birta
 Michael Tima
 Stephanus Barta
 Matthias Darvas libertinus

SZENTIMRE:

R. P. Mich. Szabó plebános
 Spect. ac G. D. Franc. Henter
 Sp. ac G. D. Benedict. Henter

Nobiles:

Stephanus Literatus
 Thomas Literatus
 Georgius Székely
 Joannes Literatus

Primpili:

Stephanus Szakács
 Georgius Baló
 Petrus Kovács minor
 Franciscus et Thomas Balló
 Michael Bot
 Joannes Jakab
 Petrus Kovács major
 Stephanus Jakab
 Joannes Kovács
 Stephanus Ferencz
 Stephanus Sándor
 Paul et Emereic. Szántó
 Franciscus Szabó
 Valentinus Balás
 Stephanus András
 Joannes Baló minor
 Franciscus Isák
 Stephanus Gergely
 Stephanus Salamon
 Stephanus Salló
 Nicolaus Mark
 Mich. Petr. Benedict.
 Joan. et Steph. Antal
 Blasius Szopos

Stephanus Szabó
 Stephanus Gál
 Joannes Bálint
 Joannes Dienes
 Stephanus Szántó
 Joannes Csató
 Joannes Vitalyos
 Stephanus Vitalyos
 Franciscus Balás
 Joannes Menyhart
 Stephanus Tanko
 Emericus Adorján
 Michael Gergely
 Franciscus György
 Albertus Bándi
 Michael Darvas
 Michael Vitus
 Emericus Adorján
 Martinus Bodó
 Franciscus László
 Stephanus Ilyés
 Nicolaus Kovács
 Michael Sugár
 Nicolaus Fodor
 Franciscus Koncz
 Franciscus Baló
 Georgius Szántó

Pixidarii:

Stephanus Köncse
 Stephanus Szász
 Joannes György
 Stephanus Péter
 Michael Csató
 Petrus Csia
 Georg. et Valentinus Fodor

SZENTKIRALY:

Mich. Georg. Thom. Francisc. et
 Steph. min. Bors
 Stephanus Dónáth
 Paulus Kósa

Primipili:

Petrus Ferenc minor
 Georgius Jósa
 Michael István
 Stephanus Mihály
 Petrus Silló
 Mich. et Petrus Demeter
 Franciscus Vitus
 Michael Baló
 Paulus et Joan. Demeter
 Georgius János
 Kristoforus Jakab
 Joan. min., Franc. min. Vitus
 Matthias István
 Stephan, Michael László
 Andreas Léstyán
 Franciscus Benedek
 Mattheus Literatus

Petrus Vitus
 Joannes Csiszér minor
 Matthias Lestyán
 Joan. maj. et min. et Matthias
 Csiszér
 Joannes Vitus major
 Andreas Csiszér
 Franciscus János
 Andreas Nagy
 Franciscus Csiszér
 Mich. et Thomas, Lestyán
 Thomas Csekő
 Petrus István
 Andr. Péter Eques
 Sclopet
 Matthias Benke pixidarius

SÖGÖTT:

Nobiles:

Joannes Mikó
 Franciscus Pókai

Primipili:

Joannes et Blasius László
 Emericus Gál Pál
 Petrus Kalomár
 Stephanus Erős
 Franc. Mart. et Blas. maj. Albert
 Georg. Petrus Joan. et Gábr. Salló
 Joannes Nagy
 Stephanus Demes

Equites Sclopetarii:

Gregorius Szabó
 Joan. et Mich. Gál
 Nicolaus Szász
 Stephanus Varga
 Michael Albert

Pixidarii:

Stephanus Dóczi
 Joannes Kuna
 Michael László
 Blas. min. et Franc. min. Albert

Libertini:

Paulus Dimien
 Emericus Varga
 Stephanus Nagy
 Stephanus Dóczi minor

SZENTLÉLEK:

Nobiles:

Joannes Veres
 Michael Bocskor

Primipili:

Stephanus Hozó
 Georgius Basa
 Joannes Balog
 Emericus Nagy
 Mich. et Georg. Sándor
 Nicolaus Kovács

Mich. et Joan. Gondos
Mich. Lázár Eques Sclop.

Pixidarii:

Valent. Franc. Blas. Bürgös

MENASAG:

Joannes Endes nobilis

Primipili:

Stephanus Dávid
Joannes Mihály
Stephanus Márton
Joannes Kovács
Martinus János
Franciscus Balás
Michael András
Joannes Imreh
Andreas Réti
Petrus Baló
Stephanus Incze
Andreas Mihály
Joannes Ferenc
Stephanus Bot
Petrus Lőrinc
Petrus Lőrinc
Joannes Adorján
Stephanus Bak
Paulus Göte
Thomas Göte
Andreas et Mich. Erdély
Nicolaus Adorján
Mich. et Valent. János
Petrus Ambrus
Franciscus Biró
Lukász Nagy
Michael Danel
Stephanus Bende
Joannes Szabó
Andreas Adorján
Petrus Göte
Franciscus Miklós
Nicolaus Lakatos
Stephanus Lukács
Joannes Jakab
Stephanus Danel
Emeric., Petr. et Paul Tompos
Stephanus Mihály
Martinus Lukács
Dávid Csedő
Joannes Fitz
Gregorius Csiszér

Pixidarii:

Mihály István
Franciscus Okos
Stephanus Pál
Joannes Incze
Laurentius Jakab
Joannes Sipos
Andreas István
Petrus István

Petrus György
Andreas Mihály
Michael Biró
Joannes Salamon
Georgius Ilyés
Stephanus Pál
Andreas Kánya
Georgius Márton

SZENTGYÖRGY:

Rendus P. T. Antalffi plebános

Nobiles:

Petrus Hozó
Samuel Literatus
Gregorius Czikó

Primipili:

Matthias Ambrus
Michael Kedves
Joannes Tompos
Clemens Tompos
Joannes Dániel, Michael, Antal
Stephanus Csiszér
Blasius Gál
Emeric. et Franc. Gál
Andreas Karuly
Georgius Csedő major
Jacobus Pokó
Joannes Gál
Stephanus Péter
Franciscus Göte
Andreas et Stephan János
Stephanus Tima
Benedictus Kánya
Stephanus Kasza
Petrus Thomas
Joannes Kánya
Joannes Pál
Paulus Miklós
Franciscus et Andreas Kánya
Michael György
Michael Koncsag
Joannes András
Stephanus Lacz
Steph. et Joan. Tompos
Joannes Koncsag
Dominicus János
Petrus Ilyés
Steph., Petrus, Joan. et Georg. Csedő
Stephanus Incze
Michael Koncsag minor
Georgius Bálint
Martinus Fülöp
Alexander György
Georgius Benedek
Paulus György
Michael György
Laurentius Fülöp
Stephanus Antal
Georgius András

Blasius Szabó
 Stephanus Dudor
 Petrus Csuka
 Joannes Csiszér
 Paulus Ványolós
 Stephanus Márton
 Jacobus Tompos
 Georgius Lázár
 Andreas Mihály
 Joannes István
 Gregorius Tamás
 Rndus Pater Mártonffi

Pixidarii:

Petrus Kánya
 Thomas Bodor
 Joannes Sükösd
 Franciscus Thomas
 Gregorius István
 Michael Nyirő
 Petrus Benedek
 Joannes Santi Folernes?

BANKFALVA:

Nobiles:

Stephanus Füstös
 Andreas Füstös
 Stephan. et Petrus Szabó
 Joannes Bocskor
 Mattheus Szöke

Primpili:

Stephanus Koczó
 Martinus Bartalis
 And. et Emeric. Barabás
 Andreas Kelemen
 Georgius Mihály major
 Stephanus Málnási
 Joannes Deák
 Joannes György
 Joannes Tamás major
 Petrus min. et maj. et Mattheus
 Keresztes
 Joan. major et Benedict. Máté
 Petrus János
 Martinus Tóbi
 Joannes Balás
 Valentinus János
 Joannes Thomas
 Stephanus Tóbi
 Matthias Kasza
 Joan., Mich. et Steph. min. Bene
 Michael György
 Joannes Pongrácz
 Nicolaus Bencze
 Gasparus Máté
 Thomas et Gregor Pongrácz
 Petrus János
 Jacobus István
 Joan. Literatus al. Keresztes
 Mich. Péter

Petrus Szeben min.
 Stephanus Kovács
 Gregorius János
 Georgius Mihály min.
 Joannes Benedek
 Mattheus Mihály
 Stephanus János
 Petrus György
 Emericus Füstös
 Blasius Bálint
 Joannes Máthé min.
 Andreas Thomas
 Petrus maj. et Georg. Szeben
 Petrus János mediocris
 Stephanus Péter
 Andreas Okos
 Petrus Benedek
 Thomas Péter
 Valentinus István
 Stephanus Máthé
 Franciscus Keresztes
 Stephanus Péter
 Valentinus Léstyán
 Gregorius András
 Stephanus Domokos
 Matthias Márton
 Joannes Okos
 Petrus Literatus
 Albertus György
 Georgius Szabó
 Stephanus Gergely
 Thomas Mihály
 Joannes Péter
 Stephanus András
 Joannes Benedek
 Stephanus Albert
 Franciscus Kús
 Georgius Szász

Pixidarii:

Michael Bene major
 Georg. et Mich. Danel
 Andr. Benedict. et Steph. Madár
 Joannes Baló
 Michael Benedek
 Joannes Cseke
 Gregorius Antal
 Petrus Antal
 Demetrius Szabó
 Petrus Benedek minor

SZENTMARTON:

Rendus P. Min. Ivánics plébános

Nobiles:

Clemens Literatus alias Szabó
 Blasius Literatus alias Szabó
 Martinus Literatus alias Szabó
 Dom. et Andr. Bors
 Martinus Literati al. Becze
 Paulus Hozó

Gregorius Potyó
Thom. Petr. et Lauren. Bocskor
Andreas et Mart. Szőke
Stephanus Bocskor
Relicta D. Michael Szabó
Relicta D. Gregor Szabó

Primipili:

Joannes Thomas
Petrus Mester
Stephanus Bencze
Steph. min. et Paul. Részeg
Franciscus Füstös
Andreas Dienes
Michael Szabó
Franciscus maj. Hozó
Joannes Bot
Joannes Sass
Steph. maj. Franc. maj. Részeg
Gregorius Füstös
Nicolaus Bertalan
Stephanus Dienes
Steph., Joan. et Emeric. Gergely
Gregor. et Joan. Füstös
Emericus Gergely
Mich. maj. et min. Emeric. Farkas
Franciscus Részeg major
Thomas Péter
Joannes Mátyás
Andreas Mátyás
Samuel, Martin maj. et min. Bertalan
Steph. mediocris et Thomas Részeg
Steph. Lőrincz
Stephanus Darvas
Joannes Szőcs
Joannes Literatus alias Ferencz
Martinus András
Franciscus Dobai
Joannes Karacsi
Andreas Péter
Valentinus Miklós
Michael Balog
Val. Georg. et Paul Bocskor

Falconistae:

Michael Albert
Georgius János
Emericus Sánta
Emericus Mihály

Pixidarii:

Joannes Kovács
Nicolaus Hozó
Nicolaus Márton
Stephanus Kedves
Andreas et Joan. Bak
Petrus Márton

CSEKEFALVA:*Nobiles:*

Michael Bocskor

Petrus et Joan. Gothar
Franciscus Veres

Primipili:

Stephanus Gotthar
Michael Nagy
Valen., Laurent., Petr., Clemens Bodó
Petrus et Joannes Miklós
Petrus Simó
Michael Füstös
Michael Bak
Stephanus Gál
Franciscus Barta
Alexander Nagy
Andreas Gergely
Stephanus Csaba
Joannes András
Joannes István
Joannes Fodor
Andreas Sánta junior
Joannes et Andreas Lacz
Stephanus Veres
Stephanus Gábosi
Franciscus Texe
Franciscus Lacz
Stephanus Gergely libertinus
Georgius Füstös
Joannes Bencze
Daniel Lakatos
Stephanus Részeg

Equites sclopetarii:

Michael Péter
Petrus, Mart., Steph. sen. et jun. Darvas
Emericus Fodor

Pixidarii:

Mich. et Andr. Sánta
Michael Lotin
Franciscus Bodó
Thomas Veres
Michael Imre falconista

KOZMÁS:

G. et Grosa D. Relicta Clemens Mikes
Ill. Com. Samuel Kálnoki
Sp. D. Michael Daniel
Steph. Darvas Nobilis

Primipili:

Stephanus Dobos
Relicta Nicol. Bocskor
Valentinus Péter
Steph. min. Georg. min. Kovács
Thomas István
Thomas Borbély
Stephanus Erős
Michael Kajcsa
Joannes Potyó
Joannes Kajcsa
Gregorius Szántó
Michael Kovács

Paulus Kőmény
 Laurentius Lestyán
 Franciscus Botos
 Andreas Cseke
 Andreas Szőcs
 Stephanus Fejér
 Stephanus Kovács major
 Francisc. et Steph. hadnagy
 Valentinus Máté
 Blasius Darvas
 Andreas Jónás
 Tamás Szőcs
 Joannes Bodó
 Stephanus Imreh
 Valentinus Potyó
 Nicolaus Bodó
 Stephanus Szeben
 Petrus Szeben
 Joannes Mihály
 Michael Potyó
 Steph. maj. et min. Francisc. et Joan.
 Borbát
 Steph. mediocris et Petrus Kovács
 Joan. maj. et min. Georgius Kőmény
 Joannes Dobos
 Petrus Orbán
 Joannes Borbély
 Emeric. et Andreas Szabó
 Francisc. Kajcsa
 Georg. min. et Joan. Kovács
 Michael Potyó minor
 Stephanus Forró
 Georgius András
 Georgius Bocskor
 Andreas Ferencz

Pixidarii:

Gregorius Balog
 Joannes Sánta
 Joannes Lestyán major
 Joannes Miklós
 Franciscus Pál
 Stephanus Bocskor
 Rel. Joannes Botos
 Petrus et Michael Erdő
 Steph. Ambrus
 Mich. et Joan. Imreh

LAZARFALVA:

Ill. C. Steph. Apor
 G. D. Joan. Thoroczky
 Steph. Angyalosi Nobiles

TUSNAD:

Gregorius Bodó
 Clemens Bocskor
 Andr. et Georg. Éltes
 Blas. et Steph. Darvas
 Petrus et Éliás Darvas
 Nic., Joan. et Paul Boldizsár

Principii:

Andreas Szabó
 Joannes Miklós
 Joannes Barabás
 Steph., Blas. et Steph. Kócza
 Mart. et Steph. Sánta
 Stephanus Ábrám
 Paulus Bencze
 Martinus Ábrám
 Val., Petr., Paul., Mich. maj.
 et min. Sánta
 Michael Kovács
 Stephanus János
 Michael Thomas
 Stephanus Balás
 Joannes Imecs
 Blasius Ferencz
 Petrus Ferencz
 Stephanus et Joannes Márton
 Thomas Urkon
 Thomas Beteg
 Valentinus Luordi?
 Stephanus Ambrus
 Martinus Jurodi
 Georg. et Michael Ravasz
 Michael Koródi maj.
 Stephanus Pál
 Paulus István
 Franciscus Beteg
 Stephanus Jurodi
 Nicolaus Koródi
 Michael Beteg
 Stephanus Barra
 Blasius et Benedict. Rafain
 Joannes Mak
 Stephanus János
 Matthias Gál
 Gregorius Márton et Balázs Incze
 Emericus Mihály
 Andreas Domokos
 Joannes Koródi
 Stephanus Incze
 Blasius István
 Petrus Rafain
 Stephanus Mihály
 Franciscus Mihály
 Andreas Éltes
 Nicolaus Barabás

Pixidarii:

Michael Varga
 Joannes Varga
 Franciscus Koródi
 Bl. Nagy Miklós
 Joannes István
 Emericus et Petrus Kristóf
 Michael Péter
 Paulus Kikon

CSATÓSZEG:

Michael György nobilis

Primipili:

Nicolaus Darvas
 Petrus Gileus
 Franciscus Koródi
 Joannes Simon
 Michael Darvas
 Valentinus Kópi
 Petrus Literatus
 Michael Péter
 Relicta Andreas Péter
 Francisc. et Michael Csató
 Mich. Sass
 Mich. Stephan. Bors
 Steph. Incze
 Benedict. Sass
 Geórg. Erős
 Mich. Literatus al. Kovács
 Francisc. Darvas
 Barthol. Adorján
 Petrus Endes
 Gregor. Szép

Eques sclop.:

Joannes Darvas libertinus

MINDSZENT:

Revd. P. Laurent. menasági plébános

Primipili:

Steph. et Petr. Czikó
 Francisc. Mihály
 Petrus Silló
 Nic. Kánya
 Petrus Hideg
 Thomas Gáll
 Bartholomeus Benedek
 Georgius Gergely
 Petrus Ferencz
 Andreas György
 Joannes Szabacsi
 Petrus et Stephanus János
 Paulus Vítus
 Andreas et Joannes Biró
 Petrus et Gregorius Gergely
 Stephanus Thomas
 Gregorius, Francisc. et Joan. Ambrus
 Franciscus Komság
 Andreas Bedő
 Petrus Márton
 Petrus Mihály
 Andreas István
 Martinus et Stephanus Pál
 Martinus István
 Stephanus Csobot
 Michael Vágási pixidarius
 Petrus Kósa pixidarius
 Valentinus Veres scholae mag.
 Matthias Endes nobilis

Extradatum per nos infrascriptos A. Andreas Jakab
 et die ut supra in Possessione Szt. Stephanus Székely
 Király Sedeque inferiori Csik Thomas Stephanus Csergő

Literati V. j. reg. S. S. Cs. nt. Michael
 Bors Jur. not. Sed Sculis Csik inferior.
 Anno 1702 die 13 mai regestrum
 Gyergyaiense Donorum Spectabilium
 Generosorum Nobilium, Primipilorum,
 Pixidariorum, Libertinorum sequenti
 tenore accedentium sequitur eodem
 modo.
 Spect. Gen. Dom. Francisc. Lázár
 Pleb. Rev. pater Petri Györffi

PAGUS SZARHEGY:

Nobiles:

Michael Csiki
 Stephanus Literati al. Phülöp
 Stephanus Csiki
 Samuel Literati
 Gabriel Mihály
 Benedictus Csiki

Primipili:

Stephanus Gáspár
 Stephanus Simon
 Petrus Ferencz
 Joannes Bartalis
 Stephanus Simo jun.
 Michael et Blas. Bartalis
 Franciscus Nagy
 Franciscus Deák
 Joan. Mezei
 Benedict., Petrus Deák
 Michael Fazakas
 Joannes Biró
 Nicolaus Sajgó
 Francis. Mich. et Joannes Horváth
 Andreas Csergő
 Michael Deák
 Orf. Blasii Angi
 Joan. Phülöp maj.
 Stephanus Phülöp min.
 Petrus Szabó
 Valentinus Sajgó
 Paul., Blas. maj. et min. Biró
 Galus Benke
 Petrus Baritz
 Stephanus Kozin
 Stephanus Szabó
 Stephanus Phülöp maj.
 Joannes Phülöp minor

Pixidarii:

Michael Péter
 Petrus Mincsor
 Paulus Erős
 Steph. et Mich. László
 Franc., Gregor., Michael Erős
 Michael Barta
 Stephanus Laczkó min.

Michael Angi
 Petrus Nagy
 Stephanus Balás
 Joannes Ruska
 Stephanus et Mich. Phülöp
 Petrus Sándor
 Benedictus Szabó
 Petrus Csiki
 Joannes Thomas

Libertini:

Stephanus Szilágyi
 Lukász Ambrus
 Michael Simó
 Joannes Márk
 Francisc. et Mich. Mincsor
 Andreas Szabó
 Stephanus Kovács
 Paul., Andr. et Gabriel Nagy
 Stephanus Polgár
 Joannes Bernád
 Joannes Küs
 Mart., Andr. Szabó
 Joannes Fakó
 Georg., Joan. Veres
 Joan., Thomas Kolumban
 Emericus Sajgó
 Petrus Barabás
 Andreas Lukász
 Stephanus Szidó
 Andreas Sajgó
 Michael Kozár
 Michael Kozma
 Thomas Nagy
 Joannes Bernád
 Stephanus Fakó
 Gabriel Szabó
 Gregorius Polgár
 Joannes Karács

PAGUS DITRÓ:

Primpili:

Mich., Francisc., Thomas, Steph. et
 Georg. Csiki
 Steph., Benedict. Kovács
 Martinus Hompot
 Andr. uterque maj. et min. Csibi
 Gabriel Elekes
 Mattheus, Steph., Mich., Benedict.
 Csibi
 Alexander, Georgius Fülöp
 Andreas Adám
 Andreas Trucza
 Joannes Ványoló

Pixidarii:

Petrus Ványoló
 Andr. et Steph. Csibi
 Joannes Tóth
 Andreas Pál
 Gabr., Francisc. et Joan. Puskás

Joan. Ilyés
 Georg. et Joan. Gergely
 Emeric. et Joannes Kósa
 Francisc. maj. et min. Csibi
 Thomas et Joan. Páll
 Gabriel et Joannes Csibi
 Steph., Nic. et Steph. Bajkó
 Stephanus Ferencz
 Thomas Georg., primipilus
 Steph., Gregor. et Michael Síklódi
 Michael et Thomas Puskás
 Joan., Steph. et Petrus Mészáros
 Georg., Nic., Gabriel Bajkó
 Franciscus Csibi superior
 Franciscus Köllő
 Joannes Lukács
 Andreas Erdő primipilus
 Blasius Gáll
 Georg. et Joannes Síklódi
 Georg. Literatus, al. Lukács

Libertini:

Joan. Benedek
 Steph. et Andreas Farkas
 Steph. Hajdu
 Pleb. R. P. Michael Jánosi

PAGUS KILYÉNFALVA:

Primpili:

Martinus Kajtár
 Joan. Páll
 Georgius János
 Andreas Ferencz
 Steph. Ambrus
 Joan. et Mart. Thomas
 Joannes Marton
 Steph., Georgius János
 Georgius Mihály
 Stephanus Benedek
 Stephanus Pál
 Stephanus Kajtár
 Benedict. Thomas
 Francisc. et Mich. Gergely
 Stephanus Baricz

Pixidarii:

Gregorius Páll
 Franciscus Szász
 Joannes Bajcsik
 Stephanus Keresztes
 Andreas György
 Blasius Marton
 Michael Balás
 Gregorius Fehér
 Andreas Czirjék
 Martinus Nagy
 Georgius Kovács
 Andreas Páll

Libertini:

Stephanus Barabás

Stephanus Nagy, János
Andreas Pál

PAGUS UJFALU:

pleb. R. P. Paul Nádosí

Nobiles:

Thomas Sólyom
Andr., Joan. Wolfg. Elekes
Paulus Bot
Petrus Deák
Michael Elekes
Matthias, Petr., Joan. Kassal
Franc. Mihály Deák
Andreas Mezest

Primpili:

Andr. et Steph. Kovács
Mich. et Joan. Keresztély
Joan. Darabant al. Elekes
Petrus Dienes
Jos., Mart. Sigismund et Andr. jun.
Elekes
Michael Kostály
David Sólyom
Martinus Bartis
Stephanus Dienes
Andreas Kézdi
Mich., Steph. et Mart. Literáti
Nic. Elekes
Joan. Lázár
Gábor. Szentés
Stephanus Kós
Joannes Máthé
Gabriel Nagy
Alexander et Mich. Biró
Joannes Keresi
Joannes Gergely
Joannes Benedek
Steph. et Francisc. et Thomas Páll
Joan. et Mattheus Egyed
Michael Bokor
Martinus Opra
Stephanus Ambrus
Petrus et Steph. Bodó
Joan. min. Steph. et Mich. Koczal
Stephanus Borlaki
Steph. et Francisc. Kostál
Franciscus Kara
Stephanus Keresztes
Thomas Nagy
Steph. sen. et jun. Simó
Steph. Bitó
Joannes András
Georgius Koszta

Pixidarii:

Thomas Laczkó
Joannes Czérjék
Stephanus Barta
Steph. et Mich. Fodor

Andreas et Thomas, Ferenc
Andreas Kovács
Petrus Kós
Joannes Gáll
Andreas Bartók
Joan. et Andreas Bányai
Michael Ferencz
Martinus Fábírán
Thomas Christófi
Stephanus Laczkó
Franciscus Gergely
Stephanus Czírjék
Franciscus Czírjék

Libertini:

Stephanus Baritz
Andreas Király
Joannes Imreh
Stephanus Kozma
Michael Barla
Michael Bartalis
Andreas Gábor
Joannes Timó
Mich. et Franc. Szabó
Petrus Csiki
Joannes Barla
Andreas Páll, György
Georgius Kis
Michael Antal
Stephanus Molnár

PAGUS TEKERÓPATAK:

Nobiles:

Andreas Bot
Stephanus Gábor
Gábriel Gábor

Primpili:

Mattheus Mihály
Tomas Albert
Michael Albert
Martinus Kovács
Franciscus et Joan. Csimó
Mich. et Steph. Antal
Michael Balogh
Joannes Miklós
Georgius Tatár
Steph. min. Thomas
Steph. maj. Bot
Stephanus Kónya
Joannes István
Gabriel et Joan. Ferenci
Benedictus Balás
Blasius János
Stephanus Benos
Andr. et Steph. Fórika
Steph. Páll Benedek
Joan. Benedek
Petrus Márton

Pixidarii:

Joannes Tatár

Joannes Tóthalsi
 Joannes György Mihály
 Michael György
 Georg. György Mihály
 Michael Benedek
 Joannes Balás
 Michael Fülöp
 Andreas Dancs
 Stephanus Dancs
 Gabriel Domokos
 Francisc. Huszár
 Joannes Kajtár
 Joannes Horváth
 Joannes Sokkfalvi
 Georg. Biró
 Mihály Gergely

Libertini:

Michael Miklós
 Tho. Petrus et Franciscus Istóffi
 Stephanus Biró

PAGUS CSOMAFALVA:

Primpili:

Andr. maj. et min. Csiki
 Stephanus Szabó
 Joannes Szilágyi
 Franciscus Thomas
 Steph. et Matthias et Mich. Biró
 Nic. et Stephan Farkas
 Steph. et Mart. Balás
 Blasius Incze
 Josephus Barló
 Stephanus Domokos
 Stephanus Miklós
 Mich. Gyarmati
 Mich. et Petrus Csala
 Andreas Simó
 Steph. et Mich. Köllő
 Michael Orbain

Pixidarii:

Michael, Steph. Sala
 Petrus Joan. Huszár
 Petr., Gregor., Matthias et Michael
 Lukács
 Michael Erdős
 Stephanus Erős
 Stephanus et Matthias Tőke
 Steph. et Francisc. Székely
 Petrus Fejér
 Thomas Bozothi
 Mich., Nic., et Francisc. Fejér
 Steph. et Joan. Baróti
 Petrus Böge

Libertini:

Georgius Simon
 Nicolaus Ambrus
 Georgius Páll
 Andreas Georg
 Petrus Darvas

Mattheus Georg
 Stephanus Madaras
 Joannes Imreh
 Nicolaus Imreh
 Mich. et Steph. Rókaj
 Michael Simon maj.
 Nicolaus Keresztély
 Martinus Gáll
 Nic. et Thomas Borsos
 Thomas Ambrus
 Mich. Simon minor
 Nic. Madarász
 Joannes jun. et sen. Gáll
 Mich. Liakó

PAGUS ALFALU:

Pleb. R. P. Nic. Köszvényessi

Nobiles:

Andreas Bot
 Michael Turi
 Steph. sen. et jun. Joannes László
 Gábriel Georffi
 Nicolaus Georg
 Steph. maj. et min., Petr. et Joan.
 Ilyés

Primpili:

Gabriel Magyar
 Gregorius Székely
 Georgius Sövér
 Stephanus Biró
 Joannes Baritz maj.
 Georgius Kovács
 Mattheus Sövér
 Michael Székely
 Georg. Magyar
 Joannes Páll
 Georg. maj. et min. Petrus, Andr.,
 Steph. maj. et min. et Sigizmundus
 Baritz
 Franciscus Balás major
 Michael Benke
 Andr. et Joannes Kús
 Michael Magyar
 Petrus Sövér sen.
 Michael Kús
 Emericus Szakács
 Georgius Becze
 Martinus Inczeh pixid.
 Stephanus Sipos
 Andreas Fazakas
 Franciscus Rancz
 Steph., Gabr. et Andr. Székely
 Stephanus János
 Franciscus Georg
 Stephanus Csiki
 Stephanus Madarász
 Stephanus Baritz mediocris
 Thomas Borsos
 Stephanus Szász

Joannes sen. et Dávid Baritz
 Mich. Balás Andreas Marton
 Nicolaus Lőrincz
 Mich. sen. et jun. Ambrus
 Martinus Sövér
 Joannes Domokos
 Joannes Fazakas

Pixidarii:

Emericus Kús
 Michael Márton
 Joannes Marton
 Steph. maj. et min. Gáll
 Petrus, Steph. Borsós
 Michael Gáll
 Andreas Georgh.
 Steph., Andr. et Joan. Barabás
 Stephanus Máthé
 Joannes Benedek
 Georgius Páll
 Stephanus Miklós
 Andr. et Gábor Baritz
 Joannes Petrus Eötves
 Gregorius Demjén
 Andreas Gergely
 Michael Szilveszter
 Valent. et Gregor Nagy
 Michael Szabó
 Stephanus Nagy
 Andr., Joan. maj. et min. Varga
 Petrus min. Steph. et Nic. Sövér
 Georgius et Andr. Szász
 Andreas Kús minor
 Franciscus János
 Michael Gergely

Libertini:

Petrus Simó
 Daniel Mojsa
 Joan. et Francisc. Fejér
 Joan. Dávid
 Steph. Kovács
 Steph. et Francisc. jun. Baló
 Paulus Hegedüs
 Thomas Kús
 Michael Ferencz
 Michael Fogarassi
 Joannes Jósa
 Joannes Csiki
 Joan., Petrus et Nic. Székely
 Joannes Antal
 Stephanus Kereső
 Stephanus Doboly
 Andr. maj. et min. Simó
 Stephanus Borsós minor
 Michael Bóje
 Petrus Kús major
 Joan. Simó
 Michael Hajnal
 Stephanus Török

PAGUS SZENTMIKLÓS:

Pleb. P. R. Paul Mocsonoki

Nobiles:

Petrus et Benedict Belényesi
 Joan. et Mattheus Péter
 Georgius Páll
 Stephanus János
 Joannes Tamás
 Mich. et Andr. Tamás
 Stephanus Mihály
 Francisc. Ilyés

Primpili:

Thomas et Mich. Demeter
 Blasius Demeter
 Stephanus Demeter
 Stephanus Kercsó maj.
 Francisc. et Demetrius Ferencz
 Andreas Sok
 Petrus, Nic. Fülöp
 Stephanus Fakó
 Joan. et Paulus István
 Franciscus János
 Petrus Benes
 Stephanus Georg
 Joannes Máté
 Thomas Biró
 Joannes Török
 Andreas Biró
 Andreas Kercsó
 Joannes Kézdi
 Benedict. et Andr. Kemenes
 Petrus Benedek
 Stephanus Kosztály
 Blas., Steph. et Mart. Kemenes
 Thomas Pető
 Petrus János
 Petrus Török
 Emeric. Kemenes
 Matthias Kercsó
 Petrus Sándor
 Alexander István
 Andr. et Blasius Bereczki
 Francisc. et Petrus Ferenczi
 Steph. et Francisc. Georg
 Andreas Réthi
 Andreas Biró minor

Pixidarii:

Joan. et Petrus Madarász
 Stephanus Kupás
 Steph. et Mich. Barabás
 Joan. Sclopet Petrus min. et Mich.
 min. Biró
 Martinus Fodor
 Steph. et Mich. major Biró
 Petrus Thomas
 Thomas János
 Stephanus Péter
 Michael Bakos
 Stephanus Ferenczi

Franciscus Csibi
 Andreas Bernárd
 Blasius Kercsó
 Joannes Polgár
 Benedictus Lórincci
 Stephanus Antal
 Michael Máthé
 Blasius Mihály
 Mich. et Nic. Gáll
 Andreas Bartalis
 Benedictus Kemenes
 Michael Réti
 Andreas Bogos
 Stephanus Székely
 Franciscus Kemenes
 Michael Muczka
 Stephanus Csiki
 Michael Farkas
 Stephanus Angi
 Michael Csergő
 Michael et Georgius Nagy
 Joannes Demeter
 Mart. et Steph. Sebestien
 Joannes Kupás
 Michael János
 Gabriel Kupás
 Martinus et Thomas Gergely
 Andreas Balás
 Stephanus et Michael Lukász
 Petrus et Nic. Hidegh
 Michael Sólyom
 Joannes Angi
 Joannes Madaras

Libertini:

Petrus et Joannes Huszár
 Michael Darvas
 Blasius et Georgius Orbai
 Petrus Simon
 Joannes Demeter
 Joannes Berhelly
 Andreas Sólyom
 Petrus Biró
 Stephanus Anda
 Joannes Kovács
 Thomas Diószegi
 Martinus Mihály
 Stephanus Balázs Mihály
 Joannes Kónya
 Andreas Marton jun.
 Franciscus Gáll
 Stephanus Burján
 Stephanus Kús György
 Thomas István
 Franciscus Bodó
 Franciscus Gáll
 Andreas Fülöp
 Michael Angi

PAGUS REMETE:*Prímipili:*

Thomas Balás

Stephanus Puskás
 Mich., Joan. et Andr. min. et maj.
 Laczkó
 Joannes László minor
 Andreas Balás
 Steph., Francisc. et Petrus Laczkó
 Joannes Szilágy
 Francisc., Steph. et Joannes Balás
 Georgius Szabó
 Joannes Albert
 Stephanus Fazakas
 Michael Fazakas
 Joannes Páll junior
 Andreas sclopet., Joannes Varga
 Stephanus et Joannes Fazakas
 Joannes Gergely

Pixidarii:

Michael Ivacson maj.
 Steph. Ivacson
 Michael Laczkó
 Franciscus Nagy
 Andreas Ferenczi
 Andreas László
 Joan. László
 Stephanus Péter
 Thomas, Nic., Steph. György
 Andreas Portik

Libertini:

Andreas Páll major
 Joannes Antal
 Joannes Petredi
 Joannes Bakos
 Franciscus Csortán
 Steph. et Andreas Csákos
 Andreas Szöcs
 Andreas Portik
 Andreas et Joannes Páll
 Petrus et Francisc. Portik
 Andreas et Joannes Páll
 Petrus et Francisc. Portik
 Steph. et Joannes Nagy
 Thomas Csiki
 Georgius Portik
 Thomas Nagy
 Joannes Bakos
 Andr., Joan. et Steph. Portik
 Petrus Bakos

Extradata presentis infra scribtis in sede S. Gyergyó in possessione Szent Miklós in sede iud. Anno 1702. die vero 13. mensis maj. Conditionis Personarum sed. Gyergyó Possessio notarum Thomas Sólyom vi. iudrie r. v. Sic. Gyergyó n. p. Steph. László iun. de Gyergyóújfalu iur. not. S. praescripte n. p.

Anno 1702. die 15 mai. Regestrum Dominorum Possessorum Universorum Sedis Sic. Kászon etc. Curia Sic. Geronosi D. Francisc. Lázár (Nagykászon)

Nobiles:

Emeric. Literatus al. Blasi
 Josephus Literatus
 Nicolaus Deák
 Joannes Bernardus
 Laurentius Bernardus
 Petrus Mihály
 Michael Péter
 Sámuel Fehér
 Michael Szabó al. Páll
 György Mihály
 Petrus Tuson
 Joannes Tuson
 R. P. Stephanus Mártonffi
 parochus Nagykászoniensis

FELSŐFALU:

Primipili:

Joannes Máthé
 Michael Bece
 Stephanus Ferencz
 Michael Balás major
 Joannes Balás
 Nicolaus Balás
 Stephanus Antal
 Michael Lőrinc
 Mattheus Mihály
 Thomas Részeg
 Joannes Bodó minor
 Petrus Pataki
 Benedictus Kemény
 Michael Fekete
 Michael Balás minor
 Mattheus Balás
 Stephanus Veres
 Andreas István
 Stephanus Páll
 Michael Páll
 Blasius Gergely
 Michael István
 Stephanus Bartalis
 Blasius Sánta
 Nicolaus Hűvös
 Mattheus Csűrös
 Michael Csűrös
 Georgius Lukács
 Laurentius Lukács
 Joannes Páll
 Michael Péter
 Petrus Thomas
 Georgius Aczél
 Joannes Thomas
 Andreas János
 Fmericus Pál
 Blasius István
 Joannes Miklós
 Michael Péter
 Paulus István
 Joannes Csaba

Joannes Agoston
 Gábriel Mihác
 Georgius Mihác
 Nicolaus Szöcs
 Stephanus Szöcs
 Franciscus Bodó
 Franciscus Kovács
 Blasius Mihác
 Martinus Ambrus
 Martinus Veres
 Éliás Agoston
 Dávid Ambrus
 Joannes Koncz
 Petrus Páll
 Stephanus Bodó
 Joannes Bodó major
 Joannes Imreh
 Thomas Mihály
 Ladislaus Bodó
 Petrus Kovács
 Michael Kovács
 Stephanus Csűrös
 Franciscus Zsigmond

IMPÉRFALVA:

Primipili:

Domus Andrae Lukács
 Stephanus János
 Petrus Mihály
 Bartholomeus Mátyás
 Joannes Csűrös
 Martinus Sánta
 Petrus András al. Deák
 Andreas Csibi
 Joannes Péter
 Stephanus Kristóf
 Andreas Mihály
 András György
 Andreas Nagy
 Blasius Nagy
 Blasius Antal
 Franciscus Antal
 Mattheus Süket
 Georgius Mátyás
 Blasius Imreh
 Stephanus Kis
 Joannes Balás
 Thomas Balás
 Mattheus Ambrus
 Stephanus Ambrus
 Stephanus Pais
 Mattheus Pais
 Paulus Sigmond
 Martinus György
 Paulus Bálint
 Andreas Kékes
 Georgius Antal
 Michael Bencsó
 Thomas Szabó
 Joannes Demeter

JAKABFALVA:

Michael István
 Stephanus Balás
 Joannes Léstyán
 Michael Léstyán
 Emericus Lőrincz
 Emericus Adorján
 Michael Adorján
 Joannes Kajcsa minor
 Emericus Lőrincz
 Paulus Lőrincz al. Literati
 Joannes András
 Thomas András
 Joannes Vas
 Michael Gergely
 Michael Mátyás
 Stephanus Szilveszter
 Stephanus Deák
 Blasius Csutak
 András Imreh
 Blasius Szilveszter
 Stephanus Páll
 Joannes Szilveszter maj.
 Michael Szilveszter
 Michael Mihályi
 Michael István
 Stephanus Mihály
 Joannes Thomas
 Emericus Mihály
 Joannes Kajcsa major
 Joannes Marton
 Franciscus János
 Andreas János
 Thomas Jakab
 Joannes Kovács
 Michael Csutak

ÚJFALU:

R. P. Andreas Lukács par.

Primipili:

Dávid Szabó
 Joannes Ilyés
 Élias Ambrus minor
 Valentinus Tima
 Paulus Domokos
 Nicolaus Vitus
 Élias Ambrus major
 Emericus Szabó
 Mattheus Kajcsa
 Paulus Imreh
 Stephanus Szabó
 Benedictus Szabó
 Michael Szócs
 Martinus Szócs
 Nicolaus Tima
 Joannes Kajcsa
 Laurentius Keresztes
 Petrus Csűrös
 Joannes Endes

Georgius Szabó
 Petrus Szabó
 Michael Szabó
 Emericus István
 Joannes Kajcsa
 Élias Deák
 Georgius Endes
 Michael Szabó
 Stephanus Szabó major
 Valentinus Tima
 Paulus Domokos
 Nicolaus Nagy
 Michael Szabó
 Joannes Csobot
 Mojzes Csobot
 Joannes Csobot minor
 Martinus Csobot
 Stephanus Csobot
 Michael Tima
 Georgius Csobot
 Joannes Péter
 Michael Péter
 Ladislaus Nagy
 Thomas Péter
 Joannes Mihály

FELSŐFALU:

Pixidarii:

Petrus Becze
 Petrus Keresztes
 Georgius Thomas
 Stephanus Lakatos
 Georgius Pataki
 Joannes Lakatos
 Mattheus Kovács
 Stephanus Keresztes
 Petrus András
 Joannes Keresztély
 Thomas Keresztes
 Michael Csutak
 Emericus András
 Matthias István
 Stephanus Bodó major
 Thomas Bene
 Blasius Bodó
 Mattheus János
 Stephanus Palkó

IMPÉRFALVA:

Joannes Balás
 Petrus Balás
 Franciscus János
 Michael János
 Joannes András
 Michael Fülöp
 Thomas Fülöp
 Martinus Fülöp
 Petrus Mihály al. Literatus
 Paulus Gáll
 Paulus Bodó

Thomas Balás jun.
Joannes Gazda
Martinus András
Michael Gáspár

JAKABFALVA:

Michael János
Mattheus György
Joannes Demeter
Petrus László
Michael László
Andreas Fülöp
Stephanus Füstös
Joannes Veres
Mattheus Hajdu
Joannes Fülöp
Petrus Pataki
Blasius Kajcsa
Joannes István
Michael István minor
Joannes Kajcsa
Michael Róka
Paulus Márton

ÚJFALU:

Franciscus Hunyadi
Mattheus Bartha
Joannes Czikó
Georgius Páll
Michael Páll
Joannes Páll
Joannes Tima
Michael Tima minor
Blasius Kovács
Joan, Mihály

FELSŐÚJFALU:

Thomas György
Petrus György
Andreas Adorján
Michael Márton
Michael István
Petrus Mihály
Stephanus Péter
Emericus Literatus vice iudex regius
sedis Sic. Kászon

III. FÜGGELÉK.

A csíki nemes birtokosok a XIX. század elején.

Bizonyára sokakat érdekel mint család- és kortörténeti adat az a nemesi összeírás, melyet csíkszentdomokosi *Sándor Mihály* főkirálybíró az 1809-ik esztendőben a Napóleon elleni nemesi felkelés céljából végeztetett és amely a maga eredeti alakjában, hivatalos pecséttel ellátva ma is megvan. Ez az összeírás kiterjedt Csík vármegye valamennyi egykori székére. Ezelőtt huszonöt évvel másolta le *dr. Elthes Gyula* levéltári kutatásai közben Csík megye levéltárából. Hitelesített másolata jelenleg is birtokában van.

Summás egybeszedése

a Nemes két *Csik*-, *Gyergyó*- és *Kászon*-Székek Nemes birtokosainak, mely a S. G. 10.943/3.808-i kirendelt bizottság által annak kimutatására készült, hogy minden nemes birtokosnak az 1809-ik esztendőbeli kötelesség teljesítésével concurrentionalis taxáció alól mi marad ki és mennyinek kell találtatni. S végtére az illető concurrentionalis taxa mennyire menjen.

Nemes birtokosok	Lakhely és helyiségek	Vagyon és artikuláris telkek
1. Abos Mihály	Borzsova	—120
2. András József	Kászonimpér	—102
3. Antos Ferenc	Tusnád	—18
4. Antos János	Szentimre	—15
5. Báró Apor József	Csikszentmihály	1.15
6. Báró Apor István Imre	Bánkfalva	—08
	Kozmás	
	Kászonújfalu	
	Kászonfeltiz	
7. Báró Apor Borbála	Tusnád	1.80
	Kászonjakabfalva	
8. Báró Apor Lászlóné	Csikszentmárton	—54
	Kászonjakabfalva	
	Kászonfeltiz	
9. Báró Apor Péter	Kászonújfalu	2.68
	Vacsárcsi	
10. Balás János	Madaras	—100
	Vacsárcsi	
11. Balás János és József	Madaras	—72
12. id. Balás József	Vacsárcsi	—36
13. Balás Imre	Vacsárcsi	—36
14. Balás László	Vacsárcsi	—30
15. Balás Tamás	Tekerőpatak	—94
16. Balás Antal	Tekerőpatak	—110
	Kászonimpér	
	Kászonjakabfalva	
	Kászonfeltiz	
17. Balási József	Kászonújfalu	3.38
	Kászonimpér	
18. Balási István	Kászonfeltiz	4.102
19. Baló József	Gyergyócsomafalva	10.11
20. Báró Bálint György	Szárhegy	25.70
21. Barabás Márton	Vacsárcsi	1.—
22. Barabás József	Szépviz	2.60
23. Barabás Antal	Gyergyószentmiklós	—40
24. Bartha Mózes	Csikrákos	7.14
	Madaras	
25. Barátzi Istvánné	Göröcsfalva	2.106
26. Bartók Ferenc	Kozmás	—60
27. Biális László	Csikszentmihály	7.76
	Lázárfalva	
	Csikszentmárton	
28. Béldi László	Csikszentkirály	12.—
29. Béldi János	Borzsova	—11
30. Bernád István	Kászonaltiz	1.18
31. ifj. Bernád István	Kászonaltiz	1.—
32. Bernád János	Kászonaltiz	1.—
33. id. Bernád Antal	Kászonaltiz	1.—
34. ifj. Bernád Antal	Kászonaltiz	1.—
35. Bernád Adám	Kászonaltiz	1.—
36. Bernád Mihály	Kászonaltiz	1.—
37. Bernád Antalné	Gyergyóremete	1.70
	Tusnád	
	Szépviz	
38. Beteg László	Lázárfalva	

39. Beteg Ignác	Ujfalu Csekefalva Csíkszentmárton	2.— 4.18
40. Betze Gábor	Bánkfalva	1.—
41. Betze Mártonné	Csíkszentmárton Kozmás Verebes	1.8
42. Berentzei Karolina	Madaras Dánfalva Csomortán	
43. Biró László	Karczfalva	23.105
44. Biró Sámuel successori	Madaras Madaras	18.—
45. Biró József Dávid	Vacsárcsi	—,110
46. Biró Józsefné	Pálfalva	1.92
47. Boer János	Madéfalva Jakabfalva Verebes	—,60
48. Bornemisza József	Kászoniimpér Szenttamás Madaras Szentdomokos	8.40
Boros Elek és Fiai	Jenőfalva	
49. Boros József és György	Szentmihály	26.115
50. Boros kanonok	Delne	1.40
51. Boros Erzsébet	Delne Csíkszentkirály	2.20
52. Bors Barabás	Lázárfalva Csíkszentkirály Csekefalva Kozmás	5.52
53. Bors József	Lázárfalva Csíkszentkirály	5.47
54. Bors István	Lázárfalva Csíkszentgyörgy	1.30
55. Bors István	Csíkszentkirály	6.20
56. ifj. Bors Ádám	Csíkszentkirály Csíkszentkirály	1.—
57. Bors Mihály	Csíkszentmárton	3.5
58. Bors Ádám	Csíkszentgyörgy	1.—
59. Bors Ádám	Csíkszentgyörgy	1.—
60. Bors Ferenc	Csíkszentkirály	1.—
61. Bors András	Csíkszentkirály	2.5
62. Bors Kelemen	Csíkszentgyörgy	1.—
63. Bors János	Csíkszentgyörgy	1.—
64. Bors György	Csíkszentgyörgy Csíkszentgyörgy	1.—
65. Bors Fülöpné	Csíkszentkirály	1.30
66. Bors Simon	Csíkszentgyörgy	—,12
67. Botskor Mihály, a Botskor Elek pap apja a Murgai Péter successiójából	Karczfalva Csíkszenttamás	3.6
68. Botskor Mihály középső	Csíkszentmárton	1.—
69. Botskor Mihály felső	Csíkszentmárton	1.—
70. Botskor Mihály	Csíkszentmárton	1.—
71. Botskor Mihály	Kozmás	1.—
72. Botskor Mihály	Szentkirály	1.—
73. Botskor Mihály	Menaság-Ujfalu	1.—
74. Botskor Ferenc	Szentmárton	1.—
75. id. Botskor Ferenc	Szentmárton	1.—

76. ifj. Botskor Ferenc	Kozmás	1.—
77. id. Botskor Ferenc	Kozmás	1.—
78. id. Botskor József	Szentmárton	1.—
79. ifj. Botskor József	Szentmárton	1.—
80. Botskor Józsefné	Szentmárton	1.—
81. Botskor József árvái	Szentmárton	1.—
82. Botskor József	Kozmás	1.—
83. Botskor Józsefné	Szentkirály	1.—
84. id. Botskor János	Szentmárton	2.60
85. Botskor János alszegi	Szentmárton	1.—
86. Botskor János Kászonaltiz	Szentmárton	1.—
87. Botskor János árvái	Szentmárton	1.—
88. ifj. Botskor János	Szentmárton Delne	1.—
89. Botskor János successorai	Madaras	13.86
90. Botskor Antal	Szentmárton	1.—
91. Botskor Antal	Szentkirály	1.—
92. Botskor Antal	Delne	1.40
93. Botskor Sándor	Szentmárton Szentlélek, Fitód Bánkfalva	1.—
94. Botskor Elek	Mindszent	6.72
95. Botskor Elek árvái	Szentkirály	1.—
96. Botskor Elek	Szentmárton	1.—
97. Botskor Elek	Szépviz	1.40
98. Botskor Mátyás	Szentmárton	1.—
99. Botskor András	Szentmárton	1.—
100. Botskor Adám	Szentmárton	1.—
101. Botskor Adám	Szentkirály	1.—
102. Botskor Gergely	Szentmárton	1.—
103. Botskor Ignác	Kozmás	1.—
104. Botskor Ignác	Szentkirály	1.—
105. Botskor István	Szentkirály	1.—
106. Botskor István	Delne	1.40
107. Botskor Sámuel	Delne	—,40
108. Botskor Péter	Csekefalva Szenttamás Jenőfalva	1.—
109. Böjti Mihály	Szentdomokos	5.40
110. Böjti Imréné	Szentmihály	1.52
111. Böjti Imre árvái	Szentmihály Kozmás Szentgyörgy Tusnád	3.46
112. Buda Sámuel	Bánkfalva	6.11
113. Csató József	Delne Menaság-Ujfalu Szentgyörgy Bánkfalva	1.—
114. Csedő László	Szentkirály Madéfalva Dánfalva	3.75
115. Cserei Sámuel	Rákos	10.114
116. Czirjék Dénes	Szentimre	—,22
117. Czirjék György	Szentimre	—,60
118. Czikó Gábor	Mindszent Bánkfalva Mindszent	2.90
119. Czikó Ignác	Szentmárton	4.90

120. Czíkó Pál	Szépviz	1.110
	Szentmárton	
121. Czíkó Antal	Bánkfalva	3.60
122. Czíkó kapitány	Szentgyörgy	—,16
123. Deák János	Szárhegy	2.20
124. Deák István	Szárhegy	1.90
125. Báró Dániel Istvánné	Pálfalva	5.86
126. Dér Félix	Gyergyószentmiklós	1.80
	Verebes	
127. Dimény József	Tusnád	1.60
128. Domokos Ferenc	Taplocza	3.90
129. Domokos Istvánné	Taplocza	2.—
130. Donáth József	Szentkirály	1.—
131. Donáth József	Csatószeg	1.—
	Szentsimon	
132. Donáth Sándor	Gyergyóújfalu	2.8
133. Donáth István	Szentkirály	1.—
134. Donáth Mihály	Szentkirály	1.—
135. Élthes Péter	Tusnád	1.—
136. Élthes József	Tusnád	1.—
137. Élthes Ferenc	Tusnád	1.15
138. Élthes János	Tusnád	1.15
139. Élthes Antal	Tusnád	1.15
140. Élthes András	Tusnád	2.15
141. Élthes József	Tusnád	2.15
142. Élthes István	Tusnád	2.15
	Csekefalva	
143. Endes János	Szentsimon	7.—
	Kozmás	
144. Endes Albertné	Szentimre	2.90
145. Elekes Márton	Gyergyóújfalu	1.—
146. Elekes József	Gyergyóújfalu	1.—
147. Elekes Mihály	Gyergyóújfalu	1.—
148. Elekes Mihály	Gyergyóújfalu	1.—
149. Elekes Lőrinc	Gyergyóújfalu	1.—
150. Elekes István közép	Gyergyóújfalu	1.—
151. Elekes András	Gyergyóújfalu	1.—
152. Fejér István	Gyergyóújfalu	2.30
153. Ferenczi István	Csatószeg	—,106
154. Forró Dénes	Szentimre	—,26
155. Fülöp Balázsné	Szárhegy	—,30
156. Fülöp Ferenc	Szárhegy	1.—
157. Fülöp János	Szárhegy	1.—
158. Füstös Imre	Bánkfalva	3.60
159. Gáborffi Pál	Tekerőpatak	7.40
160. Geréb Farkas	Csicsó	3.20
161. Györffi Miklós	Alfalu	1.—
162. Györffi András	Alfalu	1.90
163. Györffi József árvái	Alfalu	—,40
164. György András	Csatószeg	1.10
165. Györffi József	Csatószeg	
166. Györffi Antal	Csatószeg	1.10
167. Györffi Elek	Csatószeg	1.60
168. György Mihály	Csatószeg	1.60
	Tusnád	
	Verebes	
	Szentsimon	
	Szentmárton	
	Szentkirály	
	Szentimre	

169. Báró Henter Antal	Menaság-Ujfalva Szentlélek Tusnád Lázárfalva Szentmárton Szentkirály	39.97
170. Henter Ferenc	Szentmire Lázárfalva Kozmás	13.40
171. Henter Jánosné	Szentimre	8.110
172. Hegyesi Istvánné	Gyergyóujfalva	3.—
173. Gróf Haller Antal suc.	Csicsó	3.46
174. Horváth Antal	Kászonjakabfalva	5.98
175. Horváth Dániel	Szárhegy	25.88
176. Horváth Zsigmond	Lázárfalva Szentmárton	6.110
177. Hozó Antal	Kászonujfalva	1.30
178. Hozó Ferenc pap	Csekefalva	1.60
179. Jantsó Domokos	Gyergyószentmiklós	—,80
180. Jankó Ferenc	Csicsó	1.80
181. Imets hadnagy	Szépvíz	—,110
182. Imreh Lajos	Szépvíz	2.110
183. Imreh Dániel	Szépvíz	—,80
184. Imreh Józsefné	Szépvíz	—,40
185. Imreh Sándor	Szépvíz	2.40
186. Intze János és Antal	Delne	—,110
187. Kézdi István és Antal	Gyergyószentmiklós	—,6
188. Gróf Kornis Antalné	Csobotfalva Dánfalva Ditró	9.42
189. Kováts Antal	Madaras	3.114
190. Kováts Antalné	Mindszent Kotormány Bánkfalva	1.—
191. Kováts Ferenc	Lázárfalva Bánkfalva Szentimre	3.48
192. Kováts Gergely	Szentsimon Mindszent	5.108
193. Kováts József	Bánkfalva	2.72
194. Kováts József pap	Jakabfalva	4.—
195. Kováts György	Dánfalva Dánfalva Karczfalva	2.68
196. Kováts Simon	Madaras	7.54
197. Kováts György	Karczfalva	1.7
198. Kováts Simon, György és Elek	Madaras	—,40
199. Kováts Elek árvái	Dánfalva Bánkfalva Menaság-Ujfalva	1.30
200. Keresztes Imre	Menaság Szentgyörgy Menaság Szentlélek Zsögöd	4.24
201. Gróf Kemény Anna	Bánkfalva	—,119
202. Kemény Ignác	Csomortán	3.98
203. Kászoni Mihály árvái	Kászonfeltiz	2.86
204. Kósa Mátyás	Szentkirály	2.40

205. Gróf Lázár-familia	Szentdomokos	—,42
	Szárhegy	
206. Gróf Lázár József	Kászonaltiz	54.26
207. Gróf Lázár István	Kászonaltiz	—,24
	Kászonjakabfalva	
208. Gróf Lázár Antal	Ditró	12.16
209. Gróf Lázár Zsigmond	Jakabfalva	14.45
	Szárhegy	
210. Gróf Lázár Lajos és Ferenc	Kászonaltiz	24.60
211. Gróf Lázár László	Szárhegy	13.—
212. Lázár Pál	Taplocza	3.—
	Taplocza	
	Gyergyószentmiklós	
	Jenőfalva	
213. Lázár Ferenc	Szenttamás	11.32
	Szentimre	
	Gyergyószentmiklós	
	Szentsimon	
214. László Elek	Zsögöd	5.28
215. id. László Elek	Madéfalva	1.20
216. id. László János	Madéfalva	4.—
217. László István és Sándor	Madéfalva	—,100
218. László Ignác	Szenttamás	1.113
219. László Farkas	Madéfalva	1.—
	Szentmihály	
220. László Elek	Alfalu	7.110
221. László Pál	Szentimre	2.30
	Szentsimon	
	Szentimre	
222. László Pálné	Zsögöd	4.24
223. László Sándor és Antal fia	Szentimre	1.—
224. László Zsigmond	Szentimre	1.—
225. László József	Alfalu	1.20
	Karczfalva	
226. Lukács István	Dánfalva	2.93
227. Magyar Antal	Tusnád	1.—
228. Markó Sára	Zsögöd	—,11
229. Mihácz Elekné	Szépviz	—,40
230. Márkó Julianna	Szépviz	—,11
231. Mihácz Mihályné	Ujfalva	1.40
232. Mike Antal	Lázárfalva	3.40
	Kászonaltiz	
	Kászonujfalva	
	Kozmás	
	Tusnád	
233. Gróf Mikes Zsigmond	Várdotfalva	9.106
	Szentgyörgy	
	Szentlélek	
	Bánkfalva	
234. Gróf Mikes János	Várdotfalva	5.39
	Kozmás	
	Kászonujfalva	
	Csekefalva	
235. Gróf Mikes Sára	Tusnád	2.1
	Zsögöd	
236. Mikó Antal	Borzsova	16.20
237. Mikó János és István	Alfalu	6.110
238. Miskolczy József	Csikszentmiklós	1.—
239. Minier kapitány	Lázárfalva	—,18
	Vacsárcsi	

240. Nagy Simonné	Tekerőpatak	1.22
241. Pétsi Imre	Alfalu	5.105
	Csatószeg	
242. Péterffi János	Szentsimon	3.10
243. Péterffi Jakab	Csatószeg	2.30
244. Péterffi Antalné	Szentsimon	1.—
245. Potyó Antal	Kozmás	4.24
246. Potyó Ignác	Kozmás	3.—
247. Puskás Alojzi és Jakab fia	Ditró	2.109
248. Puskás József	Ditró	—42
249. Raksányi István és Zsigmond fia	Szentsimon	2.60
250. Rantz József	Mindszent	3.30
251. Renner kapitány	Kászonujfalu	1.—
	Szentimre	
252. Székely Ferenc rétyi	Tusnád	—46
253. Székely Ferenc	Madéfalva	1.50
	Szentimre	
254. Székely Elekné	Bánkfalva	3.—
255. Székely Károly János fia	Szentimre	2.60
256. Székely Miklós	Bánkfalva	3.30
257. Szabó József	Bánkfalva	1.60
	Szentmárton	
	Kászonujfalu	
	Bánkfalva	
258. Szabó József	Tusnád	8.58
259. Szabó Gergelyné	Bánkfalva	1.—
	Szentsimon	
	Szentmárton	
260. Szabó Ferenc	Szentimre	10.96
	Kászonujfalu	
	Csekefalva	
261. Szabó Julianna	Szentmárton	1.27
262. Szabó Antalné	Bánkfalva	1.—
	Kászonujfalu	
	Csekefalva	
263. Szabó Erzsébet	Szentmárton	6.33
	Szenttamás	
	Szentdomokos	
264. Sándor János	Jenőfalva	3.100
	Szenttamás	
	Szentdomokos	
265. Sándor István	Jenőfalva	3.100
	Szentdomokos	
	Szenttamás	
	Jenőfalva	
	Várdotfalva	
	Lázárfalva	
	Csekefalva	
	Szentmárton	
	Bánkfalva	
	Mindszent	
266. Sándor Mihály	Zsögöd	17.107
267. Sándor Antal	Szentdomokos	2.84
268. Sándor János	Szentdomokos	—8
269. Sándor Gergely	Szentdomokos	—114
	Szentmihály	
270. Sándor Antal szentmihályi	Szenttamás	14.98
271. Sándor Zsigmond	Szentmihály	—30
272. Sándor Lászlóné	Szentmihály	1.18
273. Sándor Ignácné szentmihályi	Taplocza	6.106

274. Sándor Ferenc	Taplocza	4.74
275. Szegedi János	Csicsó	4.40
276. Szentgyörgyi megye		—,42
277. Szóts Péterné	Tekerőpatak	
278. Szörtsei József	Szépviz	2.24
279. Simon György biborcfalvi	Zsögöd	3.40
	Kászonaltiz	—,20
		—,120
280. Sólyom Ferenc és Antal	Gyergyóujfalu	1.—
281. Sólyom András	Gyergyóujfalu	1.—
282. Sólyom Imre	Gyergyóujfalu	1.—
283. Sólyom Tamás és István	Mindszent	2.—
284. Tamási Antal katonai jurisdikció alatt van	Szentkirály	2.30
285. Gróf Toldalagi Lászlóné	Csatószeg	8.40
286. Gróf Toldi Zsigmond	Kászonujfalu	—,7
	Bánkfalva	
	Menaság-Ujfalu	
287. ifj. Tompos György	Szentgyörgy	2.—
288. id. Tompos György	Menaság-Ujfalu	3.—
	Szentgyörgy	
289. Tompos István	Menaság-Ujfalu	3.—
	Szentgyörgy	1.—
290. Tompos Elekné	Menaság-Ujfalu	5.60
291. Tompos Kelemen	Szentgyörgy	3.60
	Menaság-Ujfalu	
292. Tompos Ferenc, Antal fia	Szentgyörgy	1.—
293. Tompos József	Szentgyörgy	
	Kozmás	
	Vacsárcsi	
294. Báró Toroczka József	Lázárfalva	3.33
295. Török Pál	Csicsó	2.—
	Kászonujfalu	
296. Török kapitány	Lázárfalva	2.10
297. Török Gáborné	Tekerőpatak	2.90
	Gyergyóalfalu	
	Csicsó	
	Tusnád	
298. Turi István	Kozmás	13.56
299. Turi György	Alfalu	2.96
300. Turi László	Szenttamás	—,48
	Madaras	
	Karczfalva	
301. Ugron Pál	Bánkfalva	—,116
302. Váradi János	Szentgyörgy	1.—
303. Vég Sámuel	Gyergyóujfalu	1.—
304. Veres József, Márton fia	Szentsimon	1.—
305. ifj. Veres Simon	Szentsimon	1.—
306. id. Veres József	Szentsimon	1.—
307. Veres József felszegi	Szentsimon	1.—
308. id. Veres Mihály	Szentsimon	1.—
309. ifj. Veres Mihály	Szentsimon	1.—
310. ifj. Veres József	Szentsimon	1.—
311. Veres József, Antal fia	Szentsimon	3.33
312. Veres József, Antal fia	Szentsimon	1.40
313. Veres Ferenc	Szentsimon	1.40
314. Veres András	Szentsimon	1.—
315. Veres Mojzes	Szentsimon	1.—
316. Veres Péter	Szentsimon	1.—
317. Veres András	Szentlélek	1.60

318. Veres Ignác	Szentlélek	1.20
319. Veres Dániel	Szentlélek	1.20
320. Veres Ferenc	Szentlélek	1.60
321. Veres Péter	Szentlélek	1.—
322. Veres József, Simon fia	Szentsimon	1.—
323. Zöld Antal	Madéfalva	1.—
	Madaras	
324. id. és ifj. Zöld János	Madéfalva	3.6

A Perceptorális Számadás szerint még befizetendő birtokosok:

1. Balás József	Madaras	—,60
2. Balás János	Madaras	—,60
3. Balás Tamás	Tekerőpatak	—,48
4. Balás Antal	Tekerőpatak	—,48
5. Botskor Mihály árvái	Szentmárton	—,6
6. Czirjék Dénes	Szentimre	—,48
7. Kósa Istvánné	Szentkirály	4.—
8. Kováts György	Dánfalva	—,7
9. Nagy Simonné	Vacsárcsi	—,8

Csikszenttamáson, az 1809-ik esztendőben.

P. H.

Csikszentdomokosi Sándor Mihály
főkirálybíró s. k.

IV. FÜGGELÉK.

A m. kir. Belügyminiszter által magyar nemesnek elismert csikszéki családok.

Fodor de Csikcsekefalva 45583/I. 1897. B. M. sz.
László de Kászonyjakabfalva 9466/II. 1927. B. M. sz.

A Belügyminiszter ebben az időben még a székely nemességet az előnévvel együtt mint az egységes magyar nemességhez tartozót, igazolta.

A m. kir. Belügyminiszter által elismert csikszéki primor családok.

Bors de Csik-Szent-Király 35949/1933. B. M. sz.
Sándor de Csik-Szent-Mihály 19604/1932. B. M. sz.
Sándor de Csik-Szent-Domokos 101888/1934. B. M. sz.

Szabó de Csík-Szent-Márton	43050/1933. B. M. sz.
Endes de Csík-Szent-Simon	57115/1935. B. M. sz.
Botskor de Csík-Szent-Márton et Csík-Delne	106238/1934. B. M. sz.
Élthes de Tusnád 45519/1924. és Andrássy gróf de Csík-Szent-Király et Kraszna-Horka	58540/1935. B. M. sz.
Lázár gróf de Szárhegy	67098/1935. B. M. sz. 68214/1935. B. M. sz.

A m. kir. Belügyminiszter által elismert csíkszéki lófő családok.

Böjthy de Csík-Szent-Tamás et Böjth	87650/1934. B. M. sz.
Kary de Gyergyó-Szent-Miklós	44971/1932. B. M. sz.
Puskás de Ditró	30454/1933. B. M. sz.
Bíró de Csíkpálfalva (Ebből a családból János (1823-ban) erdélyi bárói rangot kapott, a bárói ág kihalt, azonban a másik ág ma is él.)	101452/1934. B. M. sz.
Lázár de Csík-Taplocza	42608/1935. B. M. sz.
Mártonffi de Csíkszentgyörgy	55050/1935. B. M. sz.
Lakatos de Csík-Szent-Simon	61437/1935. B. M. sz.

Ezekután 1937 aug. 1-ig elismertetett Becze de Csíkszentmárton, Veress de Csíkszentsimon családok primorsága, Részegh de Csíkcsekefalva, Keresztes de Csíkbánkfalva családok lófősége.

Betűrendes személy-, név- és tárgymutató.

Rövidítések.

al. — alias, c. — címzetes, cs. — csík, egy. — egyetemi, egyházm. — egyházmegyei, ev. lut. — evangélikus lutheránus, fej. — fejedelem, főkap. — főkapitány, Fr. — fráter, gazd. — gazdasági, gör. kat. — görög katolikus, gör. kel. — görög keleti, gr. — gróf, gub. — guberniumi, gímn. — gimnáziumi, gy. ezred — gyalogezred, gy., gyó. — gyergyó, h. — hites, helyn. — helynév, ifj. — ifjabb, id. — idősebb, jzö. — jegyző, K. — Kászon, kat. — katolikus, köv. — következő, l. — lásd, m. — megye, minist. — ministeri, ns. — nemes, nev. alapok — nevelési alapok, ny. — nyugalmazott, o. gy., orsz. gy. — országgyűlés, P. — pater, praesid. — praesidiális, rect. f. — rektifikáló, S. J. — Societas Jesus, sz. — század, szf. — számfeletti, szn., Szn. — személynév, szt. — szent, törvszéki. — törvényszéki, úrb. bizt. tag — úrbéri bizottsági tag, v. b. t. — valóságos belső tanácsos, v. m. — vármegye, vic. gen. — vicarius generalis, vil. pap. — világi pap, † — meghalt.

Megjegyzés. A 424—434., 481—484., 520—550. oldalakról indexet nem készítettem, mert a két előbbi 1918. évi címtári felsorolás, az 520—550 oldal pedig magában foglalja Csík—Gyergyó—Kászon 1702. évi lustrumát s a nemesi felkelésre 1809-ben kötelezetteket; a falvak a legutolsóban, a betűrend szerint könnyű az eligazodás.

A

Abafi-család szenttamási 126, 172.
— Ferenc 1741—1763. 185, 199.
— János, felesége Damokos Erzsébet (Tamás és Macskási Krisztina leánya) 1671. 126, 167.
— János, László, Sándor, 1711. 176.
— kastély 68.
— Sándor 1741. 186.
Aágh népe 30.
Abafi-kápolna 243.
Abauj megye 504.
Abos Antal primor felcsiki assessor, úrbéri bizottság tagja 1830—1840. 244, 249, 251, 254, 255, 257, 259, 266.
— Antal borzsovai 1848. 272.
— Ferenc borzsovai armálist kap

1742. 189.
— István nagyobb, középső és ifj. borzsovaiak 1838. 255.
— János borzsovai és de koltoi lakos nemessége bizonyítottatott 1835. 251.
— József úrb. bizottság tagja, k. főjegyző 1836—1842. 255, 262.
— Mihály borzsovai lófőséget kap 1655., borzsovai esküdt 1687. 113, 128.
— Mihály jenőfalvi lófőséget kap 1655. 113.
— Mihály tisztviselő 1838. 256.
— Péter borzsovai 1638. 255.
Abrudbánya város Alsófehér m. 296.
Ahmed aga 125.
Acsády Ignác statisztikus 57, 361.
Adiud moldovai város 228, 394.

Adorján Albert boroszlói 1569.
 — Péter boroszlói 36.
 — András gyergyóújfalusi lófőseget kap 1625. 104.
 — Imre menasági, honvéd 1848—49., később somlyói tanár 1862—1882. 306, 368, 395, 449, 450.
 — János mindszenti 1651. 112.
 — János menasági, állományvezető 1813. 235.

Agyatrzok (Erdély őslakói) 15.
 Agyagfalvi székely nemzetgyűlés 1506—1848. 42, 274, 276.

Agyagospataka (Gyimesbükk) falurész 462.

Aichler Sándorné leitmeritzi, Botskor Zsuzsa a XVIII. sz. második fele 449.

Ajnád tizes Kászonujfaluban 42.
 — Szentmihályon falurész 33, 42, 63, 314, 462.

Ajtay György vajasdi, felesége Botskor Lujza XIX. sz. 500.

Akác Balázs szenttamási 1587. 91.
 Akác Imre és István csikjenőfalviak lófőseget kaptak 1655. 113.

Aklós (Csíkszentmárton) falurész 463.
 Akton osztrák tábornok 42, 174, 175, 177.

Albert István csomortáni 1591. letartóztatott, lófőseget kap 1620. 93, 103.
 — József kotormányi, hősi halott 1805. Austerlitz, 235.
 — József bánkfalvi, 1813. kitüntette magát 135.
 — Lajos 1838. 254.
 — Miklós tizedes, hős 1795. 232.
 — Mihály csiki plébános 1849. 316.
 — Lőrinc zsögödi peditátust kap 1584 január, 90.
 — Tamás Szenttamásháza mentesítetik 1607. 101.

Albisi lelet Háromszéken 16.
 Albrecht főherceg 1852. 323.
 — 1916. 421.

Alcsernáton község, Háromszék megye 211.

Alcsík 3, 51, 52, 62, 163, 164, 201, 262, 263, 267, 312, 313, 333, 374, 381, 385, 395, 460, 466.

Alcsiki medence 16.
 Alcsík-kászonni, illetve kozmási járás 1849—1854. 314, 315.

Alduna 3, 4.

Ali török bejt a székelység visszaveri 1463. 26.
 Ali török basa 1660—1661. 69, 119, 121, 122, 145, 147.

Alibek helynév 302.
 Dr. Alföldi András egy. tanár 16, 38.
 Almakerék Nagyküküllő m. 360.
 Almási Pál, Mihály S. J. Szárhegy-i, udvarhelyi plébános 1669—1676. 143.
 — szervezkedése 1863. 328.

Alpok 9, 15.
 Alsófehér megye 285.
 Alsó tizes Kozmásán 42.
 Alsó Tisza 4.

Alszeg tizes Szentimrén, Tusnádon, Kászonujfalun, Kászonjakabfalván, Csekefalván, Szentmártonon, Menaságon, Szentléleken, Csomortánon, Madéfalván, Karcfalván, Szenttamásán, Szentmihályon, Gyergyóújfaluban, Gyergyócsomafalván, Gyergyóremetén 41, 42.

Altiz tizes Bánkfalván falurész 42, 463.
 — Gyergyóalfaluban 42.

Alt-Rognitz helynév 331.

Alvinc község Alsófehér m. 275, 288, 348.

Ambrus András arany vitézségi érmet kapott a világháborúban vitéz 440.
 — Dénes 449, 450.
 — Ferenc gyergyói 1762. 193, 194.
 — Ferenc fiai kászonaltizi, de tordai lakosok nemessége igazoltatott 1839. 257.
 — János szenttamási hadnagy 1813. 235.
 — Márton gyergyókilyénfalvi, hősi halott 1796. 233.
 — Mihály delnei plébános 1732. 334.
 — Péter csikjenőfalvi lófőseget kapott 1655. 113.
 — Tamás kászonni vice királybíró a XVI. sz. végén 105.

Ambrus falutizes Mindszenten 42.
 Anacharsis szittya bölcs 502, 511.

Andorás lovag 505.

András kisasszonyi plébános 1618. 144.
 — család 24. András fia 24.
 — Ferenc táblai hites jegyző 1742. 186.
 — Ferenc kászonjakabfalvi, de törökszentmiklósi lakos nemességét igazolják 1812. 241.
 — Gergely madéfalvi lófőseget kap 1655. 113.
 — Ignác 1830. alcsiki assessor, 1834. 245, 249.
 — Ignác kászonimpéri 1838. 257.
 — János szentsimoni lófőseget kap 1655. 113.
 — János honvéd 1848. 284.
 — János honvédszázados 1849. 316.

Andrásfalva Bukovinában 220.
 András Mátyás 1533. 502, 507, 517.
 — Mihály bányászati lófőseget kap 1655. 113.
 — Péter rákosi lófőseget kap 1655.
 András Antal gyergyóalfalvi plébános 1849. 300, 316.
 — család csíkszentkirályi és krasznahorkai 22, 27, 56, 73, 87, 157, 505, 506, 513, 550.
 — György, János, Mihály szentkirályiak XV. század 26.
 — Gyula gróf ifj. belügyminiszter 1906. 410, 414, 418.
 — Gyula gróf csíkszentkirályi, magyar miniszterelnök 1863—1867. 327, 331.
 — István somlyói plébános főesperes 1732. 334, 335.
 — József katonaság részéről alsíki assessor 1834. 249.
 — Lázár szentkirályi 1479. 25.
 — Márton szentkirályi 1560—1570. 31, 36, 86, 89, 345, 497.
 — Péter csíkszentkirályi főkirálybíró 1569—1575. 36, 37, 86, 90, 132, 345, 497.
 — Péter és Ferenc kászonimpérfalvi armálist kapnak 1721. 184.
 P. András Rafael 1805—1833. 355, 363, 371.
 — marosvásárhelyi házfőnök 1854. 318.
 Angolország 9.
 Angyalosi János alsíki alkirálybíró 1654. 132.
 Ani főváros Örményországban 140.
 Anjouk 67.
 Anonymus 2, 3, 5, 19, 503, 504, 514.
 Antal hadnagy szentimrei 86.
 — Balázs madéfalvi 1569. 36.
 — Balázs fiai Kristóf és Imre 1583. 89, 90.
 — Bálint pálfalvi 1620. 494.
 — Dénes szentimrei dultó 1838—1841. 254, 259, 389.
 — Dénes jegyző Dánfalván 415.
 — Domokos, Pál csíkjenőfalvi 28.
 — Gergely dánfalvi birtokos 415.
 — Imre, Pál fia és Imre özvegye madéfalviak (özv. Szörcey Borbála) 91.
 — István Menaság 1620. 493.
 — István számfeletti assessor 1763. 198.
 — János István, István fiai szentimreiek armálist kapnak 1762. 226.
 — József törvénytörvényes elnök 1917—1918. 403.

— László és Ferenc madéfalviak 1580. 89.
 — Mihály tusnádi lófőseget kap 1655. 113.
 — Pál és Balázs madéfalviak 1569—1583. 36, 87, 89.
 — Pál szentkirályi 1569. 36.
 Antalok gyökere Lázárfalván 332.
 — Kozmáson 144, 332.
 Antalokpataka (Gyimesközéplak) falurész 462.
 Antalffy Gábor szentimrei pótkövet 1848—1852. 272, 317.
 Antalffy János csíkszentmártoni főesperes, vicarius generalis 1715—1724. erdélyi püspök, báróságot kap 1726. 184, 333—335, 337, 338, 351, 372, 492.
 Antalffy Károly szentimrei, somlyói tanár 1876. tanfelügyelő, képviselő 310, 368, 386, 388, 418, 448.
 Antalffy László 1852. 317.
 — Zsigmond szentléleki plébános 1732. 334.
 Apaffi-család 510.
 I. Apafi Mihály 122, 124, 125, 126, 138, 139, 140, 147, 151, 165, 498.
 II. Apafi Mihály 161.
 Apahidai kincselet 16.
 Apor-család Altorján 1519. 21, 22, 24, 25, 30, 75, 145, 344.
 Apor 514.
 — Andrásné, Lázár Borbára XVI. sz. vége 158.
 — István Tamás 95.
 — Farkas alsíki alkirálybíró 1726—1737. 334, 344, 365.
 — Ferenéné altorjai Baxa Fruzsina 1600.
 — István, Tamás, János, Lőrinc altorjaiak 1600. 95.
 — István 1599. 95.
 — István alsíki alkirálybíró 1661—1705. Főkapitány, kincstartó, gróf 124, 125, 128, 132, 161, 165—173, 176, 265, 355, 508, 517.
 — József 1854. 322.
 — Lázár altorjai kivégzése elrendeltetett 1660. 119.
 — Lázár csíki főkapitány 1683. 127.
 — Lázár bíró 1846. 265.
 — Péter, Lázár, Farkas, 1704. Apor István örökösei 172.
 — Péter báró 1707. felesége Kálnoki Borbála 150, 170, 175, 183, 344, 359, 505.
 Appel osztrák parancsnok 1849. 291.
 Apponyi Albert gróf 405, 410.
 Arad város 275, 283, 286, 301, 322, 380.

Aradvár ostroma 1848. 284.
 Aranka György 1796. 338, 501, 507, 515, 518, 519.
 Aranyászpatak (Gyergyócsomafalva) 466.
 Aranyos-Beszterce folyó 11, 18.
 Aranyos Gyéres község, Aranyostorda megye 5.
 Aranyos Medgyes község 121.
 Aranyos-Szék 49, 57, 62, 200.
 Aranyosi székelyek 23.
 Aranyos vidék 17.
 Arnulf német császár 3.
 Aseffenburg helynév 235.
 Asiago város Felsőolaszországban 444.
 Asvanger Antal 1858. 324.
 Asztalos Mihály, veje Csala Ferenc csomafalviak lófőiséget kapnak 1632. 111.
 Dr. Asztalos Miklós történetíró 3.
 Atel-köz 3, 504, 511.
 Athos-hegy 67.
 Atlanti-Óceán 11.
 Atos János csikjenőfalvi bíró 1505. 28.
 — Erzsébet szenttamási 1577. 88.
 — János csikjenőfalvi lófőiséget kap 1655. 113.
 Attila hun birodalma 4.
 Atyhai István gyergyószentmiklósi plébános 1732. 334.
 Ausztria 282, 293, 325.
 Avarok 4, 16.
 — birodalma 4.
 — szij-végei VII. sz. 78.
 Axentye román parancsnok 1848. 277, 285.

Á

Ábrahám Antal dánfalvi militáris bíró 1838. 256.
 — Ferenc felcsíki 1848. 273.
 — János kitüntetett hős 1915—1916. 440.
 Ábrahám János csikszentgyörgyi lófőiséget kap 1655. 113.
 Dr. Ábrahám Mózes kitüntetett hős 1915. 16, 440.
 Ábrahámfalva felcsík rég eltűnt község 40.
 Ábrahámfalva, Karcfalva eltűnt tize-se 42.
 Ábrahámfi Tamás csikjenőfalvi 1495. 28.
 Ádám András kászoni honvéd főhadnagy 1849. 290.
 Ágner Béla tanár, hősi halott 1914. 451.

Ágoston Ágoston csomafalvi kereskedő 416.
 — István pálfalvi 1620. 494.
 — Pál szentmihályi és szépvízi földesúr 1576. 85.
 Áldomáspataka (Gyimes-Anna) felső rész 462.
 Államvasutak főbb tisztjei Csikban 1918. 428.
 Állami erdőhivatalok Csikban 1918. 428.
 Állattenyésztés Csikban régen 380.
 Állattenyésztés Csikban 1691—1867. 376, 377, 378.
 Álmos herceg 505.
 Árapatak háromszéki község 5, 21, 278.
 Árok-köze csikjenőfalvi tize 42.
 Árokpataki Simon 1456. 26.
 Árpád vezér 2, 4, 18, 504.
 Ávéd-út tize Gyergyóalfaluban 43.
 Árkosi Mihály csíki pap 1618. 144.

B

Babescu havasalfalvi fejedelem 1849. 292.
 Babolcsai András madéfalvi jobbágy 1577. 88.
 Bach Edward Erdély polgári biztosa 1849—1850. 314, 317.
 — Sándor birodalmi belügyminiszter 1849. 314.
 Backmann csikbéli orvos 1790. 229.
 Bajkó Péter 449, 450.
 Bajthay Antal báró erdélyi püspök 199, 209, 213, 216, 343, 351, 359.
 Bak Máttyás madéfalvi jobbágy 1577. 88.
 Baka János szentmártoni kántor 1890—1918. 446, 447.
 — Máttyásné és Györgyné kurtapatakiak XVII. sz. közepe 127.
 Baczár község 291.
 Bakmáj kászonimpéri tize 23, 42.
 Bakó István 1841. 261.
 Bakos András és István gyergyóremeteiek lófőisítetttek 1655. 115.
 — András, József, András fia, másik András, József és Sámuel gyergyóremeteiek lófőiséget kaptak 1703. 184.
 Balaceanu román államférfi 1849. 293.
 Bakos Péter csobotfalvi confrater 1602. 64.
 Bala Ignác szentléleki militáris bíró 1838. 256.

Balánbánya szentdomokosi falurész
12, 13, 14, 314, 462, 467, 469, 473,
476, 477.

Balánbányai plébánia 337.

— templom 337.

Balassa Menyhért 1553. 32, 34.

Balaton 4.

Balatonboglár község 420.

Balás csíkszentmártoni primor család
1650. 389.

— (Balázs) Ádám h. királybíró fel-
csiki 1763. 198, 205, 206.

— literátus szentmártoni, alciki hites
jegyző 1647. 111.

P. Balás Ágoston 1719. 363, 365.

Balás Benedek szentmártoni 1624. 106.

— Elek remetei, honvéd hadnagy
1848—49. 306.

Dr. Balás Elek remetei, ügyvéd 1900.
415, 417, 433, 478, 484, 493.

— Endre kozmási, papnöveldi rektor
1908. 451.

Balás György vacsárcsi lófő 1655. 113.

— György tábornaszernagy 497.

— Imre menasági 1620. 493.

— István és János gyergyóremetei
lófők 1655. 115.

— János gyergyóremetei 1648—49.
307.

— János Eleké gyergyóremetei 1848
—49. 307.

— Jenő remetei, bányamérnök 1919.
423.

— Margit előbb Szentkirályi Bors
Györgyné, másodszor Szentimrei
Tamás deákné 1694. 170.

— Mátyás vacsárcsi nemes 1687. 129.

— Sámuel vacsárcsi 1753—1763. 169,
203.

— Tamás vacsárcsi, farkashavasi sza-
1649. 108.

— Tamás vacsárcsi farkashavasi sza-
kos felügyelő 1730.

Balási K. impérfalvi család 269.

— Gáspár impérfalvi 1837. 252.

Imre diák (Balási) kászoni alkirály-
bíró 1687. 346.

Balási Ignác kászoniimpérfalvi pri-
mor, assessor, 1834—1840. 249, 251,
255, 259.

— István Kászoniimpérfalva, kászoni
alkirálybíró 1756—1763. 198.

— József kászoniimpérfalvi 1701. al-
királybíró 1726. 334, 346.

— József kászoniimpérfalvi 1766. al
királybíró 1777. 222, 225.

— József kászoniimpérfalvi assessor
1799—1809. alkirálybíró 1810—
1818., felesége kászoniakabfalvi

László Ágnes, kir. ítélő táblai bí-
ró 1830—1841. főkirálybíró 1842

—1848. 238, 239, 240, 232, 245,
251, 260, 261, 264, 268, 269, 270,
363.

Ifj. Balási József kászoniimpérfalvi
1834. követ, 1846. ítélőtáblai szám-
feletti assessor 249, 265, 269.

Balási József kászoniimpérfalvi ért-
körtvélyesi birtokos 1900—1921.
245.

— Lajos kászoniimpérfalvi 1867. 245,
304, 386, 387, 393, 395, 418.

— Lajos kászoniimpérfalvi, jegyző
1890. 450.

Balási Mihály kászoniimpérfalvi, egy-
házbíró 1701. 346.

Balási Sándor kászoniimpérfalvi, úr-
béri biz. tag 1846—1860. alkirály-
bíró 266, 273, 325.

Balásy Dénes tanár és író 52.

Balásko vára (Csíkszentmihály) 71.

Balásy (dálnoki) gyökér Lázárfalva
332.

Balázs deák (literáti) szentmártoni
Szabó 1710. alciki alkirálybíró
1710—1712. 176, 178, 179.

— Antal kászoniimpéri vitézségi ér-
met kapott 1788. Bulkánál hősi
halált halt 229.

— Antal kászoniimpéri tizedes hős
1795. 1813 hősi halott, 232, 235.

— Balázs Antal ns. vacsárcsi 1838.
255.

— Antal és József nemesi igazolvá-
nya 1842. 260.

— Antal, József és Sámuel kászoni-
feltiziek és kolozsvári lakosok ne-
messége bizonyítatik 1840. 260.

— Ádám alkirálybíró Felcsikon 1763
—1764. 224.

— Ádám kászoniimpéri hősi halált
halt 1800. 234.

— Ádám kászoniimpéri militáris bíró
1638. 256.

— Ádám kászoniimpéri militáris bíró
1638. 256.

vitéz Balázs Dániel 440.

Balázs Elek ns. vacsárcsi 1838. 255.
— Endre császári tiszt 1849. 295.

— Ferenc 1853. 324.

— Gergely és János bankfalviak ló-
fők 1655. 113.

— Gergely vacsárcsi 1838. 254.

— Ignác ns. vacsárcsi 1838. 255.

— Imre mindszei lófő 1655. 113.

— Imre ns. vacsárcsi katona primor-
sága bizonyítatik 1839. 256, 257.

Balázs István szentgyörgyi lófő 1655.
113.

— István királyhű 1711. 176.

— István ns. vacsárcsi 1838. 255.
— János szenttamási 1594. 93.

- János kozmási lófő 1655. 113.
- János táblabíró 1838. 254.
- József ns. vacsárcsi 1838. 255.
- József, Sámuel és Antal kásonzfeltiziek, de kolozsváriak nemessége 1843—1845. 263.
- Károly Emánuel testőr és Balázs Károly nemessége igazoltatott 1831. 247.
- Károly határőrkapitány s fia nemességet kaptak 1826. 267.
- Károly ns. vacsárcsi 1838. 255.
- Lajos felcsiki dulló 1842—1844. 262.
- Lajos vacsárcsi primor, felcsiki assessor, úrbéri bizottság tagja, dulló 1834—1848. 249, 254, 266, 272.
- Lajos kásonimpéri 1838. 256.
- László fecsiki 1809. 279.
- Lázár felcsiki dulló 1841. 260.
- Máté szentkirályi 1569. 36.
- Mihály ns. vacsárcsi 1838. 255.
- Mihály gyergyószentmiklósi lófő 1655. 115.
- Pál várdotfalvi 1570. 37.
- Sámuel vacsárcsi 1838. 255.
- Tamás jegyző 1793—1809. 237, 239.
- Zsigmond ns. vacsárcsi 1838. 255.
- Balázsfalva Kisküküllő m. község 277.
- Balázsfalvi gyűlés, második 1848. 274.
- P. Balázsfői Mihály 355.
- Balázi János 1580. 89.
- Imre vajda 1539. 31.
- Balázskó Ferenc 1505. 28.
- Balcescu román államférfi 1849. 293, 298.
- Balceses moldovai község 177.
- Balkán hegység 9, 309.
- Balla Albert szenttamási arany vitézségi érmet kapott 1814. 236.
- csíkszentmihályi család 259.
- József és Mihály szentmihályiak armálist kapnak 1739. 185.
- Mihály csíkszentmihályi, maroszeiki pénztárnok 1834. száufeietti 1836. rendes ítélőtáblai assessor 269.
- Baló-család nagybacsoni, csomafalvi 351.
- Balló Albert szentimrei Bulkánál hősi halott 1788. 229.
- vitéz Balló Albert 440.
- Balló András szentimrei hősi halott 1793. 231.
- Ferenc szentimrei 1788—1790. ezüst vitézségi érmet kapott, 1814. hős 229, 236.
- Baló György szentimrei lófő 1655. 113.
- István nagybacsoni és csomafalvi gyergyói jegyző 1763. s folytonos táblai assessor, 1771—1793. alkirálybíró 198, 199, 204, 205.
- dr. Balló István tanár, tanfelügyelő, történetíró 1896. I, 87, 190, 192, 194, 199, 203, 208, 209, 210, 212, 215, 409, 415, 455.
- Balló József gyergyói assessor 1763. 199.
- Baló János csomafalvi 1867. 386.
- Balló József csomafalvi, gyergyói jegyző 1720—1737. 184, 334, 365.
- József csomafalvi, gyergyói assessor árvabíró 1809—1810., alkirálybíró 1813—1839. úrbéri bizottsági tag 1846. 239, 240, 242, 244, 247, 249, 251, 253, 257, 270.
- Lukács szentimrei 1569. 36.
- Miklós hősi halott 1795. 233.
- Balogh Ferenc gyergyói táblabíró 1839. 257.
- Ignác borzsovai székely határrezrebeli zászlótartó és hadnagy 1848. 276, 287.
- Ignác kurtapataki plébános 1901. 450.
- János csíkszentmiklósi 1764. 215.
- Balog József gyergyói notárius 1810. 240.
- Balogh József plébános 1843. 264.
- Lajos 1852. 317.
- László háromszéki 1764. 213.
- Márton szentkirályi hős 1796. 233.
- Mihály Péter szentgyörgyi hős 1814. 237.
- Tamás és Ferenc borzsoviai lófők 1585. 90.
- Balog Tamás szentkirályi lófő 1655. 113.
- C. Bals román archeológus 67.
- Baltinul helynév 20.
- Bamberg helynév 233.
- Bapfingen helynév 233.
- Bara Tamás szépvízi 1764. 214.
- Barabás tizedes hősi halott 1799. 234.
- Antal szépvízi 1764. 215.
- Antal nagy és kis, szentimreiek 1569. 36.
- Antal számfelveti assessor 1763. 198.
- Bálint madéfalvi jobbágy 1577. 88.
- Bálint csíkszentkirályi 1569. 36.
- Elek Albert háromszéki 1764. 216.
- Imre madéfalvi lófő 1577. 88.
- János szentsimoni lófő 1655. 113.
- János primor, felcsiki assessor 1830—1834., 1838. 244, 249, 254.
- József assessor 1799. 238.
- József szépvízi, assessor 1838. 254.

- Márton szépvízi, rákosi plébános 1732. alesperes 1735—1742. főesperes 1743—1759. felcsík és gyergyó, 1759—1765. felcsíki főesperes 334, 335, 336, 365.
- Mátyás és fia, Antal Mihály armálist kapnak 1742. 189.
- Mátyás 1852. 317.
- Péter kivégzése elrendeltetik 1660. 119.
- Raymond 1885. 455.
- Samu főlevéltárnok és történetirő 33, 52, 62, 502.
- Barackospataka (Gyimesközéplak) falurész 462.**
- Baranya megye 19, 504.
- Barácsi Mihály rákosi vacsárcsi táblabíró 1838—1848. 254, 272.
- Zsigmond madarasi 1838. 255.
- Baráti János csomafalvi lófősítettet 1655. 115.
- Barátospataka (Gyimesbükk) falurész 462.
- Barátostelep (Gyimesbükk) falurész 462.
- Barbiáni tábormok 1604. 100.
- Barcza-völgye 439.
- Barczaság 14, 31, 117, 289, 460.
- Barczasági medence 10, 11.
- Barcsai Ákos fejedelem 108, 117, 121, 147, 498.
- Gáspár és András 119, 121.
- Bardócz István kozmási plébános 1905. 450.
- Bardóczszék 202, 224, 242, 262, 289.
- Baritz Ferenc gyergyóalfalvi militáris bíró 1838. 256.
- Mihály gyergyóalfalvi hős 1796. 233.
- Barkóczy Sándor báró kultuszminiszteri tanácsos 1906—1916. 405, 452.
- Barla János szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
- János mindszenti lófő 1655. 118.
- Barlók György és Demeter csikjenőfalviak 1505. 28.
- István csikjenőfalvi jobbágy 1577. 88.
- János csikjenőfalvi 1628. 106.
- Barna Gergely és István szenttamásiak lófőséget kaptak 1655. 113.
- József ezredparancsnok 1794. 232.
- Barót község Háromszék m. 319.
- Baróti-havasok 460.
- Bartha András és Balázs szárhegyiek lófők 1607. 104.
- Balázs, János, András, István, Ferenc, György és Péter delneiek, lófők 1625. 104.
- Barta Bálint mindszenti 1569. 36.
- Ferenc gyergyószárhegyi plébános 1732. 334.
- György, Mihály, István, Márton, gyergyóújfalviak lófőséget kaptak 1655. 115.
- Bartha Ignác kászonujfalusi dulló 1834—1848. 249, 260, 262, 273.
- Ignác kir. ügyész, csíki képviselő 1888—1904. 418, 456.
- Barta István kászonujfalvi hadnagy 1793—1796., hős 1799. 231, 233, 234.
- Bartha István rákosi armálista 1607. 101.
- Bartha János kászon 1809. 239.
- Barta Mihály szentsimoni lófő 1655. 3.
- Bartha Miklós szentléleki lófő 1655. 113.
- Miklós képviselő, hírlapíró 1877. 394, 418.
- Bartalis-gyökér Szeretfáln 144, 332.
- Bartalis szárhegyi család 222.
- Albert várdotfalvi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
- Ágost 41, 234, 237, 402, 403, 405, 457, 458.
- Ferenc szentmihályi 1601—1639. 102, 106, 109, 132.
- P. Bartalis István 1767. 361.
- Bartalis István honvédfőhadnagy 1853—1854. 318, 319.
- Jakab gyergyótekerőpataki lófő 1655. 115.
- János szárhegyi lófő 1720. 184.
- János csobotfalvi hősi halott 1813. 235.
- János lelkész 1900. 350.
- József várdotfalvi káplán, hős 1794. 232.
- Mátyás gyergyói 1762. 193, 194.
- Bartó Mihály szenttamási plébános 1732. 334.
- Bartók Bálint mindszenti 1571. 86.
- Fr. Barthalovits Mihály csiksomlyói 1677. június 4. 151.
- Bartos István albisi háromszéki 1764. 216.
- Basa György szentgyörgyi táblabíró 1838. 254.
- János szentgyörgyi, de pesti lakos nemessége bizonyított 1843. 262.
- Péterné Ilona szentgyörgyi 1600. 75, 95.
- Baska kászon 183, 189.
- Basztarnok 16.
- Batthyány Kázmér gróf miniszter 1849. 302.
- Ignác erdélyi püspök 1786—1796. 330, 344.

- Lajos gróf miniszterelnök 1848. 271, 275, 280, 281.
- Baukál Viktor osztrák legfőbb törvénytudós bíró 1925. 247.
- Bayer Nándor 1799. 234.
- Baykó Elek ditrói, gyergyói jegyző 1838. 255.
- Márton gyergyóditrói honvéd főhadnagy 1849. 316.
- Mátyás ditrói 1824—1894. 350.
- Bács József szentdomokosi militáris bíró 1838. 256.
- (i) Miklós szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
- Jegenye Kolozs m. községek 337.
- Bágyon (Aranyostorda m.) 487.
- Bákó város Moldovában 65, 177, 298.
- Bákói ferences zárda 64.
- Bálint András szentgyörgyi, bodzaiszorosnál hősi halott 1788. 229.
- Bálint Áron 1853. 322.
- Bálint—Bors-alap a somlyói gimnáziumban 1836. 450.
- Bálint Ferenc csikszentgyörgyi, ezüst vit. érmét kap 1788—1790. 229.
- Gábor szentkatolnai egy. tanár 1894. 400.
- György, István, János menaságiak, lófők 1655. 113.
- György és István menaságiak 1764. 215.
- Ignác menasági militáris bíró 1838. 256.
- Ignác 1799. szentgyörgyi tizedes 1800. ezüst vitézségi érmét kap, 1835. felesége szentkirályi Bors Julianna, kapitány 234, 251, 262, 265, 354, 371.
- Ignác kászonimpéri, hősi halott 1813. 235.
- Imre csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
- Imre és Lőrinc taploczaiak confraterok 1602. 64.
- István gyergyókilyénfalvi lófő 1626. 104.
- József és fiának szentgyörgyieknek nemessége igazoltatott 1819. 243.
- József nemes 1838. 254.
- Lajos szentpéteri egyházmegyei plébános, főesperes 1910—1936. 446.
- Lázár plébános 1888. 456.
- Pál csikszentmiklósi földesúr 1576. 88.
- Pál menasági ujfalusi őrmester 1795. 232.
- Péter menaságufalusi ezüst vitézségi érmét kap 1800. 234.
- Sándor fia 1324. 23.
- sarka havas Felcsíkon 189.
- Bálintffi Antal delnei nemessége igazoltatott 1834. 249.
- Bálintfi Ferenc marosjárjai 1638 előtt 157.
- Bálintffi Gergely gyergyói főesperes 1775—1807. 336.
- József szentgyörgyi, de Belső-Szolnok m. igazoltatott a nemessége 1813. 242.
- Bálintit kincstárnok XVIII. sz. eleje 150.
- Bálinthit bárói család 360.
- Bálványos-havas (Várdotfalva) 467, 496.
- Bálványosvár Háromszék m. 1521. 505.
- Szolnokdoboka m. 30.
- Bánátkomlós község 275.
- Bándpataka (Gyimesközéplek) falurész 462.
- P. Bándi Ferenc 1785. 366.
- Bándi Vazul somlyói gimnáziumi igazgató 1891—1897. 372, 399, 448, 449.
- Bánffy Dénes gróf 467.
- Bánffy Farkas báró 1874. 228.
- Bánffy György gróf 1799. 370.
- Bánfi Pál losonczy 1565. 36.
- Viteliu Banitiu lapszerkesztő 1926. 459.
- Bánk-család 24.
- Bánk fia 24.
- Bányász György gyergyószentmiklósi lőfőséget kapott 1618. 103.
- Bárány Imre gyergyószentmiklósi 452.
- Báskai pagony 486, 491.
- Básta György tábornok 27, 87, 98, 99, 100, 147.
- Báthori András (Endre) hibornok, fejedelem 69, 87, 95, 96, 97, 98, 133, 140, 141, 145, 339, 514.
- Gábor fejedelem 101, 102, 136, 138.
- István erdélyi vajda 1479—1493. 27, 69, 101, 179, 514.
- István somlyói, a fejedelem atyja 1529. 30, 32, 116.
- István erdélyi fejedelem és lengyel király 1571-ben rendezti a csíki kincstári jobbágysorsát 34, 53, 55, 56, 63, 85, 90, 101, 116, 131, 141.
- Kristóf fejedelem 88, 89, 91, 100, 494, 498.
- Zsigmond fejedelem 57, 58, 64, 89, 91—101, 103, 139, 141, 156, 248.
- Berchtold katonai honvédparancsnok 1848. 276.
- Becze csikszentmártoni család primorsága elismertetett 1936. 550.

- Antal bíró, ügyész, képviselő, alispán csíkszentmártoni 1866—1912. 26, 306, 307, 323, 330, 331, 386, 388, 393, 398, 400, 407, 414, 418, 449, 457, 458.
- Antal szerepe a nemzeti ellenállásban 1905—1906. 407, 413.
- Imre szentmártoni, főszolgabíró 1904. 398.
- Imréné Mártonffi Anna 455.
- Gábor szentmártoni assessor 1809—1830, aljegyző 1838. táblabíró 1839. 239, 245, 254, 257.
- Gábor szentmártoni, világháborús hős hadnagy 1914. 398.
- Gergely szentmártoni 1867. 486.
- György csicsói 1788—1790. Foksaninál hősi halott 229.
- György szentmártoni, vegyész-mérnök 398.
- Ignác szentmártoni primor 1834. alsíki assessor 1848. 249, 273.
- István alsík-kászoni főesperes 1792—1800. 336.
- István ns. szentmártoni primor 1834, alsíki assessor 1838. táblabíró és levéltárnok 1839. 257, 249, 254.
- István szentmártoni, a Nemzeti Bank tisztviselője 398.
- János szépvízi 1764. 214, 215.
- József szépvízi 1764. 214, 215.
- József csíkszentmártoni 1848. Kosuth-husár, 1860. alkirálybíró, 1867—1880. főszolgabíró 304, 325, 388, 391, 395.
- Mihály 449.
- Pál delnei lófő 1655. 113.
- Péter szépvízi 1764. 214.
- Sándor arany vitézségi érmet kapott a világháborúban, 440.
- Pál elhurcoltatott 1661-ben 124.
- Beczevár Gyergyóalfalu tizese 43.
- Beczmann határörkapitány 1796. 339.
- határőr alezredes 1849. 289.
- Bede Máté baróti, krími tatár fogóságban 1662. 116.
- Bedeus tizes Szentimrén 41, 50.
- Bedeus József scherbergi 277.
- Bedorján menasági erdő 253.
- Bedő István háromszéki 1603. 100.
- Péter szentdomokosi 1591. 92.
- Bedők tizes Mindszenten 42.
- Begyenkő, sziklaesúcsos hegy Torja határán 472.
- Begyentör völgy Csíkmenaság határán 472.
- Beke honvédezered 1849. 286, 299.
- székely név 19.
- Antal kanonok 61.
- Ferenc alsócernátoni 1593. 93.
- István delnei plébános 1764. 213, 216, 218, 219.
- János szentsimoni nemes 1647. 111.
- Oremus (Jeromos) székbíró szentsimoni 1601—1611. 86, 102, 132.
- Péter szentkirályi lófő 1655. 113.
- Bekő István, Péter, Gergely szentkirályiak, lófők 1676. 126.
- Belgrád 179.
- Belényesi Kelemen gyergyószentmiklósi, Békás, Magyaros rész szoros felügyelő 182.
- Belkény, Belkény folyó 19.
- Belső-utca Gyergyóalfaluban tizes 43.
- Belus Elthus fia 1324. 23.
- Bem József tábornok 246, 285, 288, 290, 291, 294, 300, 307, 350, 418.
- Bencze András, Bálint, János, Miklós, Pál szentmártoniak lófőséget kapnak 1665. 113.
- Bencenc-család hidvégi 52, 514.
- Bencene község Hunyad m. 275.
- Bende Benedek lófőséget kap 1614. 103.
- Bene Irgus fia 1324. 23.
- nemzetség 1618. 144.
- István bánkfalvi 1763. 201.
- Lőrinc, Ferenc, János, Antal lófők 1607. 101.
- al. Sámuel nagykászoni harmincados Szilágysomlyón armálist kapott 1742. 187.
- Benedek szörényi püspök 64.
- presbiter, szentgyörgyi plébános 1592. 145.
- Benedekgyökér Kozmáson 144, 332.
- Benedek-család szentkirályi 221.
- Benedek Antal mindsenti assessor 1838. 254.
- Bertalan (nagy) szentdomokosi jobbágy 1579. 88.
- Ferenc szentimrei 1569. 36.
- Gábor menasági igazgató-tanító 1888. 446, 456.
- György császári tiszt 1849. 295.
- János bánkföldi lófő 1655. 113.
- József tekerőpataki 1848. 273.
- Lajos 1863. 328.
- Lőrinc gyalogörmester 201.
- Mátyás csíkjenőfalvi 1505. 28.
- Péter szentimrei 571, 86.
- dr. Benedek Antal lapszerkesztő 1906—1908. 415, 417, 459.
- Benkes Tamás csíkszentgyörgyi lófőséget kap 1655. 113.
- Benkő Gergely rákosi militáris bíró 1838. 256.
- József történetíró 62, 101, 162, 164, 205, 209, 211, 212, 373, 466.

- Károly 1852. 1, 31, 74, 101, 145, 162, 171, 174, 180, 315, 345, 347, 349, 352, 373, 374, 381, 458.
- Mátyás szentdomokosi szül. 1648. szentdomokosi plébános 1731—1732. 145, 334, 342.
- Pál 1859. 368.
- Berkó István katonai történetíró 332.
- Benyó Mihály 1592. 93.
- Beöthy Ödön kormánybiztos 1848—49. 285, 292.
- Bercsényi Miklós 177.
- Bereck (Háromszék m.) 17.
- Berecki János gyergyószentmiklósi lófő 1626. 104.
- Berde Mózes 1869. 487.
- Bereg megye 177.
- Berencsi János gyergyószentmiklósi 1733. 184.
- Bernád-család mezőmadarasi 342.
- Bernád András kászonaltizi assessor 1838. 254.
- Antal ny. zászlótartó, gyergyóremetei 1838. 257, 273.
- Balázs 1554. 501.
- Barabás kászonaltizi tb. bíró 1837—1838. 254.
- Barabás és András kászonai primorok, assessorok 1834. 249.
- Ferenc kászonfelsőfalvi 101.
- Ferenc szentmihályi 1622. 106.
- Imre pensionatus kapitány, gyergyóremetei 1838. 254, 307.
- István impéri (öreg) 1838. 257.
- Mihály kászonaltizi, táblabíró 1838. 255.
- Bernáld Balázs a pozsonyi országgyűlésen székely követ, mezőmadarasi 1554. 33.
- János jenőfalvi 1592. 93.
- János bíró 1611. 132.
- Sándor kászonujfalui 1783. 344.
- Bernárd-Bernáld-család mezőmadarasi 27, 60.
- Bernárd Antal kászonai 1809. 239.
- Ábrahám gyergyói számfelletti assessor 1763. 199.
- Barabás kászonai jegyző 1840. 259.
- István egyházbíró Nagykászonban 1701. 346.
- István kászonfelsőfalusi, úzi szoros felügyelő 1730. 183.
- Ferenc notáztatott 1608. 102.
- Bernat (Bernald) Ferenc Balázs atyja mezőmadarasi, ennek árvái 1556. 33, 39.
- Bertalan nagyboldogasszonyi plébános 1495. 28.
- József arany vitézségi érmet kapott a világháborúban 440.
- Tamás háromszékszentléleki plébános 1732. 334.
- Bertha Demeter jenőfalvi 1495. 28.
- Berze Nagy János tanfelügyelő 455.
- Berzenczy László 1848. 274, 276.
- P. Bessei Pál szárhegyi 1691. jún. 12. 151.
- Besenyő 3, 19, 20, 37.
- Besarábia 25, 324.
- Besztercze folyó völgye 3, 5, 10, 100, 125, 277, 285, 296, 298, 315.
- Betegh Antalné tusnádi Botskor Erzsébet XVIII. sz. felé 499.
- Antal tusnádi 1818. 243.
- Dr. Betegh Antal ügyvéd 1888. 456.
- Betegh Benedek tusnádi lófőséget kap 1655. 113.
- Ignác gyergyói processualis commissarius assessor 1799—1834. 245, 249, 238, 240.
- János és fiai, János és Antal tusnádiak armálist kapnak 1742. 187.
- Bethlen Farkas 1678. 96, 126, 146.
- Gábor fejedelem 100, 102, 107, 116, 127, 132, 135, 147.
- Gábor gróf kancellár 1758—1764.
- Gábor gróf adórendszere 187, 217.
- Gergely keresdi 1676. 139.
- Gergely gróf 1849. 282.
- István gróf 1906. 414.
- János 1659. 118.
- János gróf 1860. 325.
- Miklós gróf guberniumi tanácsos 1763—1765. 199, 202, 204, 208, 217, 218.
- Betz-család szentgyörgyi és szentmártoni 27.
- Betz Bálint szentgyörgyi fia, Barabás és Péter 1456. 26.
- Imre 1506—1519. 29.
- Imre szentmártoni 1576—1590. főkirálybíró 88, 90, 132.
- Jakab szentmártoni 1456. 26.
- Pál kozmási főkirálybíró 1554—1571. 32, 35. árvái 59, 86.
- Tamás és Imre 1590. 97.
- Tamás leánya, Erzsébet 1601. 98.
- Bevithe Márton csikszentgyörgyi, itt-kétfalvi lófő 1607. 101.
- Bécs 5, 74, 156, 161, 172, 187, 196, 242, 247, 280, 410, 503.
- Béd menasági erdő 1838. 253.
- Békáspatak 11, 182, 460, 473, 474.
- völgye 377.
- Békási-szoros Gyergyó 10.
- Békénylok hegy 466.
- Békényloki kolostor Gyergyószentmiklóson 76.
- Békes Gáspár 86, 87.
- Békéltető bizottság 1848. 49, 277.

Békési Literati János udvarhelyi 1580. 89.

I. Béla király 17, 21, 505.

III. Béla király 20.

Bélabán 21.

— vára 17, 21, 505.

Béldi-család 509.

Béldi Kelemen 1616. 127.

— Kelemen uzoni 1683. 127.

— János uzoni 1599. 95.

— Pál 1661—1680. 108, 122, 124, 126.

— Pálné 1658. 127, 128, 116.

Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajda 1494. 28.

Bíalis Ferenc ilyefalvi primor, felcsiki assessor, követ, jegyző, követ, úrbéri bizottsági tag, 1837—1848. 249, 251, 259, 260, 261, 262, 266, 270.

— (Olasz) János ilyefalvi, felcsiki alkirálybíró 1751. 224.

— László ilyefalvi assessor, táblabíró 1809—1838. 239, 241, 243, 244, 249, 254.

Bibarcfalva Háromszék m. 319, 320. Bihar m. 16.

Bigner József törvényszéki elnök 1913—1916. 403.

Bigot de S'Quenti Ferenc Lajos gróf 1842. 260.

Bigyiszló Veszprém m. 304.

Bihar m. 504.

Bilgä kán 5.

Bíró-család csikpálfalvi lófősége elismertetett 1934. 555.

Bíró-család homoródszentmártoni 269, 338.

— család szépvizi 342.

— ezredes 1796. 233.

— Adalbert pálfalvi, felcsiki assessor felesége és gyermekei armálist kapnak 1761. 226, 267.

— Albert homoródszentmártoni assessor, felesége Lázár Klára 1753—1773. 169, 222, 355.

— Albert vitéz 440.

— András csikjenőfalvi lófőséget kap 1655. 113.

— András felcsiki alkirálybíró 1782. 227.

— Antal vacsárcsi 1577. 88.

— Antal szárhegyi lófő 1608. 102.

— Antal kézdípoljáni 1758. 370.

— Antal 1798. 370.

— Benedek, István, János menaságik, lófők 1655. 113.

— Gábor homoródszentmártoni, felcsiki alkirálybíró, főkirálybíró 1773—1802. 224, 229, 238, 268, 508, 510, 515, 518, 519.

— Gábor szenttamási ezüst vitézségi érmet kap 1814. 236.

— Gergely és Pál szenttamásiak 1587. 91.

— György 1838. 254.

— Ignác szépvizi militáris bíró 1838. 256.

— Imre 1809. 355.

— István madarasi bíró 1686. 128.

— István vacsárcsi 1764. 216.

— István 1765. 219.

— István alcsíki 1848. 273.

— János karczfalvi, Geréb bírāja, fejedelmi jobbágy 1578—1587. 89, 90.

— János és Pál karczfalviak, lófők 1651. 113.

— János Mindszenti, kárhágói szoros felügyelő 1730. 183.

— János Mindszenti 1764. 217.

— János huszár Foksaninál megsebesült 1788—1790. 229.

— Jánosné vacsárcsi Botskor Erzsébet XVIII. sz. 498, 499.

— János Mindszenti hősi halott 1800. 234.

— János csikpálfalvi bárói címerlevelet kap. Mária Terézia Rend lovagja 1823. 267.

— József exactor 1809. 240.

— József felcsiki assessor 1812—1814. 241, 242.

— Márton szentléleki lófő 1655. 113.

— Márton királyhű 1711. 176.

— Mihály vacsárcsi lófő, esküdt 1687. 129.

— Mihály vitéz 440.

— Mojzes ns. vacsárcsi 1838. 255.

— Pál karczfalvi 1580. 89.

— Pál szenttamási 1586—1588. 90, 91.

— Sándor ns. vacsárcsi 1838. 254.

— Sándor homoródszentmártoni, madarasi 1711—1724. 178, 179, 342.

— Sándor ns. vacsárcsi 1838. 255.

— Sándor honvédszázados 1849. 363, 364.

— Tamás gyergyói assessor 1763. 200.

— Tamás plébános 1843. 264.

— Zsigmond esomortányi, Balkánnál hősi halott 1788. 229.

Bírói kar és közjegyzők Csikban 1918. 429.

Birtyn község Zaránd m. 286.

Bistra-folyó 294.

Dr. Bitai Árpád történetíró, tanár 157.

Biutul György S. J. XVII. sz. első felében 156.

Bizánc 65.

Blacci 19, 20, 506.

- Blagojevits honvédtábornagy 1848. 283.
- Blandrata György 66.
- Blaskó János és Imre (Baláskó-Balázskó) 1495—1519. 28, 30.
- Blényesi altábornagy 497.
- Albert birtokos Gyergyószentmiklósön 415, 417.
- Blénesi István 1852. 317.
- Blénessi Sándor kitüntetett hős 1915—1916. 440.
- Vencel kitüntetett hős 1915—1916. 440.
- Blomberg honvéd parancsnok 1848. 283.
- Bocsánczy János gyergyószentmiklósi 1870. 354.
- Bocskay István fejedelem 100, 101, 103.
- Botskor-Bochkor-Bocskor-család csikszentmártoni, delnei, szentléleki, szeretszegi 222, 498, 510. primorsága elismerve 550.
- Bocskorgyökér Szeretszegen 144, 332.
- Bocskor Alajos szentmártoni 1838. 254.
- Albert szentmártoni 1838. 255.
- Botskor Albert delnei, László fia pusztakamarási birtokos 501.
- András, Péter fia alesíki alkirálybíró, tusnádszeretszegi 1588—1643. 105, 132, 494.
- András szentmártoni, István fia XVIII. sz. 500.
- András Benedek fia XVIII. sz. első fele, szentmártoni 500.
- Bocskor András Ambrus fia, szentmártoni 1838. 255, 500.
- András szentkirályi 1838. 255.
- Botskor Antal, András fia, szentmártoni a XVIII. sz. második fele 500.
- Bocskor Antal kászonyfalvi assessor 1838. 254.
- Antal Kelemen fia, szentmártoni, szentkirályi 1838. 255, 500.
- Antal szentmártoni s delnei, királyi kúriai bíró, testvére Mária 1932. 498, 501.
- Bocskor Antal szentmártoni s delnei Ferenc fia, törvényszéki bíró, testvére Erzsébet 498, 501.
- Antal, Antal fia szentmártoni s delnei, tüzérezredes 501.
- Ádám, József fia assessor 1799. 238, 500.
- Ádám, szentmártoni primor, alesíki assessor 1834. 249.
- Ádám szentmártoni, Menyhért fia, árvaszéki elnök 1888. 456, 498.
- Dr. Botskor Ádám, Ádám fia szentmártoni egy. magántanár 501.
- Botskor Árpád delnei, műszaki főtanácsos felesége vajosdi Ajtay Adél 1856—1927. 500.
- Árpád delnei, Árpád fia XX. sz. 500.
- Balázs, András fia a szentléleki ág alapítója 1643—1701. 498.
- Bocskor Barabás ns. szentmártoni 1838. 255.
- Bochkor Bálint, Márton fia 1599. 498, 500.
- Botskor Bálint szentmártoni, György fia, a XVIII. sz. első fele 500.
- Bochkor Benedek, Péter fia szentmártoni 1588—1602. 498, 500.
- Botskor Benedek, András fia szentmártoni XVII. sz. második fele 498.
- Benedek szentmártoni XVIII. sz. közepe. 500.
- Bocskor Benedek csikszentmártoni 1838. 254.
- Dr. Botskor Béla, Mihály fia szentmártoni tiszti ügyész 1888—1931. 40, 412, 414, 498, 501.
- Béla, Gyula fia, delnei, bpesti orvos 501.
- Bocskor codex (1716—1732.) 152.
- Domokos delnei táblabíró, felesége Zöld Karola 1838. 254, 501.
- Domokos Pálfalván és Csomortánon csendőrbiztos 1848. 272.
- Botskor Elek delnei, számszelelti assessor 1763. II. Mihály felesége petrovinai Pekry Anna 214, 369, 499.
- Elek, fia Sámuel szentmártoni, delnei XVIII. sz. közepe 501.
- Bocskor Elek primor, felsíki assessor táblabíró 1830—1840. 244, 249, 251, 256, 259.
- Elek szentmártoni madarasi plébános 1843—1857. 264, 371.
- Dr. Bochkor Elek, Károly fia, fia is Károly 500.
- Botskor Ernő, fia Árpád, delnei, szül. 1882. 500.
- Etelka delnei 500.
- Ferenc, szentmártoni, Benedek fia XVIII. sz. 500.
- Ferenc, József fia, szentmártoni XIX. sz. eleje 500.
- Ferenc delnei, felesége karczfalvi Lukács Julianna Kecsedén 1813—1894. 499.
- Bocskor Ferenc ifj. szentmártoni honvéd 1838—1849. 255, 316.
- Ferenc id. menasági 1838. 255.

- Ferenc ifj. delnei, táblabíró 1838. 256.
- Ferenc széki pénztárnok 1539. 258.
- Gergely ns. szentmártoni 1838. 255.
- Botskor Gergely szentmártoni Lázár fia ezredes XX. sz. 500.**
- Géza delnei, Ferenc fia 1898. 499.
- György, Benedek fia szentmártoni a XVIII. sz. második fele 500.
- Bocskor György kozmási 1838. 255.**
- Botskor Gyula delnei, Albert fia székesfehérvári törvényszéki tanácselnök 501.**
- Bocskor Ignác szentkirályon rezideáló assessor 1834. 254.**
- Ignác szentmártoni primor, alsíki assessor 1834—1835. 249, 255.
- Botskor Ignác középső, legkisebb és más, kozmásiak 1838. 255.**
- Bocskor Ignác bánkfalvi 1838. 255.**
- Imre kászonalitzi táblabíró 1838. 255.
- Imre szentmártoni 1838. 255.
- Imre tisztviselő 1838. 256.
- Botskor István szentmártoni 1701. 498.**
- István delnei 1754—1773. 498, 499.
- István szentmártoni, Ádám fia XVIII. sz. 500.
- István szentmártoni, Bálint fia, Szentkirályon 1754. 500.
- Bocskor István szentdomokosi 1838. 255.**
- István kozmási 1838. 255, 256.
- István, Sámuel, József, Elek, felcsíkiek 1812. 241.
- Botskor János, András fia 1657. 498.**
- János delnei, II. Mihály fia, felesége ditrói Puskás Zsuzsa 1731—1814. 499.
- Bocskor János kurucvezér 1707. 155.**
- János királyhű 1711. 176.
- János szentléleki assessor 1742—1763. 185, 369, 203.
- János szentkirályi 1838. 255.
- János kászonimpéri 1833. 257.
- János ns. szentmártoni 1838. 255.
- János id. és ifj. kozmásiak 1838. 255.
- József delnei Mezőségen, felesége vajasdi Ajtay Anna XVIII. sz. lakott Mezőségen, Désen, Szászrégenben. 498, 499.
- Botskor József, Ferenc fia XVIII. sz. szentmártoni.**
- József, Péter fia szentmártoni. XVIII. század első fele. 500.
- József szentmártoni, Antal fia XIX. sz. első fele. 255, 500.
- Bocskor József ns. delnei 1838. 255.**
- József szentkirályi 1838. 255.
- Bochkor Károly szentmártoni, kászoni, dulló, felesége Ambrus Teréz 1867. 390, 497, 498, 500.**
- Dr. Bochkor Károly szentmártoni, egy. tanár, felesége ivanoczi Kanócz Irma 1847—1918. 390, 418, 500.**
- Botskor Károly szentmártoni műszaki főtanácsos XX. sz. 500.**
- Bochkor Kelemen tusnádfalvi 1569. 498.**
- Bocskor Kelemen tusnádi 1707. 175.**
- Kelemen szenttamási, István fia XVIII. sz. második fele 500.
- Botskor Lajos pap delnei, János fia XVIII. sz. második fele 499.**
- Bocskor Lajos szentkirályi 1838. 255.**
- Botskor László delnei, János fia, felesége Székely Rózsa Nagyvárcsin 1771—1831. 499, 501.**
- László (II.) delnei, László fia, meghalt Pusztakamaráson, felesége nagybaczóni Keresztes Anna 1809—1873. 499.
- László delnei perceptista, László fia 1807—1881. 254, 501.
- László ns. szentmártoni 1838. 255.
- Botskor László szentmártoni, delnei, Domokos fia, felesége Orbay Mária, leányai Irma és Ilona, fia Domokos XIX. és XX. sz. 501.**
- Bocskor László szentmártoni táblabíró 1838. 254.**
- Botskor Lázár szentmártoni, András fia 1831. 500.**
- Lenke delnei 500.
- Lóránt delnei, Árpád fia -zül, 1896. csendőrszázados, felesége borbereki Farkas Erzsébet 500.
- Bochkor Márton szentmártoni 1569. 498, 500.**
- Márton, Benedek fia szentmártoni XVII. sz. második fele 500.
- Mihály lófő szentmártoni 1643. 500.
- Bocskor Mihály szentmártoni, delnei kuruc, primor 1711—1733. 176, 181, 498, 501.**
- Botskor Mihály delnei (II.) felesége delnei Incze Erzsébet 1733—1785. 498, 499.**
- Bocskor Mihály alsíki, kászoni főesperes 1765—1792. 330.**
- Botskor Mihály delnei (III.), János fia 1750. 490.**
- Bocskor Mihály szentmártoni, de Szentkirályon rezideáló és Ko-**

- lozsvárra települt ügyvéd nemessége bizonyított 1843. 262.
- Botskor Mihály delnei (IV.) szül.** 1817. meghalt Kuffsteinben 1850. 499.
- Boeskor Mihály és József nagyenyedi lakosok nemessége bizonyítottak** 1845. 263, 271.
- Botskor Mihály szentmártoni ügyész, lakik Somlyón, felesége Balázs Katalin** 1848—1881. 368, 386, 388, 500.
- Boeskor Mihály szentmártoni, József fia, kir. kúriai bíró** 1843—1913. 498, 500.
- Dr. Bochkor Mihály szentmártoni, Mihály fia egy. tanár** 1877—1920. 497, 500.
- Bochkor Oszkár, Lázár fia, szentmártoni Háromszék főjegyzője** XX. sz. 500.
- P. Botskor Pál delnei, somlyói házfőnök** 1758—1763. 187, 197, 498, 499.
- Boeskor Pál ns. delnei** 1838. 255.
— Pál kászonfeltízi 1838. 256.
- Bochkor Péter szentmártoni** 1570—1599. 498, 500.
— Péter, Bálint fia szentmártoni 1643. 500.
- Botskor Péter, Mihály fia szentmártoni primor** 1702. 500.
- Boeskor Sámuel csikdelnei assessor, Felcsík jegyzője, csomortáni birtoikos** 1724. 2, 22, 498, 499, 510, 514.
- Botskor Sámuel, Elek fia szentmártoni, delnei táblai consiliarius** XVIII. sz. vége, XIX. sz. eleje 501.
— Sándor szentmártoni XVIII. sz. közepe 500.
- Boeskor Sándor kozmási** 1838. 255.
- Botskor Tamás szentmártoni, Mihály fia primor** 1702. 500.
— Zoltán delnei, Árpád fia XX. sz. 500.
— Zsigmond delnei, János fia XVIII. sz. vége 499.
- Bodó Alajos vil. pap, somlyói igazgató, püspöki biztos, somlyói plébános** 1852—1860. 316, 367, 368.
- P. Bodó Benjámin** 1856. 316.
- Bodó Ferenc csikszentmiklósi plébános** 1732. 334.
— Ignác kászonujfalvi assessor, dulló 1838. 354.
— Ignác kászonimpéri, de kishalmágyi lakos nemessége bizonyítottak 1840. 259.
- P. Bodó János somlyói tanár** 1848. 367.
- Bodó József kászonimpéri, de Arad megyei lakos nemessége bizonyítottak** 1839. 257.
— József 1852. 317.
— Gáspár kir. lovászmester 1462. 51.
— János kászonfelsőfalvi lófő 1631. 307.
— Lajos arany vitézségi érmet kap a háborúban 440.
— Mihály felcsíki assessor 1679. 126.
— Mihály nagytaplóczai assessor 1712. 179.
— Miklós székesfehérvári prépost 1462. 51.
- P. Bodó Sebestyén** 1749. 355.
— Sebestyén somlyói tanár 1852. 367.
- Bodó Tamás taploczai lófő** 1608. 102.
- Bodok, háromszéki község** 29.
- Bodoki-hegység** 460.
- Bodola Máté követ** 1863. 327.
- Bodor István felcsíki főesperes** 1766—1780. 336.
— József vacsárcsi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
- Bodosi Lajos somlyói tanár** 1885. 449.
- Bodrog kozmási tizes** 42.
- Bodroghi János tanár** 16.
- Bodzai-szoros** 3, 96, 229, 418.
- Boér Antal csiki képviselő** 418.
— Áron gyergyószentmiklósi gör. kat. főesperes 1846. 266.
— János gör. kat. pap Szentgyörgyön 1839. 258.
- Boeri veteres** 20.
- Dr. Boga Bálint kintüntetett hős** 1915—1916. 440.
- Bogács Bertalan madarasi militáris bíró** 1838. 256.
— Dénes író XX. sz. 237.
- Bogách János madarasi** 1588. 91.
- Bogács János madarasi ezüst vitézségi érmet kap** 1788—1790. 229.
— József és Ágoston aranyos polyáni lakosok nemesi bizonyítványa 1843. 262.
— József madarasi nemessége 1845. 263.
- Bogády-család marosbogáthi, szenttamási** 98.
- Bogády Gyula marosbogáti, felesége Botskor Ilona** 450, 500, 501.
- Bogát-hegy Rákos határán** 69, 339.
— -vár Rákos határán 23, 60, 69.
— -vezér 69.
- Bogáthi Boldizsár** 1595. 94.
- Boldizsár Balázs vacsárcsii lófő esküdt** 1687. 129.

- István csiki alesperes kozmási plébános 1665. 143.
 — Tamás tuznádi 1635. 108.
Boldogasszonyfalvi felcsiki plébánia 1583. 141.
Bolgár Miklós szentléleki lófőiséget kap 1655. 113.
Bolhaszeg tizes, csíkszentsimoni 41.
Boliac Caesar román államférfi 1849. 293.
Bolyalja tuznádi községrész tizes 42.
Bonaventura szent 361.
Bonchida Kolozs m. község 121.
Bonfin Antal történetíró 511.
Borbáth László 1854. 322.
 — Ödön ref. lelkész 1888. 446.
 — Samu hadapród I. osztályú vitézségi érmet kap 1915. 435.
Borbély András 1739. 370.
 — István madarasi 1592—1594. 93.
 — István gyergyóremetei tanító 1763. 201.
 — József id. és ifj. gyergyóremeteiek, de görgényszentimrei lakosok nemessége bizonyítottat 1838. 253.
Borda alsíki havas 182, 486.
 — szele 11.
Boordeaux Felicián Olivér világi pap 1885. 455.
Bordi-havas 494.
Bordi Péter, menasági, lófőiséget kap 1655.
Borgói-hágó 10.
 — -szoros 10, 289, 296.
Borgó-Tihucza Beszterce Naszód m. község 285.
Borjüteleke-havas 494.
Bornemisza al. Büki Gáspár 1601. 98.
 — Pál erdélyi püspök 1556. 33, 63, 372.
 — Pál kir. biztos 1552. 59.
 — Ignác kincstartó 1749. 186, 187, 218.
 — János kászoni udvari kancellár 1721—1737. 182, 183.
 — Lipót báró 1829. 244.
 — Pál báró főkirálybíró 1762—1765. 190, 191, 193, 194, 198, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 214, 216, 224.
Boros huszárörmester 1764. 207.
Boros-család szenttamási 1700. 172.
Boros-Benedeki lelet Alsófehér vm. 17.
Boros Elek szenttamási assessor felcsiki jegyző mozgóbíró 1763—1785. 198, 224, 225, 227.
 — Elek szenttamási felcsiki assessor úrbéri bizottsági tag 1830—1846. 244, 254, 266.
 — Ferenc szenttamási csíki követ felcsiki assessor alkirályi bíró 1741—1767. 186, 195, 196, 198, 201, 206, 222, 224.
 — György szenttamási lófőiséget kap 1655. 113, 128.
 — György szenttamási 1694. 166, 168, 176, 178.
 — József szenttamási felcsiki assessor, úrbéri bizottsági tag 1810—1846. 240, 266.
 — Mihály szenttamási, (Albert, Mihály fivére) udvarházát mentesítette 1607. 101.
 — Mihály szépvízi 1764. 215.
Borospaták (Gyimesközéplek) falurész 462.
Boros Péter szépvízi 1764. 215.
Borosjenő város 69, 117.
Boroszló mindszenti tizes 40, 42.
 — szentléleki tizes 42.
Bors csíki családnév 19.
 — -család csíkszentkirályi 185.
 — -család szentkirályi primorság elismerése 1933. 549.
 — András szentkirályi 1838. 256.
 — András szentkirályi 1838. 255.
 — Barabás szentkirályi, alsíki, alkirálybíró, mozgóbíró, militáris bíró 1822—1848. 243, 244, 247, 256, 257, 347, 371.
 — Bálint szentkirályi hősi halott 1814. 336.
 — Ferenc szentmártoni lófő 1655. 113.
 — Ferenc ns. szentkirályi 1838. 256.
 — Ferenc szentmártoni 1838. 255.
 — Fülöp szentkirályi folytonos tábla írnoka, 1763. 198, 215, 216, 219.
 — Sándor ns. csíkszentmártoni 1838. 254.
 — Gergely szentkirályi alsíki alkirálybíró 1628—1630. 107, 112, 132.
 — Gergely szentkirályi, alkirálybíró 1694—1712. 168, 169, 178, 179.
 — György, Lukács, András szentkirályiak 1570. 36.
 — György csíkszentkirályi 1710. 176, 178.
 — György szentkirályi számfelletti assessor 1763. 198.
 — György szentkirályi assessor 1809—1834. 239, 244, 249.
 — István szentkirályi alsíki alkirálybíró 1628—1650. 107, 132.
 — István szentkirályi 1695. 511, 515, 517, 518.
 — István csatószegei hősi halott 1795. 232.

- István csíkszentkirályi 1886. 347.
 — István szentgyörgyi 1838. 255.
 — János szentkirályi 1595—1605. 94, 157.
 — János szentgyörgyi, keresztesi szorosfelügyelő 1730. 152.
 — János szentkirályi 1838. 255.
 — József szentkirályi 1838. 255.
 — Károly csatószegei 1805. hősi halált halt. 234.
 — Kelemen szentkirályi, királyhű 1711. 176.
 — Kelemen szentgyörgyi 1838. 255.
 — László szentkirályi 1838. 255.
 — László szentkirályi pénztárnok, gyergyói jegyző 1763—1771. 198, 205, 206, 218, 222, 225.
 — Lázár szentkirályi alsíki assessor rect. főbiztos, adóvető 1830—1844. 245, 249, 254, 262.
 — Lázár szentgyörgyi honvéd, később udvarhelyi, majd kolozsvári jogakadémiai tanár 1848—1863. 305, 328.
 — Mihály csíkszentkirályi alsíki hitesjegyző, felesége Mikó Judit zsögödi, 1694—1742. 167, 169, 171, 172, 180, 186, 334, 361, 365, 369.
 — Mihályné szentkirályi, zsögödi Mikó Judit 1726. 146.
 — Mihály szentkirályi 1809. 239.
 — Mihály ns. szentmártoni 1838. 255.
 — Mihály csíkszeredai, de tiszahegyi lakos nemessége bizonyított 1846. 265.
 — Tamás szentkirályi assessor, felesége Boczkor Erzsébet 1651. 112.
 — Tamás csíkszentkirályi 1742—1764. 186, 190, 196, 198, 199, 215, 217, 224, 225.
 Borsai Áron törvényszéki jegyző, hírlapíró 458.
 Borsos György gyergyóújfalusi, armálist kap 1761. 226.
 — Ignác I. székely határőr, gyalogos rendbeli századparancsnok 1848. 275, 283.
 — Mihály gyergyócsomafalvi, lófőseget kap 1655. 115.
 — Miklós és felesége Kajtár Erzsébet gyermekeik Gergely, Judit és Anna armálist kapnak 1718. 185.
 Bors kun nemzetség 19.
 Borszék 190, 251, 265, 315, 350, 380, 392, 416, 461, 463, 467, 487, 490, 496.
 Borszékfürdő (Borszék) falurész 462.
 Borszékai közbirtokosság 496.
 Borvizések Gyergyóban 380.
 Borvízpaták kászonjakabfalvi tizes 42.
 Borzontelep gyergyóalfalvi tizes 43.
 Borsa Áron 1884. 317.
 P. Boszniai Illés 1661. 124.
 Both-család gyergyói 1700. 172.
 Both András és Péter rákosiak lófőseget kapnak 1655. 113.
 — Andrásné gyergyószentmiklósi 1623. 142.
 — András gyergyói alkirálybíró 1690—1707. 771, 172, 174, 175.
 — Ferenc világi pap csíksomlyói igazgató 1862. 368, 371, 446, 450.
 — György rákosi jobbágy 1588. 91.
 Bothavaspataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
 Both István követ 1701. 171.
 Botár András taplóczai confráter 1602. 64.
 Bothár Árpád kitüntetett hős 1915—1916. 440.
 Botár Béla árvaszéki elnök 1906. 414.
 P. Botár János 1751. 368.
 Botár József dühnyavalya gyógyító 1842. 261.
 — Károly honvédfőhadnagy 1849. 316.
 — Mihály taplócza ügyvéd, szftáblabíró 1838. 254.
 gróf Bothmer vezérezredes 444.
 Botond vezér 505.
 — törzse 3, 4.
 Botos József kozmási 1848. 273.
 — József kozmási 1763. 201.
 Bosznia 63.
 Böge István gyergyói számfeletti assessor 1763. 199.
 — Márton gyergyói számfeletti assessor 1763. 199.
 Bögözi Ferenc 1529. 30.
 Bőjtje Antal szenttamási 1586. 90.
 — Benedek szenttamási, lófő 1655. 113.
 — Pál darabont 91.
 — Pál szenttamási 1628. 106, 108.
 Bőjtly szenttamási és bőjtlyi, lófőség elismerés 1934. 550.
 Bőjtlyi Andor szenttamási, honvédczredes 1918. 390.
 — Béla szenttamási, alezredes 1918. 390.
 — Endre szenttamási, árvaszéki elnök, felesége báró Wardener Emma 1868—1905. 390, 395.
 — Gábor vármegyei levéltárnok 1935. 390.
 — Imre bőjtlyi 1838. 254.
 — Imre primor szenttamási, felcsíki assessor 1830. 244, 249.

— Imre ifj. szentkirályi 1848. 272.
 — Ödön szenttamási, honvédelezredes 1935. 390.
 — Sándor szenttamási, csíkszeredai közjegyző, felesége Ugron Etelka 1875—1881. 390.
 Böre Benedek szenttamási jobbágy 1594. 93.
 Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor fejedelem felesége 1626—1630. 105, 107.
 Brante folyó Olaszországban 444.
 Brassó város 22, 25, 96, 99, 117, 176, 250, 278, 290, 293, 294, 296, 297, 301, 315, 317, 324, 387, 390, 396, 400, 401, 418, 436, 440, 487.
 Brassói csata 1603. 100.
 Brassó megye 20.
 Brád, Zaránd m. 286, 296.
 Brettye község Hunyad m. 29.
 Bruckenthal Sámuel báró kormányzó 1756. 187.
 Bruckmüller csíkszeredai, katonai tanító 1848. 367.
 Brust Ignác 1875. 323.
 Buccov Adolf Miklós tábornok 1761—1764. 190, 193, 199, 202, 204, 213, 217.
 Bucuresti 286, 292, 300, 317.
 Bucsák beszarábiai falu 167, 170.
 Buda 389.
 Dr. Budai Árpád egyetemi tanár 15.
 Budapest 300, 390, 401, 402, 405, 407, 420, 423, 444, 493, 500, 518.
 Budavár 505, 506.
 — 506.
 Bukova község 293.
 Bukovina 231, 460.
 Bukovinka helynév 441.
 Bujtur hunyadmezei község 12.
 Bulgária 9, 13, 67.
 Bulgárok 3.
 — Erdélyben 10.
 Bulgár-szlávság 21.
 — nyomai Cohárd, Gyergyóban és Háromszéken 19.
 Bulgár-törökség 21.
 Burgundia 22.
 Burján (Burián) Mihály felcsiki, főesperes 1788—1790. 336, 363.
 — Péter gyergyószentmiklósi, huszár, hős 1814. 236.
 Burson-völgye 439.
 Buru-Márkus fia 1324. 23.
 Buslig Gergely 1852. 317.
 Buta kásonjakabfalvi tizes 42.
 Buteanu román prefectus 1849. 286.
 Buza, Szolnokdoboka m. község 121.
 Buzás község Alsófehér m. 285.
 — szentkirályi, somlyói tanító 1694.

— András szentkirályi 1694. 162.
 — András csicsói, őrmester, kitüntette magát 1795. 233.
 P. Buzás Gellért 361.
 Buzás János szentmihályi, lófő 1655. 113.
 — Márton honvéd 1848. 284.
 — Mihály csíkszentmártoni, plébános, főesperes 1891—1901. 450.
 — Tamás szentmihályi 1622. 106.
 Buzogány Áron bíró 285.
 Büdös barlang Torján 10.
 Bükk-havas Gyergyóban 190.
 Bükkhavaspatoka (Gyimesközéplak) falurész 462.
 Bükkölök (Csíkszépvíz) falurész 462.
 Bükkszád háromszéki község 52, 244, 300.
 — Szatmár megyében 5, 12.
 Büntetőbírószág Várdotfalván 1849. 315.
 Bzenszki pap 164.

C

Câmpian Illés gyergyószentmártoni hitoktató 452.
 Cakó-család szentléleki 1506. 27, 29.
 — Benedek 1539. 35.
 — Benedek özvegye 1539—1560. 31, 34.
 — Benedek gyermekei, Margit és Kristóf 1539. 31.
 — Ferenc alsziki alkirálybíró 1647—1658. 111, 113.
 Canonica visitatio Csíksomlyón 1734. 335.
 Capdebo gyergyószentmiklósi 1810. 241.
 Carrato Manó alezredes, ezredes 1762—1771. 192, 196, 197, 200, 203, 204, 208, 209, 213, 214, 216, 217, 218.
 Cassai nyomdász 360.
 Castaldo tábornok 32.
 Cegei-tó 23.
 Chernko István határőr százados 1846. 266.
 Christo György tusnádi, lófőseget kap 1655. 113.
 Chumburd fia 1324. 24.
 Chyaak gyergyószentmiklósi, nemesseget kap 1623. 109.
 Cibre András és János vacsárcsiak, lófőseget kapnak 1655. 113.
 Cibrefalva szentmihályi falurész, tizes 42.
 Cik-Bilich somlyói zárda 64.
 Cincsesberger százados 1764. 214.

- Clam-Gallas osztrák parancsnok, 1849. 296, 298, 300, 301, 366.
- Clarissák Somlyón 64.
- Cohárd-hegy 19.
- Conglean helynév Tirolban 207.
- Consiliul Dirigent 445.
- Connerth János történetíró 52.
- Coppet osztrák tábornok 1849. 300.
- Cornuzo Márk 25.
- Cour de Manges helynév 237.
- Crennewille guberniumi elnök 1853. 327, 368.
- Cucutem község Moldovában 13.
- Curtea de argesi gör. kel. templom 77.
- Czárán János, István, Kristóf és Antal nemessége Aradon kihirdetett 1832. 245.
- Czcz János ezredes 1849. 285, 287, 290.
- Cerjék-Cirjék-Cserjék-család 28.
- Cerjék Jénos szenttamási, alsíki alkirálybíró 1660—1672. 124, 132.
- László 1710. 169, 176.
- Ciezkowice galíciai helynév 441.
- Cziherekpataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
- Cimbalmos Lajos szászhegyi birtokos 496.
- Cifra András gyergyószentmiklósi 1733. 184.
- Czikó Antal Mindszenti, alsíki assessor 1830—1838. 244, 254.
- Antal és Ferenc primorok, alsíki assessorok 1834. 249.
- Ferenc alsíki hites jegyző 1712—1732. 179, 180, 334.
- Ferenc, Bertalan, László és Gergely Mindszentiek, armálist kapnak 1721. 184.
- Ferenc Mindszenti, főhadnagy a török háborúban 1788—1796. 229, 231, 233.
- Farkas 1812. 241.
- Ferenc Mindszenti, alsíki táblabíró 1840—1848. 259, 273.
- Ferenc Mindszenti, résztvesz az agyalfalvi gyűlésen 1848. 305.
- Ferenc Mindszenti, alkirálybíró 1860—1871. 325, 398.
- Gábor számfelüti assessor 1763. 198.
- Gábor és Rafael 1763. 199.
- Gábor és Antal 1809. 239.
- Gábor Mindszenti 1810—1838. 240, 254.
- Gergely szépvízi 1717. 333.
- Czikó Ferenc szentléleki, alsíki alkirálybíró 1646. 107, 132.
- György szentgyörgyi 1569. 36.
- György Mindszenti 1620. 494.
- György Mindszenti, a szék plájása 1838. 255.
- Helie (Illés) Mindszenti 1596—1671. 36, 86.
- Ignác alsíki 1809. 237.
- Ignác plébános 1843. 264.
- János Mindszenti, alsíki assessor, táblabíró 1830—1838. 244, 254.
- József alsíki-kászoni főesperes 1752—1765. 330.
- József assessor 1799—1837. 238, 251.
- József, János ifj. Mindszentiek 1838. 254.
- József és Gábor primorok, alsíki assessorok 1834. 249.
- László 1742. 186.
- László Mindszenti, o. gy. követ 1861. 326, 365.
- Mihály boroszlói 1569. 36.
- Pál felcsíki 1812. 241.
- Pál Mindszenti, a szék plájása 1838. 255.
- Ráfáel alsíki jegyző, assessor 1763—1779. 224, 225.
- Czimbalmos József gyergyószászhegyi, militáris bíró 1838. 256.
- Lajos és József gyergyószentmiklósiak, de székelyudvarhelyi lakosok nemessége 1842. 260.
- Cipó László kurtapataki, gyermekei Balázs, Erzsébet Baka Mátyásné, Orsolya Baka Györgyné, Magdolna Darvas Istvánné XVII. sz. közepe 127.
- Czinzius Imre 363.
- Ciriag János 1458.
- Vitelius 1458—1491.
- Dénes Sepsiszek királybíró 1420.
- Antal háromszéki főkapitány 1480.
- Simeon főkamrás 1516—1521. 29.
- Czirják János gyergyócsomafalvi, hadnagy 1813. 235.
- Cirjék András szentsimoni alkirálybíró 1671. 132.
- András kászonujfalusi, lófőseget kap 1655. 115.
- Mihály notárius 28.
- Czobor Béla egyetemi tanár 450.
- Czontactz menasági erdő 253.
- Csaba székely név 19.
- István csikfalvi lófő 1655. 113.
- Csajthy Izák 1599. 96.
- Csalheolica Valye folyó 20.
- Csallóköz 22.
- Csanády altábornagy 442.
- Csanádi Béla csikszeredai járásbíró 1875—1892. 403.
- Csata János csomafalvi, hősi halott 1797. 234.

- János gyergyócsomafalvi 1919. 423.
- Csaterőse menasági erdő 253.
- Csató-család delnei 172.
- Csató Dávid delnei, primorsága bizonyítottatik 1842. 261.
- P. Csató Elek 1729. 353, 361, 372.
- Csató Farkas ns. delnei 1838. 255.
- Ferenc szentimrei plébános 1732. 334.
- Ferenc ditrói, de nagybányai lakos, nemessége bizonyítottatik 1845. 263.
- Ferenc gyergyócsomafalvi, militáris bíró 1838. 256.
- Ferenc delnei vbt., budapesti táblai elnök 1880—1915. 494.
- Péter delnei, de nagyváradi lakos nemessége igazoltatik 1834. 249.
- György delnei 1647. 111.
- Imre szentmiklósi 1838. 255.
- István szentsimoni lófő 1649. 113.
- István szentimrei, ezüst vitézségi érmet kap 1800. 234.
- István 449.
- Ferenc nemes ember 1620. 494.
- József delnei, felcsiki alkirálybíró 1694—1720. 168, 172, 176, 177, 178, 181.
- Ignác szentléleki 1569. 36.
- János szentsimoni, armálist kap 1715. 184.
- János csatószegi, militáris bíró 1838. 256.
- János somlyói tanár 1910. 449.
- József szentimrei, tizedes, kitüntette magát 1813. 235.
- János delnei 1838. 256.
- József delnei, de kassai lakos, nemessége igazoltatott 1834. 249.
- József csatószegi, nemeslevele kihirdettetett 1841. 259.
- József baróthi kat. esperes 1853. 320.
- József alcsiki főesperes 1859. 368.
- József gyergyóbékási jegyző 415.
- László tizedes, szentimrei, hős 232.
- László ns. delnei 1838. 255.
- József delnei, tengerészkapitány 1878. 449.
- Csathó Kálmán csíkdelnei, író 1900. 497.
- Csató Mihály szentkirályi 1569. 36.
- Csathó Mihály menasági, lófő 1655. 113.
- Csató Mihály csatószegi, de szalontai lakos, nemessége igazoltatott 1812. 242.
- Csathó Péter szentkirályi, lófő 1607. 101.
- Péter szentsimoni, nemes 1614. 103.
- Zsigmond delnei, consiliarius 1750. 159, 342, 497, 499.
- Zsigmond delnei, özvegye 1753. 188.
- Csató Zsigmond ns. delnei 1838. 255.
- Csavoczky herceg császári főhadnagy 1880. 315.
- Csazmathy Imre csíkszentmihályi, lófőséget nyer 1601. 101.
- Csáka Ferenc mindszenti, lófőséget kap 1655. 113.
- Csáky grófi család 360.
- Csáki Györgyné, Baróthi Kata XVI. sz. elején 158.
- János csíkszentmiklósi, lófő 1655. 115.
- Lászlóné, Kálnoki Katalin 1662—1664. 147.
- Lóránd és János dánfalvi, armálisták 1640. 108.
- Csáklya község Alsófehér megyében 17.
- Csángók 20, 238, 263, 273.
- gyimeslokiak és moldovaiak szabályozása 1844. 264.
- Csányi István táblabíró 1838—1852. 256, 317.
- László kormánybiztos 1849. 292.
- Császár Antal 1852. 317.
- Balázs borsovai, lófő, bíró 128.
- Imre madéfalvi, lófő, 1655. 113.
- János madéfalvi, lófő 1655. 113.
- Jolán 1909—1918. 455.
- Csász. és kir. 82. gyalogezred megalakulása 1885. 331.
- Csász. és kir. 82. gyalogezred hőstettei a világháburuban 1914—1918. 436, 440.
- Csedő szentgyörgyi család 269.
- Antal csíkszentgyörgyi, armálist kap 1753—1760. 188, 189.
- Antal nagyboldogasszonyi plébános 1732. 334.
- Dávid csíkszentgyörgyi, udvari consiliarius 497.
- Dávid lófő, udvari consiliarius, armálist kap 1749—1763. 187, 189, 197, 198, 225, 497.
- Ignác ns. lófő, szentgyörgyi assessor 1838. 254.
- István udvari kancellár, tanácsnok 372.
- István lófő, assessor 1799. 238.
- István tizedes hős, 1814. 236.
- István 1860. 368.
- István ügyvéd 1888. 456.
- István ügyvéd 1888—1905. 409, 414, 456.

- László szentgyörgyi, provinciális kancellár 1815—1817. 268.
- Lázár udvari kancellár 74.
- Mihály esztergomi vicárius XVII. század végén 145, 146, 148.
- Tamás honvédtizedes 1848. 284.
- Cseh masszivum 9.
- Csehország 226.
- Cseke székely név 19.
- Imre szentsimoni 1569. 36.
- László kászoni, feltizi militáris bíró 1838. 256.
- Mátyás szentsimoni 1570. 37.
- Csendőrség 1849—1860. Csikban 315.
- Csepel-sziget 499.
- Cserrei Elek nagyajtai madéfalvi 1761—1767. 217, 369, 372.
- Farkas 1764. 218, 372.
- György hadnagy 1762. 190.
- Farkas madéfalvi, udvari tanácsos, 64, 65, 71, 158, 162, 164, 518.
- István assessor 1742. 185.
- János Csík, Gyergyó, Kászon felügyelőbiztosa 1732. 334.
- Jánosné, nagyajtai László Erzsébet 1727. 170.
- Kúria Csikrákoson 478.
- Mihály rákos-csicsói, madéfalvi főkirálybíró 1637—1660. 109, 111, 119, 120, 123, 132.
- Mihály történetíró 109, 157, 164, 169, 173, 176, 178, 478, 508.
- Péter tsnádi, lófő 1655. 113.
- Mihályné, rákosi Apor Heléna a történetíró anyai nagyanyja 1694. 164.
- Sámuel exactor 1810. 240.
- Zsuzsanna nagyajtai 1769. 223.
- Cserényi Árpád 1556. 33.
- Csergő András gyergyószentmiklósi, lófősítettett 1655. 115.
- Béla armálist kap 1823. 268.
- Béláné nemessége igazoltatik 1832. 245.
- Ferenc százados 1832. 245.
- Gábor 1906. 415.
- István táblabíró 1838. 256.
- János szentdomokosi plébános 1725. 342.
- Mihály szentmihályi plébános 1732. 334.
- Mihály kitüntetett hős 1915—1916. 439.
- Cserjék János szentsimoni, alsíkai alkirálybíró 1679. 126.
- Cserna-folyó Aldunánál 302.
- Csia Béla csikszentmártoni kir. járásbíró 1900—1904. 403.
- Csibi Ferenc gyergyóditrói, assessor 1838. 254.
- István ifj. ditrói falusbíró, lófő 1720. 184.
- Csicsókeresztúri-vár Szolnokdoboka m. 30.
- Csicsói-hargita 467.
- Csigla-mezeje 5.
- Csik szn. Levente fia 18.
- Csik-Alsó és Felső, Felső-Zemplén m. községe 18.
- Csikpatak Vas m. 18.
- Csik török törzs 18.
- udvarhelyi kerület része és Csik járás felosztása 1849. szept. 24. — 1854. június 26. 314, 315.
- alszékei és felosztása 51.
- állattenyésztése 375, 465.
- bányászata 466, 467.
- Básta alatt 100.
- bronzkorszakban 14.
- első okirati emlékei 23, 25.
- egyházi élete a XVI. században 140, 142.
- egyházi zenéjének XVII. sz. emléke 152.
- erdélyi nemzeti fejedelmek alatt a katolicizmus központja 146.
- erdészete 465, 466.
- éghajlati viszonyai 466.
- faüzemei 416.
- feldulása 1529—1661. 30, 132.
- földjének kialakulása, földrajzi helyzete 9, 10, 12.
- Fráter György hatalmas támasza 1560. 31.
- földmegosztása 464, 465.
- fürdői 467.
- gazdasági iskolái 375.
- gazdasági viszonyai 463, 465.
- ipara 465.
- lakossága 1867. 315.
- megosztása a XVI. század elején 39.
- méhészete 474, 475.
- mozgalma I. Apafi Mihály fejedelemmé választása ellen s feldulása 122.
- munkás-vizsnya 465.
- neve 5.
- népoktatási-kulturális viszonya 1867 után 460, 463.
- népszámlálása 1850. 315.
- nyomora Básta alatt 100.
- pecsétje 1793. 237.
- a rézkorszakban 12, 14.
- részvétele a székely lázadásban 1562. 35.
- statisztikája 1691—1867. 381, 382. 1867 után 459, 460, 461.
- szenvedései a német katonaságtól 1713—1719. 179.

- szerepe II. Rákóczi György mellett, majd ennek halála után forradalma 1658—1661. 119, 121.
- templomainak második építkezési korszaka a XVI. sz.-ban 67.
- története 1868—1877. 385, 393.
- története 1877—1905. 400, 406.
- története a nemzet ellenállása idején 1905—1906. 406, 414.
- története 1906. áprilistól 1918. október 31. 414.
- története praehistoricum 1285. 23.
- vaskorszakban 14.
- Csikmegyei füzetek, szerkesztette Vitos Mózes 1894—1901. 456, 458.
- Híradó, szerkesztők: Borsai Mór és Veress Árpád t. jegyzők 1900. 458.
- járási számvevők 1918. 427.
- Csik megye törvényhatósági bizottság tagjai 1918. 425—428.
- Csikszék központi választmánya 1874. 392.
- Csikmegyévé lesz 1876. július 1. 392.
- Csik m. gyergyószentmiklósi lap szerkesztője dr. Vákár P. Artúr 1919. 459.
- m. szerződése az állammal az erdőségek kezelésére 1883—1885. 39.
- m. tisztikara az összeomlás előtt 424, 425.
- Csik, Gyergyó panaszai a német katonaság ellen 1699. 171.
- — Kászon constitúciói Petki István által készítettett gyűjteménye 1650. 53, 54, 153, 154.
- — — címere 1793. 267.
- — — földművelése 1691—1867. 373, 374.
- — — ipara 1619—1867. 374, 375.
- — — közigazgatási élete a nemzeti fejedelmek alatt 133, 138.
- — — községei 462, 463.
- — Kászonban községi esküdtek és hitések XVI. sz. 55.
- — Kászon közsékelyeinek lázadása 1571. 86.
- — — Mihály vajda alatt 96, 98.
- — — letelepedési lehetőségei 16.
- — — tisztviselői és előkelői csendőrbiztosokká választatnak 1848. 272, 273.
- — alszékei összeolvadtak 1846. 264, 265.
- Csik-Udvarhely közös megye 1783—1790. 227, 228.
- Csikbánkfalva 24, 50, 201, 211, 244, 260, 261, 312, 315, 460, 462, 463, 466, 486, 487.
- Csikborzsova 162, 163, 211, 311, 342.
- Csikcsatószeg 36, 203, 224, 244, 261, 263, 265, 315, 319, 321, 345, 348, 462, 463, 467, szárnyasoltár 78.
- Csikceskefalva 37, 98, 201, 211, 241, 244, 250, 268, 315, 395, 462, 463, 469, 486, 498.
- Csikcsicsó 19, 62, 72, 112, 139, 142, 211, 223, 314, 377, 389, 402, 463.
- Csikcsesői plébánia 337, 338.
- Csikcsobotfalva 19, 37, 211, 314, 462, 463.
- Csíkcsomortán 19, 124, 162, 163, 197, 211, 314, 342, 370, 462, 463, 493, 495.
- Csikdánfalva 136, 203, 206, 211, 260, 262, 314, 338, 339, 374, 462, 463, 465, 467.
- Csikdánfalviak kiváltságai 1607—1609. 101, 102.
- Csikdelne 19, 37, 162, 163, 194, 206, 211, 314, 332, 360, 462, 463, 466, 493, 498, 499, 500, 501.
- Csikdelnei kápolna 72.
- plébánia 334, 337, 338.
- templom 70, 72, 145.
- Csik (csiga)-falva, szentmihályi tizes 42, 507.
- Csikfalva község Marostorda m. 18.
- Csikgöröcsfalva 162, 163, 211, 314, 340, 462, 463.
- Csikgyimesi-szoros 460.
- Csikjenőfalva 211, 260, 262, 314, 338, 462, 463.
- Csikkarcfalva 98, 260, 262, 314, 338, 360, 375, 388, 419, 462, 463, 519.
- Csikkarcfalvi templom 70, 211.
- Csikkozmas 27, 62, 63, 98, 131, 136, 141, 175, 201, 211, 223, 244, 260, 268, 315, 369, 462, 463, 487.
- Csikkozmasi egyházközség törvényei 144.
- plébánia 333, 344.
- templom 75, 145.
- ütközet 1549. 31.
- Csiklázárfalva 121, 130, 167, 211, 244, 315, 344, 391, 446, 462, 463, 467, 469, 470.
- Csikmadaras 63, 136, 211, 241, 260, 263, 314, 374, 382, 462, 463, 465, 467.
- bányászati szabadsága 90.
- Csikmadarasi plébánia 338.
- Csikmadéfalva 88, 120, 139, 194, 206, 207, 209, 211, 214, 215, 266, 314, 339, 374, 382, 400, 405, 474, 507.
- Csikmenaság 24, 37, 63, 99, 141, 146, 194, 211, 253, 315, 360, 376, 377, 404, 462, 463, 466, 469, 472, 487, 493.
- Csikmenasági szárnyasoltár. 77, 78.

— templom 22, 73, 74, 145.
 — plébánia 333, 344.
 Csikmenaság újfalva 315.
 Csikmindszent 62, 63, 141, 211, 244, 263, 305, 315, 333, 360, 376, 400, 463, 469, 493.
 Csikmindszenti templom 23, 345.
 — plébánia 344, 345.
 Csík-oltfalva 314.
 Csíkpálfalva 72, 162, 194, 197, 211, 314, 462, 463, 493.
 Csikrákos 37, 62, 121, 139, 210, 211, 302, 314, 374, 462, 463, 467, 468, 506, 507, 517, 519.
 Csikrákosi templom 22, 68, 69, 145, 340, 341.
 — plébánia 339, 341.
 Csiksomlyó 19, 37, 62, 64, 65, 141, 149, 151, 157, 162, 203, 211, 216, 217, 223, 227, 239, 240, 244, 261, 263, 305, 306, 314, 315, 316, 321, 332, 341, 343, 356, 357, 359, 360, 365—372-ig, 388—390, 393—397, 401, 413, 416, 447, 487, 495, 499, 502.
 Csiksomlyói templom 25, 72, 146, 147, 148, 184.
 — püsködsi búcsú 65—67.
 — szárnyasoltár 76, 77.
 — emléktábla 1567. évi nagyerdői ütközet emlékére 65, 66.
 Csiksomlyó egyházi congregatio határozata 334.
 Csiksomlyói nyomda 252.
 — gimnázium és seminárium 244, 251, 364—372, 447—450.
 részükre tett alapítványok 370, 371.
 — status-gyűlések 1669—1717. 337.
 — tanító és kántor képezde alapítása 1858. 357.
 Csiksomlyó tanítóképezde 455.
 Csikszentdomokos 13, 14, 96, 98, 162, 211, 243, 247, 260, 262, 314, 337, 343, 460, 462, 463, 465, 466, 476, 477, 487.
 Csikszentdomokosi templom 22.
 — plébánia 334, 342.
 Csikszentgyörgy 24, 50, 62, 63, 98, 112, 141, 178, 211, 244, 260, 261, 263, 266, 267, 309, 315, 360, 377, 400, 416, 460, 462, 463, 466, 469, 478, 486, 487, 498.
 Csikszentgyörgyi templom 74, 75, 145, 146, 347.
 — plébánia 333, 335.
 Csikszentimre 37, 56, 88, 89, 175, 183, 203, 211, 223, 224, 242, 247, 251, 263, 265, 273, 303, 312, 315, 332, 463, 466, 467.
 Csikszentimrei Margit-kápolna 73.

— templom 73.
 — plébánia 335, 347.
 Csikszentkirály 14, 56, 62, 63, 89, 141, 163, 170, 203, 211, 224, 315, 360, 374, 382, 413, 462, 463, 465, 467, 469.
 Csikszentkirályi templom 22, 72, 73.
 — plébánia 334, 347.
 Csikszentlélek 62, 194, 211, 315, 360, 462, 463, 493.
 — templom és szárnyasoltár 77, 347, 348.
 — plébánia 333, 334, 347, 348.
 Csikszentmárton 98, 130, 211, 238, 241, 247, 250, 261, 268, 315, 316, 333, 360, 367, 369, 373, 374, 413, 419, 462—464, 269, 278, 486, 487.
 Csikszentmártoni falu törvények 54.
 — templom 75, 146.
 — plébánia 335, 348.
 — járás 392.
 Csikszentmihály 20, 31, 53, 54, 62, 63, 88, 131, 141, 162—164, 167, 211, 261, 314, 462, 463, 465, 467, 507, 519.
 Csikszentmihály falu törvénye 53, 55.
 Csikszentmihályi templom 70, 71, 145, 518.
 — plébánia 334, 342.
 Csikszentmiklós 62, 63, 141, 143, 162, 163, 165, 194, 211, 314, 462, 463, 519, 59.
 Csikszentmiklói templom 71, 145, 518.
 — plébánia 334, 342.
 Csikszentsimon 36, 37, 56, 62, 63, 75, 89, 98, 116, 131, 141, 183, 203, 211, 244, 261, 265, 315, 345, 348, 360, 377, 416, 463, 466, 467.
 Csikszentsimoni halastó 92.
 — és csatószegei templom 73, 146.
 — plébánia 334, 335, 348, 349.
 Csikszenttamás 26, 62, 63, 98, 131, 141, 192, 205, 211, 223, 247, 260, 262, 265, 314, 342, 462, 463, 467.
 Csikszenttamási falutörvényei 54.
 — templom 68.
 — plébánia 334, 342, 343.
 Csikszereda város 19, 25, 51, 52, 110, 120, 130, 138, 139, 178, 182, 200, 201, 206, 211, 216, 224, 227, 237, 243, 247, 253, 261, 264, 265, 270, 289, 297, 300, 304, 314—316, 318, 321, 323, 330, 331, 338, 341, 375, 390—394, 399, 400, 401, 403, 416—422, 440, 441, 448, 451, 456, 458, 461—463, 466—478, 487, 488, 490, 493.

- Csikszereda lap, szerkesztő dr. Szántó Samu 1902. 58.
- kiváltságai 102, 107, 111, 138, 139, 184.
 - város tisztikara az összeomlás előtt 425.
- Csikszeredai csizmadia céh privilégiumának megerősítése 1649. 111.
- fürdő (Csikzsögöd) falurész 462.
 - felső leányiskola 455.
 - pénzügyigazgatóság, csikmegyei adóhivatal, vámhivatal, pénzügyőrség tisztviselői 1918. 427.
 - plébánia 343.
- Csikszeredában olvasókör alapítottak 1843. 263, 264.
- Csikszépvíz 37, 162, 163, 178, 194, 207, 211, 215, 238, 241, 268, 314, 342, 370, 375, 382, 389, 362, 463, 466.
- Csikszépvízi kápolna a csikszépvízi havas tetején 76.
- járás 392, 463.
 - örmény plébánia 343.
- Csikszépvízen a határőrséget szervező császári tisztek eljárása ellen tiltakozó gyűlés 201.
- Csiktaplocza 19, 52, 139, 162, 164, 178, 194, 207, 209, 211, 212, 214, 244, 261, 314, 342, 360, 446, 462, 463, 495, 506, 517.
- Csiktusnád 19, 38, 63, 99, 130, 131, 140, 201, 203, 211, 244, 314, 315, 323, 349, 369, 416, 463, 464, 470, 474, 98.
- Csiktusnádi kápolna 146.
- templom 22, 76.
 - völgy 11.
 - plébánia 335, 349.
- Csiktusnádujfalu 315.
- Csikvacsárcsi 88, 162, 163, 211, 302, 314, 339, 462, 463, 506, 507, 508.
- Csikvárdotfalva 37, 168, 211, 261, 314, 315, 341, 462, 463, 467, 493.
- Csikvárdotfalvi Szent Péter-templom 22.
- székgyűlés borzalmi 1763. 196, 197.
- Csikverebes 99, 211, 244, 315, 349, 463.
- Csikverebesi templom 73.
- Csikzsögöd 37, 52, 130, 163, 203, 224, 264, 315, 347, 387, 407, 462, 463.
- Csikzsögödi templom 72.
- Csikban constitutiók a moldovai bevándorlás ellen a nemzeti fejedelmek idejében 156.
- constitutiók a paránza személyek ellen a nemzeti fejedelmek idejében 156.
 - egyházközségi törvények a nemzeti fejedelmek alatt 141, 142.
 - az erdélyi fejedelem földesurasága 88.
 - fafaragás 79.
 - háziipar 79, 80.
 - határok őrzésének szabályozása 1763. 189, 190.
 - intézkedések a bevándorlóknak a közbirtokossági javakban való részesedése ellen a nemzeti fejedelmek alatt 155.
 - jószágadományozások 1562. 26, 88.
 - kincstári jobbjegyok 56, 57.
 - községi gyűlések XVI. sz. 55.
 - községi ügyek rendezése a XVI. és XVII. sz.-ban 53.
 - letelepedés 37.
 - mezőrendőrségi határozatok, vadak, kártékony madarokról XVI. sz. 54, 55.
 - mozgóbírák 1779. 224.
 - nagy kőeső 1578. 89.
- Csikban nemesi felkelés 1809. 239.
- pestis 1677. 125.
 - a plájások határőrizete 1711—1764. 182.
 - a rendi viszonyok a nemzeti fejedelmek alatt 135, 136.
 - részesedés a közös vagyonban 52.
 - szárazság, éhség és pestis 1717—1720. 179, 180.
 - tatár betörés 1658. 123.
 - Thököly kurucai és a császári hadak pusztításai 1690. 131.
 - törvénykezési eljárási szabályok a nemzeti fejedelmek alatt 155.
- Csiki alesperesi kerület 62.
- Bálványosvár 23.
 - egyházi állapotok 63.
 - főesperesség kettéválása felcsiki-gyergyói és alcsviki-kászónira 1744. 335.
 - Gazda, 28 évig szerkesztette T. Nagy Imre, a vallásháború előtt szűnt meg. 458.
 - gazdálkodás a XVII. sz. 54.
 - gyalog puskások 92.
 - székely határőrök harcai Austerlitznél 1850. 231.
 - határőrezred a lipcei csatában 1813. 231.
 - havasok 10, 11, 460.
 - hármás főesperesség kialakulása, Gyergyó elválása Felcsiktól 1759. 335, 336.
 - és háromszéki székely ezredek 511.
 - -hegyek Buda mellett 18.
- Csiki Hírlap, csikszeredai lap, szerkesztette dr. Pál Gábor és dr. Gál József, függetlenségi ujság 458.

- honvédek harca a Borgói-szorosban 1849. 296.
- honvédek hősi harca Ruszka-bányánál 1849. 294.
- Lapok 1888. csíkszeredai lap 456, 458, 480.
- Csiki lázadás 1595. 139.
- lustrum 103.
- magánjavak 391, 392.
- magánjavak igazgatósága 1869. 392.
- Csiki-medence 9, 11.
- Csiki papság egyezménye Szentandrási (csiki) István püspökkel 1618. 143, 144.
- plébániák 1583. 141.
- plébániák, melyek működtek 1717—1719. 333, 334.
- statutumok 1691. 311. 313.
- székelyház 78, 79.
- székely honvédek vöröstoronyi diadala 1849. 290, 291.
- székely krónika elferdített család-, helynevei 511, 512.
- székely krónika 21, 22, 76, 499, 501, 519.
- székely község 52.
- székely lázadás 1517. 29.
- székely lázadás 1519. 30.
- székely népszokások 80.
- székelyek Custozánál 1866. 331.
- székelyek a hercegovinai felkelés leverésében 1882. 396.
- székelyek harca a tatárokkal 1345. 25.
- székelyek jogalkotás emléke 153, 154.
- székelyek résztvesznek Báthory István hadjáratában 1583. 90.
- székelyek kivándorlása 1763. 200.
- székelyek Königrätznél 1866. 331.
- székelyek Magentánál 1859. 331.
- székelyek Monte-Croce-nél 1866. 331.
- székelyek Solferinonál 1859. 331.
- székelység állapota a XIX. sz. elején 403, 405.
- székelység had- és adókötelezettsége a nemzeti fejedelmek alatt 137, 138.
- székelység hősiessége a török támadáskor 1476. 27.
- székelység kialakulása 21.
- templomi padhelyek gyökerek (család) alapján, Csíkszentmiklós 1618. 144.
- Alajos gyergyói 1848. 273.
- Ádám dánfalvi hősi halott 1800. 234.
- Antal dánfalvi productiója 1842. 260.
- Ferenc gyergyói 1848. 273.
- Ferenc ditrói 104.
- János szentléleki lófő 93.
- János ditrói hősi halált halt 1800. 234.
- János physikus nyugdíjba megy 1841. 260.
- József somlyói 1853. 397.
- Mihály 1593. 93.
- Péter alsíki assessor 1701. 167.
- Mózes hadnagy katonaugyvéd 1838—1843. 254, 264.
- Mózes szeredai ügyvéd 1866. 397.
- Sándor zsögödi, de egri lakos nemessége bizonyítatik 1840—1846. 260, 265.
- Csíkiek 21.
- kenyérmezői ütközetben 1479. 27.
- követik Báthory Istvánt Legyelországba 88.
- krimi tatár fogságban 1657—1666. 116, 117.
- más különböző ezredekben a világháborúban 1914—1918. 445.
- őr- és határszolgálat 60, 136, 137.
- sorsa 1562. 56.
- Csíkieknek a plojesti táborban tömeges lőfősítése 1655. 116.
- Csíkiek részvéte a segesvári ütközetben 1849. 298, 299.
- a rudesdorfi ütközetben 1866. 331, 332.
- a szemerjei ütközetben 1849. 298.
- tatár rabsága és szabadulásuk 1694. 165, 170.
- tömeges lőfősítése a stroesti táborban 113, 114, 115.
- Csíkot a moldvaiak dúlják 1553. 32.
- török, moldovai és havasalföldi hadak dúlják 1542. 31.
- a német katonaság sanyargatja 1695—1703. 171.
- Csíklóvinai lelet Hunyad megyében 12.
- Csiko Péter verebesi 1625. 104.
- Csíkvár-Szabadszabattán Fejér m. 18.
- Csina község 291.
- Dr. Csipak Lajos világi pap, tanár, szemináriumi régens 1916. 421, 458.
- Csípkes Árpád törvényszéki bíró 1904. 402.
- Csiszár Antal rákosi I. székely határőr ezredbeli zászlótartó 1848. 276.
- Lajos kásonaltizi, de hagymásrákosi lakos nemessége bizonyítatik 1843. 262.
- Csiszér Dénes 449, 450.
- Ferenc szentgyörgyi lófő 1647. 111.

- György és Ferenc szentkirályiak, lófők 1655. 113.
- István tunsádi Bulkánál hősi halott 229.
- Károly szentkirályi, csíkszeredai, kolozsvári járásbíró, táblabíró 1867—1906. 386, 389, 403.
- Péter bánkfalvi lófő 1655. 113.
- Fr. Cslunai István 1643—1646. 157.
- Csobányos-havas Alcsíkon 189, 463, 470.
- Csobányospataka 474.
- Csobodok gyökere Kozmáson 1646. 144, 332.
- Csobot-hegy Gyergyószentmiklóson 352.
- Csoboth Bálint kozmási lófőséget kap 1655. 113.
- János mindszenti nemessége igazoltatott 1832. 245.
- Csobot Mihály nagykászoni 1701. 346.
- Csóka Benedek gyergyószentmiklósi 1618. 103.
- Csombord-család 24.
- Csomor Péter szenttamási jobbágy 1578. 89.
- Csomortáni Antal, Imre fia, egri kanonok 1804. 370, 371.
- Ferenc szentléleki XVIII. sz. 369.
- Ferenc, István, Imre egri lakosok 370.
- István 1694. 172.
- Csomortányi birtok 34.
- János 1601. 99.
- Tamás háromszéki főkirálybíró 98.
- Csonka Péter csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
- Csorja János háromszéki 1764. 213.
- Csorgó-patak Csikjenőfalván 28.
- Csóth Mátyás szenttamási, lófőséget kap 1655. 113.
- Csucsá község Kolozs m. 277, 285.
- Csulak Márton hajduhadnagy 1707. 175.
- Csurra Mihók feje kötött 1587. 91.
- Csutak tizes Csatószegen 41.
- Alajos kásonjakabfalvi 1848. 273.
- Csutakfalva (Gyergyóremete) falurész 462.
- Csutak Imre kásonimpéri, de apátfalvi (Csanád m.) lakos nemessége bizonyított 1819. 243.
- Ignác felecsíki 1848. 273.
- Lajos kászoni táblabíró 1840. 259.
- Péter szépvízi lófő 1647. 111.
- Péter kászoni assessor 1652. 112.
- Tamás felecsíki 1848. 273.
- Csüdör László hős 1814. 236.
- Csügés (Csík szépvíz) falurész 462.

- Csűr Péter szentléleki lófőséget kap 1655. 113.
- Csügés felecsíki helynév 182.
- Czürey al. Tusson de Káson Mihály nemességet kap 1626. 104.
- Csűrös András kásonaltizi, de alvinci lakos nemessége igazoltatott 1833. 248.
- Antal kászoni 1867. 386.
- Péter kásonujfalusi követ 1705. 168.

D

- Dacó János főkapitány 1661—1669. 122—129, 132, 139.
- Daczó György várhegyi kapitány, sepsiszentgyörgyi főkapitány 1571. 86.
- Pál 1553. 32.
- „Dácia”, szerkeszti Viteliu Banitiu 1926. 459.
- Dajnóczi Ákosné (deési) Botskor Mária XIX. sz. második fele 490, 500.
- Damjanich György honvédelezredes, majd tábornok 1848. 283.
- Damokos Gábor, Tamás fia alsócernátoni 120.
- István és Ferenc alsócernátoni, nótáztatnak 1609. 102.
- István, Tamás atyja alsócernátoni 108.
- Istvánné, Lázár Judit szenttamási 1635. 108.
- István 1701. 170.
- János alsócernátoni nótáztatott 1662. 124.
- Tamás alsócernátoni és csíkszenttamási főkirálybíró, krimi tatár fogságban, regalista, nótáztatik, 1635—1684. 105, 107, 108, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 124, 125, 132, 133, 143.
- Tamásné szenttamási Geréb Kata, csíkszentmihályi Sándor Jánosné Anyalos Erzsébet anyja 1694. 166.
- Damuk felecsíki helynév 182.
- Dandiu helynév 20.
- Danél Gergely és Mihály bánkfalviak lófőséget kapnak 1655. 113.
- Danel Mihály szentgyörgyi lófőséget kap 1655. 113.
- Dániel alezredes 1794. 232.
- Péter és Mihály háromszéki királybírók 1625. 104.
- Dankó Albert alcsíki, kászoni főesperes, kanonok 1847. 269.
- Pál szépvízi lófőséget kap 1667. 101.

Daróc község Nagyküküllő m. 30.
 Daróczi Márton, Kőhalomszék bírása
 1676. 139.
 Dapsy Frigyes csiki erdész XX. sz.
 398.
 Darvas András és Benedek csató-
 szegiek 1570. 60.
 — Ferenc szentsimoni, de nagyvárad
 lakos nemessége igazoltatik 1815.
 242.
 — József és Jakab szentsimoniak, de
 nagyvárad lakosok nemessége
 igazoltatik 1813. 242.
 — István, Márton és Péter csekfal-
 viak lófőiséget kapnak 1655. 113.
 — János szentsimoni, gyergyóújfal-
 u plébános 1805. 371.
 — Mihály és fia, István (Mihály apja
 Miklós) kászonújfalviak nemessége
 megerősítették 1683. 127.
 Darvas Miklós kászonújfalusi 1616.
 127.
 Daszbek Sándor csikszentdomokosi
 kereskedő 415.
 Dácia 15.
 Dákok 15.
 Dánfi Mihály 1589. 89.
 Dániel deák rákosi 1639. 109.
 — Márton és Mihály szentgyörgyiek
 1635. 109.
 Dános község Nagyküküllő m. 289.
 Darvas János tsnádi, bácsi (Kolozs
 m.) plébános 1892—1896. 449, 450.
 Dávid Márton szentmihályi lófősítte-
 tett 1655. 115.
 — Márton szentsimoni lófőiséget kap
 1655. 113.
 — Mihály kozmási lófőiséget kap
 1655. 113.
 Dávidovits Dávid gyergyószentmik-
 lósi 1810. 241.
 Deák Antal gyergyóújfalusi hősi ha-
 lott 1796. 129.
 — Antal szárhegyi, gyergyói primor,
 assessor, dullóbiztos 1838—1848.
 249, 256, 260, 262, 272.
 — Elek szépvízi birtokos 416.
 — Elek arany vitézségi érmet kapott
 a világháborúban 1914—1918. 444.
 — Farkas igazságügyi miniszteri ta-
 nácsos 1854. 318.
 — Ferenc kászonjakabfalvi militáris
 bíró 1838. 256.
 — György szépvízi, de krasznamegyei
 lakos nemessége bizonyítottatik
 1848. 271.
 — Ignác gazd. tanintézet igazgató
 1878. 391.
 — János szépvízi, a török hadjárat-

ban ezüst vitézségi érmet kap
 1788—1790. 229, 234.
 — János, István és Albert szárhegyiek
 nemessége 1792. 267.
 — János szépvízi honvéd 1849. 316.
 — József szépvízi hadnagy súlyosan
 megsebesült 1805—1813. 234, 235.
 — Márton honvéd 1849. 294.
 Debrecen 100, 293, 306, 420.
 Deér József 3.
 — Félix primor, gyergyói assessor
 1812—1838. 241, 245, 249, 251, 256.
 Degenfeld Schönburg Ottó grófné,
 Jankovich Mária Anna 1906. 246.
 De Groot német orientálista 4.
 Deguignes francia turkológus 4.
 Demel Mihály főesperes 1744. 352.
 Demeter kisasszonyi pap 1618. 144.
 — András csikszentmiklósi lófősítte-
 tett 1655. 115.
 — Imre csikszentkirályi kitüntette
 magát 1813. 235.
 — István hős 1814. 237.
 — Pál borzsovai lófőiséget nyer 1609.
 102.
 Demeterfi Bálintné s fiai csikjenő-
 falviak 28.
 Demény József 1852. 317.
 Deményháza község Marostorda 337.
 Demián Mózes 1687. 128.
 Derékszék Csikban 51.
 Derszanszky Gergely ítélőmester 1462.
 51.
 Dezericzky Ince történettudós 71, 519.
 Dezsán község Fogaras m. 212.
 Dezső Bálint 1595. 94.
 — Péter, Rákóczi híve 1706. 174.
 Déda község Marostorda m. 405.
 Dél-hegy 466.
 Déli-Kárpátok 15.
 Dél-Oroszország 13.
 Dénes vajda 1360. 24.
 — Imre, János pécsi egyházmegyei
 pap, gyergyóújfalusi 1829. 371.
 — János szentimrei lófő 1694. 170.
 Dérlő gyergyóújfalusi tizes 42.
 Dnyeszter folyó 440, 492.
 Dész (Deés) város 5, 277, 292, 499.
 Fr. Dési János meghalt Csiksomlyón
 1661. 150.
 Dési István államtitkár 1906. 414.
 Déva város 32, 36, 118, 285, 287, 295,
 299.
 — védelme 1849. 286.
 Dicó András debreceni, krimi tatár
 fogságban 1662. 116.
 Dicsőszentmárton 388.
 Didács község Hunyad m. 287.
 Dienes György szentdomokosi job-
 bág 1577. 88.

Diódi lelet Alsófehér m. 17.
 Ditra (Gyitra—Ditrovo—Gyitrovo)
 gyergyói község I. Gy. Ditra 19.
 Ditróit 467.
 Divald Károly műtörténész 76.
 Dnyeper folyó 3.
 Dobai Dénes 1860. 368.
 — József honvédalezredes 1849. 296,
 298, 301.
 Dobó István erdélyi vajda 1552. 146.
 Doboj kászonimpéri tizes 42.
 Dobordán Márton szentimrei lófősé-
 get kap 1655. 113.
 Doberdo fennsík Olaszországban 339.
 Dobos Ferenc szentdomokosi lófősé-
 get kap 1655. 113.
 — Ferenc kozmási lófőséget kap 1655.
 113.
 Dobra község Hunyad m. 212, 299.
 — Hunyad m. 487.
 Dobránszky Péter csiki képviselő 418.
 Dobropolje helynév 443.
 Dobrudza 9.
 P. Dóczi Imre somlyói házfőnök
 1681—1683. 147.
 Dománovszky Sándor történettudós,
 egy. tanár 19.
 Dombi János 1764. 217.
 Domokos Albert gyergyóalfalvi ló-
 főséget nyer 1607. 101.
 — András vacsárcsi lófőséget kap
 1655. 113.
 — Elek primor, felcsiki assessor
 1830—1838. 244, 249, 251, 254.
 — Elek csicsói militáris bíró 1838.
 256.
 — György csomortáni militáris bíró
 1838, 256.
 — Ferenc 1809—1810. 239, 240.
 — István taploczai, tárhavasi szoros-
 felügyelő 1730. 182.
 — István várdotfalvi 1620. 494.
 — István taploczai armálist kapott
 1744. 187.
 — János csikszeredai plébános 1888.
 456.
 — János és Péter csomortáni con-
 fráterek 1602. 64.
 — Károly taploczai 1838. 255.
 P. Domokos Kázmér szovátai, som-
 lyói házfőnök, vikárius generális,
 püspök 1667—1688. 124, 143—151,
 332, 337, 349, 372.
 Domokos László delnei lófőséget kap
 1655. 113.
 — Péter karcfalvi 1577. 88.
 — Péter dánfalvi 1592. 30.
 — Péter Pál zeneirő 152.
 — Tamás felcsiki 1809. 239.
 Donáth György 1705. 168.

— József szentkirályi 1838. 255.
 — Mihály szentkirályi 1838. 255.
 — Pál háromszéki, kir. táblai gya-
 kornok 1848. 366.
 Doria alezredes 1690. 129.
 Dormanest falu Moldovában 318.
 Dorschner Ferenc I. székely határőr
 gyalozezred parancsnoka 1848. 276,
 277, 280, 288, 300.
 Dósa Elek jogtudós 1860. 389, 397.
 — Gábor csikszeredai törvényszéki
 bíró 1877. 393, 394, 402.
 Drág falu 296.
 Drágos belényesi képviselő 1849. 296.
 Dráva folyó 325.
 Dressnand Konrád országos ugró-
 bajnok 477.
 Dresznandt Viktor nyomdatulajdonos
 1899. 457.
 Drusilla lakodalma 505.
 Dudád (Gyergyóremete) falurész 462.
 Dudor Péter és Mihály szentgyörgyi
 lófők 1614. 106.
 Duducz Károly csikszentmártoni er-
 dész 1904. 398.
 Dufour francia tábornok 1795. 232.
 Duka moldovai fejedelem 1694. 165.
 Dunajova helynév 435, 438.
 Duna folyó 4.
 Dunántúl 14, 20.
 Duszinky János 1852. 317.
 Dürer Albert festőművész 77.

E

Dr. Ebner Sándor tanítóképezdei
 tanár 1916. 458.
 Ecséd község Szatmár m. 118.
 Ecsédi Péter borbereki 1694. 166.
 Ecséd folyó 4, 30.
 Eder honvéd dandárparancsnok 1848.
 276.
 — József Károly történetíró 517.
 Egerbegy község Tordaaranyos m. 212.
 Eggersheim helynév
 Egressy Gábor 1848. 280.
 Egrestő község Kisküküllő m. 360.
 Egri-család borzsovai 342.
 Egri József borzsovai 1763. 203.
 Egyed honvédszázados 1949. 289.
 Egyedi Artúr csiki képviselő 418.
 Egyeskeői menedékház 476.
 Egyházi constitutiók Csíkban, össze-
 gyűjtötte Petki István 1643—1650.
 142, 143.
 Egyházi élet Csíkban XVII. sz. 142,
 143.
 Egyházközségi határozatok Csíkban
 XVII. sz. 332.
 Elba-sziget 231.

- Elekes Alajos gyergyóujfalusi 1838. 256.
- András menasági lófőséget kap 1655. 113.
- András Gyergyói kuruc, alkirálybíró 1707. 174.
- Antal gyergyóujfalvi 1838. 256.
- András középső, gyergyóujfalvi 1838. 256.
- Ábrahám gyergyóujfalvi 1838. 256.
- György, Lázár és Mihály gyergyóujfalusiak lófőstettek 1655.
- Ignác gyergyóujfalvi 1838. 256.
- János gyergyóujfalvi 1720. 181.
- János gyergyóujfalvi 1838. 256.
- Lajos gyergyóujfalvi 1838. 256.
- Lőrinc gyergyóujfalvi 1838. 255.
- Márton gyergyóujfalvi 1838. 256.
- Pál gyergyóujfalvi 1838. 256.
- Eliad román államférfi 1849. 292.
- Dr. Elischer József tankerületi főigazgató 1883—1891. 447.
- Ellák húnjai 4.
- Előpatak háromszéki község 5, 20.
- Elstadt helynév 233.
- Első számú csiki székely gyalogtárőr ezred zászlóalja (Kabos) a rácok ellen megy 1848 május 19-én 275, 276.
- Endes-család csikszentsimoni 172, 269, 421, primorságának elismerése 550.
- Endes somlyói tanuló, György fia 1694. 164.
- András csikszentsimoni 1850. 329.
- Árpád szentsimoni hadnagy, azután századparancsnok 1848—1849. 280, 299.
- Balázs szentsimoni 1552—1569. 36.
- Bálint és Miklós szentsimoniak magyar nemességet kaptak 1659. 118.
- Gábor dr. szentsimoni, kolozsvári jogakadémiai tanár, táblabíró 1850—1893. 328, 329, 397, 407.
- György és Péter szentsimoniak lófőséget kapnak 1607. 101.
- György szentsimoni lófő nemességet kap, Csik, Gyergyó vezetője 1620. 103, 132, 133.
- György, Miklós notárius fia szentsimoni, felesége szentkirályi Bors Anna 1694—1729. 162, 164, 166, 170, 176, 185, 507, 508.
- György szentsimoni (Menaságon) 1763. 203.
- György csikszentsimoni, aljegyző 1867—1868. 390.
- Ida csikszentsimoni †1927. 403.
- János szentsimoni 1672. 124.
- János szentsimoni, Miklós ítélőmester fia exactor 1809—1810. 239, 240.
- József, János fia szentsimoni, őrnagy, 77-es honvéd zászlóalj parancsnoka 1848—1849. 289, 295, 298, 299, 305, 316, 407.
- Józsefné csikszentsimoni 1927. 403.
- Mátyás menasági, Rákóczi híve 1706. 174.
- Mihály szentsimoni lófő 1710. 178.
- Mihály alsíki assessor 1741. 185.
- Mihály szentsimoni, királyi táblai hites jegyző, táblai fogalmazó, assessor 1742—1767. 186, 198, 216, 212, 222.
- Mihály, György és Péter szentsimoniak, lófők armálist kapnak 1721. 184.
- Miklós szentsimoni primor, felcsiki notárius, csiki vashárom felügyelője 1663—1693. 71, 87, 124, 128, 129, 133, 138, 143, 145, 171, 172.
- Miklós csikszentsimoni lófő 1694. 107.
- Miklós szentsimoni primor, ítélőmester, csiksomlyói ferencesek fősyndikusa, György primor fia 1694—1761. 164, 170, 171, 185, 186, 189, 355, 362, 365, 369, 370, 497.
- Miklós szentsimoni, János fia, Miklós ítélőmester unokája, alsíki assessor, alsíki notárius, alsíki alkirálybíró 1830—1856. 244, 249, 251, 253, 265, 266, 271, 280, 316, 348, 390, 397.
- Miklósné szentsimoni 1849. 299.
- Dr. Endes Miklós csikszentmártoni járásbíró, Kálmán fia, Miklós alkirálybíró unokája, táblabíró, közigazgatási bíró 1904—1905. 403, 407, 423.
- Endes Panna szentsimoni, Boros Gyögyéné szenttamási 1694. 164, 166, 508.
- I. Endre király 21.
- II. Endre király bulgáriai hadjárata 1209. 21.
- Engelhardt orosz tábornok 1849. 28, 298.
- Enyedi István 108.
- Enyeter Ferenc csendőrezredes 1905. 450.
- báró Eötvös József 387, 388, 447.
- Eötvös Mihály szentmihályi lófőséget kap 1655. 113.
- Epköd-havas Felcsikon 189.
- Eranos János alesperes 1860. 336.
- Jeremiás rákosi plébános, felcsiki

főesperes 1859—1863. 327, 368.
 Erdberg helynév 235.
 Erdély 281, 282, 287, 292, 293, 295, 298, 299, 309, 325, 330, 331, 356, 400, 436, 439, 460, 466, 475, 487, 503, 505.
 — Bástya György alatt 100.
 — alkotmányának átalakítása 1691. 161.
 — egyházi felosztása 1786—1801. 336.
 — közigazgatási szervezete 1849—1854. 314.
 — rendőri szervezete 1848—1854. 314.
 — a románok alatt 15.
 — törvényszéki szervezése 1862. 326.
 — beosztása, Csík Udvarhelyhez tartozik 1854. 324.
 — az országhírói értekezlet határozmányait elfogadja 1861. 325, 326.
 Erdély András menaságufalvi, de szászfalvi lakos (Bihar m.) nemesége bizonyíttatik 1838. 253.
 — Mihály menasági, Bulkánál hősi halott 1788. 229.
 — Mihály menasági lófőiséget kap 1655. 113.
 — Sándor menasági, igazságügyminiszter 486.
 Dr. Erdélyi László 512.
 — Pál kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója 152.
 Erdélyi-Érchegység 38.
 Erdélyi-medence 15.
 Erdélyi István dobokai főesperes 1610—1660. 157.
 Erdélyi-Kárpátok 437.
 Erdélyi Kárpát Egyesület 476.
 — szentferencendi zárdák kiváltság-levelei 187.
 — és székely alkotmány és Leopoldi diploma 308, 309.
 Erdélynek alkotmánya 1849. 293.
 Erdő Imre és Balázs kozmásiak lófőiséget kapnak 1614. 103.
 Erdőalja (Csíktaplocza) falurész 462.
 Erdőcsokonya község 496.
 Erdőhádi alesperesi kerület 62.
 Erdővidék 19, 62, 265, 268, 466.
 Ereos Antal gyergyószentmiklósi, pediatust kap 1616. 103.
 Eresztvényi lelet Háromszék m. 17, 18.
 Ernst őrnagy, majd alezredes 1762—1763. 192, 199, 204.
 — Gergely ezredes 1834. 248.
 Erős Antal Csíkszereda bírása 1829. 244.
 — Ferenc hős 1799. 234.

Eröss Elek szeredai polgármester 1848—1900. 391, 450.
 — Elek ifj. csíki képviselő 418.
 Erős Gergely és Mihály csíkszentmártoniak ezüst vitézségi érmet kapnak 1788—1790. 229.
 — György 1686. 128.
 — György dánfalvi ezüst vitézségi érmet kap 1814. 236.
 — István lófő, csíkszentmiklósi esküdt 1760. 128.
 — Mátyás csikjenőfalvi hősi halott 1788—1790. 229.
 P. Eröss Modest 1852. 65.
 Erős Péter csíkszentmiklósi lófőiséget kap 1652. 104.
 Dr. Erős Vilmos ügyvéd 1902. 402, 411.
 Erőd háromszékmegyei község 5, 13, 21.
 Erzsébet város Kisküküllő m. 289, 500.
 P. Esio Fulgentius 1643. 151.
 Esterházy-család 22.
 Esterházy János gróf 1837. 371.
 — Pál 1616. 364.
 — Sándor gróf 1885. 455.
 Eszenyő gyergyóremetei tizes falurész 42, 462.
 Etman helynév 233.
 Etős Mihály csikjenőfalvi hősi halott 1813. 235.
 Etsch folyó Lombardiában 444.
 Eugén savoyai herceg, hadvezér 179.
 Etzesomlyó havas Felcsíkon 189.

É

Édesvíz-feje zsögödi 321.
 Élthes tsnádi család 24, 172, 237, 269, 391 primorságának elismerése 550.
 Élthus fia, Béla 24, 391.
 Élthes Alajos tsnádi primor, alcsíki assessor, rendbiztos 1834—1848. 249, 254, 260, 262, 273.
 — Antal id. és ifj. tsnádi 1836. 255.
 — Benjámin tsnádi, felesége Kovács Teréz 1838—1848. 255, 402.
 Dr. Élthes Béla orvos 450.
 Élthes Elek tsnádi kir. tangelügyelő 1880—1901. 368, 388, 402, 456, 458.
 Dr. Élthes Endre 473.
 — Gyula tsnádi, árvaszéki elnök, egy. tanár, Csíki Lapok szerkesztője 391, 407, 415, 419—421, 445, 457, 458, 475, 484.
 Élthes Ignác tsnádi 1838. 255.

- István tusnádi guberniumi fogalmazó 1768. 222.
- István tusnádi 1838. 255.
- Jakab tusnádi, csikszeredai polgármester, felesége Molnár Irma 1838—1901. 319, 402, 455.
- János tusnádi 1838. 255.
- János ifj. tusnádi 1838. 255.
- József tusnádi 1838. 255.
- Dr. Élthes Károly kolozsvári plébános, kanonok, apát, 1890. 402.
- Élthes Lajos tusnádi 1838. 255.
- Péter és fia István, András tusnádiak armálist kapnak 1672. 319.
- Péter tusnádi 1799. 238.
- Zoltán tusnádi ügyvéd 1935. 391.
- Zsigmond tusnádi törvényszéki bíró és táblabíró 1904. 402, 403, 449.
- Érchegeység 292, 294.
- Étfalva község Háromszék m. 13.

F

- Falcura tatár falu Beszarábiában a Pruth mellett 167.
- Falusi jövedelmek kezelése 1642. 261.
- Falu tizesek Csík, Gyergyó, Kászonban 41—43, 49, 50, 378.
- jogköre a közös vagyon kezelésében 53.
- Falutörvény csíkszentmihályi 106, 109.
- szenttamási 126.
- Fancsali Dénes gyergyói főesperes 1807—1813. 336.
- Faragó András mezőmadarasi 1628. 106.
- András vajdaszentiváni, a mezei hadak kapitánya, felesége Bodoni Zsuzsa 1635. 108.
- Farczádi Sándor 17.
- Farkas-havas Felcsíkon 182
- Farkas Balázs, Ferenc és Péter várdotfalviak lófőiséget kapnak 1655. 113.
- Ferenc beögeözi, udvarhelyszéki alkapitány 1637. 109.
- Gyula borberki, felesége jobbagytelki Tovay Erzsébet XX. sz. 500.
- Imréné Novotni Mariska 455.
- János és felesége, Szepsi Ida, fia Mihály, testvérei Péter és János armálist kapnak 185.
- János Nepomuk kászonjakabfalvi ny. plébános, somlyói lakos 1796. 70, 502, 507, 508, 510, 517—519.
- Margit 1675. 150.
- Mihály somlyói XVIII. sz. 369.

- Mátyás és György borzsovaiak 1764. 21.
- Pál 1562. 38.
- Fartó Péter csekefalvi lófőiséget kap 1655. 113.
- Fazekas Ferenc és Illés nemesítették 1615. 103.
- Farkas János karcfalvi 1916. 445.
- Fábián gyergyószentmiklósi plébános 1586—1623. 141, 142.
- Fr. Fábián Bernárd 1701. 184.
- Fábián János gyergyóújfalusi lófőiséget kap 1655. 115.
- Fehérföldek 467.
- Fehér György szolgabíró 1916. 421.
- József világi pap 1850. 316.
- Dr. Fehér Kálmán ügyvéd 1916. 445.
- Fehér m. 19, 20, 62, 221.
- Fehérvár város (Gyula) 33, 60, 99.
- Fehértemplom város 301.
- Fehér m. 261.
- Fejér honvédszázados 1849. 296, 302.
- „Fejér”-ek gyökere 1618. 144.
- Dr. Fejér Antal országgy. képviselő 1899. 355, 401, 418, 457.
- Fejér Dávid gyergyószentmiklósi orvos 401.
- Fejér Gerő kanonok 401.
- Fejér István kásznai assessor, notárius 1790—1830. 237, 243, 244.
- István és János kásznaiak 1809. 239.
- István kásznai notárius 1837—1838. 251, 254.
- István vacsárcsi donatot kap 90.
- János erdélyi generális vikárius 1627. 142.
- János kásznai 1812. 241.
- Manó sepsiszentgyörgyi plébános 401.
- Márton borzsovai 1495. 28.
- Dr. Fejér Mihály gyergyószentmiklósi ügyvéd 401.
- Fejér Miklós vikárius generális 1630—1646. 143, 145, 332.
- Pál 87.
- Pál hős 1796. 233.
- Pál szépvízi örmény község bírása 1838. 256.
- Samu kásznai, a király hűségébe visszatér 1711. 176.
- Sámuel kásznai primor, assessor 1834—1837. 249, 251.
- Dr. Fejér Sándor főjegyző, alispán 1906—1916. 401, 412, 414, 415, 417, 420, 421, 475.
- Fejérdi Márton vikárius generális 1618. 143.
- Fejérközi borvíztelep (Kászonaltiz) falurész 463.

Fejérközi István nyitrai püspök 1589.
 Fejérváry-kormány 1905—1906. 406—409.
 Fekete Antal csikszentmiklósi militaris bíró 1838. 256.
 — Sándor alezredes csikszentgyörgyi ezüst vitézségi érmet kap 1800. 234.
 Feketehalom város Brassó m. 94, 290.
 Fekete István böszörményi katona krimi tatár fogságban 1662. 116.
 — Mihály fricsi 1678. 126.
 Feketehegy (Feketus) község 276.
 Fekete-tenger 11, 324.
 Feketető mezőváros Bihar m. 5.
 Fekete Ügy folyó 13, 15, 18, 460, 473.
 — Vaszilia moldovai 1707. 175.
 — víz 460.
 Felcsík 5, 51, 52, 62, 163, 164, 210, 262, 263, 267, 313, 333, 335, 376, 381, 385, 395, 460, 464, 465, 466, 507.
 Felcsiki medence 19.
 Felcsik-Alesik-Kászon derékszéke egyesítették 1843. 262.
 Felcsiki esperesi kerület egyházközségei, plébániái 1691—1867. 337, 343.
 Felcsiki járás 462.
 — illetve szépvízi járás 1849—1854. 314.
 — főesperesi kerület 446.
 Feledi-család 24.
 Felek (Freck) szebenmegyei község 290.
 Felsőorbó község 14.
 Felszeg tizes Szentimrén, Kozmás, Kászonujfalun, Csekefalván, Szentmártonon, Menaságon, Csomortánban, Karcfalván, Szenttamáson 42, 43.
 Felsőtíz tizes Csátószegen 41.
 Felsőtizes tizes Kozmás 42.
 Feltiz tizes Gyergyóalfaluban 42.
 Felvinc város 277.
 Fenékalja tizes Gyergyóremetén 42.
 Fenyés tizes Gyergyóujfaluban 42.
 Fenyésalja tizes Kászonimpéren 42.
 I. Ferdinánd király 30, 33, 34, 53, 59, 502.
 — székely szabadságlevele 1554. 33.
 II. Ferdinánd király 163.
 III. Ferdinánd király 109.
 Ferdinánd hercegsége 95.
 V. Ferdinánd király 250, 265, 273, 280, 281, 282.
 Ferdinánd estei főherceg, erdélyi kormányzó 1813—1834. 236, 250.

I. Ferenc király 230, 231, 239, 240.
 I. Ferenc József király 1848—1917. 278, 282, 293, 323, 324, 419, 421, 490, 491.
 Ferenc András szárhegyi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 227.
 — András birtokos Gyergyószárhegyen 1906. 416.
 — Antal szárhegyi Bodzánál hősi halott 1789. 229.
 — Antal csikszentmiklósi 1764. 216.
 — Antal 1765. 219.
 — Antal szenttamási 1848. 272.
 — Balázs szentkirályi lófőséget kap 1655. 113.
 — Balázs hősi halott 1914—1916. 440.
 — Béla hősi halott 1914—1918. 440.
 — Imre dánfalvi 31.
 — Ignác gyergyóujfalusi őrmester török hadjáratban arany vitézségi érmet kap s mint hadnagy Elstadtnál hősi halált halt 1788—1796. 229.
 — Ignác táblabíró 1838. 256.
 — István csátószegi lófőséget kap 1655. 113.
 Ferenc János gyergyóremetei lófőséget kap 1655. 115.
 Ferenc József oláhfalusi plébános 1732. 334.
 Ferencz Károly főherceg 1848. 282.
 — Kristóf, Pál és Balázs bankfalviak lófőséget kapnak 1607. 101.
 — Márton borzsovai militaris bíró 1838. 256.
 — Mihály menasági lófőséget kap 1655. 113.
 — Mihály gyergyószenttamási lófőséget kap 1655. 115.
 — Pál oláhfalvi 1570. 36.
 — Péter gyergyótekerőpataki lófőséget kap 1607. 101.
 — alias Barla Balázs gyergyószentmiklósi lófőséget kap 1655. 115.
 Ferenczrendi erdélyi custodia alapítása 1639. 147, 148.
 Ferencsek könyvnyomdája Somlyón 1676—1849. 360, 364.
 Ferencs-rendiek Gyergyószárhegyen a XVII. sz.-ban 151.
 Ferenczi András 1729. 170.
 Ferenczi Antal gyergyóujfalvi hadnagy 1813. 235.
 P. Ferenczi Didák meghalt Csíksomlyón 1677. 151.
 Ferenczi Ferenc felcsiki hites jegyző 1732—1763. 190, 334, 365.
 — György csiki főesperes vicegenerális 1618—1641. 143, 144.

- Ferenczy György honvédszázados 1849—1867. 299, 386.
- Ferenczi István assessor 1799. 238.
- József szárhegyi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
- József csikszentmiklósi, de nagyváradi lakos nemessége igazoltatott 1818. 243.
- Károly gyergyói főesperes 1882—1905. 409, 446.
- Mihály gyergyói 1812. 241.
- Ferencz Péter felcsíki főesperes 1803—1819. 336, 371.
- Festl Károly cs. k. iskolatanácsos 1855. 367.
- Dr. Fettich Nándor tanár 15.
- Figyelmesi 1854. 317.
- Finta József csikszentmártoni járásbíró 1918. 403.
- Fiságpataka 460.
- Fischlingen helynév 233.
- Fitőd Szentlélek tizeze 42, 315, 462, 477.
- és Hosszúaszu közt egy kápolna-rom 76.
- Fitz Bálint szentgyörgyi I. Apafi Mihály alatt 124.
- Flinta János hősi halott 1813. 235.
- Fodor-család csekefalvi nemessége és lófőségének elismerése 302, 304, 549.
- Fodor székely név 19.
- Ambrus tekerőpataki militáris bíró 1838. 256.
- Antal rákosi, de nagybecskereki megyei írnok nemessége bizonyítatik 1838. 253.
- Antal szentdomokosi plébános 1843—1849. 264, 316.
- Antal assessor 1841. 259.
- Dr. Fodor Antal csekefalvi, bpesti kir. közjegyző 1916. 303, 402, 421.
- Fodor Balázs, fia János XVII. 303.
- Bálint vacsárcsi 1611. 102, 106.
- Bálint szentimrei 1618. 144.
- Bálint és Tamás borzsoviaiak, lófők 1621. 104.
- Benedek szentimrei 1569. 36.
- Fodor Blanka Szamosardón 303.
- Elek szamosardói földbirtokos 1915. 303.
- Dr. Fodor Ferenc egyetemi tanár 303.
- Fodor Ferenc csikszentimrei assessor krimi tatár fogságban 1657—1662. 112, 116.
- Ferencné Szántó Erzsébet szentimrei 1672. 124.
- Gergely szentimrei 1570. 36.
- György 123.
- Ignác csekefalvi ügyvéd, százados, hős, felesége kásonjakabfalvi László Anna 1848—1849. 247, 289, 292, 294, 295, 301, 304, 316, 317, 327, 330.
- Ignác csekefalvi nemzetségfája 303, 304.
- Ignác és kásonjakabfalvi László Anna házasságából született Antal bpesti kir. közjegyző 1871. 303.
- Imre és felesége Antal Judit armálist kap, Kraszna vidékére megy 1697. 303.
- Imre felesége Füstös Erzsébet, fia István 303.
- István szentkirályi lófőséget kap 1655. 113.
- Istvánnak György Katával kötött házasságából született Tamás és István a XVIII. sz. közepén 303.
- István és Darvas Katalin fia a XVIII. sz. végén Pál táblabíró 1838. 303.
- István szentimrei, de galgói lakos nemessége bizonyítatik 1812. 241.
- István gyergyópataki militáris bíró 1838. 256.
- István szépvízi honvéd 1848. 316.
- János és felesége, Bodó Annának fia, Balázs XVI. sz. vége 303.
- János polgári iskolaigazgató Gyergyószentmiklóson 1908. 453.
- Márton és fia, Miklós csekefalviak lófőséget kaptak 1655. 113, 303.
- Márton vacsárcsi lófőséget kap 1687. 129.
- Miklós, fia Tamásnak és Csoboth Katának, fia, Imre meghalt 1753. 303.
- Pál lófő csekefalvi 1838. 254.
- Pál és Füstös Terézia fia, Ignác hős 1848. 303.
- Péter kásonyujfalusi lófőséget kapott 1655. 115.
- Fogaras m. 20.
- város 5, 20, 96, 298, 304, 315.
- Fogarasi kerület 221.
- medence 10, 11.
- Albert tanár 16.
- György építész 1755—1772. 343, 351.
- Fogarassi Mihály erdélyi püspök 1863—1865. 70, 72, 304, 327, 330, 350, 352, 372, 450, 497.
- Foksani moldovai város 228.
- Folytonos tábla (tabula continua) Csíkban és Gyergyóban 1763. 198, 199.
- Fontinele Kolozs m. 296.
- Forgách megyei kancellár 1864. 329.

Forika Ferenc tizedes tekerőpataki Bulkánál hősi halott 1788. 229.
 — Pál gyergyótekerőpataki nemessége bizonyított 1846. 265.
 Fornadia hunyadmegyei község
 Formika Máté bécsi nyomdász 1538. 345.
 Forró-család 510.
 Forró székely határőr huszárcapitány ezredes 1848—1849. 276, 295, 299.
 — György pap 1618. 143.
 — Péter szentléleki, udvarhelyi plébános és esperes 1620. 143.
 Förderl szeredai főbiztos 1853. 321.
 Földes József tanár 449.
 Földművelés Csikban 1691—1867. 376—378.
 — az összekelységénél 44.
 Földvár község Brassó m. 100, 130.
 Förster Gyula báró műtörténész 68, 70, 71.
 Fraknoi Vilmos püspök történetirő 27, 503.
 Francisci Kázmér orsovai térparancnok 1849. 302.
 Franciaország 9, 67.
 Frank hadbíró 1763. 199.
 Franke O. német orientalista 4.
 Frankfurt rajnamelletti város 231.
 Fráter György bíbornok 31, 32, 34, 60, 514.
 Freikofl olaszországi hegy 439.
 Frey Ferenc gyergyószentmiklósi gimn. tanár 452.
 Friedenfels szász író 277.
 Frigyes főherceg 443.
 Fröhlich őrnagy, alezredes 1762—1764. 196, 217.
 Futak község 283.
 Futásfalva udvarhelyszéki község 16.
 Füle Pál gyergyószentmiklósi lófőseget kap 1655. 115.
 Fülpe (Gyergyószárhegy) falurész 462.
 Fülöp Alajos felvinci plébános 450.
 — András gyergyóditrói militáris bírő 1838.
 — Árpád somlyói tanár 1890. 449.
 — Elek szárhegyi 1837. 371.
 — Ferenc kászonujfalusi hős 1813. 336.
 — Ferenc gyergyószárhegyi árvabíró 1810—1812. 240, 241.
 — Ferenc gyergyószárhegyi, de marosjárai lakos nemessége 1846. 260.
 — Gergely gyergyószárhegyi armálist kap 1625. 104.
 — Imre gyergyószentmiklósi iskola-mester 1717. 333.

— Ignác gyergyószárhegyi 1838. 255.
 — János gyergyószárhegyi lófő 1720. 181.
 — János kászonujfalusi hősi halott 1813. 235.
 — János táblabíró 1838. 256.
 — József 445.
 — Lajos gyergyószárhegyi táblabíró 1838. 254.
 — László hősi halott 1914—1918. 440.
 — Mihály gyergyószárhegyi 1847. 267.
 — Mihály gyergyószárhegyi alapítványa 1847. 267.
 — Péter gyergyótekerőpataki lófőseget kapott 1655. 115.
 — Sándor hősi halott 1914—1918. 440.
 Fülöpökutcája tizes Gyergyóalfaluban 43.
 Fűrészhágoalja (Csikszentkirály) falurész 463.
 Füstös István 498.
 — Lőrinc és Bálint csomortániai confráterek 1602. 64.
 — István bankfalvi assessor 1763. 203.
 — István bankfalvi, de felsőbányai lakos nemessége bizonyított 1835. 251.
 Füstös János menasági lófőseget kap 1655. 113.
 — Mihály bankfalvi assessor 1763. 203.
 — Péter szentmártoni lófőseget kap 1655. 113.
 — Péter 1672. 124.

G

Gaal Balázs gyergyószentmiklósi lófőseget kap 1625. 104.
 Dr. Gaál Endre vármegyei aljegyző, szerkesztő 1910—1918. 414, 415, 458, 492.
 Gaál Ferenc szentsimoni 1657. 117.
 Dr. Gaál István tanár 12.
 Gaisler székely huszárezredben kapitány 1764. 216.
 Galambfalvi János 1686. 128.
 — István fia Antal;
 — György fiai András, Péter és Gergely 1456. 26.
 Galgenberg helynév 233.
 Galícia 231, 293, 438.
 Galló Ferenc gyergyói számfeletti assessor 1799.
 Galóczás (Gyergyószárhegy) falurész 462.
 Garadosalja tizes Szentdomokoson 42.

Garda Ferenc alezredes 1843. 264.
 — István kászonaltizi militáris bíró 1838. 256.
 Garibaldi 389.
 Gaunersdorf helynév 235.
 Gazda Mihály 1694. 169.
 Gazdasági felügyelőség Csíkban 1918. 428.
 Gábor Antal alcsíki 1848. 273.
 — Áron tüzér 1848. 278, 296, 297.
 — István 1888. 324.
 Gáborffi gyergyótekerőpataki család 269, 353.
 — Gábor gyergyótekerőpataki, gyergyói alkirálybíró 1732—1756. 225, 334, 365.
 — István gyergyótekerőpataki, gyergyói követ 1741. 186.
 — Pál gyergyótekerőpataki követ, gyergyói alkirálybíró, provinciális commissarius 1809—1812. 239, 240, 241, 268.
 Gáborokpataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
 Gábosi Dénes csekefalvi 415.
 — Miklós szentmártoni, csekefalvi, szentimrei iskolamester 1694. 170.
 Gál honvédőrmester 1849. 290.
 — András szentkirályi lófőiséget kap 1655. 113.
 — András, János, Mihály és Péter gyergyótekerőpatakiak lófőiséget kapnak 1655. 115.
 — Antal menasági peditást kap 1586. 90.
 — Elek alfalvi törvényszéki ülnök 1867. 386, 389.
 — Emil kitüntetett hős 1915—1916. 439.
 — Endre kászoni, gyergyói egyesbíró, tisztügyész 1865—1890. 368, 390, 393, 395, 401, 418.
 — Ferenc gyergyótekerőpataki Bulkánál hősi halott 1788. 229.
 — Ferenc gyergyóalfalvi hősi halott 1813. 235.
 — Ferenc, Lőrinc csikszentmiklósiak lófőiséget kaptak 1655. 114.
 — István csomafalvi lófőiséget kap 1655. 115.
 — István, János, Mátyás és Péter lófőiséget kapnak 1655. 114.
 — István kászoni 1877. 396.
 — János dánfalvi hősi halott 1813. 235.
 — József id. és ifj. honvédszászlóalj parancsnokok 1848—49. 304.
 — József felecsiki főesperes 1805—1817. 336.

— József pálfalvi építész 415.
 — József dr. ügyvéd 415, 456.
 — László dr. alfalvi kúriai bíró 389.
 — Miklós ezredes 1848, 283. 285.
 Gáll Miklós kitüntetett hős 1915—1916. 439.
 Gál Péter várdotfalvi, de nádudvari gazdatiszt nemessége igazoltatott 148.
 — Péter hilibi felecsiki főesperes, 1780—1785. 336.
 — Sándor kászonújfalvi közhusár 1794. 232.
 — Sándor szentgyörgyi pótkövet I. székely határorezred parancsnoka 1848—1856. 271, 272, 288, 289, 296, 301, 306, 316, 317, 320, 324, 367.
 — Sándor kitüntetett hős 1915—1916. 439.
 — Tamás gyergyószentmiklósi lófőiséget kap 1688. 115.
 Gálfalva község Kisküküllő m. 286.
 — tizes Gyergyóújfaluban 42.
 Gál-út tizes Gyergyóújfaluban 42.
 Gálffi Mihály udvarhelyi földbirtokos 1854. 317, 318, 320.
 — Pál kozmási plébános Csík, Gyergyó, Kászon főesperes 1580—1592. 140, 141, 143, 334.
 P. Gáspár Bálint körül 1700. 365.
 Gáspár Dániel gyergyószárhegyi hadnagy ezüst érmet kap 1793—1813. 231, 235.
 — István kászonimpéri 1589. 101.
 — István és János szárhegyiek lófőiséget kapnak 1631. 111.
 — Mihály és Péter csekefalviak lófőiséget kapnak 1655. 114.
 — Sámuel gyergyószárhegyi hadnagy 1813. 235.
 — Tamás szentsimoni lófőiséget kap 1655. 114.
 Gátrendőri és vetés-mezőrendőrségi intézkedések Csikszentgyörgyön 1844. 264.
 Gecző Antal darabont 1581. 91.
 — János és Tamás csobotfalvi confrateretek 1602. 64.
 — István és Tamás taploczaiak 1764. 216.
 — János csobotfalvi nemessége bizonyítottatott 1846. 259.
 — János 1841. 260.
 — János szeredai számfeletti táblabíró, azelőtt királyi táblairnok, honvéd huszárhadnagy, gyűl. képviselő, táblai tanácselnök 1848—1891. 270, 304, 327, 330, 331, 366, 397, 418, 486.

- Márton csikjenőfalvi Foksai-nál hősi halott 1788—1790. 229.
- Mihály csobotfalvi assessor 1712. 179.
- Mihály és Albert csiksomlyóiak armálist kapnak 1742. 187.
- Gedeon osztrák tábornok 1848. 277, 278.
- Gedő György és Mihály csikjenőfalviak lófőséget kapnak 1655. 114.
- Gegeő Bálint somlyói 1560 és 1577. 39, 88.
- István taploczai nemes 1579. 89.
- Gegő István nemes ember 1620. 494.
- Gegeő Péter menasági, lófőséget kap 1655. 114.
- Gegeő József csikpálfalvi nemessége igazoltatik 1832. 245.
- Pál csikjenőfalvi 1505. 23.
- Péter 1711. 178.
- Gelu vára 15.
- Genesi Alajos gyergyószárhegyi, de brádi lakos nemessége igazoltatik 1833. 248.
- György gyergyószárhegyi hadnagy 1813. 235.
- Generális-congregatio Nagyboldogasszonyon 1735. 355.
- Gepidák 4, 16.
- Gerebenencz háromszéki eltűnt község 5, 52.
- Gerebencs község, Mezőség 305.
- Gereöffy Géza gyergyóalfalvi, zászlós, arany vitézségi érmet kap 1915. 439, 440.
- Gerey Gyula dr. volt dévai polgármester, most bpesti ügyvéd 246.
- Lajos kolozsvári, felesége László Gizella jakabfalvi 246.
- Geréb Elek csicsói, felcsiki assessor, urb. biz. tagja 1830—1846. 244, 249, 254.
- Elek árapataki, csicsói 1870. 389.
- Farkas csicsói, felcsiki 1812. 241.
- Ferencné Mihálec Hona taploczai 1645. 110.
- Imre csicsói 1539. 31.
- János kadicsfalvi 1580. 89.
- János madéfalvi, szentmihályi földesúr. 1576. 88.
- János árapataki, felesége Bencser Anna, Taploczáról Csicsóba mentek 126.
- János 1707. 175.
- János árapataki nemessége bizonyítottatik 1842—1848. 260, 271.
- Kata árapataki, Damokos Tamásné, előbb Angyalosi Mihályné, leánya Angyalosi Erzsébet, csikszentmihályi Sándor Jánosné 1669—1704. 126.
- Kálmán árapataki, csicsói, törvényszéki ülnök 1867—1874. 386, 389, 391.
- Karolina árapataki, de bécsi lakos nemessége bizonyítottatik 1835. 251.
- Gergely deák szentléleki 1620. 494.
- csikszenttamási, csiki esperes, nagyboldogasszonyi plébános 1669. 143, 145.
- deák szentimrei alsíki alkirálybíró 1656. 133.
- felcsiki alkirálybíró 1710. 178.
- Andor gyergyószentmiklósi járásbíró 1905—1909. 403.
- András és Pál szentmártoniak pedítátust kapnak 1886. 90.
- András és Márton bánkfalviak lófőséget kapnak 1655. 114.
- Bálint csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
- György csikszentmiklósi lófőséget kap 1655. 115.
- Ignác alsíki 1848. 273.
- Imre mindszenti lófőséget kap 1655. 114.
- István, András és Mihály kászonjakabfalviak lófőséget kapnak 1655. 115.
- István gyergyószentmiklósi hős 1814. 236.
- István szentmártoni militáris bíró 1838. 256.
- János taploczai militáris bíró 1838. 256.
- József id. szentsimoni kántor 1880—1917. 446.
- Lajos honvédfőhadnagy 1849. 316.
- Mihály szentimrei lófőséget nyer 1608. 102.
- Pál menasági lófőséget kap 1655. 114.
- Péter szentimrei lófő 1591. 93.
- Sándor szentimrei militáris bíró 1838. 256.
- Tamás csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
- Tamás kászonjakabfalvi jobbjágy 1624. 106.
- Gergelyffi Györgyné Lucza asszony gyergyószentmiklósi 1499. 142.
- Geringer ezredes 1805. 235.
- Gerőffi Ferenc gyergyóalfalvi főhadnagy aljárásbíró 1871. 391.
- Géták 15.
- Ghyka Johan román államférfi 1849. 292.
- Gidófalva község Háromszék m. 211
- Gidró János és György karczfalviak

nemessége bizonyított 1838. 253.
 — László csikkarczfalvi, temesvári
 ítélőtáblai elnök 496, 497.
 — Pál karczfalvi 1578. 89.
 Girerd János borzsovai esküdt 1687.
 128.
 Giurgovo romániai helynév 229.
 Glanz Flórián osztrák tanácsadó 1849.
 314.
 Glosz Miksa somlyói tanár 364, 449.
 Golbac altábornagy 445.
 Golescu Miklós román államférfi
 1849. 292.
 Gombocz Zoltán egyetemi tanár,
 nyelvtudós 2.
 Gombos László dr. 449.
 Gordon Róbert, a Déli vasút vezér-
 igazgatója, felesége Bochkor Teréz
 500.
 Gorlicze helynév 439.
 Gornevalye-folyó név 20.
 Gothar János és Péter szentmártoniak
 armálist kapnak 1697. 185.
 Gothard Péter szentmártoni lófő
 1608. 102.
 — Tamás bánkfalvi lófőséget kap
 1607. 101.
 Gottlieb Ignác gyergyószentmiklósi
 birtokos 452.
 Gótok 16.
 — keletiek 4.
 — nyugatiak 4, 15.
 Göde Balázs és János menaságiak ló-
 főséget kapnak 1655. 114.
 — István és Mátyás szentsimoniak ló-
 főséget kapnak 1655. 114.
 Gödöllő 474.
 Görbepataka (Gyimesfelsőlök) falu-
 rész 462.
 Görgény 60, 86, 127, 176, 460, 470.
 Görgényvára 25, 119, 120.
 Görgényi-havasok 460.
 Görgey Artúr hadvezér, 1849. 298,
 301.
 Göröcs Imre göröcsfalvi lófőséget kap
 1645. 114.
 Fr. Görög Jakab fogságba hurcoltat-
 tik 1661. 126.
 Görög Joachim gyergyószentmiklósi
 örmény esperes 1900. 421, 446.
 Görögkatolikus papi javadalom 1839—
 1846. 258, 260.
 — únió 1690. 171.
 Görögkeletiek Csikban először 1837.
 252.
 Göte András szentsimoni lófő 1620.
 163.
 Gőz fűrészgárák Csikban a XIX. sz.
 elején 380.

Gözszy Árpád gyógyszerész 1880. 450.
 — Péter csikszentmártoni járásbíró
 1916. 403, 419.
 Gr. Pál olaszországi hegy 439.
 Graven osztrák tábornok 1705—1706.
 42, 174, 175, 176.
 Gredistye község Hunyad m. 15.
 Gréczes-hegy Csik és Gyergyó közt
 11.
 Griblesti romániai város 228.
 Gritti török megbízott 1535. 30.
 Gromnik galíciai helynév 441.
 Gross Gerárd helynév 234.
 Grotenjhelm orosz tábornok 1849.
 298, 299.
 Grünwald festő 77.
 Guelmine Károly gyergyószentmiklósi
 gim. tanár 452.
 Gulya László dr. csikszeredai tör-
 vénszéki elnök 1903—1905. 403.
 Gurzó István csikszentmiklósi biztos,
 assessor 1651. 112.
 — János szenttamási 1594. 93.
 — Márton felesiki assessor 1611. 102,
 133.
 — Máté szenttamási lófő 1578.—
 1586. 89, 90.
 — Máté karczfalvi 1580. 89.
 — Tamás szenttamási 1586—1594. 90,
 93.
 Guthi István kuruckapitány 1703. 173.
 Guyon honvédtábornok 1849. 299.
 Guzora Máté szenttamási lófőséget
 kap 1655. 114.
 Guzorán Miklós szenttamási jobbágy-
 bíró 1578. 89.
 Güducz-telek (Gyergyószárhegy) falu-
 rész 462.
 Günther bécsi 1807. 467.
 Gyás gyűlések 1691 után 313.
 Gimnáziumi reformok 1854. 324.

GY

Gyalakuta község, Maros Torda m.
 Gyalokay Jenő gyalókai, katonai tör-
 ténétíró 289, 295, 296, 298, 438.
 — Lajos gyalókai, honvédtábornok,
 nagyváradi törvénytudós elnök
 1848. 418.
 — Sándor dr., gyalókai, törvénytudós
 elnök, főispán 1905—1917. 403, 418,
 421.
 — Sándorné, Moricz Vilma 1935. 421.
 Gyalui község Kolozs m. 17, 33, 118,
 Gyalui-havasok 5.
 Gyarmathy Sámuel nyelvtudós 518.
 Gyárfás István ifj. lécfalvi 1694. 165.
 — István, Tihámér paptanár Brassó-
 ban 78.

- Lajos plébános 1843. 264.
- László lécfalvi, törvényszéki elnök 1891—1900. 402, 403.
- Gyenge András plébános 1843. 264.
- Imre 1835—1836. 363.
- Gyepceze (Csikszépvízi) falurész 462.
- Giepü-kert Vasand-útjánál a szentgyörgyi határon 112.
- Gyergyó 12, 22, 23, 31, 35, 37, 39, 51, 62, 94, 164, 211, 214, 222, 229, 239, 258, 264, 267, 301, 306, 308, 309, 313, 316, 342, 352, 357, 372, 374, 376, 380—382, 385, 416, 420, 451, 457, 459, 460, 464—467, 470, 474, 496, 497.
- „Gyergyói-lap” szerkesztő Kálmán István, dr. Benke Antal, Novák Albert, Sándory Mihály 459.
- Gyergyói főesperesi kerület 446.
 - főesperesség plébániái 349.
 - havasok 10, 11, 439, 460.
 - Hírlap, Gyergyószentmiklósi-lap, szerkesztője Kalmár Ignác 1898. 459.
 - -járás 314, 315.
 - -medence 10.
- Gyergyóalfalu 62, 191, 198, 211, 301, 215, 375, 461—463, 466, 478.
 - -i templom 23, 76.
 - -i plébánia 334, 349, 350.
 - -i járás 386.
- Gyergyó Békás község 20, 189, 309, 315, 460—463, 478, 492.
 - Bélbor község 20, 190, 309, 315, 461, 462, 492.
 - Bélbor-i szoros 460.
 - Csomafalva 204, 211, 315, 350, 462—463, 446.
 - Ditró 20, 181, 211, 261, 265, 268, 306, 315, 350, 382, 456, 461—463, 466—478, 485, 486.
 - ditrói templom 146.
 - ditrói plébánia 334.
 - ditrói járás 392.
 - Galoczás 416.
 - Holló község 20, 315, 461, 462, 492.
 - Kilyénfalva 211, 215, 350, 353, 462, 463.
 - Libánteleg (Gyergyóújfalú) falurész 462.
 - Remete 207, 211, 306, 315, 351, 382, 462, 463, 466, 467.
 - Salamás 307, 315, 350, 461, 462.
 - Szárhegy 19, 119, 184, 192, 204, 211, 315, 350, 351, 382, 456, 462, 463, 466, 467.
 - szárhegyi teplom 23, 76.
 - — plébánia 334.
- Szentmiklós község, azután város 37, 62, 63, 140, 141, 192, 193, 203, 204, 211, 244, 265, 301, 305, 314, 315, 350, 351, 353, 376, 388, 401, 406, 416, 417, 419, 451, 459, 461—463, 466—476, 478, 485, 487.
- Gyergyószentmiklósi egyházközség törvényei 141, 142.
- Gyergyószentmiklós város tisztviselői az összeomlás előtt.
 - vásárszabadalma 1607. 10.
 - vásárjogát Lázár István szárhegyi kapja 106.
- Gyergyószentmiklósi gimnázium története 451—454.
 - járás 382 386, 460, 462.
 - plébánia 329.
 - templom 23, 76, 146, 334.
- Gyergyó Tekerőpataka 204, 211, 305, 315, 350, 352, 353, 462, 463, 467.
 - Tölgyes 20, 264, 301, 309, 315, 353, 417, 460—462, 467, 478, 492.
 - -tölgyesi járás 386, 392, 460, 462.
 - -tölgyes-szoros 3, 10, 17, 18.
 - Ujfalu 53, 131, 211, 252, 315, 350, 353, 462, 466.
 - —i törvények 1581. 53, 55, 90.
 - —i plébánia 334.
 - Vasláb 315, 460, 467, 497.
 - Várhegy 307, 315, 492, 496.
- Gyergyói határőrök felesketése 1763. 202, 205.
- Gyerő Monostor község, Kolozs m. 337.
- Gyerőfi Pál kiskapusi (Kolozs m.) 1638. 157.
- Gyilkostó 473, 476.
- Gyilkosvölgy-teleg (Gyergyószentmiklós) falurész 462.
- Gyimes 17, 164, 174, 309, 360, 460, 462, 505.
- Gyimesbükk falurész 505.
- Gyimesi-harmincad 244.
 - szoros 3, 10, 17, 18, 258, 300, 338.
 - szoros építése 1698. 171.
 - vár 222, 338.
 - plébánia 338.
- Gyimesbükk 1845. 263, 314, 462.
- Gyimesfelsőlok 461, 462.
- Gyimesközéplök 314, 416, 461, 462.
- Gyimeslok 264, 314, 338.
- Gyimesloki plébánia 338.
- Gyöngyös kásonfeltízi tizes 42.
- Gyöngyössy István költő 505.
- Gyönös Gyula lapkiadó 1902. 458.
- Győrffi gyökér Kozmáson 332.
 - al. György-Pál József csikaptolczai, de aradmegyei lakos nemesége igazoltatik 1819. 243.

- András alfalvi, gyergyói assessor 1723. 199.
- András alfalvi árvabíró, notárius 1810—1834. 240, 241, 242, 249.
- András bánkfalvi 1838. 255.
- András csatószezi 1838. 254.
- Dénes alfalvi, gyergyói assessor, 1837—1848. 251, 254, 259, 273.
- Elek alfalvi, számfelletti gyergyói assessor 1763. 199.
- Gábor gyergyóalfalvi 1734. 184.
- Gábor bánkfalvi 1838. 255.
- Gyula csatószezi képviselő 1888—1920. 388, 400, 418, 419, 449.
- Imre bánkfalvi 1838. 255.
- Ignác csatószezi, ügyvéd 1870—1897. 388, 393, 394, 395.
- István szentimrei XVIII. sz. 369.
- János bánkfalvi 1838. 255.
- János plébános 1843—1849. 264, 316.
- József csikszentgyörgyi armálist kap 1761. 226.
- József csatószezi 1838. 254.
- József csikcsatószezi, felesége Tankó Katalin 1848—1900. 318—332, 388, 395.
- Kálmán gergyóremetei, de temesmegyei lakos nemessége bizonyítatik 1847. 265.
- Mátyás 1533. 502, 507.
- Mihály gyergyóalfalvi II. oszt. százados 1793—1796. 231, 233.
- Györffi Mihály csatószezi főszámvevői hivatalos registratora nemessége bizonyított, provinciális számvevő, kir. tanácsos 1819—1838. 243, 269.
- Miklós bánkfalvi 1838. 255.
- Györffy Pál csekefalvi hősi halált halt 1805. 234.
- P. Györffi Pál 1723—1729. 353, 361.
- Györffy Pető honvéd zászlóaljparancsnok, alkirálybíró, törvényszéki elnök, orsz. képviselő 1848—1880. 304, 305, 386, 387.
- Györffi Sándor tuznádi 1506. 29.
- Györffi Sándor csatószezi, levéltárnok 1876. 388.
- Tamás könyvtárnok 1843. 264.
- Gyöffiné alfalvi Botskor Katalin XIX. sz. 499.
- Györfiek gyökere Kozmásán 1643. 144.
- György Literati királyhű 1711. 176.
- Andor primor csiki assessor 1834. 249.
- András szentimrei hősi halott 1800. 234.
- Antal gyergyókilyénfalvi militáris bíró 1838. 257.
- Bálint és Imre menaságiak lófőseget kapnak, 1655. 114.
- Benedek gyergyószentmiklósi 1577. 88.
- Ferenc szentimrei lófő 1672. 124.
- Ferenc göröcsfalvi lófő, esküdt 1687. 128.
- Gábor csikcsatószezi 1838. 255.
- Imre szépvízi lófő, esküdt 1687. 128.
- János s fia Ferenc dánfalviak 1535. 31.
- Györgyakab Márton nyomdatulajdonos Csikszeredán 1885. 455—459.
- György János madéfalvi XVIII. sz. 369.
- János gyergyószentremetei bíró 1763. 201.
- István gyergyóremetei hősi halott 1800. 234.
- József madéfalvi 1764. 215.
- József primor, alcsiki assessor 1834. 249.
- József gyergyókilyénfalvi tábla-bíró 1838. 254.
- P. György József 63, 65, 147, 148, 150, 362.
- József remetei birtokos 415.
- Lajos 1859. 368.
- Mihály gyergyóremetei lófőseget kap 1655. 115.
- Pál kászonjakabfalvi jobbágy 1624. 106.
- Péter csikfalvi lófőseget káp 1649. 112.
- Sándor gyergyókilyénfalvi ezüst vitézségi érmet kap 1784—1790. 229.
- Tamás és fia, Literati al. Tamás szentmiklósi tanító tekerőpatakiak lófőseget kapnak 1629. 104.
- Tamás és Lőrinc szenttamásiak 1586. 90.
- Györffi Gábor gyergyóalfalvi 1734. 184.
- Györgypál altábornagy 497.
- Domokos taploczai, csiki képviselő, kormánybiztos és főispán 1918. 401, 418, 422.
- Ferenc taploczai ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
- József taploczai 1848. 273.
- Gyufagyár Csikban 1894. 380.
- Gyula erdélyi vezér 65.
- új törzs 4.
- új törzsfő 3.
- város 117.

Gyulafehérvár 98, 99, 117, 130, 167, 173, 213, 216, 288, 292, 295, 298, 322, 324.
 Gyulafehérvári főesperesség 5, 62.
 — lelet 17.
 Gyulay grófnő 1780. 341.
 Gyulai Ferencné grófnő Haller Karolin 1809. 371.
 Gyulay Sámuel marosnémeti székely határőrhuszárezredes 1764. 212.
 Gyurgyevo város Bulgáriában 19.
 Gyümölcstermelés Csikban 466.

H

Haber gabonabiztos 1694. 164.
 Hadik András gróf főparancsnok és gubernátor 1764—1768. 214, 219, 220.
 Hadikfalva Bukovinában 220.
 Hadnagy Mihály csikszentimrei főember 1625—1646. 105, 108, 109.
 Hagymás-hegy 466.
 Hagymásfeje-hegy 466.
 Hajdu István tekerőpataki lófőiséget kap 1655. 115.
 Hajnod Ignác csiki képviselő 418.
 Halicz helynév 446.
 Haller Gábor 1637. 109.
 — gróf főkormányzékai tanácsos 1765. 219.
 — Gábor testőrparancsnok 1762. 192.
 — István 1693. 161.
 — János 1682. 360.
 — János gróf főkirálybíró, főkormányzó 1725—1734. 181, 182, 183, 215, 334, 361.
 — Pál id. 1758—1761. 187, 362.
 — Péterné, Pécsi Erzsébet 1662—1664. 147.
 Hallersheim helynév 234.
 Halmágy község 436.
 Halmágyi István guberniumi titkár 1763—1764. 199, 204, 218.
 — István étfalvi, felesége Sándor Jozefa 1796. 518.
 Hankó Mihály szentgyörgyi ezüst vi-tézsi érdmet kap 1800. 234.
 Hard helynév 231.
 Hargita-fürdő 223, 462, 447.
 Hargita-havas 10, 63, 70, 97, 419, 460, 467.
 Hari község Alsófcher m. 285.
 — lelet 17.
 Háromteteje hegy Szentkirályon 73.
 Határőri köteleesség és beosztás 1763. 205.

Határőrség körül Csik, Gyergyó és Kászon sérelme 309, 310.
 Hatod-hegy 320.
 Hatvani nemzetőrőrnagy 296.
 Havasalföld 9, 10—14, 19, 25, 32, 64, 112, 122, 127, 276, 225, 228, 286, 292, 302, 306.
 Havasalji járás 388.
 Haynald Lajos erdélyi püspök 1853—1861. 323, 326, 327, 329, 352, 354, 357, 368, 371, 372, 447, 448.
 — Lajos püspök búcsúja Erdélytől 1864. 329.
 Hazai Ferenc csikszeredai honvéd-százados 1849—1867. 287, 316, 386.
 Hárfás György szentsimoni plébános 1732. 334.
 Háromkut (Gyergyószentmiklós) falurész 462.
 — -telep (Csikjenőfalva) falurész 462.
 Háromszék m. 16, 460, 474, 489, 490, 491.
 Háromszék 11, 13, 14, 17, 30—32, 40, 94, 98, 100, 117, 121, 129, 130, 163, 171, 175, 192, 202, 206, 213, 278, 297, 300, 309, 314, 325, 337, 351, 382, 394, 400, 500, 505, 517.
 — medence 10.
 Háromszékiek 21.
 — lázadása 95.
 Háromtizes (Gálok, Laczok, Czikók) Bánkfalván falurész 42, 50, 463.
 Hász József szeredai polgármester 1784. 227.
 Hátszeg 291.
 Háromszéki medence 10.
 Hegyalja, magyarországi 230.
 Hegymellék tizes Csikjenőfalván 42.
 Hegyesi István borosjenőfalvi 1687. 128.
 Heidenorff Conrad Mihály 209, 216.
 Heidelberg város 234.
 Heigel Lipót adóhivatali tisztviselő 1888. 456.
 Helm marosvásárhelyi auditor 1853. 321.
 Hellowig Vilmos banktisztviselő 1916. 445.
 Heisler tábornok 1690. 127, 129.
 Helley János ezredes, felesége kásonimpérfalvi Balási Ágnes Tasnádán 1848. 245.
 Henter-család sepsiszentiváni Csikban 126.
 Henter András sepsiszentiváni s felesége, Hadnagy Kató 1625. 104.
 — András 1661. 122.
 — Antal báró 66, 67.

- Ádám báró szentimrei, főkirálybíró 1765—1781. 210, 211, 227, 347.
- Benedek sepsiszentiváni, főkirálybíró 1682—1710. 133, 143, 168, 169, 171, 176—178.
- Ferenc sepsiszentiváni, Csík főkirálybírója 1679. 226, 141.
- Gézáné Mártonffy Mária 455.
- János szentimrei, pénztárnok, orosz követ s ülnök, alkirálybíró, úrbéri biz. tag 1826—1846. 244, 249, 251, 266.
- János ifj. alcsíki jegyző 1848. 272, 273.
- Mihály Rákóczi híve 1703. 173, 177.
- Pál notáztatott 1662. 124.
- Herczberg Károly fakereskedő 417.
- Hermánszeg kászonujfalui tizes 42.
- Hervay Tivadar 406.
- Herzsa moldovai község 297.
- Heveder (Gyergyótekerőpataka) falurész 462.
- Heydte osztrák őrnagy 1848—1849. 277, 278, 289, 318.
- Hédervári-kormány 1905. 406, 418.
- Héjásfalva község Nagyküküllő m. 420.
- Hétfalva községek Brassó m. 20.
- Hidegség (Gyimesközéplök) falurész 462.
- (Gyimesbükk) falurész 462.
- Hidvég község Háromszéken 5, 21, 278.
- Hildebrand marosvásárhelyi vizsgálobíró 1877. 393, 394.
- Hiripné vagy Both-vára Gyergyószentmiklóson a Vároldal nevű dűlőben 76.
- Himalája ázsiai hegység 9.
- Hobay Péterné gyergyószentmiklósi 1631. 142.
- Hodos (Gyergyóditró) falurész 337, 462.
- Hodos-tó 23.
- Högödör helynév a rákosi Hargitán 471.
- Hogyai Bálint 1560. 34.
- Lukács bethlenfalvi 1580. 89.
- János 1570. 345.
- Holdvilág község Nagyküküllő m. 173.
- Hollerung Gábor főmérnök, felesége Bochkor Viola 500.
- Holló Antal szentsimoni lófőiséget kap 1607. 101.
- István taploczai 1848. 284.
- Balázs János opcsinai szorosfelügyelő 1730. 182.
- Hóman Bálint történettudós, kultuszminiszter 2, 3, 17, 69, 503.
- Homonnai-Drugeth erdélyi trónkövetelő 1607. 101.
- Homoród folyó 11, 18, 30.
- Almás község Udvarhely m. 12.
- Szentmárton község Udvarhely m. 37.
- Szentpál község Udvarhely m. 17, 18, 21, 30.
- Homoródszentpáli lelet 18.
- Hopilek hegy 291.
- Horchenloch helynév 233.
- Horesok gyergyócsomafalvi tizes 42.
- Horváth Albin háromszéki főkirálybíró 1848. 278.
- Benedek piarista 1749. 519.
- Boldizsár m. kir. igazságügyminiszter 1869. 310, 330.
- P. Horváth Dániel csíki képviselő 418.
- Horváth György Rákóczi híve 1704—1708. 174, 176.
- István történettudós 515, 516.
- József alcsíki alkirálybíró 1745. 225.
- Károly háromszéki földbirtokos 1854. 317, 318, 322.
- Károly brassói, azután somlyói gimn. igazgató 1860—1864. 329, 368.
- László gidófalvi 1764. 216.
- Mihály püspök, történetíró 502.
- Horvátország 281, 282, 444, 474.
- Horváth Sámuel számfelveti assessor 1763. 198.
- Hosszú Ferenc csikszentkirályi plébános, főesperes 1888—1904. 446, 456.
- Hosszúaszó mindszenti tizes, falurész 42, 315, 462, 469, 477.
- Hosszúhavas felcsíki havas 182.
- Hozó Ferenc szenttamási XVIII. sz. 369.
- Ferenc ns. szentmártoni 1838. 255.
- Höchst helynév 234.
- Hubrik Antal 1855. 324.
- Húnok 16.
- attilaiak feltűnése 4.
- birodalma az Altáji-hegyekben 4.
- birodalma Attila alatt 5.
- Hún-magyar-szekely azonosság 4.
- Hunfalvi Pál 2, 506, 511.
- Hunyad m. 16, 215, 221, 400.
- Hunyadi János 63, 64, 65, 69.
- János csiksomlyói zárdát és templomot renováltatta és 32 confratert ad 1445. 25.
- Mátyás király Kászon kiváltságát megerősíti 26.
- Hunt-Pázmán nemzetség, ennek cí-

- mere a rákosi templomban 69, 71.
B. Hurmuzaki Eudoxin román történetíró 96.
Huszár János tekerőpataki lófőseget kap 1655. 115.
 — **Tamás csíkszentmártoni** pediatust kap 1591. 93.
Huszka Jenő műtörténész 78.
Huszt város 60.
Hutter főkormányzói tanácsos 1765. 219.
Huszár Mátyás brenhidai főasztalnok 1635. 108, 109.

I

- Idegen kereskedők és iparosok részére Gyergyóditró engedélye** 1808. 261.
 „Igazság” csíkszeredai lap 1885. 455.
Ihász Dániel honvédezered 1849. 296.
Igyártó Balázs és Gergely szentmiklósiak lófőseget kapnak 1655. 114.
P. Illea András S. J. 1764. 139.
Illés György szentimrei lófőseget kap 1655. 114.
 — **Antal kászoni** 1812. 241.
 — **András szentsimoni** 1571. 86.
 — **András csatószegei** 1570. 36.
Ilyés András szentgyörgyi, erdélyi püspök 1692—1714. 144, 145, 148, 157, 161, 331, 333, 337, 348, 364, 369, 372, 497.
 — **Antal lófő, assessor** 1799. 238.
Ilyés Ádám szentgyörgyi, de dévai lakos nemessége igazoltatott 1813. 242.
Ilyés Ferenc csíkszentmiklósi assessor 1687. 128.
 — **Ignác törvényszéki segéd** 1859. 368.
 — **István** 1852. 317.
 — **István szentgyörgyi, szenttamási püspök** 145, 146, 157, 364, 372, 497.
 — **János karcfalvi** 1577—1580. 88, 89.
 — **János apát XVIII. sz. első fele** 369.
 — **János csíkszentgyörgyi táblabíró** 1838. 254.
 — **József szentimrei ügyvéd** 516, 517.
 — **Sándor gyalogos I. osztályú vitézségi érmet** kap 1915. 435.
Imets F. Jákó somlyói gimn. igazgató, kanonok 1876—1891. 285, 287, 308, 363, 399, 447, 448, 449, 450, 455, 456.
Dr. Imets János 1903. 457.
Imets Mátyás 1595. 94, 95.
Imechi Ince Vacsárcsiban földesúr 1576. 88.

- Imets János** albiztos 1850—1854. 305, 317.
 — **Mojzes** 1707. 177.
Imre Literati királyhűségre visszatér 1711. 176.
Imreh András és Péter gyergyószentmiklósiak lófőseget kaptak 1655. 115.
Incze Antal delnei, kitüntetett hős 1915—1916. 439.
Imreh Aurél csíki képviselő 418.
Imre Dániel id. és ifj. szépviziek 1838. 255.
Dr. Imreh Dénes kitüntetett hős 1915—1916. 439.
Imreh Dénes gyergyói erdőmester XX. sz. 398, 456.
Imre Elek szépvízi 1838. 254.
 — **Elek vacsárcsi militáris bíró** 1838. 256.
 — **Ferenc taploczai confrater** 1602. 64.
Imre János mindszenti 1620. 493, 494.
 — **János szépvízi, felcsíki vicekirálybíró** 1651. 112.
 — **János gyergyócsomafalvi lófő** 1655. 115.
 — **János csekefalvi lófő** 1655. 114.
Imreh János vacsárcsi lófő, bíró 1687. 129.
Imre János 1776. 223.
 — **János csíkjenőfalvi militáris bíró** 1838. 256.
 — **János tisztviselő** 1838. 256.
 — **József** 1764. 215.
Imreh Lajos felcsíki 1799. 238.
Imre Lajos ifj. szépvízi 1838. 255.
 — **Mihály szépvízi** 1764. 214.
 — **Lőrinc göröcsfalvi lófőseget** kap 1655. 114.
 — **Péter csatószegei** 1571. 86.
 — **Tamás boroszlói** 1569. 36.
 — **Pál kozmási lófőseget** kap 1655. 114.
Incze menasági honvéd 1845. 276.
 — **András delnei, felcsíki alkirálybíró** 1671. 126.
 — **Andrásné delnei** 1694. 162.
 — **András szentsimoni** 1729. 170.
 — **András menasági lófőseget** kap 1655. 114.
 — **Balázs delnei főjegyző** 1611. 102.
 — **Balázs gyergyócsomafalvi lófő** 1626. 104.
 — **Dávid menasági, hősi halott** 1814. 236.
 — **Domokos delnei, szentgyörgyi plébános, fősperes** 418, 446.
 — **Domokos csíkszentgyörgyi plébános** 419.

- Elek delnei 1838. 256.
- Farkas deák rákosi 1570. 345.
- Gáspár delnei 1639—1647. 109, 111.
- István delnei kuruc 1711. 176.
- Intze István delnei, felesége Csató Katalin delnei 1733. 499.
- Incze István delnei hadnagy 1793—1796. 231.
- János szépvízi 1639. 109.
- János csatószegei hős, hősi halott 1795—1813. 232, 235.
- János szentsimoni lófőiséget kap 1649. 108.
- Inceloka gyergyócsomafalvi tizes 42.
- Károlyné szárazajtai, Fodor Mária 1826—1910. 303.
- Péter csatószegei 1576. 36.
- Tamás szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
- Innsbruck város 273, 523.
- Iregi-család 24.
- Irgus fiai 1324. 24.
- Iskolák germanizációja 1855. 325.
- Ismail basa 1661. 122, 123.
- Isonzo olaszországi folyó 439.
- Istensegíts község Bukovinában 220.
- István Gábor 1533. 502, 507.
- Szent, király 505.
- V. István magyar király 6.
- István moldovai, szentmártoni plébános 1592. 146.
- moldovai vajda 1475. 27.
- nagy, moldovai vajda 67.
- moldovai vajda 1658. 117.
- havasalföldi vajda 94.
- Apor fia 1349—1360. 24.
- alfalvi plébános 1567. 66.
- Phileud fia 1324. 23.
- szentdomokosi plébános 1670. 144.
- Literati királyhű 1711. 176.
- Literati kászonyjakabfalvi, baskai szorosfelügyelő 1730. 183.
- Benedek gyergyótekerőpataki lófőiséget kap 1655. 115.
- Ferenc kászonyfalvi lófőiséget kap 1607. 101.
- György kászonyaltizi, de ballai lakos nemessége bizonyíttatik 1839. 257.
- Jakab, Balázs fia menasági, de szőkefalvi lakos nemessége igazoltatott 1819. 243.
- János menasági lófőiséget kapott 1655. 114.
- János amadéfalvi lófőiséget kapott 1655. 114.
- Kálmán 1853. 317.
- Máté kászonyfelsőfalvi peditátust kap 1626. 104.
- Márton szentléleki 1620. 494.

- Péter vacsárcsi lófőiséget kap 1655. 114.
- Istvánffi András gyergyóditrói plébános 1732. 334.
- Antal madéfalvi huszárcapitány, lipcei hős 1813. 236.
- Antal madéfalvi, de pozsonyi lakos nemessége bizonyíttatott 1826—1839. 257.
- Miklós kisasszonyfalvi történetíró 139.
- Pál madéfalvi, gub. titkár, kolozsvári jogakadémiai tanár; nemessége bizonyíttatik 1839—1869. 257, 268, 328, 329.
- Ittkéfalva bankfalvi tizes Felcsikon 42, 50, 261, 463.
- Ivacsó Péter gyergyóremetei lófőiséget kap 1655. 115.
- Ivános helynév 314.
- Ivánti felcsíki helynév 182.
- Izabella királyné 15, 31, 33, 34, 52, 102, 138.
- Izsák István szentmihályi militáris bíró 1838. 256.

J

- Jakab, Chumburd fia 1324. 23.
- Jakab-család 24.
- Jakab fiai 1324. 24.
- és Péter, István fiai 1349. 24.
- András szentmártoni 1570. 37.
- Antal tanár 1890—1909. 449, 450.
- Elek történetíró 1, 58, 92, 104, 400.
- Gergely szentdomokosi jobbágy 1567. 88.
- István szenttamási jobbágy 1578. 89.
- István szentimrei, de nagyenyedi lakos nemessége bizonyíttatik 1841. 260.
- János szenttamási jobbágy 1578. 89.
- Lőrinc szentkirályi lófőiséget kap 1655. 113.
- Péter menasági hős 1796. 232.
- István hősi halott 1813. 235.
- Jakabffi József 1758. 362.
- Jakabházy dr. 1854. 319, 321, 322.
- Jakubovich Emil nyelvész és történettudós 3, 503.
- Jancsó kézdívásárhelyi gyógyszerész 1848. 278.
- Benedek történettudós 275, 278, 286, 287, 290, 299, 301.
- Benedek-codex 1630—1663. 152.
- Jancu Avram 1848—1849. 274, 293, 296, 298.
- Jandrindsev svéd tudós 5.

- Jangszala tatár helység Krimben 116.
- Jankovich Béla dr. v. b. t. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1912. 245.
- László huszárezredes, kamarás 1900. 246.
- Jaromir helynév 331.
- Jatkó Mihály szentmihályi lófőséget kap 1655. 114.
- Jákobi István h. bíró gyergyószentmiklói 1838. 256.
- Sándor gyergyószentmiklói plébános 1849. 316.
- I. János magyar király 30, 31, 51, 511.
- János minorita XIV. sz. 25.
- Szentgyörgy és Bazin grófja 1466.
- fia Péter 1498. 26, 28, 69, 71.
- deák várdotfalvi 1620. 494.
- Literati gyergyóalfalvi lófőséget kap 1636. 111.
- Literati szárhegyi 1647. 105.
- Literatus kászoni alkirálybíró 1671. 126.
- Literatus királyhű 1711. 176.
- András szentmártoni lófőséget kap 1655. 114.
- Balázs szentmihályi 1622. 106.
- Antal honvéd 1848. 284.
- Ferenc és Mihály menaságiak lófőséget kapnak 1655. 114.
- Ferenc gyergyóújfalvi lófőséget kap 1655. 115.
- Gergely szentimrei 1569. 36.
- György szentimrei 1575. 86.
- György gyergyótekerőpataki lófőséget kap 1655. 115.
- Mihály szentsimoni lófőséget kap 1655. 114.
- Miklós kászonfeltizi nemességet kap 1635. 108.
- Péter csomortáni confrater 1602. 64.
- Zsigmond (II. János) 32—35, 53, 56—58, 61, 66, 85, 86, 89, 148, 345, 498.
- Jánosi-testvérek gyergyóújfalviak 416.
- Jánosi Imre 1560. 34.
- Péter és Bertalan szentmihályi földesurak 1576. 88.
- Tamás szépvizi és szentmihályi földesúr 1575. 88.
- Márton geometer 1838. 256.
- Márton gyergyószentmiklói nemessége bizonyítottott 1839. 258.
- Márton szentmiklói 273.
- Jánossi Mátyás vaesárcsi 1725. 339.
- Mihály kászoni hites jegyző 1732. 334.
- Mihály egyesbíró Szeredában 1867. 326.
- Sándor gyergyószentmiklói törvényészki bíró 1871. 391.
- Jászvásár város (Jassi) 167, 229.
- Javárdipataka (Gyimesközéplak) falurész 462.
- Jedd község Marostorda m. 360.
- P. Jegenyei Ferenc custos Somlyón 1667—1669. 148, 149.
- Jenőfalva (Bánkfalva) falurész 463, 469.
- Jellasich horvát bán 275, 282.
- Jencsevics-vendéglő Csikszerezében 1877. 394.
- Jenő főherceg 411.
- Jeniszei-vidéki leletek 78.
- IV. Jenő pápa 63, 64.
- Jenőfalva bánkfalvi tizes 40, 42, 50. — felsíki falu 40.
- Jékei Péter 1560. 34.
- Jeremiás Mózes csikjenőfalvi lófőséget kapott 1655. 114.
- Jobbágytelke község Marosszéken 337.
- Jochsmann hivatalnok 324.
- Jókai Mór és felesége, Laborfalvi Benke Róza Csikban 1853. 324.
- Jogfejemények Erdélyben 1853. 323. — 1855. 325.
- Jordáki spathár 1662. 123.
- Josa Ferenc csikszentkirályi, ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
- Josephstadt (Csehországban) 323.
- Josika Imre br. százados 1762. 190. — Lajos br. 1850—1860. 304, 306.
- Joszáshely község 12.
- Jovics honvédőrnagy 1849. 302.
- Jozsa Antal szentkirályi, felesége Darvas Klára, leánya Teréz, fivéréi Ferenc és János armálist kapnak 1758. 189.
- Ferenc csikszentkirályi nemessége bizonyítottatik 1848. 270.
- György 1765. 370.
- Józsa Sándor honvédhadnagy 1848. 284.
- Jozsák tizes Mindszenten 42.
- I. József 174, 184.
- II. József 74, 222, 223, 227—229, 343, 356, 359, 366, 369, 448, 487.
- József főherceg 411, 437, 438.
- Literatus királyhű 1711.
- Jozsinczy Mihály báró 1764. 214.
- Julian barát dominikánus XIII. sz. 504.

K

- Kaba Márton csikjenőfalvi lófő 1587. 88.
 Kabarlaba hegy Olaszországban 444.
 Kabarok 19.
 Kabos Károly honvéd zászlóaljparancsnok 1849—1867. 289—295, 301, 302, 386.
 Kacai (Kachai) Ferenc 1556—1578. 33, 88.
 Kaczos Miklós és Tamás zsgödiek lófőséget kapnak 1655. 114.
 Kadács Apor fia 1363. 24.
 Kajezia Péter és Márton kászonyfalusi jobbágyok 1624. 106.
 Kajca Péter és István kozmásiak krimi tatár fogságban 1657—1667. 116.
 Kajtár Mihály dánfalvi hős 1796. 233.
 — Miklós csikjenőfalvi 1495. 28.
 — Tamás csikjenőfalvi 1505. 28.
 Kakas tizes Gyergyócsomafalván 42.
 Kalautzas vallye folyó 20.
 Kalliani osztrák parancsnok 295, 296.
 Kalmár Ignác lapszerkesztő 1898. 459.
 Kalocz császári főhadnagy 1850. 315.
 Kalnas Mare hegy 20.
 Kalocza (Kalocsa) János szentgyörgyi lófőséget kap 1655. 114.
 Kaluger moldovai község 371.
 Kamenczi helynév 439.
 Kanta község Háromszéken 5, 19, 20, 46.
 Kantakuzen vojnik 1662. 23.
 — Illés moldovai főúr 1703. 177.
 Kapi István 1659. 120.
 P. Kapisztrán János 163.
 Karacsi György csíkszentgyörgyi, alcsíki alkirálybíró 1634. 107, 133.
 — Imre szentsimoni militáris bíró 1838. 256.
 Karakas Boldizsár esztelneki 1683. 127.
 Karakói hid 420.
 Karácsony János erzsébetvárosi főesperes 1769. 243.
 Dr. Karácsonyi János történetíró 158.
 Karácsonyi József világi pap, tanítóképzédei igazgató 1916. 455.
 Karánsebes város 60, 156, 294, 295.
 Karatna háromszéki község 5, 19, 46.
 Karchia Balázs gyergyószentmiklósi lófő 1594. 93.
 Karda János jenőfalvi lófőséget kap 1655. 114.
 — János káplár karcfalvi, hős 1794. 232.
 — Károly 1848. 273.
 — Mátyás karcfalvi, hős halott 1814. 236.
 Kardos Albert taploczai confrater 1612. 64.
 — János csobotfalvi szabados assessor 1712. 179.
 Kary gyergyószentmiklósi család lófőség elismerése 1932. 550.
 Kari esperes XVI. sz. 71.
 — altábornagy gyergyószentmiklósi 497.
 — Balázs csíkszentmiklósi 28.
 — Miklós (udvarhelyi) szentléleki plébános 1732. 334.
 — Péter gyergyószentmiklósi, csíkszentmiklósi plébános, csíki főesperes 1680—1700. 71, 145, 150, 335, 342, 359.
 Karinthia 267.
 Karszt fennsík 439.
 Kartall Ferenc gyergyóújfalvi lófő 1625. 104.
 Kassa város 33.
 Kassai Farkas Sámuel törvényszéki segéd 1860—1867. 449.
 — Lajos somlyói tanár 1892. 449.
 Kastal János csíki főesperes, vicarius generalis, prépost 1736—1749. 331, 343.
 Katolikus egyházi kongregációk határozatai XVII. és XVIII. sz. elején 333.
 Kató Márton szentgyörgyi lófőséget kap 1655. 114.
 Katona István történetíró 146.
 — Miklós honvédőrnagy 1848. 277.
 — Péter szentmihályi lófőséget kap 1655. 114.
 — Péter szenttamási militáris bíró 1838. 256.
 Katonasággal érintkező széki bizottságok 1691. 310, 311.
 Katonai határőrvidék 281.
 Katos Sándorné 1694. 166.
 Katrozsza gyergyóújfalusi tizes 42.
 Kaukázus 9. 13.
 Katsás Antal zsgödi militáris bíró 1838. 256.
 Kautnik császári főhadnagy 1850. 315.
 Kaytár Péter gyergyókilyénfalvi lófőséget kap 1636. 111.
 Kazinczy Lajos honvédtábornok 1849. 298, 301.
 Kádár Mihály szentléleki lófőséget kap 1655. 114.
 P. Kájoni János somlyói gvardián, szárhegyi házfőnök 1669. 123, 143, 147, 149, 150.
 Kájoni János „Cantionale Catholicum”, a csíksomlyói zárda nyom-

- dájának első terméke 1676. 150, 360, 362.
- Kál Horka** 4.
- Kállay Ferenc** történész 26.
- **Ubul főispán** 1906—1910. 406, 414, 415, 417, 419, 448.
- Kálmán király** 17, 18, 21, 511.
- Kálmán István** gyergyószentmiklósi ügyvéd 1850. 306.
- **István lapszerkesztő** Gyergyóban 1880. 459.
- P. Kálmándi Ferenc** somlyói házfőnök 1690. 147, 364.
- Kálnokpataka** (Gyimesközéplök) falurész 462.
- Kálnoki bizottság** 1762. 196, 198, 199, 202.
- Kálnoky-család** kőrisspataki 22.
- Kálnoky Antal** gróf lovassági tábornok 1763. 199.
- Kálnoky Ádám** gróf főkapitány 1713. 163, 179, 355.
- Kálnoki Bálint** 1600. 95.
- Kálnoky Ferenc** gróf 1730. 355.
- **Ferenc** gróf főkirálybíró 1745. 355.
- Kálnoki Istvánné** Béli Anna 1680. 147.
- **János és Benedek** notáztatnak 1608. 102.
- **Mihály csiki főkapitány** 1660—1680. 116, 119, 120. 133.
- **Péter Rákóczi híve** 1703. 173, 177.
- **Sámuel kőrisspataki Lázár István szárhegyi veje** 1688—1691. 112, 161.
- Kánya Balázs** csikdelnei, csiki esperes, nagykászoni plébános 1659—1674. 143.
- **Ferenc** a katonaság részéről alcsiki assessor 1834—1838. 249, 254.
- **József** plébános 1843. 264.
- **Márton és János** csomortániai confraterok 1602. 64.
- **Pál** szentgyörgyi lófőiséget kap 1585. 90.
- Kápolnaszeg tizes** Szentsimonon 41.
- Kárhágó** alcsiki havas 183.
- Nagy Károly** római császár 4, 513.
- I. Károly** magyar király 23.
- III. Károly** magyar király 181, 184, 355.
- IV. Károly** magyar király 421, 444, 502.
- Károly Mihály** 1606. 509.
- Károlyi-kormány** 1918. 422.
- Károlyi Sándor** nagykárolyi 1720. 181.
- Kárpátok** 9, 14, 20, 62, 67.
- Kászón-alcsiki főesperesi kerület** 446.
- — — plébániái 343—349.
- Kászónfürdő** (Kászónjakabfalvi) falurész 463.
- Kászón-alesiki járás** 392, 460, 462, 463.
- Kászón-kis** 24.
- **pataka** 24, 460.
- **rétje** 25.
- **völgye** 300.
- **-i medence** 10.
- Kászoniak** 21.
- Kászonszék** 19, 25, 31, 37—40, 51, 60, 62, 63, 94, 99—101, 105, 112, 164, 211, 214, 222, 225, 239, 258, 262, 267, 309, 313, 345, 352, 357, 372, 374, 375, 380—382, 385, 395, 460, 466, 467, 470, 486, 496, 497, 505.
- Kászón Csik** elszakadási törekvése 50, 51, 192.
- Kászonszék** szabadalmi 25, 26, 86, 100, 101, 184.
- Kászónaltiz** 244, 315, 346, 463.
- Kászónfeltiz** (Felsőfalu) 99, 211, 244, 315, 346, 369, 463.
- Kászónfeltizen felül** Bakkosalj-várom 76.
- Kászónimpér** 315, 346, 463, 466.
- Kászónjakabfalva** 37, 98, 211, 315, 343, 344, 380, 463.
- Kászónjakabfalvi-fürdő** 1847. 264, 467.
- **plébánia** 343, 344.
- Kászónújfalva** 99, 141, 211, 315, 395, 487.
- **plébánia** 333, 344.
- Kászoni István** kászónjakabfalvi 1799. 370.
- **János csiki főkirálybíró, főkapitány** (Báró Bornemisza) 1709—1721. 175, 176, 179.
- P. Kászoni Márton** 1660. 121.
- Kászoni Mihály** kászoni jegyző, assessor, kászoni alkirálybíró 1756—1763. 198, 225.
- **Mihály** kászoni alkirálybíró 1793. 237.
- **Miklós** kászoni hitessessor 1652. 112.
- Kedves-család** szenttamási 248.
- Kedves Antal** szenttamási jobbágy 1578. 89.
- **Gergely és fia Pál** szenttamásiak armálist kapnak 1702. 185.
- **István** mindszenti militáris bíró 1838. 256.
- **István gyergyói főesperes** 1825—1830. 336.
- **József** honvédszázados, felesége Bors Éva 1889. 450.
- **Lajos I.** székely határőr gyalogezredbeli századparancsnok 1848. 275, 276, 283, 284.

- Lázár szentdomokosi, de kolozsvári lakos nemessége bizonyították 1846. 265.
- Lukács szentdomokosi lófő 1577. 88.
- Pál szenttamási lófőséget kap 1655. 114.
- Péter szenttamási 1591. 91.
- Tamás szentdomokosi, de hátszegi lakos nemessége bizonyították 1847. 266.
- Tamás szentdomokosi irnok, követ, ügyvéd, járásbíró, képviselő 1848—1862, 272, 305, 366, 316, 327, 391.
- Zsuzsanna csobotfalvi 1843. 371.
- Kehl város 267.
- XIV. Kelemen pápa 359, 362.
- Kelemen deák madéfalvi 1727. 170.
- (Szabó) alcisíki notárius 1710. 178.
- Literatus (Szabó) szentmártoni, királyhű, alcisíki assessor 1711. 176, 179.
- predikátor 1602. 341.
- Bálint felcsíki vice királybíró XVI. sz. végén 105.
- Bertalan madéfalvi földesúr 1576. 88.
- Dénes dr. 449.
- Gábor és István a királyhűk 1711. 176.
- György szentmihályi 1612. 106.
- Kelemen-havasok 10, 11, 20, 309, 466.
- Kelemen Jakab delnei lófőséget kap 1655. 114.
- János szentgyörgyi alcisíki assessor 1647. 111, 112.
- Mihály csicsói assessor 1627. 106.
- Mihály csicsói, madéfalvi főkirálybíró 1608—1611. 102, 105, 106, 110, 133, 144.
- Miklós mindszeri 1620. 494.
- Zsigmond nagyernyei 515.
- Keleti-Kárpátok 3, 4, 5, 9, 10, 20, 460, 470.
- Kelta uralom Erdélyben 14, 15.
- Kemenes Dávid gyergyószentmiklósi hadnagy 1813. 235.
- István szentkirályi plébános 1727—1732. 170, 334.
- Miklós gyergyószárhegyi hős Auszterlitznél 1805. 235.
- Kemény Farkas báró 1784. 228.
- Farkas báró 1849. 286, 287, 295, 296, 298, 299, 301.
- Ferenc báró követ 1848—1863. 282, 327.
- János fejedelem 120—124, 498.
- József gróf 338, 506.
- László 1721. 181.
- Kendi Antal és Ferenc 1553. 32.
- Ferenc erdélyi vajda 1553. 146.
- Ferenc tárnokmester 1539. 31.
- Kenessey Béla ref. püspök 1898. 446.
- Keölcse Péter (Chyaaq testvére) gyergyószentmiklósi nemességet kap 1623. 104.
- Keöne János bankfalvi lófő 1607. 101.
- Keövári Artúr újtordai, kolozsvári főszolgabíró, felesége László Berta kásonyakabfalvi 247.
- Kepe (papír) 1848. 272.
- Kepe-rendezés 1839. 254.
- Kerekes al. László Balázs kásonyakabfalvi 1581. 245.
- (al. László) László kásonyakabfalvi 1614. 245.
- Mihály 450.
- Kereskedő székelyek gyergyószentmiklósiak és szépviziek s örmény községek kiváltságai 1842. 260, 261.
- Keresztély János és Péter kásonyakabfalviak lófőséget kapnak 1655. 115.
- Keresztes-havas Alcsíkon 182, 486, 491, 494.
- Keresztesmező 174.
- Keresztes-család 223.
- Keresztes csikbankfalvi család lófősege elismertetett 500.
- Antal nagykaszi 1701. 346.
- Antal bankfalvi hadapród, Márton fia súlyosan megsebesült 1805. 234.
- Antal bankfalvi hős 1814. 236, 237.
- Dániel nagybacsoni Szabó Anna, a XIX. sz. első fele 499.
- Elek szeredai, de dési lakos nemessége bizonyítottatott 1846. 265.
- Imre székelyhuszár, határőr, kapitány 1848. 276.
- István csíki képviselő 418.
- János szentmiklósi örmény 1799. 370.
- János bankfalvi, folytonos tábla procurátora 1763. 198.
- János csikbankfalvi Kelemen fia felesége s gyermekei armálist kaptak 1777. 227.
- János alapítványa 1832. 248.
- Márton huszárörömester, bankfalvi hős 1795. 232.
- Márton bankfalvi, kapitány, fia Xaveri Ferenc s leánya nemességet kapnak 1911. 242, 267.
- Márton 1849. 316.
- Mátyás hős 1796. 232.

Kereszténysziget község Szeben m. 130.
 Kersbach helynév 234.
 Kertész György 1671. 126.
 Keskenybükk szenttamási erdőrezs 54.
 Kékedi Zsigmond új donatiót kap 1630. 105, 132.
 Kincseszeg szentkirályi tizes 41.
 Kénos udvarhely megyei község 506.
 Kézai Simon 48.
 Kézdi András gyergyói 1812. 241.
 — főesperesség 5, 62.
 — István gyergyói 1809. 239.
 Kézinyujtód község 369.
 Kézidipolyán (Háromszék m.) 487.
 — (Szentkereszt) mellett Székelybányavár 35.
 Kézdi-Szentlélek község 5, 20, 23, 211, 302.
 Kézdiszentléleki-vár 29.
 Kézdiszék 5, 62, 94, 167, 215, 357, 516.
 Kézivásárhely 52, 98, 145, 221, 296, 300, 437, 440, 487—490.
 — i lehet 16.
 Kézművesek Gyergyó és Csikjenőfalván 1495. 28.
 Kibéd marosszéki község 516.
 Kicsin János gyergyószentmiklósi lófőiséget kap 1655. 115.
 Kiew város 3.
 Kikinday Gyula főmérnök XX. sz. 398.
 Kincse Ignác szentimrei, de parádi lakos nemessége bizonyíttatik 1839. 257.
 Kincstári posta és távirtda Csikszere-dában 1918. 427.
 Király György gyergyóújfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
 — Lajos somlyói tanár 1875. 449.
 — Péter gyergyóújfalusi lófőiséget kap 1636. 111.
 Királyi bíróság 1871. 392.
 Kiss honvédkapitány 1849. 292.
 — Antal I. székelyhatárőr ezredbeli századparancsnoka, honvédőrnagy, gyergyószentmiklósi ügyvéd, törvényszéki ülnök, honvédezredes 1848—1880. 274, 275, 304, 306, 386, 388, 398.
 — Antal gyergyóalfalvi birtokos 1906. 415.
 Kisasszonyi plébánia 335.
 Kisbaczon udvarhelymegyei község 131, 247.
 Kisbeszterce-folyó 460, 474.
 Kisbeszterce-völgye 377, 466.

Kisbeszterce mellett lévő Polyána 491.
 Kiscsetény Nyitra m. 158.
 Kiss Dénes lelkész 1900. 351.
 Kisenyed helynév 274.
 Kiss Ernő gezesi erdőfőtanácsos 1913. 417.
 — Ferenc madéfalvi honvéd 1849. 316.
 — Farkas kászoni primor assessor, jegyző 1834—1840. 249, 251, 254, 259.
 — Gergely szentgyörgyi plébános 1732—1735. 334, 335.
 Kisharom-hegy Lázárfalvánál 114.
 Kis János szentdomokosi lófőiséget kap 1655. 114.
 — János honvédszázados 1849. 289.
 — Jenő gyergyószentmiklósi gimnáziumi tanár 452.
 Kiskapus község Kisküküllő m. 289.
 Kiskörösi avar emlékek 4.
 Kiskuna Ferenc taploczai confrater 64.
 Kisküküllő-folyó 474.
 — -völgye 301.
 Kislok helynév 265.
 Kis Máttyás gyergyóalfalvi hős 1796. 233.
 — Pál gyergyóalfalvi hősi halott 1800. 234.
 — Pál gyergyóújfalvi hősi halott 1814. 236.
 — Péter, György, István, Mihály gyergyóújfalusiak lófőiséget kaptak 1655. 115.
 Kissaj-havas 486.
 Kis Sándor honvédparancsnok 1849. 296.
 Kistorony község Szeben m. 12.
 Kisvártető Zsögödön 72.
 Kisáczka fűrésztelep (Csikkarcfalvi) falurész 462.
 Klapka tábornok 1863. 328.
 Klobusiczky Ferenc zelényi báró, ezred-püspök 1743. 335.
 Kohányi Gyula tanfelügyelő 455.
 Kokczyn helynév 441.
 Koldulás szabályozása 1844. 264.
 Dr. Kollonits Dénes 450.
 Kollonits István kézdivásárhelyi orgonagyáros 1855—1859. 351, 354.
 Kolozsi honvédszázados 1849. 290.
 Kolozs vármegye 337.
 Kolozsvár város 12, 13, 17, 23, 60, 96, 100, 104, 161, 226, 230, 277, 278, 283, 285, 292, 298, 299, 301, 306, 323, 326, 330, 356, 369, 380, 390, 397, 401, 407, 420, 447, 449, 500.
 P. Kolozvári Bertalan 1642. 151.

Kolozsvári jogakadémia megnyitása 1803. 328.
 — lelet 17.
 — országgyűlés 1865. 330.
 — Sándor egyetemi tanár 48, 54, 55, 134, 152, 153, 313.
 P. Kolozsvári Sz. János megöletése 1661. 124.
 Kolumbán Ferenc alsíki 1848. 273.
 Komance-vár Lengyelországban 140.
 Komárom város 325.
 Komjádpataka (Gyimesfelsőlok) falurész 462.
 Kocsag honvédhadnagy 1849. 295.
 — István bankfalvi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
 Kocsagh Tamás csikbankfalvi hősi halott 1796. 233.
 Kocz Bálint szentkirályi lófő 1622—1647. 109.
 — Ferenc csikszentmihályi, hősi halott 1790. 229.
 — Gergely csikjenőfalvi bányamunkás 1577. 88.
 — György honvédszázados 1849. 316.
 — József arany vitézségi érmet kapott a világháborúban 440.
 Konstantin Nagy 65.
 Konstantin porphiro genetos 511.
 Konstantinápoly 65, 172, 292, 306, 504, 505.
 Korbudjalu-hegy 20.
 Korbul-hegy 20.
 Korbulvalye-folyó
 Korbului-völgye 20.
 Kopasz Ferenc gyergyói 1677. 128.
 P. Kopasz Patrik somlyói 1905. 359, 367.
 Kordaviselők társulata Csíksomlyón XVII. sz. második felében 149, 150.
 Korinus Jakab író 361.
 Korlát Tamás szenttamási lófőséget kap 1655. 114.
 Kornis főszékely homoródszentpáli 1553. 30, 32.
 — Boldizsár ruszkai 1618. 143.
 — Gáspár fővezér 1599. 97.
 — Gáspár főkapitány 1675. 150.
 — Miklós szentpáli 1539. 31.
 — Zsigmond gróf gubernator 360.
 Korodi Domokos 1764. 218.
 — József szentsimoni 1848—1863. 273, 326, 328.
 — József tusnádi 1838. 254.
 — Lajos gazdaságtanintézeti igazgató 1871. 392.
 — Péter szentsimoni lófőséget kap 1655. 114.

Korogyérpatak 3.
 Korpos Péter és Miklós szentmihályiak lófőséget kapnak 1655. 114.
 P. Korvini Márk somlyói 1646. 150.
 Kos Ferenc gyergyóújfalvi 1906. 415.
 — Károly mérnök és író 79.
 Kós Márton szentdomokosi lófőséget kap 1655. 114.
 Kósa Antal szentkirályi 1838. 255.
 — Balázs 1611. 102.
 — Balázs szentmihályi bíró, lófő 1687. 128.
 — Balázs csicsói, madéfalvi, felesiki assessor 1611. 133.
 — Bálint szenttamási 1587. 90.
 — György szentmihályi 1622. 106.
 — Ferenc 1758. 362.
 — Imre szentmihályi 1639. 109.
 — Imre és György szentmihályiak armálist kapnak 1627. 104.
 — János csicsói Csüges-i szorosfelügyelő 1730. 182.
 — Lajos primor alsíki assessor 1834. 249.
 — Lajos ns. csicsói 1838. 254.
 — Lukács szenttamási 1595. 93.
 — Lukács szentmihályi 1632. 106.
 — Pál és Péter hosszúfalusiak confraterok (Brassó) 1602. 64.
 — Tamás menaságújfalvi lófő 1614. 106.
 — Tamás lófő, szentkirályi esküdt 1687. 128.
 Dr. Kossányi Béla főlevéltárnok 19.
 Kossuth Ferenc 1906. 405.
 — Lajos 1848. 274, 279, 281, 283, 285, 296, 299, 305, 306, 317, 320, 325, 328.
 Kostelek (Csikszépvízi) falurész 462.
 Kosza tizes Gyergyóújfaluban 42.
 — tizes □ Gyergyócsomafalván 42.
 Kosztesd község Hunyad m. 15.
 Kotormány tizes Bankfalva falurész 42, 50, 80, 315, 347, 463.
 Kotormányi Albert tizedes, bodzai-szorosnál hősi halott 1788. 229.
 Kotró János kászonújfalvi hősi halott 1795. 233.
 Kottek-család Szentsimon 348.
 Kovács-család dánfalvi 126.
 Kovács csatószegei 1764. 216.
 — Alajos orvos és József bankfalviak, de biharmegyei lakosok nemessége bizonyítatik 1834. 249.
 — Albert dr. 1906. 415.
 — másként Radoccai András és Mátyás nemessége 1845. 263.
 — András tanítóképezdei tanár 1916. 455.

- Antal gyergyóújfalusi Giurgovonál hősi halott 1790. 229.
- Antal szentdomokosi 1838. 256.
- Ádám gyergyószárhegyi ezüst vitézségi érmet kap 1793. 231.
- Bálint ditrói, hősi halott 1813. 236.
- Elek bánkfalvi 1835. 255.
- Ferenc delnei lófő 1621. 104.
- Ferenc szentgyörgyi, de pesti lakos nemessége bizonyított 1837. 252.
- Ferenc szentgyörgyi, de brassó-megyei lakos nemessége bizonyított 1838. 253.
- Ferenc bánkfalvi, jegyző, követ, alcsíki pénztárnok 1793—1819. 237, 240, 243.
- Gergely 1810. 240.
- Gergely alcsíki alkirálybíró 1810—1812. 240, 242.
- Gergely és Ferenc assessorok 1799. 238, 239.
- Gergely dánfalvi, felcsiki assessor 1679. 126.
- Gyárfás dr. 1906. 415.
- Györgyné dánfalvi, Botskor Erzsébet XVIII. sz. 498, 499.
- Ignác szentsimoni plébános 1843—1851. 264, 349.
- Ignác határőr, tiszt 1848. 272.
- Ignác honvédfőhadnagy, őrnagy 1849. 299, 366.
- István kászonújfalusi lófő 1391. 13.
- István archaeologus XX. sz. 13—17.
- István armálist kap 1742.
- István és Péter gyergyóújfalusi lófőséget kap 1625. 104.
- István tisztviselő 1838. 256.
- István szentsimoni (hadnagy) honvéd 1849. 316.
- István ny. vármegyei számvevő 1906. 415.
- János vacsárcsi lófőséget kap 1655. 114.
- János huszár, delnei hős 1796. 233.
- János szárhegyi hősi halott 1813. 235.
- János várdotfalvi, de kézdivásárhelyi lakos lófősége igazoltatott 1810. 241.
- János felcsiki főesperes 1785—1788.
- János kézdivásárhelyi, somlyói lakos 1785—1791. 370.
- János kászonújfalusi militáris bíró 1838. 256.
- József dánfalvi számfeletti assessor 1764. 198, 215.
- József huszár, csíkszenttamási hős 1796. 233.
- József szentkirályi 1848. 273.
- József alcsíki 1809. 239.
- József id. felesíki 1809. 239.
- József bánkfalvi primor, alcsíki assessor 1834—1838. 249, 254, 255, 256.
- Lajos táblabíró 1846. 266.
- Lajos bánkfalvi 1838. 255.
- Márton szentsimoni 1571. 86.
- Márton és György csíkszentgyörgyi, jenőfalviak lófők 1603. 101.
- Mátyás, János, Ferenc és György dánfalviak armálist kapnak 1638. 108.
- Mihály madéfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Mihály bánkfalvi primor, alcsíki assessor 1830—1839. 244, 249, 253, 254, 257.
- Miklós kászonújfalvi 1701. 343.
- Miklós tunsádi, erdélyi püspök 1827—1853. 248, 265, 269, 323, 338, 343, 345, 347, 349, 371, 372, 402.
- Kovácspaták (Gyimesközéplek) falurész 462.
- Kovács Pál taploczai lófő 1591. 93.
- Kovács(i) Pál csíki bányamunkás 1572. 88.
- Kovács Péter bánkfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Péter taploczai lófő 1591. 93.
- Péter gyergyószentmiklósi új adományt kap 1591. 93.
- Péter szentsimoni lófőséget kap 1655. 114.
- Péter tunsádi, de bihari lakos lófősége bizonyított 1819. 243.
- Péter fejevárosi kanonok 1831. 371.
- Simon gyergyói 1812. 241.
- Tamás csomortáni confrater 1602. 64.
- Tamás csomortányi NagySaj-i és Kis-Saj-i szorosfelügyelő 1730. 183.
- Tamás, József és Pál bánkfalviak armálist kapnak 1752. 189.
- Tamás és Szilveszter fiaikkal Daniel és Józseffel armálist kapnak 1748. 189.
- Tamás bánkfalvi, Csík aljegyzője, jegyző, mozgóbíró, alkirálybíró 1762—1783. 192, 194, 198, 214, 215, 225, 227.

- Kovácsy Péter Literatus, fia verebesiek nemességét kapnak 1625. 104.
Kovasóczi kancellár a XVII. sz. eleje 150.
Kovácszna háromszéki község 19.
Kovercz Ferenc 1855. 324.
Kozák Márton cigányprimás 1867. 386.
Kozma Gábor madarasi úrbéri biz. tag. 1846—1848. 266, 272.
— János csikjenőfalvi hősi halott 1814. 236.
Köderdeje 265, 468.
Köd-hegy (Csere) 340.
Ködön aluli-járás 386.
Ködön felüli-járás 386.
Kőhalom község 299.
Kökert (Csikszentmárton) falurész 463.
Köllő Albert hősi halott Moldovában 1788. 229.
— Antal várdotfalvi, de tordi kántor nemessége bizonyított 1838. 253.
— Ferenc gyergyószentmiklósi lófőséget kap 1655. 115.
— Ignác marostordamegyei alispán 1918. 414.
— István várdotfalvi, de tiszaezlári lakos nemesi bizonyítványt kap 1834. 250.
— Miklós gyergyócsomafalvi szobrász 210, 497.
Kölönte Béla gyergyószentmiklósi gim. tanár 452.
Königrätz 304, 323.
Könyvnyomtatás a csiksomlyói zárdában XVII. sz. második felében 150.
Köpecz háromszéki község 15.
Körös-folyó 286.
Körösbánya község Zaránd m. 286.
Körösök völgye 14.
Körösményfalva bánkfalvi tizes falurész 42, 52, 463.
Körtvefája község Marostorda m. 301.
Köszvényes marosszéki község 337.
Köszvényesremete marosszéki község 337.
Kővár tizes, Kászonzeltizen 23, 42.
Kővár-vára 121.
Kővári László történetíró 23, 297, 301, 509.
Kövecz szentkirályi tizes 4.
Kövér János és Kajetán szentmiklósiak armálist kapnak 1780. 227.
— Márton és fiai Márton és János gyergyóalfalviak, lófők 1627. 104.
Köves-utca és jenőfalvi tizes 42.
Közbirtokosságok 485, 486.
Középszeg tizes Csekefalván, Szentmártonon, Menaságon, Kászonzfaluban 42.
Középtiz tizes Gyergyóalfaluban 42.
Középtiz tizes Kozmáson, Madéfalván, Szenttamáson 42.
Krakói Zsigmondné Botskor Katalin XVIII. sz. 498, 499.
Krakkó Lengyelországban, régi főváros 231.
Krasznai Pál honvédhadnagy 1848. 276.
Krausz Károly 1852. 317.
Kries András arany vitézségi érmét kapott a világháborúban 440.
Krim-félsziget 25.
Krippel Mór gyergyói erdész, soproni akad. tanár 398, 453.
Kristály István szentdomokosi 1670. 144.
— János szentdomokosi 1669. 143.
Kristó-gyökér Tusnádon 1646. 144, 332.
Kristó Andor arany vitézségi érmét kapott a világháborúban 440.
— Lajos szentimrei honvéd 1849. 316.
Kristóf Gergely szentmártoni plébános 1732. 334.
— Péter és Márton taploczai confrater 1602. 64.
— Péter kászonzifalusi lófőséget kap 1655. 115.
Kristóffy József belügyminiszter 1905. 409—411, 413.
Krizsa János követ 1863. 327.
Krucse hegy 20.
Kuban folyó 4.
— vidéke 13.
Kucsuk basa 1661. 122.
Kudliz császári főhadnagy 1849. 295.
Kufstein vár Csehországban 305. 499.
Kukuna folyó Csik és Moldova közt 392.
Kun Géza gróf történetíró 18.
— István 1690. 129.
Kunok 19, 23.
Kútszeg csentsimoni tizes 41.
Kunkel csikszeredai csendőrhadnagy 1853. 321.
Kurkó Domokos szentdomokosi, de nagyhalmi lakos nemessége bizonyított 1835. 251.
— János szentdomokosi 1838—1848. 254, 272.
Küküllő folyó, kis 3, 4, 11, 15.
Küküllő folyó, nagy 3, 4, 15, 18.

Kisküküllő-menti dombság 10.
Kisküküllő völgye 277, 285.
— vár 30.

L

- Lackó Ferenc gyergyóremetei lófő-
séget kap 1632. 111.
Laczkó Mihály várdotfalvi Szent Pé-
ter egyházmegye bírása 1684. 143.
Ladó Ferenc honvédhadnagy 1849.
294.
— Barabás csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
— Gergely csikjenőfalvi lófő 1628.
106.
— György delnei lófőséget kap 1655.
114.
— István csikjenőfalvi 1505.
— István S. J. 1583. 141, 156.
— Péter csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
I. Lajos király 25, 52.
II. Lajos király 64.
Lajos Balázs és Miklós taploczai
lófő 1591. 93.
— György és András taploczai con-
fraterek 1602. 64.
— János taploczai lófő, assessor 1712.
179.
— János székely határőr, őrnagy
1788—1790. 229.
Lakatos csikszentsimoni család lófő-
ség elismerése 1935. 505.
— András menasági a bordai szoros
felügyelője 182.
— Gábor csicsói nemessége igazol-
tatik 1830. 245.
— szentsimoni és csatószegei nemesi
exemptiot kap 1614. 103.
— György és Mihály szentmihályiak
lófőséget kapnak 1655. 114.
— István csikkozmasi plébános fő-
esperes 1694—1712. 62, 81, 162,
164, 332, 335.
— Izsó tanár 449.
özv. Lakatos Józsefné Borszéki Lina
1880—1892. 455.
Lakatos Lőrinc gyergyószentmiklósi
káplán 1849. 316.
— Márton plébános 1849. 316.
— Mihály csiki főesperes 1719—1721.
335.
— Mihály felső népiskolai tanár, a
Csiki Lapok szerkesztője 1899.
457.
— Mihály szentmártoni, kozmasi plé-
bános 1725. 448.
— Mihály lófő, göröcsfalvi esküdt
1687. 128.
Lakner Géza csikszentmártoni kir.
járásbíró 1905. 403.
Lamberg Ferenc gróf tábornagy 1848.
280, 282.
Laposbükk havas Gyergyóban 190.
Latz István csikfalvi, alcsiki alkirály-
bíró 1644. 107, 133.
P. Lauka Lajos csiksomlyói gvardián
1855. 324.
Lányi Bertalan igazságügyminiszter
1905. 410.
László Szent király 505, 506, 511.
IV. László király 23.
V. László király 26.
László csiki major exercitus 1324.
23, 24, 28.
— István fia peselneki 1360. 24.
— kászonjakabfalvi család s nemzet-
ségének rendje, nemességének el-
ismerése 245, 549.
— András szentdomokosi plébános
1695. 342.
— András és László gyergyóremetei-
ek lófőséget kapnak 1655. 115.
— András szentimrei 1838. 255.
— Antal id. és ifj. szentkirályi 1834.
255.
— Béla kászonjakabfalvi honvéd-
ezredes 1866—1890. 246.
— Dániel szentimrei, de székely-
keresztúri lakos nemessége bizo-
nyíttatik 1841. 260.
Dr. László Dezső ügyvéd 1906. 415.
László Dénes csikszentimrei nemes-
sége bizonyíttatik 1838. 253.
— Elek gyergyói alszolgabíró, as-
sessor 1785—1799. 227, 238.
— Elek gyergyói 1809. 239.
— Elek püspöki fiskális Gyulafehér-
várt, felesége Jánosy Mária 1832.
246.
— Elek szentimrei 1838. 255.
— Elemér kászonjakabfalvi cs. és
kir. ellentengernagy, felesége De-
genfeld Schönburg Anna grófnő
XX. század 246.
— Ferenc kászonjakabfalvi, de ko-
lozsvári lakos, guberniumi titkár,
— Elek fiskális,
— János dobokamegyei mérnök,
— József kamarai ellenőr,
— Ferenc budai lakos,
— András kiskunfélegyházai lakos
nemessége bizonyíttatik 1832. 245.
— Ferenc kászonjakabfalvi, guberni-
umi procurator, leánya Anna gé-
resi Balogh Istvánné, ennek leánya
Adél id. Jankovich Béláné 1848.
245.

- Fülöp kászonjakabfalvi Hódoson, kincstári jószágigazgató Görgényben 1738. 245.
- Fülöp kászonjakabfalvi fia ifj. Fülöp gyergyóalfalvi plébános főesperes, később gyulafehérvári kanonok 1832. 245.
- Gábor királyhű 1711. 176.
- Gábor szentimrei 1838. 255.
- Gáspár szentimrei 1838. 255.
- Gergely szentimrei 1838. 255.
- Gyula kászonjakabfalvi, a m. kir. jegyintézet nyug. felügyelője, felesége csikszeredai Szabó Margit 246.
- Ignác 1812. 241.
- Ignác szentimrei 1838. 255.
- Imre gyergyószentmiklósi hitoktató 452.
- Ignác bánkfalvi 1838. 255.
- Ignác kászonjakabfalvi mérnök Déván honvédhadnagy, felesége Marillay Jusztina felsőszilvási 1848—1849. 246.
- István és András kászonjakabfalviak 1643—1681. 234.
- István kászonjakabfalvi, naszódi főszolgabíró, felesége nagyborcsenyai Bertha Olga 1908.
- P. László István 1850. 316.
- László János vicarius generalis 1659. 143.
- János nagykászoni egyházbíró 1701. 346.
- János gyergyóalfalvi kuruc 1705—1720. 168, 181.
- János és András gyergyóalfalviak assessorok 1763. 199.
- János szentkirályi 1838. 255.
- Dénes tisztviselő 1838. 256.
- János úrbéri biz. tag 1846. 266.
- János gyergyóremetei, de kürtösi lakos nemessége bizonyított 1840. 259.
- Jenő kászonjakabfalvi ny. honvédtábornok, felesége Bömches Sarolta lovag boori 246.
- József madéfalvi 1764. 207.
- József kászonujfalvi Bulkánál hősi halott 1788. 229.
- József kászonujfalvi hősi halott 1813. 235.
- József kászonjakabfalvi, kamarai ellenőr Vajdahunyadon 1832—1872. 246, 247.
- József kászonjakabfalvi, bányaigazgató, felesége Cseh Berta szentkatolnai 1908. 247, 303.
- József felcsiki rect. biztos 1841. 260.
- József szenttamási 1838. 253.
- József szentimrei 1838. 255.
- József szentkirályi 1838. 255.
- József delnei militáris bíró 1838. 256.
- Károly szentimrei 1838. 255.
- Lajos felcsiki assessor, primor, rect. biztos 1838—1848. 249, 254, 262.
- Kálmán kászonjakabfalvi XIX. sz. 243.
- Kálmán kászonjakabfalvi min. osztálytanácsos, felesége tacsikándi Csörgeő Gizella 1867. 246.
- Kálmán kászonjakabfalvi XX. sz. 246.
- Máté kászonjakabfalvi, marosszéki Székelyhódosra költözik 1738. 245.
- Mihály gyergyószentmiklósi főesperes kanonok 1818. 268, 330.
- Miklós csatószegei löfőséget kap 1655. 114.
- Pál szentimrei, Tamás fia 1711—1729. 170, 176.
- Pál szentimrei 1383. 255.
- Sándor primor, alsíki assessor, jegyző Alesikon 1834—1845. 244, 249, 251, 254, 256, 263.
- Samu tisztviselő 1838. 256.
- Tamás al. Tamás deák szentimrei, alsíki alkirálybíró 1690—1694. 133, 170.
- Zsigmond assessor 1763. 198.
- Zsigmond szentimrei 1838. 255.
- Lászlófi Antal alsíki, kászi főesperes 1802—1804. 336, 378.
- Lászlófi János és Tamás királyhűek 1711. 176.
- Layk havasalföldi vajda ellen a csíkiek hadjárata 25.
- Lázár besenyő vezér 22.
- Lázár-család szenttamási, gyergyószárhegyi, csicsói 21, 26, 27, 39, 56, 151, 269, 506, 509, 513, 519.
- (gróf) primorságának elismerése 556.
- taploczai löfőségének elismerése 215, 269, 550.
- Lázár nagy, csikszenttamási, Bálint atyja 1463. 50.
- András, Bálint fia gyergyói 1495—1506. 28, 29, 49, 51.
- András gyergyói, földesúr Vacsárcsiban 1576—1588. 88, 91.
- András szárhegyi főkirálybíró 1580—1593. 63, 90, 105, 106, 132, 141.

- András tizedes, delnei, kitüntetést nyer 1813. 235.
- Antal taploczai vicesyndicus, felsíki jegyző 1742—1777. 186, 189, 215, 225, 355.
- Antal és felesége Márton (Mártonffi) Klára fiai: Imre és István, leányai: Klára és Zsuzsa taploczaiak armálist kapnak 1742. 187.
- Antal (Pál fia, Imre unokája) assessor, póstát kap, főjegyző, úrbéri bizottság tagja 1819—1842. 243, 244, 250, 254, 257, 260, 262, 266, 272, 273, 391.
- Balázs gyergyószárhegyi 1495—1506. 64.
- Balázs szenttamási 1570. 37.
- Balázs szenttamási 1462. 38, 50, 51, 110.
- Balázs szentkirályi 26.
- Bernárd szenttamási 1505. 28, 32, 34.
- Dénes taploczai országgyűl. képviselő, alispán, főispán 1866—1882. 330, 392, 396, 418.
- Dénesné taploczai báró Wildburg Riza 1875—1916. 391, 403.
- Dénes taploczai honvédezzredes 391.
- Domokos, Antal fia taploczai, honvéd 1848-ban 1848—1900. 304, 391.
- Domokos taploczai tábornok 391.
- Farkas szenttamási, főkirálybíró 1570—1597. 37, 59, 88, 90, 91—93, 98, 105, 108.
- Farkas szenttamási, csíki főkirálybírónak felesége, mezőmadarasi Bernald Klára 1597—1599. 133.
- Ferenc gyergyói, András fia 1529—1530. 51.
- Ferenc csicsói 1539—1556. 31, 33.
- Ferenc, Lázár János és Apor Margit fia, csicsóiak, Apor Margit özvegy 1588. 91.
- Ferenc gróf, Rákóczi hive főkirálybíró 1699—1742. 173, 176, 177, 181—184, 350, 517.
- Ferenc és felesége, Csáky Zsuzsanna, gyermekei József, Antal, Zsuzsanna grófságot kapnak 1702. 183.
- Ferenc delnei hősi halott 1813. 235.
- Ferenc taploczai, kir. pénztárnoknak ajánltatik, póstamester, felsíki alkirálybíró 1799—1810. 238, 240.
- Ferenc 1599. 98.
- Imre taploczai főjegyző 1762—1764. 196, 215, 224.
- Imre taploczai, hadnagy, hős 1795. 233.
- István gyergyói 1562—1600. 35, 37, 59, 98.
- István főkirálybíró, felesége Székely Ilona, második felesége Kováchoci Zsuzsanna 105, 107, 108—110, 151, 351.
- István ifj. szárhegyi, Lázár István főkirálybíró fia, felesége Petki Kata 1647—1679. 110, 112, 116—121, 124—126, 132, 133, 151.
- István taploczai 1764. 214, 215, 217, 219, 220.
- István delnei tizedes, hős 1794. 232.
- János szárhegyi 1703. 173.
- János szárhegyi 1560—1576. 34—36, 59, 86.
- János csicsói leánya Anna 1628. 106.
- János gróf, országgyűlési elnök 1763—1764. 199, 202, 204, 205, 208, 209, 217, 218.
- János csicsói 1620. 449.
- János csikvacsárcsi és marosvásárhelyi István lófősege bizonyíttatik 1839. 257.
- János tölgyesi majd gyergyószentmiklósi főszolgabíró 1876—1904. 401, 405, 420.
- Lajos gróf szárhegyi, hadnagy, főhadnagy 1793—1805. 231—235.
- László szárhegyi 1842. 261, 268, 271, 350, 467.
- Menyhért gyergyószentmiklósi képviselő 1900. 401, 405.
- Mihály rákosi lófő 1647. 111.
- Mihály dálnoki háromszéki főispán 1872. 392.
- Miklós gyergyószentmiklósi lófőseget kap 1655. 115.
- Miklós 1848. 280.
- Miklós gróf szárhegyi 1850. 105, 119.
- Miklós, Domokos fia, taploczai aljegyző 1900—1918. 245, 304, 414.
- Miklós taploczai földbirtokos 1915. 419.
- Pál szentléleki lófőseget kap 1655. 114.
- Pál taploczai 1764—1809. 215, 224, 239, 268.
- Lázárok (szenttamási), kászoni királybírósa 105, 106, 110.
- Lázárfalva község 5, 46, 121.
- Leánykavár Szászfenes mellett 15.
- Leiningen tábornok 1696—1698. 171.

Legelők és erdők Csíkban 378—380.
 Legtöbb adót fizetők Csíkban 432—434.
 Leiden város Csehországban 226.
 Lemberg galíciai város 231, 304, 440, 444.
 Lenk Ignác altábornagy 1839. 5, 21, 353, 460.
 Lengyel István dicsőszentmártoni 1694. 166.
 Lengyelország 33, 97, 117, 140, 156, 341.
 Lengyel Vencel gyergyószentmiklósi 452.
 XIII. Leó pápa 456.
 Leó bölcs görög császár 3, 503.
 Lesőd-havas 400.
 Levente, Árpád fia 3.
 Lezsák Lajos honvédszázados 1849. 316.
 Lécfalva község Háromszék m. 211.
 Lécfalvi országgyűlés 1600. 98.
 Léstyán csíkszentkirályi család 222.
 — szentkirályi 1764. 216.
 — Bálint szentkirályi lófő 1591. 93.
 — Dénes szentkirályi nyug. százados nemessége bizonyítottatik 1845. 263.
 — Ferenc szentkirályi, de székesfehérvári lakos nemessége bizonyítottatik 1809. 239.
 — János szentkirályi főhadnagy 1799. 234.
 — János kapitány s fia armálist kapnak 1812. 242.
 — János huszárkapitány s feleségétől, Boros Borbálától származott gyermekei nemességet kapnak 1812. 267.
 — József szentkirályi 1763. 199.
 — József szentkirályi hadnagy, százados 1793—1813. 231, 235.
 Dr. Léstyán József XX. sz. 68.
 Léstyán Máté szentkirályi armálist kap 1742. 188.
 — Miklós és Mátyás szentkirályi 1694. 164.
 — Miklós szentkirályi 1765. 218.
 — Mátyás kitüntetett hős 1915—1916. 440.
 — Péter szentkirályi, tizedes 1799. 234.
 — Péter katonaság részéről alsíki assessor 1834. 249.
 P. Léstyán Mózes jezsuita 1740. 373.
 Libán havas 419.
 — erdő 252.
 Liber cantionale (kájoni) 1797. 267.
 Liberális kormányzat Csíkban 396.
 Lichtenstein herceg német tábornok 1796. 233.

Liebhardt Ottó nyelvész 1925. 60.
 Limanowai-csata 1914. 441.
 Lintner Sándor dr. lendvai, debreceni kir. közjegyző, felesége László Viola kászonjakabfalvi XX. sz. 246.
 Lipinszky Antal 1852. 317.
 I. Lipót király 117, 121, 161, 177, 184.
 II. Lipót király 248, 330, 355.
 Lippa temes megyei város 60, 284.
 Literati Bonaventura somlyói házfőnök 1678—1680. 147.
 — János id. udvarhelyi 1577. 88.
 Lóbeszerzési alap 488—490.
 Lok Csíkszentgyörgy északnyugati határában 145.
 — Kászon 23, 24, 513.
 Lokod Udvarhely m. község 506.
 Lombsheim helynév 233.
 Lónai román zendülés 1848. 274.
 Loncz István 1587. 90.
 London 187.
 Lónyay Menyhért magy. kir. pénzügyminiszter 1869. 310.
 Lóránd vajda 23.
 Losonczy László erdélyi vajda 1494. 28.
 P. Losteiner Leonárd 1, 65, 98, 123, 139, 140, 163, 165, 187, 191, 194, 195, 199—201, 209, 212, 220, 341, 355, 448, 466.
 Losy Imre esztergomi érsek 157, 158.
 Lóvész (Csíkszentmihály) falurész 462, 468.
 Lőrinc nagyboldogasszonyi plébános 1505. 28.
 Lőrincz deák szenttamási iskolamester 1592. 93.
 P. Lőrincz somlyói 1703. 178.
 Lőrincz Antal torjai 1764. 216.
 — Antal plébános 1843. 264.
 — Bálint göröcsfalvi lófőséget kap 1655. 114.
 — Domokos csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
 Lőrinc Gergely kászonjakabfalvi jobbágy 1624. 106.
 — György mindszeni lófőséget kap 1614. 103.
 — István menasági lófőséget kap 1655. 114.
 — István gyergyószentmiklósi lófőséget kap 1655. 114.
 Lőrinczffi Imre háromszékmegyei magister 1717. 333.
 Lövete udvarhelymegyei község 37.
 Luck helynév 436.
 Lugot (Csiktaplocza) falurész 462.
 Lukács Antal dr. 450.
 — kászonfelsőfalvi család 222.

- Lukáts Antal, József ditróiak, hadnagyk 1793. 231.
- Lukács Gergely és felesége Veres Anna kászonfelfalviak 1679. 369.
- Gusztáv adminisztrátor 1862. 326.
- Ignác 1854. 324.
- Ignác karczfalvi 1848—1854. 272, 324.
- István felesiki 1812. 241.
- István karczfalvi, levéltárnok, követi őrnök, dulló, felesége Potyó Julianna kozmási 1844—1862. 262, 270, 272, 386, 499.
- János s felesége Mánya Sára csikszeredaiak 1841. 354.
- József levéltárnok 1848. 272.
- László dr. miniszterelnök 410.
- Mihály kozmási plébános, esperes 1717—1730. 179, 355, 365, 368, 369, 370.
- Péter dánfalvi hősi halott 1813. 235.
- Péter és Mihály kászonfelfalviak armálist kapnak 1721. 184.
- Péter felesége Lukáts Katalin, gyermekei, János, Gergely, Zsuzsanna armálist kapnak 1718. 185.
- Márton szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
- Lukáts Tamás csiki székely 1571. 86.
- Lupul moldovai vajda 1705. 174.
- Lusingen helynév 236.
- Lustrum, Básta-féle, Bethlen Gábor-féle, kászoni 1602—1641. 111, 132.
- Lüders orosz tábornok 1849. 286, 293, 296—299.

M

- Macskási Lajos udvarhelyi főkirálybíró 1842. 261.
- Madaras honvédszázados 1849. 290.
- Albert birtokos gyergyószentmiklóson 1906. 415, 417.
- Madaraspataka 473.
- Madaras Péter rákosi jobbágy 1577. 88.
- Madarassi Mihály madarasi plébános 63.
- Madarász Bálint csomafalvi lófőiséget kap 1655. 114.
- János gyergyószentmiklósi lófőiséget kap 1655. 114.
- Madár Alajos bánkfalvi 1848. 272.
- Madár Antal csikbánkfalvi, de pesti lakos nemessége bizonyítottatik 1847. 206.
- Antal bánkfalvi 1862—1867. 326, 391.
- Imre bánkfalvi, de pesti lakos nemessége bizonyítottatik 1815. 242.
- Imre bánkfalvi honvédhuzár, később főjegyző 1848—1860. 304, 360, 388, 400, 450.
- Mihály gazdasági tanintézet igazgató 1888. 392, 449.
- Madéfalvi veszedelem 1764. 71, 208, 209, 210.
- — tárgyában hozott ítéletek felülvizsgálására kiküldött bizottság 1765. 219.
- — után bűnvizsgálat 1764. 212, 218.
- — után bűnvizsgáló bizottság 1764. 214.
- Magni gróf osztrák tiszt 1690. 129.
- Magura Kakuta-hegy 20.
- kis-i lelet 16.
- Casinului (Halálvár) 435, 437, 438, 439.
- Magyar Balázs vajda 1475. 27.
- Balázs és János szentgyörgyiek lófőiséget kapnak 1655. 114.
- Magyar emigráció 1849 után 320.
- felelős minisztérium kinevezése 1867. 331.
- János és György gyergyóalfalviak lófőiséget kapnak 1637. 111.
- Magyar kir. 24. honvédgyalogezred hőstettei a világháborúban 440—445.
- Magyarlapád-i lelet (Alsófehér m.) 16.
- Magyarnádas község Kolozs m. 12.
- Magyar nyelv kialakulása 2, 3.
- Magyarország 503, 505.
- Magyar-Sárd kolozs megyei község 12.
- Magyari honvédőrnagy 1849. 301.
- Antal tsnádi 1838. 255.
- Ferenc I. székely határőr gyalogezredbeli századparancsnok 1848—1849. 275, 276, 287, 316.
- György alfalvi lófő 1626. 104.
- Magyarok lefegyverzése a románok által 1848. 274.
- Magyaros-havas 486.
- Magyarország 282.
- Magyaros község Aldunánál 301.
- Magyaros-havas 182.
- Mailáth székelyi család 158.
- Gusztáv Károly gróf erdélyi püspök 158, 446, 455.
- Miklós zavari, pozsonymegyei birtokos 1623—1642. 158.
- Tamás zavari 1623. 158.
- Mairinger Gábor gyimesi vámdirektor 1849. 264.
- Mailád István vajda 1539. 31.
- Majna-folyó 234.
- Makai Mihály dési 1666. 116.

- Makfalva marostordamegyei község 301.
- Makk József ezredes 1853—1854. 317—319.
- József összeesküvése 1854. 317—323.
- Makó Gergely csíki főkapitány 1600. 99, 133.
- Malaspina szent szeverini püspök 1599. 96, 98.
- Mannheim város 230.
- Mantone helynév 267.
- Marga község 291, 292, 293.
- Marginean János 1852. 317.
- Markant báró őrnagy 1848. 276.
- Markó Árpád honvédelezredes, haditörténetíró 438, 445.
- Markos-család várdotfalvi 223.
- Markos csikvárdotfalvi nemessége bizonyítottatik 1842. 260.
- András várdotfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Ferenc karczfalvi 1578. 89.
- Pál csikjenőfalvi 1592—1595. 93.
- Péter és Imre csikjenőfalviak 1542. 93.
- Maros-folyó 3—5, 10, 11, 16—18, 285, 460, 472, 474.
- Marosmente 4, 306, 308.
- Maros völgye 14, 17, 301, 307, 327.
- Maroscsapó község Kisküküllő m. 14.
- Marosdécsi község Alsófehér m. 13, 14, 95.
- Marosfő 476.
- Marosgombás község Alsófehér m. 13, 14, 95.
- Marosillye község Hunyad m. 32.
- Marosi alesperesi kerület 62.
- Marosludas község 5, 490.
- Maroszentanna község 15.
- Maroszentgyörgy, Marostorda m. 360.
- Marosszék 5, 40, 62, 94, 130, 200, 277, 301, 314, 325, 330, 337, 503, 511.
- Marosszéki, udvarhelyszéki és nyugati székelység eredete 512.
- Marostorda m. 306, 460.
- Marosujvár város 5.
- Marosváradja község Alsófehér m. 288.
- Marosvásárhely város 13, 14, 16, 121, 173, 277, 285, 298, 299, 315, 326, 387, 396, 402, 418, 451.
- Marquart J. turkologus 5.
- Martini József határőr százados 1771. 334.
- Martinuzzi György (Fráter) 511.
- May János volt táborkari alezredes 1854. 317.
- Mayer András szemkuruzsló 1840. 259.
- János, a gyimesi vám, határátlépő állomás igazgatója 1835—1844. 251, 263.
- Mazzini olasz államférfi 1860. 317.
- Málnási Sámuel őrmester, hős 1795. 232.
- Mándoki János gyergyóalfalusi nemességi bizonyítványt kapott 1834. 250.
- Máramaros m. 11, 177, 295, 500.
- Márhegyes domb Madéfalván 339.
- Mária-szobor a szentmártoni templomban 78.
- Mária Társulat Somlyón 1903. 449.
- Terézia 72, 185, 187, 188, 202, 224, 226—228, 338, 355, 366, 368.
- Márk Mihály csikszentmiklósi lófőséget kap 1655. 115.
- Márkus fia 24.
- István csíki képviselő 418.
- Péter somlyói XVIII. sz. 369.
- Márpatak (Gyergyó) 491.
- Márton András hősi halott 1813.
- Balázs, Benedek és Ferenc szentimoniak lófőséget kapnak 1655. 114.
- Balázs és Miklós menaságiak lófőséget kapnak 1655. 114.
- Mártonfalva (Csikszereda) 239, 240, 314, 383, 391.
- Márton Ferenc csekefalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Ferenc madarasi lófő, esküdt 1687. 128.
- Ferenc honvéd, csikszentmártoni kir. járásbíró 1848—1891. 305, 386, 388, 389, 403.
- Ferenc festő csikszentgyörgyi 497.
- Gábor szentdomokosi, gyergyószentmiklósi kántor 1882—1921. 446.
- alias Mártonffi Gergely szentgyörgyi, de káposztásszentmiklósi lakos lófősege bizonyítottatik 1833. 248.
- Ignác szeredai, sátorjog bérlő 1814. 261.
- János XVI. sz. eleje 29.
- János gyergyószentmiklósi tanító 1762. 194.
- József csikjenőfalvi, Giurgovo-nál hősi halott 1790. 229.
- Lajos gyergyószentmiklósi birtokos 1906. 414, 417.
- Lajos ifj. gyergyószentmiklósi birtokos 415.
- Mihály szentsimoni 1570—1571. 37, 86.

- Mihály szentkirályi lófőseget kap 1655. 114.
- Mihály lófő, csikszentmiklósi bíró 1687. 128.
- Orbán s Balázs szentsimoniak 1575. 28.
- Tamás taploczai lófőseget kap 1614. 103.
- Tamás lófő, szépvizi esküdt 1687. 128.
- Mártonffi csikszentgyörgyi család lófőségének elismerése 1935. 550.
- Ádám brassói plébános 1798. 371.
- György erdélyi püspök 1716. 333, 337, 369, 372, 497.
- István csiki főesperes 1701—1719. 335, 340.
- János szentsimoni plébános 1789. 363.
- János kozmási plébános 1831. 344.
- József erdélyi püspök 1799—1801. 268, 330, 344, 372, 497.
- Dr. Mártonffy Marcell felesége Bochkor Piroška 500.
- Mártonfi Mihály kászoni 1764. 211.
- Péter kászonjakabfalvi plébános 1783. 343.
- Mártonffi Zsigmond csiki 1848. 275.
- Mártonos bankfalvi tizes, falurész 42, 50, 463.
- Martonow város Lengyelországban 444.
- Máté Bánk fia 1324. 23.
- Máté-gyökér Lázárfalván 332.
- Máté Ádám gyergyóujfalusi Giurgovonál hősi halott 1790. 229.
- Máthé Benedek gyergyóujfalusi lófőseget kap 1655. 115.
- Demeter és György pálfalviak lófőseget kapnak 1655. 114.
- Máté Ferenc gyergyószentmiklósi lófő 1624. 104.
- György karcfalvi lófőseget kap 1655. 114.
- Imre gyergyóujfalusi hősi halott 1796. 233.
- József kitüntetett hős 1915—1916. 439.
- Mátyás tekerőpataki lófőseget kap 1655. 115.
- Pál 1710. 169.
- Miklós gyergyóremetei lófő 1607. 101.
- Péter szentmihályi lófőseget kap 1655. 114.
- Máthé Tamás göröcsfalvi lófőseget kap 1655. 114.
- Mátéffi Antal kászonimpéri primor táblabíró, assessor 1834—1840. 249, 256, 259.
- Mátéfi Demeter assessor 1783. 227.
- Mátéffi Mihály számfelletti assessor 1763. 198.
- Máthiás (Matis) Imre csikszentléleki főkapitány 1603—1618. 100, 101, 133, 144.
- I. Mátyás király 27, 39, 50, 62, 64, 66, 75, 86, 179.
- István moldovai vajda segítségére 5000 csikit küld 1775. 27.
- lustrumtartást rendel 26.
- II. Mátyás király 102.
- Mátyás Ferenc feldobolyi háromszéki 1764. 216.
- Flórián történetíró 1880. 25.
- Péter hősi halott 1813. 234.
- Péter és István kászonimpérfalviak lófőseget kapnak 1632. 107.
- Mátyásffi István menasági plébános 1732. 334.
- Medgyes szoros 51, 285, 286, 289.
- Mednyánszky Sándor honvédezered 1877. 395.
- Mehádia Krassó-Szörény m. 295, 296, 301, 302.
- Melczér Oszkár gyergyószentmiklósi ügyész 1871. 391.
- Meleg-havas Felcsikon 189.
- Menyhárt István kászonjakabfalvi jobbágy 1624. 106.
- Pál csatószegei lófőseget kap 1655. 114.
- Menaságujfalu menasági tizes falurész 42, 344, 462.
- Mensdorf birodalmi miniszter 1864. 329.
- Merisczow helynév 438.
- Metternich herceg 1799. 234.
- Mexikó 329.
- Mezei Gergely 1736. 370.
- György ditrói Opesina szorosfelügyelő 1730. 182.
- Mihály és Pál rákosiak, János madéfalvi, Márton gyergyószentmiklósi 1576. 37.
- Miklós rákosi lófő 1649. 110.
- Miklós rákosi lófő 106.
- Mezőrendőrségi szabályzat Csik, Gyergyó, Kászonban 1844. 264.
- Mezopotámia 13.
- Mezőaltal kászonfeltizi tizes 42.
- Mezőbándi (Marostorda m.) lelet 16.
- Mezőkecsed kolozsmegyei község 499.
- Mezőség 5, 10, 14, 23, 62, 180, 490.
- Méhészet Csikban 375, 380.
- Mélik-család gyergyóremetei 416.

- Ménmarót kazár fejedelem 3.
 Mészáros báró tábornok 1795. 233.
 — Antal gyergyói főesperes 1845—1867. 316, 330.
 — Lázár hadügyminiszter 1848. 275.
 — Tamás hősi halott 1813. 235.
 Mihál Farkas dalgyűjteményes 1670—1699. 152.
 Mihálcz Antal kászoni 1812. 241.
 — László 1600. 95.
 — Demeter 1645. 110.
 — Elek 26.
 — Ferenc, Miklós, István gellenzci 1600. 95.
 — József kászonaltizi, de aradmegyei lakos lófőséget kapott 1838. 253.
 Mihály vajda (Kunhgukatvo) 1600. 93, 95, 99, 101.
 — delnei plébános 1618. 143.
 — Literati menasági 1672. 124.
 — Literati menasági lófőséget kap 1655. 114.
 — András szentsimoni lófőséget kap 1655. 114.
 — Benedek tusnádi lófőséget kap 1655. 114.
 — Ferenc szentmihályi lófőséget kap 1655. 114.
 P. Mihály Ferenc meghalt Csíksomlyón 1682. 151.
 Mihály Ferenc országgyűlési képviselő, Gergely fia főjegyző 1890—1904. 400, 401, 418.
 — Gergely karcfalvi felcsíki, katonaság részéről assessor, táblabíró, úrbéri biz. tag 1834—1873. 254, 259, 266, 272, 327, 385, 387, 400, 418.
 — Imre kozmási lófőséget kap 1655. 114.
 — István kászonimpéri hősi halott 1813. 235.
 — Jakab menasági 1764. 216, 219.
 — János 1707. 177.
 — János és Tamás gyergyószentmiklósiak lófőséget kapnak 1655. 115.
 — Márton gyergyóújfalusi lófőséget kap 1655. 115.
 — Péter és Pongrác alcsíki assessorok 1580. 133.
 Mihályffi János alcsíki, kászoni főesperes 1744—1752. 330.
 — János szentgyörgyi militáris bíró 1838. 256.
 Mikes-család zabolai 150, 360.
 Mikes Benedek 1600. 95.
 — Benedek csíki főkapitány 1686. 123.
 — grófnő 1820. 243, 247.
 — Kelemen zabolai 1658—1696. 117, 122, 125, 131, 355.
 — Mihály és Kelemen 1670. 147.
 — Mihály gróf 1691—1707. 161, 167, 173, 174, 177.
 Mikkháza község 48, 151, 337.
 Miklós, András fia 1324. 23.
 — János fia, Apor unokája 1349. 24.
 — János fia 1360. 24.
 — -család szépvizi 223.
 — szépvizi katonacsalád nemessége bizonyítottatik 1842. 260.
 — szentmiklósi, somlyói tanító 1694. 164.
 — Literati a király hűségére visszatér 1711. 176.
 — honvédőrmester 1849. 290.
 — András csatószegei 1570. 36.
 — Antal bánkfalvi 1838. 255.
 — Antal királyi pénztárnok 1843. 264.
 — Balázs szépvizi assessor 1687—1701. 128.
 — Bálint 498.
 — Balázs csíkszentmiklósi megyebíró 1698. 71.
 — Benedek tekerőpataki lófőséget kap 1655. 115.
 — Ferenc menasági lófőséget kap 1655. 114.
 — Ferenc szentléleki lófőséget kap 1655. 114.
 — György szépvizi 1764. 213, 216.
 — István gyergyói táblabíró 1840. 259.
 — István szépvizi birtokos 1906. 415.
 — János csomortáni confrater 1602. 64.
 — János szenttamási 1628. 106.
 — János csomortáni 1620. 494.
 — József szépvizi, de gyulaszádai lakos nemessége igazoltatik (Hunyad m). 1814. 242.
 Miklósi Lajos csíkpálfalvi honvéd 1849. 316.
 Miklós Kálmán szépvizi földesúr 1576. 88.
 — Péter csíkfalvi lófőséget kap 1655. 114.
 — Péter szentmihályi 1694. 162.
 Miklósi Ferenc gyergyószentmiklósi militáris bíró 1838. 256.
 — Gergely plébános 1843. 264.
 — János plébános 1843. 264.
 — János gyergyótekerőpataki I. székelly határőr ezredbeli furir 1848. 305.
 — József gyergyótekerőpataki I. székelly határőr gyalogezredbeli had-

- apród, százados, királybíró, törvénytudós bíró 1849—1906. 276, 283, 284, 286—288, 305, 326, 390, 391.
- Miklósvár szék 224, 257, 489.
- Mikó oroszfái, illetve alfalvi család 269.
- Mikó csikzsögödi család 27, 72, 172, 269, 347, 506, 507, 513.
- Miko Antal zsögödi guberniumi fogalmazó, felesége Boér Klára 1804—1832. 268, 355.
- Mikó Antal zsögödi alcsiki assessor kir. pénztárnok, úrbéri biz. tag, főkirálybíró, főispán 1830—1867. 251, 252, 254, 266, 270, 273, 325, 327, 330, 331, 368, 385, 387, 391, 396.
- Árpád oroszfái, gyergyóalfalvi, aljegyző, főszolgabíró, udvarhelymegyei főispán 1892. 396, 418.
- Bálint zsögödi Csík m. főispánja 1882—1919. 396—398, 403, 406—409, 410, 418, 419, 448.
- Ferenc hidvégi al- és főkapitány 1613—1635. 102, 105, 110, 112, 133, 135, 157.
- György 1742. 184, 185.
- Imre gróf 1865. 330.
- István alfalvi assessor 1837—1838. 251, 254.
- János hidvégi, Ferenc atyja 1599. 133.
- János zsögödi 1575—1588. 59, 87, 88, 91.
- János zsögödi 1707—1711. 169, 175, 176, 178.
- János assessor 1763. 198.
- János zsögödi notárius 1799. 238.
- János alfalvi 1809—1810. 239, 240.
- István és János gyergyói árvabírák 1810—1830. 240, 245.
- János és István gyergyóalfalvi primorok, gyergyói assessorok 1834. 249.
- József hidvégi 1635—1636. 109, 119, 183, 193.
- László alfalvi, gyergyói számfeletti assessor 1763—1785. 190, 228, 238.
- Márton gyergyóalfalvi primor, tordamegyei lakos nemessége igazoltatik 1809. 239.
- Mihály oroszfái, alfalvi, gyergyói jegyző, táblabíró, alkirálybíró, országgyűlési követ, követ, főkirálybíró és főispán 1839—1865. 257, 259, 265, 270, 271—274, 304, 316, 335, 392, 393, 396, 418, 447.
- Miklós hidvégi 1590. 97.
- Mikóujfalu háromszéki község 5, 52, 300.
- Mikó vára, Mikóujvár, Csikszereda 102, 108, 109, 139, 505, 507.
- Mikola Péter göröcsfalvi lófőiséget kap 1655. 114.
- Miksa király 53, 86, 87, 89.
- Milkovi kun püspök 62.
- Milánó 353.
- Miles Mátyás író 277.
- Miller József orvos 1848. 270.
- Minas örmény püspök 1660. 140.
- Mindszenti Benedek 1610—1660. 157.
- Péter szentkirályi lófőiséget kap 1607.
- Miriszló község 95.
- Minér (Minier) Lajos nyug. százados, gyermekei, Lajos és Sándor nemessége 1838—1842. 253, 257, 260, 268.
- Mitács hegy (Baróthi-hegység nyúlványai) 130, 131, 265, 309, 419.
- Mitács szoros 297.
- Mocár Pál csicsói lófőiséget kap 1655. 114.
- P. Modesztus 1665—1671. 150, 151, 156, 164, 168, 170, 174, 176, 177, 178, 182, 186, 187, 214—216, 220, 225—228, 237, 242, 264, 293, 296, 298, 437, 460.
- Moesia inferior 15.
- Moldova 4, 5, 10—14, 17, 20, 23, 25, 30, 32, 49, 50, 62, 64, 67, 94, 97, 99, 102, 392.
- Moldovai magyarság 21.
- vajda 1553.
- Moldovaiak 1867—1876. 391.
- Moldovába bevándorlás 1762—1774. 225.
- Moldovából behurcolták a pestist 175.
- P. Moldovai Lajos szárhegyi házfőnök 1687. 152.
- Molnár-család csikszeredai 270.
- Molnár Balázs szenttamási 1594. 93.
- Balázs gyergyóujfalusi 1877. 450.
- Balázs és Mihály szenttamásiak lófőiséget kapnak 1655. 114.
- György csikszeredai színesz 497.
- P. Molnár (Müller) József minorita 1805. 371.
- (Müller) József orvos 1848—1900. 388.
- József ügyvéd képviselő 1897—1898. 388, 418.
- Dr. Molnár Károly orvos 1888—1900. 388, 456.
- Molnár Károlyné Duchá Bozsena 455.
- Lajos pénzügyigazgató 1880—1900. 388, 456.
- László dr. csikszentmártoni ügy-

véd 1888—1900. 388, 456.
 — Lőrinc alcsernátoni 1593. 92.
 Monasterziska galíciai község 440.
 Monoslai András pozsonyi prépost 1589. 345, 364.
 Montecuccoli hadvezér 1661. 122.
 Monte Devol Olaszország 439.
 Monte Sisemol hegy Olaszországban 445.
 Montoja altábornagy guberniumi 1763. 199.
 Mosyosd csíkszentgyörgyi határrész, Szentgyörgy egyik, elpusztult tizeze 42, 50, 112, 146.
 Moricz Dénes honvédhuszárornagy 1848—1849. 304.
 — Gyula somlyói tanár 1879. 449.
 — József határőr, zászlóaljparancsnok felesége Deák Boris szépvízi 1848. 275, 276, 284, 286, 287, 421.
 — Sándor honvéd utászszázados 1849. 297, 304.
 Morinszky Károly 1852. 317.
 Motun hűn birodalma Kr. e. III. sz. 4.
 P. Mozes János somlyói tanár 1852. 367.
 Munkács város 441.
 Muraköz 365.
 Murányi Kálmán főesperes 1888—1905. 408, 409, 446, 456.
 Müller Frigyes 71.
 — Gottfried 1849. 293.
 Mürmalmok Csikban 1870. 380.
 Mürzburg helynév 235.
 Nagyajta háromszéki község 212, 487.
 Nagy András gyergyóújfalvi hősi halott 1800. 234.
 — Antal ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
 — Balázs rákosi lőfő 1647. 111.
 Nagybánya város 277, 285.
 Nagy Benedek szentgyörgyi 1569. 36.
 Dr. Nagy Béni ügyvéd 1905. 458.
 Nagyboldogasszony egyházmegye 63, 334, 335, 338, 339.
 — templom 145, 339.
 Nagyborosnyó község Háromszék m. 487.
 Nagycsür község Szeben m. 299.
 Nagy Dani honvédzászlóaljparancsnok 1848—1849. 304.
 — Dénes bethlenfalvi, felesége Molnár Ignác leánya Szentkirályon 1848. 401.
 — Emil Pál szentmártoni kir. járásbíró 1908. 403.
 Nagyenyed város 5, 14, 117, 277, 283, 285.
 Nagyerdő 331.

Nagy Ferenc 449, 450.
 — Ferenc gyergyóújfalusi lőfőséget kap 1655. 116.
 — Ferenc és István gyergyóremteick lőfőséget kapnak 1655. 116.
 — Géza történetíró 504.
 Nagyzuzura, másként Hosszúhavas 494.
 Nagy Gyula 449.
 — Gusztáv dr. szotyori, felesége kásonjakabfalvi László Iona 246.
 — György remetei lőfőséget kap 1632. 111.
 — György kézdipolyáni 1764. 216.
 Dr. Nagy György képviselő 1906. 414, 418.
 Nagy-Hagymás havas 10.
 Nagy-Haramtető Lázárfalván 19, 23.
 Nagy Imre honvéd 1849. 294.
 — Imre világi pap, csíksomlyói igazgató, kanonok 1865—1870. 368, 446, 448.
 T. Nagy Imre bethlenfalvi gazdasági igazgató 1871—1935. 399, 401, 456—458, 460.
 Nagy István somlyói tanár 1880—1881. 449.
 — István csíkszentléleki 1892. 450.
 — István gyergyószentmiklósi falubíró 1720. 181.
 — István festőművész 1906. 415.
 — János és Péter al. Mihály kászoniak armálist kapnak 1698. 184.
 Dr. Nagy Jenő székelykeresztúri és huszti, szentmártoni ügyvéd 1902. 402.
 Nagy József körösi, háromszéki 207.
 — József tizedes gyergyóújfalvi hősi halott 1814. 236.
 — József honvéd 1849. 294.
 — József csikfalvi honvédhadnagy, később főszolgabíró, dulló biztos 1862. 305, 326, 391.
 — József bucuresti 1854. 318.
 Nagykáson 62, 262, 343, 344, 390, 395, 462, 487.
 Nagykászon plébánia 333, 335, 345—347.
 — templom 72, 75, 76, 346—347.
 Nagyküküllő folyó 11.
 Nagylak község Alsófehér m. 285.
 Nagy Lajos alsíki főesperes, szentgyörgyi plébános 1867. 368, 386, 445.
 — Lőrinc szentgyörgyi lőfőséget kap 1655. 114.
 — Lukács menasági lőfőséget kap 1655. 114.
 Nagymező 376.

Nagy Mihály kászoni 1848. 273.
 — Mihály gyergyószárhegyi 1617. 351.
 — Miklós madéfalvi jobbágy, öröksége Madéfalván 1577—1580. 88.
 — Miklós tusnádi lófőiséget kap 1655. 114.
 — Mózes ujfalusi hősi halott 1814. 234.
 Nagypatak (Gyimesközéplek) falurész 462.
 — Pál alkirálybíró XVII. sz. első fele 110.
 — Pál gyergyóditrói, csíki főesperes 1721—1735. 335.
 — Péter delnei lófőiséget kap 1622. 104.
 — Samu háromszéki 1853—1854. 318, 319, 321.
 — Sándor szentléleki, törvényszéki bíró, ügyvéd, felesége Orbán Anna szeredai 1867—1906. 386, 389.
 Nagysármás kolozsmegyei község 499.
 Nagyselyk Nagyöküllő m. 286, 299.
 Nagy Simon bethlenfalvi, alcsíki assessor Szentkirályon, felesége Bors Julianna csíkszentkirályi 1830. 244, 401.
 Nagysomlyó hegy 23.
 Nagy Szamos folyó 10.
 Nagy al. Szatmári Mihály lófőiséget kap 1636. 111.
 Nagyszeben 31, 97, 117, 168, 170, 178, 181, 187, 191, 214, 217, 277, 285, 290, 292, 294, 298, 299, 301, 314, 323, 326, 354, 390, 396, 519.
 Nagyszebeni cs. k. jogakadémia 329.
 — tartománygyűlés 1864. 329.
 Nagy Tamás szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
 — Tamás gyergyói alkapitány 1603. 133.
 — Tamás és Sándor szentlélekiek 1569. 36.
 — Tamás szentkirályi lófő, esküdt 1687. 128.
 Nagyvárad 60, 118, 380.
 Nagyoktize tizes Menaságon 42.
 Naláczy István 1677. 125.
 Naményi Sámuel királyhű, tiszt 1706. 174.
 Napoleon I. 231.
 Naskalat havas 68, 167.
 Novraczky Károly I. sz. gyalogezredbeli századparancsnok 1848—1849. 275, 282.
 Nadasdy ezredes 1551. 514.
 — birodalmi igazságügyminiszter 1863. 327—340.

Náprágyi Demeter erdélyi püspök 1598. 141.
 Necker folyó 232.
 Negyedfélmegye 493—495.
 Nemere havas 10.
 — szele 11.
 Nemes, hidvégi család 21.
 — Illyés rákosi 1687. 128.
 — János hidvégi 1667. 108.
 — János gróf 1763. 199.
 Nemzetörség megalakítása Csík, Gyergyó, Kászonban
 Neugeboren Emil 1854. 324.
 Dr. Németh Gyula egyetemi tanár 271, 503, 511, 514, 519.
 Német lovagok 62.
 Németh József felcsíki, előbb szentmihályi, majd nagyboldogasszonyi esperes 1796. 70, 216, 336, 338, 518, 519.
 Németország 9.
 Néggyűlés 1848 június 15. 271, 272.
 Niehne havasalföldi vajda 1659. 119.
 Nieberle Aemilianus 361.
 Nikola Gergely borzsovai lófő 1621. 104.
 P. Nisette Ferenc 1694—1703. 163, 164.
 Nógrád m. 19, 261.
 Novák Albert lapszerkesztő 459.
 Neudorf helynév 442.
 Neu-Sandec galíciai helynév 441.

NY

Nyárasd község 21.
 Nyerges hegy 178, 289, 300, 470.
 — tetői ütközet 1849. 300.
 — szoros 297.
 Nyilföldek 53.
 Nyirlenk havas 494.
 Nyirő Péter Mindszenti lófőiséget kap 1655. 114.
 Nyomástizes Csátószegen 41.
 Nyomástizemárton határrész 54.
 Nyugbérés Intézet felállítása iránti rendelet 1843. 263.
 Nyujthodi Gergely 1539. 3.
 P. Ogrzakovics Albert meghalt Csík-somlyón 1689. 151.

O

Ojtozi szoros 3, 5, 11, 15, 18, 258, 297, 301.
 Okerfalva község 276.
 Okna moldovai község 178, 229.
 Okos Péter szentgyörgyi lófőiséget kap 1655. 114.

- Tamás menasági lófőiséget kap 1655. 114.
 Ojtozi szoros 437.
 Oláh Gusztáv dr. landséri, felesége Fodor Rózsa csekefalvi 303.
 — Gusztáv ifj. landséri, a m. kir. Operaház tervező művésze 303.
 Olaci 19.
 Oláhfalu udvarhelymegyei község, mezőváros 37, 46, 128, 139, 244, 253, 334, 402.
 Oláh Imre gyergyócsomafalvi lófőiséget kap 1655. 116.
 — Lajos birtokos Gyergyószárhegyen 1906. 415.
 — Miklós esztergomi érsek XVI. sz. második fele 59.
 Oláhtapocza marostordamegyei község 307.
 Oláh Zsigmond gyergyószárhegyi hadnagy 1813. 235.
 — Sámuel háromszéki 1764. 213.
 Olaszország 22, 304, 305, 398.
 Oldamur kun vezér 23.
 Olt folyó 3, 5, 10, 11, 13, 15, 18, 28, 436, 460, 468, 472—474.
 Oltelve szentimrei tizes 41.
 Oltfalva dánfalvi tizes 42.
 Oltmelléki járás 388.
 Olt völgye 377.
 Olténia 298.
 Oltszem háromszéki község 297.
 Olthy János madéfalvi hős 1794. 232.
 Olmütz város 281, 293.
 Olti János huszár kitüntette magát 1813. 235.
 Oltszem háromszéki község 13.
 Olyka helynév 435, 436.
 Ombozi Miklós 1556. 33.
 Onesti helynév Moldovában 229, 297.
 Onogurok 4.
 Opcšina hegy 20.
 — Albjirol hegy 20.
 — Re hegy 20.
 — Seculor hegy 20.
 — Tarkucza hegy 20.
 Opra Pál fejedelmi jobbágy 1587. 91.
 — Pálné szenttamási 1596. 90.
 Oravica város Krassó-Szörény m. 296.
 Orbai Mátyás csíkszentmártoni királyi járásbíró 1893. 403.
 — szék 5, 19, 31, 94, 357.
 VIII. Orbán pápa 1640. 148.
 Orbán őrmester hősi halált halt 1805. 235.
 — 1848. 283.
 — Antal szentgyörgyi, de torockói lakos nemessége bizonyíttatik 1819. 243.

- B. Orbán Balázs 1, 17, 69, 70, 72, 74—78, 339—341, 347, 348, 350, 458.
 Orbán Ferenc és György várdotfalviak lófőiséget kapnak 1655. 114.
 — Ferenc somlyói házfőnök 1687—1692. 147.
 Dr. Orbán Gábor csíkszeredai főjegyző 1906. 421.
 Orbán István Rákóczi híve 174.
 — János 1776. 232, özv. Orbán Jánosné 449.
 — János gyergyócsomafalvi hősi halott 1814. 236.
 — Mihály lófő csíkszentmiklósi esküdt 1687. 128.
 Orel Máté egyesbíró Gyergyószentmiklóson 1867. 326.
 — Mátyás gyergyói 1855. 324.
 Óriásterő Csíkszentgyörgyön 23.
 Orláth község Szeben m. 291.
 Orló helynév 441.
 Orosz haderő meghívása 1848—1849. 286, 293.
 — Mihály gyergyóditrói, gyulafehérvári kanonok 1837. 252, 371.
 Orosztábla 9.
 Orosz—török háború 1854. 324.
 Oroszok beáramlása Erdélybe 1840. 258, 259.
 Oroszország 324, 438.
 Orosz-Lengyelország 438.
 Orotva (Gyergyóditró) falurész 462.
 Orotvapataka (Gyergyóditró) 466.
 Orotva valye folyó 20.
 Dr. Ortway Tivadar egyetemi tanár 61.
 Orsova 296, 301, 302.
 Orsován túl, Havasalföldön fegyverletétel az oroszok előtt 1849. 302.
 Osdola háromszékmegyei község 19, 180.
 Osváth Sámuel erdővidéki 1853. 321.
 Fr. Oszlinai István szárhegyi 1646. 151.
 Orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek Csíkban 1918. 428, 429.
 Otrokoesi Főris Ferenc történetíró 1698. 364.
 Ovári János háromszéki 1764. 213.
 Dr. Ovári Kelemen egy. tanár 48, 52, 53, 134, 152, 153, 313.

Ö

- Ördög Balázs — Balázs Mihály karcfalvi 1599. 97.
 Ölves (Gyergyótekerőpataka) falurész 462.

Örmények Gyergyószentmiklóson
1733. 184.
— örmény kereskedők ditrói constitu-
tioja 1841. 260.
— gyergyószentmiklósiak, szépviziek
bíráskodási privilégiuma 1794—
1839. 257.
— letelepedése Csikban 1669. 139,
140.
Örmény Kereskedelmi Társaság 1838.
253.
— kereskedők és más mesteremberek
állapotának szabályozása 1808—
1840. 259.
Örmények, obsitos németek adóköte-
lezettsége 1743. 312.
— szépviziek 1815. 242.
Örményes község 121.
Órszem csikszeredai lap, szerkeszti
dr. Ujfalusi Jenő 158.
Összeesküvés 1860. 325.

P

Paál András gyergyóújfalvi hősi ha-
lott 1814. 236.
— János tanár 449.
— Sándor kászonaltizi hősi halott
1813. 235.
Pais csiki családnév Kászonimpéren
19.
— Dezső tanár 3, 20.
Palkó István szenttamási lófőiséget
kap 1655. 114.
Paltini hegy 20.
Paltinul Korbului hegy 20.
— Portos 20.
Pannonia 505.
Pap Béla vitéz, mérnök derzsi és
máréfalvi 1906—1913. 415, 473, 480.
— Béla vitéz, mérnök derzsi és má-
réfalvi, hadnagy Tuchownál hősi
halott 1914. 441.
— Domokos derzsi, máréfalvi, állami
építészeti hivatal főnöke 1880—
1913. 350, 398, 441.
— György vitéz 441.
— János alcsiki, kászoni főesperes
1804—1824. 336, 337.
— János világi pap, somlyói tanár
1852. 367.
Papp Vilmos I. székely határőrgya-
logezredbeli századparancsnok, őrnagy
1848—1849. 275, 284, 287,
288, 304.
Parajd Udvarhely m. 301, 467.
Dr. Paraszky Gyula gyergyószent-
miklósi járásbíró 1909—1918. 403.
Patakelve tizes Madéfalván 42.

Pataki Antal kászoni lófő 1462. 50.
Patrik János 65.
Paullinis havas Gyergyóban 190.
Pauszné Mikó Ilona zsögödi 1917.
403.
Pál Andor bethlenfalvi huszárőrnagy
303.
— illetve Pálffi András kászonaltizi
nemessége bizonyíttatik 1837. 252.
— Antal kotormányi 1569. 36.
— Bálint 1618. 106.
— Benedek és András taploczai con-
fraterek 64.
— Dávid gyergyóújfalvi hős 1795.
232.
— Ferenc madéfalvi lófőiséget kap
1655. 114.
— Ferenc és István gyergyóremeteiek
lófőiséget kapnak 1655. 115.
— Ferenc tanítóképezdei tanár 1916.
455.
— Gábor bethlenfalvi, somlyói, sze-
redai gimnáziumi igazgató, felesé-
ge Fodor Ludovika csekefalvi 1935.
303, 399, 409, 412, 448, 451.
— Gábor dr. bethlenfalvi képviselő
303, 415, 445, 458, 471, 485, 496.
— György gyergyószentmiklósi ne-
mességet és címert kapott 1583. 90.
— György rákosi lófőiséget kapott
1655. 114.
— György és Péter szentkirályiak
lófőiséget kapnak 1655. 114.
Páll Imre 1736. 361.
— István szépvízi 1764. 214.
Pál István adófelügyelő 1888. 456.
— Istvánné bethlenfalvi Fodor Anna
csekefalvi 304.
— vagy Pálffi János taploczai, de
nagybecskereki lakos nemessége
bizonyíttatott 1834—1843. 250, 262.
— János és Márton csatóságiek ló-
főiséget kapnak 1655. 114.
— János csiki erdész XIX. sz. vé-
gén 398.
— József kozmási honvéd 1849. 316.
— József 1867. 386.
— József gyergyószentmiklósi birto-
kos 1906. 414, 417.
— János gyergyóújfalusi lófőiséget
kap 1655. 116.
— János gyergyócsomafalvi lófőiséget
kap 1655. 116.
— Lajos kitüntetett hős 1915—1916.
440.
— Lőrinc tusnádi lófőiséget kap 1611.
102.
— Mihály szentsimoni 1569. 36.

- Mihály és Márton gyergyókilyénfalviak lófőiséget kapnak 1655. 116.
 — Miklós rákosi 1588. 91.
 — Péter menasági lófőiséget kap 1655. 114.
 Páll Sándor kolozsvári tankerületi főigazgató 1869—1883. 447.
 Pál Tamás szentmihályi lófőiséget kap 1655. 114.
 — Tamás háromszéki 1717. 333.
 Pálfalvi János pálfalvi erdélyi választott püspök 1605—1663. 143, 157, 372.
 P. Pálfalvi Péter 1661. 124, 150.
 Pálffy István hosszúaszói XVIII. sz. 369.
 — István somlyói XVIII. sz. 369.
 — János udvarhelyszéki, az 1848. évi pesti országgyűlés erdélyi alelnöke 274.
 — Mózes plébános olvasóköri jegyző 1843. 264.
 Palliardi Károly 1854. 324.
 Pálóczi-Horváth Ödön, felesége kásonjakabfalvi László Berta 1848. 246.
 — Zoltán budapesti ügyvéd 246.
 Pálos község 436, 439.
 Pálszeg szentimrei tizes 41.
 Pápaországa kászonfeltízi tizes 42.
 Pápai tized jegyzék 1332—37. 50, 61, 62.
 — Pál hosszúaszói 1698. 167.
 Párizs 231, 237.
 Constantin Pastelik 1686. 128.
 Pásztorbükk csíkszentdomokosi havas 95.
 Pásztori Ferenc László 363.
 Pázmány Péter 364.
 Peitl József gyimesi határdirektor 1841. 260.
 — császári főhadnagy 1850. 315.
 Pekry Gábor 1562. 15, 35.
 — György gróf Rákóczi vezére 1706. 174.
 — Imre petrovinai, felesége szentháromsági Szeredai Kata XVIII. sz. 1731. 499.
 — Lőrinc gróf 1705. 177.
 Perczel Mór tábornok 1849. 302.
 Perjéssi Mihály csíkszeredai törvénytörvény-elnök 1900—1903. 403.
 Perszina százados 1764. 208.
 Peselnek háromszéki község 5, 19, 20, 24, 46.
 Pest 23, 243, 283, 306.
 Pesti Márton rákosi, felcsiki székjegyző 1647.
- István alsíki székjegyző I. Rákóczi György alatt 107, 111.
 Pesti országgyűlés 1865. 330.
 Pestis Gyergyóban 1771. 225.
 Pethő László szentmihályi 1622. 106.
 Petki Bálint 1551. 32.
 — Dávid gróf csicsói főkirálybíró 1724. 168, 174, 177, 360.
 — Farkas csicsói, királyhalmi, derzsi 1635—1636. 108, 109.
 — Gábor főkapitány 1564. 133.
 — István főkapitány 1635—1666. 107, 108, 112, 117, 118, 120, 124, 132, 133, 171, 172.
 — János notáztatott 1603—1608. 99, 102.
 — János csiki főkirálybíró 1654—1684. 108, 133, 143, 172.
 Petkipataka (Gyimesbükk) falurész 462.
 Petőfi Sándor 246, 294, 295, 299, 308, 435.
 — Sándor a székelyekről 294, 295.
 Petres István tusnádi lófőiséget kap 1655. 114.
 — János csobotfalvi militáris bíró 1838. 256.
 — Márton szentgyörgyi lófőiséget kap 1655. 114.
 — Miklós és János várdotfalvi confraterék 1602. 64.
 Petrila Rosu hegy 20.
 Petrovits Péter 1556. 31—33.
 Petrozsényi medence 10.
 Pénzügyi főbizottság Somlyón 1849. 315.
 Péter és Pál, Jakab fiai 1324. 23.
 Péter, János fia 1349. 24.
 — moldovai vajda 24, 30, 31.
 — pap csomortáni 1620. 494.
 — csíkpálfalvi, udvarhelyi plébános 1642. 143.
 — deák kotormányi 1710—1712. 178, 179.
 — csatószegei 1712. 179.
 — deák szentkirályi 1647. 111.
 — deák szentgyörgyi, alsíki alkirálybíró 1604—1616. 100, 105, 123.
 — Literati bankfalvi követ 1705.
 — András rákosi, de tusnádi lakos nemessége bizonyítatik 1839. 257.
 — András bankfalvi lófőiséget kap 1607. 101.
 — Antal várdotfalvi militáris bíró 1838. 256.
 — Béla lófő assessor 1799. 238.
 — Bertalan szentimrei 1575. 87.
 — Dániel vacsárcsi lófőiséget kap 1655. 114.

- Ferenc csikjenőfalvi lófő 1578. 88.
- Ferenc tekerőpataki lófőséget kap 1607. 101.
- Ferenc Mindszenti lófőséget kap 1655. 114.
- Ferenc csekefalvi hősi halott 1795. 232.
- István szentmártoni lófőséget kap 1655. 114.
- János szentkirályi lófőséget kap 1655. 114.
- János szentdomokosi lófőséget kap 1655. 114.
- János jenőfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- János csatószegei 1764. 216.
- Mihály amádéfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Mihály gyergyócsomafalvi hősi halott 1796. 234.
- Pál 1812. 241.
- Péterffy András csatószegei primor, alsíki assessor 249.
- Ferenc csatószegei primor, alsíki assessor 1834. 249.
- István kászonyjakabfalvi 1742. 185.
- Péterfi János csatószegei armálist kap Imre és János fiaival együtt, az eddigi Péter nevük Péterfire változtatásával 1753. 188.
- Péterffy János csatószegei 1838. 255.
- József szentsimoni XVIII. sz. 369.
- Péterfi József szentsimoni plébános 1881. 450.
- özv. Péterffy Józsefné szentsimoni 1860—1897. 421.
- Péterfi József csatószegei, de torontál-megyei dobáni lakos nemessége igazoltatik 1812. 241.
- Péterffy József alsíki assessor 1830—1840. 244, 259.
- József és Ferenc csatószegeiek 1838. 254.
- Károly XVIII. sz. közepe 65.
- Mihály csatószegei, alsíki assessor 1839. 203, 257.
- Miklós csatószegei 1741.
- Zsigmond püspöki káplán 334.
- Piave helynév 231.
- Pilch Jenő katonairó 438.
- Piliske havas 494.
- Pilutius Marinuo püspök 1680. 341.
- Vitus Pilucius érsek 1648. 346.
- Piszorovice helynév 435, 438.
- Pipos János 1854. 317.
- Phileud fia 1324. 24.
- Philipehovich Pál előbb háromszéki főesperes, majd csikrákosi plébános 1684—1690. 124, 126, 143, 512.
- Piatra Korbului hegy 20.
- Piatra Rosu hegy 20.
- Pirenei hegyek 9.
- Piricske (Pricske) havas Gyergyóban 190.
- Piricskei szoros Gyergyóban 201.
- vám 178.
- Piringer-Pataki volt honvédezredes 1854—1856. 317, 318, 324.
- Piroska Lőrinc pálfalvi lófőséget kap 1655. 114.
- Piski híd védelme 1849. 287.
- Plébánosok és más papok Csikban 1918. 430, 431.
- Plevna helynév Romániában 394.
- Ploptya (Gyergyószárhegy) falurész 462.
- Podolia 178.
- Pogácsnik Miksa 1852. 317.
- Pogányvár Hargitán 23, 70.
- Pojana lui Stan havas Alcsíkon 189.
- Ketomba Hemare helynév 20.
- Morului helynév 20.
- Pókafalva község Marostorda m. 13.
- Pókai Balázs és István donatio 1591. 93.
- János zsögödi 1588. 91.
- Poklonfalva szentkirályi tizes 41, 50.
- Polgári bíróság Csikban 1852. 315.
- Poltenisi helynév 439.
- Polyák Lukács domokosi jobbágy 1577. 85.
- Polgárháború Erdélyben 1848—1849. 274.
- Pongrácz Antal bankfalvi militáris bíró 1838. 256.
- Károly gyergyószentmiklósi gimnáziumi igazgató 1908. 452.
- Pontus 504.
- Popovits lándzsásai 1848. 285.
- Portik honvéd, hadnagy, főhadnagy 1849. 291, 294, 295.
- Félix gyergyóremetei, de aradi lakos nemessége igazoltatik 1813. 241.
- Tamás ditrói kántor 1763. 201.
- A. Possevino S. J. 1583. 140.
- Pottenbrunn helynév 234.
- Potyó Ferenc felcsíki főesperes 1835—1867. 264, 336.
- Ferenc honvéd 1849. 316.
- György kozmási assessor 1838. 254.
- Ignác jegyző 1793—1810. 237, 239, 240.
- Ignác s Antal alsíkiek 1809. 239.
- Márton, Gergely s fia János szentmártoniak armálist kapnak 1699. 185.

- Mihály kozmási, felesége Hadnagy Margit s gyermekei: Antal, János, Péter, Ignác, Katalin, Erzsébet, Heléna s Borbála armálist kapnak 1753. 188, 189.
- Mihály assessor 1763—1767. 203, 222.
- Péter kozmási 1571. 86.
- Potyond Menaságfalva tizeze, falurész 42, 112, 315, 344, 462.
- Pozsony m. 504.
- város 345.
- Pray György történetíró 511.
- Prága 94.
- Prepoi hegy 20.
- Pricskető (Csikszépviz) falurész 462.
- Picskető szoros 460.
- Dr. Prinz Gyula egyetemi tanár 12.
- Priscos Retor 4.
- Prodan tribun 1849. 285.
- Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök lelkigyakorlatot tartott Csikban 1902. 446.
- Protestantizmus 12.
- Provizorium 1851—1854. 317.
- Pruth folyó 3, 162.
- Puchner Antal katonai főparancsnok 1846—1849. 265, 274, 285, 286, 290, 295, 314.
- Puj község Hunyad m. 499.
- Puky Miklós 1860. 325.
- Purczel János báró ezredparancsnok 1819. 243.
- Puskás-család remetei 416.
- Puskás ditrói család lófőiség elismerése 1933. 550.
- Aloisius ditrói 1812. 241.
- Antal, Ignác, Gábor ditróiak productioi 1842. 260.
- Ádám ditrói hősi halott 1796. 233.
- Balázs, István és Tamás lófőiséget kaptak 1650. 188.
- Ferenc ditrói, gyergyói számfeletti assessor 1763. 199.
- Ferenc gyergyói assessor 1834—1848. 250, 251, 254, 259, 266, 272, 273.
- Ferenc ditrói alkirálybíró, alispán 1849—1880. 316, 385, 386, 387, 390, 392.
- Gábor ditrói lófő 1720. 181.
- Gábor kitüntetett hős 1915—1916. 439.
- Imre 1906. 415.
- István gyergyóremetei 479.
- Jakab ditrói, gyergyói assessor 1763. 199.
- János szentkirályi 1569. 30.
- József remetei 1900. 351.

- Klára 158.
- Levente kitüntetett hős 1915—1916. 440.
- Máté táblabíró 1838. 256.
- Mihály remetei honvéddhadnagy 1848—1849. 306.
- Tamás ditrói 1762. 189.
- Tamás s fiai András, József, Jakab, Ferenc és János s testvére Gábor, unokái Gábor és Mihály ditróiak armálist kapnak 1744. 188.
- Tamás plébános 1843. 263, 264.
- Tamás 449.
- Putnok város 109.
- Püspöki Péter székelykocsárdi 1694. 166.

R

- Rabutin tábornok 1705. 161, 168, 172, 173, 174, 176, 177, 184.
- Radloff V. orosz turkológus 5, 44, 505.
- Radnót község Kisküküllő m. 420.
- Radó György kuruc 1711. 176.
- Radna község Arad m. 275, 284.
- Radnai hágó 16.
- szoros 16, 289.
- Radnót község Kisküküllő m. 277.
- Radul moldovai vajda 1603. 100.
- Raffai Ferenc, Balázs, Jakab, János, Péter s Ferenc tusnádiak lófőiséget kapnak 1618. 103.
- P. Raffain Ágoston 1771. 359, 362.
- Rajkópataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
- Rajna folyó 230, 231.
- Rakottypataka (Gyimesbükk) falurész 462.
- Rakovina csapat 1848. 282.
- Raksányi József szentsimoni 1838. 255.
- Rancz András és György gyergyóalfalusiak lófőiséget kapnak 1713. 184.
- András Mindszenti 1838. 255.
- Rancz János rákosi lófőiséget kap 1655. 114, 115.
- Rancz János nagyboldogasszonyi plébános főesperes 446.
- Rancz János és György 1495. 28.
- Ranczokvára tizes Gyergyóalfaluban 43.
- Rastadt helynév 234.
- Ratiu János tordai ügyvéd 1877. 394.
- Ravasz Mihály tusnádi lófőiséget kap 1655. 115.

- Ravaszdi György Csíkszeredánál szét-
veri a csíki lázadókat 1595. 139.
- Rác György hajduvezér 1603. 100.
- István szentkirályi hősi halált halt
1813. 235.
- István felesíki főesperes, gyergyói
főesperes 1817—1844. 336.
- Mihály kászonszéki hites jegyző
1652. 112.
- Péter szentkirályi hősi halott 1814.
236.
- I. Rákóczi Ferenc fejedelem 111, 120.
- II. Rákóczi Ferenc fejedelem 161,
165, 172, 175, 177, 179, 183, 189,
311, 414, 415.
- I. Rákóczi György fejedelem 27, 107,
109, 110, 116, 135, 138, 140, 147.
- II. Rákóczi György fejedelem 109,
111, 112, 116, 120, 123, 124, 135,
138, 139, 147, 341, 498.
- II. Rákóczi György szerencsétlen had-
járata 1657. 116.
- Rákóczi József, II. Rákóczi Ferenc
fia 1735. 183.
- Zsigmond fejedelem 101, 138.
- Zsigmond, I. Rákóczi György fia
1635—1647. 109, 110.
- Rákos Alsó-, község Nagyküküllő m.
5, 20.
- Felső-, község Nagyküküllő m. 20.
- Rákosi István szentmártoni erdősz
1912—1914. 398.
- özv. Rakovszky Mártonné, báró Hen-
ter Anna 1838. 354.
- Rakovszky Pál 363.
- Recepataka (Gyimesfelsőlök) falu-
része 462.
- Rechberg birodalmi miniszter 1864.
329.
- Rehm hadbiztos 1763. 204.
- Reich Fülöp ezredes 1764. 211.
- P. Remeteházi András XVIII. sz.
második fele 150, 360.
- Renchen helynév 233.
- Rendi különbséget megszünteti Csík,
Gyergyó, Kászon 1848. 271.
- Renner József kapitány nemessége
kihirdetett 1809. 239.
- Restauráció Csíkban 1867 július 22.
386.
- Revindikált havasok, csíki magán-
javak 1794—1848. 226, 228, 237,
240, 241, 250, 272, 371, 372. 1848
—1918. 451, 466, 486—493, 497.
- Récsi István gyulafehérvári 1698. 167.
- Régi magyar kőnyvek a somlyói
kolostorban 364.
- Répa kolozsmegyei község Kozatelke
mellett 121.
- Részegh csíkesekefalvi család lófő-
sége elismertetik 1937. 550.
- András szentmártoni hősi halott
1800. 234.
- János csíkszentmártoni Bulkánál
hősi halott 1788. 229.
- Ferenc, vitéz 440.
- Győző a Csíki Lapok szerkesztője
1922. 458.
- Tamás szentmártoni lófőséget kap
1655. 115.
- Réti Mihály és Pál csíkszentmiklő-
siak lófőséget kapnak 1655. 116.
- Répáti borviztelep Kászonimpér 463.
- Rézalja tizes Szentdomokoson 42.
- Réz-hegység 337.
- Rhadagais gót király 502, 506.
- Rheingau helynév 234.
- Rhédey Ferenc fejedelem 117—119.
- Ribiczey Ádám 1764. 214.
- Ferenc törvényszéki elnök 1910—
1913. 403.
- Rieskő honvédezredes 1848. 285.
- Rika hegy 505.
- Rikardó dominikánus XIII. sz. 504.
- Rindsmaul Albert honvéderőrnagy 1849.
301.
- P. Riparolis Vince 1764. 338.
- özv. Riszner Józsefné 1892—1909. 450.
- Roka András huszár, kászonujfalvi,
hős 1799. 234.
- Mihály kászonujfalvi, hősi halott
1813. 135.
- József gyergyócsomafalvi, felesége
gyermekai armálist kapnak 1761.
226.
- Rokaly gyergyócsomafalvi határőr-
hadnagy 1848. 367.
- Róma 156, 157.
- Román gyermekek elemi tanítása
1842. 210.
- komité 1848. 274.
- és százsz szeparatisttikus törekvé-
sek 1849. 298.
- valye folyó 2.
- Románok eredete, Csíkba a XIV. sz.
után jutnak 19, 20.
- Románia 420, 436, 460.
- Románság betelepődése 460.
- arányszáma Csíkban 1848—1867.
309.
- Romiatec helynév 20.
- Romer Kristóf riesensteini, határőr-
kapitány 339, 340.
- Roska István örményvizitátor 1729.
352.
- Dr. Roska Márton archeológus 15—17.
- Rovásírás a csíkszentmihályi temp-
lom kórusán 1501. 71.

Roth báró 1764. 214.
 — testvérek alfalviak 416.
 Rothenbucher Keresztély 66.
 Rozsnyóvár Brassó m. 25.
 Rómer százados 1762—1764. 192, 209.
 Rudnai püspök 1808. 344.
 Rudnyánszky Sándor báró 1904—
 1918. 407.
 Rudolf király 89, 95, 96, 100.
 Ruházati-alap 487—491.
 Runcul Mare hegy 437, 439.
 Ruzsberg község 294.
 Ruzskabánya község 294.
 Ruténia 3, 503.
 Ruzicska (Rózsaffi) Mátás 1854. 317.

S

Saguna (Siaguna) gör. kel. püspök,
 azután érsek 1848—1865. 286, 293,
 330.
 Saintcroix helynév 235.
 Saj, Nagy- és Kis- alesíki havasok
 183, 189.
 Saigó Ferenc szenttamási 1635. 108.
 Sajgó Gáspár XVIII. sz. elő felében
 főpát 369.
 Sakedal valye folyó 20.
 Salamon-nemzetség 20.
 Salamon I. székely határezredbeli
 hadnagy 1848, 276.
 — román prefektus 1849.
 — Albert menasági lófőiséget kap
 1655. 114.
 — Antalné Simonyi Anna 451.
 — Antal pálfalvi hősi halált halt
 1813. 235.
 — Imre csíksomlyói 1763—1781. 199,
 355, 369.
 — István borzsovai lófő 1687. 128.
 — István taploczai 1560. 34.
 — József lófő, assessor 1799—1810.
 238, 243.
 — József pálfalvi militáris bíró 1838.
 256.
 — József nagyváradai kanonok 1750.
 349.
 — Károly főhadnagy, százados 1848
 —1849. 276, 287, 288, 316.
 — Péter taploczai 1569—1575. 36, 57.
 — Tamás taploczai 1569—1571. 36, 86.
 — Tamás várdotfalvi lófőiséget kap
 1631. 107.
 Salamonpataka (Gyimesközéplek)
 falurész 462.
 Salló Antal őrmester, hős, ezüst vi-
 tézségi érmet kap, hadnagy 1793
 —1795. 231, 232.
 Salvator-kápolna Somlyón a feren-
 ceseké 341.
 San-Marino, Olaszország 439.
 San-Martino helynév Olaszország 439.
 Sankt Hermayor helynév Karinthiá-
 ban 267.
 — Mark helynév Tirolban 267.
 Sapiaha Adám herceg 394.
 Sámuel János bethlenfalvi 1580. 89.
 Sandir bej 505.
 Sándor Anna szentmihályi, Mihály
 leánya 1606. 509.
 — Ákos szentmihályi, csíkmegyei fő-
 ispán 1918. 422, 502.
 — család 24.
 — csíkszentmihályi család 2, 22, 27,
 172, 269, 499, 501, 502, 506—510,
 513—515, 519.
 — csíkszentmihályi család primorsá-
 ga elismertetik 549.
 — csíkszentdomokosi primorságának
 elismerése 172, 269, 549.
 — család dicsőszentmártoni, kézdi,
 szentléleki 29.
 — Opor fia, Egyed, Sándor testvére-
 nek fia 1349. 23.
 — fia 1324. 24.
 — fiai, Gergely, Miklós, Jakab 1349.
 24.
 — Albert csíkszentmártoni kir. járás-
 bíró 1892. 403.
 — Antal szentmihályi, Péter fia, Pé-
 ter alkirálybíró unokája 1809—
 1838, 239, 241, 248, 254, 256.
 — Árpád csíkszentdomokosi huszár-
 ezredes, cs. és kir. kamarás 387.
 — Gábor farczádi dr. kitüntetett hős
 1915—1916. 440.
 — Farkas szentdomokosi számfeletti
 assessor 1763. 198.
 — Ferenc primor csíkszentmihályi,
 Gáspár fia, felsíki assessor 1812—
 1846. 241, 243, 244, 248, 249, 254,
 266, 527.
 Dr. Sándor Gábor farczádi 1906. 415.
 Sándor Gáspár csíkszentmihályi, Pé-
 ter fia, János unokája, alkapitány,
 assessor, alkirálybíró, felsíki as-
 sessor 1763—1779. 198, 224, 507.
 — György amádéfalvi lófőiséget kap
 1655. 115.
 Dr. Sándor Gyula farczádi fősolga-
 bíró 415, 421.
 Sándor Ignác szentmihályi (Péter
 unokája, Pál fia) assessor 1799.
 238, 507, 508.
 — Ignác ns. szentmihályi 1838. 254,
 510.
 — Ignác kitüntetett hős 1915—1916.
 440.

- Imre, Imre fia, csíkszentmihályi primor, történetíró, kitüntetett hős 1877—1930. 22.
- Dr. Sándor Imre kitüntetett hős 1915—1916. 440.
- vitéz dr. Sándor Imre 440.
- Sándor István szentmihályi, aicsiki, a nyergesi útközetben 1549. 509.
- István szentmihályi, Péter atyja, szentmihályi és szépvízi földesúr 1575—1595. 59, 87, 88, 91, 94, 100, 510.
- István, Péter fia szentmihályi 1652. 509.
- István, János alkaptány fia, alkirálybíró, szentmihályi 1694—1732. 166, 181, 185, 334.
- István, Ferenc fia szentmihályi 508.
- István szentdomokosi, gyergyói törvényszéki elnök 1871. 391.
- János szentmihályi, Péter fia, felcsíki alkirálybíró, alkaptány 1658 1687. 71, 123, 124, 128, 129, 133, 136, 143, 162, 164—169, 171, 172, 174, 176—178, 507—509, 517.
- János és Mihály testvérek, szentmihályiak, Pál fiai 1666—1694. 145.
- János csíkszentdomokosi helyettes levéltárnok 1786. 228.
- Jánosné csíkszentmihályi (özv.) Angyalosi Erzsébet 1701—1705. 167, 168, 508, 515.
- János csíkszentmihályi, belügyminiszter 496.
- János ns. csíkszentmihályi úrbéri bizottsági tag, országgyűlési követ 1838—1848. 254, 266, 272.
- János göröcsfalvi 1838. 255.
- József szentdomokosi, felcsíki assessor 1830—1838. 244, 249, 256.
- László csíkszentdomokosi, adószedő, kir. számvevő, csíki főkirálybíró, főispán, gyergyói jegyző 1762—1786. 196—198, 205, 206, 223, 225—228, 343, 369.
- László primor csíkszentmihályi, Gáspár fia, assessor 1812. 241.
- László szentdomokosi guberniumi titkár, táblai assessor, marosszéki alkirálybíró 1805—1838. 254, 268, 269.
- László szentdomokosi, őrnagy, 76-os honvédszászlóalj parancsnoka 1849—1867. 289, 296, 316, 328, 386, 387, 388.
- Dr. Sándor László farczádi, budapesti főkapitány 1915. 419, 421, 423.
- Sándor Lőrinc szentmihályi 1622. 106.
- Menyhárt szentmihályi 1533. 502, 508, 509.
- Mihály csíkszentmihályi, a pozsonyi országgyűlésen a székelyek követe 1539—1560. 27, 31, 32, 501, 508, 509, 514.
- Mihály szentmihályi, Péter fia, János alkaptány testvére, csíki alkirálybíró 1660—1719. 71, 107, 124, 176, 178, 180, 197, 509.
- Mihály szentdomokosi, felcsíki assessor 1712. 179.
- Mihály id. és ifj. szentdomokosiak, királyhűk, 1711. 176.
- Mihályné szentmihályi, Mikó Judit zsgödi 1694. 165.
- Mihály csíkszentmihályi, Péter fia 1777—1785. 223, 224, 369.
- Mihály szentdomokosi, csíki főkirálybíró 1802—1841. 238, 239, 243, 244, 258, 260, 269.
- Mihály szentdomokosi 1848—1867. 73, 386.
- Mózes kénosi s fia Lajos, unokája János 1800. 517.
- Péter, István fia csíkszentmihályi felcsíki alkirálybíró I. Rákóczi György alatt, felesége Nemes Borbála hidvégi 1622—1655. 106—110, 112, 115, 133, 509, 510.
- Péter csíkszentmihályi, János alkaptány fia, 80 éves somlyói gimn. direktora 1742—1753. 169, 186, 368, 369.
- Péter szentmihályi, damuk-hosszúhavas-ivántói szorosfelügyelő 1730. 182.
- Péter szentmihályi, János alkaptány fia 1701. 170.
- Péter szentdomokosi 1838. 255.
- Péter szentmihályi furir nemessege bizonyítottak 1842. 262.
- Vince gróf (bajkai) 517.
- Zsigmond szentmihályi, Mihály fia, Péter unokája 1810—1819. 241, 243, 506, 508, 510—512, 516—519.
- csíkszenmihályi — Apor altorjai tatár-per 170, 248.
- Sándory Mihály nyomdatulajdonos 459.
- Sándorszeg szentimrei tizes 41.
- Sántha András XVIII. sz. 369.
- Antal szatmári lakos nemessége igazoltatik 1799. 238.
- Sántatelek (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
- Sánta Ferenc Márton premontrei 1808. 371.

Sántha Imre ezüst vitézségi érmet kap 1814. 236.
 Sánta István szentimrei lófő 1591. 93.
 Sántha István tusnádi Bulkánál hősi halott 1788. 229.
 — István tusnádi megsebesült 1814. 236.
 Sánta János és Mihály csicsóiak lófőséget kapnak 1655. 115.
 Sántha Lajos csíki képviselő 418.
 — Mátyás kozmási, de kolozsvári lakos nemessége bizonyíttatik 1846. 265.
 Sánta Mihály csekefalvi lófőséget kap 1655. 114.
 — Tamás kozmási lófőséget kap 1655. 115.
 Sárkány fogarasmegyei község 97.
 Sáromberke marostordamegyei község 14.
 Sármás (Nagy- és Kis-) kolozsmegyei község 301.
 Sárosi marosszéki főkirálybíró 1790. 230.
 — András madéfalvi hős 1796. 233.
 — András huszár, kitüntette magát 1813. 235.
 — János pókai, közügyek igazgatója 1635. 108.
 Sárpy György nyug. esendőrőrnagy 411.
 Schirding Ferenc báró, ezredes 1842—1843. 260, 264.
 P. Schirmer Antal 448.
 Schmerling birodalmi miniszterelnök 1861—1864. 326, 329, 368.
 Schnell szeredai albiztos 1853. 321.
 Schönbrunn 280.
 Schreiber ezredes 1813. 236.
 Schröder báró ezredes 1762. 190—192, 194.
 Schuster Lajos 1854. 317.
 — Károly titoknok 1848. 282.
 Schwartz alezredes 1764. 214.
 Dr. Schütz Antal egy. teológiai tanár 446.
 Schwartzberg Károly herceg altábornagy, erdélyi kormányzó 1851. 317.
 Schweidenheim helynév 232.
 Sebastopol helynév 324.
 Sebeshely község Hunyad m. 291.
 Sebestyén Ferenc madéfalvi jobbágy 1577. 88.
 — József köpeczi heraldikus 23, 61, 66, 68—70, 76, 341.
 — Gábor plébános 1843. 264.
 — Gyula történetíró 511, 515.
 Sebus sedes 52.

Sekui vallye folyó 20.
 Seeberg 1764. 217.
 Segesvár város 117, 121, 123, 128, 285, 289, 290, 301, 382, 499, 500.
 Selye Balázs gyergyószentmiklósi lófőséget kap 1655. 116.
 Semsey honvédszázados 1849. 297.
 Seover János gyergyóújfalusi, Péter. István, Mihály és György fiaival lófőséget kapnak 1637. 111.
 Sepsiszentgyörgy 456, 487, 488, 489.
 Seprődi János zeneiőr 152.
 Sepsiszek 5, 19, 31, 40, 62, 94, 357.
 Sepsibesenyő háromszéki község 15.
 Sepsí alesperesei 62.
 Sepsimálnás háromszéki község 130.
 Sepsiszentgyörgy város 25, 278, 289, 297, 298, 300, 323.
 Seres András csikjenőfalvi 1592. 93.
 Seregély Mátyás Kájoni kódex 152.
 „Siculorum de Csyki, de Kézd, de Sebus” 52.
 „Siculorum de Teleg” 52.
 Siemawa helynév 438.
 Siemikovics helynév 443.
 Sigmond György kászonfalvi pedita-tust kap 1591. 93.
 Siket Gergely szenttamási 1628. 106.
 P. Siket Imre meghalt Csíksomlyón 1653. 150.
 Siklódi tizedes, hősi halott 1799. 234.
 — Antal hősi halott 1796. 233.
 — Gábor ditrói lófő 1720. 181.
 — Lőrinc gyergyóditrói szobrász 497.
 Silló Antal hadnagy 1796. 233.
 — Balázs csicsói lófőséget kap 1655. 115.
 Sillóktizes tizes Mindszenten 42.
 Simeon bolgár cár 3.
 Simény László 151.
 Simon Ádám Gyergyószentmiklóson 452.
 Simó András gyergyói assessor 1763. 199.
 — János szentgyörgyi lófőséget kap 1655. 115.
 Simószeg tizes Bánkfalván 42.
 Simon százados 1796. 233.
 — András szentszéki jegyző 1735. 335.
 — Antal I. oszt. százados 1793. 231.
 — Antal ditrói hadnagy kitüntetést nyer 1795. 233.
 — Antal táblabíró 1838. 256.
 — Imre ditrói hadnagy megsebesült 1796. 233.
 — István id. és ifj. szárhegyiek lófőséget kapnak 1637. 111.
 — István gyergyóújfalvi lófőséget kap 1655. 116.

- János 1575. 87.
 — János szentkirályi, Bulkánál hősi halott 1788. 229.
 — József alsziki assessor 1830. 244.
 P. Simon Jucundian O. F. M. provinciális 1860—1900. 66, 264, 356, 357, 455.
 Simon Miklós vacsárcsi lófőiséget kap 1655. 115.
 — Sándor gyergyói honvédőrnagy 1848—1849. 304.
 — Sándor honvédszázados 1849. 316.
 Simószege (Csíkbánkfalva) falurész 463.
 Simon Tamás delnei lófőiséget kap 1655. 115.
 Simonszeg tizes 50.
 Sindlingen helynév 234.
 Smidt Konstant építőmester 1804. 354.
 Sipos István és György esomortáni confraterok 64.
 Siskovics József báró altábornagy 1763—1764. 196, 199, 200—205, 208, 212—214, 218.
 — József báró felesége, Harker Borbála 1763. 204.
 — József báró-féle székely határőr-ség szervező bizottsága 1763. 199, 202, 203.
 Skariatin orosz tábornok 1849. 286, 298, 324.
 Skythák Erdélyben 14, 16.
 Solnai Sándor gyergyói dulló 1867. 386, 392.
 Solt Ignác szárhegyi hős, Austerlitz 1805. 235.
 Solyom András gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — Ábrahám és ifj. gyergyóújfalusi 1812—1838. 241, 256.
 — Ágoston gyergyóújfalusi, de berekeresztúri nemessége bizonyítottatik 262.
 — Balázs gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — Imre gyergyóújfalvi hősi halott 1796. 233.
 — Ignác gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — István gyergyóújfalvi alkirálybíró 1711—1720. 176, 181.
 — Károly gyergyóújfalvi, de aradmegyei lakos nemessége igazolttatik 1818. 243.
 — Lajos gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — László gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — Márton gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — Mihály id. gyergyóújfalvi 1838. 256.
 — Tamás gyergyói jegyző 1694—1707. 168, 175.
 — Tamás gyergyóújfalvi 1838. 256.
 Súlyomkő vára Tusnádon 23.
 Súlyomszeg tizes Szentdomokoson 42.
 Súlyomtár alsziki havas 182, 486, 491.
 Sombori József 1810. 363, 516.
 Somlyó hegy (Gyergyócsomafalva) 466.
 Somlyói szeminárium története 1867—1918. 450, 451.
 — ferencrendiek 63, 67.
 — ferencrendi iskolák a XVII. sz.-ban 148, 149.
 — ferencrendi confraterok kiváltságainak megerősítése 1519. 30.
 — ügyük rendezése 1765—1768. 355, 356.
 Somlyói Szent István király provinciális zárda 1640. 146.
 P. Somlyói Miklós somlyói házfőnök 1463—1661. 124, 146, 147, 150.
 Somlyói Péter delnei pap 1618. 144.
 — (Szent Péter) plébánia 334, 335.
 Somlyón tartott generális kongregáció határozatai 1717. 333, 334.
 Somogyi János és Ferenc csíkszentmiklósi jobbágyok 1694. 165.
 Sopron m. 504.
 — város 304.
 Soprony György szentmiklósi, gyergyószéki jegyző 1633. 142.
 Soroglyás havas Felcsíkon 189.
 Sovette havas Alcsíkon 189.
 Sötétpatak (Gyimesközéplek) falurész 462.
 Söver Márton gyergyóújfalvi lófőiséget kap 1627. 104, 107.
 Dr. Spányik József orvos 1871. 391.
 Spiridon román kapitány Komanfalván, Moldovában 1834. 248.
 Springensfeld orosz ezredes 1849. 290.
 Stary-Sambor helynév 438.
 Statileo erdélyi püspök 511.
 Stein Elek 1906. 417.
 — Miksa báró honvédezedes 1849. 295, 298, 299, 301.
 Seinwill István generális 1710—1714. 176, 178, 343.
 Stemmer Olivérné csekefalvi, Fodor Berta 304.
 Stoyka Antal erdélyi püspök 1751. 343.
 Strigy folyó 287, 442, 443.
 Strohmayr Péter 1855. 324.
 Stuppan százados 197.
 Sugár Ignác és Ferenc szentimreiek, de mezőöri lakosok nemessége bizonyítottatik 1846. 265.
 Sugodi-család 510.
 Sulz helynév 234.

- Sutahegy Csíkszereda mellett 477.
Spanyolország 9.
Suhardzel helynév 20.
Sutacului helynév 20.
Sükesd Antal szenttamási 1586. 92.
Sükösd Benedek 1556. 33.
— György csíkszentmiklósi bíró 1689. 71.
Sükösd István bánkfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
— János vicegenerális csíki esperes 1656—1659. 143.
— Máté 1742. 361.
— Péter csobotfalvi confrater 1602. 64.
Sümeghi Vilmos országgyűlési képviselő 1904—1918. 405, 414, 417, 418, 419, 420.
Sykó József gyergyószentmiklósi plébános, főesperes 1762. 194, 203, 208, 210, 216, 336.

SZ

- Szabadkereskedelem iránti kérés 1846. 266.
Szabadságharc utáni megtorlás Csíkban 1849. 316.
Szabó kászonujfalvi, szentgyörgyi, csíkszentmártoni család 269, 389. primorsága elismertetett 550.
— András bánkfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
— András kászonujfalvi hadnagy 1813. 235.
— András dánfalvi hősi halott 1813. 235.
— Adám gyulafehérvári, adminisztrátor 1862—1864. 327—329.
— Aron bibarczfalvi 1853—1854. 319—322.
— Balázs deák literatus, szentmártoni kuruc, fiskális direktor, táblai assessor 1705—1731. 168, 175, 361, 497.
— (Zabó) Benedek 1560. 35.
— Dávid szentkirályi, de aradmegyei lakos nemessége bizonyítottatik 1848. 271.
— Elek tizedes 1793. 232.
— Farkas honvéd zászlóaljparancsnok 1848—1849. 305.
— Ferenc szentmártoni assessor, militáris bíró 1742—1762. 185, 196, 198, 225.
— Ferenc csíkszentmiklósi 1764. 215.
— Ferenc szentmártoni 1809. 239.
— Ferenc ns. bánkfalvi 1838. 255.
— Gábor csíkszentmártoni Kisiklódon 1760—1764. 360.
— Gábor szentmártoni primor, alcsíki assessor 1814—1834. 242, 244, 249.
— Géza tanfelügyelő 455.
— György szárhegyi lófőiséget kap 1637. 111.
— György amadéfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
— György szentmártoni 1679. 389.
— György csikjenőfalvi hősi halott 1814. 236.
— György gyergyószentmiklósi plébános, főesperes 1900—1936. 419, 446.
— Imre ns. csíkszentmártoni 1838. 254.
— Imre primor, alcsíki assessor 1643. 249.
— István világi pap, somlyói gymn. tanár 1877. 449.
— István szentmártoni tanítóképezdei tanár 455, 474, 475.
— János Zsögödi lófőiséget kap 1655. 115.
— János szentmártoni 1694. 166.
— János dánfalvi tizedes, hős 1795. 232.
— József a király hűségére visszatér 1711. 176.
— József tizedes kászonujfalvi, hős 1799. 234.
— Károly történetíró egy. tanár 24, 146, 361, 398, 502, 506.
— Lajos csíkszentmártoni guberniumi tanácsos 1842. 269.
— Lajos csíkszentmártoni törvényszéki bíró, kir. ügyész 1867—1882. 386, 389, 390.
— Lőrinc szentgyörgyi lófőiséget kap 1655. 115.
— Márton honvéd 1849. 294.
— Máté 1617. 351.
— Máté szentmártoni lófőiséget kap 1655. 115.
— Máté szárhegyi, hős Austerlitznél 1805. 235.
— Mátyás kászonfelsőfalvi lófő 1607. 101.
— Mihály királybíró XVII. sz. első felében 110.
— Mihály és Pál gyergyószentmiklósiak lófőiséget kapnak 1655. 115.
— Mihály szentmihályi lófőiséget kap 1655. 115.
— Mihály altorjai, csíki főesperes 1709—1716. 335.
— Miklós kászonujfalvi 1701. 344.

- Miklós ns. bánkfalvi 1888. 255.
 — Ödön 1852. 317.
 — Péter csíkszentmihályi 1764. 215.
 — Sándor hősi halott 1813. 235.
 — Simon csíkszentmihályi 1764. 215.
 — Tamás csíkszentmihályi ezüst vi-
 tézségi érmet kap. azután hősi
 halott 1788—1790. 229.
 — Zsigmond szentgyörgyi lófősege
 igazoltatott 1810. 241.
 Szacsva háromszéki község 19.
 Szacsvey Imre esztelneki, csíkszere-
 dai kir. járásbíró, ítéltáblai bírói
 címmel és jelleggel 1892—1918.
 403, 407.
 — István esztelneki 1683. 127.
 — János háromszékfalvi birtokos
 1848. 278.
 Szakács Balázs szépvízi, illetve cso-
 mortáni 1722. 370.
 — Lukács szépvízi 1764. 214.
 Szalachy Sándor huszárkapitány 1907.
 406, 407.
 Szalinai István vicegen. 1642—1652.
 143, 148, 151.
 Szalonka völgy Csomortánon 205, 206.
 Szamos folyó (Hideg, Meleg, Nagy,
 Kis) 11, 15, 17, 285.
 Szamosfalva kolozsvári község 87.
 Szamosmente 4, 17, 18.
 Szamos-vonal 16.
 Szamosardó helynév 303.
 Szamosujvár 277.
 Szamosközi István történetirő XVIII.
 sz. eleje 95, 98.
 Szan folyó Galíciában 435.
 Szapolyai János vajda 1510—1526. 29,
 30, 64, 514.
 Szatmár megye 10, 177, 262.
 Szádeczky Lajos dr. egy. tanár 1, 2,
 96, 100, 191, 198, 210, 213, 214,
 216, 221, 230, 501, 502, 508, 515—
 518.
 Szánczi Elek tanítóképezdei tanár
 1916. 455.
 Dr. Szántó Samu ügyvéd, Csiki Lapok
 szerkesztője 1899. 457, 458.
 Szárazpatak, régen felsőfehérmegyei,
 most háromszéki község 20, 24,
 46, 165, 167.
 Szármány hegy gyergyói, Szárhegyen
 151, 351.
 Szárhegyi klostrom 364.
 Szászfalva gyergyócsomafalvi tizes 42.
 Szászfenes község Kolozs m. 118, 337.
 Szászhermány község Brassó m. 298.
 Szász Ferenc bánkfalvi lófőseget kap
 1655. 115.
 — István csíkjénőfalvi 1594. 93.
 — Ignác gyergyószentmihályi 1838.
 256.
 — Ignác gyergyószentmihályi járás-
 bíró 1860. 368, 403.
 — István és Péter zsongódiak lófőse-
 get kapnak 1655. 115.
 — István építész Szépvízen 1906. 415.
 — János somlyói esperes 1764—1766.
 216, 217, 336.
 — József gyergyóremetei militáris
 bíró 1838. 256.
 — Károly somlyói tanár 1877—1900.
 449.
 P. Szász Krizológ házfőnök 1813—
 1825. 354, 355.
 Szász Lajos szentkirályi, megyei fő-
 jegyző 417, 420, 475.
 Szászfalvi István nagykasznai plébá-
 nos 1687. 346.
 Szászlóna község Kolozs m. 12.
 Szászország 13.
 Szászrégen város 5, 20, 23, 277, 298,
 299, 307, 308, 400, 499.
 Szászsebes város 50, 286, 288.
 Szászszág 95.
 Szászváros 280, 287.
 Szebelébi Bertalan vicegenerális 1678.
 143, 332, 369.
 P. Szebeni György meghalt Csíksom-
 lyón 1684. jan. 15. 151.
 Szebeni János csíkszeredai armálist
 kap 1699. 185.
 Szederkényi Nándor 405.
 Szedioka tizes Szentdomokoson 42.
 Szegedi János S. J. 505, 511.
 — Pál kuruc 1711. 176.
 Szekeres Imre kásonfalvi militáris
 bíró 1838. 256.
 — Máté szenttamási 1635. 108.
 Szekfű Gyula egyetemi tanár, tör-
 ténetirő 105.
 Szelindek község Szeben m. 286.
 Szelistye község Szeben m. 291.
 Szemere Bertalan volt miniszterelnök
 1849. 302.
 — Boldizsár szentkirályi 1630. 105.
 — Mihály szentkirályi 1583—1588. 91,
 105, 132.
 Szemerja háromszéki község 298.
 Szentandrás község Hunyad m. 287,
 288.
 Szentandrás al. Csik István madé-
 falvi választott püspök 1618—1630.
 143, 148, 156, 157, 372.
 Szent Anna-kápolna Szenttamáson,
 csíkszentdomokosi Sándor-család
 kúriáján 343.
 — tő 324, 470, 473, 474.

Szent Antal-kápolna Somlyón 1661. 342.
 Szentanna község Marostorda m. 26.
 Szent Benedek-rendi szerzetesek 20.
 Szentdemeter község 177, 360.
 Szerterzsébet község Szeben m. 97.
 Szentgál község 31.
 Szentgerice község 31.
 Szentgyörgyi Ferenc csíkszentgyörgyi erdélyi választott püspök 1613—1662. 157, 372.
 P. Szentimrei Péter megöletett 1661. 124.
 Szent István király 18, 21, 63, 65.
 Szentiványi Sámuel sepsiszentiványi fiskális, direktor 1671. 126.
 Szent János-kápolna romjai Szépvízen s Laposhavas tetőn 76.
 — plébániatemplom 62, 337, 477.
 Szent Katalin-kápolna 76.
 Szent László-kápolna romjai Csíkszépvíz határán, a Pogány-havas előfokán 76.
 Szentkirály 17, 18, 25.
 Szentkatolna háromszéki község 516.
 Szentkereszthy Pált kinevezik főispánná 409, 410, 414.
 — Sámuel századparancsnok 1793.
 Szentmártoni István mindszenti plébános 1718. 344.
 Szent Mihály köve Gyulafehérvár mellett 33.
 Szentpáli János csíki főkapitány 1667. 121, 133.
 Szent Péter-egyházmegye 145, 341, 342, 495, 496.
 Szentpéteri János és Mihály szépvízek nemesi levele 1838. 253.
 Szentsimoni Tamás és Máté 1456. 26.
 Szenttamás bácskai község sáncainál az I. székely határezred harcai 1848. 276, 285.
 Szenttamási György erdélyi választott püspök 157, 372.
 — Szilveszter és fia, Lázár 1456. 26.
 Szent Vince-apácák gyergyószentmiklósi elemi és polgári leányiskola 455.
 Szentes Antal csíkjénőfalvi 1578. 88.
 — György amádéfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
 — József madéfalvi főhadnagy 1796. 233.
 Szeőcz György kászonfelsőfalvi lófőiséget kap 1631. 107.
 Szécsi Albert és Ferenc gyergyócsomafalviak lófőiséget kapnak 1632. 111.
 Szepes m. 261.

Szepesi Ignác B. erdélyi püspök 1829. 145, 268, 338, 349, 352.
 Szerbia 9, 67, 302.
 Szerdahely Szeben m. 299.
 Szeredai fürdő 467.
 P. Szeredai Márton † 1647 január 7. 1640—1647. 156.
 Szereth folyó 3, 5, 19, 162, 442, 474.
 Szeretszeg csíki község 38, 498.
 — tizes Tusnádon 42.
 Szesz- és sörgyártás Csíkban XIX. sz. 380.
 Szetyepatak Kászonban 76.
 Szetye vára Kászonimpéren 23.
 Szék tisztviselői 1691. 313, 314.
 Székely alkotmány visszafejlődése 1691. 310, 311.
 — darabontok 57, 58, 132.
 — eredet 3.
 — fiú, leány a nemzeti fejedelmek alatt 138.
 Székelyföld 4, 5, 15, 17, 19—21. 25, 26, 30, 33, 57, 62, 63, 173, 207, 209, 307, 310, 319, 378, 380, 401, 460, 472, 475.
 Székely harmadik rend adózása 1562. 61.
 — határőrség elgondolása 1762. 190.
 — határezredek harca az olasz harcúterén 1800. 234.
 — határőrség személyi állapotainak rendezése 1763. 195.
 — határőrség szervezése 1763. 203.
 — határőrség egyenruházata 212.
 — határőrség hadi törvényei és katonai szabályzata 212.
 — határőrség jellemzése 1773. 221.
 — határőrség harca a francia háborúban 1793—1796.
 — határezredek résztvettek a bajor örökösödési háborúban 1778—1779. 226.
 — határezredek résztvettek a lengyelországi háborúban 1809. 231.
 — határezredek résztvettek a török hadjáratban 1788—1790. 228.
 — jobbágyság, felszabadulás utáni zavarok 1601. 138.
 — jogalkotás emlékei a középkorban 152.
 — kapu 79.
 — közbirtokok, nyilföldek, lókötő helyek 43.
 — községek 49.
 — községek nyomora 1571. 85.
 — lázadás Békes Gáspár miatt 1575. 87.
 — lustrumok 27.

- katonaság nemzetőrséggé alakul 1848. 272.
- -magyar azonosság 4, 5.
- -magyar eltérések 21.
- nemek és ágak 40, 503.
- nemek és ágak emléke Csikban 40.
- Nemzet Lap 456.
- nemzetségi bíraskodás 45, 46.
- nemzetgyűlés Agyagfalván 1506. 49.
- nemzetgyűlés Zabolán 48.
- „Székelynép” lap 456.
- Székely örökség 43—45.
- ősi bíraskodás 46, 47.
- ősi bíró és hadnagy mellett királybírak és főjegyzők 47, 48.
- puccs 1877. 393—396.
- ős törzs szervezet Csikban 38—46.
- praesidium és hadkötelezettség 60.
- primorok és lófők 58—60.
- rendi állapotok 103.
- rendi szervezetek átalakulása a nemzeti fejedelmek alatt XVIII. sz. 131, 132, 310.
- tizesek 40—41.
- zavargás 1506. 29.
- Székelyek, feje-kötötték 45.
- három rendje 26.
- hősi harcai Gyergyóban 94.
- letelepedése 4, 5.
- Székelyeknek a magyar honfoglalókhoz való csatlakozása 3, 4.
- Székelyek az onogur-török törzsekhez tartoznak 4.
- ökörsütése 60.
- ősi szabadságát I. Rákóczi György visszaadja 1635. 107.
- középkorának jellemzése 80, 81.
- panaszbíró Báthori István erdélyi vajda ellen 1493. 27, 28.
- subsidiuma 60. 61.
- szabadságlevele 1499. 88.
- „Székelység” csíkszeredai lap, szerkeszti dr. Nagy Béni.
- Székelység, attilai 5.
- bihari 4.
- tiszántúli 37.
- dunántúli 4.
- nyugati 21.
- szerethmelléki 5.
- részvétele az osztrák örökösödési háborúban 186.
- Székely pókakeresztúri család 172, 269.
- Antal I. oszt. százados madéfalvi 1793. 231.
- Bálint kilyéni 1666. 116.
- Dávid kancellár 1796. 339.
- Dávid madéfalvi illetve pókakeresztúri, pécskai lakos nemessége igazoltatik 1847. 267.
- Elek pókakeresztúri, szentimrei, aicsiki alkirálybíró 1793. 237.
- Elek szentimrei, pókakeresztúri, primor, aicsiki assessor, táblabíró 1834—1839. 249, 254.
- Elek szentimrei, alkirálybíró 1871. 392.
- Endre pókakeresztúri, nagykászoni, szentimrei, dulló, főszolgabíró, nev. alapok pénztárosa, főszolgabíró 1850—1903. 329, 390.
- Ferenc kilyéni 1694. 167.
- Ferenc felcsiki adóvető 1844. 262.
- György 1575. 86.
- György pókakeresztúri, csíkszentimrei, követ 1702—1719. 171, 172, 180.
- István (a pókakeresztúriak, szentimreiek őse) 1575. 87.
- István szenttamási 1587. 90.
- István gyergyóremetei lófőiséget kap 1655. 116.
- János véczkei (Udvarhely m.) 1539. 31.
- János somlyói, csíki lovasság vezetője, szárhegyi Lázár István apósa 1600. 133.
- Jenő pókakeresztúri és szentimrei, földművelésügyi miniszteri tanácsos 1894—1935. 390.
- József madéfalvi, illetve pókakeresztúri, de nagykomáromi lakos nemessége bizonyítottatik 1874. 267.
- Károly pókakeresztúri, csíkszentimrei, követ, kászoni alkirálybíró, úrbéri biz. tag 1818—1848. 243, 244, 251, 253, 266, 271, 273.
- Károly pókakeresztúri, szentimrei, árvaszéki ülnök 1893. 402.
- Székelykeresztúr város 15, 418.
- Székelykő Toroczko mellett 23.
- Székely Lajos dánfalvi primor, pókakeresztúri, táblabíró 1838—1844. 249, 254, 272.
- László nagysármási 1800. 499.
- László pókakeresztúri, táblabíró 1838. 256.
- Mihály háza Csikmadéfalván 1764. 208.
- Mihály kilyénfalvi consiliárius 1819. 243.
- Miklós (Nicolaus) székhely Majláth-család őse 1638—1683.
- Mózes, későbbi erdélyi fejedelem 98—100, 145, 341.

- Sámuel háromszéki 120.
- Sámuel csiki alkirálybíró 1660. 133.
- Sándor százados, hősi halott 1800. 230.
- Sándor madéfalvi, pókakeresztúri, de pécskai lakos nemessége bizonyítottatik 1834. 349.
- támad (udvarhelyi) vár 35, 59.
- Székelyudvarhely város 418, 420, 405, 406, 516.
- Székely Zsigmond madéfalvi és pókakeresztúri, felsíki mozgóbíró, alkirálybíró, úrbéri biz. tag 1812 —1846. 241, 244, 249, 251, 257, 266, 267, 271, 272, 282, 316.
- Székföldje 5, 9, 46, 62.
- Széles Máté fejedelmi darabont 93.
- Mihály szenttamási 1586. 90.
- Szépvizpataka 460, 468.
- P. Szépvízi Pál szentmihályi plébános 1694. 162.
- Szigethegység (Bihar csoport) 9.
- Szilágyi Sámuel történetíró 1749. 71, 519.
- Sándor történetíró 96.
- Szilágyság 10.
- Szilágysomlyó 5, 226, 285.
- Szilágysomlyói kincslet 16.
- Szilvássy százados 1764. 214.
- Szilveszter Albert gyergyótekerőpataki jegyző 1906. 415.
- Márton számfeletti assessor 1763. 198.
- Tamás madéfalvi 1764. 213.
- Szicília 439.
- Dr. Szini János gyergyószárhegyi orvos 1918. 496.
- Szlavik Ferenc tanár 1910. 450.
- Szlavónia 282.
- Szil-Sárkány veszprémmegyei község 304.
- Szilézia 14.
- Sziszka község 296.
- Szítabodza háromszéki község 12.
- Szlatinai szoros 295.
- Szlávok Erdélyben 16.
- Szolnok megye 177.
- Szolnokdoboka megye 19.
- Szombatfalvi (Zombotfalvi) János udvarhelyszéki 1560. 34.
- Szontágh József vil. pap, somlyói igazgató 1852—1853. 316, 367, 370.
- Szöcs András szépvízi 1694—1705. 162, 168, 169.
- András s fia, Pál szépvíziek XVIII. sz. eleje 170.
- Ignác felesége, Kiss Anna 451.

- István szépvízi 1694. 169.
- István szépvízi 1764. 214.
- János özvegye szépvízi 1764. 215.
- Szöts János 1852. 317.
- József plébános 1843. 264.
- Szöcs Mihály dánfalvi lófőiséget kap 1655. 115.
- Szöts Péter számfeletti assessor 1763. 198.
- Szöcs Péter szépvízi, a határőrséget ellenőrző csiki székelyek kérelmének készítője 1763—1764. 203, 207, 215.
- Szöcsökpataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
- Szöke Ambrus gelencei 1670. 237.
- András szentsimoni lófőiséget kap 1655. 115.
- András szentkirályi hős 1796. 232.
- András kásonjfalvi hadnagy 1813. 235.
- Szörcey Ferenc szörcesei, madarasi 1809. 239.
- Imre szörcesei, madarasi úrbéri biz. tag 1809—1848. 239, 240, 254, 264, 266, 273.
- Szövetség az osztrák főparancsnokság s a románok között 1848. 274.
- Szudetán 9.
- Szulejmán török császár 30.
- Szűz Mária somlyói kegyszobra 68.
- legendája a székelyeknél 25, 63, 64.
- Szvatopluk morva fejedelem 53.
- Szvoboda József nyomdatulajdonos 1809. 457, 458.

T

- P. F. Tacitus 1729. 365.
- Takács Károly ref. esperes 446.
- Tagányi Károly történész 6, 495.
- Takó János ditrói plébános, főesperes 1915. 350, 446.
- Talmács szebenmegyei község 32.
- Tamás kozmási plébános 1608—1618. 144.
- Tamás deák kászoni alkirálybíró 1703. 172, 177.
- pap Kozmásban 1608. 332.
- András madéfalvi honvédelezredes 1849. 298, 316.
- Antal madéfalvi 1764. 215.
- Bálint csomortáni lófőiséget kap 1655. 115.
- Bálint szentdomokosi lófőiséget kap 1655. 115.
- Ferenc assessor 1841. 259.
- Ferenc mindszei 1838. 256.
- Gergely mindszei 1571. 86.

- Gergely, István csikjenőfalviak lófőiséget kapnak 1655. 115.
- Gergely 1694. 168.
- György szentkirályi lófőiséget kap 1655. 115.
- Ignác mindszei táblabíró 1838. 254.
- István csekefalvi militaris bíró 1838. 256.
- János rákosi lófőiséget kap 1655. 116.
- János Szent Péter-egyházmeze plébános 1684. 143.
- János gyergyószentmiklósi lófőiséget kap 1655. 116.
- János madéfalvi 1764. 215.
- János menasági militaris bíró 1838. 256.
- János csikszentmiklósi 1764. 215.
- Márton szentmártoni, de nagyenyedi lakos nemessége bizonyítottatik 1835. 251.
- Mihály szentgyörgyi 1569. 36.
- Mihály 1571. 86.
- Mihály tusházi militaris bíró 1838. 256.
- Miklós 1576. 88.
- Miklós borzsovai esküdt 1687. 128.
- Tamási Ferenc és Bernát a XVI. sz. elején 29.
- György 1753. 362.
- István mindszei 1838. 256.
- Károly mindszei, de pesti lakos nemessége bizonyítottatik 1847. 267.
- Tamás Pál menasági 1620. 493.
- Tanárok a csikmezei gimnáziumban, tanítóképezdőben, polgári iskolában s földművelési iskolában 1919. 432.
- Tankó Albert alcsiki főesperes 1843—1849. 264, 272, 347, 371.
- Albert szentimrei 1877. 395.
- Antal esperes 1849. 316.
- Ferenc szentimrei 1849—1880. 310, 386, 388, 395.
- Imre rákosi lakos nemessége igazoltatik 1799. 238.
- János 1776. 223.
- Margit szentimrei 1661. 347.
- Mátyás göröcsfalvi, szentdomokosi plébános 1805. 371.
- Mihály szépvízi lófőiséget kap 1655. 115.
- Péter lófő, szépvízi bíró 1687. 128.
- Sándor madéfalvi jobbagy 90.
- P. Taploczai István meghalt Csik-somlyón 1687. (szárhegyi, somlyói házfőnök) 1665—1677. 147, 149, 151, 157, 359.
- Tar Zsigmond 1777. 224.
- Tarcuta hegy 20.
- Târgu Ocna moldovai város 14, 15, 17, 18.
- Tarhavas Felcsikon 182.
- Tarhavaspatoka (Gyimeslok) falurész 462.
- Tarkő (Terkő) havas 23, 446.
- egyházmegye 1332. 62.
- Tarnopol 231.
- Tarkucatelep (Gyimeslok) falurész 462.
- Tarnoczi András tarnoci, krimi tatár fogságban 1662. 116.
- Tatár János tekerőpataki állatorvos 1906. 415.
- Tatárok nogaiak 23.
- beütése 1694. 162, 165.
- Tatros folyó 3, 11, 17, 69, 460, 474, 494.
- folyó völgye 10, 377.
- Tádsa Simon 1885. 455.
- Tánczos Ferenc szentgyörgyi lófőiséget kap 1655. 115.
- István tusházi plébános 1732. 334.
- Tárnán Béla 26.
- Tekerő tizes Kászonyimpéren 42.
- Telegdi főesperesi kerület 5, 62.
- János kalocsai érsek 1538. 345.
- Mihály főkapitány 1565—1570. 36, 37, 345.
- Miklós esztergomi prépost 1538—1577. 345, 364.
- Teleksarok havas Gyergyóban 190.
- Teleki Domokos gróf 202, 205, 207, 210.
- József gróf erdélyi főkörmányzó 1848. 271, 274.
- Károly gróf Belső-Szolnok főispánja 1764. 214.
- László gróf 1860. 325.
- Mihály csiki főkapitány és Csikban lustrál 1661—1674. 124, 125, 127, 129, 139, 165, 364.
- Mihály Rákóczi híve 1704. 174.
- Samu gróf követ 1863. 327.
- Sándor gróf honvédhadnagy 1848. 277.
- Tell román államférfi 1849. 292.
- Temes megye 504.
- Temesvár város 157, 179, 283, 299, 302.
- Temesvári Imre tanár 1574.
- Templom szentkirályi tizes 41.
- Templommalja csatószegei tizes 41.
- Tenkeszeg szentimrei tizes 41.
- Teregova szoros 295.
- Teutsch G. D. ev. luth. püspök s történetirő 23.
- Texe Ferenc plébános 1618. 144.
- János szentgyörgyi 1575. 87.

- Thamási János és István armálist kapnak 1717. 185.
 Thasaly al. Torjói György 1635. 109.
 — Péter karatnai 1635. 109.
 Thege császári tábornok 1707. 177.
 Theodorovics Mihály főesperes 1727. 352.
 — Simon alesperes 1733. 352.
 Theresienstadt erőd Csehországban 323.
 Thetis tenger 9.
 Téglá- és cserépgyártás Csikban a XIX. sz.-ban 380.
 Thinembet murza (tatár) 1694. 166.
 Tholdalaghy László gróf 1764. 217.
 — Zsigmond gróf főhadnagy 1795. 232.
 Thoma László papolci, háromszéki 1764. 216.
 Thomas karcfalvi plébános 1546. 70.
 Thommsen tudós 5.
 Thoroczka János 1721. 181.
 Thököly Imre 145, 146, 147, 161, 164.
 — Imre fejedelemsége 1690—1691. 129—131.
 — Imre forradalma 1681. 127.
 Thury József turkológus 511.
 Thuri János 1707. 177.
 Thuroczi kézdívasárhelyi rézműves 1848. 278.
 Tibáld Antal és Gergely kadicfalviak 1580. 89.
 Titkos havas 260.
 Timon Sámuel S. J. 511.
 Tinkák gyergyótekerőpataki falurész 462.
 P. Tima Dénes 1913. 355, 455.
 Tima Miklós kásonujfalvi 1701. 344.
 Ting-lingek 4.
 Tírol 267.
 Tisia 9.
 Tiszavidék 14.
 Tisza István gróf miniszterelnök 406, 419, 421.
 Tisza-kabinet 1903—1905. 406.
 Tisza Kálmán borosjenői, miniszterelnök 327.
 Tiva szentkirályi tizes 40.
 Tisztségi tárgyak kezelési javaslata 1839. 257.
 Tobi István bankfalvi ezüst vitézségi érmet kap 1788—1790. 229.
 — Zsigmond bankfalvi részére a király által nemességi bizonyítvány állíttatott ki a leszármazás feltüntetésével 1775. 227.
 Tóbiás József ügyvéd 1837. 252.
 Dr. Todor Béla 1906. 415.
 Todor József csatószezi kántor 1880—1925. 446.
 Dr. Todor József kásonujfalvi, csíki képviselő, kanonok 1903. 418.
 Tohán falu Zernest mellett 129.
 Tolcson tizes Kásonjakabfalván 129.
 Toldalag helynév 301.
 Toldalagi Mihály bányatanácsos 1637. 107, 108, 150.
 Toldi István 1595. 94.
 Tolna megye 261, 504.
 Tolnay Antal dévai törvényszéki bíró 421.
 Dr. Tolnay Lajos főispán 1917. 421, 422, 474.
 Tolvajostető 238.
 Tomacseff orosz postamester 1849. 301.
 Tompa Ferenc úrbéri biz. tag 1846. 266.
 — István csíki tiszt 1661. 133.
 Tompos András szentgyörgyi primor, alcsíki assessor, úrbéri biz. tag 1834—1846. 249, 254, 255, 259, 266.
 — Antal Péter kozmási plébános 1767. 333.
 — Benedek tusnádi lófőseget kap 1655. 115.
 — Ferenc ifj. szentgyörgyi 1838. 254.
 — Ferenc id. szentgyörgyi 1838. 255.
 — Ferenc alcsíki táblabíró 1840—1848. 259, 264, 273.
 — Gábor nemes szentgyörgyi 1838. 255.
 — György szentgyörgyi 1838. 255.
 — Ignác ns. szentgyörgyi táblabíró 1838. 254.
 — Ignác honvédszázlólparancsnok 1848—1849. 304.
 — István szentgyörgyi assessor 1763. 203.
 — János királyhű 1711. 176.
 — János szentgyörgyi Súlyomtár szoros felügyelője 1730. 182, 183.
 — János praesid. szentgyörgyi dulló-biztos 1838—1841. 254, 257, 260, 262.
 — József id. és ifj. szentgyörgyiek 1838. 255.
 Torda m. 20, 221.
 — város 23, 277, 288, 420.
 — völgye 337.
 Tordai hasadék 337.
 Tordos község 13.
 Torja (Al- és Fel-) háromszéki község 5, 19, 20, 46, 165, 167.
 Torma István Belső-Szolnok m. főesperes csicsókeresztúri 1676—1678. 150, 370.

- Miklós Szolnok-Doboka m. alispánja 1906. 414.
 Tornesti romániai helynév 228.
 Toroczkó 23.
 Toroczkai István 1764. 24.
 Toroczkay János báró 1728—1742. 360.
 Toroczkói Vendel 23.
 Tosára dánfalvi tizes 42.
 Tószeg karczfalvi eltűnt tizes 41.
 Tótország 281, 282.
 Tóth János gyergyóújfalvi lófőiséget kap 1655. 116.
 — János cultus államtitkár 1906. 405.
 — Mihály tekerőpataki lófőiséget kap 1655. 116.
 Tőke András esomafalvi lófőiséget kap 1655. 116.
 — Mihály 1593. 93.
 Tőkészeg szentkirályi tizes 42.
 Tölgyesmező 486.
 Tölgyessark havas 486.
 Tölgyesi pagony 491.
 — szoros 290, 300.
 Tömösi-szoros 296, 439.
 Törösvári-szoros 127, 299, 296.
 Török Adorján zászlós, I. oszt. vitézségi érmet kap 1915. 435.
 Dr. Török Albert kadiczfalvi, kir. ügyész 1871—1875. 402.
 Török Antal tölgyesi, kászoni 1890. 353, 416, 421.
 — Benedek gyergyói, udvarhelyi plébános esperes 1662—1666. 143.
 P. Török Bernáth meghalt Csíksomlyón 1677. 151.
 Török Bertalan borszéki 1900.
 — Ferenc és János szentmihályiak lófőiséget kapnak 1655. 115.
 — Ferenc gyergyócsomafalvi plébános 1906. 414, 418.
 — Gábor kormánybiztos 1848. 283, 285.
 — János és Mihály szentmihályiak 1622. 106.
 P. Török Imre meghalt Csíksomlyón 1646. 150.
 Török István gyergyószentmiklósi notárius 1838. 256.
 — János marosvásárhelyi ref. kollegiumi tanár 1854. 317, 318, 322.
 — Máté szentmihályi 1618. 510.
 — Máté és Gábor szentmihályiak, Máténak Anna leánya szentsimoni Endes Miklós felesége 1663. 124.
 — Mihály szentmihályi 1639. 109.
 — Mihály és fiai, Máté és András szentmihályiak nemességet kapnak 1639. 110.

- Törökország 226, 299, 307, 466.
 Törökök 65.
 Törvényhatósági bizottsági tag választó kerületek 1871. 392.
 Tövis község Alsófehér m. 85, 212, 487.
 Traianus római császár 15.
 Trautenau helynév 331.
 Trákok 15.
 Tuchow galíciai helynév 441.
 Trefort Ágoston kulutschminiszter 1877. 393, 394.
 Trencsén 226.
 Troyes helynév 236.
 Tulamaros Gyergyóremetén tizes 42.
 Turi István gyergyói alkirálybíró 1763. 192, 197, 198, 204, 215.
 — István gyergyói 1809. 239.
 — Miklós tamásfalvi assessor 1819. 243.
 — László gyergyói assessor 1763. 199.
 Tusnádi fürdő (Beszédmező) 1847. 264, 324, 422, 446, 463, 467.
 — szoros és mutácsi 297, 300.
 Tuson Miklós kászoni hites assessor 1652. 112.
 Tuzson honvédeőrnagy 1849. 300.
 Türe község Kolozs m. 12.
 Tűzbiztosító Társaság 1842. 260.
 Tűzkármentesítési egyesület felállítása 1840. 259.
 — szabályok 1844. 262.
 Tyller György katonai parancsnok 1830. 252.

U

- Udvarhely megye 14, 16, 456, 460.
 Udvarhelyszék 5, 18, 57, 62, 95, 121, 122, 129, 130, 171, 198, 200, 206, 213, 244, 301, 314, 325, 337, 363, 505, 506, 511.
 Udvarhely város 60, 66, 86, 173, 178, 207, 230, 243, 256, 276, 278, 300, 305, 323, 389, 390, 397, 400, 418—420, 439, 441.
 Udvarhelyi György 1666. 116.
 Ugrapataka (Gyimesfelsőlök) falurész 462.
 Ugocea m. 504.
 Ugron-nemzettség 405.
 Ugron András ábrahámfalvi, csíki kormánybiztos 1917—1918. 422.
 — Ferenc ábrahámfalvi 1676. 139.
 — Gábor képviselő 1877. 394, 395.
 Új-Arad 284.
 Dr. Ujfalusi Jenő csíkszeredai polgármester 1905. 458.

- P. Ujfalvi Albert O. T. M. 1638—1664. 151, 157.
 Újoncállítás 1848. 267.
 Újtusnád (Csiktusnád) falurész 349, 463.
 I. Ulászló király 27.
 II. Ulászló király 28, 86, 179.
 Ung m. 177.
 Unger János fiskális prefektus 1698. 167.
 Unió-tárgyalás Erdély és Magyarország közt, híre Csikban 1791, 1848. 230, 261, 273, 275.
 Unió tárgyában Nyitra m. átirata 1933. 248.
 Urbán román határőrezredes 277, 285, 296.
 Urkon Péter szentmihályi lófőséget kap 1655. 115.
 Ustrugov orosz tábornok 1849. 297, 298.
 Usnba vezér 3.
 Uz folyó 38, 460, 474.
 Uz völgye 463, 470.
 Uzi szoros 19, 183, 460.
 Úzok 5, 37, 38.
 Uzon község (Háromszék m.) 215, 297, 487.
 Uzsoki szoros 441.

Ű

- Ügyvédek Csikban 1918. 429, 430.
 Űllői avar emlékek 4.
 Űrmösi Lajos történetíró 316, 327.
 Űtő Dániel háromszéki 1854. 322, 323.
 Űveggyár Csikban XIX. sz. 380.

V

- Vajkó Elek gyergyói, katonaság részéről assessor 1834. 249.
 Vajna Tamás pávai, törvényszéki elnök 1867—1891. 387, 402.
 Vajszlova községnél a csiki honvédek diadala 1849. 16, 292, 294.
 Valkó megye 19.
 Vallants őrmester, hős 1813. 236.
 Vandrovres helynév 236.
 Varga Antal szentmihályi lófőséget kap 1655. 115.
 — Balázs fejedelmi jobbágy 1587. 91.
 — Balázs szenttamási 1594. 93.
 — Benedek zsongódi lófőséget kap 1655. 115.
 — Ferenc szenttamási 1594. 93.
 Vargha Ferenc csikszentdomokosi plébános 1888. 456.

- Varga István szentléleki nemességet kap 1615. 103.
 P. Varga Kelemen somlyói igazgató 1851—1852. 367, 372.
 Varga Márton lófő madarasi esküdt 1687. 128.
 — Mátyás szentmihályi falusbíró 1622—1639. 106, 109.
 Vargaszeg madéfalvi tizes 42.
 Vargyas udvarhelyi község 104.
 Vargyas folyó 18.
 Varsó 231.
 Vas megye 19.
 Dr. Vass Albert 1885. 455.
 Vass István erdővidéki 1853. 321—323.
 Vasand menasági erdő 253.
 Vasandkapuja Monyasodon (Szentgyörgy) 112.
 Vaskapu Hunyad m. 291, 294.
 Vasmat tizes Kászonujfaluban 42.
 Vasmathi János szentmihályi lófőséget kap 1655. 115.
 Vasvári Fontinellénél elesett 1849. 296.
 — Mátyás 1671. 126.
 Vatha András csomortáni lófőséget kap 1655. 116.
 Vay Miklós báró 1848. 274.
 Vákár János örmény kat. pap, somlyói aligazgató 1850. 310, 367.
 — Lajos nyomdatulajdonos 1911. 457.
 — Lukács fakereskedő 1906. 417.
 Dr. Vakár P. Artúr hírlapíró 1906—1919. 415, 459.
 Vámszer Géza gimnáziumi tanár 475, 477.
 Ványolos András göröcsfalvi militáris bíró 1838. 256.
 — Bernát és Tamás körösményfalviak lófőséget kapnak 1607. 101.
 — János menasági lófőséget kap 1655. 115.
 — Lajos göröcsfalvi 1687. 128.
 Váradí Alajos táblabíró 1838. 256.
 — Antal processionalis commissarius 1793. 238.
 — Antal gyergyói 1812. 241.
 P. Váradí Gáspár somlyói gvardián, kisasszonyi pap 1616—1618. 144, 146, 147.
 — János O. F. M. 1626. 157.
 Váradí József 1853—1854. 317—320, 322.
 — László szentmihályi lófőséget kap 1655. 115.
 Várdomb Csomortánon 23.
 Várfalvi (Aranyostorda m.) lelet 17.
 Várhegy Gyergyócsomafalván 23.

- Zsögödön 23, 72.
 Várhegyi vár székely bánya Kézdi-polyán (Szent Kereszt) mellett 98.
 Várhegyalja Szárhegyen 184.
 Várhely Hunyad m. 291.
 Város dánfalvi tizes 42.
 Városi Gyula csiki képviselő 418.
 Várossy József bágyoni 515.
 Vártetj Tusnádon 76.
 P. Vásárhelyi Bernát szárhegyi házfőnök 1676. 151.
 Vásárhelyi Gergely 1617. 364.
 Vásárkapu helynév dülönév 337.
 Veégh Antal gyergyóújfalvi, kilyénfalvi primor, gyergyói assessor, notárius, táblabíró, úrbéri biz. tag 1812—1848. 241, 245, 249, 251, 254, 257, 259, 266, 273.
 P. Vendek 1785. 338.
 Verbász község 275, 285.
 Veér György törvényszéki bíró 1891—1896. 402.
 Velek vezér 3.
 Verancsics Antal esztergomi érsek 59, 511.
 Verbőczy István 153, 361, 364, 503.
 Veresiorova 301.
 Vereckei szoros 3, 441.
 Veress csíkszentsimoni család primorsága elismertett 1637. 556.
 Veres deák 1533. 502, 507.
 — Alajos szentsimoni, de ilyésmezei lakos nemessége bizonyíttatik 1847. 267.
 — Alajos szentléleki 1838. 254.
 — Alajos felcsiki táblabíró 1838—1848. 257, 259, 273.
 — András Rákóczi híve 1706. 174, 176.
 — András kászoni 1812. 241.
 — András kotormányi, assessor 1834. 249.
 Dr. Veress András történész 63.
 Veress Antal szentsimoni 1838. 255.
 — Ádám nagykászoni számfelletti táblabíró, követi írnok 1845—1848. 270, 272.
 — Árpád törvényszéki aljegyző, hírlapíró 458.
 Veres Benedek lázadó 1467. 26, 69.
 — Benedek csekefalvi lófőséget kap 1607. 111.
 — Benedek szentléleki 1620. 494.
 P. Veress Dániel 1712. 364.
 Veres Ferenc szentléleki, alcsiki assessor, majd széki jegyző s alkirálybíró 1647. 107, 111, 133.
 — Ferenc 1810. 240.

- Veress Ferenc szentsimoni 1838. 255.
 — Ferenc id. és ifj. szentléleki 1838. 256.
 Veres Gábor csekefalvi armálist kap 1721. 184.
 — Gergely 1812. 241.
 — Gergely ügyvéd 1837. 252.
 Veress Gergely szentléleki assessor 1838. 254.
 Veres György kászonzeltiz, de aradi lakos lófősége igazolttatik 1838. 248.
 Veress Ignác vacsáresi 1838. 255.
 — Ignác szentsimoni 1838. 255.
 P. Veress Ignác 1849. 356.
 Veres János szentdomokosi 1575. 87.
 Veress István szárhegyi táblabíró 1838. 256.
 — István kászonzimpéri 1838. 257.
 — István gyergyóremeti 1848. 272, 273.
 — János szentléleki 1838. 256.
 — János kászonzimpéri 1838. 275.
 Veres József középső, szentsimoni assessor 1838. 251.
 Veress József szentsimoni 1838. 255.
 — József szentléleki 1838. 256.
 — József kászonzimpéri 1838. 251.
 — József kászonzeltiz balbói lakos nemessége bizonyíttatik 1840. 259.
 Veres József primor, alcsiki assessor 1834. 249.
 Vereskép Szentlélek határán 73.
 Veres Lajos pap 123, 264.
 — Lőrinc menasági lófőséget kap 1655. 115.
 Veresmart kászonzeltiz tizes 42.
 Veres Márton és fia, György szentsimoniak, de aradi lakosok nemessége bizonyíttatik 1818. 243.
 — Mihály ifj. szenttamási nemes 1647. 110.
 — Mihály gyergyóremeti lófőséget kap 1703. 184.
 — Mihály 1764. 215.
 — Mihály szentléleki XVIII. sz. 369.
 — Mihály gyergyói assessor 1837. 251.
 — Mihály szárhegyi, gyergyói assessor 1837—1840. 245, 249, 251, 255, 259.
 Veress Mojzes kászonzimpéri 1838. 257.
 Veres Pál szentsimoni 1838. 255.
 — Péter taploczai primor, a Szent Péter-egyházmege bírása 1684—1702. 143, 507, 511, 515, 518.
 — al. Fitódi Péter lófőséget kap 1676. 126.
 Verő Lőrinc amádéfalvi lófőséget kap 1655. 115.

Versec város 283.
 Veszeli Károly volt kolozsvári plébános, gyulafehérvári gimn. igazgató, szászrégeni plébános 1864. 70, 71, 140, 145, 329, 333, 334.
 Veszprém m. 261.
 Veszényi község Szeben m. 290.
 Veteráni gróf tábornok 130, 161, 164, 169.
 Vécsei Zsigmond báró 1796. 339.
 Véresszer kásonzfeltízi tizes 42.
 Vértés (Hochschild) Lajos ditrói igazgatótanító 1897. 457.
 Vészjárom gyergyóujfalusi tizes 42.
 Viddin bulgáriai város 305.
 Vidonbák község Brassó m. 290.
 Vigaszó menasági erdő 253.
 Viktorowka helynév 443.
 Világos község Arad m. 299.
 Vincze Miklós delnei 1495. 28.
 Virág Benedek 516.
 Virágh István és János szentsimoniak lófőiséget kapnak 1655. 115.
 Vischer (Halász) Konrád I. székely határőrezredbeli főhadnagy 1848—1854. 276, 283, 284, 286—288, 318—322.
 Visegrád város 25.
 Visloka folyó 438.
 Vitályos Antal szentimrei ezüst vitézségi érmet kap 1800. 234.
 Vitos Albert kásonyujfalvi lófőiséget kap 1607. 101.
 — Mózes pap, történetíró 1888—1901. 1, 380, 455, 458.
 — Péter szentléleki al. boroszlói nemes 1647. 111.
 Vitus Péter mindszenti 1620. 494.
 Vizakna 286, 289, 290.
 Vizága kásonyimpéri tizes 42.
 Vizi Balázs jenőfalvi lófőiséget kap 1685. 115.
 — Mihály szentdomokosi jobbágy 1577. 88.
 — Lukács nagykásonyi plébános, alesperes 1732. 334.
 — Miklós csikjenőfalvi bányász 1577. 88.
 — Palkó szenttamási jobbágy 1577. 88.
 Vízözönfa 466.
 Vledény fogarasmegyei község 290.
 Vojvodits Miklós árváinak nemesi levele 1827. 252.
 Volhynia tartomány 438.
 Volócz helynév 441.
 P. Voltsanszky Antal 1685. 361.
 Volkány helynév 264.
 Vlegyásza kolozsmegyei havas 5.

Volál (Alsó- és Felső-) háromszék-megyei község 5, 19, 20, 46.
 Vöröstorony Szeben m. 10, 290.
 Vöröstoronyi szoros 31, 292, 296.
 — szorosban a csíkiek harca a törökök ellen 1492. 27, 184, 286.
 Vorus helynév 230.

W

Wanzenaun helynév 231.
 Wagner József honvédszázados 1849. 287.
 Wardener császári tábornok 1848. 285.
 Weitsuk József tölgyesi kereskedő 1899. 353, 416.
 Weingarten helynév 232.
 Dr. Wekerle Sándor miniszterelnök 410.
 Wekerle-kormány 1906, 1918. 413, 422.
 Weigand Gusztáv német nyelvtudós 19.
 Wenckheim Béla belügyminiszter 1869. 309.
 Wernherr György biztos 1552. 59.
 Wesselényi Miklós báró 1848—1850. 275, 316.
 Wieder Gyula somlyói tanár 1889. 449.
 Wigoda lengyelországi város 440.
 Wilbad helynév 233.
 Winter gyergyószentmiklósi százados 1763. 204.
 Wohlgemuth Károly altábornagy, Erdély kormányzója 1849—1851. 314, 315, 317.
 Wolosate galíciai helynév 441.
 Worell József gyimesi vámdirektor 1844—1846. 263, 264.
 Würzburg helynév 220.

X

Xantus János és Pál hosszúaszóiak 1561. 35.
 — János tudós, taploczai 496.
 — (Keresztély) -kapolna (Fitód-Hosszúaszónál) 477.
 — Keresztes alesíki alkirálybíró 1694. 477.

Y

Ysenburg helynév 234.

Z

Zabola háromszéki község 150, 167, 360.

Zabolai székely nemzetgyűlés 1466. 48.
 Zablya Péter renoválja a rákosi temp-
 lomot 1570—1574. 69, 145, 341.
 Zakariás Antal brassói 1843. 354.
 — Antal dulló 1871. 392.
 — János kozmási plébános 1732. 334.
 — Miklós orvos 1848. 270.
 Zala m. 19, 504.
 „Zandir ham” és családfaja 505.
 Zaránd megye 286.
 Zavar község Pozsony m. délkeleti
 részén 158.
 — Fridrik csiki bányaparancsnok
 1586. 90.
 Zata (Basa-család tizeze) Szentgyörgy
 rég eltűnt tizeze 42.
 Zágon (Háromszék m.) 487.
 P. Zágrábi András somlyói házfőnök
 1643—1648. 147, 150.
 Fr. Zágrábi Miklós meghalt Csík-
 somlyón 1663. 150.
 Zámber szász alsócsernátoni 1762.
 Zemplén m. 230, 261, 504.
 Zenetánítás a csíksomlyói gimnázium-
 ban 1846. 265.
 Zernest község Fogaras m. 439.
 Zernesti csata 1690. 127.
 Zetlaka 252, 505, 506.
 Zeyk Károly követ, az országgyűlés
 erdélyi alelnöke 1863—1865. 327,
 330.
 Zichy Antal 1885. 455.
 — Ármin gróf magyar kancellár 1864.
 329.
 — István gróf nyelv- és történettudós
 4.
 Zigla hegyek 5.
 Zilah város 5.
 Zimmenthausen Antal bécsi 1807,
 1815. 467.
 Zimmermann szász képviselő 1867.
 331.
 Zilih (Szili) Miklós gyergyószentmik-
 lósi plébános 1633. 142.
 Zlota-Lipa helynév 438, 442.
 Zoltán (erdélyi) 505.
 — háromszéki község 29.
 — Mátyás bodoki birtokos 69.
 Zombor háromszéki eltűnt község,
 mai Bikszád 5, 82.
 Zomora Dániel alfalvi plébános, fő-
 esperes 1900. 446.

Zorger Antal báró erdélyi püspök
 1732. 334.
 Zöld madéfalvi család 222.
 — Antal madéfalvi 1812. 241.
 — Elek madéfalvi felcsiki perceptor
 1835. 254.
 — Elek ifj. madéfalvi 1838. 255.
 — Ferenc madéfalvi 1838. 256.
 — János és Mihály, Zöld Jánosné
 Olthi Katalin, fiai András és Já-
 nos, Mátyás s felesége, Silló Er-
 zsébet fiai Antal, János, István,
 fivérei György és András lófőse-
 get kapnak 1742. 188.
 — János madéfalvi táblai irnok 1763.
 198, 205, 206.
 — János madéfalvi 1764—1776. 217—
 219, 223, 369.
 — János ifj. madéfalvi 1764. 217—
 219.
 — János madéfalvi, felcsiki alkirály-
 bíró, assessor 1793—1799. 237, 238.
 — János id. és ifj. madéfalvi 1809.
 239.
 — János ifj. 1810. 240.
 — János madéfalvi, kir. pénztárnok
 1838. 242, 253, 254.
 — József madéfalvi 1764. 214, 217.
 — László madéfalvi 1848—1854. 273,
 316, 318, 390.
 — Mátyás madéfalvi 1764. 214, 219.
 — Péter csíkszentléleki plébános
 1764—1776. 213, 214, 216—220, 337,
 515.

ZS

Zsedánpaták (Gyergyói aljárás) falu-
 rész 315, 462.
 Zsibó Szilágy m. 301.
 Zsibói fegyverletétel 1849 aug. 26. 301.
 Zsigmond király 21, 50, 51, 60, 505.
 — királynak Kászonnak adott privi-
 légiuma 1397. 25.
 — Lajos hősi halott 1813. 235.
 Zsil folyó 4.
 — mező 275.
 Zsinyes Pongrác kapitány 1598. 95.
 Zsögön Zoltán tanítóképezdei tanár
 1916. 455.
 Zsögödi fürdő (Csíkszögöd) falurész
 462, 467.
 — vár 477.

A mű szövegében előforduló rövidítések.

- Andr. Veress — Veress András dr.
Alex. Bernald — Bernald Elek.
Arch. Ért. — Archeológiai Értesítő.
Ap. C. — Approbata constitutio, P — Pars, T — titulus, Art —
artikulus, ed — ediktum.
Benkő József Transilvania — Benkő József: Transilvania sive
magnus Transilvaniae principatus olim Dacia Mediterranea dictus. Tom.
I—II. Bécs, 1778.
Bethlen Farkas — Bethlen Wolfgangus Historiarum liber I—XI.
Keresd, XVII. Sz. Historia de rebus Transsylvanicis. I—VII. Nagyszében,
1782—93.
Bethlen Miklós — Bethlen Miklós gróf önéletrajza (Magyar
Tört. Emlékek. Pest, 1858).
C. C. — Compilata constitutio, a többit lásd: az approbatánál.
Coll. Bibl. vaticanae — Collectio Bibliothecae vaticanae.
Cserei históriája — Cserei Mihály históriája. (Újabb Nemzeti
Könyvtár. Pest, 1852.)
Decret. Visit. — Decretum Visitationis.
Egyetemes Phil. Közlöny — Egyetemes Philológiai Közlöny.
E. O. E. — Erdélyi Országgyűlési Emlékek, Erd. cancell. —
erdélyi cancellaria.
Eudoxiu Hurmuzaki: Documente — Hurmuzaki, Eudoxiu: Docu-
menti privitore la Istoria Romanilor I—XII. köt. I. Suppl. (1—6), II.
Suppl. (1—3). Bukarest, 1876—1900.
Fogarasi M. 1882. Chem. — Fogarasi Mihály erdélyi róm. kat.
egyházmegye 1882. évi schematizmusa.
Gábr. Bet. — Bethlen Gábor.
Georg Rák. — Rákóczi György, h — helyettes.
Huszka J. — Huszka Jenő.
I. m. — idézett munka.
Istvánfi Miklós história — Istvánfi Miklós: Magyarország törté-
nete 1490—1606. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867—71.
Joh. — Johannes.
J. Markvart — József Markvart.
Kat. Brand. — Brandenburgi Katalin.
Kétsz. — kétszeres.
Kolozsvári Ovári-Corpus statutorum — Corpus Statutorum, Magyar-
ország helyhatósági törvények gyűjteménye. Budapest, 1887.
Közs. — községi.
Közig. gyak. — közigazgatási gyakorlók.
Kun Géza gróf: Relationes — Kuun Géza, comes: Relationum
Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiqvis-
sima. Claudiopolis. Vol. I. (1892), II. (1895).
Lenk Ignác: Lexikon — Lenk Ignác: Siebenbürgens geogr., topogr.,
statistisch, hydrogr. und ortogr. Lexikon. I—IV. Bécs, 1839.

Mátyás Flórián: *Chronic Dubnic — Chronicon Dubnicense.* (Kiadta Mátyás Flórián: *Hist. Hung. Fontes domestici III. 1—204.*) Pécs, 1884.

M. Biz. — Műemlékek bizottsága, M. Tud. Akad. Lev. — Magyar Tudományos Akadémia Levéltár.

Munkásbizt. — Munkásbiztosító.

O. Franke — Franke Ottó.

O. L. T. — Országos Levéltár, mellette Gy. — gyulafehérvári Káptalan, K. m. — kolozsmonostori Káptalan, Lib. Reg. — Liber Regius, prot. — protokollum.

Sig. Bát. — Báthori Zsigmond.

Spangár — Spangár András: *Magyar krónika . . . 373-tól fogva 1626 esztendeig folyó időt . . . egybeszedte . . . néhai Pettő Gergely . . . A három utolsó Fő Réseivel peniglen . . . 1627-től fogva 1732. esztendeig . . . a magyarok bibliotekájával . . . szaporította . . . P. Spangár András. Kassa, 1738.*

Szádeczky: *A székely határőrség szervezése — Szádeczky Lajos dr.: A székely határőrség szervezése 1762—64-ben. Okirattárral (1761—1790).* Budapest, 1908.

Szám gyak. — számgyakornok.

Székely Nemzeti Múzeum jub. évkönyve — a Székely Nemzeti Múzeum jubiláris évkönyve. Kolozsvár, 1929.

Sz. oklt. — Székely oklevéltár.

Teleki Domokos gróf: *Erdélyi határőrség szervezése — Teleki Domokos gróf: A székely határőrség története.* (A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette Szabó Károly.) Budapest, 1877.

Temesvári — Temesvári Imre.

T. b. — tiszteletbeli.

Tört. tár. — Történelmi tár.

U. o. — ugyanott.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. 1571-ig.

1. Csík földjének története	9
2. Csík népének története 1285-től 1571-ig	23
3. Kormányzat és közigazgatás	37
4. Egyházi szervezet	61
5. Építészet, ipar és műveltség	78

II. A nemzeti fejedelmek alatt. 1571—1691-ig.

6. A Báthoriak alatt	85
7. Bethlen Gábor és a Rákócziak alatt 1613—1661-ig	102
8. Apafi Mihály korszaka 1661—1691-ig	124
9. Kormányzat és közigazgatás	131
10. Egyházi élet	140
11. Kultúra	152

III. 1691—1867-ig.

12. A Leopold-i diplomától II. Rákóczi Ferenc felkeléséig. 1691—1703-ig	161
13. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt. 1703—1711-ig	172
14. A szatmári békétől a székely határőrség szervezéséig. 1711—1762	179
15. A székely határőrség szervezése. 1760—1764	189
16. A székely határőrség első harmadában és az állandó tábla idejében. 1765—1790-ig	220
17. A székely határőrség utolsó hatvan évében, a régi alkot- mány és Csíkszék visszaállítása után. 1790—1848	229
18. A szabadságharc alatt. 1848 áprilistól 1849 szeptemberig	270
19. Kormányzat és közigazgatás. 1691—1848-ig	308
20. Az elnyomatás alatt. 1849 szeptembertől 1867 júniusig	314
21. Egyházi élet	332
22. Kultúrája, földművelése, ipara, kereskedelme, népesedési mozgalma	372

IV. 1867—1918-ig.

23. Köztörténeti rész	385
24. Csík fiai a világháborúban	435
25. Egyházi és iskolai élet	445
26. A csíki ujságírás története	455
27. Népeességi, vallási és természetrajzi viszonyok	459
28. Csík vadászati és halászati, méhészeti viszonyai	468
29. Turisztika és sport	475
30. Csíki pénzüzetek, hitelviszonyok	478
31. Közvagyonok	485

I. Függelék.

El van-e döntve, hogy ki a „Csíki székely krónika“ szerzője?	501
--	-----

501

II. Függelék.

Regestrum sedis Siculicalis Csík Superioris 1702	520
--	-----

520

III. Függelék.

A csíki nemes birtokosok a XIX. század elején	540
---	-----

IV. Függelék.

A m. kir. Belügyminiszter által magyar nemesnek elismert csíkszéki családok	549
Betűrendes tárgy- és névmutató	551

Endes Miklós történeti monográfiája a hajdani Csík megye, azaz Csík-, Gyergyó- és Kászonszék együttes történetét nyújtja. Könyvét négy időszakra bontja: az első 1571-ig, a második „A nemzeti fejedelmek alatt” címmel 1571-től 1691-ig, az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűntéig, a harmadik 1691-től 1867-ig, majd a negyedik rész a kiegyezéstől az I. világháború végéig tart. Az egyes korszakok tárgyalását eseménytörténettel kezdi, majd — az első három részben egységesen — a kormányzatról és a közigazgatásról, az egyházi életről és a kultúráról szóló alcímek kerülnek sorra. A negyedik részben jóval nagyobb súlyt kap a gazdaságtörténeti és művelődési helyzetkép: az iskoláztatás, újságírás, népességi, vallási és természetrajzi, vadászati, halászati és méhészeti viszonyok, turisztika és sport, pénz- és hitelintézetek részletes ismertetése következik. A kötetet négy függelék után — melyek közül az első a *Csiki székely krónika* hitelessége mellett hoz új adatokat — kimerítő név- és tárgymutató zárja.

Ez az 1938-ban megjelent hézagpótló mű, melynek reprint kiadását tartja kezében az Olvasó, méltán kerülhet az Erdély története iránt érdeklődők alapkönyvei közé.